

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FAKULTET TEHNIČKIH NAUKA
U NOVOM SADU

IVANA PRICA

KINESKI VRT
ARHITEKTURA I KULTURA VRTA U KINESKOJ TRADICIJI
DOKTORSKA DISERTACIJA

Novi Sad, 2014. godine

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ • ФАКУЛТЕТ ТЕХНИЧКИХ НАУКА
21000 НОВИ САД, Трг Доситеја Обрадовића 6

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА

Редни број, РБР:	
Идентификациони број, ИБР:	
Тип документације, ТД:	Монографска документација
Тип записа, ТЗ:	Текстуални штампани материјал
Врста рада, ВР:	Докторска дисертација
Аутор, АУ:	Мр Ивана Прица
Ментор, МН:	Проф.др Нађа Куртовић Фолић
Наслов рада, НР:	Кинески врт – Архитектура и култура врта у кинеској традицији
Језик публикације, ЈП:	српски
Језик извода, ЈИ:	Српски/ енглески
Земља публиковања, ЗП:	Република Србија
Уже географско подручје, УГП:	АП Војводина, Нови Сад
Година, ГО:	2014
Издавач, ИЗ:	Ауторски репринт
Место и адреса, МА:	Нови Сад, Трг Доситеја Обрадовића 6
Физички опис рада, ФО: (поглавља/страна/ цитата/табела/слика/графика/прилога)	Увод, 4 поглавља, закључак, додатак, 402 странице, 222 фотографије, 30 цртежа, 33 основе, 3 дијаграма, 84 мапе, 137 репродукције, 172
Научна област, НО:	Архитектура и урбанизам
Научна дисциплина, НД:	Историја, наслеђе и заштита.
Предметна одредница/Кључне речи, ПО:	Кина, врт, архитектура, култура, традиција, уметност.
УДК	
Чува се, ЧУ:	Библиотека факултета Техничких наука у Новом Саду
Важна напомена, ВН:	
Извод, ИЗ:	Тема дисертације, Кинески врт – архитектура и култура врта у кинеској традицији и њена научна припадност одређени су и условљени концептуалном разликом између европског и кинеског врта. Ова разлика укратко гласи: <i>европски врт се претежно сади, док се кинески врт консеквентно гради</i> . Главни предмет уметности грађења кинеског врта је јединствена артикулација простора која подразумева изражајна средства архитектуре али и учешће готово свих елемената који су се икада развили у кинеској култури. Истраживање обухвата анализу историјског развоја, филозофско – теоријске основе естетике врта, морфологију и типологију архитектонског простора као и анализу већег броја сачуваних вртова Минг и Ћинг периода.
Датум прихватања теме, ДП:	18. 7. 2008.
Датум одбране, ДО:	
Чланови комисије, КО:	Председник: _____
	Члан: _____
	Члан: _____
	Члан: _____
	Члан, ментор: _____
	Потпис ментора

KEY WORDS DOCUMENTATION

Accession number, ANO :	
Identification number, INO :	
Document type, DT :	Monograph documentation
Type of record, TR :	Textual printed material
Contents code, CC :	
Author, AU :	M.A. Ivana Prica
Mentor, MN :	Prof. PhD. Nadja Kurtovic Folic
Title, TI :	The Chinese garden – Architecture and Culture of Garden in Chinese Tradition
Language of text, LT :	Serbian
Language of abstract, LA :	Eng./serb
Country of publication, CP :	Republic of Serbia
Locality of publication, LP :	Province of Vojvodina, Novi Sad
Publication year, PY :	2014
Publisher, PB :	Author reprint
Publication place, PP :	Novi Sad, Trg Dositeja Obradovica 6
Physical description, PD : (chapters/pages/ref./tables/pictures/graphs/appendixes)	Introduction, 4 chapters conclusion; suplement, 402 pages, 222 photos, 30 drawings, 33 plans, 3 diagrams, 84 maps, 137 reproductions, 172 citations
Scientific field, SF :	Architecture and Urbanism
Scientific discipline, SD :	History, cultural heritage and conservation
Subject/Key words, S/KW :	China, garden, architecture,culture, tradition,art.
UC	
Holding data, HD :	Library at the Faculty of Technical Sciences, Trg Dositeja Obradovića 6 Novi Sad
Note, N :	
Abstract, AB :	This thesis aims to provide deeper insight into the art of landscaping as the set of ideas and practices that governs Chinese traditional architecture. It is based on multidisciplinary research on historical, cultural, philosophical and artistic aspects of garden design. Examination is directed toward broadening of domain knowledge as to create the base for different approach to what is generally perceived as modern architecture. Theoretically and empirically it suggests the importance of the articulation of site over the building design. Each chapter explores different facts of the relationship between site and architectural object.
Accepted by the Scientific Board on, ASB :	July 18 th , 2008.
Defended on, DE :	
Defended Board, DB :	
President:	_____
Member:	_____
Member:	_____
Member:	_____
Member, Mentor:	_____
	Menthor's sign

SADRŽAJ

0	UVOD	1
0.1	PROBLEM I PREDMET ISTRAŽIVANJA	1
0.2	CILJ I ZADACI ISTRAŽIVANJA	2
0.3	DEFINISANJE RADNIH HIPOTEZA	2
0.4	NAUČNE METODE ISTRAŽIVANJA	2
0.5	DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA	3
0.6	OPŠTE UVODNE NAPOMENE	4
0.7	PRIKAZ ISTORIOGRAFSKE GRAĐE	4
0.7.1	Tehnički priručnici	4
0.7.2	Običajni priručnici	7
0.7.3	Anali, zapisi i beleške	10
0.7.4	Dela o kamenu i vrtnim planinama	14
0.8	EVROPA I KINESKI VRT	18
1	ISTORIJA VRTA	25
1.1	POREKLO I RAZVOJ KINESKOG VRTA	26
1.2	PERIOD SJA, ŠANG I DŽOU	30
1.2.1	Sja period	30
1.2.2	Šang dinastija	31
1.2.3	Džou dinastija	32
1.3	RAZDOBLJA „PROLEĆE I JESEN” i „ZARAĆENE DRŽAVE”	38
1.4	ĆIN I HAN PERIOD	41
1.4.1	Ćin dinastija	41
1.4.2	Zapadna Han dinastija	43
1.4.3	Istočna Han dinastija	47
1.5	PERIOD RAZJEDINJENJA	50
1.6	SVEJ I TANG PERIOD	59
1.6.1	Svej dinastija	59
1.6.2	Tang dinastija	61
1.7	SUNG PERIOD	72
1.8	PERIOD NEKINESKIH DINASTIJA	92
1.8.1	Dinastije Lijao i Ćin	93
1.8.2	Juan dinastija	97
1.9	MING I ĆING PERIOD	101
1.9.1	Ming dinastija	103

1.9.2	Dinastija Ćing	105
1.9.3	Prestonice Ming i Ćing epohe	110
2	VRT I KINESKA MISAO	121
2.1	RELIGIJA, FILOZOFIJA I TEORIJA UMETNOSTI	122
2.1.1	Koncept prostora	122
2.1.2	Prostor kao komunikacijsko polje	123
2.1.3	Elementi i funkcionisanje komunikacijskog sistema	125
2.1.4	Umetniĉka komunikacija	127
2.1.5	Prostor i umetniĉko stvaranje	128
2.1.6	Praznina: si (xu, 虚), kong (空), dung (dong, 洞)	128
2.1.7	Percepcija i prezentacija prostora	130
2.1.8	Š' (shi, 势) - Stanje oblika, stav i prostorni kontekst	133
2.1.9	Arhitektonski prostor	134
2.1.10	Arhitektura i jezik	137
2.2	VRT KAO UMETNIĀKA TVOREVINA	140
2.2.1	Đing (jing, 景)	140
2.2.2	Jiding (yijing, 意境)	141
2.2.3	C' žan (ziran, 自然), džen (zhen, 真) i đja (jia, 假)	142
2.2.4	Tivu (tiwu, 体物) i Jinđie (yinjie, 因借)	144
2.2.5	Fu (fu, 赋), Bi (bi, 比) i Sing (xing, 兴)	145
2.2.6	Kultura, arhitektura, komunikacija	146
2.2.7	Struktura i forma	147
2.2.8	Filozofija života	148
	Otmena okupljanja u vrtu	150
3	ARHITEKTURA VRTA	163
3.1	ARHITEKTURA VRTNIH PREDELA	164
3.1.1	Đing – prostorne situacije i prizori	164
3.1.2	Pozajmljeni đing (jiejing, 借景)	167
3.1.3	Đing – slika, reĉ, pokret i melodija	168
3.1.4	Predeli dobrog znamenja	170
3.1.5	Predeli vremena i promena	171
3.1.6	Predeli zvuka i pokreta	172
3.1.7	Predeli mesta i događaja	173
3.1.8	Predeli doživljaja i osećanja	173
3.2	ARHITEKTURA ZEMLJE I KAMENA	174
3.2.1	Š' - kamen i stena u vrtu	176
3.2.2	Đja šan - vrtne planine	179
3.2.3	Oblikovanje vrhova i vrtnih planina	182

3.2.4	Kreatori vrtnih stena i planina	183
3.3	ARHITEKTURA VODE	186
3.3.1	Voda i vrtni predeo	187
3.3.2	Bazeni (č' , chi, 池)	190
3.3.3	Vodena dvoriš ta (shui yuan, 水院)	191
3.3.4	Jezera (hu, hupo, 湖, 湖泊)	193
3.3.5	Uvale (hegang, 河港) i rukavci (gangča, gangcha, 港汊)	193
3.3.6	Izvori i vrela (ćjen, quan, 泉)	193
3.3.7	Potoci (si, xi, 溪)	194
3.3.8	Planinski brzaci (siđjen, xi jian, 溪涧)	194
3.3.9	Vododerine (đjen, jian, 涧)	194
3.3.10	Kaskade i vodopadi (pubu, 瀑布 i pu, 瀑)	196
3.3.11	Bare (č-džao, chizhao, 池沼) i mrtvaje (džao, zhao, 沼)	197
3.4	ARHITEKTURA VRTNIH ZDANJA	198
3.4.1	Struktura , forma i funkcija	199
3.4.2	Programska načela	201
3.4.3	Situacijski obrasci	202
3.4.4	Struktura objekata	203
3.4.5	Arhitektonski red	206
3.4.6	Ornament i dekoracija	206
	Ukrašavanje baze	209
	Ukrašavanje stubova, greda i zidova	210
	Ukrašavanje šupljeg venca	211
	Ukrašavanje krova	212
3.4.7	Nameštaj i oprema	215
3.5	VRSTE VRTNIH ZDANJA	216
3.5.1	Objekti strukture ting	217
	Senica - ting (亭)	217
	Koridor - lang (廊)	222
3.5.2	Objekti strukture fang (房)	224
	Koliba - lu (庐) i kućica - an (庵)	224
	Paviljon - sje (榭) i galerija - sjen (轩)	225
	Studio - džaj (斋)	226
3.5.3	Objekti strukture dien	227
	Pristupna dvorana - ting (厅) i prijemna dvorana - tang (堂)	227
	Dvorana predaka - C' (祠)	228
	Konak - (guan, 馆)	229
	Dvorane lou (楼) i kule g' (阁)	230
	Platforma - taj (tai, 台)	231
	Brod - fang (fang, 舫)	231
3.5.4	Mostovi (qiao, 桥)	232
3.6	FLORA VRTNIH PREDELA	234

3.6.1	Visoko rastinje	235
3.6.2	Nisko rastinje	240
3.6.3	Floralni predeo	243
3.6.4	Predeo u posudi – Penđing	245
4	VRTOVI U KINI	247
4.1	VRTOVI, VRTNI I KULTURNI PREDELI	247
	Zapadno jezero	247
	Osam predela Jendginga	253
4.2	REGIONALNI STILOVI	257
4.2.1	Severni vrtovi	257
4.2.2	Djangnanški vrtovi	258
4.2.3	Lingnanški vrtovi	260
4.3	VRSTE VRTOVA	263
4.3.1	Imperijalni vrtovi	263
A.	Palatni vrtovi	263
	Dvorski vrtovi	264
	Carski vrt	265
	Vrt palate mira i dugovečnosti	267
	Vrt palate ostvarene sreće	272
	Vrt palate prijaznog spokoja	273
	Prinčevske palate	274
	Palata princa Gunga	281
B.	Vrtne palate	283
	Planinski posed odagnane žege	283
	Vrtovi predgrađa Beidginga	288
	Deset poklon vrtova	294
	Vrt harmonije i duhovnog okrepljenja	302
	Juenming - Vrt zaokruženog sjaja	311
C.	Imperijalni konaci	329
4.3.2	Građanski vrtovi	330
D.	Privatni vrtovi	330
	Beidging	331
	Vrt od pola mua – Banmu	332
	Slamom pokrivena dvorana za fina čitanja	333
	Vrt Zadovoljstva	333
	Nandging	335
	Vrt podignutog pogleda	336
	Istočni vrt	339
	Vrt Lude	340
	Terasa cvetne kiše	341
	Močou	341
	Svej vrt	342
	Čingliang brda	344

	Jangdžou	346
	Vrt bambusa	351
	Vrt odraza	352
	Vitko Zapadno jezero	353
	Vusi	355
	Vrt u kojem vlada lakoća misli i osećanja	355
	Vrt Li	358
	Sudžou	360
	Postojani vrt	360
	Vrt Senice modrog talasa	367
	Vrt gospodara mreža	370
	Šangaj	374
	Ji - Vrt Zadovoljstva	375
	Vrtovi šangajskih okruga	378
	Hangdžou	381
	Hu Sjejenova rezidencija	382
	Vrtovi predgrađa Hangdžoa	383
E.	Javni vrtovi	388
4.3.3	Vrtovi u hramovima	390
	Imperijalni hramovi	390
	Konfucijanski hramovi	391
	Daoistički hramovi	393
	Budistički hramovi	395
5	ZAKLJUČAK	397
	BIBLIOGRAFIJA	
	Izvori	
	Savremena kineska literatura	
	Sekundana literatura	
	POPIS I POREKLO PRILOGA	
	BIOGRAFIJA KANDIDATA	
	DODATAK	
	Prevod ključnog izvora:	
	Đi Čeng – Umeće građenja vrta (Yuan ye)	
	Pregled metričkih vrednosti kineskih jedinica mere u različitim istorijskim periodima.	

Rezime

U procesu globalizacije, savremena arhitektura se gotovo isključivo oslanja na zapadno istorijsko iskustvo i obrasce. Rezultat je površna uniformnost ili čudljivi autorski individualizam, *bezmesnost* i manjkavost identiteta. Ovo istraživanje pruža dublji uvid u umetnost vrta kao skupa ideja i postupaka koji vladaju u kineskoj tradicionalnoj arhitekturi. Ovim se sugerše moguća uloga osnovnih principa tradicionalnog oblikovanja kineskog vrta u daljem razvoju moderne arhitekture. Teza je zasnovana na multidisciplinarnom istraživanju istorijskih, kulturnih, filozofskih i umetničkih aspekata umeća građenja vrta. Istraživanje je usmereno ka proširenju područnog znanja da bi se stvorila osnova za drugačiji pristup onome što obično podrazumevamo kao modernu arhitekturu. Teorijski i empirijski ovde se sugerše veći značaj artikulacije mesta od samog oblikovanja objekata.

Kratka komparativna analiza u uvodnom poglavlju otkriva bitne razlike između vrta u evropskoj i kineskoj tradiciji. Pre svega, evropski vrt je jedan posebno ulepšan predeo pridodat objektu, retko i samo delimično integrisan sa njegovim unutrašnjim prostorom. Kineski vrt stvara predeo u koji su objekti usađeni kao njihov integralni deo. Shodno tome ovde je vrt posmatran unutar i fizičkih i neopipljivih manifestacija života kao arhitektonsko delo ostvareno tako da zadovolji zahteve prostora i vremena. Sledeća važna razlika između evropskog i kineskog vrta proizvod je odgovarajućeg kontinuiteta i konzistentnosti u istorijskom razvoju. Evropski vrt je proizvod čestih i korenitih kulturnih, društvenih, ideoloških, i religijskih promena. Kineski vrt prati gotovo pravu liniju od najranijih oblika preoblikovanja prirodnog okruženja u Bronzanom dobu do sofisticiranih oblika složenih vrtova na kraju imperijalne ere. U svom razvijenom obliku kineski vrt je čvrsto vezan za arhetipove.

Prvo poglavlje prati i analizira poreklo i razvoj kineskog vrta. Istorijski pregled pojavu vrta povezuje sa ranim razvojem gradova u Kini. Neke važne posebnosti kineske civilizacije stvorene su u procesu tokom kojeg je palata *progutala* sve attribute prvobitnog urbanog nukleusa. U periodu prvih kraljevstava palata je formirana kao grad za sebe dok je ostalo gradsko područje razvijeno reprodukcijom i uređenom disperzijom strukture i institucija same palate. Sveti lug prvobitnih naselja je podeljen između palate i područja oltara državnog kulta koji obeležavaju gradski limes. Ovde je utvrđeno da je opisani proces stvaranja gradova izvor svih tipova vrta kao i kulturnog i duhovnog karaktera pejzažne arhitekture.

U drugom poglavlju istraženo je kako su kineska filozofija, religija, literatura i umetnost uticali na teorijske osnove oblikovanja vrta. Na ovom polju teza se oslanja na temeljnu pretpostavku da su osnovne razlike među posebnim arhitektonskim tradicijama rezultat drugačijeg koncepta samog prostora i odnosa prema njemu. Analizirajući dominantne ideje u kineskoj kulturi zaključeno je da ukupno postojanje, onako kako su ga Kinezi razumeli, je prostorni entitet komunikacijskog karaktera. Shodno tome, ovde je predloženo sasvim novo razumevanje *dinga* – posebne, bazične ideje u umetnosti i umeću građenja kineskog vrta. Ding je definisan kao **mesto**, posebno osmišljena tačka razmene univerzalnih poruka koje

čine njegovo postojanje i kao tačka sažimanja posebnih civilizacijskih, kulturnih, čulnih i poruka emotivne prirode. Takođe se predlaže da komunikacijski aspekti čine dobru osnovu za učešće kineskog vrtnog umeća u daljem razvoju arhitekture.

Treće poglavlje se bavi strukturalnim pitanjima vrtnog prostora. Istraženi su i sistematizovani tradicionalni tipovi izgrađenog reljefa, vodenih tela, zelenila i objekata. Takođe je opisano kako su fizičke, prirodne i konceptualne odlike konstitutivnih delova vrta i njihovi strukturalni odnosi korišćeni da bi se formirali različiti tipovi vrtnih predela. Tipovi vrtova su sistematizovani i definisani u četvrtom poglavlju. Najvažniji postojeći vrtovi su detaljno opisani i analizirani da bi se testirali stavovi i rezultati istraživanja iznetih u prethodnim poglavljima.

Iznad svega, teza razvija razumevanje kako je vrt postao institucija koja je temeljno opremljena da omogući mesto i instrumente za stvaranje, čuvanje i prenošenje gotovo svih kulturnih poruka nastalih u kineskoj civilizaciji.

Abstract

In the process of globalization, contemporary architecture is almost entirely developed on Western historical experience and patterns. The result is whimsical individualism, placelessness and lack of identity. This thesis aims to provide deeper insight into the art of landscaping as the set of ideas and practices that governs Chinese traditional architecture. Thesis also suggests the role the principles of Chinese traditional garden may take in further development of modern architecture. It is based on multidisciplinary research on historical, cultural, philosophical and artistic aspects of garden design. Examination is directed toward broadening of domain knowledge as to create the base for different approach to what is generally perceived as *modern architecture*. Theoretically and empirically it suggests the importance of the articulation of site over the building design. Each chapter explores different facts of the relationship between site and architectural object.

Comparative analysis, summarized in the opening chapter, reveals main differences between gardens in Europe and China. First, while European (western) garden is mostly planted, Chinese (eastern) garden is thoroughly built. Consequently, garden in Europe is an embellished area attached to a building, and only rarely and partially it is integrated with inner space of architectural object. Chinese garden is constructing the site and the building is applied to it as its integral part. Consequently, garden is observed within physical and intangible manifestations of life as architecture designed to suite requirements of space and time. Another important fact about European and Chinese garden is difference in consistency of historical development. European garden is product of frequent and fundamental cultural, social, ideological and religious changes. Chinese garden followed almost the straight path from the earliest reshaping of natural environment of the Bronze Age to the sophisticated design of elaborate gardens at the end of imperial era, and it stay firmly attached to the archetypes.

First chapter traces and analyses origins and development of Chinese garden. Historical survey brings together occurrence of garden with specific character of early urban development in China. Some important particularities of Chinese civilization are conceived in process that caused the palace to *swallow* all the attributes of primordial urban nucleus. In the period of first kingdoms palace was formed as city-like territory and the city developed by reproduction and orderly dispersion of palace structures and institutions. Sacred grove of early settlements was divided between palace and state altar compounds that marked the city *limes*. It is argued here that this very process is the source of all types of gardens, as well as cultural and spiritual character of art of landscaping.

Second chapter explores how Chinese philosophy, religion, literature and art have affected theoretical grounds of garden design. In this field thesis is based on core presumption that fundamental differences between various architectural traditions are result of diversity in the

concept of space. Analyzing prevailing ideas in Chinese culture it is concluded that entire existence, as perceived by Chinese, is a spatial entity of communicational character. Consequently, thesis proposes novel ways of understanding of *jing* - main idea in Chinese art and craft of garden making. *Jing* is defined as place infused with meaning – the exchange point of universal messages that make its existence and, point of sublimation of different cultural, perceptual and messages of emotional nature. It is also suggested that communicational aspects makes solid ground for the role the Chinese garden architecture may take in further development of modern architecture.

Third chapter is concerned with structural issues of garden space. Traditional types of manmade relief, water bodies and buildings are analyzed and systemized. It is also described how physical, natural and conceptual features of objects and their structural relationships are used to form distinguished types of garden sites. Garden types are systemized in the fourth chapter. Most important existing gardens are described in detail and analyzed to test results of investigations in the previous chapters.

Overall the thesis develops the understandings of how garden came to an institution substantially equipped to provide the place and instruments for creation, preservation and cultivation of almost every kind of cultural products and practices developed in Chinese civilization.

袁

袁

袁

袁

袁

breg 山
i senica 亭
jezero 湖
i obala 岸
dveće 树
i cveće 花
zid 墙
i polje 田

Istorijski pregled termina korišćenih za predele vrtnog karaktera.

Period	Kinesko pismo	Transkripcija (pinyin)	Čita se	Značenje	Objašnjenje
Do Han		shenmu	<i>š'n-mu</i>	sveti lug	Sveta šuma sa ritualnom platformom.
	囿	you	<i>jou</i>	lovište	Prvobitno lovište zajednice, potom lovište vladara.
	灵囿	lingyou	<i>lingjou</i>	ritualno lovište	<i>Vrt duhova</i> (灵) obično sadrži oltar, ritualnu platformu (tai, 台) i ritualni ribnjak (lingzhao, 灵沼).
Od Han perioda	苑	yuan	<i>juen</i>	carski vrt	Označava isključivo carski vrt za razliku od kasnijeg <i>yuan</i> (园) koje se isto izgovara i znači vrt u opštem smislu.
	苑囿	yuanyou	<i>juanjou</i>	lovni park	Carsko lovište sa uređenim mestima za rituale pre lova i gozbe nakon lova.
	兽圈	shoujuan	<i>šouđuen</i>	lovni rezervat	Carsko lovište sa uzgajalištem / rezervatom
	宫苑	gongyuan	<i>gungjuen</i>	vrtna palata	Objekti palate smešteni u vrtno okruženje Jianzhang gong, 建章宫 (Han), Hualin yuan, 华林苑 (Period razjedinjenja), Daming gong, 大明宫, Taiji gong, 太极宫 (Tang), Gen yue, 艮岳 (Sung), Xi yuan, 西苑 (Ming), Yuanmingyuan (Ćing)
	内苑	neiyuan	<i>nejjuen</i>	palatni vrt	Zasebni, zidom ograđeni vrtovi unutar palatnog kompleksa.
	别业	bieye	<i>bieje</i>	vrtni posed	Kuća sa vrtom na imanju izvan grada. Takođe je korišćen i naziv <i>šandī</i> - shanju, 山居.

Od Tang perioda	園 (园)	yuan	<i>juen</i>	vrt	Zidom ograđen vrt i opšti naziv za sve vrste uređenih vrtnih predela.
	宅园	zhaiyuan	<i>džaj juen</i>	kućni vrt	Građanski vrt za razliku od palatnog koji je u posedu vladara.
	庄园	zhuanyuan	<i>džuanjuen</i>	poljski vrt	Građanski vrt na imanjima izvan grada.
	园林	yuanlin	<i>juanlin</i>	Vrt - park	Obično vrtni posed opremljen objektima za život u vrtu. Termin se prvi put javlja u poeziji Zapadne Đin dinastije.
	林泉	linquan	<i>linćjen</i>	samotni vrt	Doslovno šuma +izvor. Od kraja 7. veka koristi se da označi vrt u koji se učeni ljudi povlače iz javnog života.
	行宫	xinggong	<i>singung</i>	putne palate	Konaci sa vrtom u kojima su vladari boravili prilikom obilaska carstva.
	圃	pu	<i>pu</i>	voćnjak	Često su stabla trešnje ili kajsije sađena na ogromnim površinama isključivo iz estetskih razloga. Tada su i cela brda zvana vrtom a ne voćnjakom.
	菜圃	cai pu	<i>cai pu</i>	povrtnjak	

o UVOD

Kineska arhitektura je, uz evropsku, jedan od dva najdominantnija segmenta ukupnog arhitektonskog nasleđa sveta ali ti segmenti još uvek nisu dovoljno uporedno analizirani i vrednovani. Pored toga, tokom prethodne dve decenije Kina je izrasla i u najveće arhitektonsko tržište. Relevantnost kineskog tržišta je u stalnom rastu i na polju nastajanja novih ideja i stavova. Nakon prvog udara specifičnog internacionalizma dominantno zapadnog tipa, danas se učestano postavlja pitanje kineskog učešća u daljem, transkulturalnom razvoju savremene arhitektonske teorije i prakse. Naša znanja u oblasti kineske arhitekture su daleko ispod zahteva vremena što ovo istraživanje može činiti izuzetno aktuelnim i korisnim.

S obzirom na činjenicu da mnogi pojmovi, termini i elementi kineskog vrta u našoj teoriji arhitekture, lingvistici i kulturologiji nisu dostatno razjašnjeni, povezani i tipološki razvrstani, postoji potreba da se oni dublje istraže i definišu. Tako bi se kineska arhitektura, ideje koje se često nekritički tumače, čak i primenjuju u evropskoj kulturi, uključujući i našu sredinu, mogle pravilno iskazati u kontekstu opšteg razvoja arhitekture, kao i komparativne istorije razvoja arhitektonskih ideja Istoka i Zapada.

o.1 PROBLEM I PREDMET ISTRAŽIVANJA

Predložena tema ***Kineski vrt – arhitektura i kultura vrta u kineskoj tradiciji*** i njena naučna pripadnost određeni su i uslovljeni konceptualnom razlikom između evropskog i kineskog vrta. Ova razlika se u sasvim uopštenom obliku može iskazati na sledeći način: *evropski vrt se pretežno sadi, dok se kineski vrt konsekvantno gradi.*

Evropski vrt je objekat pejzažne arhitekture koji može biti dodatak ili tek delimično integrisani deo arhitektonskog objekta u okviru opšteg uređenja prostora. Kao takav, vrt ima odgovarajući stepen autonomije čak do postojanja u potpunom odsustvu arhitekture. U kineskoj tradiciji vrt ne postoji izvan, već je on, u svojoj ukupnosti, složeni objekat arhitekture. Integralno učešće živih organizama kao što su biljke ili ribe u stvaranju arhitektonskih dela je sasvim u skladu sa širim kontekstom filozofske misli unutar koje je nastala i razvila se u zaseban rod kineska arhitektura.

Glavni predmet umetnosti građenja kineskog vrta je jedinstvena ***artikulacija prostora*** koja pre svega podrazumeva izražajna sredstva arhitekture, ali i učešće gotovo svih elemenata umetničkog izražavanja koji su se ikada razvili u kineskoj kulturi. U strukturu vrta je uvedena čak i pisana reč u posebnom obliku kao legitimni element arhitekture. Tako je stvoren sasvim drugačiji odnos između arhitekture i kulture u kojoj su tipovi arhitektonskih objekata određeni nizom kulturnih poruka.

Potrebno je posebno naglasiti da je vrt najkompleksniji izraz kineske arhitekture te da, kao takav, predstavlja najbolji izraz za izučavanje arhitektonskih semantičkih i semiotičkih vrednosti nastalih u njegovom višemilenijumskom razvoju.

0.2 CILJ I ZADACI ISTRAŽIVANJA

Imajući u vidu gore navedeno, primarni cilj ovog istraživanja je da se prouči i definiše koncept kineske arhitekture i njena različitost od koncepta zapadne arhitekture. Pod konceptom ovde se u ontološkom i fenomenološkom smislu podrazumeva **skup područnih znanja** (domain knowledge) te **ideja i stavova** koji po rodu i vrsti određuju kinesku arhitekturu. U tom smislu je neophodno ustanoviti:

- a) do sada nedostajući, naučno utemeljen pregled konstitutivnih delova kineske arhitekture (na strukturalnom, funkcionalnom i komunikacijskom nivou) i njihovih međusobno složenih odnosa koji tvore specifičan arhitektonski jezik.
- b) Tipološku osnovu arhitekture vrta prema tradicionalnim odrednicama njenih elemenata i njihov razvojni tok.

Sekundarni cilj ovog istraživanja je pokušaj da se formira realna kritička osnova za proširenje opštih arhitektonskih znanja i formulisanje modela za njihovu analizu u skladu sa dominantnim transkulturalnim tendencijama u savremenoj arhitekturi.

0.3 DEFINISANJE RADNIH HIPOTEZA

Ovo istraživanje zasnovano je na temeljnoj tvrdnji da je kineski vrt, za razliku od evropskog, **u potpunosti celovito, prepoznatljivo i autonomno delo arhitekture osposobljeno za stvaranje, čuvanje i prenošenje gotovo svih vrsta kulturnih poruka.**

Analiza ideja, instrumenata i načina uspostavljanja ovako usmerene artikulacije vrtnog prostora oslanja se na niz pomoćnih hipoteza koje obuhvataju strukturalne, estetske, kulturne i komunikacijske aspekte kineskog vrta:

- a) Kineski vrt nije ni imitacija, ni interpretacija prirode (božanskog) posredstvom ljudskog intelekta već **učesće** u prirodi usklađivanjem intelekta (duha) sa temeljnim (božanskim) principom.
- b) Istovetni ili veoma bliski temeljni principi, opšteprihvaćeni u kineskoj filozofiji, teozofiji i narodnom verovanju (prepoznatljivi u filozofskoj, religijskoj, književnoj i ranoj naučnoj misli) imaju preovlađujući karakter prostorno-komunikacijskog sistema.
- c) Koncept vrta je formiran i usvojen kao *aparatus*¹ tog sistema.

0.4 NAUČNE METODE ISTRAŽIVANJA

Metodološki pristup je u ovom slučaju suštinski određen prirodom materijala koji se obrađuje. U klasičnoj teorijskoj misli na tlu Kine nema pisanog materijala koji nam pruža jasne definicije i druge odrednice koncepta arhitekture. Stoga smo upućeni da skup znanja koji tvori koncept gradimo na bazi karakteristika dela arhitekture utvrđenih njihovom

¹ Podjednako kao skup elemenata funkcionisanja sistema i kao (aparatičnost) vidljivost / očiglednost učestvovanja u sistemu.

analizom. Tako se u metodološkom smislu istraživanje odvija na relaciji **studija slučaja** (case study) – analiza precedentna – uspostavljanje odgovarajućeg modela na svakom od posebnih nivoa konstatovanja arhitektonskog dela. U najširem smislu suštinu ovih postupaka čini **analitičko sintetički metod** istraživanja. Sa druge strane, prilikom određivanja metodoloških uslova pre svega se mora voditi računa o osnovnoj karakteristici predmeta ovog istraživanja. To je činjenica da on spada u objekat preuzet iz druge kulture (zanemarivanje ovog faktora je česta greška u naučno istraživačkom postupku). Jasno je da se elementi druge kulture ne mogu istraživati na osnovu uzusa koji nisu sastavni deo, niti su proizašli iz tradicija te kulture. Za potrebe ovog istraživanja u velikoj meri je primenjen **metod uporednih analiza**, tako što sam za elemente kineske kulture tražila najpribližnije primere u evropskoj kulturi. Na taj način odredila sam zajednički model originalnog elementa i njegovog ekvivalenta. Ovako ustanovljen model proverio se u uslovima delovanja u evropskoj kulturi. Postupak će biti ponovljen i u suprotnom smeru, pa se ovakav metod može uslovno smatrati **dvosmerno komparativnim**.

0.5 DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

U poslednjih desetak godina više najrelevantnijih univerziteta na zapadu užurbano rade i sprovode širok spektar istraživanja u oblasti kineske kulture i civilizacije. Arhitektonski fakulteti takođe na različite načine uvode »kinesku temu« u svoje redovne aktivnosti.

Dosadašnju literaturu u ovoj oblasti uglavnom čine opšti pregledi sa stanovišta istorije umetnosti i arhitekture ili su prikazi pretežno deskriptivne prirode. Veoma je mali broj teorijskih proučavanja (analiza) kineskog vrta i arhitekture uopšte ostvaren izvan Kine. Stručni i naučni radovi u Kini uglavnom su nastali u akademskom ambijentu, koj je do nedavno dobrim delom bio različit od onoga što mi smatramo uobičajenim metodologijama u naučnom istraživanju. Ovakva situacija dovela je do mnogih nesporazuma. Sa druge strane kineski stručnjaci nisu imali potrebu da objašnjavaju pojmove, pa ni neke složenije elemente arhitektonskih vrednosti, koje je intelektualna javnost u Kini odavno usvojila kao takve.

Stručni i naučni radovi na Zapadu se ili samo delimično bave kineskim vrtom sa stanovišta teorije arhitekture, ili se odnose na sasvim parcijalne teme, tako da ne daju dostatan uvid u arhitektonsko stvaralaštvo. Dostupni izvori u predmetnoj oblasti najčešće su sasvim opšteg karaktera. Primera radi, u gotovo celom obimu ove literature pisane na indoevropskim jezicima tipovi objekata i njihovi brojni varijeteti se isključivo pojavljuju kao »kiosk« za ting (亭) ili »paviljon« za čitav niz potpuno različitih objekata kao što su *xie*, *xuan*, *tang*, *lou* ili *ge* i drugi. Ni jedna, ni druga reč nam apsolutno ništa ne kazuje o prirodi ovih objekata.

Jedan od prvih i najznačajnijih projekata u oblasti arhitektonskog znanja je DKS (Design Knowledge Systems) koji je pokrenut još 1985.godine na univerzitetu u Delftu. Ovaj projekat je prve rezultate na polju arhitektonskog znanja u tradicionalnoj Kini počeo da daje početkom devedesetih godina proteklog veka. Međutim, mada izuzetno značajna, ova istraživanja su usko usmerena na dve programske teme: ADDA (Architectural Domain Documentation and Analysis) i AIIA (Artificial Intelligence for the Intelligent Architect).

Za proučavanje klasične teorijske misli u kineskoj arhitekturi za sada se koriste prevodi dva izuzetno važna dela: Klaus Rujtenbek (K. Ruitenbeek) je u okviru svoje doktorske disertacije (Lajden, 1989.) preveo *Lu Banov kanon* (Lu Ban jing) iz 15.veka. Ovo delo često se poredi sa pisanjem Vitruvija. Kao što je nemoguće čitati *Deset knjiga o arhitekturi* bez razumevanja

osnovnih pojmova antičke arhitekture, još je manje korisno čitati Lu Banov kanon bez temeljnog poznavanja koncepta kineske tradicionalne arhitekture. Isto važi i za prevod *Umeća građenja vrta* (napisao Đi Čeng u 17.veku) koji je Alison Hardi (Allison Hardie) objavila 1988.godine. Moj prevod ovog dela na srpski jezik nalazi se u Dodatku ove disertacije. (Yuan Ye, *Umeće građenja vrta*).

0.6 OPŠTE UVODNE NAPOMENE

Obzirom na složenost teme, istraživanja u ovom radu sprovedena su multidisciplinarno unutar širokog područja kineske civilizacije i kulture. Stoga je neophodno da na početku definišem neke opšte pojmove i način upotrebe njihovih termina. Kada govorim o civilizaciji zapravo mislim na usvojeni integrišući sistem konzumacije srodnih kultura i svih njihovih pojedinačnih aspekata unutar jedne demografske i prostorne celine koji tu celinu čini prepoznatljivo različitom od drugih. Stabilne, složene kulture u svom dugom trajanju (*kineska kultura*) imaju tendenciju širenja uticaja na druge kulture i ponegde, asimilacijom ili delimičnom dominacijom u pojedinim razdobljima mogu tvoriti šire civilizacijske kontekste (*kultura Dalekog istoka*). Pod kulturom u najširem smislu ovde podrazumevam zaokružen korpus usvojenih ideja, opštih predstava, verovanja, običaja i obrazaca društvenog ponašanja. Danas se veoma mnogo govori i piše o *arhitektonskoj kulturi*, međutim, ja ovde neću arhitekturu tretirati kao poseban vid kulture već kao kulturni proizvod u koji su utkani i iz kojeg se mogu čitati različiti aspekti kulture.

0.7 PRIKAZ ISTORIOGRAFSKE GRAĐE

0.7.1 Tehnički priručnici

Kina ima veoma dugu tradiciju izrade svojevrsnih tehničkih priručnika, namenjenih pre svega zanatlijama i često kodificiranih u obliku državnih građevinskih propisa. Veoma mali broj ovakvih knjiga je sačuvan, a najstarije među njima nisu pisane pre Tang perioda.

~700. **Jingšan ling (Yingshan Ling ,营善令)**

Naslov: Uputstva Jingšana

U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat kao “National Building Law”.

Autor: Nepoznat

Delo: Ovaj spis je najstarije delo u oblasti graditeljstva za koje pouzdano znamo da je postojalo. Napisan je u ranom Tang periodu (618–907) i imao je ulogu zvaničnog državnog propisa. Delovi teksta koji se odnose na graditeljstvo u spisu poznatom kao *Pravila Tanga (Tang Lu)* napisani su prema *Uputstvima Jingšana*.

~980. **Mu đing (Mu jing, 木经)**

Naslov: a) Tesarski priručnik b) Knjiga o drvetu

U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat kao “Timberwork manual”

Autor: Ji Hao (Yu Hao, 喻浩, 预告, ? - 989), rodom iz Hangdžoa, veliki majstor drvodjeljstva kojem se pripisuje gradnja čuvene drvene pagode u Kajfengu.

Delo: Ovaj priručnik je nastao verovatno između 965. i 995. godine ali je vremenom izgubljen i danas o njemu znamo samo iz pisanja kasnijih autora. Oujang Sju (Ouyang Xiu, 欧阳修, 1007-1072) u knjizi *Beleške po umirovljenju* (Guitian lu) navodi da je Ji Hao napisao ovaj priručnik tako što bi mu svako veče tokom tri godine njegova desetogodišnja ćerka gestovima otkrivala tajne pojedinih arhitektonskih konstrukcija.

U svom delu *Spisi jezera snova*, (Mengxi bitan, 梦溪笔谈, 1088.godine) Šen Kuo (Shen Kuo, 沈括, 1031-1095) opširno je opisao dobar deo originalnog sadržaja *Mu đinga*. Iz njegovog pisanja možemo zaključiti da je Ji Hao prvi, mada prilično nejasno, pokušao da definiše odnose među konstruktivnim elementima, mere i proporcije:

Postupak građenja, Mu đing, kažu, napisa Ji Hao, a u njemu tri su odnosa – što je iznad greda prati gornju meru (shang fen), što iznad platforme stoji ima srednju meru (zhong fen), a sve ispod je po donjoj meri (xia fen). Poprečna greda pokazaće raspinjaču, a ona rogove tako da jedna od osam stopa traži dugu od tri ipo, i u velikim i malim dvoranama to je gornja mera. Takođe, prema platformi odnose se stubovi i ograde prema njima...pa jedanaest stopa stuba traži četiri ipo stope platforme visoke i sve drugo ovde ... što svoju meru ima – to srednju meru prati. Sada, ispod su tri vrste penjanja – rampe strme, lakohodne i srednje. U palatama su prema meri carske nosiljke pa su strme one što traže da su sasvim spuštene pa podignute ruke nosača. Lakohodne su gde je napred nosaču visina do lakta, a nazad do ramena. Srednje napred nose spuštene ruke a nazad na ramenu stoji. To sve su donje mere...²

1103. **Jingcao faš'** (Yingzao fashi, 营造法式)

Naslov: a) Pravila graditeljstva b) Pravila arhitekture

U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat kao "Treatise on Architectural Methods" ili "State Building Standards". - Guo, Qinghua. *Yingzao Fashi: Twelfth-Century Chinese Building Manual*, Journal of the Society of Architectural Historians of Great Britain, svezak 41, 1998.

Autor: Li Ćie (*Li Jie*, 李诫, 1065 – 1110), načelnik Građevinske uprave (*jiangzuo jian*, 将佐監) u Ministarstvu radova (*gongbu*, 工部). Organizovao je gradnju velikog broja najznačajnijih objekata svog vremena. Za biografske podatke videti Else Glahn, *Li Chieh*, u Herbert Franke, ed., *Song Biographies*, tom 2, Weisbaden, 1976.

Delo: Tehnički priručnik u 36 delova (*juan*, 卷, svezak, tom), objavljen 1103. godine. Poznato je i Vang Huanovo izdanje iz 1145. godine. Na osnovu primerka koji je sačuvan u Nankinškoj biblioteci Džu Čićjen (Zhu Qiqian) je 1919. godine

² Mengxi bitan, *juan* 18. Nekoliko savremenih autora je saglasno da je osnovna jedinica mere u *Mu đingu* izvedena iz proporcija 2/28 za gornju meru, 2/24 za srednju meru, te 2/35, 2/28 i 2/18 za donju meru.

objavio fototipsko izdanje. Od tada je u Kini i Japanu napisan veliki broj studija i rasprava o ovom delu. Najvažnije su:

(1) Liang Sicheng, *Qingshi Yingzao zeli*, Zhongguo zingzao xueshe, 1934., reprint Zhongguo jianzhu gongye chubanshe, Beijing, 1981.

(2) Takuichi Takeshima,

(3) Chen Mingda, *Yingcao fashi danuzuo yanjiu*, Wenwu chubanshe, Beijing, 1981.

Naredbom cara Dž' Conga (Zhe Zong, 哲宗) iz 1076. godine naloženo je kancelariji zaduženoj za gradnju i održavanje palatnih zdanja da prikupi, popiše i obradi sva tada poznata dela o arhitekturi. Ispostavilo se da je raspoloživa dokumentacija nekompletna i zastarela, pa je Li Ćie tokom naredne tri godine napisao originalni građevinski priručnik koji se veoma malo oslanjao na ranija pisanja u ovoj oblasti. Jingcao faš' je uglavnom nastao na osnovu Li Ćieovog ličnog iskustva i informacija koje je prikupio od najpoznatijih graditelja svog vremena. Ovaj priručnik namenjen je pre svega tehničkim službama državne uprave ali i graditeljskim gildama i vodećim zanatlijama. Veoma je značajan zbog toga što je njime obavljena prilično sveobuhvatna standardizacija mera, materijala, konstrukcija i tehnoloških postupaka u graditeljstvu.

Ovaj sistem je poznat kao *cai-fen zhi* (材份制) ili kao osmostepeni sistem i zasnovan je na modularnoj meri **fen**. (份). U zavisnosti od vrste i dispozicije elemenata konstruktivnog sklopa na koje se primenjuje fen može imati osam različitih vrednosti i to: 0,60; 0,55; 0,50; 0,48; 0,44; 0,40; 0,35 i 0,30 delova osnovne jedinice **cun** (寸) čija je tadašnja vrednost iznosila oko 32 milimetra.

Za razliku od većine drugih sačuvanih knjiga u oblasti graditeljstva, Jingcao faš' je veoma inovativan i na njega možemo gledati kao na delo koje je trasiralo sazrevanje odlika stilova, danas zbirno poznatih kao *kineska arhitektura*. Konačno uobličavanje stilova desilo se u razdoblju od kraja desetog do početka 15. veka. Nakon 1400. godine gotovo da i nema ničeg suštinski novog.

1734. **Gungbu gungčeng cuofa** (Qing Gongbu gongcheng zuofa, 情工部, 工程做法)

Naslov: a) Pravila graditeljstva

Autor: Jinli (Yinli, Guo qinwang, 果亲王, 1697-1738) i saradnici.

Delo: Ovaj graditeljski priručnik za službenu upotrebu izdat je 1734. godine u 74 toma³. U njemu su definisani i sistematizovani arhitektonski standardi koji su uglavnom ustanovljeni na osnovu izgradnje palatnih zdanja u Jongl' (Yongle, 1402-1424) periodu. Detaljno je prikazano izvođenje dvadeset vrsta građevinskih radova koje provode sedamnaest različitih specijalista tesarskog, stolarskog, opekerskog, zidarskog i putarskog zanata. Posebno su opisani izgled, struktura i način gradnje za 23 vrste objekata „velikog stila” (*dashi*) i četiri „malog stila” (*xiaoshi*). Za svaki od ovih tipova objekata dat je veoma shematizovan crtež poprečnog preseka.

³ Integralni tekst ovog dela objavljen je u prilogu godišnjaka za 1985. godinu časopisa *Gu jian yuan lin ji shu*, Beijing xinhua shudian.

Priručnik je najvećim delom napisan prema tada postojećim propisima i sličnim zvaničnim dokumentima. Posebna pažnja posvećena je optimalizaciji troškova izrade delova konstrukcija uzimajući u obzir cene materijala i prosečne nadnice zanatlija.

Za potrebe gradnje velikih objekata, kao što je Juenming vrt, odvojeno su štampani slični priručnici (Yingzao suanli, 营造算例) za svaki deo konstrukcija posebno i namenjeni predradnicima zaduženim za njihovo izvođenje.

1735. **Juan je** (Yuan ye, 园冶)

Naslov: a) Umeće građenja vrtova b) Vrtno umeće
U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat i kao "The Garden Smith".

Autor: Di Čeng (Ji Cheng 计成, 1582-?). O životu autora se veoma malo zna. Mada skromnog porekla, lokalno je bio poznat kao pesnik, kaligraf i kreator vrtova.

Delo: *Juan je* je jedino poznato delo posvećeno gradnji vrtova, ali je ujedno i veoma dragocen izvor za izučavanje opšte teorije i estetike kineske arhitekture. Delo je nastalo u periodu između 1631. i 1634. godine i prvo izdanje je objavljeno godinu dana kasnije. Originalno izdanje je izgubljeno i danas je poznat samo japanski reprint iz 1795. godine.

0.7.2 Običajni priručnici

Dok su tehnički priručnici namenjeni uglavnom profesionalnim graditeljima i objašnjavaju tehnike i procese gradnje palata i javnih objekata, običajni priručnici namenjeni su širokoj populaciji i veoma su važan izvor informacija o gradnji seoskih domaćinstava, stambenih objekata i vrtova u gradovima. Ritualni život Kineza je bio veoma složen i bogat, te je praćen obimnom popularnom literaturom. Običajni priručnici čak i informacije sasvim tehničke prirode tumače ritualnim razlozima. U ovu kategoriju spadaju specijalizovani priručnici, *f'ng švej* literatura i opšti priručnici kao što su leksikoni i almanasi.

Specijalizovani priručnici su uglavnom posvećeni poljoprivredi, proizvodnji svile, melioracionim radovima i pre svega životu u porodici. Svega nekoliko ovakvih dela se makar i manjim svojim delom bavi graditeljstvom.

F'ng švej (fengshui, 风水) priručnici čine posebnu kategoriju literature koja je u celosti posvećena boravištima umrlih (*yinzhai* 阴宅) i/ili živih (*jangzhai* 阳宅) ljudi.

Leksikoni su popularne zbirke sveznanja namenjene najširoj populaciji.

Almanasi su kalendarski organizovana uputstva za najrazličitije aspekte svakodnevnog života. Gotovo svaki od njih sadrži bar nekoliko poglavlja sa uputstvima za građenje objekata.

~1440. **Lu Ban đing** (Lu Ban jing, 鲁班经)

Naslov: a) Lu Banov priručnik

U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat i kao "Carpenter's manual of Master Lu Ban".

Autor: Nepoznat. Delo se tradicionalno pripisuje Lu Banu (Lu Ban, 鲁班) velikom majstoru tesarskog zanata iz 5. veka stare ere. U predgovoru Ming izdanju *Lu Ban ding* data je kratka biografija Lu Bana. Prema ovom tekstu rođen je 507. godine p.n.e. u Dongpingu u državi Lu. Obrazovanje je počeo da stiče veoma kasno, tek u petnaestoj godini. Njegovim učiteljem se tradicionalno smatra Konfucijev učenik C'gong. U mladosti je bezuspešno propagirao jedinstvo zemlje pod vođstvom Džou kraljevstva, pa je morao da se povuče na Tai planinu gde je proveo trinaest godina i ovladao tesarskim zanatom. Za njegovu suprugu, Gospu Jin (Yun Shi) u predgovoru se kaže da je još lepše oblike stvarala, pa je ovaj skladni bračni par za buduća pokoljenja postavio temelje umeća građenja. Lu Ban je smatran besmtnim zaštitnikom svih graditelja i graditeljske gilde su vekovima širom Kine podizale oltare i hramove u njegovu čast.

Delo: Ovaj priručnik je nastao u 15. veku kompilacijom tekstova iz Sung i Juan perioda. Najstarije sačuvano izdanje je štampano krajem Ming perioda. Ono sadrži tri toma (*juan*) sa ukupno 178 poglavlja raznorodnog tematskog sadržaja. Približno polovina tekstova je tehničkog karaktera i daje uputstva za gradnju raznih tipova arhitektonskih objekata, nameštaja, alata i drugih proizvoda od drveta. Drugi deo tekstova posvećen je magijskim postupcima i ritualima kao što su izbor mesta, određivanje povoljnih i nepovoljnih dana, postupaka, brojeva, mera, položaja i pravaca koji se koriste prilikom gradnje.

Lu Ban ding je smatran svetom knjigom graditeljskih zanata i kao takav je korišćen u svim svečanim prilikama - kod formiranja gildi, prilikom proslava, u ritualima inicijacije majstora i tokom važnih momenata u procesu gradnje. U 28. poglavlju prve knjige ovog priručnika date su detaljne instrukcije za molitvu Lu Banu tokom rituala podizanja slemenjače. Tri molitvena prosipanja vina (libacije) praćena su sledećim pevanjima:

*Prvu ponudu izlivamo.
Pridi sveta dušo, vino ti pružamo ovo,
U bubanj udaramo i strune biramo,
Da nam Nebo i Zemlja sreću podare,
Da Blagoslov Reka i Mora primimo,
U naklonost bogova da se vazda uzdamo.
Raduju se ljudi i bogovi svekolikom dobru,
Za bogatstvo i časti vino lijemo drugi put:
Nesreće neka zauvek nestanu,
Sa visoka sto blagoslova da dopre,
Da dugovečnost beskrajnu uživamo.
Od sada samo napredak kuću da prati,
Od sada sinovi i kćeri da uvek su zdravi,
Da sveti nam svoju naklonost pruže,
Da je žetva uvek bogata,
Dobra sudba i sreća svekolika.*

1629. Badžaj caofu džoušu

(Bazhai zaofu zhoushu, 八宅造福周书, poznato i pod nazivom xiangzhai zaofu quanshu 相宅造福全书)

Naslov: a) Sveznanje dobre sreće u kućama svih pravaca
U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat i kao "Complete Book of Creating Good Luck in Houses of All Directions".

Autor: Huang Jifeng (Huang Yifeng, 黄一凤, 1583 - ?), rodnom iz Đjangsi provincije.

Delo: Ovo delo od tri knjige (*juan*) je jedan od najstarijih sačuvanih *fng švej* priručnika. Najveći deo *fng švej* literature se bavi gradnjom grobnica. *Badžaj caofu džoušu* je jedno od retkih dela koje se isključivo odnosi na gradnju zgrada. Knjiga je izdata u tri toma 1629. godine.

Glavne teme Jifengovog rada su metodi određivanja povoljnog mesta za gradnju, te valjana orijentacija, struktura i razmeštaj objekata u prostoru. Zbog ograničene mogućnosti da se objekti u gradovima slobodno pozicioniraju u željenom pravcu, problemi orijentacije gradskih i seoskih zgrada obrađeni su u zasebnim poglavljima.

1707. Čuandjabao ćuandī (Chujia baoquan ji, 传家宝全集)

Naslov: a) Celokupna zbirka kućnog blaga
U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat i kao "Collection of Household Treasures".

Autor: Š' Čengđin (Shi Chengjin, 石成金, 1659 – 1740) drugo ime Shi Tianji, 石天基) rodnom iz Jangdžoa živeo je za vreme cara Šundžea tokom Čing dinastije.

Delo: Ovo delo spada u kategoriju popularnih leksikona (sveznanja) koji su pisani narodnim jezikom (*baihua*) i posvećeni najširoj publici. Od *Juan* perioda napisan je ogroman broj leksikona koji između ostalih sadrže i poglavlja posvećena graditeljstvu (*Yinzao men*). Do 18. veka sadržaj ovih poglavlja je mahom sličan ili čak doslovno prepisivan iz jednog u sledeći leksikon. Najčešće obuhvataju tridesetak napomena o magijskim postupcima prilikom izvođenja različitih građevinskih radova. Zatim slede opisi spratnih objekata (*lou* i *ge*), velikih dvorana (*ting* i *tang*), vrtnih zdanja (*ting*, *xuan*, *lang*..), dvorišta (*tianjing*) i privatnih odaja (*fangshi*). Dobar broj leksikona je ilustrovan. Uobičajenih desetak poprečnih preseka za različite tipove konstrukcija i sedamdesetak ilustracija povoljnih i nepovoljnih položaja objekata su uglavnom precrtavane iz ranijih dela (*Wanbao quanshu*, *Lu Ban jing* i *Lu Ban yingzao zhengshi*). U 18. veku pojavljuje se nova vrsta leksikona koja sadrži i veliki broj praktičnih saveta tehničke i ekonomske prirode. Najvažnije delo ove vrste je *Đjabao ćuandī*.

Đjabao ćuandī je izdat 1707. godine. Ponovljeno izdanje iz 1739. godine štampano je u četiri knjige, koje su prodavane kao zasebne celine. Za razliku od *Lu Ban đinga* koji je namenjen graditeljima, ovaj leksikon je napisan sa namerom da se

pomogne vlasnicima kuća u donošenju odluka i nadziranju izgradnje. Iz tog ugla je obrađen niz tema iz *Lu Ban đinga*, kojima su pridodata uputstva za neutralizaciju tesarskih vračanja i zlih čini, uvođenje kućnih bogova nakon gradnje, useljavanje u kuću i unošenje memorijalnih tablica predaka na oltar. Za ritual uvođenja kućnih božanstava u porodični dom *Đjabao ćuanđi* propisuje sledeće pevanje:

*Nebo je jin a Zemlja jang,
Principa dva bogove tvore,
Iznad svega tri su svetlosti,
Njihov sjaj vratima pristupa.
Bogove šest strana što sudbinu kroje
pozivamo u dvoranu predaka.
Neka tamjan večno gori,
Dom ovaj uvek štiti,
Zli duhovi ući neće,
Voda i vatra zalud prete.
Bogovi vrata, čuvari kapije naše,
Ubite sve zloduhe, seni te istrebite.*

1739. **Džaiibu dž'jao** (Zhai pu zhi yao, 宅谱指要)

Naslov: a) Osnovna znanja o kući

U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat i kao "Essential knowledge of dwelling houses".

Autor: Vej Čingđiang (Wei Qingjiang, 魏青江)

Delo: Ovo delo se sastoji od 4 knjige (*juan*) i pripada kategoriji popularnih leksikona (sveznanja) koji su pisani narodnim jezikom (*baihua*) i posvećen je izgradnji kuća.

0.7.3 Anali, zapisi i beleške

Ovaj deo literature obuhvata nekoliko različitih književnih vrsta formalnog i neformalnog karaktera u kojima nalazimo opise naselja, građevina i vrtova ili rasprave o važnim elementima graditeljskog umeća.

Anali (zhi, 志, savremeni naziv: *difangzhi*) su tradicionalne zemljopisne monografije - knjige koje sadrže detaljne informacije o nekoj oblasti. Najstarije delo ove vrste je Juedue (*Yuejue*), zemljopis objavljen 52. godine koji između ostalog sadrži tekstove o osnivanju gradova, uređenju administrativnih oblasti, o lokalnim proizvodima, običajima, mitovima i legendama. Oko 400 anala je napisano između trećeg i desetog veka. Car Tajcu je 971. godine naredio da se sakupe svi lokalni anali i da se na osnovu ove kompilacije i dodatnih pretraživanja sastavi državni zemljopis. Ovo delo ima 1566 poglavlja u kojima je obrađena teritorija preko 1200 opština i 300 srezova tadašnje Kine. Tokom Svej dinastije pojavile su se dve podvrste zemljopisnih monografija – fangdž' (*fangzhi*) i tuđing (*tujing*). Fangdž' je mahom pisala lokalna vlastela. Ove knjige su namenjene širokoj publici i zbog toga su štampane u većem

tiražu. Tuđing su uglavnom rukopisni izveštaji koje su pisali lokalni administrativni upravitelji za potrebe centralne vlasti u prestonici. Anali su još uvek veoma malo istraženo područje pisanih istorijskih izvora. Danas je sačuvano preko 8000 dela ove vrste.

Zapisi (ji, 记) su tematske monografije koje obuhvataju specijalizovana dela gotovo svih disciplina od istorijskih spisa, književnih i filozofskih umovanja, matematike, medicine, pa sve do najobičnijih tema iz svakodnevnog života. Arhitektura je veoma retko bila predmet intelektualnih napora kineske elite, ali je umetnost i kultura vrta prilično dobro zastupljena u ovoj literaturi.

Beleške (biji, 笔记) su poseban rod klasične kineske književnosti. Prve knjige beležaka pojavile su se već u Vej i Ćin periodu. Tokom vladavine Sung dinastije učena elita sve češće objavljuje svoje beleške - razna razmišljanja o umetnosti, crtice u oblasti književne kritike i filozofske spekulacije. Najpoznatija dela ovog perioda su Šen Kuova *Beležnica iz M'ng si vrta* (夢溪筆談) i Hong Meijeva *Beležnica iz Žong studija* (容齋隨筆). Tokom Ming i Ćing perioda pisanje i objavljivaje ovakvih tekstova kao i posedovanje vrta postaje pitanje intelektualnog prestiža.

547. **Luojang ćjelan Ći** (Luoyang qielan ji, 洛阳伽蓝记)

Naslov: a) Zapisi o budističkim mestima Luojanga

U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat i kao "A Record of Budist Monasteries in Luoyang".

Autor: Jang Sjengdž' (Yang Xuazhi, 杨炫之)

Delo: Jedno od tri najvažnija dela perioda Južne i severne dinastije (Nanbeichao, 420-581). Objavljeno u 5 knjiga (*juan*) koje su posvećene hramovima u centralnom (9), severnom (2), južnom (7 hramova), istočnom (13) i zapadnom (9) delu grada. Većina ovih hramova nalazila se u vrtinom okruženju.

1093. **Luojang mingjen Ći** (Luoyang mingyuan ji, 洛阳名园记)

Naslov: a) Zapisi o slavnim vrtovima Luojanga

U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat i kao "Famous gardens of Luoyang"

Autor: Li G'fej (Li Gefei, 李格非, 1045 – 1106)

Rodom iz Ćinana današnje Šandong provincije, bio je profesor na Carskoj Akademiji u Kaifengu i čuveni prozni pisac toga doba. Odličan prijatelj sa čuvenim piscem Su Dungpoom, sa kojim je pripadao frakciji koja se odupirala reformama čuvenog Vang Anšija. Zbog opiranja reformama 1102. godine je proteran iz prestonice da bi pred samu smrt bio amnestiran.

Delo: Autor je bio fasciniran vrtovima koji su u Luojangu postojali još tokom Tang dinastije i predpostavlja da ih je nekada bilo oko 1000. Li opisuje u 10 knjiga (*juan*) svega 19 važnih vrtova koji su ostali u Sung periodu. (među

njima je najčuveniji *Vrt Samotnog uživanja* (duluo yuan) čiji je vlasnik bio čuveni historičar Sima Guang.

1122. Gen jue ċi (Gen yue ji, 艮岳记)

Naslov: a) Zapisi o Severoistočnom vrhu

Autor: Huej Cung (Hui Zong, 徽宗 1101 – 1125), car erudita, slikar, pesnik i odličan poznavalac vrtova i vrtnih stena.

Delo: Delo je sačuvano i kao prva knjiga istoimenog Džang Đijevog (Zhang Ju) zapisa.

1597. Sihu ċi (Xihu ji, 西湖记)

Naslov: a) Zapisi o Zapadnom jezeru

U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat i kao "The West Lake Records".

→Qian Bocheng (Ed.), *Hongdao ji jianjiao*, Guji chubanshe, Shanghai, 1981.

Autor: Juan Hongdao (Yuan Hongdao, 袁宏道, 1568 - 1610) pesnik Ming perioda jedan od tri čuvena brata pesnika (san yuan 三袁). Sa samo dvadeset četiri godine položio je najviši državni ispit, da bi se, zatim, veoma brzo povukao iz državne službe. Osnivač pesničke struje zajedno sa braćom (gong an pai 公安派).

Delo: Šesnaest Hongdaovih kratkih zapisa o Zapadnom jezeru u Hangdžou objavio je 1597. godine Čjen Bočeng u *Zbirci obznanjenih misli* (Jietuo ji). Ove beleške sadrže opise najinteresantnijih mesta oko čuvenog jezera koji su kasnije često korišćeni kao motiv pri kreiranju vrtnih krajolika.

1621. Džangvu dž' (Zhangwu zhi, 长物志)

Naslov: a) Izlišne stvari

U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat i kao "Superfluos things". – prevod Craig Clunas, *Superfluos Things- Material Culture and Social Status in Early Modern China*, Cambridge, 1991.

Autor: Ven Džengming (Wen Zhenming, 文震亨, 1585 - 1645), poreklom iz Sudžoa, slikar i pisac.

Delo: Delo je napisano između 1615. i 1621. godine i objavljeno u 12 knjiga (*juan*): Sobe i kolibe, Cveće i drveće, Vode i stene, Ptice i ribe, Kaligrafija i slikarstvo, Stolovi i otomani, Posude i pribor, Odelo i ukrasi, Čamci i nosiljke, Aranžiranje, Povrće i voće i Tamjan i čaj.

16xx. Ji šandžu (Yushan zhu, 寓山注)

Naslov: a) Moji zapisi o alegorijskoj planini
U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat i kao " Record of Allegory Mountain ".

→ Qi Biaoja, Footnotes to Allegory Mountain, prevod Duncan Campbell, u Studies in the History of Gardens and Designed Landscapes 19, 1999.

Autor: Ći Bjaodja (Qi Biaoja, 祁彪佳, 1602-1645), poreklom iz Dž'džanga, političar, dramski pisac i teoretičar.

Delo: ovo je sedma knjiga (juan) sabranih dela autora Ći Bjaodjaa. (Qi Biaoja ji, 祁彪佳集). Autor se povukao na Alegorijsku planinu gde je podigao letnjikovac koji je opisao u ovom delu.

1627. Jingjuan c'di (Yingyuan ziji, 影园自记)

Naslov: a) Lični zapisi o Vrtu odraza
U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat i kao " A Personal Record of My Garden of Reflections ".

→ Chen Zhi i Zhang Gongchi (ed.), *Zhongguo lidai mingyuan ji xuanzhu*, Anhui kexue jishu chubanshe, Hefei, 1983.

Autor: Dženg Juansin (Zheng Yuanxun, 郑元勋, 1603-1644), Juansin je napisao predgovor za Umeće građenja vrta (Yuanye). Rodom iz Anhvej provincije ovaj pisac, i slikar najveći deo života proveo je u gradu Jangdžou.

Delo: Ove beleške su napisane 1627. godine a objavljene su 1640. kao uvod u *Zbirku cvetova od žada iz Vrta odraza* (Yingyuan yaohua ji, 影园瑶花集). Zbirka sadrži preko 900 pesama koje su napisali mnogobrojni posetioci *Jingjuana*. Vrt, vlasništvo autora, nalazio se južno od Jangdžoa i bio je čuveno stecište poznatih ličnosti tog doba.

1672. Ji dja jen (Ji jia yan, 一家言)

Naslov: a) Reč jedne škole
U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat i kao "One School's Opinion".
→ Poglavlja koja se odnose na arhitekturu vrta objavljena su 1921. godine u časopisu *Zhongguo guanbao xueshe* (中国管造学社).

Autor: Li Ji (Li Yu, 李渔 Li Weng 1611-1680) pesnik, eseista, dramaturg i graditelj vrtova. Nakon pada Ming dinastije napustio je službeni položaj i do kraja života je kao putujući učenjak izdržavao porodicu od četrdesetak članova pisanjem i priređivanjem pozorišnih predstava. Na svojim putovanjima obišao je veliki broj čuvenih vrtova svog vremena. Stečeno znanje i iskustvo pomoglo mu je da postane poznat kao poznavalac i kreator vrtova. Kao takav učesvovao je u gradnji *Vrta od pola mua* (Ban mu yuan, 半亩园) u Pekingu i *Vrta zrna slačice* (jiezi yuan, 芥子园) u Nankingu.

Delo: *Mišljenje jedne škole* (Jiđja jen, 一家言) sastoji se od ukupno 16 knjiga. U četvrtoj knjizi u poglavlju pod nazivom *Pouremene zabeleške zapisane tokom plandovanja* (xianqing ouji, 闲情偶寄) autor se bavi užicima dokolice - dramom, pravilima glume, ženskim šarmom, putovanjima, rekreacijom i kulinarstvom. Četvrti i peti odeljak (jushi bu, 居室部) ovog poglavlja posvećeni su arhitekturi vrta i sadrže kratke rasprave o pravcu pružanja objekata u vrtu, o prostorijama, prozorima i zastorima, zidovima, te vrtnim planinama i stenama.

1770. Suej juan đi (Suiyuan ji, 随园记)

Naslov: a) Zapisi o Vrtu prilagođenosti b) Zapisi u Skladu sa vrtom
(Naziv se odnosi na princip *sui* – princip prilagođavanja, usaglašenosti sa prirodnim terenom.

U savremenoj literaturi na engleskom jeziku poznat i kao "Records of Garden of Accommodation".

→Wang Yingzhi (ed.), *Yuan Mei quanji*, Jiangsu guji chubanshe, Nanjing, 1993)

Autor: Juan Mei (Yuan Mei, 袁枚 1716-1798), pisac, pesnik i teoretičar. Rano je započeo karijeru, mesni ispit je položio već sa jedanaest godina, a u 23. postao član Hanlin akademije. Akademiju napušta 1742. godine i uspešno obavlja upraviteljske dužnosti u nekoliko magistratura. Već 1752. godine zauvek se povlači iz službe i svoju veliku porodicu seli u Nanking gde do kraja života boravi i stvara u *Vrtu prilagođenosti*.

Delo: Ovo delo sadrži šest zapisa nastalih tokom dvadesetogodišnjeg perioda od početka gradnje 1749. do 1770. godine. Gotovo svi drugi poznati zapisi o čuvenim vrtovima uglavnom opisuju sam vrt i značajne događaje koji su se u njemu zbili.

Vrt je uništen tokom Tajpinške revolucije (1851-1864). Juan Č' (Yuan Chi), jedan od Juan Meijevih naslednika je 1868. godine objavio album crteža *Svej vrta* koji su praćeni stihovima. Četiri poglavlja ovog dela sadrže komentare i reminiscencije Čeovih savremenika i poznatih intelektualaca koji su imali prilike da u ovom čuvenom vrtu borave.

0.7.4 Dela o kamenu i vrtnim planinama

Ovaj deo literature je izuzetno važan za razumevanje estetike vrta. Najstariji dokument u kojem se stene pominju kao veoma cenjeni objekti je *Knjiga dokumenata*⁴ (shujing, 书经). U poglavlju *Počasti iz Jua*⁵ pobrajava se *neobično kamenje* (guai shi, 怪石) iz doline Daj⁶,

⁴ Knjiga dokumenata (尚書) je jedna od pet najstarijih kompilacija klasičnih tekstova, pripisuje se Konfuciju i sledbenicima. Šesti odeljak (po staroj nomenklaturi) koji se ovde pominje je verovatno proizvod brojnih prepisivanja i dopuna nastalih u periodu od 4. veka p.n.e do 4. veka nove ere. Šafer (Edward Schafer, *Tu Wan's Stone Catalogue of Cloudy Forest*, UCP, 1961.) odriče mogućnost da *čudno kamenje* ima ikakve veze sa onim koje je kasnije korišćeno u vrtovima. Međutim, sasvim je moguće da se radi o ritualnim objektima koji su se, između ostalog, mogli zateći i u vrtu a od kojih verovatno potiče kasnija kineska petrofilija.

⁵ Počast *gong* je vrsta poreza, danka, koji je, za razliku od onog koji su plaćale vazalne države u Evropi, bio više izraz odavanja počasti kineskom caru no što je imao odgovarajuću propisanu materijalnu vrednost.

⁶ Provincija H Bej oko 100 kilometara zapadno od Beidंगा.

muzički kamen sa obala reke Si koji se koristio za izradu ritualnih zvona (bianqing, 编磬), čju - tamno zeleni žad prošaran crvenim *venama*, *jao* i *kun* kristali, te *lin* i *langgan*⁷ mineral koji se kasnije često javlja u daoističkoj alhemiji kao belo-žućkasti ili crveni prah. Prvo pominjanje vrtnih stena zatičemo u opisima *Vrta zeca* (tuyuan, 兔园) koji je u Sveijangu (Suiyang) podigao princ Sjao od Lianga (Liang Xiaowang 梁孝王) u drugom veku stare ere. Od tada se o kamenu kao predmetu umetničkog stvaranja i objektu estetskog uživanja sve češće piše.

Su Dungpo (Su Dongpo, 苏东坡, 1036-1101) i Mi Fej (Mi Fei, 米芾, 1051-1107), dva velikana Sung epohe su svojim delanjem i pisanjem izazvali pravu pomamu za neobičnim kamenjem i vrtnim stenama. Sabrana Dungpoova dela pod nazivom *Zbirka glavnih pesama pesnika Dungpoa* (Jizhu fenlei dongpo xian shengshi, 记住分类 东坡先生史)⁸ sadrži 16 pesama o lepoti stena kao i pesmu o šarenim, kristalastim rečnim oblucima u posudi sa vodom. Njegov esej iz 1079. godine pod naslovom *Zapisi o vrtnim senicama porodice Čang u Lingbiju*⁹ u potpunosti je posvećen stenama *jing* stenama (*ying*) koje je pesnik čuvao na posebnom postolju. U osmoj knjizi sabranih dela, pod naslovom *Stena izvora* (quanshi 泉石) zatičemo čak trideset jednu strofu o jednom jedinom kamenu pod kojim izvire potok. U jednom kasnijem tekstu (Qianguai shigong) Su opisuje 198 ružičastih, žutih i belih kamačaka sa zavojitim šarama iz Huangdžoa koje je razmestio u staroj bakarnoj tepsiji. Poesma *Devet cvetova u posudi* (huzhong jiuhua, 壶中九花) je napisana u čast čuvene kolekcije Đjangdžou stena iz Hukoa:

*Poput munje bistra rečica brzine iz planinskog vrha među oblacima
i kao u snu, rasprši se u strahu zelenilo bambusa.
Ispod nadstrešnice od trske ne marim za pet planina,
jer predamnom, u posudi Devet veličanstvenih vrhova leži¹⁰.
Vode Nebeskog jezera padaju u slapovima,
kroz blistavi prozor žad-devojke.
I misleći na samotnost Čou-č¹¹,
Kupih ovu blistavu lepotu za sto zlatnika.*

Od tada će neobične stene postati kolekcionarski predmet čija je vrednost u Ming i Čing razdoblju dosegala cenu najvećih dela kaligrafije i slikarstva.

Mi Fej, čuveni slikar, kaligraf i pesnik je takođe bio veliki poklonik čudesnog kamenja i stena. Za njega se govori da se prema jednoj steni u svom vrtu ophodio sa poštovanjem kao prema rođenom starijem bratu. U *Istoriji kamena za tuš* (yan shi 砚史) opisao je i naslikao posudu za pripremanje tuša koja je bila u obliku planine (yan shan 砚山).¹² Izgleda da je ovu predivnu

⁷ Langgan je jedan od kasnijih naziva za koral. Ovde se verovatno radi o petrificiranom koralu nekog starijeg geološkog sloja.

⁸ Kompilacija Suovih dela (Jingjin Dongpo wenji shilue, 经进东坡文集史略), objavljena je u Sung periodu. Skraćena verzija iz Ming perioda nosi naslov *Sedam zbirki Dungpoa* (Dongpo qiji, 东坡七集).

⁹ Ibid.

¹⁰ *Devet veličanstvenih* (九华) je ime planine u Anhvej provinciji (poznata i pod imenom *Planina devetoro dece*, jiuzi shan, 九子山) čuvene po svojim vrhovima koji izgledaju kao latice lotosa.

¹¹ Čou-č je posed na kojem je Su neko vreme živeo i nazvao ga prema planini koja se nalazi u Gansu provinciji zapadno od Čengsjena. U zapisima o svom vrtu (Chouchi biji, 仇池笔记) pesnik opisuje i jednu stenu neobičnog oblika koja je delom bila bela a delom svetlo zelena.

¹² Vidi u Istoriji vrta, Sung period.

kamenu mastionicu poklonio Su Džongkongu (Su Zhongkong) poznatom kolekcionaru neobičnih stena.

U Sung periodu pojavljuju se i prvi katalogi dragocenih stena. Od dvanaestog do osamnaestog veka nekoliko ovakvih dela bitno je uticalo na promene ukusa i način upotrebe interesantnih stena u oblikovanju vrtnih predela:

- 1131.** Du Van (Du Wan, 杜绶), *Katalog stena šume oblaka* (Yunlin shipu, 云林石谱)
- 1388.** Cao Džao (Cao Zhao, 曹昭), (Gegu yaolun, 格古要论), *Esej o neobičnoj steni* (yishilun, 异石论). Ovo je najstarije delo koje se bavi kolekcionarstvom umetničkih i retkih predmeta. Obuhvata tekstove o kaligrafiji, slikarstvu, predmetima od bronze, žada, kamena, drveta i laka, vez, tepihe i neobične stene. *Xinzensheng Gegu yaolun* (新增格古要论), Zhongguo shudian (中國書店), Beijing, 1987.
- 1595.** Džang Jingven (Zhang Yingwen, 张应文), *Čudesno blistava zbirka* (qing micang 清秘藏), *Esej o neobičnoj steni* (Lun yishi, 论异石).
- 1614.** Lin Joulin (Lin Youlin, 林有麟), *Katalog stena običnog vrta* (Suyuan shipu, 素园石谱).

U prvoj polovini 17. veka Gao Džao (Gao Zhao, 高兆, stvarao između 1628. do 1644.) je u delu *Beleške o posmatranju kamena* (guanshi lu, 观石录) opširno pisao o kamenu sa Šou planine (shoushan shi, 寿山石) - vrsti alabastera koji je korišćen za izradu umetničkih predmeta, malih skulptura i za izradu carskih pečata.

- 1672.** Gu Jingtaj (Gu Yingtai, 谷应泰, 1620 - 1690) *Sveobuhvatni pregled odlika stena* (Bowu yaolan zhishi, 博物要览·志石). *Bowu yaolan* (博物要览), Shangwu yinshuguan (商務印書館), Changsha, 1939.

Krajem 17. veka među poštovaocima i kolekcionarima cirkulisali su Džu Đjudingov (Zhujiu ding, 诸九鼎) *Katalog stena* (shipu, 石谱) i popularna Sung Luoova (Song Luo, 宋珩, 1634-1713) *Oda o neobičnim stenama* (guaishi zan, 怪石赞). Veoma uspešan političar, pisac i istoričar Mao Čiling (Mao Qiling, 毛奇龄, 1623 - 1716) se posle duge službe na Čing dvoru povukao u Hangdžou gde je objavio *Zabeleške o izgledu kamena* (hou xian shilu, 后现石录).

- 1735.** Čen Juenlong (Chen Yuanlong, 陈元龙, 1652-1736), *Razni izvori o steni* (Gezhijing yuan - shibu 格致镜原·石部). *Gezhi jingyuan* (格致镜原), reprint, Jiangsu Guangling guji keyinshe, Yangzhou, 1989.

Još dva dela su značajna za ovaj period; Šen Sin (Shen Xin, 沈心) poznatiji pod nadimkom *Starac usamljenje stene* (gushiweng, 孤石翁) objavio je *Beleške o vrednosti neobičnog kamena* (jiaguai shilu, 价怪石录) a Čeng Singdžuan (Cheng Xingzhan, 成性撰) *Beleške o izboru kamena* (xuanshi ji, 选石记).

U 19. veku prestaje interesovanje za kataloge ali se o kamenu i dalje rado piše. Hu Puan, (Hu Puan, 胡朴安, 1878 - 1947) je objavio *Zapise o neobičnom kamenu*

(qishiji, 奇石记) a Ljang Đjutu (Liang Jiutu, 梁九图, 1816 - 1880) *Razgovore o steni* (tanshi, 谈石). Liang je bio veoma popularna ličnost svog doba, pisac, filantrop i dizajner lingnanških vrtova. Izgradio je Ljang vrt u današnjoj Guandung provinciji koji je bio čuven pod imenom *Studio dvanaest stena* (shier shizhai, 十二石斋) zbog neobičnih žutih stena (huangshi) u njemu.

Značaj i uloga vrtnih stena u kineskoj kulturi može se istraživati i kroz uvid u celokupni obim takozvane *lepe književnosti*. Planinski vrhovi, vrtni brežuljci i naročito izuzetni primerci stena su čest motiv u poeziji, pripovetkama i romanima. Posebno je čuvena Pu Sunglingova pripovetka *Čudesni kamen sa Neba*¹³ u kojoj je životni vek glavnog junaka Sin Jinfeja vezan za broj rupa u lepom kamenu na njegovom radnom stolu.

¹³ Pu Songling, (1640-1715), *Neobične priče iz studija Liao*, 蒲松龄, 聊斋志异, 1740. Najstarije sačuvano izdanje štampano je u Hangdžou 1766. godine. → Prev. Herbert Giles, *Strange Stories from a Chinese Studio*, London, 1880.

o.8 EVROPA I KINESKI VRT

U klasičnom svetu vrtovi su svuda bili izraz čovekove univerzalne zaokupljenosti prirodom i razlikovali su se od kulture do kulture u zavisnosti od usvojenog koncepta ovozemaljskog života kakav je važio u svakoj od njih pojedinačno. Taj koncept je od početka istorije graditeljstva, u ranim i klasičnim civilizacijama bio prilično sličan. Sa širenjem hrišćanstva na Zapadu je iz korena promenjen odnos prema prirodnom okruženju i čovekovo delovanje u njemu steklo je sasvim dugačije pravce i stroge okvire. Što se vrtnog umeća tiče, za srednjovekovnog hrišćanina je verovatno bilo sasvim neprihvatljivo da svoj okoliš uređuje na način koji bi podsećao na božansko delanje. Vrt je oblikovao prema onom što je sam uspevao da sazna i smisli pa je u njega uneo simetriju, prave linije i geometrijske oblike na koje je bio posebno ponosan. Čuvajući svoju besmrtnu dušu, u svojoj bogobojažljivosti i primerenoj skrušenosti, pognuti ili pogleda uperenog u nebesa, ljudi su mahom prestali da zadovoljstva i nadahnuća traže u predelima netaknute prirode. Čak i oni koji su ostali opčinjeni gustim šumama i oštrim planinskim vrhovima svoju ushićenost nisu javno pokazivali niti su o tome pisali.

Odavno se uvrežilo mišljenje da se već renesansni čovek vratio uživanju u krajoliku. U prilog tome često se navodi Petrarkino pismo¹⁴ (26. april 1336.) u kojem kaže: *Danas sam se popeo na najvišu planinu u ovoj oblasti za koju nije neprimereno njeno ime Ventosum*¹⁵. *Tome jedini razlog beše želja da vidim šta tako veliko visina ima da ponudi*. U to doba, u Evropi je bilo veoma neobično da neko učini i najmanji napor samo zato da bi uživao u pogledu i već nekoliko redova dalje Petrarka kao da se pokajao: ... *ljut na sebe da još uvek ljubim zemaljske stvari, ja koji sam davno mogao naučiti čak i od paganskih filozofa da ničeg divnog osim duše nema, koja, sama tako velika, ne nalazi ništa veliko van sebe*.

Da je Petrarka išta znao o Kini možda bi češće, potpunije ili bar sa manje griže savesti uživao u divnim predelima kraja u kojem je živeo. Skoro punih hiljadu godina pre njega (22. april 353.) Vang Sidž' je sa četrdesetak prijatelja odlutao u obližnja brda jugozapadno od Šaosinga. Tom prilikom je svojim izuzetnim pesničkim i kaligrafskim umećem saznao *Zapis o okupljanju u senici orhideje: ... i zaista je pravo zadovoljstvo posmatrati beskraj vaseljene gore i deset hiljada stvari dole, sve putujući pogledom preko celog predela i puštajući duši po volji da luta dok se sva čula ne zasite...* Sličnim povodom ali po duhu sasvim različito od Petrarkinog pisma, veliki pesnik Vang Vej (Wang Wei, 王维, 699-759) pisao je svom prijatelju: ... *tako sam se otisnuo u brda... prešao tmurni potok Ba*¹⁶ *gde se predeo ogleda na mesečini, popeo se noću preko Huacu brega, na Kolo-reci, pod vetrom, uz žuborenje, mesečev lik klizio je čas uz, čas niz talase...u mislima; dani kada smo zajedno naokolo tamarali i pisali pesme...čudesno je biti svim ovim ispunjen*¹⁷. Od četvrtog veka ovakvi zapisi o sasvim kratkim izletima i dugim putovanjima (youji wenxue, 游記文學) razvili su se u veoma popularnu literaturu. Već u Tang periodu gotovo da nema značajnije ličnosti koja nije za sobom ostavila makar samo nekoliko redova koji svedoče o utiscima stečenim tokom kakvog

¹⁴ *Epistolae familiares*, 1326-1366; knjga IV, prvo pismo / Pismo Dionidiju di Borgu, datirano 26. aprila 1336. → James Harvey Robinson, *Petrarch: The First Modern Scholar and Man of Letters*, New York, 1898.

¹⁵ Vetrovita planina (Mt.Ventoux) je planina u jugoistočnoj Provansi, najviši vrh 1912 m.

¹⁶ Igra reči, aluzija na Pan Jueovu (Pan Yue, 潘岳, 247-300) Rapsodiju o putovanju na Zapad (Xi cheng fu) : Tmurni Ba i blistavi Čen.

¹⁷ Wang Yucheng chichu 10:7, Chao tianchen, 1736.

putovanja. Ti opisi predela često su veoma precizni i detaljni. Tokom Sung perioda kulturnom zemljopisu Kine dodata su i pisanja o znamenitim događajima, velikanima koji su posećivali određena mesta, slikama i poeziji koja je tu stvarana. Istovremeno evropska srednjevekovna i renesansna putopisna literatura mahom opisuje fantastične svetove *neznabožaca* i *divljaka* koji borave među najneobičnijim opasnim zverima u oblastima isto tako divljim, mračnim i pretećim. I dok se kineski vrt polako pretvarao u trodimenzionalni zapis o predelima kroz koje su njihovi vlasnici tokom života putovali, o kojima su čitali i divili im se, dotle se evropski vrt uporno udaljavao od *divlje prirode* i sa ponosom se zatvarao u geometrijski red onoga što se smatralo jedinim civilizovanim svetom.

Evropski intelektualni krugovi počeli su se upoznavati sa kineskom arhitekturom i umećem građenja vrtova u zgodnom momentu kada su se tokom 18. veka nauka, umetnost i književna misao napokon oslobodili teološkog tutorstva. Kirherovo obimno i bogato ilustrirano delo *China Illustrata*, štampano 1667. godine u Amsterdamu, još uvek sadrži veliki broj izmišljenih, egzotičnih, čudnih, netačnih i loše interpretiranih detalja o ovoj dalekoj zemlji. No, u prvom poglavlju pete knjige nailazimo na prilično tačan opis uobičajenog gradskog rezidencijalnog kompleksa: *Veće palate imaju četiri ili pet dvorana okruženih zgradama koje su okrenute ka njima. Na prednjoj strani svaka kuća ima troja vrata sa kamenim lavovima sa strane...Iza prvog atrijuma sledi drugi na čijem kraju stoji dvorana na ogromnim stubovima koja se zove Tang... Iza toga stoji još otmenija dvorana zvana Sutang, što znači „Tajna”, u kojoj se samo najbliži prijatelji i rođaci primaju. Zatim slede velika vrata iza kojih su kuće za žene i decu, sve veoma udobno i ornamentisano, ukrašeno skulpturama. Neposredno zatim slede vrtovi i jezera i druge takve stvari namenjene uživanju. O samom vrtu Kirher ne kazuje ništa.*

Sl. 1 Athanasius Kircher, *China Illustrata, De Montibus Chinae stupendisque Naturae*, Amsterdam, 1667.

Kinesko carstvo ima bezbroj planina i one velike i visoke toliko obožavaju da se praktično ništa ne čini pre no se planine prouče. Kao što mi imamo astrologe koji posmatraju nebo, Kinezi imaju ljude koji posmatraju planine. Oni marljivo beleže mesta i mere vrhove, doline, reke, potoke i jezera. Glupo teraju sebe da veruju kako u tome postoji kakav viši red... podjednako čudni i sujeverni u skupljanu svega i svačega što je u vezi sa planinama.

Prvo pominjanje kineskog vrta nalazimo u Templovom eseju iz 1685. godine pod naslovom *O Epikurovim vrtovima*¹⁸ : ... govoreći o najboljim oblicima vrta, mislio sam na one koji su na neki način pravilni, jer postoje i takvi koji su potpuno nepravilni a koji mogu, koliko ja znam, biti lepši od svih drugih...Ponešto od toga video sam na nekim mestima, ali sam još više čuo od onih koji su dosta živeli među Kinezima; ljudima čije je razmišljanje, izgleda, široko kao i naše u Evropi, kao što je i njihova zemlja... Kod nas, lepota gradnje i sadnje leži

¹⁸ William Temple (1628 - 1699), *Upon the Gardens of Epicurus* (1685), objavljeno u *Miscellanea*, London, 1690.

uglavnom u nekim proporcijama, simetriji i pravilnosti; naše promenade i drveće postavljene su jedno naspram drugog u jednakim razmacima. Kinezi preziru takav način... izuzetno dostignuće njihove mašte obuhvata iznalaženje oblika, velike lepote, koji plene pogled, ali bez nekog ustaljenog reda i delova koji su obični i daju se lako sagledati... Nagoveštaj da bi vrt mogao biti lep i bez geometrijskih figura i simetrije pobudio je znatnu pažnju i mnoga nova razmišljanja. Iznenada je poraslo i interesovanje za kineski vrt ali je jasna slika o njemu još dugo nedostajala.

Kada je energična i talentovana kraljica Karolina 1730. godine rešila da unese lepotu nepravilnih formi u preuređenje Hajd-parka u Londonu, zadužila je Glavnog nadzornika šuma, izvesnog gospodina Vitera da ovde osmisli jedno veliko, krivudavo jezero. Tako je nastala *Serpentina* koju su mnogi smesta proglasili za prvo veštačko jezero na svetu koje izgleda kao prirodno. Neki su pomislili da se u Londonu pojavio predeo nalik na one u kineskim imperijalnim vrtovima. Međutim, ništa od svega toga se nije zaista desilo. *Serpentina* je bila i ostala samo jedna duga, donekle široka i tek blago povijena vodena promenade na mestu na kojem je pre toga tekao potok Vestborn između nekoliko manje pompeznih ali sasvim prirodno ljupkih bara i jezeraca. Nasipi i stara kućica u centru parka su porušeni, teren potpuno zaravnjen a od iskopane zemlje napravljeno je brdašce u susednom Kensingtonskom vrtu. To uzvišenje je još dugo izgledalo kao stvar u žurbi ostavljena na pogrešnom mestu. Da situacija bude još gora, u *Serpentinu* se slivala otpadna voda iz Hampsteda i tek 1834. je jezero očišćeno od mulja i Bejvoters kanalizacija uklonjena.¹⁹ Sve u svemu, Hajd-park sa kojim je počelo ono što danas zovemo *lendskeppingom*, bio je uređen sa čak mnogo manje tehničkog umeća od onog koje je u kineskoj praksi postojalo već vekovima.

Prvi pouzdan i detaljan opis kineskog vrta dao je Žan Atire (Jean Denis Attiret, 1702 – 1768) francuski jezuita koji je 1737. godine bio angažovan kao slikar na dvoru u Pekingu. Njegovo pismo datirano 1. novembra 1743. godine u kojem opisuje Juenming vrtove, ne samo da je dugo bio jedini relevantni izvor znanja o kineskom vrtu već je znatno uticao i na razvoj kratkoročne mode anglo-kineskog vrta u Evropi. Pismo je objavljeno u Parizu 1749. godine u 27. tomu *Recueil des lettres edifiantes* i ubrzo se odvojeno pojavilo u mnogim drugim publikacijama što govori o njegovoj popularnosti među čitaocima tog doba. Već 1752. prevedeno je na engleski jezik a godinu dana kasnije štampane su i prve ilustracije tada postojećih kineskih vrtova.

Atire je bio veoma učen, iskusan i talentovan slikar i isto toliko pažljiv i predan posmatrač. Njegovi opisi imperijalnih vrtova u Pekingu mogli su u znatnoj meri da evropskom čitaocu približe suštinu kineskog tradicionalnog vrtnog umeća: *...Podigli su brda, dvadeset do šezdeset stopa visoka, koja formiraju veliki broj malih dolina između njih. Dna ovih udolina navodnjena su bistrim potocima koji teku dok se ne spoje i tako daju veće vodene površine i jezera. Oni plove ovim potocima, jezerima i rekama u divnim i veličanstvenim brodicama... U svakoj od udolina stoje kuće uz obale vode; veoma lepo postavljene, sa svojim raznovrsnim dvorištima, otvorenim i zatvorenim porticima, partijerama²⁰ i kaskadama, koje, sagledane sve zajedno očaravajuće prijaju oku... Po svim uzvišenjima i brdima raštrkano je drveće; naročito ono koje cveta, koje je ovde veoma često. Obale kanala, ili*

¹⁹ → Edward Walford, *Old and New London*, knjiga IV, poglavlje 30 i 31: *Hyde Park*, London, 1878.

²⁰ Najčešće kamenom ozidane, geometrijskog oblika, izdignute platforme zasađene cvećem i niskim rastinjem.

manjih potoka nisu popločane kao kod nas glatkim kamenom i uokvirene pravim linijama; već izgledaju grubo i rustično, sa različitim komadima stene, neke od njih štrče, a neke se uvlače unutra i postavljene su sa tako mnogo umetnosti, da bi ste ih smatrali delom prirode... I onda, tu je sva ta simetrija, taj divni red i raspored, u Kini takođe: i naročito u carevoj palati ...ali u svojim letnjikovcima oni radije biraju čudesnu nepravilnost i streme što dalje od pravila umetnosti. Oni su potpuno privrženi tom principu „da je ono što je ovde predstavljeno prirodan i divlji vidik unutrašnjosti, seoska osama, a ne palata pravljena po pravilima umetnosti.”

Atire je potpuno svestan da je uz sav trud i umešnost gotovo nemoguće, čak i učenom Evropljaninu, naročito imajući u vidu njegova iskustva, estetske navike i ukus, dočarati sliku kineskog vrta: ...*Dok čitate ovo bićete skloni da zamislite takve građevine besmislenim i da su one neprijatne oku, ali kada bi mogli da ih vidite, voleli biste umetnost sa kojom je sva ta nepravilnost tvorena.*

Upravo zato, sa prvim engleskim izdanjem Atireovog pisma učestalo su se na tržištu pojavljivale ilustracije koje su prikazivale kinesku arhitekturu i vrtne predele. Set od dvadeset bakroreza reprodukovano je prema kopijama ilustracija koje je izradio Mateo Ripa 1713. godine u Letnjoj palati u Čengduu (*Jehol*)²¹. Nekoliko otisaka ovih ilustracija Ripa je još 1724. godine doneo u Englesku i one se uskoro zatiču u kolekciji Roberta Vilkinsona. Osamnaest grafičkih listova je verovatno sam Vilkinson anonimno objavio u ilustrovanom prikazu *Palata kineskog cara (The Empreror of China's palace, London 1753)*²².

Sl. 2 Matteo Ripa, *Sunčev sjaj nad Zapadnim grebenom*.
(36 predela Jehola), bakrorez, 1713.

→ *Imperijalno ilustrovano izdanje pesama o Letnjem planinskom utočištu*, (御製避暑山莊詩圖), NPM, Taipei.

U isto vreme kada su se Mateove ilustracije pojavile u Engleskoj, Čarls Bridžmen je potpuno preuređio pejzaž imanja Stou u Bakigamširu. Podigao je nove bregove i poplavio doline stvarajući jezera nepravilnog, *prirodnog* oblika.

²¹ Ripa je izgleda izradio četrdesetak bakroreza od kojih je 36 štampano u Pekingu 1713. godine u 70 primeraka. U ovoj publikaciji svaku sliku pratila je odgovarajuća Kangsijeva pesma u svojeručnoj kaligrafiji. Sudeći po nekim rukopisima koji su ostali u Kini izgleda da je jedan otisak ponuđen na poklon Engleskom kralju (George I).

²² → *China on Paper*, Getty Research Institute, Los Angeles, 2007.

Na Atireov opis i ilustracije Matea Ripe oslanjao se i Vilijam Čembers (William Chambers, 1723-1726) prilikom rada na svojoj knjizi *Dizajn kineskih zdanja (Designs of Chinese Buildings, London, 1757)*. Čembers je od 1740. do 1749. godine radio za Istočnoindijsku kompaniju, tri puta je kratko boravio u Kini ali je imao prilike da vidi samo nekoliko manjih kućnih vrtova. Najuticajniji izvor za upoznavanje sa prirodom kineskog vrta bio je njegov esej od svega pet strana pod nazivom *The Art of Laying Out Gardens Among Chinese*²³. Rusko izdanje ovog eseja, koje se pojavilo 1771. godine, bitno je uticalo na odluke donošene povodom gradnje kineskog vrta u Aleksandrovskom dvorcu. Izdanje na francuskom jeziku imalo je znatno veći uspeh u Parizu nego original u Londonu gde je Čembers bio izložen stalnoj kritici²⁴. Njegova *Disertacija o orijentalnim vrtovima (A Dissertation on Oriental Gardening, London, 1772.)* je prvi i zadugo jedini pokušaj da se sistematično i znalački analizira kinesko umeće građenja vrta. Čembers je smatrao da su vrtovi na Dalekom istoku *posebno građeni da provociraju raspoloženja prihvatljive melanholije, te osećaj prolaznosti lepote prirode i čovekove slave*. Razumevanje osnovnih principa i estetike vrtnog graditeljstva u Kini daleko je prevazilazilo njegove kreacije na terenu. Na samom početku Disertacije Čembers objašnjava neke osnovne razlike između kineske i evropske tradicije: *Njihovi vrtlari nisu samo botaničari već su slikari i filozofi koji imaju potpuna znanja o ljudskom umu i vladaju umetnošću sposobnom da izazove najdublja osećanja. Kina nije kao Italija i Francuska gde su vrtlari samo jadne arhitekta, ili kao neke druge čuvene zemlje gde seljaci sa polja lubenica postaju profesori*. Čembers greši kada tvrdi da su Kinezi skloni da vrtove ukrašavaju brojnim statuama, velikim mermernim stubovima i reljefima ali pravilno zapaža da *uobičajeni metod konfigurisanja vrta leži u formiranju velikog broja scena koje se vide iz određenih tačaka; na kojima postavljaju klupe ili objekte posebno prilagođene sticanju određenih umnih ili čulnih zadovoljstava*. U pogledu različitih elemenata i tehnika vrtnog oblikovanja Čembers pokazuje sasvim solidna znanja. Slikovito govori o načinima prikrivanja granica prostora u okviru kojeg se vrtovi pružaju i sredstvima kojima se kineski kreatori služe da obezbede utisak beskonačnog kretanja. Takođe zapaža da *oni otvaraju um za ugodnu kontemplaciju usmeravajući naše refleksije na davna vremena daleke prošlosti... i velikane drevnog doba*. Opisi objekata i dekoracije u vrtu su uglavnom sačinjeni prema onima iz Atiretovog pisma i prikaza na bakrorezima. Na kraju, kao zaključak, Čembers nudi novu viziju: *Gdegod da se usvoji bolji stil, vrt mora biti prirodan, bez sličnosti sa vulgarnom Prirodom, nov bez izveštačenosti, izuzetan bez ekstravagancije*.

Trdesetih i četrdesetih godina 18. veka razvijala se moda upriličavanja *živopisnih kineskih kutaka*²⁵ po evropskim vrtovima. Međutim, za stvaranje onih koji bi zaista odgovarali duhu ovog umeća, bar onoliko koliko je to Čembers znao i razumeo, bila je potrebna i odgovarajuća publika. Fragmenti vrta koji su podsećali na kineski, istrgnuti iz šireg kulturnog, prostornog i estetskog konteksta, proizvoljno tumačeni i površno korišćeni, bili su samo izraz jedne kratkotrajne pomodnosti poznate kao *šinoazerija (Chinoiserie)*. Kao i svaka druga moda i ova se uglavnom udvarala potrebi, često sasvim malograđanskoj, za novinom, egzotičnošću i ekstravagancijom. Ne retko, kineski detalji u vrtovima osamnaestog veka delovali su isto

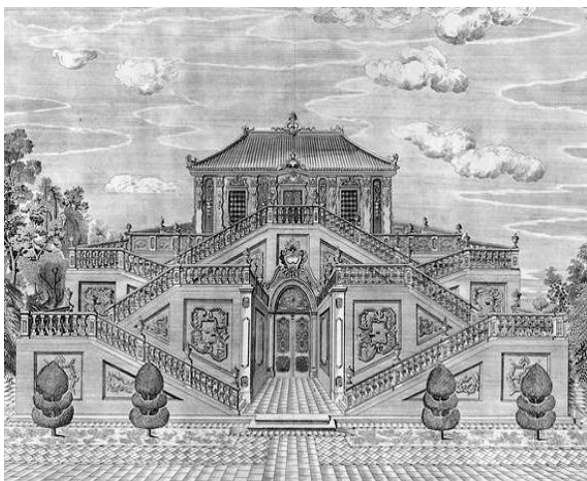
²³ Objavljeno u *Miscellaneous pieces relating to the Chinese, London, 1762*.

²⁴ James Boswell, *The Journal of a Tour to the Hebrides, 1785*. : *To me podsetilo na „Pregled orijentalnih vrtova” Ser Vilijema Čembersa u kojem saznajemo o čudnim, nezgrapnim, ružnim, čak zastrašujućim stvarima, uvedenim samo zbog različitosti, ekstravagantnog ukusa, tako dobro ismevanog...* (13. sept. 1773.)

²⁵ Georges-Louis Le Rouge, *Cabiers des jardins anglo-chinois a la mode 1776-1785* → Véronique Royet: Georges Louis Le Rouge. Les jardins anglo-chinois. Bibliothèque nationale de France, Paris 2004.

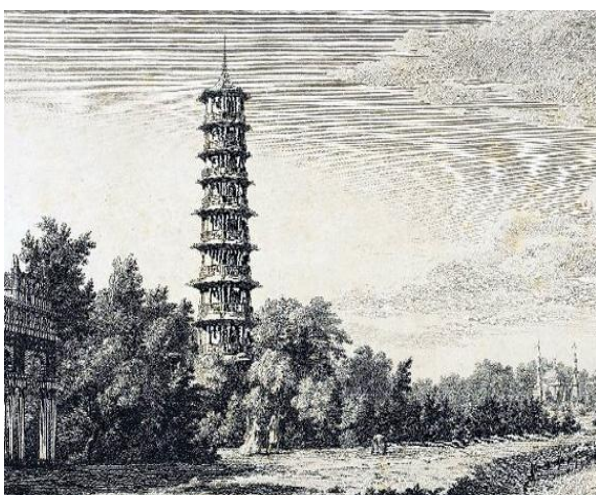
Uvedale Price, *An Essay on the Picturesque, London, 1810*.

tako zbunjujuće i rogobatno kao i *zapadni paviljoni* (Xiyang lou) na severu Juenming vrtova u Peking. Čak je ovaj kineski eksperiment bio mnogo uspješniji jer su ga veoma učeni jezuiti, koji su odlično poznavali Kinu, osmislili za veoma mali krug isto tako učenih članova imperijalnog klana koji su mnogo više znali o evropskoj kulturi no što je ovdašnja publika znala o kineskoj. Zapadni paviljoni izgrađeni su 1747. godine po nacrtima koje je car Čjenlong naručio od Đuzepea Kastiljonea. Ovaj veoma obrazovani i talentovani jezuita radio je kao dvorski slikar od 1715. do 1766. godine. Kolekcija bakroreza na kojima su prikazani *Zapadni paviljoni* pripisuju se Kastiljoneovom učeniku Ji Langtiju (Yi Langtai). Kolekcija je odštampana u Peking 1786. godine i kada se pojavila u Evropi savršeno je odgovarala ukusu tamošnje publike.

Sl. 3 *Juenming vrt - Istočna fasada Dvorane mirnog mora.*
(*Haiyantang dongmian*, 圆明园海晏堂东面)
*Bilo je, u čošku sveta, čudo svetsko; to čudo zvalo se Letnja palata. Umetnost ima dva principa, Ideju, iz koje dolazi evropska umetnost, i Himeru (fantaziju), iz koje dolazi orijentalna umetnost. Letnja palata je bila himeričnoj umetnosti ono što je Partenon umetnosti ideja. I sve što je začetak gotovo nadljudske imaginacije bilo je tamo.*²⁶

Petnaestak godina nakon gradnje Zapadnih paviljona u Juenming vrtu Vilijem Čembers je podigao *Kinesku pagodu* i *Konfucijevu kuću* u Kju vrtu. Sa svojih 48 metara ova pagoda je dugo bila najviši objekat u Engleskoj.

Sl. 4 *Pogled na divljinu sa Alhambrom, pagodom i džamijom.*
William Chambers, *Plans, Elevations, Sections and Perspective Views of the Gardens and Buildings at Kew*, London, 1763.
*Daleko od vrtnog umeća ta gomila zbrkana, rasutih naokolo zdanja šakama mode, divlji kaos, po izboru, bez reda i bez plana, kubeta, obelisci, kiosci i pagode, u maleni vrt jalova bogatstva bačena, sve četiri strane sveta tu se svode.*²⁷
(Žak Delil)

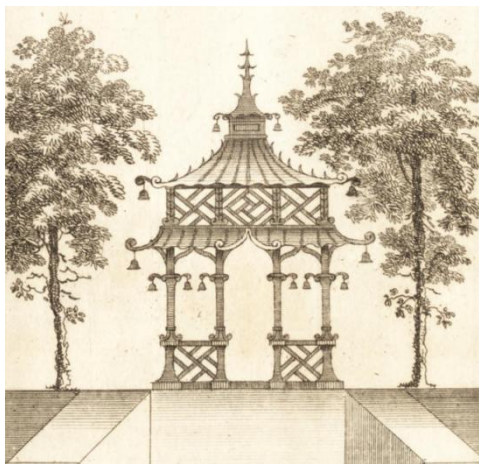
U to doba bogati vlasnici velelepni vila u gradovima i velikih imanja izvan njih počinju da se predano bave uređenjem vrtova sasvim novog stila. Svuda niču krivudave staze, jezera,

²⁶ Victor Hugo, Letter to Captain Butler, Hauteville House, 25. November 1861.

²⁷ Jacques Delille, *The Garden, or the Art of Laying out Grounds*, London, 1789. → *Les jardins, ou L'art d'embellir les paysages*, Paris. 1782.

brežuljci i pećine. Na tržištu se pojavljuju brojne knjige o uređenju vrta među kojima su najpopularnije one o kineskom stilu kao što je *Nova knjiga kineskog dizajna* Eve Edwards i Metjua Darlija²⁸. Nekoliko godina kasnije izvesni P. Decker, o kojem se gotovo ništa ne zna, izdao je bogato ilustrovanu knjigu namenjenu širokoj publici (P. Decker, *Chinese Architecture, Civil and Ornamental*, London, 1759.) koja je zapravo zbirka predložaka za gradnju i dekorisanje modernih engleskih vrtova tog doba.

Najobuhvatniji pregled vrtova u *kineskom stilu* objavio je Žorž Lui le Ruž (Georges Louis Le Rouge, *Détail des nouveaux jardins à la mode*) u izdanjima pod različitim naslovima od 1776. do 1789. godine. Ovaj opus sadrži 492 ilustracije u bakrotisku.

Sl. 5 „Kineski otvoreni hram”

→ William and John Halfpenny, *The country gentleman's pocket companion and builder's assistant for rural decorative architecture*, London, 1753

Sl. 6 Ulaz u *Jardin Pittoresque* na imanju *Désert de Retz* u obliku pećine.

→ Le Rouge, *Jardins anglo-chinois*, Paris, 1776.

Uticaj kineskog na evropski vrt počeo je kao pomodna novotarija uvođenjem egzotičnih detalja a završio se značajnim konceptualnim promenama i sasvim novom ideologijom oblikovanja pejzaža vrtnog karaktera. Taj moderni evropski *lendskejping* posledica je zgodnog ugledanja na kineski vrt uz sasvim površno razumevanje, pa čak i namerno zanemarivanje kineske estetike. Tako su dobijeni potpuno novi oblici koji se oslanjaju i istovremeno suprotstavljaju podjednako evropskoj i kineskoj tradiciji. Sticajem istorijskih okolnosti nakon Drugog svetskog rata pažnja je preusmerena na japanski vrt koji je znatno uticao na savremeno oblikovanje pejzaža. Rezultat je preterana uređenost i složenost zelenih površina u kojoj se često gubi sposobnost normalne komunikacije sa korisnikom. Temeljnije izučavanje estetike kineskog vrta moglo bi se pokazati veoma korisnim za rešavanje niza sličnih problema u budućem razvoju pejzažne arhitekture.

²⁸ Ewa Dean Edwards, Matthew Darly, *A New Book of Chinese Designs*, London 1754.

1 ISTORIJA VRTA

Istorija se ne može pisati kao da pripada samo jednoj grupi ljudi. Civilizacija je postepeno građena čas doprinosima jednih, čas drugih. Kada se celokupna civilizacija pripisuje Evropljanima ta tvrdnja je ista ona koju svaki antropolog može svakodnevno da čuje u primitivnim plemenima – samo oni kazuju priče o sebi. Oni takođe veruju da sve što je važno na svetu počinje i završava se sa njima...Smejemo se kada to čujemo ali se izrugivanje može okrenuti i protiv nas samih...Iako provincijalizam može da prekraja istoriju veličajući samo postignuća grupe kojoj istoričar pripada, ipak, to je samo provincijalizam.

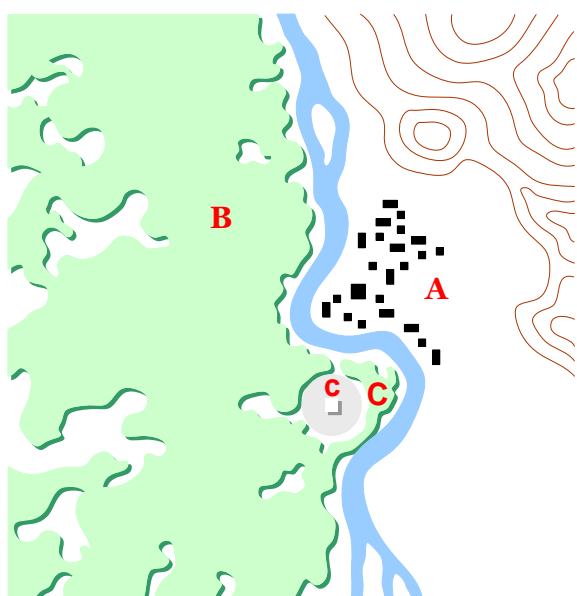
Rut Benedikt

Naučeni smo da postoji nekakvo posebno, istorodno društvo, civilizacija koju zovemo Zapad i raznorodno društvo koje zovemo Istok, te da su ta dva (zamišljena) entiteta ne samo različita, već i prilično oprečna. Isto tako, verujemo da je Zapad izdanak i direktni naslednik najstarijih društava nastalih na Mediteranu od Ubajdske Mezopotamije do nekog savremenog *globalnog sveta* kojem je standard upravo to *geneološko* stablo. Takva slika sveta je nekritički selektivna i sasvim pogrešna. Pripadnici svake prepoznatljivo zaokružene kulturne grupe skloni su da ne uočavaju neke važne odlike sopstvene istorije i kulture koje pripadnici drugih grupa često uzimaju za temeljne odlike prvih. Izgrađene predstave o svetu su dobrim delom posledica nemogućnosti da stvorimo odgovarajuću kritičku distancu, pa slike koje imamo o *drugima* više govore o *nama* no o *njima* i obrnuto.

Kada govorimo o istoriji vrta mi sasvim nekritički uspostavljamo jedan kontinuirani tok kojim upravljamo od svetišta i kraljevskih palata Mezopotamije, vrta Senašeribove palate u Ninivi, preko visećih vrtova Vavilona, vrtova Egipta, antičke Grčke i Rima pravo u hrišćansku Evropu, sve do *engleskog* i *francuskog pejzažnog vrta* i savremenih tendencija u svetu. Pri tome je potpuno prenebegnuta činjenica da vrtovi u hrišćanskoj Evropi pokazuju samo daleku i tek sekundarnim odlikama površno održavanu sličnost sa antičkim vrtovima. Vrtovi koji su u različitim razdobljima nastali u istočnom Mediteranu mahom su podizani iz sasvim drugačijih pobuda, odraz su drugačijih pogleda na svet i život u njemu, te predstava o prostoru, prirodi i ljudskom delanju. Život u Lukulusovim vrtovima na jednom od rimskih bregova daleko je više ličio na onaj u Kini Sung epohe no na život u srednjevekovnoj Evropi. Upravo istorija onoga što zovemo *kineski vrt* je prava linija koja nas kozistentno vodi od najranijih čovekovih intervencija u prirodnom krajoliku do traganja za ekološkim balansom delovanja savremenog čoveka na globalnom nivou.

1.1 POREKLO I RAZVOJ KINESKOG VRTA OD LOVIŠTA DO VRTA

Oblikovanje prostora je moralo početi sa prvim jasnim teritorijalnim opredeljenjem neke dovoljno razvijene ljudske zajednice, opredeljenjem čiji najraniji izraz nalazimo u lovištima. Lovište je branjena teritorija od koje je zajednica zavisila i koja je zbog toga morala biti posebno označena. Označavanje mesta predstavlja najraniji oblik osmišljene i organizovano izvedene graditeljske aktivnosti. Prvobitno svetište kao prepoznatljiv znak zajednice je obično uređen krug oko svetog drveta ili žrtvenog kamena. To je površina najpre omeđena iscrtavanjem kruga na tlu, zatim ređanjem kamena i na kraju izdizanjem svetog tla u obliku oltara. Najstariji oltari su uglavnom platforme od nabijene zemlje. Uspostavljanjem ovakvog, po svojoj prirodi arhitektonskog znaka, počinje istorija stvaranja čovekotvorenog krajolika. Sveti lug u prvobitnim lovištima predstavlja začetak ideje o vrtu. Mada je vrt nastao mnogo kasnije gotovo sve religije sveta su prapočetke ljudskog društva smestile u vrtno okruženje.

Sl. 1 Sveti lug

Sjaotun nalazište:

- A naselje
- B lovište
- C sveti lug
- c oltar

Sazrevanje ideje o vrtu i podizanje prvih vrtova tesno je vezano za nastanak i razvoj velikih naselja. Na Bliskom istoku i Mediteranu raslo je jedno merkantilno društvo u kojem je simbioza svetišta i trgovišta igrala ulogu glavnog integracionog centra oko kojeg su nastajali gradovi. Ekonomska moć ovih gradova je bila ogromna i veoma malo je zavisila od političkih promena i smena vladarskih kuća. U Kini je istovremeno raslo samodovoljno i samoodrživo agrarno društvo u kojem je svetište predstavljalo glavni izvor moći. Prvi gradovi i veći broj kasnijih prestonica u Kini su bili palatni gradovi u kojima su isključivo boravili vladari, njihovi srodnici i državni dostojanstvenici. Ovakvi gradovi su bili središta političke ali ne uvek i ekonomske moći i u potpunosti su zavisili od ostatka države. Zato su nastajali i propadali zajedno sa vladarskim kućama. Gotovo svaka dinastija je gradila novu prestonicu, često u sasvim drugom delu carstva. Čak i onda kada je ostajala na istom mestu, stara prestonica je rušena i građena je nova. Pri tome je osnovni koncept prestonog grada vekovima ostajao gotovo identičan. Za razliku od gradova veliki vrtovi, gde god je to bilo moguće, prenosili su se iz jednog u drugo istorijsko razdoblje.

Sl. 2 Prestonice kineskih dinastija:

Anjang – Šang dinastija

Bejding – Period Proleća i jeseni (Jen), Lijao, Jin, Juan, Ming, Čing,

Čengdu – Period Tri kraljevstva, država Šu,

Datong – Zapadna Vej dinastija

Hangdžou – Pet dinastija (Vujue), Južna Sung,

Kaifeng – Pet Dinastija (Potonje Liang, Đin, Han i Džou), Severna Sung,

Je – Istočna Vej, Severna Či,

Luojang – Istočna Džou, Istočna Han, Tri kraljevstva (Vej), Zapadna Đin, Severna Vej, Pet dinastija (Potonja Tang),

Nandjing – Šest dinastija, Ming,

Sian – Zapadna Džou, Proleća i Jeseni (Čin), Čin, Zapadna Han, Sin, Istočna Han, Zapadna Đin, Šesnaest kraljevstava (Đin, Prethodna Čin, Potonja Čin), Zapadna Vej, Zapadna Džou, Svej, Tang,

Šangdu – Letnja prestonica Kublaj Kana.

Nastajanje kraljevske moći u Kini pratio je proces u kojem su elementi svetišta umnoženi i raspodeljeni između palate, prestonice i kraljevskih lovišta u neposrednoj okolini grada. Preuzimanjem pojedinih atributa svetišta palata i grad, svako na svom nivou, stekli su odgovarajući vrtni karakter. Tako palatu u Kini nije predstavljao monumentalni objekat već posebno uređena, složena teritorija po kojoj je raspoređen veliki broj različitih objekata i ambijentalnih celina.

Ono što istoriju kineskog graditeljstva čini posebno interesantnom jeste jedinstvena doslednost, kontinuitet i upornost sa kojom su Kinezi ponavljali i usavršavali najranije obrasce pretvaranja prirodnog u predeo stvoren ljudskim delovanjem. Sve do kraja imperijalne ere u carskim palatama su ostali vidni tragovi osnovnih formi i prostorne organizacije razvijenih iz sadržaja prvobitnog svetog luga. Ceo graditeljski koncept može se neprekidno pratiti još od najstarijih mitova kroz istoriju dugu skoro četiri hiljade godina.

Kinezi su pokazali neobično malo interesovanja za ideje o nastanku sveta. Jedini kreacionistički mit za koji danas znamo je priповest o Panguu (盤古), božanstvu iz panteona nekog davno asimiliranog naroda sa krajnjeg juga današnje Kine. U centru kineskog interesovanja nije bilo stvaranje već sama priroda i organizacija sveta u kojem živimo. Posledica ovakvog, verovatno sasvim slučajnog izbora je okolnost u kojoj je koncept prostora postao centralna ideja u razvoju kineske kulture. Prilično pouzdano možemo tvrditi da je kineska misao kroz celu istoriju dominantno zaokupljena prostorom i složenim odnosima koji u njemu vladaju.

Prvobitna slika sveta sastojala se od zemlje u obliku kvadratne ploče koja se klata na leđima kornjače Ao (鳌) i preseca nebesku sveru. Unutar tog kružnog preseka nalazi se svet ljudi u stalnoj interakciji sa Nebom dok ostatak zemlje izvan njega obuhvata neki drugi, neljudski svet. Vremenom je nebeska svera hijerarhijski izgrađivana u nekoliko slojeva ocrtavši na zemlji svoje koncentrično raspoređene kružne teritorije. U centralnom delu se zateklo kinesko carstvo za koje su njeni stanovnici dugo verovali da je jedina istinski civilizovana zajednica na svetu. Ova slika nevidljivih nebeskih krugova i vidljivih zemaljskih kvadrata najpre je prenesena u strukturu svetišta da bi kasnije postala obrazac svekolikog graditeljstva.

Najstariji poznati zapisi¹ usmenih predanja o mitskim vladarima odnose se na period od 25. do 21. veka stare ere². Mitski vladari su komponovani od predaka, totema i bogova starih rodovskih zajednica i plemena Si (妣), Āi (姬), Mi (牟), Jing (嬴), Āng (姜) i Āng (羌) - predstavnika najvažnijih ranih kultura na kineskom tlu. Svi likovi mitskog perioda nose odgovarajuće graditeljske atribute. Najstarije među njima, vladarski par Fusi (伏羲) i Niva (女娲) na starim slikama zatičemo sa šestarom i pravouglo (vinklom) u ruci. Fusi je i prvi gospodar lovišta - pronalazač mreža za lov i ribolov. Žuti car (Huangdi, 黃帝), rodonačelnik svih careva, poznat je i kao prvi graditelj bunara i pronalazač maltera, a Džuan Si (Zhuanxi, 顓頊) je pomognut duhovima reka i planina ustanovio principe graditeljskog delovanja u skladu sa prirodom svih stvari.

Legendarni vladari, od kojih bi prvi mogli biti a potinji jesu istorijske ličnosti, obuhvaćeni su klasifikacijom poznatom kao *Dva cara i tri kralja* (Erdi sanwang, 二帝三王). Ova klasifikacija je nastala tek u periodu Zaraćenih država i pokriva vladavine Jaoa (Yao) i Šuna (Shun), Jua Velikog (Dayu) - osnivača Sja dinastije, Kralja Tanga (Tang) iz Šang perioda i Džou Vena (Zhou Wenwang) - najznačajnijeg vladara loze Džou. Junaci ovih legendi i najstarijih istorijskih zapisa uglavnom su upamćeni kao graditelji kanala, nasipa i naselja. Sudeći po onome što o njima saznajemo iz poglavlja *Pitajući Nebo* (Tianwen, 天問), knjige *Pesme Čua* (Chuci, 楚辭) glavni zadatak legendarnih vladara sastojao se od uređenja teritorije na kojoj je rasla kineska civilizacija. Jao i Šun važe za začetnike umeća kontrole vodenih tokova zahvaljujući kojem je kasnije napravljen odlučujući skok u ranom razvoju kineske civilizacije. Velikom Juu se pripisuje da je ustanovio princip podele prostora na devet delova, te da je prema prirodi i kvalitetu tla svoju državu organizovao u devet provincija (jiuzhou, 九州). Ovaj metod koji je zaista nastao tek krajem Džou perioda značajno će uticati ne samo na organizaciju države već i na razvoj arhitekture i planiranje gradova.

Preuzimanje vlasti nad lovištima i svetim lugovima u njima, bio je jedan od najvažnijih uslova za uspostavljanje kraljevske moći i formiranje prvih država³. Razvoj ceremonijalnih centara možemo dosta pouzdano pratiti kroz zapisane mitove, istorijska dokumenta i arheološke nalaze. Najranija spominjanja lovišta kao kulturnih centara zatičemo u zapisima na kostima i oklopima kornjača (jia gu wen, 甲骨文) koji se javljaju već u drugom milenijumu stare ere. Počevši od perioda Proleća i jeseni (771– 481 p.n.e.) lovišta *jou* (you, 囿) pominju se i u mnogim pisanim dokumentima. Najpoznatiji su opisi vrta u lovištu Đjea (Jie, 桀), poslednjeg vladara Sja dinastije i kralja Vena, najznačajnijeg vladara Zapadne Džou dinastije. Za Đjeov vrt se kaže da su jezera u njemu punjena vinom tako da je iz njih moglo da pije hiljadu ljudi, da je drveće bilo okićeno komadima lovine i da su se ogromne platforme (ling tai, 灵台) visoko uzdizale ka nebu. Kasniji konfucijanski pisci, naročito Mencije (Mengzi, 孟子, 372–289 p.n.e.) su ova znamenja starih rituala proglasili pukom ekstravagancijom vladara. Optuživali su ih da su gradeći vrtove, zarad ličnih zadovoljstava, uništavali plodna polja, ugrožavali

¹ Najstariji sačuvani istorijski zapisi u Kini su Hronika Cuo (Zuo Zhuan, 左傳), Bambusovi anali (Zhushu Jinian, 竹書紀年) i Istorijski zapisi Š`ma Čjena (Shiji, 史記).

² Ovaj period je u savremenim pregledima Kineske istorije poznat kao doba *Tri suverena - pet imperatora* (san huang wu di, 三皇五帝).

³ U akademskim krugovima trenutno se vode česte rasprave oko datiranja pojave prve države na kineskom tlu. Kineski stručnjaci se na Zapadu sve češće optužuju da u arheološka istraživanja unose dozu nacionalizma i da namerno odstupaju od nomenklatura i kriterijuma važećih u savremenoj nauci. Meni se čini da je problem u tome što je dijalog u savremenoj nauci uglavnom monolog baziran na iskustvu zapadnog tipa. Ni jedna od meni poznatih lista kriterijuma za određivanje istorijski državotvornog društva (Childe 1950, Wright 1977, Marcus i Feinman 1998) nije u potpunosti primenljiva na sve civilizacije. Čak i da postoji dogovor oko neophodnog minimuma centralizovanosti i specijalizovanosti vlasti ostaje pitanje u kojoj meri, u kom vremenskom rasponu i na kolikoj teritoriji je potrebno ustanoviti funkcionalnost te vlasti da bi se odredilo stvarno postojanje države.

narod i time doprinosili padu sopstvenih dinastija. Ako zanemarimo ove instrumente širenja konfucijanske etike, slika lovišta bi mogla izgledati i drugačije. Velika lovišta su u to vreme svakako bila veoma važan ekonomski resurs države. Lov i ribolov su još uvek bili neophodan izvor kvalitetne hrane ali se već sredinom Šang (Jin) perioda nazire početak transformacije lovišta u neku vrstu ogromnih oglednih dobara. Na njima je unapređivano stočarstvo ali se eksperimentisalo i sa novim alatima u poljoprivredi i zanatstvu.

Kada su kraljevske i carske palate apsorbivale sveti lug, preostale oltarske i ceremonijalne platforme u lovištima, najvažniji znaci prvobitnog identiteta zajednice, uređene su u posebna mesta za lovne ceremonije, odmor i zabave nakon lova. Platforme će do danas zadržati religijski karakter u daoističkim i budističkim svetilištima dok će u vrtu biti transformisane u terase, patije i verande ili će ostati kao postament svekolikim vrtnim zdanjima.

Sl. 3 Platforme - tai

Konfiguracija svetog luga sa oltarskim i ceremonijalnim platformama sačuvana je u brojnim kasnijim svetilištima širom Kine kao što se vidi na ovoj slici iz Sung perioda:

- a. molitvena platforma i predikaonica namenjena propovedanju i meditaciji,
- b. oltarska platforma namenjena molitvi
- c. funkcionalna platforma namenjena proučavanju svetih spisa i razgovoru,
- d. bazen lotosa /belog vodenog ljiljana

Ritualne platforme (arhitektura zemlje), postavljanjem krova (arhitektura drveta) pretvorene u hram, postale su osnov tradicionalne arhitekture objekata a uvođenje svete planine u duhovni život Kineza (arhitektura kamena i vode) postalo je osnov arhitekture pejzaža. I kao što je *sveta planina* dominirala nad *svetim lugom* tako je i arhitektura pejzaža dominirala nad arhitekturom objekata. U doba kada je *sveti lug* predstavljao centar religijskih rituala, ovo mesto delili su kult predaka (jingzu, 敬祖) i Š'đi (ji, 社稷) - kult *Tla i Letine*. Prvobtno je gotovo svako selo pored oltara zajedničkih predaka imalo, postavljene jedan pored drugog, oltar tla (š') i oltar letine (đi). Njihove platforme od nabijene zemlje su označavale centar teritorije zajednice i ujedno bile i prve građevine monumentalnih razmera. Sa nastankom prvih država razumljivo je da su vladari preuzeli kontrolu nad ovim kultom. Izgleda da je oltar tla prenesen u gradove gde je obrede obavljao vladar dok je oltar letine, sve do perioda Zaraćenih država ostao u lokalnim zajednicama kao oslonac narodnog verovanja. U to doba Š'đi postaje kult feudalne države a novi Bog zemlje (tudi gong, 土地公) zaštitnik lokalne zajednice. Oltar predaka se uglavnom preselio u domove porodica a zajednički predak je preobraćen u pretke vladarske kuće sa svojim hramom u prestonici. Ujedinjenje malih gradova-državica u kraljevstva a potom i u prostrano carstvo, dovelo je do daljih promena u konfiguraciji svetišta. Primat preuzima kult Neba (tian, 天) pa uzdignuti pejzaž svete planine nadvladava plitak i ravan pejzaž svetog luga. Slika planinskih vrhova koji izranjaju iz tla i okićeni čvornovitim borovima ustremljuju se ka nebu, pretvorena je u izvor čudesnih predela poezije, slikarstva i vrtova.

1.2 PERIOD SJA, ŠANG I DŽOU

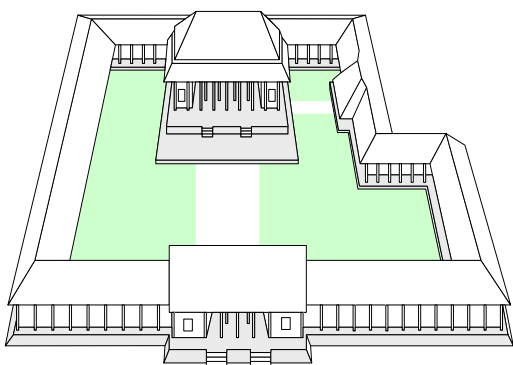
OD 21. DO 8. VEKA STARE ERE

Sja, Šang i Džou dinastije predstavljaju zapravo periode dominacije kulturno sličnih ali etnički različitih skupina na tlu koje se smatra kolevkom kineske civilizacije.⁴ Tako su nazivi ovih dinastija zapravo imena organizovanih etničkih skupina koje su u odgovarajućim periodima, svaka na svoj način, počele da stvaraju narodni, teritorijalni i državni identitet.

1.2.1 Sja period

(Xia, 夏, 21. do 16. vek p.n.e.)

Od sistematizacije istorijskih zapisa u Han periodu postoji tradicionalno uverenje da istorija Kine počinje sa dinastijom Sja⁵. Prema *Bambusovim analima*, Veliki Ji (Dayu, 大禹), rodonačelnik prve dinastije, dobio je presto od legendarnog kralja Šuna (Shun, 舜) zato što je uspešnom gradnjom kanala i nasipa odbranio zemlju od poplava. Jieva država je po svemu sudeći bila ustrojena kao zajednica plemena ili tek klanova u kojoj je on imao ulogu vrhovnog poglavara. O ovom periodu kineske istorije još uvek veoma malo znamo. Arheološka istraživanja u Kini su započeta relativno kasno⁶ tako da do nedavno nije bilo dovoljno pouzdanih dokaza postojanja Sja dinastije. Međutim, skorašnja iskopavanja iz godine u godinu sve uverljivije potvrđuju tradicionalnu sliku o korenima kineske civilizacije.

Sl. 4 Palata

Arheološko nalazište Erlitou

Ceremonijalno dvorište (ting) formirano je na niskoj platformi (tai) i opasano zakrovljenom dvostrukom galerijom (lang). Smešteno je u središtu prostrane pošumljene površine u severnom delu grada.

Erlitou⁷ nalazište otkriva nam ostatke naselja uz južnu obalu reke Luo koje se prostiralo na teritoriji dugoj 2,4 i širokoj 1,9 kilometara. Zbog promene toka reke dobar deo naselja je davno uništen i sadašnje nalazište obuhvata samo oko tri kvadratna kilometra. Ustanovljena četiri arheološka sloja pokrivaju razdoblje između 2025. i 1766. godine stare ere. Strukture trećeg i četvrtog sloja ukazuju ne samo na mogućnost da je ovo naselje zaista bilo prestonica poslednjih Sja vladara već i da su oni stajali na čelu jednog državotvornog društva. Grad nije opasan zidom ali njegova veličina, uređenost i gustina izgrađenosti nose sve odlike visoko urbanizovane celine. U zatečenom tkivu izdvajaju se tri zone koje su u nalazima arheologa

⁴ Kineska civilizacija nastala je u širokim oblastima oko Žute reke i Jangcea.

⁵ Prema *Bambusovim analima* najvažnije područje aktivnosti Sja dinastije bio je sliv reke Fen u sadašnjoj provinciji Shanxi, okolina planine Song u zapadnoj provinciji Henan, i slivovi reka Yi i Luo.

⁶ Arheološka istraživanja u Kini započeta su tek tridesetih godina 20. veka. Od druge polovine devedesetih godina prošlog veka do početka 2001. godine vođen je *Veliki Sja – Šang -Džou* projekat u kojem je datiranje nalaza vršeno upotrebom radiokarbona.

⁷ Arheološko nalazište u blizini Luojsa, sadašnja provincija Henan, iskopavanja početa 1959. god.

označene kao *palate*. Ovi objekti podignuti su na platformama⁸ od nabijene zemlje koje leže unutar prostrane neizgrađene teritorije omeđene zidom. Nije moguće pouzdano ustanoviti njihovu namenu ali bi oni u dovoljnoj meri mogli ilustrovati urbanu transformaciju elemenata svetog luga i oltara u prestoničke simbole kraljevske moći. Prve vladarske palate građene su na obodu lovišta u neposrednom okruženju svetog luga. Ovaj, nekada zajednički posed je najkasnije do sredine Sja perioda prešao pod direktnu upravu vladara što je dovelo do značajnih promena u tretiranju prostora i teritorijalnom ponašanju zajednice. Međutim, uspostavljanje novog prostornog poretka u naseljima, konkretna realizacija nastalih promena u odnosima između svetog luga i palate tražili su potpunu konsolidaciju kraljevske moći. Ovo se desilo tek smenom dinastija Sja i Šang.

1.2.2 Šang dinastija

(Shang, 商, 16. do 11. vek p.n.e.)

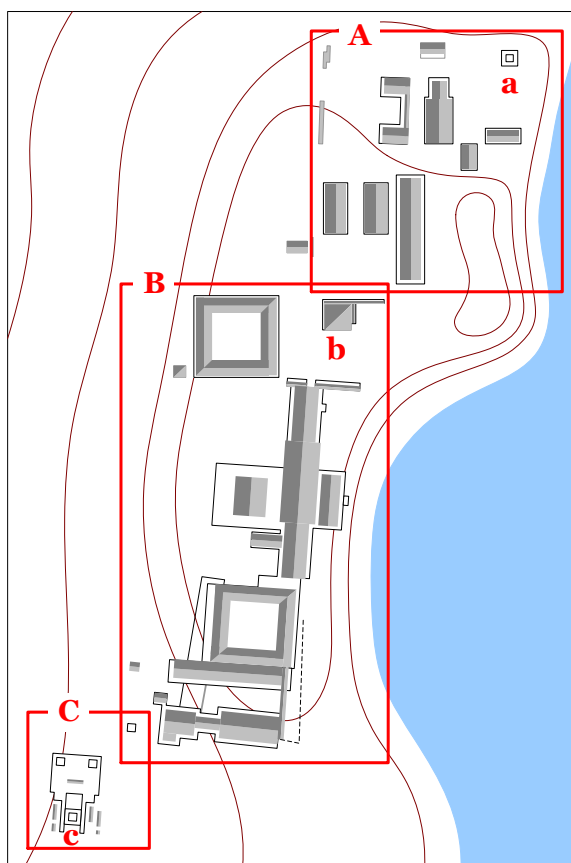
Prvi vladar ovog razdoblja je već na samom početku, neposredno nakon pobede nad poslednjim Sja vladarem, svega šest kilometara severno od Erlitoua podigao precizno planiran i zidom opasan grad.

Mali grad u Janš'u (Yanshi xiaocheng, 偃师小城) zauzimao je pravilnu pravougaonu teritoriju koja je u pravcu sever-jug duga 360, a u pravcu istok-zapad široka oko 300 metara. U oba pravca presecaju ga po dve glavne saobraćajnice širine između 10 i 20 metara. Ulice dele grad na pravilne i simetrično raspoređene kvartove. Centar grada obuhvata devet velikih objekata koji formiraju dve osno raspoređene celine sa sopstvenim, prostranim ceremonijalnim platoima. Mada ga mnogi naučnici smatraju prvom prestonicom Šang dinastije, Janš' je verovatno bio grad isključivo vojnog karaktera, strateški izgrađen da bi se sprečilo oživljavanje stare Sja prestonice. U svakom slučaju, ovo je prvi namerno i sasvim planski izgrađen grad koji predstavlja začetak stvaranja tradicionalne prostorne matrice svih kasnijih gradova u Kini. Tek sa premeštanjem prestonice u Jin (殷) stvoreni su uslovi za razvoj gradskih tkiva koji će omogućiti nastanak palatnih vrtova u gradu i vrtnih palata u obližnjim lovištima. Do sredine Šang dinastije palata je progutala sveti lug i ostala okružena ostatkom prvobitnog lovišta. Ovaj obrazac ostaće vidljiv u svim prestonicama i carskim palatama do kraja imperijalne ere. Sa svetim lugom palata je preuzela i prostorno-organizacionu matricu svetišta.

*Sjaotun*⁹ (Anyang xiaotun, 安阳小屯) nalazište pruža nam dragocene podatke o ovom procesu. Istražena prostorna celina je identifikovana kao ceremonijalni centar grada koji se u istorijskim izvorima pominje kao Veliki Šang. Ustanovljena su tri arheološka sloja. Prvobitno naselje nalazilo se na levoj obali reke i sastojalo se od međusobno udaljenih manjih i većih grupacija objekata. Ove celine su verovatno posedi pojedinih velikih porodica ili čak čitavih klanova. Na desnoj obali reke nalazili su se lovište i drugi posedi koji su najverovatnije u vlasništvu vladara ili su bar bili pod njegovom direktnom upravom. Sveti lug – ceremonijalni centar naselja smešten je u pazuhu rečnog meandra. Sudeći prema nađenim zapisima na kostima srednji arheološki sloj pripada periodu od 1384. do 1209. godine stare ere. Ovde zatičemo najstariji oblik urbanog nukleusa u Kini koji se sastoji od prostornih celina formiranih oko glavnog oltara, hrama predaka i prestone dvorane.

⁸ Temeljna dubina ovih platformi (*tai*) iznosi oko dva metra a svega osamdesetak santimetara se izdižu iznad površine tla. Najveća od njih je gotovo kvadratne osnove, 100 x 108 metara. Sve platforme su pravilno orijentisane prema stranama sveta. Posebno je interesantan kompleks objekata koji je u arheološkom izveštaju označen kao Palata III a sastoji se od tri atrijumska dvorišta ukupne dužine oko 150 metara.

⁹ Arheološko nalazište u neposrednoj blizini An-janga, sadašnja provincija H'nan.

Sl. 5 Palata i hram

Arheološki lokalitet Sjaotun (Xiao tun),
13. vek p.n.e.

- A Palata
- a Oltar
- B Hramovi i zagrobne dvorane
- b Hram predaka kraljevskog klana
- C Hram državnog kulta
- c Oltar Neba

Ceremonijalno središte prvobitnog svetog luga čini stepenasta, kvadratna platforma oltara oko kojeg su dodati objekti pratećeg hrama. Ovo mesto je u mnogim kasnijim izvorima opisano kao kulturno i administrativno središte Šang države. Sa njegove severne strane naslanja se kompleks od dvadeset zagrobnih dvorana kraljevske loze koji se dalje prema severu završava hramom predaka. Najseverniji deo čini skupina objekata domaćinstva vladarske porodice. Prestona dvorana visine 7 do 8 metara podignuta je na platformi dugoj (s-j) 24 i širokoj (i-z) 8 metara. Ova imponantna građevina svojom strukturom donekle odgovara kasnijim opisima centralne dvorane u carskim palatama. Međutim, ceo kompleks nije sasvim izdiferenciran kao kraljevska palata. I lovište, i oblast samog versko- administrativnog centra još uvek imaju neke bitne odlike teritorije javnog karaktera. Proces diferencijacije prostornih sadržaja prestonice okončan je tek sredinom vladavine naredne dinastije. Tek u Džou dinastiji je jasno vidljivo pretakanje strukture prvobitnog svetog luga u strukturu kraljevske palate koja zbog toga stiče izrazito vrtni karakter.

1.2.3 Džou dinastija

(Zhou, 周, 11. do 3. vek p.n.e.)

Ovaj period obuhvata po mnogo čemu različita razdoblja u ukupnom trajanju od 789 godina. Prvo razdoblje, poznato kao period Zapadne Džou dinastije (Xi Zhou, 西周), počinje u 11. veku stare ere i traje do premeštanja prestonice u Luoji (Luojang) 770. godine p.n.e. Drugo razdoblje naziva se Istočna Džou dinastija (Dong Zhou, 东周) i deli se na dva perioda: period *Proleća i Jeseni* (770 p.n.e. do 476 p.n.e.) i period *Zaraćenih država* (475 p.n.e. do 221. p.n.e.).

Korenite promene u ekonomiji države i prateći razvoj religijskog sistema bitno su uticali na sudbinu velikih lovišta. Do ovog perioda lov, ribolov, stočarstvo i ratovanje činili su

ekonomsku bazu društva. Zapadna Džou zajednica počinje da razvija izrazito poljoprivrednu ekonomiju te će se položaj lovišta sasvim promeniti u statusnom i strukturalnom smislu. Raspolaganje lovištem više nije realan izvor ekonomske dominacije vladara već polako postaje simbol kraljevske moći. Napuštanjem pljačkaške ekonomije promeniće se i način i priroda ratovanja. Vojni pohodi u ovom periodu su usmereni ka ujedinjenju teritorija, obezbeđenju njihove stabilnosti i stalnog rasta. Sukobe oko podele ratnog plena zamenili su složeniji sukobi oko obradivog zemljišta i teritorija. Svaki pretendent na vlast nad određenom teritorijom oglašavao se uređenjem sopstvenih lovišta koja su zbog toga nicala na sve strane.

Na transformaciju lovišta i svetog luga, integraciju njihovih elemenata u gradska tkiva i nastajanje prvih pravih vrtova uticale su i značajne promene u religijskom sistemu. Kineskim univerzumom ovog perioda podjednako vladaju nebeske duše (tianshen, 天神), zemaljske sile (dizhi, 地祇) i duhovi predaka (rengui, 人鬼). Njihove pojedinačne uloge i međusobni odnosi doveli su do razvoja veoma složenih rituala u kojima učestvuje sve veći broj ljudi. Time se umnožio broj svetih mesta, struktura svetišta postaje sve složenija i traga za novim prostorima. Disperzijom u urbana tkiva ritualni platoi i platforme ne samo da postaju baza svake građevine već u njih unose prvobitne odnose između izgrađenog i slobodnog, odnosno čovekotvorenog i prirodnog prostora. Time će nastati jedna arhitektura koja pokazuje vrtni karakter čak i na izgrađenim teritorijama gde nema ni jednog drveta, žbuna ili travke.

Sa razvojem rituala nastao je poseban društveni sloj pisara š' (shi, 士). Klasa učenih ljudi (shi dafu, 士大夫) činiće stub kineske države sve do kraja imperijalne ere. Zahvaljujući dominantnom statusu učenosti u Džou zajednici počinje da se formira izuzetno bogata i raznovrsna književnost. Najstarija poznata dela - *Knjiga davnih dokumenata*¹⁰ (Shangshu, 尚书), *Knjiga promena*¹¹ (Yi jing, 易经) i *Knjiga Pesama*¹² (Shi jing, 诗经) nastale su tokom perioda Zapadne Džou dinastije. Tu nalazimo i prve opise vrtnih pejzaža:

*Ždral se glasa nad devet obala, njegov krik razleže se nebom.
Ribe su možda negde kraj ostrva, skrivene u vodenom ponoru.
Vedar je ovaj vrt gde pod krošnjama sandalovog drveta lišće vene.
Kamenom njegovih brežuljaka može se glačati žad.*¹³

Pored velikog broja sličnih opisa u razbacanim fragmentima tekstova iz ovog perioda zabeležen je i uvid u tada već opšte prihvaćene konvencije poimanja, sagledavanja i oblikovanja prostora. U *Knjizi pesama* pored nekoliko opisa kraljevskog lova i lovišta (*jou*) nalazi se i najstarije pominjanje privatnog vrta¹⁴:

¹⁰ Shangshu, Knjiga davnih dokumenata - najstarija zbirka istorijskih zapisa. Sastoji se od 58 poglavlja od kojih su 33 napisana 6. veku p.n.e. Obuhvata zapise koji se odnose na periode mitskih vladara Jaoa, Šuna i Velikog Jua, te Sja, Šang i Džou dinastije.

¹¹ Yi jing, Knjiga promena – najstariji priručnik za gatanje i proricanje sudbine interpretiran kao celovit kosmološko-filozofski sistem. Najstarija sačuvana verzija teksta (Chuijan Zhouyi) zapisana je na pločicama od bambusa i potiče verovatno sa kraja 4. veka p.n.e. Tekst koji je preveden na evropske jezike oslanja se na Fei Džijev ispis nastao poslednjih godina 1. veka p.n.e.

¹² Shi jing, Knjiga pesama - najstarija kineska zbirka pesama koja pripada jednoj od šest klasičnih knjiga (Šestoknjižje je nastalo od 12. do 6. veka pre naše ere). Prva kompilacija se tradicionalno pripisuje Konfuciju. Danas je sačuvan samo deo prepisa na pločicama od bambusa iz Han perioda koje je nađeno u Fu yangu. Š' đing se sastoji iz tri celine koje su nastale u različitim periodima - *Feng, Ya (Xiao i Da ya)* i *Song*, sa ukupno 305 pesama. Svaki stih sadrži 4 karaktera. Glavne teme pesama su praznici, dvorske svečanosti, molitve i obraćanje prilikom prinošenja žrtava.

¹³ Shijing, 2.3.

¹⁴ Prevod na engleski jezik vidi u - C. Birch, Antology of Chinese Literature, New York, 1965. Book of Songs, str. 10.

*Preklinjem te, Čung C,
ne penji se u naša sela.
Ne lomi vrbe što smo zasadili.
Do njih mi nije stalo,
ali se bojim svog oca i majke.
Drag si mi Čung C,
ali zaista strahujem šta će mi roditelji reći.*

*Preklinjem te, Čung C,
ne penji se preko našeg zida.
Ne lomi dud što smo zasadili.
Do njega mi nije stalo,
ali se bojim braće.
Drag si mi, Čung C
ali šta će reći moja braća
zaista se bojim.*

*Preklinjem te, Čung C,
ne penji se u moj vrt.
ne lomi mladice što smo zasadili.
Nije mi do njih stalo,
ali se plašim šta će ljudi reći.
Drag si mi, Čung C
ali šta će ljudi o tome reći
zaista strahujem.*

U strukturi ove pesme nazire se tada već tradicionalno usvojen način sagledavanja izgrađenih prostora. Prema stepenu društvenih interakcija koje se odvijaju na odgovarajućem nivou prostorne organizacije *izgrađene celine se ponavljaju hijerarhijskim umetanjem jedne u drugu (box within box)*. Sve tri strofe imaju gotovo identičan sadržaj. Razlikuje se samo mesto zbivanja koje je označeno nivoom društvenih obzira kao okvir naselja u kojem je smešten porodični dom i vrt u njemu.

Razvoj pisane reči daje nam jasniju sliku o lovištima, svetištima, palatama i vrtovima ovog perioda. U sačuvanim prepisima najstarijih knjiga pored ritualnih platformi u lovištima opisani su i prostrani ritualni ribnjaci (lingzhao, 灵沼). Veliki ribnjak u neposrednoj blizini Čangana protezao se nekih tridesetak vrsta (30 *lia* iznosi oko 15 kilometara)¹⁵. Ni platforme nisu zaostajale u izražavanju kraljevske moći i opšteg napretka. Liu Sjang¹⁶ nam, uz verovatno dosta preterivanja, prenosi sledeći opis:

Kralj Džoua sedam je godina gradio Platformu jelena, dugačku tri lja (oko 1500 metara) i visoku hiljadu č`a (oko 330 metara) , da sa nje motri oblake i kišu na zadovoljstvo (dobrobit) svih ljudi.

Za istoriju kineskog graditeljstva posebno su značajne knjige o etikeciji i ceremonijama – *li* (礼). Reč *li* označavala je širok krug pojmova od kanona po kojima su održavani religijski

¹⁵ Sanfu huangtu, 三辅黄图, jedno od najstarijih zemljopisnih dela, autor nepoznat.

¹⁶ Xinxu, 新序, Zapadna Han dinastija (206 pne – 24 n.e.), Prva knjiga Cishe, 刺奢 pripisuje se Liu Xiang, 刘向 (oko 77 p.n.e. - 6 n.e.)

rituali, dvorske ceremonije, banketi, venčanja i sahrane, preko visoke etikecije, normi lepog ponašanja i zakona pa sve do predstava o principima uređenosti univerzuma. Sačuvani opus tekstova poznat kao *Tri knjige o etikeciji* (San li, 三礼) obuhvata *Jili - Ceremonije i etikecija*¹⁷ (Yili, 仪礼), *Liđi - Zapisi o etikeciji*¹⁸ (Liji, 礼记) i *Džouli - Etikecija dinastije Džou*¹⁹ (Zhouli, 周礼). Ove su knjige veoma važne za razumevanje tada usvojenih prostornih koncepcija, principa teritorijalnosti i teritorijalnog ponašanja u kineskoj kulturi.

U trećoj knjizi *Zapisa o etikeciji* detaljno je opisana tadašnja ideja o svetu. Sve što postoji između četiri mora (si hai, 四海) podeljeno je na devet teritorija od kojih je centralno mesto pripadalo Džou državi. Ona je okružena sa 210 poseda od kojih 30 ima 100 lija, 60 je od 70 a narednih 120 teritorija zauzima po 50 lija. Sve izvan toga su nenastanjene zemlje. Džou kraljevstvo je isto tako podeljeno na tri oblasti sa 93 poseda (9+21+63) od kojih je svaka deljiva na 9 teritorija. Tome treba dodati još po 9 oblasti svetih planina, reka i jezera koje ne spadaju u posede. Po istom teritorijalnom principu, na različitim nivoima prostorne organizacije (država-provincija-grad-palata-kuća), ustanovljena je ukupna društvena hijerarhija i pravilnost svih međusobnih odnosa. Sistem teritorijalno orijentisanih društvenih interakcija svih nivoa dosledno je prenesen u arhitektonski kod koji će striktno regulisati odnos i tesnu povezanost između izgrađenih i neizgrađenih površina, te čovekotvorenog i prirodnog okruženja.

Za razumevanje osnovnih principa u kineskom graditeljstvu veoma su važni fragmenti sačuvanih tekstova koji se odnose na skup dostojanstvenika prilikom obavljanja ceremonija u *Svetloj dvorani* (Ming tang, 明堂). *Knjiga davnih dokumenata* (Shang shu, poglavlje Kang gao) opisuje vreme, mesto i učesnike rituala ali ne pominje ime dvorane. Precizniji opis nalazi se u *Zapisa o etikeciji* (Li ji, poglavlje Ming tang wei, 明堂位):

Davno, Džouški knez prizva plemenitu gospodu da zauzmu svoje mesto u Blistavoj dvorani. Sin Neba stoji licem prema jugu, za leđima paravan tkan motivom sečiva sekire. Tri vojvode stoje licem ka severu, iza njih glavne stepenice, prvi na istoku. Tri serdara stoje licem ka zapadu, iza njih istočne stepenice, prvi na severu. Tri velmože stoje licem ka istoku, iza njih zapadne stepenice, prvi isto na severu...

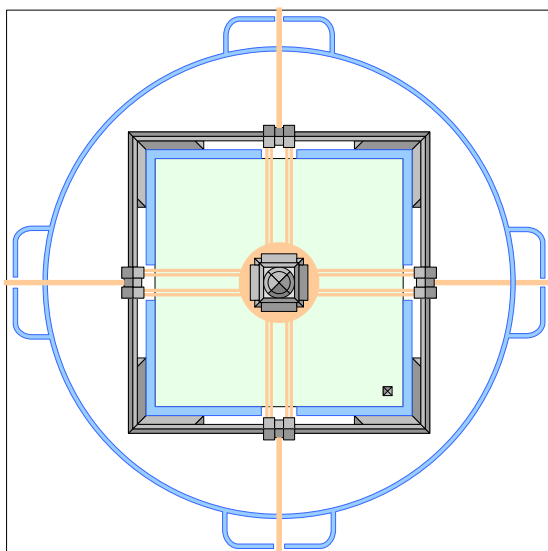
Sledi opis svih drugih dostojanstvenika nižih rangova, njihov raspored u prostoru i ritualne radnje iz kojih je kasnije izvršena prilično detaljna rekonstrukcija celokupnog prostora. Oslanjajući se na zapise iz Džou perioda uzurpator prestola Vang Mang je početkom 1. veka nove ere u južnom predgrađu Čang-ana reinterpreterirao zdanje antičke Blistave dvorane (*Mingtang*). Ovaj ceremonijalni prostor predstavlja veoma važnu sponu između strukture svetog luga i svih tipova kasnije razvijenih arhitektonskih prostora. Prema arheološkim nalazima Blistavu dvoranu činila je posebno uređena kružna teritorija verovatno omeđena samo odgovarajućim rastinjem i plitkim kanalom. U nju je upisan kvadratni ceremonijalni

¹⁷ Do Han perioda ovo delo je poznato kao *Stari zapisi rituala i etikecije* (*Ligujiing*). Sačuvano je 17 od 56 knjiga (*yuan*) sa 40 (*pian*) poglavlja. Za prevod na engleski jezik vidi – John Steele, 1917, ponovljeno izdanje – Chenwen Pub.Co, 1966.

¹⁸ *Lji* u sašuvanom obimu sadrži 49 knjiga. Dva poglavlja su u XII veku preneti u *Veliko Učenje* (*Daxue*) i *Doktrinu sredine* (*Zhongyong*) kao deo *Četvoroknjižja* (izbor četiri najvažnija konfucijanska teksta: Veliko učenje, Doktrina sredine, Besede Konfucijeve i Dela Mencijeva). Za prevod na engleski jezik vidi: James Legge, Oxford University Press, 1885, kasnija izdanja različitih izdavača, 1964, 1967, 1970...

¹⁹ Ovo delo je pronađeno sredinom 2. veka i verovatno je ili reinterpreteracija ili falsifikat nastao najranije u Sung periodu. Moguće je da je editor ili čak autor ove kompilacije tekstova Liu Sin (Liu Xin, 刘歆, ? – 23), astronom i čuvar biblioteke cara Vang Manga. Bez obzira na spor oko autentičnosti, ovi tekstovi prilično dobro interpretiraju zamisli koje svakako potiču još iz Džou perioda. Delo nije prevedeno na engleski jezik. Za prevod na francuski vidi – E. Biot i drugi, Le Tchou-li, 1851.

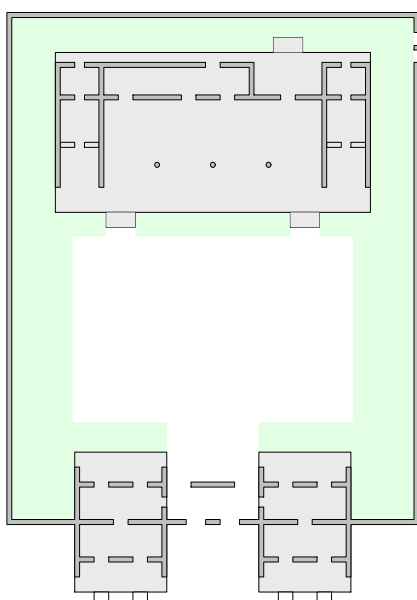
plato, popločan i uokviren zakrovljenom galerijom. Četiri ceremonijalne kapije razmeštene su osno prema stranama sveta. U središtu stajala je prostrana, kvadratna platforma na kojoj je podignut četvorostrani objekat sa kružno zakrovljenom dvoranom. Tako su u prostornom konceptu Blistave dvorane sačuvani svi elementi prvobitnog svetišta: kružni zeleni okvir stabala otrgnutih iz šumskog lovišta, zatim, raskršteni plato utabane zemlje i oltarska platforma u sredini. Ovako sazdana prostori održaće se tokom naredna dva mileniuma u carskim palatama, hramovima, gradovima, gradskim četvrtima i građanskim kućama.

Sl. 6 Hram – Blistava dvorana

Mingtang
Kompleks Blistave dvorane, rekonstrukcija

Pravila ponašanja, etikecija i rituali su vladali životima i životnim prostorom Kineza. Postojao je ustaljen red po kojem je svako prema životnom dobu i položaju u društvu obavljao uobičajene dnevne, sezonske i godišnje poslove. Pri tome se u svemu postupalo na prikladan način, u određeno vreme i na određenom mestu. Knjiga nazvana *Ceremonije i etikecija* (Yi li) daje opširan prikaz svega što se u Džou periodu smatralo prikladnim načinom i odgovarajućim mestom za odvijanje društvenih interakcija na svim nivoima, počevši od organizacije države do organizacije porodičnog doma učenih dostojanstvenika.

Sl. 7 Kuća

Dom učenih – građanska kuća

Oslanjajući se na komentare *Ceremonija i etikecije* iz Sung i Čing perioda,²⁰ Lju Dundžen (*Liu Dunzhen*, 刘敦楨), najuticajniji istoričar kineske arhitekture, rekonstruisao je osnovne principe i mogući izgled građanske kuće:

Dom učenih spreda ima kapiju širine tri raspona - đjen (jian, 阡).²¹ Centralni raspon zauzimaju glavna vrata - men (men, 阡), a u levom i desnom rasponu greda su bočne sobe - šu (shu, 塾).²² Iza kapije prostire se dvorište - juen (yuan, 院) koje zapravo označava dvoranu tang (tang, 堂). U tangu se obavljaju svakodnevne aktivnosti, primaju gosti i održavaju različiti obredi. Istočno i zapadno od tanga nalaze se prostorije sjang (xiang, 厢), dok su iza dvorane privatne odaje - činwo (qinwo, 寝卧). Svi ovi delovi nalaze se u okviru jedne arhitektonske celine. Tang i kapija nalaze se na istoj visini. Ovakva organizacija prostora ostala je sve do početka Han perioda.

Ovde vidimo striktnu podelu izgrađene teritorije na niz zasebnih objekata i oblasti prema vrsti svakodnevnih aktivnosti koje se u njima obavljaju, hijerarhiji međusobnih odnosa u porodici i stepenu odnosa sa spoljnim okruženjem. Sličan princip je važio za sve nivoe prostorne organizacije. Kada je reč o gradnji gradova najčešće se spominje knjiga *Džouli, Etikecija dinastije Džou* (Zhouli, 周礼). Ova knjiga se sastoji se od šest poglavlja u kojima su do tančina opisana pravila funkcionisanja *Šest ministarstava* (liuguan, 六官) dvora dinastije Džou. Poslednje poglavlje, koje je izgubljeno još u Han periodu, zamenjeno je tekstom *Kao gungđi* (Kao gongji) - *Beleške o nadzoru javnih radova*. U njemu su definisani osnovni principi planiranja gradova koji će važiti i za gradnju svih objekata u njima:

Kada graditelji podižu grad označe kvadrat od devet lija i tri kapije po strani, unutra devet ulica od severa do juga, devet od istoka na zapad, svaka od po devet kola. Levo je Hram predaka (ci miao), desno Oltar zemlje (she), ispred je Trg (chao) a iza Pijaca (shi).

Na nivou organizacije građanskog domaćinstva reč *pijaca* označavala je najintimniji deo kuće sa ambarom, baštom i vrtom. U vrtom okruženju živele su žene, konkubine i deca. To je mesto privatnog života, odmora, igre i opuštanja.

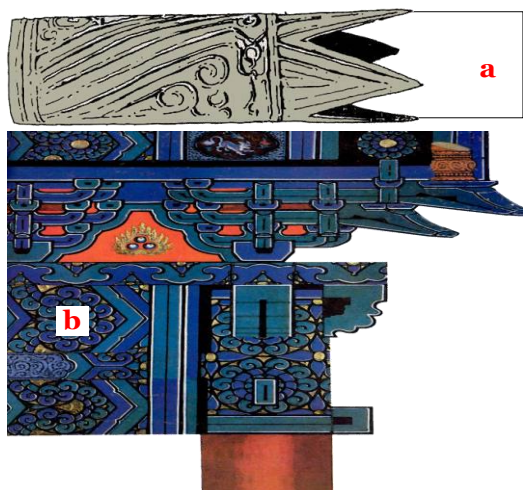
²⁰ Li Rugui, Yi li fangong (congshu ji cheng, 李如圭, 仪礼)

²¹ Jian, vidi poglavje 3. (Elementi arhitekture kineskog vrta)

²² Shu, 塾 je prostor za rad i učenje i kasnije će se koristiti u značenju seoske škole ili individualnog podučavanja.

1.3 RAZDOBLJA „PROLEĆE I JESEN” I „ZARAĆENE DRŽAVE” OD 8. DO 3. VEKA STARE ERE

U razdoblju koje se tradicionalno zove „**Proleće i jesen**” dolazi do slabljenja centralne vlasti i stvaranja velikog broja malih država i nezavisnih teritorija kojima upravljaju samodržci (*ba*). Ekonomija ovih država pored već razvijene poljoprivrede sve više se oslanja na razvoj metalurgije i trgovine. Topionica u Daluu dnevno je proizvodila skoro 300 kilograma bakra. Razvoj crne metalurgije doneo je nova oruđa i oružja. Ratovi se vraćaju u kinesku svakodnevicu. Uprkos svemu ovo je bio period ubrzanog razvoja najrazličitijih ideja i brojnih tehničkih inovacija.

Sl. 8 Arhitektonski red i znak

a) Bronzani okov iz Jongčenga, period Proleća i jeseni. Pronađeno je 67 komada velikog promera.

b) Oslikana greda, Bejđing, Čing period

Oslikavanje greda je važan element tematskog oblikovanja vrtnih predela. Motiv dekoracije na spoju grede i stuba, koji se i danas najčešće koristi, je zapravo imitacija brozanog okova. U tradicionalnoj arhitekturi autoritet starine je važan element u građenju monumentalnosti.

Nedavna iskopavanja Jongčenga²³ (Yong, 雍), prve prestonice (677?-383 p.n.e.) države Ćin, otkrivaju nam ogroman grad koji se prostirao na površini od 11 kvadratnih kilometara. Pet palata koje su se nizale od severa ka jugu grada pokrivale su skoro 22.000 kvadratnih metara uređenog prostora. Na posebno ograđenoj teritoriji od 7.000 kvadratnih metara u ogroman park smešten je kompleks hramova – Hram predaka, Džao i Mu hram. Zahvaljujući upotrebi bronzanog okova kojim su spajane drvene grede i stubovi objekti u Jongčengu su bili daleko većih dimenzija od svih ranije građenih palata i hramova. Motivi sa ovih okova će se kasnije vekovima ponavljati u oslikavanju greda svih značajnijih građevina u Kini.

Od prvobitnih stotina država tokom razdoblja „**Zaraćene države**” ostalo ih je svega sedam (Qin 秦, Chu 楚, Qi 齐, Yan 燕, Han 韩, Zhao 赵 i Wei 魏). Prestonice ovih država više nisu gradovi u kojima borave samo članovi kraljevskog klana i porodice dvorskih dostojanstvenika. Grad je podeljen na unutrašnji i spoljašnji grad. Ove, visokim zidovima odeljene celine nalaze se najpre jedna pored druge a potom jedna u drugoj. U spoljašnjem gradu živi sve veći broj pripadnika klase učenih, trgovaca, vojnika i zanatlija. Sa razvojem građanstva pojaviće se i prvi razvijeni oblici privatnih vrtova. Velike platforme ostale su u palatama unutrašnjeg grada ali će u smanjenom, simboličnom obliku postati deo svekolike gradske arhitekture. Pojaviće se kao baza svake kuće, u središtu patija ili na vrhu kakvog vrtnog brega.

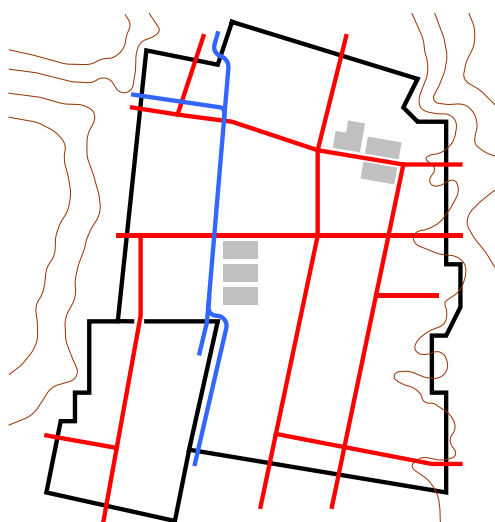
²³ Nalazište u okrugu Fengsjang, Baodi, Šaansi provincija (Fengxiang, Shaanxi).

Sl. 9 Prestonica Sjadu

Ostaci gradskih zidina Sjadua.
Arheološko nalazište u okrugu Jisjen (*Yixian*) u
H'bei provinciji.

Sjadu (*xiadu*, 下都), donja prestonica države Jen (*Yan*, 燕), sa skoro 300.000 stanovnika bio je verovatno najveći grad tog doba na svetu. Za razliku od većine drugih gradova u Kini koji leže u prostranim ravninama ova prestonica je podignuta na visokom i veoma nepristupačnom platou u podnožju planinskog venca Taihang (*Taihangshan*, 太行山) okruženog rekama. Sredinom grada, od severa ka jugu veoma širok kanal delio je grad na zapadni – unutrašnji i istočni – spoljašnji grad. U istočnom delu nalazile su se brojne topionice, radionice za kovanje gvožđa, livenje i obradu bronce, kovnica novca, oružarnice i keramičke peći. Unutrašnji grad je ličio na ogroman park u koje su smeštene palate i hramovi. Veliki deo ove teritorije zauzimalo je preko 30 omanjih ritualnih platformi od naboja (*hangtu tai*, 夯土台), prosečne visine 6 do 7 metara i ogromna *Vujang tai* (武阳台) platforma čiji je zapadni zid bio dug 3100, a južni oko 1500 metara. Uz platforme koje su po pravilu bile okružene zasadima visokog drveća svi veliki gradovi ove epohe obuhvatali su i prostrane neizgrađene teritorije prvobitnog prirodnog ambijenta. Zbog toga su često bili ogromnih dimenzija. Lin'z (*Linzi*, 临淄), najveći grad države Či prostirao se na površini od preko 60 kvadratnih kilometara. Prirodni predeli obuhvaćeni njegovim zidinama vremenom su dobili izgled uređenih parkova sa zasebno ograđenim vrtovima u njima.

Sl. 10 Prestonica Lin-z

Lin'z (Linzi), u periodu Istočne Džou epohe, skica prema nalazu arheoloških iskopavanja (Zhang i Zhu, 1988.)

Lovišta se takođe pretvaraju u ogromne, sve većim delom uređene parkove u kojima se gaje retke životinje i biljke. Mencije (*Menzi*, 372 – 289) spominje lovište kralja Sjena (*Xuan*)²⁴,

²⁴ Chu Jiaosheng, Chen Zhangde, Yuan lin zao jing tu shuo, *Razgovori o kreiranju vrtova*, Shanghai, 1988.

vladara države Ći (danas Šandung) koje se prostire na površini od 20 kvadratnih kilometara. Drugi izvori pominju „Parkove jelena” (luyuan, 鹿苑) u gotovo svim kraljevstvima ovog perioda. Izgleda da su vladari, iz diplomatskih razloga, čak međusobno poklanjali ovakve posede.²⁵ U *Pesmama iz Ćua* (Chuci, 楚辞)²⁶, u pevanju *Prizivanje duhova* opisan je jedan ovakav park. U njemu šaman poziva dušu umrlog vladara da se vrati na ovaj svet. Među zdanjima visokih zidova i skrovitim sobama pred kojima se pružaju terase sa pogledom na obližnja brda graciozne princeze čekaju kralja da mu *kraj baldahina u vrtnom paviljonu pruže svako zadovoljstvo*.²⁷ Tu, iza vrata koja poput čipke stoje pod gredama oslikanim zmajevima i zmijama zimi su tople sobe a leti prohladne galerije. *Rečice i potočići dolaze i odlaze, žuboreći slatko dok laki povetarac promiče iznad zatalasanih visokih orhideja*.²⁸ Još jedan stih iz ove zbirke postaće čest motiv u vrtovima kasnijih razdoblja:

*Sedim u senici, oslonjen o ogradu,
posmatram ribnjak kako se mreška.*

Od sedmog do trećeg veka trajalo je razdoblje procvata diplomatije, političkih nadmudrivanja, saveza, izdaja i prevara. Tu su, u nesigurnim vremenima stalnih uspona i padova, nastala najznačajnija dela klasične misli. Zato je ovaj period poznat kao razdoblje „Sto cvetova” ili „Sto filozofskih škola” (zhuzi baijia, 诸子百家). Ideje koje su se tada razvile ostavile su dubok trag ne samo na društvenu svest već i na stil svakodnevnog života. Umeće življenja je tesno povezano sa umećem podizanja vrtova jer su se ove dve veštine međusobno preplitale i napajale sa istog izvora.

Graditelji vrtova bili su učeni ljudi koji su se u svemu upravljali prema saznanjima iz klasične filozofske literature. Ono što nazivamo filozofijom ovog doba pre bi se moglo opisati kao mudrovanje – ne sasvim sistematično promišljanje o čoveku, društvu i prirodi. Knjige koje se vezuju za Konfucija, Laocea, Mocea, Ćuangcea i mnoge druge pripadnike *Stotinu cvetova*, sastoje se uglavnom od priča, anegdota i dosetki. One su pune alegorija, logičkih poticaja i insinuuacija te znakovnih i značenskih provokacija.

Antički mislioci u Kini uglavnom su se bavili odnosima između Neba, Zemlje i Čoveka a njihova promišljanja kretala su se u dva dominantna pravca - jedni su se više upravljali prema društvenom a drugi prema prirodnom redu stvari. Bez obzira na lična opredelenja njihov zajednički ideal je bilo postizanje savršene harmonije čoveka i prirode. Kasniji naponi da se u istoriji filozofije pošto-poto jasno razgraniče „pravci i škole” doveli su do zablude da je ovde reč o potpuno oprečnim i suprotstavljenim učenjima. Razlike su naravno postojale. U razdoblju Proleća i Jeseni Konfucije govori o *Nebeskom mandatu*, početkom Zaraćenih država Mo C (Mozi, 墨子) govori o *Volji nebeskoj*, a Ćuangce (Zhuang zi, 庄子) sredinom i Since (Xun zi, 荀子) krajem istog perioda raspravljaju o različitostima i oprečnostima između Neba i Čoveka. Međutim, svi su saglasni da se postojanje manifestuje kroz komunikaciju između ova dva činioca i da sudbina čoveka zavisi od pravilnosti te komunikacije. Razlikuju se jedino u razumevanju načina na koji se pravilnost komunikacije ostvaruje. Te razlike su se zbirno odrazile na graditeljske ideje. Naročito su uticale na tradicionalne odnose između

²⁵ T. Allsen, *The Royal hunt in Euroasian History*

²⁶ Chuci, *Pesme iz Ćua* je delo poznato i pod nazivom *Pesme juga*. Obuhvata 58 kratkih i 6 dugačkih pesama. Ovo delo se pripisuje pesnicima Ći Jenu (Qu Yuan, 屈原, 339 – 278 p.n.e.) i Sung Juu (Song Yu). Smatra se da je Ći Jen i autor poeme Li Sao (Li sao, 离骚) od 373 stiha sa preko 2490 karaktera.

²⁷ Cyril Birch, *Antology of Chinese Literature, The Songs of Chu*, New York, 1965. strana 75.

²⁸ *ibid.*

izgrađenih i neizgrađenih prostora i ideologiju *uređenosti* formalne i *prirodnosti* vrtne arhitekture.

1.4 ČIN I HAN PERIOD

OD 3. VEKA STARE ERE DO 3. VEKA NOVE ERE

U III veku p.n.e. država Ču, poslednja od Zaraćenih država, je uništena a zajedno sa njom i sjajna kultura iz Jangce doline. Centar moći se ponovo seli na sever. Na velikoj, objedinjenoj teritoriji Čin Š' huangdi (Qinshi huangdi, 秦始皇帝) je stvorio prvo Kinesko carstvo.

1.4.1 Čin dinastija

(221 p.n.e. do 207 p.n.e.)

U svom veoma kratkom trajanju ova vladarska kuća je uspela da od pokorenih šest država, šest različitih etničkih i kulturnih identiteta, napravi jedinstvenu i sasvim novu političku tvorevinu. Prvi kineski car Čin š' je standardizovao mere i novac, unificirao pismo i uspostavio efikasan sistem državne uprave. Mada se uglavnom oslanjao na znanja, ideje i iskustva iz Džou perioda, u želji da održanje mladog carstva učini što izglednijim, pokušao je da raskine istorijske veze sa prethodnim kraljevinama. Tako je, između ostalog, naredio i da se spale sve do tada poznate knjige.

Vladari ranih država na kineskom tlu su kao i vladari prvih država Bliskog istoka, Grčke i Rima vrhovnu vlast i moć demonstrirali javno obavljajući verske rituale, donoseći odluke i deleći pravdu pred svima. Prvi kineski car stvorio je sasvim drugačiji lik vladara. Sin Neba nije bio dostupan nikome. Čak ni najviši državni dostojanstvenici nisu smeli da upravljaju pogled ka njemu. Naredbe su dobijali iza gustih paravana kroz koje bi se nazirali samo obrisi. Svoju sveprisutnost car je objavljivao postavljanjem znamenja širom carstva - podizanjem gradova, beskonačnih zidova,²⁹ visokih kula i terasa. Kule su dekorisane simbolima Neba i Zemlje objavljujući tako carevu ulogu posrednika između ta dva carstva. Platforme su krasile bronzane statue besmrtnika a na gradskim kapijama stajale su čudesne bronzane ptice *feng* (feng, 凤) preko kojih su se obnarodovali carski edikti. Graditeljski poduhvati ogromnih razmera odigrali su važnu ulogu u provođenju novog društvenog poretka.

Sjenjang (Xianyang, 咸阳), prestonicu Čina izgradio je na severnoj obali reke Vej kralj Šang Jang sredinom četvrtog veka p.n.e. Prema *Zapisima istoričara*³⁰ u gradu je u momentu ujedinjenja carstva već živelo oko 120 000 ljudi. Da bi od Sjenjanga napravio prepoznatljivo carsku prestonicu, car Čin Š' je naredio da se iz svih krajeva zemlje na područje grada doseli još 200 hiljada porodica. Tako je stanovništvo prestonice činila aglomeracija istrgnuta iz najrazličitijih kulturnih i religijskih tradicija. U nastalom duhovnom vakuumu od raznorodnih elemenata stvoren je potpuno nov svet u kojem se komunikacija održavala na novonastalom prestoničkom govoru. Takvi uslovi pogodovali su traganju za univerzalnijim kulturnim modelom na kojem će sazreti kineska nacija.

Svaki put kada bi osvojio novu teritoriju Čin Š' bi u Sjenjangu podigao kopiju palate pobeđenog vladara. Njegov primer sledili su i gotovo svi carevi Čin i Han dinastija. U ovom periodu nastao je arhitektonski jezik na čijoj posebnosti je izgrađeno i savremeno razlikovanje

²⁹ Veliki kineski zid je najvećim delom izgrađen tokom njegove vladavine.

³⁰ Sima Qian, 司马迁, Shi ji (史记) – *Istorijski zapisi* su najstariji istorijski spis u Kini.

onoga što zbirno nazivamo kineskom arhitekturom. Da bi elementi preuzeti iz različitih graditeljskih tradicija mogli da se pretoče u nov imperijalni arhitektonski stil, bilo je potrebno ustanoviti odgovarajuću zajedničku uređajnu osnovu. Sledeći iskustva iz Džou perioda prvi kineski car je u prostornu organizaciju države dosledno uveo „*bunar-zemljišno načelo*”³¹ podele na regije, oblasti i posede. U simboličkom smislu ovaj princip je sa manje ili više doslednosti utkan u strukturu prestonice, hrama i palate. Posebna uređenost prostora bila je najvidljivije znamenje carske moći.

U procesu stvaranja novog identiteta vladara posebnu ulogu je odigralo preuzimanje lovišta koja su pripadala kraljevima prethodnih država. Struktura lovišta je znatno promenjena gradnjom vrtnih palata u njima. Sistem carskih lovišta (*huang jia yuan you*, 皇家苑囿) je na najdirektniji način simbolizovao sveprisutnost vladara na ogromnoj teritoriji nove države. Organizovane su pompezne lovne turneje na kojima su cara pratili dvorski dostojanstvenici, službenici svih nivoa uprave, članovi najuticajnijih klanova i veliki broj vojnika. To je vladaru omogućavalo neposredan uvid i kontrolu nad svim delovima carstva.

Sl. 11 *E' pang palata* (阿房宫图)

Juen Jao (Yuan Yao, 袁耀), Čing period, tuš i boja na svili, Nandiniški muzej.

E pang palata (*A fanggong*, 阿房宫)³² sagrađena je izvan grada, na južnoj obali reke Vej, u neposrednom okruženju glavnog carskog lovišta. Gradnja palate početa je 220. godine p.n.e. kao deo ambicioznog plana za preko 200 palatnih grupacija koje je trebalo povezati putevima podignutim na nasipima ili na konstrukciji od bambusa. Ulaz u ovaj kompleks činila su dva, nasipanjem dodatno, nadvišena brda. Ceo krajolik je preuređen tako da simbolizuje ustrojstvo Neba i njegov odraz u kineskom carstvu. U Sima Čjenovim *Zapisima istoričara*³³ prilično precizno je opisan deo palate:

Znano je da Ven stolovaše u Fengu a Vu u Haou te je carskom prestonom gradu valjano mesto između - reče car i podiže palatna zdanja među Šanglin vrtovima južno od reke

³¹ Jing tian zhi, 井田制, sistem je iniciran tokom Džou i konačno uobličen tek u Tang periodu. U prostornom smislu vladari Čin dinastije uveli su samo formalne promene (prefektura - jun, 郡, postaje veća od okruga - xian, 县) ali su znatno doslednije razvili sistem administrativne i vojne uprave.

³² U savremenim tekstovima pisanim na indoevropskim jezicima ime palate je prevedeno kao Afang. Ostaci ove palate nalaze se 13 km zapadno od grada Si-ana (Xian).

³³ Sima Qian (司马迁, 145 – ?) autor je čuvenog dela *Zapisi istoričara* (Shi ji, 史记) koje se sastoji od 130 knjiga (juan). Počinje sa legendarnim carem Huangdijem a završava se carem Vudijem iz Han perioda, obrađujući tako period od 3000 godina. Ovo delo smatra se prvom pisanom istorijom Kine i obuhvata različite teme od politike, ekonomije kulture do vojnih veština.

Vež. Prvo izgradi prednji dvor E pang, pet stotina bua (693 m) od istoka ka zapadu i 50 zhang (116 m) od juga do severa, terase za deset hiljada ljudi i ispred istaknu barjake od 5 džanga. Ka jugu nasipom pruži prospekt do Južnog brda i tu nadvisi kulu-kapiju. Na sever premosti reku Vež do Sjenjanga kao što Mlečni put spaja Nebeski pivot sa odajama Vladara u visinama. Prethodno car beše voljan izabrati dobro ime svojim dvorima ali zbog blizine starih mestu ostade ime E pang (kraj palate). Epang i carsku grobnicu na planini Li, kamenom sa Severnih planina i drvetom iz Šua i Čua, gradilo je više od deset hiljada kastriranih i u roblje bačenih. U pravcu beše tri stotine zdanja i još četiri stotine istočno...U krugu od dve stotine lia od Sjenjanga car naredi da se dve stotine i sedamdeset palatnih zdanja poveže uzdignutim i zakrovljenim stazama sa visećim ukrasima, zvonima i klepetalima, i da se sve same leptice tu smeste, te da ko oda gde car boravi bude smesta pogubljen.³⁴

Prema rezultatima savremenih arheoloških istraživanja može se zaključiti da se ovaj opis odnosi samo na ceremonijalno jezgro palate koje je obuhvatalo svega jednu osminu ukupne teritorije. Nalazi potvrđuju da su ceremonijalni objekti stajali na platformi dužine preko 200 i visine oko 15 metara. Ostatak palate je bio izrazito vrtnog karaktera i zajedno sa ceremonijalnim jezgrom prostirao se na površini od 54 hektara. E pang palata, poznata kao *Prva palata Podnebeske* (tian xia di yi gong, 天下第一宫), bila je uzor mnogim kasnijim graditeljima. O njoj se često raspravljalo i pisalo. Jedanaest vekova kasnije čuveni pesnik Dumu (杜牧, 803 – 852) je napisao *Odu E pang palati* (阿房宫赋) u kojoj je opevana njena lepota i njena sudbina:

Zapališe je Čuovci grdni, ožalošćena osta spaljena zemlja.

No, pisani dokumenti nisu uvek pouzdani izvori. Sledeći zapise Sima Čiena dugo se verovalo da je trinaest godina nakon gradnje E pang palatu spalio pobunjenik Sjangju. Prema savremenim arheološkim nalazima gorela je samo palata u gradu dok je E pang najverovatnije demontirana tek prilikom rekonstrukcije Šang lin lovišta tokom Han perioda.

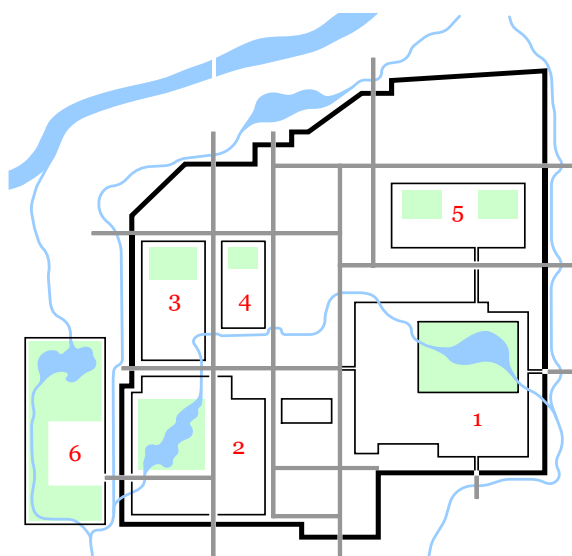
1.4.2 Zapadna Han dinastija

Zapadna Han dinastija (206 p.n.e. – 25 n.e.) je ustanovljena nakon narodne pobune koju su predvodili Sjangju iz kneževine Ču (Xiang Yi, 项羽) i Lju Bang (Liu Bang, 刘邦) iz Hana. Mada skromnog porekla Liu Bang je proglašen carem (posthumno car Han Gaozu) i rodonačelnikom nove dinastije. Vladari ovog perioda su konačno uobličili arhitektonske izraze u prepoznatljive znake državnog i carskog identiteta. Nova prestonica podignuta je jugoistočno od Sjenjanga na površini od 36 kvadratnih kilometara.

Čang an (长安) je u potpunosti koncipiran kao palatni grad. Više od polovine ukupnog prostora zauzimale su Čang L' (Changle gong, 长乐宫), Vež jang (Weiyang gong, 未央宫) Gvej, (Gui gong, 桂宫) Bei (Bei gong, 北宫) i Ming guang palata (Mingguang dian, 明光殿). Formalni, kanonski uređeni kompleksi svih ovih palata okruženi su neformalnim zdanjima smeštenim u vrtne okruženje. Zajedno su činili zvanični carski dvor. U samom gradu i njegovoj neposrednoj blizini carevi Han dinastije podigli su još desetak vrtnih palata za lične potrebe cara i njegove porodice. Južno od prestonice nalazio se *Vrt carskog prenoćišta* (yusu yuan, 御宿苑) poznat po beskonačnim zasadima krušaka i jabuka. U njemu je car Vu obavljao

³⁴ Istorijski anali Čin š' huanga (shi ji qinshihuang, benji, 史记 – 秦始皇本纪) Za prevod na engleski jezik vidi Yang Hsienyi i Gladys Yang, Selections from Records of the Historian, by Szuma Chien, Foreign Languages Press, Beijing, 1979.

konsultacije sa svojim najbližim saradnicima. Za prijem gostiju i održavanje velikih banketa Vudi je koristio *Vrt dalekih osećanja* (qingwang yuan, 情望苑). Da bi mogao da priređuje zabave u kojima je učestvovao veliki broj ljudi, car Vendi (Wendi, 文帝) je podigao *Vrt mudre misli* (sixian, 思贤苑) čuven po zdanjima ogromnih dimenzija.

Sl. 12 Čang-an

Čang an u Han periodu

- 1 Chang le gong
- 2 Wei Yang gong
- 3 Gui Gong
- 4 Bei gong
- 5 Ming guang
- 6 Jian zhang gong

Dvorski život bio je ispunjen brojnim dnevnim ritualima i administrativnim državnim obavezama koje je nametalo upravljanje velikom i složenom državom. Zato su vladari Han dinastije često tražili pribežište u manjim vrtovima kao što su: *Vrt zapadne oblasti* (xi xiao, 西效苑), *Vrt zgodan u proleće* (yichunxia yuan, 宜春下苑) i *Vrt žute planine* (huangshan yuan, 黄山苑).

Ovi vrtovi su smeštani u različite prirodne celine kraj potoka, u neposrednoj blizini izvora, na padinama obližnjih brežuljaka i na svim drugim mestima u blizini prestonice koja su se odlikovala posebnim ambijentalnim vrednostima. Najčuveniji vrt ove vrste bio je *Vrt radosne šetnje* (youle yuan, 游乐苑) u kojem je izgrađen istoimeni hram. Mnogi carski vrtovi u okolini Čang ana imali su i sasvim praktičnu namenu. U njima je često gajeno voće i povrće za dvorsku trpezu kao što je to slučaj sa *Kruškinim vrtom* (li yuan, 梨园) ili sa *Trideset šestim vrtom* (sanshi lui yuan, 三十六苑) u kojem su gajeni konji i mnoge druge životinje.

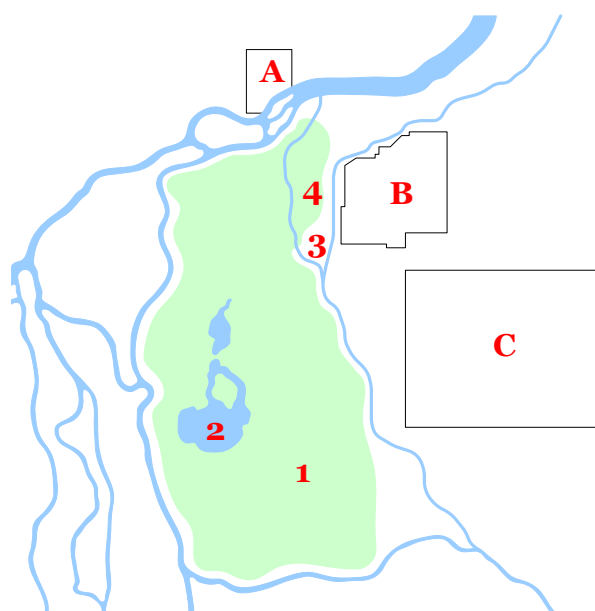
Najveći graditelj Han perioda bio je njen peti car Vudi -*Ratnik* (Wudi, 武帝 140 – 87 p.n.e). Vudijeva vladavina počivala je na konfucijanskoj ideologiji jedinstvene centralizovane države (da yi tong, 大一统) koju je definisao Dung Džongšu (Dong Zhongshu, 董仲舒, 179 – 104 p. n.e.). Ovaj veliki teoretičar zaslužan je za uspostavljanje sistema po kojem carski dostojanstvenici i državni činovnici više nisu postavljeni na osnovu svog porekla i bogatstva već prema znanju i rezultatima koje bi postigli na povremeno upriličenim ispitima. Dung Džongšu je tradicionalno opisivan kao mislilac do te mere zaokupljen svojim radom da bi *samo jednom u tri godine pogledao kroz prozor u svoj vrt*.³⁵

Tokom Vudijeve vladavine carstvo je znatno prošireno na zapad i započeta je trgovina na Putu svile. Preko indijskih i arapskih trgovaca Kina je došla u kontakt sa helenskom i rimskom kulturom. Nova saznanja uticala su i na razvoj arhitekture. Car Vu je rekonstruisao i proširio dve postojeće palate u Čang anu i izgradio tri potpuno nove. Severozapadno od prestonice na

³⁵ Istorija kasne Han dinastije (Hou Hanshu, 后汉书).

mestu Jende od palata nasleđenih iz Ćin perioda, podigao je ceremonijalni centar poznat u nekim dokumentima kao *Vrt slatkog izvora* (*Guanquan yuan*, 甘泉苑). U ovoj ogromnoj vrtnoj palati izgrađeno je više od sto složenih dvorskih objekata, samostalnih paviljona, oltara i velika ritualna platforma *Nebeske prolaza* (*Tongtian tai*, 通天台). Time je počeo grandiozni projekat restauracije starog lovnog parka u Gornjoj šumi (*Šang lin*).

Šang lin park (*Shang lin*, 上林) protezao se na ogromnoj teritoriji od južne obale reke Vej do podnožja Džugnan planina. Bio je opasan zidom dužine između 130 i 160 kilometara. Svih osam velikih reka Šaansi provincije proticalo je kroz park. U sredini ove ogromne teritorije car Vu je dao da se na površini od 150 hektara prokopa Kunming jezero (*Kunming* 昆明池) na kojem je kasnije trenirao svoju mornaricu. Širom Šang lin parka podignut je veliki broj palata sa sopstvenim vrtovima i 36 posebno uređenih manjih vrtnih predela poznatih kao *vrtovi u vrtu* (*yuan zhongzhi yuan*, 园中之园).

Sl. 13 Carsko lovište Šang lin

Područje današnjeg Sji-ana

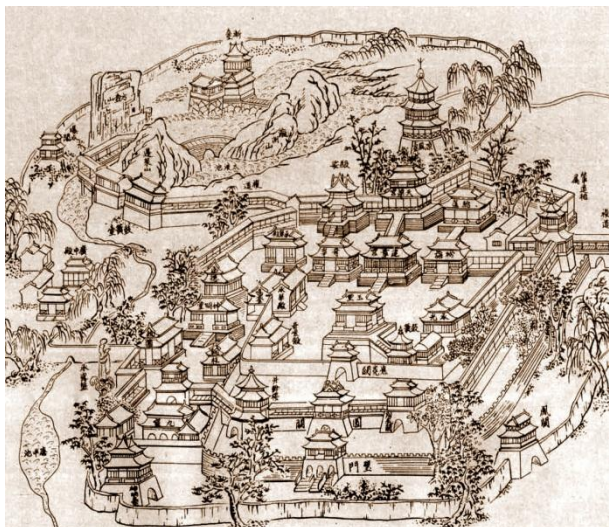
- A Sjenjang u Ćin periodu
- B Čang an u Han periodu
- C Čang an u Tang periodu
- 1 Šanglin lovište
- 2 Kunming jezero
- 3 tvrđava
- 4 Dendang dvorac

Stara lovišta su bila prirodni rezervati ograđeni zidom sa malim brojem uređenih teritorija i tek nekoliko izgrađenih objekata. Imperijalni lovni parkovi predstavljaju značajan iskorak ka uobličavanju pravih velikih vrtova. Teritorija Šang lina je pomno planirana tako da simbolizuje nebesko i zemaljsko carstvo. Tako je prostor između skulptura *Prelje* i *Govedara* u parku označavao zvezde Mlečnog puta a njegov odraz na zemlji simbolično je prikazan polaganjem velike skulpture kina u Kunming jezero. Najveći palatni kompleks u Šang linu uređen je kao slika Nebeskog dvora.

Džen Džang dvorac (*Jianzhang gong*, 建章宫) podignut je 104. godine stare ere zapadno od prestonice, preko puta *Vej jang* palate. Prema opisima u *Sanpu huangtu* (三辅黄图) i *Istorijskim zapisima* (*Shiji*, xiaowu benji, 史记, 孝武本纪) južna kapija ovog kompleksa nosila je ime *Nebeskih dveri* (*Bi men*, 璧门) a centralni objekat je slovio za repliku *Palate od žada* (*yu tang*, 玉堂) - prestone dvorane Nebeskog cara. Na severu se pružalo *Jezero uzvišeng fluida* (*Tai ye*, 太液池)³⁶ sa replikom tri svete planine - *Penglai* (蓬莱), *Jingdžou* (赢州) i

³⁶ Reč je o izvoru života koji po tradiciji čine dva elementa - zlatna (*jin ye*, 金液) i žadna (*yu ye*, 玉液) supstanca besmrtnosti.

Fangdžang (方丈), rajski vrt u kojem borave besmrtnici ³⁷. Na istoku se uzdizala 20 džanga (zhang, 丈) visoka Terasa koja pluta u jezeru (jian tai, 渐台) a zapadnu stranu čuvala su dva reda kamenih kornjača, simboli večitog trajanja. Jezero Tai je verovatno je prvo vrtno jezero sa uređenim obalama (chi, 池) za razliku od dotadašnjih koja su nastala jednostavnim kopanjem ogromnih jama (zhao, 沼).

Sl. 14 Carska palata

Đjen-džang dvorac (建章宮)

Izgradnjom Đjen džang dvorca Šang lin je pretvoren u stvarni centar carstva čiji je status prevazilazio i glavnu palatu u Čang anu. Zamišljen kao slika nebeskog i zemaljskog carstva Šang lin je zasađen retkim biljkama i nastanjen divljim životinjama i pticama donetim iz centralne i jugoistočne Azije. S-ma Sjangžu (Sima Xiangru, 司马相如, 179–117 p.n.e.) ³⁸ veliki pesnik, rodonačelnik fu poezije, prozaist i hroničar na dvoru Zapadne Han dinastije ostavio nam je sledeći opis :

*Dok gleda to lovište, obilje
svega živog, čovečje oko se muti,
omamljeno širinom
bezgraničnih vidika. Sunce izgreva iz istočnih
ribnjaka, i zalazi međ zapadne padine;
a na jugu lovišta, gde trava raste sred
zime, i gde vode klokoću nekovane
ledom, žive zebre, jakovi, tapiri, crni
bikovi, vodeni bivoli, okrugloglavci,
crvenokrunci, losovi, antilope,
divlji volovi, slonovi, nosorozi. Na
severu, gde zemlja usred leta sva
pucketa od mraza, svud prošarana
ledom, te čovek može da gazi po
smrznutom potoku, da prelazi rečice,
tumaraju veprovi, kamile, jednorozni,
kobile, divlji magarci, brzonogi
pastuvi, neukrotive mazge. ³⁹*

³⁷ Besmrtnici, sjen (xian, 仙) su u kineskoj mitologiji sveti ljudi koji su imali status božanstava.

³⁸ Sima Xiangru se smatra rodonačelnikom fu (赋) pesništva. Zbog deskriptivnog karaktera fu se najčešće prevodi kao oda.

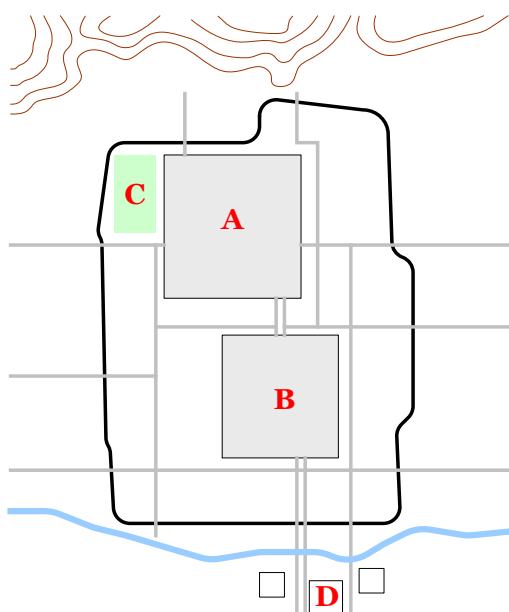
³⁹ Shang lin fu, 上林赋, Lovište Šang lin, Svet u kapi rose, Antologija klasične kineske poezije, D. Andrić izd. Rad, Beograd, 1975.

Šang lin park je tokom vladavine Zapadne Han dinastije permanentno uvećavan, dograđivan i ulepšavan. Nakon smrti cara Jena (Yuandi, 元帝 49 – 33 pre n.e.) vlast je prešla u ruke carice udove Vang Džengđun (Wang Zhengjun, 王政君, 71 pre n.e. -13 n.e) koja je vladala umesto svog maloletnog sina, dva unuka i pranećaka. U istoriji je zapamćena kao požrtvovan i plemenit vladar. U ovom periodu prestaje se sa gradnjom luksuznih palata pa je i Šang lin vremenom zapušten. Nakon smrti cara Pinga (Pingdi, 平帝, vladao od 1 p.n.e. do 6 n.e.) carica Džengđun je za regenta postavila Van Manga (Wang Mang, 王莽) koji je uskoro uzurpirao presto.⁴⁰ Pokušavajući da dokaže pravo na *nebeski mandat*, Vang se trudio da ostane upamćen kao veliki reformator. Poseban trag je ostavio u arhitekturi. Postavivši se kao tumač kompletnog dotadašnjeg nasleđa, reinterpreterirao je veliki broj istorijskih građevina i na osnovu toga dodatno kanonizovao formalnu palatnu arhitekturu. Poginuo je u sukobu sa pobunjenicima Crvenih obrva. Nakon njegove smrti restaurirana je Han dinastija.

1.4.3 Istočna Han dinastija

(25 – 220 n.e.)

Ovaj period je značajna prekretnica u istoriji kineske arhitekture i gradograditeljsva. Nova prestonica Luojang podignuta je na mestu grada Džengđzoa iz Džou perioda. Za razliku od dotadašnjih prestonica koje su uglavnom bile palatni gradovi, Luojang je nastanjen velikim brojem trgovaca i zanatlija. Prema pisanju Vang Fua (Wang Fu, 王符 184-?) - *grad ima deset puta više trgovaca no seljaka, a sa plemićima, dostojanstvenicima i učenicima sto puta ih je više.*

Sl. 15 Luojang

Luojang u Han periodu

A
B
C
D Ming tang

Luojang (Luoyang, 洛阳) je smešten u prostranoj ravnici između Mang planine na severu i reke Luo na jugu. Opasan je visokim zidom koji ocrtava pravilnu pravougaonu osnovu dužine 3.842 metra u pravcu sever-jug i širine 2.510 metara u pravcu istok-zapad. Tokom vladavine Guang Vua izgrađena je prostrana palata *Nan gung* u južnom a nešto kasnije car Ming je podigao svoju palatu *Bei gung* u severnom delu grada. Palate su bile znatno manjih dimenzija od onih u Čang anu pa su i palatni vrtovi zauzimali skromniji prostor. To je dovelo do složenijeg planiranja vrtova i nastanka sasvim novih prostornih kompozicija.

⁴⁰ Wang Mang je uspostavio Xin (新朝) »novu« dinastiju koja je trajala veoma kratko od 9. do 23. godine.

Izvan palata podignut je veći broj manjih vrtova. Istočno i zapadno od carskih palata prostirali su se vrtovi koji su služili kao rezidencije prinčeva i posebno zaslužnih aristokrata. Među njima je najraskošniji bio *Lotosov vrt* (Furong yuan, 芙蓉园) koji je građen za mlađeg brata cara Vudija. Prvi budistički hram u Kini, *Hram belog konja* (Baima si, 白马寺) podignut je u Luojang 68. godine po naređenju cara Minga (Han Mingdi, 汉明帝). Hram je smešten u vrtno okruženje i kako je njegova reputacija rasla tako su u neposrednoj blizini podizani novi vrtovi. Najpoznatiji među njima bio je *Vrt Mokrog zmaja* (Zhuolong, 濯龙园) koji se nalazio između Severne palate i Hrama belog konja. Ovaj vrt je bio omiljeno boravište cara Huana koji je lično učestvovao u njegovom čestom remodeliranju. U južnom delu grada postojala su još dva velika vrta – Južni (Nanyuan, 南园) i Sjue jang vrt (xuanyang yuan, 显阳苑) koji se oslanjao na gradske zidine.

Između dve carske palate, unutar mreže koju su činile 24 široke ulice formirano je 140 kvartova (*lu*). Gradski kvartovi su dimenzionisani tako da se u svakom omogući veoma udoban smeštaj za oko 25 porodica. U gradskim kućama polako nastaju vrtna dvorišta poput onih unutar peristiluma u rimskoj arhitekturi.

Izvan zidina grad je dobrim delom bio okružen brojnim vrtovima. Zapadno od Luojanga podignut je Šang lin park znatno manjih dimenzija od onog u Čang anu. Ovaj vrt je još uvek povremeno korišćen kao lovni park. Često je proširivan dodavanjem manjih, zidom opasnih vrtova kao što su Vrt skepra od žada i Duh žada. Ova dva vrta se često navode pod jednim imenom *Danguei linkun* (dangui kunyuan, 单圭灵昆苑). Sudeći po pisanju S-ma Guanga prilikom gradnje ovih vrtova Upravitelj naroda Jang C' kritikovao je carevo ponašanje:

Običaj je careva starih da Široko jezero levo biva a Vrhovna šuma desno, ni škrto, ni štedro - ceremonije balans traže, a danas prevrnuste svu zemlju oko grada za vrtove i mesta zadovoljstva vašeg, zbog jata ptica i divljih zveri kvarite njive, polja, povrtnjake, - narod terate.....ovih pet ili šest vrtova danas dostaju svakom zadovoljstvu i dobu godine.⁴¹

Ovu raspravu o gradnji vrtova okončali su svojim savetom dvorjani Žen Dž' i Jue Sung:

Nekada davno kada je kralj Ven svoje lovište produžio za sto lia ljudi su rekli da je malo a kada je kralj Sjen svoje lovište produžio za pet lia svi su rekli da je puno. Ako umete svoje da podelite sa narodom neće biti nikakve štete. Zadovoljan ovim savetom car je nastavio da gradi vrt.

Poseban značaj za dvor imali su Istočni i Zapadni (xiyuan, 西苑) vrtovi. Postojala su dva Zapadna vrta. Prvi je podignut 132. godine. Drugi Zapadni vrt, izgrađen 159 godine⁴², bio je omiljeno mesto cara Linga u kojem se nalazio i njegov lični trezor. Car je na doterivanje i ulepšavanje ovog vrta trošio enormne svote novca a zabave koje je u njemu priređivao ostale su čuvene po preteranoj raskoši i razmetanju. Vrt je često pretvaran u pozornicu a vladari su se takmičili u smišljanju novih scenarija za masovne zabave. Neki od njih ostali su zabeleženi u S-ma Guangovim hronikama:

Te godine Car upriliči pijacu među ženskim odajama, konkubine su trgovale, potkradale i borile se jedna sa drugom a on, obučen kao ulični prodavac, pridružio se gomili u piću i

⁴¹ Sima Guang, Zizhi tongjian, Hangzhou 1086. Za prevod na engleski vidi u Asian Studies Monographs, No. 12, Camberra 1989. Sima Guang (司马光, 1019 – 1086) je jedan od najvećih kineskih istoričara svih vremena.

⁴² Shundi benji, (顺帝本纪)

veselju... drugom prilikom, sam upravljajući kolima sa četiri upregnuta magarca trkao se po vrtu, to prihvati cela prestonica pa su magarci koštali kao konji.

Dvorski život je zahtevao veoma složenu organizaciju, rad velikog broja ljudi i znatna materijalna sredstva. Tako je 185. godine u Zapadnom vrtu izgrađena Palata *Deset hiljada zlatnih komada* (wan jin tang, 万金堂) koja je služila je da se prodajom zvanja i položaja u državnoj službi prikuplja ogroman novac za potrebe dvora. S-ma Guang je o tome ostavio ovakvo svedočanstvo:

Ove godine u Zapadnim odajama bi prvo trgovište postavljenja u caru službu. Svako prinese novac prema rangu službe na koju je postavljen... posebno zaslužni plate pola a neki jednu trećinu. Trezor je podignut u Zapadnom vrtu da se ovo obavi.

U Istočnom vrtu smeštena je još jedna važna dvorska institucija – carska radionica pogrebne opreme u kojoj su izrađivani milioni skupocenih predmeta najfinije umetničke obrade. Dalje na istoku, u donjem toku reke Gu prostiralo se Široko jezero na površini od oko 450 hektara. Ovaj ogromni vrt podignut je početkom perioda kao letnja carska rezidencija. Car Huang je u njemu izgradio mnoga monumentalna zdanja i proširio ga dograđivši *Vrt svevrline* (hongde yuan, 鸿德园).

Severno od Luojanga car Ming je 62. godine podigao *Vrt spokojnog radovanja* (pingle yuan, 平乐苑) da bi u njega smestio bronzane skulpture konja koje je doneo iz Čang ana.

Najstariji privatni vrtovi nastali su u Luojangu a gradili su ih istaknuti članovi carske porodice, visoki državni dostojanstvenici, aristokrate i po neki trgovac. U istorijskim dokumentima posebno se spominju Juen Guanghanov (Yuan Guanghan, 袁广汉) i Lijang Đijev vrt (Liang Ji, 梁冀, ?-159). Juen Guanghan je bio uticajan trgovac i verovatno prvi tvorac građanskog vrta u kineskoj istoriji. Njegov vrt prostirao se na površini od 3.5 kvadratnih kilometara i delimično je obuhvatao južne padine pobrđa severno od Luojanga. Po uzoru na carska lovišta u njemu su podignute 43 visoke terase, veliki broj različitih zdanja povezanih dugim zakrovljenim koridorima. Veštačka planina građena zemljom i kamenom i visoka preko 10 *džanga* (oko 25 metra) koja se nalazila u ovom vrtu je najstariji primer vrtne planine opisan u literaturi tog vremena. Juen Guanghan je pasionirano gajio veliki broj primeraka retkih životinjskih i biljnih vrsta. Tako je njegov vrt vremenom postao ozbiljna konkurencija imperijalnim vrtovima. Po naredbi vladara vrt je zaplenjen a njen tvorac i vlasnik pogubljen.

Lijang Đij je bio jedan od najbogatijih i najuticajnijih ljudi svog vremena. Njegov vrt se nalazio u severozapadnom delu Luojanga i sudeći po kasnijim zapisima bitno se razlikovao od svih ranijih vrtova. Veliki poznavalac kineskog vrta Džang Đjađi smatra da je vrt generala Lijang Đija prvi u kojem su vrtne planine konstruisane naročitim načinom polaganja kamena (gou shi wei shan, 构石为山) karakterističnim za sve kasnije kineske vrtove.

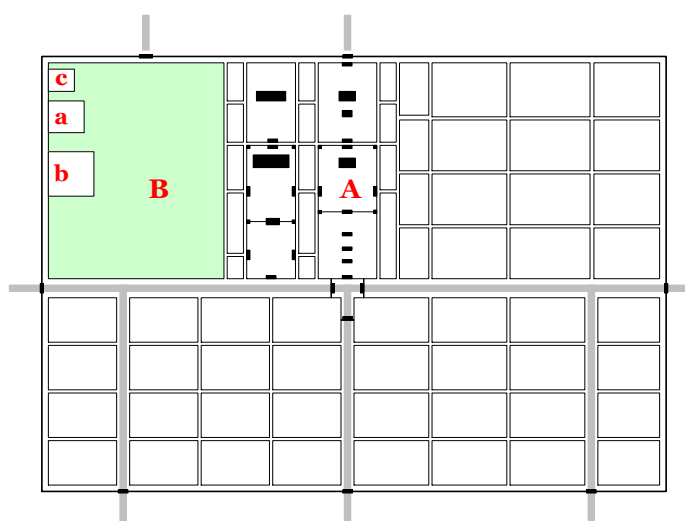
U Han periodu, naročito nakon Van Mangovih reformi, sa definisanjem strukture i prostornog razmeštaja hramova državnog kulta, vrtovi vremenom gube ritualni karakter i pretvaraju se u mesta svakodnevnih aktivnosti, užitaka i zabave. Na razvoj osnovnih principa oblikovanja naročito je uticala pojava privatnih vrtova. Poučeni lošim iskustvom, trudeći se da izbegnu sličnost sa carskim posedima, vlasnici privatnih vrtova bili su prinuđeni da tragaju za sasvim novim formama i prostornim rešenjima.

1.5 PERIOD RAZJEDINJENJA

OD 3. VEKA DO 6. VEKA NOVE ERE

Posle pada istočne Han dinastije 220. godine, od sredine III do VI veka Kina je ponovo podeljena na više kraljevstava koja su neprekidno međusobno ratovala. Od 221. do 280. godine, u periodu poznatom kao Tri kraljevstva⁴³ (san guo, 三国) za prevlast se bore centralne države Vej, Vu i Šu⁴⁴. To doba je ostalo poznato po pričama o junacima, herojskim delima i briljantnoj vojnoj taktici na osnovu kojih je u XIV veku nastao čuveni roman *Pustolovine tri kraljevstva* (sanguo zhiyan yi, 三国志演义).

Cao Cao (曹操, 155 - 220), veoma uspešan državnik, odličan strateg, izuzetno učen i talentovan pisac iz Veja uspeo je na kratko da sačuva jedinstvo carstva. Istorija ga pamti kao centralnu ličnost perioda Tri kraljevstva, vladara koji je stvorio temelje moći kasnije Cao Vej dinastije. Zbog toga je posmrtno stekao titulu Car Vu od Veja. Kao izraz političke moći i namera, Cao Cao je 204. godine podigao novu prestonicu u Ječengu.

Sl. 16 Ječeng

Ječeng u Cao Vej periodu

- A Venčang palata
- B Vrt bakarne laste
- a Platforma bakarne laste
- b Platforma zlatnog tigra
- c Platforma ledenog bunara

Ječeng⁴⁵ (Yecheng, 邺城) se veoma razlikovao od dotadašnjih kineskih prestonica. To je bila snažna utvrda izrazito vojnog karaktera u kojem je veoma malo prostora posvećeno pravim vrtovima za užitak vladarske porodice. Grad pravougaone osnove prostirao se 7 *lija*⁴⁶ u pravcu istok - zapad i nekih 5 *lija* od severnih do južnih zidina. Glavna ulica, koja je vodila od *Blistavo zlatne kapije* (jin ming men, 金明门) na zapadu do *Kapije prolećene dobrodošlice* (ying chun men, 迎春门) na istoku, delila je Ječeng na severni – unutrašnji (nei cheng) i južni – spoljašnji (wai cheng) grad. Spoljašnji grad je izdeljen na prostrane, pravilne, zidom opasane kvartove koji su pojedinačno uobličeni u stambene četvrti, velika trgovišta, komplekse manufaktura ili vojne kasarne. U centru unutrašnjeg grada smešten je ceremonijalni kompleks *Venčang palate* (wenchang, 文昌殿). Istočno od nje sledila su ogromna zdanja institucija države

⁴³ Po tradicionalnoj hronologiji dinastija period Tri kraljevstva počinje osnivanjem dinastije Cao Vej ali se mnogi savremeni istoričari slažu da je početak označila pobuna Žutih turbana 184. godine.

⁴⁴ Šu se smatra jedinom pravom naslednicom Hana.

⁴⁵ U današnjoj provinciji Hebei, Linzhang oblast, oko 18 km severno od Anyanga. Arheološka iskopavanja započeta 1983. godine.

⁴⁶ U periodu Zaraćenih država *li* je iznosio oko 441 metar.

uprave i rezidencije najviših dostojanstvenika dok je na zapadu približno istu površinu zauzimaao palatni vrt.

Vrt bakarne laste (tongqiao yuan, 铜雀园) je samo svojim malim delom oko *Dvorane ribnjaka* (yuchi tang, 鱼池堂) i minijaturnog jezera sa ostrvcetom podsećao na raskošne palatne vrtove prethodnih careva. Veći deo teritorije činile su imitacije različitih topografskih situacija namenjenih taktičkim vežbama vojnih formacija. Uz istočne zidine grada na koje se vrt naslanjao podignute su tri visoke platforme sa kojih su car i generali imali jasan pregled kretanja trupa na ovom vrtinom bojnopolju. Ceo kompleks dobio je ime po centralnoj *Platformi bakarne laste* (tongqiao tai, 铜雀台). Najveća od svih bila je *Platforma zlatnog tigra* (jinghu tai, 金虎台) dugačka 120, široka 70 i visoka 9 metara. Pored rada na razvoju vojne strategije Cao Cao je svoje ratne uspehe utemeljio i na unapređenju poljoprivrede i obrazovanja. Već na početku svoje karijere shvatio je da je lojalan i uspešan samo dobro nahranjen vojnik. Stoga je sproveo opsežnu agrarnu reformu. Čak su i njegovi lični posedi i vrtovi uglavnom služili ogledima u poljoprivredi. Poznata su četiri ovakva vrta u severnom i dva u južnom predgrađu Ječenga.

Juenvu vrt (yuanwu, 元武苑) je zapravo bio veliki ribnjak u severozapadnom predgrađu kojem su samo *Terasa za pecanje* i mali *Bambusov vrt* davali izgled carskog poseda. Istu ulogu je imao i **Vrt magične lingdž' gljive** (灵芝园) čije je jezero tek nakon Cao Caove smrti produženo za još tri lija i pretvoreno u pravi palatni vrt. Severno od njega **Vrt miomirisne šume** (fanglin yuan, 芳林园) je 347. godine pretvoren u prostranu vrtu palatu pod imenom *Vrt bujne šume* (hualin yuan, 华林苑) a 561. godine je kao *Vrt prestonice besmrtnih* (xiandu yuan, 仙都苑)⁴⁷ postao deo velikog budističkog hrama. Tada je preuređen u rajski vrt sa pet svetih planina i četiri mora koja su se protezala nekih 25 lija. Duž obala nizala su se raskošna palatna zdanja. U *Knjizi Đina* (Jinshu, 晋书) pominje se i **Vrt duda i katalpe** (sanzi yuan, 桑梓苑) u kojem su izgleda bile smeštene carske košnice.

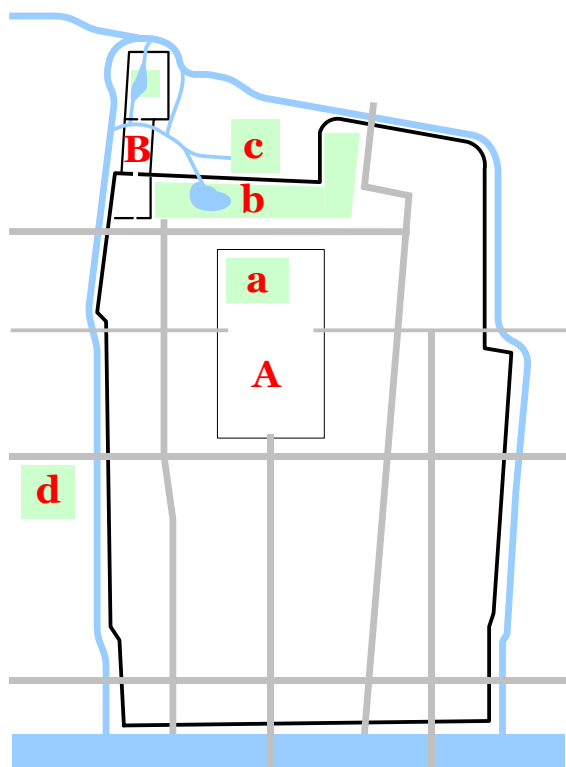
U južnom predgrađu Ječenga, na rastojanju od svega tri lija, nalazila su se dva mala vrta. **Vrt šetnje iz zadovoljstva** (youyu yuan 游豫园), mada sasvim skromno uređen prirodni predeo sa tri brdašca i terasama na vrhu, bio je jedini Cao Caov vrt namenjen uživanju i odmoru. Drugi, **Vrt prijatnog lahora** (qingfeng yuan, 清风园) služio je pre svega kao veliki povrtnjak.

Nakon Cao Caove smrti istorija kineskog vrta uzeće u mnogome drugačiji tok. Upotreba vrta u krajnje praktične svrhe donekle ga je oslobodila ritualnog nasleđa svetog luga i ceremonijalnog karaktera iz perioda uobličavanja simbola vladarskog identiteta. Caopi (Caopi, 曹丕, vladao 220 -227), osnivač Cao Vej dinastije, preselio je prestonicu u Luojiang gde će se na tradiciji postojećih vrtova razviti niz sasvim novih vrtnih formi.

Luojiang je tokom Vej (220 – 265) i Đin (265 – 316) perioda postao centar iz kojeg je obrazovana elita nastojala da održi tradiciju Han carstva. Kao trajni znak kulturnog identiteta tekstovi klasika su početkom epohe urezani na 28 velikih kamenih stela. Od vremena kada je Cao Cao ustanovio po jednog državnog službenika za obrazovanje na svakih 500 domaćinstava broj pismenih ljudi u Veju se udesetostručio. Procvat kulture obeležila su mnoga umetnička dela, nove književne forme i brojni tehnički pronalasci. Veliki pesnik Cuo S' (Zuo Si, 左思 250 – 305) je napisao *Odu tri prestonice* (*San du fu*, 三都赋). Već po objavljivanju prve ode potražnja za ovom knjigom je bila tolika da je izazvala nestašicu papira

⁴⁷ Zapisi o istorijskim prestonicama, Lidai zhajingji, (历代宅京记)

u Luojangu ⁴⁸. U ovakvoj atmosferi vrtovi sve više postaju mesta umetničkog i intelektualnog stvaralaštva.

Sl. 17 Luojiang

Luojiang u Vej i Đin periodu

- A Carski grad
- B Grad zlatnih zidina
- a Vrt šetnje zapadnom stranom
- b Vrt veličanstvene šume
- c Vrt blistavog vetra
- d Hram belog konja

Tehnika gradnje vrtova je u ovom periodu znatno uznapredovala. Ma Đinov (Ma Jun, 马钧, 220 – 265) pronalazak lančane pumpe omogućio je ne samo navodnjavanje vrtova već i formiranje vrtnih jezera na mestima na kojima to do tada nije bilo moguće.

Vrt veličanstvene šume⁴⁹ (Hualin, 华林园) bio je najveći carski vrt u Luojangu. Podigao ga je Caopi proširujući *Vrt šume slatkog mirisa* (fanglin yuan, 芳林园) iz doba Istočne Han dinastije. U njemu je 224. godine formirano *Jezero nebeskog dubokog izvora* (tian yuan chi, 天渊池) uz koje je dve godine kasnije izgrađena terasa *Devet veličanstvenih* (jiuhua tai, 九华台) sa *Ugodno pro hladnom dvoranom* (qingliang dian, 清凉殿). Potom je sred jezera formirano ostrvo *Penglai* (蓬莱)⁵⁰ sa *Konakom besmrtnika*, *Dvoranom terase za pecanje* (diaotai dian, 钓台殿) i jednim visokim paviljonom (*ge*) sa kojeg se pružao pogled na ceo predeo. Jugozapadno od jezera, 237. godine, visoko je izdignuta vrtna planina *Đingjang* (jingyang shan, 景阳山) sa istoimenom dvoranom (景阳殿) u podnožju. Zaklonjen vrtnom planinom zapadni deo vrta uobličien je u planinski predeo gde je među visokim krošnjama provirivao krov *Dvorane pročišćenja* (xi tang, 禊堂). Ovaj ambijent je kasnije često poređen sa čuvenom *Senicom orhideje* (Canlan ting). U južnom delu vrta omanji zasad breskve i urme nazvan je *Vrt stotinu voćaka* (baiguo yuan, 百果园). Na samom obodu voćnjaka nalazila se *Dvorana*

⁴⁸ Oda o tri prestonice opisuje Čengdu (država Šu), Luojiang (država Vej) i Đjen je (kasnije Nanking, kraljevstvo Vu). Izreka »Papir je skup u Luojangu« (Luo yang zhi gui, 洛阳纸贵,) i u savremeno doba se koristi da označi delo literarnog genija.

⁴⁹ U Ječengu i Nandingu (Đjenkangu) su takođe postojali istomeni Hualin vrtovi. Najvažniji opisi vrta u Luojangu nalaze se u Li Daojenovim (Li Daoyuan, 郗道元, 472 – 527) Komentarima Klasika o vodama (Shui jing zhu 水经注), u Zapisima o hramovima Luojanga (Luoyang qiellan ji) i Zapisima o Tri kraljevstva (San guo zhi wei zhi, 三国志, 魏志).

⁵⁰ Penglai je jedno od tri ostrva Besmrtnih.

trske i trnjine (mao ci, 茅茨堂) sa pogledom na predeo koji je uređen tako da podseća na severne ritove.

Vrt šetnje zapadnom stranom (xiyou yuan, 西游园) se nalazio u severozapadnom delu Carskog grada (*huang cheng*). Izgradnja je započeta 222. godine podizanjem *Platforme uzdignute do oblaka* (Lingyun tai, 凌云台) sa osmostranim bunarom u sredini. Severno od platforme nalazila se *Kula pro hladnog povetarca* (liangfeng guan, 凉风观) sa koje se pružao pogled na obale reke Luo. Još jedan visoki paviljon stajao je na istoku. Pod njim su se carevi odmarali pecajući sa *Terase čarobne pečurke* (lingzhi tai, 灵芝台). Zapadnom stranom dominirala je *Dvorana devet zmajeva* (jiulong dian, 九龙殿) nad istoimenim jezerom.

Gradski vrtovi postaju uobičajeni deo urbanog pejzaža Luojanga. Na celoj teritoriji grada niče ogroman broj privatnih vrtova ali i onih koji su kao vrtovi u hramovima i gradskim četvrtima bili donekle javnog karaktera. Luojang je u to vreme imao 220 rezidencijalnih kvartova od kojih je svaki imao i po desetak velikih i sasvim malih vrtova. Dešavalo se da stanovnici kvarta preuzmu održavanje vrta koji bi iz nekog razloga bio zapušten ili potpuno napušten. Ovakve vrtove građani su koristili kao javne parkove u kojima su provodili slobodno vreme ili ih čak rezervisali prilikom proslava brojnih porodičnih svetkovina. Hramovi i privatni vlasnici iznajmljivali su svoje vrtove sugrađanima koji ih nisu imali.

Vrt pet kuća (*Wu zhai*, 五宅) jedan od najčuvenijih gradskih vrtova podigao je visoki državni službenik Džang Lun (Zhang Lun 张伦). Iskoristio je malo prirodno uzvišenje da na svom posedu stvori vrtni predeo po uzoru na Đingjang (jingyang shan 景阳山) iz Huanlina. Ceo pejzaž uredio je tako da deluje kao segment netaknute prirode. Na ovom uzoru kasnije je razvijeno vrtno umeće poznato kao *gradnja divlje prirode* (zhui qiu yezhi, 追求野致). Tako je *Vrt pet kuća* postao predmet mnogih teorijskih rasprava. Poznati savremeni teoretičar Gang Dalu smatra da rani opisi u kojima se za Džang Lunov vrt prvi put koristi naziv *juenlin* (yuanlin 园林) čine zbir osnovnih ideja koje određuju vrt isključivo kao mesto uživanja.⁵¹ U naučnoj javnosti još uvek se vodi spor oko toga da li je uzvišenje u ovom vrtu bila prirodna tvorevina obrađena tako da ispisuje pojavnu realnost - sje š' (*xie shi* 写实) ili je veštačko brdo u kojem se mogu naći elementi ispisivanja umetničke intencije – sjeji (*xie yi* 写意)⁵².

Vrtovi u hramovima su bili značajan deo urbanog pejzaža kojim je obeležen karakter Luojanga. U ovom periodu u gradu je bilo čak 1367 samo budističkih hramova mahom smeštenih u vrtno okruženje. Prema Jang Sjendžievim (*Yang Xuanzhi*, 杨炫之) *Zapisima o budističkim hramovima Luojanga* (*Luoyang qielan ji*, 洛阳伽蓝记)⁵³ vrtovi su cvetali po celom gradu zahvaljujući velikom broju izvora, potoka i kanala u njemu. Budistički sveštenici donosili su sa svojih hodočašća biljke iz svih krajeva Azije. Jang Sjendž ovako opisuje vrt u *Hramu belog konja*:

Pred stupom rastu nar i vinova loza, drugačiji od svih, bujnog lišća i ogromnih plodova - zrna grožđa veća od najvećih urmi i nar od sedam oka, slađi od svih u prestonici. Kad sazru Car često dolazi da ih bere pa ih poklanja damama na dvoru, a

⁵¹ Gang Dalu, *zhongguo gongyuan linshikao* 中国宫苑园林史考 (Istraživanje starih imperijalnih vrtova Kine tokom istorije), Beijing, 1988.

⁵² O *xie shi* i *xie yi* vidi poglavlje Vrt i tradicionalno slikarstvo.

⁵³ Savremeno izdanje: Yang Xuanzhi 杨炫之. *Luoyang qielan ji* 洛阳伽蓝记, Shanghai: Shanghai guji chubanshe, 1978. Prevod na engleski jezik: Yitung Wang, *A Record of Buddhist Monasteries in Lo-yang*, Princeton: Princeton University Press, 1984.

one svojim rođacima, ovi se opet, ustežu da ih jedu, već plodovi tako idu od kuće do kuće...Izreka kaže – nar Belog konja vredí više od vola.

Osamljениčki vrtovi su posebno oblikovana mala imanja razbacana na znatnoj udaljenosti od grada. Stalni ratovi, hirovitost vladara i politička nesigurnost uneli su strah i neizvesnost u inače miran i udoban život obrazovane elite državnih dostojanstvenika. Vremenom su mnogi veoma umni i talentovani ljudi počeli da se povlače iz javnog života. Napuštali su grad i odlazili na svoja imanja. Tako je urbana elita počela da u ruralnom okruženju stvara potpuno novu vrstu vrtova. Dok se u gradu insistiralo na otvrdnjavanju konfucijanskog društvenog reda dotle je u vrtovima izvan grada vladalo daoističko jedinstvo čoveka i prirode. Sa promenama političkih prilika dešavalo se da se po neko od učenih disidenata vrati na svoj položaj u gradu. Tako su i gradski vrtovi počeli da se menjaju.

Bambusov gaj⁵⁴ (zhu lin, 竹林) je najpoznatiji osamljениčki vrt ovog doba. Podigao ga je veliki daoistički mislilac, humanista i pesnik Si Kang (Xi Kang, 223-262) koji je osuđen na smrt a potom progнан zbog toga što se suprotstavljao generalima odgovornim za krvave ratove i pad države Šu. Posed na koji se povukao zapamćen je u istoriji kao mesto na kojem su se okupljali *sedam mudraca Bambusovog gaja*⁵⁵. Ovaj vrt je bio tek provizorno omeđen, skromno uređen ali pažljivo odabran segment prirodnog krajolika. U njemu su nastala mnoga dela, pre svega, daoističke literature koja su značajno uticala na stil života kasnijih generacija učenih ljudi i kulturu vrta.

Vila Zlatne doline (jin gu 金谷) koju je vojvoda Š Čong (Shi Chong, 石崇, 249-300) izgradio severozapadno od Luojanga unela je raskoš i ekstravaganciju u građanski vrt. Mada je u svojoj konfucijanskoj učtivosti Š Čong svoj posed nazivao tričavim seoskim majurom, iz sačuvanih opisa jasno se vidi da su u njemu građeni brojni objekti veoma bogate arhitekture. Ugledni intelektualci tog vremena koji su bili redovni posetioци Zlatne doline o njenoj raskošnoj lepoti ostavili su brojna svedočanstva.

Pan Je (Pan Yue, 潘岳 247 – 300) je u svojoj *Odi lenčarenju* (Xianju fu, 闲居赋) detaljno opisao vrt, čak je napravio i poduži spisak drveća i bilja koje je u njemu raslo. Tu je između *hiljadu čempresa* komponovana muzika koju su svirali muzičari zaposleni na Š Čongovom imanju, pisana su brojna pesnička dela i vođene čuvene rasprave o politici, filozofiji, muzici i umetnosti. Vrt je bio toliko čuven da su o njemu mnogi pisali i vekovima nakon što je nestao. Najpoznatiji su Du Muovi stihovi (杜牧, 803-852) iz poznog Tang perioda:

*Čudesne stvari slatku prašinu veju,
vode nemarno teku kraj veselih travki.
Na istoku sunce se pomalja, vetar nosi zov ptica
i latice padaju kao devojačke halje.*

Gotovo je neverovatno da su u ovom razdoblju od svega pedesetak godina stvoreni gotovo svi potrebni uslovi za konačno uobličavanje kineskog vrta. Nakon 265. godine upadom velikog broja varvarskih plemena pod vođstvom Huna (xiongni), najpre u Luojang a potom i u Čang

54 Bambusov gaj podignut je na mestu koje danas pripada oblasti Šenjang u Henan provinciji.

55 Sedam mudraca Bambusovog gaja su: Ruan Ji(阮籍), Xi Kang, 嵇康), Ruan Xian(阮咸), Shan Tao (山涛), Xiang Xiu (向秀), Wang Rong (王戎) i Liu Ling (刘伶).

an, Kina je podeljena na južne i severne države (*Nan bei chao*) sve do ponovnog ujedinjenja u šestom veku.

Sl. 18 Vila zlatne doline (Jingu, 金谷)

Čju Jing (*Qiu Ying*, 仇英), slika na svili.

Nakon kratkotrajne vladavine Cao Vej dinastije severna Kina je preplavljena nomadskim plemenima. Među njima naznačajniju ulogu imali su Toba – ogranak Sjangbej naroda iz centralne Azije koji je vekovima živeo u stalnom dodiru sa gotovo svim velikim civilizacijama tog doba. Nastanivši se konačno na tlu severne Kine ova plemena ne samo da su usvojila zatečenu organizaciju države već su potpuno promenila način života i konačno se sasvim utopila u kinesku kulturu. Osvojenom teritorijom upravljalo je šesnaest vladarskih kuća od kojih su najznačajnije Severna Vei, Istočna Vei, Zapadna Vei, severna Ći i Severna Džou. Centar moći selio se iz Datonga u Luojiang i preko An Janga natrag u Čang An.

Vladari severnih država trudili su se da ovladaju umećima svojih veoma obrazovanih prethodnika. Učena konfucijanska elita iz Han perioda je gubila značaj u samoj organizaciji novonastalih država ali je odigrala značajnu ulogu u obrazovanju novih vladara. U tu svrhu sistematizovana su do tada stečena znanja i gotovo svi elementi kineske kulture bili su podvrgnuti mnogim tumačenjima. Horizonti su prošireni predstavama o drugim velikim kulturama tog doba koje su nomadska plemena donela sa invazijom u severnu Kinu.

Stari kineski dvor se pod najezdom varvara sa severa preselio na jug u područje Jangcea. Na mestu na kojem se danas nalazi Nanding, Sun Ćjen (Sun Quan, 孙权), tvorac države Vu, je 229. godine na temeljima starog Ćinling jia (*Jinling Yi*, 金陵邑) izgradio novu prestonicu Ćjen je (*Jian ye*, 建业).

Dien je je za kratko postao čuven po svojim palatama. Sun Hao (孙皓), poslednji car države Vu je imao dve palate u centru – zapadnu Tai ču (tai chu gong, 太初宫) i istočnu Džao ming (zhao ming gong 昭明宫) palatu. Ogromna količina novca je 267. godine potrošena na proširenje i ulepšavanje Džao ming palate. Usred palate brojne vrtne planine provlačile su se među jezerima na čijim obalama su raskošna zdanja ukrašavana žadom i biserima. Svi zidovi palate su oslikani a stubovi ukrašeni duborezom. Istorijски zapisi iz ovog perioda beleže da je Sun Hao radije provodio vreme sa konkubinama u vrtu nego sa visokim dostojanstvenicima u

službenim odajama dvora. Samo u vrtovima Tai ču palate živelo je pet hiljada carskih konkubina.⁵⁶ U *Odi o tri prestonice* Cuo S' ovako opisuje *Đien je*:

*Iznad, visoko se uzdižu stražare jedna uz drugu,
ispod, kola pored kola naporedo kapiju za kapijom prolaze,
na carskom drumu kao belutak glatkom,
preko bistrih potoka gde lako, tiho vode teku,
pod tamnom senkom teških, gustih krošnji pagoda drveća.*

Sa osnivanjem Istočne Đin dinastije Đien je je delimično porušen i 316. godine podignut je Đjenkang (健康) koji je bio prestonica tokom celog perioda Šest dinastija (liu chao)⁵⁷.

Đjenkang je izrastao u jedan od najrazvijenijih i najvećih gradova sveta - moćan centar kulture koji je ne samo sačuvao dotadašnje kinesko nasleđe već je uspeo i da potpuno asimilira kulturne uticaje velikog broja nekineskih etničkih grupa. Intelektualna elita je uložila ogroman napor da održi dominaciju sopstvenog kulturnog identiteta u celom regionu. Car Gao je 482. godine ustanovio prvi univerzitet. U Đjenkangu je tokom ovog perioda živeo i stvarao veliki broj intelektualaca koji su značajno uticali na dalji razvoj stvaralaštva pa i na razvoj kulture vrta. Veliki slikar Gu Kajdž' (Gu Kaizhi, 顾恺之, 344-406), dvorski službenik, pesnik i kaligraf bio je veoma posvećen radu na teoriji slikarstva. Napisao je tri dela: *O slikanju* (畫論), *Pregled čuvenih slika Vej i Đin dinastije* (魏晉勝流畫贊) i *Slike Jintaj planine* (畫雲台山記). Njegove slike i teorijski rad uticali su na razvoj ukusa učenih ljudi a samim tim i na duh kreiranja vrtnih pejzaža. U tom pogledu značajan je prikaz predela u slici *Nimfe reke Luo*. Neobični detalji pezaža *vilinskog* sveta podražavani su kasnije u mnogim vrtovima.

Sl. 19 Vrtni predeo

Krajolik vrtnog karaktera stvoren preplitanjem vode, stena i oblaka.

*Gu Kajdž' (顾恺之)
Nimfe reke Luo (洛神賦)*

Postoje tri kopije ove slike koje se nalaze u Muzeju Palate u Pekingu, Lijaoning provincijskom muzeju i Frier galeriji u Vašingtonu.

Još temeljitiji uticaj na oblikovanje vrtnih predela izvršili su *šest principa slikarstva* (hui hua liu fa, 绘画六法) koji su preuzeti iz uvoda u *Sje Heove* (Xie He, 谢赫, 479-502) *Zapise o pregledu slika iz starih vremena* (gu hua pinlu, 古画品录). Vang Sidž'ov (Wang Xizhi, 王羲之,

⁵⁶ Barry Till, In search of old Nanking, Hong Kong 1984.

⁵⁷ Šest dinastija: (六朝) su: Wu, istočna Jin, Song, Qi, Liang i Chen 1. Wu, 吴 iz perioda Tri kraljevstva (222 – 280) 2. Dong Jin, 东晋 317 – 420 3. Song 宋, 420 – 479 Južne dinastije (nan chao iz perioda Severne i Južne 4. Qi, 齐 479 – 502 Južne dinastije 5. Liang, 梁, 502 – 557 Južne dinastije 6. Chen, 陈- Južne dinastije

303-361) *Uvod u pesme pisane kod Senice orhideja* (canlang ting xu), jedno od najvažnijih dela u istoriji kineske kaligrafije, vremenom je postao stalna tema vrta. Događaj koji Vang Sidž' opisuje vekovima je reinterpetiran u vrtnim predelima sve dok se sredinom Čing perioda nije pretvorio u standardni prostorni znak, vrtnu instalaciju kakvu i danas zatičemo u savremenoj umetnosti⁵⁸. Intelektualni krug Đjenkanga činio je veliki broj slavni ljudi koji su u manjoj ili većoj meri uticali na razvoj kulture vrta.

Za vreme velikih nemira tokom Istočne Đin dinastije u Nanding se sklonila porodica Sje Lingjina (Xie Lingyun, 谢灵运, 385–433) koji je bio potomak dve (Sje i Vang) od nekoliko najuticajnijih porodica, poznat lekar i vodeći pesnik epohe. Njihovo porodično imanje u Š'ningu⁵⁹ bilo je nadaleko čuveno po izuzetnoj lepoti i magičnom karakteru jednog izdvojenog, samotnog mesta. Krasila su ga dva visoka brda, jedno na jugu, drugo na severu a između njih se pružalo veliko bistro jezero u koje su se u neprojenim kaskadama slivali planinski potoci sa okomitih litica. Ceo prostor je bio brižljivo planiran tako da se ne naruši spontanost prirodnog krajolika uprkos mnogim zasađenim voćnjacima, perivojima, vrtovima, prosečenim i popločanim stazama, te brojnim paviljonima, koridorima, pergolama i senicama⁶⁰. Sje Lingjin koji je odrastao na ovom imanju je jedan od prvih pesnika *poezije pejzaža*. Njegova potraga za oslobađanjem uma i ispunjenjem srca u stapanju sa lepotom prirode ostaviće dubok trag na filozofiju i stil života kao i na kulturne navike na kojima je utemeljena i kultura vrta:

*Planine i klanci prekriveni tmurnom koprenom,
O sutonu oblaci pretopljeni u večernju maglinu.
Veselo se prepliću vodeni kesten i lotosi,
Klasja i čube na trskama savijaju se zajedno.
Rukom ih razgrćem, na jug hitam,
Srećan, na istoku u dom stižem⁶¹
Gde ne brinem brige prašnjavog sveta.
Kad je srce puno od valjanosti ne odstupam.*

Posvećeno onima koji život slave.

Sje Lingjin je proveo četiri godine u svojoj raskošnoj nankinškoj rezidenciji u čijem vrtu su se održavale neprekidne zabave pripadnika intelektualne elite. Te zabave su vrt pretvorile u instituciju neobično važnu za razvoj kulture i umetnosti.

U gradu od 280 000 familija⁶² izgrađeno je skoro 200 oltara i hramova. Gotovo svi hramovi u gradu raspolagali su sa manjim ili većim vrtovima u kojima je stvarana obimna budistička literatura. Prevođenjem svetih spisa Budizam je u ovom periodu doživeo pravi procvat. Kao i sve drugo što je dolazilo u dodir sa kineskom kulturom tako je i budizam u procesu širenja i učvršćivanja polako podvrgnut procesu sinizacije. U sasvim novom tumačenju do te mere je prilagođen kineskim pojmovima, principima i normama da je već u IV veku samo u najopštijim crtama podsećao na prvobitni indijski budizam. Preuzevši veliki broj pojmova iz kineske tradicije novonastali oblik budizma je u narodu dugo prihvaćan kao neka podvrsta daoizma.

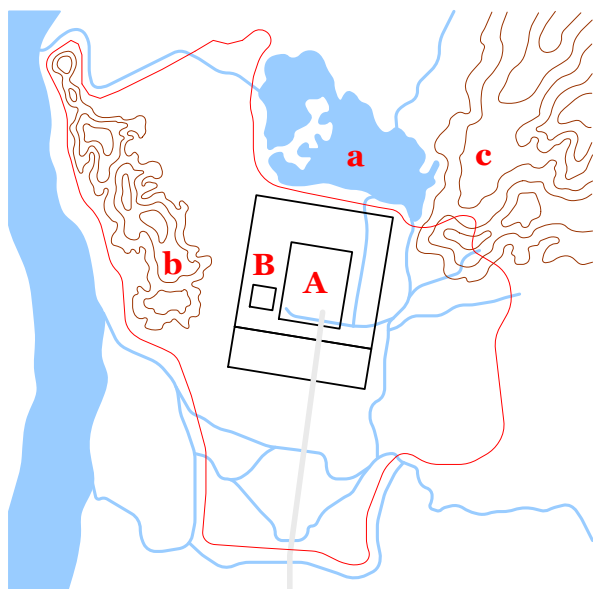
⁵⁸ *z.* Senica orhideje u poglavlju

⁵⁹ Danas Shangyu, Shaoxing prefektura, Zheijang provincija.

⁶⁰ Za izvorni tekst i detalje → Huiching Chang, *Chinese Literature 2: Nature Poetry*, New York 1977.

⁶¹ Reč je o prolasku preko jezera na putu do pesnikovog radnog paviljona koji se zvao *Utočište kamene bridi*.

⁶² Barry Till, *In search of old Nanjing*, Hong Kong 1984.

Sl. 20 Đjenkang

Mapa Đjenkanga (Nandŋing)

A Carska palata

B Carski grad

Područja najvažnijih vrtova:

a Sjenvu jezero

b Džong brda

c Čingliang brda

(Crvenom linijom su obeležene gredske zidine Ming perioda)

Ceo Đjenkang je zapravo bio jedan prirodni vrt. Carska palata je smeštena na severu grada gde su se gradske zidine naslanjale na južne obale velikog Sjenvu jezera. Do jugoistočne obale dopirala su blaga brdašca podnožja Džong planine na kojima su nikle brojne vrtne palate i letnjikovci. Na žalost, u ovim burnim vremenima vrtovi Đjenkanga su suviše često menjali i gospodare i namenu. Mnogi zato nisu ni upamćeni. Hualin (华林园) je tokom kraljevstva Vu korišćen kao palata i dobar deo vrta progutala je gradnja novih zdanja. Potom je na kratko ponovo oživeo i u njegovom središtu napravljen je Ribnjak Neba i zemlje. Istočno od palate postojao je *Vrt radosne šetnje* (Leyou, 乐游园) o kojem se veoma malo zna. *Vrt breskvine šume* (Tao lin yuan, 桃林园) je u Či periodu, pod imenom Gualin (挂林苑), pretvoren u rezidenciju cara Gaoa. Jedan budistički hram je najpre postao Vrt gornje šume (Shanglin yuan, 上林苑) a potom, negde 459. godine preuređen je u Zapadni vrt (Xi yuan, 西苑). Vrt koji je ranije bio poznat kao Zapadni vrt postao je Drugi vrt (Bieyuan, 别苑). Vrt breskvinog cveta je u Či periodu potpuno promenio izgled i postao Vrt slatkomirisne šume (Fanglinyuan, 芳林苑). U isto vreme, tokom vladavine Vudija pominje se *Vrt četvrtaste planine* (Fangshan yuan, 方山苑).

Vrt lotosovog ribnjaka (Furongchi, 芙蓉池) se najduže održao i poznatiji je od svih drugih vrtova u Đjenkangu. U Tang periodu čuveni političar i kolekcionar vrtnih stena napisao je *Beleške o šetnji Vrtom lotosovog ribnjaka u Đinlingu* (You jinling furong chiji, 游金陵芙蓉池记). Na žalost, osim par detalja iz ovog teksta i o Vrtu lotosovog ribnjaka se danas veoma malo zna. Pouzdano znamo da su vrtovi Đjenkanga značajno uticali na dalji razvoj arhitekture i vrtnog graditeljstva jer se u pisanjima iz kasnijih epoha često pominju kao uzor vrtovima u drugim gradovima i drugim vremenima.

1.6 SUEI I TANG PERIOD

PERIOD OD 581. DO 907. GODINE

Kao što je kratkotrajna Ćin dinastija ujedinila Kinu i uspešnim reformama obezbedila procvat velike Han dinastije tako su i dva jedina cara Suei perioda, ujedinivši zemlju nakon tri veka haosa, utrli put ka velikom Tang carstvu. Vladari Ćina su započeli gradnju Velikog zida a Suei carevi dovršili prokopavanje Velikog kanala⁶³. Ovaj plovni put dug skoro 2000 kilometara bio je najprometnija saobraćajnica sveta tog vremena.

1.6.1 Suei dinastija

Od 581. do 618. godine

postavila je temelje državi koja će uskoro postati najrazvijenije carstvo na svetu. Njen osnivač, car Ven (Sui Wendi, 隋文帝, 541- 604) je na Han tradiciji razvio veoma efikasan sistem državne administracije. Lično je koordinirao mrežom dvorskih kancelarija, odbora, ministarstava i lokalnih uprava. Širom carstva je preduzeo obimne javne radove u čemu se oslanjao na graditeljske sposobnosti i znanja Ji Venkaja⁶⁴ (Yu Wen kai 宇文恺, 555 – 612). Ji je ostavio prve dokumentovane tragove planiranja i detaljnog projektovanja u istoriji kineske arhitekture. Nova prestonica koju je podigao istočno od ostataka Ćang Ana iz Han perioda značajno se razlikovala od svih dotadašnjih.

Grad velikog prosperiteta (Da xing cheng, 大兴城) smešten je u podnožju Longšou platoa. Kruta i krajnje šematizovana geomantijska pravila ovde su maštovito interpretirana i genijalno usaglašena sa prirodnim uslovima, sasvim praktičnim razlozima i tehničkim zahtevima. Suprotno dotadašnjoj praksi grad je ležao na terenu koji se spuštao od jugoistočnog dela ka severozapadu. Atraktivne konfiguracije terena i lepi zatečeni predeli obuhvaćeni su gradskim zidinama po ceni odstupanja od uobičajene geometrije.

Lotosov vrt (Furong yuan, 芙蓉园) formiran je tako što je deo toka Ćiđjang reke (qu jiang, 曲江) pregrađen i pretvoren u veliko jezero. Gradskim zidinama široko je zahvaćen okolni predeo tvoreći na jugoistoku grada proširenje nepravilnog oblika. Kombinujući izuzetno atraktivne prirodne uslove sa skladno planiranim intervencijama na terenu stvoren je ambijent koji će ostati upamćen kao najlepší javni gradski vrt u istoriji.

Vrt velikog prosperiteta (Da xing yuan, 大兴苑) podignut je 581. godine sa spoljašnje strane severnih gradskih zidina. Ovaj ogromni palatni vrt obuhvatao je deo toka dve reke i tri prostrana jezera. Njegova gradnja sezala je duboko u Tang period u kojem je poznat pod imenom Zabranjeni vrt (*Jin yuan*, 禁苑).

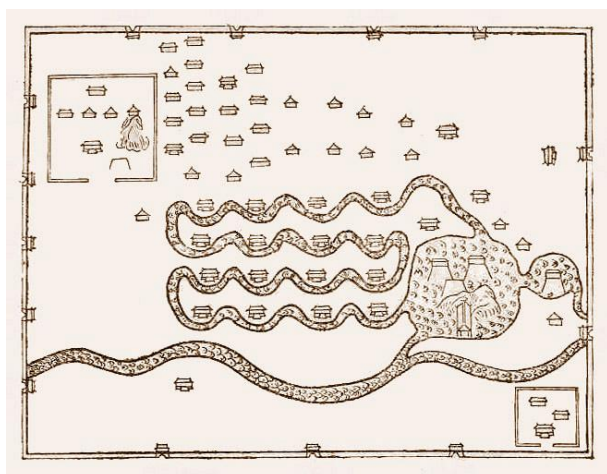
Car Suei Jang (Sui Yangdi, 隋炀帝, 569-618), drugi i poslednji car ove kratke dinastije bio je izuzetno ambiciozan i energičan vladar. Za svega trinaest godina svoje vladavine uspeo je da ostvari graditeljske zahvate megalomanskih razmera. Prestonicu je preselio u Luojang gde je preduzeo gradnju velikih palata i vrtova. Veliki kanal je završio u roku od šest godina po cenu

⁶³ Veliki kanal (*da yun he*, 大运河) od Beidinga do Hangzhoa povezuje H'bej, Šandung, Henan, Anhvej, Đjansu i Džđjang provincije.

⁶⁴ Ji Venkaj se proslavio gradnjom Anji mosta (安济桥) preko reke Xiao he (današnja Hebei provincija, Zhao xian oblast) koji se smatra najstarijim lučnim mostom na svetu. Nakon 1400 godina most se još uvek koristi.

života ogromnog broja muškaraca i žena na prinudnom radu. Zbog okrutnosti pogubljen je 618. godine.

Zapadni vrt⁶⁵ (Xi yuan, 西苑) podignut je u neposrednoj blizini Luojanga sa ambicijom da se u svemu nadmaši nekadašnji čuveni Šang lin. Jangdi je još u mladosti, dok je boravio u Djenkangu, izgradio prefinjen ukus ali i potrebu za ekstravagancijom. Izgradnja vrta započeta je 605. godine u prečniku od preko 30 kilometara. U gradnji Zapadnog vrta učestvovao je do tada nezapamćen broj radnika i zanatlija⁶⁶.

Sl. 21 Zapadni vrt

Zapadni vrt
Sui Shanglin xi yuan tu
隋上林西苑图

Prema reprodukciji u
Yong Le da dian (1408)

U južnom delu vrta nalazilo se pet jezera⁶⁷ međusobno povezanih meandrirajućim kanalom Zmajskih krljušti (*Longlin*). U džepovima koje su tvorili meandri smešteno je 16 prostranih palata. One su nazvane *Vodne palate* (*gong yuan* 宫院) jer se do njih moglo doći samo vodenim putem. Svaka palata je opasana zidom sa po tri velike kapije. Unutar zidova pružao se kanal preko kojeg se *letećim* mostom stizalo do same obale jezera. Palate su formirane kao *vrt u vrtu* (*yuan zhong yuan*, 苑中园). Svaku od njih opsluživalo je dvadesetak konkubina vičnih pevanju, plesanju, recitovanju i sviranju. Gole grane drveća i površina jezera zimi su ukrašavani lišćem i lotosovim cvetovima od svilene tkanine. Jezera, prosečno duga oko 40 lija⁶⁸, međusobno su povezana mrežom kanala, potoka i *vodenih staza*. Na osnovu ovog dela Zapadnog vrta nastao je koncept poznat u teoriji kao *vrt vodenog krajolika* na kojem je u Čing periodu zasnovan čuveni Juen ming vrt.

U centralnom delu Zapadnog vrta formirano je Severno more (*bei hai* 北海) – ogromno jezero prečnika oko 5 kilometara. Iz njega su se uzdizala Tri ostrva besmrtnika (*penglai*, *yingzhou*, *fangzhang*) sa lavirantom koji su činili koridorima povezani paviljoni svih vrsta. Poseban kuriozitet činila su neobična plovila na kojima su mehaničke naprave pokretale lutke u prikazima raznih mitoloških i istorijskih događaja ili epizode iz dela popularne književnosti. Severni deo vrta služio je kao botanička bašta, zoološki vrt i lovište. U njemu je gajeno rastinje iz svih krajeva carstva i formirane su čitave kolonije jelena i zlatnih majmuna⁶⁹.

⁶⁵ Tokom Tang dinastije ovaj vrt je bio poznat i pod imenom Fang hua (芳华苑) a u doba carice Vu zi tian preimenovan je u Shen du (神都苑)

⁶⁶ Prema Zapisima o Luojangu (Luoyang xian zhi, 洛阳县志) tokom izgradnje Prestonice, carskih vrtova i Velikog kanala od deset radnika (prvi put i žena) njih pet je umiralo usled ogromnih fizičkih napora.

⁶⁷ Tang i Sung zapisi planina i mora Svej Jangdija, Tang song qichuanji Sui Yangdi haishanji, 唐宋奇传集隋炀帝海山记.

⁶⁸ Li je u periodu Svej dinastije iznosio oko 400 metara.

⁶⁹ Zlatni majmun, *pygatrix rexellanae*, živi samo u jugozapadnoj Kini isključivo na visinama od 1800 do 3000 m nadmorske visine.

Po posebnoj carskoj naredbi dvadeset bala rasada ukrasnog božura dopremljeno je kao danak iz Jidžoa⁷⁰. U to vreme sadnja *žutog božura* koji cveta čak četiri puta godišnje bio je isključiva privilegija dvora.

Pored Zapadnog vrta postojao je isto tako prostran Hvejtong vrt (*Huitong yuan*, 会通苑) koji je kasnije preimenovan u Vrt istočne prestonice (*Dongdu yuan*, 东都苑). Mnogi savremeni stručnjaci u Kini smatraju da je ovaj vrt bio sastavni deo Zapadnog vrta koji je samo tokom vremena preuređivan u celine različitih karaktera. Ono No Imoko, japanski izaslanik na dvoru Jangdija sačinio je detaljan opis celog kompleksa carskih vrtova Luošana koji je tokom sedmog veka poslužio kao uzor za mnoge čuvene vrtove u Japanu.

Preterane graditeljske ambicije Suei Janga dovele su do opšteg nezadovoljstva i stalnih nemira u državi. General Li Jen (Li Yuan 566 - 635) izvršio je državni udar i 618. godine proglasio se za cara. Tako je počela vladavina dinastije Tang.

1.6.2 Tang dinastija

Od 618. do 907. godine

Vladavina careva Tang dinastije označila je najslavniji period kineske istorije, doba izuzetnog ekonomskog i kulturnog napretka, teritorijalne ekspanzije i opšteg prosperiteta. Car Taj Cong (Tai Zong, 太宗, 626-649) bio je uspešan reformator zaslužan za uspostavljanje novog sistema vrednosti, znatnu demokratizaciju društva i toleranciju. U dvorskim i kancelarijama državne uprave sve je manje bilo dostojanstvenika iz redova nasledne aristokratije a sve više talentovanih kandidata koji su sa uspehom položili ispite za carsku službu. Vojnim komandantima nametnuo je kontrolu civilnih upravitelja što je omogućilo racionalnije i pouzdanije planiranje ratnih pohoda. Potpuno je suzbio stalne upade varvara sa severa a plemena uz Put svile na zapadu stavio je pod nadzor centralizovanog sistema uprave koji je važio za celo carstvo. Osvojio je Koreju i uspostavio dobre veze sa Japanom. Gampo, kralj iz tibetanske dinastije Jarlung je 640. godine izdejstvovao *venčanje država*⁷¹ i oženio se Taj Congovom nećakom princezom Venčeng. Kinom je zavlado dugotrajan mir i prosperitet.

Taj Cong je privatno bio daoista, kao car se držao konfucijanstva i istovremeno je veoma uvažavao budiste. Služeći se državnim privilegijama budističko sveštenstvo se naglo bogatilo a sa bogatstvom rasli su i njihovi politički apetiti. U periodu od 842. do 845. godine zbog delovanja koje je u neskladu sa proklamovanim budističkim normama 260 000 monaha je lišeno sveštenečkog statusa a svi manastiri su stavljeni pod upravu države. Time je kratkotrajna podvojenost države i religije definitivno prestala da postoji. Činjenica da je kultura a ne vera vladala duhovnim životom Kineza je jedna od najznačajnijih odlika ove civilizacije.

Car Sjen Cung (Xuan Zong, 玄宗, 712-756) je 754. godine osnovao veliku Han lin akademiju (*Han lin yuan*, 翰林院) a nešto kasnije i prvi muzički konzervatorium. U njegovoj službi bili su mnogi znameniti intelektualci - filozofi, pesnici, slikari i teoretičari. Većina njih je ostavila značajan trag u kulturi vrta. U to doba živio je i Li Baj (*Li Bai*, 李白, 701-762), poznat kao

⁷⁰ Vazalna država koja se nalazila u današnjoj oblasti Ji, Hebej provincija.

⁷¹ Termin *venčanje država* i *vazalna država* nastali su na evropskoj istorijskoj praksi i ne mogu se nekritički koristiti kada se govori o Kini. Pored Tibeta još petnaestak većih država i tridesetak manjih zajednica bile su na izvestan način u vazalnim odnosima prema kineskom caru koji je smatran zastupnikom civilizovanog sveta. Ovi odnosi nisu proizvodili posebna pravna dejstva, ekonomsku, političku ni vojnu subordiniranost. Kako stoji u jednom zvaničnom dokumentu iz 1856. godine Nepal i Tibet su saglasni da *Sinu Neba ukazuju dužnno poštovanje*.

jedan od *osam besmrtnika činije vina* - nekonvencijalni individualac snažnog karaktera, sjajan pesnik i boem. Na dvoru je uvažavan kao nenadmašni literarni genije. Bio je ugledan član Han lin akademije mada nikada nije hteo da se pojavi na carskim ispitima.

Sl. 22 Kaligragski znak

Jedini sačuvani primerak Li Bajevog rukopisa – lakoća i bezbrižnost u snažnim potezima.

„Li Bajeva četkica je poput groma, a njegovi stihovi diraju u srce svih duhova i duša.” (Du Fu)

Ovaj nadasve slobodoumni i radoznali pesnik je neobično mnogo putovao ostavivši za sobom oko 1100 pesama sa brojnim opisima predela kroz koje je prolazio. Učeni ljudi su često njegove pesme koristili kao inspiraciju za oblikovanje svojih vrtova. Mnogi objekti u vrtovima kasnijih epoha nose ime *mesto sa kojeg se nazdravlja Mesecu* prema sledećim Li Bajevim stihovima:

*Činija vina pod rascvalim drvetom,
Pijem sam, prijatelja blizu nema,
Podižem činiju, nazdravljam Mesecu,
Sa njim i mojom senkom već nas je troje.*

Tako su pesničke slike počele da ulaze najpre u male vrtove učenih ljudi. Tokom celog Tang perioda u gradovima je nicao ogroman broj privatnih vrtova. Građanski vrtovi koji su se na početku ugledali na one u carskim palatama polako se oslobađaju uzora i počinju sasvim nezavisan razvoj novih stilova. Intelektualna elita se naprosto takmičila u veštini oblikovanja vrtnih predela pretvarajući slike iz popularnih pesama u okruženje u kojem su i sami stvarali. Vrt sve više postaje tema o kojoj se govori, razmišlja i piše. U vezi sa ovim umećem nastaju novi pojmovi i termini. Lju Cungjen⁷² (*Liu Zongyuan*, 柳宗元, 773-819) je u putopisima *Osam zapisa o Jongdžou*⁷³ (*Yongzhou baji*, 永州八记)⁷⁴ veoma vešto i sa puno sentimenta opisao mnoge prirodne i vrtno predele u gradu i njegovoj okolini. Congjen ceo grad tretira kao vrtni krajolik u kojem pojedinačno interesantne predele (*ding*) pretvara u posebne znake osobenosti (*landmark*). On uspostavlja svojevrsnu nomenklaturu prirodnih i čovekotvorenih predela u kojoj jasno razlikuje neizgrađene prostorne celine prema vrsti i nameni, te načinu i stepenu oblikovanja. Sa podjednakom pažnjom opisuje karakter topografije naselja, izletišta, imperijalne posede, palatne, gradske i vrtove na imanjima.

Imperijalni vrtovi su još dugo ostali privrženi velikim prostorima i pompeznim temama. Repertoar je ostao nepromenjen - sedam mora, svete planine, ostrva besmrtnika i mitske

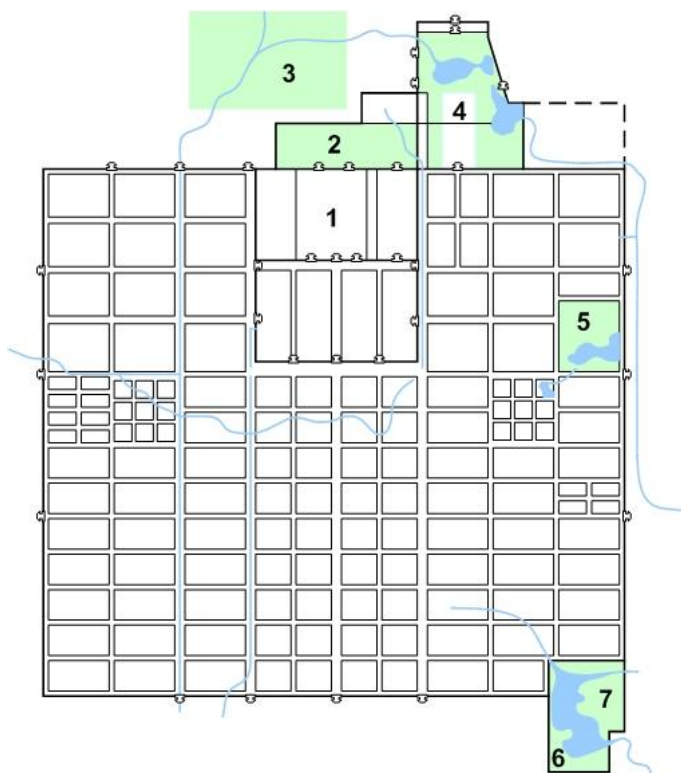
⁷² Liu Zongyuan zajedno sa Han Yuem je bio osnivač novog proznog stila u Tang periodu. Jedan je od osam velikih majstora proze Tang i Sung dinastije.

⁷³ Jongdžou se nalazi na jugu današnje Hunan provincije.

⁷⁴ Osam zapisa o obilasku grada Jong džoua su: 1. 始得西山宴游记 2. 钴母潭记, 3. 钴母潭西小丘记 4. 至小丘西小石潭记 5. 袁家渴记. 6. 石渠记 7. 石涧记 8. 石城山记.

predstave o posedima prvih kineskih careva. Tek u sedamnaestom veku razvijena umetnost privatnih vrtova počće da utiče i na ukus dvora. Vladari Tang dinastije imali su dve prestonice, jednu u Čang anu i drugu, manju u Luojangu.

Čang an je ostao u oviru zidina Da singa iz Svej perioda sa unutrašnjim – Carskim gradom na severu i spoljašnjim gradom na jugu gde je izgrađen ogroman broj stambenih kvartova za populaciju od milion stanovnika. U to vreme Čang an je bio daleko najveća prestonica na svetu. Gradom su dominirale tri carske palate - Velika blistava palata (*Da ming gong*, 大明宫) naslonjena sa spoljašnje strane severnih gradskih zidina, Palata uzvišenog apsoluta (*Taiji gong*, 太极宫) u centralnom i Palata slave i prosperiteta (*Xing qing gong*, 兴庆宫) u jugoistočnom delu Carskog grada. U svakoj od njih smešten je po jedan prostran unutrašnji palatni vrt (*nei yuan*, 内苑).

Sl. 23 Čangan

Čangan u Tanng periodu

1. Palata uzvišenog apsoluta
2. Zapadni unutrašnji vrt
3. Zabranjeni vrt
4. Istočni unutrašnji vrt (Velika blistava palata)
5. Južni unutrašnji vrt (Palata slave i prosperiteta)
6. Vrt lotosa
7. Vrt kajsije

Južni unutrašnji vrt (*Nan nei yuan*, 南内苑) bio je vrt Palate velikog prosperiteta (*Xing qing*, 兴庆宫) u kojoj su se vodili svi dvorski poslovi i održavali se zvanični banketi. Veliko Zmajjevo jezero (*Long chi*, 龙池) je bilo prirodni ribnjak (*xingqingchi*, 兴庆池) na čijoj obali je centralnim delom dominirala Senica prodornog mirisa (*沉香亭*). U vreme Sjen Cunga celo polje oko senice pokriveno je cvetovima božura.

Velika blistava palata bila je sa tri strane okružena Zapadnim (*Xi nei yuan*, 西内苑), Istočnim (*Dong nei yuan*, 东内苑) i Zabranjenim vrtom (*Jin yuan*, 禁苑).

Zabranjeni vrt je zapravo ogroman vrtni palatni kompleks sa lovištem površine od skoro 170 kvadratnih kilometara⁷⁵. U njemu su smeštena 24 zasebna vrta čuvena po raskošnoj arhitekturi. Tu je vrt sa čak 18 senica⁷⁶ (*ting*), Dvorana posmatranja proleća (*Wangchun*

⁷⁵ Tongzhi (通志), Lidai zhaijingji 历代宅京记,

⁷⁶ Chang An zhi, 长安志 i Nova knjiga Tanga, Xin Tangshu, 新唐书, koju je napisao Ou Yangxiu, Song dinastija

gong, 望春宫), Palata riba i algi (*Yuzao gong*, 鱼藻宫), Ribnjak devet krivudanja (*Jiuquchi*, 九曲池) i Senica na koju sleću patke (*Fangya ting*, 放鸭亭). Mada je još uvek povremeno korišćen kao lovište Zabranjeni vrt je tipičan vrt uživanja (*leyuan*, 乐园). U njemu je cela dvorska svita provodila vreme dokolice, tu su održavane mnogobrojne teatarske i akrobatske predstave, borbe petlova i takmičenja u kineskom fudbalu⁷⁷ (*cuju*, 蹴鞠) i polo utakmice (dama qiu, 打马球). U južnom delu Zabranjenog vrta nalazio se Kruškov gaj (*Liyuan*, 梨园) u kojem je Sjen Cung osnovao Carski konzervatorijum (*Huangjia yishu yueyuan*, 皇家艺术学院). Kasnije će se izraz *kruškov gaj* odnositi na svet kineske opere dok su glumci, igrači i pevači nazivani učenicima kruškovog gaja (*liyuan dizi*, 梨园弟子).

U jugoistočnom delu grada na obalama Čiđjang jezera (Qu jiang, 曲江) nalazila su se dva vrta – Lotosov na zapadnoj i Kajsijin na istošnoj obali. Ovo mesto je čuveno po lepoti prirodnog krajolika. Tokom Ćin dinastije tu se nalazio *Vrt zgodan o proleću* (Yichun yuan, 宜春园) a tokom Han dinastije *Vrt uživanja* (Leyou yuan, 乐游园). Jezero je napravljeno početkom Suei perioda a u vreme Tang vladara prošireno je tako da je sada bilo dugo oko 1360 i široko preko 500 metara.

Vrt kajsije (*Xing yuan*, 杏园) bio je neka vrsta gradskog parka u koji su dolazili i obični građani, dvorski dostojanstvenici i carska porodica. Ovde su redovno uspešni kandidati proslavljali polaganje ispita najvišeg ranga. U zapadnom delu vrta nalazio se budistički Hram dobre volje (*Ci En si*, 慈恩寺) koji je Gao Cong podigao u čast svoje majke. U Vrtu kajsije javno su se proslavljali praznici trećeg dana trećeg meseca i devetog dana devetog meseca po lunarnom kalendaru. Tada su se obale ukrašavale crvenim lampionima a trgovci su iznosili tezge sa prigodnom robom, poslasticama i raznim đakonijama.

Dvor uzvišenog mira južnog majura (*Taiping gongzhu nan zhuang*, 太平公主南庄)⁷⁸ je prvi carski letnjikovac. Oko 700. godine carica Vu Z' Tjen (*Wu Zetian*, 武则天, 684-705), poznata po neugodnim hirovima, ustanovila je običaj da za letnje žege dvor preseli u brda daleko na sever od prestonice⁷⁹. Ovaj vrt je zapravo bio jedan prilično mračan, gustom šumom od sunca zaklonjen, vlažan i nepristupačan planinski proplanak na kojem je cela dvorska svita morala da boravi u improvizovanim slamnatim kolibama. Letnjikovac je uskoro napušten ali se građenje letnjih palata u koje se dvor povlačio tokom previše toplih meseci zadržao do kraja imperijalne ere. U južnom delu oblasti Lintong (临潼县), tridesetak kilometara od Čang Ana nalaze se Huaqing (*huaqing*, 华清) vrela gde su zahvaljujući termalnim vodama carevi Ćin, Han i Suei dinastije dolazili na odmor tokom cele godine. Car Sjen Cung (*Xuan Zong*, vladao od 712 do 756) je ovde započeo prvi ambiciozniji plan gradnje letnje palate.

Palata slavne čistote (*Hua Qing gong*, 华清宫) je podignuta u izuzetno lepom prirodnom ambijentu među brdašcima koja se strmo spuštaju ka omanjem jezeru. Predeo je pošumljen čempresima još 583. godine i podignuto je nekoliko skromnih zdanja. Tai Cung je 644. godine izgradio palatu koju je Sjen Cung 747. godine pretvorio u kompletan palatni grad sa kompleksima ceremonijalnih dvorskih zdanja, privatnih carskih rezidencija, rezidencija dostojanstvenika i stotinak dvorskih kancelarija. Ogroman vrt sadržao je desetine kupatila sa toplom i hladnom vodom, dvorane za zabavu i intimne kutke za boravak članova carske porodice. U njemu je živela careva miljenica, čuvena konkubina Jang Gueifei (Yang Guifei 杨贵妃) sa ogromnom pratnjom. Ostalo je zapamćeno da je u carskim radionicama oko 700

⁷⁷ 2004 godine FIFA je zvanično priznala da je Kina zemlja u kojoj je rođen fudbal.

⁷⁸ Prema Knjizi Tanga (Tangshu, 唐书)

⁷⁹ Današnja provincija Šansi

zanatlija tkalo svilu za njene lične potrebe. Ovaj vrt je postao simbol *ljubavnog gnezda* i asociranje na njegove predele u vrtovima kasnijih epoha uglavnom nosi erotska značenja. Careva ljubav prema konkubini punijeg stasa je veoma čest motiv u klasičnoj kineskoj poeziji. Čuveni stihovi pesnika Tang perioda Bai Đija (*Bai Juyi*, 白居易, 772-846) su često korišćeni kao predložak za kreiranje odgovarajućeg ugođaja u vrtu:

*Među gustim lotosima,
maleni se čamac ljulja,
tražeći svog ljubljenoga,
ona klimnu glavom i nasmeja se,
ukosnica od zelenog žada pade u vodu.80*

Nakon gradnje, u narednih 40 godina dvor je čak 38 puta boravio u Palati slavne čistote a zatim je potpuno napuštena. Na njenim ruševinama 936. godine daoistička zajednica Čang Ana je podigla veliki hram. Od vremena Republike obavljena je restauracija skromnih ostataka iz Tang perioda. Vrt se i danas koristi i nalazi se na listi 100 zaštićenih vrtova Kine.

Luojang je bio prestonica svega 40 godina za vladavine šest careva dinastije Tang i tada je pet puta menjao ime. U tom kratkom periodu podignuta je Carska biblioteka sa pedeset hiljada naslova. Osamnaest visokih dvorskih službenika je radilo na katalogu ukupnog poznatog književnog nasleđa. Luojang je postao veoma važan kulturni centar Kine. U njemu su živeli i stvarali najznačajniji pesnici epohe - Li Bai, Du Fu i Bai Điji i mnogi drugi stvaraoci koji su proslavili *Osam krajolika Luojanga* (*Luoyang ba jing*, 洛阳八景)⁸¹. Transformacija svima poznatih pejzaža u pesničke slike značajno je uticala na duh stvaranja ambijentalnih celina u vrtovima (ding). Ovih osam prizora poznati su kao: *Zlatna dolina u bistro jasno proleće* (金谷春晴), *Most preko nebeskog prelaza za ranog jutarnjeg meseca* (天津晓月), *Avenija bronzane kamile na kiši u suton*, (铜驼暮雨), *Jesenji vetar na obalama reke Luo* (洛浦秋风), *Zvonki zvuci hrama Belog konja* (马寺童声), *Sve boje Longmen planine* (龙门山色), *Tumaranje Ping čien posedom u rano jutro* (平泉朝游) i *Večernji pogled u daljinu sa Mang brda* (岷山晚眺). Sa prirodno lepom i pažljivo uređenom okolinom, sedam carskih i bezbroj privatnih vrtova, Luojang je u ovom periodu zaista bio vrtni grad.

Vrt istočne prestonice (*Dongdu yuan*, 东都苑), poznatiji kao Prestoni božanski vrt (*Shenduyuan*, 神都苑) je tokom ovog perioda nekoliko puta menjao ime. Zauzimao je prostranu teritoriju između Carskog grada, reka Luo i Sjao i južnih obronaka planine Mang. U zapadnom delu vrta nalazilo se prostrano jezero koje je nastalo spajanjem jezera prethodnog Zapadnog vrta iz Swei perioda. Južno i severno od ovog velikog poseda nalazile su se skupine manjih vrtova među kojima su najpoznatiji *Zapadni carski vrt* (*xiyuyuan*, 西御园) i *Vrt Zapadne kajsije* (*xi xingyuan*, 西杏园) napravljeni da pariraju istoimenim vrtovima Čang Ana. Dvor je posedovao i nekoliko malih vrtova u stambenim četvrtima južnog dela grada. *Vrt lava* (*shizi yuan*, 狮子园) nalazio se u Sjusing kvartu koji je zbog toga poznat i kao *Istočni carski vrt*. *Vrt uzvišenog mira* (*Taiping gongzhu yuan*, 太平公主园) pokrivao je gotovo celu teritoriju ovog kvarta. *Praznični vrt* (*Huijie yuan*, 会节园) i *Vrt srećnog proleća* (*Fuchun yuan*, 富春园) u istočnom delu Luojanga opevali su Bai Điji i Juen Džen.

Uprkos lepoti carskih vrtova Luojang je ostao upamćen pre svega po vrtovima svojih slavni građana. U *Zapisima o čuvenim vrtovima Luojanga* zabeleženo je da u gradu i njegovoj

⁸⁰ Sto i pedeset pesama Tang poezije, 唐诗一百五十首, 陕西人民出版社, 1984.

⁸¹ Gong Songlin, Luoyang xianzhi, 洛阳县志

okolini ima preko hiljadu vrtova jer ih je gradio svako ko iole drži do svog porodičnog imena⁸².

Sl. 24 Luojang u Tang periodu

Plan Luojanga

1. Vrt blistavog zadovoljstva
2. Prestoni božanski vrt
3. Predvodni vrt
4. Vrt uzvišenog mira
5. Lavlji vrt
6. Praznični vrt

Vrt belog lotosa (*Bailian zhuang*, 白莲庄) podigao je Bai Điji (Bai Juyi, 白居易, 772-846) nakon što se 821. godine vratio sa službovanja u južnoj Kini. Vrt je opisao u delu Č šangpien (*Chishang pian*, 池上篇)⁸³. Prema ovom tekstu od ukupno 11 *mua*,⁸⁴ jednu trećinu zauzimalo je jezero a jedna petina je gusto zasadena bambusom⁸⁵. Srednje od tri ostrva krasila je senica do koje se sa obale pružao mali most. U skrivenom, severnom delu vrta nalazio se pesnikov studio sa bibliotekom u kojem su nastali mnogi tekstovi o vrtu. O stvaranju vrta Bai Điji nam je ostavio jednu od najlepših pesama:

*Celoga dana pravim senicu,
Zapadno od ribnjaka, i krčim šumu
Svud na istok od nje.
A šta to hoću, još niko ne zna:
Hoću da pripremim mestašce za
Susret sa Mesecom.*⁸⁶

Stene interesantnih oblika, tekstura i boje već su postale važan element oblikovanja vrtnih predela. U *Zapisima o stenama sa Tajhu jezera* (*Tai hu shiji*, 太湖石记) Bai Điji hvali svog dobrog prijatelja Niu Sengžua kao velikog poznavaoaca stena i kamenja i daje detaljne kriterijume za vrednovanje vrtnih planina. Dobra Tajhu stena *ima tri planine, pet vrhova svetih gora, sto šupljina i hiljadu udolina, stotinu lija u jednoj pesnici i hiljade u treptaju*

⁸² Li Gefei, 李格非, (1041-1101), *Luojiang ming yuan ji*, 洛阳名园记, datirano 1095. god.

⁸³ Detaljnu analizau opisa ovog vrta vidi u 从《池上篇》看白居易的园林意象, 作者:王鲁民,徐维波, 期刊-核心期刊华中建, 2004年第02期

⁸⁴ Mu 亩 mera za površinu je u Tang dinastiji iznosila

⁸⁵ Ovaj odnos vodene površine i zasada bambusa postaće pravilo tokom Ming perioda. *v.* Yuan ye, cun zhuang di

⁸⁶ Dragoslav Andrić, Svet u kapi rose, Antologija kineske poezije

*oka*⁸⁷. Pored Tajhu stena u ovaj vrt su iz Hangdžoa donešene i dve Tjenliš' stene (*tianlishi*, 天笠石) kao i Beli lotos (*bai lianzhuang*, 白莲庄) po kojem je vrt dobio ime, te drveće koje raskošno cveta uz istočnu ogradu.

Vrt povratka čovekoljublju (*guiren yuan*, 归仁园) podigao je Nju Sengžu (*Niu Sengru*, 牛僧儒, 780 - 848) na mestu jednog davno nestalog vrta iz perioda Severne Sung dinastije. Sengžu je bio pasionirani kolekcionar vrtnih stena na koje je trošio ogromne svote novca. Najčešće ih je kupovao u Jangdžou odakle su prevožene Velikim kanalom. Neobičnu *guai* stenu (*guai shi* 怪石) doneo je čak iz Huajnana.⁸⁸ Vrtom je dominirala ogromna gromada - *Stena familije Niu*, (*niushishi*, 牛氏石) u koju je izuzetnom kaligrafijom ugravirao ime svog klana.

Letnjikovac plitkog izvora (*Pingquan zhuang*, 平泉庄), najčuveniji privatni vrt Tang perioda, bio je posed uglednog političara Li D'Jia (*Li Deyu*, 李德裕, 787 - 849). Kan Pjen (*Kan Pian*, 康骞, >877) ga je u svom spisu *Đitan lu* (*Jutanlu*, 剧谈录) ovako opisao:

Pingcien se nalazi u Istočnoj prestonici nekih 30 lija od grada. Sa svim cvećem, drvećem, terasama i paviljonima ovaj letnjikovac izgleda kao boravište Besmrtnika. Tu su balustrade kraj kojih voda iz izvora krivudavim potocima teče kao u klisuri Ba što planinske vode dvanaest vrhova Dongtinga u Devet pritoka do Haimenga stižu. Tu, kraj puteljka, u šumi bambusa ravna stena stoji. Rukom kada se protrlja, ukažu se oblaka obličja razna, poput zmajeva, feniksa, cveća i drveća. I riblja kost, ogromna tu je, dugačka dva zhanga i pet chia na kojoj piše: Iz Haidžanga poslato druge godine Hvejčanga (842)...

U Letnjikovcu tihog izvora bila je smeštena neobična zbirka čudnih i retkih predmeta, kamenja i egzotičnih biljaka. Li D'Ji je iz Huainana doneo retku vrstu crvenog cimetovog drveta (真红桂树), dok su mu princ Longjou i perfekt Ž'nama poslali pticu koja govori i zbirku endemskih cvetnica iz raznih krajeva Kine. Na velikom broju stena u vrtu Li D'Ji je ispisao karaktere *Imati Dao* (*you dao* 有道). Oštra udubljenja kamena koji je nazvao *Stena koja se budi iz pijanstva* (*xing jiushi*, 醒酒石) opisana su kao predeo ispunjen vrhovima četinara. *Stena koja pleše*⁸⁹ (*posuoshi*, 婆娑石) postala je opšti naziv za određeni estetski karakter vrtno stene. Kraj nje je Bai Điji, česti gost u Letnjikovcu, napisao čuvenu pesmu *Obilazak Ping cien vile u pijanom stanju* (*Zui you ping quan*, 醉游平泉). U ovom vrtu je začet kult pijanih pesnika. Svaki od redovnih posetilaca imao je svoju stenu na koju se oslanjao kada više nije mogao da hoda. Li D'Ji je u svojim *Zapisima iz letnjikovca tihog izvora* (*Pingquan shan ju cao mu ji*, 平泉山居草木记) pobrojao gotovo sve što se u vrtu nalazilo. Imena stena sa ovog spiska su se kasnije generacijama ponavljala u brojnim vrtovima širom Kine. Tu nalazimo *Osam vojvoda Tanga*⁹⁰, *Dvanaest vrhova Dong tinga*, *Znak jelena*, *Znak osam besmrtnika*, *Klanjanje zvezdama*, *Lavlji kamen* i mnoge druge.

Li D'Ji je vrlo kratko boravio u svom vrtu pre no što je proteran u Guangdong. Umro je u izgnanstvu. Oporukom je zabranio svojim naslednicima da ikada otuđe makar i jedan kamen iz Plitkog izvora *sve dok stene ne postanu doline a doline izrastu u bregove*.

Dvorana zelenog polja (*Lu yetang*, 录野堂) i **Letnjikovac podnevnog mosta** (*Wu qiao zhuang*, 午桥庄) bile su raskošno izgrađene, udobne i luksuzne vrtno rezidencije Velikog

⁸⁷ odeljak bowujaolan, 博物要览.

⁸⁸ U današnjoj Đangsu provinciji (Jiangsu).

⁸⁹ Ovu stenu je car Šao Šeng (1094 - 1098) preneo u dvorski vrt.

⁹⁰ Aluzija na Planinu osam gospodara u Anhvej provinciji.

kancelara Pei Dua (*Pei Du*, 裴度 765 -839). Nalazile su se u Đisjen (*Jixian li*, 集贤里) okrugu na mestu koje je i ranije bilo popularno izletišće. Na ovo mesto, poznato po lepim predelima vekovima su dolazili građani Luojango da proslave najvažnije tradicionalne praznike. U Pei Duovim rezidencijama se okupljao krug najuticajnijih i najbogatijih ljudi u Luojangu. Ova dva vrta će postati uzor po kojem su kasnije građene pomodne rezidencije bogatih zemljoposjednika i trgovaca.

U neposrednoj okolini Luojango nicali su i sasvim drugačiji mali vrtni posedi popularno nazivani *vilama na salašu* (***bieye***, 别业, 别野). Ovakvi posedi su uglavnom pripadali učenim državnim službenicima. U njima se boravilo sasvim skromno jer su, pre svega, predstavljali seosko pribežište iz gradskog života. Baj Điji je u *Zapisima iz Caotanga na planini Lu* (*Lushan caotang ji*, 庐山草堂记) opisao svoj mali posed koji je podigao 817. godine:

Sasvim skromna koliba pokrivena slamom; dve sobe, četiri drvena prozorska rama, nameštaj - samo četiri drvena kreveta. Zidovi od blata, zastori od papira, par konfucijanskih i budističkih spisa jedini su ukras. Ispred kolibe ravna terasa, usred dvorišta mali, četvrtasti ribnjak okružen travom i bambusima, u njemu beli lotosi i ribice plivaju. Još južnije, među starim borovima krivuda staza od oblutaka.⁹¹

Učeni ljudi ovog vremena bili su veoma ponosni na konfucijansku skromnost i daoističku *unutrašnju lepotu* svojih poseda u predgrađu Luojango. Najčuveniji primerak ovakvog vrta je Vangčuan vila.

Vangčuan vilu⁹² (*Wangchuan bieye*, 辋川别业) osmislio je veliki pesnik, kaligraf, slikar i muzičar Vang Vei (Wang Wei 701-761). Vang Vei je poticao iz veoma ugledne porodice koja je u Tang periodu dala trinaest ministara. Već u dvadesetoj godini položio je najviši ispit za carsku službu nakon čega je postavljen na čelo muzičkog direktorata. Rana smrt supruge a potom i njegove majke, naterala ga je da veoma rano napusti uspešnu karijeru. Mada je tada imao samo trideset godina nije želeo da se ponovo ženi i uskoro se sasvim povukao na svoje imanje. U Vangčuan vili posvetio se proučavanju daoističke literature, budističkih sutri, slikanju i poeziji. Ovaj vrt se sastojao od zasebno uređenih celina na desetak međusobno udaljenih tačaka prostranog imanja. Neke od ovih celina smeštene su kraj potoka, neke uz jezero, u šumi, na brdu, sred voćnjaka ili kraj obrađenog polja. Vrtni predeli Vangčuan vile se pominju u mnogim pesmama, pismima i drugim dokumentima tog vremena. Kao svedočanstvo o ovom mestu i vremenu koje su zajedno na njemu proveli, Vang Vei i Pei Di (*Pei Di*, 裴迪) objavili su zbirku pesama *Vangčuan* (*Wang chuanji*, 辋川集):

*U pustim brdima ne vidim ljude,
samo žamor njihov čujem.
Koso sunčevi zraci duboko u šumu prodiru
- tek užarene tačke po zelenoj mahovini.*

Nakon smrti supruge, boraveći neko kratko vreme u jednom hramu, Vang Vei je na zidu nacrtao panoramu Vangčuan vile. Ovaj crtež je uskoro postao čuven i mnogi slikari su ga reprodukovali u svojim delima. Najstariji poznati svitak sa ovom temom je delo Guo Džungšua (*Guo Zhongshu*, 郭忠恕, 910-977) koje se smatra jedinim autentičnim prikazom.

⁹¹ Zhang Jiaji, 张家翼, *Zhong guo zao yuan shi*, 中国造园史, Heilong jiang renmin chubanshi, Harbin, 1986.

⁹² Vangčuan vila je dobila ime po reci u oblasti Lantjen.

Vang Juenći (*Wang Yuanqi*, 1642-1715) je vešto razvio temu Vangčuan vile radeći prema predlošku 1617. godine. U uvodnoj inskripciji kaže:

Prošlog leta pribavio sam otisak sa kamena i služeći se pesmama iz zbirke naslikao sam ovo po sopstvenom unutrašnjem viđenju a različito od oponašanja stvarnog izgleda kod zvaničnih slikara...I mada se moj rad može činiti jadnim i trapavim u njemu je, verujem, slika u poeziji i poezija u slici⁹³...

Sl. 25 Vrt – Vangčuan vila

Vangčuan vila - detalj
Vang Juanći (1642 – 1715)
Svitak – tuš i boja na papiru,
35, 6 x 545 cm, datirano, 1711.

The Metropolitan Museum of Art

U osamnaestom veku Čjen Long je u Jenming vrtu (*Yuanming yuan*, 圓明園) napravio repliku Vančuanu i taj deo vrta nazvao je *Planinsko selo Bei juen* (*Beiyuan shan cun*, 北远山村). Album crteža *Dvadeset vrtnih predela Vangčuan vile*⁹⁴ je 1835. godine urezan na pet stela da bi se sačuvao za buduća pokolenja. Uz otiske sa kamene ograde pogrebnog ležaja iz grobnica u Si Anu i Tjenšveju ovo su najznačajniji dokumenti o razvoju vrta Suei i Tang perioda. Oni pružaju prilično jasan uvid u sve tada postojeće vrste vrtova. Na Sijanskim pločama prikazano je šest scena lova: dolazak u lovište, lov, prebrojavanje lovine, banket nakon lova, prepričavanje događaja i odmor u vrtu. Poslednja ploča prikazuje gospodara koji sedi u raskošnom vrtnom paviljonu, u pratnji konkubina i posluge. Do paviljona se dolazi kamenim mostom preko malog potoka. Otvoreno vrtno zdanje podignuto je na zidanoj platformi, složene je konstrukcije sa vitičastim gredama i pokriveno teškim krovom povijenih ivica. Dve velike vrtno stene krasi prilaz, a retko, ukrasno drvo, čije je podnožje uzdignuto, ozidano i ograđeno, ulepšava deo vrta iza paviljona. Osobe prikazane na ovim pločama nisu kineskog porekla ali je arhitektura sasvim sigurno kineska. An Ćia, u čijoj grobnici su nađeni ovi predmeti, bio je Sogdijski aristokrata koji je veći deo svog života služio kao predstavnik zajednice stranaca u tadašnjoj kineskoj prestonici.

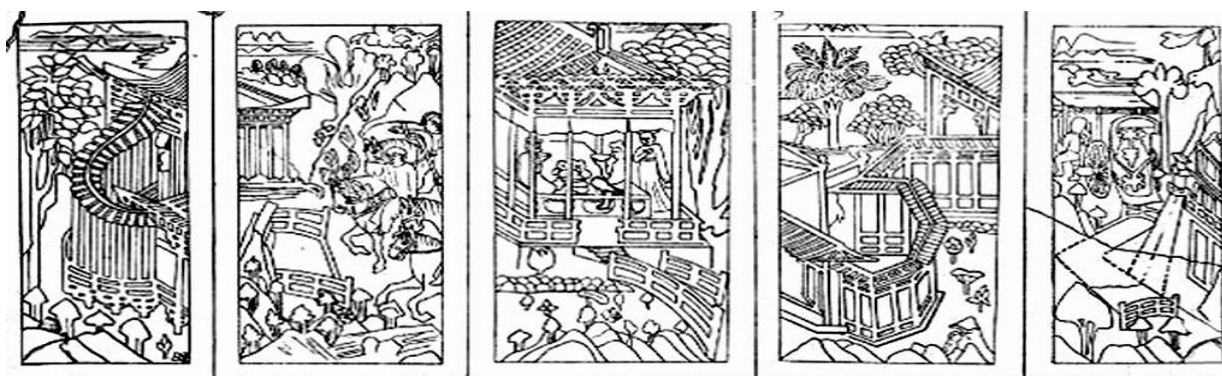
⁹³ Citira reči Vang Veja

⁹⁴ Primerak otisaka sa ovih stela nalazi se u Biblioteci katedre za Istočnu Aziju Univerziteta u Čikagu.

Sl. 26 Prikaz lovišta iz grobnice An Dia (An Ji)
579. godina, Si An, Šaansi. (→ Wen Wu, 2001, broj 1)

Palatni vrt je prikazan na pločama iz Tjenšveja. Tu se već nalaze gotovo svi elementi razvijene arhitekture vrta – obale potoka utvrđene kamenim gromadama, mostovi, prostor izdijeljen krivudavim i zakrovljenim koridorima, različiti tipovi paviljona i bujna vegetacija. Ove ploče su nađene u grobnici Ju Honga (*Yu Hong*) koji je kao visoki dvorski dostojanstvenik i carski izaslanik u Persiji imao prilike da boravi u većini značajnijih palata i vrtova svog vremena.

Sl. 27 Prikaz palatnog vrta iz grobnice Ju Honga (Yu Hong)
593. godina, Tjenšvej, Gansu (→ Kao Gu, 1992, broj 1)

Na ovim primerima likovnih prikaza uočavaju se karakteristike nekoliko značajnih momenata u istoriji kineskog vrta. Za razliku od grubih predstava i slika različitih graditeljskih iskustava koje su donela varvarska plemena u prethodnom periodu, širenjem carstva u područja Centralne Azije, Indokine i Koreje, tokom vladavine Sui i Tang dinastija, prvi put dolazi do značajnih razmena znanja i ideja između velikih civilizacija tog vremena. Međusobni uticaji kultura, koji su se svakako morali desiti, nisu dovoljno istraženi - naročito kada je reč o arhitekturi. Drugi važan momenat je stvaranje velikih gradova sa ogromnim rastom obrazovane populacije u njima. Privatni vrtovi učenih građana razvijaju odlike individualizovanog umetničkog stvaranja, raznolikost, složenost i slobodu izraza. U njima se eksperimentišu sa pretakanjem likovnih predstava i pesničkih slika u arhitektonski prostor. Vrt postaje tema vredna promišljanja i pisanja. Sa novim idejama nastaju različite vrste vrtova i sasvim novi pojmovi i reči. U putopisu *Osam zapisa o Jongdžou* prvi put se pojavljuje naziv **džaj jen** (**zhai yuan**, 宅园) za mali kućni vrt u gradu koji je najčešće smešten u nizu stambenih dvorišta i tek u ovom periodu počinje da se izdvaja kao samostalna prostorna celina. Termin **lin čjen** (**lin quan**, 林泉) je do sedmog veka označavao samo planinski izvor (**čjen**) u šumi (**lin**) a od Tang perioda označava **šćukutak** - utočište na koje se ljudi od pera povlače iz bučnih gradova i javnog života. Vrtno boravište na velikim imanjima naziva se **bje je** (**bie ye**, 别业, 别野) a ono u planinskom ambijentu **šan đi** (**shan ju**, 山居). Ovde je najčešće

reč o sasvim skromnim intervencijama u prirodnom krajoliku – nekoliko koliba, mali travnati plato i maštovito isprepletane ograde od pruća ili bambusa. Kada je negde u planini ambicioznije formirana mala vrtna vila ona se naziva **džuan juen** (zhuan yuan 庄园).

*U suton prolećnog dana,
Tišina či nagoveštava,
Jarka sunčeva svetlost,
juanlin oslikava.⁹⁵*

Džang Han (Zhang Han, 张翰) je u ovoj pesmi⁹⁶ prvi upotrebio termin **juanlin** (yuan lin 园林) da označi karakter vrtnog za razliku od prvobitnog prirodnog šumskog predela.

Sl. 28 Vrt – Koliba od šaša

Lu Hong, 8. vek, *Deset pogleda kolibe od šaša*.

⁹⁵暮春 和气应，白日照 园林。

⁹⁶ Zashi, 杂诗, Gang Dalu, 冈大路 u 中国宫苑园林史考, Gong yuanlin shikao, Nongye chubanshe, 1988.

1.7 SUNG PERIOD

OD 10. DO 13. VEKA

Krajem 9. veka urušen je autoritet Tang vladara i vlast je prešla u ruke provincijskih generala⁹⁷ čiji su režimi postali gotovo potpuno nezavisni. Perid od 907. do 960. godine poznat je kao *Pet Dinastija i Deset Kraljevstava*. Uspostavljanjem Severne Sung dinastije (960–1126) situacija u Kini se nije znatno izmenila. Sa severa i severozapada neprekidno su upadala varvarska plemena. Tunguska horda Džurčena (*Nuzhen*) je 1126. godine zauzela Kaifeng i carski dvor je prinuđen da se preseli u Lin An⁹⁸ gde je osnovana Južna Sung dinastija (1127–1279).

Uprkos povremenoj ekonomskoj nestabilnosti i stalnim ratovima, Sung period je ostao upamćen kao jedno od najbrilijantnijih razdoblja uspona kineske kulture. Veliki gradovi severa koji su se nalazili na važnom trgovačkom putu za Centralnu Aziju izgubili su svoj prvobitni značaj. Kina se okrenula ka moru i na jugu je razvijeno čak četrdeset gradova od kojih je svaki imao preko 100.000 velikih domaćinstava. Najprosperitetniji od njih bili su Jangdžou, Sudžou, Nančang, Čangša, Fudžou, Vusing i Guandžou. Intenzivna pomorska trgovina sa Jugoistočnom Azijom, Indonezijom, Indijom i Persijskim zalivom dovela je do snaženja klase trgovaca kojima nije dozvoljeno da se bave politikom i stiču položaj u državnoj upravi. Oni osnivaju moćne trgovačke i zanatske gilde sa sopstvenim bankama, kreditnim zavodima i meničnim poslovanjem. Ovaj novi građanski sloj počinje da podiže prostrane vrtove ne samo u skupocenim rezidencijama već i pri upravama gildi, u školama za svoje članove, hramovima svetih zaštitnika njihovih branši, čajdžinicama i trgovačkim postajama širom zemlje. Vrt je sve manje privilegija prestonice.

Bjenliang⁹⁹ (*Bianliang*, 汴梁) je bio prestonica u periodu Severne Sung dinastije. Sastojao se od tri, zidinama razdvojene, koncentrično raspoređene celine; carskog, unutrašnjeg i spoljašnjeg grada. U ovom periodu obim grada iznosio je oko 40 *lija*. Stambeni deo organizovan je u osam zasebnih reona sa po deset velikih kvartova. U zasebnim kvartovima nalazile su se tri važne institucije poznate kao *Tri doma* (*San guan*); *Dom kulture i pisane reči*, *Dom knjiga* (biblioteka sa 8.000 naslova) i *Dom u kojem se okupljaju mudri* (neka vrsta instituta za istoriju). Carski koledž (*Tai xue*, 太学) koji je tada imao nekih 38 000 studenata takođe je smešten u prostran vrt.

U gradu je 1102. godine živelo 260.000 porodica. Uprkos ogromnoj populaciji znatan deo gradske teritorije zauzimali su vrtovi i druge uređene slobodne površine. Meng Juenlao (*Meng Yuanlao*, 孟元老), ugledni pisac tog vremena, u *Sjajnim zapisima o snu u istočnoj prestonici* (*Dong jing meng hua lu*, 东京梦华录) ovako opisuje grad:

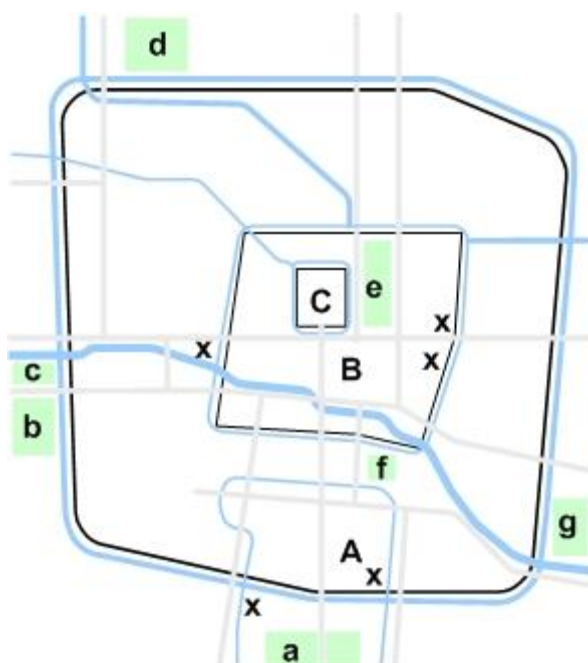
Carski put sred grada širok je 280 metara... sa obe strane su zakrovljeni koridori pod kojima trgovci mogu da trguju. Stubovi (prema ulici) su crni a njihov par (sa unutrašnje strane) je crven... Duž koridora, sa obe strane teku dva uska kanala, na njima lotosi plivaju i celom dužinom cvetaju šljive, breskve, kruške i kajsije, tako, da u proleće put izgleda kao vezen nitima jarkih boja...

⁹⁷ Jiedushi, 节度使

⁹⁸ Današnji Hangdžou

⁹⁹ Današnji Kajfeng, u Sung periodu poznat i pod imenom Bjenđing (Bianjing 汴京).

Za razliku od svih prethodnih kineskih prestonica koje su precizno planirane i u kojima je život bio uređen po veoma strogim pravilima, Kaifeng se spontano i prilično nepravilno razvijao u jedan bučan i ne naročito uredan megalopolis. Kroz grad su prolazila četiri velika kanala duž kojih je danonoćno prevožena roba. Trgovalo se svuda i u svako doba, na kanalima, ulicama, u hramovima, po improvizovanim pijacama, u gradu i izvan zidina. Obilje vode pogodovalo je gradnji vrtova ali se o njima nesrazmerno malo zna. Čitavi delovi grada su brzo nicali i još brže bili pregrađivani. Neki vrtovi nisu doživeli ni da budu sasvim dovršeni. Jedan od najlepših i najvećih, *Vrt Dobrodošlice proleću* (Yingchun yuan, 迎春苑) pretvoren je u veliko skladište. Preostalih pet velikih, i mnoge manje vrtove Kaifenga, spalili su Džurčeni već 1126. godine. Od stotina vrtova¹⁰⁰ ovog perioda skromni podaci o sedamnaest najpoznatijih mogu se naći u *Zapisima o istorijskim ostacima Bjenđinga*, (Bianjing yi jizhi, 汴京遗迹志)¹⁰¹.

Sl. 29 Bjenliang (S. Sung)

Plan Bjenlijanga (Kaifeng)

- A Spoljašnji grad
- B Unutrašnji grad
- C Carski grad (palata)

- a Vrt utvrde od žada
- b Vrt šume tananog žada
- c Jezero zlatnog sjaja
- d Vrt mirisne šume
- e Severoistočni vrh
- f Sjang guo hram
- g Vrt dobrodošlice proleću

x "va ce"

Vrt je još uvek prevashodno znak ispunjenosti Nebeskog mandata pod kojim je car vladao. Tai Cong je u znak svoje, carske sveprisutnosti, podigao po jedan veliki vrt u sva četiri predgrađa Bjenljanga i pretvorio ih u centre društvenog života grada. Svaki od ovih vrtova je o brojnim praznicima bio dostupan visokim dostojanstvenicima i dvorskim službenicima a u vrtove pored Jezera zlatnog sjaja, određenim danima u godini, dolazili su i svi drugi građani Bjenljanga.

Prvi Tai Congov vrt izgrađen je 964. godine u zapadnom predgrađu, neposredno izvan kapije *Usaglašena sa Nebom*. Ovaj vrt se zvao **Vrt Šume tananog žada** (*Qionglin yuan*, 琼林苑) ali je, zbog jednog njegovog dela koji je ličio na malu utvrdu, među građanima Bjenlijanga bio poznatiji kao *Plavi grad* (*Qing cheng*, 青城). U sredini vrta, na Veličanstvenom bregu (*Huazui gang*, 华鬚冈) uzdizale su se visoke kule sa kojih se videla panorama celog grada i okoline. Severno od ovog vrta formirano je **Jezero zlatnog sjaja** (*Jin mingchi*, 金明池), zapravo niz jezera koja su se protezala dužinom od 4,5 kilometara. Oko glavnog jezera, neposredno uz zapadne zidine grada, Tai Cong je 982. godine započeo izgradnju novih vrtnih prostora. Ova

¹⁰⁰ Osamdesetak vrtova pobrojano je u Liu Yuan, *Bei Song Kaifeng yuanyuan de kaocha*, Zhongyhou shushe, Zhengzhou 1984.

¹⁰¹ Li Lian, *Bianjing yiji zhi*, vidi takođe *Bianjing yiji zhi - Zhongguo gudai ducheng zilijao xuankan*, Zhonghua shuju, Beijing 1999

vrtna palata je postala poznata širom Kine po prikazu na reinterpretaciji čuvene Džang Ceduanove slike *Duž reke tokom Ćinming festivala*.¹⁰² Džang Ceduan je bio najuspešniji dvorski slikar dvanaestog veka. Njegov svitak na kojem je prikazana panorama Bjenlijanga ne obuhvata područje Jezera zlatnog sjaja. Ovaj deo je nepoznati slikar iz osamnaestog veka dodao u svojoj reinterpretaciji originala. Detalji palatnog vrta su najverovatnije naslikani prema opisu iz sedmog poglavlja *Sjajnih zapisa o snu u istočnoj prestonici*:

Prvog dana trećeg meseca lunarnog kalendara Jezero zlatnog sjaja i vrt Luga od ružičastog kristala otvore svoja vrata... severno od puta koji vodi od kapije Usaglašene sa Nebom stoji bazen obima devet lija i trideset dvokoraka... Od ulaska, sto dvokoraka na zapad je Dvorana nad vodom, okrenuta na sever. Tu car priređuje gozbu kada dođe da gleda Trku zastave... sto koraka zapadno Most Besmrtnika od tri luka, pruža se stotinak koraka od juga na sever, crvenih balustera, guskolikih stubova postrojenih dole, visoko uzdignut na sredini. To se zove „kamilja grba” a izgleda kao duga. Na kraju mosta je pet dvorana na kamenu sred jezera. U centru severne dvorane je carski palankin, u njemu - zmajski tron od crvenog laka sa zlatnim ukrasima, za leđima - paravan sa zmajevima među oblacima i talasima... po krivudavim koridorima, veliki i mali cenjkaju se oko hrane, pića i robe, tiskaju se između žonglera, akrobata, zabavljača i pozornica, što uzdignute stoje na sve strane... na južnom kraju puta izdiže se kocka sazidana od opeke, sto džanga široka (i na njoj) Biserna kula...

Južno od ovog kompleksa nalazilo se široko polje gde su se ispred svečane dvorane (Yandian, 宴殿) odvijale konjske trke i nadmetanja u klisu (ji qiu, 击球).

Sl. 30 Jezero zlatnog sjaja,
horizonzalni svitak, detalj (reinterpretacija originala XVIII vek).

¹⁰² Zhang Zeduan (1085 – 1145) Duž reke tokom Ćinming festivala (张择端, 清明上河图)

U severnom predgrađu 992. godine formiran je veliki bazen koji je služio kao rezervoar za vodu. Oko bazena je nastao **Vrt mirisne šume**¹⁰³ (Fanglin yuan, 芳林园). **Vrt dobrodošlice proleću** (Yingchun yuan, 迎春苑) je bio istočni dvorski vrt u kojem je redovno proslavljan Praznik proleća. Pored ovog poznata su još dva slična vrta pod istim nazivom - *Vrtovi primereni proleću* o kojima je pisao čuveni kancelar i pesnik Vang Anš' (Wang Anshi, 王安石, 1021 -1086). **Vrt utvrde od Žada** (Yujin yuan, 玉津园) u južnom predgrađu je zapravo bio veliki dvorski posed. Polovinu vrta činilo je polje zasejano žitaricama na koje su građani Bjenljanga pozivani da prisustvuju ritualu žetve uz gozbu i narodno veselje. Ovde se gajilo gotovo sve što je bilo potrebno za dvorske trpeze. Pored farme tu su bile i carske konjušnice, štale za paradne slonove i zoološki vrt. Između njih proticali su bistri potoci i uzdignuto je nekoliko vrtnih bregova sa senicama i paviljonima naokolo. Između četiri palatna vrta raspoređeno je još desetak drugih o kojima veoma malo znamo¹⁰⁴.

Daleko najčuveniji od pet carskih vrtova u Bjenlijangu je *Severoistočni vrh* koji je podigao car Hvei Cong (Hui Zong, 宋徽宗, 1101-1125). Hvei Cong je bio veoma talentovan pesnik, slikar, kaligraf, muzičar i, pre svega, veliki ljubitelj vrtova i pasionirani kolekcionar vrtnih stena. On je tvorac stila u kaligrafiji koji je ostao poznat kao *tanano zlato* (shou jin, 瘦金). Napisao je nekoliko dela o raznim daoističkim temama, medicini i čaju. Gotovo svi kineski carevi su bili veoma obrazovani ljudi i mnogi su se bavili umetnošću, ali je Hvei Cong jedini čije su slike zaista obeležile epohu.

Sl. 31 Hvej Cong, *Zdralovi, dobro znamenje nad palatom*, 1112. Provincijski muzej Lijaoning.

Severoistočni vrh (Gen yue, 艮岳)¹⁰⁵ je palatni vrt koji se nalazio uz istočne zidine dvora. Ovaj vrt je poznat kao *Prvi pod Nebom*¹⁰⁶ i mnogi poznavaoци su ga smatrali pravim začetnikom kineskog vrta i uzorom na kojem su razvijene njegove najvažnije odlike. U svojim *Zapisima o Severoistočnom vrhu*¹⁰⁷ Hvei Cong je ostavio jedno od veoma retkih autentičnih svedočanstava o vrtu tog vremena. Da bi dobio sina i obezbedio produžetak loze, car je

¹⁰³ Ovaj vrt se prvobitno zvao Vrt skrivenog zmaja (qianlong yuan, 潜龙园).

¹⁰⁴ To su: Xiasong yuan (下松园), Yichun yuan (宜春苑), Mu yuan (牧苑), Fangchiyuanchi (方池圆池), Huan xiang chi (迎祥池), Lianhua chi (莲花池), Ningbi chi (凝碧池), Xiasong yuan (下松园), Yaoduo yuan (药菜园)...

¹⁰⁵ U Png švej (feng shui) nauku trigram „gen“ označava poziciju severoistok. *n.* u Džon Blofeld, Ji đing – Knjiga promene, G. Milanovac, 1985.

¹⁰⁶ You tian xia zhi mei gujin zhi sheng (有天下之美, 古今之胜), detaljnije o ovome vidi u *中国园林*, 楼庆西, 北京, 五洲传播出版社, Zhongguo yuanlin, Lou Qingxi, Wuzhouchuanbo chubanshe, Beijing, 2003.

¹⁰⁷ Hui Zong (徽宗), Gen yue ji (艮岳记) Sačuvano je i istoimeno delo iz Sung perioda koje je napisao Zhang Ju. Autentični opisi ovog vrta nalaze se i u Song shi dili zhi (宋史, 地理志), te u Zu xiu (祖秀), Yanghua gong ji (阳华宫记).

naredio da se preispitaju geomantijski aspekti položaja palate. Po savetu visokog daoističkog sveštenika, uz istočne zidine dvora, 1117. godine je podignuto veliko veštačko brdo. Tako je nastao najinteresantniji vrt ovog perioda. Čudesni svetovi koje je Hvei Cong stvarao, zaokupljali su maštu mnogih njegovih savremenika. U *Zapisima o Huanjang palati*¹⁰⁸ sveštenik C' Sju je opisao stene neobičnih oblika i boja za koje tvrdi da su čarolijom stigle na padine Severoistočnog vrha:

Sve različite, čudne, kao rogovi, kljove, usta, nosevi, glave, repovi i kandže – ljutite i ustremljene jedna na drugu. Između – kurgavo, čvornovato drveće, po njima – pripijeni bršljani i loze, naokolo – dugovečni zimzelen. Dalje – krivi, povijeni borovi granama što vijugaju, plešu, na ždrala, zmaja i kakvu strehu liče...Kraj zapadne kapije stene su najlepše; sred puta, 55 stopa visoka stoji, druge je brane – oko nje mali paviljon grade...sve ozbiljne, slavne, zvonke, štovanja vredne...¹⁰⁹

Hvei Cong je dao da se u svaku stenu ukleše ime koje bi joj nadenuo. Vetrom i vodom izvajane vrtne skulpture uglavnom su poticale iz Tajhu jezera (太湖石) kraj Sudžoa. Na pronalaženju i vađenju stena, njihovoj obradi i transportu, angažovane su stotine radnika pod nadzorom izvesnog Džu Sina (Zhu Xun, 朱勛) koji je upamćen kao primer pohlepnog i nečasnog službenika. Cena vrtnih stena je već u Sung periodu dosegala do cene najskupljih umetničkih predmeta i slika. Du Van (Du Wan, 杜筮) je 1133. godine objavio prvu knjigu o vrtnim stenama *Katalog stena šume oblaka* (Yun linshi pu, 云林石谱) u kojoj je postavio standarde za njihovo vrednovanje. Time je petrofilija stekla status ozbiljne intelektualne aktivnosti. Među poznavacima, obožavaocima i kolekcionarima vrtnih stena, pojaviće se mnoga od velikih imena kineske književnosti i umetnosti. Kolekcionarska strast je ponekad imala zastrašujuće razmere. Čuvena *Stena linglong žada*¹¹⁰ (yu linglong shi, 玉玲珑石) koja se danas nalazi u šangajskom *Ji vrtu* (Yu yuan) potiče iz ovog perioda i prvobitno je namenjena Severoistočnom vrhu. Brod kojim je dopremana u Bjenlijang je potonuo na Huangpu reci u blizini današnjeg Šangaja. Sredinom šesnaestog veka carski službenik Pan Jinduan je isušio deo rečnog korita da bi se domogao ove čuvene stene.

Opisi Severoistočnog vrha su izuzetno važni za izučavanje istorije kineskog vrta jer, pored spiska imena stena, ovde se prvi put pominju i nazivi vrtnih predela (*jing*, 景). Najpoznatiji su predeli kreirani u duhu čuvenih mesta u carstvu kao što su Đjanhu jezero u Šaosingu (Shaoxing, Jianhu, 绍兴 - 鉴湖) i Feilai vrh u Hangdžou (Hangzhou, Feilaifeng, 杭州, 飞来峰). Još su značajniji oni predeli u vrtu koji odražavaju sadržaj pesama kao što su *Breskvin potok* (Taoksi, 桃溪) prema stihovima Tao Čjena i *Šljivin ribnjak* (Meichi, 梅池) prema pesmi Lin Bua (林逋)¹¹¹. Na najvišem vrhu u vrtu nalazila se *Uzvišena senica* sa koje *dokle se pogled pruža vide se prekrasni vrhovi brda, pećine, senice i paviljoni, trava i drveće, neko visoko a neko nisko, neko sasvim blizu neko daleko, te ono koje vene i koje cveta*.¹¹²

U ovom primeru mogu se prepoznati dve nove i veoma važne odlike vrta. Prva je *pozajmljivanje predela (jie jing)* – posebno osmišljena prostorna situacija koja omogućava da udaljeni predeli učestvuju u ukupnoj slici vrta. Druga je ustanovljeni estetski stav da u lepoti vrta učestvuju podjednako slike rađanja i bujanja kao i slike opadanja i smrti. U

¹⁰⁸ v. u Grace Wu: Records of Huanyang palace..

¹⁰⁹ Prevod na engleski jezik vidi u Meggie Keswick, The Chinese Garden - history, art and architecture, London 1978.

¹¹⁰ O terminu „linglong” vidi u odeljku 3.1.2.

¹¹¹ Tao Qian vidi period Razjedinjenja.

Lin Bu (968 – 1028) je jedan od najvećih pesnika Severne Sung dinastije. Živeo je sam povučeno kraj Zapadnog jezera ne hajući za društveni položaj i književnu slavu koja je došla posle njegove smrti.

¹¹² Meggie Keswick, ibid.

Severoistočnom vrhu je takođe prvi put vidljiva prostorna organizacija koja omogućava da se veliki broj različitih vrtnih predela formira na srazmerno maloj teritoriji. Ovaj **princip** će kasnije biti poznat kao **Svet u čajniku** (huzhong tiandi, 壺中天地). Pisci Sung perioda stvorili su veliki broj termina i izraza koji se odnose na razne aspekte umeća građenja vrta. Prvi put jasno je opredeljena razlika među tipovima vrtnih objekata kao što su *paviljon kraj vode* (*xuan*, 軒), *jednostavna kao koliba* (*an*, 庵), *skriveni studio učenjaka* (*zhai* 齋) i mnogi drugi. Mi i danas sve ove objekte zovemo isključivo zbirnim imenom – paviljon.

U Bjenlijangu i neposrednoj okolini je pored imperijalnih postojao i veliki broj privatnih vrtova i vrtova u hramovima. Izvesni Juan je napravio poduži spisak njihovih imena i mesta na kojima su se nalazili¹¹³. Vrtovi u hramovima su bili veoma važni centri društvenog života. U njima su se organizovale zabave ne samo prilikom verskih praznika već i o mnogim privatnim i porodičnim proslavama građana. Svaki hram je imao kalendar vašara, sajмова i drugih okupljanja koja su se često dešavala u vrtu. Najveći i najpoznatiji su bili vrt *Hrama Bude od deset stopa* i vrt *Hrama Prečasnog Mudraca*. Među privatnim vrtovima pominju se vrtovi Velikog generala Vanga, Velikog kancelara Vanga, Princa Lija, Velikog učitelja Caja, te uglednih familija Vang i Mei. Posedi manje čuvenih građana upamćeni su po imenima vrtova kao što su *Vrt neobične radosti*, *Vrt niskog bora*, *Vrt običnog građanina* i *Vrt zajedničkog ushićenja*.

Mali gradski vrtovi ili tek vrtno uređeni budžaci, često su se nalazili i sklopu mesta poznatih kao *zabavišta* (*wazi*, 瓦子). To su bile oaze druženja i uživanja u najprometnijim delovima grada sa varijetetskim pozorištima (*zashua*, 杂耍), čajdžinicama (*chalou*, 茶楼) krčmama (*jiupu*, 酒铺) i javnim kućama (*jiyuan*, 妓院). Zabavišta su uvek bila u blizini trgovišta, pijaca i gradskih kapija. *Pir gostiju* (*wazi*) koji se nalazio zapadno od Jezera zlatnog sjaja, bio je zapravo veoma raskošno uređen vrt *sa paviljonima, senicama, jezerima povezanim krivudavim potocima, nasipima i šarenim čamcima na kojima su ljubitelji vina priređivali zabave i ploveći uživali u krajoliku*¹¹⁴. Dostojanstvenicima koji su slati na službu u druge gradove priređivane su ispraćajne zabave u *Saboru poštovanih* i *Cvetanju lotosa* - kafanama sa posebno uređenim galerijama na spratu iz kojih se pružao pogled na vrt. Nažalost, ovo je gotovo sve što pouzdano znamo o malim gradskim i privatnim vrtovima Bjenlijanga.

Luojiang je u periodu Severne Sung dinastije bio grad privatnih vrtova koji su se duže održali od carskih u Bjenlijangu i o kojima se više pisalo. Li G' Fei (李格非, 1047-1107) je u *Zapisima o čuvenim vrtovima Luojiang*¹¹⁵ opisao devetnaest najpoznatijih vrtova svog vremena. Prema njegovim rečima, po stanju vrtova ljudi su prepoznavali periode uspona i propadanja grada. Luojiang i njegova okolina bili su poznati po prirodnim lepotama. U njemu je tokom vladavine Severne Sung dinastije živio veliki broj znamenitih ljudi od kojih su mnogi posedovali sopstvene vrtove ali su često učestvovali i u uređenju prostora okolnih izletišta.

U ovom periodu razlikuju se tri vrste građanskih vrtova: vrtne rezidencije (*zhai yuan*, 宅园), mesta šetnje i odmora (*you qi*, 游憩) i cvetne bašte (*hua yuan*, 花园).

Vrtne rezidencije su gradski vrtovi u kojima se odvijao porodični život. U njima se doslovno stanovalo. *Vrt Velikog kancelara Fu Bia*¹¹⁶ (Fuzheng gong yuan, 富郑公园) bio je poznat po lepoti arhitekture velikog broja objekata u njemu. Južnim delom vrta dominirala je

¹¹³ Fengchuang xiaodu u Tang yulin, waishiyi zhong, Shanghai guji chubanshe 1991.

¹¹⁴ Li Lian, ibid.

¹¹⁵ Luojiang ming yuan ji, 洛阳名园记, 1095.

¹¹⁶ Fu Bi (富弼, 1004-1083)

prostrana *Dvorana četiri krajolika* (si jing tang, 四景堂) ispred koje je Most utvrde (jin qiao, 津桥) vodio do *Senice četvrtastog toka* (fangliu ting, 方流亭). Sve zajedno je verovatno ličilo na sliku Jezera zlatnog sjaja u prestonici. U severnom delu vrta četiri pećine od naslaganih stena vodile su u šumu bambusa. Prolazi u veštačkim brdima koji liče na pećine su ušli u modu tokom Sung perioda i od tada su postali čest motiv vrtnih krajolika.

Vrt kružnog potoka (Huan xi, 环溪) je bio prostrani porodični dom Vang Kaja. U njemu su postojala dva jezera spojena potocima sa istočne i zapadne strane po čemu je i dobio ime. Na severnu obalu velikog jezera naslanjao se *Prohladni paviljon nad vodom* (liang xie, 凉谢) sa pogledom na malo ostrvo. *Dvorana brokata* (jin ting, 锦厅) je mogla da primi čak stotinak ljudi. Nekoliko visokih, spratnih objekata izgrađeno je da bi se iz njih moglo uživati u pogledu na južne planine.

Vrt divnog sada (Miaoshuai yuan, 苗帅园) je podignut za Vang Pua (王溥), ministra na Tang dvoru tako da je u doba Li G'feja šuma bambusa u ovom vrtu već imala stotinak godina. Zbog toga je ceo predeo bio u tamno zelenim senkama. Glavnu dvoranu nadvisila su dva ogromna kineska kestena¹¹⁷. Iza bambusove šume nekoliko senica je razmešteno između sedam starih, kvrgavih borova, što je imitiralo prizore iz najranijih dela pejzažnog slikarstva. Jezero sa *vodenom dvoranom* (xuan) koja se ogledala u njemu dopunjavalo je sliku.

Vrt Džao Hanvanga (Zhaohan wang yuan, 赵韩王园) je često menjao vlasnike i sve više je izgrađivan tako da, kada je napokon postao carski posed, bio zatrpan brojnim senicama i paviljonima. Za razliku od njega, stari Bai Đijev vrt koji se sada zvao **Vrt hrama velike reči** (Dazisi yuan, 大字寺园), zadržao je lepotu slobodnog prostora sa svega nekoliko skromnih objekata. Gradski vrtovi Luojanga kolebali su se između razmetljive arhitekture i ljubavi prema prirodnom. U vekovima koji dolaze brojni pokušaji da se dve krajnosti pomire biće glavna preokupacija graditelja vrtova. **Vrt jezera** (Huyuan, 湖园) koji je u Tang periodu pripadao Pei Duu, sada je dobio *Ostrvo sto cvetova* (Bai hua zhou, 百花洲), senicu i *Terasu šljive* (梅台) na obali, i još jednu veliku dvoranu (Sibing tang, 四并堂) iza njih. Balans je, izgleda, održavala ljupkost predela sa slamnatim krovom male kolibe (an, 庵).

Mesta odmora i šetnje – *jou cí*, su veliki posedi izvan grada na kojima su pojedini, stazama ugodnim za duge šetnje povezani delovi uređeni u vrtnu ambijentalne celine. U njima se smenjuju prirodni krajolici i vrtovi. Tokom Sung perioda lepota prirode postaje najdominantnija tema pesničkog i likovnog stvaralaštva. Misao čuvenog slikara Guo Sija (Guo Xi, 郭熙 1020-1090), koja je kasnije često citirana u mnogim delima, najbolje objašnjava senzibilitet ljudi tog vremena:

*Plemenit čovek ispunjenje nalazi u pejzažima, povučen, zagnjuren u rustični predeo on neguje svoju pravu prirodu i sred bezbrižne igre potoka i stena ostvaruje svoja zadovoljstva, tamo gde može sretati ribare, drvoseče i mudre samotnike, gde pogledom prati let ždralova i čuje glasanje majmuna. Graja i galama prašnjavog sveta zatamnjenog u naseljima čoveka užasava, duh naš ka vrhovima planina u izmaglici stremi, pa ipak, retko tamo stiže.*¹¹⁸

Ovakve ideje i slike uobličile su *mesta odmora i šetnje* u najčuvenije vrtove epohe.

¹¹⁷ Aesculus chinensis bunge - qi ye shu, 七叶树

¹¹⁸ Guo Xi, Uzvišene poruke šuma i izvora (lin quan gaozhi, 林泉高致)

Vrt Samotnog uživanja (Duluo yuan, 独乐园) podigao je 1073. godine čuveni historičar i leksikograf S'ma Guang (Sima Guang, 司马光, 1019-1086). Nakon duge i uspješne karijere na Šen Congovom dvoru 1071. godine se povukao u Luojiang. Vrt u kojem je živio opisao je u *Zapisima o Vrtu Samotnog uživanja*¹¹⁹. Prateći ovaj tekst Čju Jing (Qiu Ying, 仇英, 1494-1552) je naslikao *Panoramu Vrta samotnog uživanja*, 381 centimetara dugačak svitak uz koji je dodao S'ma Guangov opis u rukopisu Ven Džengminga iz 1558. godine. Ovaj zapis i prateći stihovi opisuju sedam vrtnih predela (*ding*) koji su uobličeni tako da asociraju na važne događaje u životu slavnih ljudi koji su se odigrali u vrtu.

Predeo *Dvorane za čitanje* u S'ma Guangovom vrtu bio je posvećen Dung Džungšuu (*Dong Zhongshu*, 董仲舒, 179 -104 p.n.e.),¹²⁰ koji se pamti i po tome što je napisao kako je toliko bio obuzet čitanjem da tri godine nije podigao pogled sa knjige u vrt. *Paviljon igre vodom* bio je smešten u ambijent koji treba da podseća na Du Muovu (杜牧, 803 -852)¹²¹ senicu u kojoj je ovaj veliki pesnik stvarao i u potoku prao kamen za pripremu tuša. *Ribarska koliba* asocira na Jen Celinga (Yan Ziling, 严子陵) iz Istočne Han dinastije. On je napustio visoki položaj na dvoru Guan Vua i potom vodio život seljaka i ribara.

Vang Hvejdž' (Wang Huizhi, 王徽之, 321 -79)¹²² se takođe povukao u osamu jednog bambusovog luga i upamćen je po tome što se obratio stabljici bambusa rečima: *Kako bi mogao provesti makar i jedan jedini dan bez vas, gospodine?* Po slici koju je u S'ma Guangu budila ova rečenica nastao je njegov *Studio bambusovog gaja*. Predeo nazvan *Vrt lekovitih trava* posvećen je uspomeni na Han Bolina (Han Bolin, 韩伯林)¹²³, čuvenog lekara iz perioda Istočne Han dinastije. On je bio poznat po tome što je trideset godina, uvek za istu malu cenu, prodavao lekovito bilje na pijaci u Čang Anu. U poznim godinama je od sopstvene slave pobegao na planinu gde je u miru i kontemplaciji proveo ostatak života.

Senica za zalivanje cveća je slika Bai Đijieve (Bai Juyi, 白居易) kolibe na Sjen planini, gde je najveći pesnik Tang doba proveo dugi niz godina gajeći božure. *Terasa za posmatranje gorja* je nastala na čuvene stihove velikog pesnika Đin dinastije Tao Jenminga (Tao Yuanming, 陶渊明, 365-427):

*Berem hrizanteme pod istočnom ogradom,
onda dugo prema južnim planinama u daljinu gledam.
U svemu tome ima nekog skrivenog smisla, ali
kada nam se ushte da ga iskažemo, reči nas iznevere.*

Sa opisima sedam predela u *Vrtu samotnog uživanja* počinje zrelo doba u istoriji kineskog vrta u kojem će se razviti jedan sasvim nov jezik umetnosti.

Sl. 32 Vrt samotnog uživanja

Čju Jing, slikano tušem na svili, horizontalni svitak (27.8 x 381 cm),
Muzej umetnosti u Klivlendu:

¹¹⁹ Izvorni tekst u Suma wengong wenzhi, Taipei 1967. Vidi takođe Ellen Johnston Laing, Qiu Ying's Depiction of Sima Guang's Duluo Yuan and the View from the Chinese Garden u *Oriental Art* 33 (1987)

¹²⁰ Dong Zhongshu je bio veliki kineski učenjak iz perioda Han dinastije kojem tradicija pripisuje uvođenje konfucijanstva kao službene ideologije.

¹²¹ Du Mu se smatra najvećim pesnikom kasnog Tang perioda.

¹²² Wang Huizhi često se koristio samo nadimkom Wang Ziyou (王子猷).

¹²³ Han Bolin je bio poznat kao Han Kang, 韩康.

[1] Ovdje, podigao sam dvoranu (tang) i u njoj smestio pet hiljada knjiga. Nazvao sam je Dvorana za čitanje (Dushu tang, 读书堂). Mnogo sam vremena tu proveo, mudri behu moji učitelji, vrli prijatelji moji, njima okružen pronikao sam u poreklo vrline i dostojnosti, proučio rituale i muziku....

[2] Južno, kraj drugog zdanja potok teče do okruglog bazena, širokog i dubokog tri hvata, iz kojeg, opet, poput tigrove šape pet se brzaka grana. Odatle voda ide dalje na sever do podnožja senice odakle se survava kao slonovska surla. Tu se deli u dva rukavca koji grle četiri strane zdanja i ponovo se susstiču u severozapadnom uglu. Ovaj predeo se zove Paviljon igre vodom (Nong shui xuan).

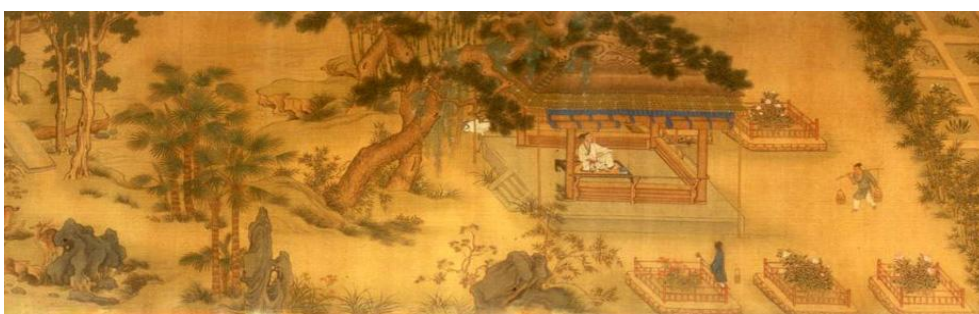

[3] Još dalje na severu je ribnjak sa ostrvom u sredini gde sam, kao disk od žada, u krugu od trideset stopa zasadio bambuse. Kada su vrhovi bambusa povezani zajedno oni čine šator kojeg zovem Koliba za ribarenje (diaoyu an 钓鱼庵).

[5] Zemlja koja je istočno od ribnjaka podeljena je na 120 omanjih aleja-kocki koje sadrže različite vrste medicinskih trava a svaka od ovih sadržala je tablu sa natpisom. Severno od ovog biljnog vrta zasađeni su bambusi u pravougaonom obliku dugački deset koraka tako da kada se njihovi vrhovi vežu formira se koliba. Odavde vodi galerija za šetnju koja se sastojala od redova bambusa pokrivenih puzavicama. Nekoliko leja medicinskih trava preprečio sam na obe strane. Ovo mesto se zove Vrt lekovitih trava (zai yao pu 栽药圃).

[6] Južno od ovog vrta nalazi se šest prostora u kojima su božuri i drugo raznovrsno cveće. Ali svaki rod imao je samo sa dve vrste kao predstavnici svog imena i oblika. Severno od ovog vrta leži paviljon koji se naziva Senica za zalivanje cveća (jiaohua ting 浇花亭).

[7] Luojang leži nedaleko od planina ali se ove ne mogu videti zbog gustog drveća. Stoga sam u mom vrtu podigao terasu na kojoj je senica odakle se može videti Van An i Huan jen pa čak i tako daleko kao što su Fai š' planine. Ovo mesto se zove Terasa za posmatranje gorja (见山台).

S'ma Guangov posed je svakako najpoznatije mesto odmora i šetnje ove epohe, uprkos tome što su postojala i mnoga druga, daleko veći i raskošniji vrtovi.

Visoki carski službenik u Upraviteljstvu javnih radova Dung Š' (Dong Shi, 董氏) posedovao je dva vrta – **Istočni i Zapadni vrt**, koji su poznati pod popularnim zajedničkim imenom - *Vrt*

za otrežnjenje pijanih (xingjiu chi, 醒酒池). Ovo su bila mesta okupljanja poznatih ličnosti iz javnog života i pompeznih zabava o kojima bi se mnogo i svuda pričalo. Tako su i sazdani. U njima se, kao na kakvoj izložbi, nalazilo gotovo sve što je umeće građenja vrta tada poznavalo. Oba vrta su bila zatrpana objektima svih vrsta sa čitavim katalogom najpopularnijih konvencionalnih imena i raznih novotarija. U Dungšijevom Istočnom vrtu (董氏东园), severno od tri neobično velike dvorane, duboko sred bambusove šume, smeštene su kamene posude u obliku cvetova lotosa (shi fu rong, 石芙蓉) iz kojih je prskala voda. One su bile jedine fontane u Kini sve do osamnaestog veka kada je jezuitskim misionarima dozvoljeno da izgrade nekoliko komada u jednom ćošku Juanming vrta u Bejđingu. Prisustvo raznih naprava u vrtu smatralo se izrazom lošeg ukusa. Jezero u Istočnom vrtu takođe su krasile veštačke kaskade i vodopadi. Tu je i veliki broj dvorana u kojima se živelo i senice sa već poznatim popularnim imenima kao što su *Senica plutajućih zdelica* i *Senica zelenog žada*. I mnogi drugi vrtovi u Luošanu su ostali poznati ili po monumentalnoj konvencionalnosti ili neprimerenoj ekstravaganciji. Ugledne porodice su često svoju moć pokazivale pompeznim uređenjem vrtova. **Vrt sabranog proleća** (Congchun yuan, 丛春园) je jedini vrt u kojem je postojao drvored, pravilan geometrijski raspored rastinja i simetričan raspored zdanja. Geometrijska strogost i preciznost nikada nisu zaživeli u kineskom vrtu.

Pored vrtne rezidencije u gradu koja se kao i Dung Š'ov posed zvala **Istočni vrt**, (Dongyuan, 东园) porodica Ven Lugunga (Wen Lugong, 文潞公) posedovala je i ogromno imanje izvan grada - **Vrt purpurno zlatne terase klana Džang** (Zijintai zhangshi yuan, 紫金台张氏园). Rezidencija je za razliku od drugih, primereno malih gradskih vrtova, imala veliko jezero opervaženo skupocenim stenama, nekoliko manjih vodenih površina i prilično prostran deo vrta u kojem je gajeno lekovito bilje. Vrt na imanju naslanjao se na ogromno jezero koje je, mada nije bilo u vlasništvu porodice, činilo ovaj posed izuzetno luksuznim.

Uz prostrani dom kancelara Lu Mengdženga (Lu Mengzheng, 吕蒙正, 990-1003), na severnoj obali reke Li, nalazio se **Lu Venmunov vrt** (Lu Wenmu yuan, 吕文穆园) sa nekoliko zdanja koja su bila povezana mostom. Ovakva prostorna kompozicija je tokom Sung perioda bila popularan pomodni detalj u vrtu.

Pored S'ma Guangovog poseda još nekoliko njih pokazuje dobar ukus, primerenu skromnost i karakteristično uvažavanje lepote prirodnog predela. **Vrt klana Lju** (Liushi yuan, 刘氏园) je hvaljen zbog izuzetno dobre dispozicije, izbora vrsta i sklada volumena objekata, te ravnoteže zelenila i izgrađenih površina. **Ostrvo bora** (Songdao, 松岛) je poznato po tome što je u ovom vrtu sa pažnjom i ljubavlju sačuvana šuma starih borova iz vrta koji se tu nalazio tokom prethodnog Tang perioda. U podnožju Mang planina, severno od Luošana nalazio se dvostruki (shui i bei) **Vrt klana Hu** (Shuibeihushi yuan 水北, 胡氏园). U njemu je veliki broj senica, terasa, dvorana i kula raspoređen po obroncima brda tako da ne remeti njihov izvorni izgled. *Mesta za odmor i šetnju* su najčešće i bila samo pažljivo uređena skupina malih, diskretnih vrtnih predela, razbacanih po prostranim imanjima. Tu i tamo ovakve predele činili su samo impresivni zasadi cveća bez ikakvih objekata i drugih elemenata karakterističnih za vrt.

Cvetne bašte su nastale tokom Sung perioda zahvaljujući tome što su mnogi pesnici i slikari tog vremena nove vrste cvetova uzimali za predmet umetničkog stvaranja. Oujang Sju (Ouyang Xiu, 欧阳修, 1007-1072) je 1034. godine u *Zapisima o božurima Luošana* (Luoyang mudan ji, 洛阳牡丹记) opisao 24 vrste božura i lokalne običaje u vezi sa gajenjem cveća. Pored

ovog, veoma čuvenog dela, poznati su i zapisi o božurima Čengdžoa, Tjenpenga i Jangdžoa ¹²⁴. Dok su se do tada pisci bavili uglavnom arhitekturom i zbivanjima u vrtu, Vang Fangcing (Wang Fangqing, 王方庆) je napisao prvu raspravu o cveću i drveću u knjizi pod naslovom *Razmeštaj biljaka u vrtu* (Yuanlin caomu shu, 园林草木疏). Za čuveni **Vrt božura** u Luojangu (Mudan yuan, 牡丹园)¹²⁵ tvrdi se da je u njemu posađeno preko 100 000 stabala božura *te je ceo grad po njemu mirisao*¹²⁶. Ogromni zasadi božura i preko 100 mua bambusove šume činili su **Vrt vraćanja čovekoljublju** (Guiren yuan, 归仁园) najvećim u Luojangu. Ovaj vrt je u Tang dinastiji podigao kancelar Niu Sengžu a kancelar Sung dinastije Li Fang (李昉) ga je učinio pravim vrtom, izgrađivši u njemu veliku senicu. Postojao je još jedan vrt sličnog imena – **Vrt u kojem buja čovekoljublje** (Lishiren feng yuan, 李氏仁丰园) – upamćen kao prvo mesto na kojem su kalemljenjem stvorene nove sorte ukrasnog drveća.

Vrtovi Luojanga su krajem ove epohe polako počeli da nestaju. Stanovništvo je opadalo i grad više nikada nije uspeo da povрати svoj nekadašnji sjaj. Umeće građenja vrtova je nastavilo da se razvija u sasvim drugačijim okolnostima na jugu tadašnjeg carstva.

Lin An (临安城), *Grad okrenut miru*¹²⁷, postao je prestonica Južne Sung dinastije nakon pada Bijenlijanga 1126. godine. Za razliku od drugih prestonica Lin An nije imao dugu istoriju. Teritorija na kojoj se nalazio nekada je bila morski zaliv koji se pružao do visokih obronaka planina Baoš'¹²⁸, Lingjen i Vu. Tokom Han perioda izgrađeni su prvi nasipi za odbranu od mora. Zahvaljujući tome vremenom su nanosi reke Čientang (Qiantang) osvojili teritoriju ostavivši na zapadu veliko Zapadno jezero (Xihu). Prvo naselje nastalo je verovatno na planini Vu, južno od jezera i ubrzo je preraslo u grad. Vojvoda državnice Jue izgradio je prve gradske bedeme 591. godine¹²⁹. Zahvaljujući plodnom rečnom nanosu i obilju vode poljoprivreda je napredovala i ceo kraj je ubrzo preplavljen bujnom vegetacijom. Dolaskom Sung dvora grad je naglo počeo da se razvija. U periodu između 1165. i 1173. godine evidentirano je 104, 669 porodica a do 1275. godine broj stanovnika se učtvorostručio na nekih 1.200.000.¹³⁰

Marko Polo¹³¹ koji je ovde boravio u trinaestom veku bio je fasciniran veličinom, lepotom i bogatstvom grada:

Kinsaj¹³² je najveći grad koji se može videti na svetu, gde čovek može naći tolika zadovoljstva da mu se čini da je u raju... U gradu je beskrajan broj taverni, velikih restorana, pozorišta, i svih mogućih vrsta zabave na ulici: onih koji prepričavaju priče do putujućih glumačkih družina, marioneta i lutkarskih pozorišta, akrobata, žonglera, penjača po visećem konopcu, te vlasnika raznih životinja koje izvode predstave. Jedno od najpopularnijih mesta je Zapadno jezero na kojem je čitava flota čamaca za zabavu... Kroz veliku kapiju ulazi se u srednji deo (palate) gde se na obe strane nalaze veliki, prostrani paviljoni koji su u ravni sa zemljom a čije krovove podržavaju stubovi ukrašeni zlatom i azurno plavom bojom. Napred, u čelu nalazi se

¹²⁴ Wang Guan (王观), Yangzhou shaoyao pu (扬州芍药谱).

¹²⁵ Zvanično ime ovog vrta je Tianwang yuanhuayuanzi 天王院花园子.

¹²⁶ Sve 24 vrste koje je Oujang Sju opisao su stabla a ne zeljaste vrste.

¹²⁷ Današnji Hangdžou u Đjangsu provinciji.

¹²⁸ Danas su to planine Huang (Huang shan, 隍山)

¹²⁹ Obim grada iznosio je 11 lia (oko 7 kilometara).

¹³⁰ J. Gernet navodi isti podatak dok je u Enciklopediji Britanika broj stanovnika procenjen na dva miliona.

¹³¹ Originalni tekst u *Il milione*, manuskript, 1298/99, se u mnogome razlikuje. Ovaj navod je prevod verzije objavljene u *The Book of Ser Marko Polo concerning the Kingdoms and Marvels of the East*, London 1926.

¹³² Marko Polo koristi naziv Kinsaj što je na persijskom jeziku značilo Prestonica.

glavno zdanje koje je veće od svih ostalih i ima tavanicu ukrašenu zlatnim nitima. Okolni zidovi ukrašeni su slikama koje govore o nekadašnjim kraljevima. Još dalje, kroz palate stiže se do sjajnih vrtova u kojima su mnoge životinje i raste svakojako voće..

Lin An nije ličio ni na jednu prestonicu pre ni posle ovog perioda. Zbog konfiguracije raspoloživog terena između planina i reke bio je sasvim nepravilnog oblika. Carski put, od severne kapije do palate na jugu grada, presecao ga je na istočnu i zapadnu polovinu. Teritorija je podeljena na osam, unutar i dve oblasti izvan gradskih zidina, sa ukupno 68 kvartova. Zbog naglog rasta broja stanovnika građene su zgrade od po tri do pet spratova kakve nikada nisu postojale u drugim gradovima. Ulice su bile izuzetno zakrčene i bučne. Trgovina se obavljala na oko 440 malih i velikih pijaca, uglavnom duž kanala u gradu i izvan njega. U Lin Anu su postojala čak 23 mesta zabave-zabavišta (wazi, 瓦字) od kojih je ono u severnom podgrađu imalo čak 13 pozornica ali ni jedan vrt. Samo nekoliko hramova u gradu bilo je smešteno u vrtno okruženje.¹³³

Sl. 33 Lin An

Lin An (Hangdžou)
u periodu Južne Sung dinastije

1. Dvorski vrt
2. Vrt utvrde od žada
3. Vrt raskošnog krajolika
4. Vrt pet vrba
5. Vrt šljivinog brega
6. Vrt čajnika od žada
7. Vrt perfekta Sjua
8. Vrt zasićen slatkim mirisom
9. Vrt pravog bisera
10. Vrt radosne male vode
11. Vrt veselja
12. Vrt planinskog štita
13. Vrt sabranih krajolika

- a Bajđijeva prevlaka
b Gušan ostrvo
c Sudung Poova prevlaka

Za razliku od svih drugih prestonica u Lin Anu je bilo veoma malo slobodnog prostora. To je nateralo graditelje vrtova da stvore sasvim nov pristup u oblikovanju prostora koji im je omogućavao da u sasvim male vrtove smeste sve neophodne tradicionalne elemente. Vu Z'mu (Wu Zimu, 吴自牧) u *Viđeno u snu dok se kuvala kaša* (Meng lianglu, 梦粱录)¹³⁴ je pisao o svakodnevnom životu u Lin Anu i zabavama na Zapadnom jezeru. On pominje šesnaest poznatih privatnih vrtova. O petnaest carskih vrtova pisao je Džu Pengdeng (Zhu Pengdeng, 朱彭等) u *Starim zapisima Južne Sung dinastije* (Nansong guji kao, 南宋古迹考).

Hou Vrt (Hou yuan, 后苑) je bio dvorski vrt. Nalazio se na severozapadnom brdu iza palate (Fenghuang shan, 凤凰山). U njemu je bilo *Malo Zapadno jezero* (Xiao Xihu) – minijatura

¹³³ Lin An je imao 57 budističkih, 13 ženskih i 20 daoističkih hramova u gradu, te oko 200 hramova izvan zidina.

¹³⁴ Ovo delo se sastoji od 19 knjiga (juan)

kopija Zapadnog jezera uokvirena koridorom dužine 180 metara. Kao uspomena na Bijenljang podignut je po jedan vrt izvan svake gradske kapije¹³⁵. Južno od Đianhvei kapije (嘉会门) Car Sjao Cong je 1166. godine izgradio repliku *Vrta utvrde od žada* (Yujin yuan, 玉津园). Predeo izvan Čingbo kapije poznat je pod imenom *Zlatke pevaju među urbama* (liu lang wen ying, 柳浪闻莺).¹³⁶ Tu je podignut *Vrt sabranih krajolika* (Jujing yuan, 聚景园) za koji je inskripcije car napisao svojeručno. *Vrt raskošnog krajolika* (Fujing yuan, 富景园) i *Vrt pet vrba* (Wuliu yuan, 五柳园) nalazili su se izvan Sin kapije (Xinmen, 新门). Pogled na obližnja brda ispred Čjenhu kapije zaklanjao je *Vrt planinskog štita* (Pingshan yuan, 屏山园) a *Vrt čajnika od žada* (Yuhu yuan, 玉壶园) smešten je kraj kapije Čjentang (Qiantang, 钱塘门). Mnogi drugi mali i veliki carski posedi nalazili su se na gotovo svim značajnijim mestima u okolini grada. U blizini najlepših mostova podignuti su *Vrt slavlja* (Qingle yuan, 庆乐园) i *Vrt zasićen slatkim mirisom* (Jifang yuan, 集芳园) a kraj izvora su bili *Vrt radosne male vode* (Xiaoshui le yuan, 小水乐园) i *Vrt pravog bisera* (Zhenzhu yuan, 真珠园). Većina carskih vrtova se više oslanjala na lepotu mesta na kojima su se nalazili no na umeće kreatora. Neki od njih, kao *Vrt šljivinog brega* (Meigang yuan, 梅冈园) i *Šljivin sad* (Meimu yuan, 梅木园), bili su tek nešto više od bogatih voćnjaka.

Pored dvorskog, u samom gradu je zbog nedostatka prostora bilo svega desetak sasvim malih privatnih vrtova. Lin An je smešten uz Zapadno jezero sred veoma impresivnog predela i građani su vremenom stekli naviku da jezero i okolna brda koriste kao neku vrstu velikog javnog vrta.

Pingđjang (*Ping jiang*, 平江), današnji **Sudžou** (*Suzhou*, 苏州), nalazio se severno od Lin Ana sa kojim je povezan Velikim kanalom. On je jedan od tri najstarija grada Đjangnan regije¹³⁷. Smatra se kolevkom Vu (Wu, 吴) kulture koja je u ovom području gradila naselja pre 2.500 godina. U periodu Proleća i jeseni kralj H'lu je 514. godine stare ere izgradio prestonicu koja je nosila ime osnivača. Ime Sudžou pojavljuje se tek od 589. godine. U Sung periodu grad se zvao Pingđiang. Poređenjem opisa grada u analima *Proleća i jeseni kraljevstava Vu i Jue* (Wu yue chungiu, 吴越春秋) i mape iz Sung perioda, može se zaključiti da se malo toga promenilo u obimu i strukturi grada u periodu od šestog do dvanaestog veka. Čak su i imena mostova i kvartova uglavnom ostala ista.

Grad pravougaone osnove prostirao se 4 km u pravcu sever-jug i oko 3 km u pravcu istok-zapad. Opasan je visokim zidinama sa 5 kapija na drumskim prilazima i 3 kapije na kanalima. Kompleks zgrada regionalne uprave bio je palatno organizovan u centru grada i odeljen sopstvenim zidom sa tri kapije. Ostatak prostora je organizovan u ortogonalnoj shemi ulica i kanala kojom su formirani pravilni gradski kvartovi.

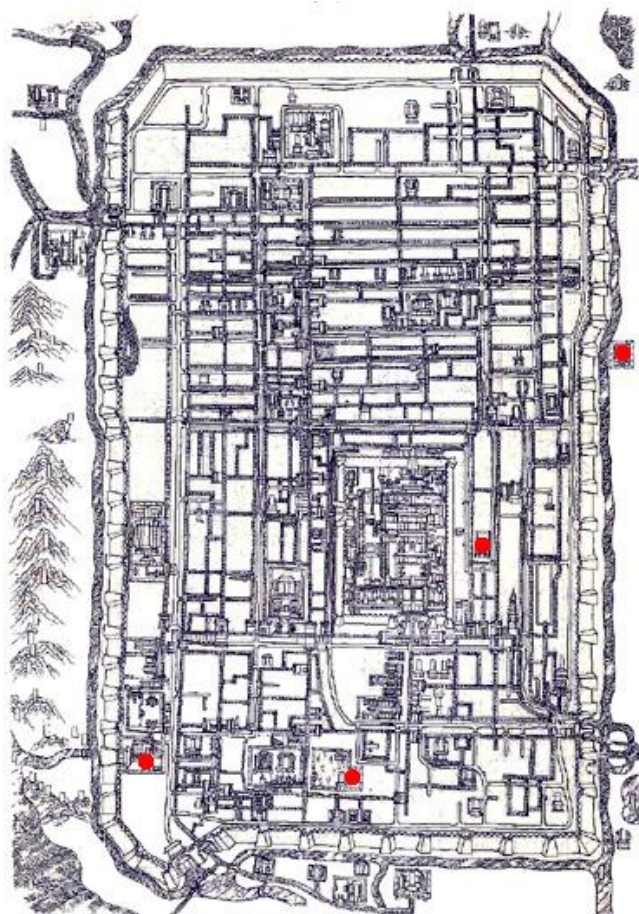
Sudžou je u to doba bio najznačajniji trgovački centar. Roba je prevožena Velikim kanalom koji je povezan sa širokim odbranbenim kanalom oko gradskih zidina. Odatle je kroz tri posebne kapije, mrežom unutrašnjih kanala, roba mogla biti dovežena do bilo koje tačke u gradu. Tako je nastao novi tip kompleksa zgrada porodičnog stanovanja poznat kao *ulica napred, kanal nazad*. Ovi porodični posedi su često sadržali i sasvim male, dvorišne vrtove. Tokom Sung perioda u gradu je bilo svega nekoliko pravih privatnih vrtova od kojih je do danas sačuvan samo *Vrt senice modrog talasa*. Današnji vrt *Planinska vila okružena lepim se*

¹³⁵ Lin An je imao 13 gradskih kapija i 5 vodenih prolaza .

¹³⁶ Jedan je od deset čuvenih krajolika Hangdžoa (vidi 4.2. vrste vrtova, Hangdzou)

¹³⁷ Druga dva su Nanking i Šaosing.

verovatno takođe nalazi na mestu na kojem je u Sung periodu postojao *Vrt uživanja* ali od ovog nisu ostali ni tragovi.

Sl. 34 Pingđjang

*Pingđang (Sudžou), plan grada
Ping jiang tu (平江图)*

*Najstariji sačuvani plan grada u Kini
ugraviran je u granitnu ploču 1229.
godine.*

*Na planu su označena mesta koja je Lju
Dundžen identifikovao kao vrtove.*

Vrt senice modrog talasa (Canglang ting, 沧浪亭) najstariji je od svih sačuvanih vrtova u Sudžou. Nalazi se u *San jen* (三元坊) kvartu u južnom delu grada. Početkom desetog veka na ovom mestu se nalazila vrtna rezidencija generala Sun Čengjoua (Sun Chengyou, 孙承佑) i tada je bio poznat samo po imenu vlasnika. Deo ovog poseda je 1044. godine kupio pesnik Su Šunćin (Su Shunqin, 苏舜钦)¹³⁸ u nameri da izgradi vrt u kojem bi živeo po završetku karijere vojnog upravitelja. O tome, u svojim *Zapisima o Senici modrog talasa* piše:

Istočno od Konfucijevog hrama bila su brda od zemlje pokrivena drvećem i travom, i povećća površina pod vodom sasvim različita od ostalih u gradu. Trenutno opčinjen ovim mestom, kupio sam ga za 20 000, podigao sam senicu na steni koja se nadvila nad severnom obalom - to sam mesto prozvao Canglang senicom.

Ime ovog vrta zapravo potiče iz stihova jedne pesme iz ciklusa *Elegije Čua* u kojoj ribar ovako odgovara pesniku Či Juenu¹³⁹:

*Kada je Canglang bistra
perem trake svog šešira,
Ako je zamućena,
tada operem stopala.*

¹³⁸ Su Shunqie ili Zi Mei (子美)

¹³⁹ Qu Yuan, 屈原 (340 - 278 p.n.e.) jedan od najvećih kineskih pesnika svih vremena.

Mada se smatra najstarijim vrtom u Sudžou vrlo je teško u njemu razaznati delove koji bi mogli biti ostaci iz Sung perioda. Tokom vremena nekoliko puta je menjan njegov sadržaj, namena, veličina, pa čak i konfiguracija terena. Početkom Ming perioda ceo kompleks je pretvoren u manastir. General Sung Luo je rekonstruisao vrt i dodao terase, koridor i nekoliko drugih objekata. Iz tog vremena potiče i tabla ispisana kaligrafijom Ven Dženminga. Današnji vrt zauzima površinu nešto veću od jednog hektara. Vodena površina od 1.6 ari na koju se oslanja svojom južnom stranom, donekle odgovara onoj koja se pominje u četrnaestom poglavlju Fan Čengdaovih *Istorijskih zapisa o Vuđinu* (Fan Chengda, 范成大 Wujun zhi, 吴郡志). Izgled samog vrta uglavnom potiče iz Čing perioda. Poslednja rekonstrukcija izvršena je 1963. godine.

Vrt uživanja (Le yuan, 乐园) se nalazio u severozapadnom delu Pingđjanga. Od 1045. godine bio je u posedu porodice Džu Čangvena (Zhu Changwen, 朱长文, 1039-1098), slavnog intelektualca, nadarenog pisca i teoretičara muzike koji je u njemu proveo gotovo ceo svoj život. Džu Čangven je neobično rano, već u dvadesetoj godini, stekao visoko zvanje (*jinshi*) ali nikada nije prihvatio bilo kakav službeni položaj. U njegovom vrtu okupljali su se najučeniji ljudi ove epohe. Krajem 1081. godine napisao je *Zapise o vrtu uživanja* (Lepu ji, 乐圃集) koji su izuzetno značajno svedočanstvo o kulturi i umetnosti vrta.

U uvodnom delu Džu Čangven govori o mnogim istorijskim ličnostima, najpre o onima koji su se posvetili dobrobiti sveta a potom i o onima koji su se od njega povlačili u svoje vrtove. On nalazi da ove dve vrste ljudi vezuje isti užitek – *le*. Objašnjavajući ovaj pojam i razloge iz kojih je svoj vrt tako nazvao, Džu Čangven se kao i S'ma Guang u *Zapisima o Vrtu samotnog uživanja* oslanja na Konfucijeve *Analekte*. Njegov vrt nije *locus amoenus* već mesto ostvarenja životne radosti u spoznaji i usaglašavanju sa opštim principima postojanja. I sve druge njegove pobude u vezi sa vrtom su misaone prirode što se vidi iz šturih opisa koji slede uvodna promišljanja.

Uvod u vrt čini stan koji se sastoji od četiri objekta organizovana oko centralnog dvorišta. U prostranoj severnoj dvorani od tri raspona i njenim bočnim sobama odvijao se porodični život. *Dvorana poniranja u klasike* na južnoj strani dvorišta je mesto posvećeno konfucijanskom učenju *na kojem se promišlja Šest umeća*. Istočno krilo dvorane činili su ambar i magaze koje je Džu Čangven nazvao *Milin* aludirajući na školu legendarnog cara Jua. Na drugoj strani je *Studio detinje čistote* u kojem je podučavao svoju decu. Time je zaokruženo jezgro konfucijanskog karaktera kojem su, sa tri strane, ravnotežu uspostavljali vešto raspoređeni vrtni objekti u duhu daoističkog učenja. Tako je *Soba ždralova*, u kojoj su ove ptice zaista gajene, simbolizovala daoistički svet besmrtnosti.

Osnovna konfiguracija terena u vrtu ima dugu istoriju. Na ovom mestu se u periodu Zaraćenih država nalazio vrt za čijeg tvorca, Čjen Jenljaoa¹⁴⁰ Džu Čangven kaže da je *uživao u pravljenju vrtnih gajeva, kanalima dovodio vodu, kopao jezera i od te zemlje pravio vrtnu planine*. Čangven je posed proširio na preko četrdeset mua i u njemu formirao nekoliko različitih krajolika. U skladu sa ukusom tog doba na ovoj, prilično velikoj teritoriji, izgradio je svega desetak objekata. Na severozapad, prema jezeru spuštala se *Padina za posmatranje planina* sa malom *Čin terasom* i *Sobom za pevanje*. Tu je Džu Čangven svirao *ćin*¹⁴¹, komponovao

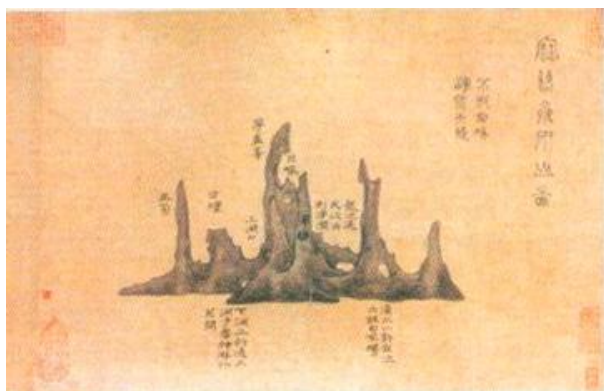
¹⁴⁰ Qian Yuanlijao, princ od Guanlina.

¹⁴¹ Čin ili stari ćin je muzički instrument iz familije citre za koji poznata izreka kaže „plemeniti gospodin se nikada ne odvaja od svoje citre bez valjanog razloga” (Li ji - 禮記, knjga Quli - 曲禮, drugi deo)

brojne melodije i napisao delo o tehnikama sviranja sa istorijskim pregledom biografija čuvenih majstora ovog instrumenta (Qin shi, 琴史). U sredini jezera nalazila se *Senica jezera tuša* za koju pisac kaže: *Ovde sam skupio velika dela stotine majstora, svitke koje sam sa radošću razmotavao*. Na suprotnoj obali *Paviljon potoka četkice* podsećao je na čuvenu *Senicu modrog talasa*. Malo dalje se duž jezera pružao *Ribarev sprud* odakle su tri mosta vodila u zapadni deo vrta. Most zvan *Zapadne stepenice* peo se na padinu istoimenog niskog vrtnog brdašca. Na njemu se nalazila trskom pokrivena koliba *Cvećem ovenčane meditacije* po uzoru na jednu budističku dvoranu u Li Gonlinovoj *Planinskoj vili*. Iz Džu Čangvenovog opisa može se zaključiti da je njegov vrt obilovao neobično velikim brojem biljnih vrsta, pažljivo odabranim i marljivo gajenim rastinjem.

Pored Vrta senice modrog talasa i Vrta uživanja u Sudžou je bilo još nekoliko manjih privatnih vrtova i hramova koji su smeštani u vrtno okruženje. Administrativni centar grada je takođe sa severne strane bio omeđen uređenim predelom vrtnog karaktera.

Neposredna okolina Pindjanga je kao i okolina Lin Ana umešno preuređivana. Tokom Tang dinastije pesnik Baj Điji je prokopao Šantang kanal (shan tang jie, 山塘街) kako bi povezoao grad sa Tigrovim brdima. Na njima je 1035. godine Fan Džongjen (范仲淹 Fan Zhongyan, 989-1052) podigao Konfucijev hram u kome su se održavali carski ispiti. Između grada i Velikog jezera pobrđa Han, Šang fang, Ling Jen i Tjen Ping su vremenom dobila sasvim drugačiji izgled. Nekoliko mesta na Ling Jenu uređeno je u znak sećanja na čuvenu lepoticu Si Š' (Xishi, 西施), miljenicu vladara Vu kraljevstva, koji je za nju u ovim brdima podigao *Guanva* palatu. Od palate do Terasa Citre (*Qintai*) na vrhu brda vijugao je Dugi Koridor. Postoji verovanje da su pod drvenim cipelama, kakve je volela da nosi Si Š', kamene stepenice odzvanjale melodijom čistih tonova. Tokom Sung perioda ovde su u prostranom vrtu izgrađeni hram i velika pagoda. Sa posebnom pažnjom uređivana su mesta na kojima je erozija izvajala stene neobičnih oblika kao što su Kornjačina stena, Konj i Luohani. Od rasutih ostataka stena sa Ling Jena pravljene su veoma cenjene posude za pripremu tuša. Čuveni kaligraf i slikar pejzaža Mi Fei (1051-1107) u svojoj *Knjizi o kamenu za tuš* kaže da su najpoznatiji oni iz Lin Ana i Gveidžoa: *Lokalni majstori, kada isklešu oblike umotaju ih u neku travu i zapale tako da u žaru sporo izgore, od čega promene boju u purpurnu*. Posude za pripremanje tuša su često uobličene tako da izgledaju kao mali stoni krajolik. Učeni ljudi ovog perioda su ih pasionirano sakupljali i čuvali kao posebne dragocenosti.

Sl. 35 Mi Fejeva mastionica - planina

Mi Fei yanshan ming (米芾 研山铭)

Mifejeva mastionica u obliku planine
Palace museum, Beijing.

Tigrovo brdo (*Huqiu*, 虎邱) leži oko 7 *lia* (3.6 km) severozapadno od tadašnjih gradskih zidina. Ovo uzvišenje, visoko svega 36 metara, je već dugi niz vekova najomiljenije izletište žitelja Sudžoa. Na vrhu i padinama Tigrovog brda uređeno je 18 posebnih vrtnih predela. Prema legendi brdo krije grobnicu H' Lua (He Lu, 阖卢), kralja države Vu iz perioda Zaraćenih

država nakon čije sahrane se u šumi pojavio ogroman beli tigar. Veruje se da je kralj sahranjen sa 3.000 mačeva i da se oni nalaze na dnu malog četvrtastog jezera koje se zbog toga i danas zove *Jezero mača* (Jian chi, 剑池). U periodu Šest dinastija lokalni upravitelj je ovde podigao rezidenciju i veliki vrt, a u periodu Pet kraljevstava, na vrhu brda, je izgrađena *Kriva pagoda* (Yunyan sita, 云岩寺塔). Tokom Tang dinastije postojala su dva hrama ali su potom ubrzo uništeni. Jedan od njih je rekonstruisan u podnožju brda. Istom periodu pripada i *Grobnica valjane žene*, Gospe Hu koja je nakon muževljeve smrti izvršila samoubistvo. U znak dubokog poštovanja ovde je sahranjena o trošku suseda. Njeno ime se kasnije vekovima pominjalo u poeziji kao simbol ljubavi i vernosti. U neposrednoj blizini grobnice nalazi se plato *Hiljadu kamenih ljudi* (Qian ren shi, 千人石) po kojem rasute stoje mnogobrojne visoke neobrađene stene. Legenda kaže da su ove neobične gromade došle u pratnji sveštenika i čarobnjaka Seng Gunga koji je ostatak života proveo isključivo u njihovom društvu. Bunar *Blesavosti* (Hanhan, 憨憨) je podignut u čast Lu Jia (Lu Yu, 陆羽) koji je na Tigrovom brdu napisao prvu *Klasičnu knjigu o čaju* (Chajing, 茶经).¹⁴²

Hram Hladne planine (*Hanshan si*, 寒山寺) nalazi se na Velikom kanalu, zapadno od Sudžoa. Ovaj, prvobitno daoistički hram iz 6. veka čuven je u celoj Istočnoj Aziji kao izvoriste *čan* (zen) budizma. Ime je dobio u devetom veku po čuvenom pesniku i monahu Hanšanu koji je ovde boravio zajedno sa svojim prijateljem Š' Deom. Oni su tvorci svojevrstne filozofije bezbrižnosti koju su promovisali kroz poeziju i neobično ponašanje. Stalnim, bezrazložnim radovanjem i glupiranjem, opirali su se konfucijanskoj strogosti, besmislicama zvanične učenosti i akademskoj nadmenosti vladajućeg staleža. Tako su postali simbol prostodušnog čovekoljublja, uzvišene jednostavnosti i slobode uma. Pogled na svet koji se vezuje za njihova imena znatno je uticao na kulturu života u vrtu.

Veliko jezero (*Taihu*, 太湖), od kojeg je grad odeljen vencem niskih brda, nalazi se zapadno od Sudžoa. Preko 2.250 kvadratnih kilometara¹⁴³ vodene površine krasi oko 90 ostrva i 48 uvala. Jezero je okruženo Tjen mu, te Zapadnim i Istočnim Dongting brdima sa ukupno 72 vrha. Najviši od njih je Skriveni vrh (Yaomiao, 336 m).

Regiji Velikog jezera pripada nekoliko naselja sa svojim karakterističnim vrtovima na čijim primerima je kasnije razvijano ogromno bogatstvo različitih prostornih organizacija i stilova.

Vusing (Wuxing, 吴兴), grad na južnoj obali Velikog jezera (današnji Hudžou, 湖州) je bio veoma poznat po svojim vrtovima. Krajem Sung i početkom Juan dinastije slikar i kaligraf Džou Mi (Zhoumi, 周密, 1232 – 1298) napisao je obimno delo pod naslovom *Gvej sin caš'* koje je u sebi obuhvatalo odeljak *Vrtovi i bašte Vusinga* (Wuxing yuan pu, 吴兴园圃) da bi kasnije postalo poznato samostalno kao *Zapisi o vrtovima Vusinga* (Wuxing yuanli ji, 吴兴园林记). U njemu je opisano 36 vrtova među kojima se izdvajaju četiri potpuno različita tipa.

Južni i Severni vrt službenika Šena (Nan Shenshangshu yuan, 南沈尚书园 i Bei Shen shangshu yuan, 北沈尚书园) podigao je Šen Deh' (Shen Dehe, 沈德和) tokom druge polovine Sung perioda. Prvi, u južnom delu grada, bio je vrt porodične rezidencije (*zhai*) i prostirao se na površini od preko 100 mua. On je karakterističan primerak konvencionalnog gradskog vrta uređenog po uzoru na stare palatne vrtove. Na centralnoj osi od juga ka severu nalazili su se *Dvorana sabranih svetih gljiva* (Juzhi tang, 聚芝堂), tri velike *Tajhu* stene, jezero sa Ostrvom besmrtnika i velika biblioteka na severu.

¹⁴² Lu Ji (733 – 804) nazivan *Mudracem čaja*, napisao je prvo klasično delo o gajenju, spremanju i ispijanju čaja.

¹⁴³ Tajhu je po veličini treće prirodno jezero u Kini.

Drugi vrt se nalazio u neposrednoj blizini severne gradske kapije. Bio je deo prostranog imanja poznatog kao Severno selo (Bei cun, 北村). Ovaj vrt je tipičan primerak *vodenog krajolika* (*shui jing*, 水景). Sa tri strane je okružen kanalima koji su povezivali pet manjih i većih jezera sa Velikim jezerom. Koncipiran je tako da vodene površine dele ukupnu teritoriju na nekoliko različito uređenih vrtnih predela. Svaki od njih je pažljivo oblikovan prema drugačijem tipu prirodnog pejzaža tako da izgleda kao deo planine, kotline, klanca ili polja. Vrtne predeli su pojedinačno označeni odgovarajućim objektima kao što su *Dvorište knjige duha dugovečnosti* (Lingshou shuyuan, 灵寿书院), *Dvorana stare sreće* (Yi lao tang, 怡老堂), *Senica planinskog potoka* (Xi shan ting, 溪山亭) i *Terasa pogleda na Veliko jezero*.

Vrt klana Ji (Yu shi yuan, 俞氏园) je Džou Mi opisao kao šumu *najlepših planinskih vrhova pod kapom nebeskom*. U njemu je je dominiralo nekoliko stotina ogromnih stena neobičnog izgleda koje su dosezale visinu od dvadeset do trideset stopa (*zhang*).

Vrt brda hrizantema familije Džao (Zhaoshi jupo yuan, 赵氏菊坡园) je tipičan primerak cvetne bašte tog doba. U južnom delu vrta protezalo se usko, dugačko polje kojim je vijugao širok potok. Na severne obale potoka spuštale su se blago zatalasane padine brda potpuno pokrivena zasadam hrizantema.

Žundžou (Runzhou, 润州), današnji Džendžang (Zhengjiang, 镇江) se nalazio na južnoj obali Jangcea. Poznat je po vrtovima koje su kreirale čuvene ličnosti tog doba. **Zapadni vrt** (xiyuan, 西园) je pripadao generalu Han Š' Džongu (Han Shizhong, 韩世忠, 1089-1151) koji je gotovo čitav život posvetio borbi protiv Džurčena. Ovaj vrt sa nekoliko senica, velikom terasom i malom pećinom se uglavnom oslanja na prirodne lepote predela u kojem se nalazi. Mi Fejev **Vrt planine kamena za tuš** (Yanshan yuan, 研山园) nosi pečat asocijacija na neobične i često ekstravagantne ideje ovog velikog slikara. Mi Fei je bio pasionirani kolekcionar starih rukopisa, slika i neobičnih stena. Poznato je da je jednu od stena u svom vrtu proglasio starijim bratom i da se uz svakodnevne naklone prema njoj ophodio sa najvećom pažnjom i poštovanjem. Veoma malo se zna o izgledu ovog vrta, ali se u mnogim rukopisima pominje kao mesto sastajanja intelektualne elite tog doba.

Vrt ribnjaka iz snova (mengxi yuan, 梦溪园) se nalazio u jugoistočnom predgrađu Žundžoa. Pripadao je velikom naučniku, matematičaru i astronomu Šen Kuou (Shen Kuo, 沈括, 1031-1095) koji je u mladosti često maštao o savršenom vrtu. Voleo je da tumara poljima, duž reka i da se penje po okolnim planinama u potrazi za idealnim mestom na kojem bi mogao da živi i stvara. Tako je nastao ovaj vrt o kojem je napisao *Zapise o ribnjaku iz snova* (*Mengxi bi tan*, 梦溪笔谈).

Veliki broj vrtova ove epohe poznat je isključivo po njihovim vlasnicima, posetiocima i zabeleženim događajima koji su se u njima desili. Tako je **Šenov vrt** (shen yuan, 沈园) u **Šaosingu**, čuven po nesretnoj ljubavi Lu Joua (Lu You, 陆游 1125-1210), najplodnijeg pesnika južne Sung dinastije. Lu Jou je duboko voleo svoju prvu ženu sa kojom se njegova majka nije slagala. Mnogo godina nakon razvoda ponovo su se sreli na zabavi u Šenovom vrtu. O tom susretu pesnik je ostavio sledeće stihove:

*U vrtu Šena, ne vidim više
nekadašnje ribnjake i terase. Pod
mostom gde moje srce nekada bi slomljeno,
zelene se prolećne vode.
Tu se sad uplaši divlja guska,*

*kad sebe samu vide.*¹⁴⁴

Zahvaljujući ovoj pesmi na mestu nekadašnjeg Šenovog vrta vekovima je održavan manji ili veći istoimeni vrt. Urezani u kamenu ploču ovi stihovi se i danas nalaze na njegovom istočnom zidu.

Sjajna Sung dinastija, koja se često nazivala zlatnim vekom učenjaka, imala je možda najveću slabost – nesposobnost da organizuje efikasan otpor nomadima. Tako su poslednji vladari ove dinastije bili prinuđeni da svake godine plaćaju danak u srebru i svili. Iako su Sungovci »poklanjali« nomadima velike količine svile, srebra i čaja na kraju su bili primorani da se povuku na jug. Od tada severom zemlje vladaju nomadske dinastije Lijao i Ćin a na jugu će se uspostaviti Južna Sung dinastija.

¹⁴⁴ Svet u kapi rose, Dragoslav Andrić, Antologija klasične kineske poezije, 1975. godine Beograd

1.8 PERIOD NEKINESKIH DINASTIJA

OD 10. DO 14. VEKA

U periodu od 10. do 14. veka zaokružena je integracija iskustava, znanja, verovanja i društvenog ponašanja u oblik koji danas razumemo kao prepoznatljiv obrazac kineske kulture. Ovaj proces odvijao se u dva paralelna, pa ipak, međusobno tesno povezana toka. Na teritorijama pod vlašću kineske Sung dinastije konfucijanstvo, daoizam i budizam se približavaju, međusobno transformišu i konsoliduju u jedinstvenu bazu kulturnog razvoja. U interakciji sa daoizmom i budizmom konfucijanstvo doživljava svojevrsnu renesansu gradeći sopstveni metafizički karakter. Budizam gubi vodeću ulogu ali će *mahajana*, razmenjujući ideje sa daoizmom, iznedriti *čan* (*chan, zen, 禪*) učenje na koje se oslanjaju dvor, upravitelji i učena elita. Nekoliko careva Sung dinastije bili su i aktivni promoteri daiozma pa su sva tri učenja gotovo podjednako uticala na glavne pravce brilijantnog uspona umetnosti u ovom periodu.

Paralelno sa Sung dinastijom na severu i severozapadu Kine vladali su carevi nekineskog porekla koji su na tekovinama Tang perioda i ugledajući se na Sung vladare, svoje nomadsko-ratničke plemenske saveze integrisali u svet kineske kulture. Severnu Kinu preplavile su četiri grupe naroda: mongolska, tunguska, Čiang grupa burmansko-tibetanske grane i proto-turska plemena. Od proto-mongolskih plemena Kitajci¹⁴⁵ (*Čidan, Qidan, 契丹*) su prvi ušli u kinesku istoriju. Neposredno nakon pada Tang dinastije, na delu njene teritorije, današnje Mongolije, Mandžurije i jednog dela severne Kine, osnovali su sopstveno carstvo.¹⁴⁶ Kitajski car Taicong (Taizong, 太宗) je 947. godine svoju dinastiju imenovao Lijao (Liao, 辽朝, 907 -1125).¹⁴⁷ Da bi izbegao neprekidno ratovanje sa Kitajcima, Sung dvor je 1005. godine ponudio izdašne *godišnje poklone*¹⁴⁸ u zamenu za mir na granicama. Tu verovatno počinje i odlučujući uticaj kineske kulture na severne *varvarske* susede. Sa ovim poklonima, uprkos želji dvora da se odupre akulturaciji, Kitajci su počeli da usvajaju i kineski način života. Na osnovu kineskog pisma, negde oko 920. godine, formirano je kitajsko, koje je manje od dva veka koristio veoma ograničen broj ljudi. Najznačajnija prozna dela, politički dekreti, carski edikti i dobar deo poezije je i dalje pisan na kineskom jeziku.

Tunguski plemenski savez Jušena (Jurčena)¹⁴⁹ je 1115. godine na području severne Mandžurije osnovao Đin dinastiju. Teritoriju između Jurčena i Karakitanskog carstva (Zapadna Lijao) kratko vreme su kontrolisala proto-turska plemena Ujgura i Tanguti. Još od perioda Ujgurskog kanata (745-840) koji se protezao od Kaspijskog mora do Mandžurije, ovaj narod je bio glavna spona između Kine i indo-evropskih kultura. Tu važnu ulogu su zadržali do kraja Tang perioda. Nakon toga njihova južna plemena su potpala pod vlast Seldžuka a

¹⁴⁵ Budizam i Nestorijansko hrišćanstvo su bili najrasprostranjenije religije među Kidanima u ovom periodu. Nestorijanski misionari su ime ove etničke grupe proneli svetom te su prvi nazivi za Kinu bili Китай (Rusija), Cathay (Engleska), Catai (Portugalija)...

¹⁴⁶ Osnivač je bio Jelu Abaođi (907 – 926) iz klana Jaolijen koji je proglasio dinastiju odmah posle pada Tang carstva (907. god.) ali će je tek Tai Cong imenovati.

¹⁴⁷ Danas Lijaoning provincija na severoistoku Kine.

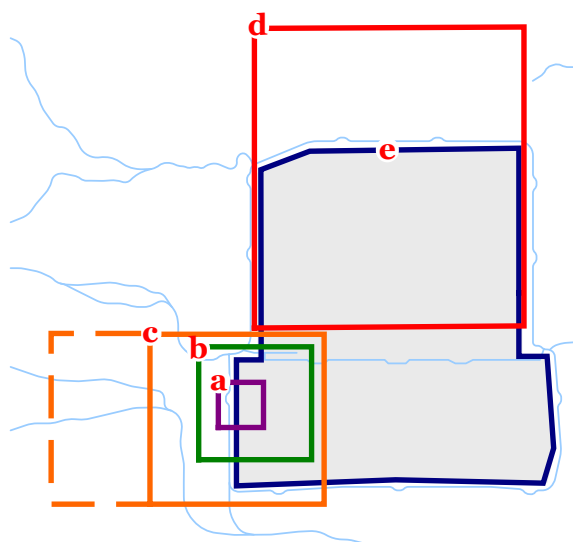
¹⁴⁸ Čanjuanski sporazum (Chanyuan, 澶淵).

¹⁴⁹ Ime ovog plemena na južnotunguskom dijalektu kojim su govorili je *Ju-šen* a na kineskom *Nidžen* (nuzhen, 女真). U literaturi na našem jeziku se pominju kao Đurčeni ili kao Jurčeni u zavisnosti da li je originalni tekst pisan na engleskom, francuskom ili ruskom jeziku.

severna pod vlast Mongola. Tanguti su 1038. godine na krajnjem zapadu osnovali takozvanu Zapadnu Sja dinastiju.

1.8.1 Dinastije Lijao i Đin Od 10. do 13. veka

Sve do desetog veka gradovi koji su na području današnjeg Beidinga postojali još od 1045. godine p.n.e. bili su tek periferni vojni i administrativni centri. Ovi utvrđeni gradovi imali su veliki strateški značaj jer su stajali na prirodnom prolazu kroz koji su vekovima nadirala severna varvarska plemena. Od Lijao perioda ovde su do danas kontinuirano građene prestonice što je doprinelo ubrzanom razvoju velikih vrtova severnog tipa.

Sl. 36 Beiding, istorijska mapa

Prestonice na teritoriji Beidinga:

- a. *Đičeng (薊城) u Džou periodu*
- b. *Jendjing (燕京) u Lijao periodu*
- c. *Džungdu (中都) u Đin periodu*
- d. *Dadu (大都) u Juen periodu*
- e. *Beiding (北京) u Ming i Čing periodu*

Joudžou (Youzhou, 幽州) koji je desetak godina služio kao prestonica kratkotrajne (936–947) Potonje Đin dinastije predat je Kitajcima i proglašen južnom (Nanjing, 南京) od četiri regionalne prestonice Kitajskog carstva. Nakon zvaničnog uspostavljanja dinastije Lijao 936. godine, pod imenom Jendjing (Yanjing, 燕京) ovo mesto postaje glavno sedište dvora. Car Taicong (916- 1125) je u Jendjingu podigao nekoliko palata odakle je preduzimao velike ratne pohode postepeno šireći državu ka centralnom platou Kine.

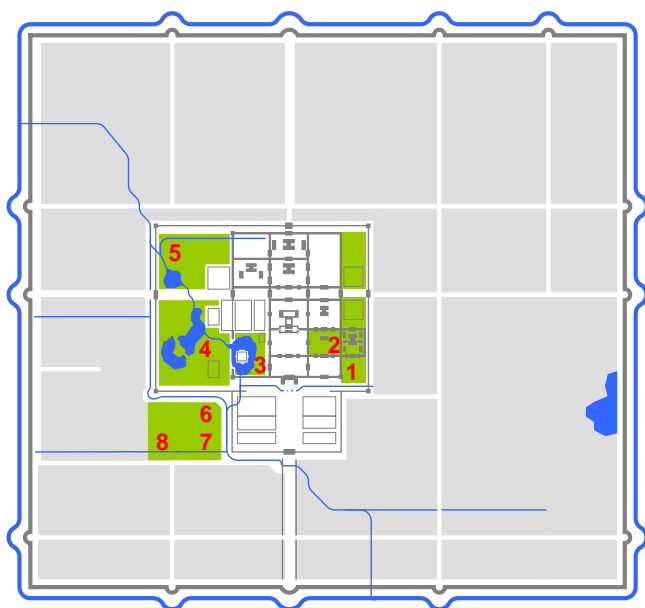
Jendjing (Prestonica laste, Yanjing, 燕京) je bio utvrđeni grad pravougaone osnove sa osam impozantnih kapija do kojih je vodila ortogonalna mreža širokih avenija. Avenije su delile grad na oblasti sa više, zidom opasanih kvartova. Za razliku od uobičajene matrice kineskih gradova u kojoj palata zauzima centralni položaj i naginje ka severu, palata sa *carskim gradom* i vrtovima u Jendjingu nalazila se u jugozapadnom ćošku gradske teritorije dok je severoistočni deo grada zauzimalo veliko trgovište. Tako je cela prestonica, umesto na jug, bila orijentisana na sever prema staroj prestonici vladarske kuće. Istočno od jugozapadne *Sjen h'* kapije (xuanhe men, 宣和门) je 1025. godine podignut *Vrt unutrašnjeg ploda* (neiguo yuan, 内果园). *Posed vrbe* (liu zhuang, 柳庄) nalazio se u severozapadnom delu carskog grada, dok se vrt *Palate Dugog proleća* (changchun gong, 长春宫) pružao severozapadno od spoljašnjeg grada. Najraskošniji među carskim vrtovima bio je vrt u zapadnom delu palate sa velikim jezerom i *Ostrvom finog žada* - *Jaoji* (Yaoyu, 瑶屿) u sredini.

Istorija današnjeg Beihai parka počinje u ovom razdoblju. Nepregledno močvarno tlo severoistočnog predgrađa Jendinga se tada zvalo *Zlatno more*. Carevi Lijao dinastije su započeli veoma opsežne radove na uređenju ove teritorije. Isušili su dobar deo velikih bara i formirali jezero. U sred Zlatnog mora nasuli su još jedno *Ostrvo od finog žada* na kojem je izgrađen istoimeni vladarev letnjikovac.

Posebno uređene teritorije posedovali su i moćni budistički hramovi koji su u ovom periodu imali pravo da ubiru poreze i dele ih sa krunom. Prema dinastičkim hronikama Lijao perioda skoro 10 procenata ukupne populacije činilo je više od 360.000 aktivnih budističkih sveštenika i sveštenica¹⁵⁰. Fajen hram (Fa yuansi, 法源寺) koji se danas nalazi kraj Sjenvu kapije (Xuanwumen, 宣武门) iz Ming perioda je jedan od osam čuvenih hramova Lijao carstva. Hram *Nebeske mira* (Tianning si, 天宁寺) sa kamenom pagodom¹⁵¹ koja je najstarije sačuvano zdanje u Beidingu izgrađen je u prvoj deceniji dvanaestog veka. U zapadnom predgrađu su carski dostojanstvenici podizali svoje privatne vrtove između vrtova velikih hramova.

Jending su 1125. godine osvojili Jušeni (Jurčeni) prilikom prodora iz Mandžurske ravnice. Njihov vođa Aguda se 1115. godine proglasio carem i svoju dinastiju nazvao Đin - Zlatna dinastija (1115-1234). I tokom Đin perioda postojale su dve važne prestonice: Gornja prestonica nalazila se u sadašnjoj Heilungđjang provinciji dok je na mestu Jendinga kasnije podignuta Srednja prestonica – Džungdu.

Džungdu (Jin Zhongdu, 金中都) je 1153. godine izgradio car Van Jenljang (Wan Yanliang, 完颜亮). U izgradnji prestonice učestvovalo je preko 800 000 radnika i oko 400 000 vojnika. Grad je zidan po ugledu na Bjenljang iz Sung perioda, imao je po tri gradske kapije na istoku, jugu i zapadu i četiri na severnoj strani. Gradske zidine pružale su se 3 800 metara od istoka do zapada i 4500 metara od juga do severa. Stanovništvo su činile 225.592 porodice¹⁵² (verovatno skoro milion stanovnika).

Sl. 37 Džongdu

Vrtovi Džongdua:

1. Istočni vrt (*Dongyuan*)
2. Vrt miomirisa
3. Šuma finog žada, *Daije* jezero
4. Vrt zajedničkog radovanja
5. Severni vrt
6. Vrt velike radosti
7. Vrt sunčanog proleća
8. Južni vrt

¹⁵⁰ L.C. Arlington i W. Lewisohn, *In Search of Old Beijing*, Oxford, 1935. University press,

¹⁵¹ Danas se ova pagoda u Pekingu nalazi kod Guangan men kapije.

¹⁵² Zhongguo chengshi jianzhu shi, Liu Dunzhen, Istorija arhitekture kineskih gradova.

Palata je prvobitno postavljena na uzvišenje u centru grada na kojem je kasnije izgrađena kamena dagoba. Veza između vrtova unutar palate i velike dagobe u vrtovima Carskog grada će biti replicirana kao važno obeležje svih kasnijih planova Bejđinga. Od ovog perioda Carski grad je uglavnom obuhvatao samo vrtove raspoređene oko palate. U isturenom južnom delu Carskog grada smešteni su Hram predaka i prestonička upraviteljstva. Odatle su kameni most i *Koridor od hiljadu koraka* (qianbu lang, 千步廊) vodili do glavne južne kapije grada. Istu prostornu matricu zadržaće prestonice do kraja imperijalne ere.

Vrtovi Džungdua

Džungdu je snabdevan vodom tako što su tri reke kanalima sprovedene kroz grad od zapada prema jugoistoku. Najduži kanal prolazio je kroz Carski grad gde je napajao Severno, Daije i Lianhua jezero u vrtovima. Vrtovi u Džungduu su ostali poznati pod zajedničkim nazivom kao *Osam vrtova srednje prestonice* (zhongdu bayuan, 中都八苑). Neposredno uz jugoistočni obod dvora nalazio se *Istočni vrt*¹⁵³ (dongyuan, 东苑)(1). Izgrađen je 1177. godine u jugoistočnom delu carskog grada na ostacima Vrta *unutrašnjeg ploda* iz Ljao perioda. Imao je formalni karakter palatnog ceremonijalnog vrta sa ortogonalno parcelisanim bogatim zasadima božura. Praktično je bio spoljašnji produžetak Vrta *miomirisa* (fangyuan, 芳园)(2), jedinog unutar same palate. Sa druge strane palate podignut je *Zapadni vrt* (xi yuan, 西苑) i unutar njega dve posebne, zidovima ograđene vrtne celine. *Vrt šume finog žada* (qiong lin yuan, 琼林苑)(3) je bio dvorski park u kojem su se odmarali uglavnom muški članovi vladarske porodice dok je veliki broj objekata u *Vrtu zajedničke radosti* (tongle yuan, 同乐园)(4) služio za održavanje formalnih prijema i banketa.

Severni vrt (bei yuan, 北园)(5) bio je velika, tek mestimično vrtno uređena teritorija u severozapadnom ćošku Carskog grada¹⁵⁴. Sastojao se uglavnom od jezera, šumaraka i livada na kojima su vežbali članovi imperijalne garde i trenirali se konji. Za razliku od ovog, *Južni vrt* (nan yuan, 南苑)(6) je imao sve odlike detaljno uređenog vrtnog predela. Podignut je 1163. godine zajedno sa uređenjem nekoliko manjih i većih jezera na ovom tlu. Dvadesetak godina kasnije sukcesivno su unutar Južnog vrta izgrađeni *Vrt sunčanog proleća* (xi chun yuan, 熙春园)(7) i *Vrt velike radosti* (guanle yuan, 广乐园)(8) sa velikim brojem objekata u njima, potocima uokvirenim zasadima vrba, ribnjacima i vrtnim brdima.

Vrtovi u okolini grada

Najznačajniji vrtovi Đin perioda nastali su tokom vladavine cara Džangzonga (Jin Zhangzong, 金章宗 1168 – 1208), velikog poštovaoca kineske kulture koji se uprkos tradiciji oženio Kineskinjom. Nastavio je da uređuje područje Zlatnog mora iz Lijao perioda gde je sagradio nove palate a potom je počeo i sa formiranjem Srednjeg i Južnog jezera (Zhong nanhai). Prema istorijskim zapisima Đin perioda,¹⁵⁵ *Palatu velikog mira* (Daning gong, 大宁宫)¹⁵⁶ na severoistočnoj obali Severnog jezera je po uzoru na *Severoistočni vrh* u Bjenliangu (→ Sung period) počeo da gradi car Š' Zong (1163-1179) već 1175. godine. Mnogi delovi palate i vrtova su donešeni iz stare prestonice Sung dinastije. Čak je i Ostrvo cvetnog žada dobrim delom

¹⁵³ Poznat i kao Sjajni istočni vrt (dong ming yuan, 东明园)

¹⁵⁴ Džao Bingven (Zhao Bingwen, 赵秉文, 1159- 1232) u svojoj pesmi „Na dužnosti u Severnom vrtu” opisuje predeo kao „močvarno tlo ispresecano brzacima”.

¹⁵⁵ Jin shi zhang zong ben ji (金史, 章宗本纪)

¹⁵⁶ Ova palata je često menjala ime i poznata je još kao „Palata dugoga mira” (Shouning gong, 寿宁宫) i „Palata beskonačnog mira” (wan ning gong, 万宁宫).

sazdano od stena iz *Vrta Severoistočnog vrha*. *Palata velikog mira* je izgorela 1180. godine i Džangzong ju je obnovio tri godine kasnije pod imenom *Šouang palata*¹⁵⁷.

Na mestu na kojem se u prethodnom razdoblju nalazila Jaoji palata formirano je još jedno jezero sa veštačkim ostrvom u sredini. *Ostrvo finog žada* postaje *Ostrvo cvetnog žada* (qionghua dao, 琼华岛)¹⁵⁸ čije su obale ukrašene *Tajhu* stenama a palate zlatom i jarkim bojama. Na zapadnoj obali je podignuta *Palata velike sreće* (longfu gong, 隆福宫) a na severnoj *Palata uzvišene svetosti* (xingshen gong, 兴圣宫). Područje Severnog jezera (danas Beihai) je 1179. godine zvanično proglašeno carskim vrtom. Nešto dalje u severozapadnom predgrađu malo jezero iz Lijao perioda je prošireno i dodata su još dva veća jezera. Džangzong je ovde podigao vrtnu palatu u kojoj je kasnije Vang Ji (Wang Yu 王郁, 1204-1236) izgradio terasu sa koje je pecao ribu i pisao poeziju. Tako je ova palata postala poznata kao *Konak terase za pecanje* (Diaoyu tai xingong, 钓鱼台行宫).

Na brdu koje je danas poznato kao *Brdo dugovečnosti* u *Letnjoj palati* postojala je *Palata zlatne planine* o kojoj imamo veoma malo pouzdanih podataka. Daleko na severu, na planini Žadnog izvora izgrađeni su *Konak brda izvora od žada* (yuquan shanxing gong, 玉泉山行宫) i *Palata beskonačnog mira* koji se smatraju najvažnijim carskim vrtovima Đin perioda. Vremenom su ovi vrtovi nestali u gradnji kasnijih imperijalnih poseda i danas je nemoguće preciznije odrediti njihovu strukturu.

U južnom predgrađu nalazila se *Palata zdenutog proleća* (jianchun gong, 建春宫) u kojoj su carevi primali visoke dostojanstvenike. Tu su se sred prostranog vrta u monumentalnoj dvorani obavljale najvažnije službene ceremonije i državni poslovi. *Palata dugog proleća*¹⁵⁹ (Chang chun gong, 长春宫) podignuta je u istočnom predgrađu na ostacima istoimene palate iz Lijao perioda. Ovde je obavljana *ceremonija prolećne vode* (chun shui, 春水).

Život ovih velikih vrtova i vrtnih palata je gotovo potpuno zamro sa najezdom Mongola. Neki od njih su potpuno nestali i danas za mnoge vrtove iz Lijao i Đin perioda ne znamo gde su se nalazili ni kako su izgledali. Sa usvajanjem konfucijanstva kao državne doktrine, način života Mongola je vremenom postajao sve sličniji kineskom. Pa ipak, za razliku od Kitajaca i Juršena koji su ne samo kulturno već i etnički absorbovani u kineski svet, Mongoli su se nametnuli kao dominantna vladajuća klasa trudeći se da zadrže sopstvene kulturne odlike i utiču na promene u kineskoj kulturi. Najviše je zbog toga nakon pada Juan dinastije većina Mongola proterana sa ovog tla.

Dalji razvoj vrta u ovom periodu zavisio je od nekoliko, sasvim novih okolnosti. Odnos prema izgrađenom prostoru prilagođavao se ne samo ukusu mongolske aristokratije već i ukusu bogatih trgovaca koji su po prvi put postali uticajni od klase učenih ljudi. Nemajući sopstvena iskustva Mongoli su graditeljstvo prepustili kineskim intelektualcima i već postojećim gildama ovog zanata ali su privukli i strane graditelje iz mnogih krajeva sveta koji su tada bili pod njihovom upravom. Kako učenici Kinezi više nisu postavljani na visoka mesta u državnoj birokratiji to su se mnogi povukli u manje gradove i sela gde su se bavili pisanjem i umetnostima, često u vrtovima koje su sami gradili na sopstvenim posedima. Spontanost,

¹⁵⁷ Tradicionalno se veruje da je Van-ning (Wanningong) još jedno ime ove palate no mnogo je verovatnije da je negde bliže planinskom vencu na severu Beidinga postojala druga palata sa ovim imenom.

¹⁵⁸ Ovo ostrvo je poznato i kao Ostrvo hortenzije. Reč *qiong* označava izuzetno fini žad žilicaste teksture za koji se verovalo da omogućava besmrtnost dok je *qionghua* naziv za cvet hortenzije.

¹⁵⁹ Poznata i kao „Palata prolećnog sjaja” (guang chun gong, 光春宫).

suptilnost i odmerenost koju su ućeni ljudi Kine negovali vekovima počeli su da popuštaju pred modom koju je nametalo novostvoreno tržište u ambijentu sasvim drugaćijih društvenih prilika.

1.8.2 Juan dinastija

Od 13. do sredine 14.veka

Od samog početka svoje vladavine 1260. godine Kublaj Kan se okružio iskusnim kineskim savetnicima koji su ga uputili u osnove tradicionalne državne ideologije i sistem upravljanja carstvom. Međutim, nakon Li Tanove pobune 1262. godine svi kineski savetnici su zamenjeni Persijancima i Ujgurima što je dovelo do permanentnog nadmetanja kineskih i nekineskih kulturnih vrednosti tokom cele epohe. Drastićno potiskivanje kineske kulture trajalo je do perioda vladavine Źencong (Renzong, 仁宗, Ajurbarvada, 1285-1320), najobrazovanijeg cara ove dinastije koji se odupro mongolskom plemstvu i obnovio sistem državnih ispita za zvanja visokih carskih službenika. Time je bar donekle omogućio ponovni uspon klase ućenih konfucijanaca. Neokonfucijantvo je zvanićno oglaseno državnom filozofijom. Tokom njegove vladavine dosegnut je vrhunac u razvoju umetnosti i knjiŹevnosti ovog doba. Ponovni pad nastao je već 1323. godine sa dolaskom na vlast cara Taidinga (Jesun Timur) koji je ceo Źivot proveo u stepi i bio okruŹen ljudima veoma slabog obrazovanja, potpuno neupućenih u vrednosti kineske kulture. Stalni rat između pro-kineskih i pro-mongolskih klika na dvoru je na kraju dovelo do pada dinastije Juan.

Mongoli su se u graditeljstvu uglavnom oslanjali na tradicionalne obrasce kineske arhitekture u koje su tu i tamo unosili elemente persijskog, ujgurskog, tibetanskog i islamskog iskustva razlićitog porekla. Prvi veći poduhvat bila je gradnja Gornje prestonice koju je na početku svoje vladavine preduzeo Kublaj Kan.

Sl. 38 Źangdu

Źangdu – iskopine grada iz Juan perioda

Izvor: 《草原税务》2002年第11期.

Źangdu (Gornja prestonica, shangdu, 上都)¹⁶⁰ izgrađen je po planovima kineskog graditelja Liu Bingdzunga (Liu Bingzhong, 劉秉忠, 1216-1274) na mestu stare mongolske prestonice koja je potpuno porušena tokom sukoba sa Jušenima. Raspored zidom opasnih celina palatnog, carskog i spoljašnjeg grada bio je sličan strukturi Jendinga iz Lijao perioda. Sve tri oblasti su pravilne kvadratne osnove razvijane dijagonalno, jedna unutar druge, iz jugozapadnog ugla ka spolja, počevši od palatnog grada čije su strane bile duge oko 500 metara do zidina spoljašnjeg grada duŹ stranica od 2.200 metara.

¹⁶⁰ Iskopavanja se vrše u Doulun oblasti (多倫), provincija Unutrašnja Mongolija.

Uprkos veličini grada procenjuje se da je u njemu bilo manje od 100.000 stanovnika. Mali deo teritorije je bio pod objektima jer su mnogi još uvek radije živeli u jurtama raspoređenim po nisko ograđenim kvartovima. Čak je i u samoj palati ostavljen prostor za jurte i čitavu ergelu konja. Svojom severnom i zapadnom stranom Šangdu se naslanjao na ogromno, zidom ograđeno carsko lovište koje je po nekim procenama obuhvatalo teritoriju od čak 8 kvadratnih kilometara. Pristup lovištu je omogućen isključivo direktno iz palate. Marko Polo nam je ostavio prilično detaljan opis prestonice:

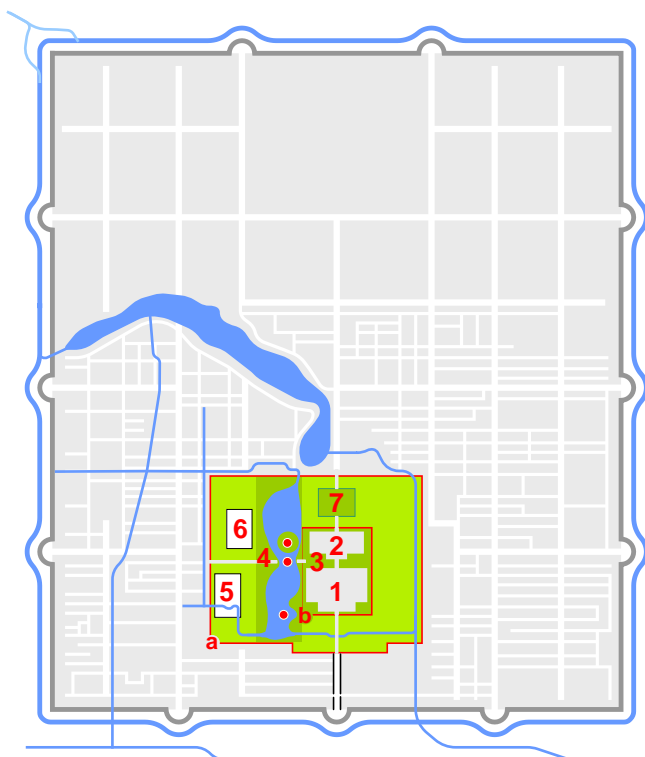
Tamo se nalazi palata od finog mermera (!?) čije su sobe sve sa pozlatom, sa zidovima oslikanim ljudskim figurama, zverima i pticama, najrazličitijim drvećem i cvećem...Oko ove palate zid se proteže 16 milja a unutra je park sa fontanama, rekama i potocima, i divnim livadama, sa svim divljim životinjama, osim onih besnih i krvoločnih, koje je car nakupio za hranu svojim sokolima i jastrebovima što ih u mnogim kavezima drži...Šta više, na jednom mestu u parku car je podigao još jednu, trskom pokrivenu palatu...Unutra je skroz pozlaćena i raskošno ukrašena, stoji na pozlaćenim i lakiranim stubovima, sa pozlaćenim zmajevima čiji su repovi obmotani oko stuba a glave drže arhitrav, i njihove kandže su isturene levo i desno podupirući ga. Krov je kao i sve ostalo od pocakljene trske tako jake da mu nikakva kiša ništa ne može. Ta je trska tri dlana u obimu i deset ili petnaest koraka dugačka... Sve u svemu cela je palata od ove trske koja se, dozvolite da kažem, upotrebljava i u druge korisne svrhe... Gospodar boravi u parku tri meseca godišnje, nekad u mermernoj palati a nekad u onoj od trske. Kada dođe 28. dan avgusta on krene na put a palatu od trske rastave da ponesu...¹⁶¹

Detaljna arheološka istraživanja pokazuju da je *palata od finog mermera* samo deo Polovih uobičajenih preterivanja ali ostatak opisa verovatno odgovara onome što je putnik zaista mogao da vidi u ovoj prestonici. Šangdu je imao samo simboličnu ulogu glavnog centra carske moći i uglavnom je korišćen kao letnjikovac. Kublaj Kan je početkom svoje vladavine 1264. godine preselio glavnu komandu armije u logor podignut jugozapadno od Džungdua gde je i sam boravio sa svojom svitom. Tek dve godine kasnije započeta je gradnja nove prestonice i carske palate u koju se dvor preselio 1271. godine. Nova prestonica je zvanično proglašena naredne godine pod imenom Dadu (大都, Velika prestonica). O sudbini starog Džungdua Marko Polo beleži: *Astrolozi izvestiše Velikog Kana da je ovaj grad (Džungdu) loše, pobunjeničke prirode pa bi mogao izazvati nemire protiv njegove vlasti. Tako je (Kan) izgradio novi grad odvojen samo rekom od starog, preselio stanovnike... i nazvao ga Dadu.*

Dadu (Kanbalik – Grad velikog kana) je takođe izgrađen prema nacrtima Liu Bingdžunga koji je pored nespornih tehničkih znanja bio majstor *fng šveja*, sklon raznim mističnim veštinama, bavio se proroštvom i na osnovu *Knjige promena* je predložio ime dinastije koje je Kublaj Kan usvojio. U gradnji Dadua učesvovao je i muslimanski graditelj Amir al Din (Yeheidie Erding, 也黑迭兒丁) no grad je u svim detaljima koncipiran u skladu sa kineskom tradicijom, pre svega sa konceptom opisanim u Knjizi rituala Džou dinastije (Zhou li, 周禮). Izgrađen je severno od prethodnog Džungdua tako da unutrašnji Carski grad obuhvati teritoriju nekadašnjeg Zlatnog mora i ostatke okolnih palata iz Đin perioda. Pravilna pravogaona osnova širine 6.635 i dužine 7.400 metara opasana je visokim zidinama čija je baza bila široka 24 metra. U grad se ulazilo kroz 11 kapija, po tri na istoku, jugu i zapadu a dve na severu. Glavne pravce između naspramnih kapija činile su avenije širine 24 koraka koje su

¹⁶¹ Benedetto L.F., Il Libro di Messer Marco Polo, cittadino di Venezia detto Milione, ecc. 1/61, Milano-Roma. 1938.
→ Polo, Marco. The Travels of Marco Polo. Prevod; Henry Yule, komentari; Henri Cordier. London, 1920.

delile grad na oblasti dok su sekundarne ulice širine 12 koraka delile oblasti na unutrašnje pravilne kvartove. Između kvartova obzidana su 384 bezbedna protivpožarna prolaza. Dadu je raspolagao mrežom vodovodnih i kanalizacionih kanala (*donji vodeni put* - xiashui dao, 下水道) povezanih sa drenažnim sistemom. Bila je to jedna, tehnički veoma dobro uređena ali izgledom prilično hladna mreža ulica i zidova ogromnih dimenzija. U pisanim dokumentima iz ovog perioda ne pominju se ni drvoredi na avenijama niti kakvi vrtni predeli u gradu ili bar uređenije slobodne javne površine. Građanski vrtovi, ako su uopšte i postojali, najverovatnije su se tek neznatno razlikovali od kakve seoske okućnice sa voćnjakom i povrtnjakom.

Sl. 39 Dadu

Dadu – prestonica Juan dinastije

- a. Carski grad
 - b. Palatni grad
1. Spoljašnji dvor
 2. Unutrašnji dvor
 3. Božanska šuma
 4. Daije
 5. Hram velike sreće
 6. Hram uzvišene svetosti
 7. Zadnji vrt

Carski (huang cheng, 皇城)(a) i palatni grad (Veliko unutrašnje, da nei, 大内)(b) nalazili su se na centralnoj osi u južnom delu grada. Sudeći po savremenim istraživanjima i arheološkim nalazima moguće je da je Marko Polo ostavio prilično tačan opis najvažnijih delova prestonice. Palata je u skladu sa tradicijom bila podeljena na službeni (spoljašnji, *wai*)(1) i privatni (unutrašnji, *nei*)(2) deo. Od južne kapije palatnog grada do kapije službenog dela palate prostor je namenjen boravku i aktivnostima garde. Odatle se preko ceremonijalnog trga, po kojem su stalno defilovali plemići i vojnici, dolazilo do ogromne prestone dvorane, tako velike da u nju stane 6.000 ljudi¹⁶². Službeni i privatni deo palate delio je park poznat kao Božanska šuma (Lingyu)(3) – ...divna stabla što nose najrazličitije plodove. Tu su takođe životinje svake vrste kao što su jeleni, srne i srndaći, i oni što daju mošus, i veverica raznih vrsta, i mnoga druga stvorenja...sve pokriveno bujnom travom, a staze popločane i uzdignute dva laktak iznad tla, nikad prašnjave niti se voda od kiše na njima zadržava već otiče u livadu od čega buja svo to rastinje... Iz ovog parka se moglo kroz zapadnu kapiju palatnog grada doći do jezera u carskom gradu.¹⁶³

¹⁶² Ova Polova procena je naravno sasvim preterana. Šest hiljada ljudi je verovatno moglo da stane na plato za ceremonije ispred prestone dvorane.

¹⁶³ *ibid.*

Zlatno more iz Lijao perioda prošireno u *Jezero višnjeg prozračnog prostranstva* (Daiyechi, 太液池)(4) koje se sastojalo od Južnog (nanhai, 南海), Srednjeg (zhonghai, 中海) i Severnog mora (beihai, 北海)¹⁶⁴. Na *Ostrvu cvetnog žada* (琼华岛) podignuta su *Brda dugovečnosti* (Wanshou shan, 万寿山) ...*potpuno pokrivena drvećem koje nikada ne gubi lišće, već je uvek zeleno...gdegod da lepo drvo postoji, kada car za njega dozna, on pošalje ljude da ga donesu sa sve korenom i zemljom, i posadi ga na tom svom brdu. Ma koliko da je veliko njegovih slonovi ga donesu, i tako on sad ima najlepše drveće na svetu...*¹⁶⁵ Na mestu nekadašnje *Daning palate* podignuta je *Palata velike hladnoće* (Guanghan gong, 广寒宫) poznatija kao *Mesečeva palata* (yueliang gongyuan, 月亮的宫殿). Ovo veličanstveno zdanje osnove 40 sa 20 metara bilo je 16 metara visoko. Tu se u svečanim prilikama okupljala carska porodica a održavani su i zvanični prijemi i banketi. Kublaj Kan je praktično odavde vodio državu i gotovo nikada nije ni boravio u zvaničnom dvoru. Krajem Juan perioda izgrađen je i spoljni, kružni prsten palate koji je ukrašen kristalima da bi izgledao kao okovan ledom. Pored Ostrva cvetnog žada podignuta su još dva manja - *Ostrvo kružne padine* (Yuan di, 圆坻) i *Planinski zaklon* (Pingshan 屏山). U zapadnom delu carskog grada izgrađeni su budistički hramovi *Velike sreće* (longfu si, 隆福寺)(5) i *Uzvišene svetosti* (xingsheng si, 兴圣寺)(6) čija okolina je uređena tako da izgledaju kao da su smešteni sred nekog ravnog prirodnog predela. Ovi hramovi su kasnije takođe pretvoreni u vrtne palate.

Dosledno sledeći uputstva iz *Knjige rituala Džou dinastije* graditelji su carski vrt pozicionirali severno od palatnog grada i on će tu ostati do kraja imperijalne ere. *Zadnji Vrt* (后苑, Hou yuan)¹⁶⁶ podignut je u osi sa palatom i ograđen je na isti način kao i dvor sugerišući da je njegov integralni deo. U sredini ovog vrta, na prostranom platou pod gustim zasadam božura nalazila se Zlatna dvorana (jin dian, 金殿) – zdanje, po svemu sudeći, veoma slično prestonoj dvorani. Severno zaleđe Zlatne dvorane je uređeno je kao *unutrašnji vrt*, manje formalne prostorne organizacije sa slobodno razmeštenim objektima namenjenim odmoru i uživanju u vrtnim predelima.

Mada ova epoha ima veoma mali značaj za razvoj vrta (u kineskim knjigama o vrtu se najčešće i ne pominje) ipak je iznedrila nekoliko novih ideja. Sklonost Mongola ka slobodnim prostorima, velikim prostranstvima i širokim vidicima verovatno je uticala na uređenje ogromnih carskih vrtova koji su nastajali u narednim stolicima. Druga važna novina nastala je sa izvanrednim razvojem pozorišne umetnosti tokom ove epohe. Dadu je bio centar *cađi* (zaju, 杂剧) drame na kojoj su se uskoro razvile brojne regionalne forme danas poznate kao *kineska opera*. U njoj su objedinjeni gotovo svi poznati oblici pozorišne umetnosti – pevanje, recitovanje, pantomima, ples, akrobatika i još mnogo toga. U ovom gradu je samo Guan Hanćing (Guan Hanqing, 关汉卿 ? – 1279) napisao preko 60 pozorišnih komada¹⁶⁷. Guan je poznat i po tome što je prvi upotrebio reč *hutong* (hutong, 胡同) - ime kojim se i danas nazivaju ulice između četvorokućja (seheyuan), posebno onih unutar kvartova Beidinga¹⁶⁸. Cađi drama je iz pozorišta ušla ne samo na trgove i u hutonge već i u otmene vrtove širom carstva. Počevši od ovog perioda pozornice su često građene kako u carskim tako i u privatnim građanskim vrtovima. Gradnja pozornica je postavila potpuno nove zahteve pred graditelje koji su primorani da traže drugačija prostorna rešenja i njima prilagode tradicionalnu strukturu vrta. Moda i njen uticaj na oblikovanje vrta je takođe proizvod ovog razdoblja.

¹⁶⁴ Ovi nazivi su se održali do danas.

¹⁶⁵ *ibid.*

¹⁶⁶ → Shuntian fu zhi (顺天府志).

¹⁶⁷ Između 1368. i 1644. godine oko 400 pisaca napisalo je više od 1.500 pozorišnih komada. → Curil Birch, *Scenes for mandarins : the elite theater of the Ming*, New York, Columbia University Press, 1995.

¹⁶⁸ Bai Shouy , *An Outline History of China*, Beijing 1982.

1.9 MING I ČING PERIOD

Od 14. do 20. veka

Mnogi kineski istoričari ovaj period, ne bez dobrog razloga, smatraju početkom modernog doba. Najkasnije do sredine šesnaestog veka Kina je u potpunosti zokružila svoj kulturni, nacionalni i državni indentitet. Nastupaju sve duža doba mira i napretka; tokom ovih 6 vekova granice carstva se nisu bitno menjale a stabilni obrasci kulture dopiru do svih slojeva društva.

Osnovu kulturnog razvoja tokom ove epohe čini uspostavljanje konačne ravnoteže među filozofskim pravcima i školama od kojih svaka nalazi odgovarajuće mesto u ukupnom intelektualnom i društvenom životu. Ortodoksno konfucijanstvo, neokonfucijanstvo, daoizam i čan-budizam su razmenili svoje sadržaje u meri koja, ako i nije ostvarila punu saglasnost osnovnih ideja, onda je bar ostavila dovoljno prostora za drugačije mišljenje i, pre svega, za dalju razmenu misli. Pored toga, unutar svih pravaca kineske učenosti javlja se veliki broj liberalnih i često suprotstavljenih ideja, dovoljno odmerenih da ne ugrožavaju kontinuitet kulturne tradicije. Osnovnu nit epohe činilo je traganje za univerzalnijim rešenjima na relaciji konfucijanstvo-daoizam-budizam koje je dovelo do jačanja individualizma. Ovaj proces je počeo još tokom Juan perioda sa neokonfucijanskim racionalistom Džu Sijem (Zhu Xi, 朱熹) koji je usvajao daoističke ideje tako što je *vrhovnu konačnost* (taiji, 太極) interpretirao kao *kreativni princip* imanentan čoveku i ujedno izvor univerzalnog principa (li, 理) na koji se konfucijanstvo čvrsto oslanjalo. Mada je za budizam govorio da zamagljuje um, neke njegove zamisli pokazuju sasvim izvesnu sličnost sa budističkim konceptima. Tokom Ming perioda Sung Lian (Song Lian, 宋濂) je konfucijanska stanovišta još više približio daoizmu i budizmu. Opirući se legalističkoj ideologiji mnogi su pokušavali da se oslobode i ortodoksnog konfucijanstva. Tako je Čen Sjendžang (Chen Xianzhang/陳獻章, 1428–1500) pisao da razumevanje univerzalnih principa ne treba tražiti u delima starih konfucijanskih filozofa već u sebi samima, u sopstvenom srcu (*srceumu*)¹⁶⁹. Slično tome, najveći filozof epohe Vang Šoužen (Wang Shouren, 王守仁) poznatiji kao Vang Jangming (Wang Yangming 王陽明, 1472-1529)¹⁷⁰ kaže da oslanjajući se na svoja urođena znanja (*liangzhi*, 良知) čovek može postići *uzvišenost* (junzi, 君子) i bez proučavanja klasika. Njegova ideja o *prosvećivanju prosvećujuće valjanosti* (*ming ming de*, 明明德) kosmičkog reda daje čovekovom delanju i nedelanju (*wuwei*) jednu sasvim novu dimenziju. Sa ovakvim ubeđenjima gradi se nova građanska klasa, život u gradu postaje sve složeniji, ideje sve kompleksnije i uz dozu jakog individualizma umetnost permanentno razvija nove izraze i pravce.

Ne samo da su umetnost i ukupna kultura napredovali već su produkti kulture u sve većoj meri zaista postajali zajedničko nacionalno dobro. Primera radi, samo u Sudžou je već početkom 16. veka bilo četrdesetak izdavačkih kuća i bar 650 ljudi je radilo na urezivanju drvenih štamparskih ploča. Javlja se razni oblici popularne literature i knjiga sve više zalazi i u seoske zajednice. Pored uobičajene literature neophodne za obrazovanje učene elite i državne birokratije, filozofskih rasprava, književne kritike i poezije štampaju se prvi veliki romani, priče, drame, razne hronike, putopisi, lične zabeleške, dnevnici i biografska dela. Gotovo sva popularna literatura uticala je na širenje kulture vrta. Opisi vrtova i života u njima golicali su maštu i sasvim običnih ljudi skromnih mogućnosti pa su nespretne ali često veoma ljupke interpretacije vrtnog pejzaža nicali po raznim kućnim budžacima širom carstva.

¹⁶⁹ *Pisanja Gospodara Belog peska, Baishazi quanji* / 白沙子全集. → Paul Yunming Jiang, *The Search for Mind*, Singapore University Press, 1980.

¹⁷⁰ → А.И. Кобзев, *Учение Ван Янмина и классическая китайская философия*, 1983.

Fantastični predeli dočarani sa malo peska, par oštih kamičaka i nekoliko vešto odgajenih biljaka postali su deo tradicionalnog narodnog umeća. Krajem ovog perioda minijaturni pejzaži u plitkim keramičkim posudama prodavani su na pijacama i zaticani i u sasvim skromnim domovima.

Pozorišni komadi sa igrom i pevanjem su postali nezaobilazni deo otmenih razonoda dvora i ugledne gospode ali i veoma važan instrument širenja kulture i negovanja ukusa u nižim slojevima društva. Pozornice niču po gradskim kvartovima zabave, na trgovačkim ulicama, seoskim vašarima, ispred hramova, u građanskim vrtovima i carskim vrtnim palatama. Profesionalni pisci i pozorišne trupe bi godišnje upriličili i po nekoliko stotina različitih predstava. Veoma često dešavanja prikazana na pozornici odigravala su se u zamišljenom ili stvarnom vrtu.

Na veoma dinamičnoj likovnoj sceni izdiferencirale su se tri vrste slikara: intelektualci koji su se tradicionalno bavili umetnostima isključivo iz ličnih pobuda i kulturnih navika, profesionalci koji su od svoje umetnosti zarađivali za život i dvorski umetnici. Prvi su stvarali bogatstvo kulturnog života, drugi su ga širili i oblikovali u opšte dobro a treći su bili njegovi precizni i dosledni hroničari. Slikari koji su stvarali isključivo iz ličnog zadovoljstva delili su se na tradicionaliste i ekscentrike. Ovi drugi su naročito uticali na estetiku vrta. Među profesionalnim slikarima izvestan broj poznatih umetnika, koristeći izgrađeni prostor kao medijum, upuštao se u oblikovanje vrtnih pejzaža. Dvorski slikari su razvijali svojevrstni realizam pod uticajem evropskih tehnika koje je im je preneo jezuitski misionar Đuzepe Kastiljone. Zahvaljujući ovim slikama danas možemo prilično pouzdano i detaljno rekonstruisati tadašnji izgled mnogih čuvenih vrtova i života u njima.

Sa razvojem tržišta mnogi pripadnici klase učenih počinju da se bave primenjenim umetnostima i organizuju proizvodnju dekorativnih predmeta u kojoj učestvuje i veliki broj seljaka. Tako je bogato nasleđe narodne umetnosti, doterano kroz predloške koje su često izrađivali dobro obrazovani umetnici učestvovalo u zadovoljenju opštih estetskih potreba. Intelektualci takođe postaju kolekcionari i trgovci umetninama, knjigama i antikvitetima ali i profesionalni pisci, slikari, arhitekte i kreatori vrtova.

Svekoliko tradicionalno graditeljstvo tokom ovog perioda doživljava klimaks i čak bi se moglo reći da od druge polovine 18. veka delimično zapada u dekadenciju. Većina gradova će gotovo u potpunosti zadržati istu strukturu sve do dvadesetog veka. Prostorna organizacija iz ranog Ming perioda je još uvek jasno prepoznatljiva u njihovom savremenom tkivu. U gradovima i predgrađima profesionalni kreatori i organizovane graditeljske gilde, razvijajući osobenost sopstvenih tehnika i umetničkog izraza, stvaraju sve veće, složenije i raznolikije vrtove. Već tokom Ming perioda nastaju brojna esnafska udruženja veštih kreatora vrtnih planina i stena. Iz redova intelektualne elite izdvaja se petnaestak vrhunskih stvaraoca vrtnih predela od kojih se neki bave tehničkim problemima, teorijskim promišljanjima i estetikom vrta. Đi Čeng je na osnovu raznih pisanja o vrtu, beleški, usmenih saznanja i ličnog majstorskog iskustva 1631. godine objavio *Yuanye* - obimno delo o umeću građenja vrta. Kreatori vrtova su često inspiraciju tražili u delima književnosti. U pomodnoj potrazi za neobičnim i egzotičnim predelima putopisna literatura je posebno rasplamsavala njihovu maštu. Početkom 17. veka Si Sja-k' (Xu Xiake, 徐霞客, 1587-1641) je proputovao 16 provincija. Njegove beleške, obimno delo od 400.000 kineskih karaktera koje je posthumno štampano, sadržalo je opise predela od tibetanskih vrleti i snegom pokrivenih planina severozapadnog Sečuana do suprotropskih šuma u Jinanu. Mnogi od ovih opisa su korišćeni kao predložak za stvaranje vrtnih predela.

1.9.1 Ming dinastija od 14. do 17. veka

Vladavinu Juan dinastije pratio je latentni otpor autoritetu mongolskih careva koji se manifestovao u raznim oblicima otpadništva od obične hajdučije do dobro organizovanih pobuna. Brojna zabranjena udruženja i sekte transformisale su se u paravojne organizacije. Sekta Belog lotosa¹⁷¹ je oformila armiju *Crvenih marama*¹⁷² koja je pod vođstvom Džua Jendžanga, (Zhu Yuanzhang, 朱元璋)¹⁷³ podigla bunu¹⁷⁴ širokih razmera. Nakon niza vojnih pobjeda ovaj ratni vođa se u Nandingu 1368. godine proglasio za prvog cara Ming (*blistave*) dinastije.

Džu Jendžang (Hongvu) je poticao iz veoma siromašne porodice pa je osnovnu pismenost počeo da stiče kao iskušenik budističkog Huangđue hrama tek sa 17 godina. Ostao je poznat kao retko neobrazovan vladar, neuglađen i tiranin. Zazirao je od učenih državnih službenika pa se sve više oslanjao na usluge lojalnih dvorskih evnuha. Tokom Ming perioda evnusi su pretvoreni u posebno političko telo od 70.000 pripadnika. To je stvorilo atmosferu latentne netrpeljivosti između centralne vlasti pod jakim uticajem evnuha i provincijske uprave u kojoj su dominirali tradicionalno veoma učenici carski službenici. Neobična careva nepoverljivost prema učenim podanicima dovela je do uspostavljanja bahate autoritarne vlasti koja je nadmašila čak i centralizam prethodne mongolske dinastije. Da bi kontrolisao neposredno okruženje dvorskih dostojanstvenika u svojoj vladi i ceo državni aparat Hongvu je formirao neku vrstu moćne tajne policije poznate kao *Brokatna garda* (jinyiwei, 锦衣卫). Nepoverenje cara prema učenoj eliti državnih službenika je mnoge njene članove ostavilo bez posla.

U to doba na dvoru je vladao hladan konzervativizam. Svoju prilično rigidnu legalističku sliku carevanja Hongvu je detaljno opisao u *Uputstvima rodonačelnika Veličanstvenog Minga*¹⁷⁵ (1373). Od potomaka je tražio vojničku strogost, ličnu skromnost i samoprekornost, jednostavnost, doslednost u izvođenju starih rituala, stalni oprez i podjednaku nepoverljivost prema srodnicima i najbližim saradnicima. Sa ovakvim ubeđenjima ne samo da je svoju prestonicu opasao najvećim ikad izgrađenim zidinama nego je njima ogradio i kompletnu okolinu grada sa svim brdima, rekama i jezerima. Vajčeng – spoljašnji grad Nandinga nije bio ništa drugo do zidovima okovana *divlja priroda*. Uprkos tome što se uporno trudio da oponaša tradiciju Sung carstva, veličanstveni vrtovi tog doba Hongvu su se činili sasvim izlišnim. Jedini vlasnik gotovo svih vrtova u Nandingu bio je njegov general Sida.

Sa druge strane Hongvuov koncept organizacije carstva vremenom je doveo do manje izolovanosti lokalnih zajednica. Smanjena je distanca među upravnim i trgovačkim centrima a sela su donekle urbanizovana i pretvorena u uređenu mrežu naselja. To je dovelo do sve većeg prometa ljudi i ideja. Na seoskim imanjima razvija se i zanatska proizvodnja a seljaci u kriznim godinama tragaju za sezonskim poslovima u gradu. Osnajene male zajednice sve više združena sredstva ulažu u obrazovanje. U velikoj populaciji učenih ljudi lišenih činovničke karijere unajmljuju učitelje i tako se elementi urbane kulture šire i na područja seoskih

¹⁷¹ Bailian hui, 白莲会

¹⁷² Često se pominju kao Crveni turbani (Hong jin / 红巾). Naziv dolazi otuda što su u znak prepoznavanja pripadnici ove vojske glavu povezivali crvenim maramama.

¹⁷³ Džu Jendžang je njegovo lično ime, njegovo dinastičko ime je Hongvu (Hongwu/洪武).

¹⁷⁴ Ova buna začeta je u oblasti između reka Đjang i Hvaj u današnjoj H'bej provinciji.

¹⁷⁵ Liao Xinyi, *Huang Ming zuxun* / 皇明祖訓, Beijing/Shanghai, 1992.

zajednica. Sa tim se širi i kultura vrta. Vrtovi niču oko lokalnih hramova, u domovima najmljenih učitelja i porodičnim imanjima bogatih posednika i učene elite.

Jongl' era (poznata i kao *Era večite radosti*, 1402-1424) je period velikih graditeljskih i istraživačkih poduhvata. U razdoblju od 1406. do 1420. godine izgrađena je nova carska palata u Beiđingu koja će ostati centar moći do kraja imperijalne ere (1911). Cela prestonica je striktno uobličena prema starim ritualnim i kosmološkim matricama u veoma pompeznu, tehnički usavršenu, prilično hladnu i estetski preterano uzdržanu urbanu tvorevinu. Život u palati sazdanj od monumentalnih objekata na ogromnim, kamenom popločanim i golim ceremonijalnim platformama i platoima bio je prilično nepodnošljiv mnogim naslednicima carskog dostojanstva. Ni kasnija gradnja nekoliko zasebnih vrtne palata unutar palatnog grada nije mogla da u carski dom unese neophodnu toplinu. Zato su u narednim razdobljima podizane velike vrtne palate izvan prestonice u kojima su carevi češće boravili no u zvaničnom dvoru. Sve Jongl'ove zamisli su bile grandiozne. U Nandingu je na oktagonolnoj bazi prečnika 30 metara sagradio 79 metara visoku čuvenu *Porcelansku pagodu* (liuli ta, 琉璃塔). Na dokovima u istočnom predgrađu pravljene su ogromni brodovi¹⁷⁶ na kojima je admiral Dženg H' (Zheng He, 郑和, 1371-1433) u periodu od 1405. do 1433. godine preduzeo sedam putovanja i obišao sva mora od Indonezije do zapadnih obala Afrike. Ova putovanja su znatno proširila kineska znanja o svetu. Mnoge egzotične biljke i do tada nepoznate životinje koje su tom prilikom donete, našle su mesto u carskim vrtovima. Nažalost, sa ovom erom moć Ming carstva je polako počela da opada. Sledeći vladari su zabranili prekomorska istraživanja, potpuno su uništili mornaricu i okrenuli se isto tako grandioznom ali daleko manje korisnom poduhvatu kao što je dovršetak Velikog zida. To je otvorilo put japanskoj pirateriji i nezaustavljivom napredovanju evropskih kolonijalnih sila.

Tokom Vanli ere (Wanli, 万历, 1572-1620), došlo je do znatnog napretka nauke. Italijanski jezuita Mateo Riči (Matteo Ricci, 利玛竇, 1522-1610) je 1601. godine postao savetnik pri Dvorskoj kancelariji. Ovaj veoma obrazovani misionar je zaslužan za prenošenje zapadne nauke, matematike, astronomije i umetnosti u Kinu. Riči je znao da čita i piše kineski, poznao je i poštovao kinesku kulturu te je ostvario znatan uticaj na mnoge znamenite intelektualce tog doba. Mada je uživao veliki ugled na dvoru nikada nije upoznao cara. Vanli se u to doba prepustio lagodnom životu i potpuno je zanemarivao državne poslove. Dvorski evnusi su se nametnuli iznad civilne vlasti, stekli su pravo da ubiru poreze i enormno su se bogatili. Promene, napredak i otvaranje Kine nije bio u interesu ove, po svom položaju i prirodi veoma konzervativne društvene grupe. Mnogi su posedovali velika imanja i neki od njih počeli su da grade i prostrane vrtove oko prestonice. Tokom Tienći ere (Tainqi, 天啓, 1620-1627) dvorom je dominirao glavni evnuh Vei Džongsjen, okrutan tiranin koji je čak sam sebi podizao hramove i uživao u vrtne palatama građenim od državnog novca namenjenog imperijalnim grobnicama. Svoje političke protivnike mučio je do smrti. Mnogi učeni ljudi, sposobni i lojalni službenici carstva su bili žrtve dvorskih spletki koje su kovali uticajni evnusi a sprovodila *Brokatna garda*. Često su zbog toga otpušteni iz službe ili su je pod pritiskom opšte nesigurnosti sami napuštali. Pozitivna strana ovakvih okolnosti ogledala se u jačanju građanske klase koja je počela nezavisno od dvora i državne elite da neguje sopstveni, neformalni stil života i stvara bogatstvo paralelnih tokova građanske kulture. Od jednog do drugog grada, širom carstva taj moderni intelektualac je svoj vrt, svoje tradicionalno utočište pretvorio u društvenu pozornicu *par excellence*. Time je okončan proces pretvaranja vrta u instituciju opremljenu za stvaranje, prenošenje i očuvanje svih vidova kulture.

¹⁷⁶ Prvo putovanje obavila je flota od 317 brodova sa 28000 članova posade. Komandni brod (Riznica -baochuan, 宝船) je najveći ikada sagrađen drveni brod, dugačak 137 i širok 55 metara, kapaciteta 2.800 tona.

1.9.2 Dinastija Ćing

Od 17. do 20.veka

Poslednju carsku dinastiju Ćing osnovali su politički naslednici Ćin dinastije, potomci Jurčena koji su nakon prodora Mongola ostali da žive na severoistoku kineskog carstva. Posle pada Juan dinastije, pojedini jurčenski prvaci, zauzimali su visok položaj u državnoj birokratiji Ming carstva. Čelnik klana Zlatni Gioro¹⁷⁷ nametnuo se kao vođa svih Jurčena i 1616. godine je osnovao vazalnu državicu Kasne Ćin diastije. Narod kojim je vladao, Hong Tajđi je 1635. godine nazvao Mandžurcima. Kada je kineski general Vu Sangvei 1644. godine zatražio od vazala Ming carstva da učestvuju u gušenju Li Zičengove pobune, mandžurski princ Dorgon je iskoristio ovu priliku da preuzme vlast u Beidingu. Poslednji car Ming dinastije je izvršio samoubistvo a Šundž' je postao prvi vladar mandžurske Ćing dinastije koji je vladao Kinom.

Mandžurci su naseljavali teritoriju pod uticajem starih, stabilnih kultura Kine i Koreje odakle su crpli ukupnu nadgradnju sopstvenog kulturnog identiteta, pokušavajući da ustanove i odlike koje bi ih jasnije razlikovale. Da bi izbegao jurčensko pismo koje je direktno izvedeno iz kineskog, prvi car Ćing dinastije je 1599. godine dao da se staro mongolsko pismo preuredi za potrebe pisanja na *mandžu* jeziku. Tokom cele epohe javna dokumenta su obavezno pisana dvojezično, međutim, mandžurskim pismom služio se veoma mali broj ljudi i kineski jezik i pismo su dominirali u književnosti i svakodnevnoj upotrebi. Kako kineski carevi tradicionalno nisu bili zaštitnici religije, pa čak ni konfucijanske ideologije već čuvari civilizacije, to su se vladari Ćing dinastije našli razapeti između želje da nametnu mandžurski nacionalni identitet i realne potrebe da *nebeski mandat* pravdaju usvajanjem kineske kulture. Ovo drugo je prevladalo i dinastija je dala nekoliko zaista veoma učenih i prosvećenih careva.

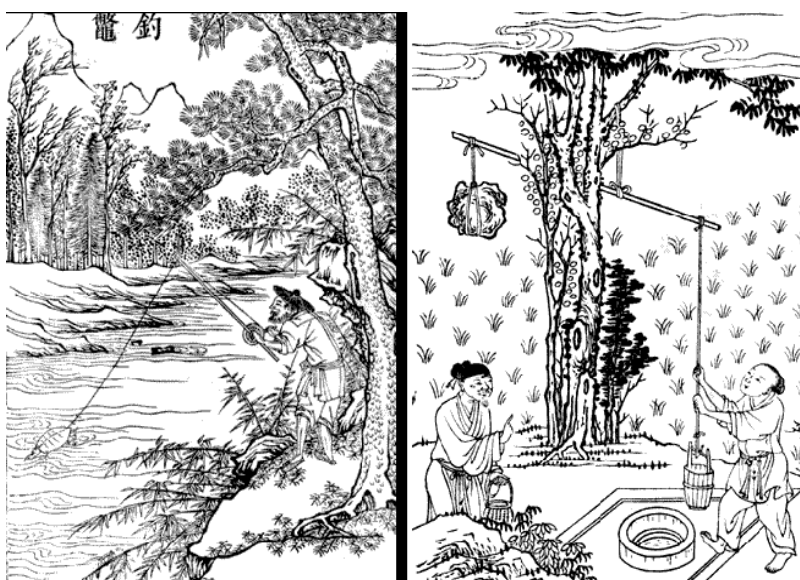
Razdoblje od sredine 17. do kraja 18. veka u kojem su vladali Kangsi (Kangxi, 1654-1723) njegov sin Jongdženg (Yongzheng, 1723-1735) i unuk Ćjenlong (Qianlong, 1736-1796) predstavlja period jačanja, jedinstva, mira i blagostanja, te opšteg napretka zemlje na polju kulture i nauke. U ovom periodu broj stanovnika se utrostručio na preko 420 miliona i sve do dolaska kolonijalnih sila 1839. godine, Kina je bila najstabilnije, najveće i po svojoj prilici najprosvećenije carstvo sveta.

Kangsijeva baka je bila Mongolka, otac Mandžurac a majka Kineskinja pa je govorio sva tri jezika. Već sa pet godina je svakog dana morao da napiše hiljadu karaktera i da sate provodi nad tekstovima klasične literature. Tako je izrastao u veoma obrazovanog vladara, uzornog kaligrafa, pesnika, pokrovitelja umetnosti i svekolike učenosti. Njegova ljubav prema umetnosti daleko je prevazilazila radoznalost prema prirodnim naukama i tehnicima. Bio je odličan kaligraf i voleo je da piše pesme. Stvarao je na sva tri jezika. Samo na kineskom jeziku napisao je preko hiljadu pesama među kojima najpoznatije slave čuvene predele vrtne palate u Ćngduu. Kangsi je takođe bio veoma posvećen proučavanju, klasifikaciji i očuvanju kineskog kulturnog nasleđa. Tako je 1710. godine okupio veliki broj učenih ljudi sa zadatkom da analiziraju i obrade sve postojeće rečnike sačuvane u imperijalnoj biblioteci. Na osnovu njihovog rada 1716. godine izašlo je prvo izdanje *Kangsijevog rečnika*¹⁷⁸ (Kangxi zidian, 康熙

¹⁷⁷ Gioro je bilo sedište klana, današnji Jilan (Yilan) u Hejlungđjang provinciji.

¹⁷⁸ Ovaj rečnik je posebno značajan zbog uvođenja moderne naučne nomenklature po kojoj su unosi organizovani prema redosledu 214 osnovnih karaktera (radikala). To je u znatnoj meri olakšalo snalaženje u ogromnom broju znakova. Rečnik je revidiran 1835. godine i od tada obuhvata ukupno 49.030 karaktera. Pored osnovnog značenja

字典). Uporedo sa izradom rečnika preduzeo je čitav niz leksikografskih poduhvata. Pod carskim patronatom 1711. godine izdata je *Riznica rima krasnih pisanija* (Peiwen yunfu, 佩文韵府)¹⁷⁹ - rečnik književnosti koji u 212 svezaka sadrži oko 560.000 najznačajnijih literarnih izraza i njihova detaljna objašnjenja. Kangijeva enciklopedija - *Kompletna zbirka ilustracija i tekstova od najranijih vremena do danas* (Gujin tushu jicheng, 古今图书集成), svakako je najveća ilustrovana enciklopedija na svetu. Rad na ovom obimnom delu započeo je Kangsi a dovršio njegov sin Jongdženg 1725. godine. Enciklopedija ima preko 10.000 poglavlja razvijenih na više od 800.000 stranica i sa preko 100 miliona kineskih karaktera.

Sl. 40 Kangsijeva enciklopedija

Jedna od 6.000 ilustracija
Kangsijeve enciklopedije.

Pored obimnih leksikografskih projekata, Kangsi je insistirao i na velikim kompilacijama, naročito konfucijanske literature. Tako je imperijalna štamparija ponovo izdala *Celokupna dela Neokonfucijanstva* (xingli daquan), *Celokupna dela učitelja Džu Sija* (zhu zi quan shu), *Srž neokonfucijanstva* (xingli jingyi), te veliku *Tang pesmaricu* (quan tangshu) sa 1147 pesama, objašnjenjima i komentarima.

Za vladavine Čjenlonga (1736-1795), Kangsijevog unuka, Kina je dostigla vrhunac moći. Ovaj izuzetno obrazovan i talentovan vladar čvrstom rukom je upravljao ogromnim carstvom. Sa jedne strane je uveo veoma strogu cenzuru (wenzi yu, 文字狱)¹⁸⁰ a sa druge je bio verovatno najzdašniji pokrovitelj nauke i umetnosti u kineskoj istoriji. Lično je poticao brojne aktivnosti intelektualnih krugova. Najvažnije rasprave vođene su između pristalica konzervativno - filozofskog (*Sung sje*) i progresivno - naučnog (*Han sje*) pristupa tumačenju konfucijanskih ideja. Pripadnici *Han sje* škole su u 18. veku uspostavili niz naučno validnih metoda u radu na sistematizaciji intelektualnog nasleđa i opštih znanja. Na tim osnovama nastala je kompilacija tekstova poznata kao *Kompletna biblioteka četiri blaga* (*siku quan shu*, 四库全书) koja se sastojala od 89.000 svezaka (*juan*) povezanih u 36.000 knjiga. U ovom delu je sačuvan ogroman broj starih pisanih izvora neprocenjive vrednosti.

karaktera uneti su primeri upotrebe u klasičnoj literaturi i objašnjenja iz brojnih starijih leksikona. Kangsijev rečnik je u ovom obliku i danas u upotrebi.

¹⁷⁹ Ovaj rečnik, na zapadu popularno nazvan *Kangsijevim tezaurusom*, i danas je nezamenljiv alat za proučavanje klasične kineske književnosti i razumevanje poezije.

¹⁸⁰ Da bi sprečio bilo šta što bi ukazivalo na *varvarsko* poreklo dinastije zabranio je čak 2.500 knjiga i drugih spisa. Zabeležene su 53 smrtne presude književne inkvizicije (odsecanjem glave i posthumnim komadanjem tela).

U Kangsi-Čjenlong periodu postojala je posebna dvorska kancelarija koja je oko brojnih projekata okupljala najveće umove tog doba. Niz evropskih misionara, uglavnom jezuita, angažovani su kao strani savetnici¹⁸¹. Kangsijevo interesovanje za matematiku dovelo je do usvajanja zapadnih znanja u oblasti algebre, trigonometrije i logaritama ali je kasnije Jongdženg iznad svega insistirao na sistematizaciji kineskog matematičkog iskustva. Najveći uticaj jezuiti su ostavili na razvoj kartografije. Uz njihovu pomoć nastao je najpre Kangsijev, potom Jongdžengov i na kraju Čjenlongov atlas. U svakom atlasu nalazio se uvodni tekst i indeks imena različitih mesta. Zajedničko izdanje pod imenom *Tri velika atlasa Čing dvora*¹⁸² štampano je na kineskom i mandžurskom jeziku.

Evropski misionari su naročito uticali na proizvodnju u carskim radionicama koje je Kangsi izgradio unutar palatnog grada 1693. godine. Kilijan Štumpf (Kilian Stumpf, 1655-1720) je neko vreme rukovodio proizvodnjom dekorativnog stakla a Žan Baptist Graverio¹⁸³ je od 1719. rukovodio proizvodnjom emajla. U carskim radionicama je tokom Čjenlong ere 11 evropskih majstora učestvovalo u proizvodnji satova i drugih mehaničkih naprava. Tada se pojavljuju i prve ambicije misionara da učestvuju u graditeljskim pothvatima. Oni su znatno uticali na proces projektovanja i način prezentacije arhitektonskih zamisli i ostvarenja. Tako u ovom periodu kineski graditelji-arhitekte izrađuju prve detaljne projekte i makete na osnovu kojih su carevi donosili odluke o gradnji važnih objekata. Uska i dugačka parcela na severnom obodu Juanming vrta je poverena misionarima da demonstriraju evropska graditeljska umeća. Ovim projektom rukovodio je Đuzepe Kastiljone koji je naročito uticao na rad dvorskih slikara. Na slikama nastalim pod njegovim uticajem portreti i dela arhitekture se prvi put javljaju kao centralni motiv a linearna perspektiva kao osnovni metod. Dvorsko slikarstvo nije uživalo ugled velike umetnosti već se na njega gledalo kao na ilustraciju, neku vrstu likovne hronike - preciznog beleženja života vladarske kuće.

Sl. 41 Čjenlong

*Đuzepe Kastiljone i Đin Tingbao:
Car Čjenlong u kabinetu, tuš na
papiru,
100.2 x 63 cm,
Muzej Palate u Beidingu.*

¹⁸¹ Uticaj jezuita je najčešće precenjivan u pisanju evropskih autora i potcenjivan u pisanju kineskih.

¹⁸² Qing Ting San Da Shi Ce Quan Tu Ji (Tri velika atlasa Čing dvora). Ovaj moderni atlas plod je saradnje jezuita i kineskih dvorskih učenjaka u periodu od 1708. do 1717. godine. Bakrorez ploče za *Veliki atlas* gravirao je 1719. godine Mateo Ripa. Atlas smešten u povež dimenzija 64 x 49 x 19 centimetara i težak je preko 23 kilograma.

¹⁸³ Francuska misija iz 1685. godine (Jean de Fontaney, Joachim Bouvet, Jean-François Gerbillon, Claude Visdelou, i Louis Le Comte) je prilično uticala na prihvatanje nekih elemenata evropskog ukusa na kineskom dvoru.

Likovnom scenom nije upravljao dvor već predstavnici učene građanske elite. Sa jedne strane bili su konzervativni nastavljači mnogovekovne tradicije dok su sa druge strane stajali snažni individualisti sa mnogim novim i često suprotstavljenim idejama. Grupu poznatu u tradicionalnoj istoriji kineske umetnosti kao *Šest slikara Činga*¹⁸⁴ (qing liujia, 清六家) činili su nastavljači *ortodoksne škole slikarstva*. Vang Š'minov učenik Vang Hvei je karakteristična figura ove epohe. Počeo je kopirajući stare majstore, nastavio da istražuje mogućnosti reinterpretacije Sung slikarstva, preispitivao je beskrajnost panorama Juan epohe i u svemu tome diskretno eksperimentisao sa različitim rukopisima. Sledeći Dong Čičengove ideje uspevao je, tu i tamo, da pejzaže transformiše u apstrakcije kaligrafske prirode. Na kraju se okušao i kao dvorski likovni hroničar. U to doba važna promena u ponašanju dvora ogledala se u brojnim Kangsijevim i Čjenlongovim putovanjima duž Velikog kanala od Beidinga do Hangdžoa. Putovanja zvana *Ispitivanje juga* (*nanxun*, 南巡) odigrala su izuzetno važnu ulogu u širenju i razvoju kulture vrta a carevi Čing dinastije su postali najveći graditelji vrtova u istoriji Kine. Vang Hvei je 1689. i 1701. godine angažovan da *Ispitivanje juga* zabeleži slikom. Tako je nastalo 12 horizontalnih svitaka visine 67,8 santimetara i dužine od 15 do 25 metara.

Sl. 42 Vang Hvei
– od interpretatora starih majstora do ilustratora carskih putovanja.

*Osam ekcentrika Jangdžoa*¹⁸⁵ (Yangzhou baguai, 扬州八怪) najpoznatiji su protivnici i ortodoksne škole i novog dvorskog manira u slikarstvu. Zajednički naziv dobili su više zbog nove ekspresivnosti i izrazite individualnosti no zbog neobičnosti svojih karaktera. Niko od njih zapravo nije bio ekscentrik. Neki su živeli od svoje umetnosti i za osobenošću likovnog izraza više su tragali zbog komercijalne prepoznatljivosti nego iz estetskih razloga. Drugi su pak, sasvim iskreno istraživali sopstvene mogućnosti. U svakom slučaju i jedni i drugi su znatno doprineli bogatstvu likovne scene tog doba i ohrabrivali traganje za novim idejama na različitim poljima građanske kulture. Liberalizacija likovnog izraza bitno je uticala i na dalji

¹⁸⁴ Vu Li (Wu li, 吴力), Jin Šouping (Yun Shouping, 恽寿平) i četiri Wanga (siwang, 四王): Vang Š'min (Wang Shimin, 王时敏, 1592-1680), Vang Đjen (Wang Jian, 王鉴 1598-1677), Vang Juenći (Wang Yuanqi, 王原祁, 1642-1715) i Vang Hvei (Wang Hui, 王翬, 1632-1717)

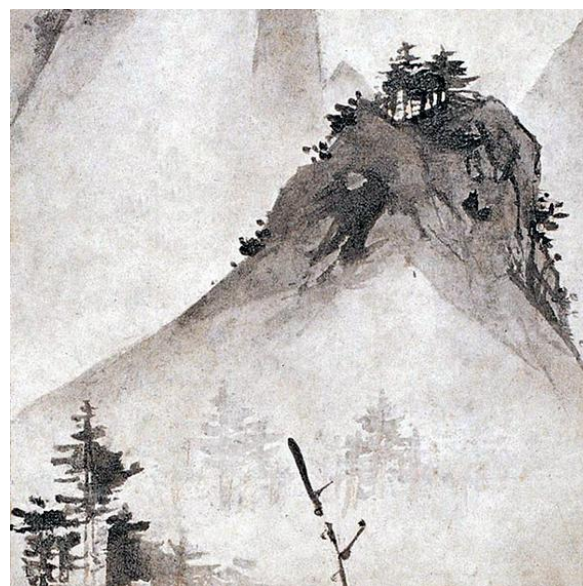
¹⁸⁵ Huang Šen (Huang Shen, 黄慎), Li Šan (Li Shan, 李鱓), Đin Nung (Jin Nong, 金农), Džen Bancjao (Zhen Banqiao, 郑板桥), Li Fangjing (Li Fangying, 李方膺) Vang Šešen (Wang Shishen, 汪士慎) Luo Ping (罗姆) i Gao Sjang (Gao Xiang, 高翔).

razvoj vrta. Kreatori vrtova počeli su da stvaraju sve različitije, neobičnije i smelije forme pa su čak u tome često i preterivali.

Među slikarima ovog perioda javljali su se i nešto ekstremniji individualci koje je još uvek konzervativna zvanična likovna kritika donekle zanemarivala. Jedan od takvih je bio Gao Ćipei (Gao Qipei, 高其佩) koji je umesto četkicom najčešće slikao prstima. Mada je najmanje slikao pejzaže njegovi naslikani predeli su istinski izraz sopstvenog viđenja i osećanja, te, pre svega, sinteza veoma bogatog iskustva. Gao je u nekoliko navrata preduzimao velika putovanja od po 2.000 kilometara. Mnoge njegove slike su putne skice izrađene u svega nekoliko razmazanih fleka i par snažnih, ritmičnih poteza. One plene svojom spontanošću, osećanjem za igru i jednostavnošću.

Sl. 43 Huang Šen
je slikao brzim, kurzivnim potezima stvarajući gotovo sasvim apstraktne forme.

Sl. 44 Gao Ćipei
je prstima razmazivao tuš po ovlaženom papiru.

Nagli uspon i značajna promena karaktera srednje klase, naročito pojava velikog broja, donekle nezavisnih intelektualaca prilično je suzdržano uticala na umetnost Ćing perioda ali se snažno odrazila na arhitekturu i umeće građenja vrtova. Promene u svakodnevnom životu tražile su neke nove prostore i načine njihovog korišćenja. Vrt postaje veoma složena pozornica društvenog života, sposobna da trpi česte promene svakovrsnih okolnosti, hirove vremena i mode.

1.9.3 Prestonice Ming i Čing epohe

Vrtni predeli u gradu i okolini

Nanđing

(Nanking, Nanjing, 南京)

Nanđing je smešten na malom visokom platou okruženom brdima koji se svojom zapadnom stranom nadvija nad obalama reke Jangce. Jedini je od četiri velike istorijske prestonice kineskog carstva čiji položaj potpuno odgovara geomantijskim pravilima drevnog f'ng švej umeća. Sa severa je zaklonjen Š'z brdima (Shizi shan, 獅子山) koja označavaju položaj *prikradajućeg tigra* i Đilong (Jilong shan, 鸡笼山) brdima u ulozi *pritajenog zmaja*. Između ovih brda i konveksno povučениh gradskih zidina utisnuto je Sjenvu jezero kao rezervoar *nebeskog životnog fluksa*. Istočne zidine grada naslanjaju se na obronke Džong planine (Zhong shan, 钟山) na kojoj se nalaze carske grobnice i brojni ugledni hramovi. Duž jugoistočnih, južnih i jugozapadnih zidina pruža se splet reka i potoka međusobno povezanih kanalima. Južni pristup gradu zaklanjaju Jihuatai (Yuhuatai, 雨花台) brda. Unutar grada, od severa ka jugu, uz zapadne zidine spuštaju se prema centralnom gradskom platou Čingliang (Qingliang shan, 清凉山) i Vutai brda (Wu tai, 五台山). Ovakva konfiguracija terena na kraju je nametnula uspostavljanje nepravilnog tlocrta gradske teritorije, ali joj je podarila spontanost vrtnog ambijenta kakav se veoma retko sreće u velikim gradovima Kine. Nanđinški krug intelektualaca i graditelja vrtova je taj koji je održavao dobar ukus, valjanost i suptilnost balansa prirodnog i ljudskim delanjem formiranog pejzaža. On je izvor i uporište najviših vrednosti vrtnog umeća. Na žalost, Nanđing je kao retko koji drugi grad pretrpeo velika razaranja te gotovo ništa od njegovog originalnog vrtnog ustrojstva i bogatstva nije sačuvano. Zato se retko pominje u savremenim promišljanjima o tradicionalnom vrtnom umeću.

Kulturna istorija Nanđinga je veoma duga. Ovaj plato je kontinuirano nastanjen od četvrtog milenijuma stare ere. Zahvaljujući zaleđu bogatom rudama bronza se proizvodila već početkom trećeg milenijuma što je pomoglo nastanak velikih uređenih naselja. Na mestu na kojem se danas nalazi Čaotien palata postojalo je naselje kovača i livaca koje je odigralo značajnu ulogu u razvoju ranih kultura u ovoj regiji. Prvi pravi grad je podignut na tromeđi država Ču, Vu i Jue. Krajem četvrtog veka stare ere na Čingliang brdu izgrađen je utvrđeni grad Đinling (Zlatni breg, Jinling, 金陵) iz kojeg je uspostavljena kontrola nad veoma važnim vodenim putevima. U doba prvog carstva grad je bio poznat kao Mo-ling ali se tek od trećeg veka, pod imenom Đjen-je, počeo razvijati u važan urbani centar. Južno od Sjenvu jezera je 229. godine podignuta nova prestonica države Vu - utvrđeni grad pravilne kvadratne osnove sa palatom i dvorskim parkovima na severu. Stari Đinling je pretvoren u moćnu tvrđavu a 247. godine je u južnom predgrađu podignut i prvi budistički hram Đienču. Nešto kasnije (nakon 317. god.) ovaj grad je pod imenom Đjenkang bio prestonica Đin i svih Južnih dinastija - Sung, Či, Lijang i Čen, sve do kraja šestog veka. Izvan gradskih zidina, u jugoistočnom predgrađu izgrađeni su Dongfučeng kvartovi namenjeni državnoj birokratiji. Unutar zidova prestonice živeli su samo članovi kraljevskog klana i porodice najviših dvorskih dostojanstvenika. Sung dvor je i Dongfučeng i Kameni grad na Čingliang brdu pretvorio u vrtno palate a uz Sjenvu jezero podignuta su još dva velika carska vrta (→ *Vrtovi Đjenkanga*).

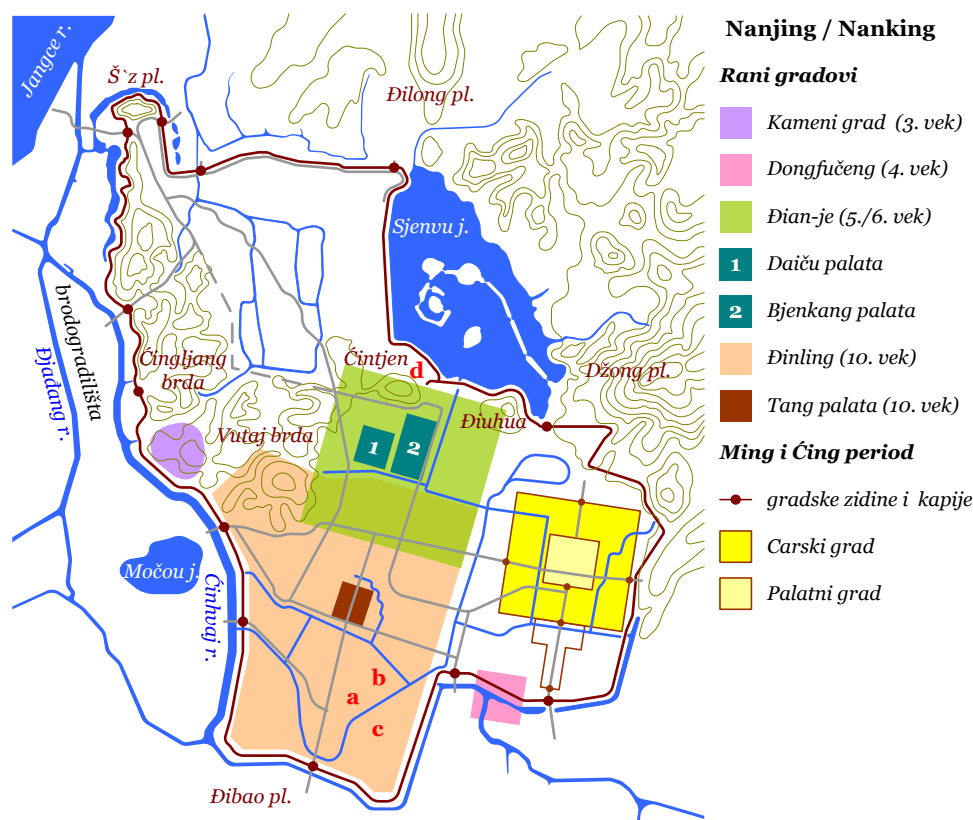
Izvanrednost ranih nanđinških vrtova napajala se iz dva izvora; iz bogatstva prirodnih krajolika u kojima su nastajali i akumuliranog kulturnog bogatstva grada. Što je imao manju političku moć, Nanđing je sve više privlačio intelektualnu elitu pa je do kraja imperijalne ere važio za najznačajniji kulturni centar carstva. Iz epohe u epohu u njemu su živeli i stvarali najveći umovi svog doba.

Nandinski krug tog doba činile su i brojne ličnosti veoma zaslužne za razvoj vrtnog umeća. Rukopisi budističkog hodočasnika Fa Sjena (Faxuan, 法顯) koji su kružili među nandinskim intelektualcima doneli su nove slike iz Centralne Azije, Indije i Indonezije. Sve što je danas od toga ostalo je nekoliko kraljevskih grobnica i *Hrid hiljadu Buda* na Čisja brdima.

Međutim, duh i misao kontinuirano su prenošeni i kroz sve potonje epohe. Gradu je ponovo vraćeno ime Đinling kada je postao prestonica kratkotrajne (937-975) Južne Tang dinastije. Tadašnji Đinling je zauzimao približno istu teritoriju kao i danas postojeći grad iz Ming perioda. Intelektualni i umetnički život je uprkos mnogim nedaćama i dalje cvetao. Đinling je postao centar jedne veoma složene i žive kulturne komunikacije. Od 11. do 14. veka grad je izgubio zvučno ime i političku moć. U Sung periodu zvao se Đianning fu a u periodu Južne Sung poznat je kao Điankang fu. Mada je postao centar nižeg ranga lokalne uprave ovaj drevni grad je i dalje predstavljao važnu intelektualnu enklavu u koju su se povlačili pisci, pesnici i slikari, naročito penzionisani carski dostojanstvenici i oni koji su često svojevolumno napuštali karijeru državnog službenika.

Džu Juendžang (Zhu Yuanzhang, 朱元璋)¹⁸⁶ je 1368. godine kao general pobunjeničke armije došao iz istočnog Anhveja i preimenovao grad u Jingtien fu (*Odgovor nebu*, Yingtian fu, 应天府). U njemu se 1368. godine proglasio za prvog cara Ming dinastije. Kao Hanovac, ogorčen na vekovnu vlast mongolske dinastije, iako nedovoljno obrazovan učinio je sve da svom carstvu povrati sjaj iz Sung perioda.

Sl. 45 Nanding

¹⁸⁶ Period njegove vladavine poznat je pod nazivom Hongwu (洪武)

Prestonica je građena 21 godinu uz učešće 200.000 radnika. Prve dve etape od 1369. i 1373. godine obuhvatale su uređenje postojećeg Jingtjen fua čiji je istočni deo proširen tako da se potpuno oslanjao na obronke Džong planine. Stanovništvo svih 152 administrativne oblasti srednjeg toka Jangcea zaduženo je za izradu ogromne količine opeke, tesanog kamena i drvene građe. Carskim ediktom objavljenim 1394. godine uspostavljeni su propisi o gradnji i kontroli kvaliteta materijala. Svaki komad opeke¹⁸⁷ nosio je pečat proizvođača i nadzornika a greške su surovo kažnjavane. Kako bi se smanjio rizik od požara upotreba drveta je svedena na najmanju moguću meru čime je tradicionalni izgled grada znatno promenjen.

Palata je smeštena u centru ove proširene teritorije i organizovana je prema matrici idealnog grada iz Džou perioda. Po centralnoj osi, u pravcu jug-sever podeljena je na spoljašnji, centralni i unutrašnji deo. U spoljašnji deo palate ulazilo se preko *Podnevne* kapije (Wumen, 午门). Sledio je uvodni ceremonijalni trg sa pet zmajskih mostova preko kanala koji se protezao u pravcu istok-zapad. Mostovi su vodili u prednje ceremonijalno dvorište (qianchao) iza kojeg slede prestone palate Nebeskog mira, Veličanstvenih pokrova i Očuvanog mira. Ova tri zdanja predstavljala su ne samo centralni deo palate već i središte carstva. Iza njih nalazile su se tri unutrašnje palate – *Dvorana klanjanja precima*, *Palata nebeske čistote* i *Palata zemljaskog mira*. Kasnije izgrađen dvor u Pekingu skoro u potpunosti prati prostorni koncept palate u Nandingu i mnogi objekti u njoj nose ista imena.

Oko *palatnog grada* visokim zidom sa 4 kapije ograđen je **Carski grad** (huangcheng). U njemu su istočno i zapadno od južnih vrata formirani Hram carskih predaka i Hram letine i zemljoradnje. Prostor ispred južnih zidina carskog grada namenjen je dvorskim kancelarijama i institucijama državne uprave.

Unutrašnji grad (neicheng) obuhvatao je teritoriju zatečenog Jingtjen fua kojem su pridodata uzvišenja u njenom severozapadnom delu tako da je ukupna dužina zidina iznosila 60 *lia* (32,5 km). Ispred mnogih od ukupno 13 gradskih kapija, uređeno je desetak velikih pijaca. Ispred Jifeng kapije trgovalo se drvetom i bambusom. So, čaj i začini stizali su pred Čingliang kapiju a velika stočna pijaca izgrađena je ispred Điangdonga.

Između kapija na suprotnim stranama grada povučene su glavne saobraćajnice popločane velikim kamenim tablama širine i do 90 santimetara. Ove veoma široke ulice delile su grad na zidom ograđene reone koji su se sastojali od više gradskih kvartova. Reoni i kvartovi su striktno hijerarhijski nastanjivani prema statusu i zanimanju kojim se neka porodica bavila. Car Honvu je na samom početku u grad doveo 20 000 bogatih porodica iz nekoliko okolnih provincija. Prema dokumentima iz 1391. godine, Nanding je imao preko 473 000 stanovnika od čega skoro 200 000 vojnika. Rad gradskih manufaktura opsluživalo je 45 000 porodica. Posebno veliki gradski kvartovi namenjeni su proizvodnji brokata, satena i bojenju tkanina svih vrsta. U kvartovima pored Jifeng kapije (仪凤门) grada raspoređeni su oni koji su radili u brodogradilištima ili se bavili proizvodnjom brodske opreme. U oblasti C'dišan velike površine zasađene su biljkama neophodnim za proizvodnju brodskih konopa pa su porodice užara živele u kvartu koji je bio najbliži ovom delu predgrađa.

Jedan krak reke Činhvai reke (Qinhuai,秦淮河) snabdevao je vodom gradski šanac. Njen drugi deo propušten je kroz zidine i tekao je delom palate i carskog grada. Odatle je pratio oblik isturenog južnog dela Nandinga koji je postao centar društvenog života. Tu su smešteni

¹⁸⁷ Propisane dimenzije opeke iznosile su 393 x 195 x 102 mm.

Konfucijev hram [a] i Gungjuan kvart¹⁸⁸ [b] u kojem su se polagali carski ispiti. Kej duž Ćinhvai reke pretvoren je u promenadu uokvirenu prodavnicama i restoranima i osvetljenu lampionima tokom cele noći. Čuveni *Stari kvart*¹⁸⁹ (*Jiujuan*) [c] nalazio se na istočnoj obali, prekoputa Gungjuana i Carskog učilišta. Ovde su na 16 mesta namenjenih javnoj zabavi (*qinglou*, 青楼 - kuće u zelenilu), pod nadzorom posebnog gradskog upraviteljstva, svoje usluge pružale devojke poznate pod opštim imenom *jiđi* (yiji, 艺妓) ili *mingđi* (mingji, 名妓). Ove dame su više bile učene družbenice i talentovane zabavljačice no prostitutke, mada su pod patronatom bogatih trgovaca nakon Ming perioda sve češće udovoljavale i seksualnim potrebama svojih posetilaca. Bile su veoma obrazovane, posvećene umeću vođenja kulturnih razgovora, poeziji i slikarstvu, svirale su po nekoliko instrumenata i mahom su lepo pevale. Uprkos niskom društvenom statusu ove žene su često kao slikarke i pesnikinje uživale ugled *kulturnih dama*. Četiri čuvene *Ćinhvajске lepotice*¹⁹⁰ su za sobom zaista i ostavile vredna umetnička dela. Liu Žuš' (Liu Rushi, 柳如是, 1618-1644), čuvena kurtizana, kasnije konkubina proslavljenog pesnika Ćjen Ćjen-jia, je sa punim uvažavanjem slavljena kao talentovana pesnikinja, slikarka, uzor supružničke požrtvovanosti i patriotizma. Veza između intelektualne elite i učenih kurtizana rezutirala je razvojem jedne neformalne, slobodne i buntovne građanske kulture koja je preplavila celu regiju.

Ćinhvaj oblast je igrala veoma važnu ulogu na kulturnoj sceni južne prestonice. Sve što se ovde dešavalo je vremenom postalo predmet književnog rada koji je slavio veoma sofisticirane oblike boemskog života. Vu Đingz' (Wu Jingzi, 吴敬梓), jedan od najslavnijih pisaca Ming/Ćing književnosti u svom i danas popularnom romanu *Spoljašnja istorija šume učenih*¹⁹¹ ostavio je sledeći opis:

Grad se diči desetinama širokih avenija i stotinama malih ulica koje su zatrpane ljudima i uokvirene šarenim paviljonima. Ćinhvai reka teče kroz Nanding preko tri lija od istoka do zapada. Kada su vode visoke šareno obojene barke sa flautistima i bubnjarima plove tamo amo, danju i noću... Po ulicama je raspoređeno šest ili sedam stotina velikih i malih gostionica i preko hiljadu čajdžinica. Bez obzira u koliko malu ulicu zađete videćete bar jedan lampion koji najavljuje da se tu prodaje čaj i svuda ćete naći sveže cveće i kristalno čistu kišnicu da vri. Čajdžinice su uvek pune gostiju. U sumrak blistavi lampioni vise pred gostionicama na obe strane puta. Nekoliko hiljada njih osvetljavaju avenije kao da je dan tako da prolaznici nikad ne moraju da nose svoje lampe. Kasno noću, kada se mesec digne visoko, brodice sa kojih se čuje tiha muzika klize tamo vamo po Ćinhvaju...Devojke u kućama na obe obale podižu zavese, nemo stoje naslonjene na prozore i obučene u haljine od tila, sa cvetovima jasmína u kosi, slušaju muziku sa reke. U stvari, čim se oglase bubnjevi i upale svetla na barkama otvore se prozori iz kojih naviru mirisi tamjana i sandalovog drveta i

¹⁸⁸ Gungjuan (Jiangnan gongyuan, 江南贡院) je prvi put izgrađen 1168. godine i stalno je dograđivan tako da je sredinom Ćing perioda obuhvatao više od 20.000 ispitnih ćelija i pratećih ceremonijalnih objekata na ukupnoj površini od 300.000 kvadratnih metara. Preko polovine svih carskih dostojanstvenika i državnih službenika tog doba ovde su započeli svoje karijere.

¹⁸⁹ *Stari kvart* je potpuno razrušen tokom Mandžurske invazije 1645. godine. Izuzetno lepa melanholična sećanja na njega ostavio je Ju Hvaj (Yu Huai, 余懷, 1616-96) u svojim *Zapisima o Daščanom mostu* (*Banqiao zaji*, 板橋雜記).

¹⁹⁰ *Qinhui simeiren* : Zheng Ruying, 鄭如英, Ma Shouzhen, 馬守真, Zhao Jinyan i Zhu Taiyu

¹⁹¹ Ovo je doslovan prevod originalnog naslova. Reč *spoljašnja* koristila se u značenju nezvaničnog pisanja, fikcije koja ne podleže zvaničnom procenjivanju tačnosti niti službenom stilu i načinu pisanja. Uobičajeni prevod naslova na engleski jezik je *The Scholars*.

*mešaju se sa mesečinom i izmaglicom na reci. I sve tako da vam se čini kao da ste zašli u drugi svet*¹⁹².

Svako ko je iole držao do svog ugleda kao učenog čoveka je bar povremeno beležio događanja u gradu. Zapisivalo se sve i svašta, od pijanih kafanskih rasprava, običnih ogovaranja, utisaka o pozorišnim predstavama, opisa velikih zabava i prazničnih proslava, pa sve do ozbiljnih književnih analiza i kritika svega što se dešavalo na kulturnoj sceni. Život u vrtu je postao omiljena i veoma otmena tema nasumičnih beležaka koje su često u rukopisu kružile celom provincijom, ponekad i dalje. Oni najtalentovaniji su pak od svojih beležaka sastavljali popularna štiva koja su štampana u neobično velikim tiražima za to doba. Posao izdavača, štampara i knjižara, uglavnom smeštenih u kvartovima duž *Ulice tri planine* (Sanshan jie), cvetao je tokom celog razdoblja jer je čitalačka publika bila u stalnom porastu.

Sa promenama nastalim uspostavljanjem vladavine Čing dinastije, posebno sa ukidanjem nadležstva koje je brinulo o gradskim kurtizanima njihov ugled je opao i uloga u kulturnom životu je banalizovana. Sa druge strane, status koji su kurtizane imale u prethodnom periodu dao je legitimitet promenama u životu žena. Učene dame iz uglednih građanskih porodica nastavile su tradiciju umetničkog stvaranja i angažovanja u kulturi. Žene su po prvi put značajnije uticale na stil i ukus epohe. Građanska kultura počela je da se znatno razlikuje od one koja je razvijana u institucijama države.

Stari univerzitet koji je nastavljao tradiciju ovdašnjih velikih škola Sung peroda takođe se nalazio u Činghvai oblasti. Novi carski univerzitet - *Škola sinova carstva* (Guozi jian, 南京国子監) [d] izgrađen je 1381. godine pod južnim obroncima Čintjen brda (qintianshan, 钦天山) u blizni Sjenvu jezera. Sastojao se od šest učilišta sa tri nivoa obrazovanja. Ovde je u periodu od 1403. do 1408. godine pet glavnih urednika, dvadesetak kompilatora i 9.619 učenih saradnika učestvovalo u izradi čuvene Jongleove velike enciklopedije (Yongle dadian, 永乐大典). Ova enciklopedija je zapravo kolekcija odabranih tekstova i komentara iz celokupnog sačuvanog nasleđa pisane reči. Sastojala se od 22.937 poglavlja (*juan*) raspoređenih u 11.095 svezaka¹⁹³. Delo je bilo toliko obimno (917.480 strana) da je druga kopija odštampana tek 1557. godine.

Spoljašnji grad (waicheng) je naknadno opasan zidovima koji su praktično obuhvatali celokupnu bližu okolinu grada sa svim okolnim brdima. Za gradnju ovih bedema donešeno je preko 7 miliona kubnih metara zemlje koja je najpre nabijana a potom mestimično učvršćena kamenom i opekom. Neki delovi ovog odbrambenog zida su zapravo bili usečeni u prirodne obronke planina. Spoljašnji zid imao je 18 kapija. Unutar ovih zidina, između Činhvai i Đjađang reka nalazilo se brodogradilište u kojem su izgrađeni i ogromni prekomorski brodovi čuvene Dženg H'ove (Zheng He) flote.

Nandīnški vrtovi su bili specifični po tome što su podizani u najrazličitijim prirodnim uslovima. Nicali su na ravnom terenu gusto naseljenog centralnog gradskog platoa ispresecanog potocima i kanalima, na strmim obroncima brda u Unutrašnjem gradu gde su bili ušuškani u gustu šumu i na visoko uzdignutim lesnim zaravnima odakle su pozajmljivali široku panoramu obala Jangcea. Na ogromnoj teritoriji tu i tamo nastanjenog Spoljašnjeg

¹⁹² Liu Rushi/柳如是, Rulinwaishi/儒林外史, poglavlje 24, Zhongguo gudianwenxue dubencongshu, 1977.

Za Liu Rushi vudi Chen Yinke 1980 i Chang 1991.

¹⁹³ Nakon mnogih ratova sa stranim silama danas je sačuvano samo 400 svezaka u Nacionalnoj biblioteci u Bejđingu, 62 sveske odnete su na Tajvan, 51 sveska je u Kongresnoj biblioteci u Vašingtonu, u Velkoj Britaniji primerke poseduju Britanska biblioteka, Oksford, Kembridž i Škola za orijentalne i Afričke studije u Londonu a 5 svezaka je u Nemačkoj. Nije poznat tačan broj sačuvanih svezaka u privatnim kolekcijama širom sveta.

grada vrtovi su građeni na planinskom terenu, u lagunama močvarnih predela, oko jezera i sred polja na velikim imanjima. Vremenom su mnogi prirodni ambijenti unutar zidina preoblikovani u vrtne predele koji su igrali ulogu popularnih javnih izletišta.

Oslobađanje i ubrzan razvoj gradske kulturne scene u kojoj sve više učestvuju i učene žene iz uglednih porodica znatno je promenio ulogu i izgled vrta. Prvobitni građanski vrt - najintimniji, zatvoreni deo doma koji je u neku ruku bio carstvo žena i dece vremenom je pretvoren u središte društvenog života domaćina ali i svih drugih članova porodice. Pred graditelje je postavljen sasvim nov zadatak. Trebalo je obezbediti prostor za veliki broj složenih funkcija i odnosa tako da se i ženskim članovima omogući diskretno učešće u događanjima u vrtu koja su do tada imala izrazito muški karakter.

Tokom Ming perioda vrt postaje scena u samom vrhu kulturnog života grada. Tema je ne samo svakodnevnih razgovora učenih ljudi već i mnogih likovnih i književnih dela. Vang Š'džen (Wang Shizhen, 王世贞, 1526-1590), uticajni intelektualac rodom iz Taicanga kraj Sudžoa, poticao je iz porodice koja vodi poreklo od loze visokih carskih službenika Sui dinastije. Kada se 1559. godine povukao sa službenog položaja u provinciji objavio je *Zapise o obilasku vrtova Dinglinga* (youjinling zhuyuanji, 游金陵诸园记)¹⁹⁴. Od 36 vrtova koje Vang Š'džen spominje, 12 je bilo u posedu porodice vojvode od Veja (weigong gong, 魏国公), veoma uticajnog i slavnog vojskovođe Si Da (Xu da, 徐达, 1332-1385). Među najpoznatijim vrtovima Nandinga ova moćna familija posedovala je Topli vrt, Vrt podignutog pogleda, Vrt lude (bivši vrt familije Hu), Sidinđja vrt (xujinyi jia yuan, 徐锦衣家园), Er džu (erzhu yuan, 尔祝园) i prilično veliki Vrt zlatne posude Lija (Jinpen liyuan, 金盘李园) koji je građen po uzoru na vrtove Luojanga. Čak je i Močou jezero neko vreme bilo u posedu klana Si. U južnom delu grada pominje se i *Južni Vrt vojvode od Veja* (weigong nanyuan, 魏公南园) o kojem se gotovo ništa ne zna. Isto tako veoma malo znamo o brojnim vrtovima koji su se nalazili u području čuvenih *Osam predela Dinglinga* – Čingliang, C'din, Fengtai, Lonđing i dalekog Tjending brda, te obala Čingvai reke i Sijenvu jezera izvan gradskih zidina.

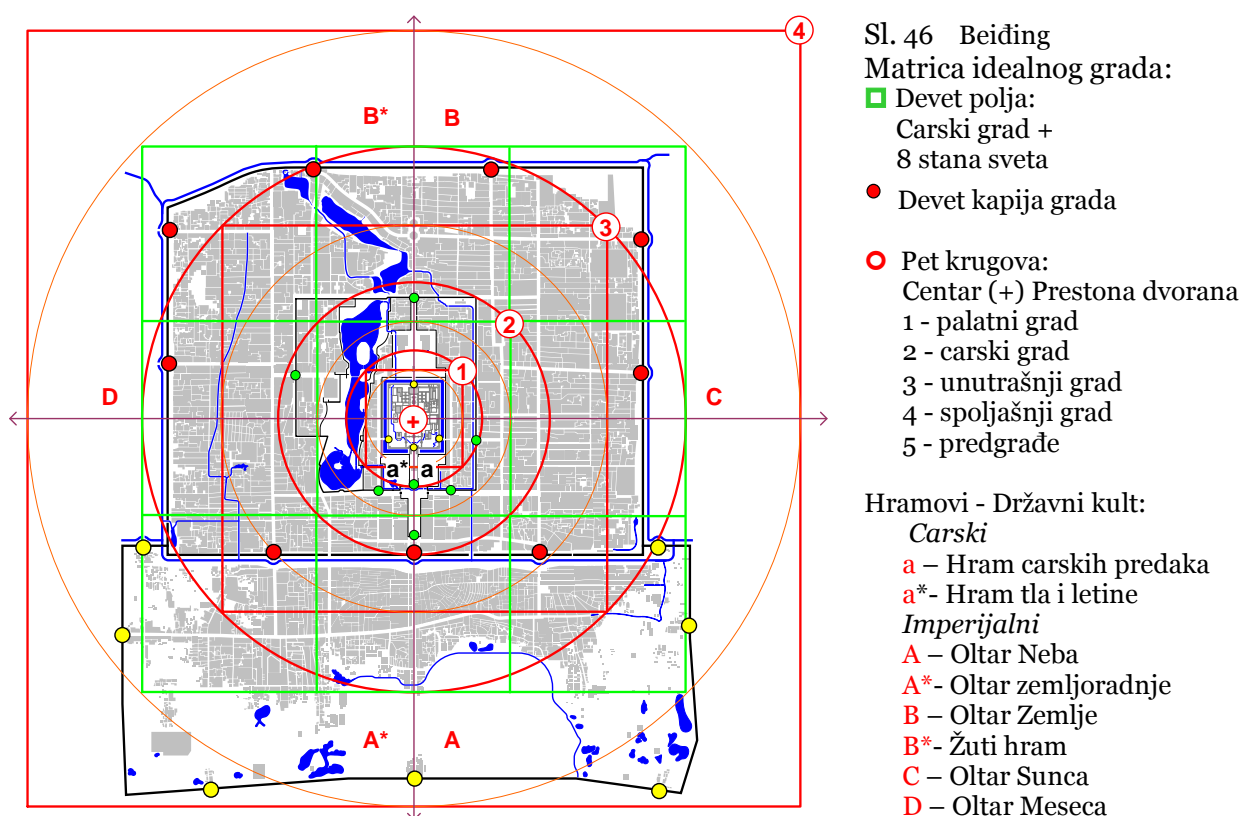
¹⁹⁴ Vang Š'džen je opisao sledeće vrtove: 1. Istočni vrt (dong yuan, 东园), 2. Zapadni vrt (Xi yuan, 西园) ili Vrt Vetrovite platforme (凤台园), 3. Južni Vrt vojvode od Veja (weigong nanyuan, 魏公南园) 4. Zapadni vrt vojvode od Veja (wei gong xi yuan, 魏公西园), 5. Istočni vrt brokata (Jin yi dongyuan, 锦衣东园), 6. Vrt deset hiljada bambusa (Wan zhu yuan, 万竹园), 7. Vrt familije Sjudin ji (Xujinyi jia yuan, 徐锦衣家园), 8. Đinpenli (jinpenliyuan, 金盘李园), 9. Vrt Sija devet kuća (xujiu zhaiyuan, 徐九宅园), 10. Vrt Močou hu (mochou hu yuan, 莫愁湖园) 11. Vrt zajedničkog proleća (tongchun 同春园), 12. Vrt Vudinga (wuding houyuan, 武定侯园), 13. Vrt skrivenog trga (Shiyin yuan 市隐园), 14. Vrt klana Vu (wushi yuan, 武氏园), 15. Vrt šipka (qi yuan, 杞园), 16. Vrt utočišta (dun yuan 遁园), 17. Vrt terase vetra (fengtai yuan 凤台园), 18. Vrt pribežišta (yi yuan 佚园), 19. Er džu (er zhu yuan, 尔祝园), 20. Zapadni vrt (xi yuan 西园), 21. Vusjao (wuxiao, 吴孝园), 22. H' can dž' lu (He can zhi lu yuan 何参知露园), 23. Vrt neobičnog studija (wei zhai yuan, 味斋园), 24. Čangčing (Chang qing yuan, 长卿园), 25. Vrt raskošnog talenta (mao cai yuan, 茂才园), 26. Novi vrt (xin yuan, 新园), 27. Vrt bez pogodka (wushe yuan, 无射园), 28. Vrt sunčane terase (xitai yuan, 熙台园), 29. Vrt Luvensjea (luwen xue yuan, 陆文学园), 30. Četvrtasti vrt učilišta (fang taixue yuan, 方太学园), 31. Vrt Džangbao (zhangbao yuyuan, 张保 御园) 32. Mali vrt klana Li (lishi xiaoyuan, 李氏小园) 33. Vrt vojnog i kulturnog učenja (wuwen xueyuan, 武文学园), 34. Vrt kraljevskog perja (yuwang yuan, 羽王园), 35. Tajfu sin (taifuxin yuan, 太复新园), 36. Vrt raskošne šume (hualin yuan, 华林园).

Pored vrtova u Nandingu opisani su: Zapadni vrt klana An (Anxi shilin, 安氏西林) u Vusiju, Planinski vrt (shanyuan, 山园) i Yanshan (Yanshan yuan, 彦山园) koji je autor posedovao dok je živeo u Tajcangu (Taicangcheng, 太仓城).

Beiding

(Peking, Beijing, 北京)

Kada je Džu Jendžang srušio mongolsku dinastiju (1368.) porušio je dobar deo Nandinga (Nanking) i tu izgradio novu prestonicu. Staru prestonicu Dadu je preimenovao u Beiping (severni mir, 北平) i dodelio je svom sinu Džu Diu (Zhu Di) zajedno sa titulom Princa od Jena (燕王). Kada je 1403. godine Džu Di postao car pod imenom Jong L' odlučio je da svoje sedište transformiše u *idealni grad* - novi centar carstva. Da bi izgradio idealnu prestonicu Jong L' je srušio severnu trećinu grada i proširio ga na jug tako da palata ostane u zamišljenom centru. Nekadašnje južno predgrađe Dadua je najpre 1524. godine opasano bedemom od nabijene zemlje a potom 1543. utvrđeno masivnim zidinama od opeke.

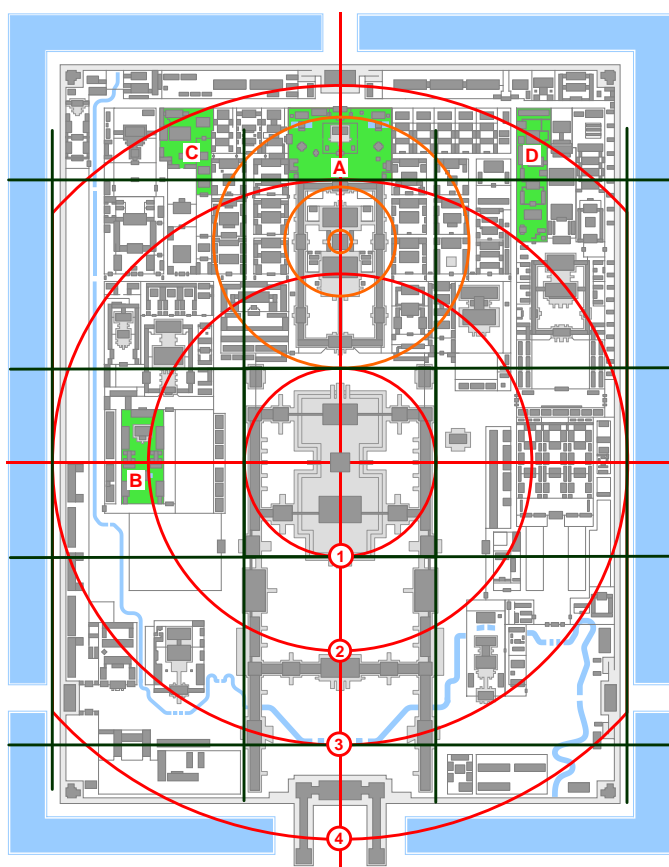
Sl. 46 Beiding
Matrica idealnog grada:
 ■ Devet polja:
 Carski grad +
 8 stana sveta
 ● Devet kapija grada
 ○ Pet krugova:
 Centar (+) Prestona dvorana
 1 - palatni grad
 2 - carski grad
 3 - unutrašnji grad
 4 - spoljašnji grad
 5 - predgrađe
 Hramovi - Državni kult:
 Carski
 a – Hram carskih predaka
 a* - Hram tla i letine
 Imperijalni
 A – Oltar Neba
 A* - Oltar zemljoradnje
 B – Oltar Zemlje
 B* - Žuti hram
 C – Oltar Sunca
 D – Oltar Meseca

Drevni obrazac za formiranje gradova¹⁹⁵ prvi put je opisan u *Džouli* (Zhouli, Pravila i rituali dinastije Džou)¹⁹⁶ a njegov najrazvijeniji oblik i danas se jasno očitava u sačuvanim obrisima Jong Leove prestonice. Rečenica preuzeta iz ovog drevnog spisa - *Levo je hram predaka a desno hram zemlje, ispred je trg a iza pijaca* - upotrebljena je da se svaka prostorna celina odredi kao graduirana pozornica društvenih procesa gde jug pripada javnim, sever privatnim a istok i zapad perifernim i ekonomskim odnosima. Opis kraljevskog grada iz iste knjige poslužio je za princip podele svakog postora na devet funkcionalnih polja i princip njihove multiplikacije. Raspored trigrama kralja Vena iz knjige Ji đing koristio se za distribuciju

¹⁹⁵ Detaljnu analizu tradicionalne matrice kineskog gradograditeljstva → Ivana Prica, *Komparativna analiza porekla i razvoja grada u kineskoj i zapadnoj civilizaciji* u Dongnan wenhua, Nanjing, 1990. Takođe → Zhu Jianfei, *Chinese Spatial Strategies*, Imperial Beijing 1420 – 1911, London, 2004.

¹⁹⁶ Džouli (周礼) je delo nastalo u Razdoblju zaraćenih država (475-221 p.n.e.) Principi podele prostora i gradnje zabeleženi su u poglavlju *Kaogundi* (*Kaogongji*, 考工記, *Beleške o nadzoru javnih radova*). Original ovog poglavlja je izgubljen tokom Han dinastije i zamenjen je novim tekstom. → 周禮 u 四部叢刊初編, svezak 9-14.

funkcija u okviru ovih devet polja. Nekoliko kratkih rečenica iz dela *Šu đing tu šuo* čini bazu principa hijerarhijske podele prostora na pet koncentričnih krugova i kreiranje proširenih zona uticaja. U svom konačnom obliku univerzalni model kineskog grada je posledica istorijskog iskustva, te razvoja *f`ng švej* umeća i njegovog uticaja na graditeljstvo. Analiza ritualnih postupaka korišćenih prilikom izgradnje prestonica pokazuje da je matrica grada u svojoj razvijenoj formi uspostavljena na sledeći način: Prvo se u osnovu palatnog grada upiše karakter 井 (*đing - bunar*) kojim se ona podeli na devet polja, zatim se isti karakter upisuje u svako od njih. Proces se ponavlja sve dok svaka prostorija palate ne bude precizno zonirana. Potom se vrši propisana namena funkcija po svakoj od ovako dobijenih zona i na svakom nivou prostorne organizacije posebno. Time je palatno jezgro određeno kao predložak čijom se multiplikacijom formira grad. Kopiranjem ukupnog obima palatnog grada u narednih devet polja dobija se carski grad (*huangcheng*, 皇城) koji igra ulogu centralnog carskog poseda. Po istom principu se formira unutrašnji grad (*neicheng*, 内城) koji je namenjen aristokratiji i institucijama državne uprave. Spoljašnji grad (*waicheng*, 外城) čine umnožena polja unutrašnjeg grada i namenjen je boravku i aktivnostima građana. Na isti način određuje se neposredna okolina izvan gradskih zidina i ukupna teritorija koja pripada gradu. Sve zajedno čini pet krugova prostorne organizacije. Međusobne zone uticaja određuju se tako što se u centralni kvadrat svakog nivoa upiše i opiše kružnica. Segment između ove dve kružnice je zona međusobnih uticaja. Koncept koncentričnih krugova matrice grada je izraz verovanja da je car sin Neba koji vlada po nebeskom mandatu i kao takav predstavlja medijum preko kojeg blagotvorni uticaj Neba dopire do podanika carstva. Centralna dvorana palate je *axis mundi* – glavni tok komunikacije između Neba i Zemlje čija se platforma prenosa informacije (*čí*) prostire poput koncentričnih talasa, kao kada se baci kamen u vodu.

Sl. 47 Palatni grad

■ Devet polja:

- Centar – 3 prestone dvorane (car)
- J ceremonijalni predvorni trg
- S 3 unutrašnje dvorane (carica)
- I 3 palate (princeze)
- Z Vrtna palata (carica, princeze)
- Jl Biblioteka *Venjuan*
- JZ Palata *Vujing*
(ceremonijalno kupatilo)
- SI 9 istočnih palata (harem)
Palata Velikog Vrhovništva
(car nakon povlačenja sa prestola)
- SZ 9 zapadnih palata (harem)
Palata Nebeske čistote
(carice nakon smrti cara)

○ Pet krugova:

- 1 3 prestone dvorane
- 2 ceremonijalni trgovi
- 3 privatne odaje carske porodice
- 4 vrtne palate
- 5 kuhinje, radionice, ostave, arhive

Vrtovi:

- A Palatni imperijalni vrt
- B Vrtna palata *C`ning*
- C Vrtna palata *Đianfu*
- D Vrtna palata *Ningšou*

Palatni grad - *Drevna palata (Gu gong)*, danas poznatiji kao *Zabranjeni grad*, je kompleks palata koji se prostire na teritoriji nešto većoj od jednog kvadratnog kilometra, opasanoj 12 metara visokim zidom, sa četiri kapije i četiri kule na čoškovima. Iz ovog dvorca, najvećeg na svetu, tokom punih pet vekova Kinom je vladalo 13 careva Ming i 11 careva Čing dinastije. Za gradnju Drevne palate angažovano je dve stotine hiljada radnika u periodu od 1403. do 1420. godine.

Kompleks palata kanonski je raspoređen u 3 kolone od po 3 kvadranta (ukupno 9 polja) koji se nižu u pravcu jug-sever. Centralni niz predstavlja službeni deo palate sa ceremonijalnim trgovima u južnom, carevim prestonim dvoranama u centralnom i caričinom prestonom dvoranom u severnom kvadrantu. Iza unutrašnjeg - caričinog prestolja, na krajnjem severu smešten je Carski vrt (*Yuhua yuan*). Ovaj vrt je zvanični dvorski vrt, sasvim formalnog karaktera i s toga znatno različit od svih drugih vrtova u Kini. Južna polja istočne i severne kolone su jednostavne parkovske površine razvijene oko palata u kojima su smeštene dvorske institucije namenjene kulturi i državnim kultovima. U severnim poljima ovih kolona nalaze se palate imperijalnog domaćinstva. Rezidencije konkubina i drugih nižih članova carske porodice raspolagale su samo dvorišnim vrtovima. To su peristilom omeđene male zelene travnate površine sa tek po nekim ukrasnim drvetom i velikim posudama od pocakljene keramike za cveće i zlatne ribice. Samo tri velike palate koje su namenjene ličnim potrebama careva ili carica udova imale su vrtove organizovane u nekoliko prostranih, sukcesivno razvijenih dvorišta. Podizanje vrta u relativno malim, ograđenim, četvrtastim prostorima palata nametnulo je mnoga, gotovo scenografska rešenja. Tako su stvoreni nadrealni vrtni predeli koji su izborom izražajnih sredstava i načinom njihove primene u mnogo čemu slični savremenoj umetničkoj instalaciji.

Carski grad izgrađen je oko palatnog tako što su njegove kardinalne ose pomerene na zapad, približno za širinu jezera i na sever, za širinu veštačkog brda koje nadvisuje kompleks dvora. Zona jezera i brda bila je ograđena nižim zidovima i činila je dodatak palati. Spoljašnji obod Carskog grada omeđen je visokim zagasito-purpurnim zidom, dugim oko 10.5 kilometara sa 6 velikih kapija. U južnom zidu postojale su 3 kapije: centralna - *Kapija nebeskog mira* (Tiananmen), te *Leva* i *Desna Čangan kapija*. U istočnom, zapadnom i severnom zidu izgrađena je po jedna kapija: *Kapija istočnog mira* (Donganmen), *Kapija zapadnog mira* (Xianmen) i *Kapija zemaljskog mira* (Diandimen). Južno od Kapije nebeskog mira Carskom gradu je pridodat još jedan, zidom ograđen prostor (današnji Tiananmen trg) u kojem su se nalazile kancelarije državnih institucija. Isturena južna kapija nosila je ime dinastije pa se najpre zvala Velika Ming a potom Velika Čing.

Unutar zidina Carskog grada smešteni su ogromni dvorski parkovi, nekoliko vrtnih palata, hramovi, arhiv dinastija Ming i Čing, razni dvorski sekretarijati i zanatske gilde koje su održavale palatu i druge krunske posede u prestonici. Gotovo sve što je carska porodica svakodnevno koristila ovde se pod strogom kontrolom proizvodilo i skladištilo. Tu su se nalazile i štale, ambari, magaze, gajilo se voće i povrće a stada krava i ovaca pasla su po parkovima. Unutrašnji (*nei*) hramovi drugog kruga su pozicijom i namenom odgovarali spoljašnjim (*wai*) hramovima državnog kulta četvrtog kruga i zajedno su simbolički određivali hijerarhijsku prostornu matricu prestonice. Unutar Carskog grada pod upravom Dvorske kancelarije bili su hramovi Carkih predaka, Tla i letine, Boga vetrova, Boga gromova i Boga oblaka, kao i nekoliko daoističkih i budističkih hramova. Kangsi je 1694. godine

jezuitima ustupio komad zemlje zapadno od Srednjeg jezera. Ovde je 1703. podignut katolički hram Spasitelja (救世主堂) koja je uklonjena 1887. kada je Guansi odlučio da proširi park¹⁹⁷.

Vladari Čing dinastije uklonili su većinu objekata carskog ekonomata iz istočnog i zapadnog dela Carskog grada da bi oslobodili prostor za vodeće porodice Osam stegova¹⁹⁸. Tako je i veliki deo slobodne zelene površine pretvoren u gusto izgrađenu stambenu zonu. Danas nemamo jasnu sliku o vrtnim ambijentima koji su u obodnom području Carskog grada postojali tokom Ming perioda. Slične promene desile su se i u celom Unutrašnjem gradu.

Unutrašnji grad je ograđen zidom koji je u bazi bio širok 20 a na vrhu 12 metara. Ukupna dužina 15 metara visokih gradskih zidina iznosila je nešto više od 24 kilometra. Prvobitno je izgrađeno devet kapija od kojih je svaka bila namenjena posebnoj vrsti saobraćaja. Počevši od zapadne kapije severnog zida prema istoku one slede: *Kapija čojstva i pobeđe* (deshengmen, 德胜门) služila je za prolaz vojske, *Kapija utvrđenog mira podnebeske* (andingmen, 安定门) za odnošenje gradskog otpada i fekalija, *Kapija koja vodi pravo na istok* (dongzhimen, 东直门) za dovoz drveta i drugog građevinskog materijala, *Kapija izlazećeg sunca* (chaoyangmen, 朝阳门) za dovoz žitarica i dobara prikupljenih porezom. U južnom i zapadnom gradskom zidu nalazile su se: *Kapija svetle i prosperitetne budućnosti* (chongwenmen, 崇文门) kroz koju je dovoženo vino, *Kapiju sunca u zenitu* (zhengyangmen, 正阳门) koristio je isključivo car, kroz *Kapiju objave rata* (xuanwumen, 宣武门) dolazili su zarobljenici i drugi osuđenici na prinudni rad ili gubilište, *Kapija obilja* (fuchengmen, 阜城门) je služila za dovoz uglja i drugih goriva a *Kapija koja vodi pravo na zapad* (xizhimen, 西直门) za dovoz pitke vode sa izvora na obližnjim *Brdima od žada*. Široke avenije koje su spajale kapije Stare palate, Carskog i Unutrašnjeg grada delile su prestonicu na 37 reona (*fang*). Reone su dalje unutrašnje uličice delile na manja susedstva (*hutong*). Privredne delatnosti u gradskim kvartovima organizovane su prema karakteru kapije kojoj gravitiraju pa je i raspored stanovnika odgovarao njihovoj profesiji. Distribucija javnih površina i institucija u gradskom tkivu ravnomerno je izvršena prema položaju objekata određenog karaktera u palatnom i Carskom gradu.

Spoljašnji grad je dodatno opasan sa 17 kilometara zidina prosečno visokih između 6 i 7 metara. Manje od polovine površine obuhvaćene zidinama pokrivala su gradske četvrti. Ostatak prostora je ostao neizgrađen, mahom prirodan predeo sa poljima, šumarcima i mnoštvom malih jezera. U južnim delovima grada postojale su ciglane, keramičarske radionioce, poligoni za vojnu obuku i ogledna poljoprivredna dobra. Sveti lugovi oltara Neba i oltara Zemljodeljstva takođe su zauzimali neobično veliku površinu za utvrđene gradove tog doba. Niz oblasti, naročito one oko jezera, građani su koristili kao neku vrstu izletišta za odmor, proslave i zabave. Tako su mnogi predeli južnog dela Spoljašnjeg grada vremenom dobili vrtni karakter.

Ovako složena struktura grada morala je biti veoma detaljno planirana. Istoričari se i danas ne slažu oko ličnosti koja je mogla biti tvorac tog plana. U periodu cara Džengtonga među dvorskim arhitektama isticao se Žuan An (Ruan An, 阮安)¹⁹⁹ za kojeg pouzdano znamo da podigao zidine unutrašnjeg grada i tri prestone dvorane u središtu carske palate. Takođe je poznato da se Žuan An bavio istraživanjima u oblasti hidraulike. Stvarao je zajedno sa

¹⁹⁷ Kangsi je bio veoma blagonaklon prema katoličkim misijama u Kini sve dok Papa Klement XI nije izdao bulu (*Ex illa die, 1715.g.*) kojom je službeno zabranio konfucijanske običaje i obrede kao jeres.

¹⁹⁸ Od 1601. godine uspostavljena je vojna organizacija mandžurskog društva u osam administrativnih jedinica kojima su pripadale sve familije.

¹⁹⁹ Žuan an je bio dvorski evnuh rodom je iz današnjeg Vijetnama te je poznat i po svom pravom imenu - Ngujen An.

planerom i graditeljem Caj Sinom (Cai Xin, 蔡信). Iz tog perioda pamti se i glavni tesar Kuaj Sjang (Kuai Xiang, 蒯祥, 1397 – 1481). On je poticao iz porodice vrhunskih zanatlija iz Sjangšana u blizini Sudžoa. Njegov otac Kuaj Fu je predvodio graditelje palate u Nandingu te je Sjang verovatno odgovoran za uvođenje elemenata južnokineske arhitekture u novu severnu prestonicu. Njegovo delo je i najpoznatija prestonička Čeng Tjen kapija (chengtian men, 承天门)²⁰⁰. Pošto je u podmaklim godinama još uvek učestvovao u rekonstrukciji Beidंगा ostao je poznat kao Kuaj Lu Ban (蒯鲁班)²⁰¹. Veoma malo znamo i o drugim graditeljima kao što su protomajstori Lu Sjang (Lu Xiang, 陆祥), Čen Gvei (Chen Gui, 陈圭) i Vu Džong (Wu zhong, 吴中). Svi oni i mnogi čija imena se ne pamte ostavili su svoj trag na tkivu Ming prestonice. Tek u Čing periodu arhitekta i ugledni graditelji stiču status koji je omogućio da o njihovom delanju ostane nešto više pisanih tragova.

Čing dinastija (1644 -1911) je bila jedina koja nije podizala novu prestonicu već je u potpunosti zadržala postojeću. Severna prestonica - Beidंग i južna, neformalna kulturna prestonica - Nanding ostale su unutar gradskih zidina iz Ming perioda. Tokom osamnaestog veka populacija Beidंगा je varirala između 2 i 3 miliona stanovnika²⁰² pa je pravo na podizanje vrtova u nekoliko navrata moralo biti ograničeno posebnim ukazima. Sve više i gušće se gradilo tako da velelepna zdanja počinju da dominiraju celokupnim prostorom gradskih vrtova a primarni elementi pejzaža polako se svode na simboličke forme. Carevi Kangsi i Čienlong bili su izuzetno ambiciozni graditelji. Oni su Beidंग učinili jednim od najvećih, najbolje uređenih i najraskošnijih gradova na svetu. Unutar krute ceremonijalne strukture dvora tu i tamo niču nesrazmerno male vrtne rezidencije, uglavnom za ostarele članove carske porodice, udovice i careve koji su abdicirali u korist naslednika. Bežeći iz tih skučenih i prenatrpanih prostora dvor je podizao vrtne palate ne samo u neposrednoj okolini prestonice već i na znatno udaljenim mestima. Ovi ogromni vrtovi, poznati kao *letnje palate*, prostirali su se na teritorijama od po nekoliko kvadratnih kilometara detaljno preoblikovanih pejzaža.

Usled nedostatka prostora građani su takođe bili primorani da vrtove podižu i kao zasebne celine izvan svojih domova. Tragali su za zapuštenim parcelama i neosvojenim zemljištem između njih ma koliko to zemljište bilo malo i nepododno. Na slobodnim teritorijama po unutrašnjem obodu gradova doprinosom bogatijih građana podizani su vrtovi javnog karaktera koji su korišćeni dogovorno ili su bili iznajmljivani za održavanje porodičnih svetkovina, raznih skupova, gozbi i proslava. Posebne vrtove gradila su udruženja, gilde, putnička konačišta, dvorski evnusi i čuvene kurtizane.

U priobanim gradovima, naročito u Šangaju i Kantonu oseća se uticaj evropske, najčešće engleske kolonijalne arhitekture. Stranci su vrt prilagođavali sopstvenim navikama ali su i kineski trgovci, manje ili više uspešno imitirali došljake. Neki vrtovi su pretvoreni u hotelske, pa čak i javne zabavne parkove po ukusu nove klijentele. U jednom kratkom periodu Holanđani su u Sjamenu prilično uspešno eksperimentisali sa tradicionalnim elementima kineskog vrta.

Sačuvani vrtovi Ming i Čing perioda klasifikovani su, analizirani i opisani u trećem poglavlju ove studije.

²⁰⁰ Danas u svetu poznata kao Tienanmen po imenu iz Čing perioda

²⁰¹ Lu Ban je istorijska ličnost iz 5.veka stare ere, kasnije proglašen za zaštitnika svih graditelja.

²⁰² Jean-Baptiste Grosier, De la Chine: ou Description générale de cet empire, Paris, 1788.

2 VRT I KINESKA MISAO

ESTETIKA I TEORIJA VRTA

Mnogo toga je napisano o kineskoj estetici ali je koncept onoga što se mahom prećutno podrazumeva pod odrednicom kineska još uvek prilično nejasan. Treba imati u vidu da je estetika kao filozofska grana uobličena isključivo na evropskom iskustvu tek tokom osamnaestog veka. Pri tom se njen nastanak dobrim delom oslanjao na sačuvane fragmente klasične grčke i rimske filozofije od kojih je tada bio udaljen skoro dva milenijuma i koji su tumačeni u okviru hrišćanske ideologije kakva je istim tim klasičnim filozofima morala biti potpuno strana. Do delimičnog usvajanja evropskih naučnih obrazaca početkom dvadesetog veka, kineska promišljanja umetnosti ostala su rasuta u ogromnom korpusu pisane reči, ali u okviru prilično jednorodnog kulturnog nasleđa i sa realnim kontinuitetom od bar dve ipo hiljade godina. Prirodno je što su se ta promišljanja razlikovala od evropskih toliko koliko se razlikovao i sadržaj ove dve stvaralačke tradicije. U osnovi te različitosti stoji položaj umetnosti u odnosu na veru, filozofiju i učenost (nauku).

Religija je vekovima dominirala evropskom mišlju i umetnošću. Oslikavanje i ukrašavanje hramova, kao i ilustrovanje budističkih spisa u Kini je smatrano religioznim a ne umetničkim činom i te dve delatnosti su bile potpuno razdvojene. Naučna misao se takođe nije upuštala ni u pitanja umetnosti niti religije ali su se sve tri oblasti napajale iz istog izvora - davno usvojenih opštih predstava i kulturnih načela. Konfucijanstvo, daoizam i budizam su u dva paralelna toka, kao vere i kao filozofska ubeđenja, tumačili, razvijali i prenosili one opšte predstave o svetu koje su činile bazu razvoja kulture i na kojima je građena kineska umetnost. Već i sasvim letimičan pogled na rane tekstove kojima su izražene neke od najopštijih predstava o svetu dovoljno govori o suštinskim razlikama u osnovama evropske i kineske kulture:

*Nebo i Zemlja imaju svoj početak.
Nebo je nevidljivo i stvara,
Zemlja je vidljiva i oblikuje.
Jedinstvo i sklad Neba i Zemlje
veliki je Put (dao) svakog postojanja.*

(Li Bu Vej, *Knjiga proleća i jeseni*,
knjiga 13, 1. poglavlje)

*U početku stvori Bog nebo i zemlju.
A zemlja beše bez oblića i pusta,
i beše tama nad bezdanom;
i duh Božji dizaše se nad vodom.
I reče Bog: Neka bude svetlost. I bi svetlost.*

(*Biblija, Knjiga postanja*,
Prev. Vuk Karadžić, Đura Daničić)

Kineski svet kao izraz svega što postoji je zamišljen u vidu procesa nezavisnog od volje bilo božanske ili ljudske - proces generisanja suštine svih stvari i pojava i njenog oblikovanja u pojavnu stvarnost. Tako je i umetnost razumevana, ne kao proizvod božanskog nadahnuća, već kao dosezanje istine usaglašavanjem čovekovog delanja sa opštim principom postojanja kao procesa u prostoru i vremenu.

2.1 RELIGIJA, FILOZOFIJA I TEORIJA UMETNOSTI

Duhovni život Kineza odvijao se u okviru jednog složenog sistema univerzalnih predstava u kojem su dominirali kult neba i kult predaka. Kult neba zasnovan je na ideji o Nebu i Zemlji kao dvoznačnom, bestelesnom, božanskom entitetu koji je izvor i sadržaj ukupnog postojanja, dok je samo postojanje viđeno kao proces, odnosno kao skup interakcija u složenom sistemu komunikacijske prirode koji vlada između Neba, Zemlje i Čoveka. Kult predaka je položaj čoveka u takvom božanskom univerzumu definisao kao sistem posredovanja između Neba, Zemlje i neprekidnog lanca predaka i potomaka. Zato su Kinezi na ovozemaljski život gledali tek kao na manji segment u relativno beskonačnom prostorno - vremenskom kontinuumu a medijatorska funkcija činila ih je integralnim delom božanskog univerzuma.

U kineskom filozofsko-religijskom sistemu praktično ne postoji ideja (mit) o stvaranju. U njemu nema ni nagoveštaja kakve, makar skrivene božanske volje, zamisli i namere. Tu postojanje nije namerno osmišljen i planiran proces već kontinuitet spontanijih promena unutar jedne apsolutne i trajne datosti. Promene u ciklusima postojanja takođe nisu viđene kao progresija već kao beskonačni oscilatorni tok. Stoga je spontanost (nedelanje, vuvej) ideal ljudskog delovanja.

Kult neba je usvojen kao neka vrsta nad-religije - univerzalni princip' dovoljno opšte prirode da bi obuhvatao različite religijske koncepte i važio za sva druga tradicionalna verovanja. Jednom rečju, Kinezi su verovali da je univerzum [nebo (天), zemlja (地) i sve između] nastanjen bogovima [Šangdi (上帝), Kong Fu-c' (孔夫子), Sančing (三清), Buda (佛), Jehova (真主, 天主), Alah (阿拉, 安拉)...], božanstvima, božanskim bićima, besmrtnicima, herojima, duhovima, dušama predaka i savremeniciima. Svako od njih imao je odgovarajuću ulogu u opštem postojanju viđenom kao beskonačni proces promena u komunikaciji između Neba i Zemlje. Položaj posebnih religija i njihovih bogova u ovom konceptu božanskog univerzuma Jongdženg, car mandžurske Čing dinastije je ovako izrazio: Gospodar neba (Bog) je samo Nebo...U našem carstvu postoji Hram neba u kojem mu se klanjamo i prinosimo žrtve. Slaveći Nebo prvog dana u godini palimo tamjan i zavetne zapise. Mi Mandžurci imamo svoje obrede u slavu Neba kao što Hanovci, Mongoli, Rusi i Evropljani imaju svoje. Ne kažem da Urcen², sin Sunuov ne može da se klanja Nebu (Bogu) već da to treba da čini po običajima svog roda.³ Jongdženg je ovde potpuno zanemario razliku u konceptu Gospoda i Neba jer u kineskom poimanju sveta bogovi su bili tek nešto više od nepohodnog medijuma u opštoj komunikaciji koja je za Kineze činila suštinu postojanja.

2.1.1 Koncept prostora

Osnov znanja potrebnih za svako ljudsko stvaranje u prostoru je svakako usvajanje opštih predstava o prirodi, strukturi i procesima koji se u prostoru odvijaju. Mada u najvećoj meri neumitno zavise od potpuno istih čulnih iskustava, usvojeni koncepti prostora se u mnogim delovima sveta prilično razlikuju. Slika univerzuma kao najopštija predstava o prostoru uglavnom je svuda građena na distinkciji nebo – zemlja i sve između.

¹ Slično onome što Bohm i Peat u *Science, Order, and Creativity* (1987) nazivaju *an order beyond* koji zaokružuje različite i suprotstavljene vrste reda (order) u nekom drugom obliku, odnosno – kao pre-prostor (*pre-space*) koji dozvoljava nekompatibilnost kvantne i teorije relativiteta.

² Urcen je bio preobraćenik u hrišćanstvo.

³ Cit. u Mark C. Elliott, *The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China*, Stanford University Press. 2001, p. 241.

U kineskoj tradiciji, prvobitno postojanje (*hundun – haos* ili *luan – nered, neuređenost*⁴), pre no što su nebo i zemlja izdiferencirani (a ne naprosto razdvojeni), nije zaokružena konačnost koja je time nestala, već je diferencijacijom transformisano ili je čak evoluiralo u postojanje kao uređen sistem procesa. Taj zamišljeni sistem ima značajne odlike prostornog komunikacijskog sistema. Osnovne ideje daoističke misli izražene u pojmovima *dao, de, ven, li* i sl. su prostorno strukturirane. Ako i nije potpuno jasno određen i definisan kao komunikacijski sistem, daoistički univerzum se sasvim izvesno tako ponaša. On je ceo ispunjen gotovo opipljivim dinamičkim procesima razmene *čestica života* i u njemu je sve u direktnoj zavisnosti od kvalitativnih razlika u odvijanju tih procesa.

U svakom slučaju, sa sasvim izvesnom sigurnošću možemo tvrditi da je daoistička slika univerzuma zapravo sinteza svih predstava o prostoru usvojenih u najranijem periodu razvoja kineske civilizacije, uobličena u temeljni princip i kao takva očuvana do danas. Ta slika pokazuje izvesne sličnosti sa Bomovim (David Bohm, 1980.) konceptom univerzuma ili bi bar mogli tvrditi da su ove dve zamisli prilično slične prirode. Pre svega; (a) obe zamisli mogu se porediti kao ultraholističke predstave univerzuma bazirane na akumulaciji i prenosu *informacije* postojanja čija ukupnost je sadržana u svakoj čestici stvarnosti i, (b) na isti način se opiru istorijskom sledu ideja i teorija koje bitno određuju modernu nauku.

2.1.2 Prostor kao komunikacijsko polje

Osnovu svih ranih religijskih predstava čine Nebo koje spada u domen božanskog i Zemlja koja predstavlja pre svega polje ljudskog delovanja. U daoističkom svetu ove dve kategorije nisu ni odvojeni, ni suprotstavljeni entiteti već su delovi jedne te iste prožetosti u stalnoj i svuda prisutnoj dvosmernoj **komunikaciji**. Nebo udomljava *dao* kao opšti princip na isti način na koji Zemlja udomljava *razum* - princip čoveka kao inteligentnog i etičkog bića. Za učestvovanje u ukupnom prostoru postojanja kao komunikacijskom polju, čoveku su stavljeni na raspolaganje misli i osećanja objedinjeni u kategoriji **srceum** (*sin, xin, 心*) koja obuhvata sve vidove sticanja i manifestovanja kognitivnog i emotivnog iskustva. Veliki mislilac Čan (zen) škole Tang perioda Huangbo Sijin (Huangbo Xiyun, 黄檗希运) kaže za *srceum* da je bez *početka, oblika i okvira*, da u svom izvornom, najčistijem stanju prepoznaje stvari onakvima kakve zaista jesu a da ga oblici i koncepti samo zamagljuje.⁵ Istinsku stvarnost, istinitost - *zhen* (真) činila je čistoća signala u komunikacijskom polju univerzuma dok su oblici i boje putem čulnih senzacija, promišljanja i tumačenja kod čoveka proizvodili šum. Potiranje šumova ili bar njihovo svođenje na najmanju moguću meru je čoveka činilo mudracem. Tako je postojanje kao komunikacijski tok *Nebo-Zemlja-Čovek* prisutno čak i u nastajanju, građenju i nadgradnji svih oblika sopstva, bilo iskustvenog ili metafizičkog, što je već prilično jasno izraženo u filozofskom tekstu *Gajenje unutrašnjeg* (Nei Ye, 内業)⁶ iz četvrtog veka stare

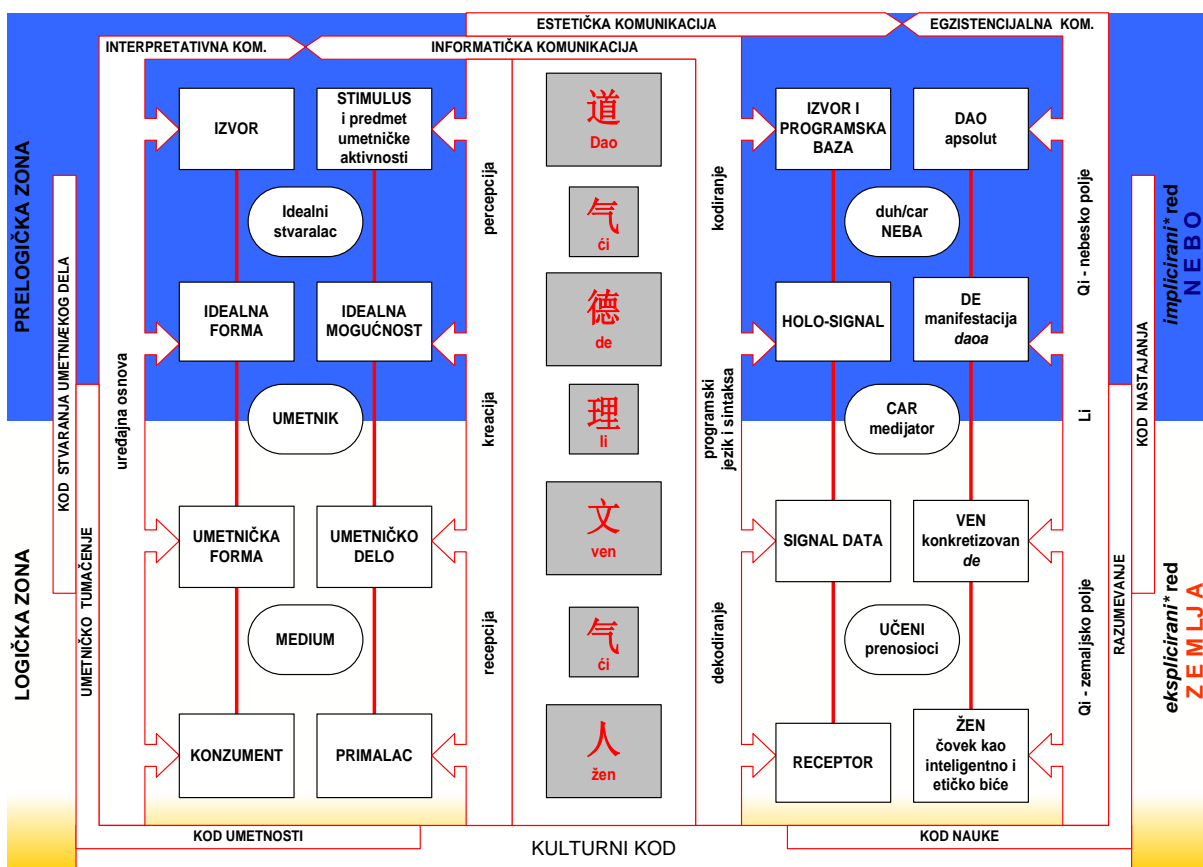
⁴ Postoje izvesna odstupanja u značenju i upotrebi ovih termina u klasičnoj literaturi. Tako bi, na primer, *hundun* mogao značiti ne *haos*, već primordijalni red, ustrojstvo → Norman Girardot, *Myth and Meaning in Early Taoism: The Themes of Chaos (Hun-Tun) i Chaotic "Order" (hun-tun) and Benevolent "Disorder" (luan) in the "Chuang Tzu"*, u *Philosophy East and West*, 28/3, 1978.

⁵ John Blofeld (prev.), *The Zen Teaching of Huang Po: On the Transmission of Mind*, London, 1958. → Robert Zeuschner, *The Understanding of Mind in the Northern Line of Ch'an (Zen)* u *Philosophy East and West*, Br. 28, University of Hawaii Press, januar 1978.

⁶ *Gajenje unutrašnjeg*, Unutrašnji poduhvati, *Neiye*, 内業 sadrži jedan od najstarijih prikaza daoističke meditacije. Ovaj tekst sačuvan je kao 49. poglavlje Lu Sjangove (Liu Xiang, 刘向) enciklopedijske kompilacije filozofskih tekstova

ere: Jezgro svih stvari (jing,精)⁷ ostvaruje se kao život. Dole pet žita rađa, gore sazvežđa tvori. Kad Nebom i Zemljom teče zovemo ga duhom i dušom. Kad u srce je utisnut zove se mudročću.

Termini, kojima su označeni filozofski pojmovi u zamišljenom, složenom sistemu procesa svetske komunikacije, procesu koji se manifestuje kao svest o postojanju i samo postojanje, prevedeni su na evropske jezike prilično velikim skupovima, često sasvim raznorodnih reči i izraza. Tako je *Dao* određivan kao *logos* (Abel-Remusat), *Svetski razum* (Hegel), *viša supstancija* (Aleksejev), *viši princip, zakon vasiona, apsolut* i najčešće, sasvim neodređeno kao *Put*. U samoj Kini osnovni filozofski pojmovi su tokom vekova bili predmet mnogih i ne manje različitih rasprava, komentara, interpretacija i tumačenja. Čini se da razlike u iskazima kojima su ovi pojmovi objašnjavani zaista zavise od vrste *puta* - položaja koji bi njihovi autori zauzimali prema sveopštem saobraćaju, odnosno - od preferentnog *komunikacijskog kanala*. Nijanse u karakteru pojmova zavise od područja njihove upotrebe. On je različit u svakom od promišljanja o prirodi univerzuma, države, književnog ili likovnog stvaranja, porodičnog ili ličnog života...onoliko koliko je različita i njihova uloga u odgovarajućim vidovima (kanalima) komunikacije.

Sl. 1 Dao: postojanje i stvaranje kao komunikacijski proces

pod nazivom *Knjiga gospodara Guana* (Guanzi,管子). → Harold Roth, *Original Tao: Inward Training (Nei-yeh) and the Foundations of Taoist Mysticism*, Columbia University Press, 2004.

⁷ Još jedan od onih izraza čije se značenje ne može u potpunosti tačno izraziti u prevodu. Na indoevropske jezike se najčešće prevodi kao esencija, suština, koren, duh...svega što postoji.

I čovekov život, kao jedan od vidova postojanja, je ne samo u opštem već i u sasvim biološkom smislu u Kini razumevan kao komunikacijski proces. U tradicionalnoj medicini **tri dara**/blaga (sanbao, 三寶) predstavljaju osnovnu ideju o prirodi i funkcionisanju organizama. Tu je **ding** (jing, 精) jezgro (klica) svih stvari, esencija iz koje se organizam napaja *životnošću*, **ci** (qi, 氣) je polje i tok kojim *životnost* ispunjava telo a **šen** (shen 神) je duša (duh kao manifestacija i aktivnost) kojom se *očitava životnost* kao *življenje*, odnosno – sam život kao pojava i proces. *Šen* možemo razumeti kao duh svih stvari, neku vrstu univerzalnog (božanskog) duha koji je u različitim oblicima prisutan u svemu postojećem bilo da se radi o univerzalnoj kategoriji kao što je *duh neba* (tianshen, 天神) ili pojedinačnim kategorijama kao što je *duh planine* (shanshen, 山神). Otuda se u kineskoj interpretaciji sveta ne uspostavlja jasna granica između postojanja i življenja. Distinkcija između stvari i organizama uglavnom se očituje samo u različitom načinu njihovog učestvovanja u univerzalnom procesu promena. Izgleda da Kinezi nisu život vezivali toliko za očiglednost biološkog trajanja koliko za *gustinu* pojedinačno pripadajuće manifestacije *de* koja omogućava materijalizaciju, njeno *ulivanje u nešto vidljivo*⁸. U tradicionalnoj slici sveta razlika između živih i duhova, leži u gustini njihovog unutrašnjeg *dea* onako kako se i voda podjednako manifestuje u retkoj jutarnjoj izmaglici i čvrstoj gustini leda.

2.1.3 Elementi i funkcionisanje komunikacijskog sistema

Dao (道) čini definišuću osnovu opšte predstave o prirodi ukupnog prostora i integrišući faktor predstave o procesima i relacijama koji vladaju u vremenu i prostoru. Ako Nebo vidimo kao polje jednog trajno pulsirajućeg fluksa iz kojeg sve izvire i u koje sve uvire, onda u egzistencijalno⁹ - kosmološkoj komunikaciji dao možemo sagledati kao enormnu pozadinu energije Neba koja omogućava emisiju života iz tog polja, odnosno, kao izvor i poticaj toka informacije postojanja¹⁰. O prirodi te komunikacije Čuangce kaže da se Dao ne može opisati ni rečima ni tišinom jer se tek u takvom stanju koje nije niti govor niti tišina njegova transcendentna priroda može pojmiti.¹¹ Pravilno saobraćanje sa dao-m, usaglašavanje sa prirodom, ritmom i promenama tog fluksa čini cilj i smisao svih aspekata ljudskog postojanja i trajanja bilo da je reč o rasi, naciji, državi, porodici ili svakom pojedincu. Dominantana tema kineske filozofije - dostizanje dao-a, je zapravo to fino štimovanje čoveka, dovođenje u sazvučje sa tonom ove emisije i jedino se u tom smislu dao može prevesti kao Put. Shodno tome priroda i vrednost svakog delanja meri se nivoom uspostavljanja sklada sa sistemom postojanja. U Legeovom prevodu Dao de đinga dao se određuje sledećim rečima:

1. *Dao do kojeg stupiš nije trajni i nepromenljivi Dao, ime kojim ga imenuješ nije trajno i nepromenljivo ime njegovo,*
2. *(zamišljen kao) bezimen Izvor je neba i zemlje, imenovan Majka je svih stvari.*

OVAKO nedostupan ljudskom promišljanju i iskustvu *dao* spada u kategoriju jedne skrivene, dublje realnosti implozivnog karaktera koja se u mnogo čemu podudara sa Bomovim

⁸ Lisevič, str.19.

⁹ U smislu opšte prirode postojanja (egzistencije) a ne zapadno-filozofskog egzistencijalizma. U ovom slučaju nije bilo moguće odrediti ni kao ontološko-kosmološko područje jer su u Džuang-c'ovoj kosmologiji *bíe* i *nebíe* stopljeni ili bar prepleteni na ravni koju određuje *dao*.

¹⁰ Up.→ Maljavin : ...dao nije ništa drugo do mehanizam i program evolucije sveta, njegove transformacije u prostorno-vremenskom kontinuumu.

¹¹ Chuang Zi, Winsdom of China and India, Lin Yutang, RDNY 1942

konceptom *umotanog* - "impliciranog reda"¹². Dao u svakom svom delu sadrži celost svega postojećeg (Neba i Zemlje). Unutar njega prostor i vreme nisu odlučujući faktori koji određuju relacije među elementima već tu vladaju odnosi sasvim drugačije prirode stvarajući uslove iz kojih se izvodi naša uobičajena svest o vremenu, prostoru i svim posebnim elementima postojanja. Tako se nama dostupna realnost manifestuje kao "eksplicirani red". U daoističko-konfucijanskoj shemi transkripcija iz "impliciranog" u "eksplicirani red" i obrnuto obavlja se na liniji [*dao-(cí)-de*] ↔ [*li*] ↔ [*ven-(cí)-žen*] gde prva tri elementa spadaju u domen prepoznajnog i prelogičkog - "impliciranog" a zadnja tri elementa u spoznajni, logički organizovan - "eksplicirani red". Zajedničku osnovu oba reda čini prenosnik signala - **ći** (qi, 氣, 气 - najčešće preveden kao *životni vetar, dah života, etar* i sl.) koji je zamišljen kao jedno dinamično komunikacijsko polje u stalnom kretanju.

Prelazak iz nedostupne suštine (*dao*) u dostupnu realnost prostora i vremena (yuzhou, 宇宙) je u tekstu *Huajnanška gospoda* (Huainan zi, 淮南子) iz 2. veka stare ere ovako protumačena: *U samom početku Dao je rodio predele (xukuo, 虛廓) a u predelima su rođeni prostor i vreme (yuzhou, 宇宙); prostor i vreme su rodili prvobitni ći (氣).*

Informaciju o prostoru i vremenu nošenu *ći*-jem zatičemo u praznini predela a čitamo kroz punoću šare (*ven*) onako kako je izrečeno pri tumačenju dvadeset drugog heksagrama u *Knjizi promene* (Jiđing): *Posmatraj nebeske znake (tianwen) da bi spoznao promenu vremena, posmatraj čovekove znake (renwen) da bi Podnebesku (realni, merljivi prostor) promenio nabolje!*

Ći (qi, 氣, 气) je u kineskom konceptu univerzuma zamišljen kao prenosnik signala, odnosno - informacije postojanja. Dao stvara polje, uslovno govoreći, *životne energije Ći*¹³ čijim se kanalima - strujama nebeskog vetra (*feng*) prenosi *zapis* o prirodi i trajanju svega što postoji. O tom procesu kod Lao Cea zatičemo sledeću zamisao: *Dao rađa jedno (ći) jedno rađa dva (jin i jang) dva rađa tri (Nebo, Zemlja i Čovek) a tri rađa sve postojeće*. Vid i kvalitet postojanja zavise od unutrašnjeg polja *ći*, njegove čistoće, koncentracije i toka. Tako je u tradicionalnoj medicini zdravlje čoveka razumevano kao stanje njegovog unutrašnjeg *ći*-ja. Čistoća - odsustvo šuma u informaciji postojanja svakog bića ili stvari, određuje kvalitativne odlike egzistencije, gustina - koncentracija informacije postojanja određuje stanja, a tok informacije određuje promene u trajanju stvari ili bića. Uloga *ći*-ja je podjednako važna i univerzalna kao sam *dao*. Kako *dao* sadrži *zapis-klicu* svih stvari (*ding*, 精) tako *ći* omogućava distribuciju *ding*-a, odnosno emisiju informacije postojanja iz područja *dao*-a.

De (德) je aktivna manifestacija *daoa*, stanje *programiranosti* koje poseduje moć emisije informacije ukupnog postojanja a čiji se delovi mogu odnositi na pojedinačne stvari i pojave. Tako možemo govoriti ne samo o velikom svetskom *de* Neba i Zemlje nego i o njegovim programskim fragmentima kao što su *de* grupa i *de* pojedinačnih bića ili stvari.

¹² Bohm, Wholeness and the Implicate Order, London, 1980, str 149: U ovome leži crv novog poimanja reda. Taj red ne treba razumeti isključivo kao pravilan raspored stvari (t.j., u redovima) ili kao pravilan sled događaja (t.j. u intervalima). Pre će biti, da se ukupni red sadrži, na neki implicitni način, u svakom polju prostora i vremena. Opet, reč 'implicitno' se bazira na glagolu 'implicirati'. To znači 'smotati na unutra'... to nas pak može uputiti da istražimo predstavu u kojoj, u izvesnom pogledu svako polje sadrži ukupnu strukturu 'umotanu' u njemu.

¹³ Ći se obično na evropske jezike prevodi kao *životna energija, sila, živototvorni tok, dah života, etar*... Ako posmatramo najstariji pisani znak za *ći* (氣) videćemo prikaz strujanja koja se uzdiže sa zemlje, na nebu tvori oblak i iz njega se vraća nazad. Znak *mi* – pirinač (米) u sredini karaktera predstavlja žrtvenu ponudu nošenu tim strujanjem.

Li (理, ritual, pravilo, zakon) je uređajna osnova koja omogućava dekodiranje signala i samim tim komunikaciju u oba smera. Svaka stvar ili pojava sadrže odgovarajući *li* koji omogućava njihovo *očitanje*. Rešavajući problem objašnjavanja odnosa između jednog i množine, opšteg i posebnog, neokonfucijanci su uveli pojam *tajdi* (taiji, 太極) koji Fung Jilan zove *Vrhunska konačnost* i tumači kao *poslednju meru* svih stvari, odnosno - *najviši idealni prototip*.

Tajdi (taiji, 太極) spada u domen *dao*-a a zamišljen je kao sažimanje svih *li*-ja u jednu zajedničku tačku - opštu zakonomernost prema kojoj se sve stvari i pojave upravljaju. Ovde nije reč o zaista apsolutnoj konačnosti već o konačnom okviru promena. Tako razlike među jedinicama istog reda nisu posledica različitosti njihovih pojedinačnih *li*-ja već njihovog položaja u ciklusu promena i čistoće *či*-ja, odnosno - promena u režimu univerzalne komunikacije i prisustva šuma.

Ven (wen, 文) kao svetska šara. Prvobitni znak *ven* je označavao čoveka sa iscrtanim trupom da bi kasnije označavao uopšte nebesku šaru, mreškanje po površini vode, žilice u strukturi kamena. Prošli su vekovi od nastanka pojma nebeske šare, *tianven* do njegovog osmišljavanja koje je učinila kineska filozofija. Ta šara je bila proizvod međusobnog delovanja nesavladivih kosmičkih sila, ona je znak, manifestacija pre svega velikog *dao*.

Na kineske znake, (ideograme) i na sve što je tim znacima napisano gledalo se sa dubokim poštovanjem i prema njima se odnosilo sa uvažavanjem. Jer znakovi, ljudsko pismo, smatrani su odrazom, kopijom znakova Vasiona. Putem znaka – književnosti svetska sila se ulivala u svet čoveka. Još su se na početku 20.veka po celoj Kini mogle naći peći u kojima se *počasno spaljivala* ispisana hartija, slično kao što su spaljivani razni likovi rezani od iste te hartije i žrtvovani precima.

Neraskidiva povezanost pojedinih umetničkih kategorija sa opštim sistemom posebno se dobro vidi na primeru analize pojma *ven* koja ulazi u savremenu reč *vensje* (wenxue, 文学) književnost i *venhua* (wenhua, 文化) - kultura. *Ven* je smatrana izrazom svetskih procesa, silom koja u tim procesima aktivno učestvuje između književnosti i drugih elemenata. Važno je reći da se ovde ne radi o pojmu književnosti koji je nama danas blizak, već o pisanoj reči u prvobitnom značenju, tj. *sve ono što je napisano slovima (znakovima)*.

Liu Sje (Liu Xie, 劉勰, 5. vek) u svom obimnom delu *Književna misao i graviranje zmaja* kaže:

Sa Nebom i Zemljom moćna je Šara (wen) stvorena. Zašto tako kažem? Zato što sve su boje Šare između crne (nebo) i žute (zemlja) i bezbroj oblika Šare između kruga (nebo) i kvadrata (zemlja) stoje. Mesec i sunce poput žada pokazuju šaru Neba a divne planine i reke – šaru Zemlje. Zajedno, šara su samog Daoa.

2.1.4 Umetnička komunikacija

Problem usaglašenosti pošiljaoca i primaoca umetničke poruke u kineskoj umetnosti rešen je principom obostrane usaglašenosti i umetnika i publike sa prirodom i tokom svega što predstavlja predmet umetničkog dela. Tako je šum u prenosu umetničke informacije sveden na minimum bar kada je reč o unisono obrazovanim kineskim umetnicima, sa jedne strane i poštovaocima umetnosti, sa druge. Pri tome, zahvaljujući obrazovnoj tradiciji, prosečan poštovalac umetnosti (primalac, konzument) i sam je morao imati izvesno iskustvo u

umetničkom stvaranju (izražavanju) istog reda. Opisujući kako se pripremao za podizanje sopstvenog vrta, Dženg Juansin kaže: *Tu i tamo, kada nisam imao drugih obaveza, kopirao bih slike čuvenih krajolika nadajući se da ću ih i videti*. Drugim rečima, on traga za iskustvom u čitanju interpretiranog i stvarnog krajolika u nameri da pristupi stvaranju vrta.

2.1.5 Prostor i umetničko stvaranje

Prirodno je što je kinesko razumevanje procesa čovekovog kreativnog delovanja saglasno sa usvojenim konceptom postojanja kao komunikacijskog procesa prostornog karaktera. Da bi mogao da pesnički predstavi, naslika ili u vrtu izgradi planinu, umetnik je morao, pre svega, da usvoji *duh planine* (*šen*). To znači da je morao da čitajući *šaru* planine (ven) sredstvima *srceuma* pronikne u njen *idealni lik* (*de*) kao aktivne manifestacije apsoluta (*dao*), da bi potom, usaglasivši se potpuno sa prirodnim tokom stvari, mogao da interpretira planinu kao *šaru* (ven) umetničkog dela. Sa druge strane, posmatrač je morao u suprotnom smeru, čitajući *šaru* umetničkog dela da prepozna *duh planine* (*šen*). Pasivnog posmatrača je od kulturnog konzumenta umetničkog dela razlikovao stepen sposobnosti da u procesu recepcije prepozna stvaralački proces do samog vrha prvobitne percepcije. Dok je jedan video samo grafički lik kaligrafski ispisanog znaka, drugi je *video* sled i prirodu kaligrafskog poteza, stav i pozu (*š'*) četkice i stanje energetskog polja (*ći*) iz kojeg je potez proistekao. Shodno tome verovalo se da je, sledeći ovaj put do samog vrha, moguće postići prosvetljenje. U tome se ogledala vrednost umetnosti. Umetničko delo je viđeno kao medijum za postizanje višeg stanja duha kako umetnika tako i konzumenta. Ono je tim više cenjeno ako na putu i jednog i drugog vida komunikacije postavlja što je moguće manje šumova. Otuda u kineskoj umetnosti nema onog bogatstva različitosti autorskog viđenja, načina, stilova i tehnika koji su tako cenjeni u evropskoj umetnosti. U Kini je, što čistije usaglašavanje sa univerzalnim, prirodnim tokom stvari, bio gotovo jedini cilj i način umetničkog stvaranja.

Iz svega ovde rečenog jasno je zašto su prostorne kategorije u kineskoj umetnosti izražene više odsutvom nego prisustvom vidljivog, više kao polje jednog dinamičkog procesa no kao volumen i forma.

2.1.6 Praznina: si (xu, 虛), kong (kong, 空), dung (dong, 洞)¹⁴

*Trideset paoca točak grade, praznina ga među njima točkom čini,
Od gline sud postaje, rupa u sudu služi,
Rezbare se otvori na kući, nju prazno u dom stvara,
Punoća stvari gradi a praznina koristi.¹⁵*

U samom korenu razlike između kineske i zapadne umetnosti, naročito arhitekture, leži odnos prema *praznini*. Dok se na Zapadu, pre svega u hrišćanskom svetu, praznina javlja kao negativno stanje prostora, u kineskoj kulturi, posebno u daoističkoj tradiciji, **kong** (空 -

¹⁴ U kineskom jeziku postoji čitav niz reči (虛, 空, 洞...) i složenica čije je osnovno značenje *praznina*. Struktura, vidovi upotrebe i kombinacije različitih logograma sugerišu predstave koje bi se mogle opisati kao sveobuhvatna, apsolutna, prostorna, vanprostorna, međuprostorna, praznina odsustva, praznina prisustva, praznina nedelanja, praznina uma... Za varijacije u filozofskim tekstovima → Fabrizio Pregadio (ed.), *The Encyclopedia of Taoism*, Taylor and Francis e-Library, 2008, str. 1043-45.

¹⁵ *Knjiga promena*, (*Tao de jing*, 道德經) poglavlje 11: 三十輻，共一轂，當其無，有車之用。埴埴以為器，當其無，有器之用。鑿戶牖以為室，當其無，有室之用。故有之以為利，無之以為用。

praznina) predstavlja ono stanje koje **dao** čini vrhovnim principom, izvorom i sadržateljem svega u univerzumu. Za Čuangc'a taj univerzum je jedinstvena celina, jedan kontinuum čija struktura i podeljenost nije stvarna, tako da zapravo ništa ne postoji. Distinkcije kao što je puno - prazno su ljudske zamisli koje služe umu za stvaranje slike sveta. Stoga je daoističko prosvetljenje zapravo oslobađanje od *trikovima* uma (ustrojenih znakova distinkcije), postizanjem praznine uma, odnosno, usvajanjem apsolutne praznine.

Apsolutna praznina je iznad svakog razlikovanja onoga što jeste i onoga što nije. Ona je granica bića, u kome sve što postoji prelazi u svoju suprotnost, i istovremeno je seme svih stvari koje anticipira njihove spoljašnje forme. Simbol praznine u daoizmu anticipira ne samo manifestovanje nego i sam princip pojave: Veliko Jedinstvo daoia neodvojivo je od celokupne mnogolikosti bića. (Maljavin). Dao i kong su podjednako razumljivi i iskazivi samo kao beskonačan niz znakova (ven) njihove nerazumljive i neiskazive sopstvenosti. Ovakva zamisao može nam se činiti veoma neobičnom ali je savremenoj nauci sasvim bliska ideja da kada razmatramo prazninu mi zapravo tvorimo entitete koji sadrže prazninu, ili, govoreći matematičkim jezikom - tvorimo beskonačan niz praznih skupova od kojih se svi prethodni sadrže u narednom¹⁶.

Da bi se kompletirali slika praznine i njen konceptualni status, daoističkom gledištu treba dodati i slojeve tibetansko-budističkog nasleđa u kojem se pojam *kong xing* (空性 -praznina - suština, priroda stvari) odnosi na ideju trajne, suštinske i beskonačne uslovljenosti svega postojećeg pa i samog principa uslovljenosti. Zato, *sve stvari i zbivanja, bilo da su materijalne, duhovne ili sasvim apstraktne prirode kao što je vreme (prostor) – lišeni su objektivnog, nezavisnog postojanja.*¹⁷ U krajnjem ishodu sve je praznina, sve iz nje izvire i u nju uvire, nju čini ukupno prisustvo svega postojećeg kao što belinu čini prisustvo svih boja.

Doktrina praznine, duboko usađena u kolektivnu svest, bitno je uticala ne samo na karakter opšte predstave o prostoru već i odgovarajući odnos prema njemu, način sagledavanja i predstavljanja. Razumljivo je što je specifično poimanje praznine našlo svoj konkretan izraz, pre svega, u pejzažnom slikarstvu. Navika da se sve postojeće sagledava u okvirima opšte međusobne uslovljenosti, dovela je do nastanka umetničkog govora u kojem je pojam višeg reda prikazan odsustvom njegovog znaka i upriličen prisustvom znakova pojmova sa kojima on stoji u neraskidivoj vezi. Tako su u tradicionalnom slikarstvu nebo i voda (vazduh, vetar, oblaci, magla...) prikazani odsustvom delovanja četkice i tragova tuša. O tome kako se puno i prazno međusobno interpretiraju Guo Sian (Guo Xian, 1618-1689) je u 17. veku napisao sledeće: *Ako je planina puna* (fei, 肥 - slikana jakim gustim potezima četkice zasićene tušem) *i oblaci će izgledati gusti* (hou, 厚)... *to je slika nenaslikanog.*¹⁸

U arhitekturi, za razliku od evropske usresređenosti na stvaranje čvrstih granica i punih formi, kineski graditelj je okrenut prema negiranju granica i manipulaciji prazninom. Tu praznina određuje oblik a oblik je samo znak prepoznatljivosti karaktera praznine. Zapadna arhitektura je razvila osećanje nelagode prema praznom prostoru koja se kreće od sasvim neodređene strepnje do straha pa je reakcija na *horror vacui*¹⁹ prerastala u jedan od ključnih

¹⁶ John von Neumann (1923) → *von Neumann universe*

¹⁷ Dalai Lama, *The Universe in a Single Atom: The Convergence of Science and Spirituality*, Broadway, 2005.

¹⁸ Citirano u: Shitao (Zhu Ruoji): *Returning Home* u *Heilbrunn Timeline of Art History*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2000.

¹⁹ Za istorijski pregled → Mario Praz, *An Illustrated History of Interior Decoration from Pompeii to Art Nouveau*, Thames and Hudson 1964. U savremenoj arhitekturi → Herbert Muschamp, *New York Times*, 21. avgust 2000.: *Horror vacui* -

problema arhitektonskog oblikovanja. Prazan prostor je u zapadnoj arhitekturi tretiran kao skup bezbednih konačnosti po principu **praznina u praznini** dok je u Kini, naročito u vrtu, arhitektonski prostor formiran u neodvojivi deo sveukupnog prostora kao **praznina praznine**.

2.1.7 Percepcija i prezentacija prostora

Mnogi istoričari i teoretičari umetnosti su skloni da kao jednu od bitnih odlika tradicionalnog kineskog slikarstva, ne baš sasvim tačno, konstatuju odsustvo perspektive. Šta više, to se dugo smatralo ozbiljnim nedostatkom. Od nedavno se u stručnoj literaturi pojavljuje prilično zbunjujući pojam *kineske perspektive* kao *pokrenute, translatorne, multiplikovane* i slično, te se pokušava proceniti koliko uspešno ona stvara iluziju dubine prostora. Kako perspektiva ne proizvodi iluzije već znakove to bi se eventualno i u sasvim uopštenom smislu pod *kineskom perspektivom* mogao podrazumevati proces stvaranja i usvajanja niza različitih znakovnih sistema (prikazivačkih metoda) kojima se u Kini operisalo po slobodnom, intuitivnom i individualnom izboru²⁰ i bez posebne doslednosti ili preciznih pravila. Naprotiv, pravila perspektive su namerno prenebegnuta iz istih razloga iz kojih je izostavljeno i senčenje²¹. Slikarstvom je dominirao pragmatizam u kojem je zajednička korist autora i posmatrača za njihovu međusobnu i više oblike univerzalne komunikacije posredstvom umetničkog dela bila iznad *objektivne istine*. Verodostojno prikazivanje oblika u prostoru, perspektiva, senke i boje jednostavno su smatrani za šum koji ometa tu komunikaciju. U tradicionalnom kineskom slikarstvu sagledavanje i prezentacija oblika i njihovih odnosa u prostoru utemeljeni su na onom opštem uverenju da sve što postoji ima sopstveni duh *šen* (shen, 神) koji čini suštinu njegove pojavnosti. Tako je zadatak slikara ne da ostvari fizičku, već da iskaže duhovnu sličnost - *šensing* (shenxing, 神性) - čudesno (božansko) svojstvo stvari. Ovo je dalje zahtevalo negovanje odgovarajućeg sistema intuitivnog razumevanja u kojem nije pravljen razlika između spoznaje, emocija i tendencija ili između subjekta i objekta.

Pa ipak, kada je reč o prikazivanju dubine prostora, već sasvim površnim pregledom dela kineske likovne baštine možemo pronaći, mada drugačije interpretirane, iste one ideje koje nalazimo i u evropskoj umetnosti. Tu su po dubini smaknute oslikane ravni u Han grobnicama koje kao i scenografski paneli opisani u Aristotelovoj *Poetici* više nagoveštavaju kakvu pozadinu posmatrač treba da zamisli no što je zaista prikazuju. Na slikama iz Tang perioda geometrijski predmeti, umesto da se smanjuju po dubini, isturaju se prema posmatraču slično *izvrnutoj perspektivi* u vizantijskoj umetnosti.

Linearna perspektiva koja je od Renesanse dominirala evropskim slikarstvom je način prikazivanja trodimenzionalnog prostora u dvodimenzionalnoj slici. Ovaj metod čini niz konvencija vremenom usvajanih i dopunjanih u skladu sa napretkom izučavanja u oblasti optike i geometrije. Zahtev za perspektivom je posledica same prirode evropskog slikarstva u kojem je veoma dugo gotovo isključivi sadržaj bio čovek u izgrađenom prostoru i gde su se

fear of emptiness is the driving force in contemporary American taste. Along with the commercial interests that exploit this interest, it is the major factor now shaping attitudes toward public spaces, urban spaces, and even suburban sprawl."

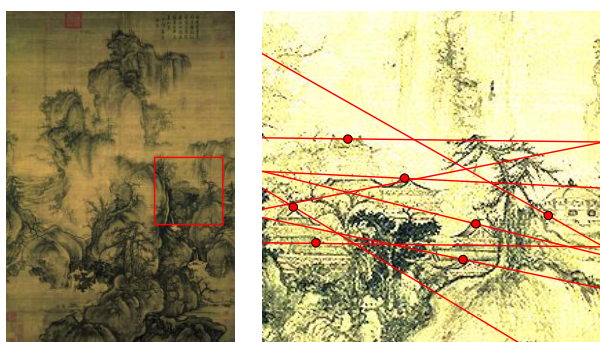
²⁰ *Zakoni koje je intelekt »propisao« perceptibilnom svetu i poštovanjem kojih je perceptibilni svet postao »priroda« su univerzalni; zakoni koje je umetnička svest »propisala« perceptibilnom svetu i poštovanjem kojih je perceptibilni svet postao »figuracija« su individualni...i idiomatski. → E. Panofsky, *Die Perspektive als symbolische Form*, Leipzig, Teubner, 1927.*

²¹ → Michael Sullivan, *The Arts of China*, University of California Press, 1984.

fragmenti prirodnog pejzaža pojavljivali tek kao daleka i prilično ravna pozadina. Istovremeno, u kineskom slikarstvu dominirao je pejzaž u kojem su ljudske figure i arhitektonski objekti retki ili se javljaju poput tek ovlaš naznačenog detalja. Kako prirodni oblici nemaju jasnu i čvrstu geometriju paralelnih ivica to i kineski slikari nisu osećali naročitu potrebu da se bave smišljanjem pravila linearne perspektive. Naprotiv, postojao je čitav niz razloga da to ne čine i da tragaju za drugačijim metodom prikazivanja trodimenzionalnog u dvodimenzionalnom. U tradicionalnom kineskom pejzažnom slikarstvu primenjena je perspektiva višestruko izmeštenog horizonta sa više nedogleda koji odgovaraju pojedinačnim delovima slike. U takvo okruženje, objekti stvoreni ljudskom rukom, kao što su građevine često su uneseni nedoslednom i nehatnom primenom aksonometrije. Teško bi bilo zamisliti kineskog slikara koji bi se, sa štafelajem u ruci, popeo na neki proplanak da bi nacrtao tačno ono što odatle vidi. Kinesko slikarstvo sugerše jednu sasvim drugačiju situaciju u kojoj bi se slikar ceo dan šetao po obroncima planine da bi potom seo i od svih upamćenih vizura sklopio jedinstven pejzaž.

Tri perspektive kineskog slikarstva koje se često pominju u zapadnoj literaturi je neadekvatan prevod termina **sanjuan** (sanyuan, 三远, doslovno – *tri daljine*) - ne zato što je netačan već zato što nas vodi u pogrešnom pravcu. Ovaj izraz je početkom 11. veka uveo Guosi (Guo Xi, 郭熙) u svom delu o slikarstvu pod nazivom *Uzvišena poruka šuma i izvora*²². Bez obzira na to što sadrži znak za daljinu, on se ne odnosi na metod prikazivanja udaljenosti u vidnom polju (koji mi nazivamo perspektivom) jer u kineskoj slici nije moguće odrediti položaj ni slikara ni posmatrača. Tu nema ni horizonta ni nedogleda. *Tri daljine* su zapravo tri *statusa* bilo stvarne ili naslikane planine (pejzaža) i istovremeno se mogu odnositi na isti predeo ili istu njegovu sliku:

- a. uzdizanje (daleko gore, *gao yuan*, 高远)
- b. poniranje (daleko dole, *shen yuan*, 深远)
- c. prostiranje (daleko pravo, *ping yuan*, 平远)

Sl. 2 Perspektiva: nedogledi u Guo Sijevoj slici

Perspektiva u kineskom slikarstvu je konceptualne prirode i za razliku od evropskog slikarstva nezavisna je od bioloških mehanizama ljudskog vida. Ona je kao način prezentacije izraz određenog stava prema čoveku i njegovom prirodnom okviru. U evropskom slikarstvu posmatrač je precizno određen svojim položajem u odnosu na ono što vidi. To je slika koju je videlo određeno lice u određenom momentu.

²² Guo Xi, *Lin quan gao zhi* (林泉高致), Shen zhou guo guang she, Shanghai, 1928.

U kineskom tradicionalnom slikarstvu slikar nije ostavio ni svoje prisustvo ni vremenski trag. U takvoj slici posmatrač se može naći bilo gde i slobodan je da se kreće u naslikanom prostoru po sopstvenoj volji. Ovakva zamisao je bitno uticala na uobičajeni format slike²³. U evropskom slikarstvu jasno definisan okvir, čije su prosečne proporcije 1:1,36 i retko prelaze *zlatan presek* kod 1:1,62, prilagođen je granicama ljudskog vida i potrebi za linearnom perspektivom. U kineskom slikarstvu format medijuma ne čini konačne granice slike i kreće se u okviru minimalnih proporcija od 1:2, kod vertikalnog svitka, do čak 1:30 kod horizontalnog. Bilo je besmisleno pokušavati da se lik takve slike formira primenom perspektive.

Način interpretiranja prostornosti uticao je i na njeno sagledavanje. U evropskom slikarstvu naslikana prostorna sekvenca se može relativno lako sagledati u jednom pogledu. Navikli smo da za razliku od poezije i muzike sadržaj slike percipiramo u trenutku ili bar sasvim kratkom vremenskom trajanju. Kineski poštovalac slikarstva, naviknut da uživa u ritmičnom toku rekonstruišući kretanje četkice, pred slikom mora da provede daleko više vremena. Pored toga, horizontalni svitak koji može biti dugačak i do desetak metara, posmatra se segment po segment, tako što se desni deo namotava a levi odmotava. Sukcesivno otkrivajući svoj sadržaj svitak ne samo što zahteva kontinuiranu pažnju posmatrača u dužem trajanju već većtim režiranjem sleda čulnih senzacija može poticati odgovarajući tok mentalnih i emotivnih reakcija. U tom smislu on se ponaša kao poezija ili kao muzičko delo.

Kineskim slikarstvom je dominirao pragmatizam u kojem je zajednička korist autora i posmatrača za njihovu međusobnu komunikaciju bila iznad *objektivne istine*. Valjanost prezentacije nekog pejzaža ne ogleda se u verodostojnosti naslikanog već u ostvarivanju čiste, *suštinske komunikacije* sa slikanim predelom i potiranjem svih *šumova* koji tu komunikaciju ometaju. Zato Vang Vej kaže - *Da bi se naslikale planine moramo prvo spoznati njihovu duhovnu formu čisjang (qixiang), tako da možemo da razlučimo čiste od nečistih elemenata*.²⁴

Situacija je donekle različita tamo gde je predmet slike kakva arhitektonska tvorevina. U evropskom slikarstvu u kojem je čovek zauzimao centralno mesto arhitektura je prikazivana onako kako je on vidi iz fiksne tačke izvan ili unutar nje. Kineski slikar se trudio da arhitekturu smesti u daleko širi, univerzalniji prostorni kontekst bez obzira na ograničenja ljudskog vida. Tako su objekti u delima tradicionalnog slikarstva prikazani na način koji bi mi nazvali *ptičjom perspektivom*. U likovnu prezentaciju izgrađenog prostora kineska umetnost je uvela aksonometriju (*dengjiao toushi - jednak ugao gledati kroz*) koju su jezuitski intelektualci tokom 17. veka doneli u Evropu²⁵ i koja je, pretočena u matematički model, postala osnov savremene kompjuterske grafike.

Dve knjige u 17. veku su znatno uticale na tehnike crtanja i način interpretiranja arhitektonskih formi u kineskom slikarstvu. Najpre su Si Guangći (Xi Guangqi, 徐光启) i Mateo Riči (Matteo Ricci, 利玛竇) 1607. godine objavili prevod šest poglavlja Euklidovih *Elemenata* pod nazivom *Poreklo geometrije* (jihe yuanhen)²⁶. Potom je Či Š'gu (Qu Shigu, 瞿

²³ Čini mi se izlišnim da ovde spekuliram da li način sagledavanja i prezentacije prostora rezultira usvajanjem uobičajenog formata slike ili obrnuto.

²⁴ → Mai-mai Sze, *The Way of Chinese Painting*, str. 204, Vintage, 1959.

²⁵ Teorijske principe izometrijske projekcije je prvi formulisao profesor hemije i prirodne filozofije Vilijam Feriš → William Farish, *On Isometrical Perspective* u *Cambridge Philosophical Transactions*, Cambridge, 1822.

²⁶ → *Jihe yuanben* (幾何原本), Shangwu yinshuguan (商務印書館), Šanghaj, 1939.

式穀) prema uputstvima Đulija Alenija (Giulio Aleni, 艾儒略) 1631. godine objavio *Princip geometrije* (jihe yaofa, 幾何要法)²⁷. Si Guanći je, shodno kineskom senzibilitetu, u svom uvodu napisao da geometrija može da izrazi *cing* (osećanja, emocije) i *li* (pravilo, princip) četvrtastog i kružnog, ravnog i pravog. Riči je pak u svom delu uvoda, u skladu sa Lajbnicovim razumevanjem veze između principa geometrije i kineske filozofije, *li* tumačio kao *razum* i koristio ga u značenju *primarne forme*, nešto što je istovremeno nevidljivi princip sveta i materijalnost objektivne stvarnosti. On kaže da se uvidom u predele *ding* uz pomoć geometrije *saznaju godišnja doba, dan i noć, i položaj neba i zemlje*, te da razumevanje stvari (wu, 物) vodi do *li*. Ovaj pokušaj približavanja kineskog i evropskog načina mišljenja samo donekle je doveo do promene u odnosu kineskog slikara prema geometriji arhitektonskih formi i njihovoj interpretaciji.

Od druge polovine 17. veka ono što nazivamo *perspektivom* u kineskom jeziku zvalo se *sjenfa* (linija -*xian*, 线 + zakon, metod i model -*fa*, 法). Pri tom, linija (sjen) nije predstavljala beskonačan skup tačaka već potez koji stvara sliku (xiang, 象) i koristi je kao šaru (wen, 文). Isto tako se metod (*fa*) ne može izjednačiti sa nacrtnom geometrijom ili perspektivom kao metodom. Tu nema ni jasno određenih pravila, ni doslednosti u primeni. Daleka sličnost sa perspektivom može se upostaviti jedino kao relacija između **vidljivog** (linije) i **nevidljivog** (principa). Princip *fa* se donekle može uporediti sa onom nevidljivom pomoćnom linijom koju vučemo iz nedogleda do preseka ivica predmeta kada želimo da ga prikazemo u perspektivi. U kineskom kontekstu, *fa* kao metod likovnog izražavanja, određuje interpretaciju *prostiranja* kao prirodu položaja nekog tela i *pozu* (shi, 勢) koju ono zauzima u odnosu na druge objekte u beskonačnom ukupnom prostoru. *Fa* ne upućuje na stvaranje podudarnosti naslikanog objekta u zgodno izdvojenom segmentu prostora sa karakterom ljudskog vida.

Ovakav stav prema metodama i tehnikama likovne prezentacije omogućio je da se vrtno graditeljstvo u potpunosti koristi istim pravilima kojima se koristi i pejzažno slikarstvo. Pri građenju kompozicije prostorno-poetske slike (→ 3.2.1 : *ding*) u vrtu, umetnik je interpretirao stanje oblika i uspostavljao odgovarajući stav objekata stavljajući ih u odgovarajući prostorni kontekst na isti način na koji je to rađeno i u slikarstvu.

2.1.8 Š' (shi, 勢) - Stanje oblika, stav i prostorni kontekst

Mnoge specifično kineske estetske ideje su najčitljivije u delima kaligrafije jer je kaligrafski znak zapravo misao izražena rečju i slikom. Mi smo navikli da sasvim drugačije vidimo grafički lik pa nam se čak i dela najvećih kineskih kaligrafa, kakav je bio Vang Sidž', može učiniti kao slabo organizovan sled neujednačenih i čak nezgrapnih znakova. Kineska kaligrafija potpuno odriče lepotu svakoj krutoj pravilnosti, preteranoj uređenosti i simetriji. Njena lepota je u čitljivosti stanja unutrašnjih sila, njihovog momenta i toka. Vang Sidž' je petnaest godina vežbao znak *jong* (yong, 永- večnost) da bi izučio karakter sila koje u njemu vladaju. Popularna Gospa Vej (*Wei Furen*, 衛夫人, 272-349), umetnikova tetka je u svom pisanju o kaligrafiji pojedinačno opisala svih sedam²⁸ poteza karaktera *jong* kao *oblak koji se nazire u svom dalekom kretanju, stenu koja pada nagoveštavajući raspadanje, snažno prodiranje odapete strele, staro vino što klizi ili stanje tetive i spojeva zapetog luka...* Ovaj opis je dobra, mada nepotpuna ilustracija pojma š' (勢), reči koja nema ekvivalent ni u jednom indoevropskom jeziku a koja je neobično važna za razumevanje kineske umetnosti.

²⁷ → *Jihe yaofa* (幾何要法), Minzhong Jingjiaotang (閩中景教堂), Fuzhou, bez datuma.

²⁸ Karakter *jong* je kasnije korišćen za objašnjene pravilnog pisanja osnovnih osam kaligrafskih poteza.

Poza koju četkica zauzima ili š *četkice* (bi shi, 笔势) može se opisati kao energetska stanje idealnog lika kaligrafskog poteza pre no što se ovaj zaista desio, napon koji vlada u umetniku i koji se manifestuje kao stav samog vrha četkice. Linija na papiru je samo odraz ovog momentuma. Čitljivi kvalitet odraza stanja idealnog lika čini osnovnu vrednost umetničkog dela jer nam to otkriva suštinu naslikanog objekta. Tako u slikarstvu govorimo o *držanju oblaka* (yunshi, 云势) ili *pozi koju je zauzela planina* (shan shi, 山势) što mora biti prepoznatljivo u potezima kojima su naslikani.

Su Dungpo, čuveni pesnik i slikar je na primedbu da bambusi na njegovim slikama nemaju zglavke odgovorio pitanjem – *Zar bambusi rastu dodavanjem zglavka na zglavak?* Drugim rečima, nevažni su detalji bambusove forme, važan je samo potez koji oličava njegovu pozu (zhu shi), iz čega možemo dokučiti unutrašnje stanje i samu prirodu bambusa. Ova ideja je veoma stara i verovatno potiče iz pisanja prvih filozofa. Pedeset prvi stav Laoceovog *Dao de đinga* počinje ovako :

道生之, 德蓄之, 物形之, 势成之。	dao sheng zhi, de xu zhi, wu xing zhi, she cheng zhi.	dao pobuđuje sve, de podiže sve, vu uobličava sve, š' sve čini kompletnim	sve nastaje iz vrhovnog principa, hrani se njegovim tokom, uobličava se po njegovoj šari, kompletira ozračjem .

Termin *ozračje*, kojim je ovde preveden karakter š' (勢), možemo razumeti kao zbir unutrašnjih stanja i spoljnih okolnosti koje tokom trajanja nekog subjekta nastaju i menjaju se u skladu sa prirodom okruženja a manifestuju se kao telesni stav, držanje koje subjekat zauzima u odnosu na okolinu. Svako drvo je lepo jer stanjem (š') svog oblika označava pokret, tok i ritam bilo da raste ili vene, lista ili mu lišće opada. Jednom rečju, u prirodi je sve lepo jer i ono što mi smatramo mrtvim objektom, kao što je stena, za Kineza je deo žive prirode zato što unutrašnjim stavom svoje forme očitava i manifestuje tokove energije (cí) u univerzumu.

U vrtnom prostoru zbir poza koje međusobno zauzimaju stena, jezero, bambusi, busen trave i zemljana humka određuje karakter pojedinih vrtnih predela. Držanje koje manifestuje svako pojedinačno zdanje u odnosu na neposredno okruženje – sveukupnost prostornog konteksta očitava karakter objekta i određuje ga po rodu i vrsti. Funkcija, forma i struktura u tradicionalnoj nomenklaturi samo okvirno opredeljuju objekat po rodu.

2.1.9 Arhitektonski prostor

U evropskoj kulturi razvijena je izrazita sklonost ka misaonim konstrukcijama koje zahtevaju postavljanje čvrstih granica, jasne distinkcije, zaokružene definicije i odgovarajuću ekonomiju izraza. Tako su arhitektura i svako drugo delovanje u prostoru bili izrazito orijentisani prema masi i geometriji²⁹.

Arhitektura se oslanja na tri različite zamisli prostora – prostor kao dimenzionalni sadržaj predmeta prepoznatljivog oblika i mase, prostor kao šupljina unutar granice prepoznatljivog oblika i mase, te prostor kao polje u kojem se uspostavljaju smisaoni odnosi nizova prethodnih. Osnovna razlika između tradicionalne evropske i kineske arhitekture leži u tome što je evropska izborom preferenci dugo pokazivala naklonost prema masi i jasnom

²⁹ Klasifikujući umetnosti Šopenhauer je arhitekturu (prilično površno definišući) postavio na najnižu lestvicu upravo zbog njenog temeljenja na gravitaciji i masi, na izražavanju ideja koje su najniže u svom redu.

uspostavljanju granica dok je kineska stremila ka praznini unutar i izvan, ne čvrstih granica, već polupropustljivih membrana koje omogućavaju fino graduiranje polja. Zahvaljujući usvojenom prostorno-komunikacijskom konceptu ukupnog postojanja, prostor u kineskoj arhitekturi nije zaleđe značenja objekata već su objekti tek pojedinačni izrazi značenja prostora. Kao i u kaligrafiji ovde se radi o uspostavljanju znakova. Pri tome treba imati na umu da u kineskoj kaligrafiji znak nije *šara* na papiru već potez – duhovna, mentalna i energetska aktivnost u višedimenzionalnom polju. Suština kaligrafskog dela se ne čita vizuelnim prepoznavanjem karaktera već rekonstrukcijom poteza. Isto tako priroda jedne arhitektonske tvorevine se ne ogleda u njenom obliku već u stanju njenog energetske – komunikacijskog polja koje se proteže daleko izvan granica uspostavljenih strukturom samog objekta. Tako se u kineskoj kulturi i *kuća* (stan, palata, hram i sve ostalo), i *vrt* razumeju kao teritorija, odnosno - kao *polje* u kojem su uspostavljeni odgovarajući odnosi između izgrađenog i neizgrađenog prostora. Zahvaljujući različitim kodovima arhitektonske poruke se drugačije čitaju u *polju kuće* i *polju vrta*.

Kuća kao polje

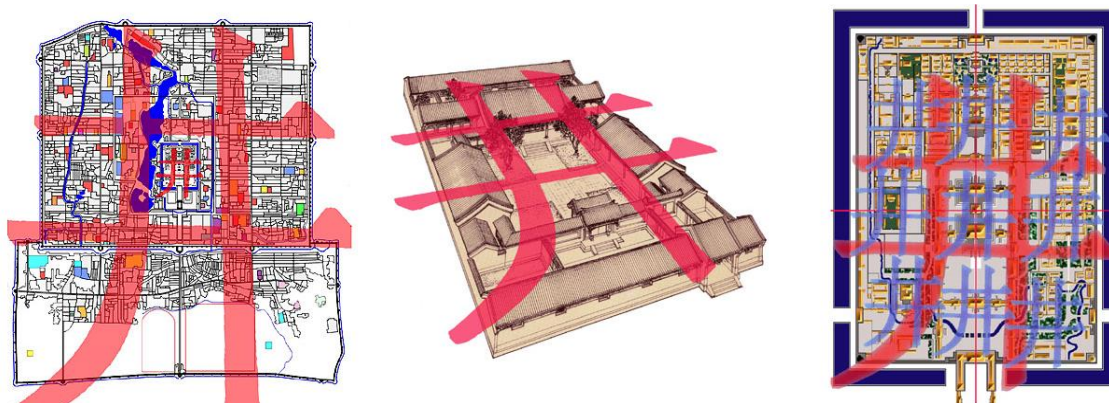
Kada se u staroj graditeljskoj literaturi govori o *kući* (jia, 家) ili *zgradi* (fang 房)³⁰ tu nije reč o jednom objektu već o *šari kuće* (wen) koju tvori složena interakcija među brojnim, različito organizovanim strukturalnim jedinicama na široj, zaokruženoj teritoriji. Jednom rečju *kuća* nije objekat već teritorija.

Osnovna organizaciona jedinica arhitektonskog prostora je *đjen* (jian, 间) - praznina u ramu koji čine dva susedna stuba povezana gredama. Evropski posmatrač bi u ovome video ram - jasno određenu dvodimenzionalnu strukturu. Za Kineze *đjen* je tek okvirna naznaka trodimenzionalnog polja jer konotira i segment praznog prostora obuhvaćenog parovima frontalnog rama i rama koji je postavljen upravno na njega po dubini objekta, kao i težnju ka multiplikaciji - izlivanju u neposredno okruženje. Mreža ovako formiranih *prostorija* sa pripadajućim unutrašnjim (zakrovljenim) i spoljašnjim (otvorenim) prostorima čini *dung* (dong, 棟) - osnovnu prostorno-komunikacijsku jedinicu koja u arhitekturi predstavlja zaokruženu izgrađenu celinu. Kada je kineski pisac želelo opisati objekat kao pojedinačnu građevinu onda je govorio o zdanju od tri, pet ili više *đjen*-a, a kada je reč o *kući* kao *polju* opisivana je priroda konfiguracije *dung*. *Đjen* koji konotira samo prazninu između četiri stuba i odgovarajućeg seta greda čak prilično neodređeno upućuje na distinkciju unutrašnje - spoljašnje, tako da opisani, iz šireg konteksta izdvojen objekat, gotovo ništa ne govori o svojoj nameni, funkcionisanju i idolitetu funkcije. Sa druge strane *dung* podrazumeva distinkcije: unutrašnje, spoljašnje, centralno, prednje, zadnje, okolno i periferno, što ne označava samo međusobni položaj nizova strukture *đjen* već obuhvata i njihova pojedinačna simbolička značenja, ritualne odnose i odgovarajuće emotivne reakcije na prostornu situaciju. Komunikacijski status svakog *đjen* i *dung* određen je u *polju kuće* njihovim međusobnim položajem i položajem u odnosu na strane sveta, prilikom čega se u ceo sistem uvode i znakovi nearhitektonske prirode. Imenovanje tipova *kuće* u klasičnim tekstovima o graditeljstvu je zapravo kodificiranje ovog sistema. U priručniku za kuću *Taipu džaojao*, navedeno je 30 ovakvih *imena*, praktično – iskaza sličnih matematičkom izrazu koji obuhvataju skupove strukturalnih elemenata, znakove njihovog položaja u prostoru i oznake funkcija sistema. Primera radi, doslovan prevod jednog ovakvog izraza bi glasio: 3 *đjen*, 7

³⁰ Ne postoji poseban karakter kojim bi bio označen objekat u smislu savremene arhitekture. Za te potrebe koristi se izraz *jianzhuwu* (建筑物).

dung, unutra *ping*, srednje *lang*, *juen* vatre.³¹ Pojedinačne grupe znakova koje određuju položaj odgovarajuće prostorne jedinice u celom sklopu (prostornoj shemi *kuće*) obuhvataju (a) redni broj njene pozicije u nizu (b), odrednice unutrašnjeg, srednjeg, spoljašnjeg i (c) oznaku *pet stihija* (pet elemenata - metal, drvo, voda, vatra i zemlja) koja opisuje položaj i *funkcionisanje* osnovne ćelije arhitektonskog prostora u odnosu na kompletan univerzum.

Ono što bi mogli zvati arhitektonskim prostorom u najopštijem smislu kod Kineza je predstavljalo svaku uređenu i u odgovarajućoj meri izgrađenu teritoriju - meru civilizovanog sveta, državu, grad, kvart, kuću i svaku prostoriju u njoj. To je ukupnost polja aktivnosti čoveka u kojem vlada društveni red iskazan ritualima i etikecijom. Taj opšti društveni red koji se oslanjao na predstavu o funkcionisanju univerzuma je arhitekturi nametnuo jedinstvenu matricu prostorne organizacije. Karakter koji u kineskom pismu označava bunar - *ding* (jing, 井) deli prostor na centar i osam strana sveta. Ovih devet polja je od najranijih dana kineskog carstva ostalo osnovnim principom svake teritorijalnosti. Tu shemu prati administrativna podela carstva na regione i subregije, raspodelu zemljišta i feudalnih lena i svaka druga prostorna organizacija do najsitnijih detalja. Kao osnovni prostorni princip, karakter *ding* se može upisati u osnovu svakog naselja, palate, hrama, ili kuće.

Sl. 3 Karakter 井 (*ding*/bunar)
Plan Ming prestolnice, tipična građanska kuća, carska palata.

Na ovako iskazanom sistemu nastao je i tradicionalni nauk poznat evropskoj publici kao *feng šui* (fengshui, 风水)³² koji smo (prilično neodređeno i dobrim delom netačno) razumeli isključivo kao neku vrstu geomantije i puko sujeverje.

Vrt kao polje

Kako je arhitektonski objekat razumevan kao polje koje tvore odnosi među osnovnim ćelijama izgrađenog prostora - *đjen* sa neizgrađenim neposrednim okruženjem, tako je i vrt polje određeno skupom i odnosima prizora i prostornih situacija – *ding* (→3.2.1), unutar i izvan opsega sopstvenog prostiranja. Kineski vrt je u potpunosti delo arhitekture u kojem su interakcije među njegovim konstitutivnim elementima uglavnom nearhitektonske prirode. U polju vrta vladaju zakonitosti i principi, znakovi i saobraćanja kakve srećemo u poeziji, slikarstvu i muzici. Upravo to vrtnu arhitekturu, ako ne izjednačava u potpunosti, onda je sasvim izvesno dovodi u veoma blisku vezu sa *lepim umetnostima*.

³¹ Analiza složenosti relacija znakova u ovakvom iskazu prevazilazi okvire ovog istraživanja te je ovde opisan samo osnovni princip njegove strukture.

³² U daljem tekstu – feng švej

2.1.10 Arhitektura i jezik

Obrasci arhitektonskog jezika

Kod oblikovanja svakog arhitektonskog objekta postoje dva osnovna zahteva: izbor ideja koje treba prostorno izraziti oblicima i izbor odgovarajuće strukture kao instrumenta saopštavanja ideja. Uspostavljanje uređenog odnosa između forme i strukture čini jezik arhitekture razumljivim. Arhitektonske forme se zasnivaju na konstrukcijama koje su interno izdiferencirane u konstitutivne elemente prepoznatljive imenom, oblikom i funkcijom. Takvi elementi su neme geometrijske forme koje same po sebi nemaju određeno značenje. Postoji uverenje da se njihovim dovodenjem u odgovarajuće kreativne odnose, koji čini osnov arhitektonskog reda, stvaraju novi značenjski oblici. Struktura izraza u arhitektonskom govoru je u različitim kulturama uspostavljena u skladu sa usvojenim opštim predstavama i vrednostima koje važe unutar svake od njih. Tako se *arhitektonski jezici* razlikuju po konceptu superpozicije istih ili sličnih elemenata i konceptu prostornog jedinstva koji po rečima Paola Portogezea čine da *gramatika povlači sintaksu i govor postaje jezik*.

Priroda kineske arhitekture unosi u još uvek prilično nejasnu analogiju arhitektura - jezik niz interesantnih momenata koji bi, zbog svoje složenosti, morali biti predmet posebnog izučavanja. Stoga mi nije namera da se ovde dosledno bavim semiološkom analizom već da ukažem na odgovarajuće specifičnosti u kineskom graditeljskom nasleđu koje bi mogle biti od izvesnog značaja i za semiologiju, i za teoriju arhitekture. Radi se o onim odlikama koje su u mnogo čemu direktan izraz upadljivog oslanjanja kineske misli i umetnosti na fenomene prostora i komunikacije. Malo je verovatno da bi svojedobni učenici poznavalac graditeljstva u Kini pripisao ma kom zdanju jezička svojstva ali se verovatno ne bi složio ni sa Fergusonovim stavom da *arhitektura ne imitira ništa, ne ilustruje ništa, niti kazuje kakvu priču, i jedva uspeva da izrazi osećanje radosti ili tuge sa podjednako jasnoćom sa kojom se mogu izraziti nefonetskim primitivima*³³. Pitanje je da li se elementi arhitekture mogu porediti sa lingvističkim elementima? Kakva je zapravo relacija između gramatičkih pravila i konvencija u struktuiranju nekog zdanja.³⁴

Ono što u zapadnoj arhitekturi bitno razdvaja arhitektonski od govornog jezika jeste to što razumevanje arhitektonskih znakova zahteva prethodno sticanje posebnih znanja. U tradicionalnoj kineskoj arhitekturi ovaj problem je sveden na minimum tako što je *čitanje* njene jednostavne, otvorene i vekovima ponavljane strukture usvajano na sličan način na koji se usvaja i govorni jezik. Jednom rečju, sve što učestvuje u govoru arhitekture podjednako je poznato svim članovima kulturne grupe isto toliko koliko i maternji jezik. U tom smislu ono što možemo zvati jezikom kineske arhitekture je podjednako *prirodno* kao i ono što Eko naziva *prirodnim jezikom*. Sa druge strane, to što kinesku tradicionalnu arhitekturu više određuje ukupnost ambijenta te se pre svega obraća prostornim kontekstom, znatno smanjuje razliku između *diskursivne forme jezika* i *predstavljачke forme* arhitekture.³⁵

Integrisanje prostornih, po svojoj prirodi arhitektonskih, likovnih, verbalnih pa čak i tonkih znakova može se činiti uzaludnim trudom sažimanja potpuno različitih svetova. Međutim otvorenost, namerna nezaokruženost tradicionalne kineske arhitekture, odsustvo potrebe da

³³ James Fergusson, *An historical inquiry into the true principles of beauty in art, more especially with reference to architecture*, str. 121, Longman, London, 1849.

³⁴ →Umberto Eko, *La struttura asente* (Milano, 1968.): Arhitektonski jezik je jedan autentični lingvistički sistem koji se pokorava istim onim pravilima koja određuju i artikulaciju prirodnih jezika.

³⁵ Distinkcija usvojena onako kako je izražena u Susan Langer: *Feeling and Form – A Theory of Art*, 1953. New Yourk

se sve jasno razgraniči i opredeli kao očigledna konačnost čini ovu arhitekturu sposobnom da u svoj govor integriše znakove sasvim različitog porekla i prirode. Posebno kada je reč o arhitekturi vrta, uopštenost i neodređenost njenih obrazaca, ukidanje gotovo svih ograničenja uobičajenih za arhitekturu približilo je vrt poetskom stvaranju. Značajna odlika stare kineske poezije je odsustvo ličnih zamenica. *Pošto se pesma ne piše u prvom licu, ona je bezlična, nezavisna, jer je zvuk, iztrgnut iz pesnikovog srca, odjek skrivene sveopštosti koja ne mora da nosi nikakav ograničavajući znak.*³⁶

Vrt je razvijan kao svojevrsan odgovor na ograničenja arhitektonske poruke³⁷. Taj proces se ogleda u nastajanju posebnog, šireg *vrtnog koda*, uvođenjem nearhitektonskih znakova u tvorevinu koja je sasvim otvoreno i u potpunosti arhitektonske prirode. Pri tome treba naglasiti da je vrt bio delo arhitekture čak i onda kada je svojim većim delom obuhvatao zatečene prirodne forme upravo zahvaljujući tom sopstvenom kodu koji je ovim formama omogućio drugačije konotacije. Dok je arhitektura konotirala izvesnu *ideologiju stanovanja*³⁸ vrt je uglavnom konotirao *ideologiju života*. Širenjem konteksta i uspostavljanjem novih, složenijih odnosa među elementima arhitektonske poruke, dovođenjem komunikacije na jedan viši nivo, čitanje poruka vrta je individualizovano u onoj meri koja je i građenje i korišćenje vrta približila umetničkom činu. Jednom rečju, bez obzira što je kineski vrt najčešće jedna potpuno osmišljena i izgrađena teritorija, čiji veliki deo čine arhitektonska zdanja, govor arhitekture i govor vrta se bitno razlikuju.

Za razliku od arhitekture vrt nam se obraća uspostavljanjem trodimenzionalnih formi čiji primarni cilj nije funkcija već kontemplacija. Čak i osnovni elementi arhitektonskog reda u vrtu se čitaju prevashodno iz šireg prostornog i smisaonog konteksta. Tako ista građevina u stambenom delu jednog poseda i u vrtu ne podleže istom kodu i može saopštavati sasvim drugačije poruke.

Govor vrta nije iste ubeđivačke prirode kao arhitektonski govor, ne zahteva odgovarajući stepen saglasnosti između arhitekta i korisnika, niti tu važe oni principi indirektno prinude koji bi mogli važiti za pojedinačnu građevinu. Tvorac vrta je najčešće i korisnik, ili je korisnik (vlasnik) bivao u posebno bliskim odnosima sa tvorcem koncepta. (→ Di Čeng, Teorija gradnje) Struktura i izgled vrta menjali su se tokom vremena korišćenja od strane jedne generacije uživalaca u skladu sa okolnostima i odnosima unutar te grupe. Promene su takođe nastajale i sa svakom narednom generacijom, tako da ono što danas vidimo je plod stvaralačkih intencija nama vremenski najbližih korisnika. → San u crvenom paviljonu

Za razliku od arhitektonskog govora koji se ne prima s pažnjom, govor vrta zahteva ne samo odgovarajuću skoncentrisanost korisnika već i njegovu izričitu predanost takvoj komunikaciji. U vrtu konotirane *funkcije* najčešće nadilaze denotirane do te mere da primarne mogu biti potpuno zanemarene. U zapadnom delu *Vrta smernog političara*, na prostranoj platformi koja duboko zalazi u jezero podignut je usamljen i srazmerno mali otvoreni objekat od tri raspona. Samo za sebe ovo zdanje može predstavljati sobu ili veliku senicu. Međutim, u govoru vrta jedan sasvim mali i nizak objekat može biti interpretiran kao kula (ge) što proizilazi, ne iz izgleda samog objekta ili njegovog mesta u nekoj opštoj nomenklaturi, već iz

³⁶ I. S. Lisevič, Književna misao Kine.

³⁷ Ovde izneseno izlaganje o arhitektonskoj poruci se najvećim delom oslanja na termine, tumačenja i stavove koje je Umberto Eko izneo u trećem delu (Semiologija arhitekture) *La struttura asente* (Milano, 1968.) → Umberto Eko, *Kultura, informacija, komunikacija*, Nolit, Beograd 1973.

³⁸ U kineskoj tradicionalnoj arhitekturi svi objekti su tretirani kao objekti stanovanja bez obzira da li su pripadali porodičnom stanu, palati, hramu ili kakvoj obrazovnoj ili administrativnoj insituciji.

čitavog niza prostornih i smisaonih okolnosti u kojima se on nalazi. Ime *Kule zastajanja i osluškivanja* (liuting ge, 留听阁) očigledno proizilazi iz svojevrsne ideologije obitavanja u objektu i njegovog šireg prostornog konteksta. Ne treba posebno naglasiti da su imena objekata najdirektniji izraz čitanja smisaonog i prostornog konteksta. *Kula zastajanja i osluškivanja* se spolja sagledava iz tri znatno udaljene tačke razdvojenog kopna na suprotnoj strani jezera. Tako, bez obzira na visinu, izdvojenost ovog zdanja na platformi iznad vode asocira na *osmatračnicu*. Sa druge strane, smeštena je na sredini dugog i neobično pravog puta uz zapadnu ivicu vrta čiji je severni krak zaklonjen visokom vrtnom planinom a južni prati potok duž zidova stambenog kompleksa ovog poseda. Tako, nakon dužeg kretanja, u sredini tog pravca otvara se pogled na jezero i čitav niz zasebnih ambijentalnih celina koje ga okružuju. Taj vidik jednu sobu takođe čini visokom kulom a njegova iznenadna mogućnost upućuje na *zastajanje*. Slika koja treba da odredi karakter predela provocirana je *osluškivanjem* tonova kapi kiše na lišću lokvanja tokom letnjeg pljuska u čijoj se izmaglici malo zdanje pomalja kao kula.

Sl. 4 Istočni deo neposrednog okruženja *Kule zastajanja i osluškivanja*.

2.2 VRT KAO UMETNIČKA TVOREVINA

2.2.1 Āing (jing, 景)

Āing je ključni pojam u estetici vrta i glavni kamen spoticanja u pokušajima da se priroda oblikovanja vrta objasni kao stvaralački čin i posebna umetnost. U literaturi modernog doba on je, sa retkim izuzecima, preveden i tumačen kao vidik, krajolik, vizura, pogled, zaokruženi deo pejzaža, slika predela i sl. Međutim, *āing* daleko prevazilazi značenja svih ovih reči i zato se njegov pravi smisao gubi u prevodu na ma koji drugi jezik.

U najstarijim tekstovima *āing* leži u senci kao duboka pozadina jasnog i svetlog. Kod Mo Cea on nestaje sa svetlošću dana a u spisu *Kaogungđi* pojavljuje se kao pokazatelj vremena iza senke na sunčanom satu. Tokom drugog veka stare ere *āing* se pomalja iz pozadine i povezan sa suncem i mesecom postaje emanacija vidljivog: *Visoko i blistavo isijava „ci” - vatra je spoljni „āing”, duboko i tamno krije „ci” - voda je unutrašnji „āing”*.³⁹ Takav neuhvatljivi - lepršavi, vioreći *āing* u *Rapsodiji Zapadne prestonice* prosvetljava unutrašnjost oertavajući sjaj Sunca i Meseca. On tu već očigledno postaje deo ambijenta, atmosfere koja vlada u određenom prostoru. Vremenom *āing* postaje predeo *usklađen sa svetom* u kojem Tao Jenming *usamljen luta*⁴⁰, javlja se kao *taman i tih planinski predeo*⁴¹ i kao duboka pozadina *tužnog naricanja*⁴². Takav *āing* je istovremeno vidik i unutrašnja slika, viđenje, promišljanje i emotivni doživljaj nekog mesta. On se iznenadno *pojavljuje, otkriva se, hrli, ophrvava, sjedinjuje se i rastače*.⁴³ Kao **mesto āing** obuhvata znak i označeno. Pretpostavimo da pokušavamo da uporedimo mesto balkona na bivšoj Palati sv. Marka na trgu Venecija u Rimu sa mestom balkona na čuvenoj kući u uluci Kapelo u Veroni. Prvo možemo opisati kao svetlo i prostrano a drugo kao mračno i skučeno. Međutim, kod prvog ćemo smesta prizvati sliku Musolinijevog govora iz Drugog svetskog rata a kod drugog sliku scene iz Šekspirove drame Romeo i Julija. Ta dva predela će se u nama potpuno izmeniti. Ovako usložen status mesta možemo smatrati *āingom* jer on ne obuhvata samo fizički izgled nekog predela već mesto sa svim njegovim estetskim, misaonim i emotivnim slojevima.

U desetom veku *āing* počinje da se koristi i u značenju *vrtni predeo*. Kao takav prvi put se pominje u opisu Severoistočnog vrha⁴⁴, (Gen yue, 艮岳), palatnog vrta iz Bienlianga, i kao **prostorno-poetska slika** postaje ključni termin estetike vrta. Vang Fudž (Wang Fuzhi, 王夫之) je u sedamnaestom veku svojim promišljanjima pejzaža uspostavio jedinstvo poetske slike predela - *āing* i osećanja - *cing* (qing 情) smatrajući da se jedno u drugom sadrže.⁴⁵ Pošto se vrt gradi ne samo onako kako se grade dela arhitekture već i onako se kako gradi pesničko i delo likovnih umetnosti, to se *āing* u svom konačnom obliku javlja kao konkretan prostor u polju estetske komunikacije ispunjen čulnim doživljajima, mislima i osećanjima. Jedan od najvećih savremenih autoriteta u ovoj oblasti, Ču Đjaošeng kaže da je *āing* u stvari *duša* (linghun, 灵魂) i *život* samog vrta (shengming, 生命) tako da vrt koji ne poseduje *āing* ne

³⁹ Gospoda Hvajnanška, Huainan zi (淮南子)

⁴⁰ Tao Juenming, predgovor pesmi *Proticanje vremena*.

⁴¹ Vei Jingyu, Uživajući u hladu hrama.

⁴² Vang Vei, Dvadeset āingova Vangčuan vile.

⁴³ Odnosi se na konkretne izraze upotrebljene u pesmama Lui Đjena, Liu Congjena, Vang Veja i Meng Haožena.

⁴⁴ Vidi opis ovog vrta u Istoriji vrta u Sung periodu.

⁴⁵ U kineskom jeziku koristi se pojam qingjing (osećanje 情 + predeo 景) u značenju *scena, okolnosti, prizor*. Tako se za dirljivu scenu kaže - ganren de qingjing (ganuti 感 čoveka 人的 osećanje 情, predeo 景).

nosi u sebi životnu energiju, ne pobuđuje nikakva osećanja, te se takav vrt ne može smatrati pravim vrtom.⁴⁶

Mada se estetika *ding*-a oslanja na pojmove preuzete iz teorije književnosti i slikarstva, mehanizmi poticanja misli i osećanja u tom prostoru su sličniji onima koji se koriste u filmskom no onima koji su karakteristični za druge oblike umetničkog izražavanja. U vrtu kao i u filmu poruke se prenose odgovarajućim sledom prostorno poetskih slika - ti kadrovi se u vrtu nazivaju *ding*. Pri tome treba imati u vidu da *ding* nije istrnut kadar, on nije ni pogled (view), ni scena (scene) kako se često tumači i prevodi na druge jezike. On je konkretan segment prostora u kojem se, zahvaljujući njegovom sopstvenom kodu, znakovi arhitekture, poezije i slike drugačije čitaju.

Kretanje, podjednako u vrtu i filmu, objekte čini *živim* - prepoznatljivim, stvarnim i prirodnim. Čen Congdžou (Chen Congzhou, 陈从周) u petom poglavlju *O vrtovima* (Shuo yuan, 1983) kaže: *Gde je kretanje (dung) mora biti i mirovanje (jing) a gde ima mirovanja ima i kretanja; u vrtnim predelima mirovanje obitava u kretanju i kretanje proističe iz mirovanja*. Ovako zamišljena priroda kretanja i mirovanja kao dva manifestovanja - različitost u istovetnosti jedne te iste stvari (kao *jin* i *jang*) i način na koji on utiče na gledanje, viđenje i *unutrašnji doživljaj* je podjednako teško predočiti nekome sa drugačijim kulturnim kodom kao i slepom dočarati prirodu boje. Grubo rečeno, ako nešto što zovete *mrtva priroda* odjednom vidite ne kao očiglednost oblika, boja i senki nego kao sled pokreta i zaustavljanja onda, sasvim izvesno drugačije vidite i svaku prostornu celinu u vrtu. Suština koja je u Čenovom tekstu izražena kao relacija *pokret - mirovanje* je potpuna i beskonačna praznina jer se kretanje i mirovanje, te prisustvo i odsustvo oblika i boje sadrže jedno u drugom. Potpuno stopljeni oni čine prazninu koja je dostupna čoveku, ne umovanjem, već duhom potpuno usaglašenim i rastvorenim u njoj. Upravo taj kontemplativni nivo estetske komunikacije vrt čini umetničkim delom. Zato, kada govorim o *ding*-u kao *vrtnom predelu* koji je *prostorno-poetska slika*, zapravo govorim o onoj *unutrašnjoj slici* materijalizovanog mikrokosmičkog predela (ostvarenog *jiding*-a) koji je umetnički proizvod svima imanentne komunikacije sa tokovima sveopšteg postojanja.

2.2.2 Jiding (yijing, 意境)

Jedan od osnovnih aksioma u kineskoj estetici je stav da umetničko delo stvara tri *carstva* - područje objektivnog i materijalnog (wujing, 物境), područje subjektivnog i emotivnog (qingjing, 情境) i područje umetničkog - *jiding* (yijing, 意境). Područje umetničkog je zamisao više umetničke stvarnosti materijalnog, emotivnog i misaonog supstrata. *Jiding*⁴⁷ koji se na evropske jezike najčešće prevodi kao *umetnička koncepcija* (artistic conception) je pojam od primarne važnosti za razumevanje kineske umetnosti ali nas u ovakvom prevodu lako može odvesti u pogrešnom pravcu. Ako govorimo o *umetničkoj koncepciji* onda *jiding* možemo pre razumeti kao meta-tekst umetničke poruke koji leži iza same koncepcije i odnosi se na onaj deo saobraćanja koji podjednako obuhvata autora, samo delo i konzumenta.

U *Rečniku starih kineskih književnih teorija*⁴⁸ *jiding* se objašnjava kao polje umetničkog delovanja koje putem imaginacije i živim opisima predela nadahnutog osećanjima, uvodi

⁴⁶ → Chu Jiaosheng (储 叔生) i Chen Zhangde (陈樟德), *Yuan lin zao jing tu shuo* (园林造景图说), Shanghai kexue jishu chubanshi, 1988.

⁴⁷ Yijing = 意 (značenje, intencija, očekivanje) + 境 (granica, mesto, okolnost, ambijent)

⁴⁸ Zhao Ze (赵则), *Rečnik starih kineskih književnih teorija* (中国古代文学理论词典), Jilin, 1985.

čitaoca u jedan viši, zamišljeni svet. Smatralo se da upravo to stapanje predela i emocija čini duhovnu bit umetničkog dela. Lin Jitang *jiđing* tumači kao stanje uma, odnosno - kao raspoloženje i kao atmosferu provociranu umetnošću u kojoj se ogleda stanje duha - *šendīng*. Posmatran iz ovog ugla *jiđing* predstavlja misaono-emotivni naboj poetske slike bilo da se radi o književnom ili likovnom delu. Kao takav *jiđing* stoji u tesnoj vezi sa čuvenim Su Dungpoovim razmišljanjem o Vang Vejevoj poeziji: *Kada mislim o Mođjeovim⁴⁹ stihovima- u njegovom stihu je slika, kada gledam Mođjeove slike- u njegovoj slici je stih.*⁵⁰ (味摩詰之诗, 诗中有画, 观摩詰之画, 画中有诗). Ovde pisac za *razmišljanje* koristi termin *wei* (wei, 味) koji podrazumeva misaono prodiranje u ishodište neke stvari - dosezanje njene suštine, a za *gledanje* koristi ekvivalentni termin *guan* (guan, 观) koji se odnosi na dosezanje suštine posmatranjem. *Vej* i *guan* kao sredstva sticanja, reprodukovanja i tumačenja misaono-emotivnog naboja u konceptu poetske slike bitno određuju kvalitet *jiđing*.

Vej (wei, 味) koje doslovno znači *ukus* (kušati, naslađivati se) kao estetski pojam dovodi se u vezu sa *vanvej* (wanwei, 玩味) u značenju *tonuti u misli*. Time se želi uspostaviti ono jedinstvo čulnog doživljaja, osećanja i promišljanja koje je obuhvaćeno budističkim terminom *wu* (wu, 悟) - dostizanje prosvetljenja osećanjem i umom.

Guan (guan, 观) se najčešće prevodi kao *pogled* i *vidik*. Tako je i ime *Daguan* vrta (大观) koji je detaljno opisan u najpoznatijem kineskom romanu *San u crvenom paviljonu* prevedeno kao *Vrt veličanstvenog pogleda* (Grand View Garden) ili čak kao *Vrt vidika* (Prospect Garden). Međutim, kao što je Lisevič svojevremeno primetio *guan najčešće ne znači prosto očima videti neki objekat ili pojavu, već slediti spoljne oblike, spoljne pojave da bi se doseglo unutanje, skriveno* (str.89).

2.2.3 C' žan, džhen i đja

(ziran, 自然; zhen, 真; jia, 假)

Prirodno i veštačko, stvarno i imaginarno

Reč **c'žan** (ziran, 自然) se na evropske jezike prevodi kao **priroda** i **prirodno**. Međutim, treba imati u vidu da se koncept *c'žan*, mada obuhvata sve ono što je vezano za prirodu, znatno razlikuje od koncepta *priroda*, *prirodan*, *prirodnost* (*natura*, *naturalis*, *naturalitas*, *naturaliter*). Pisana reč **c' žan** (zi ran, 自然) se sastoji od karaktera **c'** (zi, 自)⁵¹ koji određuje sopstvo (i biće) kao u reči *sampouzdanje* (zixin, 自信 = jesam, sam + verovati) ili *samopoštovanje* (zizun, 自尊 = jesam, sam + stariji, poštovani) i karaktera **žan** (ran, 然 - zaista, takav kakav jeste, biva) koji određuje stvarnost procesa postojanja kao u *neizbežan* / *neophodan* (必然 = svakako + takav kakav jeste, biva). Razlika između *shi* - jeste / *fei* - nije (是 / 非) i *ran* / *bu ran* (然 / 不然) je u tome što se prvi koriste u odnosu na imena i govore o postojanju stvari dok se drugi koriste u odnosu na glagolske oblike i govore o postojanju kao procesu i aktivnosti. Ova distinkcija proizilazi iz stava prisutnog u kineskoj misli da ništa nije trajno takvo kakvo jeste po sebi i da je samo ciklus promena konstantan. Drugim rečima *c' žan* se može čitati ne kao sve ono što jeste to što jeste (po sebi) već kao ono što *biva to što*

⁴⁹ Mođje je *gospodsko* ime Vang Veja koji je takođe poznat i kao Vang Joučeng. *Gospodsko ime* (zi, 字) je davano osobama umesto ličnog imena nakon napunjene dvadesete godine i korišćeno je u oslovljavanju kao znak poštovanja - etikecije.

⁵⁰ Su Shi, *Shu Mojie Lan Tian Yan Yu Tu*, (书摩詰蓝田烟雨图): **Wei** Mojje zhi shi, shi zhong you hua, **guan** Mojje zhi hua, huazhong you shi.

⁵¹ Prema kineskom Šuoven rečniku (*Shuoven jiezi*, 2, vek) piktograf *zi* predstavlja nos (bizi) sa metaforičkim značenjem ja sam, jesam. Kod Evropljana upiranje prsta u grudni znači *ja*, dok Kinezi prstom pokazuju na nos u istom značenju.

*biva*⁵² (po sebi) u stalnom procesu promene. U tom smislu postoji stanovita veza između *c' žan* i *vuvej*. Ako je *c' žan* spontanost postojanja, onda *vuvej* (wuwei, 无为) nije nedelanje, kako se obično prevodi na evropske jezike, već je spontanost ponašanja (delanja), odnosno - ponašanje u skladu sa prirodom svih stvari (*prirodno ponašanje*). Graditeljska aktivnost u vrtu provođena je tako da se u što je moguće većoj meri zadovolji stremljenje ka *prirodnom*.

Grubo rečeno, kada pomenemo kamen kao element prirode i prirodnog mi dajemo jednu opštu sliku kamena. Kada učeni Kinez pominje kamen (shi, 石) kao element *c' žan* on nam daje *film* u kojem je prikazan *život* kamena. Karakter *š'* (shi, 石) sastoji se od komada kamena (口) koji se kotrlja niz liticu (厂). U našoj slici kamen je objekat mrtve prirode dok je *život kamena* u kineskoj slici izjednačen sa živom prirodom, odnosno, javlja se u kontekstu procesa *prirodnih promena* koje određuju njegovu suštinu.

U komentaru *Dao d' đinga*⁵³ Vang Bi (Wang Bi, 王弼, 229-249) kaže: ***C' žan*** je ime onoga što se ne može označiti i izražava dosezanje najvišeg i konačnog. Upotreba znanja nije ni blizu kao biti bez njega. Ono što ima oblik (zemlja) nije ni blizu onome što ima eterični lik (nebo). Eterični lik nije ni blizu onome što je bezoblično (dao). To što ima dva principa nije ni blizu onoga što je bez njih (zi ran). Zato su oni upriličeni jedno prema drugom.

Sa druge strane, *stvarno*, samim tim *prirodno* i *istinito* obuhvaćeno je pojmom ***džen*** (zhen, 真). Kineski karakter za ovu reč sastoji se od tri znaka: odozgo na dole slede broj deset (+), znak za oko (目) i postolje. Tako *džen* relativizuje stvarnost kazujući da se za stvarno i istinito uzima ono što više ljudi vidi.

O odnosu ***c' žan*** i ***džen*** u svom komentaru *Priručnika iz Vrta u zrnju slačice* Mai-mai C' konstatuje:

Najvažnija je unutrašnja harmonija i ona zavisi od džen i c'žan koji postoje u samom slikaru. To je ono što slikari i teoretičari nazivaju operacija čija u slici i slikaru. To je onaj neuhvatljiv ali neophodan preduslov kako bi se postigli sklad i harmonija. On ima korene u slikarevom ličnom naporu, u njegovom samokultivisanju, njegovom spiritualnom i intelektualnom kapacitetu, kao i u njegovoj tehničkoj veštini i iskustvu.

Drevni Kinezi su verovali da je pojavni svet samo manifestacija života koja nastaje iz jednog zajedničkog, sveopšteg, dubljeg i transcendentnog izvora. Postojanje nije svet uzroka i posledica. U daoističkom univerzumu stvari bivaju tako kako bivaju spontano a ne zato što neko ili nešto njima upravlja. Prirodnost je u postizanju te spontanosti.

Umesto sveta kojim dominiraju uzroci i posledice ono što su daoisti videli je svet stvari od kojih svaka ima sopstvenu samoskladnost i specifičnu funkcionalnu prirodu (de) koja se može razumeti kao konkretan izraz nevidljivog daoa u toj pojedinačnoj formi i procesu.⁵⁴

Kada Đi Čeng kaže da treba osvariti *stvarno* u *nestvarnom* i *nestvarno* u *stvarnom* (youzhen wei jia, zuojia cheng zhen, 有真为假, 作假成真) on time anticipira potrebu da se integrišu materijalna konkretnost i duhovna fluidnost, da se ostvari čvrsta veza između čulnog, intuitivnog i imaginarnog.

⁵² → Qingjie James Wang, On Laozi Concept of Ziran and Wuwei, Journal of Chinese Philosophy, 24, 1997. Heng Dao and Appropriation of Nature /A Hermeneutical Interpretation of Laozi, Asian Philosophy 10/2 2000.

⁵³ → Rudolf G. Wagner, A Chinese Reading of the Daodejing: Wang Bi's Commentary on the Laozi with Critical Text and Translation, 2003.

⁵⁴ Allison Harley Black, *Man and Nature in the Philosophical Thought of Wang Fu-Chih*

Sje-š' (xieshi, 写实) označava pojavnost neovisnu od ljudske percepcije, posebno neovisnu od emotivnog doživljaja. Prilikom kreiranja vrta se ne ispisuje *pojavna realnost* (xieshi) već se ispisuje *umetnička intencija* (sjeji).

Sje ji (xieyi, 写意) je snažan potez četkicom kojim se unutrašnji naboj izliva na papir u obliku žive, pune linije (šare). U tradicionalnoj estetici koristi se da označi ispisivanje *umetničke intencije* koje je izraz ideje (yi) o suštini objekta umetničke interpretacije. Pri tom se ne mora imitirati oblik objekta već se uspostavlja odgovarajući odnos između **stvarnog** (zhen) i **imaginarnog** (jia)⁵⁵.

U graditeljskoj praksi prevođenje estetskog u arhitektonski jezik je dovelo do stvaranja jednostavnijih obrazaca. Tako Šenfu nudi jednu, sasvim jednostavnu interpretaciju Ći Čengove ideje:

*Učinite tako da jedan naizgled slep hodnik vodi u otvoren prostor ili da kuhinja pozadi izlazi u sasvim neočekivano dvorište. Time se postiže stvarno u imaginarnom. Pustite da vrata vode u malo, zatvoreno dvorište pa sa par bambusa i jednim drvetom zaklonite pogled. Ispred postavite nekoliko stena tako da nagovestite nešto čega tu nema. Time se postiže imaginarno u stvarnom.*⁵⁶

2.2.4 Tivu i Jindie

(tiwu, 体物; yinjie, 因借)

Većina uglednih kineskih stručnjaka u oblasti vrtnog graditeljstva su saglasni da nekoliko posebnih estetskih kategorija - *tivu*, *jindie* i trojna kategorija *sing/bi/sje* - čine osnovni okvir ovog umeća.

Tivu (tiwu, 体物) doslovno znači dati oblik svemu postojećem i odnosi se na prepoznavanje i stvaranje oblika kojim se može izraziti karakter neke stvari, pojava i procesa. To *čitanje* oblika i izražavanje oblikom podrazumeva izgled (forma, tekstura, struktura, kontura, stav...) koji mogu imati svako moguće direktno ili asocijativno dejstvo - ukupnost odlika deskripcije, simbola, alegorije i metafore⁵⁷.

Jindie (yinjie, 因借) doslovno znači uskladiti⁵⁸ i pozajmiti a koristi se u smislu usklađivanja prisutnog i pozajmljenog ili kao pozajmnjivanje radi sklada. U odeljku *Teorija gradnje vrta* Ći Čeng kaže: *Veština je usklađivanju i pozajmljivanju a umetnost u iskazanom osećanju mere - valjanosti postignutog sklada - tiji* (tiyi, 体宜 = izgled + prikladnost). Iz daljeg teksta možemo zaključiti da pod usklađivanjem se podrazumeva odgovarajući prostorni razmeštaj elemenata kompozicije vrtog predela kojim se ovi dovode u kreativan odnos tako da svi **pozajmljuju** lepotu jedno od drugog. Ovde autor za meru valjanosti uzima prirodnu spontanost u izboru mesta koje zauzimaju pojedini elementi. Pod pozajmljivanjem Ći Čeng podrazumeva dovođenje u kreativan odnos elemenata unutar i izvan vrta prilikom čega se valjanost ogleda u integrisanju šire okoline isticanjem veza sa njenim atraktivnim delovima i skrivanjem ružnih.

⁵⁵ Ćja (jia) se često na evropske jezike pogrešno prevodi kao veštačko ili lažno.

⁵⁶ Shen Fu, (沈复, 1763 – 1825) *Šest zapisa o plutajućem životu* (fushengliu ji, 浮生六记). Lin Yutang, the Importance of Living.

⁵⁷ Uz upotrebu poređenja (明喻), analogije (比喻, 相似), metonimije (借喻), hiperbole (夸张) itd.

⁵⁸ U savremenom jeziku ovaj karakter znači jednostavno *zbog*. U starim tekstovima korišćen je u smislu *dovesti nešto* (ili nekoga) *u vezu sa nečim drugim, uskladiti ili približiti dve različite stvari* (pojave).

2.2.5 Fu (fu, 賦), Bi (bi, 比) i Sing (xing, 興)

Izvestan broj važnih termina u kineskoj estetici izgrađen je na najranijim nazivima vrsta pesama prema *Knjizi pesama* (shijing). Prvobitno su *fu*, *bi* i *sing* kao pojedinačni pojmovi bili samo sredstva za formiranje poezije *feng*, *ja* i *sung*, da bi tek kasnije ušli u široku upotrebu i postali opšti estetski pojmovi. U Tang periodu Kong Jingda (Kong Yingda, 孔颖达 547 – 648) je u delu *Pravo značenje Knjige pesama* (maoshi zhengyi, 毛诗正义) pojmove *fu*, *bi* i *sing* opisao kao pojedinačne metode koje služe da objasne kako se prilazi sadržaju pesme. Tumačenja ovih pojmova su vremenom postala brojna, veoma različita i često kontradiktorna. Džu Si (Zhu Xi, 朱熹) je krajem 12. veka sakupio sve tada poznate komentare i objavio ih pod nazivom *Komentari Knjige pesama* (Shijizhuan, 诗集传).

Fu (fu, 賦- prostirati, raskrivati, odmotati i rasporediti) je osnovna kategorija *ekspliciranja* reda koja govori isključivo o onome što je direktno dostupno čulima. Nju odlikuje izvesna jednostavnost i neposrednost izraza. U vrtu bi to bilo ono *odmotavanje* predela u kojem se svi njegovi elementi pokazuju određenim redosledom i ritmom rasporeda mesta na kojima stoje.

Bi (bi, 比 – porediti, kopirati) podrazumeva uspostavljanje veze između dve stvari ili pojave, traganje za sličnostima njihove unutrašnje prirode uprkos površinskoj raznorodnosti. Džong Žong u predgovoru *Štovanju poezije* (Shi pin, 詩品)⁵⁹ kaže da je *bi* ono što se manifestuje u drugim stvarima, dakle – do njega se dolazi kakvim upoređivanjem. Međutim ova komparacija nije ograničena na informacije direktno dostupne čulima već zadire u dublji smisao prirode stvari. Stoga možemo reći da *bi* obuhvata i odlike alegorije. Najstarije autentično tumačenje izraza *bi* i *sing* zatičemo u Liu Sjeovom delu pod imenom *Književna misao i graviranje zmaja*:

*Bi je poređenje a sing je odgovor na draži. Kada poredimo - mislimo po rasporedu odlika stvari, kada uzvraćamo – mislimo u skladu sa onim što primamo. Sing potiče iz prirode uzvraćanja a bi iz prirode poređenja. Zaista, bi je ispunjeno jedom i ukorava a sing je ispunjeno opomenom i podučava.*⁶⁰

To što se dva književna termina prevode iz estetike u domen etike nije neobično za kinesku misao tog doba. U neku ruku ovim nam autor pruža dodatne informacije o njihovom karakteru. Poređenjem se zaista može donositi sud o kakvom objektu ili pojavi kao što se iz reakcije na poticaje mogu izvući odgovarajuće pouke.

Sing (xing, 興 - uzdizati se, vinuti se, unaprediti) je jedan od onih pojmova koji je na evropske jezike preveden čitavim nizom sasvim različitih termina kao što su *komparacija*, *alegorija*, *pokretački oblik*, *uvod u pesmu* i sl. Dženg Čiao je u 12. veku *sing* razumeo kao ono što je nekada, negde pesnik video a što u njegovom srcu nalazi spontani odjek. Za Dzu Sija *sing* je asocijacija koja se manifestuje kao početni stvaralački impuls. To je početak stremljenja ili kreativna reakcija duha na poticaje nekog spoljašnjeg stimulusa. *Sing* je dugo važio za kategoriju koja se odnosi na oblast prikrivenog, zagonetnog i nejasnog. Nešto kasniji termin *gansing* (感兴) donekle demistifikuje prvobitna tumačenja ove kategorije. Ovde *gan*

⁵⁹ Zhong Rong (鐘嶸), *Shi pin* (詩品), Shanghai, 1994, str. 39.

⁶⁰ Liu Xie (劉勰), *Wenxin diaolong* (文心雕龍), Taipei, 1962, str. 240.

(osećaj, senzibilitet) stoji za percepciju a *xing* (uzdizanje) predstavlja reakciju na percepciju. Zajedno označavaju ukupnost estetskog doživljaja ili iskustva. Moguće je da je samo *sing* prvobitno označavalo onu uzajamnost subjekta i estetskog objekta koja se tumačila kao neophodnost pronicanja u bit predmeta umetničkog dejstvovanja. To bi moglo biti ono *uzdizanje* kojim se umetnik potpuno utapa u akumulaciju *ćija* planine da bi, pokretan *fengom* unutar tog polja, mogao da iskaže njenu suštinu. U tom smislu *sing* predstavlja prevazilaženje dihotomije *umetnik i njegov predmet stvaranja* u kojem se javlja početna iskra stvaranja – ono što Lisevič naziva *impuls asocijativnog prosvetljenja*⁶¹.

2.2.6 Kultura, arhitektura, komunikacija

Osnovni koncept koji imenujemo rečju *kuća* svuda ima zajedničko poreklo u neolitskoj kolibi i u svim kulturama je približno isti. Kada kažemo *kuća* mislimo na strukturu koja se sastoji od baze (temelja), životnog prostora (unutar zidova, stubova i gređa) i krova nad njim. Međutim, uspostavljeni odnosi među elementima strukture mogu saopštavati potpuno različite ideje. U klasičnoj evropskoj arhitekturi izražena je dosledna saglasnost sa gravitacijom dok joj se klasična kineska arhitektura opire insistirajući na praznini između neba i zemlje, odnosno, na praznini između baze i krova, unutar ramova koji čine stubovi i gređe, i između ramova i otvorene krovne šupljine.

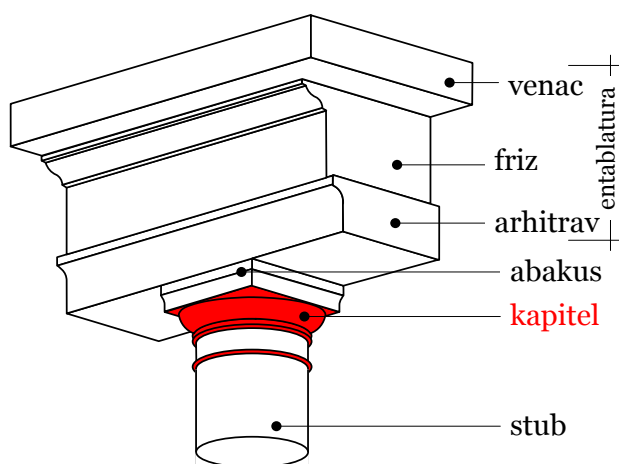
U našoj klasičnoj arhitekturi baza *nosi* zidove i stubove što je često naglašeno plintom, pedestalom, proširenim donjim delom zida ili stuba, geometrijom stuba i kapitelom. Potom stubovi nose gređe a u gređe i vrhove zidova usađena je krovna konstrukcija koju *krije* entablatura. Za nas se komunikacija sa objektom praktično završava entablaturom i na većini crteža koji objašnjavaju klasični arhitektonski red ili odlike kasnijih stilova krov nije ni prikazan ili se jedva da primetiti. Do pojave moderne arhitekture znakovi nošenja i skrivanja su činili osnovni vokabular arhitektonskog jezika evropskog graditeljstva. Objekti su nam se prevashodno obraćali fasadom koja je predstavljala čvrstu i konačnu granicu između njegove unutrašnjosti i spoljašnjosti. Ta granica je do te mere bila intenzivna da su vremenom nastala dva, skoro sasvim odvojena vida arhitektonske komunikacije. Fasada nam je saopštavala sve o statusu, vrsti i prirodi objekta a krila je poruke konfiguracije unutrašnjeg prostora. Enterijer je saopštavao sve o prostorijama a krio gotovo sve o čemu je govorila fasada.

U tradicionalnoj kineskoj arhitekturi, naročito kod objekata u vrtu, fasada gotovo da i ne postoji. Njeni šuplji, često mobilni i transformabilni elementi u najvećoj mogućoj meri ukidaju podvojenost unutrašnjeg i spoljašnjeg prostora te nam se oni, poput čitanja između redova, obraćaju istim jezikom jedne integrisane praznine. Fasada, dakle, ne razdvaja unutrašnjost od spoljašnjosti, već bazu (zemlju) od krova (neba) i sve na njoj učestvuje u tom, naizgled jednostavnom iskazu. Baza i dominirajući krov takođe samo u naznakama saopštavaju tek ponešto o statusu, vrsti i prirodi objekta. Te naznake čitljive su u obliku, ornamentici i međusobnom položaju strukturalnih elemenata.

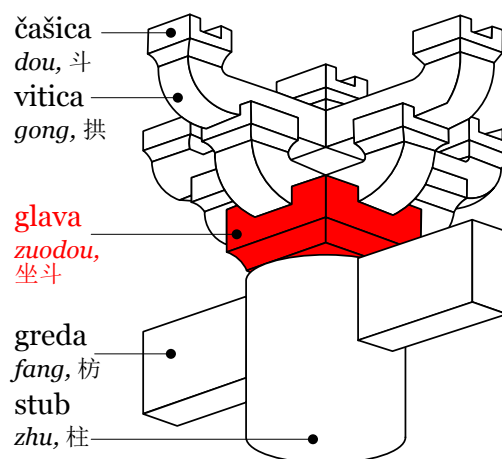
Da *nemi* elementi strukture, dovedeni u različite kreativne odnose, mogu izraziti složene ideje i koncepte jasno se vidi iz poređenja klasične evropske i kineske arhitekture. U evropskoj arhitekturi kapitel (lat. *caput, capita* – glava) je kraj stuba, glava koja nosi gređe a one venčanicu krova. Sličan element *cuodou* (zuodou, 坐斗) je u tradicionalnoj kineskoj

⁶¹ Lisevič, Književna misao Kine, Beograd, 1983, str. 137.

arhitekturi smešten iznad stubova i poprečnih greda i ne konotira kraj stuba već početak elaboratnog sistema vitičastih podupirača koji razdvaja ram stubova i greda od krovne konstrukcije. Mada se i kapitel i *zuotou* svojom ulogom u celom sklopu odnose na iste elemente ljudskog tela, u kontekstu njihovih različitih tradicija i različitog arhitektonskog reda, oni izražavaju potpuno drugačije ideje. Dok kapitel podupire i spaja *coudou* uzdiže i razdvaja.

Sl. 5 Arhitektonski red, dorski

Sl. 6 Arhitektonski red, dougung

2.2.7 Struktura i forma

Nema arhitektonskih formi koje su slučajne. Arhitektura je definisana kompleksnošću odluka koje su činili graditelji u različitim kulturama i različitim istorijskim periodima. Ove odluke morale su se zasnivati na ukupnom iskustvu, znanju i opštim predstavama specifičnim za svaku kulturu pojedinačno. Ovde nameravam da istražim relevantan opseg ideja i instrumenata njihovog sprovođenja odnosno uzrok i prirodu mogućih odluka koje su rezultirale kompleksnom i kontradikornom kineskom arhitekturom, kompleksnom po idejama i kontradiktornom po izuzetno ograničenom broju instrumenata, oblika i stilova njihovog izražavanja. Time pokušavam da odgovorim na pitanje kako je moguće da je jedna od najstarijih kultura, sa najdužim kontinuitetom kulturne istorije, proizvela arhitekturu gotovo potpuno istih objekata u kojima je teško napraviti razliku između hrama, palate, javnih administrativnih objekata i stambenih zgrada.

Arhitektura kao umetnost oblikovanja prostora je veoma tesno vezana za ideju granica. Svaki put kada postavi nove granice čovek stvara potpuno novi svet za sebe i svoje aktivnosti. Zapadni, naročito hrišćanski svet stvorio je psihološki odgovor na prostorne fenomene koji zahteva jasne i tvrde granice, onakve kakve mu omogućavaju da se potpuno izoluje i ostane sam sa sobom, svojim i Bogom. Pri tome je logično stremio ka visini i takva orijentisanost je odgovorna za većinu odluka koje su donosili graditelji u istoriji zapadne arhitekture. To je uticalo na izbor materijala i razvoj sve složenijih konstrukcija. Zidovi, te jasne granice između unutrašnjeg i spoljašnjeg prostora su ti koji nose najveći deo ukupnog izražavanja u arhitekturi zatvarajući je u dvodimenzionalne slike fasada sa sasvim tankim nagoveštajima

prirode prostora iza njih. Na polju mase i praznog prostora zapadna arhitektura je više orijentisana prema masi i zato je proizvela tako bogat svet čvrstih formi.

Sl. 7 Hram Neba u Bejđingu i Bazilika sv. Petra u Rimu

2.2.8 Filozofija života

Hrišćanska ideja da na ovom svetu živimo sa ciljem da jednog dana umremo spasavajući tako svoju besmrtnu dušu od materijalnog sveta je potpuno strana kineskom čoveku. On je, čvrsto vezan za tlo, veoma davno počeo da vidi sopstveni život u kontekstu jednog daleko šireg trajanja. Besmrtnost je obezbeđivao tako što dela u skladu sa vremenom i univerzalnim okolnostima, uživa u svakom materijalnom i duhovnom aspektu života, poštujući pretke i predajući se potomstvu. Njegov zagrobni život se ogleda u kvalitetu proživljenog što čini osnovnu vrednost sećanja i nasleđa potonjih generacija. Iz ovakvog stava razvilo se umeće življenja karakteristično za kinesku kulturu. Konfucijanstvo je čovekoljubljem i osećanjem valjanosti, normama i etikecijom upravljalo porodičnim i javnim životom čoveka. Otuda su mnogi gradili vrtove da starost svojih bližnjih učine dostojanstvenijom i lepšom. Daoizam je upravljao ličnim, intimnim i stvaralačkim životom, pa je vrt postao mesto osamljivanja, kontemplacije, učenja, uživanja i predavanja umetnostima. Budizam je nadomestio religijsku neodređenost konfucijamstva i daoizma – zadovoljio običnu ljudsku potrebu za utehom i u vrt uneo smirenost i uzvišeno blaženstvo. Umeće življenja je glavna tema kineskog vrta.

Vrt je u tom smislu postao sredstvo za oslobađanje od ovozemaljskih briga i uživanje u dokolici a **dostatna dokolica** (yuxian, 餘閒) je važila za najvažniji deo života učenog čoveka – uslov za svaki plemeniti i kreativni rad. U *Zapisima o dostatnoj dokolici*⁶² Jang Veidžen (Yang Weizhen, 杨维桢, 1296-1370) se vjaka:

Zgrtati njive i bašte da bi se spremili za dokolicu? Zavisnost od velikog imanja dokolicu kvvari, jer tako je nikada dovoljno biti neće da bi čoveku mogla dostati.

Lju Lićing (Liu Yiqing, 劉一清) je u delu *Događaji iz Čjentanga* (Qiantang yishi, 錢塘遺事) pisao o *Senici pola dokolice* (半閑亭, peta knjiga, poglavlje 17):

Đja Sidao (Jia Sidao) koji je sebe zvao Daoista oblaka i vode podigao je „Senicu pola dokolice”. Svaki put po povratku sa posla sedeo bi u njoj i meditirao. Da mu se

⁶² Frazu **dostatna dokolica** prvi je koristio Tao Čjen (Tao Qian, 365-427) u *Povratak životu u vrtovima i poljima* (guiyuan tianju 歸園田居, 406. god.): *Unutar moje kapije nema prašine ni meteža, u praznim sobama dovoljno dokolice imam.*

dodvori neko mu je napisao reči za pesmu u tangduo tonu kojom je Sidao bio posebno dirnut. Komentator je zabeležio: Beše to vreme kada je plemenita gospoda stalno trčala naokolo da završavaju poslove. Kako je Sidao stizao da uživa u dokolici? Pesma kaže:

*Plemeniti gospodin tek tu i tamo slobodno uživa,
dokolicu je najteže ostvariti jer nje na svetu retko ima,
pola su uzeli Besmrtnici, tek pola preostaje ostalima.*

Nažalost, vrednost ogromnog broja knjiga napisanih o umeću življenja je većim delom ostala nepoznata zapadnom čitaocu. Polovinom 17. veka **Džang Čao** (Zhang Chao, 张潮) objavio je *Senke skrivenih snova* – youmeng ying, 幽梦影), pozamašno delo o valjanom proživljavanju trenutaka bujanja cveća, smene godišnjih doba, proticanja oblaka, mesečine, vetra i padanja kiše, te o zadovoljstvu u čitanju, pisanju, slikanju, muziciranju, lepoti žena i druženju. Odnos između konačnosti ljudskog života i beskonačnog trajanja u prirodi Džang Čao opisuje sledećim rečima: *Čovek treba da živi kao da je pesma, a stvari da budu kao slika.*

Mada nikada nije posedovao sopstveni vrt Li Liveng je napisao niz eseja o životu u kući i vrtu. To je zbirka često duhovitih promišljanja o vrednosti sasvim običnih zadovoljstava, o dremanju, jelu i piću, časkanju i druženju... Smatra se da je upravo on smislio mnoge detalje korišćene u arhitekturi i opremanju vrta:

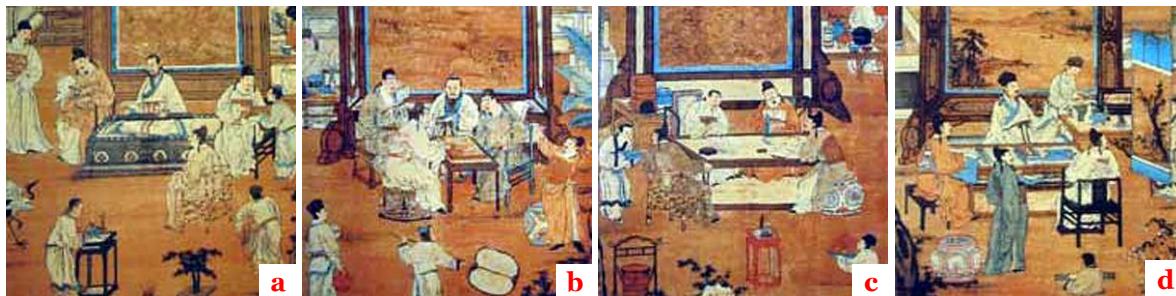
Kada čovek sedi u čamcu, svetlosti sa površine jezera, boje brda, hramovi na njima, oblaci, sumaglica, bambusi i drveće na obali, drvoseče, pastiri, pijani starac i dama u šetnji – svi stanu u ram lepeze kao prirodna slika...menja se iz trena u tren... i tako, kroz prozor u obliku lepeze uživamo u stotinama i hiljadama predela, kao da su na lepezi naslikani...Onda sam napravio i prozor za posmatranje brda koji se zove „pezažni prozor”, poznat i kao „nenamerna slika”.

Jedno od najvažnijih dela za razumevanje kineskog stava prema životu su svakako Šen Fuovih (Shen fu, 沈复, 1763-1825) *Šest zapisa o proticanju života* (Fusheng liuji, 浮生六記), autobiografski spis koji je posthumno publikovan tek 1877. godine. Naslovi kao da govore o sistemu vrednosti i samom umeću življenja: *Bračna sreća, Mala životna zadovoljstva, Tuga, Uživanje u putovanju, Sticanje iskustva* i konačno – *Putevi života*. U poglavlju *Mala životna zadovoljstva* Šen piše o važnosti da se sačuva detinja sposobnost da *vidi najsitnije stvari, da voli i posmatra tananu strukturu i oblike i da u njima nalazi romantično, uzvišeno zadovoljstvo*. Potom govori o ljubavi prema cveću i veštini uzgajanja, o aranžiranju cvetova u vazama i rasporedu vaza u sobi, o sađenju drveća, negovanju i uživanju u posmatranju kako rastu, o pravljenju malih pejzaža u tepsiji...:

Kada je reč o planiranju vrtnih paviljona, senica, kula, krivudavih koridora i sporednih zdanja, o oblikovanju stena i gajenju drveća, treba se truditi da se pokaže malo u velikom i veliko u malom i da se nestvarno učini stvarnim a stvarno nestvarnim. Sve čas otkrivamo, čas skrivamo čineći da se stvari jasno vide ili tek naslućuju. To nije samo ritmična nepravilnost niti išta zavisi od velikog prostora, skupog rada i materijala... kada otvorite prozor neka izgleda kao da pred vama stoji stenovita padina u svoj svojoj gruboj lepoti. Smislite tako da uska, naizgled slepa staza iznenada vodi u širok i otvoren prostor... neka vrata vode u zatvoreno dvorište čije ivice zaklonite bambusima tako da nagovestite iza nešto čega u stvari nema...

2.2.8.1 Otmena okupljanja u vrtu

Među pripadnicima klase učene gospode u Kini postojala je tradicija negovanja svojevrsne boemštine kao načina opiranja ustaljenim društvenim normama i izraz sopstvene posebnosti. Delimično ili potpuno odricanje od učešća u političkom životu, te isticanje znanja i talenta iznad društvene moći i bogatstva pretvoreno je u ideologiju života jednog velikog i značajnog kruga intelektualaca. Četiri tradicionalna umeća - *s'ji* (siyi, 四藝)⁶³ - muzika (a), šah (b), pisanje (c) i slikarstvo (d) od Ming epohe postaju poznata i kao *četiri zadovoljstva u dokolici* (*yanxian sishi*).

Sl. 8 Osamnaest učenih
Du Đin (Dujin, 杜堇, 1368–1644), , četiri zadovoljstva u dokolici. Šanghajski muzej.

Kineski vrt je bio zbir svih onih mesta karakterističnih za evropskog boema sa početka 19. veka – kafana, pozorište, izložbeni salon i radni atelje. U njemu su se okupljali učeni i talentovani ljudi da bi se uz vino družili, svirali i pevali, razgovarali o umetnosti, diskutovali, pisali i slikali. Ovakva druženja pod zajedničkim nazivom **otmeno okupljanje u vrtu** (*yaji*, 雅集) su vremenom postala česta tema književnih i likovnih dela. Istorija *otmenih okupljanja* je zapravo hronika velikana kineske misli i umetnosti - onaj deo života koji je vrt učinio kulturnom institucijom.

(2. vek) Zakletva u vrtu breskve (taoyuan jieyi, 桃园结义)

Roman iz 14. veka *Romansa o tri kraljevstva* opisuje sastanak tri čuvena junaka - Lju Beja, (Liu Bei, 刘备, 161-223), Guan Jia (Guan Yi, 关羽, ?-219) i Džang Feja (Zhang Fei, 张飞, ?- 221) koji su odigrali ključnu ulogu u konačnom uspostavljanju mira i vlasti nakon haosa izazvanog bunom Žutih marama⁶⁴. Događaj u Džang Fejevom *Vrtu breskve* (negde kraj današnjeg Džuodžoa, Hubej) je do danas ostao simbol bratske ljubavi, odanosti, čestitosti i plemenitosti.

⁶³ *Čin ĩ šu hua* (qinqi shuhua, 琴棋书画); **Čin**, odnosno *guqin* (古琴) je stari kineski instrument sa sedam žica sličan citri i još sličniji cimbalu ali se na *guqinu*, za razliku od cimbalu, svira okidanjem a ne udaranjem o žicu. **Či** je preko 2500 godina stara kineska strateška igra crnim i belim žetonima na tabli od 19x19 polja. Kod nas je poznatija pod skraćenim japanskim imenom *go*. **Šu** je umeće pisanja. U ovom izrazu obuhvata i kaligrafiju – **šufa** (書法) kao posebnu umetnost. **Hua** ovde stoji za crtanje kao umeće izražavanja linijom i potezom, te kao umetnost – slikarstvo. Izraz *četiri zadovoljstva u dokolici* (*yanxian sishi*) nastao je verovatno tek u Ming periodu. Naslov je Sun Pisjanovog dela objavljenog 1611. godine → Sun Pixian (孫丕顯), *Yanxian Si Shi*, (燕閒四適), original u Šangajskoj biblioteci.

⁶⁴ Ustanak žutih marama-traka bio je veliki ustanak kineskih seljaka protiv vlasti cara Linga i dinastije Han. Pokrenuli su ga pristalice daoističkih sekti i tajnih udruženja, čiji su sledbenici kao znak raspoznavanja oko glave nosili žute trake (po čemu je ustanak i dobio ime). Ustanak će na kraju rezultirati padom Han dinastije i uspostavljanem perioda anarhije i razjedinjenja Kine .

Sl. 9 Zakletva u vrtu breskve

Roman Tri kraljevstva, ilustracija u izdanju iz 1591. godine- drvorez, original u biblioteci Pekinškog univerziteta.

Lju Bej, osnivač i prvi car Šu Han države, jedne od Tri kraljevstva, je u kineskoj popularnoj kulturi, zahvaljujući najviše romanu, stekao reputaciju idealnog, benevolentnog i humanog vladara koji je brinuo za svoje podanike, birao najbolje moguće savetnike, tako da je postao savršen primer vladara koji nosi najviše konfucijanske moralne vrednosti.

(3. vek)

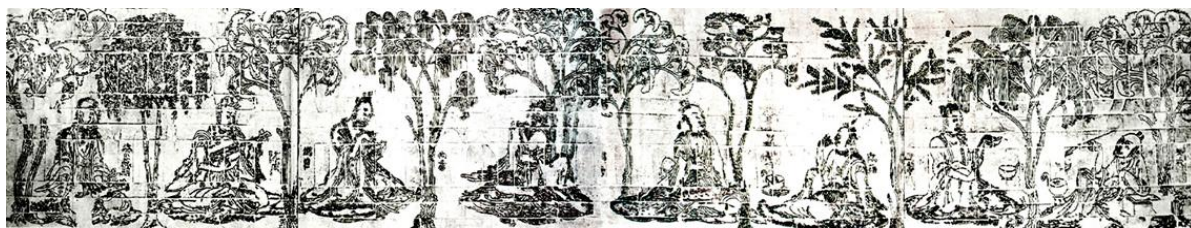
Sedam mudraca Bambusovog gaja

Bambusov gaj nije bio vrt već tek neznatno uređen prirodni predeo koji se nalazio u neposrednom susedstvu Si Kangove (Xi Kang, 嵇康, 223-262) kuće u Šenjangu⁶⁵. Ovaj čuveni mislilac daoizma, pesnik, kompozitor i alhemičar pisao je o životu, dugovečnosti, muzici, politici i etici. U svojoj raspravi *O odricanju sopstva* (*Shisi lun*) razvijao je tezu da se individualnost ne postiže insistiranjem na sopstvenoj posebnosti već otvorenošću prema osećanjima i opredeljenjima drugih. Potpuna otvorenost duha oslobađa srce od etičkih opterećenja i ograničenja jer se u svom savršenom obliku podudara sa čistotom duha blaženih besmrtnika. Mada nisu delili potpuno ista ubeđenja, *sedam mudraca Bambusovog gaja* okupljali su se oko istih tema, negovali su slobodu izbora, spontanost, prirodnost i zajedno su uživali u druženju, muzici i alkoholu.

Si Kang je bio najbliži sa Žuan Đijem (Ruan Ji, 阮籍, 210–263) za kojeg Čen Šou kaže da je uprkos svojoj *divljoj* prirodi i neobuzdanosti snažno težio ka oslobođenju od svih iskušenja⁶⁶. Njihovo druženje je često navođeno kao primer *gvozdeno čvrstog prijateljstva*. Liu Ling (劉伶, 221-300) je takođe bio daoista koji se povukao na selo da bi se posvetio negovanju spontanosti i prirodnosti. Ostao je poznat po tome što se često po kući kretao potpuno nag. Tvrdeći da je univerzum njegova kuća a kuća tek odelo, pitao bi posetioce zašto se uvlače u njegove pantalone. Žuan Sjen (Ruan Xian, 阮咸) je bio poznati virtouz na lauti (pipa, 琵琶) i ovaj instrument se često nazivao njegovim imenom (*ruan*). Sjang Sju (Xiang Xiu, 向秀) je zaslužan za nadahnute komentare Čuangcea. Za razliku od ostalih Vang Žong (poznatiji kao Junchong, 濬冲) i Šan Tao (Shan Tao, 山濤, 205-283), pre no što su se pridružili ovom društvu imali su značajniju ulogu u politici tog vremena. Zajedno, poštovani su kao začetnici jednog posebnog odnosa prema svetu i životu koji će kasnije postati odlika svih okupljanja u vrtu.

⁶⁵ Oblast u današnjoj Henan provinciji. → *Istorija vrta, Period razjedinjenja*. O Si Kangu → Fang Xuanling, *Ji Kang*, u *Lie zhuo* 19, *Jin shu*, Beijing, Zhonghua shuju, 1974.

⁶⁶ Chen Shou, *Wei shu* (Istorija Vej dinastije).

Sl. 10 Sedam mudraca bambusovog gaja
- otisak reljefa, grobnica iz perioda Nančao (420-589), Nandīng.

Na reljefu u jednoj grobnici u Nandīngu, (Sl. 3) sedmorici mudraca dodat je i lik Žong Ćicia (Rong Qiqi, 榮啟期) koji je najverovatnije izmišljena ličnost. Legenda o ovom svetom čoveku, pustinjaku i asketi pominje se u daostičkom tekstu *Liec'* (Liezi, 列子) koji se pripisuje Lie Jukou (Lie Yukou, 5. vek p.n.e). Prema ovom predanju, Žong je imao stav oprečan Konfucijevom učenju. Smatrao je da je uspešan čovek onaj koji ništa ne poseduje, nema nikakvih nadanja niti budućnosti već ima samo *Tri sreće* (san le tu, 三乐图) – to što je ljudsko biće, što je muškarac i što je dugovečan.

(353.) **Okupljanje u senici Orhideje** (lanting xu, 兰亭序)

Ovo *otmeno okupljanje* kojim su u jednu tačku sažeti ritual, stvaralačko druženje, kaligrafija i poezija, sve to zajedno pretočeno u prostorni znak vremenom je postalo opšte mesto u filozofiji života, književnosti, slikarstvu i arhitekturi - topos koji više govori o stvarnoj prirodi vrta no sve što je kasnije izrečeno u teoriji arhitekture.

Senica orhideje (*Lanting*) je mali vrtni paviljon koji se nalazio u neposrednoj blizini Šaosinga (Shaoxing, sadašnja provincija Dž'điang). O prazniku *Pročišćenja*, Si (*Xi*) u maju 353. godine čuveni pesnik i kaligraf Vang Sidž' ⁶⁷ je na ovom mestu okupio četrdesetak svojih prijatelja. Jedan stari ritual je tom prilikom pretvoren u stvaralačku igru. Razmestili su se duž obale potoka gde su uživali u razgovoru, igri i pesmi. Uzvodno od tog mesta posluga je punila činijice vinom i puštala ih da na širokim lotosovim listovima slobodno plutaju niz potok. Dogovorili su se da svako od prisutnih napiše pesmu dok činijica sa vinom ne doplovi do mesta na kojem se nalazio. Tako je nastala zbirka pesama za koju je Vang Sidž' napisao predgovor.

Sl. 11 Ven Dženming, *Okupljanje u Senici orhideje*
(文徵明, 兰亭修禊图), horizontalni svitak, Beidīng, Gugung muzej.

⁶⁷ Vang Sidž' (Wang Xizhi 307-365) se i danas smatra jednim od najvećih kaligrafa kojeg je Kina ikada imala. Njegova kaligrafija opisivana je *poput zmaja koji se izvijja kroz kapije nebesa, i tigra koji se odmara u feniksovoj sobi*. Sve do 353 godine zauzimao je poziciju državnog dostojanstvenika da bi se potom povukao na imanje gde je proveo poslednju deceniju života baveći se umetnošću.

Zapis *Okupljanje u Senici orhideje* sastoji se od 324 karaktera raspoređenih u 28 vertikalnih redova i smatra se ne samo jednim od najvažnijih literarnih obrazaca već i najvećim ikad napisanim kaligrafskim delom. Malo je učenih ljudi u Kini koji ga nisu znali napamet. Originalni kaligrafski lik sačuvan je zahvaljujući veoma starom običaju da se vredni tekstovi i pripadajuće ilustracije verno kopiraju urezivanjem na kamene ploče i potom reprodukuju otiskivanjem na papir. Iz kolofona slike Čjen Gua (datirano 1560.) saznajemo da se u šesnaestom veku znalo za nekoliko desetina verzija *Lan ting* dokumenta ali da se *samo Ting vu verzija smatra dobrom, mada i ona nije ujednačena, ima nezgrapnih i suvih delova pa se ne zna šta u njoj treba da dominira*. Verzija⁶⁸ koju danas istoričari smatraju originalnom glasi⁶⁹:

Kasno u proleće devete godine vladavine cara Jing Hea (Ying He) o Prazniku vode sastali smo se kraj Senice Orhideja u Šaosingu da speremo zle duhove. Tu su stari i mladi, sve slavni ljudi, visoke planine krasnih vrhova, drveće gustih krošnji i stasiti bambusi, dokle pogled dopire - bistre rečice i skakutavi brzaci. Sedimo u grupama kraj vode jedan za drugim ispijajući vino iz činijica što plutajući protiču krivudavim brzakom. I kako nema muzike struna i drvenih svirala, čas pijući, čas pevajući, potpuno se prepuštamo uživanju u tihom razgovoru. Danas je nebo tako bistro, vazduh svež i lahor blag. I zaista je pravo zadovoljstvo posmatrati beskraj vasesljene gore i deset hiljada stvari dole, sve putujući pogledom preko celog predela i puštajući duši po volji da luta dok se sva čula ne zasite.

Sada, ovako okupljeni naslućujemo pravi život dok jedni sede i razgovaraju poveravajući svoje misli u četiri zida a drugi, obuzeti osećanjima, uzdižu se van ljudske stvarnosti. I mada biramo različita zadovoljstva prema svojim sklonostima, neki bučna i prosta a drugi tiha i ozbiljna, kada nađemo ono što nam paše, svi smo srećni i zadovoljni toliko da zaboravljamo kako polako starimo. A onda, kada sitost nadvlada zadovoljstvo, sa promenom stanja menjaju se i misli i želje, i raste u nama jetka žalost. I za tili čas stvari koje nas raduju postaju prošlost što u nama budi bolne uspomene. Uza sve to, bio život dug ili kratak, na kraju sve završi u ništavilu. Veliki su zaista život i smrt – rekli su naši stari. Toliki žal.

Često prebiram po radostima i tugama naših predaka i kada udubljen nad njihovim rukopisima vidim da su ih dirale iste stvari kao i nas danas, obuzimaju me tuga, sažaljenje, i potreba da sve to shvatim. Znam da je laž reći kako su život i smrt ista stvar, i da nema razlike između dugog života i rane smrti. Avaj, kako mi danas gledamo na one što behu pre nas, tako će i nas same gledati oni što dolaze za nama.

Zato sam zapisao sve što su prisutni na ovoj gozbi rekli. I mada se vreme i okolnosti menjaju, izrazi naših vedrih i tužnih stanja ostaće uvek isti. Šta li će buduća pokolenja osećati dok budu bacala pogled na ove redove!

U carskoj palati, Zabranjenom gradu u Pekingu nailazimo na interesantan primer sažimanja jednog konkretnog korpusa zbivanja, reči i slika u sasvim apstraktan kaligrafski znak pretočen u prostornu instalaciju. U severozapadnom delu ovog kompleksa, u Cvetnom vrtu (Hua yuan) palate *Ningšou* (Ning shou) nalazi se *Senica Pročišćenja* (Xi Shang Ting) – replika Senice orhideje. To je jednostavan vrtni objekat, kvadratne osnove koji se sastoji od

⁶⁸ U muzejima i drugim zbirkama kineske umetnosti, danas se nalazi pedesetak verzija *Lan ting* dokumenta. Među starim otiscima sa stela postoji po 5 primeraka takozvane Huangnan i Xianyuan verzije.

⁶⁹ Zbog specifičnosti jezika i pisma prevođenje starih kineskih tekstova zahteva izuzetno poznavanje njihovog istorijskog razvoja, upotrebe reči i karaktera u određenim periodima i sl. Danas u svetu postoji veoma mali broj kompetentnih stručnjaka na ovom polju i svako od njih je specijalizovan za određeni istorijski period. Zbog toga se moj prevod sa kineskog jezika manjim delom oslanja na originalni tekst a većim na komentare i objašnjenja iz savremenog dela Xu Huadang i Yang Chongxiao, *Zhongguo de ting*, Jinggong yechu banshi, Peking 1988.

četiri drvena stuba, niske ograde i krova pokrivenog pocakljenim keramičkim crepom. Masivne kamene ploče poda ovog objekta formiraju kanal u obliku kompleksno izvijane linije. Nad njim stoji natpis - *Rečica plutajućih zdelica* (Liubei qu, 流杯曲). Stariji oblik ovog podnog kanala nalazi se u Tandž` (Tangzhe) hramu u neposrednoj blizini grada. Ideja da se složenost teme vrta izrazi sasvim svedenim arhitektonskim znakom je zaista jedinstvena za doba u kojem je nastala. Ona je na izvestan način preteča mnogih savremenih promišljanja o arhitekturi.

(670.) **Okupljanje u Kuli princa Tenga**

U Nančangu⁷⁰ se nalazi *Kula princa Tenga* (Tengwang ge, 滕王阁) koju je 653. godine sagradio mlađi brat cara Tajcongga. Tokom svoje duge istorije ovaj visoki paviljon je rušen i ponovo podizan 29 puta⁷¹.

Sl. 12 Kula Princa Tenga

Vang Bo (Wang Po, 王勃, 649–676), veliki pesnik Tang epohe se ovde zatekao na putu za Điaodž (danas u Vijetnamu) gde je nameravao da poseti svog oca. Tom prilikom prisustvovao je velikoj gozbi o čemu je na licu mesta napisao svoj čuveni *Uvodnik o Kuli princa Tenga* (tengwang ge xu, 滕王閣序):

...Prijatelji, sve sama plemenita gospoda, ne žaleći duga puta, skupiše se ovde poput oblaka; uzvišeno učeni gospodar Meng iz Akademije, veliki majstor četkice snažne poput zmaja što se uzdiže ka nebesima i blistave poput feniksa koji po plavetnom prostranstvu igra... Deveti je mesec, prijatno doba jeseni, stare se nakupljene vode u svežu izmaglicu pretvaraju, bistra jezercica svetlucaju a paperjasti oblaci nebom klize. Purpurne senke se spuštaju niz daleke planine. Na kolima se strmim putem penjem, veličanstvene prizore motrim; uzan i dugačak je vilinski sprud na kojem su negda boginje boravile. Jedni nad drugim nižu se lanci planina i uzdižući se zelenilom svojim uranjaju u tešku maglu. Crveni spratovi stubova i greda penju se visoko, lebde kao da ne dotiču tlo ispod gde krivudavi, bleđi i valoviti sprudovi dragi su ždralovima i divljim patkama. Pred Mirisnim dvoranama otmene palate obrisi planinskih vrhova blede. Na čipkasto izrezbarena vrata pod gnezdnom vitičastih greda stupih smerno, tu gde se na bregove i livade pogled pruža.

Mada se ovo okupljanje nije odigralo u pravom vrtu, svojevrsno jedinstvo događaja, pejzaža i arhitekture koje provejava kroz Vang Boove redove čini ga dobrim primerom one tanane

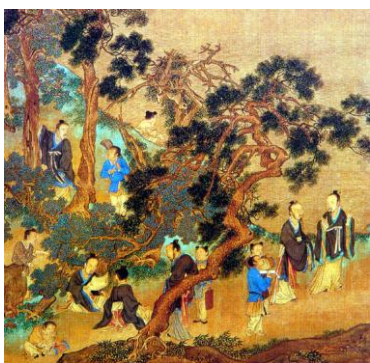
⁷⁰ Nančang (Nanchang, 南昌) je glavni grad Điangsi (Jiangxi) provincije. Osnovan je u Ćin periodu a današnje ime dobio je 201. godine st. ere.

⁷¹ →Wang Qiaolin, *Jiangnan Mingsheng Tengwang Ge*, 王巧林, 江南名胜滕王阁, Baihuazhou wenyi chubanshe, 1996.

usklađenosti različitih doživljaja koja je karakteristična za umeće građenja i uživanja u vrtovima.

(740.) **Šest danguba bambusovog potočica** (zhuxi liu yi, 竹溪六逸)

Još sasvim mlad, kao dvedesetpetogodišnjak Li Bai je dugo putovao po Kini i tako se 740. godine zatekao u Šandongu. Tu su mu se pridružili Konfucijev potomak Kong Čaofu (孔巢父), Han Džun (Han Zhun, 韩准), Pei Dženg (Pei Zheng, 裴政), Džang Šuming (Zhang Shuming, 张叔明) i Tao Mjen (Tao Mian, 陶沔)⁷². Njih šestorica su se u rano leto iste godine popeli na Cu lajšan (Zu Laishan, 徂徕山) u blizini Taj-ana gde su u bambusovom gaju proveli nekoliko meseci u druženju, pisanju i pijančenju. Rastali su se pred zimu. O njihovom rastanku Li Bai je napisao pesmu *Ispraćaj Han Džuna, Pei Dženga i Kong Čaofua sa planine* (送韩准裴政孔巢父还山). Poznate su dve slike koje prikazuju ovaj događaj.

Sl. 13 Šest danguba šume borova
Điu Jing (Jiu Ying, 仇英), detalj.

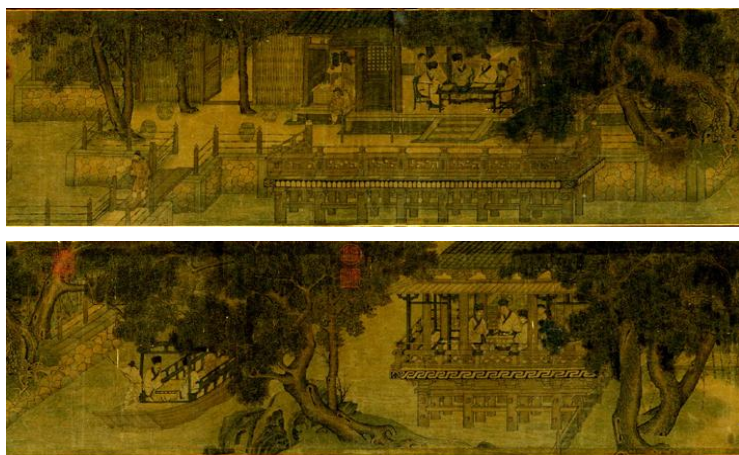
Sl. 14 Šest danguba bambusovog
potočica
Šen Dunh' (Shen Dunhe, 沈敦和,
1866-1920), (竹溪六逸), detalj.

U vezi sa Li Bajevim ranim povlačenjima na planinu pominje se i njegovo druženje sa uglednim sveštenikom Vu Jinom (Wu Yun) koji je bio vatreni protivnik budizma a kao član Hanlin akademije odigrao je značajnu ulogu u zbližavanju konfucijanstva i daoizma. Druženje ova dva velikana epohe je kasnije postao obrazac otmenog ponašanja u vrtu bar kada je reč o intelektualnim razgovorima.

(845.) **Devet staraca Sjang planine** (xiangshan jiulao, 香山九老)

Baj Điji je bio političar koji se podsmevao ratnoj slavi i pesnik koji je prezirao pompezu uglađenost poezije. Pisao je ono što je mislio i kako je osećao, jednostavnim jezikom izlivaio je bujice neobuzdanih osećanja. Svoje pesme je čitao slugama da bi bio siguran da svako može da ih razume. Kasniji intelektualci su ga ili preterano hvalili ili kudili. Nakon 30 godina uspešne ali burne karijere, Baj Điji se povukao u Longmen oblast desetak kilometara južno od Luojanga gde je za svoje potrebe preuređio zapušteni deo manastira Mirisnih brda. Oslobođen svih obaveza ovde je često uživao u druženju sa starim prijateljima sa kojima je zajedno pisao i vodio rasprave o poeziji. Iz tog perioda ostalo je zabeleženo okupljanje osmorice već ostarelih prijatelja u Baj Đijevom domu 845. godine. Ovaj događaj poznat je i pod imenom Devet staraca Hvečanga (huichang jiulao, 会昌九老) kako je sliku o njemu naslovio čuveni slikar severne Sung dinastije Li Gunglin (Li Gonglin, 李公麟, 1049-1106).

⁷² → Prema zapisu u Xin tang shu Li Bai je ovom prilikom tražio za lokalnim uglednicima koji bi ga prema običaju iz tog perioda preporučili za polaganje državnog ispita. To se i desilo ali ovom prilikom nije uspeo da položi.

Sl. 15 Devet staraca Hvejčanga

Nepoznati slikar Južne Sung škole,
Beijing, Gugung muzej.

Među učesnicima u Baj Đijiovim zabavama najstariji je bio ugledni pisac tog doba Li Jenšang (Li Yuanshuang, 李元爽) za kojeg se veruje da je živeo 136 godina. Na slikama ga slede brojni, već ostareli, vrsni mislioci i umetnici kao što su Hu Guo, Ći Min, Lju Džen i Lu Džen. Banketi priređivani za osobe u poznim godinama (qiansouyan, 千叟宴) postali su tokom Ming i Čing perioda važan deo društvenog života i izraz posebne uglađenosti domaćina. Car Kangsi je na proslavu svog šezdesetog rođendana pozvao 1000 staraca iz svih krajeva carstva a potom ga je Čjenlong prevazišao priredivši banket za čak 1900 penzionisanih uglednika.

(1083.) ***Dvanaest poštovanih starina Luo družine***

Slično okupljanje učene gospode nakon završetka karijere i u poznim godinama života desilo se 1083. godine u Fu Bijevojom (1006-1087) vrtu. Mada se o ovom okupljanju veoma malo zna⁷³ pominjan je kasnije kao uzor prema kojem se ustalio običaj da sinovi grade vrt za svoje. Tokom Čing razdoblja mnogi imućni ljudi su svojim roditeljima poklanjali vrtove povodom njihovog šezdesetog rođendana. Slika dostojanstvene starosti u vrtu bila je sasvim slična okupljanjima u mladosti. Pisanje, slikanje i šah njen su sastavni deo ali je neobuzdano ispijanje vina često zamenjeno pomnim razgledanjem zbirki slika, retkih knjiga i antikviteta.

(1086.) ***Otmemo okupljanje u Zapadnom vrtu*** (xiyuan yaji, 西园雅集)

Tokom vladavine cara Dž-conga (Zhe Zong, 哲宗, 1086-1093), početkom 1080. godine, slavni Su Dungpo je pao u nemilost dvora i po kazni je poslat na krajnji jug zemlje. Rehabilitovan je tek sredinom 1086. godine. Tom prilikom u *Zapadnom vrtu* (Xiyuan, 西园) na posedu slikara, pesnika i carevog zeta Vang Šena (Wang Shen, 王誥, 1037-1093) sastalo se nekoliko najčuvenijih disidenata tog doba: Suov brat Su-dž' (Su Zhe, 蘇轍, 1039-1112), četiri čuvena Suova učena šticienika⁷⁴ - Huang Tingđjen (Huang Tingjian, 黃庭堅, 1045-1105), Ćin Guan (Qin Guan, 秦觀, 1049-1100), Čao Bu-dž' (Chao Buzhi, 晁補之, 1053-1110) i Džang Lei (Zhang Lei 張耒, 1054-1114), potom slikar Li Gonglin (Li Gonglin 李公麟, 1049-1106), slikar i pisac Dženg Đinglao (Zheng Jinglao 鄭靖老), Čen Đingjuen (Chen Jingyuan, 陳景元, 1024-1094), Vang Ćinčen (Wang Qinchen, 王欽臣), Lju Đing (Liu Jing, 劉涇), Caj Džao (Cai Zhao, 蔡肇), Li Džeji (Li Zhiyi, 李之儀, 1038-1117) i veliki sveštenik Juentong (Yuantong dashi, 圓通大師).

⁷³ Koliko je meni poznato pominje se samo u Jang Žongovom pogovoru pesmama nastalim prilikom otmemo okupljanja u Vrtu kajsije.

⁷⁴ Ova četiri učena druga treba razlikovati od četiri učena druga (sam Su Dongpo, Qin Guan, Sun Jue i Wang Gong) poznata jednom drugom, manje čuvenom *otmenom okupljanju* na Venjou terasi (Wenyoutai, 文游台) koje se navodno desilo 1084. godine.

Sl. 16 Otmemo okupljanje u Zapadnom vrtu

Šitao (1642-1707), horizontalni svitak, 36.4 x328 cm, Šangajski muzej. Detalji : Mi Fei piše pesmu na površini stene, Li Gunglin slika za kamenim baštenskim stolom, Su Dungpo za stolom iznesenim u vrt čeka na četkicu koju mu priprema prijatelj.

Slavni kaligraf Mifej (米芾, 1051-1107) je o ovom događaju ostavio zapis koji se kasnije pojavio na slikama Li Gonglina (李公麟, 1049-1106) i Š-taoa (石涛, 1644-1911). Mada su se pretpostavljeni učesnici ovog veličanstvenog skupa međusobno poznavali, malo je verovatno da su se svi istovremeno zatekli u Zapadnom vrtu. Stoga slike više prikazuju hroniku mesta i prirodu brojnih okupljanja velikana tog doba no stvarni događaj.

(1348.) **Otmemo okupljanje na Žad-planini**

Jang Vejčen (Yang Weichen), je 1348. godine napisao esej pod naslovom *Otmemo okupljanje na Žad-planini* u kojem poredi dešavanja na posedu Gu Dehveja sa većinom do tada poznatih okupljanja u vrtu.

(1365.) **Otmemo okupljanje u Paviljonu slušanja kiše**

Ovaj događaj u Lu Š'hengovom vrtu u Sudžou je tema Vang Mengove (Wang Meng, 王蒙, 1308 – 1385) slike datirane 1365. godine na kojoj su prikazani Ni Zan (倪瓚, 1301-1374) i mnogi drugi slikari i pesnici tog doba.

(1437.) **Elegantno okupljanje u Vrtu kajsije (xingyuan yaji, 杏园雅集)**

Skup najviših carskih dostojanstvenika i učenjaka Ming doba odigrao se u Vrtu kajsije u Pekingu 6. aprila 1437.godine. Na najpoznatijoj slici Sje Huana (Xie Huan, 谢环 1370 – 1450) koji je i sam učestvovao u ovom okupljanju, nalazi se devet učenih ljudi zajedno sa njihovim domaćinom Jang Žongom (Yang Rong, 杨荣 1371 – 1440), sluškinje i paževi – ukupo 24 osobe.⁷⁵

⁷⁵ *Tri Janga* (Yang Rong, Yang Shiqi i Yang Pu) su odigrali ključnu ulogu u konsolidaciji vlasti i ustanovili su period stabilnosti i prosperiteta dok su služili kao regenti mladog cara Jingcong (1435. godine).

Sl. 17 *Elegantno okupljanje u Vrtu kajsije.*

Sjehuan, Džendiang muzej.

Postoje dve Sje Huanove slike *Elegantnog okupljanja u Vrtu kajsije* od kojih je jedna u Džedžangškom muzeju a druga u Metropolitenu. Na njima Jang Žong zauzima centralnu poziciju noseći odoru crvene boje shodno položaju velikog sekretara koji je zauzimaao na dvoru punih 37 godina. Na gore prikazanoj slici on sedi ispred velike vrtne stene. Pored njega sedi, po rangu najvažniji član grupe Jang Š'ći (Yang Shiqi, 杨士奇 1365 – 1444), koji je punih četrdeset godina bio veliki savetnik na dvoru. Levo od njega je zamenik nadzornika imperijalnog doma Vang Dže (Wang Zhi, 王直). Ostali gosti slede u skladu sa službenim položajem i svojim godinama. U sredini, kraj kajsije u cvatu je dostojanstvenik Jang Pu (Yang Pu, 1372 – 1446, 杨溥), sa njegove leve strane sedi visoki nadzornik imperijalnog doma Vang Jing (Wang Ying, 王英) a sa desne je član Hanlin akademije Čjen Sili (Qian Xili, 钱习礼). Četiri osobe koje dostojanstveno dolaze u vrt su mentor prestolonaslednika Džou Šu (Zhou Shu, 周述) kojeg slede ugledni članovi Carske akademije Li Š'mjen (Li Shimian, 李时勉) i Čen Sin (Chen Xun, 陈循). Poslednji je komandant bataljona imperijalne garde Sje Huan (Xie Huan, 谢环) koji je i naslikao ovo okupljanje. Jang Š'ći je napisao uvodni kolofon a Jang Žong pogovor:

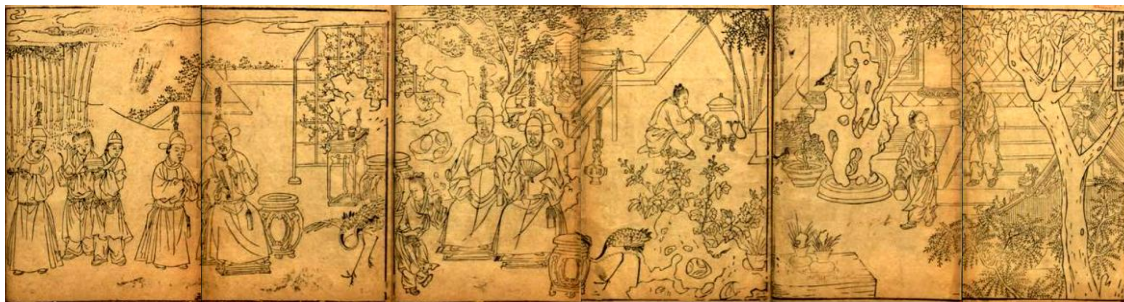
Prvog dana trećeg meseca u proleće Dingsi godine, druge godine Džentonga beše dan zgodan za dokolicu te kada su me posetili nekoliko dvorskih službenika pozvao sam ih u Vrt kajsije pri mojoj rezidenciji. Gospodin Sje Huan Ting Sin iz Jongđja koji se nedavno smestio u susedstvu se takođe zatekao na ovom okupljanju. Prolećni predeo beše bistar i sjajan, blagi povetarac nežan i ugodan, cvetovi se takmiče u svojoj lepoti i opojni mirisi potiču naša čula. Ispijamo nekoliko tura vina dok jedni prebiraju po strunama čina a drugi pišu pesme u atmosferi opšte uzrujenosti. Gospodar Sje, izvrstan slikar, koristi boje da opiše okupljenu gospodu, predeo i stvari.

Među tim stvarima zatičemo veliki broj bronzanih posuda iz epoha Džou i Šang, skupocene vaze, raskošnu tablu za šah, pribor za pisanje i nameštaj izuzetne umetničke izrade. Potonji vlasnik ove slike, ministar finansija u Čing vladi Veng Tong-h' (Weng Tonghe, 翁同和, 1830 – 1904) je pridodao slici paspartu sa imenima svih učesnika.

(1499.) **Rodendanska proslava u Bambusovom vrtu**

Si Lun (Xu Lun) tadašnji upravitelj Taijuana je 1522. godine napisao čuvene *Zapise o dva vrta* (*Eryuan ji*, 二園集;杏園雅集圖,竹園壽集圖). Ilustracije za ovu knjigu (izdata 1560.) urađene su prema slikama *Otmeno okupljanje u Vrtu kajsije* i *Proslava dugovečnosti* koju su naslikali

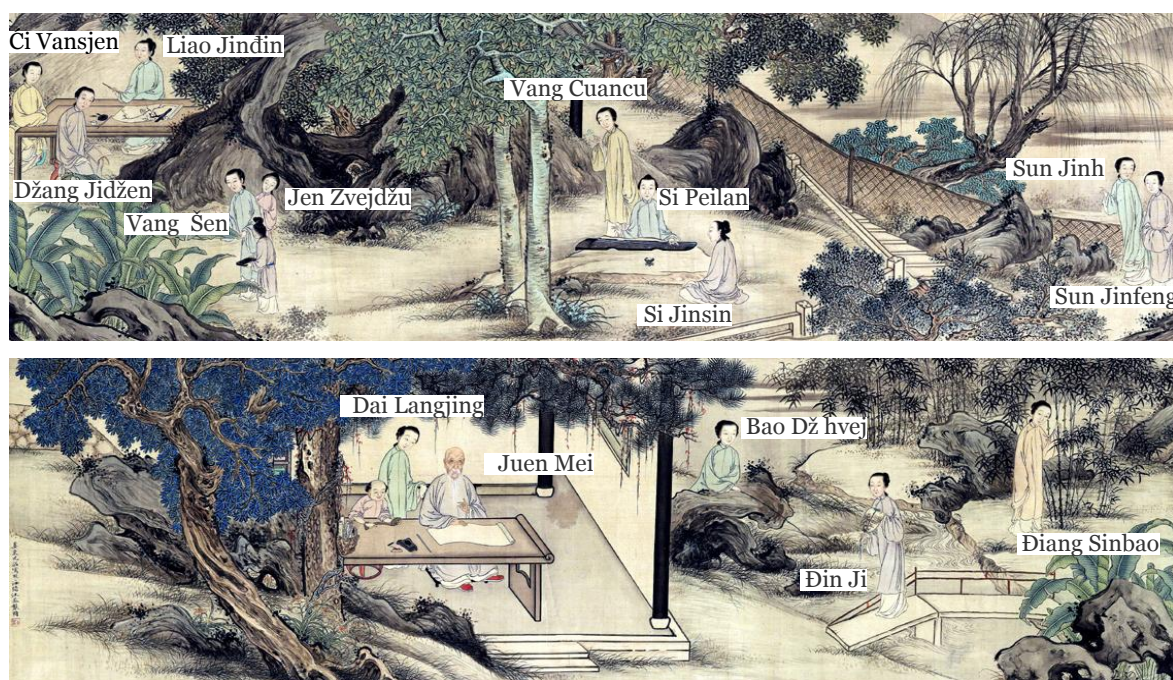
Lu Ji i Lu Wenying 1499. godine povodom zajedničke proslave šezdesetog rođendana Tu Jonga (Tu Yong), Džou Đinga (Zhou Jing) i Li Džonga (Lu Zhong).

Sl. 18 Rođendanska proslava u Bambusovom vrtu
otisk sa drvoreza, ilustracije u Zapisi o dva vrta, 1560.

(1790. i 1792.) **Juen Mei i dva okupljanja pesnikinja**

Juen Mei (Yuan Mei, 袁枚, 1716-1798), po mnogima najveći pesnik 18.veka, bio je blizak prijatelj sa Sun Đia-l'om (Sun Jiale, 孙嘉乐, 1733 -1800) ocem sestara Sun, koji se nakon napuštanja u Hangdžou povukao u Vrt skupocenog kamena (Baoshi shan zhuang, 宝石山庄). U ovom vrtu Juen se često sretao sa mnogim talentovanim drugaricama domaćinovi kćeri koje je kasnije pozivao i u Svej vrt. Tom prilikom u svom vrtu bi postavio veliko ogledalo i uživao da posmatra gošće dok se u njemu ogledaju. Njegov unuk⁷⁶ je zapisao da se *oko velikog ogledala, koje je Juen dobio od guvernera Dž'džanga, tiskalo tako puno žena da su bili potrebni dani da se miris njihovog parfema rasprši.*

Sl. 19 Jou Šao (You Shao, 尤召) i Vang Gung (Wang Gong, 汪恭) Trinaest učenica Svej vrta traže podučavanje u Kuli jezera, Šanghajski muzej. Naziv Kula jezera u imenu slike odnosi se na vrt Sun Đia-l'a u Hangdžou. Dva kolofona koje je napisao Juen Mei detaljno opisuju učesnice u ovom događaju.

⁷⁶ Yuan Yuzhi (袁祖志, 1827 – 1898)

U proleće 1765. godine Juen je u Svej vrtu okupio četiri bliska prijatelja. Ovom neobičnom skupu prisustvovala su pesnikinje Luo Čilan (Luo Qilan, 1754 –? 骆绮兰) i sestre Sun Jinfeng i Sun Jinh'. Događaj je naslikao Vu Singceng (Wu Xingceng, 吴省曾) iz Vusija a gosti su slici pridodali svoje utiske. Domaćinu se naročito dopao stil mladih talentovanih žena i tako je vremenom oko njega nastao krug pesnikinja koje je usrdno podržavao.

Prvo veliko *otmeno okupljanje pesnikinja* desilo se u Sun Dia-l'ovom vrtu 1790. godine. Bio je to neobičan, za mnoge čak skandalozan događaj. Drugo ovakvo okupljanje kojem je prisustvovalo 13 mladih žena upriličeno je dve godine kasnije u jednom vrtu na Tigrovim brdima u Sudžou. Oba skupa održana su trinaestog dana 4. meseca po lunarnom kalendaru i zabeležena su zajedničkim trudom slikara Jou Šaoa i Vang Gunga na slici kojom su objedinjeni portreti svih 13 pesnikinja. O sudbini ovih talentovanih žena saznajemo iz epitafa koji je Juen Mei napisao za rano preminulu pesnikinju Đin Ji⁷⁷:

Veoma pažljivo i dugo sam posmatrao svet oko sebe i video da svaka žena koja ima talenta je nesrećna. One koje su uz to i lepe još su nesrećnije. Žene koje poseduju i talenat i lepotu i koje su se udale za one što su im po talentu i lepoti ravni su najnesrećnije. Đin Ji imala je sva tri razloga da bude nesretna i život joj je bio težak u ovom muškom svetu. Moje tri sestre sve su bile talentovane i sve su umrle mlade a među mojim ženskim učenicama Si Jisin, ćerka Si Venmua koja je bila najtalentovanija najranije je i umrla. Moje druge učenice ako i nisu bile usamljene onda su bile siromašne.

Ženski pesnički klubovi i njihova okupljanja u vrtu poznati su u kineskoj književnosti još od početka Ming perioda⁷⁸. U romanu *San u crvenom paviljonu* (*Honglou meng*, 红楼梦), jednom od najznačajnijih u kineskoj književnosti, koji je sredinom 18. veka napisao Cao Sječín (Cao Xueqín, 曹雪芹) opisana su tri otmena okupljanja *Pesnika mušmule*⁷⁹ kao i pesnička nadmetanja ženskih članova porodice u *Vrtu sjajnih vidika*. U 38. poglavlju opisuje se formiranje ženskog pesničkog kruga:

Jednog dana Bao Ji (glavni junak) dobio je od svoje rođake Ukus Proleća pozivnicu da prisustvuje osnivanju pesničkog kružoka. U naznačeno vreme zaputio se u njene odaje nazvane „Utočište bistrog jesenjeg dana” gde su ga sve rođake već čekale... dogovoreno je da se pesničke seanse održavaju svakog drugog i da redom svaka od njih u svojim odajama ugosti ostale uz piće i zakusku. Udovica Ču, praktična i jednostavna žena čije sklonosti nisu bile naročito pesničke prirode zadužena je za poslove kružoka. Pozdrav proleću, poznata po svom lepom kaligrafskom rukopisu prepisivaće i čuvati sve pesme a Prolećni Žal će se starati o pravilnosti stiha jer je u tome naročito dobra. Svaka od članica nosila je umetničko ime izvedeno iz imena njenih odaja u vrtu.

Sudeći po opisima u ovom romanu žene su podjednako uživale u druženju, pisanju, slikanju, muzici i vinu kao i muški članovi porodice. Navedene teme njihovih pesničkih takmičenja - *U čast hrizanteme, Razgovor sa hrizantemom, San hrizanteme, Noseći hrizantemu, Aranžiranje hrizantema, Slikanje hrizantema i Sećanje na hrizantemu* - bile su ipak nešto romantičnije i od njih se očekivao nešto uzdržaniji ton.

⁷⁷ na slici na mostiću sa lepezom u ruci

⁷⁸ → *Istorija vrta, Ming i Čing period, Vrtovi Nandinga.*

⁷⁹ Kineska mušmula (*Eriobotrya japonica*) je srodnik jabuke.

Učeni ljudi

U romanu *Učeni ljudi* Vu Đingce', ne bez gorčine, opisuje kako novi bogataši, uglavnom trgovci, osvajaju društveni prostor u Nandingu, Jangdžou i Hangdžou. Oni podižu velelepne rezidencije sa velikim, pompezno oblikovanim vrtovima čiji pejzaži postaju puki odraz moći njihovih vlasnika i želje da se nekako uguraju u redove učene elite:⁸⁰

Prošli su između kamenih lavova kroz kapiju, pa kroz veliko dvorište popločano poliranim ciglama, sve do pristupne dvorane usred koje je stajala velika ploča i na njoj, iz pera Sun Meja, carskog poverenika za so, zlatnim slovima ispisane reči: „Dvorana kontemplacije”. Sa desne strane visio je svitak u pozlaćenom krasnopisu: „Učenje je dobro, ratarstvo je dobro, činiti dobro je sjajno”, a sa leve strane: „Podizati imanjanje je teško, održavati ga je teško, ako to znaš sve prestaje teško biti.” U sredini je visila Ni Junlingova slika a na stolu ispod nje veliki komad neobrađenog žada. U dvorani je bilo dvanaest stolica od ružinog drveta i levo od njih - šest stopa visoko ogledalo. Kroz dvokrilna vrata iza ogledala izašli su u drugo, oblucima posuto dvorište, pa su nastavili dalje pokrivenim koridorom duž njegovih ograda od crvenog laka do dvorane asurama podeljene na tri sobe...sav nameštaj beše od sjajno ulaštenog nanmu drveta a na belom svitku crnim tušem ispisane su reči: „Negovati cveće i pisati poeziju”.

Na drugom mestu Vu nam daje opis klasične ideje o tome kako učeni ljudi uživaju u vrtu:

Doneo je flautu iz svoje sobe, skinuo svilenu futrolu i seo za sto da svira. Razlegli su se jetki tonovi. Neki momčić je prišao, sklopio ruke i otpevao jednu od Li Bajevih pesama. Njegov glas beše nežan a melodija neobično lepa. Tri gosta spustiše svoje činijice sa vinom da bi se prepustili muzici. Du Šenđing je ostao sam da pije. Sedeli su tako dok se nije pojavila mesečina koja je hrizantemama podarila nestvarnu lepotu i veliki grm brusnice pretvorila u hrpu svetlucavog snega. Tri gosta su jedva obuzdavali snažna osećanja dok je Du sedeo omamljen i tih.

Lepota kineskog vrta nije u veličini, složenosti i zavodljivosti njegovih pejzaža već u formiranju ambijenata koji su primereni malim zadovoljstvima i onom što se naziva slobodom *valjanog života učenih ljudi*.

⁸⁰ *Učeni ljudi*, delo poznato i kao *Nezvanična istorija učenjaka* (rulin waishi, 儒林外史) je novela koju je 1750.godine napisao Vu Đingce (Wu Jingzi, 吴敬梓).

3 ARHITEKTURA VRTA

ELEMENTI I PRINCIPI OBLIKOVANJA PEJZAŽA

Uobičajena kineska fraza koja se koristi za podizanje vrtova - *Građenje planina i upravljanje vodama* (zhushan lishui, 筑山理水) u nekoliko znakova saopštava suštinu oblikovanja vrtnog prostora. Građenje *planina* tražilo je talenat umetnika a upravljanje vodama tehnička znanja. Koncept vrta u kineskoj kulturi razlikuje se od svih drugih po tome što je zasnovan na ideji o totalnom oblikovanju prostora u duhovnom i materijalnom smislu. Kineski vrt je potpuno *veštačka* tvorevina, dobrim delom arhitektonske prirode pa je *građenje planina i upravljanje vodama* označavalo ukupna znanja i delokrug rada jednog arhitekta.

Arhitekta¹ koji nije više samo *glavni majstor (protomaister)* ni *glavni graditelj (ἀρχιτέκτων)*, već je majstor graditeljstva, inženjer-umetnik, stvaralac, naročito onaj u monumentalnoj pozi, je proizvod novije evropske kulture. U Kini je to bio *onaj koji umešno predlaže i nadgleda (能主之人)*, čije umeće je u *usklađivanju (yin) i pozajmljivanju (jie) a umetnost u iskazanom osećanju mere - valjanosti postignutog sklada (tiyi)*.² Zadatak takvog *arhitekta* nije bio ni da smišlja nove oblike građevina i njihovih delova, ni da postavlja nove odnose među prostorima u njima, niti da kreira nove ukrase. Njegov zadatak je, da već odavno ustaljenim strukturama i oblicima zdanja da poseban smisao, stavljajući ih u odgovarajući širi prostorni kontekst. Vrhunac tog umeća ogledao se u građenju vrta gde su *meštri vrtnih planina* stvarali čudesne predele iz kojih su zdanja crpela svoj karakter. Tradicionalni kineski arhitekta je bio posvećen *uspostavljanju sklada* između predela i zdanja - arhitekture zemlje, kamena i drveta koje su svoju lepotu *pozajmljivale* jedna od druge. Organsko jedinstvo elemenata zemlje, kamena i drveta iskazivano je tendencijom preobražavanja jednog u drugo, sličnom onom o kojem govori daostički kanon Daozang (道藏)³ :

Jin i jang, pet elemenata (stihija), svetlo i mrak, svi potiču iz zemlje i zemlji se vraćaju, smenjuju se u skladu sa godišnjim dobima i njihove granice su takođe Dao. Tako, smola bora sabravši će zrelog janga za hiljadu godina postane lingzhi (sveta gljiva), za još hiljadu je sama esencija gljive, za još hiljadu postaje ćilibar a za hiljadu kristal (shui jing). To je ovaploćujući dah ozračen bujnim ćijem sunca i meseca.

Makar samo nagoveštaj preobražavanja jedne strukture i forme u drugu je za učenog Kineza bilo ono što životom nadahnjuje ljudske tvorevine. U tradicionalnom pejzažnom slikarstvu magličasta ravnica naznačena zrnastom strukturom razlivenog tuša preobražava se u snažne poteze vena planinskih grebena koji se istim ritmom pretaču u splet borovih grana na vrhu da bi se one ponovo razlile u magline sve do svetlosti u potpunom odsustvu boje i poteza. Takvi oblici transformacije zaokupljali su i graditelje vrtova. Svaka prostorna celina u vrtu obuhvata preobražaj jednog oblika u drugi. Čak se i tipični oblici građevina, u zavisnosti od šireg prostornog konteksta i pažljivo vođenog sleda vizura, pretapaju jedni u druge. Tako senica postaje kula a paviljon se *pretvara* čas da je senica, čas otmena dvorana. Isti objekat

¹ U savremenom kineskom - đianđuš' - jianzhu shi, 建筑师 – stručnjak (učitelj) predgraditelj.

² → Đi Čeng, Umeće građenja vrta, knjiga 1, prvo poglavlje.

³ 《道藏》, 文物出版社, 上海書店, Šangaj, 1988.

može napred biti monumentalna i dostojanstvena građevina gordo uzdignuta nad ceremonijalnim dvorištem, a nazad - razigrani paviljon koji se svojim bokovima, tremovima i koridorima nagine nad jezero, preskače potok, provlači se između stena i drveća... Vrt i gotovo sve u njemu nemaju *dž'ng-sing* (zhengxing, 正形) - potpuno prepoznatljiv, pripadajući, jasno određen i *pravilan* oblik. Uprkos ili zahvaljujući jednostavnosti strukture, objekti u vrtu mogu se javiti u iznenađujućem bogatstvu izgleda, više kao prostorna situacija no kao oblik.

3.1 ARHITEKTURA VRTNIH PREDELA

Umeće građenja vrtova oslanja se na svoje iskonske korene označavanja mesta u prostoru i vremenu kao svedočanstva o ljudskom postojanju i delanju. Zato vrt predstavlja skup prostornih znakova - složenih čulnih, misaonih i emotivnih situacija. Ako prostor razumemo kao proizvod kretanja onda je *đing mesto i trenutak* - zastajanje u prostoru i vremenu izraženo kao prostorno-poetska slika. Vrt je pre svega skup *đing*-ova - posebno oblikovanih i specifično prostorno organizovanih vrtnih predela (→2.2.1).

Vrtni predeli su sazđani od zemlje i kamena, vode, biljaka i očiglednih ljudskih tvorevina kao što su ograde i zidovi, staze i stepenice, te brojnih, naročitih vrtnih zdanja. Svaki od ovih elemenata ima dva tesno povezana aspekta – gradivni i konceptualni. Mada mnogi vrtni predeli često nose ime zdanja koje je u njima smešteno, arhitektonski objekat sam po sebi nikada ne predstavlja *đing*. U *Beleleškama o Jišanu*⁴ Ći Baođja (Qi Baojia, 1602-1645) o tome kaže: *Lepota predela nije u senici⁵ već u đing-ovima koji je obuhvataju.*⁶

3.1.1 *Đing* – prostorne situacije i prizori

U svom konačnom obliku kineski vrt je galerija *nenaslikanih slika* – stvarnih objekata aranžiranih tako da nam se javljaju kao poetske slike i scenografija koje nam se čine kao stvarne prostorne situacije. To je ono što Li Liveng zove *stvarno u nestvarnom* i *nestvarno u stvarnom*. U procesu oblikovanja vrta, iz praktičnih potreba, *đing* je u sasvim svedenom značenju tretiran bilo kao prizor ili kao prostorna situacija. U oba slučaja vađilo je tradicionalno uspostavljeno pravilo *najpre sakriti a potom izložiti* (xianzang houlou, 先藏后露). Razliĉitim postupanjima prilikom građenja vrta nastale su i odgovarajuće vrste *đing*-ova.

Zaklanjajući đing (zhang jing, 障景) ima ulogu paravana koji ujedno skriva i nagoveštava pojedine vrtno predele ili ambijent celog vrta. Kao prvi na koji se nailazi, često u sebi krije znake teme, karaktera i ukupnog koncepta vrtnih predela koji slede. On je svojevrsni uvod, uvertira u kompoziciju sastavljenu od ĉitavog niza posebno upriliĉenih celina koje mogu biti formirane kao aktivne prostorne situacije ili kao pasivni prizori⁷.

⁴ Ime *Jišan* odnosi se na Ćijev ĉuveni vrt u brdima kraj Šanjina (Shanyin, 山陰) o kojem su njegovi savremenici ĉesto pisali. Za istrađivanje estetike vrtnih predela posebno su znaĉajne pesme Ćen Duna (Chen Dun 陳遯), Ćen Huanhveja (Chen Hanhui, 陳函輝) i Ćen Zilonga (Chen Zilong, 陳子龍). Nakon pada Nandinga 1645. godine Ći Baođja je u svom vrtu izvršio samoubistvo bacivši se u jezero.

⁵ Misli se na Senicu izbora lepih predela.

⁶ → Zhi Chen i Gonchi Zhang, *Qi Biaojia: Yushan zhu*, 祈彪佳; 寓山莊, Anhui kexue jishu chubanshe, Hefei, 1983.

⁷ Ću Đjaošeng u *Razgovorima i crteđima o kreiranju đinga u vrtu*, razlikuje jedanaest vrsta *đing*-ova. → Chu Jiaosheng, 儲椒生 Chen Zhangde, 陳樟德, yuan lin zao jing tu shuo, 园林造景图说, Shanghai kexue jishu chubanshi, 1988.

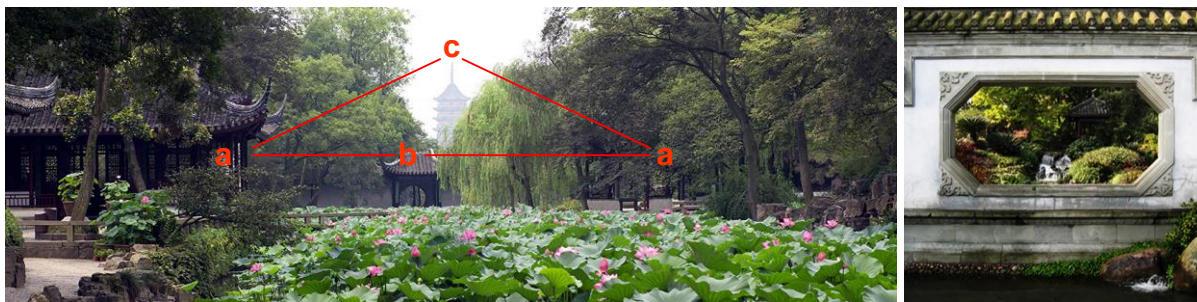
Umetnost uspostavljanja velikog broja različitih prostornih situacija čini suštinu umeća građenja vrtova. Glavni, **predmetni đing** (tijing, 题景) je onaj predeo u vrtu u koji je *upisana* (ti, 题) tema i umetnička zamisao, duh i karakter celog vrta. U velikim vrtovima kao što su prostrani kulturni predeli, carski parkovi i vrtne palate često je potrebno uspostaviti neku centralnu repernu tačku čija silueta može služiti za orijentaciju u prostoru. Ovakva tačka naziva se **đing domačin** (zhu jing, 主景) i prema njoj se određuje izvesna hijerahija predela **prateći đing** (pei jing, 配景) koji stoje u ulozi gosta. Glavni **đing** je obično označen kakvim visokim objektom kao što je *Fosjang kula* u Letnjoj palati ili Bela pagoda na Činghua ostrvu. Centralni položaj u ukupnom vrtnom prostoru takođe može biti odrednica *domaćina*. Tako i sasvim niska silueta strukture *Tri mesečeva lika u jezeru* (santan yin yue, 三潭印月) na ostrvu sred Zapadnog jezera čini onu tačku prema kojoj se posetilac orijentiše u kilometrima dugom kretanju kroz vrtne predele.

Sl. 1 Glavni *đing*

(a) Bejhaj: Bela pagoda, (b) Letnja palata; Fosjang kula, (c) Zapadno jezero; Tri meseca

U složenim vrtovima u kojima se izdvaja nekoliko zasebnih, različito organizovanih celina, sekundarnu ulogu *domaćina* obično preuzima posebno naglašen objekat (zdanje, stena ili stablo) u svakom od njih pojedinačno. Uspostavljanje odgovarajućih odnosa među ovim repernim tačkama veoma je važno za održanje prostornog jedinstva vrta. Tako u *Lju vrtu* siluete istočnog koridora i severnog brega, prekinute vertikalama senica, preko senice u istočnom delu jezera i niza visokih zdanja, vode posmatrača dalje na istok do okomite vrtne stene koja dominira severoistočnim delom vrta. Kod uspostavljanja sleđa vrtnih predela postoje dva ključna elementa u organizaciji repernih tačaka. Prvi se manifestuje kao stalna promena uloga *domaćin – gost*, a drugi kao hijerarhija odnosa sa neposrednim okruženjem svakog pojedinačnog *đing*-a.

Sl. 2 Vrste *đing*-ova; relacije i kombinacije

Vrt smernog političara: (a) udvojeni *đing*, (b) umetnuti *đing*, (c) pozajmljeni *đing*.
Park dva potoka u Sečuanu: hijerarhijski umetnut uokvireni *đing*.

Vešt看im vođenjem kroz prostor svaka naredna tačka na putanji nameće se kao *domaćin* prethodnoj. Tako svaki *ding* može igrati ulogu i *domaćina* i *gosta*, u zavisnosti od pravca kretanja posmatrača, odnosno - od redosleda kojim se posmatraču otkrivaju. Kod panoramskih predela koji se sukcesivno otkrivaju kao odmotavanje slike na svitku, često se na njihovim krajevima uspostavlja dijalog elemenata poznat kao **udvojeni ding** (dui jing, 对景). Ovu kompoziciju čine dva, temom i oblikom slična, dominantna predela između kojih se pojavljuje manje uzbudljiv ritam sekundarnih slika - takozvani **umetnuti ding** (jia jing, 夹景). Takav dijalog vešto je ostvaren između predela zvanih *Dvorana dalekog mirisa* (yuanxiang tang, 远香堂) i *Senica mirisnog snega i ružičastih oblaka* (xuexiang yunwei ting, 雪香云蔚亭) u *Vrtu smernog političara*⁸. *Umetnuti ding* - predeo postavljen između dva dominantna vrtna krajolika može imati veoma različite uloge. On može činiti prelaz, naglasiti kontrast ili dodatno tumačiti dijalog između dva susedna predela. U svakom slučaju njegova uloga je da spaja dva različita ambijenta.

Posebna prostorna celina može se formirati i unutar jednog vrtnog predela kao **izdvojeni ding** (fen jing, 分景) ili kao **razdvajajući ding** (gejing, 隔景). *Izdvojeni ding* je zapravo *predeo u predelu* (jingzhong you jing, 景中有景) kojim se dodaju novi nivoi značenja tako da prvobitna eksplicitnost izraza prelazi kontemplativnu implicitnost (hanxu, 含蓄). U oblikovnom smislu njime se postiže *stalna promena izgleda* (kongjian duobian, 空间多变) koja i sama po sebi provocira posmatračevu pažnju, promene u emotivnom doživljaju i promišljanje. *Razdvajajući ding* ima sasvim drugačiju ulogu. On se formira unutar jednog vrtnog predela da bi naglasio dvojnost njegovog karaktera. U šangajskom Ji vrtu, zid koji vijuga poput zmaja (longqiang, 龙墙) i brojni, spretno raspoređeni otvori u njemu, stvaraju u ukupnom prostoru jednog te istog *ding*-a fragmente u kojima se pojedinačni prizori ritmično ponavljaju i prepliću sa obe strane zida. **Pridodati ding** (tian jing, 添景) koristi se kao dopuna postojećoj ambijentalnoj celini, ne samo kao ukras, već kao niz usaglašenih slojeva značenja i provokacija emotivnih reakcija na novonastalu prostornu situaciju.

Sl. 3 Uokvireni ding

Jangdžou, *Terasa za pecanje*: sled uokvirenih prizora, pogled spolja-unutra-kroz.

U izvesnom broju slučajeva ding je tretiran kao prizor i tada su predeli pozicionirani i strukturirani tako da se sagledavaju na jasno određen način. **Uokvireni ding** (kuang jing, 框景) se može videti kao slika u ramu kakvog prozora, otvora u baštenskom zidu, iz pećine ili neke kaverne u vrtnoj planini, među krošnjama ili između stubova i greda senica i koridora. Ovakav prizor Li Ji u *Usputnim zabeleškama u dokolici* (Xianqing ou ji) naziva *nehotičnom slikom* (wuxin hua, 无心画): *Dok naspram divnog predela usamljen u sobi sedim, neka se iz*

⁸ Vidi takođe opis predela koji se vidi sa severne obale Ostrva glave skiptra u Jeholu (1.3.1.C). Dobar primer *udvojenog ding*-a je i predeo između Ke senice i Žad-zelene planinske kuće u Lju vrtu.

vana, kroz zgodno smešten prozor, pomalja ceo đing.⁹ Slika uokvirenog pejzaža može se posmatrati iz jednog unapred određenog položaja ili kao serija izdvojenih kadrova stečenih povremenim zastajkivanjem u hodu.

Kada je reč o predelu koji sagledavamo krećući se koridorom ili pored zida sa brojnim otvorima, onda se takav predeo naziva **klizeći đing** (lou jing, 漏景). Izuzetno lepa kombinacija uokvirenog i klizećeg đinga ostvarena je u *Terasi za pecanje* (diaoyutai, 钓鱼台) na *Tankom zapadnom jezeru* (shou xihu) u Jangdžou. U veoma važne vrtne prizore spada i minijturni đing poznat kao *slika na zidu*.

3.1.2 Pozajmljeni đing (jiejing, 借景)

Takozvano *pozajmljivanje* prostorno-poetskih slika je jedna od najvažnijih karakteristika kineskog vrta. U svom priručniku Āi Čeng je ovome poklonio posebnu pažnju: *Pozajmljivanje predela najvažniji je deo građenja vrta. Postoje različita pozajmljivanja: u daljini, u blizini, iznad vas, ispod vas i u određeno doba godine. Prirodni objekti koji vas privlače, oni koje vaše oko zapaža ili oni što su vašem srcu prirasli, moraju se prvo do kraja zamisliti pre no što ih stavite na papir. To je jedini način da ih u potpunosti prenesete.*

Pozajmljivanje iz daleka (yuan jie, 远借) podrazumevalo je da se uspostavljanjem odgovarajuće konfiguracije nekog vrtnog predela, sa brega ili iz kakvog visokog zdanja, obezbedi pogled na pejzaže izvan vrta ili, još češće, da se daleki pejzaži uklope u vizuru tog vrtnog predela. Pri tome, spretnim razdvajanjem kontura pojedinih delova vrta moguće je, po dubini polja, ostvariti gotovo scenografski sled planova kao kod oslikanih panela, poređanih iza i jedan iznad drugog. Pozajmljivanje predela često se vrši i između posebno formiranih ambijentalnih celina u samom vrtu, bilo da se njihovi izgledi dopunjuju u jedinstvenu sliku ili da se iz jedne oblasti mestimično i povremeno zaviruje u drugu. Veliki broj tipičnih i često ponavljanih prostornih situacija je nastao kao posledica upornog traganja za sve novijim i neobičnijim načinima pozajmljivanja predela. Dinamična promena fokusa ovde takođe igra značajnu ulogu; pozajmljeni predeo može se javiti kao deo panoramske slike ili kao slika u slici, kao detalj uokviren u šupljini velike vrtne stene, u otvoru na zidu kojem je ovo jedina svrha ili kao slika u ogledalu na za to posebno pozicioniranoj vodenoj površini. Tako u *Ji* vrtu u Šangaju veoma visok zid razdvaja njegova dva zasebna dela. U podnožju zida postoji visok otvor kroz koji protiče potok između jednog i drugog vrtnog dvorišta. Gledano sa obe strane i na odgovarajućem rastojanju, onaj drugi prizor, koji je zaklonjen zidom, pojavljuje se svojim likom na površini vode kao umetnut detalj u široj slici posmatranog predela.

Pozajmljivanje iz blizine (ling jie, 邻借) ostvaruje se namernim sužavanjem vidnog polja tako da se nekoliko omanjih vrtnih stena i sasvim niskih biljaka nameću posmatraču kao slika kakvog planinskog pejzaža. Isto tako, spretno postavljen koridor sa otvorima u zidu sa jedne njegove strane može pozajmljivati sliku predela sa druge. Severnom granicom *Canlang vrta* umesto baštenskog zida proteže se jedan ovakav koridor iz kojeg se pozajmljuje slika ulice i gradskog kanala.

Pozajmljivanje podignutim (yang jie, 仰借) i *spuštenim* (fujie, 俯借) pogledom provocira se kontrolom kretanja i drugim sredstvima usmeravanja pažnje posmatrača. Na gore se

⁹ Zhang Jiayi, Zhongguo zaoyuan shi (Istorija kreiranja kineskih vrtova), Heilongjiang renmin chubanshe, Harbin, 1986.

pozajmljuju daleke planine, slike predela sa pagodom i visoke krošnje drveća u neposrednoj okolini vrta. Panorama Severnog jezera (Bejhaj) zapadno od palate u Beidingu pozajmljuje kao pozadinu Ugljena brda koja se nalaze severno od palate. Na sličan način iz visokih zdanja palatnih vrtova pozajmljuje se Bela pagoda na Severnom jezeru. *Spuštenim pogledom* obično se pažnja posmatrača upućuje na detalje bliske okoline što je najčešće namenjeno posebno gajenom smislu za uživanje u šarama napukle zemlje kamenja i poleglih trava.

Pozajmljivanje četiri doba (si shi, 四时) odnosi se na uticaj neposredne okoline vrta na njegov kolorit, boju svetla i promene atmosfere u opštem smislu koje su karakteristične za određeno doba godine. Ovo je naročito značajno kod malih gradskih vrtova u kojima su zbog velike izgrađenosti, prisustva gusto složenih vrtnih stena i oskudnijeg zelenila odlike sezonskih promena manje izražene.

3.1.3 Ding – slika, reč, pokret i melodija

Veoma kompleksna okolnost, tema poznata u istoriji i teoriji vrta kao *Lanting* je obrazac za razumevanje načina na koji su građeni vrtni predeli. Ovde je jedan sasvim jednostavan događaj u vrlo kratkom vremenskom periodu prešao put od umetničke manifestacije preko pisane reči, kaligrafije i likovne vizuelizacije do pretakanja u prostorni znak.

Sl. 4 Događaj, reč, slika, vrt, prostorni znak
(a) Vang Sidž : *Predgovor* (353. god.), (b) Ven Džengming : *Lanting* (1496.), (c) Lanting u vrtu (1429.), (d) *Potok plutajućih zdelica* uklesan u kamenom bloku pod senice u Ningšou palati.

Stihovi, misli i pažljivo birani karakteri ispisivani su na stenama, pročeljima vrtnih zdanja, pa čak i na živim stabljikama bambusa. Pod strehom, horizontalno ispisani natpisi **bian-e** (bian e, 匾額) su nosili ime *ding*-a, kratku opasku ili komentar koji je upućivao na karakter predela. Do sredine Čing perioda ime *ding*-a uglavnom se sastojalo od najmanje tri karaktera gde je poslednji označavao određeni tip zdanja (*lou, ge, ting, tang...*) smeštenog u njemu. Međutim, objekti najčešće nisu bili glavni motiv vrtnog predela već su samo predstavljali one reperne tačke po kojima su predeli organizovani i pobrojavani. Tako su objekti zapravo pozajmljivali ime *ding*-a, a ne obrnuto. Zdanja su korišćena kao znakovi prepoznatljivosti predela još u doba Ćin i Han carstva pa nazive određenih tipova objekata nalazimo u imenima predela kao što su *Palata uspostavljenog reda* (jianzhanggong, 建章宮) ili *Terasa Nebeskog prelaza* (tongtiantai, 通天台). U Tang periodu dominantna uloga prostorno-poetske slike naglašavana je tako što su imena predela i objekata imala i do pet karaktera od kojih se samo jedan odnosio na tip objekta. Vrtni predeli građeni u doba Kangsija nosili su imena od po četiri karaktera u kojima je naznaka određenog tipa zdanja najčešće potpuno izostavljana. Jedan od 36 *ding*-ova *Planinskog poseda odagnane žege* (Bishu shanzhuang) nosi naziv *Džidžing jinti* (芝径云堤) u kojem su dva po dva karaktera grupisana tako da se mogu čitati u različitim

kombinacijama - kao *Puteljak (od) irisa (na) nasipu (od) oblaka* ili *Nasip (od) irisa (na) puteljku (od) oblaka*, pa čak i kao *puteljak (na) nasipu oblaka (od) irisa*.

Kupleti **jing lijen** (ying lian, 楹联) rezbareni su u drvenim pločama i kačeni na stubove između kojih se ulazi u objekat¹⁰. Često su sročeni kao antitetički stihovi (duizi, 对子) tako da karakteri na levom stubu stoje u direktnom dijalogu sa onima na desnom. Vang Vejev kuplet u *Lan su* vrtu je u dva seta po pet karaktera sažeo samu bit jednog vrtnog predela:

Hodati (da) stići (na) mesto (gde) potok (teče) nestaje (odlazi)
sedeti (da) motriti (na) trenutak (kada) oblak (leti) nastaje (dolazi)

Postoje kupleti koji se mogu čitati kao kombinacija naizmjenično ili unakrsno izabranih parova karaktera. Broj mogućih varijanti često se gotovo neograničeno povećava reduplikacijom karaktera što se nazivalo *slaganjem reči* (diezi, 叠字). Postupak koji se u estetikci vrta naziva *slaganje planina* (dieshan, 叠山)¹¹ podrazumeva odgovarajući izbor i karakter kombinacija oblika i značenja sličan onom koji zatičemo u strukturi kupleta. Iskusni i nadasve učeni štovalac vrtnog umeća je lako, u strukturi kamena, oblicima i senkama, nalazio onaj isti ritam, dužinu i učestalost poteza koji vladaju kaligrafskim rukopisom. U tome je otkrivao asocijativne puteve transformisanja jedne obične stene u gotovo pesnički medij.

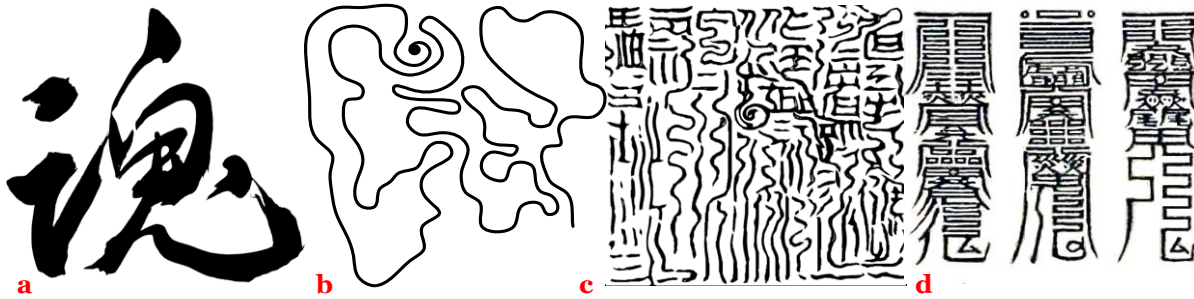
Natpise su pisali ili oni koji su vrt osmislili i učestvovali u njegovom nastajanju, ili oni koji su lepotu vrta naknadno otkrivali. Prvi su uglavnom obznanjivali umetničku zamisao prema kojoj je vrt izgrađen dok su drugi pokušavali da proniknu u prirodu njegovih predela. I jedni i drugi trudili su se da iskažu onu poetsko-emotivnu sklonost, *stremljenje* ostvarenog pejzaža koje se javlja u pozadini slike ili stiha i koje je u kineskoj estetici označeno izrazom *stih-osećanja-slika-zamisao* (shiqing huayi, 诗情画意). Reč je o načinu da se određeni kvalitet neke zamisli, koja se inače ne može u potpunosti izraziti rečju ili slikom, iskaže provociranjem odgovarajućeg emotivnog naboja. U tome se uživanje u vrtu očituje ne kao vizuelni doživljaj već onako kako se doživljava muzičko delo. Upravo se takav *muzički sloj* nazire u Su Dungpoovom kupletu ispisanom na stubovima senice *Krajolik podnebeskog Zapadnog jezera* (xihu tianxia jing, 西湖天下景) u Džongšan vrtu, pod Samotnom planinom (Gu shan) u Hangžou:

晴	bistar	水	voda
晴	bistar	水	voda
雨	kiša	山	planina
雨	kiša	山	planina
时	vreme	处	mesto
时	vreme	处	mesto
好	dobro	明	sjajno
好	dobro	明	sjajno
奇	neobično	秀	predivno
奇	neobično	秀	predivno

¹⁰ Samo stubovi između kojih se ulazi u objekat su se zvali *jing* (ying, 楹). Otuda se kupleti na njima nazivaju *jing lijen* (ying lian, 楹联). Svi ostali stubovi u objektu nazivani su *džū* (zhu, 柱).

¹¹ Tamo gde se ovaj termin ne koristi u tehničkom već u konceptualnom smislu.

Ispisivanje kupleta u vrtu najčešće ima karakter spontanog, gotovo ritualnog izraza opservacije, doživljaja i emotivno-misaone reakcije na predeo kao označavanje tačke u zamišljenoj univerzalnoj komunikaciji. U tom smislu označavanje prostornih kategorija oslanja se na potez, ritam i melodiju na isti način na koji se to čini u nekim daoističkim ritualnim postupanjima. Prema odeljku o ispisivanju amajlija *Zbirke daoističkih rituala* (Daofa huiyan, 道法会元) amajlije se pišu blizu hramova i oltara, na *brisanom prostoru* (jingshi, 净室) ili u kakvoj senici, pod sazveždem Velika kola, okrenut tako da pogled puca u praznu daljinu. Tako se putujući od Nebeskih vrata do Centralne zvezde duh onoga koji ispisuje amajliju transformiše u *blaženu dušu* (bianshen)¹².

Sl. 5 Melodija, kretanje, potez i prostor

a) Kaligrafski znak, b) putanja kretanja u vrtu (*Ji vrt*, predeo oko *Vangđiang* senice), c) daoistička amajlija, d) daoistički ritualni zapis (*Jingzhang tushu ju yingxin*, Shanghai, 1930.)

Na isti način ispisivanje kupleta u vrtu treba da predstavlja čin potpune harmonizacije sa predelom, sa tokovima i silama koji u njemu vladaju.

3.1.4 Predeli dobrog znamenja

Mada su kreatori vrtova izbegavali da se u svom radu rukovode načelima *f'ng švej* umeća mnogi prizori u vrtu oblikovani su tako da svojim simboličkim svojstvima upućuju na dobrobit ljudi koji u njemu borave. Ritualni i magijski postupci su uglavnom izostavljani ali se vodilo računa da se konfiguracijom vrtnih predela zadovolje neke opšte predstave o pravilnom i blagotvornom odnosu koncentracije i prirodnog kretanja *či-ja*. Dosledno usaglašavanje vrtnog mikrokosmosa sa tokovima makrokosmičke komunikacije ogleda se u namernoj konfiguraciji terena, rasporedu vrtnih planina, potoka i jezera, kao i upotrebi odgovarajućih tipova građevina, na mestima i u okruženjima koja su izraz pravilnih međuzavisnosti. Tako se visoke formacije, bilo vrtnih planina (*Liu vrt*) ili spratnih zdanja (*Vrt šume lavova*), uvek pojavljuju na severnom obodu vrta odakle kao da u naručje primaju potoke što se slivaju u jezera. Ničim zaklonjeno, sred vode, ostrvo često predstavlja težište direktne komunikacije sa vascelim nebom. Oko velikih dvorana u vrtu, na mestima na kojima se okupljala porodica i primali gosti, predeli su oblikovani tako da ukažu na društveni status domaćina. Tu se raznim simboličkim i alegorijskim situacijama upućuje na bogatstvo, uspeh, brojno potomstvo, dugovečnost i sreću.

¹² → Florian C. Reiter (ed.), Purposes, Means and Convictions in Daoism: A Berlin Symposium, 2007, str. 190.

Sl. 6 Krug Dvorane dugovečnosti i Dvostruki prsten dugovečnosti

Kada je 1620. godine Ven Džengmingov unuk, pisac *Izlišnih stvari*, kupio *Dvoranu zadovoljstava*¹³ da bi se na ovom mestu oprobao u vrtlarstvu i graditeljstvu, podigao je *Dvoranu dugovečnosti* – dugi niz skromnih paviljona i staza oko jezera kojima se beskonačno kretalo iz jednog u drugi prostor. Oko 150 godina kasnije, kraj Srednjeg južnog jezera (Zhongnanhai), u neposrednoj blizini palate, Čjenlong je, povodom pedesetog rođendana svoje majke, upriličio predeo nazvan *Dvostruki prsten dugog života* kojim je dominirala neobična dvojna senica¹⁴ osnove u obliku dvoprstene budističke brojnice. U oba slučaja osnovna ideja izražena je znakovima multiplikacije i beskonačnosti. U brojnim bazenima, plitkim potocima i jezerskim rukavcima koji se isturaju ispred glavnih dvorana u vrtovima, voda vri od praćakanja riba prizivajući bogatstvo¹⁵. Istinsko umeće u oblikovanju vrtnih predela dobrog znamenja ogledalo se u dobro osmišljenoj upotrebi manje očiglednih znakova.

3.1.5 Predeli vremena i promena

Slika smene godišnjih doba kao najuniverzalnijeg znaka proticanja vremena je česta tema vrtnih predela. Predeli mnogih vrtova su formirani tako da pružaju poseban užitak u određeno doba godine. Pri tome izbor biljaka nije uvek bio ni jedini, ni najvažniji instrument uspostavljanja ovakvih prostorno poetskih slika. U *Vrtu bambusa* slika godišnjih doba ostvarena je spretno osmišljenom konfiguracijom četiri potpuno odvojena predela, njihovim položajem u ukupnom prostoru vrta, veštim vođenjem iz jednog u drugi i ukupnom atmosferom svakog od njih, koja se oslanja na, raspored masa, te intenzitet i boje svetlosti i senki. (→ detaljni opis u Jangdžou, *Vrt bambusa*)

Sl. 7 Predeli godišnjih doba u Vrtu bambusa (Geyuan, 个园):
Prolećne stene, Letnji breg, Jesenji breg i Zimski vrhovi.

¹³ U Ven Dženhengovo (Wen Zhenheng, 文震亨, 1574-1638) doba ovaj vrt je bio poznat pod imenom *Vrt bilju*, danas se zove *Vrt zadovoljstva* (yiyuan 艺圃).

¹⁴ Ova senica je krajem sedamdesetih godina prošlog veka premeštena u park Hrama Neba (Tiantan)

¹⁵ Reč *riba* je homonim sa rečju *bogarstvo*.

Postoje i vrtni predeli koji su formirani tako da biljke u njima određenim redom ili sporadično pomeraju usresređenost posmatrača na različite delove okruženja zavisno od sezone. U Liu vrtu, u dvorištu *Konaka besmrtnika pet vrhova* (wufeng xianguan, 五峰仙馆), među stenama vrtnog brega naslonjenog na južni zid, razmešteno je desetak stabala. Pred krilom dvorane, kroz zidane rešetkaste otvore sobe, na istočnoj strani dvorišta proviruju stablo nara (shi liu, 石榴) i dve magnolije (yulan, 玉兰). U njihovom zaleđu, visoko na steni prvi u proleće procveta žbun forzicije. Prema ulazu u veliku dvoranu nisko se pruža bor luohana (luohan song, 罗汉松, 羅漢, *Podocarpus macrophyllus*). Iz centralnog dela dvorane vide se jedan čempres i veliki brest (yushu, 榆树). U jugoistočnom delu dvorišta naizmenično cvetaju šljiva i breskva. Malu enklavu na istoku zaklanja veliki grm sklatkomirisnog oleandera u senci još jednog bresta. Tako se rastinje kod kojeg je cvet dominantan nalazi na početku i na kraju dvorišta, zimzelene biljke su raspoređene u tri tačke a visoke krošnje zaklanjaju jug i jugozapad.

3.1.6 Predeli zvuka i pokreta

Pokret i zvuk su bili važni elementi koji su uzimani u obzir prilikom izbora i razmeštaja biljaka u vrtu. Šuštanje lišća i graciozno njihanje vrbinih grančica je često osnovni motiv pojedinih vrtnih predela. Za intoniranje ambijenta izuzetna pažnja je posvećena titranju lišća bukve i breze ili dubokim tonovima hujanja vetra u nepomičnim granama visokih četinara. Plutanje lotosovog lišća po jezeru koje bi otvaralo put svetlucanju vode čas tu, čas tamo, je uobičajena slika od koje se očekivalo da dopunjava zvuke pljuskanja, kapanja i gorenja vode čak i kod najmanjih vodenih površina u vrtu. Gust zasad četinara na kakvom visokom vrtnom bregu obezbeđivao je pesmu cvrčaka iz tamnih, usnulih senki. U pogledu veze između pokreta i zvuka naročito je interesantna takozvana *Trava igračica* (tiaowucaocao, 跳舞草, *Codariocalyx motorius*)¹⁶. Ova biljka, slična trsci i bambusu, u pazuhu dugačkih listova ima po dva mala listića koji su u stanju da se brzo, na očigled posmatrača odmiču i primiču reagujući na svetlo i vibracije. To izaziva naglo izdizanje, spuštanje i zakretanje velikih listova tako da, izložena tonovima, trava izgleda kao da pleše u taktu muzike.

Sl. 8 Veranda za slušanje kiše, Vrt smernog političara, Sudžou.

U jugoistočnom ćošku *Vrta smernog političara* nalaze se *Veranda za slušanje kiše* (tingyu xuan, 听雨軒) i *Ling-long konak* (linglong guan, 玲珑官) čiji su tremovi povezani koridorom i zajedno sa severnim zidom zatvaraju izdvojeno vrtno dvorište. Konak većim delom izlazi na omanje jezero čiju severnu obalu zaklanjaju veliki listovi banane. U periodu jakih letnjih pljuskova, kroz rešetkaste zastore ovog paviljona ukazuje se prizor *viorenja kišne zavese* izazvan udarima vetra niz strminu vrtnog brega sa južne strane. Tu sliku prati snažno

¹⁶ Na engleskom govornom području poznata kao *Telegraph plant*.

dobovanje kiše po listovima banane. Sasvim drugačiji ugođaj pruža *Kula zastajanja i osluškivanja* (liuting ge, 留听阁) u zapadnom delu ovog vrta. Ovaj otvoreni paviljon, tipa *sje*, izgrađen na prostranoj terasi, naziva se kulom samo zbog svog specifičnog izdvojenog položaja, odakle se pruža neobično otvoren pogled na gotovo sve ambijentalne celine ovog dela vrta. Sa jedne strane pejzaž je upriličen prema tradicionalnoj slikarskoj temi *tri prijatelja zime* a sa druge *svraka na cvatu šljive*. Svojim širim frontom terasa izlazi na jezero gde krajem leta mreškanje vodene površine prati šuštanje osušenih stabljika lotosovih cvetova a kišu prati šum kapanja po širokim listovima. Otuda se *osluškivanje* pojavljuje u imenu ovog predela.

3.1.7 Predeli mesta i događaja

Brojne i veoma neobične veze uspostavljane su između istorijskih ličnosti, mesta, događaja i vrta. Mnogi vrtni predeli upriličeni su kao scenografija za izmišljena ili stvarna događanja. Breg pokriven stablima breskve oponaša mesto raskošne *gozbe breskve besmrtnosti* (*pantao shenghui*, 蟠桃勝會) kojom se trećeg dana trećeg meseca na zemlji proslavlja rođendan Si Vangmu, Majke Zapada, carice nebeskog Žad cara. Jezero pod bregom postaje more preko kojeg osam besmrtnika hrle na gozbu a delovi ostrva u jezeru četo su formirani tako da se u njima mogu zamisliti svima poznate epizode iz njihovih biografija. Stene koje okomito uranjaju u jezero mogu podsećati na bitku kod Crvenih stena sa kraja Han perioda. U taj predeo često su utkane slike iz Čen Šouovog romana *Zapisi o tri kraljevstva* i Luo Guandžongovog romantičnog sanjarenja o događajima iz istog doba¹⁷. Vrtni predeli okićeni neobičnim stenama čas su slike Mi fejevih jutarnjih poklonjenja kamenu koji je zvao svojim starijim bratom, čas su gromada pred kojom Buda doživljava prosvetljenje. Tu je često i potok koji kroz klanac ili *mesečeva vrata* u zidu vodi u Tao Juanmingovu *Zemlju breskvinog behara*¹⁸, svet blaženstva bez briga, ovaploćenje *Velikog jednog* (大同) iz *Lijun* (liyun, 禮運) poglavlja konfucijanskog klasika Knjiga obreda (Liji, 禮記). Izraz *Breskvin izvor onog sveta* (世外桃源) označava situaciju u kojoj se čovek neočekivano zatekne u fantastičnom predeku ničim narušene lepote.

U kineskom budizmu general Guan Ji (Guan Yu, 关羽), junak bitke kod Baima (白马之战, 2. vek), poštovan je kao Sangharama bodhisatva¹⁹ i zaštitnik vrta svakog budističkog hrama. Otuda su vrtni predeli u i oko hramova često uređeni tako da imenom ili na nekim drugi način asociraju na Guanov rodni Hedong²⁰ ili mesta čuvenih bitaka koje je vodio.

3.1.8 Predeli doživljaja i osećanja

Oblikovanje vrtnih predela uvek je sračunato na provociranje odgovarajućih emotivnih reakcija ali postoje i *ding*-ovi koji su uređeni tako da udome posebne momente u emotivnom životu čoveka. *Locus amoenus* u kineskom vrtu treba videti kao ambijent stvoren za sve vrste uživanja; uživanje u osmisljivanju, druženju, čitanju i pisanju poezije, slikanju, uživanje u jelu i

¹⁷ Chen Shou (陈寿), *Zapisi o tri kraljevstva* (三国志), 3. vek, i Luo Guanzhong (罗贯中), *Roman o tri kraljevstva* (三國演義), 14. vek.

¹⁸ Tao Yuanming (陶淵明), *Izvor breskvinog behara* (桃花源), 4. vek. → takođe: Li Žudžen (李汝珍), *Cveće u ogledalu* (鏡花緣), 19. vek.

¹⁹ Sanskrit: *sangha*/zajednica + *arama*/vrt. Vrt kao sveto mesto lokalne i kao boravište monaške zajednice.

²⁰ Okolina današnjeg Jinčenga, Šansi provincija. Veliki Guan Ji hram i grobnica nalaze se u Sjedžou, petnaestak kilometara jugozapadno od Jinčenga. Na zidovima jednog napuštenog hrama u Jijang oblasti kraj Luojang naslikan je vrt u kojem su smešteni prizori iz Guanovog života.

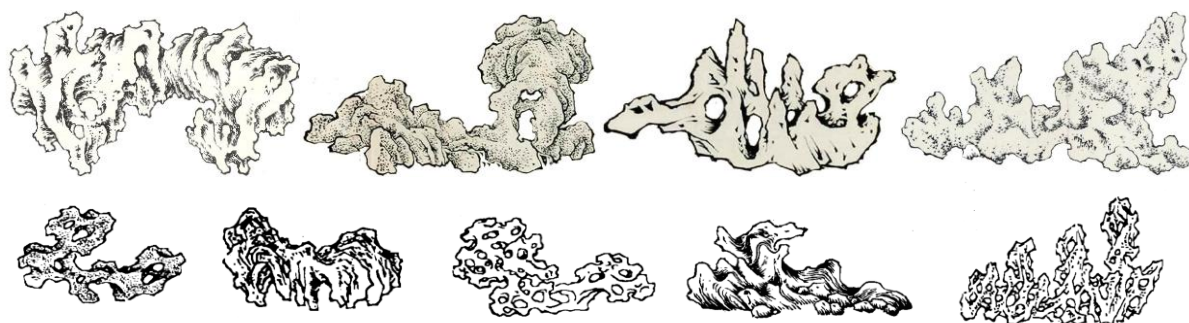
piću i, pre svega, u ljubavi i seksu. Poprište ljubavnih igara posebno je opremljeno da zadovolji najintimnije ljudske snove.

Sl. 9 Erotska umetnost Ming i Čing perioda

3.2 ARHITEKTURA ZEMLJE I KAMENA

Kod Kineza su snažno osećanje mesta (*locus*) i odnos prema njegovoj konfiguraciji ne samo izraz opšte predstave o čovekovom položaju u univerzumu već su tesno vezani za duhovni i kulturni identitet. Stoga su dominantna obeležja mesta - planinski vrhovi, brda i neobično stenje - igrali važnu ulogu u gotovo svim oblicima tradicionalnog stvaralaštva. Ni jedna poznata kultura nije razvila koncept metafizičkih svojstava i njihovu vezu sa estetskim odlikama kamena u meri u kojoj se to desilo u Kini. Kolekcije interesantnih i retkih mineralnih tvorevina ovde su bile znak učenosti, otmenosti i istančanog ukusa. Neobična stena je smatrana odrazom univerzuma u malom, nabojem onog istog energetskog fluksa od kojeg je sve sazdan. Boja, šare u kamenu, tekstura, brazde i šupljine – sve je to za Kineze bio čitljiv zapis stanja, konfiguracije i toka *žive* energije-materije (*čí*). U tom smislu stena ne samo da nije mrtav predmet već je konkretan izraz iste one *više organske strukture* koja je dominirala u ukupnoj kineskoj predstavi o svetu. U estetskom smislu ona je nosila odgovarajuća dinamička svojstva koja priozilaze iz ideje da stena svojom interesantnom formom i ukupnim *stavom* (š) iskazuje suštinu svih procesa u prirodi. Tako se kamen kao mikrokosmički odraz svete planine u svom simboličkom obličju javlja sa svim božanskim i ljudskim odlikama kao što su plemenitost, postojanost, stabilnost karaktera, strpljivost ... Jednom rečju, stena u vrtu je bila zaodenuća opštom duhovnošću i mogla je više no kakvo drugo umetničko delo da izrazi sve aspekte ukupnih tokova života.

Sl. 10 Katalozi vrtnih stena
Crteži iz Du Vanovog *Kataloga kamenja Šume oblaka* (gore) i deo Mi Fejeve kolekcije u *Katalogu kamenja Običnog vrta* (dole).

Najstariji vrt o čijim stenama postoje pisani tragovi je *Vrt zeca* (tuyuan, 兔园) koji je u Sveijangu (Suiyang) podigao princ Sjao od Lianga (Liang Xiaowang, 梁孝王) u drugom veku stare ere. Nekoliko neobičnih stena se i danas mogu videti na arheološkom nalazištu Šangćjuu (Shangqiu, 商丘市) u H'nan provinciji. Ovaj vrt je veoma dugo odolevao vremenu. Lou Jue (Lou Yue, 樓鑰, 1137–1213) je u svom *Dnevniku putovanja na sever* (北行日錄, beixing rilu) zapisao sledeće: *Ovde je Liang Sjaovang imao prestonicu Hana. Njegov Vrt zeca, Ravna terasa, Jezero vrba i Obala divljih ptica su još uvek tu. Tu je i pet stena iz vremena Zaraćenih država.* (1. januar 1170.)

Mada voda i građevine mogu imati dominantan položaj u vrtnom predelu, osnovu gotovo svakog *ding*-a, pre svega, čine formacije kamena i zemlje. Ove tvorevine najčešće određuju karakter svih drugih elemenata u vrtu. One čine da neku vodenu površinu vidimo kao reku, planinski potok, jezero ili morski zaliv. U zavisnosti od konfiguracije terena i sasvim jednostavno zdanje može se pojaviti kao blistava dvorana, skrovita koliba ili kao kula na vrhu brega. Vrtne planine se naizmenično nameću kao primarni ili sekundarni motiv, čas razdvajajući, čas povezujući druge delove *ding*-a i održavajući balans među vrtnim predelima različitog karaktera. Čak i kada se sasvim očigledno pojavljuje kao glavni motiv prostorne kompozicije, vrtna planina ne mora biti ujedno i glavni instrument umetničkog izraza. Pre bi se moglo reći da ona služi kao medijator - pozornica na kojoj se različite i često čak oprečne prostorne situacije sučeljavaju. Pod takvim okolnostima, vrtna zdanja kao sekundarni motiv, pažljivo struktuirana i pozicionirana u skladu sa svojom ulogom, predstavljaju čitljiv izraz osnovne zamisli kreatora vrta i opšteg karaktera prostorne celine. Zato većina *ding*-ova, uprkos tome što su primarno definisani konfiguracijom vrtnih planina, češće nose naziv objekta koji su u njima smešteni.

U oblikovanju predela kamen je korišćen na tri osnovna načina: kao samostalna likovna kompozicija sa naglašenim skulpturalnim svojstvima, kao narativni element sa naglašenim simboličkim svojstvima i kao funkcionalni element. Na mikro planu kamenom su formirani prizori a na makro planu složene prostorne situacije. To je ono što je u tradicionalnim promišljanjima o vrtnom predelu nazivano *gledanjem iz bliza* (jinkan, 近看) i *gledanjem iz daleka* (yuanguan, 远观). Mikro i makro planovi su u kineskom vrtu najčešće refleksije jedan drugoga. Tako je u *Vrtu šume lavova* u Sudžou tradicionalni motiv poznat pod nazivom *kamena šuma* interpretiran na tri različita načina – kao prizor, kao simbolička prostorna interpretacija i kao realna prostorna situacija. Krećući se kroz stambeni deo poseda posetilac bi najpre naišao na malu vrtnu enklavu između jedne dvorane, koridora i zida koji je odvaja od vrta. U tom prostoru smešteno je nekoliko sasvim malih stena sa dubokim vertikalnim brazdama, tako da prema beloju površini zida izgledaju kao slika nazubljenih, visokih blokova kamena, naslonjenih jedan na drugi. Odatle se kroz niz drugih objekata dolazi do poslednjeg dvorišta stambenog kompleksa gde nekoliko samostalnih stena i kamenih kompozicija ispunjavaju prostor usmeravajući posmatrača da krivuda između njih. Ovako organizovan prostor stvara utisak da se posmatrač kreće na velikoj visini kroz šumu planinskih vrhova. Iz ovog dvorišta ulazi se u centralni deo vrta gde se ispred *Verande što pokazuje na čempres* (zhibo xuan, 指柏軒) uzdiže ogromna vrtna planina, sačinjena od vertikalno postavljenih i oštro nazubljenih stena koje okružuju objekat poznat pod nazivom *Klanjanje i grljenje vrha stene - pokazivanje čempresa sa osmehom*. Za ovu kamenu šumu kaže se da njene stene nisu rasute u prostoru već da prostor teče između njih. Sliku poznatu kao *leteći zmaj* (fei long, 飞龙) nadopunjuje ogroman čempres iz Juan perioda.

3.2.1 Š² - kamen i stena u vrtu (shi, 石)

Sasvim mali kamen interesantog oblika, teksture i boje, postavljen na pijedestal, ili nešto veći komad stene koji izranja iz tla, u kineskom vrtu figurira kao *prirodna* skulptura sa svim pripadajućim estetskim svojstvima. Ove skulpturalne tvorevine formirane su na niz veoma različitih načina.

Usamljeni voljeni kamen (gushang shi, 孤赏石) je kompozicija sastavljena od jedne ili nekoliko pažljivo odabranih i međusobno uklopljenih stena. Veoma retko je ovakva *vrtna skulptura* sazdana tako da podseća na neku ljudsku priliku, biljku ili životinju. Ona uglavnom interpretira samu sebe a ne neki drugi prirodni oblik. Cilj je da se prikaže *unutrašnja priroda* kamena kao kosmičkog elementa i planinskog vrha kao vidljivog znaka koncentracije polja *či*. Zbog toga je oblikovanje ovakvih kompozicija uglavnom usmereno ka izražavanju pokreta (dong, 动) i ritma (yun, 韵) čime se stvara utisak da se radi o živoj stvari. Pokušavajući da definiše suštinu oblikovanja vrtno skulpture Āi Čeng kaže da je *njen teži i širi deo na vrhu a tanji i uži na dnu, tako da stena leti i pleše*²¹.

Osnovni estetski koncept vrtno skulpture je tradicionalno naznačen izrazom od četiri rimujuća karaktera - *tou, šou, lou i džou*. Kako u klasičnim tako i u savremenim tekstovima ovi atributi su veoma različito tumačeni i u istoj meri su različito prevedeni na druge jezike. Relacije među elementima izraza nikada nisu jasno ustanovljene ali se svakako mogu sagledati kao niz asocijacija na pokret sadržan u svakom od njih. Reč **tou** (透) u kineskom jeziku doslovno znači prodirati. To prodiranje se podjednako odnosi na kretanje vode i vetra pod čijim uticajem su nastali otvori u stenama kao i na naš pogled u i kroz njih. U kineskoj tradicionalnoj misli, pažljiva opservacija podrazumeva proces koji je u odnosu na posmatrani objekat dvosmeran - prema njemu i iz njega. Li Ji (Li Yi, 李漁) je u 17. veku pisao da vrtno planine moraju imati *otvore poput pećina, ni previše male ni velike*, da bi čovek *ne izlazeći iz svoje sobe mogao sa njima da komunicira... tako da ta dva prostora čine jedno*²². Jedinstvo spoljašnjeg u unutrašnjem često je u klasičnoj literaturi interpretirano kao *prodiranje* jednog u drugo.

Reč **šou** (shou, 瘦) znači tanak, vitak i sugerise krhkost i lakoću. Naravno, stena u svojoj prirodi je sve samo ne laka i krhka. U tekstovima Ming i Čing perioda ovaj se estetski atribut objašnjava unutrašnjim stanjem stene u kojem se ona *uzdiže u svojoj uspravnoj osamljenosti*. (duli duanyan, 独立端严). Džang Daj (Zhang Dai, 张岱) je u *Zapisima o snu iz Tao Ana* (Taoan mengyi, 陶庵梦忆) opisao stenu sa tri vrha (san feng, 三峰) u Vang vrtu (Wang yuan, 汪园):

*Našao sam jednu belu stenu, koja je bila stopu visoka a dve dugačka.*²³ *Izgledala je ludo (chi, 痴). Njena je lepota baš u toj ludosti. Onda sam našao jednu crnu stenu, osam stopa široku i petnaest visoku. Bila je veoma mršava (šou) i njena je lepota baš u toj mršavosti.*

Primetimo da je za razliku od crne, bela stena polegnuta u ležeći položaj koji sugerise mirovanje a da je pokrenutost forme izražena neobičnim atributom *lud* (chi). U starim kineskim tekstovima često su korišćeni izrazi kao što su *staro i trapavo* (guzhuo, 古拙) ili

²¹ Ji Cheng, *Yuan Ye*, knjiga 3, Podizanje planina: *si you fei wu shi*, 似有飞舞势.

²² Citirano u Ji Cheng, *Yuan ye*, isto poglavlje.

²³ U originalu se koristi zhang – deset kineskih stopa je jedan zhang

tupavo i detinje nespretno (wanghang, 顽夯) da bi se označio estetski kvalitet koji se može opisati kao prirodna jednostavnost, nesavršenost i nedovršenost formi. Dela književne i likovne kritike posebno slave umetnička dela koja pokazuju *grubost* iskonskih uzora i *nedovršenost* kao preduslov za izražavanje tendencije kretanja i rasta. Savršeni, konačni i nepromenljivi geometrijski oblici u Kini nikada nisu smatrani lepim. Džang Dajeva bela stena svoju *ludost* crpi iz jednostavne razigranosti senki, dok crna stena svoju elegantnu *mršavost* pokazuje odsustvom igre senki i svedenošću oblika koja se nameće odsustvom vidljivih detalja. Za razliku od uobičajenog evropskog razumevanja umetnosti, Kinezi su savršenstvo tražili u ravnoteži ovakve dve pojavnosti izbegavajući svaki okvir, zaokruženost kompozicije i krajnju doteranost izraza. U tome leži i osnovna razlika između tradicionalnog japanskog i kineskog vrta. Zbog savršene doteranosti i doradenosti svakog detalja u japanskom vrtu Kinezi su ga smatrali podjednako mrtvim koliko i geometrijske forme u evropskom vrtu.

Treći atribut **lou** (lou, 漏) se najčešće prevodi kao kapanje, curenje, i odnosi se na određenu teksturu stene. Smatralo se da su najlepše one stene čija bi tekstura nagovestila slivanje kapi kiše veoma sporo i pažljivo odabranim pravcem. Ovaj atribut je izveden ne samo iz asocijacije na pokret već i na zvuk koji obično prati takvo kretanje. U *Umeću građenja vrta* stene su često opisane kao *ling long*, (玲珑) odnosno, kao one koje svojim izgledom odgovaraju zvuku pločice od žada. Poslednji od četiri atributa kamena je **džou** (zhou, 皱) - izboran, naboran, i odnosi se na takvu strukturu kamena koja bi omogućila ritmičku promenu oblika dnevnim kretanjem senki.

Ovom tradicionalnom nizu odlika stene treba dodati isto tako često korišćen atribut **linglong** (linglong, 玲珑) – onaj kvalitet koji se povezuje sa zvonkim, metalnim zvukom kada se udari kamenom o kamen ali i izgled stene koji asocira na preplitanje tonova kakve poznate melodije. Za četiri najčuvenija samostalna planinska *vrha* (feng, 峰) u vrtu, tvrdi se da nose sve ključne odlike ali da u svakom od njih po jedna dominira nad ostalim. Struktura *Linglong vrha* u Šangaju mogla bi se predstaviti kao kontinuirana izuvijana linija kakvu ocrtava vrh dirigentske palice. Njoj su suprotstavljene dve *tupave* stene teškog, nemog, i nedovršenog oblika koji se gubi u praznini između njih. Raspored masa na *Vrhu srećnog oblaka* asocira na razigranu šaru kakvu na jakom vetru često čini komešanje, uvrtnje i preplitanje oblaka na nebu. Tu se jasno očitavaju zavojiti *prodori* jednog oblika kroz drugi. Velike šupljine povezane naglašenim brazdama i kanalima kod *Vrha krune oblaka* u Liu vrtu čine vidljivim smenu *prodiranja* i *curenja* dok *Vrh uvrnutog oblaka* u Hangdžou igra i pleše svojim zavojitim naborima i dubokim borama.

Sl. 11 Četiri znamenita vrha

(a) *Linglong vrh* (linglong feng, 玲珑峰), Ji vrt u Šangaju, (b) *Vrh srećnog oblaka* (ruiyun feng, 瑞云峰), nekada u istočnom delu Liu vrta, danas u vrtu Desete srednje škole u Sudžou, (c) *Vrh krune oblaka* (guanyun feng, 冠云峰) u Liu vrtu u Sudžou, (d) (zhouyun feng, 绉云峰) u Hangdžou.

Slika planine na zidu – *čjaobi šan* (Qiao bi shan, 峭壁山) je skulpturalna kompozicija u kojoj je ispred belo okrečenog zida aranžirano nekoliko interesantnih stena i biljaka tako da iz daleka izgleda kao naslikan predeo. Javlja se kao direktan izraz tradicionalnog koncepta po kojem *umetnička zamisao leži u poetičnosti slike* (shiqing huayi, 诗情画意). Ovakav prizor je kao samostalan *ding* najčešće smešten u male vrtne enklave uz verande i između objekata. Ći Čeng ih ukratko opisuje:

Planine, u vrtu zvane liticama, grade se uz sam zid, koji belo okrečen izgleda kao papir a stene su poput slike na njemu. Onaj što ih kreira neka prati prirodne brazde i vene stene imitirajući rad četkice starih slikara. Neka se na ovim stenama zasadi beli bor sa Huang planina, prastara šljiva i tanani bambus.²⁴ Posmatranje ovakvog prizora kroz kružni prozor je poput lutanja po slici u ogledalu.

Poseban vid *slike na zidu* poznat je pod nazivom *kameni izdanci bambusa* (shisun, 石笋). Ovde se umesto uobičajenih vrtnih stena koristi tri do pet komada stalaktita pobodenih u zemlju između bambusa. Jedan od najlepših primera nalazi se u malom dvorištu (huabu xiao, 花步小筑) Liu vrta.

Sl. 12 Slika na zidu:
(a) malo dvorište u Liu vrtu, (b) u ramu mesečevih vrata, (c) savremena kompozicija, autor Dong Yugan (董豫赣) zid muzeja u Sudžou, (d) šuma bambusovih izdanaka.

Penjuće kamenje - *dengdao* (蹬道) su glatke stene koje poput stepenica izviruju iz tla taman toliko da omoguće lagodan pristup platformi nekog objekta ili vrhu vrtne planine. One nisu direktan znak funkcije već sekundarna asocijacija na nju. Tu je funkcija sakrivena namernim izostavljanjem pravilnog ritma okomitih i horizontalnih ravni te se promena kretanja rukovodi mogućnošću višestrukog izbora. Ći Čeng u odeljku koji se odnosi na postavljanje stena ispred visokih vrtnih zdanja²⁵ kaže:

Uz jedan kraj visokih dvorana što gledaju na sve četiri strane postavite planinu. Kad je planina glatka uz nju se lako penje te je zgodno da se popnete u ovo zdanje sa koga vidik puca nadaleko. Tada vam zaista ne trebaju stepenice.

Guanjin dvorana u Liu vrtu je potpuno integrisana u vrtu planinu čije stenje uz *penjuće kamenje* vešto prikriva izgled stepenica koje vode na drugi sprat objekta.

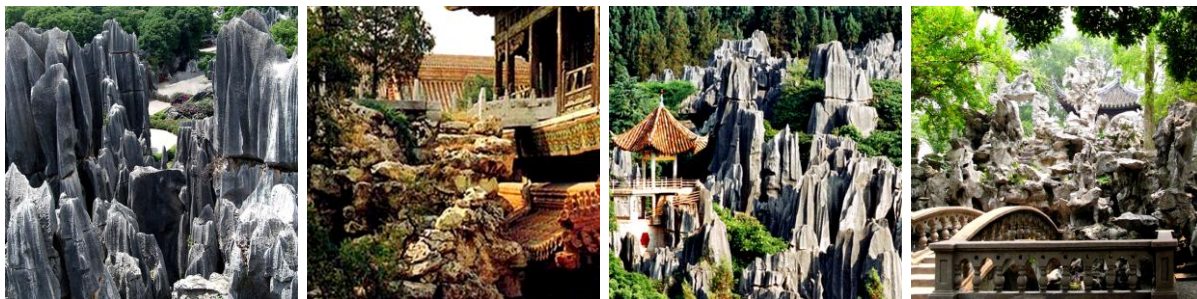
²⁴ Beli bor, šljiva i bambus su tradicionalna slikarska tema poznata kao *tri prijatelja zime*. *Huang shan* su čuvene planine u Anhvej provinciji, čest motiv u pejzažnom slikarstvu.

²⁵ Odeljak 3.8.4

3.2.2 *Dja šan* - vrtne planine (jia shan 假山)

Oblikovanje vrtne planine (sushan, 塑山) uglavnom prati izraze ustaljene u tradiciji pejzažnog slikarstva. To podrazumeva da telo brega najčešće čini ritmični sled uzvišenja i udubljenja. Konture obično liče na one kod planinskih venaca što se tradicionalno opisuje kao *ležeći zmaj*, sklupčan, sa uzdignutom glavom i spuštenim repom. Kod oblikovanja vodi se računa da u ukupnoj kompoziciji učestvuje što veći broj stilizovanih formi koje prikazuju podnožja (shanlu, 山麓), vrhove (shanding, 山顶), grebene (shanji, 山脊) razgranate poput vena (shanmo 山脉), obronke (shanbo, 山坡), sedla (shan an, 山鞍) i mnoge druge oblike morfologije tla. Kada je reč o tehnici oblikovanja vrtne planine u klasičnoj literaturi nalazimo tri posebno imenovana načina - *građenje planina* (zhushan, 筑山) usađivanjem vertikalno uzdignutih stena u tlo, *ređanje stena* (dieshan, 叠山) u slojevima, kao kod zidanja kamenim blokovima, i *uklapanje stena* (duoshan, 掇山) gde se korišćenjem prirodnih udubljenja i ispupčenja kamen naglavljuje jedan u drugi. Vajanje (zaoshan, 凿山) u već postojećem vrtnom bregu, podrazumeva dubljenje niša, prolaza i pećina. Visina vrtne planine, čak i kada je reč o sasvim maloj kompoziciji naslaganog kamena, nikada nije manja od 1,5 metara, tako da bar delimično zaklanja vidik ili omogući primetnu promenu perspektive kada se na nju popnete. Velike vrtne planine prosečno su visoke 10-12 metara ali se izuzetno mogu naći i one do punih 30 metara visine.

Kamena šuma (shilin, 石林) je vrtna planina koja je svojim najvećim delom pokrivena visokim formacijama stena. Gledana spolja ostavlja utisak rasprostrtog planinskog venca dok je unutar njenog polja formiran ambijent gorskih prolaza na kojima stenoviti vrhovi naizmenično zaklanjaju i otvaraju vidike na odabrane okolne predele. Ovakva kompozicija manjih razmera koristi se kao kameni paravan, **zaklon** koji krije one delove vrta koji se ne uklapaju u koncept nekog izdvojenog predela ili jednostavno ograničavaju pogled da bi izazvale odgovarajuću reakciju posmatrača. Kamene šume velikih razmera su često formirane kao **lavirint** koji produžava kretanje u ograničenom prostoru i pruža priliku da pažnja posmatrača bude usmerena na veći broj različitih ambijentalnih celina.

Sl. 13 Kamena šuma

(a) predeo nedaleko od Kunminga, (b) vrtna planina u Čjenlongov vrtu potpuno zaklanja prizemlje dvorane *Cvejšang*, (c) savremena senica izranja iz Jinanške *Kamene šume*, (d) senica proviruje iz kamene šume u severoistočnom delu *Vrta šume lavova* u Sudžou.

Posebnu vrstu *kamene šume* čini vrtne predeo oblikovan po uzoru na tri istoimena područja veoma neobičnih krečnjačkih formacija u Jinanu, oko 120 kilometara istočno od Kunminga. *Velika, Mala i Naigu kamena šuma* (乃古石林) kriju Dugo (长湖) i Mesečevo jezero (月湖), Veliki prepleteni vodopad (大叠水) i pećine Blagonaklonog oblaka (芝云洞) i Neobičnog vrha (奇峰洞). Ovakvi prirodni krajolici koji su nastali raspadanjem stena su na bezbroj načina interpretirani u mnogim klasičnim i modernim vrtovima.

Zakloni - *jing bi* (yingbi, 影壁) su male vrtne planine na samom ulazu u vrt koje sprečavaju pogled u dubinu predela. Najčešće se postavljaju tako da već na početku ostave mogućnost izbora nekoliko pravaca kretanja od kojih svaki otkriva drugačiji izgled pejzaža koji sledi. Veština oblikovanja *zaklona* leži u tome da se njegovim delovima spretno nagovesti ona slika predela koju taj deo vrtne planine skriva. Tipičan zaklon na ulazu u zamišljeni *Vrt Velikog pogleda* opisan je u romanu *San u crvenom paviljonu* :

Da nema ove planine ceo vrt videli bismo čim uđemo a to bi bila prava šteta... ovako nešto može da pojmi samo izuzetan graditelj vrta... Na minijaturnoj planini videše krševite i hrapave bele stene koje su podsećale na zveri i čudovišta. Neke u ležećem a neke u uspravnom položaju, prošarane mahovinom, ili tek sa po nekom puzavicom odozgo i jedva primetan krivudavi i uski puteljak između njih.

Slična kamena tvorevina može se naći i na drugim mestima u vrtu i tada se naziva *ping bi* (屏蔽). Ove vrtne planine služe tome da zaklanjajući čas ovaj, čas onaj pogled, provociraju radoznalost posmatrača i otkrivaju mu uvek različit izgled jednog te istog predela. *Zakloni* se takođe koriste da deo vidljivog pejzaža svedu na meru koja odgovara nekom određenom doživljaju kao što je to opisano u Ou Jangsjuovoj *Pesmi o kamenom zaklonu učenog Vua*:

*Samotni Kameni paravan izranja iz oblaka,
Na njegovim stazama odavno nema ljudskih tragova.
Donosim vino i pijan pod paravanom ležim,
Preko hiljadu vrhova posmatram blistavi jesenji mesec.*

Planinski venac (feng luan, 峰峦) obično poput kakvog paravana zaklanja spoljašnje zidove vrta nagoveštavajući mogućnost njegovog daljeg prostiranja. Vrhovi ove vrtne planine su manje istaknuti, zaobljeni su i prepliću se jedan iza drugog da bi stvorili iluziju veće dubine prostora u kojem su smešteni. Mogu biti sasvim niski, tek toliko da spreče pogled preko njih ali se mogu i visoko uzdizati iznad okolnih zidova da omoguće *pozajmljivanje predela* koji se nalaze izvan samog vrta. Gotovo svaki planinski venac oblikovan je tako kao da je dosledno poštovano *Đi Čengovo* uputstvo: *Vrh mora biti negde visok, negde nizak i najbolje je da se ređa haotično. Njegova lepota je u praćenju slučajnih linija predela a ne u uniformnosti naizmeničnih redova.*

Lavirint je najprikladnije ime za stene koje su tako gusto raspoređene da u malim vrtovima zauzimaju gotovo čitavu njihovu teritoriju. Za ovu formaciju je karakteristična stalna smena pogleda iz jednog u drugi njen deo sa paralelnim fragmentima neposredne okoline. Ovo je u tradicionalnoj teoriji vrta poznato kao *pogled spolja-unutra*. Kada se ova kompozicija stena posmatra sa spoljašnje strane izgleda poput guste šume stena koja zaklanja veliki deo vrta. Kada se posmatra iz njene unutrašnjosti, iz njenih praznih prolaza, niša, šupljina i pećina, onda izaziva osećaj neprekidnog kretanja kroz planinski predeo. Relativno mali vrt *Planinska vila okružena lepim* (huanxiu shanzhuang, 环秀山庄) u Sudžou, čine samo jedna vrtne planina, proplanak i jezerce. Pa ipak, kretanjem između visokih stena, kroz pećine, uzane prolaze, minijaturne useke i kanjone, stalno se penjući i silazeći sa uzvišenja, čas ulazeći u neko proširenje ili otvoren plato, čas izlazeći iz njega - čovek ima utisak da beskonačno luta nekim bajkolikim predelom. Sa svakim korakom otvaraju se nove vizure, iza stena se neočekivano pomaljavu najrazličitije slike vrtnih pejzaža. To je upravo ona situacija koja je u tradicionalnoj teoriji vrta opisana kao *hiljade lica vidika u jednom jedinom pedlju* (chifu qianli, 尺幅千里).

Cvetne terase (huatai, 花台) spadaju u onu vrstu prostornih kompozicija, sazdanih od prirodnih stena, kod kojih je funkcionalnost primarna odlika. Građene su u obliku velikih žardinjera u kojima su sađeni najrazličitiji cvetni aranžmani. U Čing periodu postale su popularne i cvetne terase pravilnog geometrijskog oblika čije stranice su bogato ukrašavane reljefom. Čuvena je *Terasa božura* (mudan huatai, 牡丹花台) južno od Hanbi dvorane u Liu vrtu. U manjim vrtovima često su građene kaskadne cvetne terase (shuangceng huatai, 双层花台) da bi raspoloživi prostor bio što bolje iskorišćen i da bi se stvorio utisak što dubljeg i složenijeg prostiranja zelenila. Predeo sa južne strane *Dvorane šljivinog cveta* (meihuating, 梅花厅) u Vrtu zadovoljstva (yi yuan, 怡园) ispunjen je cvetnim terasama koje se u više nivoa penju do samog vrha okolnih zidova.

Sl. 14 Cvetne terase

(a) Terasa božura, Liu vrt, (b) visoke cvetne terase u Vrtu zadovoljstva, (c) terase sa planinskim vrhovima i (d) kaskadne terase u Imperijalnom vrtu palate u Bejđingu.

Obale potoka i jezera u vrtu su tek u po nekom vrtu formirane isključivo od nabijene zemlje (tu-an, 土岸). Pa ipak, među mahom kamenitim obalama, tu i tamo se travnata površina spušta do vode odakle šiblje i drugo nisko rastinje povija svoje grane nad njom. Ovakva slika je naročito česta na mestima gde je potrebno sakriti krajeve vodene površine i stvoriti utisak njenog neograničenog prostiranja. U oblikovanju vrta planine i vode su nerazdvojni elementi. Karakter vodenih površina je uglavnom određen formiranjem njihovih granica. Obale utvrđene pravilnim kamenim blokovima (bo-an, 驳岸) javljaju se samo tamo gde je namera bila da se prikaže ambijent gradskog kanala, pristaništa ili kod terase koja duboko zadire u jezero. U svakom slučaju, ovakvo utvrđene obale nikada nisu previše dugačke i njihova pravilna kontura je uvek narušavana formacijama stena prirodnih oblika koje se obušavaju u vodu.

Naslagane stene se najčešće koriste da uobliče jezera i potoke u vrtu. Uglavnom su korišćene dve vrste stena: *taihu* stene koje su cenjene zbog njihove elaboratne strukture i *huangš* stene koje se odlikuju mnogo kompaktnijim izgledom velikih planinskih blokova. Kod korišćenja *taihu* stena posebna pažnja posvećena je balansu i ritmu – (gaodi qifu, 高低起伏) koji se najčešće uspostavljaju tako što se stene ređaju veoma nisko dužinom prolaza i staza da bi se podizale prema manje pristupačnim delovima vrta. Gde su niske kamene tvorevine duž obala suviše duge, dva ili tri visoka kamena bloka uzdižu se iz vode tvoreći naglašeni kontrast monotoniji horizontalnih linija.

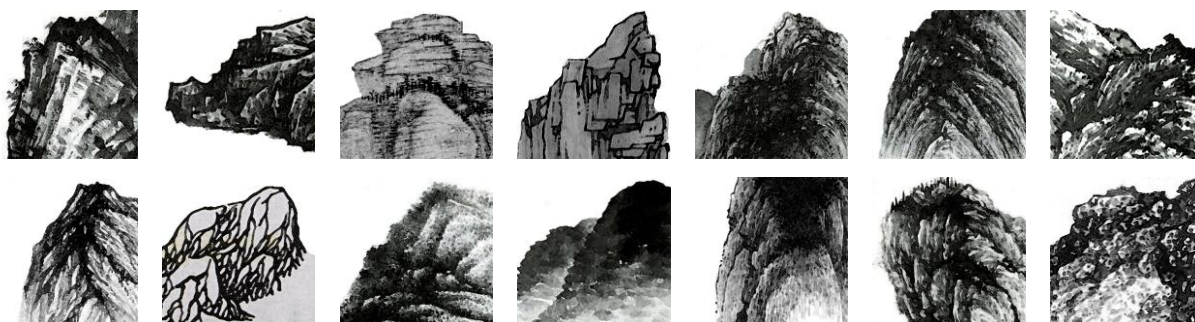
Huang shi stene su pogodne za konstrukciju veoma niskih i ravnih obala kao i za građenje platformi nad vodom. Koriste se takođe i za nogostupe (bushi, 步石) i prevlake izdignute svega nekoliko santimetara iznad vode da bi se stvorio doživljaj hodanja po vodenoj površini. Veoma omiljena upotreba ovog kamena je postavljanje velikih blokova tako da štrče, uznose se nad površinom vode. Ova kompozicija je poznata kao *š đī* (shi ji, 石矶) i često se koristi

kao balansirajuća pozadinska scena za visoke litice i strme stepenaste staze (deng dao, 磴道). Ponegde je krivudavi ritam obale isprekidan stepenastim kamenim pločama (ta bu, 踏步) koje se spuštaju do same površine vode.

3.2.3 Oblikovanje vrhova i vrtних planina

Planinski vrhovi²⁶ i vrtne planine su zapravo prostorne interpretacije piktoralizovanog pejzaža te se njihovo oblikovanje najvećim delom oslanjalo na uzore iz tradicionalnog slikarstva. Velike *planinske vrhove* je bilo veoma teško pronaći i još teže izvaditi iz reke ili jezera, pa ih onda bezbedno i u jednom komadu dopremiti do vrta. Zato su često ove stene zapravo sastavljane od spretno odabranih i uklopljenih različitih komada. Obično su građene međusobnim užljebijvanjem i učvršćivane uz pomoć drvenih i gvozdениh klinova, pa čak i livenjem metala u unapred pripremljene utore. Potom bi se spojevi maskirali mešavinom različitih materijala; glinom i pirinčanom pastom u koju su dodavani kamena prašina, stipsa, kvarcni pesak, kudeljna vlakna, kreč i boja u prahu. Ovi delovi su redovno dorađivani različitim dletima da bi se ujednačila tekstura materijala. Oblik i raspored pojedinačnih stena pratili su uobičajene obrasce koji su se tokom vekova iskristalisali u tradicionalnom slikarstvu.

U delima koja su se bavila vrtним umećem veština oblikovanja samostalnih kamenih formacija definisana je kao uspostavljanje balansa suprotnosti (qiaoyu duibi, 巧于对比). Kod izbora kamena set odgovarajućih suprotnosti čini: prazno/puno (xushi, 虚实) naborano/ravno (zhouping, 皱平), mirujući/pokrenut (jingdong, 静动), sakriveno/otkriveno (zanglu, 藏露), nevidljivo/vidljivo (yinxian, 隐显), jasan/mutan (mingyin, 明暗)... Kada su učeni poštovaoci vrtova pisali o rasporedu stena i formiranju kamenih kompozicija usaglašavali su glavno/sporedno (zhuci, 主次), veliko/malo (daxiao, 大小), daleko/blizu (yuanjin, 远近), lako/teško (qingzhong, 轻重), visoko/nisko (gaodi, 高低), razmaknuto/primaknuto (fenhe, 分合), rašireno/sabijeno (shu mi, 疏密), skupljeno/rasuto (jusan, 聚散), poniruće/izdižuće (jintui, 进退) i mnoge druge relacije u prostoru.

Sl. 15 Potezi četkicom (cunfa, 皴法)

Udarac velikom sekirom (大斧劈皴), malom sekirom (小斧劈), gvozdene trake (折带皴), konjski zubi (马牙皴), bivolja dlaka (牛毛皴), beleg od hitaca (弹涡皴), češljana konoplja (披麻皴) kratka i dugačka, lotosove žilice (荷叶皴), crne tačke, Mijeve tačke (米点皴), kapi kiše (雨点皴), glava oblaka (卷云皴) i lice duha.

²⁶ Kompozicije samostalnih stena u vrtu nazivane su prema likovnim uzorima kao usamljena stena za uživanje (gushang shi, 孤赏石), jedinstvena (qishi, 奇石), neobična (guaiishi, 怪石), otmena (yashi, 雅石) čudesna (yi shi, 异石), zabavna (wanshi, 玩石), vešta (qiaoshi, 巧石), interesantna (qushi, 趣石), dragocena (zhenshi, 珍石)...

Kod vrtnih planina raspored kamena, zemlje, mahovine, trave i žbunja treba da predelu daje izgled koji se na slikama dobija odgovarajućim potezima četkice. Sedam osnovnih poteza ustanovio je krajem Ming epohe poznati slikar i teoretičar Li Liufang (李流芳) na osnovu čijih skica i zapisa je Šen Sinjou (Shen Xinyou, 沈心友) 1679. godine objavio *Slikarski priručnik Vrta zrna slačice* (jieziyuan huazhuan, 芥子園畫傳)²⁷. Vremenom su pridodata iskustva i kasnijih slikara pa se broj različitih načina slikanja planina popeo na petnaestak uzora.

3.2.4 Kreatori vrtnih stena i planina

Sve do 14. veka i umetnici i talentovane zanatlije koji su se bavili oblikovanjem pojedinačnih skulpturalnih kompozicija stena i podizanjem vrtnih planina, ostali su potpuno anonimni uprkos tome što su najčešće upravo oni bili nosioci prostornog koncepta vrtova. Među prvim poznatim imenima profesionalnih graditelja *planina i vrhova*, početkom Ming perioda, u *Beleškama o šetnji Zapadnim jezerom* (xihu youlanzhi, 西湖游览志) pominje se Lu Planinotvorac (ludie shan, 陆叠山)²⁸ iz Hangdžoa. On je hvaljen zbog umešnosti da pronade komade kamena veoma neobičnih oblika i zbog spretnosti sa kojom ih je uklapao u velike kompozicije. Građenje vrtnih pejzaža je tražilo slikarsko iskustvo u stvaranju simboličkih formi koje bi odražavale duh planine i njihovo prenošenje u realni prostor. Mnogi pejzažisti su se okušavali u ovom umeću.

Džang Nan-jiang (Zhang Nanyang, 张南阳, 1517 - 1596) je zapamćen kao prvi među uspešnim slikarima koji su se potpuno posvetili gradnji vrtova. Zbog toga su ga savremenici zvali *čovekom ležećih planina i stena* (woshishan ren, 卧石山人). Njemu se pripisuje nekoliko stena u šangajskom *Ji vrtu*, planinski predeli takozvanog *gornjeg, srednjeg i donjeg zaklona* u *Vrtu planinskog zaklona* (yanshan yuan, 弇山园) u Tajcangu i vrtne planine u *Vrtu sunčevog puta* (rishe yuan, 日涉园)²⁹ koji se nalazio u Tajdžou.

Sl. 16 Vrt sunčevog puta
Drvotisak, ilustracija u Chen Suoyun, *Zhusu tangcang gao*, (竹素堂藏稿), 14 svezaka.

Ovaj vrt je zapravo izdvojen i temelno preuređen deo prirodnog predela, oblikovan tako da celoj oblasti daje potpuno novo značenje i poseban smisao. Smatra se da su tri stene u današnjem Čjao vrtu originalne kreacije Džanga Nanjanga mada ni jedna u potpunosti ne odgovara prikazu stena na ovoj slici.

Učeni i talentovani vlasnici su uglavnom sami ili uz pomoć nadarenih prijatelja osmišljavali vrtne predele i nadgledali njihovu realizaciju. Tu su graditelji bili samo puki izvršioци radova. Vremenom je, naročito među bogatim trgovcima, bilo sve više onih koji su usled skromnih znanja sve morali da prepuste drugima. Tako su se pojavili i prvi profesionalni kreatori vrtova. Zato se dešavalo da vrtovi, obično poznati po imenima svojih vlasnika, sada postanu poznatiji

²⁷ Li Liufang je bio zet čuvenog dramskog pisca i graditelja vrtova Li Jia koji je napisao predgovor za ovaj priručnik. Samo delo je plod rada četvorice autora: Wang Gai (王概), Wang Shi (王翬), Wang Nie (王穉) and Zhu Sheng (诸升).

²⁸ Poznat u kasnijim pisanjima i kao Lu Š' (Lu Shi, 陆氏) ili Ji Tje.

²⁹ Danas se na ovom mestu nalazi Vrt Čjao (Qiaoyuan, 乔园).

po imenu umetnika koji ih je osmislio. Tako je *Ji vrt* u Nansjangu ostao zapamćen po **Džu Lindžengu** (Zhu Linzheng, 朱邻征), tvorcu njegovog većeg dela.

Džou Bingdžong (Zhou Bingzhong, 周秉忠), zvani *Crveni izvor* (dan quan, 丹泉), poznat je po uspešnim tehničkim rešenjima za gradnju vrtnih pećina, dovoljno dubokih i prostranih da su se u njima mogle čuvati gromade leda za vrele letnje dane. U vrtu *Planinska soba prikrivenog sklada* (洽隐山房) koji je danas poznat kao *Huei jin vrt* (Huiyin yuan, 惠荫园) u Sudžou, 1649. godine izgradio je pećinu *Soba male šume* (xiaolin wu, 小林屋). Pećine i zasvođeni prolazi kroz vrtnu planine postali su veoma popularni ali je kao najčudenija Bingdžongova kreacija ipak ostao zapamćen *Vrh krune od oblaka* (guanyun feng, 冠云峰) u *Lju vrtu*.

Vremenom je umetnost vrtnih *planina i vrhova* postala porodični posao. **Džang Lijen** (Zhang Lian, 张涟, 1587-?), zvan *Južni zid* (nanyuan, 南垣), je među prvim profesionalnim graditeljima vrtova kojeg su nasledili njegovi sinovi. Rođen je u Huatingu i veoma mlad je postao poznat po svom umeću. Tokom pedeset godina plodnog rada osmislio je veliki broj vrtnih pejzaža širom Điangnan regije. Prve vrtove izgradio je za svoje prijatelje - *Fušvej* (fushui yuan, 拂水园) za Čjen Jia a *Džuting* (zhuting yuan, 竹亭园) za poznatog pesnika i dramskog pisca Vu Vejea (Wu Weiye, 吴伟业, 1609–1671) koji je o tome ostavio nekoliko zapisa. Od ovih zapisa, preko Huang Džousingovog (Huang Zhouxing, 黄周星, 1611–1680) zamišljenog vrta u *Zapisima o sklepanom vrtu* (1674),³⁰ razvijena je slika čuvenog *Vrta širokog vidika* opisanog u romanu *San u crvenom paviljonu*. Nakon ovih početnih kreacija, Džang Lijen je uz pomoć četvorice sinova nastavio da radi kao profesionalni graditelj vrtova u Šangaju i okolini a potom se preselio u prestonicu gde je radio i na nekim imperijalnim posedima. Na žalost, od celog njegovog opusa ostali su samo tragovi u carskim vrtovima. Njegov sin Džang Žan (Dzang Ran, 张然) je u Kangsijevo doba kreirao delove dvorskog parka, Jingtai vrta u Nanhaju, Jingming vrt na Brdima izvora od žada i Vangsijev Ji vrt (王熙 怡园). Džang Sjong (Zhang Xiong, 张熊) je bio još jedan uspešni član ove graditeljske porodice koja je u istoriji vrta zapamćena pod zajedničkim umetničkim imenom *Gospoda planina Džang* (shanzi zhang, 山子张).

Sa razvojem graditeljske profesije pojavili su se i brojni tekstovi u oblasti teorije građenja vrta - stručne beleške i usput pribeležena estetička promišljanja, potom opisi, kritičke napomene i hronike pojedinih poznatih vrtova. Neki od ovih tekstova su štampani a neki su u rukopisnim prepisima kružili u užim intelektualnim krugovima. Na takvom materijalu i ličnom iskustvu Di Čeng je izgradio svoje delo pod nazivom *Umeće građenja vrta*. Među Đijevim kreacijama najpoznatiji su Vrt Vu (Wu yuan, 寤园), izgrađen za kancelara Vang Š' henga (Wang Shiheng, 汪士衡) i Dženg Juensinov (Zheng Yuanxin, 郑元勋) *Vrt senke* (ying yuan, 影园) u Jangdžou. Vrt senke je svojom kičicom ovekovečio Dung Čičang (Dong Qichang, 董其昌) čiji stav, da se sasvim nov, lični stil u slikarstvu gradi transformacijom stilova starih majstora, je uticao i na rad mnogih kreatora vrtova.

Od početka Čing perioda sve veći broj uglednih intelektualaca se bavio i gradnjom vrtova. Čuveni pisac, dramaturg Li Ji (Li Yu ili Li Liveng, 李渔, 李立翁, 1610-1680) je oblikovao *vrtnu planinu i vrhove* u *Vrtu zrna slačice* (jiezi yuan, 芥子园) u Beidingu, u *Vrtu od pola mua* (ban mu yuan, 半亩园) a 1678. godine, na obroncima jednog brega u Hangdžou uredio je i *Uzdignuti vrt* (ceng yuan, 层园).

³⁰ → Stanilaus Fung, Notes on the Make-do Garden, u časopisu Utopian Studies, Br 1. 1988.

Naslednikom Džang Lijena i najvećim poznavoцем vrtnog umeća smatra se **G' Jiliang** (Ge Yuliang, 戈裕良, 1764- 1830). On je tvorac najimpresivnijih kamenih predela u Sudžou – čudesnog lavirinta stena u *Planinskom posedu okruženom lepim i Vrta jedne senice kraj vode* (yixie yuan, 一榭园). U Jangdžou je projektovao *Vrt doline male posude* (xiaopangu, 小盘谷) a u Čangdzou *Zapadnu baštu* (Xi-pu, 西圃), *Žugao ven* (rugaowen yuan, 如皋文园) i *Luđing* (lujing yuan, 绿净园). Njegovo delo u Nandingu su *Vrt Pet borova* (wusong yuan, 五松园), *Vrt od pet mua* (wumu yuan, 五亩园) i *Jidženg pu* (yizheng pu, 仪征朴园). Kameni predeli i neobični vrhovi *Vrta laste* (yanyuan, 燕园) u Čangšuu su takođe deo bogatog opusa G' Jilianga.

3.3 ARHITEKTURA VODE

U kineskom tradicionalnom verovanju voda kao jedan od pet elemenata pripada ženskom, *jin* principu, severnom delu sveta, noći i mesecu. Već u tekstu *Ji-đinga*³¹ voda se kao *najbliža Dao-u* poredi sa *Vrhovnim dobrom* jer je na dobrobit *deset hiljada bića* a ipak se *ne uzdiže već je zadovoljna mestom koje bi ljudi prezreli*. Posebno je cenjena zbog toga što se njena enormna moć ne manifestuje kao prevladavajuća sila već se prilagođava i tiho prati prirodni tok stvari. Tako *slabo nadvladava jako a meko nadvladava tvrdo*³². Za Lao Cea voda je uzor valjanog ponašanja. Ona je takođe simbol kretanja, promena i kosmičkih ciklusa.

Ovladavanje znanjima i veštinama potrebnim za regulisanje vodnih tokova, te gradnju plovnih i kanala za navodnjavanje, je važna odlika ranog razvoja kineske civilizacije. Poreklo ovih znanja tradicionalno se pripisuje još mitskim carevima i junacima. Tako se i kroz prve istorijske zapise stalno ponavlja legenda kako je Veliki Ju (Da Yu, 大禹, 23/22 v.pne), treći vladar Sja dinastije, kopajući kanale i plućeci rečna korita, uspeo da ukroti Veliki potop. Ovo je, uz administrativnu podelu koja je omogućila uspešnu kontrolu teritorija i stanovništva, dovelo do brzog napredovanja ranih kineskih država. Izgleda da je još pri Čin dvoru postojala kancelarija koja se bavila sprečavanjem i saniranjem poplava ali se o njoj veoma malo može pouzdano reći. Do sredine Svej perioda, kada je osnovana prva Vodna uprava (du shui jian, 都水監), države su bile suviše male da bi mogle eksperimentisati sa velikim irigacionim sistemima.

Sl. 17 *Duđiangjen* sistem (Dujiangyan, 都江堰)

je izgrađen 256. godine stare ere. Od tada je redovno održavan pa se i danas koristi za navodnjavanje preko tri hiljade kvadratnih kilometara plodne zemlje. Njegov tvorac Li Bing (李冰) je izumeo jevtin, fleksibilan i efikasan način za upravljanje rečnih tokova, poznat kao *džulong*. Veliki tronošci od balvana i valjkaste korpe od traka bambusa, napunjene kamenom mogli su se unapred pripremiti. Tronošci bi se po potrebi pobadali u rečno dno. Zatim bi se platforme između njihovih kraka opteretile korpama sa kamenom koje su potom, niz asure spuštane u vodu dužinom prednjeg fronta.

Tokom Han dinastije izgrađena je mreža kanala kojom su kontrolisani slivovi pojedinih reka. Duđiangjen u Sečuanu, Džengguo u Šaansiju i Lingcí kanal u Gvansi provinciji, činili su sistem kontrole voda koji je jedinstven primer vrhunskog hidroiženjerstva tog doba. Znanja i iskustva stečena u naporima da se spreče poplave i održavaju plovni putevi uticala su i na razvoj vrtnog graditeljstva. *Zapadni vrt* (xi yuan, 西苑) u Svej Luojangu imao je veoma složen sistem velikih i malih jezera, povezanih brojnim meandrirajućim kanalima i potocima razuđenih obala, sa uvalama, rukavcima i mestimično razlivenim vodnim tokovima. U

³¹ Danas se predpostavlja da su *znanja* opisana u *Ji-đingu* bila zaokružena već u drugom milenijumu pre Hrista.

³² Dao de jing

istorijskim dokumentima potonjih dinastija često se pominje kao *Vrt vodenog pejzaža* (shuijing yuan 水景园). Smatra se da je Ono no Imoko³³ opisom ovog vrta stvorio predložak na kojem su kasnije razvijani vrtovi u Japanu.

3.3.1 Voda i vrtni predeo

Stvaranje *unutrašnjih slika*, način na koji pamtimo i reprodukujemo ono što vidimo, veoma mnogo zavisi od naših znanja i iskustava i obojeno je našim ukupnim kulturnim nasleđem. Sa druge strane, ove unutrašnje slike veoma utiču na način na koji posmatramo stvari oko sebe. U svojoj dugoj tradiciji, Kinezi su razvili svest o velikom broju interakcija u prirodi i piktoralizujući ih, stalnim mapiranjem stvorili su gotovo fizički osećaj krajnje apstraktnih pojmova kao što su *feng*, *qi* i sliku mnogih drugih manifestacija prostora kao dinamičnog polja nevidljivih sila i procesa. Ovo je snažno uticalo na način na koji je učenik Kinez sagledavao prostor oko sebe.

Materijalizujući opšte predstave o prostoru kao posebno satkane prostorne situacije, pretačući unutrašnje slike u podjednako stvarne i nestvarne vrtno predele, graditelji su se najvećim delom oslanjali na izražajna svojstva vode. Vodena površina zauzima najvažnije mesto u gotovo svakom kineskom vrtu. Ona je primarni izvor kako vizuelnog tako i emocionalnog karaktera vrtnog prostora. Preuzimajući boju i oblik predela u kojem se nalazi voda odaje svoje *jīn* atribute, da bi istovremeno, reprodukujući ih i nadahnjujući ih životom pokazala sve odlike *yang* principa. Tu uzvišenu, ciklično zaokruženu moć stvaranja sjajno je opisao Su Dungpo poredeći svoje pisanje sa vodom:

Moje pesme i spisi nalik su na izvorske vode koje odasvud naviru. Ravnicom, ta široka, beskrajna voda teče nenaporno i ravnomerno, hiljadama i hiljadama lija; kad naiđe na stenu ili planinu, ona je zaobiđe čudesno prilagođavajući svoje korito. Sve što mogu da previdim, to je da će ona teći kuda treba da teče, i da će uvek zastati tamo gde treba da zastane.³⁴

Smena punog i praznog, pokreta i mirovanja, iznenadna pojavljivanja i nestajanja, izviranje i uviranje koje rezultira doživljajem širenja i skupljanja ukupnog prostora, nadahnjuje vrtni predeo životom. U simboličkom smislu voda je u vrtu predstavljala onaj tvorački dijalog između Neba i Zemlje koji ga čini malim, privatnim svetom, ili čak univerzumom satkanim od slika predela između stvarnog i nestvarnog. U tmirnoj noći, sedeći na malom ostrvu ili na steni isturenoj nad površinom jezera, čovek je zatečen okružen zvezdama; iznad - nebeskim svodom i ispod - njegovom slikom na vodi. U zoru, na bledom jutarnjem suncu pramenovi izmaglice nad jezerom uzdižu ga među oblake a odbljesak sa stene što štrči iz vode vodi ga ka ostrvu besmrtnika u Istočnom moru. Voda je glavni izvor ovakvih vrtnih slika ispunjenih vizuelnim iluzijama i čulnim uzbuđenjima. Čak i u vrtovima koji su oskudevali u vodi, veštini oblikovanjem uz pomoć sekundarnih ambijentalnih naznaka i asocijativnim vezama stvarani su ambijenti koje je posmatrač prepoznavao kao predeo beskonačnog vodenog toka. Univerzalna slika vrtnog predela nalazi svoj literarni predložak u suptilno i znalački odmerenom opisu iz Ming perioda:

³³ Ono no Imoko je 607 i 608 godine, kao izaslanik japanske carice Suiko, boravio na dvoru cara Jangdia (隋煬帝, 569- 618), drugog vladara Svej dinastije.

³⁴ Lin Yutang, *The Gay Genius*, William Heinemann Ltd., 1948.

Ono što vidim nije samo voda. Pa ipak, voda je tamo gde se senica pruža, gde koridor vijuga, i most prelazi; odakle uspravne i ležeće stene izviru i gde se šire žalosne vrbe i visoki bambusi, razastirući senke i šireći hlad...I izgleda na tren kao da možeš rukom da dosegneš vodu, i svu je primiš u naručje, pa ipak, ne možeš je dohvatiti.³⁵

U tradicionalnoj praksi uživanja u pejzažu nikakve analitičke tačke nisu fiksirane te se jezero u vrtu jednostavno ne može videti tek kao vodeno telo - površina izdvojena iz svog daleko šireg konteksta. Ovaj kontekst čine ne samo objekti koji mogu biti viđeni, kao što su zdanja, stene i rastinje, već i predstave kao što je *popodnevi lahor* koji je zapravo vizualizacija dinamičkih slojeva *praznine* - kong (空). Radi se o onom prozračnom i delikatnom odsustvu boje u tradicionalnom pejzažnom slikarstvu, koje predstavlja kretanje dong (动) u praznom prostoru a na koje je kineski učeni čovek bio toliko naviknut³⁶. To se odrazilo ne samo na umetničku imaginaciju već i na način uživanja u vrtnom ambijentu. Voda je u vrtu onaj primarni element koji predstavlja glavni instrument provociranja unutrašnjih slika određenih kvalitativnih tipova prostora - tradicionalno označenih kao *svetao i visok*, *otvoren i bistar*, *dubok i svež*, *dubok i tih*.

U oblasti Sjaochang lang (小沧浪) u *Vrtu smernog političara* (Zhuozheng yuan) u Sudžou, nalazi se malo jezero okruženo različitim objektima sa svih strana. Zgrade su veoma lake, gotovo prozračne otvorene strukture i smeštene veoma nisko tako da izgledaju kao da plutaju na vodi. Zapadna i istočna obala jezera su čvrsto zatvorene senicama *Sun feng* i *Da dženg*. Ipak vodena površina je vizuelno proširena kroz uske prodore ispod zgrada i koridora na severnoj i južnoj strani, ocrtavajući zamišljene linije kretanja iz sredine jezera prema krajevima. To izaziva osećaj da se ukupan prostor širi iz centra i pravac posmatranja podiže naviše. Ovakva prostorna kompozicija se tradicionalno naziva *otvorenom i jasnom* (kailang, 开朗).

Sl. 18 Vrt smernog političara
(a) rukavac jezera se proteže ispod paviljona, na jug i (b) koridora na sever.

Obrnuta je situacija na mestu zvanom *Kula tankih bambusa* (xiuzhu ge, 修竹阁) u vrtu *Šuma lavova* u Sudžou. Ovde je jezero opkoljeno objektima koji su postavljeni visoko iznad površine vode. Kako su jezerske celine veoma male to njene obale izgledaju još višlje. Granice prostora su jasno ocrtane i naglašene neobično masivnom konstrukcijom senice koja se zbog toga ovde zove kula, koridorom oslonjenim na zid, i teškim, visokim vrtnim planinama. Voda je kao i u prethodnom primeru dovedena iz dva susedna područja, ali ovog puta, kroz pećine

³⁵ Zhong Bo jing (钟伯敬, 1574 - 1624), *Mei hua ye ji*, (梅花野记, *Zapisi o letnjikovcu šljivinog behara*) u *Zhong guo de ting*, Xu Huandang, 1988.

³⁶ Ovo se može grubo uporediti sa načinom na koji grafičko predstavljanje vetra u animiranom filmu utiče na dečju percepciju.

koje u vrtnim planinama označavaju njen izvor. Zbog toga zamišljena linija kretanja polazi od izvora i završava se u sredini kompozicije, i daje jedan, nisko dinamični uvirući ton kvalitetu ukupnog prostora koji se tradicionalno označava kao *dubok i tih* (you sui, 幽邃).

Mada telesne funkcije ne traže visine veće od 2,5 metra i mada retko kad gledamo u plafon, ipak svi ljudi vole prostore znatno više od ovog i svako priželjkuje niži, intimniji prostor za momente kontemplacije. Ovi mali zahtevi našeg srca koji su ponekad kontradiktorni i nekad ih je teško logično objasniti, za koje nema pravila čine dobar deo suštine oblikovanja vrta. Kada se kaže da *reke teku izvan granica sveta* (jiangliu tiandi chu, 江流天地处)³⁷ ne radi se o stvarnoj dužini njihovog toka već o njihovoj sposobnosti da produže prostor u našim osećanjima i imaginaciji.

Planine i vode se često koriste u oblikovanju vrta tako da stvore utisak prirodnog, neograničenog prostora. Beskonačni tok se postiže stvaranjem takvih formi koje označavaju ili sugerišu kontinuitet drugih oblika i njihova prirodnost je predstavljena stalnom promenom dinamičkih vrednosti. U vrtu *Smernog političara* jezera su razmeštena oko dve odvojene parcele tako da oblici i pravci kretanja vode se često menjaju od, sasvim uskih potoka koji sugerišu nabujale planinske vode, do prostranih vodenih površina koje podsećaju na morske obale. Kraj jezera je skriven i dalji tok vode je označen mostom pred samim krajem najudaljenije obale.

Stepen razuđenosti vodene površine u vrtu uslovljava odgovarajući izbor karaktera, raspored i koncentraciju različitih vrtnih predela. **Sabrane** (ji zhong, 集中) i **rasute** (fen san 分散) vode se koriste u skladu sa raspoloživim prostorom i opštom slikom predela koja se želi postići. U malim vrtovima *sabrane vode* uglavnom čine središte cele kompozicije. Da bi se stvorio utisak kretanja i pažnja posmatrača usmerila u odgovarajućem pravcu, jezero se u većim vrtovima često izmešta iz ose posmatranja. Ukoliko je jezero suviše malo, njegova površina se može vizuelno proširiti tako što se u jednom pravcu razvuče u obliku potoka, da bi se potom kraj zaklonio mostom, koji sugeriše nastavak vodenog toka. U svakom slučaju kod malih vrtnih jezera most se veoma retko postavlja u samo središte kompozicije.

Sl. 19 Beskonačni tok
Đičang vrt u Vusiju - razvučeni i mostom ili zidom zaklonjeni krajevi jezera.

Sledeći predloške piktoralizovanog pejzaža vodena tela su u vrtnom graditeljstvu tretirana kao izraz praznine i definisana uspostavljanjem simbolične morfologije tla. Pri tome su rastinje, zemne, ali i arhitektonske forme korišćene kao odgovarajući znakovni resurs. Njima su se upravljale misli, doživljaji i osećanja koji su i sasvim sličnim vodenim telima davali različit karakter.

³⁷ Đi Čeng, Umeće građenja vrta, Razmeštaj zdanja.

Uloga koju voda ima u stvaranju iluzije proširenja vrtnog prostora je mnogo očiglednija kod oblikovanja potoka i jezera. Ne radi se samo o vizuelnim iluzijama već pre svega o umetnosti provociranja takvih psiholoških odgovora na prostornu situaciju koji se mogu opisati kao osećaj *produbljivanja, uzdizanja, tonjenja, ili prodiranja* jednog prostora u drugi.

3.3.2 Bazeni (池, chi, 池)

Upotreba reči (*chi*, 池) koja se danas prevodi kao bazen, ribnjak, jezerce... menjala se kroz istoriju a njeno značenje je u izvesnoj meri često zavisilo od konteksta i roda teksta u kojem se nalazi. ǃi Čeng je upotrebljava za sve oblike vrtnih jezera, dok druge, srodne reči koristi samo za prirodna. Jasnija diferencijacija javlja se u praksi i literaturi tek krajem Ming dinastije. Zato je neupućenom posmatraču teško da razume zašto se neke, naizgled sasvim slične vodene celine negde nazivaju bazenom (*chi*) a negde jezerom (*hu*).

Bazeni su, bez obzira na oblik, strukturu i veličinu, vodena tela koja svojim izgledom jasno pokazuju da su ljudska tvorevina. Prvobitno su građeni kao plitka, četvrtasta i kamenom popločana udubljenja u kojima je skupljana voda iz podzemnih izvora ili se voda iz bunara presipala u poilo. U centralnom dvorištu - nebeskom bunaru kuće, plitki bazeni, veoma slični rimskom impluviumu, skupljali su vodu sa krovnih streha. Kasnije, pretvoreni u ribnjake, bazeni su postavljeni ispred glavne dvorane u kompleksu zgrada imućnih domaćinstava i javnih objekata. Ovde su imali više simboličku i estetsku no utilitarnu funkciju. Kako je riba tradicionalni simbol bogatstva³⁸ to je gradnja ribnjaka predstavljala dobro znamenje za budućnost imućne i mnogobrojne porodice. Sledeći pravila *fng-švej* umeća, bazen ispred i vrtna planina iza i sasvim skromnog objekta, činila ga je dvoranom. Sa druge strane, ogledajući se na mirnoj površini vode, naglašene vertikalne važnih objekata snažno su uticale na njihovu monumentalnost.

Tesno vezan za osobenost karaktera pojedinih objekata, bazen se u pravilnom geometrijskom obliku gotovo isključivo nalazi pred ulazom u prijemne dvorane (*tang*). Iza, u vrtu, ribnjak gubi savršenu pravilnost svoje geometrije i polako se transformiše u jezero. Vrtno dvorište memorijalnog hrama u podnožju Hvej planine (Hui shan, 惠山) u Vusiju (Wuxi, 无锡) je, ako ne jedini, onda svakako jedan od retkih vrtova koji sadrži sva tri osnovna oblika bazena.

Sl. 20 Bunar, izvor bazen i jezero
Hvejšan, Drugi izvor pod nebom (tianxia dier quan, 天下第二泉).

³⁸ Karakter za ribu yu (鱼) je homonim sa karakterom yu (裕) koji označava mnoštvo, tako da riba simbolizuje bogatstvo.

U severnom delu dvorišta dva mala bazena uređene kaptaze stoje na mestu izvora koji je Lu Ji (Lu Yu, 733-804, 陆羽), pisac najstarije knjige o čaju (Cha jing, 茶经) koristio za spravljanje ovog napitka. Ispred glavne dvorane nalazi se pravilan pravougaoni bazen a iza dvorane, prema unutrašnjosti vrta je polukružni bazen, nepravilnih ivica i obrubljen neobrađenim stenama. Zahvaljujući bazenima ova dvorana ima dva sasvim različita izgleda – jedan strog i dostojanstven, drugi blag i vedar. Smena pravilne i okrnjene geometrije bazena igra značajnu ulogu u formiranju čitavog niza različitih ambijenata u vrtu.

U veoma svedenom obliku i neobičnoj ulozi, kao arhitektonski znak, bazen se pojavljuje u zvaničnom vrtu palate u Beiđingu. *Imperijalni vrt* (Yu hua yuan, 御花园) ima dva, simetrično razmeštena, pravougaona bazena koji su izgrađeni od tesanih blokova belog kamena i opasani niskom kamenom balustradom. Preko sredine zapadnog ribnjaka podignuta je *Senica jasnog znamenja* (Cheng rui ting) a preko istočnog *Senica koja pluta na prstenu od žada* (Fu bi ting). Njihovo *lebdenje* nad vodom predstavlja sliku ostrva besmrtnika i celom ambijentu daje jedan sasvim poseban mitski ton. U kojoj meri bazen može, ne samo da definiše karakter, već i da stoji kao samostalan znak za određenu vrstu objekta, jasno se vidi u Jangžen dvorištu (Yangren feng) Letnje palate (yihe yuan, 颐和园). Glavni sadržaj ove male, zidom opasane oblasti je jezerce nepravilnog oblika koje se na svom južnom kraju pretvara u pravilan bazen oko pravougaone platforme. Ova kompozicija zajedno sa diskretnom naznakom prolaza u zidu iza nje dočarava jedan, zapravo nepostojeći objekat koji ovde nedostaje zbog manjka prostora. Manipulacija arhitektonskim znakovima u stvaranju prostornih aluzija je veoma važna odlika vrtog umeća.

Ribnjaci su imali posebnu ulogu u građenju vrta. U vodama vrtova su uvek plivala jata riba ali su vremenom uzgojene i posebne dekorativne vrste, poznate pod opštim nazivom *zlatna ribica* (jinyu, 金鱼). Najranije pominjanje crvenog šarana (*Carrasius auratus*) datira još iz Đin perioda a tokom Tang epohe ova vrsta riba je gajena u posebnim bazenima u budističkim hramovima. Gao Zong (高宗, 1107-1187)³⁹, deseti car Sung dinastije je, prvi jezera i bazene svojih četrdesetak vrtova u Hangđžou, ispunio jatima šarana isključivo da bi uživao posmatrajući njihovo kretanje. Prvi bazen (chizi, 池子) za selekciju i ukrštanje riba izgradila je carica 1162. godine. U svom *Medicinskom priručniku* (*Bencao ganmu*, 本草纲目) Li Š'džen (Li Shizhen, 1518 – 1593, 李时珍) je detaljno je opisao postupak dobijanja novih vrsta *zlatne ribice*. Vremenom se običaj gajenja ovih riba proširio na gotovo sve slojeve društva a krajem 18. veka prenesen je i u Evropu. U Ming periodu su pravljene posebne akvarijumske posude, takozvani *ćup zlatne ribice* (jinyu gang, 金鱼缸) od plavo-belog porcelana. O razmeštanju ovakvih posuda u vrtu Đi Čeng je pisao u odeljku *O podizanju vrtnih planina* svog *priručnika*. Danas je u Kini poznato preko 300 vrsta *zlatne ribice*.

3.3.3 Vodena dvorišta (shui yuan, 水院)

Malo *vodeno dvorište* može se naći u mnogim kineskim kućama i vrtovima. To je obično pravougaoni zidani bazen, okružen zgradama, koji reflektujući sliku okoline vizuelno povećava ove male prostorne celine i unosi sjaj i igru senki u *nebeski bunar* (tian jing, 天井). U simboličkom smislu vodeno dvorište je predstavljao mir i ravnotežu doma.

Formiranje jedne prostorne celine unutar druge, sličnog ili sasvim različitog karaktera, je postupak karakterističan za vrtove Čing perioda. Time su postizane ne samo neobične prostorne situacije i neočekivana smena ambijenata već se ovim metodom uspostavljao i

³⁹ On je pod naježdom Jurčena pobegao iz Kaifenga na jug i osnovao sedište južne Sung u Lin Anu (Hangđžou).

dvojni karakter zdanja u vrtu. Tako se čak i bazeni često javljaju kao sastavni deo veće vodene površine bilo da su doslovno smešteni u njoj, kao u *Juenmin vrtu*, ili se jednim svojim krajem transformišu u neku drugu vrstu vodenog tela, kao u *Liu vrtu* u Sudžou. **Palata Mira svuda pod nebom** (wanfang anhe, 万方安和) izgrađena je 1727. godine sred severozapadnog dela jednog od centralnih jezera u Juenming vrtu. Niz od 33 dvorane formiran je na osnovi u obliku svastike čiji su kraci spojeni mostovima nad samom površinom jezera. Tako su četiri jezerske površine, izdvojene u obliku vodenih dvorišta, ostale zarobljene unutar ovog zdanja. Sličnim postupkom obezbeđen je dvojni karakter **Akademije velikih talenata** (hui fang shu yuan, 汇芳书院). Ovo veliko zdanje se svojom istočnom stranom oslanja na jezero iz kojeg je *Galerija mladog meseca* izdvojila polukružno vodeno dvorište. Time je sprečen suviše širok, panoramski pogled na okolinu iz centralnog kompleksa objekata posvećenih radu i kontemplaciji.

Interesantnu kombinaciju bazena, jezera i složenog vodenog toka zatičemo u severoistočnom delu Liu vrta (liu yuan, 留园) u Sudžou. Ovde se veoma mali bazen (huanyin zhao, 浣云沼) nalazi ispred *Senice hitrog snega* (Kuaixue zhiting, 快雪之亭). Gledano sa severne strane izgleda kao da se platfotme, koridor i okolni objekti naginju preko ivice pravilnog vodenog dvorišta. Ako ceo ambijent posmatramo sa južne strane, krećući se ka severozapadu otkrivamo da vodeni tok dalje slobodno vijuga iza senice. Tako se slika bazena uokvirenog objektima pretvara u sliku objekata okruženih vodom.

Sl. 21 Vodeno dvorište
Studio brodske slike (Beijing, Beihai): (a) vodeno dvorište, (b) centralni bazen, (c) vodeni koridor.

Studio brodske slike (huafang zhai, 画舫斋) se nalazi na istočnoj obali Beihaj jezera u Beidingu. Podigao ga je Čjenlong 1757. godine kao carski konak i jedan od tri čuvena vrta u vrtu ove oblasti. Poznat je i pod imenom *Vodena dvorana* (shui dian, 水殿). Ispred ovog vrta nalazilo se prostrano streljište na kojem su članovi carske kuće vežbali umeće rukovanja lukom i strelom. Odatle se do južnog ulaza u vrt dolazilo dugom, pravom i blago zatalasanom stazom koja je formirana tako da asocira na odmotavanje svitka. Centralni kompleks *Studia brodske slike* čine četiri dvorane raspoređene oko prostranog, kvadratnog bazena. Objekat na južnom prilazu je po sredini poprečno podeljen zidom u pravcu istok – zapad tako da se njegov spoljašnji deo javlja kao *Šumska utvrda na prolećnoj kiši* (chunyu lintang, 春雨林塘) a unutrašnji kao *Vodena praznina bistra i sveža*. (kongshui chengxian, 空水澄鲜). Odatle pokriveni koridori, uz samu ivicu centralnog bazena, vode ka *Dvorani mirisnog ogledala* (jing xiang, 镜香) – na istoku, i *Dvorani magičnog pogleda* (guan miao, 观妙) – na zapadu. Prema severu koridori zatvaraju krug oko vodenog dvorišta do glavne dvorane - *Studia brodske slike*.

3.3.4 Jezera (hu, hupo, 湖, 湖泊)

U malim vrtovima jezero često zauzima centralni položaj dok su različite ambijentalne celine, koje opslužuju odgovarajuće objekte, raspoređene oko vodene površine. U velikim vrtovima do jezera se dolazi postepeno, kroz niz uvodnih ambijentalnih celina, tako da je najveća vodena površina obično izmeštena iz centra. Razmeštanjem ostrva, mostova i prevlaka ona može biti razdeljena tako da se posmatraču čini kao da je reč ne o jednom, već o čitavom nizu različitih jezera. Isto tako, formiranjem komplikovanog spleta trakastih vodenih površina, jedva nešto širih od uobičajene širine potoka, isprekidane obale stiču izgled ostrva a na celoj teritoriji stvara se iluzija arhipelaga. Tada je kopno nisko i potpuno ravno ili se sa blago zaobljenog vrha ravnomerno spušta do ivice obale. Položaj i razuđenost vodene površine, te konfiguracija i visina obala ukupnom prostoru vrta daje karakter polja koje izvire i širi se iz jedne tačke ili polja koje u nju uvire.

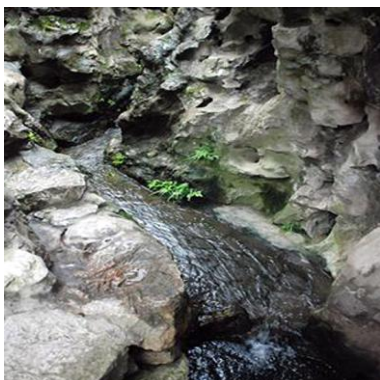
3.3.5 Uvale (hegang, 河港) i rukavci (gangča, gangcha, 港汊)

Uvalama se obično razbija monotonija linije kopna, multipliciraju se slični ambijenti, umeću predeli dominantnijeg karaktera i razdvajaju oni čije su odlike suprotstavljene. Kada su formirane do same ivice teritorije vrta sugerišu protezanje vodenog toka izvan njegovih granica ili jednostavno produbljuju doživljaj dubine polja. U praktičnom smislu uvale obezbeđuju mesto na kojem se lakše pristupa vodi i gde se zimi mogu čuvati čamci.

Rukavci igraju veoma važnu ulogu, naročito kod malih jezera jer produžavaju vizuru vodene površine a mogu stvarati i iluziju njenog prostiranja izvan stvarnih granica. U pojedinim slučajevima njima se izdvajaju komplementarni vrtni predeli tako da tvore slike pejzaža koje izviruju jedna iza druge čak i u veoma ograničenoj dubini polja.

3.3.6 Izvori i vrela (éjen, quan, 泉)

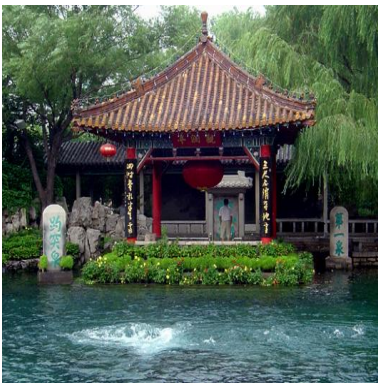
Veoma su retki vrtovi koji se vodom snabdevaju direktno iz izvora. Mahom su građeni iskopavanjem na mestima visokog nivoa podzemnih voda ili čak na močvarnom zemljištu. Iskopana zemlja se koristila za podizanje tla na kojem je formiran vrtni predeo. Sveža voda je u gradske vrtove uglavnom dovođena podzemnim putem iz obližnjih reka i kanala. Tu i tamo su mesta na kojima je voda uvođena u vrt oblikovana tako da izgledaju kao izvor. Da bi se na ravnom terenu dobio izgled planinskog izvora pravljen su male podzemne akumulacije iz kojih je voda kapilarno dovođena na nešto viši nivo. Odatle se izlivala u vrt preko kaskadno postavljenih stena.

Sl. 22 Izvor lepršavog snega (feixue quan, 飞雪泉)

U *Planinskom posedu okruženom lepim* (huanxiu shan zhuang) u Sudžou ovaj izvor je sakriven u pazuhu okomitih kamenih obala koje formiraju uzan procep u telu vrtno planine. Ivice naizmenično složenih, malih, eliptičnih ploča kojima je pokriveno korito, na svetlucavoj površini potoka ocrtavaju senke slične onim potezima četkice kojim su na mnogim slikama dočarani isprepletani nizovi niskih talasa.

Prirodni izvori se u vrtovima češće javljaju kao bazeni ili kao vrulje u jezeru. Čuven je **Baotu izvor** (趵突泉) u Đinanu kojeg je car Čijen Long oglasio *Prvim izvorom pod nebom* (天下第一泉).

Sl. 23 Lanćuan vrelo

Ovaj kraški arterski izvor, jedan od ukupno 72 u ovoj oblasti, pominje se još u službenim hronikama države Lu iz perioda Proleća i jeseni. Izbija na tri mesta u bazenu dimenzija 30 sa 18 metara. Vrt u kojem je ovaj izvor centralni motiv bio je poznat u Juan periodu kao *Lanćuan juan*. Tokom vladavine Ming dinastije služio je kao zvanična rezidencija upravitelja Šandung provincije.

3.3.7 Potoci (si, xi, 溪)

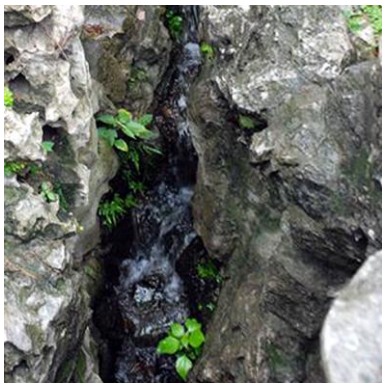
Bilo da je sveža voda uvedena u vrt skretanjem dela toka neke obližnje reke ili podzemnom vezom sa kavim gradskim kanalom ona se u samom vrtu pojavljivala kao potok. Na mestu na kojem je vodeni tok počinjao često je imitiran izvor u steni ili je konfiguracijom tla ova tačka učinjena nedostupnom pogledu posmatrača. Sasvim niske obale od nabijene zemlje, tek tu i tamo optočene stenama interesantnog oblika, vodile su potoke kroz ravne predele vrta. Meandriranje je mestimično moglo preći u duge, prave kanale koji su kroz lučne otvore u zidovima povezivali potpuno razdvojene delove vrta ili delove koji su mu naknadno pridodati. Tek od Ming perioda postale popularne visoke kamenite obale na koje su se često obrušavale visoke vrtno planine tvoreći sliku planinskih predela.

3.3.8 Planinski brzaci (siđjen, xi jian, 溪涧)

Svuda gde je bilo moguće vodu uvesti u vrt na iole većoj visini od površine jezera rado su pravljene imitacije planinskog potoka. Ovakvi vrtni predeli sastoje se uglavnom od horizontalno i vertikalno postavljenih velikih kamenih ploča glatke, škrljaste strukture. Vodilo se računa da potok neusiljeno, prirodno krivuda među stenama i kaskadno se spušta prema jezeru. Dužinom toka razmeštani su beluci tako da štrče iz vode i stvaraju živopisne turbulencije u njenom toku. Mesto izvora je najčešće sakriveno stenama i rastinjem koji se nadvijaju neposredno nad površinom potoka. Planinski predeo formira se tako da stvara duboke senke u gornjem toku a prema jezeru se sve više otvara za iskričave odbleske svetla sa površine vode. Time se pojačava utisak dubine prostora. Konfiguracijom terena se najčešće sprečava direktan pristup gornjem toku planinskog potoka koji se zbog toga percipira kao neko udaljeno mesto.

3.3.9 Vododerine (đjen, jian, 涧)

U vrtovima koji su previše mali da bi se u njih smestila odgovarajuća vodena površina i tamo gde nema izvora vode, grade se suva rečna korita. Vrtna vododerina je veoma usko, blago nagnuto ili kaskadno, u kamen duboko usečeno suvo rečno korito kroz koje tek ponegde ili ponekad (posle kiše) teče tanak mlaz vode. Kada se koriste da samo simbolizuju vodeni tok, posebna pažnja se posvećuje balansu širokih i uskih, otvorenih i skrivenih delova kako bi se povećala sličnost sa prirodnim potocima i brzacima (xi/liu, 溪/流).

Sl. 24 Vododerina

Zahvaljujući prirodnom obilju kroz vododerinu u *Vrtu okruženom lepim* voda stalno protiče. Za razliku od potpuno suvih potoka, koji se postavljaju tako da se mogu posmatrati samo sa spretno odmerene udaljenosti, ovaj se nameće svojom blizinom tako da ostavlja utisak minijaturnog klanca.

Potok bez vode je pravljen tako što je krivudava staza od nabijene zemlje pokrivena tankim pločama *curećih* stena (lou) - svetlog i glatkog kamena. Potom bi se formirale okomite kamenite ivice čija je visina u proseku iznosila dve do tri širine korita. Teksturom, bojom i sjajem kamena stvaran je utisak prirodnog rečnog toka i mreškanja vode. Mesta na kojima je kontrast između podloge i stena bio suviše grub pokrivala bi se mahovinom. Na ovaj način je stvarana, po svojoj prirodi, jedna gotovo sasvim likovna kompozicija. Tu podloga igra onu ulogu koju u tradicionalnom kineskom slikarstvu ima belina nebojenih delova papira a stene i mahovina oponašaju različite vrste sporadičnih poteza četkice. Ova prostorna kompozicija, mada prilično retka, je od izuzetne važnosti za naše razumevanje estetskog stava prema prirodnom u umetnosti građenja vrtova. Posmatrač nenaviknut na jezik tradicionalnog kineskog slikarstava često nije u stanju da prepozna potok u kompoziciji naslaganog kamena. Ponekad se kamen u vrtu aranžira tako da ni na koji način ne stvara iluziju vodenog toka već samo predstavlja pokret u prostoru karakterističan za likovno predstavljanje kakvog planinskog potoka.

Ovakve prostorne kompozicije, sazdane od kamena i vode sugerišu ne samo prepoznatljive oblike prirodnih tvorevina već i mnogo apstraktnije ideje o njihovom karakteru. Prilikom formiranja većih vrtnih planina vodilo se računa da one zadovolje i neke sasvim praktične potrebe. Slični prolazi su često ostavljani među stenama radi lakšeg ocedivanja tla pri obilnim kišama. Spretniji graditelji su uspevali da stvore sliku planinskog venca ispresecanog potocima i vodopadima ili stalno zapljuskivanje morske hridi. Nisu retki ni čitavi vrtni predeli koji su namenjeni isključivo uživanju tokom kišnih perioda.

3.3.10 Kaskade i vodopadi (pubu, 瀑布 i pu, 瀑)

Briga o kretanju (dong, 动) i promeni (hua, 化) koja leži duboko u korenima tradicionalne kineske misli, bila je stalna preokupacija graditelja vrtova. Kada je reč o korišćenju vode, interesantno je da najekspresivniji vidovi njenog kretanja, kao što su vodoskoci i vodopadi nikada nisu korišćeni u starim vrtovima. Jedina poznata fontana, izgrađena u Jenming vrtu po nacrtima italijanskog jezuite Kastiljonea, smatrana je samo interesantnom zapadnjačkom novotarijom. Većina gradskih vrtova je građena na ravnom terenu gde konstrukcija vodopada zahteva pumpanje vode - suviše tehnike za kineski ukus i za ono što se smatralo valjanim delanjem jednog graditelja vrtova. Zbog toga Ći Čeng sugeriše sasvim jednostavan način građenja kaskada i vodopada:

Kaskade se prave na sličan način kao strmine ćjao bi (qiao bi). Kada ih gradite, najpre obezbedite da vodu sakupite sa krova kuće i usmerite tako da je žljebom na zidu dovedete do vrha kakve stene. Tu ostavite mali otvor kroz koji će voda briznuti i raspršiti se naglo niz stenu kao pravi vodopad. U suprotnom voda će se razliti svuda po steni ne pretvorivši se u kaskade. To je ono što nam je poznato kao sedenje na kiši zureći u izvor⁴⁰.

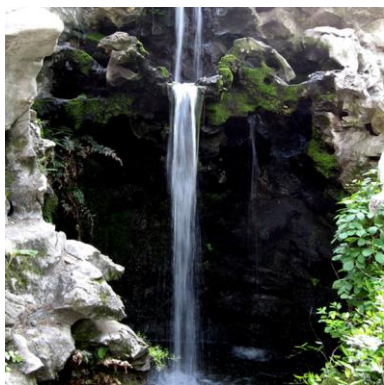
Graditelja kineskog vrta nije naročito mučilo to što se vodopad pojavljivao samo kada pada kiša. Kišni dan je tradicionalno smatran jedino pogodnim za uživanje u predelu sa vodopadom. Samo u vreme teških letnjih kiša, kada voda brzo isparava sa kamene površine i kada kaskade reflektuju jaku svetlost, samo tada se može doživeti ona maglovita i blistava atmosfera na koju se učeni čovek Kine navikao kroz dugu tradiciju pejzažnog slikarstva. Kao književni predložak za gradnju slapova često su korišćeni stihovi iz Li Bajeve pesme *Gledajući iz daleka vodopad na planini Lu: ...okomito padajući tri hiljade li-a, zar ne izgleda kao da Mlečni put silazi sa devet nebesa?*⁴¹. Ovakav vodopad može se videti iz *Senice letećeg vodopada* (feipu ting, 飞瀑亭) na zapadnom bregu kraj *Venmej kule* (wenmei ge, 问梅阁) u *Vrtu šume lavova*.

Sl. 25 Vodopad Izvora lepršavog snega

Vodopad treba usaditi duboko među stene tako da se pojača šum čija *melodija* se kontroliše spretnim odabirom *zvonkih* kamenih ploča o koje voda udara.

*...kao da sa neba pada
voda što se sliva
sa zasečenih čuka i
protiče podno kolibe
da se stenju baci pred noge
a jedno skriveno vrelo
dodaje mu cvrkut
da odjeci ipak ne zaglušne govor
- ni frule, ni strune
tom sazvučju ravne nisu...*

Sl. 26 Buk Izvora lepršavog snega

*Moći će da me otrezni jedino
dah svežine što navire iz ponora.*

(Ou Jangsju, Napisano u senici jednog pijanog starca)⁴²

⁴⁰ Yuan ye 3.8.17.

⁴¹ 飞流直下三千尺，疑是银河落九天

⁴² Ou Yangxiu 欧阳修, *Zuiveng ting ji*, 醉翁亭记, *Zhongguo de ting*, Xu Huadang, Beijing 1988.

U nedostatku prirodnih uslova dešavalo se da se niz okomiti usek kakvog udaljenog vrtnog brega pusti traka bele svile⁴³ da viori na vetru. Tako dobijena slika je koristila govor beline (praznog) preuzet iz pejzažnog slikarstva. Drugi način da se dočara pejzaž sa vodopadom bila je gradnja *bukova* (*tan*, 潭). Sasvim mali, duboki bazeni, smešteni u podnožju okomitih vrtnih planina sugerisali su dno vodopada i tamo gde se voda samo povremeno slivala niz stene.

3.3.11 Bare (č-džao, chizhao, 池沼) i mrtvaje (džao, zhao, 沼)

Mnogi među najranijim građanskim vrtovima nastali su na onim delovima imanja koji nisu bili pogodni za obavljanje poljoprivrednih radova. To su mahom bila obodna područja, niske i plavne obale potoka i močvarna tla. Među barama i mrtvajama moglo se uz relativno malo rada i sredstava, iskopavanjem mulja i nasipanjem obale formirati sasvim lep vrtni predeo. Negovanje naklonosti prema divljim patkama, ždralovima, čapljama i drugim stanovnicima močbare je sačuvalo barski ambijent i u kasnijim vrtovima. Vodene površine koje se u vrtovima nazivaju barama su uglavnom plitka veštačka jezera sa veoma niskim obalama od nabijene zemlje (*tu-an*, 土岸), ponegde obrasla u šaš ili posebnu vrstu trave koja krajevima zaranja u vodu.

Ponegde su u zabačenim delovima velikih vrtova i vrtnih palata ostavljani plitki rukavci i bare obrasle trskom da bi se u njima nastanjivala jata ptica. Tako uređeni predeli postojali su na severu Jehola u Čengdeu i Juanming vrtu u Beidingu. Često je i neposredna okolina prirodnih bara u neizgrađenim delovima gradova uređivana poput vrtova u kojima su građani, u određeno doba godine mogli da posmatraju jata selica. Mrtvajama su takođe nazivani sasvim mali, plitki bazeni i bogato dekorisane kamene posude u vrtovima. U njima su gajene retke vrste barskih biljaka ili su jednostavno služile kao pojila za ptice.

⁴³ Drugi karakter u reči *kaskada* (pubu, 瀑布) znači *tkanina*.

3.4 ARHITEKTURA VRTNIH ZDANJA

U savremenim pregledima i studijama u oblasti istorije i teorije arhitekture *kineska arhitektura* se pojavljuje na samo kao pregled nekih opštih odlika tradicionalnog graditeljskog nasleđa već i kao neka posebna stilska odrednica. Definišući pojam i ulogu stila u arhitekturi Džozef Kruk je krajem osamdesetih godina prošlog veka sažeto ali pronicljivo i jasno opisao prirodu, nedoumice i probleme arhitektonskog stvaralaštva: *Stil u arhitekturi je način kodificiranja objekta u imaginističku formu. Od Renesanse koja nam je ostavila ideju o individualnom stilu arhitekta je često ostajao zapetljan u dvostrukoj prirodi svog poziva: građenje kao servis i građenje kao umetnost, večita napetost između forme i funkcije... moderni pokreti pokušali su bezuspešno da ukinu stil, ukidajući izbor. Postmodernizam ili bolje rečeno postfunkcionalizam su obnovili dilemu oživljavajući izbor. Danas je točak ukusa okrenuo pun krug. Dvadeseti vek je morao da otkrije ono što je 19. vek naučio tako bolno: eklekticism je narečje sofisticiranog društva; arhitektura počinje tamo gde funkcija prestaje.*⁴⁴ Sve što je ovde rečeno o odnosima između strukture, forme i funkcije, izbora i neumitnosti, inženjerstva i umetnosti, te o varljivoj distinkciji klasično - moderno, je zbir najvažnijih elemenata za razumevanje onih različitosti koje kinesku arhitekturu čine prepoznatljivim *narečjem* univerzalnog govora arhitekture.

Eklekticism jeste dominantna odlika onoga što se u literaturi uobičajeno naziva *kineskom arhitekturom* ili *kineskim stilom*. Taj eklekticism se očituje u kategoričnom odricanju kineske arhitektonske misli (i prakse) od ma kakvih čvrstih paradigmi, pretpostavki i zaključaka. Tradicionalna arhitektura se temeljno oslanja na najraznorodnije elemente kulturnog nasleđa i obraća se posmatraču bez zaokruženih iskaza i definicija. Ni jedno njeno pojedinačno zdanje strukturom i izgledom skoro da ne govori ništa o vremenu, statusu ili nameni objekta. Samo veoma upućen posmatrač u stanju je da razlikuje da li kakav paviljon služi kao salon u porodičnom domu, dvorana u palati, bogomolja u hramu ili kao mesto za odmor u vrtu.

Ono što u Evropi zovemo *klasičnom* (sve pre moderne arhitekture) u Kini je *tradicionalna* arhitektura. Tamo gde u klasičnoj arhitekturi vlada racionalizam u tradicionalnoj vlada spontanost. Dok je klasična arhitektura usresređena na složenost, formu, ornament i stil, dotle se tradicionalna arhitektura zasniva na jednostavnom *organskom* redu stvari, formu izvodi gotovo isključivo iz metoda gradnje i strukturu prostora nameće ornamentu. Geometrija klasične evropske arhitekture usresređena je na volumene, fasadu i proporcije dok je kineska tradicionalna arhitektura usresređena na progresiju praznog prostora.

Stilovi su praktično nepoznati kineskoj tradicionalnoj arhitekturi jer je ona čvrsto ukorenjena u sasvim opštim predstavama o ukupnom prostoru koje su bile u stanju da absorbuju najrazličitija htenja i obuzdaju hirove ukusa raznih epoha. Istina, u istoriji i teoriji arhitekture se često pominju Han, Tang, Ming ... imperijalni, južni i severni stil ali tu nije reč o zaista različitim stilovima već o razvoju načina kodificiranja objekta u okviru iste ideologije i gotovo identičnog, iskonskog predloška forme. Jednom rečju, *stilove* u kineskoj arhitekturi možemo razlikovati tek toliko koliko razlikujemo istorijske promene u jeziku ali ne i koliko se razlikuju pravci u književnosti ili slikarstvu. Bogatstvo uvek različitih arhitektonskih formi koje se menjaju iz epohe u epohu nije odlika kineske arhitekture. Po pitanju originalnosti Kinezi bi se složili sa Gaudijevim stavom da je *originalnost vraćanje originalu*. To uporno, dosledno i

⁴⁴ Joseph Mordaunt Crook, *The Dilemma of Style: Architectural Ideas from the Picturesque to the Postmodern*, Chicago, University of Chicago Press, 1987.

suštinsko⁴⁵ vraćanje originalu je veoma važna odlika kineske arhitekture. Naravno, ovde se ne radi o prostom reprodukovanju ili kopiranju istorijskih formi već o stvaranju takvih koje evociraju one ideje iz kojih su originalne forme nastale. Stvaranje je prihvatano kao razumevanje, usvajanje i reprodukovanje suštine neke stvari. Dominantni stav prema stvaranju ovde je pretočen u popularnu izreku - *Pravi talenat vidi se tamo gde se ne vide trikovi veštog uma*.⁴⁶ Stoga se kineska arhitektura uvek obraćala posmatraču sa takvom iskrenošću⁴⁷ otvorene strukture i suzdržanošću forme koja nije ostavljala dovoljno prostora za nastanak stilova. Čak ni takozvani *imperijalni stil* nije ništa drugo do skup ceremonijalno raspoređenih, skupocenim materijalima izgrađenih i bogatije ukrašenih istih onih objekata koje nalazimo u domu kakvog učenog gospodina ili uspešnog trgovca.

To dobrim delom dolazi i odatle što je tradicionalno kinesko graditeljstvo uporno gajilo veštinu manipulacije sačuvanim arhetipovima kao *živim, pokretnim* slikama. Kako su ove slike osnovne ćelije snova i primitivnog mišljenja, ideja o vrtu koja uključuje takve slike stoji između sna i realnosti, sećanja i zavirivanja u budućnost. U tom kontekstu vrt možemo razumeti kao umetnički osmišljenu situaciju u prostoru i vremenu koja podiže dramu življenja iznad one u svakodnevnom životu. Vrt stvara jedno veštačko okruženje koje pobuđuje i kontroliše tok čulnih doživljaja i kao takav je verovatno jedan od najkompleksnijih instrumenata umetničkog izražavanja koji su ikada smišljeni.

3.4.1 Struktura, forma i funkcija

Kineska arhitektura usmerena je ka osvajanju prostora šupljim geometrijskim formama. Ona gradi izuzetno labave granice - sasvim prozračnu modularnu mrežu stubova i greda. Ne samo da takve prazne forme ne zahtevaju da budu naročito elaboratne već, kako one nikada nisu ni namenjene obezbeđenju jasnih granica aktivnostima čoveka, tako nisu ni pratile funkciju. Koncept prostora koji je od suštinskog značaja za kinesku arhitekturu, kreće se daleko izvan fizičkih aktivnosti čoveka i zahteva puno angažovanje njegovih čulnih doživljaja, osećanja i misli. Kineski vrt je zapravo logičan odgovor na principijelne zahteve takve arhitekture praznog prostora. Ono što je pesnik Sung dinastije, Su Dongpo u svom delu *Senica koja sadrži prazninu* (Han xuting, 涵虚亭) rekao o ovoj jednostavnoj strukturi je u suštini srž razumevanja ne samo senice već čitavog prostornog koncepta kineskog vrta: *Savršenstvo senice je u prostoru, a njena magičnost u postizanju deset hiljada prostora. Ona je ograničeno u neograničenom i u isto vreme neograničeno u ograničenom prostoru*.⁴⁸ Objašnjavajući ulogu senice u pejzažu, Daj Si (Dai Xi 戴熙 1801 - 1860)⁴⁹ je prazninu kao prostorni koncept senice proširio na polje duhovnog saobraćaja: *Prazna senica (kong ting, 空亭) na vrhu planine je ono mesto odakle pogled upiremo u središte duhovnog načela, gde se susreću božanstveni duh reke i planine i otelotvoruje se duša*.⁵⁰

⁴⁵ Pod suštinskim ovde podrazumevam ono obraćanje originalu koje obuhvata razumevanje izvorne prirode stvari. → Origin here means that from and by which something is what it is and as it is. What something is, as it is, we call it essence or nature. The origin of something is the source of its nature. Martin Hajdeger u Poetry, Language, Thought, Harper & Row, Njujork, 1975, str 17.

⁴⁶ Luo Hongxian (Luo Hongxian, 羅洪先, 1504-64), konfucijanski mislilac Ming epohe.

⁴⁷ Pod iskrenošću podrazumevam arhitektski izraz jednog etičkog stava → Glancey (1989): Moderna arhitektura je bila podjednako jedan etički krstaški rat koliko i način građenja. Shvatana je kao etički ispravna zato što nije lagala.

⁴⁸ Zhong guo de ting, Xu Huadang, Yang Zhongxiao, Beijing, 1988.

⁴⁹ Dai Xi je predstavnik akademskog manira Čing dinastije. Njegovo drugo ime je Chunshi(醇士) ili Učenjak čistoga uma. 1832. godine postaje član čuvene Hanlin akademije. Glavni motiv njegovog slikarstva jeste pejzaž.

⁵⁰ Kao što je citirano u Xu Huadang i Yang Zhongxiao, *Zhong guo de ting*, Beijing, 1988. : 群山郁苍, 群木苍蔚, 空亭翼然吐纳云气.

Ako se arhitektonska forma shvati kao izraz relacija između čoveka i njegovog univerzuma onda je najdominantnija karakteristika kineske vrtne arhitekture receptivnost ukupnog prostora. Ne objekat, već **prostor** je taj koji određuje osnovne attribute tvorevina arhitektonske prirode. Osnovni zadatak oblikovanja kineskog vrta je artikulacija prostora, stvaranje njegovog karaktera (jing, 景) ispunjavajući pojedinačne celine duhom (cí, 气) koji se odnosi na glavne attribute čovekove egzistencije. Objekti u vrtu naravno ograničavaju prostor ali su samo u skladu i međudejstvu sa stenama, vodama, biljkama, čak i pisanim rečima i svim drugim elementima oblikovanja vrta u stanju da ga artikulišu. Prema tome, različiti tipovi objekata u vrtu se prepoznaju i imenuju ne prema njihovom obliku i funkciji već prema karakteru ukupnog prostora na koji utiču i kojem su podložni. Objekti sasvim istovetne strukture, zavisno od složenog sistema kriterijuma kao što je priroda unutrašnje modularnosti, svojstva neposrednog okruženja i položaj u širem prostoru, mogu se pojavljivati kao koliba, kuća, paviljon, dvorana, ili studio. U ovoj tački nematerijalni elementi su uneti u prostor koji kinesku vrtu arhitekturu čine specifičnom umetnošću, komunikacionim sistemom sposobnim da prenosi i sasvim apstraktne poruke.

Najvažnija razlika između arhitekture kao *zavisne* i *nezavisnih* umetnosti je u tome što one *nezavisne* nisu u direktnoj vezi sa realnim svetom već izražavaju svoje sopstvene paralelne sveteve umetnosti dok arhitektura služi i dopunjava naše realno okruženje. Struktura kineskog vrta snažno odstupa od ove uobičajene uloge arhitekture unoseći u područje njenog prostora sadržaje izdvojene umetničke realnosti. Ako strukturu razumemo kao način na koji su konstituisani različiti oblici ljudskog izražavanja, možemo lako primetiti da takvo izražavanje u kineskom vrtu (mada se uglavnom sastoji od dela arhitekture) daleko nadilazi arhitektonske strukture. Struktura objekata je svedena na jednostavnu modularnu mrežu greda i stubova čije forme su ekstremno standardizovane. Veći deo karaktera objekata dolazi iz drugih struktura vrtnog dizajna koje su potpuno strane zapadnom razumevanju arhitekture. Čak i jednostavan zasad bambusa aranžiran na poseban način može imati ulogu određenog tipa arhitektonskog objekta u prostornom kontekstu kineskog vrta. (Cleveland scroll). Ovo dolazi otuda što su određeni nematerijalni efekti, unutrašnje slike koje su zasnovane na specifičnom kineskom kulturnom iskustvu i nasleđu, zamenile ili bar u izvesnoj meri dopunile veliki broj uobičajenih struktura arhitektonske prirode u artikulaciji vrtog prostora. Ovakve unutrašnje slike mogu se pratiti kroz imena zdanja, predela, mesta, ispisana svuda po Ming i Čing vrtovima.

Različiti tipovi objekata i prostorija u kineskom vrtu nazvani su, ne prema njihovoj funkciji kao što je to slučaj u arhitekturi Zapada, već u skladu sa specifičnim tretiranjem forme i strukture kojim se tvori karakter svakog objekta u mnogo širem prostornom i konceptualnom kontekstu. Zahvaljujući tako neobičnom pristupu arhitekturi, kineski vrt zapadnom posmatraču izgleda kao jedna razigrana i prilično haotična struktura. Da bi se razumeo ovaj složeni ali skriveni sistem koji se pojavljuje iza prividne nonšalantnosti vrtne kompozicije, pokušaću da definišem i sistematizujem sve elemente arhitektonskog izraza, tipove objekata i odgovarajuće autentične prostorne situacije. Takva sistematizacija traži šire razumevanje kineskog kulturnog konteksta zbog čega ću se oslanjati na književnu, filozofsku i umetničku tradiciju Kine.

Podjednako, u zapadnoj i kineskoj literaturi vrlo malo napora je učinjeno da se sistematizuju dela arhitekture, njihova struktuiranost i forme koje učestvuju u građenju kineskog vrta. Kada se govori o različitim tipovima objekata, većina ako ne i svi pokušaji zapadnih autora završavaju se sa listom imena približno prevedenih (kao *kiosk*, *paviljon*, *dvorana*, *kula*...) i

svedenim opisima vizuelnih formi. Sve zajedno je često najšire ilustrovano navodima iz kineske poezije, reprodukcijama slika, i pregledom kineske filozofije i kosmologije, bez dovođenja ovih elemenata u jasnu vezu sa principima oblikovanja kineskog vrta.

Jedino kinesko klasično delo koje nije samo graditeljski priručnik već obrađuje i neke osnovne estetske probleme je *Umeće građenja vrta* (Juen je). Ovo delo je često citirano i isto tako često nekritički sledeno u pisanju mnogih savremenih kineskih autora.

Dva poglavlja Juen jea (*Razmeštaj zdanja i Zdanja*) donose neke opšte zaljučke o kineskoj arhitekturi u vezi sa tri aspekta: struktura osnovnih konstrukcija, položaj objekata u vrtu i funkcija određenih tipova zgrada. Različiti objekti su opisani kao zgrade sa različitim brojem raspona što na izvestan način odgovara modularnoj shemi stubova i greda ali teško može tačno odrediti strukturu različitih tipova objekata. Takođe je gotovo sasvim nemoguće naći vrt iz Ming ili Čing perioda koji bi zaista bio oblikovan prema instrukcijama kakve su date u *Juen jeu*. I na kraju, duga lista funkcija kao: uživanje u predelima, širokim pogledima, mesečini, igranje sa vodom i slušanje kiše više se odnosi na ambijentalne atribute no na utilitarne funkcije arhitekture. U svakom slučaju, karakter objekata je sasvim jasno nezavisan od njihove funkcije. On je baziran na autentičnom sugestumu, toj tananoj indikaciji koja dolazi ne samo iz prostorno simboličke već i iz socio kulturnog konteksta, što elementima arhitekture i celoj kompoziciji vrta daje značenja koja daleko prevazilaze očitavanje elementarnih funkcija.

3.4.2 Programska načela

Program u arhitekturi je zbir prostorno-funkcionalnih i estetskih zahteva postavljenih pred graditelja koji treba da osmisli neki prostor. Prostorno-funkcionalni zahtevi uglavnom zavise od karaktera aktivnosti i broja učesnika u korišćenju neke arhitektonske celine dok estetski zavise od ukusa i mahom su definisani kao stilske odlike.

Do pred kraj sedamnaestog veka stanovi u evropskim gradovima sastojali su se od jedne ili nekoliko sličnih prostorija u kojima su se, mahom podjednako, odvijale sve uobičajene aktivnosti njihovih stanara. Ovaj program je bio vrlo jednostavan i uglavnom iznuđen skućenošću gradskih prostora. Tek polovinom osamnaestog veka aktivnosti svakodnevnog porodičnog života postavljaju nove zahteve i prostori postaju sve čvršće definisani kao dnevne, radne ili muzičke sobe, kuhinje, saloni, kabineti i plesne dvorane. Znatno kasnije pojavljuju se kupatila i toaleti koji su teško nalazili mesta u zatečenoj očvrstloj strukturi kuće pa su smeštani po raznim ćoškovima i budžacima, pa čak i na stepenišnim podestima. Programi su se svodili na scenario telesnih aktivnosti; pobrojavaju se članovi porodice, posluga i gosti, te njihove navike, dužnosti i želje. Prave se spiskovi prostorija različitih namena, nameštaja, opreme i modnih detalja. Sa druge strane, vrtovi počinju da ukrašavaju prostor oko kuće ali je njihov program i scenario sasvim različit od onog u kući. Uobičajene aktivnosti u vrtu koje su se svodile na otmeno ispijanje čaja, šetnje, ćaskanja i eventualno čitanje knjige, nisu bile ni u kakvoj vezi sa alejama, lavirintima od trimovanog grmlja, fontanama, skulpturama bića iz antičke mitologije i lažnim ruševinama nekog hrama.

Kod kuće Evropljanin je živio u svom čvrso ozidanom prostoru, trajnom i nepromenljivom, povremeno izlazeći u vrt da udahne svež vazduh i odmori oči. Istovremeno Kinez je mogao doslovno živeti u i sa vrtom u koji su brojna zdanja potpuno integrisana. On je najčešće aktivno učestvovao u stalnim dnevnim, sezonskim i svakim drugim promenama vrta, posmatrao njegovo starenje i propadanje, rastakao ga i ponovo sastavljao, oduzimao mu

delove i dodavao druge. Život jednostavnih ljudi tekao je u jednostavnim prostorima a život talentovanih u prostorima pretočenim u umetnost:

Moj dom je soba od dva raspona sa krovom od šaša. Južnim predelom zasadio sam bambuse. Leti, kada mlade stabljike puste još nežnog lišća i senke počnu da se šire, ja iznesem postelju i uživam u hladu. Pozno, kada jesen počne da se menja u zimu, ja sečem trake od bambusa, upletem ih kao prozorsku rešetku i pokrijem dobrim belim papirom. Onda, kada je dan topao i sunčan i kada muve bezglavo udaraju o papir, bambusi po njemu ocrtaju meke, rasute senke. Zar to nije čudesno; ničiju četkicu ne moram da sledim jer bambusi na mojim slikama svi dolaze sa zida, sa prozora, sunčevim i mesečevim sjajem.⁵¹

Program vrta uglavnom je zanemarivao funkcije tako da se struktuiranje i oblikovanje objekata i njihovog okruženja oslanjalo na uspostavljanje formi namenjenih provociranju čulnih senzacija sa sračunatim psihološkim reakcijama. Ovakvi prostori su naravno u potpunosti obezbeđivali okvire za uobičajene, svakodnevne aktivnosti ali su pružali daleko veću slobodu izbora u načinu njihovog korišćenja. Tradicionalna vrtna arhitektura nije zapadala u grešku da uspostavljanjem prostora sračunatog na servisiranje određenog obima aktivnosti nametne korisniku i odgovarajući način ponašanja.

U svojoj knjizi *Kompleksnost i suprotnosti u arhitekturi* Venturi je napisao da je stvarna kompleksnost programa stanovanja potpuno strana istočnjačkom paviljonu. Bilo bi potpuno uzaludno i verovatno usmereno u pogrešnom pravcu direktno porediti *ting* ili bilo koji drugi *kineski paviljon* sa onim što mi danas razumemo kao *kuću* ili *zgradu*. Svojom jednostavnom strukturom *ting* ne odgovara niti može da obezbedi elementarne uslove za bilo kakvu određenu funkciju. On više upućuje na ambijentalne attribute nego na upotrebne vrednosti. U stvari, *ting* može da pruži samo zaštitu od svetla, kiše i toplote. On takođe ne pripada nikakvom određenom mestu i u potpuno istom obliku može se naći na vrhu kakvog brda, pored puta ili reke, hramu, palati ili čak na gradskim zidinama. Međutim, jednom kada je smešten u vrt on označava mesto na kojem se odvijaju sve aktivnosti zbog kojih je vrt i sagrađen. Odsustvo znakova koji bi ukazivali na funkcionalni sadržaj je veoma važna odlika kineske arhitekture.

Ne samo da su arhitektonski programi sasvim različiti u različitim kulturama i vremenima već je i odgovor na programske zahteve takođe potpuno različit. Ono što bismo mogli smatrati arhitektonskim programom *tinga* je toliko široko da bi bilo gotovo nemoguće stvoriti oblik koji bi mogao da ponudi odgovor na tako veliki broj mogućih funkcija. Umesto toga *ting* nudi odogovor samo na jedan jedini principijelni problem. Kao sačuvani arhetip i univerzalni oblik on samo provocira misaone i psihološke reakcije na **prostorne situacije** koje su sve zajedno pretočene u situacioni predložak sabranih kulturnih iskustava konstantno usvojenih od strane brojnih generacija Kineza. *Ting* samo označava mesto koje zahteva učešće kompletne ličnosti i odnos prema kineskom kulturnom obrascu. U svakom slučaju, estetska jednostavnost *tinga* ima svoj izvor u stvarnoj kompleksnosti i kontradikciji ovih obrazaca, donekle sabranog u unutrašnjoj napetosti koju stvara kineski arhitektonski red.

3.4.3 Situacijski obrasci

Ovde je već naglašeno da tradicionalni *kineski paviljon* ne odgovara nekoj određenoj funkciji već je svakom tipu objekta dodeljen odgovarajući broj različitih situacijskih obrazaca. *Sedeti i*

⁵¹ Zheng Xie (郑燮, 1693–1765) *Zheng Banqiao ji* (鄭板橋集), Shanghai gu ji chu ban she, 1979.

ne raditi ništa je onaj obrazac koji u tradicionalnoj literaturi određuje prirodu senice *ting* kao osnovne ćelije prostorne organizacije. To nije *dolce far niente* obrazac već stav da aktivnosti čoveka moraju biti potpuno i suštinski usaglašeni sa vremenom, okolnostima i prostorom u kojem se odvijaju. Mirovanje u praznini senice čvrsto označava centralnu tačku koncepta vrtnog prostora.

Pa ipak ne postoji tačka iz koje bi se ukupan prostor mogao percipirati. Stalno kretanje među specifično povezanim prostornim celinama forsirano je dinamičnom strukturom vrtog pejzaža koja omogućava *sagledavanje u pokretu*. U tom sistemu *ting* označava tačke privremenog zastajanja, (homonim *ting liu* 停留 znači zaustavljanje, zastajanje) promenu ritma i stvara obrazac uređenog sistema fiksnih tačaka sagledavanja pojedinačnih slika vrtog pejzaža. Posmatranje iz fiksirane tačke kao što je *uživanje u mesečini* (*shangyue*, 赏月) ili *zurenje u daljinu* (*shang xin yuemu*, 赏心悦目) i *posmatranje prvog šljivinog cveta* su najčešći motivi u kineskoj poeziji koji se vezuju za *ting*.

3.4.4 Struktura objekata

Od samih početaka, svaki objekat u tradicionalnoj kineskoj arhitekturi sastojao se od platforme na kojoj je smeštena mreža stubova i greda, venca koji razgraničava korisni prostor od prostora obuhvaćenog elementima krovne konstrukcije i krova. Tri osnovna elementa svekolike arhitekture – platforma, soba i krov simbolizovali su zemlju, čoveka i nebo.

Platforma

Platforme (*tai*, 台) su uglavnom građene od nabijene zemlje i potom bi bile ozidane i popločane kamenom ili opekom. Na mestu svakog stuba u samoj platformi postavljeni su temelji od četvrtastih kamenih blokova. Deo bloka koji je izvirivao iznad nivoa platforme oblikovan je u kvadratnu ili kružnu bazu stuba (*zhu chu*, 柱础) zavisno od njegove veličine i preseka. Kamena stopa stuba je u ritualnom i estetskom smislu predstavljala transformacioni niz osnovnih elemenata zemlja – kamen – drvo. Visina temeljnog bloka i platforme varirali su od perioda do perioda u razvoju arhitektonskih stilova. Kod visokih platformi iz Sung, Ljao i Ćin perioda, (polovina, petina ili trećina visine stuba), temeljni kamen je postavljan na nivo tla i pratio je visinu platforme. U kasnijim periodima visina platforme se smanjivala pa se kod većih objekata ukazivala potreba da se temeljni kamen ukopa dublje u tlo. Tako je u Ćing periodu visina platforme smanjena na približno 1/15 visine stuba.⁵²

Kako su u vrtovima mnogi objekti smešteni na samoj ivici vode ili zadirali u jezero, to je čeonu deo platforme često građen velikim kamenim blokovima u obliku temeljnog zida. Platforma je u širini centralnih raspona objekta često produžavana u *juetai* (月台) mesečevu terasu – sa prednje a ređe i sa zadnje strane objekta. Na platformu se pristupalo stepenicama postavljenim upravno na njenu stranicu širinom koja je obično manja od raspona centralnih stubova. U vrtu su ove stepenice često pravljene od naređanih kamenih ploča nepravilnog oblika. Mesečeva terasa, *juetai*, se u vrtu može pojaviti i kao potpuno samostalan objekat bez drvene strukture na njoj. *Dikang* (dikang, 地炕) je posebna vrsta platforme zidana opekom sa mrežom kanala za podno grejanje. Sistem sličan hipokaustu u arhitekturi starog Rima nastao je verovatno na tlu današnje Koreje (ondol sistem) približno u 10. ili 11. veku stare ere. U kineskoj arhitekturi deo ovakve platforme unutar objekta je podizan na visinu sedenja i

⁵² Gongbu gongcheng zuofa zeli (1736), 清工部, 工程 做法则例, Ćing građevinski propisi, u prilogu godišnjaka časopisa gujian yuanlin jishu, 古建园林技术 (1985).

korišćen je kao topli krevet (kang, 炕) ne samo noću već i za niz dnevnih aktivnosti (sedenje, pisanje, obedovanje).

Soba

U kineskoj tradicionalnoj arhitekturi postoje tri osnovna oblika drvenih konstrukcija etaže (mugou jia, 木构架). Konstrukcija *dinggan* (jinggan shi, 井干) definitivno je uobličena još u Šang periodu. Ovo je sistem gradnje oblicama koje su užljebljene u krajevima objekta na način tipičan za brvnare. Time su praktično formirani zidovi zdanja u kojima se ostavljaju samo otvori za prozore i vrata. Ovaj sistem je sve ređe korišćen do Han perioda od kada se mestimično javlja samo u seoskoj arhitekturi na visokim planinama. U arhitekturi vrtних zdanja, karakteristični segment *dinggan* sistema je korišćen isključivo na mestima gde je bilo potrebno da se sa kvadratne osnove prizemlja pređe na poligonalnu, najčešće šestougaoonu osnovu sprata, kao što je to slučaj kod nekih kula *ge* ili u vrhu pagoda (baota, 宝塔). Pa i u ovim situacijama tek nekoliko redova, krajevima užljebljenih greda je korišćeno samo kao baza za promenu rasporeda stubova ili geometrije krova.

Najvažniji, *tailjang* sistem (tailiang, 抬梁) je najčešće korišćen kod vrtних zdanja. U ovom načinu gradnje stubovi po širini objekta povezivani su gredama ubačenim u useke na vrhu stubova dok su po dubini objekta stubovi razuprti gredama koje su klinasto povezane sa stubovima i poduprte kratkim konzolnim daskama propuštenim kroz telo stuba. Ovaj sistem je u periodu Proleće i jesen bio već uveliko razvijen.

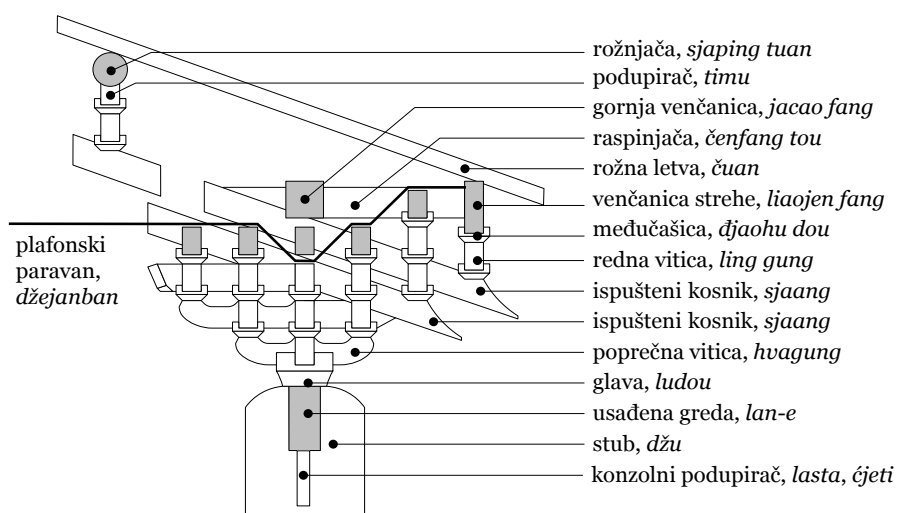
Sistem *čuangdou* (chuandou, 穿斗) je zaokružen u Han periodu. Tokom Ming i Čing razdoblja korišćen je uglavnom samo za veoma velike objekte čiju dubinu je trebalo obezbediti manjim razmakom oslonaca. Najviše je korišćen na jugu Kine. Kod ovog sistema stubovi direktno nose oblice rožnjača tako da njihova visina prati odgovarajuće segmente kosine krova. Stubovi su širinom i dubinom objekta povezani užim gredama propuštenim ili delimično upuštenim u telo stuba. *Čuangdou* sistem se retko samostalno koristi za ceo objekat. Da bi se u unutrašnjosti zdanja maksimalno oslobodio prostor između soba, *čuan dou* konstrukcija čini njen spoljni okvir dok se *tai ljang* konstrukcija koristi unutar objekta.

Krov

Krov koji simbolizuje nebo, svakako je najvažniji element svakog objekta. On je zamišljen tako da i simbolički, i funkcionalno održava čitav objekat celovitim. Stari majstori kažu da što je teži krov zdanje je stabilnije jer težina krova drži sve elemente pritisnutim i na svom mestu. U slučaju zemljotresa, ukoliko nisu razorni, ovakva konstrukcija zaista ima svoja preimućstva. Objekat ne počiva na dubokim temeljima nego na stubovima u nivou površine tla što omogućava prilično *slobodan rad* cele konstrukcije izbalansiran težinom krova. Stoga ni malo ne zvuči neobično čuvena kineska izreka - *Zidovi mogu da popuste ali kuća nikada* (qiang dao wu bu ta 墙倒屋不塌).

Krovne konstrukcije (wujia, 屋架) u tradicionalnoj arhitekturi sastoje se iz dva dela, iz venca i konstrukcije koja formira kosinu krova. Venac se javlja u dva različita sistema. Jednostavan venac sastoji se od jedne ili dve široke dekorisane grede koje su povezane talpama sa gredom upuštenom u vrh stuba. Gornja greda igra ulogu venčanice ili ulogu rožnjače nad unutrašnjim redom stubovima povučenim u polje objekta.

Mnogo složeniji sistem nošenja venčanica i rožnjača poznat je pod imenom **dougung** (dougong, 斗拱). Dougung je najkarakterističniji deo drvenih konstrukcija u tradicionalnoj kineskoj arhitekturi. Čini ga sistem nagore povijenih podupirača - vitica (gong) koji na krajevima nose čašicu (dou). Sistem vitica i čašica služi da prihvati i podupre grede i druge elemente konstrukcije krova različitih pravaca prostiranja i njihova opterećenja prenese na odgovarajuću tačku nosača. Glavna čašica - *cuodou* (zuodou, 坐斗) nasadena je ili direktno na gredu koja je upuštena u vrh stubova ili na posebnu gredicu iznad nje. U krstasti utor *cuodoua* se ulaže par vitica - *huagung* (cvetna vitica) koja leži upravno na gredu i *nidaogung* paralelno sa njom. Čašice na ovim nose sledeći red vitica i njihovih čašica. Kompletan dougung set može imati 3, 5, 7 i više nivoa sa do pedesetak različitih elemenata. Tako su sve vitice po nivoima i pravcima pružanja različitog oblika i naziva. Od glavne čašice naviše slažu se *nidaogung*, *guazigung*, *mangung*, *lingung*... Visina dougung seta kreće se od $\frac{1}{8}$ do čak $\frac{1}{2}$ visine stuba nad kojim leži.

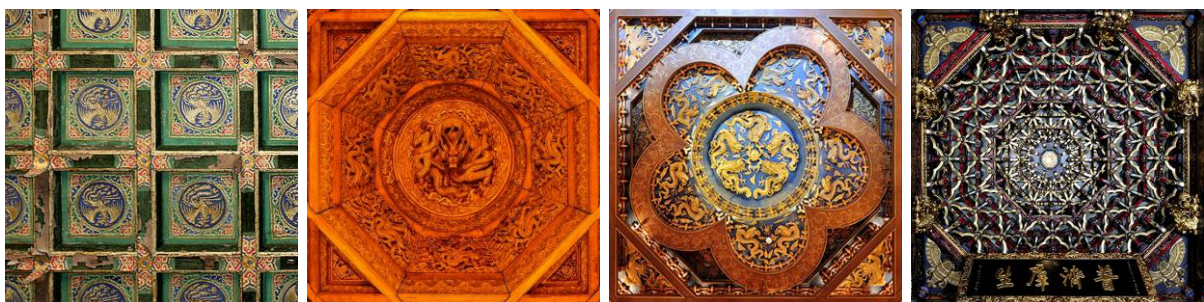

Sl. 27 Dougung sklop

Na svakom objektu se razlikuju tri različita sistema vitica i čašica 1) *džutou* (zhutou) sistem postavljen iznad oslonca nad stubovima, 2) *buđien* (bujian) sistem postavljen na ujednačenom razmaku između stubova 3) *džuandžao* (zhuanjiao) sistem postavljen iznad stubova na sva četiri ugla objekta.

Tavanica

Tavanica (zao jing, 藻井) je najčešće izostavljana osim u monumentalnim zdanjima palatnih vrtova. Većina vrtnih objekata sasvim otvoreno pokazuje lepotu krovne konstrukcije.

Sl. 28 Tavanice

3.4.5 Arhitektonski red

Ting je sačuvani arhetip, uporišna tačka u kolektivnom sećanju koja je direktno povezana sa osećanjem biti kod kuće. Usvojen kao prostorni znak koji sadrži osnovnu gramatiku oblikovanja *ting* je izvor celokupne kineske arhitekture. Pa ipak, ni jedan kanon vrtne graditeljstva nije izgrađen na strukturi tinga. Ova modularna jedinica samo nudi bogati vokabular koji je korišćen kao sistem znakova razvijenog simboličkog sadržaja vrta. Time je oblikovanje kineskog vrta sačuvalo veći deo unutrašnje tenzije i složenosti tradicionalnog arhitektonskog reda dobrim delom oslobođenog striktnih kanonskih ograničenja.

3.4.6 Ornament i dekoracija

Zdanja koja su građena u vrtovima pre naglog uspona klase bogatih trgovaca su veoma skromno dekorisana. Klasični kineski intelektualac odmeravao je svoj ukus prema konfucijanskom sistemu vrednosti te je njegova pažnja bila usmerena na uzdržanost, valjanost i harmoničnost. Upotreba boje i ornamenta, oslikavanje delova konstrukcije i urezivanje šara u kamen, drvo i opeku je odudaralo od ideje o stvaranju u skladu sa prirodnim tokom stvari. Svaka upadljivost u korišćenju simbola i razmetljiva dekorisanost u vrtu, smatrani su jednostavno vulgarnim. Arhitektonska dekoracija svedena je na pažljivo oblikovanje konstruktivnih delova objekata i diskretnu upotrebu ornamenta zasnovanog na ritualno-naturalističkim simbolima. Dekoracija asocijativno-narativnog karaktera pojavila se u vrtu tek sredinom Ming perioda kao posledica potrebe da se jednoj novoj klasi bogatih građana dodatno tumači govor vrtne arhitekture. Vrt je uvek bio simbol društvenog položaja onih koji su ga gradili i u njemu živeli. Prvobitno je odražavao status uvaženog, učenog i produhovljenog gospodina da bi sve češće, tokom Čing perioda, postajao odraz društvene moći zasnovane na bogatstvu. Tada su nastali i oni vrtovi u čijem prostoru dominiraju raskošno dekorisani objekti po ugledu na monumentalnu arhitekturu palata, državnih institucija i hramova imperijalnog kulta.

Višemilenijumskim doslednim insistiranjem na tradiciji, bez revolucionarnih promena u stilskom izražavanju, dekoracija je razvijena u složen komunikacijski sistem koji se oslanja na veliki broj simbola znanih svim pripadnicima kineske kulturne grupe. Jednom rečju, pravilno *čitanje* arhitektonskih poruka nije od Kineza tražilo posebna prethodna znanja kao što se to često dešava u našoj arhitekturi. Ornament kao sredstvo umetničke komunikacije u kineskoj graditeljskoj tradiciji zasnovan je na istim onim simbolima koji se mogu naći i na sasvim običnim upotrebnim predmetima - na posudama, nameštaju i raznim narodnim rukotvorinama. Ovi simboli nastali su u brojnim ritualima koji su milenijumima zauzimali veoma važno mesto u svakodnevnom životu Kineza.

Simbolički jezik je jedinstven i regionalne stilske osobenosti čine tek male razlike u oblikovanju i koloritu. Imperijalna arhitektura je sintetizovala sve bitne odlike juga i severa i tome dodala korpus simboličkih formi koje su isključivo korišćene u carskim palatama. Iz ovog ikustva je krajem Ming i tokom Čing perioda ustanovljen i kanonski klasifikovan standardni obim simbola, ornamenta, motiva i boja korišćenih u arhitekturi. Tri osnovna kanona, svaki sa svojim podvarijantama, su *h'-si* (hexi), *sjuen-c'* (xuanzi) i *su-š'* (sushi).

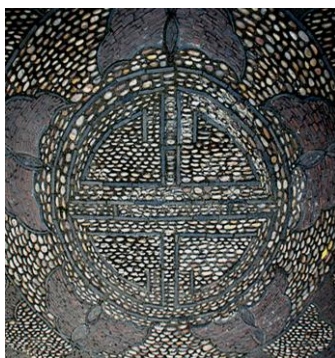
Kanon *H'-si* je namenjen arhitekturi carskih palata, hramovima imperijalnog kulta i objektima državnih institucija koje su u direktnoj nadležnosti dvora. Kod ovih objekata

dominira jarko-crvena, zagasito zemljano-crvena, crveno-narandžasti cinober, kobaltna, kineska i cejlonska plava, četiri nijanse kineske plavo-zelene, rumeno-žuta i zlatna boja⁵³. Načešći motivi su simboli carske moći – zmaj i feniks. Upotreba lika zmaja sa pet kandži bila je zakonom zabranjena svima osim caru, ostali zmajevi u Kini imaju samo tri kandže. U *Sjuenc'* dekoraciji dominiraju plavi i zeleni tonovi sa detaljima izvedenim u pet čistih (nedegradiranih) osnovnih boja. Floralni motivi su najzastupljeniji. U vrtovima se najčešće koristi *suš'* dekoracija koja je nastala adaptacijom i sistematizacijom elemenata regionalne arhitekture Điangnan oblasti. Ovde najčešće dominiraju kontrasti grafitno-sive i bele boje, kao i prirodne boje upotrebljenih materijala. Kanon predviđa i oslikavanja stubova i greda jarkim osnovnim tonovima, izrazito šarenilo motiva i veliki broj simboličkih formi i ornamenata. Ornament u klasičnoj kineskoj arhitekturi obuhvata geometrijske, zoomorfne, floralne i antropomorfne znakove i simbole čija su značenja uglavnom etičke, kosmološke i duhovne prirode. Glavne teme su konfucijanski ideali kao što su moralna valjanost, pravednost, učenost, prosperitet porodice... te daoistički ideal dugog života u sreći i zadovoljstvu, besmrtnost, beskonačnost i univerzalni sklad.

Sl. 29 Ornament *fu* (sreća)
Simboli nastali stilizacijom logografa asociacijom na šišmiša (u formi okruglog pečata) i asociacijom na skakavca (u formi posuda i motiva Šang i Džou bronze).

Veliki broj simbola je izveden na osnovu sličnosti u izgovoru pojedinih reči. Tako je šišmiš - *fu* (蝠) po kulturnoj konvenciji postao simbol sreće, radosti i dobrog znamenja - *fu* (福). Prikaz pet šišmiša oko stilizovanog karaktera za dugovečnost (shou, 寿) koristi se u značenju *dug život donosi pet blagoslova* (wu fu peng shou, 五福捧寿). Blagoslovi života su: obilje (fu, 福), dugovečnost (shou, 寿), zdravlje (kang, 康), vrlina (de, 德) i dobra smrt (ming, 命)⁵⁴. Isto tako, riba - *ji* (yu, 鱼) je homonim sa *ji* (yu, 裕) - izobilje, pa se koristi kao simbol bogatstva.

Sl. 30 Ornamenti oblika *okruglog pečata*
Popločavanje staza, simbol *jin-jang*, crep okapnice.

⁵³ Boje su ovde u najvećoj mogućoj meri određene u skladu sa ISCC-NBS sistemom.

⁵⁴ Ovaj karakter se danas koristi u značenju *sudbina* ali se u starim tekstovima odnosi na *valjano okončanje života*. Ovo tumačenje je dato i u Čing komentaru *Knjige dokumenata* (*shang shu*, odeljak *bong fanag*).

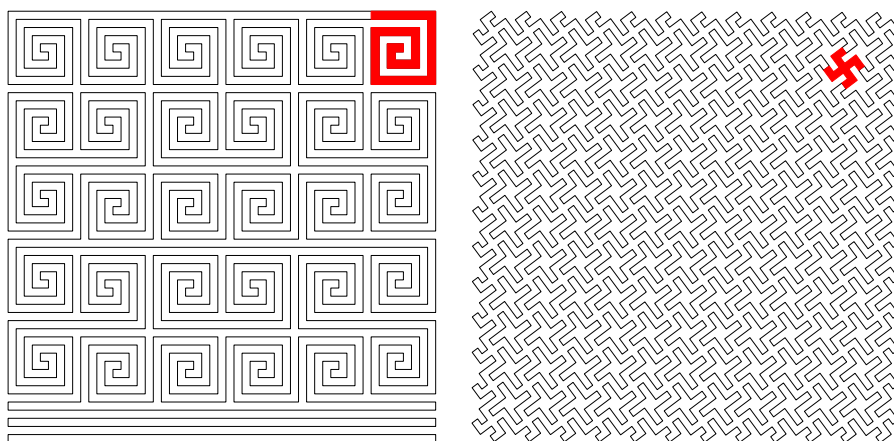
Ornamenti u formi okruglog pečata su bili veoma popularni među graditeljima vrtova. Javljaju se na čeonim crepovima streha, u medaljonima izrezbarenim u opekama zidova, u keramičkim ukrasima koji su liveni u kalupima, bojeni i pocakljeni a potom aplicirani na zidove ili ulagani u otvore u njima. Oni su čest detalj u strukturi rešetkastih pregrada, urezivani su u kamene podove i slagani od raznobojnih kamičaka po stazama u vrtu.

Dugovečnost je najčešće prikazivana stilizovanim karakterom *šou* (shou, 寿) ili svedenim likom kornjače. Uobičajeni set simbola dobijenih stilizacijom znakova kineskog pisma, najčešće obuhvata karaktere *fu* (sreća, 福), *lu* (blagostanje, 禄) *šou* (dugovečnost, 寿) i *šuangsi* (dvostruka sreća, 双喜). Zvezde sreće, blagostanja i dugovečnosti⁵⁵ se u daoističkom panteonu od Ming perioda javljaju i kao božanstva u ljudskom obličju. Figure ovih božanstava mogu se tu i tamo naći i na centralnom setu crepova koji pokrivaju slemenjaču.

Sl. 31 Tri zvezde
(a) Sreća, blagostanje i dugovečnost i (b) *dupla sreća*.

Veoma važna ideja klasične kineske misli, koncept postojanja kao beskonačnog ciklusa promena je, u arhitektonskoj dekoraciji, izražena *jin-jang* znakom ili geometrijskom šarom *hvejven* (huiwen). Ovu beskonačnu liniju srećemo kao *meander* (*maiandros*) i u klasičnoj grčkoj arhitekturi.

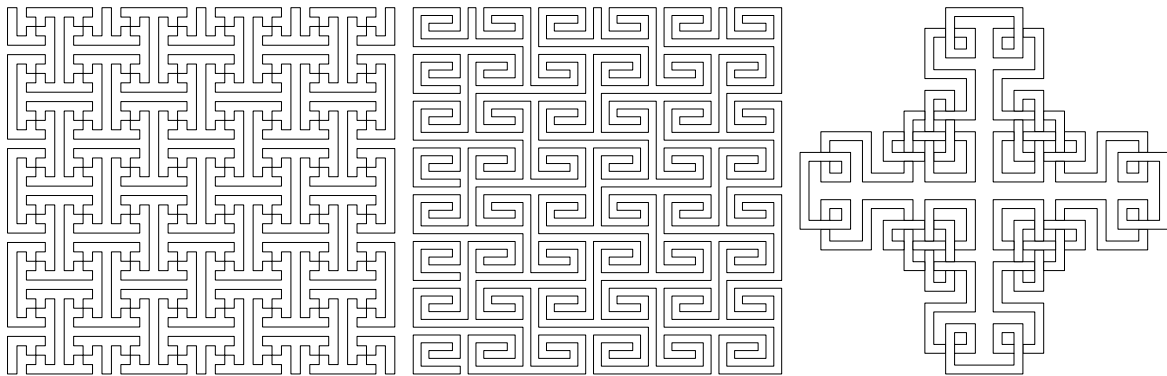

Sl. 32 Meandar i mrežasta šara četvrtastih talasa i *svastike*

Obrasci dekorativnih šara u kineskoj arhitektonskoj ornamentici vode poreklo iz veoma ranih razdoblja ove civilizacije. Mnogi apstraktni i zoomorfni ornamenti preuzeti su sa dekoracije

⁵⁵ Fu – planeta Jupiter, Lu – sazvežđe Veliki medved, Shou – Karina, druga po svetlosti zvezda južnog neba, pramčana zvezda sazvežđa Veliki brod.

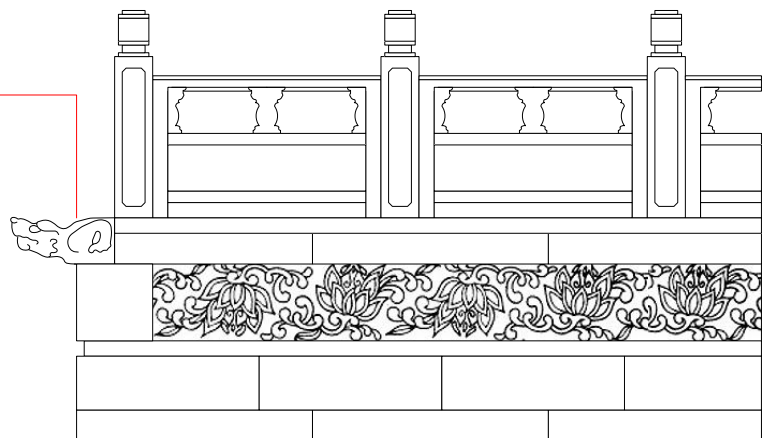
bronzanih posuda Šang i Džou perioda. Od zoomorfnih ornamenata na Šang bronzi zatičemo skakavca i zmiju kao simbole besmrtnosti i reinkarnacije, sovu kao prenosnika duše, dok su ovan i vo žrtve koje se prinose precima. Motiv skakavca sveden na grafički znak zadržao se do kraja imperijalne ere u dekoraciji krajeva greda. Geometrijski ornamenti u arhitekturi su većim delom preuzeti iz motiva na ranim bronzanim posudama dok su prepleti (poput arabeske) i rešetkaste strukture verovatno razvijene iz tradicionalnog umeća uplitanja takozvanih *kineskih čvorova*. Stvaranje znakova ukrštanjem konopca je veoma stara veština koju su drevni Kinezi koristili za jednostavnu komunikaciju umesto pisma.⁵⁶

Sl. 33 Geometrijska šara preplet *beskonačnog čvora*.
Motivi na bronzanim posudama Šang i Džou perioda

Kako tradicionalni objekat čine baza, ramovi stubova i greda, posebno struktuiran *šuplji* venac i krov, od kojih je svaki deo izveden u različitim tehnikama, to je i njima pripadajuća ornamentika različita.

Ukrašavanje baze

Sl. 34 Reljefi i skulpture platforme
Karakteristična platforma sa balustradom i vodorigom, razdoblje Čing.

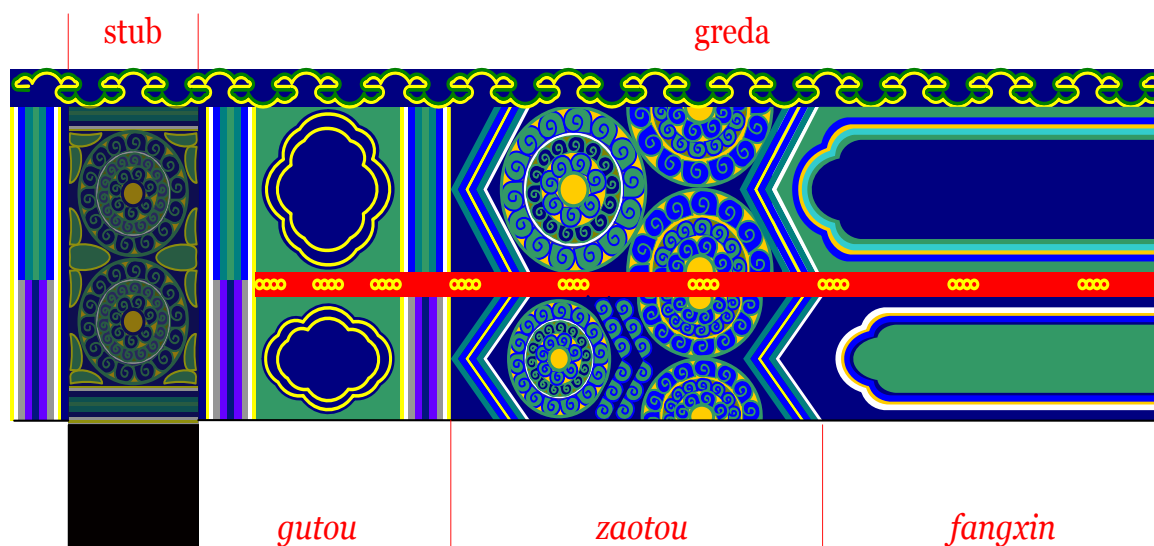
Platforma *taj*, koja krije temelje stubova i izdiže objekat iznad okolnog tla, svojom pravougaonom osnovom predstavlja zemlju te je najčešće ukrašena simbolima beskonačnosti, cikličnih promena, 5 strana sveta i 9 zemaljskih polja.

⁵⁶ Lao Ce, poglavlje 80: Dajte ljudima trake za čvorove (umesto pisma), dajte im da uživaju u svojoj hrani, ulepšaju odela... (Wing-Tsit Chan in *A Source Book in Chinese Philosophy*, Princeton University Press, 1963, str. 175)

Kada je platforma obložena kamenom i opervažena balustradom, atmosferska voda se sa nje odvodi vodorigama čšou (chishou, 螭首) koje su isklesane u obliku glave č'ven (chi wen, 螭吻) zmaja. U kineskoj mitologiji č'ven, jedan od devet mladih zmajeva, zaštitnik je od požara, poplava i olujnih vetrova. Stoga se ovaj motiv koristi na platformama, terasama kraj jezera, bazenima i krovovima kuća. Svih devet zmajeva pojavljuju se jedino kao dekoracija na zidovima koji zaklanjaju pogled kroz kapije u Zabranjenom gradu i Bejhaju.

Ukrašavanje stubova, greda i zidova

Kineska arhitektura se obraća posmatraču otvorenim pokazivanjem strukture celokupnog konstruktivnog sklopa na kojoj počiva veći deo njene estetske vrednosti. Stoga, pojedini delovi konstrukcije nisu oblikovani isključivo prema zahtevima funkcionisanja sistema već sami donekle imaju ili su im pridodati elementi *scenografskog* karaktera čiji cilj nije *funkcionisanje* već *kontemplacija*⁵⁷.

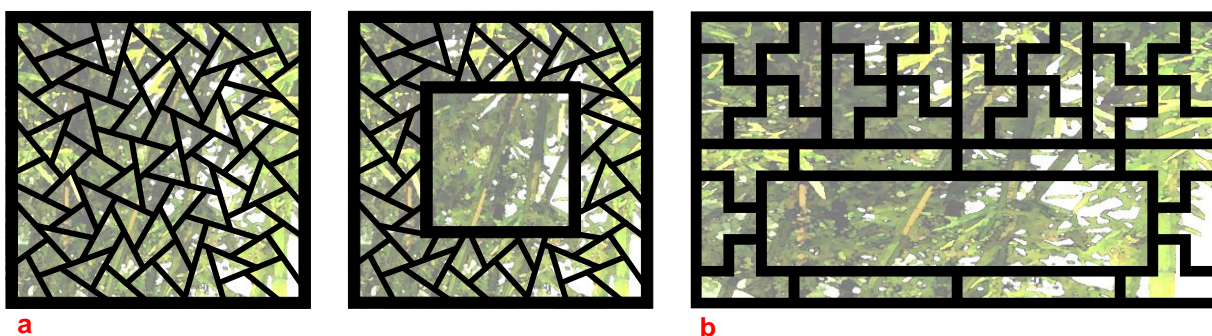
Sl. 35 Dekoracija stubova i greda

Kod oslikavanja, grede su podeljene u tri zone. Krajevi greda oslikani su karakterističnim setom višebojnih, vertikalnih i streličastih traka koje potiču od davno napuštenih strukturalnih elemenata *dingang* sistema. Naime, u periodu Proleće i Jesen, grede velikog raspona pričvršćivane su na stubove uz pomoć masivnog bronzanog okova *dingang* (jingang, 金杠工)⁵⁸. Ornamenti na okovu, uglavnom isti oni koji se nalaze i na ritualnoj bronzi Šang i Džou perioda, su tokom narednih dve hiljade godina pretočeni u apstraktne oslikane forme *gutou* zone greda. *Caotou* (*zaotou*) zona oslikavana je uglavnom floralnim ukrasima između kojih je tu i tamo umetnut po neki simbol koji bi bliže određivao status ili namenu objekta. U *fangsin* (*fangxin*) zoni ocrta van je poligonalni medaljon ispunjen arabeskama ili geometrijskim šarama. U *fangsin* zonu greda je ucrtavan *baofu* medaljon, u kojem su oslikavane istorijske scene, scene iz života čuvenih velikana, iz legendi, narodnih priča, popularne književnosti i pozorišnih komada.

⁵⁷ U skladu sa Ekovim zapažanjem → *Kultura, informacija, komunikacija*, str. 208:1.

⁵⁸ Yang Hongxun, *Jianzhu kaoqu xue lunwen ji*, Wenwu chuban shi, Beijing 1987.

Među strukturalnim elementima *najgovornije* su rešetkaste pregrade (hua-ge, 花格, fr. *lattice*) u ulozi zidova, prozora i vrata. Naročito kod vrtnih zdanja one uglavnom, ispunjavajući ukupan prostor između stubova, negiraju fasadu. Otvorene, pretvaraju unutrašnjost i spoljašnjost objekta u jedinstven prostor a zatvorene, poput polupropustljive membrane, unutrašnjost i spoljašnjost značenski podjednako razlikuju i poistovećuju. To motivima njihove ornamentalne strukture daje mogućnost da narativnije učestvuju u artikulaciji ukupnog ambijenta pretočenog u dvoznačne (dvosmerne) poetske izraze: *zaviriti* → *zima* ← *zaviriti* (zima zaviruje u sobu a soba u zimu, u svako doba godine), *čekati* → *mesec* ← *čekati*, *otvarati* → *šlavin cvet* ← *otvarati* i sl. Palindromatsko čitanje simbola je veoma prisutno u arhitektonskoj dekoraciji. Pri tome, raspored, smicanje i obrtanje simbola u strukturi ornamenta korišćeno je da se izraze složenije poruke kao što su prostorni i vremenski tok. Tako znak u ramu saopštava realizaciju njegovog značenja ka unutra a ram među znakovima realizaciju ka spolja. Motiv *svastike* nije korišćen u vrtu kao budistički simbol već upravo kao znak vremenskog i prostornog toka. Ovaj znak se u Kini pojavljuje već na neolitskoj grnčariji⁵⁹ a sa širenjem budizma 693. godine uvršten je u pismo bez posebnog značenja i odnosi se samo na sopstveni lik u izrazu *wan zi* (卍字) – *svastika znak*. Simbolički smisao crpi iz homonima *wan* (萬) – *deset hiljada* i tako preuzima ulogu *beskonačnog i opšteg* dobrog znamenja.

Sl. 36 Rešetkaste pregrade
a) Šara napuklog leda: zima zaviruje u sobu a soba u zimu.
b) Svastika: znak u ramu – ram među znakovima.

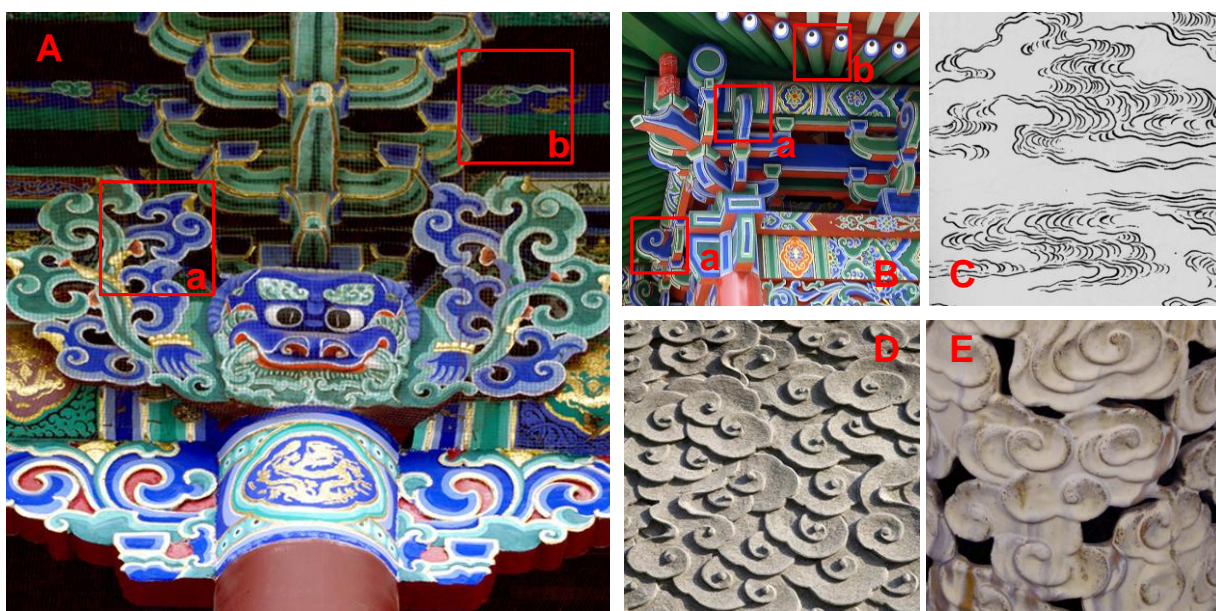
Domišljatom upotrebom letvicama formiranog motiva pregrade, slika prostora sa obe njene strane se može kreativno izdeliti u segmente, naglašavajući čas ovaj, čas onaj deo mozaika. Takva slika okoline stiče poseban dinamički kvalitet, ima sopstveni ritam i upadljivo se menja sa kretanjem posmatrača. Uz to, ocrtavanjem rešetkaste senke na podu i zidovima ona se u nagoveštajima svetlosnog traga prenosi iz jednog prostora u drugi. Drveni delovi konstrukcija su često zaštićivani bojom a potom i oslikavani. Oslikavanje je donekle učestvovalo u artikulaciji strukture bilo da posmatraču tumači sistem njenog funkcionisanja ili da izražava složenije ideje u formiranju sklopa koje ne moraju biti i često nisu arhitektonske prirode.

Ukrašavanje šupljeg venca

Komunikacijska sposobnost strukturalnih elemenata koji nose ornamentalna svojstva je daleko veća i složenija no što to uobičajeno važi za ornament u arhitekturi. To je naročito uočljivo kod konstrukcije *šupljeg venca* između ramova (stub-greda) etaže i strukture krova.

⁵⁹ Mađiabang (馬家浜) i Davenkou (大汶口) kultura.

Dougung sistem vitičastih greda i čašica osmišljen je tako da, osim što omogućava prihvatanje greda različitog pravca pružanja nad jednim osloncem, svojim izgledom sugerira oblake nad kojima *lebd*i krov. Prozirnost i komešanje oblaka naglašeno je i tako što se delovi ove konstrukcije obično boje u plavo-zelene tonove i obrubljuju belom ili zlatnom linijom. Njima su često dodati i scenografski detalji koji naglašavaju *lebd*enje krova (Aa). Motiv oblaka često se javlja kod oslikavanja (Ab) i oblikovanja (Ba) zavšetaka isturenih delova krovnih greda. Lebdeće uzdizanje teškog krova dodatno može biti naglašeno oblikom, ritmom i koloritom umetnutog donjeg sloja letvi u strehama (Bb). Zamišljeno *fluidno* razdvajanje krova i donjih delova objekta za kineskog posmatrača nosi iste one elemente pokreta i zvuka koje sreće na slikama pejzaža: *Oblaci su šara neba i zemlje, tanani vez planina i reka... nasrću na planine takvom silinom da možete čuti tresak. Takav je č*i-š' (*qishi*), *priroda, duh i telesna struktura oblaka* (C).⁶⁰ Za lako čitanje oblaka u arhitekturi (D) i primenjenim umetnostima (E) je tradicionalno uspostavljen zajednički znak.

Sl. 37 Arhitektonski znak: *oblak*.

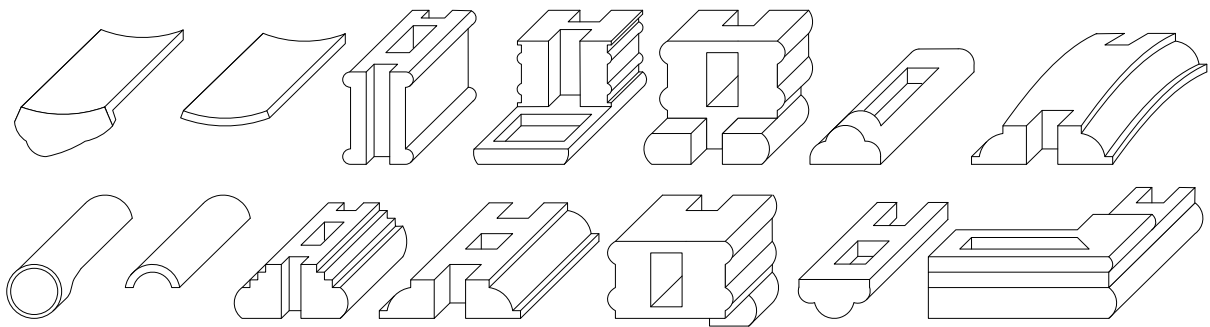
Ukrašavanje krova

Krov je simbol neba te je ustrojen tako da funkcionalno i konceptualno dominira objektom. Kako je drvena struktura formirana užljebljivanjem konstruktivnih elemenata bez zakivanja, to težina krova obezbeđuje stabilnost celog objekta. Otuda je krov u konceptualnom smislu bio simbol stabilnosti, životnog sklada, mira, prosperiteta i zaštite svega pod *kapom nebeskom*. U klasičnoj kineskoj graditeljskoj baštini *arhitektonsko nebo* čini krovni pokrivač koji obuhvata četiri grupe elemenata; crepove krovnih ravni i pokrivače grebenjače, slemenjače i zabata. Svako od ovih grupa odgovara poseban repertoar ornamenata kojima su ukrašavani. Na jednom jedinom krovu može se naći od 15 do preko 50 različito oblikovanih komada keramike. Za izradu dekorativnih elemenata korišćeni su veoma složeni kalupi, šabloni i pečati a u izuzetnim slučajevima posebni delovi su i ručno modelirani. Krovni pokrivač pravljen je upotrebom kaolina (*gaoling*, 高岭), nekoliko vrsta glinena, naročito feldspatnih sa velikim procentom oksida gvožđa, te kvarcnog i vulkanskog peska. Često je

⁶⁰ Tekst i ilustracija: *Priručnik iz Vrta zrna slatice*, 芥子園畫傳, *Knjiga stena*, odeljak o slikanju oblaka.

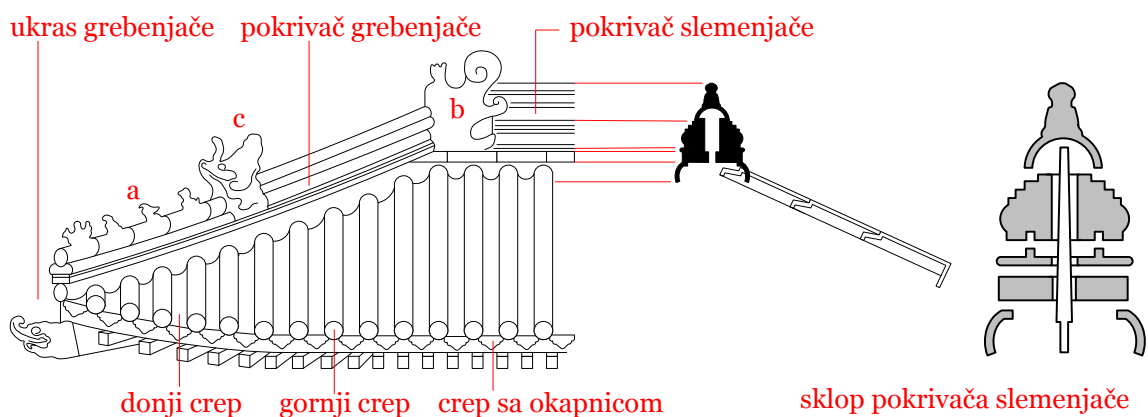
glaziran žutom, zelenom ili plavom pocaklinom. Na jugu Kine unikatni delovi krovne dekoracije su ručno bojani i potom pokriveni bezbojnom glazurom.

Osnovni crep je sličan ćeramidi ali je sasvim blago zakrivljen i obično je mrko-sive boje. Krov se pokriva u nekoliko slojeva od po tri i više naslaganih tankih gornjih i donjih crepova. Kod složenijih krovova donji (konveksni) i gornji (konkavni) crep se znatno razlikuju, deblji su i polažu se u jednom sloju. Donji crep je širi i blago zakrivljen dok je gornji uži i polukružnog preseka. Donji crepovi na ivici strehe imaju spuštenu, plitko ornamentisanu okapnicu. Čelo gornjih crepova je zatvoreno kružnim reljefnim medaljonom sa motivima zmaja, feniksa, tigra, ribe, božura, svastike, točka... ili je ispisan posebno stilizovanim znakovima kineskog pisma.

Sl. 38 Elementi krovnog pokrivača.

Kose ivice zabata su kod monumentalnijih objekata izidane posebno oblikovanim i profilisanim keramičkim blokovima koji su često pocakljeni tako da vizuelno čine celinu sa krovnim ravnima. Blokovi u slemenom delu zabata mogu biti načinjeni tako da zajedno tvore reljefni ukras velike površine i najrazličitijih oblika. Kod jednostavnijih krovova slemenjača je pokrivena vršnim crepom i ponekad dekorisana mrežastim slogom manjih crepova, posebno oblikovanih za tu namenu.

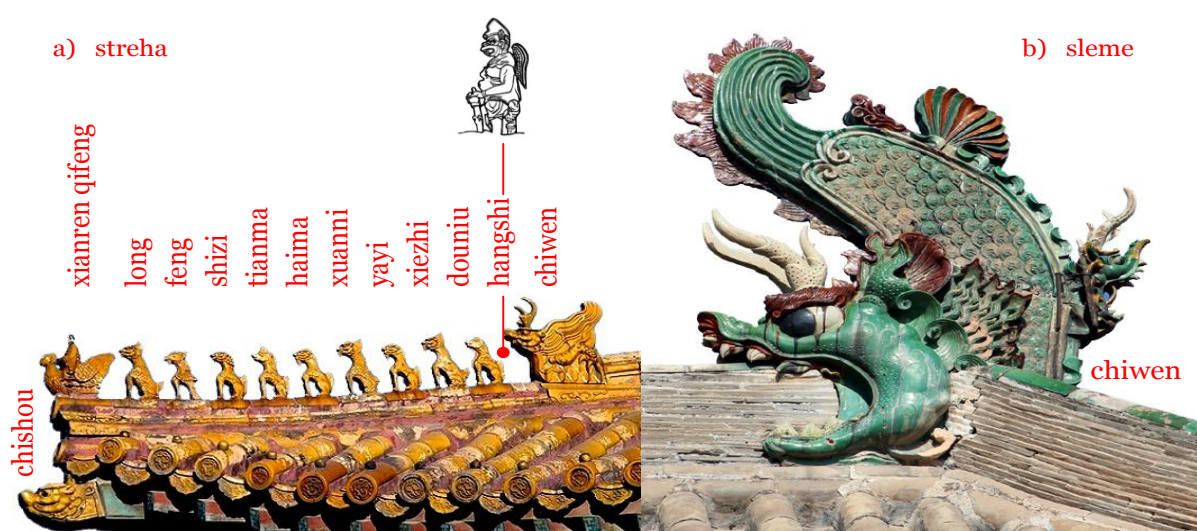

Sl. 39 Dekorativni crep

Za složenije krovove izrađivani su setovi šupljih blokova koji su slagani jedan preko drugog i povezivani žljebovima i malterom. Kako su često bili veoma visoki u vrh slemenjače su ponekad uglavljavani dugački drveni ili keramički klinovi preko kojih je set blokova nasađivan. Vidljive strane su bogato profilisane a u srednja polja utiskivan je reljef najčešće floralnog ili geometrijskog motiva. Ne retko, na sredinu slemenjače postavljani su blokovi koji su nosili

posebno izrađene ukrase. Kako su krajevi slemena često povijeni naviše u tu svrhu su izrađivani klinasti bazni blokovi u setovima koji obezbeđuju pravilnost zakrivljenja. Grebenjača je u zoni od vrha do prepuštene strehe pokrivena sličnim ali manjim i manje teškim setovima blokova koji su samo profilisani i bez dekoracije u srednim poljima.

Pojedini delovi krovnog pokrivača imaju i izrazito skulpturalna svojstva. Blokovi sa zoomorfnim figurama *coušou* (zoushou, 走兽)⁶¹ krase naviše povijeni greben strehe (a) u kojem se susitiču dve krovne ravni. Na ivici strehe, svakom *coušou* nizu prethodi figura koja prikazuje besmrtnika na leđima tetreba⁶² (xianren qifeng, 仙人骑凤) a završava se na mestu na kojem streha prelazi u ravan krova figurom *čvena*⁶³ (chiwen, 螭吻) - sina zmajskog cara. Čven se u drugom obliku javlja i na krajevima slemena (b) gde izgleda kao da guta slemenjaču. Gornji *čven* crepovi zatvaraju krajeve visokog slemenog pokrivača a sa donjim (c) krajeve pokrivača grebenjače.

Sl. 40 Dekoracija grebenjače i slemena

Broj *coušou* figura nad strehom odražavao je status objekta i mesto njegovog vlasnika u društvenoj hijerarhiji. U Čing periodu zakonom su propisani neparni setovi od 3, 5, 7 i 9 ovih ukrasa. Jedino zdanje u celoj Kini na kojem postoji kompletan set od 10 figurica je glavna prestona dvorana (taihe dian) u Zabranjenom gradu. Promenljivi deo *coušou* seta čine zmaj (long, 龙), feniks (feng 风), lav (shizi 狮子), nebeski konj, (tianma 天马), morski konj (haima 海马), gutač dima - lavoliki *suan-ni* (狻猊), riba *ja* (yayi 押鱼) koja pravi kišu i gasi vatru, pravedna jelen-ovca *sje-dž'* (xiezhi, 獬豸), vo *douniu* (斗牛) koji kopitom gasi žar i majmunoliki *hang-š'* (hang shi, 行什) zaštitnik od udara groma. U razvijenom obliku *hang-š'* se može naći na svega nekoliko objekata u Kini, pre svega, nad strehom prestone dvorane. Predstavljen je kao krilati majmun koji se oslanja na zlatnu ratnu batinu i u tom obliku simbolizuje zaštitu pravednosti.

⁶¹ Poznate i pod nazivom *dišou* (ji shou, 脊兽) koji se češće koristi za ornamente na slemenu krova.

⁶² Narodno je verovanje da ova figura predstavlja princa Minga iz države Či koji je zbog tiranije vezan za krovnu gredu i ostavljen da umre na suncu. Njegov duh je kažnjen da večito sedi na krovu i pazi da tetreb – čuvar kiše ne odleti sa njega.

⁶³ Su E, *Sushi yan yi* (苏鹞, 苏氏演义) – beleži da je ovaj element krovne dekoracije uveden u Han periodu. Ming autor Sje Džaodž' je detaljno opisao poreklo i ulogu svih 12 figura → Xie Zhaozhe, *Wuzai zu* (谢肇淅, 五杂俎), prevod na holandski jezik Marinus V. De Visser.

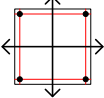
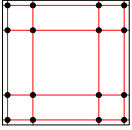
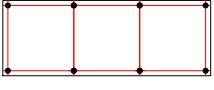
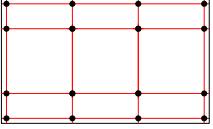
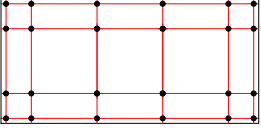
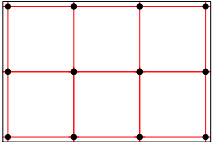
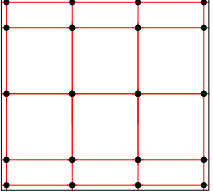
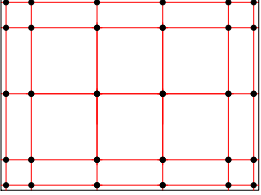
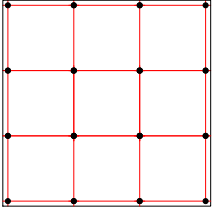
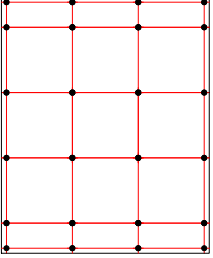
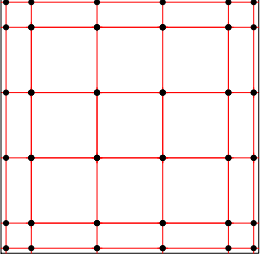
3.4.7 Nameštaj i oprema

Stari Kinezi su uglavnom klečali ili sedeli prekrštenih nogu na podu i na ležajima u vidu niskih platformi. Od 2. veka uvođenjem običaja sedenja na stolicama pojavljuju se različiti tipovi visokih stolova i drugog nameštaja prilagođenog ovoj promeni. Dobar deo kućnog nameštaja oblikovan je tako da se podjednako može koristiti u unutrašnjim i spoljašnjim prostorima. U otvorenom vrtnom prostoru često su razmeštane niske platforme, klupe i stolovi nepravilnog oblika načinjeni od neobrađenih i neuredno naređanih kamenih ploča prirodnog oblika. Takav *nameštaj* delovao je kao spontani element prirodnog ambijenta i izgledao je kao da je sasvim slučajno pogodan da se na njemu sedi, leži ili odlažu razni predmeti i posude. Ponegde su čak i *tajhu* stene ravno odsečenih vrhova korišćene kao fiksni baštenski nameštaj. Za sedenje i ležanje u otvorenom prostoru i dalje su korišćene pletene prostirke od bambusa, like, upredenih sušenih algi ili kanapa.

Kako su objekti tradicionalne arhitekture, naročito oni u vrtu, uglavnom lake drvene strukture i skoro potpuno otvoreni, da bi se zaštitili od vlage i hladnoće u delovima poda su često formirani kanali – *vatreni zidovi* (huoqiang, 火墙) kroz koje je propuštana vruć dim iz peći. Sličan sistem sa otvorenim ložištem ispod poda poznat je u Kini još iz doba poznog neolita. Tople zidane platforme koje su se izdizale iznad površine poda (*kang*, 炕) vremenom su postale deo redovnog fiksnog nameštaja u severnim delovima zemlje. Ovaj izum obezbedio je elementarnu udobnost u objektima klasične kineske arhitekture, naročito u vrtnim rezidencijama, gde se stalno prepliću unutrašnji i spoljašnji prostori. Na toplim platformama se provodio dobar deo dana. Na njima se spavalo, jelo, sedelo, pisale su se i čitale knjige, tu su nastajale slike i u dokolici se mogla odigrati po neka partija šaha ili mađjanga. Na *kang* su stavljeni niski pravougaoni stočići *kangdžuo* (kangzhuo, 炕桌) u obliku velikog drvenog poslužavnika, često sa sklopivim nogama. Kako kineski vrt nije bio uređen okućnica već unutrašnji deo domaćinstva, u kojem se živelo tokom cele godine, to je *kang* zidan i u ličnim odajama njegovih članova. Da bi se uživalo u vrtnim pejzažima tokom prohladnih prolećnih ili jesenjih noći prostor na verandama, otvorenim terasama i u senicama zagrevan je posebnim, ogromnim posudama od keramike ili livenog metala koje su bile napunjene žarom iz ognjišta. Platforme nekih od ovih objekata su ležale na kratkim zidanim stubovima te se zimi pod njima mogla paliti vatra a leti su unošeni blokovi leda koji su čuvani u posebnim spremištima u vrtnim planinama. U vrtu učene gospode se uvek koristio nizak, dugačak sto čuntai - *prolećna platforma* (chun tai, 春台) koji je služio za prikazivanje raznih umetničkih predmeta i za postavljanje horizontalnog svitka. Za kratko sedenje u vrtom okruženju korišćena je hoklica *čundeng* (chun deng, 春凳) kao i sklopiva stolica sa rukonaslonima *điao ji* (Jiao yi 交椅). Okrugle stolice u obliku bubnja nazivaju se kamenim ili drvenim blokom za sedenje *cuodun* (zuo dun 坐墩). Postojale su dve vrste stolica sa naslonom u obliku obramice i naslonom u obliku potkovice. Za popodnevno uživanje i kratak odmor (xiuxi), tokom velikih letnjih vrućina korišćena je neka vrsta ligeštula - *prohladna stolica* (liang yi, 凉椅). *Sto osam besmrtnika* (Ba xianzhuo, 八仙桌) je obično sto od lakera, ukrašen ili inkrustriran poludragim kamenom sedefom i srebrnom žicom na kojem je donošen čaj.

3.5 VRSTE VRTNIH ZDANJA

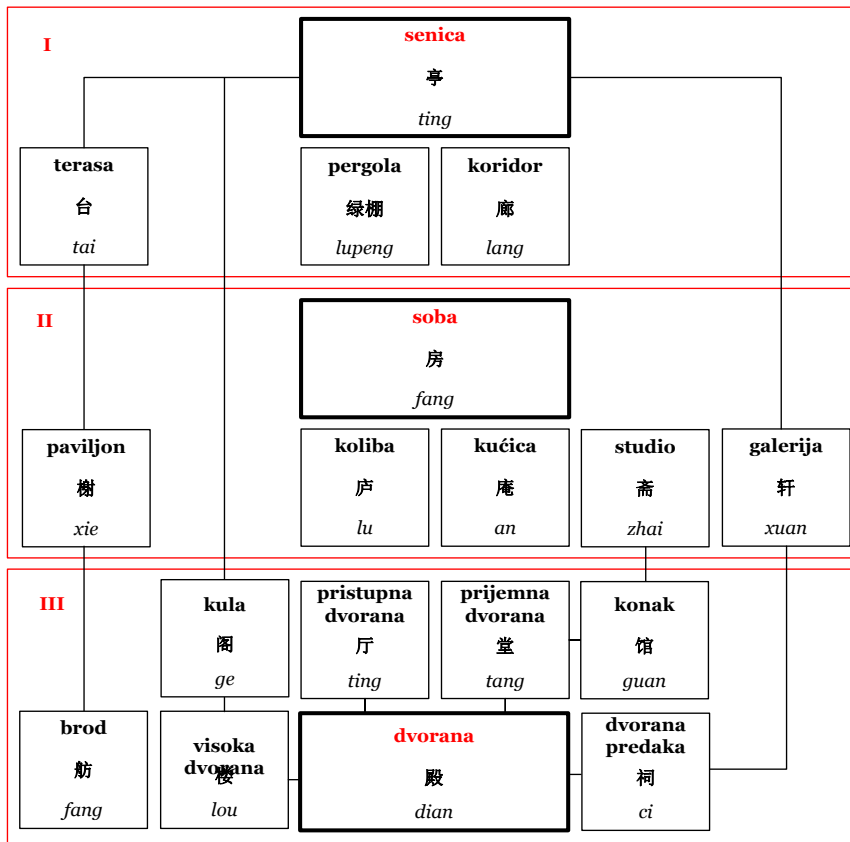
Od samih početaka kineske arhitekture svim objektima tradicionalno su dodeljivana imena koja su često, sa posebnom pažnjom i umešnošću, kaligrafski ispisivana na drvenim tablama iznad ulaza. Vrtne zdanja nose imena koja se sastoje od najmanje dva, najčešće tri a ponekad i do desetak karaktera. Poslednji karakter u nizu označava tip objekta tako da pun naziv može doslovno glasiti *Modri - talas - senica* (can lan ting, 沧浪亭) ili *Smaragd zeleno - vutong drvo - visoka dvorana - feniks - konak* (bi wu lou feng guan, 碧梧楼凤馆)⁶⁴. Primetimo da drugi naziv nosi dve odrednice tipa objekata – visoka dvorana (lou) i konak (guan). Prvom odrednicom zdanje je označeno prema strukturi kao prostrana trodelna dvorana na sprat a drugom, prema funkciji, kao mesto okupljanja, zabava uz jelo i piće i svetkovina. Međutim, tipovi vrtnih zdanja su manje određeni strukturom i namenom a više položajem u ukupnoj konfiguraciji vrta i karakterom neposrednog okruženja. Tako je, primera radi, tipična kula, *g' (ge)* u *Vrtu šume lavova* imenom označena tek kao *Soba* (shi) *ležećeg oblaka* (wo yun). Svako zdanje u vrtu, bez obzira na izgled i način na koji je sazdano, u zavisnosti od ambijenta u kojem se nalazi, može igrati ulogu objekta ma kog tipa; senica može biti kula, kula velika dvorana, koridor igra ulogu mosta, a most se pretvara u pergolu. Pa ipak, moguće je izvršiti elementarnu sistematizaciju objekata u kineskom vrtu na osnovu broja i karaktera sklopa modularnih jedinica koji elementarno određuju odgovarajuću grupu tipova objekata. Osnovni modul je izveden iz strukture *ting* i predstavlja prostor omeđen četvrtastom platformom, rešetkom koju čine četiri stuba povezana gredama, i krovnim ravnima. Veličina modula ograničena je nosivošću drvene konstrukcije i prosečno se kreće od 2,5 x 2,5 do 5,5 x 5,5 metara u osnovi. Visina retko prelazi širinu raspona između stubova.

			terasa tai 台 senica ting 亭 kula ge 阁 pergola lupeng 绿棚 koridor lang 廊
			soba fang 房 koliba lu 庐 kućica an 庵 paviljon xie 榭 studio zhai 斋
			pristupna dvorana ting 厅 prijemna dvorana tang 堂 konak guan 馆
			dvorana dian 殿 visoka dvorana lou 楼 dvorana predaka ci 祠 prestone i oltarske dvorane u palatama i hramovima

Sl. 41 Modularna struktura osnovnih i izvedenih tipova objekata

⁶⁴ Imena objekata od kojih se prvi nalazi u *Vrtu senice modrog talasa* a drugi u *Vrtu harmonije* u Sudžou.

Svi tipovi objekata u vrtu izvedeni su iz tri osnovna oblika – senice (*ting*), sobe (*fang*) i dvorane (*dian*) koji su kao elementarni predložak definisani isključivo svojom strukturom i stepenom otvorenosti. Ostali tipovi su određeni načinom interpretacije osnovnih oblika iz kojih su nastali, položajem u ukupnom prostoru vrta i, pre svega, složenim interakcijama sa neposrednim okruženjem. Jednom rečju, ukupni karakter prostora koji određuje tip objekta u najvećoj meri zavisi od odnosa između unutrašnjeg sadržaja i pripadajućih struktura koje predstavljaju neposredno okruženje. Ove strukture su često sasvim nearhitektonske prirode.

Sl. 42 Odnos osnovnih i izvedenih tipova objekata

3.5.1 Objekti strukture *ting*

Prvu grupu objekata čini senica *ting* i iz nje izvedeni oblici koji su dobijeni multiplikacijom osnovne strukture *ting* i/ili njegovih delova. Bilo da se radi o umnožavanju redukovanih modularnih tela, što je slučaj kod koridora *lang* ili modularnih tela kojima nedostaje neki od strukturalnih elemenata, što je slučaj kod pergole – *lu peng*, svi objekti ove grupe tvore naglašeno otvorene prostore sa neograničenom komunikacijom na sve četiri strane.

Senica - *ting* (亭)

Koliko god da je različit razvoj arhitekture u drugim kulturama ona uvek i svuda počinje sa prvobitnom neolitskom kolibom. Ukopana ili izdignuta, ova jednostavna struktura od četiri stuba koji podupiru krov bila je osnovni instrument preživljavanja ali isto tako i *mesto-znak*, oblik koji je obeležio postojanje čoveka i njegovu poziciju u svetu oko njega. Od samih početaka do modernih vremena dvojnost forme i funkcije, sadržaja i značenja prisutnih u kolektivnom sećanju na prvobitnu kolibu obeležilo je osnovne atribute svekolike arhitekture.

Tokom vremena primordijalna koliba, ova *cabane rustique*⁶⁵, postala je arhetip koji nije sasvim istovetno razvijan i upotrebljavan u različitim kulturama i njihovim arhitektonskim tradicijama. U evropskoj arhitekturi simbolički elementi razvijani su u stalnom procesu stvaranja sve jasnijih i čvršćih granica između unutrašnjeg i spoljašnjeg prostora. Veliki broj ranih drvenih konstruktivnih elemenata i sklopova koji su izgubili svoju prvobitnu funkciju pojavljuju se u arhitekturi kamena i opeke kao slike pretočene u nezavisne simbole. Prvobitna koliba, izdvojena iz originalnog konteksta i svedena na statički lik, pretočena je u jednostavan simbol ulaza - mesta na kojem se dodiruju unutrašnji i spoljašnji prostor. U kineskoj tradiciji gotovo svi arhetipovi su sačuvani kao dinamičke slike izgrađene na logičkom razvoju likova u pokretu iz kojih su stvorene nove simboličke celine. Senica je arhetip sačuvan u svom originalnom obliku kao trodimenzionalna struktura nazvana *ting* i pretvorena u nezavisni simbol⁶⁶, idealnu formu i univerzalni model celokupne arhitekture.

Sl. 43 Arhetip u kineskoj i evropskoj arhitekturi
(a) Marc-Antoine Laugier, *Essai sur l'Architecture*, 1755, naslovna strana: *cabane rustique* (b) Mikelandelo, Porta Pia, crtež, 1561, (Firenca, Casa Buonarroti): koliba kao slika na zidu (c) Mi Fu, *Planine i borovi u proleće*, detalj, 1100, (Palace Museum, Taipei): *ting* kao znak i sačuvani obrazac.

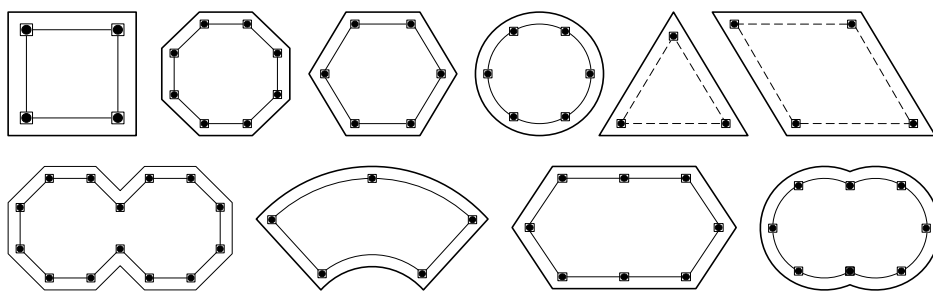
Ting je glavno obeležje vrta što se jasno očituje u često ponavljanoj izreci: *mesto na kojem je ting možemo zvati vrtom*. Kada se želi naglasiti da je reč o pravom vrtu u klasičnoj literaturi se isto tako često koristi termin *senica-vrt* (*ting yuan*). Kao složen prostorni i vremenski znak - *đi* (迹, 蹟)⁶⁷, mesto i njegovo obeležje, trag i putokaz, *senica* je ključ za razumevanje kineske arhitekture i njene uloge u vrtu. Draž *tinga* i leži u tome što on predstavlja mesto za ogroman broj veoma različitih aktivnosti – za rad i dokolicu, stvaranje u uživanje u onome što su drugi stvorili, za osamu i druženje, kontemplaciju i razgovore, romantične susrete, proslave i rituale.

Kao osnovna strukturalna jedinica *ting* je gotovo uvek isti i samo tlocrtom se tu i tamo javlja u ograničenom broju varijacija. Suština promene tlocrta je da se rasporedom i položajem stubova ugao gledanja i izbor pogleda usmeri u odgovarajućem pravcu, u skladu sa kompozicijom okolnih vrtnih pejzaža.

⁶⁵ Malu rustičnu kolibu prvi pominje Marc-Antoine Laugier u *Essai sur l'architecture* (1753). Kasnije je često pominjana u teoriji arhitekture kao *cabane symbolique* ili *alegorijski prototip*.

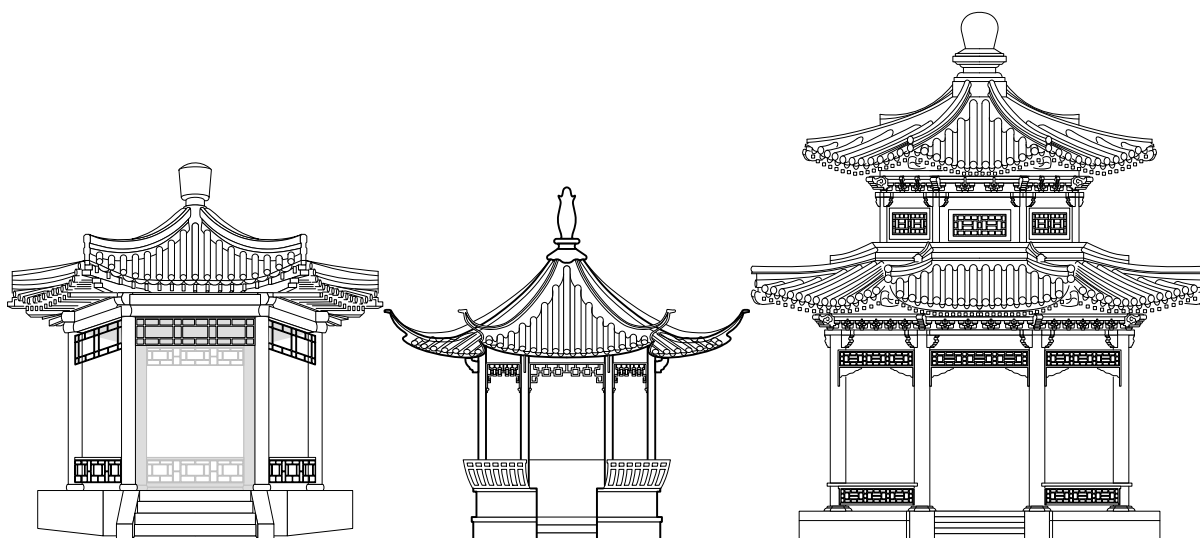
⁶⁶ Najstarije pominjanje *senice* kao objekta sa posebnim simboličkim značenjima nalaze se u *Beleškama o Knjizi vode* (*Shuijing zhu*, 水经注) iz Vej perioda (386-534) i Jang Suandžovim (Yang Xuanzhi, 杨炫之) *Zapisima o vrtovima budističkih bramova u Luojuangu* (Luojuang qielanji, 洛阳伽兰记).

⁶⁷ gvejđi / 轨迹 (ograda + trag = lokus), guđi / 古迹 (staro + trag = istorijsko mesto), đisjang / 迹象 (trag + pojava = indikacija, nagoveštaj), biđi / 笔迹 (trag + četkica = rukopis)

Sl. 44 Ting – uobičajene varijante tlocrta

Kao univerzalna forma ting ipak nosi i sve odlike regionalnih *stilova* kao što sledi i obrasce ukusa pojedinih epoha. Male stilske razlike očituju se uglavnom u koloritu, ukrasima i oblikom krova. Senica južnog tipa se često naziva *hlad-senica* (liangting, 凉亭). Stubovi i grede severnog tipa *ting*-a su gotovo uvek ofarbane jarkim bojama dok je kod južnog tipa sačuvana prirodna boja plemenitog drveta i samo drvo slabijeg kvaliteta se boji. Sitna dekoracija je takođe češće korišćena na severu. Krov kod severnog tipa je pokriven pocakljenim bojenim crepom dok na jugu dominira prirodna sivo-mrka boja crepova pečenih na visokim temperaturama. Ivice krova u južnoj arhitekturi su snažnije povijene naviše od onih na severu.

Sl. 45 Regionalne odlike
Ting severnog tipa, južni tip i severni ting sa dvostrukim krovom.

Senica svojim izgledom, ambijentom u koji je smeštena, imenom i često kupletima ispisanim na stubovima nosi sintezu lokusa i toposa. Ona je mesto na kojem se može osetiti, doživeti i promišljati tema podjednako razumljiva graditelju i korisniku, autoru i čitaocu. Sve poznate senice u istoriji kineske arhitekture u sebi nose *žive slike* dinamike procesa promena u prostoru i vremenu koje su čitljive svakom Kinezu. Na tradicionalnoj listi *Četiri čuvene senice* nalaze se *Senica voljene večeri*, *Senica pijanog starca*, *Senica sred jezera* i *Senica bezbrižnog zadovoljstva*.

Senica voljene večeri (Aiwan ting, 爱晚亭) u podnožju Juelu planina (Yuelu shan, 岳麓山), onakva kakvom je danas vidimo, podignuta je 1792. godine. Njen prvobitni naziv - *Senica crvenog lišća* (hongye ting, 红叶亭) nastao je prema legendi o starcu i njegovoj unučici koji su

na ovoj planini umrli od hladnoće. Po tom narodnom pripovedanju starac se pretvorio u kameni vrh a od dečijih suza krošnje su pocrvenele. Tada je senica bila znak čovekovog prisustva čija su maštovita promišljanja mesta planinu pretvarala u čudesni vrtni predeo. Kasniji naziv - *Senica voljenog sutona* - upriličen je prema Du Muovim (杜牧) stihovima:

*Daleko uz strme kamene staze hladne planine,
Tamo gde se rađaju beli oblaci, ima kuća.
Zaustavi kočiju i uživaj, veče je u javorovoj šumi,
Mrazno lišće je crvenije od cvetova ranog proleća.*⁶⁸

Međutim, ovi stihovi ma koliko odgovarali slici predela nisu glavni narativni sadržaj senice. Ona je tu izrasla u spomenik podignut u slavu druženja Luo Dijena (罗典) i Juen Meia (袁枚)⁶⁹. Za ova dva ugledna člana Akademije u podnožju Jelu planine⁷⁰, se kaže da je njihovo rivalstvo preraslo u trajno prijateljstvo zahvaljujući Juenovom nadahnutom povezivanju senice sa Duovim stihovima. Tako ova senica zapravo govori o promenljivosti sudbine u odnosima među ljudima.

Sl. 46 Senica voljene večeri

Senica pijanog starca (zuiweng ting, 醉翁亭) podignuta je u vreme kada je slavni pesnik, pisac i istoričar Oujang Sju (Ouyang Xiu, 欧阳修, 1007-1072), nakon sukoba sa reformatorom Vang Anšiom, morao da napusti prestonicu (1046.) i prihvati mesto upravitelja u malom Čudžou (Chuzhou, 滁州)⁷¹. Dž Sjen (Zhi Xian, 智仙), starešina obližnjeg budističkog hrama, dao je da se na južnoj padini Lang-ja planine (琅琊山) napravi senica da bi u njoj, uz vino i duge razgovore, provodio dane sa velikim pesnikom.

U svojim čuvenim *Zapisima o Senici pijanog straca* (醉翁亭记) Oujang Sju objašnjava da *uživanje starca nije u piću već u preplitanju reka i planina koje on (samo) iskazuje ispijanjem vina.*⁷² U pesmi koju je pisao u ovoj senici, kao da se pravda te kaže: *pijanog, ptice me pohode a mirisi vode zapljuskuju me u snu, planinsko cveće može samo da se smeši jer ne ume da govori.* Nekih tridesetak godina nakon Oujangove smrti Su Dungpo opisuje lepote predela na obroncima Lang-ja planine, veliča slavu Pijanog starca i nabraja sve one talentovane ljude koji su se ovim inspirisali.⁷³ Posebno hvali Šen Cuna (Shen Zun, 沈遵) koji

⁶⁸ Ada Zečević i Mirjana Đurđević, *Antologija stare kineske poezije*, SKZ, Beograd, 1995.

⁶⁹ Vidi Juen Mejev Sui vrt u Nankingu

⁷⁰ Čangša akademija (Changsha yuelu shuyuan 长沙岳麓书院) je jedna od četiri carske akademije Sung epohe. Na istom mestu 1926. godine je osnovan koledž koji je vremenom izrastao u Hunanški univerzitet.

⁷¹ Čudžou se nalazi u Điangsu provinciji, stotinak kilometara severozapadno od Nandinga.

⁷² → 醉翁亭記 u 歐陽修全集, (Dela Oujang Sjua), Zhonghua shudian, Beijing, 2001.

⁷³ → Sabrana dela Su Šia (Su Shi shi ji he zhu, 蘇軾詩集合注), 6 svezaka, Shanghai guji chuban shi, 上海古籍出版社.

je komponovao kompoziciju za *čin* pod naslovom *Držanje pijanog starca* (zaoweng cao, 醉翁操).

Sl. 47 Senica pijanog starca

U Ming periodu oko Senice pijanog starca izgrađeni su brojni objekti u slavu ovog mesta i svih onih velikih talenata koji su tu stvarali. U Studiju *blaga Sunga* (bao songzhai, 宝宋斋) postavljena je tabla sa originalnim imenom senice i stela u koju su uklesani Suovi stihovi. Od tada se ovo mesto pominje kao *Ou pesme*, *Su rukopis* (Ouwen suzi, 欧文苏字).

Senica u srcu jezera (huxin ting, 湖心亭) je drugo ime ostrva Jingdžou, jednog (severoistočno) od tri veštačka ostrva u Zapadnom jezeru. Za nju se kaže - *senica je ime ostrva a ostrvo ime senice* (ting weidao ming, dao wei tingming, 亭为岛名岛为亭名) jer ona je i bez stvarnog oblika samim imenom znak predela. Kada je Su Dungpo bio guverner Hangdžoa na ovom ostrvu postojale su samo tri male stupe sakrivene u zelenilu. Tu je 1552. izgrađena *Senica lepršave čaplje* (zhenlu ting, 振鹭亭) a oko 1600. godine nikla je *Sjajna kula radosti* (qingxi ge, 清喜阁).

Sl. 48 Senica u srcu jezera

Današnji izgled ostrva se sasvim razlikuje od onog koji je zabeležen u Džang Dajevim (Zhang Dai, 张岱, 1597- 1689) *Traganjima u snovima za Zapadnim jezerom* (xihu mengxu 西湖梦寻). Od prvobitnog ambijenta ostao je samo nagoveštaj koji pružaju dva, u kamen uklesana, karaktera iz Čjenlongove četkice. Da bi izrazio beskonačno prostranstvo u koje je ostrvo utopljeno, car je povukao samo unutrašnje poteze (虫 i 二) karaktera *vetar* (feng, 風) i *mesec* (yue, 月) izostavivši poteze koji ih uokviruju. Ovako izraženu sliku nepoznati autor tumači rečima dopisanim na kamenu stelu: *Voda i nebo - jedna boja* (shuitian yise, 水天一色).

Senica bezbrižnog zadovoljstva (Taoran ting, 陶然亭) je podignuta 1695. godine u jugoistočnom delu Sjenvu oblasti Beidžinga. Ovo mesto ima dugu istoriju neke vrste javnog vrta u kojem su se građani često okupljali u raznim prilikama; od popodnevni sklanjanja od

letnje žege do velikih prazničnih proslava. Prilično prostrana, pažljivo uređena teritorija je u Juan periodu bila posebno negovano okruženje Hrama milosrđa (Cibei, 慈悲). Prvobitno je tu postojala samo sasvim neugledna, jednostavna koliba. Kada je podignuta neobično velika senica ona je postala omiljeno mesto okupljanja poznatih ličnosti prestonice. Ime je dobila po Bai Đijevim (Bai Jiyu, 白居易) stihovima: *Čekam da hrizanteme požute i da sazri domaće vino pa da ga sa tobom pijem srećno i bezbrižno.*⁷⁴

Sl. 49 Senica bezbrižnog zadovoljstva

Današnji Taožan park se prostire na površini od 59 hektara od kojih punih 17 hektara zauzima voda. Uređen je 1952. godine i prvi je veliki moderni vrt nakon osnivanja Narodne republike Kine. Od 36 objekata u njemu 10 su replike najčuvenijih senica iz 6 kineskih provincija.

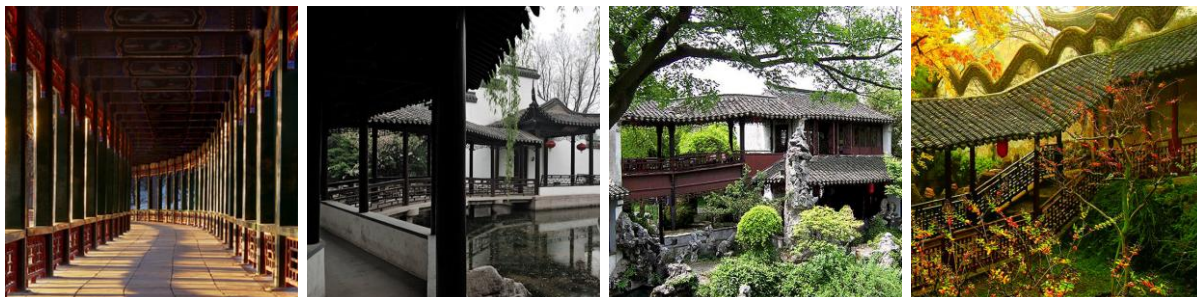
Koridor - lang (廊)

Koridor je jedna od najuočljivijih odlika kineske arhitekture. To je izdignuta, pokrivena staza koja na različite načine povezuje više objekata u jedinstvenu prostornu celinu. Spajajuć niz unutrašnjih, relativno zatvorenih prostora, istovremeno formira i veliki broj isto tako različitih otvorenih okruženja - ograđene prostore (*clastrum*) koje podjednako razdvaja i spaja. *Lang* je formiran linearnom multiplikacijom umanjenog osnovnog konstruktivnog modula bilo na pravolinijskoj, krivolinijskoj ili trasi potpuno slobodnog, nepravilnog oblika i smera. U vrtu, osim što spaja pojedine objekte istovremeno i razgraničava odgovarajuće funkcionalne i pejzažne celine omogućavajući da veliki broj *ding*-ova bude formiran na relativno malom prostoru. On uspostavlja nove granice na osnovu vizuelnih efekata i odgovarajućih psiholoških reakcija. Takođe ima značajnu ulogu u stvaranju osećanja beskonačnog kretanja. On nikada nije potpuna i konačna granica prostora i najčešće omogućava kontrolisanu difuziju i preklapanje različitih ambijentalnih celina. *Lang* može provocirati osećanje daljeg prostornog toka i na mestima na kojima on u stvarnosti ne postoji. U vrtovima južne Kine spoljašnji zidovi teritorije se najčešće ne mogu sagledati zato što ih u većem stepenu prate dugački nizovi koridora. Meandriranjem koridor stvara male *džepove* između njega i spoljnih zidova što čini iluziju prostiranja pejzaža izvan stvarnih granica. Stepem razdvojenosti vrtnih celina, fizička i vizuelna komunikacija među prostorima je strogo kontrolisana promenom u strukturi i kretanju koridora. Kontrolišući kretanje koridor utiče i na kontrolu vremenskog toka.

Tipovi koridora određeni su karakterom putanje kretanja koju ocrtavaju u prostoru i položajem u odnosu na vodene površine i vrtne planine. *Prav koridor* (zhilang, 直廊) je

⁷⁴ geng de ju huang jia gen shu, yi jun yi zui yi taoran, 更待菊黄家酿熟与君一醉一陶然

veoma redak i javlja se tek kao zakrovljena promenade uz obale velikih jezera (Letnja palata) ili kao dugo, pokriveno stepenište koje se penje do kakvog hrama na vrhu brda. U četvorokućju, osnovnom obliku organizacije objekata tradicionalne arhitekture, koridor spaja tremove zgrada raspoređenih oko centralnog dvorišta kvadratne ili pravougaone osnove. Ovdje se proteže ivicom dvorišta menjajući pravac pod pravim uglom.

Sl. 50 Koridor

(a) Dugi koridor (Changlang) u Letnjoj palati u Beidingu, (b) koridor preko vode, (c) spratni koridor, (d) leteći koridor.

Najčešće kretanje koridora u vrtu je cik-cak krivudanje (qulang, 曲廊), nekad pravilno, pod istim uglom a češće pod promenljivim uglom, što mu omogućava da prati konfiguraciju terena u skladnoj promeni ritma. Naziv *talasasti koridor* (huilang, 回廊) odnosi se na promene kretanja po visini. Ovakve pokrivenne staze često se penju preko vrtnih planina ili se pružaju uz obale jezera gde se čas naginju preko stena - čas preleću iznad vode. *Vodeni koridor* (shuilang, 水廊) doslovno prelazi preko vode na stubovima koji jedva da vire nad površinom. U svom neograničenom kretanju koridor se penje i spušta niz brda i na malim rastojanjima preuzima ulogu mosta (qiao lang, 桥廊) nastavljajući da krivuda suprotnom obalom potoka ili jezera. Na nekim mestima penje se na sprat kakvog zdanja ili kao pasarela, visoko iznad tla spaja dva objekta. Tada se naziva *leteći koridor* (feilang, 飞廊). Što se strukture tiče - koridor je najčešće potpuno otvoren svojim levim i desnim bokom (shuangmian konglang, 双面空廊) ali se isto tako može jednom stranom oslanjati na zid (danmian konglang, 单面空廊) ili se protezati sa obe strane zida kao *dvostruki koridor* (fulang, 复廊). Da bi se prožimanje prostora sa leve i desne strane koridora ograničilo ili kontrolisalo moguće je sredinom, delimično ili duž cele trase, postaviti zid sa dekorativnim otvorima ili tek panel od prepletenog bambusa. Ovakav put naziva se *podeljeni koridor* (liwai lang, 里外廊). Veoma retko građeni su i *koridori na sprat* (lou lang, 楼廊) → U Tvejsi vrtu (tui si yuan, 退思园) u Sudžou.

Sl. 51 Vrt Smernog političara - koridor

U vrtu *Smernog političara*, koji je velikim delom konstruisao čuveni slikar Ming perioda, Ven Dženming (1470 – 1559), koridor paralelno teče sa obe strane zida koji razdvaja istočni od

zapadnog dela vrta. On je tako osmišljen da se ona druga strana uvek može videti kroz čipkaste otvore u zidu koji skraćuju naš pogled i tim "zamućenjem" pretapaju jednu sliku u drugu. Koridor nas na momente približava zidu a na momente jezeru koje je sa druge strane, stalno krivudajući i vertikalno i horizontalno što sa svakim korakom menja naš predmet posmatranja i naš intimni doživljaj prostora. Ovaj dugačak koridor, kontroliše pristupe pojedinim delovima vrta i gradi ritmični sled izdvojenih predela.

U koridor se ulazi u nastavku južne fasade *Kule u senci* (dao yinglou, 倒影楼) kroz otvor u njenom istočnom zidu, odakle koridor u luku zaobilazi rukavac jezera da bi odatle nastavio prema jugu delimično zalazeći u vodenu površinu. Njegova zapadna strana je otvorena dok se istočna strana većim delom oslanja na zid kroz čije se čipkaste otvore naziru pejzaži istočnog dela vrta. Četvrti i peti segment koridora su otvoreni i neznatno udaljeni od zida kroz čije otvore se nazire severni rukavac jezera koji izgleda kao dugačak pravougaoni bazen sa severne strane potpuno zaklonjen visokim masivnim zidom. Nekoliko koraka dalje kroz zid se izdvaja krak koridora koji se u pravcu istoka penje na prvi sprat *Kule pogleda ka planini* (jianshan lou, 见山楼). Glavni pravac koridora nastavlja prema jugu povremeno se udaljavajući ili približavajući zidu između istočnog i zapadnog vrta i isto tako manje ili više zadire u jezero delimično ga nadkrivljujući. U najisturenijem delu nad vodom jedan segment koridora je proširen u senicu u čijem zaleđu je između nje i zida formiran mali kameni predeo. Dalje se koridor nastavlja priljubljen uz zid sa nizom čipkastih otvora koji gledaju na dva velika vrtna brežuljka. Potom se zid zatvara u dužini od nekoliko segmenata koridora i potpuno sprečava pogled u istočni deo vrta. U sredini tako nastale duboke senke nalazi se mesečev otvor u neobično debelom zidu (bie you dong tian, 别有洞天) - motiv poznat kao *Ulazak u drugi svet*. Ovaj otvor čini jedinu direktnu vezu između istočnog i zapadnog jezera. Koridor koji je na ovom mestu naslonjen sa druge strane zida proširen je u senicu (isto se zove bie you dong tian). Na ovom mestu koridor čiji tok ovde sledimo naglo skreće ka zapadu zaobilazi brežuljak na kome se nalazi *Senica za dvoje* (yiliang ting, 宜两亭). Na kraju se uliva u jedan široki koridor koji sa istočne i zapadne strane izdvaja intimni prostor velikog konaka koji se zove *Konak osamnaest cvetova tatule*⁷⁵ (shi ba mantuoluo hua guan, 十八曼陀罗花馆).

3.5.2 Objekti strukture *fang* (房)

Drugu grupu formiraju objekti koji se sastoje od tri modula ili jednog modula i dve polovine raspoređene sa strane. Kada ne postoji pregrada između modularnih prostora ili je razdeljenost ovih prostora samo blago naznačena dekorativnim elementima onda takav objekat najčešće nazivamo sobom *fang* (fang, 房). Razvijeni tipovi objekata iz ove grupe obično imaju jasnije izdvojene unutrašnje prostorije. Galerija *xuan* je objekat ovakve strukture obično otvoren na sve četiri strane dok je *xie* zatvoreniji sa boka i pozadi a napred je otvoren najčešće prema vodenoj površini.

Koliba - *lu* (庐) i kućica - *an* (庵)

Lu i *an* su jednostavni mali objekti od jednog modula kojem su levo i desno dodate po jedna polovina. Gotovo svako malo zdanje u vrtu, pa čak i ono koje je izgrađeno po svim pravilima visoke arhitekture, može preuzeti ulogu kolibe, jer nju čini jednostavnost strukture i

⁷⁵ Cvet veselog gosta - *Datura stramonium*, fam. *Solanaceae*, kod nas poznata i kao Anđeoska truba, višegodišnja biljka, jedna od pedeset osnovnih biljaka u kineskoj farmakopeji u kojoj se često pominje kao jangjin hua, (洋金花) sadrži nekoliko supstanci koje deluju kao delirijanti. U kineskom budizmu smatra se svetom biljkom u čijim cvetovima se skupljaju kapi kiše tokom Budinih propovedi. Cvetovi tatule su često otapani u vinu i postojalo je verovanje da ako se neko smeje dok ovako priprema vino onda će se smejeti i svi gosti dok ga budu pili.

neposrednog okruženja. Ovakvi objekti građeni su i u posebno upriličenim *seoskim predelima* u vrtnim palatama.

Lu je u potpunosti rustična koliba, građena neobrađenim oblicama, sa krovom pokrivenim slamom ili šašem i delimično zatvorena, često tek pregradama od pruća ili letvica prepletenim između stubova. Izgledom je slična paviljonu *sje* ali je obično smeštena negde duboko u vrtu na sasvim skrovitom i mirnom mestu.

An je veća koliba, građena pravilno formiranim stubovima i gredama, pokrivena crepom i ozidanim bočnim stranama. Ovakve kućice, kada su smeštene u odgovarajući ambijent mogle su služiti i kao studio. Konaci u ženskim budističkim manastirima građeni su na sličan način. U romanu San u crvenom paviljonu opisana je *Kućica smaragdno zelenog kaveza* (栊翠庵 longcui an).

Paviljon - *sje* (榭) i galerija - *sjen* (轩)

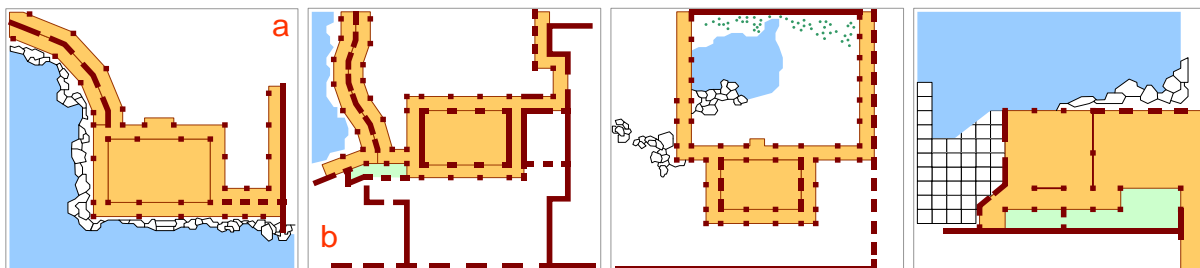
Sje je otvorena, laka struktura, najbližnja tingu, za koju Ći Čeng kaže sledeće: *Soba bez zidova je sje. Sje treba da bude na vodi, ali sakriven i uronjen među cveće i bambuse....ting je takođe često kraj vode ali na visokom mestu i lako uočljiv.* Ovaj tip zdanja najčešće se sastoji od seta od tri modula u jednom nizu. Može se naći u gotovo svakom tipu vrtnog predela pa u skladu sa neposrednim okruženjem često preuzima ulogu drugih vrsta objekata. U ukupnoj organizaciji prostora koristi se da uspostavi balans između objekata ili predela koji stoje u izraženom kontrastu. *Paviljon mirisnog lotosa* (ouxiang xie, 藕香榭) je u romanu *San u crvenom paviljonu* (Hong lou meng) opisan kao objekat koji održava ravnotežu između ambijenta jedne senice, sa njegove leve strane i kule – sa desne. Idealni oblik *sje*-a je takozvani *vodeni sje* (shui xie, 水榭) koji je obično pozicioniran tako da je prednjom stranom okrenut ka vodi a zadnjom prema vrtnim planinama. Čuven je *vodeni sje* u vrtu *Planinski posed odagnane žege* u Čengduu koji je smešten između dve senice, na prevlaci sred jezera. On na sve strane, preko plavetnog prostranstva jezera pozajmljuje vidik na okolne planinske vrhove.

Sl. 52 Čengdu, *Sje u srcu vode* (shuixinxue) nad zamrznutim jezerom.

Otvorena struktura paviljona *sje* traži odgovarajuću otvorenost predela koji ga okružuju. Prožimanje slobodnog prostora je njegova glavna tema. Kada se preko izdužene platforme, uobličene u praznu, prostranu terasu pruža u jezero ili izdiže nad potokom, onda je potrebno obezbediti nesmetan vidik preko druge obale sve do prizora veoma udaljenih od vrta u kojem se nalazi. Ako je njegova zadnja strana okrenuta prema uzvišenjima ili gleda u ograđeno dvorište onda je taj prostor jednostavan i prozračan u dovoljnoj meri da odgovara šupljosti i praznoj unutrašnjosti paviljona. Njegova druga i isto tako važna tema je *dolaženje* i *odlaženje*. *Sje* se uvek nalazi negde između dve važne tačke u vrtu. Do njega se obično stiže preko dugog

niza odabranih i posetiocu pojedinačno već poznatih prizora, viđenih iz nekog drugog ugla, a odlazi se u predele vrta koje tek treba otkrivati. U ukupnoj organizaciji prostora *sje* je posebno odabrano mesto zastajanja, važan trenutak u vremenu koje se provodi u vrtu namenjen proživljavanju i promišljanju doživljenog i onoga što sledi. Posebno je umeće stvoriti takav sled prizora u pejzažu vrta koji se sa jedne strane paviljona pojavljuju kao otvorene slike, a sa druge – tek kao nagoveštaj. Dijalog koji se između ove dve situacije odvija u samom paviljonu, uprkos njegovoj jednostavnosti, čini ga prostorom ispunjenim veoma dramatičnim sadržajem.

Sl. 53 Sje i sjen

(a) Veranda vodenog pogleda /Vrt senice modrog talasa/, (b) Veranda voljenog kamena /Ji vrt/, (c) Veranda za slušanje kiše /Vrt smernog političara/, (d) Veranda skrivena u zelenilu /Liu vrt/.

Sjen je objekat slične strukture ali znatno zatvoreniji, sa bočnim zidovima i često sa parapetima na prednjoj i zadnjoj fasadi. *Sje* i *sjen* stoje na dva suprotna kraja niza objekata iste strukture. Otvorenost *sje*-a često postepeno naginje ka zatvorenosti *sjen*-a i obrnuto, tako, da negde na sredini ovog niza postoje oblici za koje se teško može reći da li pripadaju jednom ili drugom tipu. U vrtovima juga većina zdanja *sjen* tipa su potpuno otvorena i od *sje* objekata se razlikuju isključivo položajem u vrtu i karakterom neposrednog okruženja.

Studio - *džaj* (齋)

Džaj je prvobitno bio odaja za pročišćenje pre rituala prinošenja žrtava i molitvenu meditaciju⁷⁶. Naziv potiče od izraza *džaj džje* (zhai jie, 齋戒) koji se koristio u značenju *prinošenje žrtava precima i bogovima*. U vrtu se ovim imenom nazivaju objekti namenjeni opuštanju, radu i stvaranju u dokolici. Studio je tip objekta koji je skoro u potpunosti određen odnosom prema neposrednom okruženju.

Sl. 54 Studio

(a) *Južni studio*, Ji vrt, Sudžou, (b) *Studio sabrane praznine*, Vang-š vrt, Sudžou, (c) *Studio zelenog i zvonkog*, Canglang vrt, Sudžou.

⁷⁶ → Zhuang Zi, IV knjiga - dijalog između Konfucija i Jen Hveja.

Džaj može biti svako zdanje koje je smešteno na posebno uređeno mesto u vrtu. Najčešće je struktuiran kao prelazni oblik između kolibe i nešto zatvorenijeg paviljona tipa *sjen*. Ulogu studija mogu preuzeti i veći objekti vrlo složene konstrukcije i dekoracije.

Ma kako da je građen studio je uvek otvoreniji sa prednje strane dok su zadnja i bočne strane zatvorenije, često ozidane opekam. Prostor studija se napred produžava u malo skriveno dvorište, opasano zidom ili koridorom sa svih strana. Pozicionira se tako da ima neposredan ali ne i direktan pristup zadnjim stambenim odajama sa kojima je povezan skrivenom stazom i zaklonjen od ostalih delova vrta. Jedan od najlepših opisa studija nalazimo u Vang Vejevim stihovima iz zbirke *Dvadeset pesama o Vang čuan vili*:

*Moj studio među prekrasnim kajsijama,
vitke grane podupiru osamljenikov dom,
mirisne trave zakrovljuju ga,
planinski oblaci kroz njega promiču.*

Ovih nekoliko redova sadrže gotovo sve bitne odlike studija: skrovitost mesta osame, jednostavnost i skromnost zdanja, otvorenost prostorija i prožimanje unutrašnjeg i spoljašnjeg prostora - sve to zasićeno bojama, senkama i mirisima. Naglašenu izolovanost predela u kojem se smešta radna soba učenog gospodina nalazimo i u kratkom opisu iz romana *Učeni ljudi : Most preko jezera vodi u skrovite odaje u koje se Du Šaođing povlači da bi učio i stvarao*.

Sl. 55 Skriveni predeli studija
Pristup Studiju sabrane praznine (Vang-š vrt), i vrt Jifeng studija (Liu vrt).

3.5.3 Objekti strukture *dien*

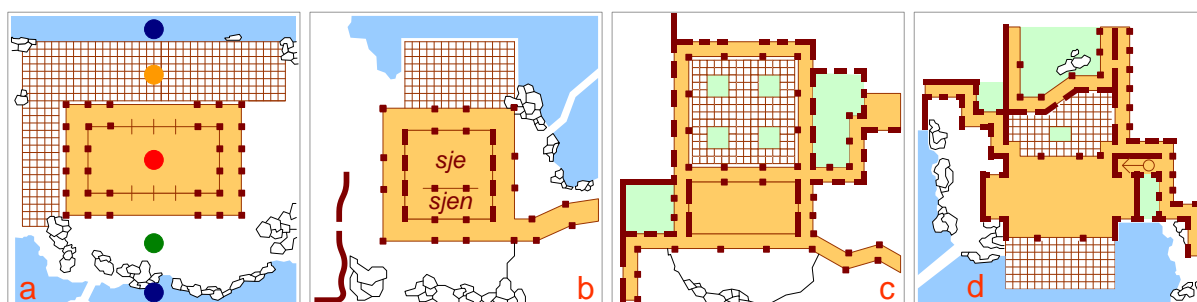
Treću grupu čine veliki prizemni i spratni objekti od tri i više modula koji su dobijeni multiplikacijom prethodne *fang* strukture po dubini objekta, u dva ili tri reda. Od ovog pravila može odstupati jedino kula *lou* kada je umesto iz *fang* strukture izvedena direktno iz osnovne strukture *ting*.

Pristupna dvorana - *ting* (厅) i prijemna dvorana - *tang* (堂)

Pristupne i prijemne dvorane⁷⁷ su u svom osnovnom obliku objekti formalnog karaktera, karakteristični za stambeni deo kuće a ne za vrt. One predstavljaju onaj deo porodičnog doma koji je okrenut ka spoljašnjem svetu te se veoma retko mogu naći u intimnom prostoru vrta

⁷⁷ Nazivi ovih objekata su neprevodivi ali ih u odnosu na funkciju i položaj u formalnoj arhitekturi kineske kuće možemo zvati *pristupnom* i *prijemnom* dvoranom.

osim kada je reč o onim vrtovima koji su postali sedišta gildi, udruženja ili tajnih društava. Nezaobilazni su deo samo vrtne palata. U njima bi kompleks dvorana počinjao sa velikim dvorištem iza glavne kapije. Potom bi po centralnoj osi od juga ka severu sledila *pristupna dvorana* sa svojim zadnjim dvorištem a iz njega se ulazilo u prednje dvorište *prijemne dvorane*. Sledilo je još najmanje jedno objektima uokvireno dvorište iz kojeg se ulazilo u sam vrt. Pristupna i prijemna dvorana su velika zdanja koja se sastoje iz dužih modularnih nizova organizovanih u dva ili tri reda po dubini objekta. Njihovi bočni zidovi su najčešće izvedeni od opeke ili nabijene zemlje sa nizom veoma malih prozora ili potpuno bez njih. Centralni ram prednje i zadnje fasade je ispunjen setom vrata u vidu drvenih panela od poda do gornje grede dok su ostali ramovi levo i desno ispunjeni setovima istih prozorskih panela oslonjenih na niske zidane parapete.

Sl. 56 Dvorane ting i tang
(a) Dvorana orhideje /Vrt smernog političara/, (b) Dvorana mandarinske patke čiji je prednji deo sje a zadnji sjen /Ji vrt/, (c) Dvorana blistavog puta /Vrt senice modrog talasa/, (d) Dvorana lotosa /Vrt šume lavova/.

Kada su građene u vrtu dvorane tin i tang nisu u potpunosti sledile ustaljeni ritualni obrazac. U Ming i Čing vrtovima velika dvorišta su zamenjena manje formalnim prostorima kao što su otvorene platforme ili delovi slobodnog prostora, tek vizuelno omeđeni malim vrtne planinama, ogradama i parcijalnim zidovima. Tu i tamo se objekti ovog tipa, u znatno pojednostavljenom obliku, lakše strukture i znatno otvoreniji, mogu naći i kraj jezera u vrtu.

Dvorana mandarinske patke (yuanyang ting, 鸳鸯厅) poznata i kao *Dvorana zaljubljenog para* je podeljena izrežbarenim drvenim panelima na dva dela. Južni deo okrenut je prema vodi, smešten u ambijet *sje-a* i koristi se zimi, dok je severni deo okrenut prema kamenim kompozicijama u podnožju jedne vrtne planine, smešten u okruženje *sjen-a* i koristi se leti. Stubovi i grede na prednjoj i zadnjoj fasadi su takođe različito oblikovani i dekorisani tako da i izgledom južna strana oponaša paviljon tipa *sje* a severna - zatvoreniji *sjen*.

Dvorana predaka - C' (祠)

Ovo su takođe višemodularna zdanja izvedena iz *ting* i *tang* strukture. U antičko doba nije pravljena razlika između objekata tipa *c'tang* i *dien*. Jedina razlika je bila u tome što je prvi služio i kao hram predaka. Oba tipa objekata se koriste uglavnom u severnim a veoma retko u vrtovima južne Kine, gde su uglavnom pridodati prijemnim dvoranama tipa *tang*. Ulogu dvorane predaka u vrtu češće vrši senica, smeštena na nekom zabačenom vrtne bregu i sa ozidanim bokovima i severnom stranom, tako da ima izgled molitvene niše.

U popularnim romantičnim pričama o nesretnim ljubavima često se pominju devojke koje su sahranjivane kraj senice u senci velikih krošnji i takav ambijent nije redak u skrivenim vrtne predelima.

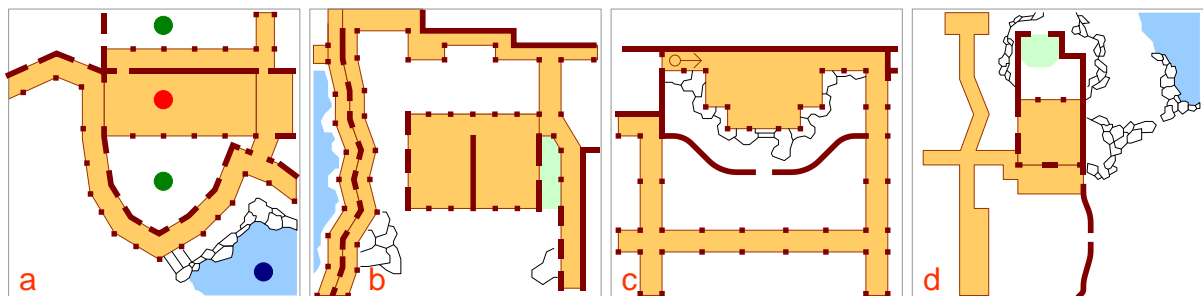
Sl. 57 Dvorana predaka

Dvorana predaka u vrtu može biti senica, soba pridodata nekom većem objektu ili otvoreni centralni deo vrtnog paviljona od tri raspona kao što je ovaj oltar Dđou klana u Điangtou.

Kada su smešteni u centralnom delu vrta po osi sever jug, hramovi i dvorane predaka obično su dominirali većim delom teritorije. C' je i dalje služio kao hram predaka i u južnim vrtovima je često pridodat dvorani *tang*, na ulazu u izdvojeni i zatvoreni deo vrta. Kada je u vrtu podignut *dien* on se obično koristio kao mali privatni budistički hram. *Hram predaka prvog mudraca* u Hangđžou nalazi se sred ostrva *Tri jezera gledaju na mesec* (santan yinyue).

Konak – (guan, 馆)

Guan je višemodularni objekat izveden iz *tang* strukture i posebno uobličen za okupljanje većeg broja ljudi i porodične proslave. Razlikuje se od *ting* i *tang* zdanja uglavnom svojom dispozicijom. Zauzima manje centralni deo vrta i pozicioniran je tako da razdvaja neposredno okruženje u dve različite prostorne kompozicije. Prednja i zadnja strana objekta su u najvećoj mogućoj meri otvorene. Jedna od njih orijentisana je prema prostranom otvorenom ambijentu kao što su jezero ili veliko, ravno, travnato polje dok je druga strana proširena u malo intimno dvorište najčešće nepravilnog oblika. U manje formalnom oblikovanju južnih vrtova ovo dvorište je često samo vizuelno označeno kratkim, parcijalnim, dekorativnim baštenskim zidovima ili kamenim kompozicijama i vrtnim uzvišenjima.

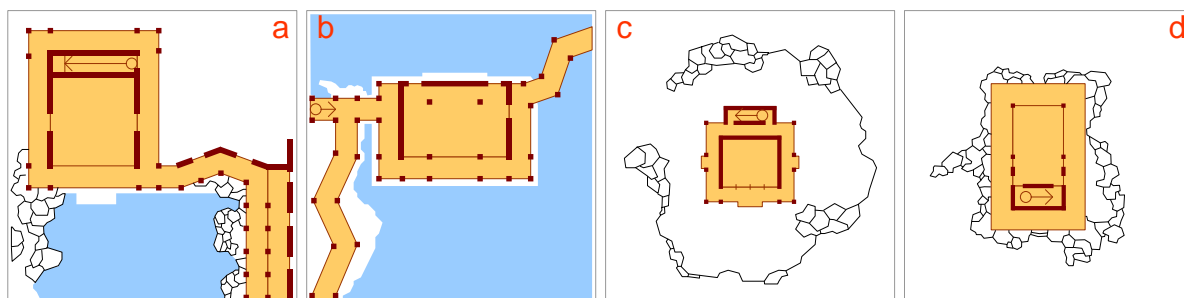
Sl. 58 Konaci

(a) Konak jasnih mirisa/Vrt senice modrog talasa/, (b) Konak melodija besmrtnog Poa /Veseli vrt/, (c) Konak bambusovih mirisa /Vrt palate mira i dugovečnosti/, (d) Feniksov konak krošnje vu drveta /Veseli vrt/.

U nedostatku prostora *guan* može biti orijentisan samo na jednu stranu i u tom slučaju je izdignut na visoku platformu tako da nadvisuje malo dvorište i omogućava pogled preko zida ili ograde u udaljeni otvoreni prostor. Ovakav konak najviše podseća na sklop *čajdžinice* (chaguan, 茶館) koja je javni a ne specifično vrtni objekat. U vrtu *guan* češće ima oblik čajne sobe (chawu, 茶屋) smeštene na obalu jezera ili potoka.

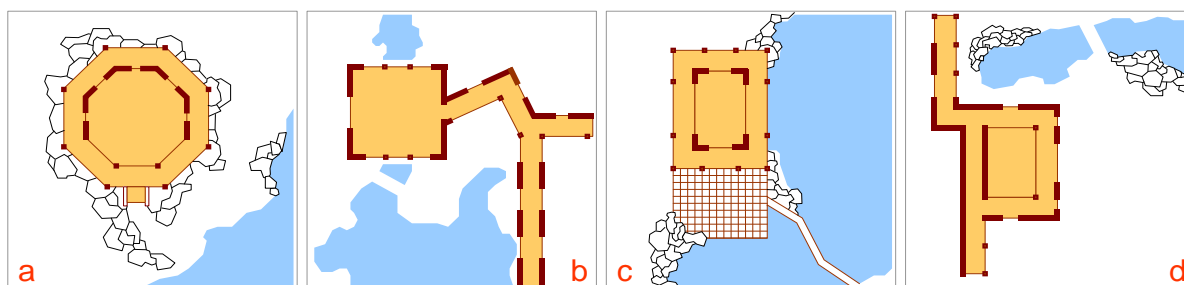
Visoke dvorane *lou* (楼) i kule *g'* (阁)

Spratna zdanja su zasnovana na uvećanim modulima superpozicioniranim po visini objekta. Prema pisanju Ći Čenga *lou* i *g'* se postavljaju na podjednakom odstojanju između vode i vrtnih planina ali su u Ming i Čing vrtovima većina ovih objekata postavljeni ili kraj samog jezera ili na vrhu vrtnih uzvišenja. Oni su posebno oblikovani i postavljeni tako da se iz njih može *pozajmljivati predeo* izvan granica vrta, pa su uvek pozicionirani iza velikih dvorana *ting* i *tang*.

Sl. 59 Visoke dvorane *lou*
(a) Dvorana izvrnutih odraza /Vrt smernog političara/, (b) Dvorana pogleda na planine /Vrt smernog političara/, (c) Dvorana ležećih oblaka /Vrt šume lavova/, (d) Dvorana pogleda na planine /Vrt senice modrog talasa/

Lou ima pravougaonu bazu, obično ima dva i nikada ne više od pet spratova. U vrtu su najčešći oni koji imaju samo prizemlje i jedan sprat. Prva etaža je najčešće izvedena u debelim zidovima od opeke sa manjim otvorima dok je sprat lake drvene konstrukcije uobičajene za arhitekturu objekata u vrtu.

Sl. 60 Kule *g'*
(a) Kula što pluta međ' žadom /Vrt smernog političara/, (b) Kula novih bambusa /Vrt šume lavova/, (c) Kula zastajanja i slušanja /vrt smernog političara/, (d) Kula upitane šljive /Vrt šume lavova/.

U tradicionalnoj kineskoj arhitekturi činjenica da neko zdanje ima upadljivo manju osnovu od visine ili oblikom asocira na odbrambenu funkciju objekat ne čini kulom. *G'* može imati kvadratnu, pravougaonu ili poligonalnu bazu. Obično ima dve etaže i lakše je konstrukcije od objekata tipa *lou*. Najčešće umesto zidova ima samo rešetkaste drvene panele, tako da je otvoren na sve strane i često u donjoj etaži okružen verandom. Tokom Ming i Čing perioda u vrtovima je često korišćen kao biblioteka ili mesto na kome su čuvane rekte knjige, slike i drugi važni predmeti.

Platforma - *taj* (tai, 台)

Niska zidana platforma, koja je baza svakog objekta tradicionalne arhitekture, u vrtu se može pojaviti kao produžetak unutrašnjeg prostora određenog tipa zdanja ili kao potpuno samostalni objekat. Velike dvorane u vrtovima često svojim prednjim tremom izlaze na *ravne terase* (ping tai, 平台) - kamene platforme koje se poput pristanišnog doka uzdižu uz obalu potoka ili jezera i često se produžavaju u promenadu (rivu). Kule koje su smeštene na samoj obali takođe su često izgrađene na prostranim terasama tako da deluju kao svetionik na moru. Platforma produžena u terasu se može naći ispred svake vrtste objekta. Ovakve terase su na severu Kine često pokrivene i konstruisane tako da čine ili produžetak trema ili se na njima gradi potpuno nezavisan, otvoreni objekat čiji krov se preklapa sa tremom. U oba slučaja talasasto formiran krov, bez naglašenog slemenja, produžava se u jednom ili više redova u polje pred ulazom u glavni objekat.

Samostalna *vodena terasa* (shuitai, 水台) gradi se uglavnom na ostrvima i često se naziva seninicom i kada ništa na njoj ništa nije izgrađeno. Terasa sa koje se zuri u daljinu (tiaowang ta, 眺望台) je obično viša od ostalih ili je smeštena na kakvom vrtnom bregu. Poseban oblik čini veoma visoka terasa kvadratne osnove koja liči na kule u gradskom bedemu. Male, visoko uzdignute terase se često nazivaju *juetaj* - mesečeva terasa (yuetai, 月台). Jedan od čuvenih krajolika Zapadnog jezera u Hangdžou je *Diaoji taj* (diaoyu tai, 钓鱼台) - terasa za posmatranje riba.

Brod - *fang* (fang, 舫)

Platforma može biti i deo složene građevine kao što je *fang - brod bez veza* koji se obično sastoji od tri međusobno spojena objekta na kamenom platou izgrađenom u vodi - jedne kule (ge) čije prizemlje se nastavlja u paviljon (xie) i završava potpuno otvornom strukturom sličnoj senici (ting). Brod zapravo imitira čuvene *šarene barke* - *huafang* (画舫) koje su krstarile rekama i jezerima kraj velikih gradova južne Kine. Na ovim barkama se plovilo isključivo radi zabave. Svaka od njih je služila kao ploveća kafana u kojima je, uglavnom ženska posada bila vična muzici, pevanju, igri i mnogim drugim veštinama.

Sl. 61 Brod
Vrt smernog političara (Sudžou), Guji vrt (Nansjang), Topli vrt (Nandjing): (a) originalni izgled i (b) nakon rekonstrukcije vrta.

Brod bez veza, kako se ovaj tip vrtneog zdanja najčešće naziva, tvorevina je relativno novijeg datuma. To je jedini objekat koji je proizvod mode a ne arhitektonske tradicije. Gotovo da nema otmenijeg vrta u Čing periodu u kojem nije usidren jedan ovakav brod mada su mnogi intelektualci ovu novotariju smatrali besmislenom i sasvim izlišnom.

3.5.4 Mostovi (qiao, 桥)

Mada je most nezaobilazni element svakog kineskog vrta, čuveni monumentalni lučni mostovi koriste se samo u velikim imperijalnim vrtovima. U privatnim vrtovima most je uglavnom sveden na dugačku ravnu kamenu ploču ili sasvim jednostavnu drvenu konstrukciju. Veoma su retke situacije gde je most zaista neophodan. Njegova uloga je više u tome da razdvoji vodene površine u zasebne ambijentalne celine no da spoji dve suprotne obale. Prema tome, koristi se uglavnom da ocrtava granicu vrtnih predela i na specifičan način obezbedi naslućivanje njihovog beskonačnog niza. U tradicionalnom oblikovanju pejzaža, uloga mosta je slična onoj koju ima čipkasti prozor u arhitekturi. Ponekad se vezuje i za pojam paravan zida (yin bi,) zbog ustaljenog verovanja da most može da spreči pravolinijsko kretanje duhova. Veoma često most je postavljen i oblikovan u vrtu samo zbog niza raznih simboličkih vrednosti i asocijacija.

Najuobičajeniji oblik mosta u vrtu je poznat kao **ravni most** (ping qiao, 平桥). To može biti bilo šta počevši od obične kamene ploče ili brvna postavljenog preko uskih delova vodene površine pa sve do niskih cik cak platformi sa tri, pet ili čak devet skretanja. Ovaj **krivudavi most** (jiuqi qiao, 九曲桥) je karakterističan isključivo za kineski vrt.

Sl. 62 Krivudavi, mesečev, planinski i plutajući most sa pergolom.

Da bi se izbeglo narušavanje same strukture vrtnog pejzaža, mostovi su retko kad pravljani da budu viši od obale. Podizanje horizonta u sagledavanju nekog predela radije je ostvarivano podizanjem samih obala nego visokom konstrukcijom mosta.

Lučni most (gong qiao 拱桥) građen je samo u velikim vrtovima i najčešće je smeštan u zabačenim i usamljenim mestima na kojima je vidik ograničen. Takođe se može postaviti i na krajevima jezera kao u Vang š vrtu. U malim vrtovima ponegde je postavljan takozvani most plitkog luka, zapravo običan vrtni mostić koji je zamaskiran kamenom tako da izdaleka izgleda kao lučni most. Ova više scenografska tvorevina je bila popularna u jednom periodu Ming dinastije i još uvek se primerak ovakvog mosta može naći u Jipu (yi pu, 艺圃) vrtu u Sudžou. Ovo nije baš sasvim uverljiva zamena za elegantni lučni most pa je u kasnijim periodima umesto njega pravljani sličan most od naslaganog nepravilnog kamena iste strukture kao što su okolne obale jezera. Ovakav most izgleda više kao prirodan lučni prelaz kakav se često viđa na planinama gde je erozija izdubila otvor u prostoru između dve okomite stene. Jedan takav planinski prolaz upriličen je u Š C lin vrtu. (shi zi lin, xiao chi bi, 狮子林, 小赤壁). Da bi se ublažile oštre ivice dužih mostova u vrtu ponekad su dekorisani balustradom od prirodnog *tai hu* kamena kao u Mu vrtu u Sudžou (慕园).

Ne retko su u vrtovima građeni pokriveni mostovi koji izgledaju kao koridor pružen preko vode. Oni često predstavljaju stvarni produžetak koridora na mestima gde je potrebno čvršće definisati granice kao kod vodenog dvorišta. Iz istog razloga na sredini nekih mostova podizana je senica i tada bi se takva kompozicija zvala **senica-most** (ting qiao, 亭桥).

Ven Dženheng (文震亨) u delu *Izlišne stvari* (zhangwu zhi, 长物志) u odeljku o sobama i utočištu (shilu, 室庐) govori i o mostu:

*Tamo gde postoji veliki ribnjak i mreškanje vode, treba postaviti most od lepog kamena sa šarom koja podseća na čipku oblaka. Kamen treba obraditi s velikom umešnošću; ne sme se dozvoliti da on deluje grubo. Kroz uske potoke i vijugave pritoke najbolje je prebaciti kamenu ploču i s četiri kraja posaditi na nju zelenu travu. Drveni mostić treba da ima tri prevoja i drvenu ogradu. Kameni mostić ne treba da bude kružnog oblika, ne treba da se okreće na sve četiri strane. Više od svega treba paziti da se na mostu ne podižu senice i paviljoni.*⁷⁸

Sl. 63 Skočikamen

Skočikamen (bushi, 步石) se postavlja preko uskih delova plitkih voda tako da ih možemo preći gotovo na površini vode. Oni takođe doprinose stvaranju dinamičnije slike jer narušavaju miran tok potoka u vrtu, stvarajući vrtložne linije slične onim kojima je u tradicionalnom slikarstvu označen tok vode u brzacima. Najvažnije svojstvo skočikamena jeste u tome što iznuđuje drastičnu promenu u kretanju posmatrača čiju pažnju usresređuje samo na vodu.

⁷⁸ Zhang wu zhi jiao zhu, editor i komentari Chen Zhi i Yang Chaobo, Jiangsu kexue jishu chubanshe, Nanjing, 1984.

3.6 FLORA VRTNIH PREDELA

Kina je zemlja sa izuzetno bogatom florom⁷⁹ ali su biljke u tradicionalnom vrtu zastupljene srazmerno malim brojem vrsta, gotovo nikada nisu u centru pažnje niti usmeravaju pažnju posmatrača na način na koji to čine drvoredi i pravilne leje cveća. One tek zajedno sa vodom, kamenom i vrtnim zdanjima, pokazujući istančano osećanje mere karakteristično za kineskog graditelja vrtova, nenametljivo učestvuju u oblikovanju vrtnih predela. To čine svojim položajem, oblikom i promenama izgleda i boje, mirisom, simboličkim i alegorijskim svojstvima. Odgovarajući izbor vrsta i raspored rastinja čine onaj završni, odlučujući potez u kreiranju ambijenta kojim se gradi karakter objekata u vrtu i emotivni naboj vrtnih predela. Interakcija i uloge rastinja i vrtnih zdanja u određivanju prirode đing-a jasno su uočljivi u opisu vrta koji nalazimo na stranicama romana *Učeni ljudi*:

Kula sa leve strane je biblioteka Prvog među učenicima koja se uzdiže nad prostranim dvorištem sa lejom žbunastih i nekoliko visokih stabala božura. Tu su i dva cimetova drveta u punom cvatu, tri otvorena paviljona sa druge strane, a iza njih je studio od tri raspona, prema velikom jezeru zasutom lotosima.

Biljke u vrtu takođe mogu opominjati na etičke norme, biti srećna znamenja, asociirati na znanja, događaje i ideje, prizivati sećanja na emotivne trenutke ili jednostavno biti deo ambijenta koji provocira određena osećanja.

U funkcionalnom smislu rastinje se često koristi za usmeravanje pogleda i formiranje okvira i kompozicije slike na koje se to usmerenje odnosi. Ako je pogled usmeren na plitak i udaljen predeo, kao što je suprotna obala jezera pocrtana horizontom vode, onda je dubina polja često naglašena bočnim upadanjem dugih, horizontalnih grana kakvog drveta u zamišljeni kadar. Na rubnim delovima velikih vrtova gde je po nekad moguće sagledati horizontalnu liniju zidova, monotoniju izgleda obično narušava neujednačeni ritam vertikala visokih stabala zasadenih ispred njih. Ako se zid, što je češći slučaj, može sagledati samo pod malim uglom i u pravcu njegovog pružanja onda se njegova naglašena gornja ivica mestimično zaklanja krošnjama koje se nagnju sa suprotne strane. Visokim rastinjem i niskim krošnjama se zaklanjaju i čoškovi tako da pogled nesmetano u luku klizi među stranama koje se tu susreću. Zidovi koji se mogu samo fragmetarno videti sa kratkog rastojanja često su korišćeni kao podloga po kojoj gola stabla visterije i senke udaljenog rastinja iscrtavaju vene i konture zamišljenog pejzaža. Posebnu vrstu oblikovanja čine takozvane *slike na zidu* (vidi vrtne stene) koje se obično smeštaju u male vrtne enklave. Tu se uz belo okrečeni zid, između nekoliko interesantnih stena rasporede pažljivo odabrane i negovane biljke.

Izuzetna posvećenost i istrajnost u negovanju starih stabala oduvek su bili važan deo života u vrtu. Nikada se nije dešavalo da se radi podizanja nekog novog objekta poseče kakvo drvo jer, kako Đi Čeng piše - *lako je uzvisiti stubove i podići izrezbarene grede a tako teško stvoriti duboki hlad pagoda drveta i, kao od žada, šumu vitih bambusa*. Danas je samo u Beidingu pobrojano 29 vrsta drveća čijih je preko 6.000 stabala starije od 300 godina⁸⁰. Dobar primer tradicionalnog odnosa prema očuvanju ambijenta nalazimo u predelu zvanom **Vrt pet starih borova** (guwu songyuan, 古五松园) u *Vrtu šume lavova* po kojem je nekada popularno nazivan i ceo posed. U doba Kangsijeve vladavine ovaj deo vrta je još uvek krasilo

⁷⁹ Floru Kine čini oko 30.000 vrsta od kojih su 2/3 autohtone a preko 1.000 su endemske.

⁸⁰ → Virginia Anami (阿南史代), *Svedoci vremena: Bejdinško nasleđe drveća, kamena i vode*, 树之声:北京的古树名木, China International Press, Beijing, 2004.

pet veoma starih i već dobrim delom sasušenih stabala. Znatno kasnije, poslednji vlasnici iz Bej klana su zasadili nove mladice i to mesto obeležili natpisom u znak sećanja na davno nestali hlad visokih krošnji.

3.6.1 Visoko rastinje

Nebesko drvo (chouchun, 臭椿, *Ailanthus altissima*) je sađeno među prvim stablima u tek formiranom vrtu jer veoma brzo izraste do visine od dvadesetak metara. Kratkog je veka i zato ne spada u naročito omiljene vrste. Kada sporije rastuća stabla stasaju nebesko drvo polako nestaje iz pejzaža zrelih vrtova. Njegovo pravilno raspoređeno dugačko lišće na tankim i elegantno povijenim granama baca lepe senke na visoke zidove. Stablo ovog drveta u čijem podnožju rastu ljiljani simbolizuje tvorce vrta - glavu porodice i njegovu suprugu. Od latica cvetova ljiljana, poznatih kao *zlatne igle* (jinzhen, 金针), spravljala su se jela kojima su mlađi ukazivali poštovanje najstarijim članovima domaćinstva. Nebesko drvo lista među poslednjim u proleće. Zato se sa posebnom pažnjom sadi na mestima gde je potrebno naglasiti konačni prestanak zime.

Kineski crveni bor (yousong, 油松, *Pinus tabuliformis*) je veoma cenjen u vrtovima zbog mogućnosti da se prilikom uzgajanja njegovo stablo i grane oblikuju na neobičan način. Ovo drvo ima veoma jak koren kojim se prihvata za stene pa može rasti gotovo horizontalno sa kakve okomite vrtne planine ili povijeno preko zida. Pet veoma starih stabala crvenog bora raspoređeno je u vrtom ambijentu Đjetaj hrama (jietai, 戒台寺) u okolini Beidinga; *Bor koji grli pagodu*, *Bor koji se odmara*, *Bor koji se kreće*, *Uspavani zmaj* i *Devet zmajeva*. Ime prvog i najstarijeg među njima vezuje se za čuvenog budističkog sveštenika Fajina⁸¹ iz Liao perioda. Prema legendi jedan od njegovih vernih pratilaca bio je praunuk Nebeskog cara koji se ovde reinkarnirao u stablo bora. Neobičan izgled bora, koji se preko kamene ograde visoke terase horizontalno pruža prema pagodi, legenda objašnjava *trzajem* reinkarniranog sveštenika u nameri da zaštiti pagodu od udara groma tokom jedne olujne noći. Vredno je napomenuti da tamnozeleno krošnje starih borova stoje u impresivnom kontrastu sa preko 1.000 krošni jorgovana koji krasi dvorišta i neposrednu okolinu hrama. Bar dvadesetak ovih stabala starija su od dva veka. Među najpoznatijim borovima u prestonici su *Dve sestre* u blizini Izvora zlatnog brega i *Dva bora što slušaju propoved* na Mirisnim brdima.

Sl. 64 Crveni bor

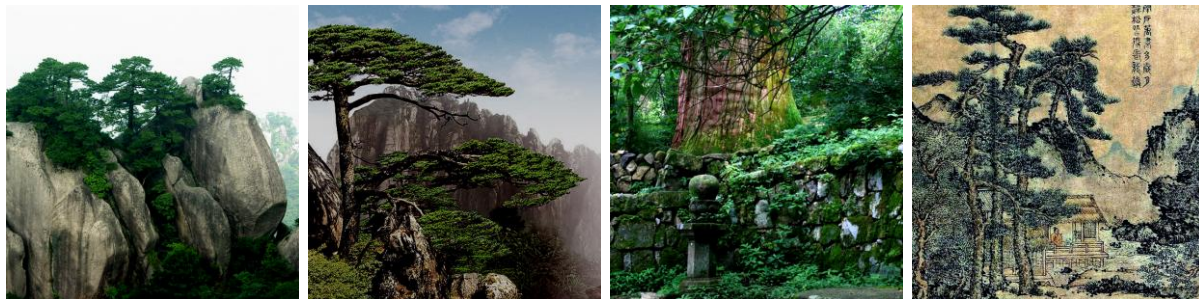
(a) krljušt zmaja, Đjetaj hram ; (b) Bor koji grli pagodu, (c) Bor koji se kreće, (d) Bor koji se odmara.

Kineski beli Bor (song, 松, *Pinus armandii*) je u narodu poznat kao *bor planine Hua* (华山松). Ova vrsta bora ima veoma snažno, izuzetno pravo, do 35 metara visoko stablo, pa se često koristi za gradnju, naročito objekata u vrtovima. Zbog svoje impresivne veličine i

⁸¹ Fajin je ovaj hram iz Tang perioda obnovio 1069. godine.

uspravnosti simbol je dugovečnosti, postojanosti, čvrstog karaktera i samopregornosti. U hramovima, Bog dugovečnosti (寿星) je gotovo uvek prikazivan kako stoji pod krošnjom belog bora. Verovalo se da samo ispod njegovog snažnog korenja raste prava *gljiva besmrtnosti fu-ling* (verovatno *Wolfiporia extensa*) koja je zajedno sa semenom bora najvažniji sastojak daoističke alhemije.

U vrtovima su belim borom nazivane mnoge druge vrste četinarara jer je zbog svoje ogromne visine bio neprikladan za sađenje na malim gradskim posedima. Ovakvi vrtni predeli, sa manje ili više uspeha, različitim sredstvima samo interpretiraju sliku visokih usamljenih stabala koja se prkosno uzdižu iz pukotina okomitih stenovitih planinskih vrhova.

Sl. 65 Beli bor

(a) Huašan (b) Tajšan, (c) znaci posebnog štovanja starih borova na Huangšanu, (d) Vang Meng (王蒙, 1308 – 1385) : *Studio ispod borova u kojem se pišu knjige*, detalj, Klivlendski muzej.

Ni jedno drugo plemenito drvo nije toliko prisutno na starim slikama. Veliki slikar 17. veka Ven Dženheng u svom spisu *Izlišne stvari*⁸² savetuje da se bor sadi pod prozorom studija i da se oko njega rasporede lepe stene, narcisi, orhideje i različite vrste trava *jer kora hrasta sija poput zmajevih krljušti dok u njegovoj kruni peva vetar. Zašto onda ići od kuće u planine ili na obalu plavog mora?* Ljubav i poštovanje koje su Kinezi gajili prema borovima najbolje ilustruje Bai Đijieva misao: *razgovor sa borom je kao druženje sa mudracem*. Jednom stablu belog bora u podnožju Tai planina čak je zvanično dodeljena titula petog ranga učenosti.

Bambus (zhu, 竹, *Bambusoideae*) zauzima posebno mesto ne samo u uređenju vrtnih predela već u celokupnoj kineskoj kulturi. Ova neobična biljka je zbog svog visokog uspravnog rasta, postojanosti, prilagodljivosti i unutrašnje šupljine vekovima bila simbol plemenitog gospodstva. Posebno je cenjena unutrašnja praznina bambusa - *kongsi* (kongxu 空虚) kao izvor i znak skromnosti - *ćjensi* (qianxu, 谦虚). Bambus je čest motiv kako u kineskoj poeziji, tako i u slikarstvu. *Bez mesa se može živeti ali bez bambusa nikako* – govorio je slavni Su Dungpo. Ven Dženheng je u 2. odeljku *Izlišnih stvari* dao sledeća uputstva za uređenje vrta:

Kad sadiš bambus treba, pre svega, da naspeš brdašce, okružiš ga potočićem i napraviš ukoso mostiće preko potoka; jer u bambusov šumarak treba ulaziti kao da se penješ na planinu, a u samom šumarku zemlja neka bude ravna tako da se na

⁸² Wen Zhenheng (文震亨) *Chang wu zhi jiao zhu* (長物志校注), 江蘇科學技術出版社 1884. Reprint - Taiwan shangwu yinshu guan, 1966. Ovde korišćeno izdanje je Wen Zhengheng, *Changwu zhi*, Jiangsu kexue chubanshi, Nanjing 1984. Za prevod na engleski jezik → Craig Clunas, *Superfluous Things, Material Culture and Social Status in Early Modern China*, University of Hawaii Press, 2004.

njoj može sedeti ili ležati, gologlav i raspuštene kose kao vrli pustinjaci koji žive po šumama..⁸³

Krajem 13. veka Džang Tueigung (Zhang Tuigong, 张退公) u *Zapisma o tamnim bambusima* (Mo zhuji, 墨竹记) kaže:

Lišće bambusa treba da pokaže svetlost i tamu. Grane i korenje pokazuju svoje prednje i zadnje strane. Kada se odmara telo bambusa neka podseća na zmaja od žada. Oblik bambusa, kada igra, neka izgleda poput zlatnog feniksa što okreće svoje telo. Nežni listovi i mekane grane ne mogu da nose kišu već će se savijati po vetru a zrele grane i ostareli zglavci moraju da ostanu uspravni u snegu i da podnesu mraz. Na vetru njegove grane i lišće ili padaju ili se dižu.

Ven Tong (Wen Tong, 文同), poznati slikar Sung perioda je bio neobično posvećen zasadima bambusa oko svoje kuće i svakodnevno je revnosno beležio svaku i najmanju promenu u njihovom izgledu. Odatle potiče izraz *-imati sliku zrelih bambusa u glavi* (xiongzhong you chengzhu, 胸中有成竹) koji se i danas koristi za unapred pripremljen plan ili dobro osmišljenu strategiju.

Vrba (liu, 柳) se postavlja uz samu obalu veoma često u vrtovima na severu zemlje. U budizmu ona simbolizuje krotkost i poniznost. Čuvena po svojoj lepoti i krhkosti, još od Tang perioda simbol je mladih devojaka a posebno ženskog tankog struka. Pesnik Baj Điji u Tang periodu piše o lepoti struka njegove konkubine Male Man (xiao man) a obrve lepe žene poredi sa krivudanjem vrbinog lišća. Iako krhka, vrba je u isto vreme snažna i izdržljiva.

U 4. poglavlju *Sporadičnih zabeleški tokom plandovanja* (xianqing ouji, 闲情偶寄) Lili Veng piše o zadovoljstvima koja nalazi u ljupkosti žena, u putovanjima i bezbrižnoj dokolici. Interesantna su njegova razmišljanja o vrbama i lepoti pokreta i zvuka:

Važna odlika vrbe je što njene grane padaju nadole jer da ne padaju tako, onda to ne bi ni bila vrba. Isto tako je važno što ona ima dugačke grane jer inače ne bi mogle da se njišu lagano po vetru, a zašto bi onda uopšte i visile nadole? Na ovom drvetu vole da se odmaraju i cvrčci, i ptice. Upravo sa njega do nas dopire muzika pa se leti ne osećamo usamljenima... Tako visoke vrbe sadimo ne samo za radost oka već i uha.

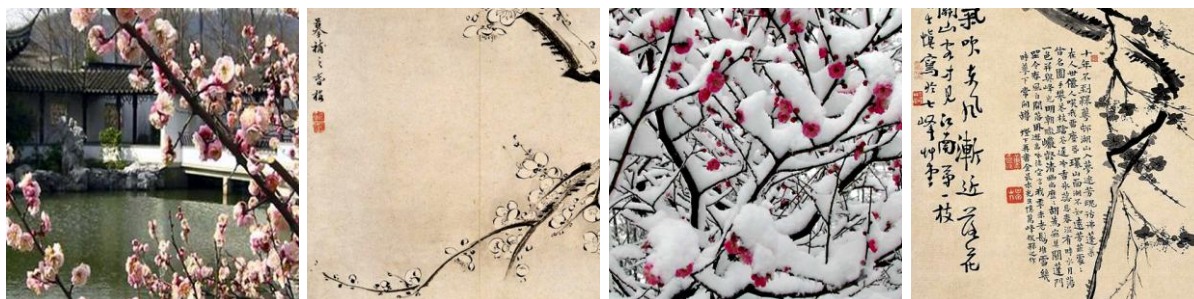
U staroj Kini postojao je običaj da se učenjaku koji je kretao na službu u novu provinciju daleko od doma, na rastanku pokloni sveže ubrana grančica vrbe, kako bi se zaštitio od raznih zala na koja može naići.

Šljivin cvet (mei hua, 梅花) Kako šljiva cveta na kraju zime, istovremeno je simbol postojanosti ali i ponovnog rađanja. U vrtovima širom Kine negde od Sung dinastije pojavljuje se cvat šljive u nijansama od bele do blago ružičaste donoseći sa sobom slatki miomiris. Kada se pomene šljiva u kinekoj poeziji često se misli na Lin Bua (林逋) iz Sung dinastije, učenjaka koji se povukao u kolibu na Zapadnom jezeru. Tu je, kako je sam govorio, vreme provodio u društvu sa cvatom šljive i ždralovima. Behar šljive nazvao je svojim ženom, ždralove svojom decom te je tako mogao da uživa u samoći Zapadnog jezera. Jedna od njegovih najčuvenijih pesama je *Mala šljiva u planiskom vrtu* (shan yuan xiao mei, 山園小梅):

⁸³ ibid.

*Sve drugo cveće svenu; još samo njeno blista,
pobednički, u malom svetu vrta.
Njena prozračna senka
šara bistru i plitku vodu, a dah
joj mutno lebdi u večernjem vazduhu,
dok se izdiže Mesec.*

Sećanje na Lin Bua ostalo je da živi na mnogim slikama koje prikazuju plemenitog gospodina kako sedi u vrtu za stolom zatrpanim knjigama i u pratnji sluge koji nosi ogroman pladanj latica šljivinog cveta.

Sl. 66 Šljivin cvet
Yu Zhiding (禹之鼎, 1647-1709), Wang Shishen (汪士慎, 1686-1759)

Legenda kaže da je princeza Šoujang⁸⁴ uživala da se odmara u vrtu kraj zidina Hangdžang palate ispod šljivinog stabla, kada joj je jedna latica pala na čelo i ostavila trag, te se ona slavi kao boginja šljivinog cveta. Iz ovog perioda vodi poreklo ukrašavanja čela crtežom šljivinog cvetića - *meihua zhuang* (梅花妆) koje će još kasnije biti izuzetno popularno među gospama na dvoru Tang i Sung perioda. Ći Čeng u desetom, odeljku *Pozajmljivanje predela* kaže:

*Šljivin cvet je poput ljupke žene koja dolazi iz šume obasjane mesečinom dok gospodin plemenitih ideja leži u svojoj kolibi pokrivenoj snegom.*⁸⁵

Čempres (bo, bai 柏) je izuzetno dugovečan a sađenjem u vrtu dodaje mu notu stalnosti, postojanosti i elegancije. Čempres *bai* kao homonim sa *bai-c* - sto sinova (baizi, 百子) simbol je blagodati velike porodice.

Sl. 67 Čempresi: lepota čvornovatog, izuvijanog i ostarelog.

⁸⁴ Shouyang gong zhu, (寿阳公主, 383 - 444) je bila kći cara Vua iz Liu - Song perioda.

⁸⁵ → prevod Juen Je, Umeće građenja vrta, poglavlje Pozajmljivanje predela.

Kruška (li, 梨) je veoma dugovečna i postojana. Plod kruške je oduvek važio za simbol neraskidive ljubavi i dugovečnog prijateljstva⁸⁶.

Jabuka (pingguo, 苹果) je simbol mira jer se ime za jabuku *ping* izgovara identično kao *ping* koje znači *mir* (ping an, 平安).

Japanska jabuka (persimon, u staroj Grčkoj dyospiros ili božansko voće) ima plod jarko crvene boje (shi, 柿子- kaki). Persimon označava da su sve stvari š (shi, 事) u miru (ping an). Ova jabuka se često sadi u vrtovima koji su se nalazili pri hramu, verovatno zato što daje veoma dobru senku i hlad, a i ptice u njoj vole da svijaju gnezdo. Za plod gorkasto slatkog ukusa se veruje da povećava otpornost organizma na razne bolesti i da je važan u cirkulaciji *ćija* u organizmu.

Breskva (tao, 桃). Ni jedan drugi plod, ne nosi u sebi toliko simboličkih značenja kao što je to slučaj sa breskvom. Vrt breskve (tao yuan, 桃园) je mesto okupljanja trojice slavnih junaka iz Han perioda. Prema legendi, i cvet i plod breskve sazreva samo jedan put u hiljadu godina na dalekim Kunlun planina u vrtu gde živi Kraljica majka zapada (Xi Wangmu). Stoga onaj ko uspe da se domogne ovog retkog ploda postaje besmrtn. Gozba na koju Kraljica majka zapada poziva osam besmrtnika i na koju majmun Sun upada, pokrade i pojede sve plodove, osnovna je tema čuvenog romana iz Ming dinastije *Putovanje na zapad* (Xi you ji). Veoma često su se grane breskve postavljale ispred ulaza u kuću kako bi odagnale zle duhove.

Kajsija (xing, 杏) se vezuje za učenjake, jer oni koji su sa uspehom položili carski ispit još od Tang doba bili su nagrađivani banketom koji je održavan u vrtu Kajsije.

Kesten (qiye shu, 七叶树, *Aesculus chinensis bunge*) Reč koja označava plod kestena (lizi, 栗子) je homonim sa *li* (li zi, 立子) koje označava *uspostavljanje sinova* (dece) te je stoga dobar predznak i simbol mnogobrojne familije. Pored ovog značenja *li* je homonim i sa etikacijom – (*li* 礼) i kvalitetima koji se vezuju za ženu.

Nar ili »kamena vrba« (shiliu, 石榴), simbol je plodnosti i brojnog potomstva. Pun je semenki *z'* što je homonim sa *z'* koje označava sinove.

Vutong drvo (wutong, 梧桐) se zove i feniksovo drvo (familija *firmitana simplex*) tako da se u vrtu često sadi u dvorištu gde porodici donosi sreću i blagostanje. Kada sa ovog drveta otpadne prvi list, veruje se da počinje jesen. Samo stablo je izuzetno kvalitetno kao i ulje *tong* koje se iz njega dobija poznato kao odlična zaštita za drvenu građu. Od davnina od *vutonga* su se pravili različiti instrumenti ponajviše citra (*qin*). Vutong se vezuje za *jìn* princip i zapadnu stranu sveta, tako da nije neobično da se pogrebna oprema za sahranu ženskog roditelja pravila baš od ovog drveta (za razliku od bambusa koji se koristio za izradu kovčega za sahranu muških članova porodice). Ovo drvo ima čvorove koji su okrenuti na unutra za razliku od čvorova bambusa koji izrastaju sa spoljašnje strane.

Cimetovo drvo, (gui hua, 桂花) ima izuzetno mirisne cvetove – *osmanthus fragrans*, koje Đi Čeng naziva *mirisom Neba*. Cvetu uvek u jesen pa je njen simbol a prema čuvenoj legendi Čang E se *penje na mesec* nalazi se u dvorištu mesečeve palate gde zec priprema eliksir besmrtnosti. Ovo drvo raste izuzetno brzo i veoma je raskošno te se stoga često sadi u vrtu. Gvej se izgovara istovetno sa gui (贵) koje označava visoki položaj. Kada se zajedno sade

⁸⁶ Reč kruška – *li* (梨) je homonim sa *li* (离)

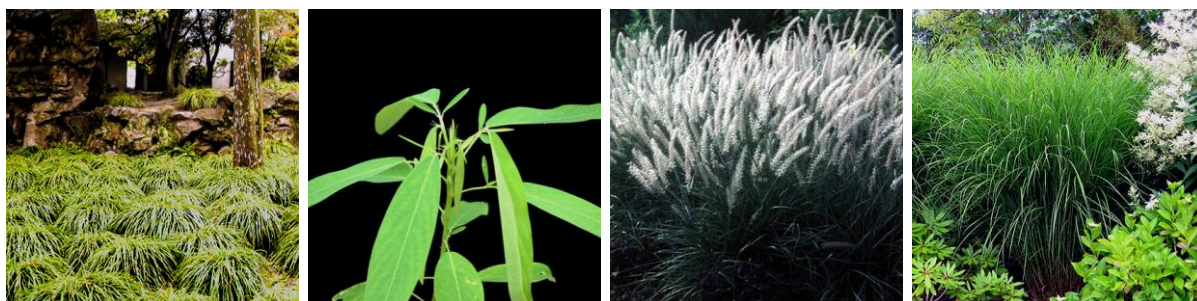
cimetovo drvo sa biljkama prepunim semenki kao što su tikva, nar i lotos, onda zajedno izražavaju želju za velikim potomstvom i visokim položajem u društvu.

Drvo kineskog učenjaka (huai shu, 槐树), *sophora japonica* je na zapadu poznato i kao japansko pagoda zbog svoje izuzetno široke krošnje. Simbol je osmog meseca (septembar) doba kada se organizuju ispiti za carsku službu te su ovo drvo učenjaci veoma često sadili u svojim vrtovima. Poznato je da sofora još uvek ima sjajne bele cvetove tokom avgusta u periodu kada većina stabala više ne cveta. Često se sadi i u blizini budističkih svetilišta. U Beidingu u Đingšan vrtu (Jingshan, 景山) iza Zabranjenog grada, nalazi se čuveno drvo *Krivac* (zui huai, 罪槐) o koje se obesio poslednji car Ming dinastije Čongdžen pošto je grupa seljaka predvođena Li Cečengom uspešno ušetala u Zabranjeni grad 1644.godine.

Kineski mahagoni (xiangchun, 香椿, *Cedrela sinensis*) u vrtu često raste među ljiljanima gde sjangčun predstavlja oca porodice a ljiljani majku⁸⁷. Mlado lišće ovog drveta ima ukus sličan luku i koristi se u ishrani.

3.6.2 Nisko rastinje

Kineska srebrna trava (mang, 芒, *Miscanthus sinensis*) ima veliki broj podvrsta, a raste i do 4 metra visine. Veoma često je korišćena da bi se zamaskirali spojevi i neprikladni delovi vrtnih planina.

Sl. 68 Trave
Srebrna trava / *Miscanthus sinensis*, Trava igračica/*Codariocalyx motorius* i Beloglava prskajuća trava /*Pennisetum alopecuroides*.

Božur (mudan, 牡丹) je dobio titulu *kraljice među cvećem* tako da je u Kini prerastao u opšti sinonim za cvet. Stoga nije neobično da je odavno proglašen nacionalnim simbolom. Još od 5. veka je bio simbol bogatstva, visokih vrednosti i zasluga. Pre Tang dinastije često je u upotrebi bilo ime *šao jao* (shao yao, 芍药) koje je nosilo više lekovita no ukrasna svojstva. Božur se pojavljuje u više boja (crvena, žuta, bela) ali se i dalje crveni božur smatra najlepšim i najcenjenijim. Beli božur je simbol devojaštva tako da *kada božur cveta njegov se miris širi na hiljade li-a i privlačeći cveće i leptire*.⁸⁸

Istoričar, pesnik i slikar Ou Jangsju napisao je prvu enciklopediju (1034.godine) o čuvenim božurima Luojanga sa naročitim osvrtom na one bele boje.⁸⁹ Kada se božur sadi u vrtu zajedno sa hibiskusom (fu **rong**, 芙蓉) označava cvetanje (**rong**, 荣) bogatstva i visoku

⁸⁷ Mahagoni među ljiljanima metaforički figurira u izrazu chūnxuānbìngmào (椿萱并茂) koji se koristi u kurtoaznom obraćanju da se nečijim roditeljima poželi zdravlje i sreća.

⁸⁸ vidi W. Eberhard, A Dictionary of Chinese Symbols, Routledge & Kegan Paul 1983.

⁸⁹ Ou Yangxiu, Luoyang mudan ji (欧阳修, 牡丹记)

reputaciju a kada je pored divlje jabuke (hai **tang**, 海棠), simbolizuje bogatu i dobrostojeću kuću (**tang**, 堂). Veliki ljubitelj božura bio je slavni pesnik Bai Điji koji je u 9. veku napisao *Tugovanje za božurima*:

*Žalim te crvene božure pred
mojim domom. Do ove su večeri ostale
samo dve rascvetale stabljike. Već
sutra neće ih biti, samo li dune vetar.
Noćas ću, sa svetiljkom, izići da
ih opet vidim.*

Lotos (lianhua 莲花, he 荷) je izuzetno omiljen cvet koji se sadi uglavnom u većim vodenim ribnjacima vrta. Sinonim je za budizam, u isto vreme je prazan i pun, slatko miriše te je kao takav simbol čistote i jedan od *osam blaga* u Budizmu. U budizmu postoji verovanje da plod, cvet i stabljika lotosa simbolizuju prošlost, sadašnjost i budućnost. Kinezi uglavnom koriste dva termina za lotos *lien* i *h'*. Lotos *lian* je homonim sa (联 *lian*) koje je sjedinjavanje i veza (u braku) kao i sa (lian 连) koje označava neprekinuti niz i povezanost. Postoji čitav niz simbola vezanih za lotos. Dečak koji u ruci drži šarana (**yu**, 鱼) i stoji kraj lotosa predstavlja bogatstvo (**yu** 裕) koje se ne prekida (*lian*). Drugi karakter *h'* je homonim sa **h'** (he 合) koje označava slogu i ujedinjenje tako da slika dva lotosa koji cvetaju iz jedne grane simbolizuje želju za harmonijom i večnim skladom.

Veliki neokonfucijanski filozof Džou Dunji (Zhou Dunyi, 周敦颐, 1017 - 1073) se smatra za jednog od najvećih ljubitelja lotosa u kineskoj kulturi. Stihovi iz njegove pesme *O ljubavi prema lotosu* su često bili inspiracija za kreiranje krajolika ispunjenih lotosima :

(Lotos) raste iz blata ali ostaje čist i sjajan. Kupa se u čistoj vodi i ne pokazuje znake zavođenja. Izlazi na površinu otvorena srca a pri tome se grane i koren ne povećavaju. Uspravno stoji i pušta nadaleko svoj miris. Što se dalje širi, njegov miomiris sve je čistiji. Prihvata divljenje iz daljine dok iz blizine odbija prljavštinu-zagađenje ⁹⁰

Sl. 69 Lotos, božur, orhideja, magnolija
(a) Shitao, 石涛, 1642-1707, (b) Wang Wu, 王武, 1632-1690, (c) Zheng Banqiao, 郑板桥, 1693-1765, (d) Chen Hongshou, 陈洪绶, 1598 – 1652.

hrizantema (ju, 菊) je najlepši jesenji cvet, simbol je mira i dugovečnosti *dju* (jiu, 久) te duhovne čistote plemenitog čoveka. Posebna sorta čije latice podsećaju na raznobojno perje čaplje bila je posebno cenjena i predmet brojnih pesama i slika. Svakom ljubitelju cveća se pri

⁹⁰ Zhou Dunyi ljubitelj lotosa, 颐和园长廊画故事集, Zhongguo luyou chuban shi, Beijing, 1985.

samom pomenu hrizanteme javljaju često citirani Tao Jenmingovi (4. vek) stihovi *Dok berem hrizanteme pod istočnom ogradom*:

*Podigoh kolibu u kraju gde žive ljudi,
Pa ipak nikada ne čujem ni kočije ni konje.
Kako je to moguće?
Nepristupačno srce ograđuje se divljinom.
Berem hrizanteme pod istočnom ogradom, a onda dugo gledam
Prema južnim planinama u daljinu.
U svemu tome ima nekog skrivenog smisla,
ali kada nam se prohte i da ga iskažemo, reči nas iznevere.*

Ovaj stih izražava stav prema životu koji je kasnije postao ideal mnogih učenih ljudi Kine, čuvenih slikara i poeta. Tao Jenming je s prezirom gledao na život carskih službenika i trebalo mu je svega osam dana da provede u takvoj službi pa da se zauvek povuče u vrt koji je sam izgradio na svom malom imanju. Tako su hrizanteme postale simbol jedne posebne ideologije bezbrižnog osamljeničkog života koja ne traži odgovor na pitanja o valjanosti i razlozima postojanja.

Magnolija (mulan, 木兰), u Kini *drvena orhideja* se gaji od davnina, tako da postoji ogroman broj vrsta ovog cveta. U vrtovima se još od Tang perioda najviše sadi posebna podvrsta magnolije - *ji lan* (yu lan, 玉兰). Zbog svoje izuzetnosti nekada je to bio cvet isključivo cara, te ga je samo on mogao pokloniti onome ko bi zaslužio njegovu naklonost. Cvet magnolije je odvajkada simbol prelepe žene. Popularno se naziva cvetom *Noćnog sažimanja* (ye hehua, 夜荷花) kao i *Prikrivenog osmeha* (han xiaohua, 含笑花) i tada je simbol mlade i skromne devojkice. Mulan je ime čuvene heroine, devojkice koja se, kako bi spasla čast porodice, pridružila vojnicima u borbi protiv neprijatelja i tako stekla visoku reputaciju i osvetlila čast porodice.

Za **irise** (*familia iridaceae*) i **ljiljane** (*hemerocallis*) koji se nazivaju *Stotinom sloga* (bai he hua, 百合花) se verovalo da ljudima pomažu da zaborave na brige. A nije ni čudo jer su poznate po izuzetno omamljujućem mirisu kada cvetaju bilo u proleće ili u jesen. Zbog svojih mnogobrojnih cvetova simbolizuju bezbrojno potomstvo. Još je Konfucije pominjao izuzetne karakteristike irisa tako da se često porede sa savršenim i superiornim muškarcem, mada su pre svega simbol ljubavi i lepote, slatkog mirisa i rafiniranosti. Prema legendi car Či dinastije, opčaran lepotom svoje konkubine, je primetio *da gde god da ona stane na tom mestu izrasta ljiljan*. Odatle veza između starog običaja vezivanja stopala mladim devojkama sa zlatnim ljiljanima.

Narcis je vodena biljka koju Kinezi nazivaju *cvetom vodenih besmrtnika* (shui xianhua, 水仙花). Gaji se u periodu dolaska nove godine kada se i poklanja kao simbol dobrobiti i sreće. U vrtu se često postavljaju narcis, kamen i bambus koji zajedno simbolizuju želju za dugim životom. Narcis je simbol dugog života i besmrtnosti, (sjen), bambus - džu (**zhu**, 竹) homonim je sa - džu (**zhu**, 祝) koje označava poželeti.

Ruže (qiang wei, 蔷薇) se u Kini oduvek sade u vrtu ali nikada nisu imale onako važnu ulogu i status koji im je dat u evropskom vrtu. Simbol su mladosti, ali ne i ljubavi. Vezuju se za sva četiri godišnja doba.

Kineska visterija (zi teng, 紫藤) je vrsta loze različitih boja koja ima cvet od bele do ljubičaste boje slatkastog miomirisa. Veoma često se stavlja u male džepove i uglove gde se vrtne stene dodiruju sa pojedinim objektima.

Žbun **banane** (bajiao, 芭蕉) je omiljen tokom letnje žege jer daje veoma prijatnu hladovinu kao i drvo mandarine koje tokom zime ispušta fini miris. Listovi banane a ne slatki plod jedna su od četrnaest blagodeti kineskog učenjaka.

Divlja jabuka (hai tang, 海棠) je žbunasta biljka, simbol je proleća i, s obzirom na jarko crvenu boju cveta, vezuje se za besmrtnike.

Pekinška narandža (taipinghua, 太平花, *Philadelphus pekinensis*) liči na citruse, ima velike bele cvetove i snažno miriše mirisom između cveta narandže i jasmina.

Mirisni šaš (changpu, 菖蒲, *Calamus*) je biljka opojnog ljubičastog cveta koja ima dugačke oštre listove koji podsećaju na kratke mačeve. Zbog ovakvih svojstava listovi su se u vrtu postavljali iznad vrata i prolaza, ne samo kao ukras, već i kao zaštita od loših znamenja i uticaja.

Budina šaka (foshou, 佛手) je vrsta citrusa (*sechium edule*) čiji se jarko žuti plod sastoji od segmenata koji zajedno podsećaju na sastavljene prste šake. S obzirom da fošou sličići reči fu (福) - sreća i sou (寿) - dugovečnost, ovaj citron se sadio sa željom da vlasniku vrta donese puno sreće i dug život.

3.6.3 Floralni predeo

Tri prijatelja zime (suihan sanyou, 岁寒三友) – bor, bambus i šljivin cvet su tradicionalna tema kineskog slikarstva. Simbol su tri najvažnije odlike koje čine plemenitog gospodina (junzi, 君子): postojanost, skromnost i integritet. Od 13. veka *tri prijatelja zime* postaju stalni motiv kineskog slikarstva. Najcenjenija dela ovog žanra potiču iz kičice Džao Mengđjena⁹¹ (Zhao Mengjian, 赵孟坚 1199 – 1264).

Sl. 70 Tri prijatelja zime
Džao Mengđjen : tri prijatelja zime i polja irisa (detalji)

U *Zapisima o kolibi šljive i pet oblaka* (五云梅舍记) Lin Đingsija (Lin Jingxi, 林景熙, 1242-1310) ove tri biljke prvi put se pominju zajedno:

⁹¹ Džaoovo stvaralaštvo imalo je značajan uticaj na razvoj slikarstva Japana i Koreje.

U ovoj rezidenciji zemljom je nasuto veliko brdo sa stotinama stabala šljiva, uspravnim borovima i visokim bambusima koji se prepliću poput tri prijatelja zime.⁹²

Četiri plemenita gospodina (si junzi, 四君子) su takođe čest motiv u tradicionalnom slikarstvu. Predeo kojim dominiraju hrizantema, bambus, orhideja i cvat šljive simbolizuju četiri godišnja doba (sishi, 四时). Orhideja je simbol proleća, bambus leta, hrizantema jeseni a cvat šljive zime, te tako zajedno predstavljaju godišnji ciklus. U kineskoj tradiciji i neke druge biljke mogu biti simboli određenog godišnjeg doba. Tako u slikarstvu mladice bambusa naznačavaju buđenje prirode u proleće, lotos je u punom cvatu leti, jesen obeležavaju cvetovi hrizanteme i jarko crveni listovi javora. Jedino šljiva ostaje usamljena da cveta krajem zime.

Sl. 71 Četiri plemenita gospodina

Mnogi poznavaoци vrtova smatraju da najlepšu sliku zimskog pejzaža odaje ambijent *Senice mirisnog snega i ružičastih oblaka* (xuexiang yunwei ting, 雪香云蔚亭) u *Vrtu smernog političara*. Krajem zime ova senica izranja između gusto prepletenih grana zimocveta (lamei, 腊梅) na niskom bregu velikog ostrva. Gledano sa staze koja kruži obalom jezera ostrvo se tada pojavljuje kao svetlucav vrh sazdan od žutih mrlja sred sivih tonova smrznutog pejzaža. Kada sa napredovanjem proleća ova slika polako iščezne, istureni jugozapadni deo ostrva sa *Senicom okruženom lotosom na sve četiri strane* (hefeng simian ting, 荷风四面亭) počinje da pleni titranjem zelenkastih mrlja vrbovog lišća na kopnu i lotosovog u vodi. U jesen, kada lotosi svenu, ostrvo ponovo počinje da se ogleda u jezeru i njihove boje se stope. Taj prizor opisuje kuplet na stubovima senice:

*Lotosi na četiri strane, vrbe na tri,
Odras brda na pola ribnjaka u jesen.*

Od sredine jeseni ljudi se polako povlače u dubinu južne obale vrta gde ih sačekuje maleni predeo zvan *Vrt pipe*⁹³ (pipa yuan, 枇杷园) sa svojim zlatnim plodovima i kasnom toplinom slatkih mirisa.

U srednjem delu *Vrta gospodara mreža* (Wangshi yuan), nakon dugog kretanja koridorom stiže se do *Verande brega cimetovog žbuna* (xiaoshan congguai xuan, 小山丛桂轩), paviljona otvorenog na sve četiri strane. Ovaj objekat, poznat i pod imenom *Cvetna dvorana* (hua ting, 花厅), svojim položajem i elegancijom dominira nad ostalim predelima vrta. Njegova veranda

⁹² Kao što je navedeno u katalogu izložbe *The Three Friends of Winter: Paintings of Pine, Plum, and Bamboo* from the Museum Collection, National Palace Museum, Taipei: *ji qi ju lei tu wei shan, zhonghai bai ben, yi gao song xiu huangwei sui ban you*, 即其居累土為山, 種梅百本, 與喬松, 脩篁為歲寒友.

⁹³ Kineska šljiva eriobotrya japonica ili pipa.

je ugnježdjena među spretno uobličnim *Oblak-brežuljcima* (yungang, 云冈) od žućkastog kamena. U dvorištu ispred dvorane, među skladno uobličnim formacijama *taihu* stena razmešteno je dvanaest različitih biljaka. Miris sedam stabala cimetovog drveta (guihua, 桂花) širi se do najudaljenijih kutaka. Krošnja malog javora zvanog *kokošje noge* (jizhua qishu, 鸡爪槭树) nadvija se preko žbuna divlje jabuke (西府海棠) a stablo velikog javora (qishu, 槭树) širi duboke senke iz kojih se ljupko pomaljaju blistave tačke bele magnolije (bai yulan, 白玉兰) i grane *žbuna dvanaestog lunarnog meseca* (lamei, 腊梅) koji se krajem zime, pre listanja, ospe cvetovima žutih latica.⁹⁴

Sl. 72 Cvetna dvorana: javor, divlja jabuka, bela magnolija, žbun *lamei*.

Cvetni predeli koji predstavljaju dobra znamenja uglavnom su upriličeni prema motivu zvanom **Tri mnoštva** (sanduo, 三多). Njih čine breskva kao simbol dugovečnosti, nar kao simbol brojnog potomstva i limun kao simbol zadovoljstva.

3.6.4 Predeo u posudi – Pending

Najstariji pisani dokument o *penđingu* (penjing, 盆景) pronađen je u grobnici princa Džang Hvaja iz 8. veka (period Tang carstva). Dva murala u grobnici prikazuju sluge koji u rukama nose minijturni pejzaž sa kamenjem i biljkama u posudi koja je bila u obliku lotosa.⁹⁵ Izraz *penđing* prvi je upotrebio pisac i dramaturg Ming epohe Tu Long (屠隆, 1541-1605) u delu *Kaopen jiš'* (kaopen yushi, 考盆余事). Kinezi su ranije koristili još jedan termin za krajolik u posudi - *pen caj* (pen zai, 盆栽) gde je *pen* posuda a *caj* drvece ili biljka. *Pencaj*, daleko više odgovara *bonsaju* - japanskom imenu za ovo umeće koje se koristi u većini evropskih jezika. Japanski se umetnici bave ponajviše obrađivanjem i doterivanjem same biljke, njenim skraćivanjem, orezivanjem, smanjivanjem i ulepšavanjem do perfekcije.

Kako se od Sung perioda umetnost ubrzano razvijala a ukus i estetski standardi postajali sve suptilniji tako je i umeće *penđing*-a postajalo sve cenjenije. Tada počinje i uzgajanje pojedinačnih stabala u posudi. Stabaoca koja se koriste za formiranje penđinga često su stara i po nekoliko dekada a ponekad i više od sto godina. Obrezivanjem i savijanjem grana mnogi tadašnji primerci su odgajani tako da liče na *zmaja*, *ples ptice* ili na *kornjaču*.

Pored toga što podrazumeva uređivanje i rast malog/patuljastog drveta ili usklađivanje stena, ovaj krajolik u posudi nosi u sebi elemente koji su karakteristični za sam vrt. Pending se

⁹⁴ Danas je ovaj predeo donekle izmenjen. Opis koji je ovde dat odgovara rasporedu biljaka naznačenom u Peng Yigang, *Zhong guo gu dian yuan lin fen xi*, Beijing, 1986. Naziv *lamei* se odnosi na jednu vrstu *forzicije* koja se i danas nalazi u vrtu.

⁹⁵ Ovi murali se nalaze u Čjenling mauzoleju u grobnici carice Vu C Tjen na Liang planinama nekih 80 kilometara od Si Ana.

vezuje za poeziju, kaligrafiju, slikarstvo, pa nije neobično da se naziva i *slikom koja stoji* (liti de hua, 立体的画) i *pesmom bez zvuka* (wu sheng de shi, 无声的诗).

Za razliku od Japanaca, Kinezi su daleko više usresređeni na *celokupan predeo* koji umetnik treba da postigne. Ovaj predeo može biti samo drveće ali veoma često tu su i drugi elementi kao što su stene, voda pa čak i minijaturni prikaz čoveka. Zato termin *pen* - posuda i *ding* – prostorno poetska slika, podrazumeva daleko širi koncept od japanskog bonsaja. Stoga pravilo koje se ustalilo u zapadnoj i našoj literaturi da se *pendjing* prevodi kao bonsaj nije najprikladnije. U svakom slučaju ova veština iziskuje veliko majstorstvo i dugi niz godina marljivog i upornog rada.

Šu-mu pendjing (shumu pengjing, 树木盆景) ili *pencai*, je oblik u kojem dominira jedno ili više malenih stabala. U ovoj kompoziciji koja najviše odgovara japanskom bonsaju umetnik se trudi da oblikujući drveće istakne razne varijacije koje se ogledaju uglavnom u kontrastima: uspravan - kriv, pun – prazan, gornji – donji itd. Okresivanje drvceta koje se naziva *šu džuang* (shu zhuang 树桩) je samo početak rada na celokupnoj kompoziciji. U okviru ovog tipa *pendjing*-a razlikuje se šest osnovnih formi: uspravno, koso stablo, zakrivljeno, stablo u obliku viseće stene, u obliku loze te razgranato stablo koje ima izgled šume.

Pejzažni pendjing (shanshui penjing, 山水盆景) – u ovoj kompoziciji dominiraju stene i planine a drveće može i ne mora da bude njen sastavni deo. Kada u ovom tipu predela u posudi postoji drveće, ono nema tako važnu ulogu kao u prvom tipu jer je gotovo celokupan akcenat na stenama.

4 VRTOVI U KINI

STILSKE GRUPE I VRSTE VRTOVA TIPOVI I PRIMERI

Grupisanje u posebne kategorije različitih načina formiranja vrtnih prostora u Kini može se izvršiti u zavisnosti od niza posebnih faktora; (1) od stepena graditeljske intervencije u zatečenom prirodnom krajoliku, (2) od odlika geografskog i kulturnog područja u kojem su nastali i (3) od namene i funkcije vrta u širem kontekstu izgrađenog prostora.

4.1 VRTOVI, VRTNI I KULTURNI PREDELI

Još u petom veku Jang Sjen-dž je u svojim *Zapisima o vrtovima budističkih hramova Luojanga* rekao: **Jednom kada mesto ima senicu možemo ga zvati vrtom**. Prema stepenu graditeljske intervencije vrtove možemo podeliti na zaokružene zatvorene celine i na posebno uređene otvorene vrtno predele u delovima atraktivnih prirodnih krajolika.

Zapadno jezero
(Xihu, 西湖)

Oblast *Zapadnog jezera* u Hagdžou je još u Sung periodu uređena u vrtni predeo koji je vremenom postao simbol kulture juga. Jezero je poput amfiteatra sa tri strane okruženo visokim planinama sa kojih se u njega obrušavaju bistri potoci. Ceo predeo je bio pokriven gustom šumom odakle se čulo glasanje majmuna i ptica. Blaže padine i okolne vrhove zaposeli su brojni hramovi i pagode do kojih su vodile strme kamene staze i bezbroj stepenica. Danas jedini sačuvani objekat je *Pagoda šest harmonija* (liuheta, 六合塔) koja se nalazi jugozapadno od jezera a južnom stranom gleda i na reku. Izgrađena je još 970. godine a tokom Sung perioda su urušeni delovi ponovo izidani i okolina posebno uređena.

Jezero je veštačkim prevlakama podeljeno na četiri dela ukupne površine oko 6,5 kvadratnih kilometara. Uređenje jezera započeo je 927. godine car Čjen Liu odredivši hiljadu ljudi da rade na isušivanju močvarnih delova i formiranju obala. Gradnju prve prevlake, od istočne obale do Gušan ostrva, započeo je tadašnji guverner grada 799. godine a završio veliki pesnik Bajđi Ji. Drugu prevlaku, od južne do severne obale jezera, izgradio je čuveni pesnik Su Dungpo (Su Š')¹. Ovaj nasip dužine 2.6 km sastojao se iz nekoliko segmenata spojenih nizom od šest mostova. Pogled sa jezera na mostove, jedan od *Deset najlepših prizora Hangdžoa*², poznat je kao *Suton na Suovoj prevlaci u proleće* (sudi chunxiao, 蘇堤春曉). Predeo zapadnog jezera je postao motiv mnogih umetničkih dela u kojima je popularno naznačen kao *Pet jezera, tri ostrva i jedna planina*. Celim obodom jezera zasađene su žalosne vrbe i trasirane široke staze u ukupnoj dužini od oko 15 kilometara. *Usamljeno brdo* (*Gu shan*, 孤山) je veliko ostrvo na severnoj strani jezera koje je sa istočnom obalom povezano Baidijevom prevlakom. Na ostrvu se još uvek nalazi skelet kita koji se 1282. godine nasukao u rečnom nanosu nedaleko od istočnih zidina Lin Ana³. U neposrednoj blizini mosta koji spaja severnu stranu Usamljenog brda sa kopnom, nalazi se grobnica pesnikinje Su Sjaosjao (Su Xiaoxiao, 苏小小

¹ Su Dungpo je preuzeo dužnost visokog službenika u magistraturi Lin Ana u novembru 1071. godine.

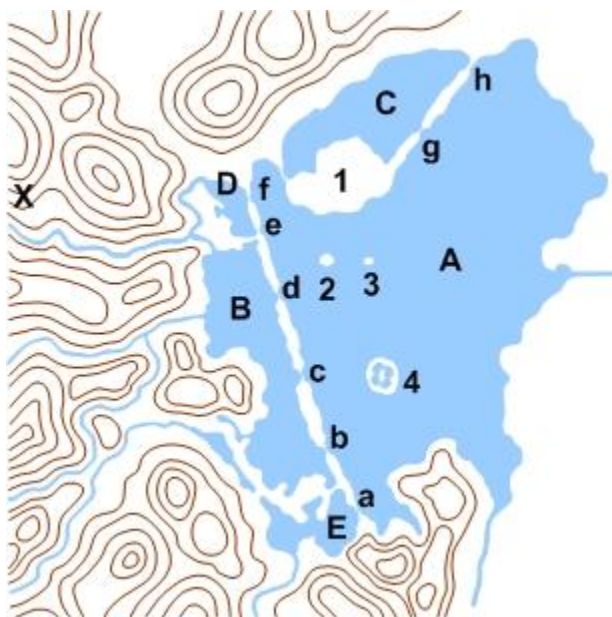
² Običaj izbora deset najlepših prizora grada nastao je kasnije, verovatno tek sredinom Ming perioda i zadržao se do današnjih dana.

³ O pasiji skupljanja čudnih objekata i ovom skeletu vidi u J.Gernet, *Daily Life in China on the Eve of the Mongol Invasion*.

umrla 501 godine). U Sung periodu ustalio se običaj da se važne tačke u prirodi i vrtovima obeleže stihovima urezanim u stenu. Ovo mesto je obeleženo stihovima male Su:

*Ona je pošla u lakovanoj nosiljci,
On na konju zelenku.
Gde su se ista srca srela ?
- Pod borovima Si Linga.*

Pored Usamljenog Brda, koje je prirodno ostrvo, u glavnom jezeru postoje još tri veštačka od kojih su dva veoma mala. Sjao jing džou (xiao yingzhou, 小瀛州), ostrvo u južnom delu velikog jezera, sastoji se od kružnog nasipa čije su kardinalne tačke takođe povezane nasipima. Tako su u sredini ostala četiri ljupka jezercica. Tokom jula i avgusta ova su potpuno pokrivena cvetovima lotosa tako da centar kruga izgleda kao *ostrvo u posudi sa cvećem*. Južno od njega iz vode štrče tri kamene lanterne u obliku tikve dugovečnosti. Njihov naziv *San tan* potiče iz Sung perioda ali su današnje lanterne napravljene u sedamnaestom veku. Ovaj prizor je poznat kao *Tri mesečeva lika u jezeru* (santan yinyue, 三潭印月). Nema pouzdanih dokaza ali se tradicionalno smatra da su veštačka ostrva⁴ u Zapadnom jezeru napravljena još u Sung periodu.

Sl. 1 Zapadno jezero – kulturni predeo

- A Spoljašnje jezero
- B Unutrašnje jezero
- C Unutrašnje severno jezero
- D Jezero Yue
- E Malo južno jezero
- Su Dungpoova prevlaka
 - a Most odbjeska talasa
 - b Most sputanih talasa
 - c Most pogleda na planinu
 - d Most naslonjen na nasip
 - e Suov most
 - f Most prelaska preko duge
- Bajdi Jieva prevlaka
 - g Most svilenog pojasa
 - h Slomljeni most
- Ostrva
 - 1 Ostrvo planine Gu – Usamljeno brdo
 - 2 Ruan Gung Dun
 - 3 Ostrvo srca jezera – hu sin ting
 - 4 Ostrvo Xiao ying zhou
- Hram utočišta duše (X)

Severna obala na kojoj se nekoliko brda spušta do jezera postala je oblast rezidencija i vrtova najbogatijih žitelja Lin Ana. Početkom dvanaestog veka budistički sveštenik S'đing je u okomitoj steni Bao š' brda isklesao devet metara visoko poprsje Amitabhe⁵. Preoblikovanje brda delimičnim ogoljavanjem stena, stvaranjem malih pećina i skrivenih niša sa budističkim skulpturama, trajalo je vekovima i obeležilo je ambijent severne obale jezera. Hram Velikog Bude koji se nalazio na ovom mestu je spaljen u najezdi Mongola 1276. godine i obnovljen je tek u prvoj polovini petnaestog veka. Na vrhu, još od desetog veka, nalazio se Bao Ču manastir sa čije visoke Čujang terase se pružao pogled na grad, jezero i celu okolinu. G'ling planina pruža se severozapadno od Bao š' brda. Stanovnici Lin Ana su se često od letnje žege

⁴ Tri veštačka ostrva su: Xiao Ying Zhou (小瀛洲), Hu Xing Ting (湖心亭) i Ruan Gong Dun (阮公墩).

⁵ Skulptura je znatno oštećena u Tajpnaškoj revoluciji.

sklanjali u njene tri pećine. Tradicionalno se verovalo da je u dubokoj *Pećini purpurnog oblaka*, u četvrtom veku, G' Hong spravljao napitak besmrtnosti.

Zapadna obala je pokrivena obroncima visokih planina koji se jednom stranom spuštaju do jezera a drugom do Čiantang reke. Ova oblast je bila poznata po gustim šumama i divljini u kojoj su smešteni mnogobrojni hramovi i oltari. *Hram utočišta duše*⁶ (Lingyin Si, 灵隐寺) je najveći na Vulin planini (武林山). Tradicionalno se veruje da je osnovan u četvrtom veku ali se pouzdano zna samo da je pod ovim imenom postojao već od sredine Tang perioda. Tokom vladavine Južne Sung dinastije postao je najvažniji centar Čan budizma u ovom delu Kine. Od tada je poznat i pod imenom *Čan hram oblaka i šume* (Yunlin Chan Si, 云林禅寺). Pred ulazom u hram stajale su četiri visoke stupe koje su obeležile ceo krajolik i učinile ga čuvenim. Ove stupe i danas postoje. Dve je podigao kralj Vu Jue 969. godine i njihova podnožja su reljefno ispisana *dharani* tekstovima.⁷ Preostale dve su dvadesetak metara visoke, devetospratne, oktaogonalne budističke građevine. Sa južne strane hrama, uz kamenu liticu, kaskadno teče brz planinski potok. *Doletelo brdo* (Feilai feng, 飞来峰) je dobrim delom pretvoreno u zbirku reljefa i skulptura, oltara, malih veštačkih pećina, plitkih niša i zaklona u steni⁸. Ova okomita stena je dobila ime prema lokalnom verovanju da je deo svete planine *Grdhrakuta* doleteo i spustio se kraj potoka. Slika lebdećeg planinskog vrha kasnije će postati važan pojam u estetici vrtnih stena.

Sl. 2 Hram utočišta duše

Južna obala je područje uvala između niskih brda koja se blago penju prema jugozapadu. U ovom području su postojala tri imperijalna vrta i niz državnih poseda sa rezidencijama visokih dostojanstvenika. Su Dungpo je živio na suprotnoj obali u kompleksu magistrata na Feniksovom brdu. Tako je iz svojih odaja sa severne strane mogao videti panoramu jezera a sa južne strane predele duž reke Čiantang. Su Dungpo je zaslužan za slavu Zapadnog jezera isto toliko koliko je lepoti ovih predela dugovala njegova poezija:

*Na svetu najlepši su predeli Zapadnog jezera,
Tu putnici svakog roda, pametni i oni drugi,
Svako nađe što mu priliči – a ko može sve da shvati ?*

*Naokolo tri stotine šezdeset hramova stoji,
Od jednog do drugog tumarao sam cele godine,
lepotu svakog mesta upoznao,
Srcem osećam, usta izreći ne mogu,
Čak i sada, u najdubljem snu,
Njihova ljupkost i lepota u oku i uhu mom borave.*

⁶ Karakter ling (灵) označava pojam *duša-pamet*.

⁷ Dharani je tip ritualnog govora u budizmu sličan mantri.

⁸ 280 postojećih skulptura uglavnom datiraju iz druge polovine 13. veka.

U višim predelima okolnih brda postojala su tri velika hrama. *Hram zmajevog bunara* (Long jing si, 龙井寺) smešten je između dva izvora čije se vode spajaju obgrlivši ga sa severne strane. Padine oko njega imaju dugu tradiciju u gajenju čaja što je celom predelu dalo karakterističan izgled. U blizini hrama su tri pećine (*Yan xia san dong*) ukrašene reljefima i skulpturama iz desetog veka. Posebno su impresivne dve visoke skulpture Guan jin koje stoje levo i desno od ulaza u južnu pećinu. Za sedeću skulpturu koja je pridodata tokom Ćing perioda veruje se da predstavlja Su Dungpoa.

Sl. 3 Zapadno jezero

Zapadno jezero:
četiri predela – četiri godišnja doba
Liu Songnian (1155-1218)
Beijing Palace Museum

Liu Songnian, Li Tang, Ma Juan i Sja Gvej su poznati kao „Četiri velika majstora Sunga”.

Za svaki deo predela oko Zapadnog jezera postoji legenda. Narodno verovanje kazuje da je u devetom veku sveštenik Sing Kong želeo da se osami u šumi na brdu ali nije bilo sveže vode u blizini. Bog planine poslao je dva tigra da svojim kandžama otkriju izvor. Jedan predeo, hram

i izvor iznad južne obale jezera su i danas poznati kao *Izvor koji su iskopali tigrovi*. Nedaleko od ovog izvora, u podnožju planine Si džao, nalazi se Đingč' hram. O ovdašnjem svešteniku Đi Gungu napisano je nekoliko poznatih pripovedaka. Prilikom jedne od stalnih rekonstrukcija i proširenja hrama, nije bilo dovoljno drveta da se posao dovrši. Očajan, Đi Gung je popio ogromnu količinu vina od čega je spavao tri dana. Dok je on spavao iz bunara su ispadale divno obrađene grede i drveni stubovi. Stotinak ovakvih priča i legendi zapisane su u mnogim starim spisima i delima književnosti. One su postale sastavni deo kulturne ikone *Sihu jezera*.

Svima još uvek poznate priče o Daođiju⁹ (Daoji chanshi, 道济禅师, 1130-1207) su bile deo i budističke, i daoističke literature. Ovaj sledbenik Linđi škole čan budizma (Linji Chan) je isteran iz *Hrama utočišta duše* zbog svog neobičnog, bezbrižnog ponašanja i nepristajanja na stroga pravila monaškog reda. Nakon toga je, uvek vedar i nasmejan, proveo život na ulicama Lin Ana pomažući svim građanima u nevolji bez obzira na njihov društveni status. Postao je oličenje humanističkih principa i u daoizmu je oglašen za svetog mudraca. Hram utočišta duše je u to vreme imao oko tri hiljade sveštenika i bio je duhovni centar cele Điangnan regije¹⁰. Intenzivni razvoj Čan učenja i Daođijeva filozofija vesele bezbrižnosti su podjednako uticale na duh stvaranja **kulturnog krajolika** Zapadnog jezera.

Sl. 4 Zapadno jezero

Vang Juanći (1642-1715)
Deset predela Zapadnog jezera
(detalj)
Liaoning Provincial Museum

Svitak prilazuje 360 stepeni
panorame Zapadnog jezera od
severne - Čientang do južne -
Čingbo kapije grada. Naslikano je i
zlatnom bojom obeleženo 125 važnih
tačaka onako kako su izgledale u
vreme posete cara Čjen Longa.

Predeli Zapadnog jezera su tokom vladavine Sung dinastije pretvoreni u jedan od najupečatljivijih, vekovima u istom duhu, očuvanih kulturnih krajolika na svetu. Ti predeli su dobrim delom stvoreni ljudskim radom pri čemu su u njih utisnuti gotovo svi znakovi materijalne i duhovne kulture. Sa druge strane, ovako stvoreni predeli ostavili su dubok trag u kulturi i bitno su uticali na njen dalji razvoj. Umeće građenja vrtova je posebno beneficiralo na iskustvu stečenom u procesu nastajanja kulturnog krajolika Zapadnog jezera.

⁹ O Daođiju vidi u: Meir Shaha; Crazy Ji - Chinese Religion and Popular Literature, Harvard 1998.

¹⁰ Điangnan (江南) je poseban termin za teritorije u donjem toku Jangce reke sa sledećim gradovima: Nanding, Ningbo, Hangdžou, Sudžou, Vusi, Čangdžou i Šaosing. Oblast se smatra centrom kineske kulture.

Nema gotovo ni jedne slavne ličnosti tog doba koja nije boravila na Zapadnom jezeru. U Lin Anu se razvio pravi turizam. Brodari su celom dužinom Velikog kanala dovozili radoznale putnike iz svih krajeva carstva. Na sve strane nicale su krčme a većina hramova pružala je gostima prenoćište. Jezerom su plovile stotine, posebno građenih, čamaca – prave kuće na vodi. Ova plovila su bila veoma udobna, ukrašena rezbarijama i oslikana jarkim bojama. Danju su čitave porodice dolazile na izlet. Noću su se obavljale romantične plovidbe na mesečini uz zabavu koju su pružale neobično obrazovane, muzici, pesmi i igri vične lepote¹¹. Pojedini vlasnici čamaca su bili nadaleko poznati po svojim kulinarskim veštinama. Jezerom su takođe promicale pozorišne trupe, orkestri i zabavljači svih vrsta na svojim plovećim pozornicama.

Brojni zapisi koje su o Zapadnom jezeru ostavili Su Dungpo i mnogi drugi njegovi savremenici svedoče o novoj filozofiji življenja i stvaranja, čitavoj jednoj novoj kulturi koja je snažno uticala na dalji razvoj vrta u Kini. U vekovima koji su dolazili nestala je divljina gustih šuma, izgled ovog velikog vrtnog predela je znatno promenjen, ali su ambijent, kultura i duh Zapadnog jezera očuvani sve do kraja osamnaestog veka. U to vreme jezuitski sveštenik Žan Grosije je dao sledeći opis:

Sihu jezero, poznato širom carstva po svom lepom položaju, divnom krajoliku i ljupkim šetalištima, udara u bedeme Hangdžou Fua... Prema obalama njegova površina je pokrivena divnim cvećem, tepihom lišća i cvetova lotosa... Dugačke staze, uzidgnute na nasipe i sredinom popločane kamenim blokovima prelaze preko jezera u nekoliko pravaca. Stabla banane, žalosne vrbe i breskve rastu sa obe strane puta, celom dužinom. Kada breskve cvetaju celo jezero čine blistavo lepim: svi ljudi iz okolnih sela i gradova dolaze u masama da uživaju u ovom božanstvenom prizoru... Na padinama planina, među drvećem i biljem svake vrste vide se veliki manastiri, pagode, kule i grobnice, i, preko visokih, strmih kamenih obala među brdima, mostovi čudne i smele građe premošćuju brzake koji teku do jezera...¹²

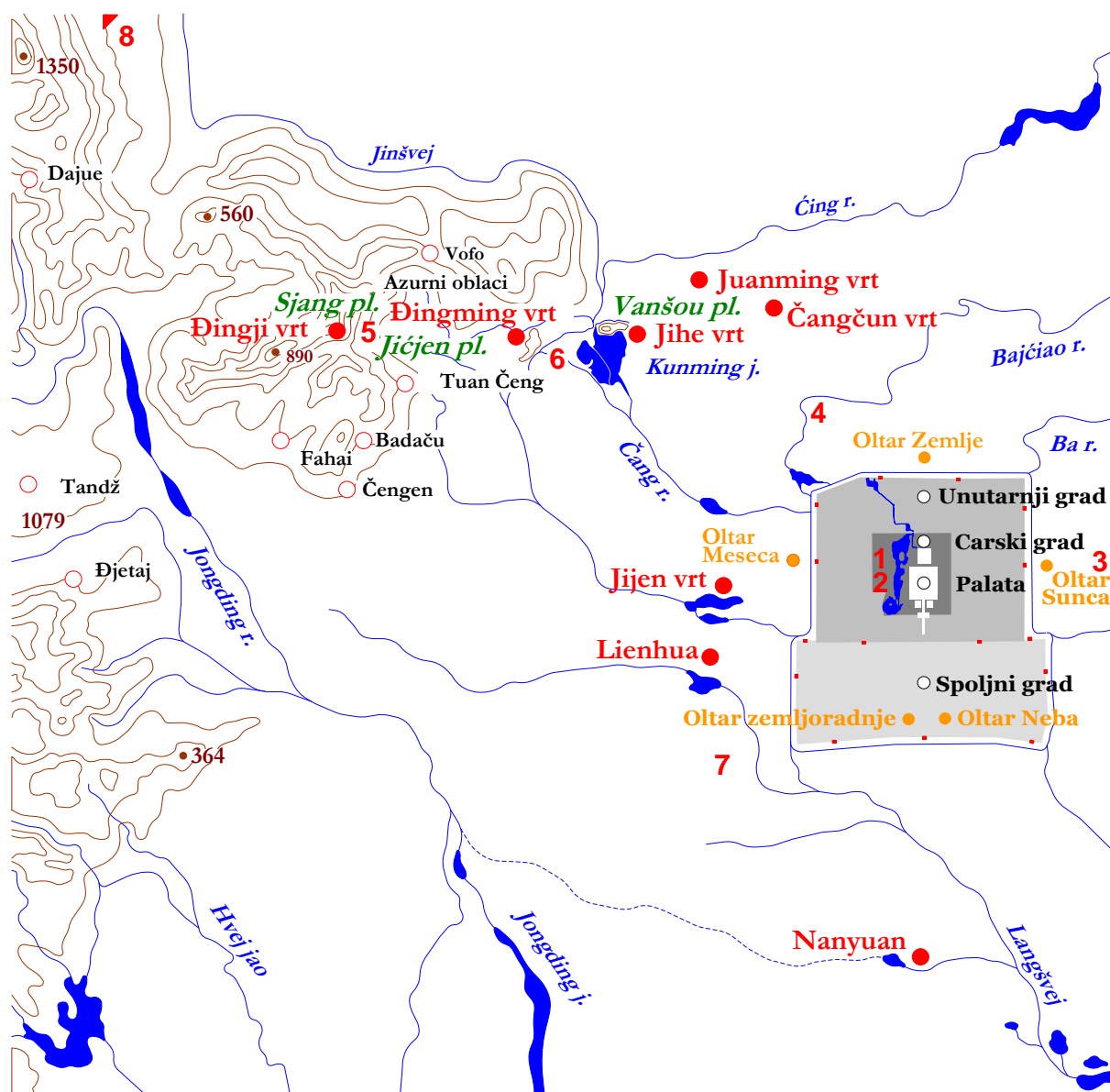
Kultura Zapadnog jezera se tokom Sung perioda proširila i na sve velike gradove Điangnan oblasti. Tu je pod različitim lokalnim uslovima sticano bogato iskustvo u preoblikovanju prirodnih predela. Ovo iskustvo unelo je nove ideje u umeće građenja vrtova.

¹¹ G'di (ge jī, 歌妓 - pevačica zabavljačica ili 歌姬 - pevajuća lepotica) nije prostitutka već profesionalno trenirana zabavljačica u najširem smislu reči, uključujući i ulogu ljubavnice. Da bi se napravila razlika između prostitutke i ge-ji u engleskom jeziku je 1911. godine nastao termin „sing-song girl”.

¹² Jean Baptiste Gabriel Alexandre Grosier, Description generale de la Chine, Paris, Moutard, 1787.

Osam predela Jendinga (yanjing ba jing, 燕京八景)

U Kini postoji duga tradicija negovanja, obeležavanja i uređenja najlepših prirodnih pejzaža širom carstva. Od perioda vladavine Đin dinastije ustalio se običaj da carevi imenuju osam najlepših predela Pekinga. Najranije pominjanje imena ovih mesta zatičemo u spisu *Minuli događaji Ming Čang ere*. Ovaj spisak se u izvesnoj meri menjao zavisno od želja i ukusa pojedinih vladara. U mnogim lokalnim hronikama Ming perioda, kao što su *Zapisi Vang šu*, opisane su lepote tadašnjih osam predela. Carevi Ming dinastije Džang Džong i Jong L', a potom i Čjenlong, vladar Čing dinastije, ulagali su poseban napor oko uređenja osam najlepših predela.

Sl. 5 Osam predela Jendinga

Čjenlong je trošio prilično velika sredstva da bi atraktivne delove okoline grada obeležio vrtnim površinama od kojih je u svakoj podigao po stelu ispisanu njegovom kaligrafijom. Međutim, Čjenlongov izbor nisu bila ona mesta koja su građani rado posećivali i koja su

spontano pretvarana u *kulturni pejzaž*. Njegovih osam pejzaža su osam trenutaka sopstvene pesničke inspiracije i odnose se na specifične momente i doživljaje pri posmatranju predela a ne na njihov status gradskih obeležja. Od osam predela imenovanih u ovom periodu, pet je postalo sastavni deo uređenja velikih vrtova tog doba i najvećim delom nisu bili dostupni građanima. Kaligraf i dvorski slikar ortodoksne škole Džang Žuočeng (Zhang Ruocheng, 张若澄, 1722 – 1770), naslikao je album slika ovih mesta koji precizno prikazuje njihov izgled ali ne i odgovarajući poetski trenutak.

Jezero Taije na jesenjem povetarcu [1]

(Taiye qiufeng, 太液秋风).

Istorijski nazivi mesta su korišćeni da bi se naglasio njihov poseban značaj. *Taije* je stari zajednički naziv za *Srednje (zhonghai)* i *Južno jezero (nanhai)* koja se nalaze neposredno iza zapadnih zidova carske palate. Čjenlongova inskripcija u kamenu smeštena je u senici na malom ostrvu u Srednjem jezeru. Čuveni prizor opisan je u Džu Jicunovoj (Zhu Yizun, 朱彝尊, 1629–1709) pesmi *Senica oblaka na vodi u jesen*:

*Prohladno komešanje povetarca u vrelini žarke jeseni
Lotosi se klate na talasima, ljiljan cveta posle kiše
Most nežno baca bledu senku preko bistre vode, u suton,
modre senke brda krase zlatni odsjaji sa utihlog jezera.*

Ostrvo žada u proleće [2] (Qiongdào chūnyīn, 琼岛春阴)

je naziv koji se odnosi na promene ambijenta tokom kretanja stazama i koridorima oko Čiongdào ostrva u *Severnom jezeru (beihai)* severno od palate a unutar zidova Carskog grada. Čjenlong je 1751. godine u čast ovog predela postavio stelu na južnom pristupu ostrvu. Odatle se istočnom stranom, koja po kineskoj geomantiji pripada proleću, na sever pruža duga, zavojita staza. Do Senice prolećnog pogleda (*Jian chunting*) prve procvale grane zaklanjale su pogled prema obali tako da su bele i ružičaste cvasti stajale u jakom kontrastu prema žad-zelenim odbljescima sa površine jezera. Taj inspirativni trenutak je izvor pesničkog izraza u nazivu drugog od osam predela.

Zlatna terasa u odsjaju zalaska sunca [3]

(Jintai xizhao, 金台夕照).

Zlatna terasa je izgrađena u neposrednoj blizini Oltara sunca (Ritan) na nekadašnjem privatnom porodičnom posedu iz Ming perioda. U Čing periodu ovde je vežbala paradna garda sastavljena od mandžurskih i mongolskih odreda. Trupama je komandovano sa Zlatne terase. U određeno doba godine uzvišenje na kojem je terasa podignuta je zaklanjalo Sunce u zalasku, tako da je samo terasa još uvek blistala sunčevim sjajem dok je okolina tonula u duboku senku.

Drvo u izmaglici kraj kapije Ći [4]

(Jimen yanshu, 蓟门烟树)

Ovaj naziv odnosi se na ostatke gradskih zidina od nabijene zemlje iz Juen dinastije. Arlington, koji je tridesetih godina 20. veka opširno pisao o tadašnjem Peking, primetio je da se sa uzvišenja na kojem se nalazi Ćjenlongova stela na sve četiri strane u daljini vide pravilno raspoređene grupacije starih stabala. Ovaj vidik je navodno trebao da izazove sećanje na prestonicu starog kraljevstva Jen koju je Ćing's car uništio 221.godine stare ere.

Sunčana Zapadna brda posle snega [5]

(Xishan qingxue, 西山晴雪)

Ovaj krajolik je jedan od 28 predela vrta *Mirnoće i zadovoljstva* (jingyi yuan) na Mirisnim brdima. Postoje neslaganja oko toga na koji trenutak se odnosi ovaj Ćjenlongov natpis. Jedni smatraju da je reč o blještavom sjaju vrhova brda dok su još pod snegom obasjani jarkom sunčanom svetlošću ranog proleća. Drugi pak smatraju da se radi o belini tokom hladnih, sunčanih zimskih dana kada brda izgledaju kao da na njima cvetaju beskonačna stabla breskve.

Odras duge u izvoru od žada [6]

(Yuquan chuihong, 玉泉垂虹)

Istočno podnožje *Brda izvora od žada* pokrivaju velike vodene površine nad kojima se, zbog njihovog specifičnog položaja, nakon kiše često ukazivala duga vidljiva iz Letnje palate.

Opis vrta *Tišine i sjaja* (jingming yuan) vidi u narednom odeljku.

Mesec iznad Lugou mosta u sumrak [7]

(Lugou xiaoyue, 卢沟晓月)

Car Džang Cong (Zhang Zong, 1190 – 1208) iz Zlatne dinastije, gledajući ovaj predeo napisao je pesmu *Mesečina iznad Lugou mosta u sumrak*. Ćjenlong je zadržao isto ime predela i podigao na ovom mestu stelu. On opisuje srebrnastu površinu vode koja se mreška na povetarcu i blještavi luk mosta dok okolina tone u rumeni smiraj dana. Danas je Lugou most poznat kao most Marka Pola.

Đi jong obmotan zelenilom [8] (Juyong diecui , 居庸 叠翠)

Đi jong je prolaz u visokom planinskom tesnacu preko kojeg Veliki kineski zid prelazi sa jednog na drugi greben. Klanac je dug petnaestak kilometara. Uprkos tome što se padine strmo spuštaju ka potoku, ipak su obrasle veoma gustom šumom. Opisujući kako se raskošne krošnje u beskrajnim slojevima ređaju jedna preko druge, Čjenlong je upotrebio reč *die* (叠) koja se obično koristi za naslagan kamen u vrtu.

Uvođenje potpuno ličnih poetskih promišljanja, slika i trenutaka u uređenje prostora je samo jedna od niza novina nastalih tokom Čing perioda. Carski vrtovi su doživeli najveće promene. Dolaskom Čing dinastije na vlast, došlo je do značajnih promena u organizaciji svakodnevnog života dvora pa samim tim i u oblikovanju dvorskih prostora. Džou Vejčjen (Zhou Weiquan, Istorija kineskog klasičnog vrta, Qinghua univerzitet 1999.godine) smatra da su Mandžurci nenaviknuti na pekinška vlažna i topla leta i na uobičajeni dvorski protokol koji je vekovima važio za sve vladare u Kini, morali naći načina da ambijente prilagode svojim navikama. Oni su nasledili palatu od Ming vladara koja ni na koji način nije odgovarala njihovim životnim navikama. Daleko bliži načinu života Mongola obrazac palate najpre su tražili u Kublaj kanovoj letnjoj rezidenciji u Šangduu.

Prvo pribežište iz kanonski stroge organizacije palate Kangsi je našao u uređenju Zapadnih vrtova neposredno izvan dvora u oblasti Srednjeg jezera a potom je uredio i Južne vrtove izvan Jongding gradske kapije. Putujući na jug Kine, Kangsi je tamo u gradskim vrtovima upravo otkrio jedan slobodniji način življenja i korišćenja prostora kakav je odgovarao navikama i kulturi Mandžuraca. Vraćajući se sa tih putovanja po jugu Kine, on je počeo da preuređuje pojedine delove palate u Pekingu a potom da gradi velike vrtno palate izvan grada. Dotadašnji carski posedi van prestonice korišćeni su isključivo kao letnjikovci za odmor i razonodu vladara. Čing dvor je prvi počeo da pravi vrtno palate iz kojih su se obavljali svi važni državnički poslovi. Počevši od Kangsija pet uzastopnih vladara bili su posvećeni građenju vrtova i vrtnih palata ne samo za sebe već i za veliki broj članova vladarske porodice i naročito zaslužnih državnika.

U severozapadnom predgrađu Pekinga najpre su rađeni veliki carski konaci na Mirisnim brdima i Brdu izvora od žada, a potom Kangsi preuređuje nasleden vrt iz Ming perioda u imperijalni Čang čun vrt. Letnja rezidencija u Čenguduu nalazila se negde između ideala Šangdu palate i novih iskustava sa vrtovima južne Kine. Kangsi je takođe izgradio veliki broj vrtnih konaka koji su korišćeni prilikom ritualnih poseta imperijalnim grobnicama i dužim putovanjima. Car Jongdženg je Juenming vrt pretvorio u letnji dvor u kojem će pet generacija careva praktično provoditi veći deo godine. Najveći graditelj imperijalnih vrtova bio je Čjenlong, koji ne samo da je proširio i usavršio sve posede koje je nasledio, već je podigao i niz drugih letnjih palata kao što je *Čing ji* vrt koji će kasnije postati *Ji h* vrt. (u zapadnim izvorima poznatiji kao Letnja palata). Period od 1723. do 1790.godine, između vladavine Jongdženga i Čjenlonga je označio vrhunac imperijalnih vrtova u Kini.

4.2 REGIONALNI STILOVI

Prema geografskim i kulturnim odlikama tradicionalno su prepoznati severni vrtovi (beifang yuanlin, 北方园林) vrtovi Đjangnan oblasti (jiangnan yuanlin, 江南园林) i vrtovi Lingnana (lingnan yuanlin, 岭南园林). Vrtovi koji su građeni u Đjangnan oblasti su tokom Ming i Čing perioda izvršili snažan uticaj na vrtove severa i krajnjeg juga Kine. Od sredine 19. veka, naročito u velikim gradovima juga oseća se i uticaj evropske arhitekture. Engleska kolonijalna arhitektura je u vrtove Šanghaja i Kantona unela i neke tragove stilova indijskog porekla a odlike holandske kolonijalne arhitekture prepoznatljive su u Sjamenu. Sažimanje istočnjačke i zapadne arhitekture je dalo daleko potpunije i interesantnije oblike na tlu Kine od *šinoaserije* u Evropi. Na žalost, traganje za mogućim putevima razvoja modernog izraza u kineskom vrtu je prekinuto već početkom dvadesetog veka a mnoge regionalne odlike su potpuno izgubljene.

4.2.1 Severni vrtovi

Kod oblikovanja severnih vrtova spekulativna moć je nadjačavala imaginaciju pa je u njima ritualno postrojavanje simboličkih formi često prenebegavalo fluidnu, manje uhvatljivu složenost prirodnog reda. Dominantan oblik prostorne organizacije vrta na severu Kine je bilo *vrtno dvorište* – jasno omeđena enklava unutar šire izgrađene teritorije - geometrijski pravilnog plana tradicionalnog *čtetvorokućja* (siheyuan, 四合院,) (→3.1.9.). Čak su i zasebni vrtovi izvan gradskog tkiva sledili uobičajene tipske uzorke prostorne organizacije unutar strogog okvira nametnutog ritualnom shemom koja je vladala ukupnim graditeljskim umećem. Tako se vrt na severu javljao, ne kao reprodukcija piktoralizovanog pejzaža, već kao izložak pretežno simboličkih formi u interpretaciji prirodnog ne-reda. Još u periodu vladavine Kangsija (1661-1722) postojale su jasne razlike između južnog i severnog tipa vrtova. Reinterpretacija uzora sa juga Kine, pre svega u severnoj prestonici, u doba Čijenlonga (1735 – 1796) je dovela do delimičnog preplitanja i sažimanja ova dva različita pristupa oblikovanju vrtnih predela. Do kraja Ming perioda najreprezentativniji predložak vrta bio je onaj u kojem su vrtni predeli zaokruživani isključivo dobro osmišljenom konfiguracijom terena, te izborom, kombinovanjem i negovanjem odgovarajućih biljaka. Objekti su imali različitu orijentaciju i slobodno su usađivani u odgovarajuće ambijente za svaku ulogu i tip zdanja pojedinačno. Jednom rečju, vrtom je dominirao pejzaž sa nekoliko diskretno raspoređenih objekata po ukusu klasično obrazovane elite. Od sredine Čing perioda u Kini se desilo ono što je u mnogim drugim delovima sveta postojalo već vekovima. Ukus je počeo da diktira dvor a bogati trgovci i drugi, manje obrazovani pripadnici nove građanske klase, su imitirajući trendove u prestonici, uticali na značajnu transformaciju vrta¹³ u celom carstvu. Severnjačke graditeljske ideologije i navike unele su u vrt novi red, zatrpale ga objektima i razdelile na predele uokvirene zidovima, zgradama i nepreglednim koridorima. Do tada jedinstvena, nepregledna vodena površina izdeljena je na nizove jezera i, brojnomostrvima, često pretvorena u beskonačne trake isprepletanog vodenog toka. Tome treba dodati i mestimično ugledanje na novine, do tada potpuno strane kineskoj kulturi koje su donosili sve brojniji stranci. Graditelji vrtova su u takvoj situaciji morali da iznalaze sve sofisticiranije načine da održe makar prividnu prirodnost vrtnih predela i njihovu tradicionalnu komunikativnost sa ukupnim prostorom neba i zemlje. Rezultat je ono što danas zatičemo u celoj Kini i što se generalno prepoznaje kao *kineski vrt*.

¹³ Za transformaciju vrta u Čing periodu → Wang Chuyuan, A Study of the Styles of Home Gardens Built in Ming and Qing Dynasties in Suzhou, u Acta Horticulturae Sinica (园艺学报),1963-02.

4.2.2 Đjangnanški vrtovi

Đjangnan regija je oblast donjeg toka Jangce reke i obuhvata Điangsu (Jiangsu), južni deo Anhuei (Anhui) i severni deo Dž'đjang (Zhejiang) provincije. Smatra se kolevkom kineskog vrta i područjem na kojem se i dan danas nalaze najlepša ostvarenja ovog umeća. Tokom Ming i Čing epohe, naročito u periodu vladavine Kangsija i Čienlonga, graditelji su u mnogo čemu oponašali Đjangnanške vrtove i na severu i na krajnjem jugu Kine. Ovi vrtovi su lakše, prozračnije arhitekture, građene u prirodnim bojama materijala i smeštene u razigrane predele iz mašte, svetle i neobično raznovrsne. Tu snežno beli zidovi sa sivo-mrkim crepovima stoje u snažnom kontrastu sa bujnom vegetacijom i velikim vodenim površinama koje naokolo rasipaju zelenkasto svetlo. U vrtovima ove regije dominiraju jezera i brojni potoci koji se provlače između visokih vrtnih planina, često potpuno pokrivenih gromadama stena najneobičnijih oblika i boja. Veliki broj različito osmišljenih vrtnih predela slede iz jednog u drugi prostor, preklapaju se, razdvajaju, usklađuju se ili se oštro nadmeću. Tu nema nikakvog propisanog reda i ništa nije predvidivo. Posmatrač se kreće naizgled beskonačnim prostorom a da nikada ne sagleda ceo vrt, već je stalno izložen novim nagoveštajima i izazovima, novim situacijama, prizorima i doživljajima.

Sl. 6 Đjangnan regija

Gradovi Đjangnanga su u različitim razdobljima imali i različite uloge u ovom složenom procesu, što je uz lokalne odlike prirodne sredine uticalo da se i vrtovi donekle razlikuju od grada do grada. Oni koje su podizali veoma bogati građani u Sudžou su generalno prihvaćeni kao nekakav opšti obrazac kineskog građanskog vrta samo zato što su bili veoma veliki, skupi i što su igrom slučaja u znatnom broju sačuvani do danas.

Lokalna različitost je još uvek bila znatna tokom Ming perioda. Nandīnški vrtovi unutar zidina grada su dobrim delom pratili karakter urbane strukture a izvan su dominantno rukovođeni prirodnim uslovima. Vrtovi na bregovima u gradu su kaskadno organizovani i stajali su čas u kontrastu, čas se utapali u neposrednu okolinu na način koji je karakterističan za planinske hramove. Rane vrtove u Jangdžou odlikovali su sasvim slobodni nizovi gotovo raštrkanih *ding*-ova koji su delovali veoma prostrano i prirodno. U Sudžou, oni su zgusnuti i fino prepleteni u beskonačni izbor kružnih tokova sa naglašenim prisustvom arhitekture. Čing vladari, naročito Kangsi i Čienlong su uveli modu oponašanja, pa čak i kopiranja objekata i delova poznatih vrtova, naročito onih iz Sudžoa, koji su vremenom pretvoreni u stereotipe i kao takvi reprodukovani po celom carstvu.

4.2.3 Lingnanški vrtovi

Pojam Lingnanške kulture (lingnan wenhua, 岭南文化) javlja se već u Džou periodu i vremenom se proširio na regiju koja obuhvata današnje Guandong, Guansi, Hunan provincije i deo severnog zaleđa Vijetnama. Kolevku ove kulture čini područje u slivu donjeg toka i delte reke Džu (Biserne reke).

Lingnanške vrtove odlikuje sled zasebnih, dobrim delom zatvorenih vrtnih ambijenata, mahom pravilne geometrijske strukture koji su razmešteni između masivnih zidanih objekata, i jednim svojim krajem otvaraju se prema kakvom prirodnom krajoliku kao što su obale reke ili velika jezera. U ovim vrtovima nema velikih vrtnih planina ni vijugavih skrivenih staza. Rečnom erozijom stvorene stene interesantnih oblika ovde imaju ulogu isključivo skulpturalnog karaktera, tu i tamo štrče iz vode u bazenima ili su izložene na relativno visokim zidanim pijedestalima. Kretanje u ovim vrtovima je uglavnom pravolinijsko, u strogo geometrizovanoj shemi i rukovođeno niskim zidanim ogradama i balustradama te ivicama veoma velikih i bogato dekorisanih zidanih žardinjera. Vodene površine u unutrašnjosti vrta su uglavnom duboki, zidani bazeni kvadratne ili pravougaone osnove čiji se tamni zidovi na vrhu produžavaju u nisku ogradu od opeke. Rezbarenje plitkog reljefa i trodimenzionalnih dekorativnih elemenata u opeci takođe su veoma karakteristični za vrtnu arhitekturu ovog podneblja. Tremovi objekata često se oslanjaju na zidane stubove oblikovane i bojene tako da podsećaju na drvene. Spoljni delovi drvenih konstrukcija i dekoracije najčešće su izvedeni od veoma tamnog drveta ili bojeni u crno, tamno braon i mrke nijanse. Zidovi vrtnih objekata i ograde između zasebnih ambijentalnih celina zidane su od karakteristične sivo mrke opeke i nisu ni malterisani ni bojeni. Otvori u zidovima su obično uokvireni profilisanim ukrasima izvedenim u malteru i kontrastno obojeni u belo. Delovi fasada su često ukrašeni reljefnim plaketama, livenim od gipsa i gline u kalupima, aplicirane na zid i potom bojene jarkim bojama. Takođe je česta arhitektonska plastika od pocakljene keramike. Lingnanški stil razvijen je relativno kasno i većina ovih vrtova u svom razvijenom obliku nastala je pred sam kraj 18. i tokom 19.veka. U njemu su prepoznatljivi tragovi mnogih arhitektonskih tradicija jugoistočne Azije pa i evropskog kolonijalnog nasleđa. Rešetkasti prozori na objektima često su zastakljeni bojenim staklom u tankim drvenim ramovima tako da deluju kao vitraž.

Sl. 7 Četiri velika vrta Lingnana
Ćinghvaj, Vrt Ljangovih, K' Vrt i Planinska kuća Jijin (severni vrt)

Četiri do danas sačuvana vrta tradicionalno se smatraju reprezentativnim primercima lingnanškog tipa vrtno arhitekture. Najstariji među njima je **Vrt čistog sjaja** (Qinghui yuan, 清晖园) koji se nalazi u Šunde oblasti. Krajem Ming perioda Huang Šeđin (Huang Shijun), nosilac titule najuspešnijeg kandidata na carskom ispitu, je na ovom mestu podigao svoju vrtnu rezidenciju. Tokom Ćing perioda ugledna familija Long je generacijama gradila, preuređivala i doterivala ovaj veliki posed koji je tako vremenom prerastao u niz zasebnih, međusobno u jedinstvenu celinu povezanih vrtova. Danas on zauzima površinu od skoro

22.000 kvadratnih metara. Ipak, istoričari smatraju da je krajem imperijalne ere najveći od četiri čuvena vrta lingnan tipa bio **Vrt Lijangovih** (梁园) u Fošanu (佛山) koji su 1800. godine podigli državni administrator i veliki sekretar Lijang Aižu (Liang Airu, 梁嵩如) i njegova tri nećaka. Znatno manji i skromniji **K' Vrt** (Ke yuan, 可园) izgradio je između 1850. i 1858. godine guverner Dungguana Džang Đinsi. Ovaj vrt je veoma interesantan zbog autentične lokalne arhitekture koja uključuje i stambenu kulu karakterističnu za stara naselja u ovoj provinciji.

Planinska kuća Jijin (Yuyin shanfang, 余荫山房) nalazi se u varošici Nancun, dvadesetak kilometara južno od istorijskog centra Guandžoa (Kantona). Ovu vrtanu rezidenciju podigao je učeni Vu Jentjen šezdesetih godina 19. veka. Kompleks rezidencijalnih objekata sa brojnim malim i velikim atrijumima, vrtnim nišama i prolazima, deli vrt na južni i severni deo. Južni vrt je zakrovljenim koridorom, koji se pruža preko visokog lučnog mosta, dalje podeljen na istočni i zapadni deo. Most čini tačku susticanja dva suprotstavljena ambijenta i dve sasvim različite perspektive – jedne, centralno fokusirane i druge, panoramski razvučene. U istočnom delu sred bujnog, *divljeg* zelenila dominira velika otvorena senica do koje se iz stambenih odaja dolazi uskim, krivudavim i bogato dekorisanim zakrovljenim koridorom. Dubok kanal, ozidan opekom, proteže se kroz veći deo ove teritorije i ispod mosta se uliva u *Lotosov ribnjak* koji dominira zapadnim delom vrta. Pravougaoni bazen je uokviren popločanim, gotovo sasvim golim platom i tamnim fasadama objekata. Tu se na uže strane bazena naslanjaju terase *Biblioteke* (shenyin zangguui, 深柳藏珍) i *Dvorane dragocenih vrba* (linchi bieguan, 临池别馆). Dvorana biblioteke je tipičan objekat lingnanške arhitekture sa masivnim zidovima od sivo-mrke opeke u kojoj je izrezbarena bogata reljefna dekoracija.

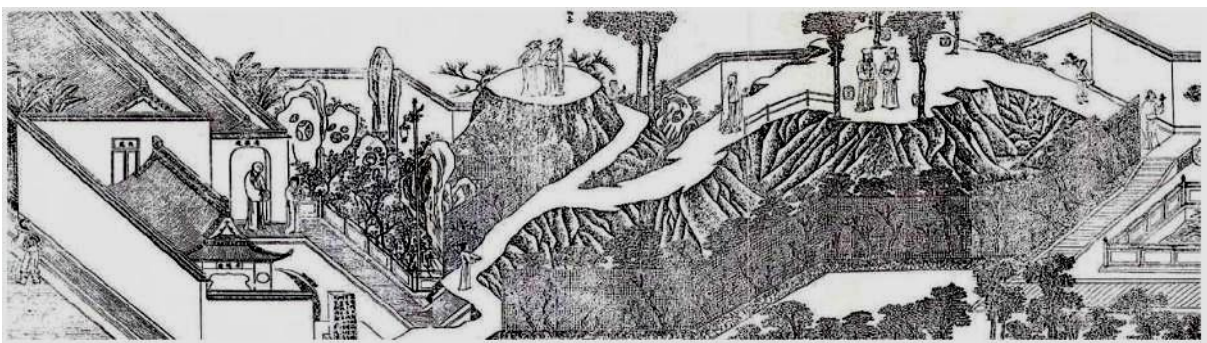
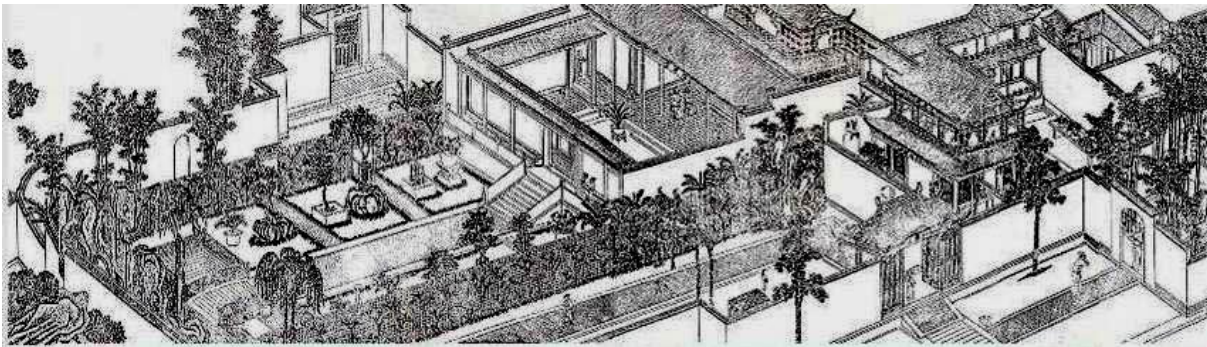

Sl. 8 Planinska kuća Jijin, južni vrt:
(a) senica u istočnom delu, (b) pogled iz senice ka zapadnom delu vrta, (c) pogled iz zapadnog dela ka istočnom, (d) pogled preko Lotosovog ribnjaka iz verande Dvorane dragocenih vrba ka Biblioteci.

Za razliku od južnog, severni vrt leži na velikom razućenom jezeru, uokvirenom visokim i prostranim, ortogonalno smicanim platformama sa objektima, verandama i koridorima po celom obodu teritorije. U sredini jezera, na plitkoj, heksagonalnoj platformi koja se, kao da pluta, nadvija nad površinom vode, stoji tamno obojena senica uokvirena niskom balustradom. Ceo ambijent deluje kao krajnje sveden i geometrizovan predeo kakvog vrta u Sudžou.

Tokom Ming i naročito tokom Čing epohe, bogati trgovci u **Hueidžou** (Huizhou) su često u svojim rezidencijama gradili vrtove karakteristične za ritualnu strogost i prefinjenu jednostavnost neokonfucijanske kulture. Mnogi od ovih vrtova su bili pravougaona ili čak pravilna četvrtasta vrtna dvorišta, pravih linija i strogih, jasnih i čistih poteza. Čiang Gungov (Qiang Gong, 1579-1616) horizontalni svitak *Izgled Dvorane obavijene zelenilom* (*Huancui tang yuanjing tu*) detaljno prikazuje posed koji je poznati štampar, izdavač i dramski pisac

Vang Ting izgradio prvih godina sedamnaestog veka. Mada je imanje dobrim delom bilo okruženo jezerom unutar ograđene teritorije zatičemo samo dug niz neobičnih, sasvim malih i veoma velikih vrtnih dvorišta razmeštenih među blokovima objekata ogromnog domaćinstva. Na celom posedu ni jedan objekat ne izlazi direktno na vrt niti vrtovi izlaze direktno na jezero. Vrtna dvorišta su potpuno zatvorene površine u čijem ambijentu zgrade ne igraju nikakvu ulogu. Dužinom jednog od njih pružaju se tri paralelne, neobično prave i široke staze razdvojene uskim trakama travnjaka sa pravilnim drvodredima. Srednja staza preko četvrtastog bazena stiže u zakrovljeni koridor isto tako stroge, pravougaone osnove. Ovaj koridor odvaja vrtni prostor od susednog objekta. Duž centralne staze su uniformno postrojene najpre visoke stene interesantnih oblika a potom posude sa minijaturnim drvećem (pengding) i velike zidane žardinjere. Nedaleko odatle nalazilo se malo, visokim zidom opasano četvrtasto dvorište u kojem ničega nema osim kružne platforme sa kamenim stolom u sredini i gusto zasađenih bambusa oko nje. Tu je gospoda provodila sate u razgovoru, pisanju i slikanju. U trećem dvorištu ceo prostor je bio ispunjen visokom vrtnom planinom sa dva zarubljena vrha a umesto uobičajene senice tu su pravilno u četiri ugla raspoređena stabla pagoda-drveta.

Sl. 9 Izgled Dvorane obavijene zelenilom (Huancui tang yuanjing tu) otisak, drvorez prema originalnom svitku, 14.7 x 0.24 m., štampano u Nandingu, verovatno pre 1609. godine. Reprodukovano u Zhou Wu, Jinling guban hua, Nanjing, 1993.

Lingnanški tip vrta je najvećim delom proizašao iz lokalne tradicije i prirodnih uslova u ovom delu Kine, ali je takođe i proizvod susreta sa kolonijalnom zapadnom arhitekturom, naročito onom koju tokom 19. veka srećemo u gotovo svim priobalnim gradovima. Taj uticaj je ovde bio gotovo neznatan i ogleda se samo u detaljima kao što su mestimično simetrično uređena, geometrijski pravilna vrtna dvorišta, drvodredi i cvetne leje, vitražni prozori i sve češća zatvorenost objekata u vrtu.

4.3 VRSTE VRTOVA

Prema nameni možemo razlikovati tri osnovna tipa – imperijalne, građanske i manastirske vrtove. U imperijalne vrtove spadaju palatni vrtovi, vrtne palate, vrtovi u imperijalnim hramovima i vrtovi u prinčevskim palatama i carskim konacima. Palatni vrtovi obuhvataju službene dvorske vrtove, vrtove uz privatne odaje cara i užih članova porodice kao i službene vrtove u prinčevskim palatama. Carski letnjikovci su uglavnom koncipirani kao vrtne palate dok su vrtovi u carskim putnim konacima mahom slični privatnim građanskim vrtovima i često imaju karakter regije u kojoj su podignuti. Posebnu grupu čine vrtovi imperijalnih hramova koji primarno imaju odlike svetog luga ali su u njima tokom Čing perioda podizane i manje vrtne celine slične onima u građanskim vrtovima severnog tipa. Građanski vrtovi obuhvataju privatne (vrtovi u gradskim domaćinstvima i na velikim privatnim posedima) i javne vrtove (vrtovi pri javnim institucijama, vrtovi koji imaju funkciju gradskih parkova).

4.3.1 Imperijalni vrtovi

A. Palatni vrtovi

Palatni vrtovi čine posebnu vrstu koja obuhvata unutrašnje i spoljašnje dvorske vrtove (*gong huayuan*), te vrtove prinčevskih palata (*wangfu huayuan*) i palata zaslužnih članova vladajuće elite (*fudi huayuan*). Svi palatni vrtovi pokazuju značajne konceptualne sličnosti ali i razlike u zavisnosti od mesta na kojem se nalaze i statusa njihovog vlasnika. Tokom Čing perioda uređenje palata, rezidencija i pripadajućih vrtova bilo je regulisano veoma striktnim propisima koji su sastavni deo Čing zakonika (*Da Qing huidian*). Palate su građene tako da obezbede adekvatan prostor za ogroman broj propisanih i strogo kontrolisanih aktivnosti koje su odredile životni ritam i stil najviših društvenih krugova. Strukturu palata pratile su u primereno svedenijem obliku i velike vrtne rezidencije (*yuandi*) bogatih žitelja prestonice.

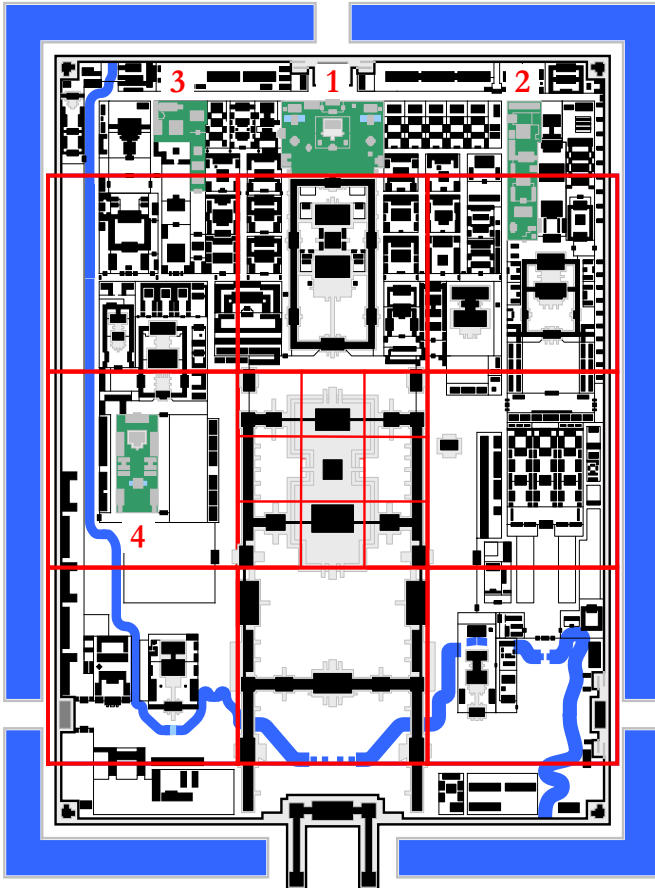
Palatni vrtovi u Peking

U Kini gotovo da ne postoje spontano nastali gradovi. Tokom cele istorije carstva gradovi su planski podizani po naređenju vladara. Obrazac za formiranje gradova prvi put je opisan u *Džouli (Zhou li, Pravila i rituali dinastije Džou)*¹⁴ a njegov najrazvijeniji oblik i danas se jasno ocrta u strukturi savremenog Pekinga. Ovaj obrazac obuhvata dve suplementarne matrice – podelu prostora na devet kvadrata i podelu na pet koncentričnih krugova. U strukturi Pekinga Ming i Čing perioda jasno su definisane četiri, visokim zidinama omeđene prostorne celine – **Carski dvorac** (*gugong*), **Carski grad** (*wangcheng*), **Unutrašnji grad** (*neicheng*) i **Spoljašnji grad** (*waicheng*). U dvorskim vrtovima dominiraju simetrija i geometrijski red karakterističnih prostornih matrica. Vrtovi u Carskom gradu čine neposredno okruženje dvora i u svemu oponašaju prirodni ambijent. Velika jezera, ostrva i vrtne planine visoke i po tridesetak metara ničim ne odaju da su stvoreni ljudskim radom. U ovom delu grada podizane su i prve prinčevske palate čiji su vrtovi strože oblikovani od onih u kasnije nastalim palatama Unutrašnjeg grada. U Spoljašnjem gradu samo nekoliko većih građanskih domaćinstava raspolagalo je malim i ne naročito dobro uređenim vrtovima.

¹⁴ Džouli je delo nastalo u Razdoblju zaraćenih država (475-221 p.n.e.) Principi podele prostora i gradnje zabeleženi su u poglavlju *Kaogundi (Kaogong ji, Beleške o nadzoru javnih radova)*. Original ovog poglavlja je izgubljen tokom Han dinastije i zamenjen je novim tekstom.

Dvorski vrtovi

Carski dvor (*Drevna palata - Gu Gong*), danas poznatiji kao *Zabranjeni grad*, je visokim zidom ograđen kompleks palata kanonski raspoređenih u devet polja. Ove prostorne celine su u pravcu jug-sever grupisane u tri kolone od po tri polja. Centralna kolona predstavlja službeni deo palate sa ceremonijalnim trgovima u južnom, carevim prestonim dvoranama u centralnom i caričinom prestonom dvoranom u severnom polju. Iza unutrašnjeg - caričinog prestolja, na krajnjem severu smešten je Carski vrt (*Yu hua yuan*). Ovaj vrt je zvanični dvorski vrt, sasvim formalnog karaktera i s toga znatno različit od svih drugih vrtova u Kini.

Sl. 10 Palata u Beidingu

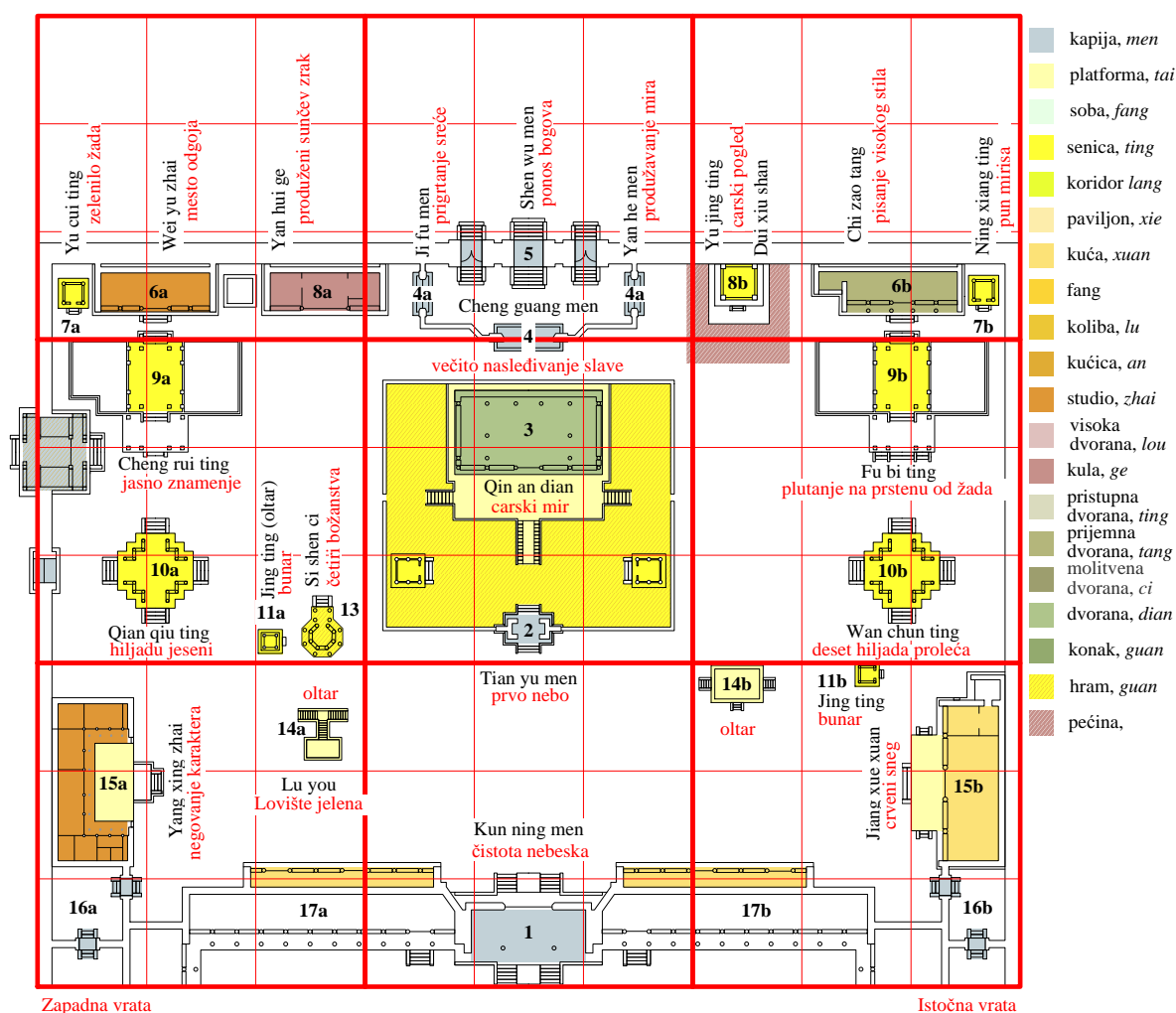
(1) Jihua - *Carski vrt* (2) Ningšou - *Plata mira i dugovečnosti* (3) Đjenfu - *Palata građenja sreće* (4) C'ning - *Palata spokoja i milosrđa*.

Južna polja istočne i severne kolone su jednostavne parkovske površine razvijene oko palata u kojima su smeštene dvorske institucije namenjene kulturi i državnim kultovima. U severnim poljima ovih kolona nalaze se palate imperijalnog domaćinstva. Rezidencije konkubina i drugih nižih članova carske porodice raspolagale su samo dvorišnim vrtovima. To su peristilom omeđene male zelene travnate površine sa tek po nekim ukrasnim drvetom i velikim posudama od pocakljene keramike za cveće i zlatne ribice. Samo tri velike palate koje su namenjene ličnim potrebama careva ili carica udova imale su vrtove organizovane u nekoliko prostranih, sukcesivno razvijenih dvorišta. Podizanje vrta u relativno malim, ograđenim, četvrtastim prostorima palata nametnulo je mnoga, gotovo scenografska rešenja. Tako su stvoreni nadrealni vrtni predeli koji izborom izražajnih sredstava i načinom njihove primene liče na umetničke instalacije u savremenom konceptualizmu.

Carski vrt

Yuhuyuan, 御花园

Carski vrt nalazi se na krajnjem severu centralne ose Zabranjenog grada. Izgradio ga je Jong-1' u osamnaestoj godini svoje vladavine (1420) kao *Vrt iza palate* (gonghouyuan) i od tada je prostorna organizacija ostala uglavnom nepromenjena. Većina objekata podignuta je u Ming periodu tokom vladavine Điađinga i Vanlija. Tokom Činga su uglavnom samo pažljivo obnavljani. Carski vrt se prostire na površini od oko 12.000 metara (130 x 90 m). Ograđen je visokim zidom čija je južna strana prema spolja opasana otvorenom, a ka unutra - zatvorenom galerijom, što donekle umanjuje osećaj njegove potpune izolovanosti. Po centralnoj osi su unutar vrta ravijene tri zasebne ambijentalne celine. Od glavne kapije (kunningmen) [1] do kapije *Prvog neba* [2], koja vodi u centralno lociran hram Carskog mira [3], proteže se široka promenada među starim čempresima. Sve staze u vrtu pokrivene su raznobojnim belucima poređanim u oko 900 različitih slika, simbola i šara. Levo i desno od promenade izgrađen je po jedan bunar i visoke oltarske platforme [11, 14]. Iza Dvorane carskog mira ograđen prostor sa tri kapije [4] vodio je kroz spoljni zid [5] palate, prema prostranom vrtu znanom kao *Ugljeno brdo*. Tokom Čing perioda centralna *Kapija slavnog nasleđa* (chengguang men, 承光门) čuvala je mir dinastije i zato nikada nije otvarana.

Sl. 11 Carski vrt

Shema prostorne i tematske organizacije (oznake tipova objekata korišćene su i u planovima svih drugih vrtova koji slede).

Svi ostali objekti u vrtu građeni su u paru i razmešteni su simetrično u odnosu na centralnu osu. Zapadna i istočna vrata na južnom zidu vodile su u vrt direktno iz blokova malih privatnih palata članova carske porodice i odaja u kojima su živele konkubine. Carski vrt je potpuno kanonski oblikovan i namenjen je nizu poluslužbenih dužnosti koje su imali najuži članovi carske porodice.

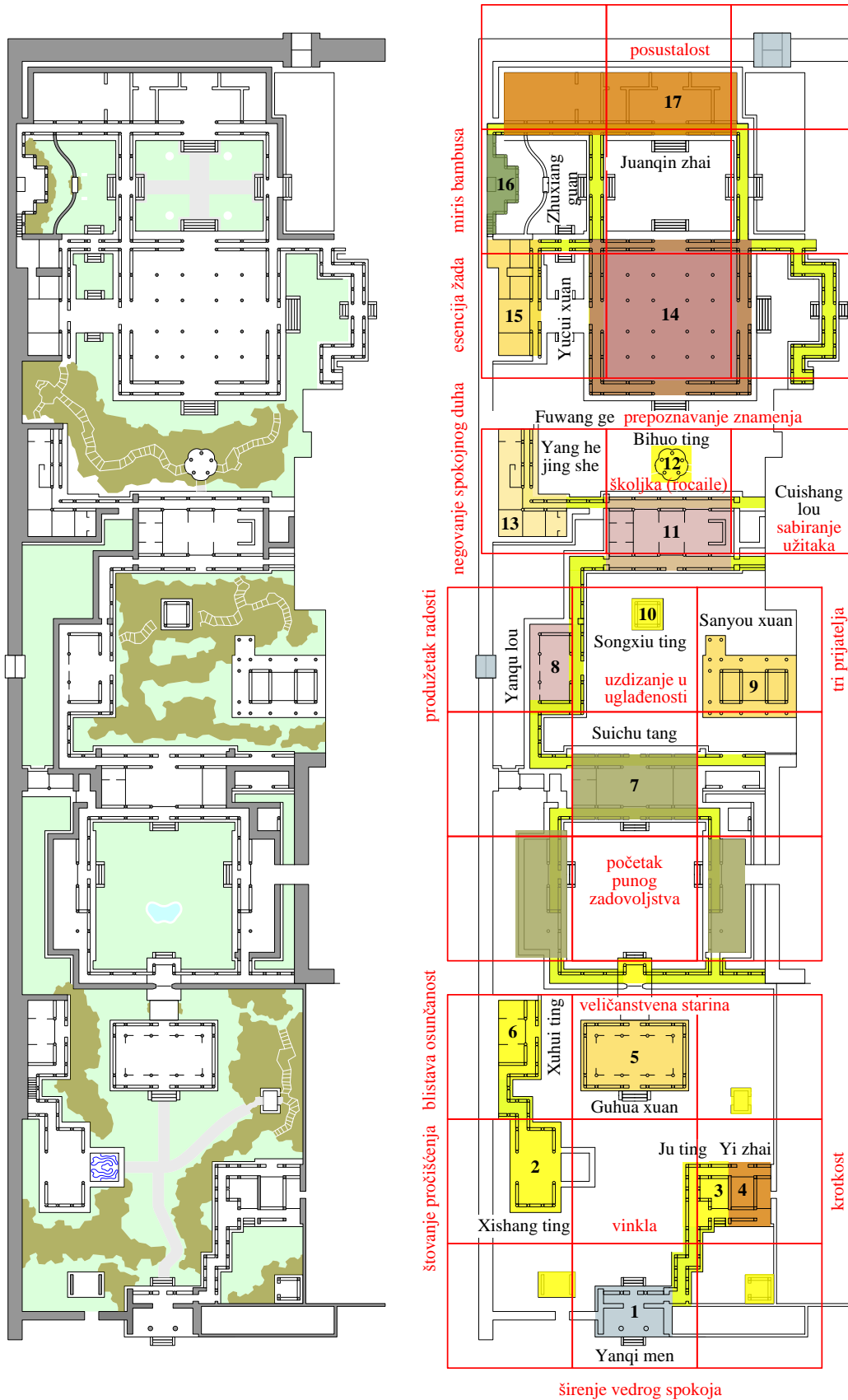
Neposredno nakon ulaska u ovu oazu mira, na zapadnoj strani, skriven iza visokih vrtnih planina, nalazi se *Studio za negovanje karaktera* (yangxing zhai, 养性斋) [15a] u kojem su prinčevi sticali obrazovanje. Ovde je neko vreme živeo Redžinald Džonston, tutor poslednjeg kineskog cara (1919-24). Preko puta, na istočnoj strani, u *Paviljonu grimiznog snega* (jiangxue xuan, 绛雪轩) [15b] podučavane su princeze u društvu starijih žena. Ovo zdanje je umesto vrtnom planinom zaklonjeno visokom platformom od pocakljene opeke (liuli huatan, 琉璃花坛) na kojoj se uzdiže kompozicija od interesantno oblikovanih stena, potpuno obraslih u grm poznat kao *cvet mira*. Cela ova kompozicija je zapravo *predeo u posudi* (penjing, 盆景) izuzetno velikih razmera. Odavde na sever slede dva izuzetna primerka palatne arhitekture - *Senica hiljadu jeseni* (qianqiu ting, 千秋亭) [10a] i *Senica deset hiljada proleća* (wanchun ting, 万春亭) [10b]. Gotovo identične, izgrađene su 1535. godine na visokim, mermernim, bogato ukrašenim platformama neobične osnove, u obliku jednokrakog trostepenog krsta. Prve krovne ravni pokrivaju prostor nad kracima krsta dok je centralni deo uzdignut tako što je interpolacijom i ukrštanjem greda stvorena kružna krovna baza. Tavanica u ovom delu sastavljena je od umetnutih panela (zaojing, 藻井) koji iznutra stvaraju utisak kupole.

Uz severni zid vrta, na centralnoj poziciji zapadnog krila nalazi se *Studio odrastanja* (weiyu zhai, 位育斋) [6a] kojem na istoku odgovara *Dvorana pisanja uzvišenim stilom* (chizao tang, 藻堂) [6b]. Oba objekta su služila kao biblioteke i radni kabineti. Da bi im se na ceremonijalno otvorenom prostoru obezbedio minimum ambijenta uobičajenog za radne prostorije u vrtu, neposredno ispred ovih zdanja podignuta su dva pravougaona bazena sa senicama koje ih premošćuju po sredini [9]. Levo i desno radne kabinete pratili su po jedna senica i jedno visoko zdanje od kojih je *Kula produžene sunčeve svetlosti* (yanhui ge, 延晖阁) bila mesto za obedovanje i odmor mladih članova carske porodice a konak na istočnoj strani (guanhua dian) je služio starijima. Ovaj drugi je izgoreo 1583. godine i na njegovom mestu je, do iznad visine spoljašnjeg zida, podignuto *Brdo sažete elegancije* (duixiu shan, 堆秀山) sa *Senicom carskog pogleda* (yujing ting, 御景亭) [8b] na vrhu. Vrtna planina visoka 10 metara je krila pećinu koja je zamišljena kao rezervoar kako bi se voda prepumpavala do senice i kroz usta kamenih zmajeva slivala niz brdo. Nije sasvim izvesno da je ovaj projekat ikada u potpunosti realizovan. *Senica carskog pogleda* postavljena je iznad visine zidina Zabranjenog grada tako da se iz nje pruža pogled ne samo na vrt u kojem se nalazi već i na celu okolinu palate. Najuži članovi carske porodice su tradicionalno ovde slavili praznike *Duple devetke*¹⁵ i *Sredine jeseni*.

Tek formalno uspostavljeni tematski ambijenti, raspoređeni po strogo simetričnoj i hijerarhijski organizovanoj matrici, pružali su utisak monumentalnosti koja je odgovarala carskom dostojanstvu ali je ceo vrt ostavljala bez uobičajene prirodnosti, topline i ljupkosti. Carski vrt je više izložba uzoraka retkog kamenja, drveća, cveća i zdanja no mesto u kojem se uživa u dobro osmišljenim predelima.

¹⁵ Deveti dan devetog meseca po lunarnom kalendaru.

Vrt palate mira i dugovečnosti
Ningshougong huayuan, 宁寿宫花园

Sl. 12 Palata mira i dugovečnosti, Zabranjeni grad, Beidīng

Palata mira i dugovečnosti nalazi se u severoistočnom delu carskog dvorca. Podignuta je 1689. godine i osam decenija kasnije, između 1771. i 1776. godine, znatno je proširena i potpuno preuređena za lične potrebe cara Čjenlonga. Ovo je učinjeno zato što je Čjenlong, u skladu sa normama konfucijanskog morala, rešio da ukaže dužno poštovanje svojim precima, da pravovremeno abdicira kako ne bi vladao duže od svog dede, cara Kang Sija. Tako je presto napustio 1795. i preselio se u *Palatu mira i dugovečnosti* gde je preminuo četiri godine kasnije. Od tada je palata ostala gotovo sasvim napuštena sve do 1889. kada se u nju uselila carica udova C'Si. Nakon njene smrti palata nije korišćena do pada dinastije. Vrt je skoro sto godina bio potpuno prepušten zubu vremena i tek nedavno se počelo sa njegovom restauracijom.

Ning šou kompleks palata sastoji se iz dve matrično organizovane prostorne celine. Južni deo namenjen je obavljanju zvaničnih i ceremonijalnih dužnosti pa je u svemu izgrađen po uzoru na prestone dvorane (housan gong, 后三宫) dvorskog kompleksa. Severni deo palate je rezidencijalnog karaktera. Čijenlongov vrt (Qianlong gonghua yuan, 乾隆宫花园) zauzima tri zapadna kvadranta rezidencije sa jednim umetnutim segmentom veoma visokih stena koje severni kvadrant pretvaraju u izolovanu enklavu. Ovako određena parcela dugačka je 160 a široka svega 37 metara, te je podeljena na pet dvorišta kako bi se dobile prijatnije proporcije. Tematski sadržaj je ipak ostao kanonski vezan za tri osnovna kvadranta i prilično jasno se očitava u nazivima objekata. Prostorna kompozicija vrta koju dosledno prate raspored, izbor tipova i imena objekata ostvarena je tako da njene celine odražavaju zadovoljstva i karakter tri faze u životu čoveka – mladost, zrelo doba i starost. Zbog toga su gradacije strogosti formi, koje se kanonski uobičajeno kreću od najstrožih na jugu do razigranih na severu, ovde izuzetno date u obrnutom rasporedu.

Mladost

Vrtu se pristupa sa južne strane kroz zidanu kapiju čije ime (yanqi men, 衍祺门)[1] nagoveštava da unutrašnji prostor zrači mladalačkom vedrinom i bezbrižnošću. Dve velike vrtne planine pružaju se levo i desno od kapije prema severu, ostavljajući u sredini prizor uske kotline. Na zapadnoj strani vrtne planina krije senicu u kojoj se neguje običaj pročišćenja (xishang ting, 禊赏亭)[2]. Uzani kanal kojim voda poput arabeske krivuda kroz pod senice upućuje na čuveni Vang Sidž'ov *Zapis u senici orhideje* (→ *Canlan ting*). Sa severne strane ovog zdanja, uz vrtne planine strmo se penje kolonada prema visoko uzdignutoj *Senici svitanja* (xuhui ting, 旭晖亭)[6], izloženoj blistavim sunčevim zracima, o čemu govori i njeno ime.

Sl. 13 Ningšou palata, uvodni predeli
(a) *Palata mira i dugovečnosti*, hronika dvora (Ćing), (b) Glavna kapija, vrtne planine zaklanja pogled u vrt, (c) Krivudava staza među vrtne planine prvog dvorišta, (d) Skrivene stepenice do platforme istočnog brega.

Iza istočne planine, iz portika kapije krivuda kolonada do jednog neobičnog dvojnog objekta koji je spreda senica (Ju ting, 矩亭)[3] a pozadi kabinet (Yi zhai, 抑斋)[4]. Kolonada svojim pružanjem izdvaja u krajnjem jugoistočnom delu vrta malo travnato dvorište. Time je kabinetu obezbeđen neophodni karakter povučenosti skrovišta u kojem se uči i stvara. Svojim imenom kabinet označava mesto za negovanje krotkog duha kao jedne od najvažnijih konfucijanskih vrlina mladog čoveka. U najudaljenijim tačkama ispred i iza kabineta, visoko na vrhovima vrtnje planine podignuta su dva mala objekta. Na jugu, kamena terasa radoznalo zaviruje (*jie jing*) u službeni deo palate a na severu iz senice se pruža pogled u unutrašnjost vrta. U određivanju karaktera ovog prostora pridružuje se i ime senice – *Vinkla* – simbol reda i mere iz najstarijih legendi o postanku sveta (→ *Fuxi i Niwa*). Sredinom vrta krivuda staza do prostranog zdanja (Guhua xuan, 古华轩)[5] čije ime je izvedeno iz imena ogromne stare breze koja je pred njim nekada stajala¹⁶. Time je zaokružena prva kompozicijska celina. Sledeća je odvojena zidom sa malom kapijom u sredini.

Sl. 14 Predeli mladosti
(a) Veliki otvoreni paviljon (Guhua xuan), (b) Canlang potok u podu senice (Xishang ting), (c) *leteći koridor* spaja Canlang paviljon i galeriju Sihuej dvorane, (d) kratki ugaoni koridor zatvara ćoškovu i spaja tremove objekata na sve četiri strane drugog dvorišta.

Zrelo doba

Za razliku od prvog, u čijem središtu je otvoren prostor, u drugom delu vrta je osnovna matrica strogo kanonski definisana centralno postavljenim glavnim objektom. To je velika dvorana (Suichu tang,) [7] od pet modularnih raspona (jian) oko koje su jasno opredeljeni prostori vanjskog - javnog, unutrašnjeg – ličnog i bočnog – utilitarnog karaktera.

Sl. 15 Predeli zrelog doba
Senica uzdizanja u uglađenosti, Galerija tri prijatelja, mirni i odmereni predeli velike dvorane.

¹⁶ Reč *bua* (桦) – breza je homonim sa *bua* (华) – veličanstven.

Zonu duštvenih i obaveza ritualnog karaktera - kanonski trg (chao) - predstavlja atrijum zaokružen peristilom koji čine tremovi velike dvorane, istočnog i zapadnog krila, te kolonade koje povezuju sva tri objekta i klastrum južnog zida. Istočno krilo je koridorom povezano sa dvorištem između prijemne i svečane dvorane u rezidencijalnom delu palate. Tako je ovaj segment vrta postao neka vrsta intimnog salona svečane dvorane. Vrtni karakter kamenom popločanog atrijuma simbolično je naznačen minijaturnim vrtnim kompozicijama (*peng jing*) postavljenim na bogato ukrašene kamene pijedestale i razmeštenim u centar i sva četiri ugla dvorišta. Imenom glavnog objekta ukupan prostor je naznačen kao *početak punog zadovoljstva* čime je naznačen prelazak iz mladosti u zrelo doba.

Zonu ličnih odnosa i dužnosti porodičnog karaktera - kanonski *shi* - predstavlja zadnje dvorište centralne dvorane. Ovaj razuđeni prostor, donekle nepravilnog oblika je opasan kolonadama koje povezuju tremove glavne dvorane, kule na zapadnoj strani (yanqu lou, 延趣楼)[8] i kule koja na severu zatvara prostor dvorišta. Imenima ovih objekata nagovešten je karakter arhitektonske kompozicije kao mesta koje odaje produžetak mladalačkih radovanja, građenje zrelih odnosa sa drugim ljudima i sticanje iskustava, sabiranje životnih zadovoljstava. Dvorište je potpuno ispunjeno vrtnim planinama koje kriju čitav niz međusobno povezanih pećina - simbola seksualnog užitka, moći i plodnosti. Na sredini istočne strane dvorišta među vrtnu planinu usađena je *Galerija tri prijatelja*¹⁷ (sanyou xuan, 三友轩)[9] sa malom četvrtastom terasom. Težište prostorne kompozicije označeno je senicom *Uzdizanja u ugladenosti* (songxiu ting, 耸秀亭)[10] iz koje se pruža pogled na celokupno okruženje vrta.

Starost

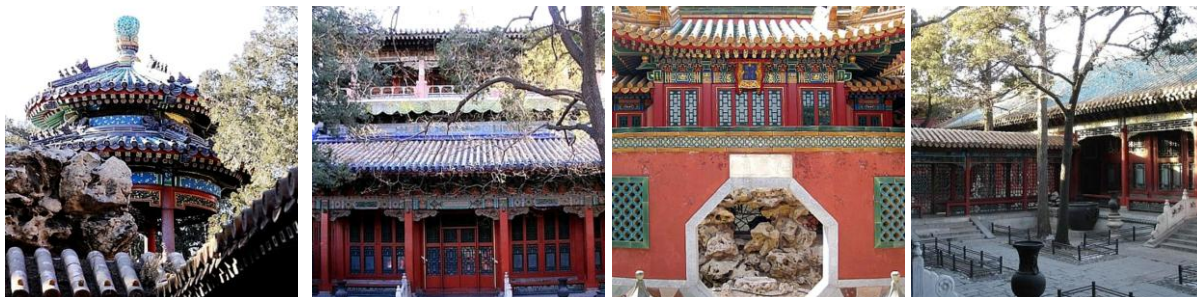
Poslednja od od tri tematske celine počinje *Dvoranom sabranih užitaka* (cuishang lou, 萃赏楼)[11] koja je deo centralnog, od tri umetnuta segmenta između drugog i trećeg matricnog polja. Ovaj objekat čini neobično čvrstu granicu prema južnim delovima vrta. Smešten je u uzan prosek između dve vrtnu planine od kojih južna doseže skoro do krovnog venca a severna do poda prvog sprata. Na osi severne vrtnu planine smeštena je veoma elegantna dvokrovna *Senica plavo-zelenog puža* (biluo ting, 碧螺亭)[12] odakle se preko kratkog drvenog mosta ulazi u prostorije na spratu *Dvorane sabranih užitaka*. Odatle se stepenicama silazi u sobe u prizemlju koje zajedno sa svojim tremovima ostaju u dubokoj senci ogromnih gromada kamena. Tesni prolazi među njima su jedina veza sa južnim delovima vrta.

Sa druge strane vrta planina u jugozapadnom uglu krije *Sobu za negovanje spokojnog duha* (yanghejing she, 养和精舍)[13], jedan veoma neobičan i ljubak objekat koji je verandom na spratu povezan sa *Dvoranom sabranih užitaka*. Severni krak verande oslanja se na vrtnu planinu niz čije padine se staze i kamene stepenice spuštaju u centralnu zonu ovog dela vrta. Sam centar zauzima impozantna građevina (Fuwang ge, 符望阁)[14] čije dve etaže daleko nadvisuju sve druge objekte. Imenom ovo zdanje predstavlja mesto na kojem se *prepoznaju znamenja* što nas upućuje na rituale čije obavljanje zahteva mudrost i iskustvo poznih godina. To ga čini nezvaničnim, ličnim hramom posvećenom životu i sudbini. Ogromnu dvoranu kvadratne osnove nosi raster od šest podužnih i šest poprečnih redova veoma visokih stubova. Unutrašnji prostor je podeljen drvenim pregradnim panelima koji se smatraju najlepšim primercima duboreza u celom carskom dvorcu. Široka platforma na zapadnoj strani vodi do

¹⁷ Naziv se verovatno odnosi na legendu o bratimljenju Liu Beja (221. n.e. postao vladar države Šu), Guan Yua i Džang Feja koje je obavljeno u Breskvinom vrtu. Njih trojica su tradicionalno prihvaćeni kao uzor prve vrline iz konfucijanskog kanona, prijateljstva i rodoljublja.

Galerije esencije žada (Yucui xuan, 玉粹轩)[15] čiji se trem nastavlja kao kolonada do severnog trema glavne dvorane. Time je formirano jedno sasvim malo travnato dvorište.

Oba kraja trema sa zadnje strane velike dvorane nastavljaju se u kolonadu - otvoreni koridor koji glavno dvorište deli na atrijum i malu bambusovu baštu. Sredinom bašte pruža se polukružni dekorativni zid, karakterističan za objekte tipa *guan*, koji od direktnog pogleda krije polu-senicu ugrađenu u spoljni zid vrta. *Konak mirisnog bambusa* (zhuxiang guan, 竹香馆)[16] korišćen je kao čajna soba. Istočnu kolonadu atrijuma čini klastum zida koji deli vrt od predvorja severne kapije palate. Mala kapija u sredini zida je spona između vrta i privatnih odaja u rezidenciji, pa je vrlo diskretno oblikovana.

Sl. 16 Predeli starosti

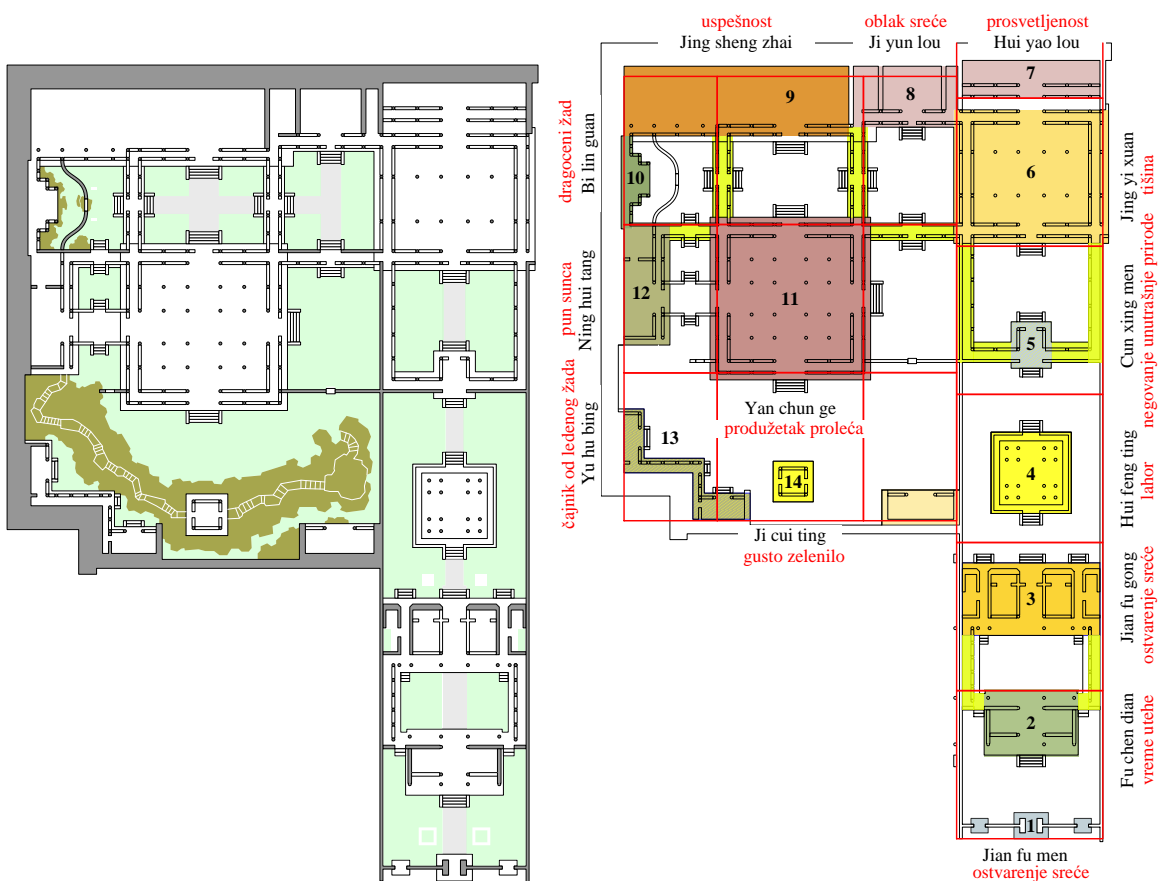
(a) Senica (Biluo ting) na visokom bregu koji potpuno zatvara prizemlja *Dvorane sabranih užitaka* (Cuishang lou) i (b) ogromne kule (Jangheijing ge), (c) polukružno izdvajanje otvorenog predprostora iz okolnog ambijenta karakteristično za konake (Zhuxiang guan), (d) koridor zaklanja predprostore konaka i spaja veliku kulu i *Klonuli kabinet* (Juanqin zhai).

Konačno, prostornu kompoziciju na severu vrta zatvara *Klonuli kabinet* (juanqin zhai, 倦勤斋)[17] - uska, dugačka građevina od devet modularnih raspona. Čjenlong nije doživeo izgradnju ovog objekta ali je ona znatno kasnije ipak dovršena u skladu sa njegovim željama i zamislima. *Klonuli kabinet* je u mnogo čemu jedinstven, potpuno različit od svih drugih palatnih zdanja. Rešenje unutrašnjeg prostora je plod jakog uticaja novih saznanja i predstava o evropskoj arhitekturi na tipično kineske inovacije tog vremena. Odaje u istočnom delu su neobično niske i čvrsto omeđene oslikanim zidovima koji kriju vrata kao u mnogim palatama širom Evrope. Zidne slike u sasvim novoj *tongjing* tehnici izradio je po zapadnim uzorima Lang Šening uz pomoć nekolicine jezuitskih misionara.

Vrt palate ostvarene sreće

Jianfugong huayuan, 建福宫花园

Palata ostvarene sreće građena je u drugoj polovini Ming perioda. Detaljno je restaurirana i doterana tokom vladavine Čjenlonga. U odnosu na osu sever-jug Zabranjenog grada, ova palata je simetrično pozicionirana prema Palati mira i dugovečnosti. Njen vrt, poznat kao *Zapadni vrt*, je gotovo identičnog tlocrta kao i najdominantniji, severni deo Čjenlongovog *Istočnog vrta*. Ceo kompleks je izgoreo 1923. godine. Nakon požara ruševine u vrtu su uklonjene i na njihovom mestu podignuto je tenisko igralište. *Zapadni vrt* nije obuhvaćen restauracijom iz 1972. te nam je danas poznat samo iz arhivske građe i malobrojnih ostataka.

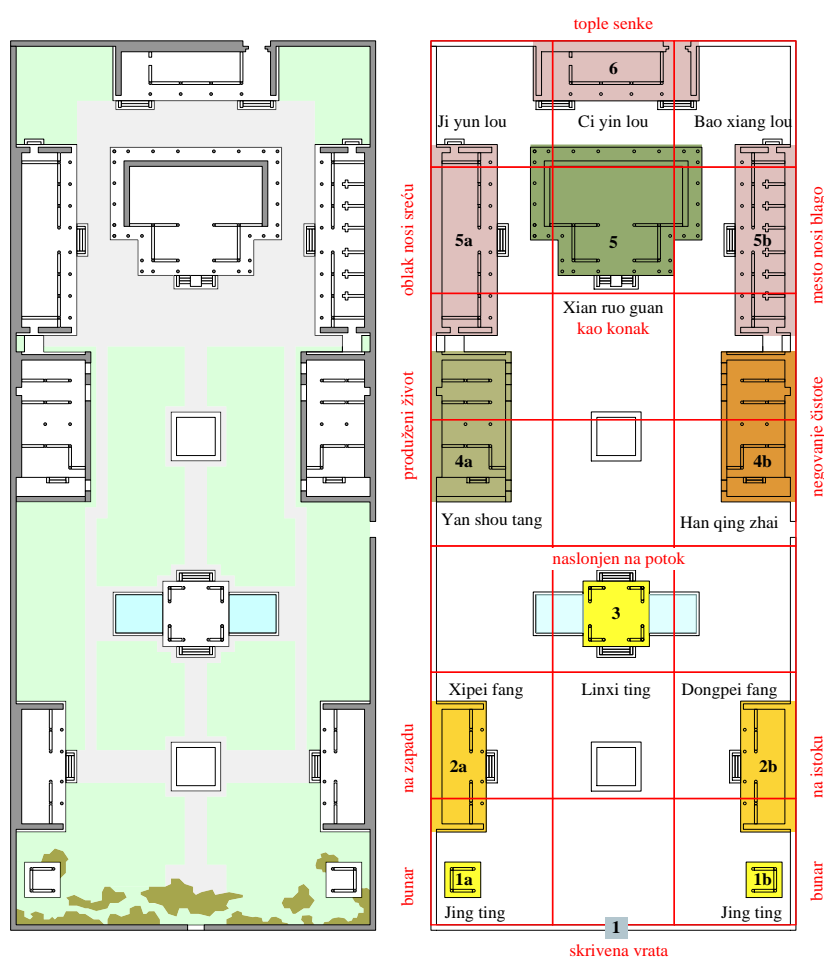

Sl. 17 Vrt palate ostvarene sreće
Plan i shema prostorne organizacije sa oznakama motiva vrtnih predela i objekata smeštenih u njima.

Vrt palate prijaznog spokoja

Ciningong huayuan, 慈寧宮花园

Palata prijaznog spokoja je izgrađena 1536. godine na mestu prethodne Ženšou palate (Renshougong, 仁壽宮). Tokom vekova više puta je rekonstruisana i preuređivana. Sadašnji izgled potiče iz Čjenlongovog doba. Od vremena Vanli cara Ming dinastije, ovde su se mnoge carice povlačile nakon smrti njihovih muževa. Palata je takođe bila mesto na kojem su se često odvijala rođendanska i druga privatna slavlja carske porodice. Dragoceno visoko zdanje (Baoxianglou, 寶相樓) je svojedobno bilo tek istočno krilo velikog konaka (Xianruo guan, 咸若殿) koji je Čjenlong 1653. godine pregradio u dvospratno zdanje sa sedam molitvenih dvorana. Od tada je vrtom vladala gotovo manastirska jednostavnost, umerenost i ceremonijalna monumentalnost. Samo je prilaz iza Skrivenih vrata odavao uobičajene čari tradicionalnog vrtne pejzaža.

Sl. 18 Vrt palate prijaznog spokoja

Plan i shema prostorne organizacije sa oznakama motiva vrtne predela i objekata smeštenih u njima.

Prinčevske palate

Tokom dinastije Juan prinčevi mongolskog porekla uglavnom su živeli na svojim posedima širom carstva. Samo malom broju prinčeva je dodeljena i rezidencija u tadašnjoj prestonici Dadu. I početkom Ming dinastije prinčevske rezidencije su se najčešće nalazile izvan prestonice. Među prvim palatama koje su podignute u prestonici bila je rezidencija Džu Dija, Princa od Jena, koji je kasnije postao car pod vladarskim imenom Jong L' (Yong Le). Mnogi istoričari smatraju da je Džu Di zapravo boravio u jednoj od prinčevskih palata iz Juan perioda smeštenoj kraj Centralno-južnog jezera (Zhongnan hai)¹⁸. Prve prinčevske palate koje su vladari Ming dinastije podigli unutar gradskih zidina nalazile su se u neposrednoj blizini danas popularne trgovačke ulice Vangfuđing (*Bunar prinčevskih dvora*). Deset palata izgrađeno je na ovom mestu 1417. godine, u isto vreme kada je građen i Carski dvorac. Uskoro su širom Unutarnjeg grada nikle mnoge prostrane rezidencije ali je još uvek većina pripadnika carskog klana živela na svojim posedima daleko od prestonice.

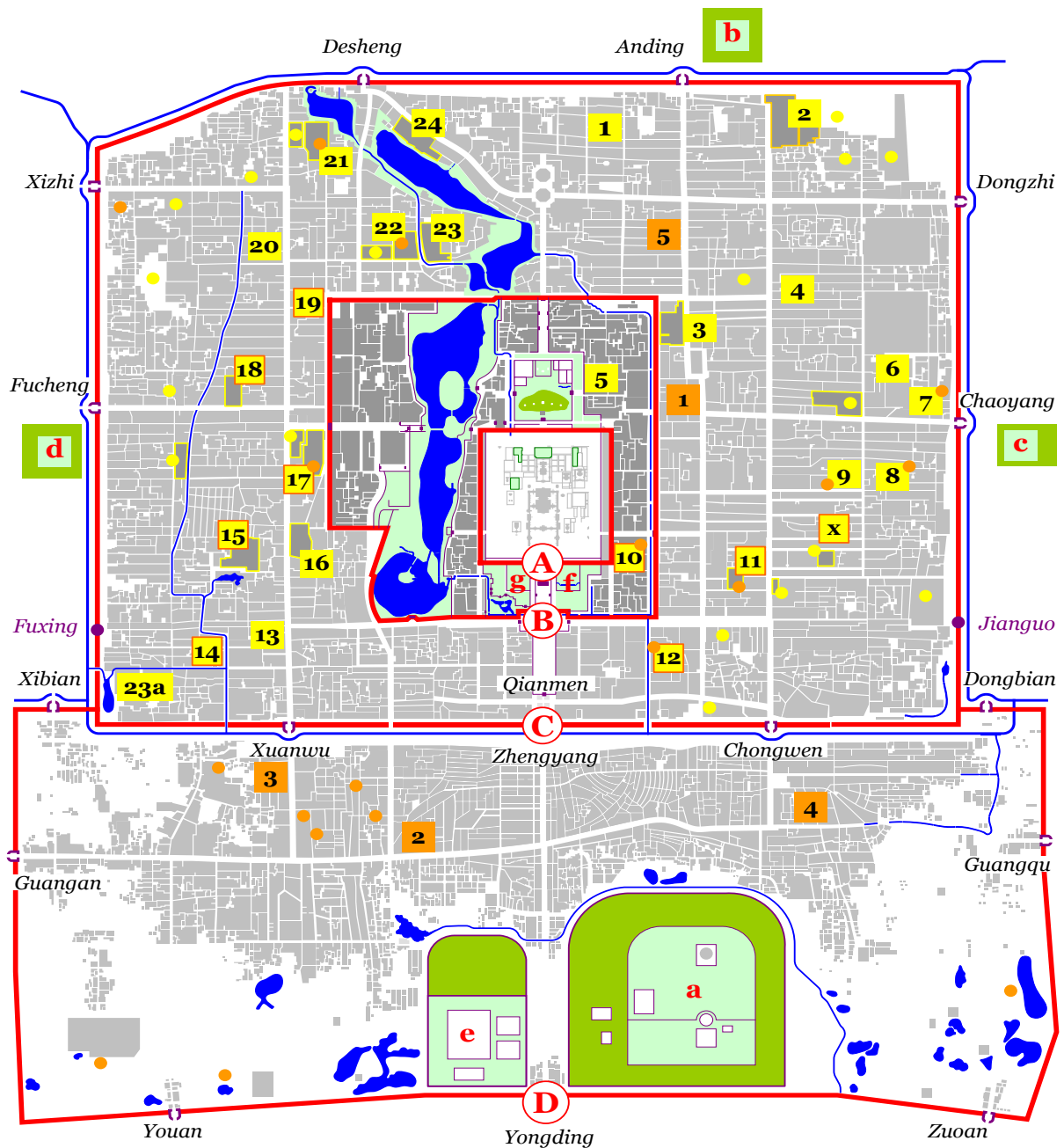
Situacija se znatno promenila dolaskom na vlast careva dinastije Čing koji su se trudili da članove imperijalnog klana i vojnu elitu *Osam stegova*¹⁹ drže pod stalnom i strogom kontrolom. Ne samo prinčevi već i pripadnici starog mandžurskog plemstva, te glavešine drugih uticajnih porodica, više nisu mogli boraviti na svojim udaljenim posedima već im je dvor dodeljivao palate u prestonici. Ceo Unutarnji grad je administrativno podeljen na osam oblasti pod vojnom upravom odgovarajućeg klana. Pri tom se vodilo računa da svaka aristokratska porodica dobije rezidenciju u onom delu grada koji je pod vojnom upravom klana sa kojim ta porodica nema rodbinskih veza.

Dve najstarije palate prinčeva Čing dinastije izgrađene su 1636. godine pred sam kraj Ming perioda i preuzete su neposredno nakon pada Pekinga 1644. godine. **Palata Princa Sua** [12] (Suqin wangfu, 肃亲王府) nalazila se u Dongđjaomin *hutongu* u jugoistočnom delu Unutarnjeg grada. Kako je izgrađena proširenjem jedne stare palate iz Ming perioda, imala je retku privilegiju da se vodom napaja iz kanala koji je povezivao južno jezero Š'čahaja i južni šanac Unutarnjeg grada²⁰. To je omogućilo gradnju dva velika vrta u centralnom i zapadnom delu palate. Tokom vremena veličina, konfiguracija i izgled vrta se često menjao. U jednom momentu, na nekoliko mesta zavlacio se između četvorokućja stambenog dela tako da se dobijao utisak da je cela rezidencija smeštena u vrtni predeo. Krajem 18. veka površina vrta je znatno umanjena jer je jedan deo pripojen Hramu predaka a drugi pretvoren u poligon za treniranje konja. Nakon 1900. godine palata je podeljena između poslanstava Japana i Italije. Danas se na tom mestu nalazi nekoliko vladinih zgrada. **Rezidencija princa Žveja** [10] (Ruiqin wangfu, 睿亲王府) je nastala preuzimanjem dela stare Hongćing palate (hong qing, 洪庆宫) iz Ming perioda. Ovaj princ, poznatiji pod mandžurskim imenom Dorgon (duoergen, 多尔衮, 1612-1650), bio je najzaslužniji među vojnim liderima koji su omogućili uspostavljanje vlasti nove dinastije. On je u svojstvu regenta praktično vladao carstvom iz ove palate. Nakon njegove smrti rezidencija je srušena i nešto kasnije na njenom mestu izgrađen je Pudu hram koji i danas postoji.

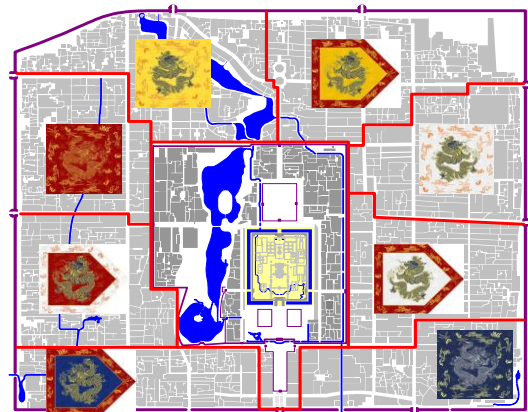
¹⁸ Li Xiacong, *Wangfu jianzhude xuanzhi yu fenbu* (Položaj i razmeštaj prinčevskih palata) u Hou Renzhi, ed., *Beijing chengshi lishi dili* (Istorijaska geografija Pekinga), Yanshan Chubanshe, Beijing, 2000.

¹⁹ Osam stegova je naziv sistema administrativne podele svih Mandžurskih familija i predstavlja osnov vojne organizacije carstva.

²⁰ Tokom Čing perioda bilo je zabranjeno napajati vrtove vodama koje su prolazile kroz Carski grad čime je mogućnost građenja novih vrtova u njegovoj neposrednoj blizini bila znatno ograničena.

- A** Gradovi Pekinga : (A) Palatni, (B) Carski, (C) Unutarnji i (D) Spoljni grad
- a** Imperijalni hramovi : Oltari (a) Neba, (b) Zemlje, (c) Sunca, (d) Meseca, (e) Zemljoradnje, (f) Hram predaka
- 1** Ming prinčevske palate
- 1** Čing prinčevske palate
- 1** Čuveni i ● manje poznati građanski vrtovi
- Vrtni predeli
- Parkovske šume

Sl. 19 Beiding u Ming i Čing periodu
dole desno - podela teritorije grada na osam stegova (Čing)

Već u prvoj deceniji nakon uspostavljanja Čing dinastije, car Šun Dže je u Unutarnjem gradu podelio 8 velikih prinčevskih rezidencija poznatih pod zajedničkim nazivom *Osam starih palata*. Uporedo sa uređenjem palata prinčeva Sua i Žveja 1644. godine započeta je i gradnja naredne četiri - palate prinčeva Dženga, Lija, Šunčenga i Džuanga. **Palata Princa Dženga** [15] (Zhengqin wangfu, 郑亲王府) u Damucang *hutongu* (大木仓)²¹ je bila svakako najbolje pozicionirana od svih. Smeštena je tako da su se iz njenih visokih zdanja mogle videti tri velike vodene površine na istoku, jugu i zapadu. U vreme kada je izgrađena ova palata se praktično nalazila u *prirodnom* vrtnom okruženju. **Palata Princa Lija** [17] (Liqin wangfu, 礼亲王府)²² izgrađena je tik uz zapadne zidine Carskog grada, južno od Si-an kapije (Xi'an men, 西安门), na mestu na kojem se krajem Ming perioda nalazila jedna od najvećih građanskih rezidencija. Od prostranog vrta koji se pružao celom dužinom istočne strane ove palate, sredinom 18. veka ostao je samo mali deo unutar centralnog bloka njenog istočnog krila. Nešto severnije od palate Princa Lija, u kvartu koji je, zbog svojih bogatih građana tokom Ming perioda, zvan *Zlatnim gradom* (jincheng fang, 金城坊) nalazila se **Palata Princa Šunčenga** [18] (Shuncheng junwangfu, 顺承郡王府)²³. Ovaj deo grada je 1994. godine potpuno porušen a ostaci Šučeng palate su demontirani, preneti u istočni deo grada²⁴ i tamo ponovo rekonstruisani. Severoistočno od Šunčengove palate, uz sam severozapadni ćošak Carskog grada, nalazila se četvrta velika palata Šundže ere. Izgrađena je za princa Čengcea (Chengze, 承泽亲王, 1628 - 1654) ali je ostala poznata kao **Rezidencija Princa Džuanga** [19] (Zhuang qin wangfu, 庄亲王府) po imenu jednog od njegovih potomaka. Ova palata je imala nevelik ali lep i skladan vrt sa jezerom u svom jugoistočnom delu.

Poslednje od osam palata Šundžeove ere, palate prinčeva Jia i K'ćina, izgrađene su pedesetih godina 17. veka. **Palata Princa Jia** [11] (Yuqin wangfu, 豫亲王府) nalazila se u istočnom delu grada, u Švajfu juen *hutongu* (帅府园 东口) na današnjem Dongdanu. U ovoj rezidenciji tokom 9 generacija živelo je najmanje 13 prinčeva. Njen prednji deo je sve do kraja imperijalne ere zadržao odlike palate iz Ming perioda. Ostaci originalnog vrtnog uređenja danas se nalaze na teritoriji Pekinške bolnice. Najmanja od osam starih palata bila je **Palata Princa K'ćina** [14] (Keqin junwang fu, 克勤郡王府)²⁵. U južnom delu njenog zapadnog krila postojao je relativno skroman vrt. Ovde je nakon uspostavljanja Republike živio premijer Sjong Siling (Xiong Xiling, 熊希龄, 1870- 1937).

Veličina vrtova, pa i samih palata, počela je da opada već krajem Šundže ere. Velike vrtne rezidencije iz Ming perioda su već sve bile zauzete a neke od njih i podeljene na više celina. Broj aristokratskih porodica i njihovih članova je rastao iz decenije u deceniju pa je slobodnog prostora u gradu bilo sve manje. Zakonom iz 1748. godine regulisan je sistem dodeljivanja (fenfu, 分府) palata u prestonici. Ustanovljeno je osamnaest titula čiji nosioci su imali pravo i dužnost da sa svojim porodicama borave u rezidenciji odgovarajućeg ranga. Prve četiri titule - *ćinvang* (qinwang, 亲王), *đinvang* (junwang, 郡王), *beil'* (beile, 贝勒) i *beiz'* (beiz, 贝子) odnosile su se na prinčeve, odnosno na direktne potomke aktuelnog ili prethodnih vladara. Ove titule su spadale u kategoriju naslednih (shixi wangti) ali su isto tako postojale i nenasledne titule (shixi dijian) čiji su potomci gubili pravo korišćenja, te su ove palate i vrtovi mogli biti dodeljeni drugim odličnicima. Istim zakonom je određeno i šest titula koje su nosile princeze ali su one veoma retko počastvovane kakvom palatom. Najstarija palata dodeljena ženskom članu carske porodice je **Rezidencija princeze K'ćun**

²¹ Danas Sidan oblast, na ovom mestu smešten je deo Ministarstva za obrazovanje.

²² Posle osnivanja Narodne republike Kine ovde je smešteno Ministarstvo unutrašnjih poslova.

²³ Princ drugog reda - junwang, 郡王.

²⁴ Čaojang vrt (chaoyang gong yuan, 潮阳公园).

²⁵ Princ drugog reda - junwang, 郡王.

[16] (kechun gongzhufu, 恪纯公主府). K' Čun (Ke Chun, 恪纯, 1641- 1704) je bila četrnaesta ćerka osnivača Ćing dinastije i polusestra prvog cara. Udata je za Jinsjonga, najstarijeg sina generala Vu Sjangveja (Wu Sangui, 吳三桂, 1612 - 1678). Jinsjong je praktično držan kao talac u Pekingu kako bi odvratili njegovog veoma moćnog oca od namere da se proglasi carem. To objašnjava dodelu palate princezi K' Čun.

Od svih kineskih careva Ćjenlong je bio najnaklonjeniji svojim ženskim potomcima. Najpre je izgradio **Rezidenciju Princeze H' đing** [4] (hejing gongzhufu, 和敬公主府), kao svadbeni poklon svojoj omiljenoj trećoj ćerci. Potom je 1767. godine četvrtoj ćerci poklonio palatu poznatu kao **Rezidencija princeze H' đja** [5] (hejia gongzhufu, 和嘉公主府). Ovo je jedina rezidencija koja se nalazila u samom Carskom gradu. Smeštena je uz istočnu ivicu imperijalnog parka na Ugljenim brdima. Pred kraj vladavine Ćing dinastije glavna dvorana ove rezidencije je 1896. godine pretvorena u centralni auditorijum Pekinškog imperijalnog univerziteta. (jingshi daxue, 京师大学堂).

Jedan od poslednjih preostalih vrtova iz Ming perioda Ćjenlong je 1759. godine pretvorio u **Rezidenciju princeze Šou En** [9] (shouen gongzhufu, 寿恩公主府). Kada je izgrađena, palata je još uvek krila delove originalnog pejzaža. Car Daoguang ju je temeljno preoblikovao da bi smestio šest svojih kćeri pa je palata poznata i kao rezidencija **Šest princeza**. (liu gongzhu fu, 六公主府). U to doba stambeni deo je proširen na dvadeset manjih i većih **četvorokućja** (sehe yuan) u kojima su tu i tamo ostali delovi nekadašnjeg vrta. Od 1884. godine ova rezidencija je pripadala samo princezi Šou En, potom je u njoj boravio vojvoda Ming Žvej (Ming Rui, 明瑞) kojeg je u periodu Republike nasledio Jue Ćjendžaj (Yue Qianzhai, 岳乾斋), direktor Banke industrije soli. On je dokupio posed na severnoj granici palate i u njemu podigao prilično veliki vrt.

Carevi Ćing dinastije imali su apsolutno pravo raspolaganja svim palatama koje su zajedno sa velikim posedima, prihodima i drugim privilegijama dodeljivani po *fenfu* sistemu. Korisnici ovih rezidencija su mogli biti iseljeni ukoliko porodica više ne doprinosi carstvu u očekivanoj meri ili čak ako se proceni da ponašanje njenih članova nije u savršenom skladu sa važećim etičkim normama. Palata je isto tako mogla biti podeljena na više manjih rezidencija nižeg ranga, pretvorena u hram ili kakvu drugu instituciju. Tako su palatni vrtovi često ostajali zapušteni ili su čak potpuno uništavani da bi se dobio prostor za gradnju novih objekata. Krajem Ćing dinastije broj velikih vrtova u Pekingu je opadao iz decenije u deceniju. **Rezidencija princa Senga** [3] (seng wangfu, 僧王府), potomka (26 koleno) osnivača dinastije Juan uopšte nije imala vrt a **Rezidencija princa trećeg reda** [6] (gu shan beizi 固山贝子)²⁶ je raspolagala samo malim voćnjakom iza centralne dvorane. Mada veoma prostrana **Rezidencija vojvode Kveja** [20] (kui gongfu, 魁公府) imala je sasvim mali vrt uz severni zid palate. Ova rezidencija je veoma rano napuštena i njen prostor su neko vreme koristile austrougarske trupe. **Rezidencija princa Đing Đina** [13] (jingjin qinwangfu, 敬谨亲王府) imala je mali ali bogato uređen vrt neobično smešten na sredini između istočnog i zapadnog bloka palatnih zdanja. Rezidenciju je nakon 1875. godine koristila dvorska kancelarija koja je brinula o obrazovanju a potom i Ministarstvo obrazovanja u periodu Republike. Neko vreme u ovom vrtu je živeo i pisao Lu Sin, jedan od najvećih pisaca 20. veka. Veliki vrt na periferiji Unutarnjeg grada, nedaleko od Čaojang kapije, imala je jedino **Rezidencija princa Henga** [7] (heng qinwangfu, 恒亲王府) u kojoj se od Ćjenlongovog vremena smenjivalo pet prinčevskih kuća.

²⁶ Gušan beici na madžurskom jeziku označava princa trećeg reda

Broj i struktura prinčevskih rezidencija u Pekingu su se tokom Ming i Čing dinastije stalno menjali i danas se vrlo teško može tačno ustanoviti koliko je i kakvih vrtova bilo u tim rezidencijama. Od 24 rezidencije koje su se još uvek mogle zateći u gradu nakon Drugog svetskog rata za svega 6 palata možemo tvrditi da nisu raspolagale vrtom. Većina prinčevskih palata koje su građene tokom Čing dinastije nalazile su se na mestima na kojima su već postojali vrtovi iz Ming perioda, međutim, sve veća naseljenost i osetni nedostatak prostora u kojem bi se smestio sve veći broj prinčeva i drugih kojima su dodeljivane službene palate, doprineo je da neki od ovih vrtova potpuno nestanu i budu zamenjeni novim stambenim prostorima. Na mestu na kojem se u Čing periodu nalazila **Palata vojvode Gveja**²⁷ [8] (gui gong fu, 桂公府) u Ming periodu je postojao čuveni *Fang đja vrt* koji je nažalost izgoreo i na čijem mestu je kasnije podignuta *Koliba čistog poseda Đingje* (jingye an, 净业庵). Kompleks palata je na ovom mestu izgrađen 1835. godine. Od vrtog pejzaža u istočnom delu ove rezidencije na kraju je ostala samo jedna vrtna planina sa senicom usred produženog palatnog dvorišta.

Najraskošniji vrtovi bili su oni u prinčevskim palatama koje su se nalazile u Š'čahaj oblasti na severozapadu grada. **Rezidencija princa trećeg reda Guna** [21] (Gun beizi fu, 棍贝子府) je u Čing periodu bila prvi put podignuta za trećeg sina Kangsi cara koji se nazivao princ Čeng (cheng qingwang, 诚亲王), na Zadnjem jezeru (Houhaj) na južnoj strani Đišvej tana (danas je to Sin đjekou hutong). Sedmi sin Kangsija posle njegove smrti 1732. godine podiže na ovom mestu novu rezidenciju u čijem istočnom delu gradi vrt na ostacima Vrta Đinga (jing yuan, 镜园) koji je postojao tu još u Ming periodu. Đing vrt je na samom početku Minga posedovao čuveni general Sida. Ovaj vrt je 1798. godine poklonjen princezi Džuangđing (zhuangjing gulu gongzhu, 庄静固伦公主).²⁸ Danas je ovaj vrt u okviru Đišvej bolnice koja je izgrađena posle Drugog svetskog rata.

Vrt rezidencije princa Čuna [24] (Chun qinwangfu, 醇亲王府) je šezdesetih godina 17. veka podigao tadašnji upravitelj dvorske kancelarije Mingdžu (明珠, 1635-1708). To je bila jedna od prvih palata na severnoj obali Zadnjeg jezera (Houhai, 后海). Zbog toga što su veličina i raskoš ovog vrtnog poseda daleko nadmašili Mingdžujev društveni status on je 1688. godine, na zahtev cenzora Guosija, lišen službenog dostojanstva. Palata je ipak ostala u posedu Mingovih potomaka do sredine narednog veka. Sledeći vlasnik bio je H šen (Heshen, 和申, 1746 – 1799) jedan od najpoverljivijih savetnika na dvoru Čjenlonga. Ni ovog uspešnog političara nije krasila konfucijanska skromnost. Smatra se da su njegovi posedi u prestonici i oko nje dosegli više od 32 kvadratna kilometra.²⁹ Car Đjaćing (1760 – 1820) je konfiskovao svu njegovu imovinu a palatu na obali Houhaja dodelio je svome bratu princu Čengu (成亲王).

Zbog promene formalnog statusa ovog poseda preduzeti su opsežni građevinski radovi kako bi stara rezidencija zadovoljila stroge norme koje su zakonom bile predviđene za ustrojstvo prinčevske palate. Palata je bila opasana visokim zidom sa odgovarajućom monumentalnom kapijom na južnom prilazu. U osi sa glavnom kapijom podignut je propisani sled službenih objekata ceremonijalnog karaktera: Glavna prednja (yinan dian, 以南殿) i glavna zadnja dvorana (shen dian, 申殿), te budistička (fotang, 佛堂) i dvorana porodičnih predaka (citing, 祠厅). Deo starog vrta je očuvan i znatno proširen u zapadnom krilu palate. Po dobijanju

²⁷ Vojvoda Gvej je bio brat carice C' Si (1835 – 1908)

²⁸ Gu lun (固伦) na mandžurskom jeziku označava zemlju, Podnebesku (Kinu).

²⁹ He Shen je u kineskoj istoriografiji jedan od najkorumpiranijih dvorskih savetnika.

obaveznog carskog odobrenja, voda iz obližnjeg potoka sprovedena je kroz vrt te je formiran niz veštačkih jezera povezanih vijugavim brzacima (huoshui, 活水)- *živa voda*.

Naslednici princa Čenga živeli su u ovoj palati do 1888.godine kada je na presto stupio pretposlednji car Guansi. Kako je običajem i zakonom bilo zabranjeno da se palata u kojoj je car rođen po njegovom krunisanju i dalje koristi za stanovanje, to je njegovom ocu, princu Čunu³⁰ (Chun xian qinwang, 醇贤亲王, 1840 – 1891) naređeno da se preseli u bivšu palatu princa Čenga. U naredne dve godine, princ Čun je za uređenje vrta utrošio preko 160 000 poluga srebra koje je dobio od carice udovice C' Si. Prvo su očišćeni od mulja svi potoci, kanali i jezera. Vodeni tokovi su delimično promenjeni i prošireni. Dovežene su ogromne količine kamena za podizanje i ulepšavanje vrtnih planina. Potom je izgrađena velika pozornica, *Dvorana dugovečnog ushićenja* (leshou tang, 乐寿堂), *Kabinet razvezanih vrpca* (changjin zhai, 长巾斋) i dugačka vrtna kolonada i mnogobrojne senice. Tu je bila i glavna dvorana *Sreće na mostu reke Hao*, i Paviljon iz kojeg se slušaju vuge. Istočna dvorana je bila za posmatranje cveća, interesantna lepezasta senica, te *Soba za osluškivanje kiše*.

Palata je definitivno napuštena već 1908.godine kada je za cara proglašen Puji koji je u njoj rođen. Potom je dugo bila zapuštena, oronula i velikim delom urušena. Delimično je renovirana tek 1949.godine za potrebe Ministarstva zdravlja. Deset godina kasnije deo ovog vrta je preuređen u rezidenciju Sung Čingling (Song Qingling, 宋庆龄 1893 – 1981) počasne predsednice Kine.³¹ U zapadnom delu vrta podignuti su novi objekti a neki od starih su renovirani. Danas je celokupan kompleks pretvoren u muzej.

Rezidencija princa Jonga [2] je prvobitno (oko 1694.godine) bila zvanična rezidencija dvorskih evnuha a potom je proširena i preoblikovana u palatu princa Jonga (雍亲王). U centralnom delu istočnog krila palate postojao je relativno mali vrt koji je periodično proširivan na istok i u jednom momentu je zauzimao prilično veliku teritoriju. Međutim, zakoni su zabranjivali da se koriste palate prinčeva koji bi nasledili presto. Kada je princ Jong 1723. godine proglašen za cara Jongdženga zapadna polovina palate je pretvorena u lamaistički hram *Mira i harmonije* (Yong hegong, 雍和宫) a istočna je zadržana u carskom posedu. Čjenlong je 1723. godine ovom hramu dao imperijalni status i promenio boju pocakljenih crepova iz tirkizne u žutu. Jongh'gung je danas jedan od najvećih i najpoznatijih lamaističkih hramova na svetu.

Istorija Pudu hrama je nešto drugačija. Na ovom mestu, nedaleko od Istočne kapije Carske palate (donghua men, 东华门), još tokom Juan razdoblja postojao je veliki hram. Kada je u Ming periodu prestonica preseljena u Peking, ovo svetište je pretvoreno u Hongćing palatu (hong qing, 洪庆宫) koja se prostirala na površini većoj od jednog hektara pa je u zapisima iz tog perioda poznata i kao *Mali južni grad* (xiao nancheng, 小南城). Početkom Čing dinastije jedan deo palate je pretvoren u Rezidenciju princa Žveja [10]. Na njenom mestu je tokom vladavine Kangsija podignut budistički Magala hram koji je Čjenlong 1776. godine preimenovao u Pudu (普渡寺). Za nepune dve godine u okviru hrama podignuta je i nova rezidencija za princa Čun Jinga, Dorgonovog potomka pete generacije. Pudu hram i danas postoji dok je rezidencija još krajem Čing dinastije pretvorena u školu. Česta promena namene, stalna rušenja i ponovna građenja zamela su tragove postojanja vrta na ovom mestu.

³⁰ Princ Čun je bio otac pretposlednjeg cara Guansija i deda po ocu poslednjeg kineskog cara Puja.

³¹ Sung Čingling je bila kopredsednik republike u period od 1968 – 1972 i počasni predsednik Kine neposredno pred smrt 1981.godine.

Poslednja prinčevska palata, **Rezidencija princa Naa** [1] (Na wangfu, 那王府) izgrađena je u blizini Anding kapije (anding men, 安定门 za Na Jentua (Na Yantu, 那彦图, 1867-1938), potomka Džingsis kana u dvadeset sedmom kolenu. Njegova rezidencija je sasvim formalnog tipa i veoma pompezne arhitekture. Uglavnom se sastojala od istočnog i zapadnog bloka ogromnih ceremonijalnih dvorišta, sa velikim palatnim dvoranama od po sedam raspona i sasvim malo zelenila oko njih.

Nakon Drugog opijumskog rata 1860. godine kineski dvor je primoran da jedan deo palata ustupi stranim diplomatama. To označava početak kraja slave vrtnih rezidencija u Pekingu. Združene vojne snage Britanije i Francuske su 1900. godine okupirale prestonicu i naterale carsku porodicu da se privremeno povuče u Čengdu. U tom sukobu stradali su i mnogi vrtovi u gradu i njegovoj široj okolini. Nakon kratkotrajne okupacije, palate državnih institucija i prinčevske palata uz jugozapadni obod Carskog grada postale su posed vojno-diplomatskih predstavništava velikih sila. Britansko poslanstvo i kasarne izgrađeni su na teritoriji palata tri ministarstva, čuvene Hanlin akademije i palata Vojvoda od Ljanga – potomaka jednog od 33 sina cara Kangsija. Ljang vangfu vrt je bio poznat po velikom broju raskošno dekorisanih senica najrazličitijih oblika. Hanlin akademija je imala 25 izuzetnih primeraka tradicionalne arhitekture i prostran, skladno uređen vrt na zapadnoj strani kompleksa. Sve ove teritorije oglašene su posedom Britanske krune. Francuska je uzela palatu Vojvode Čina i u jednom od najlepših palatnih vrtova nikli su brojni objekti evropske arhitekture. Francuski klub osnovan je na mestu na kojem se nalazila Anćin palata. Austrija je uzela palatu Princa Jua a Belgija rezidenciju Velikog kancelara Si Dunga. Ogromnu **Palatu princa Sua** [12] podelili su Japan i Italija.

Nakon prevrata 1911. godine pekinška elita je ostala bez uobičajenih izvora prihoda pa su vrtovi u njihovim palatama prepušteni zubu vremena. Mnoge porodice su bile prinuđene da prodaju deo po deo svoje imovine. U palate su se polako useljivali uticajni političari nove Republike, te razne državne i druge institucije. Veliki broj škola, univerzitetskih kampusa i zdravstvenih ustanova izgrađeni su na mestu starih prinčevskih palata te su delovi vrtova još uvek u njima sačuvani. Jedan od tipičnih primera nestajanja pekinških vrtova sa propadanjem mandžurske aristokratije su **Taovi dvori** [22] (Tao bei le, 涛贝勒府). Ova palata je prvobitno bila rezidencija princa Jia (Yunyu), petnaestog sina cara Kangsija. U tom periodu, u centralnom delu palate postojao je sasvim mali vrt koji se vremenom širio na jug. Carica C'si je ovaj posed 1898. godine dolelila Cajtaou (Aixinjueluo Zaitao) pošto je kao posvojčce princa Čuna nasledio titulu. On je znatno proširio rezidenciju na nekih 400 soba na severu i prilično veliki vrt na jugu. Ovaj vrt je imao neobičnu konfiguraciju jer su četvrtinu ukupne teritorije palate zauzimale štale i poljane za treniranje konja. Taovi dvori su postali mesto okupljanja Mandžurskog plemstva, intelektualaca i umetnika, posebno pevača Pekinške opere³². Nakon prevrata 1911. godine Cajtao je zadržao ugled i položaj te je bio u mogućnosti da pomaže porodice mnogobrojnih rođaka i prijatelja. Ipak, okolnosti su uticale na propadanje palate i vrta pa je 1925. godine prinuđen da posed iznajmi za gradnju Katoličkog univerziteta. Nova zgrada sa učionicama i spavaonicama zauzela je ceo južni deo vrta dok je ostatak pretvoren u parkovsku površinu sa još uvek vidljivim odlikama kineske bašte. Od 1952. godine ovde je smeštena Trinaesta pekinška gimnazija.

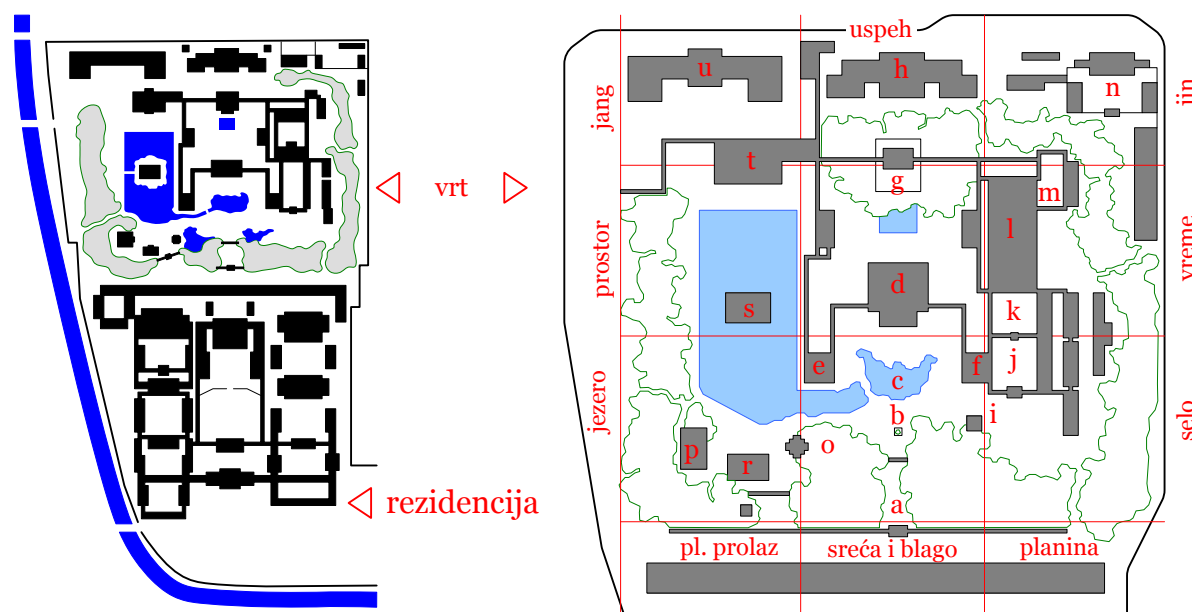
Dvadesetih godina u Pekingu su još uvek postojale 74 prinčevske palate. Po dolasku na vlast Komunističke partije 1948. godine ostatak prinčevskih i drugih velikih rezidencija je uglavnom pretvoren u državne institucije, škole, sportske centre i javne parkove. Od

³² Čuveni glumac i pevač Livan Čun je tri godine bio Cajtaov štićenik.

pedesetak palata koje su preživjele ratove, okupacije i revolucije dvadesetog veka, danas su u Pekingu ostale samo dvadeset dve. U manjem ili većem obimu restaurirano je osam celina - palate prinčeva Gunga i Čuna, stara palata princa Čuna, dvori Fu Đinvanga i rezidencije prinčeva Jonga, Lija, Činga i Čuna. Ovom broju treba dodati i bivše prinčevske palate, svojevremeno pretvorene u hramove koji i danas postoje, kao što su Jongh'gung (*Yonghe gong, Hram Lama*) i Pudu (*Pudu si*). Nažalost, vrtovi koji su pripali ovim hramovima nisu sačuvani.

Palata princa Gunga

Vrtna rezidencija princa Gunga [23] (gongwangfu huayuan, 恭王府花园) se nalazi u Š'čahaj oblasti severozapadno od Zabranjenog grada. Poznatija je kao **Vrt kolekcije brokata** (cuijin yuan, 萃锦园). Ova, danas najbolje očuvana prinčevska palata podignuta je 1777. godine za princa Jisin Gunga (Yixin Gong, 奕欣恭). Njen raskošni vrt, poznat kao **Vrt kolekcije brokata** (cuijinyuan, 萃锦园) poslužio je kao uzor za opise zamišljenog poseda u čuvenom romanu *San u crvenom paviljonu* (Honglou meng). Palata obuhvata 31 objekat na površini od 2.8 hektara. Gungova rezidencija je neobična kombinacija odlika južnog i severnog tradicionalnog graditeljstva sa primesama stilova evropske arhitekture, onako kako su ih najbolji prestonički graditelji razumeli i interpretirali u skladu sa trenutnom modom.

Sl. 20 Palata princa Gunga
Situacioni plan palate i organizaciona shema vrta

Dva duga venca vrtnih planina, po sredini spojena zidom razdvajaju južni, rezidencijalni deo palate od severnog vrta. Sredinom zida podignuta je raskošna kamena kapija [a] sa natpisima *Tišina sadrži drevni mir* (jinghan taigu, 静含太古) i *Ljupkost čuva večito proleće* (xiuyi hengchun, 秀以恒春), za koju su nacрте izradili jezuiti u službi na dvoru cara Čjenlonga. Neobična mešavina indijske, kineske i rokoko arhitekture stoji u snažnom kontrastu prema predelu uobličenom poput planinskog klanca koji dalje vodi u vrt. Na kraju dugog, uskog prolaza pogled zaklanja 5 metara visoka stena zvana *Vrh ličnog zadovoljstva* [b] (dule feng 独乐峰). Tipično za arhitekturu severnog tipa i tradicionalnu organizaciju palate, vrt je diskretno podeljen na devet glavnih ambijentalnih i tematskih polja. Centralni niz od tri polja

razvija *ding*-ove posvećene ličnom (na jugu) i društvenom (na severu) dignitetu prinčevske porodice. Istočni blok je jin karaktera - ženski, taman i zatvoren, a zapadni blok je *jang* karaktera - muški, svetao i otvoren.

Istureni obronci vrtnih planina, sa jedne strane, i krug koridorom spojenih objekata, sa druge, zatvaraju prostor oko malog *Jezera šišmiša* [c] (fuchi, 蝠池) sred kojeg, nad površinom vode, kao da raširenih krila lebdi malena stena. Ovaj predeo je posvećen sreći i bogatstvu. U jesen lišće brestova prosuto po površini vode čini da ovo malo jezero liči na posudu punu zlatnika. Iz trema *Dvorane dobrog mira* [d] (anshan tang, 安善堂) nastavlja se koridor duž istočne i zapadne strane dvorišta otvorenog prema jugu. Istočni koridor vodi u *Senicu prosvetljenja* [e] a zapadni u *Sobu procvale kernije* [f]. Iza *Dvorane dobrog mira* uzdiže se visoka vrtna planina *Mokrih zelenih stena* [g] (dicuiyan, 滴翠岩) sa zamršenim spletom prolaza, pećinom *Čudesnog oblaka* (miyundong, 秘云洞) i *Mesečevom terasom* na vrhu. Iza nje krije se u dubokoj povučeniosti *Dvorana blagodatni* [h].

Sl. 21 Vrt palate princa Gunga
Glavna kapija, *Vrh ličnog zadovoljstva*, *Jezero šišmiša* (sreće), prolazi među tajhu stenama *Brega mokrog zelenog kamena*.

U istočni deo vrta ulazi se pored *Jesenje senice* [i] odakle puteljak vodi u rustični predeo sa malim povrtnjakom. Ovaj predeo je upriličen prema prinčevom *seoskom posedu* koji se nalazio nedaleko od Juenming palate u severozapadnom predgrađu. Na sever sledi izdvojeni deo vrta ograđen visokim zidom. Kroz *Cvetnu kapiju* ulazi se najpre u *Dvorište bambusove šume* [j] a potom, u *Vrt božura* [k] koji je predvorje *Velikog pozorišta* [l] i *Paviljona za slušanje kiše* [m]. Na krajnjem severozapadu vrta nekoliko paviljona povezanih koridorom i zidovima tvore *Dvorište feniksovog drveta* [n].

U zapadni deo vrta ulazi se pored *Javorove senice* [o], kroz predeo *Javorovog planinskog prolaza* (Yuguan). Ovaj *ding* je gotovo scenografski prikaz *Šanhaj prolaza* (Shanghai guan, 山海关)³³ kroz koji su preci princa Gunga došli u Kinu i osnovali Čing dinastiju. Minijaturna kopija Velikog zida razapeta je između dva vrtna brega okićena *taihu* stenama. Unutar stenama i zidom zaokruženog prostora smešten je *Studio oblaka* [p]. *Paviljon jesenjih planinskih voda* [r] gleda na veliko jezero koje je *Senicom sred jezera* [s] odeljeno na severni i južni deo. Severni deo izgleda kao ogroman pravilni četvorougao bazen sa rivom od tesanog kamena dok se njegov južni deo transformiše u prirodnu obalu sa rukavcem koji zamiče iza stena, na istok. Obodom jezera nižu se umetnuti predeli zvani *Boravište opranog oblaka* (huanyun ju, 浣云居), *Puteljak mirisnog luča* (qiaoxiang jing, 樵香径) i *Brod poezije i slike* (shihua fang, 诗画舫). Na severnoj obali jezera nalazi se otvoreni *Paviljon čist i blistav* [u] a iza njega se davno, u zasebnom dvorištu nalazila velika dvorana sa bibliotekom koja više ne postoji.

³³ Šanhajguan je prolaz u Velikom zidu, oko 300 km istočno od Beidंगा. Na ovom mestu je Mandžurska vojska 27. maja 1644. godine prodrila u Kinu.

B. Vrtne palate

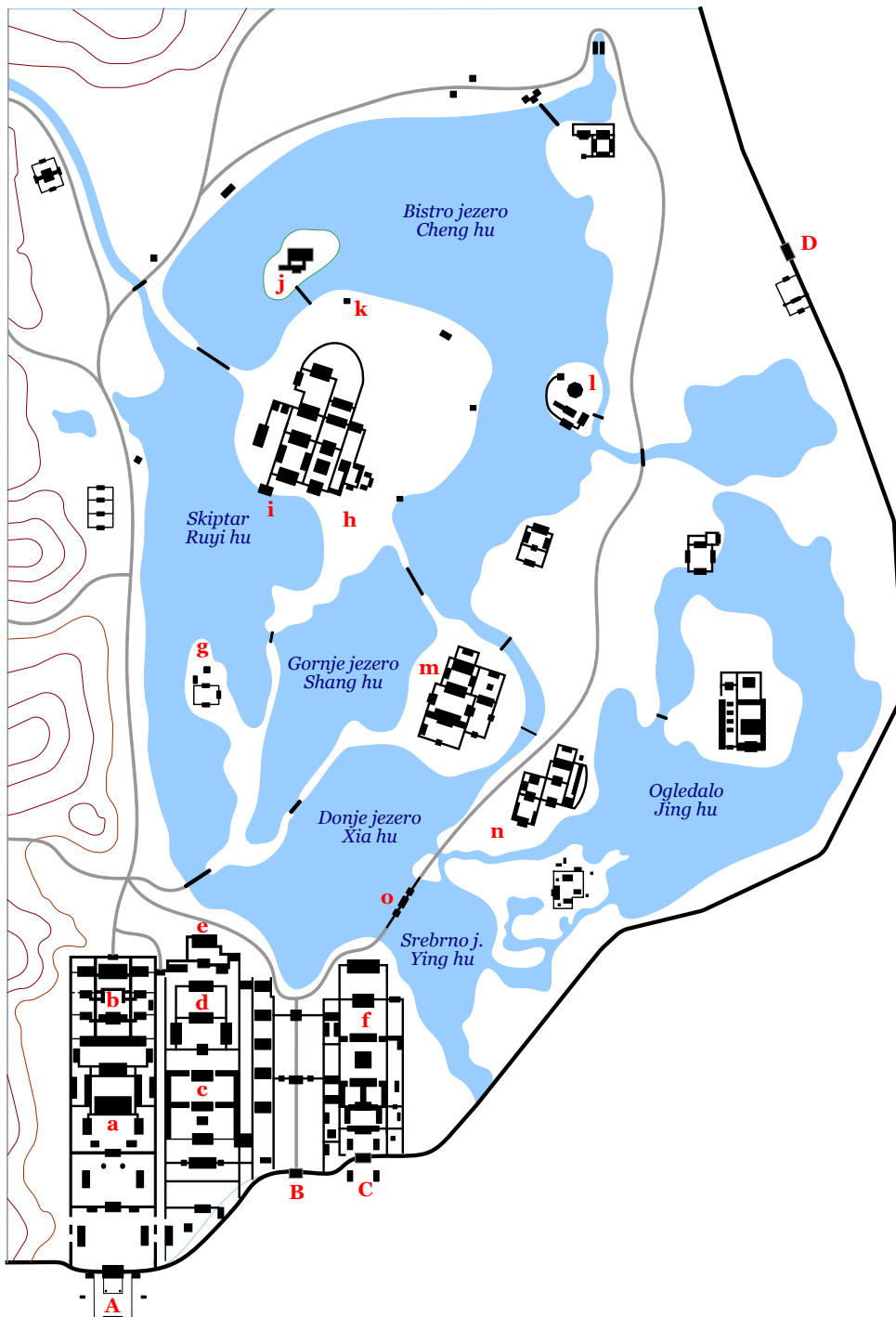
Arhitekturom carskih palata vladao je veoma strog ritualni red koji nije ostavljao dovoljno prostora za neka obična ljudska zadovoljstva. Gustina izgrađenosti ove teritorije bila je ogromna a svi prolazi i staze popločani kamenom ili opekom. Veličanstveni platoi na kojima su se održavale velike ceremonije su uglavnom ostajali potpuno prazni bez ijednog drveta, izloženi sunčevim zracima preko celog dana. Letnje žege su u palatama bile gotovo nepodnošljive. Nešto malo hlada na otvorenom prostoru pružalo je drveće u atrijumskim dvorištima rezidencijalnog dela dvora. Carevi mongolskog i mandžurskog porekla su se posebno teško navikavali na dvorski život i trudili su se da što je moguće manje vremena tokom godine provode u palati. Od davnina su u neposrednoj blizini palate podizani vrtovi sa malim vrtnim rezidencijama u kojima bi članovi carske porodice provodili više vremena no u svojim zvaničnim odajama unutar dvora. Međutim, ni to nije bilo dovoljno pa su mnogi carevi gradili velike vrtne rezidencije, ponekad prilično daleko od prestonice. Za ove posede pažljivo su birana mesta sa odgovarajućom mikroklimom i interesantnom okolinom. Vrtne palate obično su obuhvatale ogromnu teritoriju sa brežuljcima, šumama, dolinama, rekama i jezerima. Ova teritorija je mestimično preuređivana u vrtne pejzaže a tamo gde konfiguracija terena nije bila dovoljno interesantna, celo područje bi bilo pretvoreno u jedan ogroman vrt.

Planinski posed odagnane žege

(Bishu shanzhuang, 避暑山庄)

Ovaj letnjikovac Ćing dinastije, 250 kilometara severozapadno od prestonice, Kangsi je počeo da gradi 1704. godine a završio ga je Ćjenlong 55 godina kasnije. Sa površinom od 5,640.000 kvadratnih metara danas se smatra najvećim sačuvanim imperijalnim vrtom na svetu. Za gradnju letnje palate izabran je prostran plato omeđen rekama i potocima, severno od gradića Ćengdea. Na suprotne obale reka koje okružuju carski letnjikovac sa severa i istoka strmo se naslanjaju obronci visokih planina. Topla reka (Rehe, 热河), po kojoj je palata poznata i pod nazivom *Jehol*, spušta se između severnih i istočnih planina, najpre kao planinski potok a potom, tiho, kroz ravnicu protiče uz istočne zidine ovog imperijalnog poseda. Unutar zidina *Planinski posed odagnane žege* obuhvata tri različita područja - jezersku oblast u jugoistočnom delu, prostrana polja u severoistočnom i obronke planina pod gustom šumom na zapadu.

Kompleks objekata dvora (gongting qu, 宫廷区) smešten je između južnih zidina i jezerske oblasti. Sastoji se od tri paralelne grupacije objekata. Zvanični deo dvora - *Uspravna palata* (zhenggong, 正宫) izgrađena je u osi sa glavnom kapijom (lizheng men, 丽正门) [A] i obuhvata 9 dvorišta od kojih prednja (qianchao, 前朝) pripadaju službenim a zadnja (hou qin, 后寝) privatnim carskim odajama. Oдавde je car tokom leta obavljao sve državne poslove. Trudeći se da se palata nenametljivo uklopi u prirodni predeo objekti su građeni bez uobičajene raskoši i dekoracije. Čak je i prestona dvorana ostavljena u prirodnoj boji *nanmu* drveta i pokrivena običnim mrko-sivim crepovima. Težnja ka jednostavnoj eleganciji naglašena je i imenom ovog predela - *Zadovoljiti se malim poštovati jednostavnost* (danbo jingchen, 澹泊敬诚) [a]. Dvorana *Jenbo dž-šuang* [b], predeo zvan *Povetarac sa jezera donosi svežinu* (yanbo zhishuang, 烟波致爽) je centralno mesto prvog od 36 Kangsijevih *đingova* Jehola. Ogromna dvorana, otvorena na sve četiri strane, leži u dubokoj senci sačuvanih starih četinara. Nekoliko generacija careva Ćing dinastije koristili su ovaj prostor i kao spavaću sobu, i kao privatni kabinet.

Sl. 22 Planinski posed odagnane žege (Jehol), Čengde.

Unutrašnja palata, koja se obično nalazi u severnom delu dvorskog kompleksa, ovde je pridodata uz istočni bok *Uspravne palate*. Kao i u prestonici ovaj prostor je namenjen carici, deci i konkubinama. Prednji deo kompleksa poznat je kao Čjenlongov treći *ding* pod imenom *Sklad borova i ždralova* (songhe qingyue, 松鹤清越) [c]. Do velike dvorane od 5 raspona ovde dopire šuma borova koja se preko zida proteže dalje na istok. Pažljivo usmerene i popločane staze, zajedno sa rasporedom borova, čine prelaz iz palatnog u vrtni prostor. Na krajnjem severu palatnog bloka dvospratna dvorana *Đi-d'* (jude tang) [d] je u doba Čjenlonga korišćena kao biblioteka. Odatle se pružio divan pogled na jezera i okolna brda. Iz njenog severnog dvorišta krivudavi zakrovljeni koridor vodio je do dvorane na samoj obali jezera.

Prostor koji je obuhvaćen krivudanjem koridora predstavljao je delimično otvoreni dvorski park – *ding* koji je Kangsi nazvao *Hiljade dolina sa vetrom među borovima* (wangu songfeng, 万壑松风) [e]. Od *Malih južnih vrata* (xiao nanmen) [B], kroz široki zeleni pojas između dvora i *Istočne palate* (donggong) [f] put je vodio pravo u oblast velikih jezera.

Jezerska oblast (hubo qu, 湖泊区) obuhvata 43 hektara vodene površine koja je nasipima, prevlakama, mostovima i ostrvima podeljena na sedam jezera. Gotovo svi vrtni predeli na kilometrima dugim, razuđenim obalama uređeni su prema najlepšim i najčuvenijim krajolicima širom carstva. Severne odaje palata izlaze na istočnu i zapadnu prevlaku koje izgrađene tako da stvaraju utisak kretanja na samoj površini vode. Na zapadnu prevlaku stiže se dugim kamenim mostom odakle se ona račva na dva pravca. Zapadni pravac je poznat kao Kangsijev *Puteljak od irisa na nasipu od oblaka* (zhijing yundi, 芝径云堤). On najpre vodi do jednog manjeg odmorišta (cai lingdu, 采菱渡) [g] na kojem su se dvorske dame zabavljale berući vodeni kesten, a odatle se pruža do *Ostrva glave skepra* (ruiyi zhou). Na ovom velikom ostrvu u sredini jezera nalazila se palata koja je korišćena kao dvor pre no što su izgrađena glavna dvorska zdanja. Ostrvo je centralni *ding* jezerske oblasti poznat pod imenom *Letnji hlad rasteruje žegu* (wushu qingliang, 无暑清凉) [h]. Iz ostrvske palate je svojevremeno dug koridor vodio do isturene senice na južnoj obali. Ova senica je podignuta u znak sećanja na velikog mislioca Sung perioda Džou Dunjia koji je čuven po svojoj strasti prema lotosovom cveću. Čjenlong je ovaj *ding* nazvao *Mestom za posmatranje lotosa* (Guanlian suo, 观莲所) [i].

Sl. 23 Kula kišne izmaglice
u (a) Jeholu i (b) na Južnom jezeru. Zlatno brdo u (c) Jeholu i (d) Džendjangu

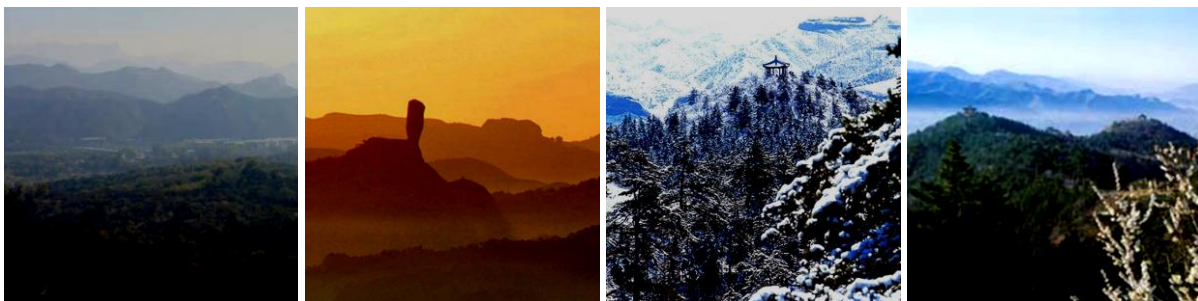
Staza uz severnu obalu ostrva je pružala užitek u otkrivanju jezerske panorame u kojoj su se poput svitka odmotavali jedan za drugim interesantni pejzaži. Na suprotnim krajevima ovog poteza dva komplementarna *ding*-a izranjaju iz jezera. Zapadno stoji funkcionalna struktura koja interpretira jedan davno nestali krajolik čije je znakove potrebno zamisliti. Istočno, struktura čiji delovi samo nagoveštavaju ono što se dodatno mora zamisliti interpretira jednu stvarnu funkcionalnu strukturu. (→ lažno-stvarno) Maleno Čingliang (qingliang dao, 青莲岛) ostrvo što pluta na zapadnoj strani krase *Kula kišne izmaglice* (yanyu lou, 烟雨楼) [j]. Slika kule koja pri izlasku i zalasku Sunca izranja iz izmaglice nad jezerom upriličena je prema čuvenom predelu Južnog jezera u Đjasingu (jiaxing, 嘉兴南湖) koji u doba Čing vladara kao takav više nije postojao³⁴. Ovaj prizor najbolje se sagledava uokviren stubovima i gredama senice u srcu *ding*-a zvanog *Cang lang ostruce* (canglang yu, 沧浪屿) [k]. *Kula kišne izmaglice* čini suprotni *ding* (duijing, 对景) sa trospratnim paviljonom šestougaoone osnove – *Paviljonom zlatnog brda* (jinshan ting, 金山亭) [l] koji se uzdiže na ostrvu istočnog Čeng

³⁴ *Kula u kišnoj izmaglici* u Đjasingu izgrađena je u desetom veku na obali Južnog jezera a ne na ostrvu. Ostrvo je nastalo vađenjem mulja prilikom uređenja jezera tek u Ming periodu. U vreme izgradnje istoimene kule u Jeholu kula na Južnom jezeru je već bila sasvim urušena.

jezera (chenghu, 澄湖). Ovo ostrvo je nastalo prokopavanjem dubokog kanala kojim je prvobitni rt odsečen od kopna. Tako se ono sa istočne strane pojavljuje kao deo visokog, okomitog klanca, a sa druge, kao hrid koja se strmo spušta u more. Ceo predeo oblikovan je prema hramu *Zlatno brdo* (jinshan si, 金山寺)³⁵ koji se nalazi zapadno od Džendžanga (镇江) u Đjansu provinciji. Kangsi je ovaj *ding* nazvao *Daleki mirisi sve bliži i jači* (xiangyuan yiqing, 香远 益清). Između dva dominantna predela sa kulama proteže se linija suprotne obale jezera na kojoj se nižu slike pejzaža često interpretiranih u poznatim vrtovima južne Kine - *Proticanje među oblacima* (shuiliu yunzai, 水流云在), *Misli između Hao i Pu* (haopu jianxiang, 濠濮间想), *Vuge pevaju visoko u drveću* (yingzhuan qiaomu 莺啭乔木) i *Okupljena polja Pu-a* (putian congyue, 莆田丛越). Svakim od ovih vrtnih predela dominira po jedan jednostavan, elegantan objekat, lako uočljiv sa suprotne obale. Prilikom šetnje severnom obalom *Ostrva glave skepra* dinamiku *odmotavanja* panorame pojačava pažljivo usklađen ritam rasporeda stabala u prednjem planu.

Prevlaka na jugoistočnom kraku staze vodi do predela zvanog *Mesec i tonovi reke* (yuese jiangsheng, 月色江声) [m] na ostvu između *Gornjeg* i *Donjeg jezera*. Vrtna palata koja je ovde izgrađena 1703. godine služila je kao arhiv, biblioteka i carev radni kabinet. Istočno krilo koristila je carica. Odatle se mostom prelazi na sledeće ostrvo na kojem je u predelu zvanom *Šuma lavova vrta Ven* (wenyuan shizilin, 文园 狮子林) [n] interpretiran čuveni istoimeni vrt u Sudžou. Odatle se nasipom staza vraća do *Istočne palate* dvorskog kompleksa. Na sredini ove prevlake izgrađena je dugačka kamena terasa sa otvorenim paviljonom između dve senice. Ogladajući se na površini dva jezera *Senice u srcu jezera* (shuixin xie, 水心榭) [o] dominiraju nad celim područjem.

Oblast ravnice (pingyuan qu, 平原区) prostire se severno od jezera i zauzima nešto manju teritoriju. Njen veći deo su travnata polja *Manježa* (shima dai, 试马埭). Brestova šuma *Vrt deset hiljada stabala* (wanshu yuan, 万树园) zaklanja istočni obod carskog poseda. Nad poljima se na severu uzvisuje devetospratna pagoda *Jongjou* hrama (yongyou si, 永佑寺) čiji krovovi, pokriveni narandžasto pocakljenim crepom, stoje u veličanstvenom kontrastu sa tamno-zelenim krošnjama četinarara. Francuski misionar Armand David je 1865. godine na poljima oko hrama *otkrio* krda *milu* (麋鹿) jelena³⁶ koji je po njemu dobio zvanični naziv *Elaphurus davidianus*.

Sl. 24 Pogledi četiri vrha
(a) Oblaci na četiri strane, (b) Vrh čekića u večernjem sjaju, (c) Sneg na južnom vrhu i (d) Sedlo između dva severna vrha.

³⁵ Hram *Zlatno brdo* je podignut u 4. veku. Prilikom jednog od putovanja na jug zemlje Kangsi je ovde zapisao: *Budin (čan) bram između neba i reke* (jiangtian chensi, 江天禅寺). Odatle njegovo današnje ime - *Hram reke i neba* (jiangtian si).

³⁶ Ova životinja se u Kini zove *četiri-ne-ista* (sibuxiang, 四不像) jer ima rogove kao jelen, glavu sličnu konju, telo i rep magarca i kopita govečeta. Vrsta je sačuvana od istrebljenja zahvaljujući tome što je jedan par svojedobno prenesen u Betford (Engleska).

Oblast planinskih vrhova (shanyuequ, 山岳区) obuhvata obronke planine na zapadu Jehola. Ovde je razmešteno dvadesetak hramova čija je neposredna okolina uređena tako da se njihova zdanja u najvećoj mogućoj meri utope u prirodni krajolik. Na četiri pažljivo odabrana vrha postavljene su senice iz kojih se pruža pogled na veličanstvene daleke predele. *Oblaci na četiri strane* (simian yunshan, 四面云山) je najviša tačka u celom letnjikovcu odakle se iz izmaglice pomaljaju pagode hramova i planinski vrhovi. Kangsi i Čjenlong su o prazniku *Duple devetke* (jiuyue jiuri), pod krovom ove senice ispijali vino od hrizanteme. Na istoku se vidi senica *Vrh čekića u večernjem sjaju* (chui Feng luozhao, 锤峰落照) koja je podignuta da bi se iz nje mogla posmatrati oko 3,5 kilometra udaljena, neobična, 60 metara visoka okomita stena. Prema jugu, na najviše planinske vrhove gleda senica zvana *Sneg na Nan vrhu* (nanshan ji xue, 南山积雪). Na severnom vrhu nalazi se velika senica na kojoj stoji Kangsijev natpis *Sedlo između dva severna vrha* (beizhen shuangfeng, 北枕双峰). Gledajući odavde na severoistok vide se kao dve visoke kule vrhovi *Zlatne* (jinshan, 金山) i *Crne planine* (heishan, 黑山). Sve četiri senice na vrhovima *Jehol*-a su dobar primer pravila vrtnog oblikovanja poznatog kao *uskladiti visinu - pozajmiti daljinu* (yingao jieyuan, 因高借远).

Predeli neposrednog okruženja obuhvataju severne i severoistočne obronke planina koji su posebno uređeni tako da se iz Jehola koriste kao *pozajmljeni đing*. Ovi predeli su poznati pod zajedničkim nazivom *Osam spoljašnjih hramova* (waiba miao, 外八庙)³⁷. Na svakom isturenom bregu je od 1713. do 1780. godine izgrađen je po jedan veliki hram kao izraz zajedništva većinskog Han naroda, Mandžuraca, Mongola i Tibetanaca. Prva dva hrama podiglo je mongolsko plemstvo kao poklon caru Kangsiju za njegov 60. rođendan. Na severnim brdima izgrađeni su lamaistički hram (Shuxiang si, 殊像寺) kojim su upravljali mandžurski sveštenici, *Mala Potala* (Pu tuo zong cheng zhi, 普陀宗乘之庙, 1771. god.), *Hram sveopšteg mira* (Puning si, 普宁寺, 1755. god.) i *Hram planine Sumeru, sreće i dugovečnosti* (Xumi fushou miao, poznat i kao Banchen xing gong –Konak Pančena) koji je podignut 1780. godine povodom sedamdesetog Čjenlongovog rođendana. Istočna brda krase *Hram mira što doseže daleko* (An yuan miao, 安远庙, izgrađen 1764.), *Pušan* (Pushan si, 溥善寺) koji danas ne postoji, *Pužen* (Puren si, 溥仁寺) i *Hram sveopšte radosti* (Pule si, 普乐寺, izgrađen 1766.)

Sl. 25 Pogled preko severnog zida Jehola u pravcu Male Potale.

U Čjenlongovo doba cela okolina Jehola je bila uređena u vrtni predeo. Uređene su obale reka, bare u jugoistočnom obodu su pretvorene u jezerski pejzaž sa vrbacima i vrtnim stenama a popločane staze i stepeništa sa senicama na odmorištima su vodila do okolnih hramova.

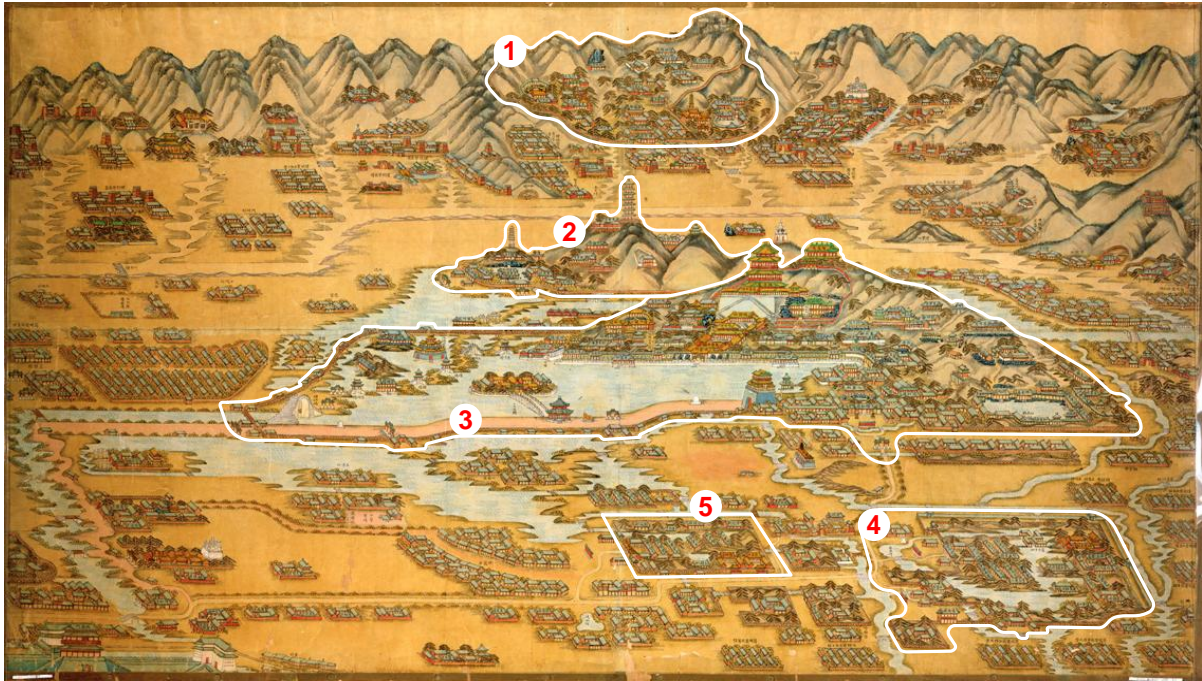
³⁷ Ovde je izgrađeno 12 hramova ali su nazivom obuhvaćeni samo oni koji su bili pod upravom *Dvorske kancelarije za manjinske narode* (Lifan yuan).

Vrtovi predgrađa Beidīng

Peking leži u prostranoj ravnici tako da je okolni pejzaž uglavnom sličnih ravnih vizura. Jedino uzvišenje u gradu je *Brdo vidika* (jingshan, 景山), veštačka tvorevina visoka 88 metara koja se nalazi neposredno iza severnih zidova palate. Svi okolni vrtovi orijentisani su tako da *pozajmljuju* pogled na ovo uzvišenje u dvorskom parku. Najviši vrh na teritoriji Pekinga je visok oko 2.000 metara ali je udaljen 120 kilometara od grada tako da ne predstavlja njegovu vidljivu okolinu. U pekinšku ravnicu spuštaju se samo istočni obronci planinskog venca Taihang (太行山) poznati kao Zapadna brda (xishan). Oni nadvisuju severozapadno predgrađe Hajdien. Zapadna brda koja čine jedinu promenu u vizuri obuhvataju Mirisna (*xiangshan*, 香山, 557 m) i Stara (*laoshan*, 老山) brda. Na kratkom rastojanju od njih prema istoku se iz ravnih aluvijalnih naslaga pomalaju još dva uzvišenja - Brda od žada (116 m) i Brdo dugovečnosti (109 m). Osim vrtova pri gradskim rezidencijama i hramovima gotovo svi ostali vrtovi su izgrađeni u ovoj oblasti.

Pored pogodnosti koju pruža pokrenuti pejzaž Hajdien oblasti, intenzivna gradnja vrtova je izazvana, pre svega, neophodnim radovima na regulisanju vodnih tokova. Jonding, 650 kilometara duga reka, se sa platoa Šansija spušta do planina severozapadno od Pekinga. Tu se nekada delila na dva dela i krivudajući između planinskih vrhova grunula bi u pekinšku ravnicu sa severa i sa zapada. Ova dva kraka Jondinga spajala su se na koti tridesetak metara višoj od kote grada što je izazivalo stalnu promenu toka reke i katastrofalne poplave. Situaciju su još više pogoršavala bogata izvorišta na Mirisnim brdima i Brdima od žada. Nivo podzemnih voda je bio toliko visok da su veći deo današnje teritorije Pekinga pokrivala jezera i močvare. Prestonica se tokom Đin perioda snabdevala pitkom vodom iz Lijan jezera koje je uskoro postalo nedovoljno siguran rezervoar. Kada je 1171. godine prokopan Lukou kanal prestonica je napokon povezana Velikim kanalom sa jugom Kine. Svega četiri godine kasnije nabujali Jonding je porušio nasipe i onemogućio dalju plovidbu ovim, za ekonomiju prestonice, veoma važnim putem. Poučen iskustvom svojih prethodnika Kublaj kan je unajmio poznatog konstruktora Guoa Šouđinga da reši probleme sa vodnim tokovima. Do 1276. godine vode Izvora od žada su starim Lukou kanalom dovedene u grad a odbrana od poplave je sprovedena tako što je južno od prestonice prokopan još jedan kanal da višak vode vrati u Jonding. Krajem vladavine Juan dinastije Tonghvej sistem kanala ukupne dužine od skoro osamdeset kilometara smanjio je rizik od poplava i obezbedio snabdevanje grada. Ming i Čing vladari uspeali su da razdvoje izvorske vode od ostalih delova sistema tako što su ih sproveli akvaduktom i propustili kroz uređena jezera letnjih carskih rezidencija Juenming i Jihe. Potom je veći deo propušten koritom Gaolijanga (danas kanal Čang) do severnog dela grada. Odatle su uređena tri jezera u severnom delu grada – More deset hramova (*shicha hai*) i tri jezera -Severno, Srednje i Južno jezero u zapadnom delu Carskog grada. Tokom uređenja ovog toka nastali su gotovo svi važniji vrtovi kako unutar gradskih zidina tako i u severozapadnom predgrađu. Okolnosti pod kojima su tokom Ming i Čing perioda nastali ovi grandiozni predeli tražile su neka nova rešenja u oblikovanju vrta. Umesto da se grade korita kojima se voda dovodi i spretno sprovodi kroz teritoriju vrta ovde je građeno kopno u plavnom i delimično močvarnom području. Podizani su dugi, vijugavi nasipi koji su razdvajali vodenu površinu na tela nalik jezerima, potocima, rekama i kanalima. Opoljena nasipima i kanalima novonastala jezera su se ponekad ponašala kao ostrva a ostrva kao prsten oko jezera uvodeći sasvim nove, iznenađujuće i neobične forme u vrtni pejzaž. Često uske trake mukotrpno građenog kopna, stešnjene između vode i vrtnih planina naterale su graditelje da objekte podižu na platformama koje su duboko zalazile u površinu jezera. Tako su nastajali novi *vodeni* vrtovi. Sa druge strane, prenevši prestonicu iz brdovitog Nankinga graditelji

Ming perioda doneli su sa sobom i veštinu građenja vrtova na zaravnjenim, terasastim platoima koje su gradili i na uzvišenjima oko Pekinga.

Sl. 26 Tri planine i pet vrtova
(*wuyuan waisanying dili quantu*), horizontalni svitak na svili, nepoznat autor, 1897. god.

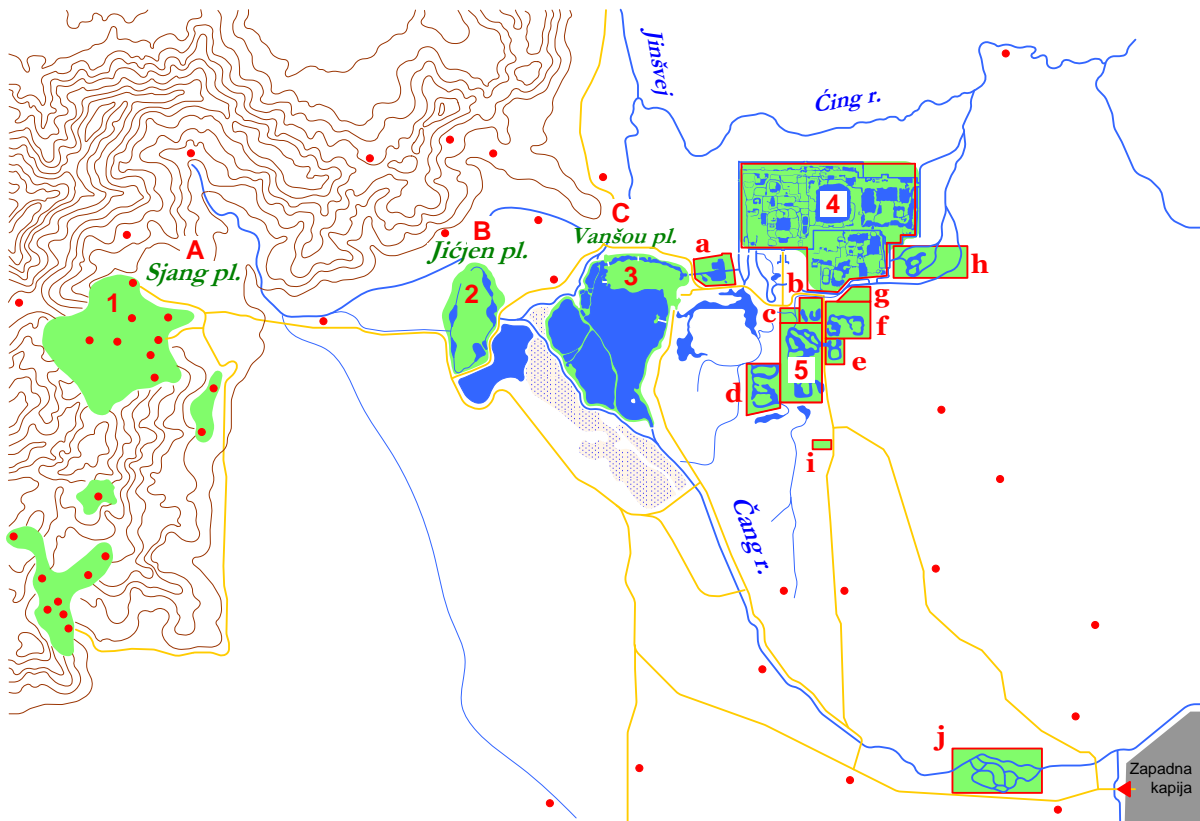
Tri planine, pet vrtova (sanshan wuyuan, 三山五园)

Tri planine, pet vrtova je fraza nastala u osamnaestom veku kada je veći deo Hajdien oblasti zaokružen u zonu velikih imperijalnih vrtova. Tri planine su (A) Sjang - Mirisna brda, (B) Jičjen - Brda od žada i (C) Vanšou - Brda dugovečnosti. Pet vrtova su: (1) Đingji - Vrt tišine i zadovoljstva, (2) Đingming - Tišine i sjaja, (3) Jihe - Harmonije i duhovnog okrepljenja, (4) Juenming - Zaokružene blistavosti i (5) Čangčun - Vrt nesputanog proleća.

Postoje i drugačija tumačenja izraza *tri planine pet vrtova*. Džang Enjin³⁸ smatra da tri planine predstavljaju tri vrta koja su na njima formirana a da se drugi deo izraza odnosi na pet vrtova Juenming vrta. Pet vrtova Juenminga ustanovio je Čjenlong pripojivši mu Šučun vrt (vrt Blagog proleća) koji je tada preimenovan u Čunsi tako da su tada pet vrtova Juenminga bili Juenming, Čančun, Čičun, Sičun i Čunsi. Međutim, Sičun je uskoro podeljen na dva poklon-vrta a Čunsi je dat princezi Džuanđing Gulun, te su od pet Juenming vrtova ostala samo tri.

Na putu koji je vodio do velikih carskih vrtova i oko njih vremenom je podignuto deset poseda koje su carevi poklanjali prinčevima i po nekom zaslužnom podaniku: (a) *C'd* - Vrt samozadovoljstva, (b) *Vejsju* - Vrt velike lepote, (c) *Čengc'* - Vrt okupljenih jezera, (d) *Sihua* - Zapadni cvetni vrt, (e) *Đisjen* - Vrt sabrane mudrosti, (f) *Šučun* - Blagog proleća, (g) *Langžun* - Glatkog sjaja, (h) *Sičun vrt*, (i) *Livang* - Vrt princa Lija i (j) *L'san* - Vrt radosti i dobrote.

³⁸ Zhang Enyin, *Osvrta na istorijske promene Juenming vrta*, Institut za materijalnu kulturu, Peking, 1993.

Sl. 27 Vrtovi severozapadnog predgrađa Bejdinga, mapa

Mirisna brda [A] (xiang shan, 香山)

Gradu najbliži obronci Zapadnih planina (xishan, 西山) nazvani su Mirisnim brdima ne zbog mirisa šume i cveća već zbog jedne, erozijom po visini rascepljene i izdubljene stene koja liči na veliko kandilo. Već samim prisustvom vrha *Kandilo* (Xiang lufeng, 香炉峰) Mirisna brda su još u desetom veku stekla status vrtnog predela.

Sl. 28 Mirisna brda

Krajolik je uređivan i bezbroj puta prekrajan tokom skoro 800 godina. Zahvaljujući tome on se svojim neobičnim izgledom izdvajao iz kontura severozapadnog pekinškog pogrđa. Samonikla crnogorična šuma je kao četkicom na papiru dobila naglašene vertikalne poteze tamnih i visokih čempresa. Zatim su prevoji obojeni javorovom šumom koja je u jesen

ocrtavala krivudave linije rumeno žutog sjaja. U proleće se tamno zelena pozadina dubokih, modrih senki osipala belinom cvetova brojnih stabala breskve i šljive tako da je iz daleka izgledalo da šumarci usred podneva izvire iz guste jutarnje izmaglice.

Vrt tišine i zadovoljstva [1] (jingyi yuan, 静宜园)

Tokom Ćin perioda ove šume su bile carsko lovište sa nekoliko raskošno uređenih odmorišta i dvorana za zabave održavane posle lova. Car Š' Cong je 1170. godine mesto obeležio visokom *Kulom Zaokruženog krajolika* (huijing lou, 汇景楼) a 1186. godine je izgrađen i *Hram mirisnih brda*. Oko njega su zasađena stabla kestena i time je izgled šume prvi put izmenjen. Tokom vladavine Ming Čanga, 1191. godine je izgrađen *Hram beskrajnog mira* (*Yong an si*, 永安寺), prvi od osam čuvenih hramova Zapadnih planina. On je uskoro znatno dograđen tako da pod imenom *Hram slatke rose* (Ganlu si, 甘露寺) dominira celim predelom. Znatno kasnije (1677.) Kangsi je ovaj hram sa već razvijenim karakteristikama vrta pretvorio u carski konak (xiangshan xingong, 香山行宫). Njegovi naslednici Jongdženg i Čjenlong su u dva maha preduzimali opsežne radove da bi konačno 1747. godine konak pretvorili u *Vrt tišine i zadovoljstva*.

Do kraja Čjenlongove vladavine pored ovog, ukupno 28 vrtnih predela iz Jongdženg ere³⁹ je pretvoreno u vrtove koji su, mada međusobno udaljeni, smatrani sastavnim delom *Vrta tišine i zadovoljstva*. Na severnoj strani Mirisnih brda *Hram azurnih oblaka* (bi yun si, 碧云寺) uređen je tako da je dobio šest vrtnih terasa čija je ukupna visinska razlika oko 100 metara. Nad njima je izrađena *Pagoda dijamantskog prestola* (Jigang baozuo ta). Jedan obližnji izvor izliva se u udubljenje u steni tvoreći malo jezero bubrežastog oblika. Kada je 1745. godine ovaj kutak uređen i sredinom jezera podignut most, zbog novog interesantnog izgleda nazvan je *Jezero naočara* (yanjing hu, 眼镜湖). Najlepši deo severnog predela je *Studio zavirivanja u svoje srce* (jianxin zhai, 见心斋) u čijem vrtu je još u Ming periodu oblikovano jezerce u obliku srca⁴⁰. Prilikom posete Šestog pančen lame dvoru u Pekingu, 1780.godine je za njegove potrebe izgrađen *Blistavi hram* (zhao miao, 昭庙) sa terasom visokom 10 metara. Ovaj hram je takođe stradao u agresiji evropskih sila. Danas je na tom mestu ostala samo Čjenlongova stela sa natpisom *Sunčana Zapadna brda posle snega*. Južna strana Vrta tišine i zadovoljstva obuhvatala je desetak predela sa Hramom mirisnih brda, Vrhom kandila i izuzetno ljupkim pejzažem okoline izvora *Dvostrukog potoka* (shuang qing, 双清).

Brda izvora od žada [B] (yuquan shan, 玉泉山)

Brda izvora od žada nalaze se na polovini puta, nešto više od pet stotina metara udaljena od Kunming jezera i podnožja Mirisnih brda. Nastala su na rasedlini istiskivanjem pod velikim pritiskom slojeva krečnjaka, delimično formiranih u mermerne ploče, na površinu. Time je omogućeno da velike količine vode iz dubokih izvora izbijaju između ovih slojeva te su ti izvori odigrali veoma važnu ulogu u razvoju Pekinga. Brda izvora od žada su zajedno sa Mirisnim brdima, u 12. veku bila sastavni deo Džang Congovog carskog lovišta. Za razliku od pređašnjih lovišta koja su dobrim delom služila za obuku konjice, ovo je već u to doba korišćeno isključivo kao mesto na kojem je lov bio dvorska zabava. U skladu sa tim je u većoj meri uređen u vrtni predeo. Iskoristivši *Dvoranu lotosa* (fu rong, 芙蓉殿) koja je izgrađena još

³⁹ Svih 28 predela su opisani u *Shun tian fu zhi* (顺天府志), delu koje se između ostalog bavi i istorijom Pekinga do kraja Jongdženg perioda.

⁴⁰ Spaljen 1860. godine, obnovljen tek osamdesetih godina 20.veka.

u Sung periodu, Džang Cong je na ovom mestu podigao veliki carski konak *Izvora od žada* (yuquan xingong, 玉泉行宮) u kojem su često boravili gotovo svi potonji carevi Zlatne dinastije (Đin). U Juan periodu podignut je hram *Promene i čistote* (zhao hua si, 昭化寺) a u Ming razdoblju između 1506. i 1521.godine izgrađeni su gornji i donji *Huajen* hramovi (hua yan si, 华严寺). Carevi Čing dinastije su celo brdo ogradili visokim zidom i pretvorili ga u *Vrt čistog srca* (dengxin yuan, 澄心园). Stalnim uređenjem pojedinih mesta i cele teritorije nastao je imperijalni posed koji je 1692.godine nazvan vrtom *Tišine i sjaja*.

Sl. 29 Brda izvora od žada

Vrt tišine i sjaja [2] (jingming yuan, 静明园)

Na brdima Izvora od žada Čjenlong je formirao i imenovao 16 vrtnih predela. Teritoriju je proširio i ogradio novim zidinama čime je obuhvatio delove reka, jezera i okolnog zemljišta tako da je u to vreme vrt obuhvatao 75 hektara od čega je 13 bilo pod vodom. Neposredno ispod najvišeg vrha, 1752.godine podigao je *Pagodu vrha od žada* (yu feng ta, 玉峰塔) koja ima 7 spratova i visoka je 47,7 metara. Izgrađena je po uzoru na C' šou pagodu (cishou ta, 慈寿塔) koja se nalazi u Đjang tjen hramu na Zlatnim brdima (jin shan, 金山) u blizini Džendžanga (镇江) u Đjansu provinciji. Ona je postala jedno od najistaknutijih i najvažnijih obeležja prestonice. Ne samo da se sa nje pružao divan pogled na Peking već su i svi carski posedi u severozapadnom predgrađu građeni tako da se mnogi vrtni predeli u njima mogu sagledati sa Pagodom vrha od žada u pozadini. Naziv prvog od 16 Čjenlongovih vrtnih predela koji je opisao u svojoj pesmi *Odras pagode vrha od žada* (yu feng da ying, 玉峰塔影) ne odnosi se na predeo sagledan iz vrta Tišine i sjaja već na sliku u kojoj pagoda dominira kada se sa istočne obale Kunming jezera gleda u pravcu Mirisnih brda.

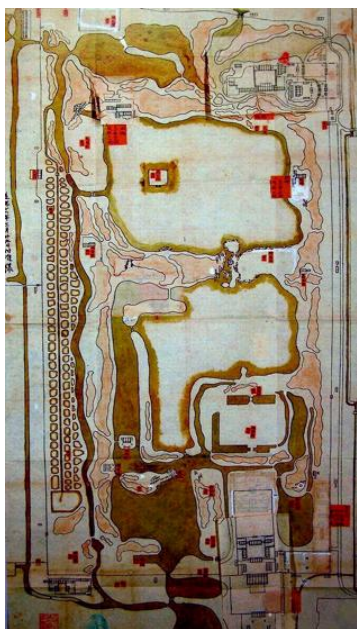
U samom vrtu, izvori a ne pagoda su najvažniji predeli. Veliki izvor nalazi se na jugozapadnim padinama brda gde je Čjenlong 1763. godine, aludirajući na čuvena Baotu vrela⁴¹, podigao stelu sa natpisom *Žadni izvor što pršti na sve strane* (Yu quan baotu, 玉泉趵突). Mali izvor se nalazi na jugoistočnoj strani brda i nad njim je Čjenlongovim krasnopisom ispisano *Prvi izvor pod Nebom* (tian xia di yi quan, 天下第一泉). On čini centralni deo velikog vrtnog konaka do kojeg se moglo doći ploveći kanalom iz Kunming jezera u Letnjoj palati. Ceo taj put je bio uređen u interesantnu smenu niza pojedinačnih vrtnih predela. Na južnim obalama podnožja Brda izvora od žada, postojala su dva doka obeležena monumentalnim kapijama tako da se i u sumaglici mogu videti iz daleka. Ulaz u konak je palatno zdanje

⁴¹ Bao tu vrela u Đinanu, Šandung provincija

ceremonijalnog karaktera sa uobičajenom prijemnom dvoranom zvanom *Veliko otvoreno* (kuoran dagong, 廓然大公). Njena zadnja, severna strana izlazila je na prostranu terasu prema jezeru sa tri mostovima povezana ostrvca. Na srednjem ostrvu nalazila se dvorana *Bistrih odraza lotosa* (fu rong qingzhao, 芙蓉晴照) iz koje se na zapadnoj strani pružao pogled prema malom izvoru. Iznad izvora stajao je hram *Kralja zmajeva* (longwang miao, 龙王庙) sa statuom zaštitnika svih voda.

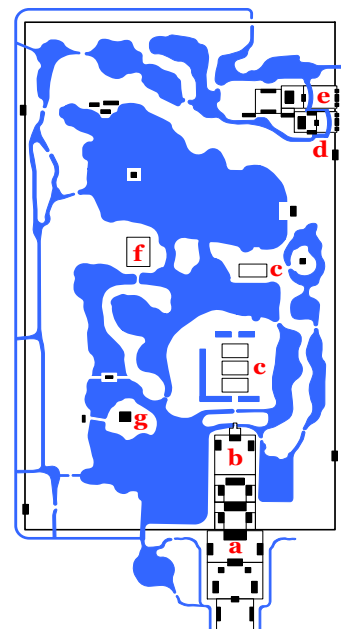
Vrt nesputanog proleća [5] (*chang chun yuan*, 畅春园)

Početak Ming perioda ovaj vrt je pripadao *Hramu beskrajne radosti* (Jile si, 极乐寺) i zvan je *Vrt Božura* (Mudan yuan, 牡丹园). Potom je postao privatni vrt pod imenom *Činghua* (qinghua, 清华园). Sa svojih 1200 muova bio je jedan od najvećih privatnih vrtova i smatran je najlepšim u prestonici⁴². U Kangsijevo vreme bio je sasvim zapušten i oronuo ali su njegova brda, jezera i izvori još uvek odisali izuzetnom lepotom. Prilikom preuređenja 1684. godine zadržane su vrtne stene i izvestan broj velikih stabala. Posle tri godine renoviranja i ulepšavanja postao je prvi privatni carev vrtni posed izvan Čing palate. Kangsi je u njemu vodio zvanične dvorske poslove pa se zato ubraja i u carske vrtne letnjikovce - *ligung* (离宫御园)⁴³. U to doba vrt je od severa ka jugu bio dug 1000 a širok oko 600 metara. Kada je u neposrednoj blizini izgrađen *Vrt zaokružene blistavosti* muški stanovnici palate u gradu su leti boravili u njemu dok je Čangčun ostao na raspolaganju carici, princezama i njihovoj pratnji. To se tokom naredna dva veka odrazilo na ambijent koji je stekao jednu sofisticiranu, nežniju notu pa je slovio za najelegantniji vrt u prestonici. Pred kraj svoje vladavine Kangsi je dobar deo vrta preuredio u rezidenciju u kojoj je do smrti boravio i do šest meseci godišnje. Vrt nesputanog proleća je razoren tokom britansko – francuske agresije 1860. godine. Njegovi ostaci danas se nalaze u kampusu Pekinškog univerziteta i susedne srednje škole.

Sl. 30 Čangčuan vrt

← Originalni plan Čangčuan vrta.
Jangš' Lei arhiv, Nacionalna biblioteka Kine

rekonstrukcija stanja pre 1770. g. →

Vrt nesputanog proleća je izgrađen prema zamislima dvorskog slikara Jea Taoa kao interpretacija *Vrta nesputanosti* u Sudžou. Vode, obale i stene oblikovao je Džan Žan (Zhang

⁴² jingshi di yi mingyuan, 京师第一名园.

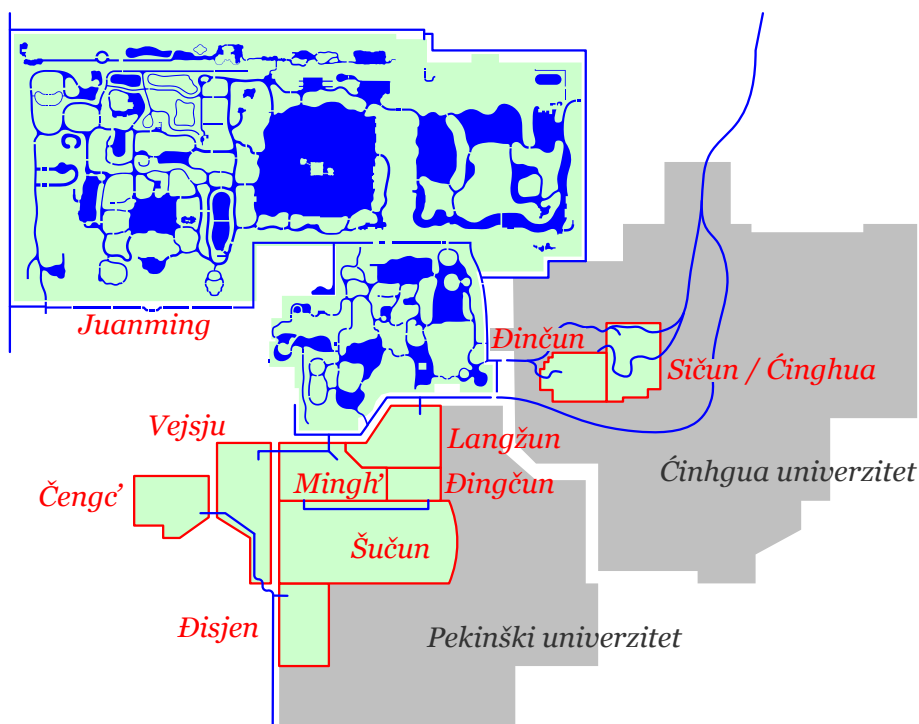
⁴³ Konaci **ligong** (离宫) i **xing gong** (行宫) su slične strukture ali različite namene. Li gong je privremeno boravište iz kojeg su obavljane dvorske dužnosti dok je xing gong samo privremeno boravište cara prilikom putovanja.

Ran, 张然). Poput svakog palatnog kompleksa imao je pet kapija od kojih je južna bila ceremonijalna i vodila je u zvanične dvorske odaje. Zona glavnog ulaza u vrt razdvajala je ceremonijalni (a) od rezidencijalnog (b) dela palate. Iza unutrašnjeg, privatnog bloka objekata u vrtu su se nalazila dva velika jezera čiji je spoj upriličen tako da izgleda kao moreuz. Dva prostrana platoa između jezera (c) bila su izdvojena rezidencijalnim objektima okupljenim oko atrijumskih vrtova i namenjenih stanovanju princeza i carskih konkubina. Svi objekti su bili manjih dimenzija no što je bilo uobičajeno u carskim vrtovima, mahom nisu bojani ni dekorisani i odlikovala ih je izuzetna elegancija jednostavnih oblika i prirodne boje drveta. Atrijumi su bili poznati po velikim stablima cimeta i niskim, dekorativnim kajsijama posebno negovanih grana. *Dvorana prolećne kontemplacije* (ningchun, 凝春堂) je bila rezidencija carice majke koja je raspolagala celim jugozapadnim delom vrta. Ovo područje je bilo zaklonjeno od centralne zone prevlakom duž obale srednjeg jezera tako da se iz nje moglo videti samo malo ostrvo sa verandom *Šuštanja borovih krošnji* (g). Dijametralno suprotni kraj vrta pripao je *Hramu milosrdnog blagoslova* (d) (enyou si, 恩佑寺) i *Hramu posvećenosti milosrđu* (e) (enmu si, 恩慕寺). Kraj jezera Čjenlong je izgradio *Čunhua galeriju* (f) (Chunhua xuan, 淳化軒, 1770.) da bi u njoj izložio istoimenu, izuzetno retku i vrednu kolekciju kaligrafije.

Deset poklon-vrtova

Specifična konfiguracija pekinških vrtova posledica je promena u strukturi stanovništva, načinu upotrebe urbanog prostora i uređenja suburbanih zona. U Ming periodu dobar deo Pekinga pripadao je građanskoj klasi dok su prinčevi, plemići i mnogi državni dostojanstvenici uglavnom živeli na svojim, od prestonice često veoma udaljenim posedima. Sa dolaskom Čing dinastije građani su potisnuti u južni spoljni grad dok je unutarjni grad postao sedište mandžurske aristokratije, plemenskih i klanskih prvaka. Vremenom su carevi uspostavili apsolutnu kontrolu nad gradskim prostorima i stanovništvom prestonice. Zakonima je regulisano ko, šta, kako i gde može da boravi unutar zidina. Za civilne službenike carstva uređeni su prostori u severnom predgrađu. Većinu rezidencija je dvor mogao shodno sopstvenim interesima dodeljivati čas ovoj, čas onoj uticajnoj porodici. Carevi Čing dinastije izgradili su veliki broj palata koje su uglavnom poklanjali omiljenim prinčevima. Prisustvo, veličina i uređenost vrta u ovim rezidencijama bili su izraz posebne časti. Institucija *poklon-vrta* (ci yuan, 赐园) bila je hijerarhijski podeljena na rangove i regulisana posebnim propisima.

Na žalost, nakon ratnih razaranja 1860. i 1900. godine veliki broj vrtova je rasformiran, njihovi objekti su rasklopljeni i zajedno sa kamenom vrtnih planina upotrebljeni za obnovu Juenminga i nove letnje palate. Ostaci poklon-vrtova su krajem carstva prešli u privatne ruke i neki od njih su ponovo uređeni. Nakon ratnih razaranja 1900. godine Čing dvor je bio primoran da Sjedinjenim državama plaća ratnu odštetu (sic) u vrednosti od preko 30 miliona dolara. Predsednik Ruzvelt je ovaj dug umanjio za trećinu pod uslovom da taj novac bude upotrebljen za školovanje kineskih studenata na američkim univerzitetima. Tom prilikom u potpuno zapuštenom delu Hajdjen oblasti osnovan je pripremni Činghua koledž na mestu nekadašnjeg Sičun vrta. Zahvaljujući kasnijem razvoju Činhua i Beida univerziteta do danas su sačuvani i delimično restaurirani delovi nekoliko bivših poklon-vrtova.

Sl. 31 Mapa oblasti deset poklon-vrtova

a. C'd - Vrt samozadovoljstva (Zide yuan, 自得园)⁴⁴ je najudaljeniji i jedan od najstarijih poklon-vrtova u Hajdjen predgrađu. U periodu vladavine Jongdženga (1723 – 1736.) dodeljen je princu Guou (Guo qinwang, 果亲王) a proširen je tokom uređenja poteza između Juanming i Jih' vrta kada se našao na račvanju pravaca prema istočnoj i severnoj kapiji nove letnje palate. Od tada je uglavnom zadržao originalnu strukturu sve do 1860. godine kada je dobrim delom uništen. Na ovom mestu, neposredno nakon dolaska na vlast (1875) Guangsi je podigao veliko pozorište.

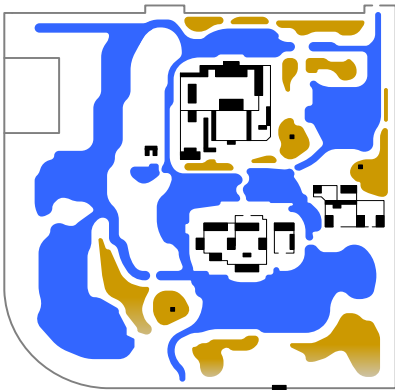
Sl. 32 Plan Vrta samozadovoljstva
- približna rekonstrukcija

Uklapanje palatne strukture u vrtni predeo ovde je izveden tako što su kanonski delovi palate - (a) pristupni, (b) prijemni i (c) rezidencijalni kompleksi izgrađeni uz istočni zid, na zasebnim, vrtnim planinama i vodom razdvojenim teritorijama. Tako su, sa zapadne strane, svi delovi palate imali direktan kontakt sa vrtom. Sredinom teritorije, u pravcu zapad – istok

⁴⁴ Ostaci južnog dela velikog jezera danas se nalaze u kampusu Političke škole južno od Instituta za međunarodne odnose.

proticao je potok koji je povezivao severni kanal Jih' vrta sa jugozapadnim šancem Juenminga. Iz ovog potoka napajali su se veliko centralno jezero i malo jezero u jugozapadnom delu vrta. Veliko jezero je prevlakama i mostovima podeljeno na severni i južni deo. Grupacije zasebnih vrtnih predela okupljene su oko ovih vodenih površina tako da svaku od njih u pozadini nadvisuju poslednji obronci Brda dugovečnosti.

b. Veisju - Vrt velike lepote (weixiu yuan, 蔚秀园) je u Kangsijevo doba bio carski posed i zvao se *Vrt ispunjen slatkim mirisom* (hanfang yuan, 含芳园). Ime po kojem je ostao poznat stekao je posle 1821. godine kada je postao poklon-vrt. Pedesetih godina devetnaestog veka nekoliko puta je prelazio iz ruke u ruku. Kako je 1860. stradao u sukobu sa stranim trupama Guangsi ga je petnaest godina kasnije obnovio. Tom prilikom je znatno izmenjen prvobitni izgled vrtnih predela. Pre obnove osnovni karakter vrtu davali su brojni izvori iz kojih je stvorena mreža potoka. Palatna i vrtna zdanja nizala su se duž obala. Prilikom restauracije Čengcea, zadržan je samo manji broj objekata a na oslobođenom tlu formirano je desetak jezera od kojih su dva bila dovoljno velika da prime po jedno ostrvo. Time su vrtni predeli postali neobično prostrani za taj period pa su i objekti stekli poetičnija imena kao što je *Dvorana leda u čajniku od žada* (yuhu bing, 玉壶冰).

Sl. 33 Okvirni plan Veisju vrta
- rekonstrukcija

c. Čengc' - Vrt okupljenih jezera (Chengze yuan, 承泽园) je veoma često menjao namenu i vlasnike pa se i njegov izgled razlikovao od perioda do perioda. Izgrađen je 1725. godine u Jongdženg periodu i prvobitno je bio deo Juenming vrta. Kasnije je dodeljen princu Guou da bi ponovo, od 1821. do 1845. godine služio kao jedna od dvorskih kancelarija. Tada je poklonjen princezi Gulun, osmoj ćerci cara Daoguanga. Poslednji princ koji je posedovao *Vrt okupljenih jezera* bio je princ Čing (庆亲王, 1836-1918), praunuk sedamnaestog sina Čjenlonga. On je bio poznat stručnjak za irigacione sisteme te je u njegovo vreme vrt veoma dobro održavan. Nakon što je princ preminuo, vrt je kupio poznati kolekcionar slika i drugih umetnina Džang Bođi.

d. Sihua - Zapadni vrt (Xihua yuan, 西花园) izgrađen je uz Čangčun vrt da bi u njemu boravili mladi prinčevi pre no što bi dovoljno odrasli da se pridruže carevoj sviti u Juenmingu. U istočnom delu nalazio se hram Kralja zmajeva (longwang miao).

e. Đisjen - Vrt sabrane mudrosti (Jixian yuan, 集贤院) je izgrađen na ostacima *Vrta kutlače* iz Ming perioda. U doba Kangsija princ Zheng (郑) dobio je ovaj vrt na poklon i tada se zvao *Vrt velike elegancije* (hongya yuan, 洪雅园). Današnje ime stekao je u Đjaćing periodu. Nakon 1796. godine preuređen je u konak za odmor carskih službenika koji su služili u Juenming vrtu.

Sl. 34 Vrt kutlače
Vu Bin (Wu Bin, 吴彬), horizontalni svitak (31x288 cm.), 1615.

Šao - Vrt kutlače (shao yuan, 勺园), na čijim ostacima je podignut *Đisjen*, bio je jedan od najstarijih i najljepših privatnih vrtova severozapadnog predgrađa Pekinga. Značajan je i zbog toga što je nastao specifičnim uređenjem plavnog i delimično močvarnog tla iskopavanjem sistema kanala i jezera uokvirenih nasipima. Ovaj sistem je postao matrica na kojoj su graditelji Čing perioda podigli gotovo sve čuvene vrtove u Hajdjen oblasti. *Vrt kutlače* podigao je slikar i kaligraf Mi Vandžong (Mi Wanzhong, 米万钟, 1570-1628) nakon što se 1612. godine povukao iz državne službe. On nam je ostavio i dva važna svedočanstva o svom vrtnom umeću. O samom vrtu je napisao i objavio *Zapise o snu bistrog proleća* (chunming mengxi lu, 春明梦余录) a potom ga je detaljno naslikao na svilenom svitku pod imenom *Slika vrta kutlače u vreme prolećnog festivala*⁴⁵ (shaoyuan xiuxi, 勺园修禊图). Opisujući početke svog graditeljskog pothvata Mi Vangdžong kaže da je na tom mestu *bilo sasvim malo vode, tek toliko da stane u kutlaču, a ona je baš zgodna da se u nju smesti nešto malo pirinča*⁴⁶. Zato se i zove *Vrt kutlače*. Kada je vrt završen iz jednoličnog pejzaža su iščezla mokra polja šaša i pojavio se splet krivudavih prevlaka među bistrim potocima i zelenim jezerima. Sa uskog tla dvorane, paviljoni i senice su svojim terasama uranjale duboko u vodu. To je slika koja će se ponavljati u svim kasnijim vrtovima pekinškog predgrađa.

Pored Šao vrta Mi Vandžong je posedovao *Vrt kristalne bistrine* (zhan yuan, 湛园) koji se nalazio u blizini njegove rezidencije u gradu i *Vrt nesputanosti* (man yuan, 漫园) u Š'ča haj oblasti. Mi je bio poznat i kao poznavalac i kolekcionar vrtnih stena. Najčuvenija je upravo stena *Nema, nema kamen* (fei fei shi, 非非石) iz Vrta Kutlače koja se danas čuva u arheološkom muzeju *Sakler*⁴⁷.

f. **Šučun - Vrt blagog proleća** (Shuchun yuan, 淑春园) je prvobitno bio sastavni deo Juenming vrta. Kasnije je njegov severni deo pretvoren u dva poklon-vrta; *Vrt prolećnog odraza* (jingchun yuan, 镜春园) i *Vrt raspevanog ždrala* (minghe yuan, 鸣鹤园) koji je dodeljen Kangsijevom petom sinu Mien Jiu (Mian Yu, 绵愉). Tako je Šučun i sam postao zaseban poklon-vrt u kojem su se prinčevi često smenjivali tokom Dao Guang perioda.

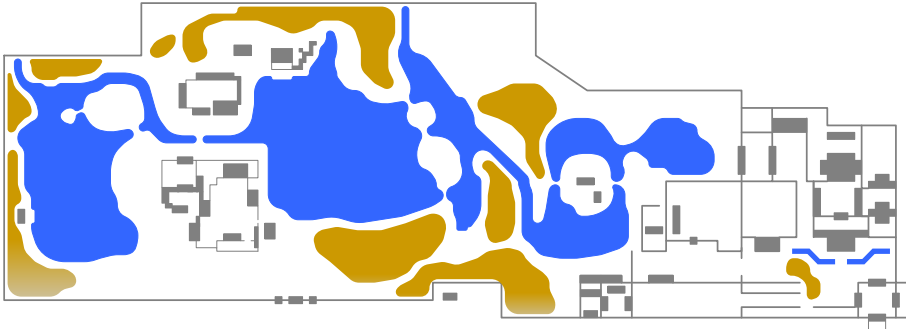
Sl. 35 Okvirni plan Vrta blagog proleća, rekonstrukcija

⁴⁵ Xi je stari praznik u proleće i jesen koji se održavao kraj vode zarad pročišćenja i oslobađanja od loših sila.

⁴⁶ Mi Vangdžong ovde aludira na karakter *mi* koji znači pirinač i kojim se takođe piše i piščevo ime.

⁴⁷ Arthur M. Sackler – Museum of Art and Archaeology, Beijing University

g. Mingh' - Vrt raspevanog ždrala (Minghe yuan, 鸣鹤园) je kratko blistao stešnjen između Juenminga i većih poklon-vrtova te je vremenom potpuno oronuo. Krajem Ćing carstva sasvim je napušten a preostali materijal upotrebljen je za obnovu okolnih poseda. Danas je samo u konturama sačuvan ostatak nekih uzvišenja i sasvim mali deo jezera.

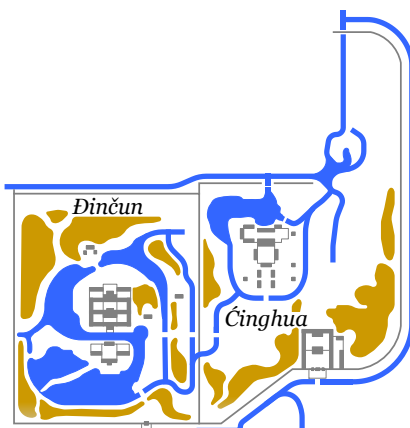
Sl. 36 Okvirni plan Vrta raspevanog ždrala, rekonstrukcija

g. Langžun - Vrt glatkog sjaja (Langrun yuan, 朗润园) se prostirao severoistočno od vrta Pevajućeg ždrala. Ležao je većim delom na južnoj obali reke Vanćjen (wanquan, 万泉河). U Đjaćing periodu, oko 1796. godine poklonjen je princu Ćingu (庆亲王) da bi u periodu Sjen Fenga, posle 1851. bio dodeljen princu Gungu (Gong wang, 恭亲王). U to vreme kanali su prošireni u površine nalik jezeru a palatni deo formiran je u sredini tako da deluje kao da je na ostrvu.

Sl. 37 Okvirni plan Vrta glatkog sjaja, rekonstrukcija

h. Sičun - Vrt sunčanog proleća (Xichun yuan, 熙春园) podignut je u periodu Kangsija a potom je poklonjen princu Ji Congu (Yi Zong), petom sinu cara Daoguanga koji je u njemu stalno živeo. Nakon toga podeljen je u dva vrta: istočni - **Vrt velike čistote (qing hua, 清华园)** i zapadni - **Vrt blizine proleća (Jinchun, 近春园)**.

Sl. 38 Okvirni plan Vrta sunčanog proleća, rekonstrukcija

Đičun vrt je spaljen kad i Juenming i od njega su do danas očuvane samo konture jezera. Činghua je srećom ostao netaknut ali je vremenom, najpre samo zapušten a potom i potpuno napušten. Nakon osnivanja Činghua koledža (Qinghua xuetang, 清华学堂) obnovljen je i već više od sto godina se redovno održava te je njegova osnova do danas ostala nepromenjena. Čuveni pesnik Džu C'cing (Zhu Ziqing, 朱自清), koji je predavao na Činghua univerzitetu, je 1927.godine napisao prozno delo *Mesečina na jezeru od lotosa* (hetang yuese, 荷塘月色) koje je inspirisano šetnjom u tihoj letnjoj noći po jezeru Činghua vrta.

U **Vrtu blizine proleća** koji se popularno nazivao i *Vrtom četiri gospodara* (siye yuan, 四爷园) formirano je jezero koje je prevlakama podeljeno na severni, južni i jugozapadni deo. Formalni objekti palate izgrađeni su na proširenom kopnu prevlake u sredini jezera. Privatne odaje su bile smeštene preko puta, na malom ostrvu u severnom jezeru. Zemlja koja je sakupljena pri formiranju vretenaste vodene površine iskorišćena je za pravljenje vrtnih planina koje su okruživale ceo predeo i činile ga skrivenom oazom. Duž obala nepravilnih kontura podignuti su dokovi od žutih stena po kojima je vrt bio prepoznatljiv. Jezero je dobrim delom pokriveno lotosom a obale uokvirene vrbama tako da su dvorane rezidencije izgledale kao da stoje sred zelenog mora.

U **Činghua vrtu**, između kanala i jezera na severu formirano je tlo nalik na ostrvo na kojem su smešteni svi objekti rezidencije. Pristupnu i prijemnu dvoranu spajao je koridor čime su izdvojena dva prostrana dvorišta. Unutarnji deo rezidencije potpuno pripada vrtnom ambijentu u kojem su sva zdanja bila povezana krivudavim koridorima i okrenuta prema jezeru. Privatne odaje su bile samo vizuelno razgraničene kratkim zidovima u koridoru sa otvorima u obliku vaze i gustim zasadima čempresa, magnolija, divlje kruške i jabuke. Obale uokvirene velikim žutim stenama su i ovde znak prepoznatljivosti. Na istočnoj obali jezera nalazi se mala senica sa produženom platformom koja se pruža nad površinom vode. Ovaj vrt nije velikih dimenzija ali predeo vešto imitira ambijent netaknute prirode šumskog predela tako da je popularno zvan *Činghua stabala i voda* (shuimu qinghua, 水木清华).

Sl. 39 Okvirni plan Činghua vrta, rekonstrukcija

i. Livang - Vrt princa Lija (Li wangyuan, 礼王园) nalazio se u Sudžou ulici (镇苏州街) i, za razliku od drugih, ležao je na blago nagnutom zatalasanom terenu. Zbog toga u njemu nisu dominirale vode već vrtna planina. Podignut je oko 1810.godine i tada se zvao *Vrt vesele porodice* (lejia huayuan, 乐家花园). Danas je ovaj vrt deo Pekinške srednje škole.

j. L'šan - Vrt radosti i dobrote (Leshan yuan, 乐善园) je izgrađen za jednog od sinova prvog cara Čing dinastije i u periodu Kangsija oglašen je za poklon-vrt. Čjenlong ga je

1747. godine, povodom rođendana svoje majke, preuredio u palatni konak za odmor i razonodu⁴⁸. U njemu je tada formirano 36 đingova od kojih su najpoznatiji *Dvorana s pogledom na Vrt nesputanog proleća* (chang guan tang, 畅观堂), *Još jedno seoce* (youyi cun, 又一村) i *Ovde srce uživa* (yuci shangxin, 于此赏心). Sam vrt i događanja koja su se zbilila u njemu opisana su u 77. odeljku *Čiding žesja* (Qinding rixia jiuwen kao, 钦定日下旧闻考)⁴⁹ a u *Kompletnoj biblioteci četiri blaga*⁵⁰ sačuvane su 44 pesme od kojih 27 opisuju najlepše vrtne predele *L'sana*. To je bilo zlatno razdoblje Vrta radosti i dobrote. Nakon toga sledi niz mnogih prinčeva. Treći princ Sjenfengove ere (1851-62) je u potpunosti zanemario ovaj posed i prepustio ga dugom propadanju. Tek 1901. carica C' Si je uložila popriličnu svotu novca da vrt proširi i ulepša. Dve godine kasnije ovde su smeštene ptice i životinje koje su kupljene u Nemačkoj i poklonjene carici. U to doba formirano je *Malo japansko ostrvo* sa nekoliko primeraka tradicionalne japanske arhitekture a neposredno potom i *Prijemna dvorana za goste iz daleka* evropskog izgleda. Ceo taj prostor je krajem carstva pretvoren u eksperimentalno dobro za razvoj vrsta pamuka i voća. Danas se na ovom mestu ponovo nalazi zoološki vrt.

Jujuan - Vrt dubokog jezera od žada (yu yuantan, 玉渊潭) je bio najjužniji vrt u Hajdjen oblasti. Car Đin dinastije Džang Cong je na ovom mestu podigao konak a potom uredio i prostran vrt⁵¹. Pesnik Vang Ji (Wang Yu 王郁, 1204 – 1236) je početkom 13. veka sagradio terasu sa pogledom na jezero i od tada je ovaj predeo poznat kao *Terasa za pecanje* (diaoyu tai, 钓鱼台). Mongolski carevi su nastavili da uređuju vrt i prozvali su ga *Vrtom dubokog jezera od žada* (yu yuantan, 玉渊潭). Jong L' (Yong Le, 1403–1425) ga je proširio u ogroman carski posed sa nekoliko vrtnih palata u kojima su boravili prinčevi i njihovi rođaci. Na samom kraju Ming perioda *Terasa za pecanje* je nestala u požaru nakon čega je vrt dobrim delom napušten sve do početka vladavine Čjenlonga. On je tokom rekonstrukcije vodenih puteva u severozapadnom delu Pekinga 1773. godine potpuno preuredio celu oblast. Isušio je stari bazen, proširio jezero, a vode sa okolnih Mirisnih brda doveo do novog *Ji Jen* (Yu yuan, 玉渊潭) bazena. Na jezeru je podigao desetak platformi za pecanje sa senicama i verandama. Na najvećoj od svih sazidana je *Kula koja gleda na more* (wang hai lou, 望海楼). Glavna dvorana i Studio *rastućeg izvora* (yangyuan zhai, 养源斋) služili su da car u njima prekrati vreme nakon obavljanja ceremonijalnih dužnosti kod Zapadnih grobnica i u Oltaru Meseca. Tokom vladavine cara Dao Guanga (1821–1850) vrt je povećan nekoliko puta. Poslednji kineski car Sjen Tong (Pu ji) poklonio *Jujuan* svom učitelju Čen Baočenu. Čen je u vrt dolazio samo povodom proslave rođendana. Ostalim danima stavljen je na raspolaganje građanima Pekinga te su se u njemu okupljali mnogi učeni ljudi, poznati pisci i slikari.

Od 1960. godine *Vrt dubokog jezera od žada* preuređen u veliki javni park koji se danas sastoji iz dva vrta: *Vrt trešnjinog behara* i *Vrt zaustavljenog proleća*. Terasa za pecanje je danas samo ime omanjeg konaka koji se nalazi u jugoistočnom delu ovog velikog kompleksa.

Sl. 40 Plan Letnje palate u Beidingu

↓

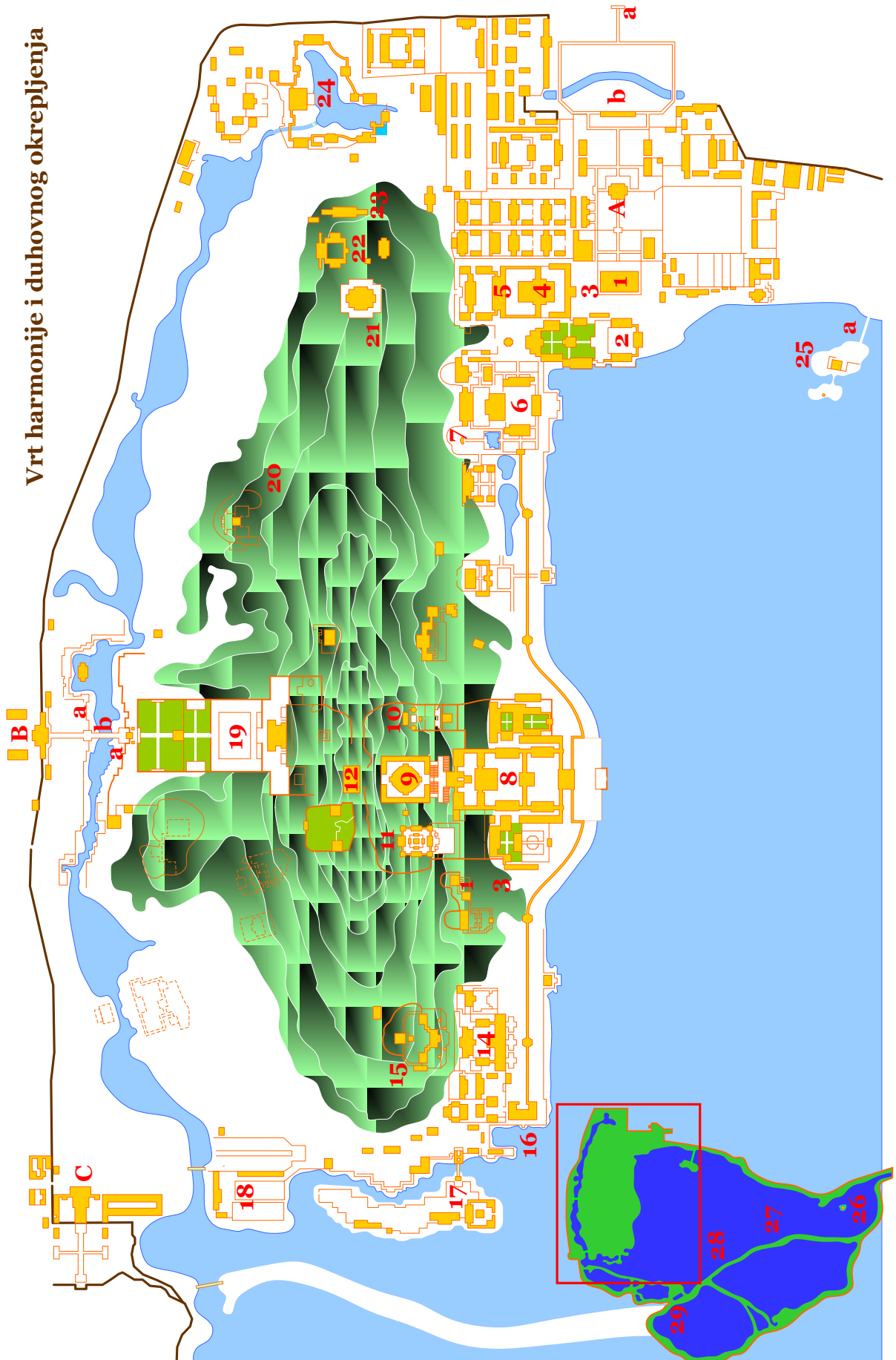
⁴⁸ Changhe xing gong, 长河行宫.

⁴⁹ Ovo delo iz 1788. godine bavi se istorijom, geografijom i poznatim mestima Pekinga, sastoji se od 160 svezaka.

⁵⁰ Sikuquanshu (四库全书), odeljak qinding yuan ku quanshu hui yao (钦定园库全荟要).

⁵¹ vidi istorija vrta Đin period.

Vrt harmonije i duhovnog okrepljenja

Vrt harmonije i duhovnog okrepljenja Yiheyuan / 颐和园

Vrt harmonije i duhovnog okrepljenja nalazi se u Hajdien oblasti, petnaestak kilometara severozapadno od carske palate u Peking. Ovaj ogromni vrt prostire se na površini od 290 hektara. Južni deo vrta, skoro dve trećine njegove ukupne površine, pokriva Kunming jezero. Severnim delom proteže se Planina dugovečnosti – brdašce čiji vrh, visok jedva šezdesetak metara, dominira sredinom severne obale. Odatle se njegove padine blago spuštaju na istok i zapad a strminom se obrušavaju na sever i jug. Kompleks palata smešten je između poslednjih obronaka brda na istoku i severoistočne obale jezera. Ceo vrt okružen je visokim zidom, dugim oko 7 kilometara, sa tri drumske kapije na istoku, severu i severozapadu, te jednom kapijom vodenog puta na jugu. U palatu se ulazilo kroz istočnu kapiju koja stoji u pravcu iz kojeg je carska porodica sa svitom dolazila iz dvora u prestonici. Severna kapija je vodila do Juenming vrta a severozapadna do vrtova na Planini izvora od žada i Mirisnih brda. Tako je Vrt harmonije i duhovnog okrepljenja predstavljao centralnu tačku u nizu vrtnih i atraktivnih prirodnih predela koji su međusobno razmenjivali svoje visoke delove kao *pozajmljenu sliku* dalekih pejzaža.

A. Palata

Letnja palata je jedina vrtna carska rezidencija iz koje su obavljani i važni državni poslovi. Zato je još neobičnije što se samo u njoj ceremonijalni deo, umesto u pravcu sever-jug, pružao pravcem istok-zapad. Promena orijentacije i izmeštanje uobičajenih palatnih celina, te njihov relativno slobodan razmeštaj, omogućili su da se izgrađene površine bolje prilagode i u najvećoj mogućoj meri utope u prirodni ambijent. Umesto uobičajenog formalnog vrta na severu palate, ovde se sporadično pojavljuju prodori okoliša u njeno tkivo bilo direktno ili samo kao *pozajmljeni* krajolik. Pozajmljivanje krajolika je bilo tim efektivnije što se zbog narušene strukture palate moglo vršiti iz više različitih uglova.

Do palate se dolazilo putem koji je prolazio kroz lepo uređen vrtni predeo i nakon kapije (a) se završavao na prostranom trgu pred istočnim zidinama vrta. Sredinom trga proticao je kanal sa pet kamenih mostova (b) - uobičajen pristup svim ceremonijalnim kompleksima u carstvu. Nakon prolaska kroz glavnu kapiju ulazi se u široko dvorište obilazeći oko velike vrtno *tajhu* stene (c) koja zaklanja direktan pristup glavnoj dvorani. Time je već na samom ulazu naglašen vrtni karakter palate. Čak je i u najformalnijim prostorima stvaran ambijent koji asocira na vrt, bilo da su po njemu raspoređene žardinjere sa cvećem i visokim rastinjem ili su tu i tamo ostavljeni delovi zatečenog prirodnog krajolika. Stara i visoka stabla se pojavljuju na neočekivanim i neobičnim mestima ili pozajmljuju svoje krošnje naginjući se preko zidova i krovova.

Mesto prosvećenog vladara⁵² označeno je ne preterano monumentalnom prestonom dvoranom (1) u kojoj je car primao državne dostojanstvenike i obavljao zvanične dužnosti vladara. *Dvorana ljudskosti i dugovečnosti*⁵³ dobila je ime odlukom cara Guansija (Guan Xi, 1875–1908) prema Konfucijevoj izreci: *Ko sa ljudskošću vlada živeće dugo*. Zadnja strana ove dvorane se neočekivano, umesto u strogo pravougaono dvorište, otvara u nepravilan, raštrkan šumarak. Prednja strana je kao i kod svih drugih ceremonijalnih dvorana kanonski

⁵² Ambijentalne celine su ovde prikladno imenovane i istaknute radi lakšeg uvida u njihov karakter i sled.

⁵³ Ren (仁) visoki gotovo nedostižni ideal, je jedna od 5 moralnih osobina kod Konfucija. Prevodi se kao humanost, ljudskost ali ona u sebi uključuje mnoštvo drugih osobina i vrlina kao što su skromnost, poštenje, suzdržanost, čast nesebičnost itd.

ukrašena znamenjima carskog dostojanstva - bronzanim skulpturama lava, zmaja, feniksa i jednoroga. Međutim, protivno kanonu carica C'si je feniksa (ženski simbol) postavila na mesto koje pripada zčaju (muški simbol). Mnoga neobična rešenja u Vrtu harmonije i duhovnog okrepljenja plod su isto tako neobičnog karaktera ove vladarke. To je slučaj i sa rezidencijalnim blokom koji sledi zapadno od ceremonijalnog.

Utočište, mesto na koje se učeni ljudi povlače pod teretom službenih dužnosti i svakodnevnice je česta slika u vrtu. *Dvorana žadnog žubora*⁵⁴ (2) (Yulan tang, 玉澜堂) je zdanje koje je prvobitno svojim pratećim objektima i koridorom formiralo tri dvorišta podeljena u vrtne površine (san he yuan). Mada se kao svako utočište nalazi na samoj obali jezera ova izdvojena celina ima težak i zatvoren izgled koji potiče odatle što je u njoj car Guansi proveo poslednjih desetak godina života u zatočeništvu. C'si je tom prilikom dala da se bokovi ovog kompleksa delimično zazidaju. Sve što se moglo videti iz jedinog preostalog dvorišta bio je mali, bambusom zasađen džep između trema i zida – na jugu, te gornji sprat biblioteke – na severu.

Biblioteka je zamišljena kao kompleks objekata povezanih koridorom. *Konak pogodan za rutu* (3) (Yiyun guan, 宜芸馆) izgradio je car Čjenlong 1750. godine da bi u njemu čuvao veoma vrednu kolekciju knjiga. Naziv potiče iz tog vremena i odnosi se na ime aromatične biljke koja je služila kao zaštita od moljaca. Današnji izgled, nastao je prilikom rekonstrukcije nakon 1860. godine kada su na ovom mestu izgrađene privatne odaje namenjene boravku carice. Tada je severno zaleđe kompleksa činio prostor potpuno otvoren prema brdu pa je prirodno okruženje korišćeno kao vrt rezidencije.

Svet pozornice uobličen je kao niz neobično monumentalnih objekata. *Vrt vrline i skada* (4) (Dehe yuan, 德和园) je zapravo primerak krajnje formalne arhitekture koji je nazvan vrtom više zbog atmosfere koja u njemu vlada nego zbog svog izgleda. Ime nosi po poznatoj izreci: *Uzvišen čovek sluša „tadi” muziku da umiri um jer uzdržan um čini vrline skladnim.*⁵⁵ Predelom dominira *Kula velike pozornice*⁵⁶ (6) (daxi lou, 大戏楼) koja je smatrana najlepšim od tri⁵⁷ carska pozorišta. Visoka je 21 metar i ima tri etaže: scenu sreće (fu), scenu obilja (lu) i scenu dugovečnosti (shou). Ispod prve platforme nalazio se bunar sa pet bazena namenjenih akustici pozornice. Voda iz ovog izvora korišćena je i za razne scenske efekte. Iza glavne pozornice, u susednom dvorištu, nalazila se manja *Dvorana okrepljujuće radosti* (7) (Yile dian, 颐乐殿). Ova pozornica je imala samo jedno sedište – caričin presto. Prinčevi i dvorski dostojanstvenici posmatrali su predstave stojeći u koridorima sa strane. C'si je predstave gledala najčešće ležeći kraj prozora u dvorani naspram pozornice. Samo za nju izvedeno je preko 200 dela pozorišne umetnosti. U dvorištu iza ove dvorane su stajali veliki kavezi sa jatima najrazličitijih ptica pevačica tako da se njihovo glasanje mešalo sa muzikom sa pozornice. U zadnjem, četvrtom dvorištu nalazi se *Dvorana u kojoj se slavi vrlina* (8) (Qingshan tang, 庆善堂) koja je služila za odmor u pauzi između predstava. Iz ovog dvorišta krivudava staza, sakrivena među krošnjama poslednjih istočnih obronaka Brda dugovečnosti, vodila je do najljupkijeg od svih palatnih vrtova.

Sjeći - Vrt koji pleni skladom (xiequ yuan, 谐趣园) je izuzetno dobar primer kombinovanja dva različita tradicionalna koncepta oblikovanja vrtnog prostora. Prvi je

⁵⁴ Ime se odnosi na pesmu Lu Đija (265-316) - *Izvor od žada sa vodom što brboće.*

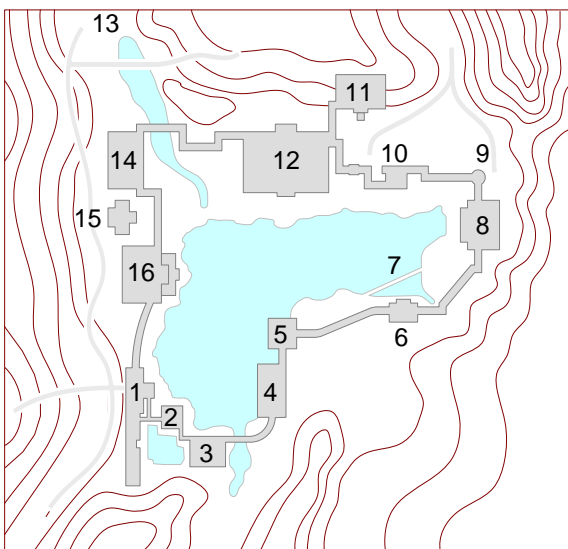
⁵⁵ Zuo Qiuming, (左丘明, 5. vek p.n.e.) Zuo zhuan, Cuo hronika (左傳), knjiga 10 poglavlje Vojvoda Džou

⁵⁶ U kineskom tradicionalnom pozorištu pozornica je bila uobičajeni otvoreni paviljon dok je gledalište organizovano u dvorištu ispred njega.

⁵⁷ Druge dve su Čingjin (*Qingyin*) u Čengduu i Čangjin (*Changyin*) u Zabranjenom gradu u Pekingu.

poznat kao *vrt u vrtu* (yuan zhong yuan, 园中园) gde se unutar šire teritorije formira zasebna, tematski i oblikovno izdvojena vrtna celina sa skupom sopstvenih mikroambijenata. Drugi je koncept interpretacije poznatih prirodnih pejzaža, predela preuzetih iz literarnih opisa ili, kao što je ovde slučaj, drugih čuvenih vrtova u dalekim krajevima.

Sjeći je podignut 1751.godine kao interpretacija Ći čang vrta u Vusiju i tada se zvao Hueišan prema istoimenom predelu tog vrta. Čjenlong je osmislio osam zasebnih ambijentalnih celina i lično je učestvovao u izradi mnogih detalja. Sjeći je stradao 1860. i u potpunosti je rekonstruisan 1892. godine. Car Đjaćing dao mu je ime koje se i danas koristi (1811.) prema Čjenlongovom stihu iz zbirke pesama *Stihovi osam krajolika Hueišana* (惠山园八景诗): *Jedna senica, jedan puteljak, u harmoniji su sa interesantnim* (yi ting yi jing zu xie yi qu, 一亭一径足诸奇趣).

Sl. 41 Vrt koji pleni sklalom

1. Glavna kapija
2. Senica spoznaje proleća (zhi chun ting, 知春亭)
3. Crtanje odraza (yin jing, 引镜)
4. Pranje jeseni (xi qiu, 洗秋)
5. Senica zelene vode (yin lu ting, 饮绿亭)
6. Studio žadnog spokoja (dan bi, 澹碧斋)
7. Most spoznaje ribica (zhi yu qiao, 知鱼桥)
8. Dvorana spoznaje proleća (zhichun tang, 知春堂)
9. Nebeska kružna senica (tian yuan ting, 天圆亭)
10. Senica orhideje (lan ting, 兰亭)
11. Galerija duboke čistote (zhanqing zhai, 湛清轩)
12. Dvorana dalekih slika (han yuan tang, 函远堂)
13. Kaskade zvonkog žada (yuqin xia, 玉琴峡)
14. Kula širokog pogleda (Zhu xin lou, 瞩新楼)
15. Soba onoga na dužnosti (zhi ban fang, 值班房)
16. Studio čist i bistar (deng shuang zhai, 澄爽斋)

Sjeći vrt, snimak iz vazduha. Leva strana na fotografiji je južna strana.

Izvor: 聚焦中国, 本网专稿

Poput Ći čang vrta Sjeći je takođe organizovan oko izduženog jezera koje je ovde nešto razuđenije i prilagođeno lokalnom terenu. Izostale su istočne brdovite obale i umesto njih ovo jezero u Letnjoj palati je potpuno okruženo objektima, terasama i koridorima. Ipak, oni koji su uz istočnu obalu su nešto niži pa se preko njih *pozajmljuje* pogled na prirodne obronke Brda dugovečnosti. Ime koje je Đjaćing dao upućuje na ideju o složenim odnosima između elemenata ambijentalne celine i psihološke reakcije posmatrača. Zamisao o kreiranju predela

tako da plene pažnju posmatrača i izazivaju ushićenje tradicionalno je poznata kao *Osam Či*⁵⁸, *vrt Sjeći* (baqu xiequ, 八趣谐趣).

Či zvuka (sheng qu, 声趣) se ovde uglavnom odnosi na zvonko udaranje vode o kamen koje treba da izazove uzbuđenje kakvo se oseća prilikom slušanja kineske citre⁵⁹. Voda je dovedena u Sjeći vrt sa severne strane, iz reke Si, preko veštački formiranog tesnaca sa *kaskadama zvonkog žada* (yuqin xia, 玉琴峡). Kamene ploče kaskada su prvobitno bile zaglavljene između stena na obali tako da ispod njih ostane šupljina koja je pojačavala zvuke udaranja vode. Ovaj predeo je interpretacija *Doline osam tonova* u Vusiju.

Či mosta (qiao qu, 桥趣) je snaga slike prelaska preko vode. Sjeći vrt ima pet mostova od kojih je najduži i najraskošniji *Most spoznaje ribica* (zhiyu qiao, 知鱼桥). Sam most i predeo oko njega su interpretacija *Mosta sedam zvezda* u Đičangu ali se njegovo ime odnosi na *Ogradu spoznaje ribica* (zhi yu jian, 知鱼槛) u tom vrtu i poznati dijalog filozofskog dela *Čuangce*:

Čuangce i Hvejce su se jednom šetali kraj vodopada Hao. Čuangce reče: Vidi kako ribe iskaču i bacakaju se naokolo. To je njihovo istinsko zadovoljstvo. Hvejce reče: Ti nisi riba, kako znaš šta je zadovoljstvo ribe? Čuangce reče: Ti nisi ja, kako znaš da ja ne znam u čemu ribe uživaju? Hvejce će tada: Ja nisam ti, pa svakako ne znam šta ti znaš ali ni ti nisi riba što dokazuje da ti ne znaš šta je zadovoljstvo ribe. Onda će Čuangce: Vratimo se na početak. Pitao si me kako znam u čemu ribe uživaju – znači ti si već tada znao da ja znam čim si me to pitao. Ja znam jer, eto, stojim ovde kraj reke Hao.

Naravno da mermerne, elegantno oblikovane ograde jednog raskošnog vrta ne liče na predeo u kojem su ova dva antička filozofa vodila razgovor, ali jata riba ispod ovog mosta svakako mogu prizvati sećanje na njihove reči i potaći maštu da dočara davnašnji predeo obala reke Hao.

Či vremena (shi qu, 时趣) je ona draž koju pruža bekonačno kretanje stazama, koridorima, tremovima i stepenicama sa stalnom promenom zgusnutih slika gde se gubi osećaj za vreme i ulazi u jedan bezvremeni prostor. Sa druge strane, nigde kao u ovom vrtu, zbog njegove zatvorene galerijske strukture, doživljaj promene svetla, smena Sunca i Meseca, kao i sled godišnjih doba, nije tako iznenađujuće snažan.

Či kule (lou qu, 楼趣) odnosi se na dopadljivost iznenađenja koje pruža *Kula novog, širokog i nepomičnog pogleda* (Zhuxin lou, 瞩新楼). Ovo dvospratno zdanje je svojom zadnjom stranom naslonjeno na vrtanu planinu tako da, kada mu se prilazi odozgo, izgleda kao omanji paviljon a sa uske staze na obali jezera skraćena perspektiva ga čini veoma visokim zdanjem. Kada se promeni mesto posmatranja, iz prizemlja se vidi samo zatvorena unutrašnja slika vrta dok se sa sprata otvara vidik na prostranstvo Kunminga, ogromnu, visoku masu Brda dugovečnosti.

⁵⁸ Či (趣) znači interesantnost, dopadljivost koja izaziva iznenađenost ili ushićenje i ne treba ga mešati sa ci (氣) koje se na indoevropske jezike najčešće prevodi kao životna energija.

⁵⁹ Gućin (guqin, 古琴) muzički instrument sa sedam žica na dugačkoj, drvenoj rezonantnoj kutiji. Muzika za ovaj instrument vodi poreklo od ritualne *uzvišene i prefinjene muzike* (Yayue, 雅樂) iz perioda Džou dinastije.

Či knjige i slike (shuqu huaqu, 书趣画趣) je ona privlačnost koju vrtu daju ne samo asocijacije na slike i pesme već i velika kolekcija knjiga i dela likovnih umetnosti koja je ovde bila pohranjena. Mnoge misli i pesme, sjajnom kaligrafijom urezane u kamene ploče, ukrašavaju zidove koridora i brojnih soba.

Sl. 42 Predeo koji pleni skladom: leto i zima

Či koridora (lang qu, 廊趣) čini posebna draž uokvirenih, ograničenih i spretno usmerenih pogleda čiji sled sračunatim kretanjem kontrolišu ove duge i krivudave pokrivene staze. Između *Mesta koje usmerava odraze na vodi* (yin jing, 引镜) i *Mesta u koje se spira jesen* (xi qiu, 洗秋) koridor je u luku, konkavno povučen u kopno i postavlja posmatrača u položaj da sagleda i one delove vrtnog predela koji bi mu inače ostajali u perifernom vidnom polju. Potom prati južnu obalu istočne uvale jezera stvarajući sled uokvirenih segmenata panorame severne obale. Mrtvi ugao prema severozapadu nadoknađuje tako što se u nastavku konveksno istura u jezero. Zatim krivuda severnom obalom čas prema obali, čas prema brdu u zaleđu. Penje se i spušta, zavlači u skrivene delove vrta koji se ne mogu videti sa vode. Iz te stalne, uzbudljive promene smiruje se u pravom potezu duž zapadne obale.

Či imitacije (fang qu, 仿趣) je veština preuzeta iz brojnih rasprava o slikarstvu gde se često ukazuje da imitacija nije puko oponašanje oblika već ovladavanje i potom vešto iskazivanje njihove suštine. U tom smislu ovaj vrt je uspešna interpretacija Đičang vrta u Vusiju. Njegovih osam krajolika koje je Čjenlong osmislio, opevao i imenovao predstavljaju varijacije na temu slika koje je dao da se naprave tokom njegovog boravka u Đičangu 1771. godine. Ovi

vrtni pejzaži ostali su mahom nepromenjeni i nakon rekonstrukcije vrta ali su njihova imena promenjena. Dvorana Čajš (zai shi tang, 载时堂) postaje *Dvorana spoznaje proleća* (zhi chun tang, 知春堂), *Kula oblaka* (就云楼) postaje *Kula širokog nepomičnog pogleda* (Zhu xin lou, 瞩新楼). *Senica radosti vode* (shuile ting, 水乐亭) postaje *Senica zelene vode-pića* (yinlu ting, 饮绿亭) dok je *Puteljak u potrazi za pesmom* (xunshi jing, 寻诗经) ostao isti. *Pećina koja sadrži svetlost* (han guang dong, 函光洞) se verovatno odnosi na *Pećinu zmajevе svetlosti* (long guang dong, 龙光洞).

Mesto dodira sa Nebom predstavljaju brojni čudesni elementi vrtnog pejzaža, specifične konfiguracije terena i arhitektonske strukture za koje se veruje da akumuliraju i dobrobitno emituju polja kosmičke energije *Či*. *Brdo svete gljive* (11) (zhi xiu, 芝岫) je ogromna, osam metara duga, dva široka i četiri visoka kamena gromada, koja svoju lepotu duguje više legendi nego izgledu. Mi Vandžong (Mi Wanzhong, 1570-1628), veliki ljubitelj stena i vlasnik tada čuvenog *Vrta kutlače* je u pokušaju da ovaj kamen donese do svog vrta dospeo do bankrotstva. *Stena raspikuće* (bai jia shi, 败家石), kako su je tada nazvali, dugo je ostala zaboravljena u Lijansjangu. Kada je napokon doneta u Vrt harmonije i duhovnog okrepljenja, ispostavilo se da ne može da prođe ni kroz jednu kapiju. Visoki dvorski službenik Lju Jong ubedio je carica da ova stena donosi dobrobit i omogućava dug opstanak dinastije. Tako je ostala da leži na mermernom postamentu ispred *Dvorane sreće i dugovečnosti*.

Mesto uživanja je tačka u kojoj prestaje palatni red i počinje vrtna avantura. Poslednja u nizu palatnih zdanja, *Dvorana sreće i dugovečnosti* (12) (leshou tang, 乐寿堂) isturena je na sam početak severne obale Kunming jezera. Svojom zapadnom i severnom granicom je svojevremeno zalazila među obronke Brda dugovečnosti kao u sopstveni unutrašnji vrt. U ovom, najprostranijem od svih palatnih blokova, okupljali su se članovi carske porodice prilikom zabava i porodičnih svetkovina. Dvorana sreće i dugovečnosti izgrađena je kao dvospratno zdanje povodom proslave šezdesetog rođendana Čjenlongove majke. Njen današnji izgled je daleko skromniji. Mir - koji je označen vazom i figurama jelena i ždrala od bronze, i prosperitet - čiji su simboli bogati zasadi božura i begonija, su centralni motiv celog predela. Odavde se polazilo prema svim destinacijama u Vrtu harmonije i duhovnog okrepljenja. Kroz zapadnu kapiju izlazi se u Dugi koridor – zakrovljenu promenadu koja se pruža celom dužinom severne obale. Južna kapija vodi na dok uz koji su pristajali brodovi za krstarenje jezerom i odakle je bilo moguće otploviti čamcem sve do palate u prestonici.

B. Kunming jezero

Kunming jezero je tokom svoje istorije često menjalo ne samo ime već oblik i veličinu. Poslednja značajnija promena nastala je tokom vladavine Čjenlonga koji ga je proširio na istok tako da je konačno zauzelo teritoriju od skoro 200 hektara. Po ugledu na Zapadno jezero u Hangdžou, Kunming je prevlakama podeljen na ogromnu istočnu i dve manje zapadne vodene površine. Po jedno veliko ostrvo nalazi se u svakoj od njih. Simbolizuju tri stuba uzdizanja čoveka – prirodnu usklađenost sa svetom i vremenom, kulturno uzdizanje i valjanu vladavinu. Stoga su ostrva poznata po imenima zdanja koja su na njima podignuta: *Dvorana ispunjena prazninom* (hanxu tang, 函虚堂), *Dvorana za štovanje umeća* (zaojian tang, 藻鉴堂) i *Kula ogledala vlasti* (zhijing ge, 治镜阁).

Slika ranog proleća je predeo ka kojem se otvara južni deo palate. Dva mala ostrva, povezana mostovima, jedno za drugim se pružaju u dubinu jezera. *Senica Spoznaje proleća* (zhi chun ting, 知春亭) sakrivena je među vrbama koje se preko kamenite obale nadvijaju nad

površinom vode. U rano proleće ovde prvi zraci Sunca titraju zlatno-zelenim tačkastim odsjajima sa mladog lišća na vazdušastoj, sivoj jutarnjoj izmaglici nad jezerom.

Odlazak iz grada dočarava deset metara visoka kamena kapija kroz čiji lučni prolaz nasipom uzdignuta staza vodi duž istočne obale jezera. Nad kapijom se uzdiže *Kula Boga književnosti*⁶⁰ (wenchang ge, 文昌阁) u kojoj je smešten oltar sa bronzanim kipom zaštitnika pisane reči. Na drugoj, istočnoj strani jezera stoji slična građevina – *Kula čije strehe sabiru kiše*. Ova kapija je prolaz na razmeđi između simetrično uređenog pejzaža južne i pejzaža divlje prirode planinskih hramova severne strane Brda dugovečnosti.

Sl. 43 Rastanak kod Dintaja, Dai Ćin, 15. vek

U Kini je postojao običaj da se bliski prijatelji prilikom putovanja opraštaju izvan gradskih kapija. Vrtni predeo južno od Venčang kule, sa kapijom i njenim paviljonom, panoramom Brda dugovečnosti u pozadini, stazom i obalom jezera neodoljivo podseća na Dai Ćinovu (Dai Ćin, 戴进, 1388-1462) sliku *Opraštanje kod Ćintaja*.

Pejzaž naslikan na svitku je utisak koji odaje kretanje stazom duž istočne obale jezera. Između Venčang kule i sledećeg ostrva, u dužini oko 750 metara nema objekata koji bi remetili široku panoramu koja se poput svitka odmotava pred posmatračem.

Veliki put počinje na najjužnijoj tački palatnog kompleksa na nasipu uz samu obalu jezera i vodi kroz čitav niz ambijentalnih celina. Prvi segment, prati istočni zid vrta i vodi ka jugu u dužini od oko 750 metara do *Mosta od sedamnaest lukova* (shi qi kong qiao, 十七孔桥) dugačkog 150 i širokog 8 metara, koji spaja obalu sa najraskošnijim *Južnim ostrvom* (nanhu dao, 南湖岛). Ovo ostrvo ima više objekata od kojih su najpoznatiji hram predaka - *Hram zmaja Guang Žun* (guanrun ci, 广润祠) i *Dvorana koja sadrži prazninu*, po kojoj je ostrvo dobilo ime, iz koje je nekada Ćjenlong posmatrao trke čamaca. U neposrednoj blizini ovog mosta je je **vo od bronz**e, (tong niu, 铜牛) simbol stabilnosti, postavljen tu da zaštiti jezero od poplava. Ova figura je ovde postavljena 1755. godine a Ćjenlong je na njenoj poledini ispisao čak 24 stiha.⁶¹

⁶⁰ Venčang Vang (Wenchang Wang, 文昌王) je taoističko božanstvo – zaštitnik učenja, učenih ljudi i pisane reči. Centar Venčang kulta je na Ćiću planini (七曲山, Sečuan), u najvećoj čempresovoj šumi u Kini. Otuda čempresi u vrtu simbolizuju učenost i literarni talenat.

⁶¹ Prema predanju, veliki Ji je 2205.godine p.n.e., pošto je izdelio vodene puteve, postavio čeličnog vola da zaštiti zemlju od poplava i da umiri talase i onemogući da morske nemani izađu na obalu.

Mesto na kojem se put račva ka mostu markirano je *Senicom poput koridora* (langru ting, 廊如亭). Od mosta nasip zadire dublje u jezero izdvajajući tako prema spoljašnjem zidu vodenu površinu koja izgleda kao tri spojena jezera. Ovaj pravac proteže se u dužini od jednog kilometra od *Mosta sedamnaest lukova* do *Mosta šarenog veza* (xiuyi qiao, 绣漪桥) preko kanala koji vodu iz jezera odvodi do severnih gradskih kapija Pekinga.

Sledećih pet stotina metara krivuda između jezera s jedne strane i potoka s druge. Na njegovom najisturenijem delu pruža se pogled po kojem se nižu jedno malo ostrvo, južno ostrvo i najuzvišeniji deo severne obale. Odatle se nasip račva na dva dela. Jedan deo je 1800 metara dugačka prevlaka (Su Dungpoova) sa **6 mostova** koja deli Kunming jezero na istočni i zapadni deo. Jedan od najlepših je kameni most sa »grbom« koji se zove *Most pojasa od žada* (yu dai qiao, 玉带桥).

Sl. 44 Kunming jezero
Južno ostrvo - Most sedamnaest lukova, Senica uokvirena koridorom, Most pojasa od žada, Kameni brod.

Drugi krak ovog puta u dužini od 1600 metara počinje uz jugoistočni zid Letnje palate i potom skreće, u obliku nešto kraće prevlake, tako da istočni deo jezera deli na severnu i južnu polovinu.

Mermerni brod (shi fang, 石舫) je u severozapadnom delu Kunming jezera tamo gde se završava zapadni deo Dugog koridora. Brod se često naziva i *čamcem bez veza* (buji zhou, 不及舟). Čjenlong je 1755.godine dao da se napravi kamena baza za brod i tada je na njoj podignut drveni objekat. Međutim, kada je uništen 1860. godine, carica C' Si (1893.) je potrošila veliku sumu novca koja je bila namenjena za razvoj kineske mornarice i napravila je novi gornji deo broda od mermera. Brod je dugačak 36 metara, ima dva sprata i visok je 8 metara. Ukrašen je prozorima od obojenog stakla i popločan je ciglama u boji.

Zapadno od mermernog broda, na ostrvcetu koje je povezano sa kopnom malim mostom nalazi se *Hram pet mudraca* (wu sheng si).

Dugi koridor (chang lang, 长廊)

Od palate *Vrline i harmonije* severnom obalom jezera proteže se 728 metara duga promenada – zakrovljeni **koridor** purpurnih stubova i oslikanih greda. Dugi koridor povezuje četiri raskošne senice – po jedna za svako godišnje doba. To su od istoka ka zapadu: *Senica u kojoj se zadržava dobrot* (liuzhui ting, 留住亭), *Senica odmarajućeg žubora* (jilan ting, 寄澜亭) *Senica jesenje vode* (qiushui ting, 秋水亭) i poslednja *Bistra i bezbrižna* senica (qingyao ting, 清遥亭). Na ovim gredama je opisana gotovo cela istorija Kine. Tu su prikazi važnih istorijskih događaja, slike gradova, planina i mora, značajni momenti iz života filozofa, pesnika i umetnika, te scene iz najpoznatijih književnih dela.

Brda Dugovečnosti su oblikovana prema pravilima *f'ng švej* umeća tako da zapadne padine odaju konture puzećeg tigra a istočne vijugavog zmaja. Centralna osa povezuje južne i severne padine tako da je na jugu izražena gotovo ceremonijalna monumentalnost a na severu tiha, smirena, unutrašnja duhovnost. U podnožju Brda dugovečnosti nekadašnji hram, carica C'Si je pretvorila u *Palatu oblaka koji se sustižu* (pai yun dian, 排云殿). U ovoj palati su slavljani njeni rođendani tako da se i danas u glavnoj dvorani čuva caričin portret. Od *Palate oblaka koji se sustižu* vode dvokrake stepenice i vijugave lebdeće staze koridora do *Budine kule mirisnih paljenica*. (Fo xiang ge, 佛香阁). Ova, četvorospratna, osmougaona pagoda visoka je skoro 60 metara. Molitvenu dvoranu sa velikim statuama Bude i sledbenika koristio je isključivo car prvog i petnaestog dana svakog meseca po lunarnom kalendaru. Iz *Budine kule mirisnih paljenica* pruža se veličanstven pogled na Peking i celu okolinu.

Istočno od kule nalazi se velika biblioteka *Vrteća arhiva* (zhuan lun cang, 转轮藏) u kojoj je čuvana vredna kolekcija budističkih rukopisa i svetih knjiga a zapadno, ravnotežu drži ogromna *Kula dragulj oblaka* (bao yun ge, 宝云阁) bronzana kula izlivena 1750. godine, teška 207 tona. Krovovi imaju duplu strehu pokrivenu bronzom, a u sredini stoji bronzana senica (tong ting, 铜亭).

Sl. 45 Brda dugovečnosti
Budina kula mirisnih paljenica, Vrteći arhiv, Hram mora mudrosti, Šetnja slikom.

Na samom vrhu brda Dugovečnosti je lamaistički *Hram mora mudrosti* (zhahui hai, 智慧海) sagrađen od velikih pocakljenih blokova opeke. U svakom bloku napravljena je niša sa po jednom statuom Bude od žutih i zelenih pocaklina. Unutar objekta je velika statua Bude. Ovaj hram je stoga poznat i kao *deset hiljada Buda*.

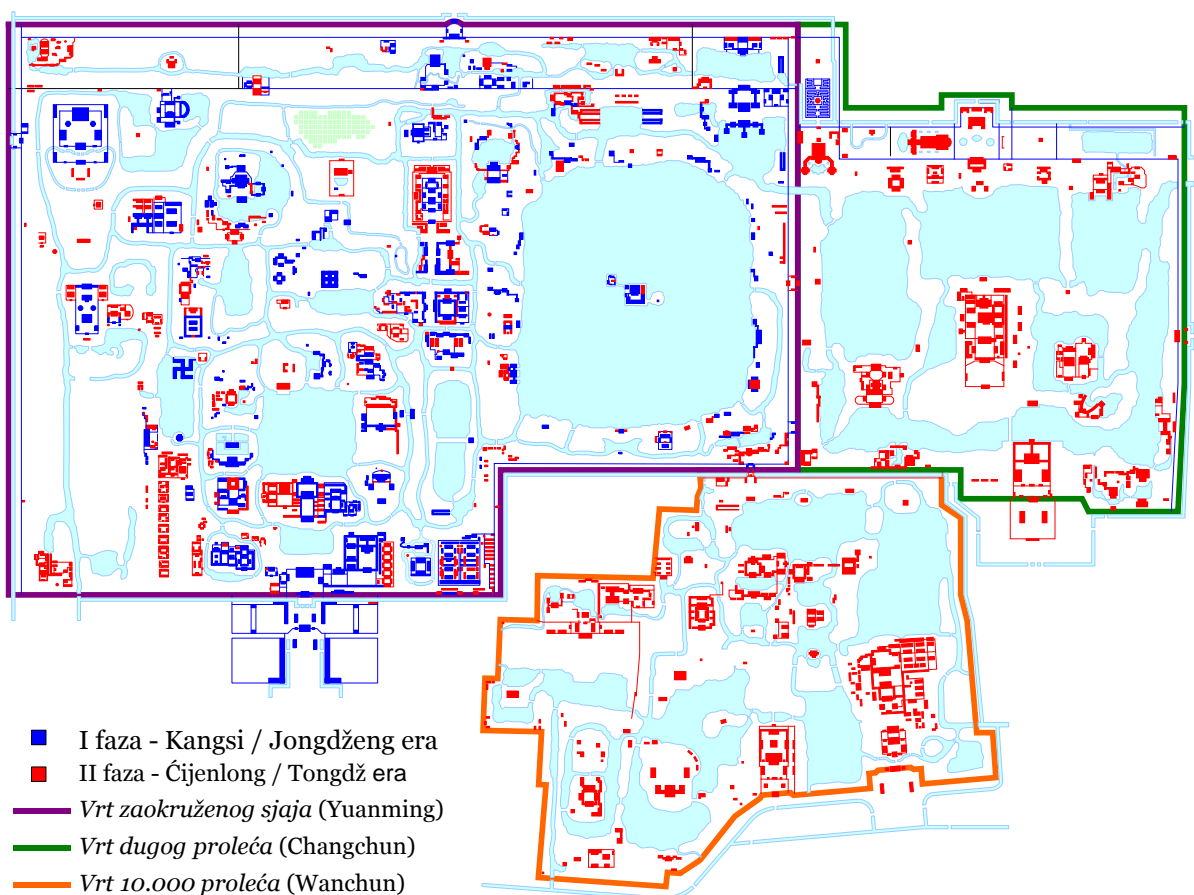
U **zapadnom** delu brda Dugovečnosti su objekti neobičnog imena **Šetnja kroz sliku** (hua zhong you, 画中游) podignuti među vrtnim planinama. Ovde je više objekata usklađenih sa terenom koji stoje na platformama različitog nivoa a međusobno povezani galerijama koje imaju različitu visinu stubova. Svi su ukrašeni žutim i zelenim pocaklinama. Centralni objekat je dvospratno osmostrano Čenghui zdanje. Sa ovog mesta pruža se sjajan pogled još dalje na zapad tako da se pozajmljuje vidik do *Planina žadnog izvora*. Poznata je priča po kojoj je Čjenlong u snu prošetao predelima naslikanim na dva svitka, i potom to iskustvo šetnje kroz sliku preneo u koncept ovog kompleksa.

Šetnji kroz sliku na istočnom delu brda odgovara **Kula krajolika sreće** (Jing fu ge, 景福阁) jednospratno zdanje koje je u periodu izgradnje vrta, u doba Čjenlonga, bilo heksagonalno dvospratno zdanje. Tada se zvao Tanhua i simbolizovao je budistički cvet, jednu vrstu kaktusa (*cereus*) sa šest peteljki. Ovo zdanje nalazi se tačno na sredini zamišljene linije koja povezuje pagodu u Juenming vrtu i pagodu na Brdu izvora od žada.

Juenming - Vrt zaokruženog sjaja

(Yuanming yuan, 圆明园)

Juenming, popularno zvan *Vrt svih vrtova* je bio najveća i najsloženija vrtna tvorevina na svetu. Građen je, proširivan i ulepšavan u pet faza tokom skoro sto pedeset godina, da bi na kraju dosegao površinu od 350 hektara. Od toga su 140 hektara zauzimale reke, potoci, rukavci i jezera. U konačnom obimu sastojao se od tri, zidovima razdvojene, celine – *Vrta zaokruženog sjaja* (Yuanming), *Vrta dugog proleća* (Changchun)⁶² i *Vrta deset hiljada proleća* (Wanchun, 万春园). Veoma složenim sistemom kanala i jezera formirano je stotinak vodom okruženih teritorija od kojih svaka čini posebnu ambijentalnu celinu. Ovde su izgrađeni najlepší primerci svih tipova objekata i svih vrsta prostornih kompozicija kineske arhitekture čija je ukupna površina iznosila preko 160 000 metara kvadratnih.

Sl. 46 Vrt zaokruženog sjaja

U Hajdien oblasti severozapadnog predgrađa Pekinga, na mestu 8 kilometara udaljenom od Zabranjenog grada, Car Kangsi je 1707. godine počeo da proširuje jedan privatni vrt iz Ming perioda. Ovaj posed severno od Čangčun vrta (Changchun yuan) i zapadno od Letnje palate (Yihe yuan) poklonio je 1709. godine princu Jongu, svom četvrtom sinu. Tadašnji vrt je obuhvatao 500 *mua* oko Prednjeg (qianhu) i Zadnjeg (houhu) jezera. Po dolasku na presto Jongdženg (Yongzheng, 雍正, vladao 1723-1736) je proširio površinu vrta na nekih 3.000 *mua*

⁶² Mada se slično izgovaraju moramo razlikovati Čangčun (*Vrt nesputanog proleća*, 畅春园) južno od Juenming vrta od Čangčuna (*Vrt dugog proleća*, 长春园) koji je jugoistočni deo Juenminga. → *Vrt nesputanog proleća*

i formirao 28 novih vrtnih predela. Kako propisana struktura *poklon-vrta* (ci yuan, 赐园) nije odgovarala promeni statusa u *sekundarno sedište dvora* (ligong, 离宫), to su preuređene glavne dvorane centralnog korpusa, a istočno i zapadno su dodati neophodni dvorski sadržaji.

Čjenlong je 1744. godine počeo da uređuje Juenming na preko 150 vrtnih predela od kojih je 40 opisao u svojim pesmama. Ni tada nije u potpunosti zadovoljio svoju strast za oblikovanjem ove ogromne teritorije već ju je proširio za još dva, nešto manja vrta. Tokom 1749. godine, uz jugoistoistočni zid Juenminga započeo je desetogodišnju gradnju *Vrta dugog proleća* (Changchun, 长春园) nazvanog prema omiljenom *Konaku besmrtnika dugog proleća* (shangao shuichang, 山高水长) u kojem je godinama boravio. Znatno kasnije, 1772. godine je na zapadnoj strani podignut *Vrt veličanstvenog proleća* (Qichun, 绮春园). Ovaj vrt je prvobitno zauzimaio samo istočni deo u kome su živeli velikani tog doba okupljeni oko dvora. Zapadni deo je naknadno dodat i tada je Čičun obuhvatao tridesetak zaokruženih vrtnih predela. U severnom delu izgrađene su *Kule zapada* – zidom odvojen vrt u kojem su evropski jezuiti imali priliku da demonstriraju svoje graditeljsko umeće. Južni deo je potpuno uništen tokom Đjaćing perioda (Jiaqing, 嘉庆, 1796-1821) i Tongdž' (Tongzhi, 同治, 1862-1875) ga je obnovio sredinom svoje vladavine prema *Pesmama o trideset krajolika Vrta veličanstvenog proleća* (qichun yuan sanshi jing shi, 绮春园 三十景诗). Po obnovi ime je promenjeno u *Vrt deset hiljada proleća* pod kojim je i danas poznat. Tri vrta Juenminga (yuanming sanyuan, 圆明三园) činila su jedinstvenu celinu u kojoj je mogao istovremeno da boravi ogroman broj ljudi ali, uprkos tome, ženski deo carske porodice nije boravio ni u jednom od njih. Carice, princeze, konkubine i odabrane rođake iz oba klana sa celom svitom pratilja boravile su nedaleko na jugu, u *Vrtu nesputanog proleća* (Changchun yuan, 畅春园).

Juenming vrt je, kao ni jedan drugi vrt, izgrađen na niskom, skoro močvarnom tlu tako što je veštijm vođenjem vode cela teritorija kanalima odeljena na ogroman broj manjih vrtova. Zemlja koja je dobijena iskopavanjem jezera, reka i potoka korišćena je za podizanje nivoa preostalog tla. Najveće jezero – *More sreće* (Fuhai, 福海), imalo je površinu od skoro 30 hektara. Ukupna vodena površina iznosila je oko 140 hektara a veštačke planine su pokrivalo približno jednu trećinu ukupnog kopna. Tako je formirano preko 120 vrtnih predela odvojenih vodom i brdima. Pri kreiranju vrtnih predela korišćena su dva principa: prvi je **vrt u vrtu** a drugi **vrt među vrtovima**. Prvi princip očitava se u izdvajanju teritorija koje imaju sopstvenu kompozicijsku celinu a drugi u načinu povezivanja ovakvih vrtnih predela u jedan širi kontekst. Tematski sadržaj oko kojeg su formirani vrtni predeli baziran je na ideji da se veliki broj čuvenih prirodnih, istorijskih, fantastičnih (mitskih) i poetskih slika predela, prenesu u ovaj ogromni kompleks vrtno palate. Tokom putovanja poznatih kao *Nadgledanje juga* (nanxun), Kangsi i Čjenlong su postali pasionirani graditelji vrtnih pejzaža. Zato mnogi predeli *Vrta zaokruženog sjaja* predstavljaju varijacije na teme preuzetih iz južnih delova zemlje kao što su Zapadno jezero u Hangdžou, Vrt spokojnog talasa u Hajningu, Đičang vrt u Vusiju i Šuma lavova u Sudžou.

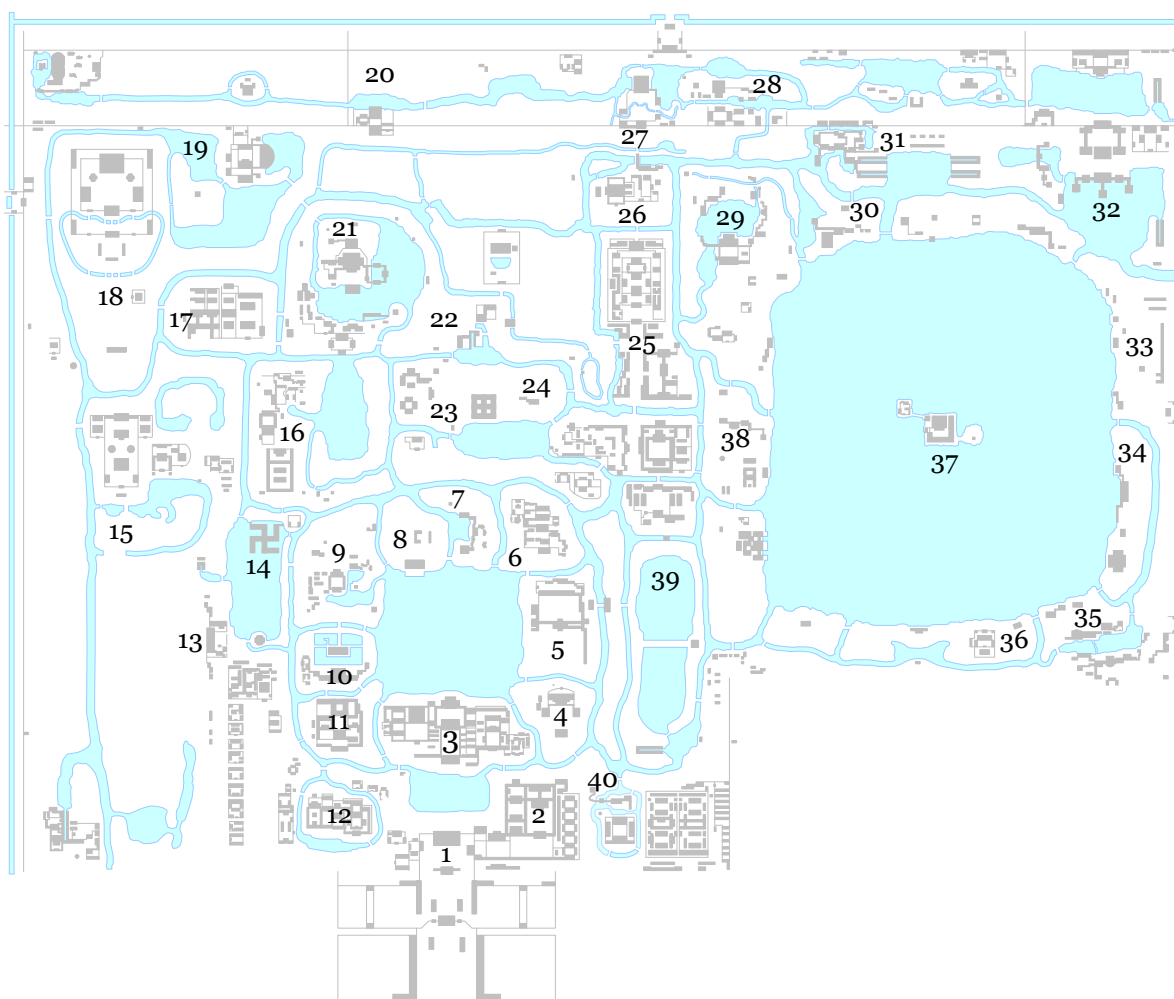
S obzirom da je Juenming vrt služio kao povremeno sedište cara i vlade, morao je da zadovolji veoma širok dijapazon različitih funkcija. Tako postoje palatni delovi koji su formalnog karaktera u kojima se odvijao politički život praćen odgovarajućim ceremonijama. Tu je takođe smešten manji broj hramova i objekata namenjenih različitim verskim, kulturnim i političkim institucijama. Međusobna pomešanost objekata formalnog i neformalnog karaktera i potreba da se među njima ipak održi stilska ujednačenost, stvorila je niz potpuno novih arhitektonskih formi koje su karakteristične za ovaj vrt. Osobnost objekata u Juenming vrtu leži i u tome što, za razliku od drugih palatnih zdanja u Kini, na

mnogim mestima delovi konstrukcija nisu oslikani jarkim bojama već je u najvećoj meri sačuvan prirodni kolorit i vidljiva struktura drveta što je celom vrtu dalo poseban ton.

Nažalost, tokom Drugog opijumskog rata 1860. godine ovu veličanstvenu vrtanu palatu su britanske i francuske trupe opljačkale i potom spalile. Vrt zaokruženog sjaja je moguće prilično verodostojno rekonstruisati zahvaljujući nizu sačuvanih dokumenata i činjenici da je teritorija na kojoj se nalazio ostala gotovo nedirnuta uprkos širenju urbanog tkiva Pekinga.⁶³ Danas postoje tri verzije Zapisa o Juenming vrtu. U zapisima cara Jongdženga (Jongzheng, 1723-1735) opisane su osnovne ideje na osnovu kojih su uobličene pojedine prostorne celine i princip jedinstva njihovog zajedničkog karaktera. Car Čjenlong je tome dodao dva kraća zapisa u kojima iznosi sopstvene ideje i zamisli. On je takođe autor i 40 pesama (Yizhi shi, 御制诗) od kojih svaka opisuje po jedan od vrtanih predela. Dva dvorska službenika, Tang Dai (Tang Dai, 唐岱) i Šen Juan (Shen Yuan, 沈源) su naslikali ovih četrdeset predela a Vang Joudun je ispisao tekst. Ovaj album je formiran 1744. godine a jedini sačuvani primerak se danas nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Parizu. Pored toga sačuvan je i izvestan broj originalnih tlocrta u arhivu čuvene graditeljske porodice Lei.

Četrdeset *ding*-ova / vrtanih predela / Juenminga

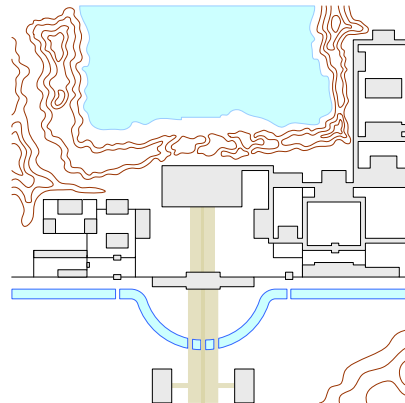
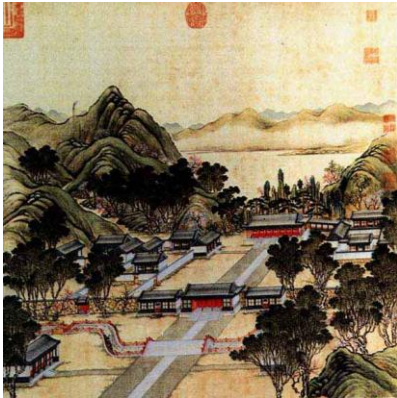
圓明園四十景圖咏

Sl. 47 Četrdeset čuvenih predela Vrta zaokruženog sjaja

⁶³ → Liu Dunzhen, Istorijaska dokumentacija za rekonstrukciju Vrta savršene blistavosti tokom Tongdži perioda, Tongzhi chongxiu Yuanmingyuan shiliao, 同治重修圓明園史料, Zhongguo yingzao xueshe huikan, Beijing, 1933.

(1) **Pravda i čast**⁶⁴ (zhengda guangming, 正大光明) je izraz koji je skovao Džu Si, čuveni mislilac iz perioda Sung dinastije.⁶⁵ Mnogi nazivi prostornih celina u Juenming vrtu, naročito onih na području palate, naglašavaju karakter vladavine prosvetljenog vladara – prastari ideal kineskog carstva.

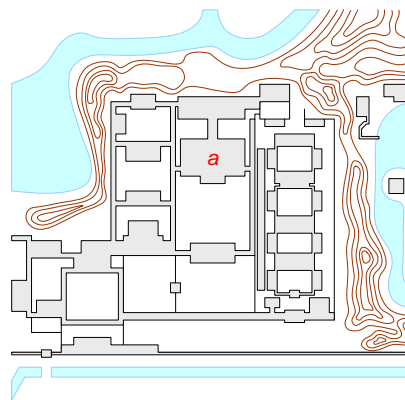
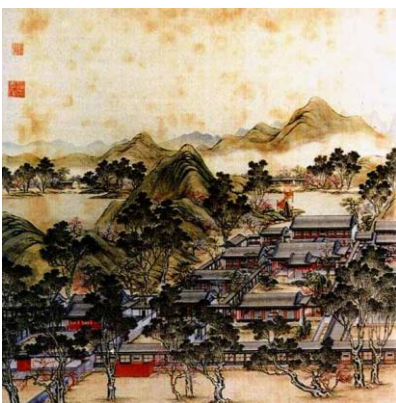
◀▶ Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi jingtu
yong / 1744 /

(1)

◀▶ Orijentacioni plan

Predeo čini uobičajeni palatni ceremonijalni trg između glavne kapije i prisupne dvorane sa bočnim pripratama. On je ovde pretočen u manje formalnu površinu donekle vrtnog karaktera. Nije potpuno popločan kamenom već su bočno ostavljeni veliki travnjaci. Centralni objekat (zhengda guangming dian, 正大光明殿) *predela pravde i časti* je građen skromnije ali još uvek u potpunosti prema kanonu pristupne dvorane. Tu je car primao one kojima nije želeo da ukaže čast u unutrašnjoj prijemnoj dvorani dvora. Da bi se naglasio vrtni karakter palate nije formiran glavni ceremonijalni trg sa prijemnom dvoranom koji treba da slede iza pristupne dvorane. Na tom mestu je podignuta prostrana ali ne previše visoka Planina dugovečnosti (Shou shan, 寿山). Ona potpuno zaklanja pogled na jezero. Umesto prijemne dvorane koridor iz pristupne dvorane vodi na istok do *Predela Marljivosti i prilježnosti*.

(2) **Marljivost i srdačna prilježnost** (qinzheng qinxian, 勤政亲贤) je izraz koji u izvesnoj meri odgovara istom onom duhu koji u našoj kulturi nosi izraz *bene agere et laetari*.⁶⁶ Ovaj predeo simbolizuje valjanu vladavinu prosvetljenog cara čije delanje je u potpunom skladu sa Nebom. Prostor je oblikovan tako da se naglasi usklađenost društvenog i prirodnog reda.

◀▶ Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi jingtu
yong / 1744 /

(2)

◀▶ Orijentacioni plan

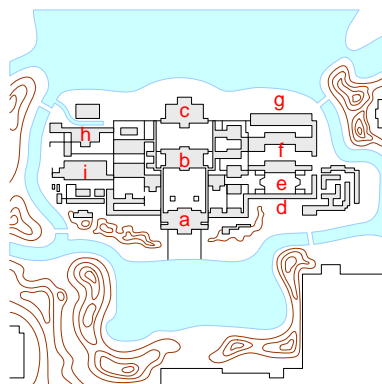
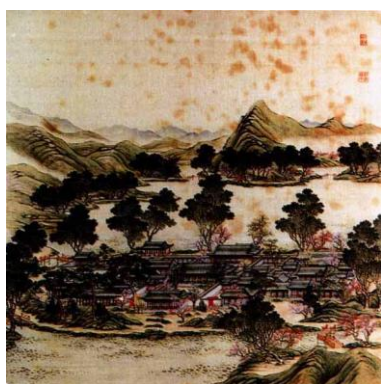
⁶⁴ Isti ovakav natpis stoji iznad prestola u Čianćin dvorani (Qianqin gong/ 乾清宫) u Zabranjenom gradu.

⁶⁵ Zhu Xi, 朱熹 (1130 –1200), *Da ping bo gong shu* / 答吕伯恭书. Džusi je najuticajniji neokonfucijanski racionalista koji je sintetizovao osnovne principe konfucijanstva.

⁶⁶ Dobro radi i raduj se.

Glavni objekat kojim je zamenjena prijemna dvorana poznat je i kao (a) *Dvorana u kojoj se neguje srce-um* (yangxin dian, 养心殿). Služio je uglavnom kao dvorska kancelarija u kojoj je car primao ministre i obavljao osnovne vladarske dužnosti. Uprkos velikom broju pratećih objekata namenjenih obavljanju državnih poslova ovaj predeo deluje izolovano, tiho i intimno. Geometrijska uredenost palatnog bloka je jedva primetna jer ne samo da je okružen gustom četinarskom šumom već ogromna stabla šire svoje krošnje i u svim unutrašnim dvorištima. Iz ovog smirenog i ušuškano prostora bez uobičajene palatne monumentalnosti, krivudavim stazama se između dva brega, nekako izokola i postepeno dopiralo do ogromnog carskog vrta. U osi sa pristupnom dvoranom a iza unutrašnjeg, prednjeg palatnog parka i jezera (qianhai, 前海) otkriva se skoro kvadratno veliko Zadnje jezero (houhai, 后海) okruženo sa devet ostrva.

(3) **Mir nad devet ostrva** (jiuzhou qing yan, 九州清晏) Ovih devet ostrva predstavljaju devet tradicionalnih oblasti kineskog sveta.⁶⁷ Svi unutrašnji đingovi upućuju na uživanje u dobu mira i stabilnosti u celom carstvu. Mir nad devet ostrva je naziv predela prvog ostrva. Ovaj prostor je uobličen u čudesnu, bajkoliku palatu čija zdanja su veća i rakošnija od onih koja im prethode u zvaničnom dvoru. Simbolika broja 9 je izražena i zdanjima čija imena označavaju karakter unutrašnjih ambijenata:

◀▶ *Tangdai i Shenyuan: Yuanmingyuan sishi jingtu yong / 1744 /*

(3)

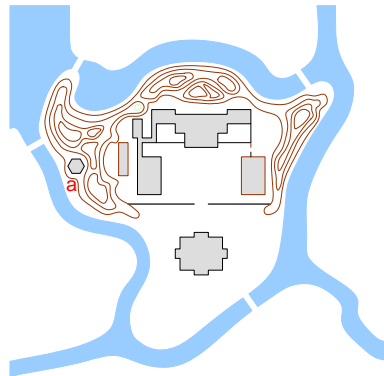
▶◀ *Orijentacioni plan*

- a *Dvorana vrta Savršene blistavosti* (yuan ming yuan dian, 圆明园殿)
- b *Dvorana Poštovanja* (fengsan wu si, 奉三无私)
- c *Mir nad devet ostrva* (judzhou cing jen, 九州清晏)
- d *Kapija palate* (gong men, 宫门)
- e *Nebo i zemlja - jedno proleće* (tiandi yi jia chun, 天地一家春)
- f *Dvorana zahvalnosti i milosti* (cheng en tang, 承恩堂)
- g *Kameni izvor zadovoljstva* (quanshi zi yu, 泉石自娱)
- h *Riba poskakuje, orao leti* (yu yue yuen fei, 鱼跃鸢飞) → *jing 25*.
- i *Kula čiste sunčeve svetlosti* (qing hui ge, 清晖阁)

(4) **Mesec utisnut u procep među oblacima** (louyue kaiyun, 镂月开云) je ime koje je Čjenlong dao ovom vrtnom predelu. Njegovo originalno ime *Senica božura* (mudan ting, 牡丹亭) bolje opisuje karakter pejzaža. Ovde je nekoliko grandioznih objekata smešteno sred polja

⁶⁷ Knjiga istorije / Knjiga dokumenata je najranija zbirka zapisa o istorijskim ličnostima i događajima, tradicionalno se pripisuje Konfuciju ali je svakako nastala pre njegovog vremena. U njoj stoji da je Veliki Ju, mitski car Sja dinastije, podelio svet na devet oblasti → Knjiga dokumenata, (Shujing / 书经), knjiga Sja (夏书), poglavlje 6 - Počasti Juu (禹贡).

zasadenog božurrom i stvara sliku koja više odgovara predstavi o kakvom vrtu iz Tang perioda. Ceo ambijent odiše nostalgijom za starim vremenima.

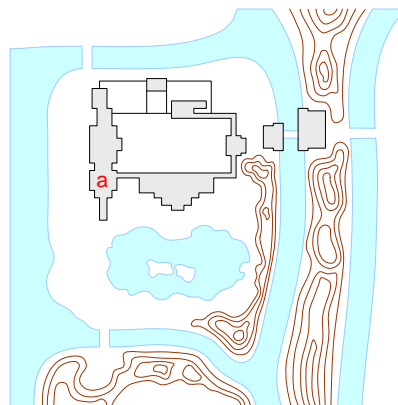
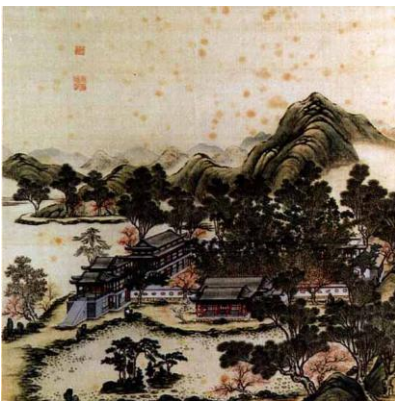

◀▶ Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi jingtu
yong / 1744 /

(4)

◀▶ Orijentacioni plan

(5) **Prirodna slika** (tianran tuhua, 天然图画) je jedna od onih prostornih celina u vrtu koje su više okrenute ka okolnim pejzažima no što pažnju usmeravaju ka unutrašnjim ambijentima. Tu se zapadnom obalom protežu neobično velika zdanja. Jedan veoma dug dvospratni paviljon (a) (xie, 榭) bokom se naslanja na visoku kamenu platformu kao na stražaru gradskih zidina. Sa južne strane na ovo masivno zdanje penju se isto tako teške kamene stepenice do potpuno otvorenog paviljona na vrhu. Ove građevine iznenada potpuno zaklanjaju pogled na jezero koje kao glavni motiv okuplja svih devet ostrva. Pažnja se usmerava na prostrano dvorište zasadenog gustom šumom visokih bambusa koje sa južne strane izlazi na jezero niskih obala sa dva spruda. Otuda zatvoreni, severni deo kompozicije, koji leži u dubokoj senci spojenih krošnji dva feniksova drveta je u oštrm kontrastu prema otvorenom i svetlom južnom predelu.

◀▶ Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi jingtu
yong / 1744 /

(5)

◀▶ Orijentacioni plan

(6) **Radna soba kraj zelenog feniksovog drveta** (bitong shuyuan, 碧桐书院). Sudeći prema nazivu ovog predela i Čjenlongovoj pesmi koja prati sliku postojala je zamisao da se u ovaj deo vrta unese duh poslovične Ni Zanove (倪瓚, 1301–1374) opsednutosti urednošću i čistotom. Ovaj veliki slikar Juan perioda učestvovao je u stvaranju Vrta šume lavova u Sudžou gde se svakodnevno brinuo da šest stabala feniksovog drveta pravilno rastu u uredno održavanom okolišu. Predeo koji treba da dočara takvu sliku sastoji se od visoke vrtne planine na severu i prostrane doline na jugu. Vremenom, više od polovine teritorije zatrpano je objektima i dvorištima nalik na kakav gradski dom. Sa istočne strane i na krajnjem severu izdvajaju se dva prostora strukture karakteristične za radni kabinet učenih ljudi. Danas je teško reći koji deo ovog ambijenta se zaista odnosi na priču o Ni Zanu.

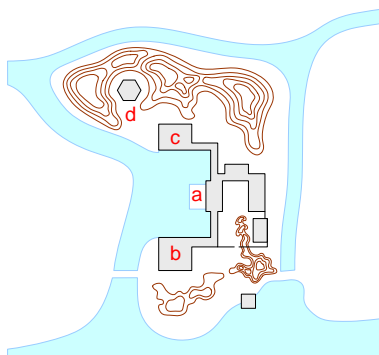

◀▶ Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi jingtu
yong / 1744 /

(6)

◀▶ Orijentacioni plan

(7) **Milosrđe posvuda širi zaštitu** (ciyun puhu, 慈云普护) je predeo zamišljen kao mirna i tiha uvala okrenuta prema zapadu. Sredinom uvala, duboko u jezero se pruža (a) *Nebeska terasa* (tian tai, 天台). Tradicionalni ambijent *mesta za usklađivanje sa univerzumom* uvek ima dvostruki karakter - ušukanost sa jedne strane i otvorenost prema nebu, vodi i planinama, sa druge. Atmosferu *šćukutka* čini polukrug ograđenog prostora između niske, duple (b) *Dvorane neskrivene sreće kralja zmajeva* (zhaofu longwang dian, 昭福龙王殿) na jugu i (c) visoke dvorane *Dvorišta radosnog Bude* (Huanxi fo chang, 欢喜佛场) na severu. Među vrtnim planinama uzdiže se trospratna (d) *Kula zvonara* (zhong lou, 钟楼). Ova pagoda je podignuta kao simbol širenja Budine milosti nad svetom. Pod njom, u maloj uvali prostor je posvećen čovekovom radovanju pod Budinom zaštitom. Moguće je da postoji veza između teme ovog i prethodnog ostrva koja se ogleda u poznatim Ni Zanovim rečima: *Ja slikam bambuse da izrazim radost u mojim grudima, to je sve.*

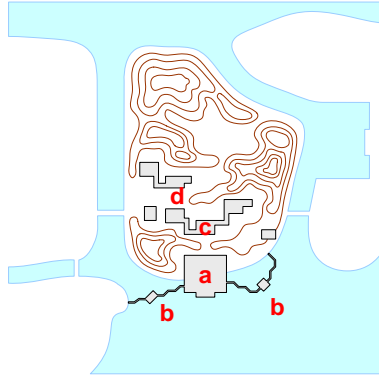

◀▶ Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi jingtu
yong / 1744 /

(7)

◀▶ Orijentacioni plan

(8) **Sjaj neba gore i dole** (shangxia tianguang, 上下天光). Duž južne obale ovog imponantnog vrtnog predela na stubovima su podignute tri platforme koje duboko zalaze u površinu Zadnjeg jezera. Na njima su izgrađeni objekti povezani cik-cak mostovima. Centralno zdanje (a) po kojem ceo kraj nosi ime je velika dvospratna dvorana. Zapadna platforma nosi jedan otvoreni paviljon (b) a istočna ljupku senicu (b). Mostovi koji ih spajaju izdvajaju iz površine jezera dva mala *vodena dvorišta*. Iza glavne dvorane grupa manjih objekata okružuje (c) *Dvorište mira* (pingan yuan, 平安院). Dalje na sever, na poljani u sredini ostrva upriličen je potpuno drugačiji ambijent - (d) *Put za selo među rascvalim kajsijama* koji čini vezu između ovog i sledećeg đinga.

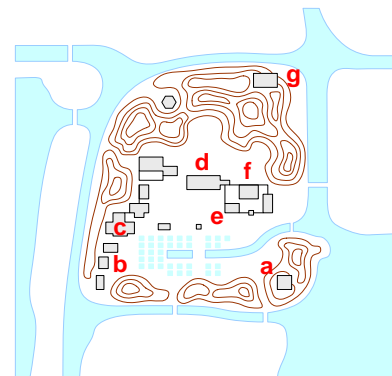
◀▶ Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi
jingtu yong / 1744 /

(8)

◀▶ Orijentacioni plan

Ceo predeo veoma podseća na sličnu kompoziciju koja se i danas može videti na zapadnoj obali Bejhaja. Međutim, pravi izvor je Juejang kula na Dongting jezeru⁶⁸. Dva potoka koja čine okvir *Sjaja neba gore i dole* predstavljaju reke Sjao i Sjang koje se ulivaju u Dongting. Pejzaž jezera pod obroncima Đjuji planine, sa dve reke i dugim Đinšan ostrvom je veoma čest motiv Sung poezije i slikarstva. Mnoga dela iz ovog perioda nose naslov *Osam predela Sjang i Sjao* (瀟湘八景). *Sjaj neba gore i dole* zasniva se na tradicionalnoj predstavi dva od ovih pejzaža – *Nebo i vode, sneg u suton* (江天暮雪) i *Dongting jezero, jesenji mesec* (洞庭秋月).⁶⁹ Samo ime predela preuzeto je iz Fan Džongjenove pesme: *Sjaj neba gore i dole, sve zeleno u beskraj*.⁷⁰

(9) **Kajsijinog behara prolećni konak** (xinghua chunguan, 杏花春馆) je najveće od devet ostrva. Sve četiri obale su zaklonjene vrtnim planinama koje okružuju široko ravno polje u sredini. Najviše uzvišenje koje je nekada krilo brojne pećine nosi jedan mali paviljon na vrhu i senicu u severozapadnom podnožju. Ceo predeo je ilustracija čuvene Du Muove pesme *Dan kada se posećuju umrli : Mogu li da pitam, ima li koja kuća ovde da prodaje vino? Dečak što tuda goveda tera pokaza prstom na selo među kajsijama u cvetu*.⁷¹ Ovo selo predstavljeno je zdanjima rasutim uz severnu i zapadnu ivicu pirinčanog polja.

◀▶ Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi
jingtu yong / 1744 /

(9)

◀▶ Orijentacioni plan

⁶⁸ Dongting jezero (洞庭湖) se nalazi u severozapadnom delu Hunan provincije.

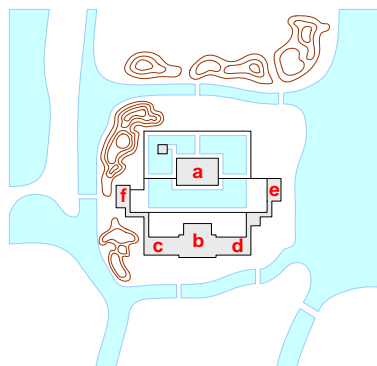
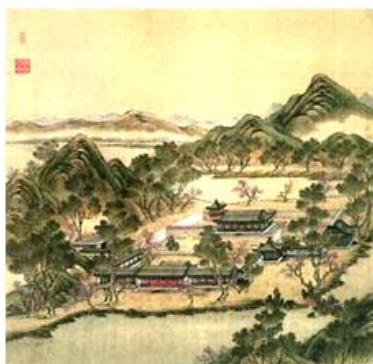
⁶⁹ Postoji nekoliko tradicionalnih nabrajanja osam *sjansjao* predela. Ovde su korišćena imena onako kako se navode u Šen Kuoovim (*Šen Kuo* / 沈括, 1031-1095) *Zapisima fontane snova* (*mengxi bitan* / 夢溪筆談, oko 1088. god.)

⁷⁰ Fan zhongyan (989-1052), yueyanglou ji / 范仲淹, 岳阳楼记 : Shang xia tian guang, yi bi wan qing / 上下天光, 一碧万顷.

⁷¹ Du Mu (杜牧, 803-852) : jiewen jiuja hechu you, mutong yao zhi xing hua cun / 借问酒家何处有? 牧童遥指杏花村.

- a *Bistre vode klanca i doline* (jian he yu qing, 涧壑余清)
- b *Selo kajsijinog behara* (xinghua cun, 杏花村)
- c *Galerija prolećne kiše* (chun yu xuan, 春雨轩)
- d *Mala zelena dvorana* (cuiwei tang, 翠微堂)
- e *Stešnjeni studio* (yi zhai, 抑斋)
- f *Dvorana vodenog ogledala* (jingshui tang, 镜水堂)
- g *Kameni paravan se ogleda u jezeru* (ping yan pan jing, 屏岩泮镜)

(10) **Otvoren i iskren** (tantan dangdang, 坦坦荡荡). Izraz *tan-tan* u značenju *otvorenost* pozajmljen je iz *Knjige promene* dok izraz *dang-dang* koji se različito tumači kao *slobodno, iskreno, nepatvoreno, odista veličanstveno* ...uzet je iz *Knjige davnih dokumenata* (Shangshu, 尚书). Kao da se želi reći da je ovaj neobično oblikovani prostor, sasvim jasno i iskreno, samo ono što vidimo. A vidimo jedan ogromni, pravilni pravougaoni bazen u čijem se centru, kao da pluta, izdiže dvorana na *Vetrovitoj terasi pod sjajnim mesecom i nebom bez oblaka* (guangfeng jiyue, 光风霁月). Pa ipak, ovde se radi o jednom začuđujuće modernom svođenju složene slike nepravilnih oblika na igru geometrijskih površina vode i kamena. Predeo zvan *Otvoren i iskren* je interpretacija kombinacije čak dva čuvena predela Hangdžoa: *Tri mesečeva lika u jezeru* (santan yinyue, 三潭印月) i *Ribica poskakuje u izvoru od žada* (yu quan yu yue, 玉泉鱼跃). I sva zdanja u ovom delu vrta su *iskrene* interpretacije niza istoimenih čuvenih mesta i objekata.

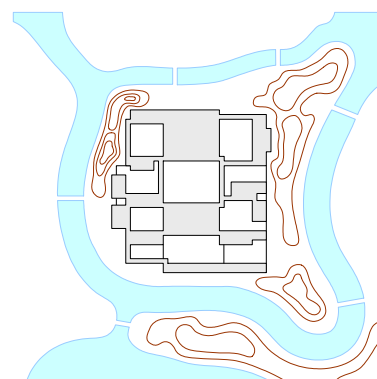

◀▶ *Tangdai i Shenyuan: Yuanmingyuan sishi jingtu yong / 1744 /*

(10)

◀▶ *Orijentacioni plan*

- a *Sjajni mesec i nebo bez oblaka nad vetrovitom terasom* (guang feng ji yue, 光风霁月)
- b *Dvorana jednostavnog srca* (su xin tang, 素心堂)
- c *Dvorana smirenog nedra* (dan huai tang, 澹怀堂)
- d *Vrt od pola mua* (banmu yuan, 半亩园)
- e. *Senica spoznaje ribe* (zhiyu, 知鱼亭)
- f *Studio dvostruke lepote* (shuangjia zhai, 双佳斋)

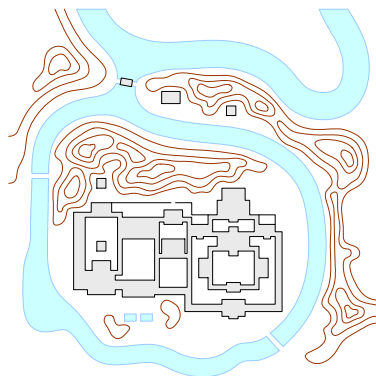
◀▶ *Tangdai i Shenyuan: Yuanmingyuan sishi jingtu yong / 1744 /*

(11)

◀▶ *Orijentacioni plan*

(11) **Mesto prošlosti i sadašnjosti** (rugu hanjin, 茹古涵今) Ovaj predeo leži na zapadnoj strani Zadnjeg jezera severno od predela *Konaka besmrtnika večitog proleća* i smatra se prvim od devet ostrvaca. Motiv srećemo u pesmi pesnika Tang dinastije Huang Fušea (Huangfu Shi, 皇甫湜, 777 - 830). Ovakav naziv obično upućuje na mesta na kojima se čuvaju zbirke antikvarnih i drugih retkih predmeta no, sudeći po hronikama tog vremena, izgleda da je ovaj prenatrpani kompleks zgrada bio posvećen okupljanju članova carskog klana. Tu su priređivane brojne zabave i proslave.

(12) **Konak besmrtnika dugog proleća** (changchun xianguan, 长春仙馆) se naslanja na palatni korpus *Mira nad devet ostrva* sa kojim je povezan mostom i predstavlja produžetak unutrašnje palate. Formiran je kao splet dvorana i studija raspoređenih u pravougaoni blok i unakrsno povezanih galerijama i koridorima. Čjenlong je dugo živeo u glavnoj dvorani, veoma velikom zdanju od pet raspona. Opisujući konak on se poziva na Du Fuove reči: *Današnji ljudi me ne ispunjavaju, moja duša stremi ka onima iz prošlosti*.

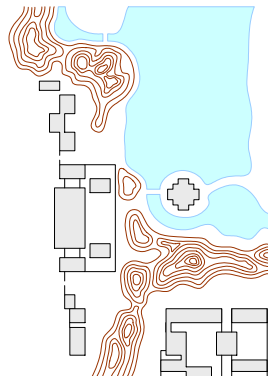
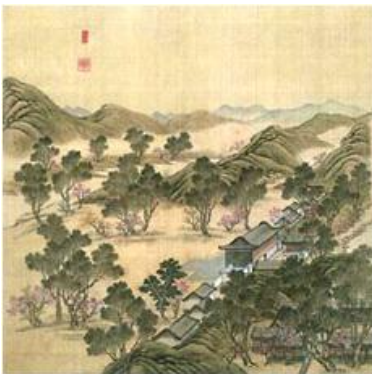

◀▶ Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi
jingtu yong / 1744 /

(12)

◀▶ Orijentacioni plan

(13) **Visoka brda i duge vode** (shangao shuichang, 山高水长), izraz koji vodi poreklo iz poezije Liu Jisia i Fan Džongjena⁷² često je korišćen u govoru učenih ljudi da naglasi nečije besmrtno delo. Ovaj *ding* leži u jugozapadnom delu vrta, zapadno od devet ostrva. Pre Čjenlongovog doba zvao se *Zapadni vrt* (xi yuan, 西园). Arhitekturu ovog dela vrta čini neobično jednostavan, linijski niz objekata. Glavno, dvospratno zdanje tipa *lou*, širine 9 raspona dominira nad nepregledno dugim i širokim poljem sa jedne strane, a sa druge nad lepo zakrivljenim rukavcem obližnjeg jezera. Zatim slede paviljoni *Čisti zvuk planina i voda* (shanshui qingyin, 山水清音) i *Na sve četiri strane spokoj i mir* (sifang ningjing, 四方宁静). Poput bedema ovaj dugi niz zgrada zaklanjao je plato širok 200 i dug 500 metara na kojem je vežbala dvorska garda.

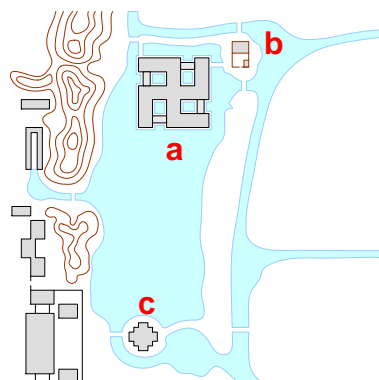
◀▶ Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi
jingtu yong / 1744 /

(13)

◀▶ Orijentacioni plan

⁷² Fan Zhongyan, 范仲淹 (989-1052) → *yan xiansheng ci tang ji*, 严先生祠堂记.
Liu Yuxi, 刘禹锡 (772 - 842)

(14) **Mir svuda na svetu** (wanfang anhe, 万方安和) je vrtni predeo koji se proteže u pravcu sever-jug duž 250 metara dugog jezera okruženog niskim brdima. Uz severnu i istočnu obalu dva, mostom spojena, široka nasipa razdvajaju površinu vode na jezero i uzan obodni kanal. Na južnom kraju jezera formirano je ostrvo sa neobično velikom (c) *Kulom književne slave* (wenchang ge, 文昌阁) na njemu. Ono je prevlakom spojeno sa nasipom i mostom sa delom zapadne obale gde se među stenama krije *Kula visokih brda i duge vode*. Tako je ovaj predeo na indirektan, vešt i zanimljiv način povezan sa prethodnim. U severnom delu jezera sred vodene površine izgrađen je objekat na platformi u obliku svastike čiji, kratkim pasarelama spojeni kraci zatvaraju unutar objekta četiri kvadratna bazena. Tako je svaka od 33 prostorije ovog velikog zdanja praktično okružena vodom.

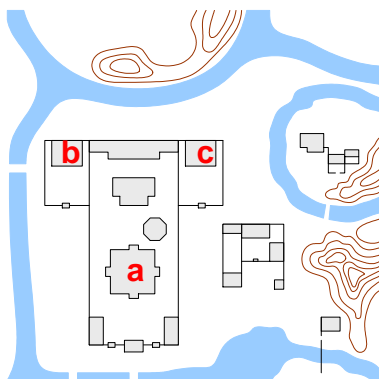
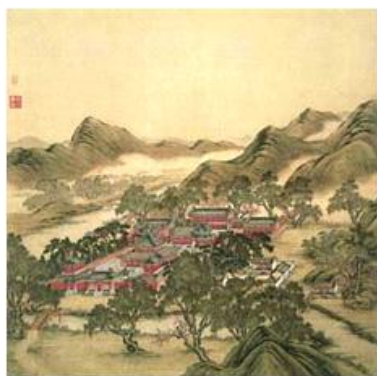

◀ Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi
jingtu yong / 1744 /

(14)

▶ Orijentacioni plan

(a) *Sobe mira nad celim svetom* (wanfang anhe, 万方安和) izgrađene su 1727. godine u znak dobre vladavine dinastije Čing i obeležene natpisom *Uzvišeni mir nad Podnebeskom* (tianxia taiping, 天下太平). Povodom prolećnih svetkovina Zmajevih barki (Duanwu jie) carevi su ovde obavljali prigodne rituale a carice su organizovale tradicionalni banket⁷³. Ovo je bilo omiljeno mesto cara Jongdženga koje je zvao *Palata deset hiljada stvari* (wanzi dian, 万字殿) aludirajući na upisan ravnokraki krst u njenoj osnovi što je u kineskom pismu znak za broj deset. Severoistočni krak ovog zdanja je mostom povezan sa proširenjem u nasipu na kojem se nalazilo (b) *Dvorište mira* (pingan yuan, 平安院).

◀ Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi
jingtu yong / 1744 /

(15)

▶ Orijentacioni plan

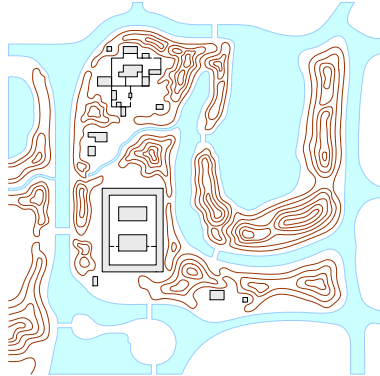
(15) **Živeti među oblacima pod mesečinom** (yuedi yunju, 月地云居) je predeo nazvan prema stihovima pesnika Tang perioda Niu Sengžua⁷⁴. Ovde je upriličena slika budističkog hrama na kraju naselja. Kao i svaki hram ovaj kanonski organizovan prostor nije sam po sebi predmet vrtnog oblikovanja već učestvuje u komponovanju drugih prostora u vrtu kao daleki

⁷³ O prazniku *Duple petice* - petog dana petog meseca (po lunarnom kalendaru) prinošene su žrtve za dobro zdravlje bližnjih. Carevi su prinosili žrtve i za zdravlje naroda i to se smatralo veoma važnim događajem.

⁷⁴ → Niu Sengru, *Zhouqin xingji*, 牛僧孺, 周秦行纪.

prizor. Zidove nadvisuje veoma lep krov centralnog zdanja (a) *Život u oblaku pod mesečinom* (yuedi yunju, 月地云居) sa dve bočne dvorane na severu (b) *Rascvetalo cveće poklon Budi* (kaihua xianfo, 开花献佛) i (c) *Dvorana budističkog učenja i talenta* (jieding hui, 戒定慧).

(16) **Prolećna lepota Vulinga** (wuling chunse, 武陵春色) je prostor oblikovan u skladu sa duhom Tao Juenmingovih *Zapisa o Izvoru breskvinog cveta* (Taohua yuan ji, 桃花源纪, 421.g.), u kojima on piše o idealnom vrtu zvanom *Izvor Vulinga*. Junak ove priče se provukao kroz pukotinu u steni iz koje je izvirala reka. Sa druge strane zatekao je ljude koji su živeli u utopiji predivnog breskvinog vrta. Bili su to potomci nekih građana koji su se tu sklonili još u doba velikih nemira tokom Ćin perioda i od tada nisu imali kontakt sa ostatkom sveta.

◀▶ *Tangdai i Shenyuan: Yuanmingyuan sishi jingtu yong / 1744 /*

(16)

◀▶ *Orijentacioni plan*

Prvo ime ovog predela je bilo *Dok Breskvinog behara* (tao hua wu, 桃花坞). Ćjenlong je na početku svoje vladavine često svraćao ovde da na miru čita. U svom zreloom dobu preuredio je ambijent u sliku *Lepote proleća u Vulingu*. Ceo krajolik je zaodenuo stablima breskve a u jugoistočnom delu je formirana kompozicija od vrtnih stena sa procepom kroz koji se *ulazilo u drugi svet*.

(17) **Hram od žada za sunčanog dana** (ritian linyu, 日天琳宇) je tipična slika mirnog i zaštićenog svetog mesta, na severu zaklonjenog visokim tamnim planinama a na jugu otvorenog ka potoku i blistavom jezerskom prostranstvu. Formalna sakralna arhitektura na istoku, ka zapadu tone u slobodan, razuđen i ničim ograničen vrtni predeo.

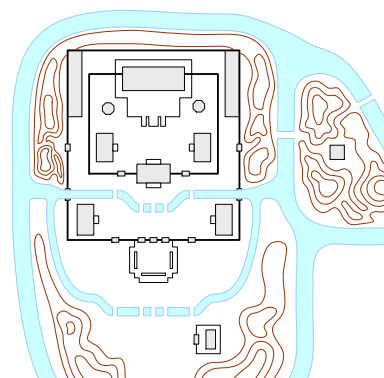
◀▶ *Tangdai i Shenyuan: Yuanmingyuan sishi jingtu yong / 1744 /*

(17)

◀▶ *Orijentacioni plan*

(18) **Beskrajna milost, večiti blagoslov** (hongci yonghu, 鸿慈永祐) je hram u kojem su Kangsi, Jongdženg i Ćjenlong prinosili žrtve svojim precima. Kako je kult predaka bio najvažniji kult u Kini a carska loza zadužena za dobrobit cele nacije, to ne čudi što je ovo najmonumentalniji kompleks objekata u Vrtu zaokruženog sjaja.

Sakriven na krajnjem severozapadu izdvojen je u jednu kosmološki dosledno formiranu celinu čiji tlocrt podseća na uobičajene f'ng švej dijagrame. Uokviren je vodom od koje je severna strana odvojena lancem vrtnih planina konfiguracije zmaja i tigra.

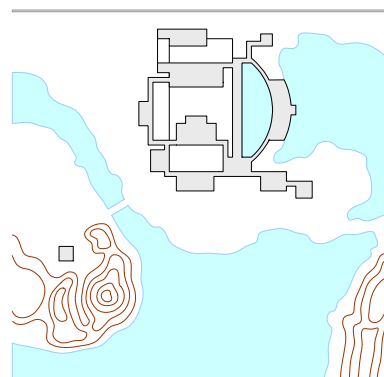
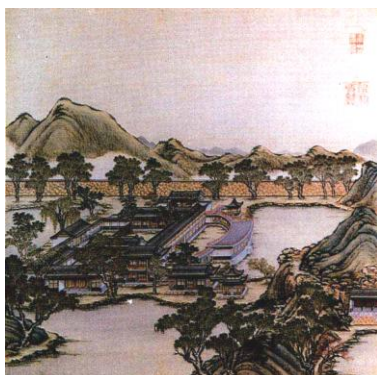
◀▶ *Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi
jingtu yong / 1744 /*

(18)

◀▶ *Orijentacioni plan*

U pozadini severni pristup je potpuno blokiran naslaganim kamenim blokovima naslonjenim na zidine koje opasavaju ceo vrt. Južna strana je otvorena prema polukružnim trakama vode sa tri i pet mostova, preko njih se dalje na jug izlazi u prostranu i plodnu ravnicu sve do hrama *Života među oblacima* koji tako čini predvorje hramu predaka.

(19) **Akademija velikih talenata** (huifang shuyuan, 汇芳书院) je zbornica/radionica (huifang), mesto za okupljanje učenih, umnih i talentovanih ljudi oko zajedničkih tema i zadataka. Povučena u severozapadni deo vrta akademija je okružena jezerima. Na zapadu se pogled pruža prema severnim brdima hrama predaka a na istoku se u nedogled prostiru prazna polja isprekidana potocima i retkim zabranima. Po osi sever-jug poređana su dva vodena paviljona (*xuan*) sa *Kulom prolećne sreće* (fuchun lou, 富春楼) u sredini. Sve je u krug povezano prostranim zatvorenim galerijama koje obezbeđuju veliki broj različitih radnih kutaka. Između galerija i dvorana ostala su tri prostrana atrijumska vrta. Na istoku, dva koridora, jedan iz severnog a drugi iz južnog ćoška, lučno zalaze u površinu jezera i povezuju dvostranu galeriju nad vodom. Tako je između njih zahvaćena vodena površina u obliku polu meseca. Ukupna površina prostorija u akademiji iznosi 4.592 kvadratna metra.

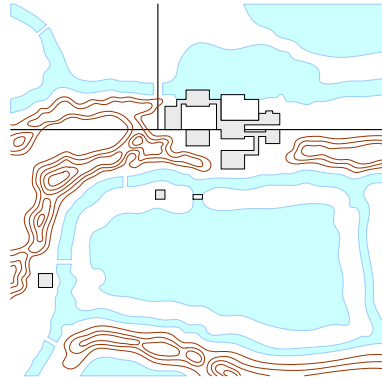

◀▶ *Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi
jingtu yong / 1744 /*

(19)

◀▶ *Orijentacioni plan*

(20) **Sa dolaskom oblaka više rada na polju** (duojia ruyun, 多稼如云) je vrtni predeo sa obe strane severnog baštenskog zida u kojem je upriličeno nekoliko tipičnih seoskih pejzaža sa farmama, poljima, šumarcima, voćnjacima i velikom barom pokrivenom cvetovima lotosa. Na susednom ostrvu postojala su prava pirinčana polja u kojima bi se po nekad i carevi pozabavili poljskim radovima. Ljubav prema zemlji, jednostavnom seoskom životu i osobito poštovanje prema seljaštvu je od davnina bila tema mnogih urbanih vrtova.

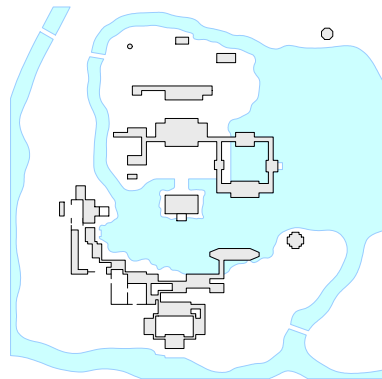

◀▶ *Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi
jingtu yong / 1744 /*

(20)

◀▶ *Orijentacioni plan*

(21) **Ljensijevo mesto zadovoljstva** (lianxi lechu, 濂溪乐处). Lijensi je nadimak Džou Dunjia, (Zhou Dunyi, 周敦颐, 1017–1073) jednog od najznačajnijih neokonfucijanskih filozofa i kosmologa Sung perioda čije se učenje dobrim delom odnosilo na metode ovladavanja sopstvenim *ćijem* kako bi se čovek usaglasio sa univerzumom. Ovaj predeo je po svojoj površini jedan od najvećih u Juenming vrtu, oko 75 *mu*. Okružen je vodom tako da je pravi primer *vrta u vrtu* i replika je jednog od mnogobrojnih predela sa Zapadnog jezera iz Hangdžoa. Čjenlong je ovde u koridoru Mirisnog snega (xiang xue lang) pisao pesme.

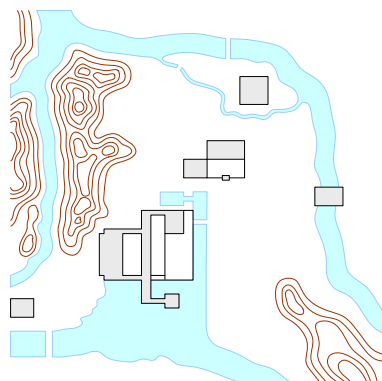

◀▶ *Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi
jingtu yong / 1744 /*

(21)

◀▶ *Orijentacioni plan*

(22) **Bistrina vode i šuštanje lišća** (shuimu mingse, 水木明瑟) je u grupi vrtnih predela koji se prostiru severno od Zadnjeg jezera. Podignut je kao interpretacija đinga *Mesto među vodenim bambusima* (shuizhu ju, 水竹居) koji se nalazi u Jangdžou. Ovaj predeo je jedan od prvo urađenih vodenih sistema u celom kompleksu.

◀▶ *Tangdai i Shenyuan:
Yuanmingyuan sishi
jingtu yong / 1744 /*

(22)

◀▶ *Orijentacioni plan*

(23) **Miris orhideje preko vode** (yingshui lan xiang, 映水兰香) je postavljen tako da su objekti u ovom predelu sakriveni među borovima i bambusima.

(24) **Običan život u miru i jednostavnosti** (danpo ningjing, 澹泊宁静)

(25) **Sedeći na kamenu uz potok** (zuoshi linliu, 坐石临流) je ime predela od nekih sedam hektara koji je vremenom postao gotovo potpuno zatrpan objektima najrazličitijih namena i vrsta. U severnom delu nalazi se *Budin grad* sa visokim zidinama, kapijom i šancem nalik na pravi utvrđeni grad. U njemu je, na površini od preko 10.000 m² smešten veliki broj objekata karakterističnih za budistički manastir. Centralno zdanje je trospratna *Kula mnogih blaga* (duobao ge). Ovde je bila smeštena izuzetno vredna kolekcija tibetanske i mongolske umetnosti.

U osi sa kapijom Budinog grada na jug teče uzan, 210 metara dug, kamenom popločan kanal čije su obe obale uokvirene pločnikom poput ulica u Sudžou. Tu je formiran urbani *ambijent trgovačke ulice* (*mai mai jie*) sa prodavnicama, radionicama i kafanama. On deli ceo predeo na istočnu i zapadnu stranu. Zapadni deo interpretira čuveni *Lang ting*. Prvobitna senica je bila sasvim mala i jednostavna. Čjenlong je podigao osmostranu senicu sa teškim, masivnim krovom i kamenim postamentima stubova. Između dva stuba je smeštena kamena ploča u koju je sa prednje strane urezan tekst Vang Sidžeovog predgovora *O okupljanju u senici orhideje* a sa zadnje strane ime ovog vrtnog predela u Čjenlongovoj kaligrafiji⁷⁵. *Dvorana pokrivena senom* (baopo cao tang) u jugozapadnom delu ovog predela je reinterpretacija vrtnog krajolika sa kolibom koji je poznat kao *Vrt šume lavova* u Čengduu. Istočno odatle predelom su dominirala dva kompleksa objekata: pozorište i budistički hram. Pozorište se sastojalo od dva objekta okružena dvospratnim koridorom. Trospratna *Kula čistog zvuka* (qingyun ge) je imala akustični bunar u podu prizemlja i služila je kao pozornica. Preko puta nje nalazio se dvospratni objekat čije je prizemlje činilo carevu a sprat caričinu ložu. Natpis nad ložama - *Vrt zajedničkog radovanja* - odavao je karakter celog prostora. Prinčevi i dvorski dostojanstvenici predstave su gledali stojeći duž ograde koridora. U dvorištu iza gledališta nalazile su se prostorije za odmor. *Dvorana večite svetlosti* (yongri tang) je ime budističkog hrama čiji objekti formiraju četiri dvorišta istočno od pozorišta.

(26) **Čarobni vidik sa zapadnog vrha** (xifeng xiu se, 西峰秀色) Na zapadnoj strani ovog krajolika nalazi se zdanje *ting* i ravna terasa koja je urađena za cara Jongdženga i za njegove konkubine. Severozapadnom stranom se pruža brdo i u njemu *Pećina tri besmrtnika* (san xian dong, 三仙洞) sa čije severne strane se uživa u pogledu na ribice. Ovaj krajolik se naziva i *Mala seoska koliba* po uzoru na kolibu sa Zapadnog jezera iz Hangdžoa.

(27) **Riba skače, orao leti** (yuyue yuan fei, 鱼跃鸢飞) Ime predela ukazuje na prirodni red stvari i odnosi se na izreku *da ribe plivaju a zmajevi lete*.

(28) **Planinsko selo daleko na severu** (Beiyuan shan cun, 北远山村) je predeo podignut 1774.godine istočno od najsevernijeg ulaza u vrt. Ovaj krajolik je u stvari selo tako urađeno da se iz svakog objekta pruža pogled na obradiva polja. Čjenlong je napisao pesmu posvećenu ovom predelu gde se priseća čuvenog Vang Veja i njegove seoske idile iz Tang dinastije.

(29) **Otvoren za javnost** (kuoran dagong, 廓然大公) je reinterpretacija Đičang vrta iz Vusija. Površina ovog vrta je 50.000 m² (160 x 320 m), a izgrađena površina je 2450 m². Ovaj predeo je nosio još jedno ime *Studio dvostrukog ždrala* (shuang he zhai, 双鹤斋).

⁷⁵ Ostaci ove stele nalaze se danas u Džungšan (Zhongshan) parku u Pekingu.

(30) **Glatko jezero na jesenjoj mesečini** (pinghu qiu ye, 平湖秋月) leži severozapadno od Fuhaj jezera. Ovo je interpretacija čuvenog predela sa Zapadnog jezera u Hangdžou. Predeo na Zapadnom jezeru sadrži tri objekta: *Kulu sa koje se iščekuje mesec* (wangyue lou, 望月楼), *Sedeći paviljon* (zuolou, 坐落) i *Senicu carske stele* (yi bei ting, 御碑亭). Predeo u Juenming vrtu sadrži *Mirno jezero na jesenjoj mesečini* (pinghu qiuyue, 平湖秋月), *Senicu sakrivenog leta* (xiayin ting, 夏隐亭), *Ostrvce cvetne orhideje* (huayu lan, 花屿兰) *Dupli vrh među oblacima* (shuangfeng taoyun, 双峰插云) te *Mesto uživanja u vodi i brdima* (shanshui le, 山水乐).

(31) **Studio četiri godišnja doba** (siyi shu wu, 四宜书屋) se nalazi severno od Fuhaj jezera. Dvorane i palate u ovom krajoliku uglavnom sadrže po 5 raspona. Podigao ga je Čjenlong posle putovanja na jug zemlje kao interpretaciju vrta Hajning anlan (haining anlan yuan 海宁安澜园) koji se nalazi u Hangdžou. Stoga se ovaj predeo češće naziva i *Vrt mirnih talasa* ili Anlan yuan (安澜园).

(32) **Čudesno lepa okolina ostrva Fanghu** (fanghu sheng jing, 方壶胜境). Fang hu (方壶) je ime jednog od tri ostrva besmrtnih koji su večita tema kineskih vrtova. Predeo je formiran 1740. godine na teritoriji iznad male izdvojene vodene površine severoistočno od glavnog Fuhaj jezera. Zdanja ovog predela najlepša su u celom vrtu. U prednjem delu kompleksa su tri velike senice koje su u obliku karaktera za planinu (shan, 山) i koje se nalaze usred jezera. U srednjem delu kompleksa nalazi se 9 kula *lou* i *ge* koje su sadržale preko 2000 budističkih portreta-figura i preko 30 budističkih pagoda. Ceo ovaj kompleks je idealno mesto za besmrtnike. Iz unutrašnjeg jezera ovog predela pruža se u daljini veliko Fuhaj jezero. Iz Fuhaj jezera se čamcima, kroz uski kanal, moglo ući u unutrašnje jezero. Na jezeru je izuzetna senica a ostala arhitektonska zdanja su simetrično raspoređena: napred i nazad su tri grupacije palata i dvorana koje su obložene caklinom *liuli* žute boje. U zapadnom delu ovog đinga nalazi se poseban krajolik - *Mesec se ogleda u tri ribnjaka* (san tan ying yue 三潭映月) koji je interpretacija čuvenog predela koji se nalazi na Zapadnom jezeru u Hangdžou. Danas se u sredini ribnjaka još uvek mogu videti osnove ove tri kamene pagode.

(33) **Predeo Otvorenog uma i prosvetljenja** (hanxu lanjian, 涵虚朗鉴) pokriva teritoriju od 1.2 hektara. Gledano iz daljine sa jezera panorama istočne obale izgleda kao niz usidrenih brodova. Duga, kamena terasa nosi *Senicu teških streha* na svom severnom delu i visoku dvoranu od 3 raspona (huixin buyuan) na južnom. Ova zdanja povezuje zadnjom njihovom stranom dugačak zid sa nizom rešetkastih otvora i mesečevom kapijom na sredini. Čjenlongov natpis *Lei feng xi zhao* otkriva da se radi o interpretaciji jedne od deset čuvenih slika Zapadnog jezera.

(34) **Primicanje divnoj kolibi** (jie xiu, 接秀山房) je vrtni predeo koji sa svojih 12 hektara površine čini polovinu istočne obale. Ovde je prvobitno 1731. godine uobličen *Samotni predeo; mesto za osmatranje riba koje skaču*. Veoma dug i dovoljno širok da primi par malih otvorenih paviljona, kamenom popločan mol ocrtavao je ivicu jezera belim. Ta tanka sjajna linija razdvajala je *poput žada zelene krošnje* drveća od njihovih *plavo-zelenih* senki na površini mirnog jezera. Šezdesetih godina osamnaestog veka ovu idiličnu sliku narušila je gradnja još tri velike dvorane od po 5 raspona; *Dvorana za posmatranje talasa*, *Budina dvorana* i *Soba za odmaranje*.

(35) **Mesto magične lepote** (bieyou dongtian, 别有洞天) skriveno među vrtnim planinama razvija svoje pejzaže na površini od oko 1.7 hektara. Dolazeći uskom stazom niz

istočni kanal ispod visokog mosta iznenada se otvara *ulaz u drugi svet*. Ispred *vodene kapije* visokih gradskih bedema koji zaklanjaju pogled ka zapadu, na obalama reke proteže se *Čisto i lepo selo* (xiu qingcun, 秀清村). Sred severne obale stoji dvorana od pet raspona po kojoj ovaj kraj nosi ime. Čjenlong je 1761. godine izgradio jedan manji paviljon i koridorom ga povezo sa glavnom dvoranom. Potom je sa druge strane simetrično podigao dugačak zid iza kojeg se krije dvorište sa *Studiom za uživanje u smeni godišnjih doba* (shi shang zhai, 时赏斋). U ovo dvorište je postavio *Komad plavičasto sivog oblaka* (qingyun pian, 青云片), odlomljeni deo ogromne Van Mingdžongove *tajhu* stene koja se nalazi u Letnjoj palati. Preko puta, u maloj uvali istočne obale je *Brod živih slika* (huo fangzhai, 活画舫). Ime je dobio po čuvenom setu slika *Osam besmrtnika* (baxian tu, 八仙图) izloženih na zidovima. Duž južne obale selo dočarava neobičan niz ateljea, studija i radnih soba: *Studio oslikane zore* (xie shu zhai, 写曙斋), *Studio obojen žad-zelena* (ranbi zhai, 染碧斋), *Radna soba za pisanje muzike* (xieqin shuwu, 写琴书屋) i *Galerija uzdizanja sopstvenog duha* (zi da xuan, 自达轩).

(36) **Mesto među odsjajima vode i zvucima čina** (jiajing mingqin, 夹镜鸣琴) sazdan je od slika dva predela Zapadnog jezera u Hangdžou. Most sa senicom na vrhu opasan je sa svoje južne strane uskom polukružnom prevlakom koja oponaša odsjaj duge iz Li Bajevog stiha: *Između dva odsjaja vode, nad krajevima mosta propada duga*. Iznad mosta uzdiže se brdašce koje je upriličeno prema čuvenoj Džang Ceduanovoj slici *Večernja zvona sa Nanping brda*. Iz *Dvorane dobrog odgoja* pruža se veličanstven pogled na More sreće kao što se iz hrama na Nanpingu vidi panorama Zapadnog jezera. Iz dvorane se razležu zvuci zvona tokom rituala prinošenja žrtava precima koji se ovde povremeno održavao. Careve ćerke su tu takođe proslavljale svoje rođendane.

(37) **Terasa od žada ostrva Peng** (pengdao yaotai, 蓬岛瑶台) je vrtni predeo od nekih 3.500 m² u kojem su upriličena mitska boravišta besmrtnika⁷⁶: Penglaj, Fangdžang i Jingdžou. Objekti na ova tri mala ostrva u Moru sreće izgrađeni su 1725. godine. Srednje, najveće ostrvo je velika, kvadratna platforma čijim obodom se nižu paviljoni ostavljajući u sredini prostrano dvorište. To je najintimnije boravište careva sa ličnom bibliotekom i prostorijama za čitanje, pisanje, slikanje i odmor. Po jedan uski dok nalazi se sa južne i severne strane. Južni pristup čini *Kula sred odsjaja* sa dva bočna krila i neobičnim čardakom na vrhu iz kojeg se, na sve četiri strane, pruža pogled na jezero. Duž istočne obale stoje dva prozračna otvorena paviljona sa krovnim *Terasama na kojima se neguje mir, ispraćaju duše i sledi univerzum*. Severnu stranu pokriva prostrana dvorana sa tri krova i dve bočne odaje gde *Uzvišena muzika predskazuje mir iz dana u dan*. Na istoku *Kula dubine nesputanog srca* nadvisuje susednu *Planinu besmrtnika ostrva Jing*. Na ovom ostrvcetu, među vrbama i neobičnim stenama nalazi se samo jedna šestostrana senica iz koje su o praznicima carevi posmatrali utrke čamaca⁷⁷ na jezeru. Mnoge Čjenlongove pesme napisane su na ovom mestu. Na *Polju od žada Severnog ostrva* nalaze se sobe evnuha iz careve pratnje i jedna mala *Kuća čaja*.

(38) **Kupanje tela i pročišćenje duha** (zaoshen yude, 澡身浴德)⁷⁸ je predeo koji leži jugozapadno od Fuhaj jezera. Sastoji se od dve celine, ukupne površine od oko 3 hektara, koje sa jezera izgledaju kao ostrva spojena prevlakom. Na severnoj strani dugačka dolina vijuga među vrtnim planinama da bi se na jugu otvorila prema obalama jezera i reka koje je

⁷⁶ Besmrtnici su u daoizmu sveti ljudi koji su posebnim darom, veštinom i postignućima stekli pravo da nakon smrti borave u vrtovima Kunlun planine ili ostrva blaženih u Istočnom moru.

⁷⁷ Trke čamaca se održavaju tokom *Duanvu* praznika sedmog dana sedmog meseca po lunarnom kalendaru.

⁷⁸ Njegovo drugo ime - *Ogledati se u čistoti sadržanoj u praznini* (han xu lang jian ili , 涵虚朗鉴) je izraz koji se odnosi na negovanje moralnih osobina.

okružuju. Tri grupacije objekata razmeštene su na znatnoj udaljenosti i pripadaju potpuno različitim ambijentima. Južni predeo orijentisan je prema Jezeru sreće. *Dvorana blistave praznine (xie)* leži na prostranoj terasi duboko isturenoj nad površinom vode. Njenu severnu stranu zaklanja visoko uzdignuta platforma sa *Sišan* planina-dvoranom koja nadvisuje tri ostrva besmrtnika i iz koje se može sagledati panorama istočne obale jezera. Dvorana blistave praznine je služila kao caričina intimna rezidencija kada car boravi na Ostrvu besmrtnika. Simetrično, sa druge strane prevlake stoji još jedan objekat izdignut na visokoj platformi. Ova dvorana izgleda kao velika stražara na gradskom bedemu do koje se sa obale dolazi postrance, strmim sledom brojnih stepenica. Prema kopnu ceo objekat je uronjen u vrtu planinu. Najseverniju ambijentalnu celinu formira niz od tri paviljona koji u pravcu istok-zapad zatvaraju centralnu dolinu. Njihovi se tremovi nastavljaju u dugačak, krivudav koridor duž obale jezera koji se završava lepom i prostranom senicom. Promena orijentacije tri glavne dvorane potiče odatle što su one prvobitno činile celinu, ne sa južnim, već sa severnim predelima (29) ove obale. U doba Jongdženga ovaj ambijent se zvao *Čitanje knjiga među vrbama*.

(39) **Zatalasano dvorište lotosova lahora** (quyuan fenghe, 曲院风荷) je predeo koji obuhvata površinu od oko 5 hektara od čega je 1450 m² pod objektima. Slika Zapadnog jezera u Hangžou je simbolično prikazana velikom, izduženom vodenom površinom, uokvirenom kanalima, tako da između, poput čuvenih nasipa, ostaju uske trake kopna. Ove prevlake zajedno sa mostom od devet lukova, koji deli jezero na dva dela, ocrtavaju na tlu vrta karakter *ri*, 日 - sunce. Pravougaona, kanalima okružena teritorija na severu ovog predela uokvirena je dugim nizom objekata i vrtih planina. Ovaj predeo izgledom i konfiguracijom objekata grupisanih oko ogromnog dvorišta, je skoro doslovna interpretacija đinga *Zatalasano dvorište lotosovog lahora* u Handžou.

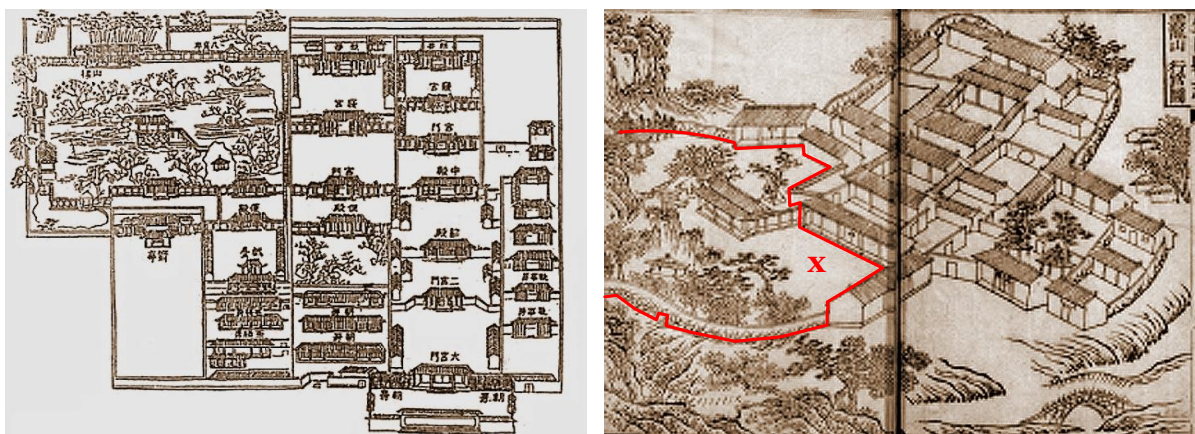
- a *Zatalasano dvorište lotosovog lahora* (quyuan fenghe, 曲院风荷)
- b *Čudesni krajolik reke Luo* (luo jia sheng jing, 洛伽胜景)
- c *Mesto za uživanje u pogledu na ribice* (yu jia le, 鱼家乐)
- d *Most od devet lukova* (jiu kong qiao, 九孔桥)
- e *Zlatna kornjača* (jin ao , 金鳌)
- f *Bela svilena traka u srcu duge* (yin lian chang hong, 饮练长虹)
- g *Suton na Suovoj prevlaci u proleće* (suti chun xiao, 苏提春晓)
- h *Divota na sve četiri strane* (si wei jia li, 四围佳丽)
- i *Grad miran i tih* (ning he zhen, 宁和镇)

(40) **Mesto skriveno duboko u pećini** (dong tian shen chu, 洞天深处) je predeo velikih kontrasta čiji se izgled često menjao tokom njegovog trajanja. Teritorija od oko 2.8 hektara podeljena je potokom na istočni – palatni deo formalne arhitekture, i zapadni - bajkoliki predeo čudesnog vrtog prostora. Istočni deo je tipičan set unutrašnjih dvorskih odaja u kojima su boravila deca i bliski carevi i caričini rođaci. Prvobitno se sastojao od 4 palatna dvorišta oko kojih su grupisane odaje rezidencije. Svaka ovako formirana celina je opasana zidom i izdvojena uskom ulicom sa monumentalnom (pailou) kapijom na njenom početku. Severozapadni *Konak skiptra* je bio mesto okupljanja, zabava i proslava namenjeno stanovnicima palate. Ovo zdanje je sa severne strane imalo sopstveni *vrt u vrtu*. Palatni blok je 1846. godine prezidan u dve odvojene celine sasvim drugačijeg karaktera. Zapadni deo ovog zaokruženog vrtog predela sastojao se od dva, potocima izdvojena ostrva. Na južnom ostrvu smešten je hram posvećen Konfuciju sa bibliotekom i dvoranama namenjenim obrazovanju dece. Zdanja na severnom ostrvu su činila ambijent *Pogodan za negovanje duha i tela*.

C. Imperijalni konaci xinggong 行宮

Počevši od prvog Ćin Š'uangovog carstva brojni kineski vladari preduzimali su duga putovanja po zemlji sa ciljem da stvore lični uvid u stanje države i kontakt sa prvacima važnih oblasti. Han Vudi (140-87 p.n.e) je doprineo da se ova putovanja institucionalizuju. Od Svej Janga i gradnje Velikog kanala carevi su mahom putovali vodenim putevima a za te potrebe građena je takozvana *Zmajska flota*. U Tang periodu carska putovanja su pretvorena u državni ceremonijal čiju okosnicu predstavljaju rituali obavljani u Konfucijevom hramu i na Tai planini. Nadalje su ova putovanja preduzimana sve ređe i uglavnom su se svodila na obaveze vladara kao poglavara državnog kulta. Carevi Ćing dinastije obnovili su običaj u punom sjaju. Kangsi i Ćjenlong su preduzeli čak po šest ovakvih *južnih tura*⁷⁹. Da bi ugostili carsku porodicu na proputovanju mnogi hramovi ali i bogati pojedinci su dograđivali ili gradili sasvim nove vrtove na svojim posedima. Dvor je takođe udoban smeštaj obezbeđivao gradnjom imperijalnih putnih konaka - *singung* (xinggong 行宮)⁸⁰. Ćjenlong je raspolagao sa 36 ovakvih poseda razmeštenih duž trase puta. Izgleda da je gradnja nekih od ovih konaka služila kao svojevrsno uvežbavanje veštine uređenja predela potrebno za podizanje velikih vrtnih palata *ligung* (ligong, 离宮) u koje se kompletan dvor selio leti i odakle su tada obavljani svi državni poslovi.

Veliki imperijalni konak (daxinggong, 大行宮) u Nandingu, kasnije poznat kao *Ćjenlongov Đjanging* (a) (qianlong jiangning, 乾隆江宁), građen je u vreme Kangsijevih putovanja i on je ovde boravio četiri puta. Ovaj posed je pod Kangsijevim patronatom uživao ugledni Cao klan. Tu se rodio i proveo najranije detinjstvo Cao Sječín (Cao Xueqin, 曹雪芹, 1715-1763)⁸¹, pisac čuvenog romana *San u crvenom paviljonu*. Nije isključeno da ideja o *Daguan* vrtu opisanom u ovom delu potiče iz piščevih sentimentalnih uspomena na vrt Velikog imperijalnog konaka.

Sl. 48 Carski konaci
(a) Ćjenlongov Đjangning (b) Konak u Sidžou (→Nanxun shengdian),

⁷⁹ Sva ova putovanja su pomno beležena rečima i slikom. → *Zapisi grandioznih putovanja na jug, Nanxun shengdian*, (120 poglavlja, *juan*) Xinxing Shuju, Taipei, 1979. i *Zapisi grandioznih putovanja na zapad, Jiaqing Di qiju zhu*, Guangxi Shifan University Press, Guilin, 2006.

⁸⁰ Imperijalni konaci nazivani su i *jiangong* u značenju skromne, umanjene palate.

⁸¹ Piščeva prabaka Gospa Sun (孫氏) je bila Kangsijeva *majka po mleku* a njegov deda Cao Jin (曹寅) *prinčerski sadrug u igri*.

Carski konaci građeni su na pažljivo odabranim mestima tako da pozajmljuju lepotu okolnih predela. Po strukturi to su minijaturne palate često sa sopstvenim unutrašnjim vrtovima u severnom delu. Većina konaka iz Čjenlongovog perioda imala je po jedan visoki objekat ili kulu iz koje se mogla razgledati okolina. Neki od njih, kao konak u Sidžou (b) (Xuzhou, 徐州) su spoljnim zidom zahvatali delove obronaka brda na koja su se naslanjali, integrišući tako prirodni predeo u palatu. Taj deo je vremenom izgradnjom objekata i kreiranjem novim ambijentalnih celina pretvaran u tipični vrtni predeo.

4.3.2 Građanski vrtovi

D. Privatni vrtovi

Danas, kada se govori o građanskim vrtovima, obično se misli na vrtove koje su podizali učeni ljudi, nosioci službenih titula i pripadnici ogromnog birokratskog aparata. Ti vrtovi su bili njihovo pribežište iz nesigurnog političkog života i izraz građanskog otpora krutim normama ponašanja koje je nametalo konfucijanstvo kao državna ideologija. Poza nezavisnog intelektualca, usrdno negovana od preseljenja dvora u Beidīng, sa padom Ming carstva je postala sinonim tihog otpora politici nekineske Čing dinastije. U to vreme vrt se razvijao kao konkretan izraz životne ideologije nove građanske klase koja je sve više otpadala od birokratskog aparata i polako se okretala ka preduzetništvu mladog kapitalizma. Sa promenom profila vlasnika vrtova menjaju se i ukus i ideologija graditelja koji se sve češće trude da raznim novotarijama i preterivanjima zadovolje potrebe novih bogataša. Fino izbalansirane pejzaže, razvijene na ideji o skladnom sadejstvu sa prirodom, zamenjuju veoma snažni, ekspresivni i nametljivi oblici veštačkog krajolika koji tu i tamo poprimaju i donekle groteskne oblike. Velika zdanja, nagomilana i raskošna, počinju da dominiraju vrtnim pejzažima. Arhetipske situacije i fine interpretacije prirodnog sklada zamenjuju stereotipi ili prostori nastali iz preterane želje za posebnosti. Li Liveng (Li Yu, 李漁, 1610–1680), čuveni dramski pisac, teoretičar i esejista žali se na stanje duha svojih savremenika:

Video sam visoke carske službenike i rođake njihove kako bacaju hiljade i desetine hiljada – gomile novca – na građenje vrta koje počinju kazujući: „Što se tiče pavoljona, kopirajte taj i takav, a pokrivena terasa nad jezerom neka isprati onu i onakvu do poslednjeg detalja.” Kada je kuća završena, njeni ponositi vlasnici se hvale da je svaki detalj, od vrata i prozora do zakrovljenih, vijugavih koridora i kula, kopija nekog čuvenog vrta bez i najmanjeg odstupanja - kakav prostakluk!

Raskoš i preteranost svake vrste su dve stvari koje najpre treba izbegavati u graditeljskom umeću. To je zato što ne samo obični ljudi, već i prinčevi i visoki dostojanstvenici - svi podjednako treba da neguju vrlinu u jednostavnosti i skromnosti, jer najvažnija stvar kod nečijeg doma nije raskoš već istančanost i ugladenost; ne ekstravagancija ukrasa već elegantna neobičnost. Ljudi pokazuju sjaj raskoši, ne zato što ga vole već zato što im nedostaju mašta i originalnost - sav taj sjaj pokazuju samo zato što su potpuno nesposobni da smisle nešto drugo.⁸²

⁸² cit. u Lin Yutang, The Importance of Living, On House and Interiors, London, 1938.

Do kraja osamnaestog veka vrt zapada u ozbiljnu dekadenciju i oni koje danas vidimo onako kako su izgledali krajem Ćing perioda su možda najinteresantiji ali svakako ne i najbolji primerci kineskog vrtnog umeća.

BEIJING

Gotovo svi građanski vrtovi u prestonici Ming perioda su tokom vladavine Ćing dinastije pretvoreni u palate prinčeva i drugog mandžurskog plemstva. Tokom vremena više puta su promenjeni i njihova konfiguracija i izgled tako da danas vrlo malo o njima možemo pouzdano reći. Neki su proširivani a drugi smanjivani te su od njihovih prvobitno zamišljenih pejzaža ostajali samo fragmenti. Neki vrtovi su potpuno nestali a na njihovom mestu podignuta su pompezna palatna zdanja. Pekinške građanske vrtove uglavnom poznajemo po opisima u obimnoj Ming književnosti. Lju Tong (Liu Tong, 刘侗, 1593-1636) i Ji Jidženg (Yu Yizheng, 于奕正, 1597-1636) su 1635. godine u Pekingu objavili *Beleške o predelima carske prestonice*⁸³ (Dijing jingwu lue, 帝京景物略). Stranice 6 svezaka ovog obimnog dela kriju mnoštvo podataka o kulturi vrta u tom razdoblju. Ne samo da su pobrojani mnogi vrtovi već je detaljno opisan i svakodnevni život u njima. Dragocene podatke o vrtnom umeću krajem Ming perioda ostavio je Vu Veije (Wu Weiye, 吴伟业, 1609-1671) u biografiji Džang Nanhenga (Zhang Nanheng, 张南恒, 1587-?). Nanheng, poznatiji kao Džang Lian (Zhang Lian, 张涟) je bio najznačajniji i najoriginalniji kreator vrtova Đjangnan regije. Nažalost, ni jedan od privatnih vrtova koje je on izgradio nije sačuvan do naših dana. Nakon uspostavljanja Ćing dinastije Džang Lijan se sa sinovima preselio u Peking gde su zajedno radili na vrtovima mnogih uglednih građana prestonice. Džang Žen, najuspešniji od njegovih sinova je za Ćing dvor kreirao Jingtai na Nanhaj jezeru (→ *Vrtovi Carskog grada*), Đingming vrt na Brdima izvora od žada i čuveni Čangčun vrt (→ *Tri planine, pet vrtova*). Džangovi, poznati u istoriji vrta kao *Gospodari planina* (Shanzi Zhang, 山子张) odgovorni su za mnoge promene koje su nastale krajem Ming perioda u načinu građenja i izgledu vrtova. Objekti u vrtu su postali jednostavniji i otvoreniji, okruženi i delimično zaklonjeni gustim zelenilom i vrtnim stenama svedenog, skulptoralnog karaktera.

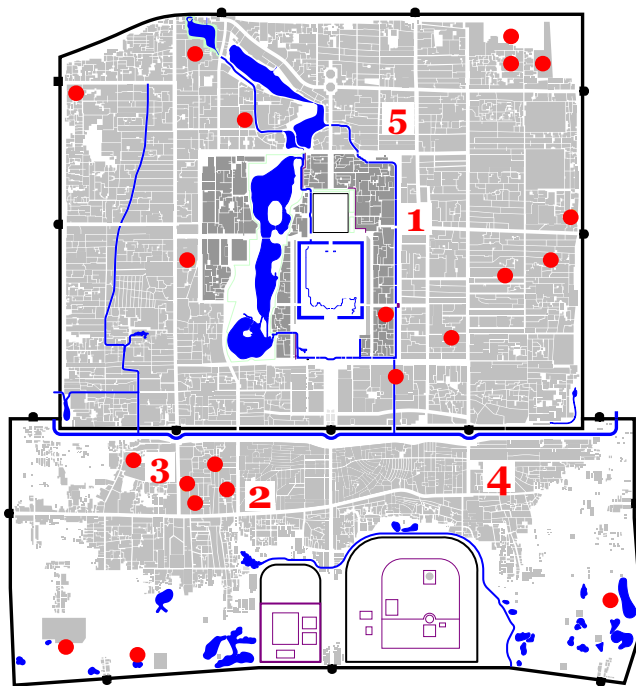
Kasniji kreatori, od sredine Ćing perioda stalno su se kolebali između nasledene jednostavnosti i želje za monumentalnošću i raskoši. To se jasno može sagledati iz opisa građanskih vrtova u službenoj hronici *Zapisi o prestonici u doba Guansija* (guangxi shunti na fuzhi, 光绪顺天府志) i Si K'ovoj (Xu Ke, 徐珂, 1869-1928) zbirci gradskih priča i anegdota pod naslovom *Ćing bajlej čao* (qing bailei chao, 清稗类钞)⁸⁴. Građanski vrtovi koji su se odlikovali klasičnom lepotom i elegancijom uglavnom su bili u posedu kineskih (Han) intelektualaca koji su živeli na teritoriji Spoljašnjeg grada.

Prostornim razdvajanjem stanovništva na mandžursko koje boravi u Unutarnjem gradu i ostalo u Spoljašnjem, došlo je do povećane gustine naseljenosti u prestonici, naročito tamo gde su živeli Hanovci. Ideje tradicionalno izražene u izrekama *Svet u čajniku* (*hu zhong tiandi*, 壶中天地) i *Sumeru u zrnu slačice* (*jiezi na xumi*, 芥子纳须弥) postaju glavni motiv vrtnog umeća. Po ugledu na **Vrt zrnca slačice** (*Jiezi yuan*, 芥子园, → *Vrtovi Nandinga*) razvilo se posebno umeće oblikovanja vrta u skućenim urbanim prostorima. Ovi vrtovi zauzimali su sasvim male teritorije u obimu jednog ili dva četvorokućja čije bi granice bile sakrivene vijugavim koridorima, rastinjem i vrtnim planinama naslonjenim uz spoljne zidove. Vodene površine simbolično su predstavljane malim bazenima i suvim kamenim kompozicijama koje imitiraju tok potoka. Sredinom Ćing perioda ovakva prostorna rešenja

⁸³ → 古典文学出版社, Gudian wenxue chubanshe, Shanghai, 1957.

⁸⁴ → 清稗类钞, *Xu Ke bian zuan*, Shang wu yin shu guan, Shanghai, 1917. i Zhonghua shu ju, Beijing, 1984.

postala su toliko popularna da su se primenjivala čak i u carskim rezidencijama Palatnog grada. U prostranim vrtovima predgrađa izdvajane su zasebne male površine na kojima se eksperimentisalo sa svodenjem elemenata vrta na simboličke forme.

Sl. 49 Mapa čuvenih građanskih vrtova u Beidingu

Vrt od pola mua – Banmu [1] (banmu yuan, 半亩园) nalazio se uz istočne zidove Carskog grada, u blizini današnjeg Huangmi hutonga (黄米胡同). Tokom svog prvog boravka u Pekingu (1657) Li Ji, jedan od najpoznatijih graditelja tog doba, podigao je vrtnje planine po kojima je *Banmu* postao čuven. Žučkaste stene su donešene sa Jongning planina u blizini Zapadnih carskih grobnica. Gu Đjaohou (Gu Jiaohou, 贾胶侯), visoki službenik Ministarstva građevina je 1680. godine utrošio značajna sredstva na ulepšavanje *Vrta od pola mua*. Mandžurski barjaktar i dvorski dostojanstvenik Linćing (Linqing, 麟庆, 1791-1864) je punih 30 godina nastojao da kupi ovaj mali ali izuzetni vrt. Kada je napokon 1840. godine uspeo u svojim namerama, započeo je obimne radove koje je detaljno opisao u autobiografiji⁸⁵. Pažnja posvećena detaljima u prostornoj organizaciji, opremanju i dekorisanju ovog vrta postaje uzor drugima.

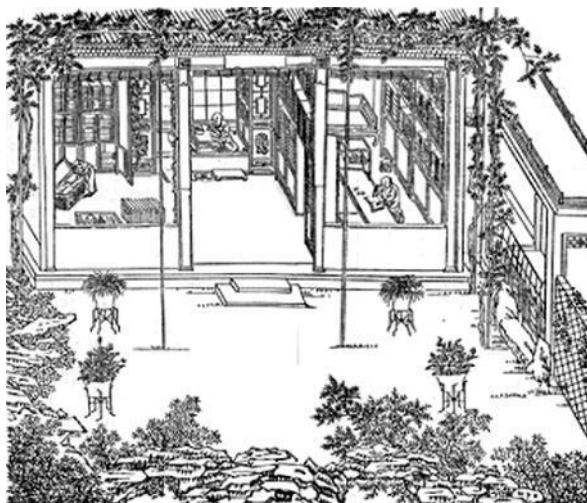
Po svojoj raskošnoj ljupkosti ostvarenoj na malom prostoru poznat je i vrt pesnika Džua Jicuna (Zhu Yicun, 朱彝尊, 1629-1709) čiji je nadimak bio Džu džu ča (Bambusovo brdašce - 朱竹垞). Njegov dom u Hajsjang hutongu kraj Sjenvu kapije zvao se *Senica knjige okrenute suncu* (pushu ting, 曝书亭) po vrtu koji se sastojao samo od jedne senice, brdašca i bazena pokrivenog lotosom.

Brojni, često satirični detalji vezani za kulturu vrta mogu se naći u Đi Sjaolanovim⁸⁶ (Ji Xiaolan, 纪晓岚, 1724 – 1805) *Zapisima o slamom pokrivenoj dvorani za fina čitanja* (Yuewei caotang 阅微草堂笔记) koju je publikovao 1800. godine. Đi Sjaolan je bio jedan od onih brilijantnih intelektualaca ove epohe koji su već u ranoj mladosti stekli najvišu, *đinš'*

⁸⁵ U autobiografskom delu *Tragovi u snegu* (Hongxue yin yuan tu ji, 鸿雪因缘图记) Lin Ćing je opisao 240 događaja od kojih je veliki broj praćen ilustracijama.

⁸⁶ Njegovo pravo ime je Đi Jin (Ji Yun, 纪昀) ali je poznatiji kao Đi Sjaolan.

titulu. Čjenlong ga je postavio za glavnog kompilatora i urednika najveće kolekcije knjiga - *Kompletne biblioteke četiri blaga* (Sikuquan shu, 四库全书).

Sl. 50 Lin'cingova biblioteka Langhuan
ilustracija u *Hongxue yin yuan tu ji*.

Slamom pokrivena dvorana za fina čitanja [2] (Yuewei caotang, 阅微草堂) je ime rezidencije u kojoj je Đi Sjaolan živeo u dva navrata - u ranoj mladosti i u poznim godinama života - ukupno 30 godina. Prvi njen vlasnik bio je general Jue Džunći (Yue Zhongqi, 1686-1754). Zahvaljujući visokom društvenom položaju njenih vlasnika ova rezidencija je bila jedna od onih građanskih rezidencija koje su se mogle meriti sa prinčevskim. Uprkos tome vrt je bio veoma mali, jedva malo veći od prosečnog kućnog atrijuma. Tridesetih godina prošlog veka u ovom vrtu podignuta je pozornica koju je koristilo *Društvo za podučavanje i izvođenje dela pekinške opere*. Tu se okupljala glumačka elita, poznati umetnici kao što su Ji Šujen i Mei Lanfang. Ostaci rezidencije danas obuhvataju svega 600 kvadratnih metara - nekoliko objekata i mali dvorišni vrt pretvoren u cvetne leje.

Tokom Čing perioda veliki broj građanskih vrtova bio je skoncentrisan po kvartovima u neposrednoj blizini Sjenvu kapije (Xuanwu men, 宣武门). Tu se i danas nalazi uličica zvana Hutong Sunovog vrta (sungong yuan hutong, 孙公园胡同) po domu pesnika Suna Čengcea (Sun Chengze, 孙承泽, 1592-1676). Vrtovi pesnika Džua Jincuna, Vanga Jijanga (Wang Yuyang, 王渔洋, 1634-1711) - pasioniranog ljubitelja knjiga i Vu Mejcuna (Wu Meicun, 吴梅村, 1609-1672) takođe su se nalazili u ovoj oblasti. Vrtne planine u Vuovom vrtu vešto je napravio Džang Nanheng tako da je ova mala, zelena oaza u njegovom domu izgledala kao predeo po kojem se beskonačno moglo lutati. Svi ti vrtovi danas ne postoje i pamte se po pisanju njihovih savremenika, slikama i živom sećanju koje se prenosilo sa kolena na koleno.

Vrt Zadovoljstva - Ji [3] (yi yuan, 怡园), od kojeg nisu sačuvani ni tragovi, poznajemo samo po prikazu na Điao Bingdženovoj slici nazvanoj *Mapa⁸⁷ Ji vrta* (yiyuan tu, 怡园图). Điao Bingdžen (Jiao Bingzhen, 焦秉贞, 1689-1726) je bio dvorski slikar i astronom koji je pod uticajem Evropljana, jezuita u službi Čing careva, izuzetno precizno u svojim slikama prikazivao arhitektonske tvorevine tog doba. Zahvaljujući njegovim i slikama niza drugih

⁸⁷ Reč *mapa* (tu, 图) u kineskom jeziku znači *crtež predela* i zbirno označava sve metode grafičkog prikazivanja prostora. U ovom slučaju radi se o tradicijskoj vrsti *kamene šume* čini vrtni predeo oblikovan po uzoru na tri istoimena područja veoma neobičnih krečnjačkih formacija u Jinanu, oko 120 kilometara istočno od Kunminga. *Velika, Mala i Naigu kamena šuma* (乃古石林)⁸⁷ kriju Dugo (长湖) i Mesečevo jezero (月湖), Veliki prepleteni vodopad (大叠水) i pećine Blagonaklonog oblaka (芝云洞) i Neobičnog vrha (奇峰洞). Ovakvi prirodni krajolici koji su nastali raspadanjem stena su na bezbroj načina interpretirani u mnogim klasičnim i modernim vrtovima. onalnom aksonometrijskom prikazu koji je donekle modifikovan u skladu sa tadašnjim saznanjima o perspektivi.

sledbenika novonastalog manira danas je moguće prilično pouzdano rekonstruisati mnoge, davno nestale vrtove.

U blizini Jou-an kapije (右安门), na krajnjem jugu grada nalazilo se nekoliko starih vrtova razvijenih na posedima iz Juan perioda. Jedan od takvih bio je svojevremeno u posedu čuvenog političara i kaligrafa Vang Jouduna (Wang Youdun, 汪由敦, 1692- 1758) čija je dela strastveno kolekcionirao i sam Čjenlong. U neposrednoj blizini gradskih zidina nalazila se i vila poznata pod imenom **Dvorana deset hiljada vrba– Vanlju tang** [4] (wan liu tang 万柳堂) koja je nestala već tokom gradnje Ming prestonice. Vrt koji danas pamtimo pod ovim imenom je zapravo podignut tek početkom Čing dinastije na sasvim drugom kraju Unutarnjeg grada. U blizini Čongven kapije (Chongwen men, 崇文门), početkom Ming perioda postojao je *Hram ubranog cveta* (nianhua si, 拈花寺) koji je 1581. godine preuređen i nazvan *Hram hiljadu buda* (qianfo si, 千佛寺). Po dolasku na vlast, Feng Pu (Feng Pu, 冯溥), ministar mandžurske vlade cara Šundžea je prisvojio hram i pretvorio ga u svoju rezidenciju koju je nazvao *Dvorana deset hiljada vrba*. Puov vrt je obuhvatao teritoriju od preko 100 mua. Malo ali lepo razučeno jezero uokvireno je stablima vrba čije su se krošnje povijale nad površinom vode. Kada je Kangsi došao na vlast preuzeo je ovaj posed, preuredio ga i dao ga njegovom omiljenom kancelaru. U njemu je podignuta *Kula velike naklonosti* (dabei ge, 大悲阁) u kojoj su se okupljali mnogi učeni ljudi tog doba.

Krajem 18. i tokom 19. veka uređene su mnoge površine u kvartovima jugoistočno od Kule zvonare prema severnom zidu Carskog grada. Tu su nicali mnoge vladine institucije, hramovi rezidencije najuticajnijih građana. U Mao'er hutongu nalazile su se zgrade vojnih upravitelja (tidu, 提督), devojачka rezidencija carice Vanžong i niz drugih luksuznih poseda sa svojim vrtovima. Najbolje sačuvan vrt u Pekingu je **Najdraži vrt - K'juan** [5] (Keyuan, 可園) koji je sredinom 19. veka izgradio Ven Ji (Wen Yu). Njegova rezidencija je obuhvatala veliki broj objekata formiranih oko pet dvorišta i veliki, veoma raskošno uređen vrt. Ovaj vrt je dobrim delom sačuvan ali nije dostupan široj publici jer se nalazi unutar ograđenog kompleksa zgrada Ministarstva spoljnih poslova.

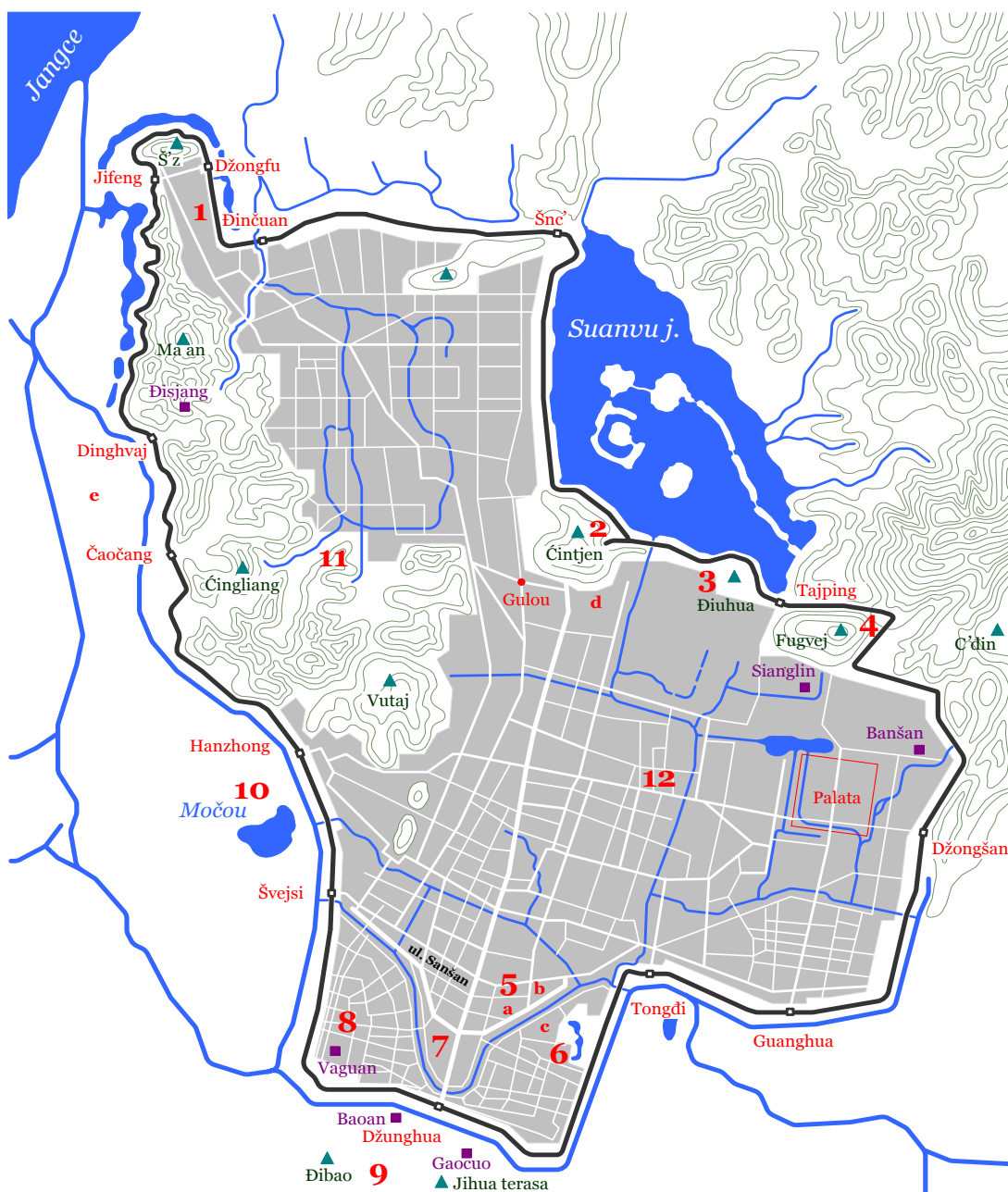

Detalje mnogih vrtova danas znamo isključivo po prikazima u brojnim likovnim delima. Osnovnu tehniku interpretiranja arhitekture u tradicionalnom slikarstvu, poznatu kao *crtanje lenjirom* (jiehua, 界画), pominje još Gu Kajdž' (Gu Kaizhi, 顾恺之, 344-406) u svom delu *O slikarstvu* (畫論). Ovakve slike bile su veoma popularne u Juan periodu. Pod uticajem evropskog slikarstva na Čing dvoru izrađen je veliki broj, veoma detaljnih i preciznih prikaza arhitekture tog doba.

Sl. 51 Predeli sa slika
Diao Bingdžen (Jiao Bingzhen, 焦秉贞, 1689-1726), album slika, National Palace Museum, Taipei.

NANĐING

U prvih skoro 150 godina Ming perioda u Nandingu je podignut veoma mali broj građanskih vrtova o čemu svedoči Gu Ćijuan (Gu Qiyuan, 顧起元, 1565-1628) u *Naklapanjima jednog gosta* (Kezuo zhuiyu, 客座贅語)⁸⁸. Još tokom gradnje prestonice doneti su propisi kojima je ograničena veličina neizgrađenog prostora u gradskim stanovima i zabranjeno je kopanje bazena *da se ne narušava či zemlje*. Starim vrtovima i nekolicinom novih uglavnom su raspolagali pripadnici aristokratije. Imućni građani podizali su vrtove van gradskog zemljišta ili su učestvovali u preuređivanju pojedinih prirodnih ambijenata unutar Spoljašnjeg grada u neku vrstu javnog vrta. Privatni vrtovi građani su tek negde posle 1500-te godine.

Sl. 52 Mapa vrtova Nandinga

⁸⁸ → Gengsi bian , *Kezuo zhuiyu* / 庚巳編, 客座贅語 (reprint izdanja iz 1618. godine), Zhonghua shuju , Beijing, 1987.

Nekoliko velikih vrtova nalazilo se u oblasti južno od *Planine lava* (shizi shan, 狮子山). **Vrt carskog velikana** (Changqing yuan, 长卿园) [1] izgradio je poznati nandinski intelektualac Si Dienku (Xi Dianke, 许典客) na mestu koje se ranije koristilo za trening gradske straže. Tu je postojalo malo jezero na čije obale je u proleće, kada je sve bivalo pokriveno laticama *sjućju*⁸⁹ cvetova, često dolazila omiljena konkubina prvog cara Ming dinastije.

U severnom podnožju Ćintjen brda gde se smiču gradske zidine prema Sjenvu jezeru još u periodu Tri kraljevstva podignuto je uzvišenje *Ďiniao* (jiniao shan, 鸡鸣山) sa *Ďingjang kulom* (Jingyang lou, 景阳楼) na vrhu i *Dvoranom cvetnog sjaja* (huaguang dian, 花光殿) uz jezero. U Ming periodu ovde se nalazio **Vrt raskošne šume** (hualin yuan, 华林园) [2] koji je potpuno izgoreo. Danas se tu nalazi istoimeni hram. U podnožju *Ďjuhua* brda (jiuhua shan, 九华山), u severnom delu Ďenkanškog dvora postojao je **Vrt radosne šetnje** (leyou yuan, 乐游园) [3] na čijim ostacima je u Ming periodu izgrađeno nekoliko manjih građanskih vrtova. Sa druge strane, istočno od Tajpinške kapije, na mestu gde gradske zidine zahvataju poslednje obronke Z'đin planina, nalazila se **Feniksova vetrovita terasa** (fenghuang tai 凤凰台)⁹⁰ [4]. Na teritoriji između ove terase, Sianglin i Banšan hrama veliki broj rezidencija je posedovao manje i veće vrtove. Deo Fuguei brega je i sam bio pretvoren u niz vrtnih predela u kojima su održavane popularne gradske zabave.

Izraz *Dva velika vrta Ďinlinga*, koji se i danas koristi u svakodnevnom nandinskom govoru, odnosi se na *Topli vrt* i *Vrt podignutog pogleda*. Ova dva, dobrim delom očuvana vrta, nalaze se u pojasu centralne ose, na razmeđi istočnog i zapadnog dela grada. Centralni položaj zauzima *Topli vrt* dok su *Vrt podignutog pogleda* i *Istočni vrt* dva glavna vrta Ćinhvaj oblasti.

Vrt podignutog pogleda (zhan yuan, 瞻园) [5] pripada grupi od pet čuvenih vrtova donjeg toka reke Jange⁹¹. Izvori navode različito vreme njegovog nastajanja. Prema nekim autorima postojao je već tokom Juan perioda, međutim, najverovatnije je izgrađen početkom Ming ere kao deo privremene Hongvuove rezidencije jer ga Vang Š'džen pominje pod imenom *Zapadni vrt*⁹². Ovaj posed je ubrzo poklonjen Si familiji ali se njegovo prvobitno ime koristilo sve do Ćjenlongove ere. Ime po kojem se i danas pamti dobio je po Ćjelongovoj inskripciji za glavnu dvoranu: *Podižem pogled ka predivnom zdanju* (zhanwang yutang, 瞻往玉堂). Tokom Ming perioda *Vrt podignutog pogleda* je bio glavna rezidencija Si familije. Početkom Ćing epohe postao je rezidencija provincijskog guvernera. Car Ćjenlong je ovde boravio tokom svojih putovanja po jugu zemlje i kasnije je prema njemu izgradio *Vrt dugog proleća* (changchun yuan, 长春园) u Beiđingu. Kada je Nebesko kraljevstvo velikog mira (taiping tianguo, 太平天国) 1853. godine proglasilo Nanding (tada Tijending, Tianjing, 天京) za svoju prestonicu, ovaj vrt je najpre postao rezidencija kralja Janga Sjućinga (Yang Xiuqing, 杨秀清)⁹³ a potom premijera Laj Hanjinga (Lai Hanying, 赖汉英), nakon čega je potpuno razrušen i obnovljen tek u periodu cara Tongdžea. Restauracijom iz 1949. godine mahom mu je vraćen izgled iz Guansi ere ali mu je tek pod rukovodstvom arhitekta Liua Dundžena 1960. godine vraćen pun sjaj.

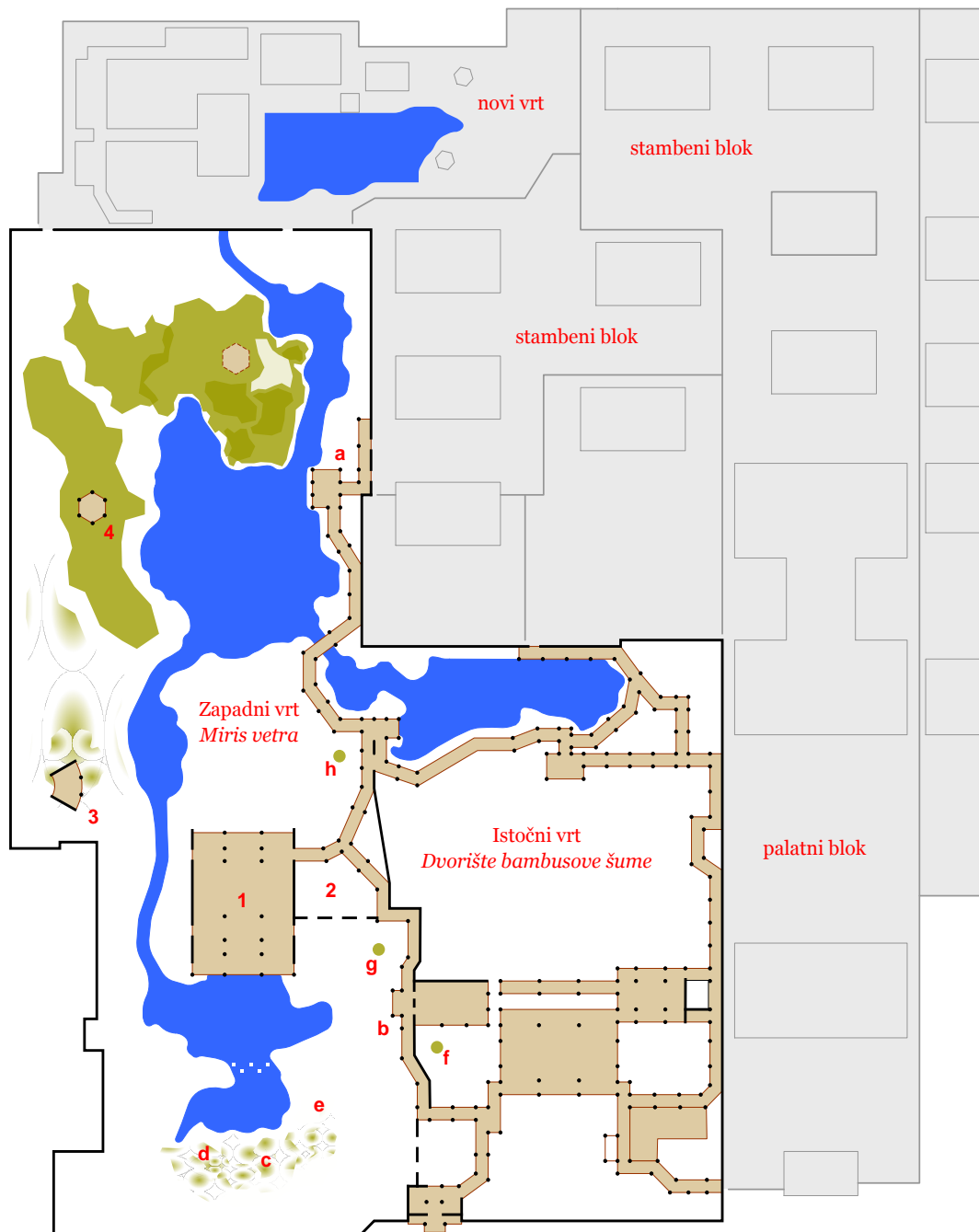
⁸⁹ Xiuqiu hua (绣球花) je hydrangea ili viburnum macrolephalum. Danas se na ovom mestu nalazi Sjućju park (xiuqiu gongyuan, 绣球公园).

⁹⁰ Na ovoj terasi postojalo je veoma visoko zdanje - jedna od četiri čuvene kule o kojima je pisao Li Baj.

⁹¹ Pored Vrta podignutog pogleda u ovu grupu tradicionalno su uvršteni: Vrt lude u jugozapadnom delu Nandinga, Ďičang u Vusiju i dva vrta u Sudžou - Vrt neuspešnog političara i Liu vrt.

⁹² Vrt se nalazi na istočnoj strani južnog dela grada ali zapadno od carske palate. Naziv Zapadni vrt se prvobitno odnosio na prvu rezidenciju cara.

⁹³ Jedan je od lidera Tajpinške revolucije.

Sl. 53 Plan Vrta podignutog pogleda

U *Vrtu podignutog pogleda* upriličeno je osamnaest predela (*jing*) raspoređenih u dve razdvojene prostorne celine. Istočni, noviji deo vrta čini međuprostor između kompleksa zvanične rezidencije i njene unutrašnje stambene površine. Obuhvatao je tri zasebna vrtna ambijenta. Na severoistoku je među objektima izdvojeno malo vrtno dvorište nepravilnog oblika sa nekoliko visokih stabala i stenama raspoređenim između njih. Centralni deo čini prostrano *Dvorište bambusove šume* na južnoj obali jezera čiji je severozapadni izduženi krak zaklonjen prevlakom i mostom tako da se čini kao da se iza njega proteže dugačak rečni tok. Zidom i stenama izdvojen južni deo ove zone činila je visoka vrtna planina koja se strmo spuštala u blag i ravan livadski predeo uokviren malim objektima i koridorima. Danas se na ovom mestu nalazi paviljon koji je sa tri strane otvoren prema umetnutim vrtnim atrijumima.

Stari, zapadni deo vrta podignut je na sasvim maloj teritoriji od svega 8 mua⁹⁴ od čega 3,7 zauzimaju bregovi i kompozicije vrtnih stena. Odeljen je od istočnog dela dugačkim zidom sa nizom rešetkastih otvora uz koji skoro celom dužinom vijuga zakrovljeni koridor. Dve umetnute senice poput proširene verande, jedna na severnom a druga na južnom kraku koridora, označavaju mesto prolaza iz jednog u drugi deo vrta [a,b]. Pored severne senice smeštena je stara stela sa uklesanim znakom *hu* (tigar) čuvenog kaligrafskog izraza koji je Čjenlong proglasio za *najlepši znak tigra u podnebeskoj* (yibi hu bei, 一笔虎碑). Odatle koridor vijuga ka jugu između zida i obale, prelazi preko isturenog dela jezera i pojavljuje se kao mala četvrtasta veranda sa druge strane zida. Zatim, jednim krakom skreće u severni trem *Dvorane tihe lepote* (Jingmiao tang, 静妙堂) (1) a drugim nastavlja do kraja zida. Na mestu razdvajanja koridora uokvireno je malo dvorište zvano *Mesečev prolaz stare visterije* (2). Preko puta koridora zapadni zid vrta zaklanjaju visoki bregovi sa dva vrha okićena senicama. Ispod *Lepezaste senice* (3) nalazi se mala tajnovita pećina konstruisana od vešto naređanih stena neobičnih oblika. Odatle vrtna planina vijuga zavojito se uzdižući do *Senice hladnog doba* (suihan ting, 岁寒亭) (4) među starim borovima, bambusima i ukrasnim šljivama.

Sredinom teritorije zapadnog dela vrta, od severa ka jugu se proteže vodena površina koja u nekoliko sukcesivnih segmenata menja svoj karakter. Počinje kao planinski potok stešnjen među stenama, potom se razliva u jezero koje se istočnom stranom podvlači pod koridor i snabdeva vodom deo vrta sa druge strane zida. Južnim krakom kao potok prati konture dva vrtna brega i između njih se širi u još jedno jezerce. Odatle u formi kanala obilazi zapadnu stranu raskošne *Dvorane tihe lepote* i uvire u jezero pred njenom južnom terasom.

Dvorana tihe lepote svojom severnom stranom kojoj se pristupa preko prostranog platoa *Mirisa vetra* odaje izgled ceremonijalnog palatnog zdanja (*tang*). Južna strana dvorane se nastavlja u jednostavan vodeni paviljon (*shuixie*). Ovo veliko zdanje deli vrt na otvoreniji i svetliji južni deo, i senovitiji severni deo uokviren zapadnim brdima i istočnim koridorom. Južni trem dvorane naslanja se na jezero. Sredinom jezera postavljene su ravne kamene ploče (*skočikamen* – bushi, 步石) koje neznatno vire nad površinom vode tako da se preko njih može *prošetati* sa istočne na zapadnu obalu. *Južni breg* – visoka vrtna planina formirana od *taihu* stena čini veći deo suprotne strane jezera. Ova visoka kamena formacija koja potpuno zaklanja južnu granicu vrta sastoji se od tri tematske celine - centralnog masiva *Prštećih stena* (Zhashi, 炸石) (c), zapadnih kaskada (shibi, 石壁) (d) i istočne *Vodene pećine* (Shuidong, 水洞) [e]. Na suprotnom kraju vrta uzdiže se *Severni breg* koji je okićen vrtnim stenama neobičnih oblika o čemu govore i njihova imena kao što su *Krivudavi zmaj*, *Ležeći tigar* i *Tri majmuna*.

Predeo istočno od *Dvorane tihe lepote* krasi tri izuzetne *tajhu* stene za koje se veruje da potiču iz vrtova Sung epohe. *Vrh besmrtnika* (Xianren Feng, 仙人峰) (f) smešten je u posebno uređen prostor u meandru južnog dela zakrovljenog koridora. Ovo je visoka i vretenasta, elegantna stena čije su brojne kaverne povezane dugim i glatkim kanalima. Uz istočni bok dvorane stoji *Stena snežnog talasa* (Xuelang shi, 雪浪石) (g). Poput vodenog brega zaobljena gromada sa zavojitim brazdama i kristalastom strukturom zaista na mesečevoj svetlosti izgleda kao zamrznut talas. U Nandingu se odavno prepričava kako tri karaktera urezana u ovaj kamen dolaze iz Su Dungpoove kičice. Na severoistočnom delu platoa *Miris vetra* smešten je *Vrh grupisanog žada* (qunyufeng, 群玉峰) (h).

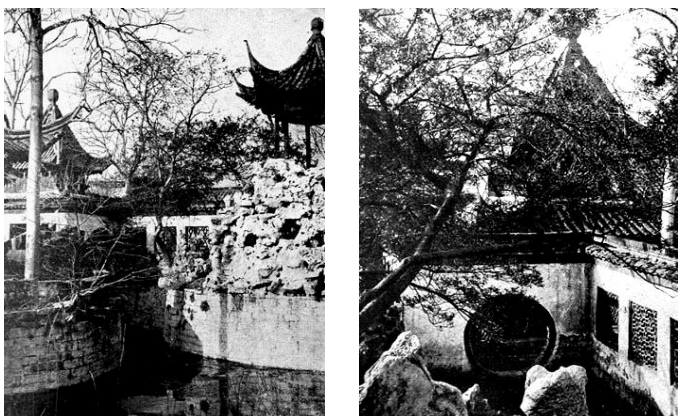
⁹⁴ Jedan mu (畝) je tada iznosio oko 615 m².

Istočni vrt (Dongyuan, 东园) (6), jedan od najhvaljenijih vrtova ranog Ming perioda nalazio se na obodu Činhvaj oblasti uz same gradske zidine. Prvobitno se zvao *Vrt uzvišenog učitelja* (Taifu yuan, 太傅园) i od 1457. do 1464. u njemu je postojao jedan veliki i bogato uređen hram. U vrtu su živjele brojne generacije potomaka vojskovođe Sia. Tek u šestom pokolenju Si Tjenc' (徐天賜) je ovaj veliki posed preimenovao u *Istočni vrt*. Tokom Čing perioda vrt je nekoliko puta rušen i ponovo obnavljan, proširivan i dograđivan da bi na kraju bio potpuno napušten. Obimni radovi preduzeti su 1929.godine i imanje je pretvoreno u javni park koji se i danas zove *Vrt ostrva belih čaplji* (bailuzhou gong yuan, 白鹭洲公园).

Sl. 54 Istočni vrt
Ven Dženg, horizontalni svitak, 16. vek.

Izgled *Istočnog vrta* iz Ming epohe moguće je prilično pouzdano rekonstruisati zahvaljujući *Zapisima o vrtovima Đinlinga* i Ven Džengovoj slici (sl. gore) koja se danas čuva u Muzeju palate u Beidingu. Vu Čengen (Wu Chengen, 吴承恩, 1501- 1582), autor romana *Putovanje na zapad* je takođe pisao o ovom vrtu. Deo potoka koji je tekao uz gradske zidine izdvojen je tako da obilazeći visoki vrtni breg zvani *Mala planina Peng* (Xiaopeng shan, 小蓬山) snabdeva svežom vodom jezero u centralnoj zoni. Jezero je prevlakom podeljeno na dva dela sa ostrvom u sredini jednog od njih. Preko puta ostrva, na prostranoj *Mesečevoj terasi* (yuetai 月台) koja je duboko upuštena u jezero, uzdizalo se visoko zdanje *Dvorane jednog odsjaja* (Yijian tang, 一鉴堂). Niz objekata iza ove dvorane služio je stanovanju. Na drugoj obali, zaklonjena još jednim vrtnim bregom i visokom bambusovom šumom, u ambijentu samotnog mesta izdvojena je *Dvorana dalekog srca* (Xinyuan tang, 心远堂).

Sl. 55 Ji vrt
Ji vrt, nepoznat autor, 1918. god.
Izvor:
Biblioteka Nanshida (Jinling college)

Ji vrt (Yiyuan, 颐园) [7] je podignut sredinom Tongdž ere pod imenom *Cai vrt* (caiyuan, 蔡园). Nalazio se u *Mopan* kvartu (磨盘街), sredinom meandra Činhvaj kanala, u južnom delu grada. Krajem osamnaestog veka ovaj vrt je bio rezidencija poznatog književnika Meja Cenglianga (Mei Zengliang, 梅曾亮, 1786- 1856), pripadnika veoma uticajne Tongčeng škole. Mejeva dela su često izdavana i rado čitana u Nandingu. Naročito su bile popularne njegove nadasve maštovite priče o duhovima i čudesnim bićima. Govorilo se da je *Ji vrt* imao šarm

senovitog mesta, atmosferu sličnu onoj koja je vladala u Mejevima pričama. Njegova posebnost ogledala se i u tome što su potoci i bazeni u njemu formirani usecanjem u teren znatno viši od površine vode.

Jugozapadno od Ji vrta, u susednom kvartu nalazio se *Vaguan hram* (waguan si, 瓦官寺) koji je bio čuven po Guovom (Gu Kaizhi, 顾恺之, 344-406) portretu Bude. Slavni slikar je ovaj mural stvarao pred publikom kao neku vrstu performansa kojim je skupljen ogroman prilog za dovršenje hrama. Smatra se da je ritual poznat kao *poslednji dodir* ili *slikanje zenice oka* upravo nastao tom prilikom. Od tada pa do sredine Čing ere Vaguan je postao kultno mesto na kojem su se okupljale generacije filozofa, književnika i umetnika. Okolina hrama je postala elitni deo grada poznat po elegantnom stilu života u mnogim starim i raskošnim vrtovima. Među njima su najpoznatiji *Vrt deset hiljada bambusa* (wanzhu yuan, 万竹园) koji je u Vang Š'dženovo doba preimenovan u *Vrt utočišta* (yiyuan, 佚园), zatim *Er Džu vrt* i *Vrt lude*.

Vrt Lude (Yu yuan, 愚园) [8] je početkom Ming perioda, kao i mnogi drugi vrtovi Nandinga, bio u posedu Si klana. Vang Š' Džen ga pominje kao *Zapadni vrt klana Si* (徐氏西园)⁹⁵. Kasnije je prešao u ruke familije Hu i u dokumentima iz Čing perioda javlja se pod njenim imenom (Hujia huayuan, 胡家花园). Ime pod kojim se i danas pamti dao mu je carski dostojanstvenik Hu Ensje (Hu En xie, 胡恩燮)⁹⁶, rodnom iz Sudžoa, koji je i najzaslužniji za formiranje brojnih vrtnih predela po kojima je bio čuven. Krajem Čing ere proglašen je javnim gradskim vrtom. Delovi ovog vrta još uvek postoje ali je već decenijama potpuno zapušten. Radovi na rekonstrukciji se očekuju početkom 2013. godine.

△ Most na severoistočnoj strani jezera, nepoznat autor, 1918. god.

◁ Yuyuan qian tu, 1894.

Sl. 56 Vrt lude

Vrt lude sastojao se od više, ogradom razdvojenih ambijentalnih celina, organizovanih u nekoliko prstenova oko uskog i dugačkog *Jezera lude* (愚湖) koje se proteže u pravcu sever-jug. U sredini jezera nalazila se *Plutajuća senica* (a) do koje se moglo doći samo čamcem. Severnu obalu zatvarale su platforme na stubovima pobijenim u vodu. Na njima su smeštene verande *Kule pohranjenih knjiga* (cangshu lou, 藏书楼) (b) i velike *Dvorane daleke i čiste*

⁹⁵ U Vrtovima Đinlinga navode se ukupno tri Zapadna vrta – drugi, četvrti i dvadeseti opisani vrt.

⁹⁶ Poznat i kao Hu Sidžaj (Hu Xuzhai, 胡煦斋, 1824- 1892)

(qing yuan tang, 清远堂) (c). Ova dva zdanja povezana koridorima i malim paviljonima, dele vrt na južni i severni deo. Njihove severne fasade izlaze na još jedno jezerce koje u svojim uvalama krije dve senice. Zakrovljeni koridor koji polazi iz trema *Neskrivene blistave kolibe* (wuyin jingshe, 无隐精舍) (d) najpre vijuga na sever a potom skreće na istok do *Galerije rasutih senki* (fenyin xuan, 分荫轩) (e). Odatle se ponovo spušta na jug deleći vrtni prostor od grupe objekata namenjenih stanovanju. U sredini prostora opasanog koridorom smeštena je velika četvrtasta *Dvorana prolećnog sunčevog sjaja* (chunhui tang, 春晖堂) (f). Prostor između jezera i ove dvorane krasio je venac visoko naslaganih *taihu* stena. Sredinom istočne obale rukavac jezera izlivao se u plitak bazen oko kojeg je organizovano nekoliko srodnih ambijentalnih celina. *Mao senica*⁹⁷ (mao ting, 茅亭) (g) okružena visokim barskim zelenilom činila je uvod u fino graduiran močvarni predeo oko *Konaka jeseni kraj bele trske* (Qiushui jianjia zhiguan, 秋水蒹葭之馆) (h) i *Dvorane za posmatranje šare razdeljaka među barskim travama* (kegeng caotang, 课耕草堂) (i). Nad njima se na nešto ocednijem i višem terenu uzdizala *Galerija bambusove padine* (zhuwu xuan, 竹坞轩) (j). Nekoliko niskih platformi sa trščanim strehama izvirivalo je tu i tamo iz mora barskog rastinja do *Galerije zelenog produžetka* (yanqing ge, 延青阁) [k]. Ovde je izdvojen prostor u kojem su gajene srne i druge pripitomljene životinje. Dalje se ka jugu pružala gusta bambusova šuma do *Hrama predaka* (jiaci, 家祠) [l]. *Galerije prolećnog sna* (春睡轩) Zapadna obala izdvojena je kao *vrt u vrtu* sa visokim bregom na severu i *Galerijom prolećnog sna* (春睡轩) [m] koja tvori malo atrijsko dvorište u južnom podnožju.

*Terasa cvetne kiše - Jihuataj*⁹⁸ (Yuhua tai, 雨花台) [9] je tri kilometra dugo i stotinak metara visoko pobrđe koje zaklanja južni prilaz gradu. Svoje popularno ime duguje legendi iz šestog veka po kojoj su tokom budističkih propovedi na četvrtastu molitvenu platformu na njenom vrhu padale latice cveća sa neba⁹⁹. Ova brda su bila poznata po brojnim hramovima. Brojni potoci i mreža kanala činila su njihovo podnožje veoma pogodnim za gradnju vrtova ali je većina ovih ipak nastala tek u drugoj polovini devetnaestog veka. **Liu vrt** (Liuyuan, 刘园), najpoznatiji vrt *Jihvataj* oblasti, podigao je visoki carski službenik Liu Wentao (Liu Wentao, 刘文陶, 1841-?). Na žalost, cela oblast je gotovo srasnuta sa zemljom tokom Japanske agresije te danas veoma malo znamo o ovom vrtu. Poznato je da je izgrađen na plavnom terenu te su obale vodenih površina bile podzidane i visoke kao u *Ji vrtu*. Glavni objekat je bila *Dvorana (u koju) ponovo dolazim* (youlai tang, 又来堂) pod čijim imenom se ceo posed pominje u hronikama tog doba kao *Joulai* (youlai yuan, 又来园). Sudeći po arhivskim dokumentima severna obala jezera je u mnogome ličila na onu u *Vrtu lude*. Glavna dvorana od pet raspona sa isturenom četvrtastom prednjom terasom, koridorom povezana sa *Kulom pokrenutog oblaka* (起云楼) na zapadu i *Senica na koju se naslanjaju bambusi* (倚竹亭) na istoku činili su gotovo istu sliku koja se mogla videti u *Vrtu lude*. Mnogi vrtovi kasnog Čing perioda su dobrim delom bili zbirka kopija vrtnih predela poznatih vrtova ranijih epoha.

Močou (Mochou hu, 莫愁湖) [10] je veliko jezero¹⁰⁰ sa spoljašnje strane zapadnih gradskih zidina koje je svoju istoriju počelo na razmeđi petog i šestog veka kao duboko u kopno povučena uvala Jangcea. Prema legendi, u to doba se porodica mlade i lepe Močou doselila iz Luojsa u ovaj kraj. Neposredno nakon venčanja njen muž je odveden daleko u rat koji je

⁹⁷ Mao (茅) je vrsta visoke trave koja raste kraj vode (imperata cylindrica).

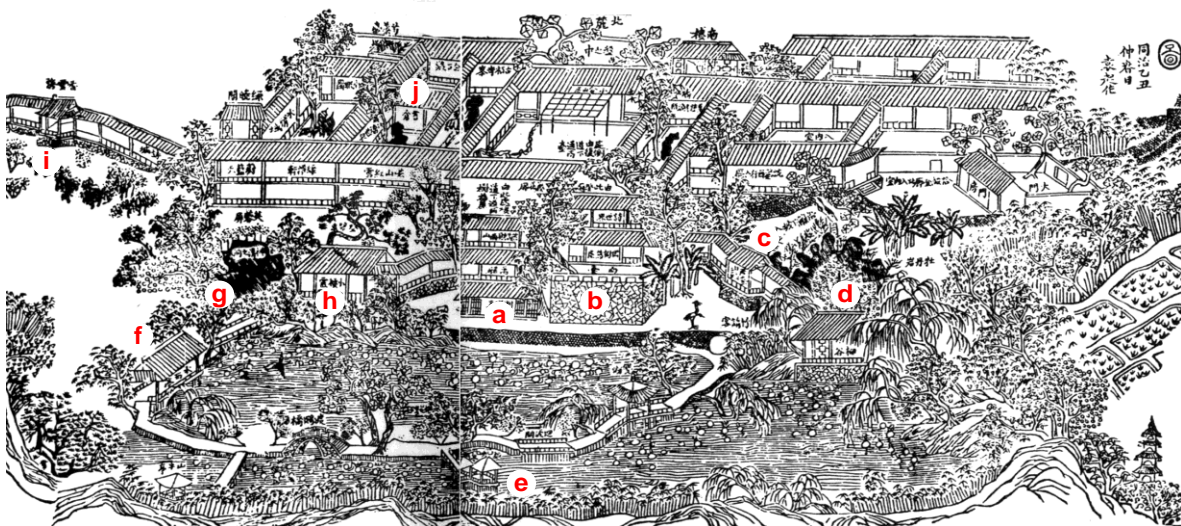
⁹⁸ Di Čeng u Vrtnom umeću ova brda pominje pod starim imenom - Shizi gang. Danas je nacionalni park sa 87 hektara nove šume.

⁹⁹ Zamisao potiče iz Amituo jing (Amithaba sutre): „U Zemlji Bude ...padaju je nebeske kiše mandi cvetova (Tib. mandaraba metog) i tokom celog jutra sva bića u toj zemlji sa naramcima divnog cveća prinose ponude za deset hiljada Buda.” → takođe: Vrtovi Bejđinga /palatni vrtovi / kula cvetne kiše (yuhua ge).

¹⁰⁰ Danas zauzima površinu od 47 hektara.

trajao godinama. U istrajnoj želji da se ponovo sjedini sa voljenim, mlada žena se pretvorila u jezero na kraju uvale i tako potekla mužu u susret. Moćou jezero je zaista nastalo promenom toka Jangcea nešto kasnije i prvi put se pominje tek krajem desetog veka u L' Šeovim (Le Shi, 乐史, 930-1007) *Zapisima o svetu Taiping doba* (Taiping huanyu ji, 太平寰宇记). Početkom Ming perioda cela oblast je bila još jedan od velikih poseda (bieye, 别业) klana Si. Nekoliko najvažnijih objekata i vrtnih predela rekonstruisani su 1871. godine i održali su se do danas. *Kula pobede u šahu* (Shengqi lou, 胜棋楼) je poznata po tome što su u njoj vreme odmora i uživanja provodili general Si Da i car Džu Jendžang takmičeći se u strateškim igrama. Noćne zabave odigravale su se u *Kuli sa koje se grli mesec* (baoyue lou, 抱月楼). Ovaj vrtni predeo je više puta stradao u bunama i ratovima. Danas je javni park u kojem se tek tu i tamo nazire sjaj iz njegovih slavni dana.

Svej vrt - U skladu sa vrtom (Suiyuan, 随园) [11] je jedan od onih nandinških vrtova čije ime je postalo deo kulturne istorije. Nalazio se na platou Sjaocang brega (Xiaocang shan, 小仓山) okrenutom prema Kuli bubnjari kojom je markiran zapadni centar grada. Podigao ga je Cao Jin (Cao Yin, 曹寅), deda Cao Sječina (Cao Xueqin, 曹雪芹, 1715-1763) - pisca čuvenog romana *San u crvenom paviljonu* (Hongloumeng, 红楼梦). Kako je roman dobrim delom ovde i napisan veruje se da su mnogi opisi u njemu inspirisani predelima Svej vrta. Ovaj posed je prvi put nazvan *Svejev vrt* po imenu upravitelja Kangsijevih carskih tkačnica Svej Hede (Sui Hede, 隋赫德) koji ga je kupio 1728. godine. Kada se veliki pesnik i dramaturg Juen Mej (Yuan Mei, 袁枚, 1716- 1798) nakon kratkotrajne političke karijere 1749. godine povukao u bezbednu udobnost *Svejevog vrta* zamenio je prvi karakter njegovog imena (隋) homonimom (随 – u skladu). Tako je dobijen naziv koji se i danas pamti. Juen Mej je u *Svej vrt* uselio mnogobrojnu porodicu kojoj su pridodate njegove obudovele sestre sa decom i tetke. Često je u goste pozivao i druge srodnike i prijatelje. Uživao je izdašno pokroviteljstvo jednog koreanskog mecene a i sam je ponekad dobro zarađivao. Poznat kao druželjubitiv i galantan domaćin okupljao je u svom vrtu mnoge ugledne intelektualce tog doba. Život u Svej vrtu je vremenom postao jedan od simbola epohe. Juen Mej je o vrtu i vremenu ostavio duhovno svedočanstvo u rukopisu *Pesme o Svej vrtu* (Suiyuan shihua, 随园诗话)¹⁰¹ koje su objavljene tek 1931. godine.

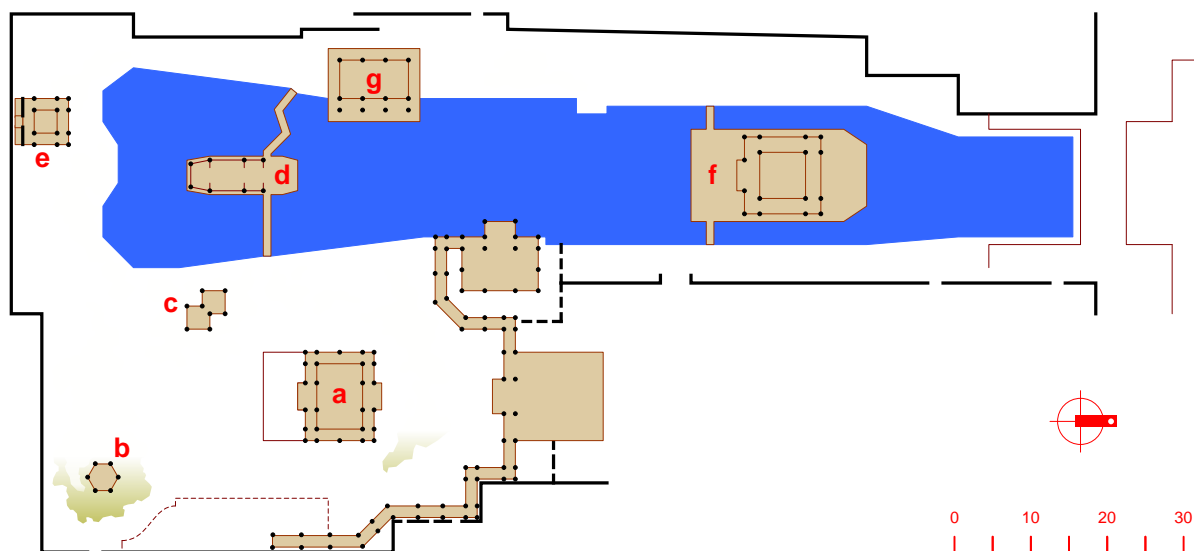

Sl. 57 Svej vrt

¹⁰¹ *Sabrana dela iz Svej vrta* (sui yuan quan ji, 随园全集)

Svej vrt je izgrađen na prostranom, uzdignutom platou sa jezerom u sredini, između Sjaocang brega i obronaka Činglianga. Dugačka prevlaka i nekoliko mostova na njoj su spajali severoistočnu, južnu i severozapadnu obalu deleći jezero na tri izdvojene vodene površine. Sredinom severne obale dominirala su dva, sa zadnje strane koridorom povezana velika objekta: jedna vitka trospratna kula (a) i prostrana dvorana uzdignuta na neobično visoku kamenu platformu (b). Od njih su levo i desno dva zakrovljena koridora zatvarala plato severne obale koji je uobličen u sliku morskog žala. Istočni koridor je krivudao preko senice *Glave od žada* (c) do *Paviljona doline vrba* (柳谷) (d) duboko uronjenog u jezero. Odatle je staza na niskom nasipu prevlake krivudala sredinom jezera od istoka do zapada i sa severne na južnu obalu. Uz stazu su izgrađena dva odmorišta. Izdignuta na stubovima *Senica mandarinske patke* (yuanyang ting, 鸳鸯亭) (e) je duboko zalazila u južni deo jezera dok je *Senica zapadne vode* (shuixi ting, 水西亭) (f) zatvarala krug *šetnje po vodi* na suprotnom kraju prevlake. Odatle je uska staza vodila kroz *Pećinu čistog duha* (g) do *Malog paviljona Čisja brega* (xiao qixia, 小栖霞) (h) i dalje krivudavim koridorom nazad do trospratne kule. Sa njenog zadnjeg trema veoma dugačak koridor je najpre vodio na sever u splet prostranih dvorišta uokvirenih privatnim odajama članova velikog Mejevog domaćinstva. Zatim je okružujući prostrani šljivik skretao na zapad do *Senice mora mirisnog snega* (xiangxue hai, 香雪海) (i). U zapadnom krilu stambenog kompleksa krio se Mejev studio i velika biblioteka sa čuvenom zbirkom retkih knjiga (j).

Si - *Topli vrt* (Xu yuan, 煦园) [12] je zbog svoje burne istorije popularno nazvan *Istorijskim mestom četiri dinastije* (sichao shengji, 四朝胜迹). Prvobitno se ovde nalazila *Palata kralja Hana* (Handi gong) koju je car Hongvu podigao za Čena Lia (Chen Li, 陈理), sina svog glavnog oponenta Čena Joulianga (Chen Youliang, 陈友谅). Kada je titulu *Handi* nasledio Jong L'ov drugi sin Džu Gaosi (Zhu Gaoxu, 朱高煦) istočni deo ove palate je postao *Nova palata kralja Hana*. U imenu *Zapadnog vrta* ove palate karakter koji stoji za *zapad* (xi, 西) je zamenjen homonimom *topao* (xu, 煦) – drugim karakterom Gaosijevog imena.

Sl. 58 Topli vrt

Početakom Čing perioda *Si vrt* je bio deo rezidencije vojnog upravitelja provincija Điangsu, Anhvej i Điangsi a u njenom istočnom delu nalazile su se prostorije administrativnog tela koje je rukovodilo carskim tkačnicama u Nandingu. Carevi Kangsi i Čjenlong su redovno

posećivali ovaj vrt tokom svojih putovanja na jug zemlje. Čjenlong je autor čuvenog natpisa *Brod bez veza* (buji zhou, 不系舟) na kamenom brodu u južnom delu jezera. Tokom Taiping ere (1851-1864) preuređen je u *Zapadni cvetni vrt* (Xihua yuan, 西华园) - zvanični vrt *Nebeske kraljevske palate*. Potpuno je uništen u borbama prilikom gušenja Taipingške bune ali ga je ubrzo obnovio general Ceng (Zeng Guofan, 曾国藩). Sun Yatsen (Sun Džongšan) je 1912. godine u *Toplom paviljonu* proglašen za prvog predsednika Republike a palata je postala sedište nandinske vlade. Tokom Revolucije, 1927. godine ovde su smešteni štab armije i vojni biro predsedničke kuće.

U svom konačnom obliku Topli vrt je zauzimao sasvim malu teritoriju, svega nekoliko ari oko neobično uskog i dugačkog jezera i nešto širi krug oko *Konaka pavlovnijine melodije* (tongyin guan, 桐音馆) (a) u njegovom jugoistočnom delu. Konak je dobio ime u doba kada je služio kao prijemna dvorana u rezidenciji Cenga Guofana koji je voleo da osluškuje dobovanje kišnih kapi po krošnjama drveća. Ispred i iza ove dvorane palatnog izgleda stajala su dva vrtna brega okićena stenama neobičnih oblika. Stene južnog brega birane su tako da svojim izgledom podsećaju na 12 životinja kineskog zodijskog. Među njma se uzdiže ljupka šestostrana senica (b). Prema zapadu, još jedna grupacija *tajhu* stena delimično zaklanja dvojnu *Senicu mandarinske patke* (c) okrenutu prema jezeru. Tu, sred vode smešten je *Brod bez veza* (d) – kamena platforma oblikovana kao trup džunke. Neobična trodelna paviljonska struktura na palubi imitira kabinu *šarenih barki* koje su u to doba otmenim građanima Nandinga služile za zabavu i u velikom broju plovile gradom tamo – amo po Činghvaj kanalu. Brod krmom gleda u *Sobu srca utisnutog u kamen* (yinxin shishi, 印心石室) (e) čije je ime uklesano u stelu kaligrafskim rukopisom cara Daoguanga (1821- 1851). Pramac je okrenut ka još jednoj prostranoj platformi u severnom delu jezera na kojoj je podignuta *Galerija talasanja* (yilan ge, 漪澜阁) (f). Levim i desnim bokom brod je povezan sa obalom jednim pravim i jednim cik-cak mostom. Na zapadnoj obali veranda *Kule divnog sutona* (xijia lou, 夕佳楼) (g) celom širinom je isturena iznad vode.

Čingliang brda

Sl. 59 Gung Sian, *Zeleno drveće Čingliang brda*
Tuš na papiru, 30x144 cm., oko 1644. god.

Čingliang brda nadvisuju jugozapadne zidine gornjeg dela grada odakle se pruža pogled na reku. Tokom duge istorije ovde su naizmenično nicali novi i nestajali stari, mali privatni vrtne posedi. Vekovima uređivani brežuljci igrali su ulogu ogromnog javnog vrta u kojem su mnogi građani generacijama uživali u međusobnom druženju i dokolici. U romanu *Učeni ljudi* zatičemo sledeći opis jednog od svakodnevnih *pohoda* vrtovima Činglianga:

Dve ili tri sluškinje i kuvar sa namirnicama i vinom pratili su njihove nosiljke na putu za Jaov vrt na Čingliang brdima (Chingliang) koji su iznajmili za ovu priliku. Jaov vrt je deo prostranog šumskog krajolika u koji se ulazi kroz kapiju ograde od pletera. Odatle staza popločana oblucima (鵝卵石 - kameno jaje guščije), delimično opasana ogradom od crveno obojenih letvica i natkriljena krošnjama vrba, vodi pored dvorane od tri raspona do mesta na kojem se prodaje vino... odatle staza se penje ka vrhu brega na kojem se uzdiže osmougaona senica...sa jedne strane, padinom Činglianga, visoko, visoko gore štrče bambusi, a sa druge, crveni zidovi Lingjin hrama proviruju iz bujnog zelenila.

Čuveni pisac, pesnik i slikar Gung Sian (Gong Xian, 龚贤, 1618-1689) je živeo na Činliang brdima u vrtu koji je nazvao *Vrt na pola brega*.

JANGDŽOU (Yangzhou, 扬州)

Jangdžou je bio jedan od najvažnijih strateških, vojnih, administrativnih i ekonomskih centara na Velikom kanalu. Njegovu istoriju odlikuje neobično dug sled veoma čestih smena perioda naglih uspona i isto tako iznenadnih padova i velikih razaranja. Sve je počelo u 5. veku stare ere kada su vladari Vu kraljevstva na južnim obroncima Šugang venca podigli malu tvrđavu i Hangou kanalom je povezali sa Jangeom. U blizini ove vojne postaje je 319. godine stare ere izgrađen gradić Guangling koji se tokom Han dinastije razvio u značajan lokalni centar pod upravom prinčeva vladajućeg doma. Iz ovog perioda poznat je prvi veliki vrt sa takozvanom *muzičkom terasom* koji je u severoistočnom delu grada podigao okružni načelnik Si Džandž' (Xu Zhanzhi). Sredinom 5. veka nove ere ovaj grad je potpuno uništen i malobrojno preostalo stanovništvo je tavorilo u nezaštićenom naselju sve do izgradnje Velikog kanala 587. godine. Tokom Sui perioda, pod imenom Đjangdu grad se ponovo razvio u važan regionalni centar.

U Tang periodu Jangdžou je prerastao u središte uprave nad teritorijom sa oko pola miliona stanovnika. Tada se sastojao od dve zidom opasane celine – Guangling tvrđave (zicheng, 子城) i jugoistočnog grada (dacheng, 大城) sa civilnom upravom, lukom i trgovištem. Zahvaljujući uspostavljanju carskog povereništva za transport žitarica prikupljenih porezom, Jangdžou postaje veoma važan trgovački centar a njegova luka jedna od četiri najveće u carstvu. U drugoj polovini Tang perioda ovde su živeli mnogi strani trgovci među kojima je bio veliki broj Arapa i Persijanaca. Međutim, usled razaranja u nizu ratnih sukoba nakon pada dinastije grad je ponovo opusteo. Dolaskom na vlast vladari Sung dinastije izgradili su nov grad koji se sastojao od čak tri zidom opasane celine - od dve odbrambene tvrđave na severu i trgovačkog grada na jugu. Sa ponovnim dolaskom bogatih trgovaca u Jangdžou niču brojne raskošne rezidencije i podižu se veliki privatni vrtovi koji uglavnom nose imena monumentalnih zdanja u njima. Najčuveniji vrt ovog razdoblja je *Dvorana zarubljenog brega* (pingshan tang, 平山堂) koji je podigao veliki pesnik Ou Jangsju.

Nakon upada Jurčena 1129. godine, Jangdžou ponovo zapada u kratkotrajnu krizu ali se, ne ulazeći u sukob sa Mongolima, uskoro brzo oporavlja. Prvi vrt, delimično javnog karaktera, podigao je 1257. godine gradski upravitelj Đja S'dao (Jia S'dao, 贾似道). Ovaj vrt je ostao zapamćen po jezeru koje je bilo dovoljno veliko da se na njemu moglo jedriti te su mnogi ugledni građani tu provodili sate u rasonodi. Zahvaljujući uspostavljanju uprave za trgovinu solju 1277. godine Jangdžou ponovo postaje važan trgovački centar. U njemu su podizani ne samo mali građanski vrtovi već je i dobar deo neposredne okoline pretvoren u vrtni predeo.

Od pada Juan dinastije sve do polovine Ming perioda stanovništvo Jangdžoua je u stalnom opadanju i tek početkom 16. veka ponovo preuzima ulogu važnog centra za trgovinu solju, žitaricama, pamukom i svilom. U istočnom predgrađu nastaje potpuno novi grad koji je 1556. godine opasan visokim zidinama. Od tada se sastoji od takozvanog Novog (xincheng, 新城) i Starog grada (jiucheng, 旧城) koji su povezani parom transverzala u pravcu istok zapad. U Starom gradu smeštene su institucije lokalne uprave dok je Novi grad bio naselje pridošlih trgovaca, preduzetnika i zanatlija. U novom delu grada nikle su brojne rezidencije sa prostranim vrtovima. Nekoliko velikih vrtova podignuto je i izvan gradskih zidina, naročito na severozapadu, na mestu nekadašnjeg grada iz Tang perioda. Upravitelj Vu Sju (Wuxiu, 吴秀) podigao je *Meihua ling* (梅花岭) a braća Dženg (郑) izgradili su *Vrt odraza* (jing yuan, 影园) i *Vrt odmora* (xiu yuan, 休园). Potom slede *Dvorana svih proleća* (jiechun tang, 皆春堂) i *Mali istočni vrt* (xiaodong yuan, 小东园). U Jangdžou su se pojavili i prvi profesionalni

kreatori vrtova. Tako je *Vrt odraza* za učenjaka Dženg Juansina¹⁰² većim delom osmislio Đičeng, pisac najstarijeg priručnika u oblasti vrtnog umeća.

Dolaskom na vlast Čing dinastije Jangdžou je postao centar otpora Mandžurcima te je u maju 1645. godine doživeo velika razaranja u kojima je stradalo više od polovine stanovnika. Obnova grada trajala je do kraja 17. veka kada Jangdžou ponovo postaje izuzetno važan administrativni i trgovački centar. U njemu su smešteni uprava za kontrolu trgovine solju i cenzorat, izgrađeni su državni magacini za žitarice i brojne druge državne institucije među kojima i obrazovne (akademije i mesta za polaganje lokalnih ispita). Jangdžou postaje i kulturni centar regiona, centar mode i mesto koje diktira stil života u ovom periodu. Veliki broj najistaknutijih intelektualaca često boravi u Jangdžou a mnogi se ovde i nastanjuju. Grupa slikara tradicionalno poznata kao *Osam osobenjaka Jangdžoa*¹⁰³ zagovara oslobađanje od tradicionalnih pravila i insistira na individualnosti i slobodi umetničkog izražavanja. Među njima je Dženg Sje (poznat i kao Banćjao, Banqiao, 板桥) verovatno najviše uticao na oblikovanje vrtova u Jangdžou potičući njihove tvorce da tragaju za novim oblicima, pa čak i da eksperimentišu sa manje dopadljivim formama no što je to do tada bilo uobičajeno¹⁰⁴.

Prilikom prvog Kangsijevog putovanja na jug (1705.godine) u Gaoming manastiru podignut je carski konak (xing gong) sa prostranim vrtom. U Tjenning hramu ustanovljena je štamparija koja će znatno uticati na kulturni život celog regiona. U prvoj polovini 18. veka vrtovi Jangdžoua su bili cenjeniji i poznatiji od onih u Sudžou ali je pravi procvat oblikovanja vrtnih pejzaža pokrenula tek Čienlongova nezajažljiva graditeljska strast. Tokom svoje vladavine Čienlong je dvanaest puta boravio u Jangdžou i već prilikom prvog putovanja na jug zemlje pokrenuo je veliki broj javnih radova na unapređenju strukture grada ali i na restauraciji niza kulturnih simbola iz prethodnih vremena. Najpre je izgrađena i kamenom popločana Carska avenija (yudao, 御道), potom je u severnom predgrađu uređen Carski dok (yumatou, 御码头) a na teritoriji Tjenning hrama nikao je Carski konak sa velikim Imperijalnim vrtom (yuhuayuan). Doterani su i dograđeni brojni objekti u kojima su smeštene razne državne kancelarije i druge institucije u nadležnosti dvora. Sve je to potaklo bogate građane da preuzmu broje graditeljske zahvate.

Uskoro je celo severozapadno predgrađe od Tjenning hrama do Zarubljenog brega (Pingshan), teritorija duga približno 2,5 i široka 1,5 kilometar, pretvorena u vrtni pejzaž. Neposredno po izlasku kroz severnu gradsku kapiju izgrađen je veći broj rakošnih privatnih vila i na obodnim posedima pojedini delovi su preuređeni u vrtove. Bogati trgovac solju Điang Čun je na jednom takvom posedu znanom kao Kangšan, dva puta ugostio cara. Dalje, na sever, Baodžang kanal je proširivan u nekoliko navrata sve dok nije pretvoren u dugačko *Uzano jezero* (Shou xihu) čije su obale takođe pretvorene u niz velikih vrtova. Potom su vrtovi počeli da niču i u zapadnom i južnom predgrađu. Bogate familije su se utrkivale u uređenju vrtova nadajući se da će time privući cara prilikom njegovog sledećeg putovanja po jugu zemlje. Unutar grada, pored onih u rezidencijama imućnih familija, mali vrtovi su podizani uz objekte lokalne uprave, javna kupatila, hramove, kafane i bordele. Li Dou (李斗) je 1795. godine objavio *Zapise o šarenim barkama Jangdžoua* (Yangzhou huafang lu, 揚州画舫绿) u kojem kaže: *Hangdžou je čuven po jezerima i planinama, Sudžou je čuven po gradu i*

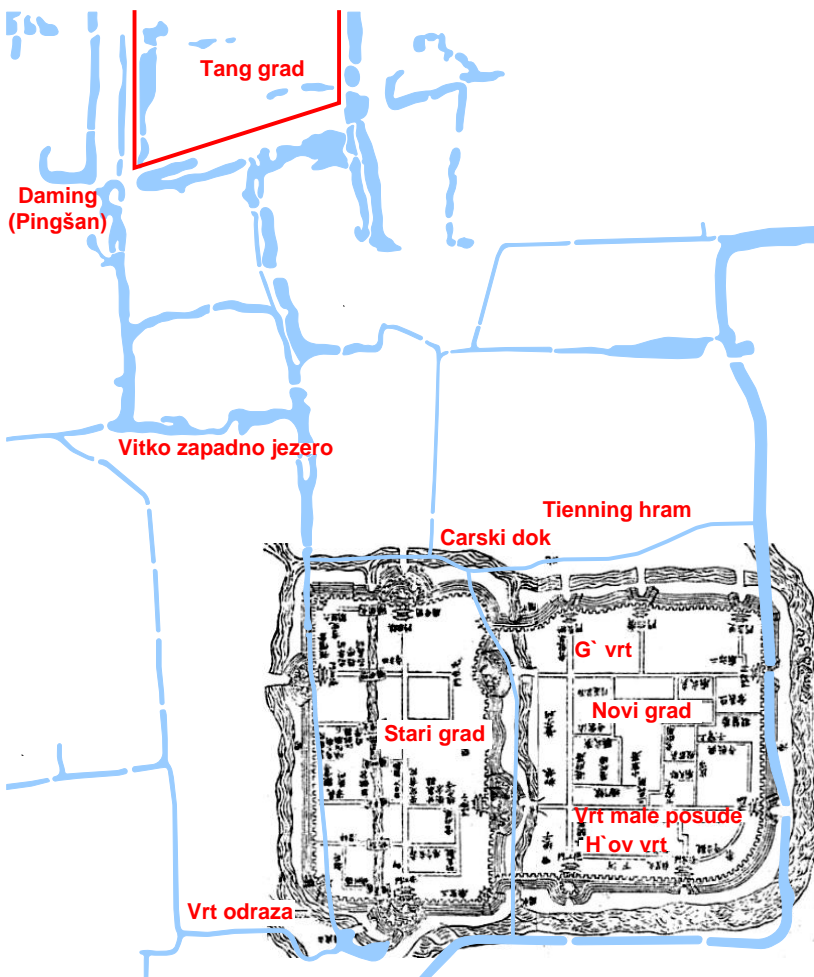
¹⁰² → Uvodna reč Dženg Juansina u *Umeće građenja vrta*.

¹⁰³ Osam osobenjaka Jangdžoua su: Vang Šidžen (汪士慎, 1686-1759), Huang Šen (黄慎, 1687-1768), Li Šan (李鱣, 1686-1756), Đin Nung (金农, 1687-1764), Luo Pin (罗聘, 1733-1799), Gao Sjang (高翔, 1688-1753), Dženg Sje (郑燮, 1693-1765) i Li Fangjing (李方膺, 1696-1755)

¹⁰⁴ → odeljak o vrtnim stenama.

radnjama a Jangdžou po vrtovima. Međutim, sudbina ovih gradova je bila različita i danas primat u lepoti svojih vrtova ipak drži Sudžou.

U svojim obimnim i veoma detaljnim beleškama o životu u Jangdžou krajem 18. veka Li Dou je podrobno opisao 24 najlepša predela među koje je ubrojao i osam predela izrazito vrtnog karaktera u gradu i okolini. U severnom predgrađu opisani su čuveni Ou Jangsuov *Vrt dvorane Zarubljenog brega* (pingshan tang, 平山堂) u blizini ostataka gradskih zidina iz Tang epohe i nekoliko vrtova uređenih u oblasti *Tankog zapadnog jezera*: *Vrt lotosovog mosta* (lianhuaqiao, 莲花桥), *Vrt oslonjen na dugu* (yihong yuan, 倚虹园), *Zapadni vrt krivudave vode* (xiyuan qushui, 西园曲水), *Vrt odraza vrba na jezeru u proleće* (liuhu chunfan, 柳湖春泛) i *Vrt reke* (jiang yuan, 江园). *Mali plimni vrt* (xiaohong yuan, 小洪园) nalazio se neposredno izvan severne gradske Dženhvaj kapije (zhenhuai men, 镇淮门) a u blizini južne kapije Starog grada nalazio se *Vrt devet vrhova* (jiu feng yuan, 九峰园) kojem je ime dao car Čjenlong zbog devet izuzetno lepih stena u njemu. Nažalost, burne događaje u narednim vekovima preživeli su samo neznatni tragovi originalne lepote skoro 200 vrtnih predela koje istorija pamti. Danas u Jangdžou postoje svega četiri značajnija građanska vrta a i oni su vremenom pretrpeli mnoga razaranja, promene, dogradnje i nedosledne rekonstrukcije. *H'ov vrt*, *Vrt male posude* i *G' (bambusov) vrt* nalaze se na teritoriji nekadašnjeg Novog grada, dok je *Vrt odraza* smešten neposredno izvan jugozapadnog ćoška zidina Starog grada. Pored građanskih vrtova delimično su sačuvana i dva Zapadna vrta (xi yuan) u Tjenning i Daming hramu. Složeni vrtni predeo *Vitkog zapadnog jezera* još uvek krije ostatke brojnih nekadašnjih privatnih i javnih vrtova.

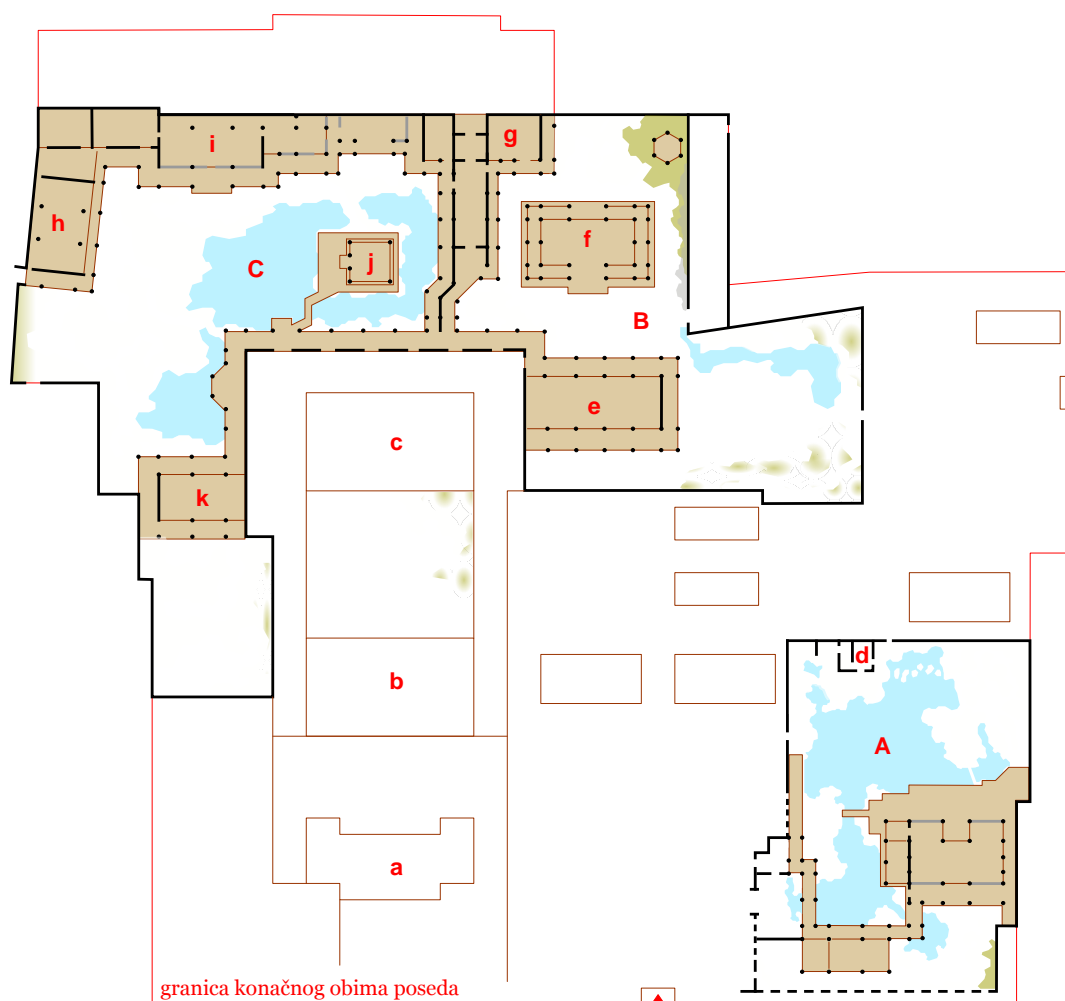

Sl. 60 Jangdžou i okolina u Čing periodu

Skica bazirana na mapi iz 1810. godine (Jangzhou fuzhi) koja je smeštena u približnu shemu (docrtano plavim) jezera, reka i kanala.

H'ov vrt (heyuan, 何园)

Vrt poznat kao *H'ov* nosi ime dvojice vlasnika ovog poseda: H' Cangdžena, carskog službenika iz doba vladavine cara Tong Džea i potonjeg diplomate H' Dž'daoa koji mu je podario konačni oblik prilikom gradnje svoje velike rezidencije. Nastao je dodavanjem susednih poseda vrtu poznatom pod imenom *Vrt dvostrukog pagoda drveta* (shuanggui yuan 双槐园) koji je krajem Ming perioda veliki slikar Džu Da (Zhu Da, 朱耷, Bada shanren, 1626-1705) izgradio u južnom delu Novog grada. Prvobitni vrt sastojao se od svega dva stara objekta naslonjena na jezero preko kojeg su gledali u veoma strmu i visoku vrtanu planinu podignutu uz severni zid na uskoj suprotnoj obali. Ovaj, savim mali, neobično oblikovan predeo poznat je kao **Planinska koliba nad kamenom gromadom** [d] (Pianshi shanfang, 片石山房). Sastojao se od velikih kamenih ploča (*kamena gromada*) kojima je učvršćena obala jezera i zidanih soba (*kamena planinska koliba*) sakrivenih pod naslagama stena vrtne planine. Vrtanu planinu od žučkastog peščara sa brojnim manjim pećinama, nišama i strmim usecima koncipirao je Š' Tao (Shi Tao, 石涛), poznati jandžouški slikar ranog Čing perioda.

Sl. 61 H'ov vrt

U svom konačnom obliku *H'ov vrt* je zauzeo površinu od 0.7 hektara. Centralni, rezidencijalni deo čini blok velikih objekata grupisanih oko vrtne uređenih dvorišta i povezanih koridorima – prostrana prijemna dvorana [a], jednospratni stan domaćina [b]

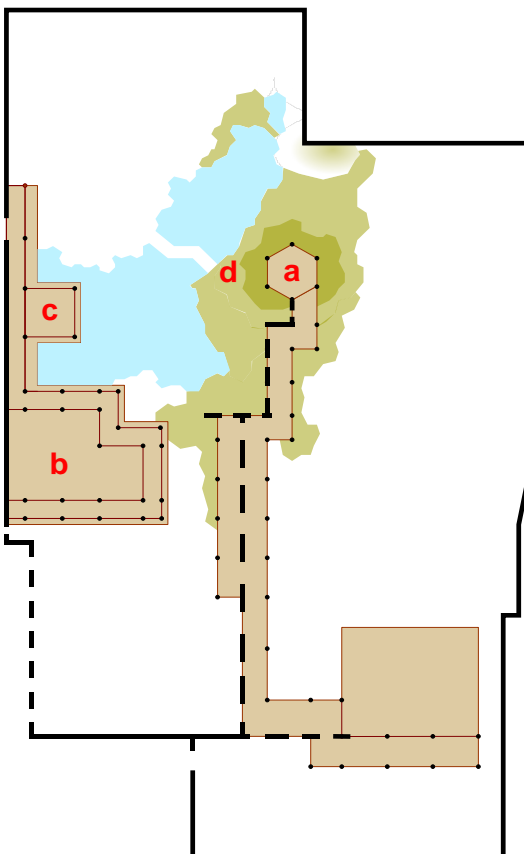
(Yuxiu) i kuća za goste [c]. Ovaj blok zgrada deli preostalu teritoriju na tri vrta – južni *Vrt dvostrukog pagoda drveta* [A] istočni [B] i zapadni vrt [C]. Obodom sva tri vrta krivuda 150 metara dugačak zakrovljeni koridor koji ujedno razdvaja posebne ambijentalne celine i povezuje sve objekte u H'ovom vrtu. Istočni vrt je namenjen društvenom životu porodice i u njemu su često organizovana razna okupljanja i pompezne zabave. Za te potrebe ovde su podignute *Dvorana Božura* (mudan ting, 牡丹厅) [e] i *Brodsko dvorana* (chuan ting, 船厅) [f] otvorena na sve četiri strane. U izdvojenom severnom delu vrta, u zdanju zvanom *Feniks gleda u sunce* [g] okupljali su se ženski članovi porodice, njihove rođake i prijateljice.

Zapadni vrt je produžetak rezidencije. U njemu su živeli stariji članovi i majke sa malom decom. Porodica se okupljala u velikoj trpezariji *Skrivene planine* (Qianshan guan, 潜山馆) [h] i *Dvorani leptira* (hudie ting, 蝴蝶厅) [i] na severozapadnoj obali jezera u kojem je senica [j] na ostrvcetu služila kao pozornica. Tu su dovođene pozorišne trupe čije predstave su ukućani gledali iz okolnih verandi ili sa vrtnog brega na zapadnoj obali. Biblioteka i radni kabinet glave porodice smešten je u *Sobi knjiga* (Shu zhai, 书斋) [k] na kraju južnog jezerskog rukavca koji je zavučen duboko između centralnog bloka objekata i zapadnog zida vrta. Ovo skrovito mesto svojom zadnjom stranom izlazi u malu, zidom opasanu bambusovu baštu.

Dolina male posude

(xiao pangu, 小盘谷)

U blizini H'ovog vrta nalazi se *Dolina male posude*. Ovaj vrt je deo raznih nekadašnjih gradskih domaćinstava koja su se naizmenično širila i rasparčavala. U sačuvanom obliku nastao je nakon 1904. godine kada ga je kupio Džou Fu (Zhou Fu, 周馥 1837 - 1921), guverner Điangnana i Đangsi provincije. Ime je dobio po stihovima Han Jia (Han Yu), pesnika Tang perioda.

Sl. 62 Dolina male posude

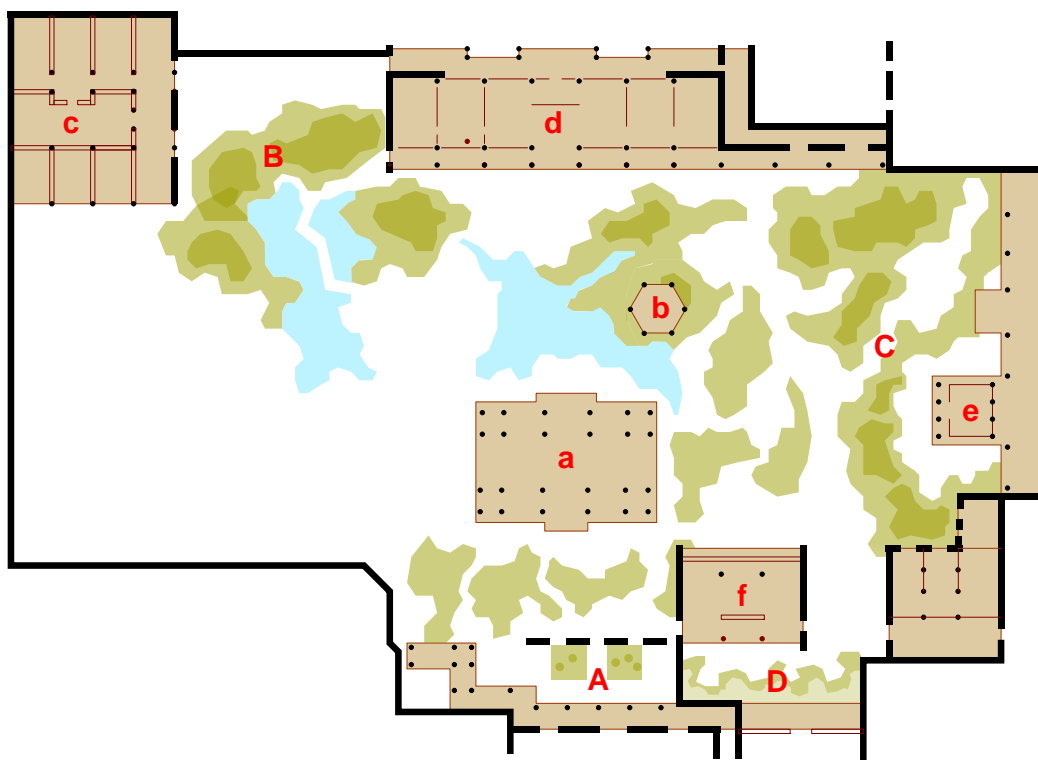
Dolina male posude je tipičan mali gradski vrt sa kraja Čing epohe. Zauzima oko 5000 m² od čega je 1400 m² pod objektima. Sredinom teritorije, od juga ka severu proteže se zid sa dekorativnim mrežastim otvorima na koji se sa obe strane naslanja dugačak zakrovljeni koridor. Koridor vodi na sever do usamljene *Vetrovite senice* (feng ting, 风亭)[a] na visokom vrtnom bregu. Zidom i bregom vrt je podeljen na istočni i zapadni deo. U istočnom delu nekada se nalazila velika prijemna dvorana kvadratne osnove koja je smeštena u ambijent širokog, ravnog bambusovog polja. Trećinu zapadnog dela vrta zauzima razučeno jezero uokvireno tremom *Cvetne dvorane* (hua ting, 花厅)[b] na jugu, uskom platformom i isturenim vodenim paviljonom (xie)[c] na zapadu, kamenitom obalom na severu i visokim vrtnim bregom na severoistoku. Uski severni zaliv jezera preseca niski cik-cak most stvarajući iluziju da se iza njega proteže daleki potok. Ovaj most vodi pravo u malu, bajkoliku pećinu [d] kroz koju se obilaznim putem može popeti na 9 metara visok breg sa senicom na vrhu.

U kamen okomitih strana brega uklesan je kaligrafski natpis: *Voda teče, oblak stoji* (shuiliu yunzai, 水流云在). Vrtu planinu zvanu *Planinski prizor sa devet lavova* (jiushi tushan, 九狮图山) saznao je od lepog rečnog kamena čuveni kreator stena G' Jiliang (Ge Yuliang).

Vrt bambusa

(geyuan, 个园)

G' vrt, u severnom delu Novog grada, je takođe tokom svoje istorije bio deo niza manjih i većih gradskih domaćinstava. U sačuvanom obliku vodi poreklo iz rezidencije bogatog trgovca solju Huang Jingtaja (Huang Yingtai, 黄应泰) koji ga je kupio 1818. godine, preuredio i dodao svom domaćinstvu. Tom prilikom posađeno je preko 1000 strukova bambusa iz kojih je iznikla čitava šuma. Vrt je stoga nazvan *bambusovim sadom* te i danas u svom imenu nosi prvi deo karaktera (radikal) za bambus. Ubraja se u jedan od četiri najčuvenija vrta Điangnan oblasti.

Sl. 63 Vrt bambusa

Vrt bambusa se znatno razlikuje od većine drugih zbog svoje prostranosti i zbog neobične širine otvorenog prostora u kojem je raštrkano tek nekoliko objekata. Dva relativno mala jezera u sredini teritorije više šire jednu te istu temu no što usmeravaju pažnju na različite ambijentalne celine. Ovde je kretanje jednostavno a prelazi iz jednog u drugi predeo su blagi, gotovo neprimetni. Četiri osnovna vrtna predela obeležena su oblikom, bojom i položajem četiri grupacije vrtnih planina. Opšti koncept vrta sledi zamisli čuvenog slikara Š' Taea i prema kineskoj enciklopediji izražen je u sledećim rečima: *Prolećna brda pogodna su za lutanje, letnja za uživanje u posmatranju, jesenja su za penjanje a zimska za šćućurenje*.¹⁰⁵

Dolazeći iz bloka stambenih objekata rezidencije najpre se nailazi na **Prolećni breg** (chunshan, 春山) [A] okružen bambusovom šumom u kojoj su razbacane neobične stene nalik na 12 životinja kineskog zodijaka. Ova kompozicija zaklanja pogled u dubinu vrta. Između stena i bambusa krivudavom stazom dolazi se do velike *Verande što kiši priliči* (yiyu xuan, 宜雨轩) [a] neobično smeštene u samu sredinu teritorije. Kada pada kiša u ovaj prostrani objekat, otvoren na sve četiri strane, sa juga dopiru zvuci šuštanja bambusovog lišća a sa severa šum pljuska po površini jezera. Tada se, kao na tradicionalnim delima pejzažnog slikarstva, preko izmaglice nad jezerom nazire tamna senka *Oduvane senice* (fuqu ting, 拂去亭) [b]. Severozapadno odatle, nad severnom obalom drugog jezera uzdiže se razigrani **Letnji breg** (xiashan, 夏山) [B] sazdan od isprepletanih taihu stena koje se gotovo naslanjaju na *Dvoranu slatkog mirisa osmatusa* [c]. Ova, šest metara visoka vrtna planina u sebi krije prostranu pećinu – omiljeno pribežište od letnje žege. Severni obod vrta zaklanja široko zdanje od sedam raspona – *Kula koja obavija planinu* (Baoshan lou, 抱山楼) [d] čija se veranda na spratu proteže nad celim severnim zidom u dugačak koridor. Odatle se sa visine mogu posmatrati svi, inače razdvojeni i jedni od drugih sakriveni predeli vrta. Ovo zdanje je čuveno i po poetskom kaligrafskom zapisu koji stoji nad ulazom: *Nebo u čajniku sopstvenog proleća* (hutian zichun, 壶天自春). Istočnim delom vrta u dužini od 60 metara proteže se 7 metara visok **Jesenji breg** (qiushan, 秋山) [C] koji je sazdan od gotovo pravilnih blokova žučkastih (*huang*) stena. Pri zalasku Sunca ceo predeo biva obojen zlatno-žutim. Među stenama se uzdižu i poniru grebeni, klanci, useci i stepenaste padine pogodne za penjanje. Venac ovih vrtnih planina krije *Kulu u kojoj boravi jesen* (zhuqiu ge, 住秋阁) [e]. Nedaleko odatle u jugoistočnom ćošku *Dvorana kroz koju prohujava vetar i mesečina curi* (toufeng louyue, 透风漏月) [f] zaklanja malo dvorište sa **Zimskim bregom** (dongshan, 冬山) [D] u njemu. U tom uzanom prostoru svetle, gotovo sasvim bele stene svojom bazom tonu u duboku senku tako da izgledaju kao da su im osvetljeni vrhovi stalno pod snegom.

Vrt odraza

(yingyuan, 影园)

Ovaj vrt je podigao pesnik i slikar Dženg Juensin (Zheng Yuanxun, 郑元勋, 1603-1644) 1632. godine, na jednom napuštenom imanju u jugozapadnom predgrađu. U kreiranju pojedinačnih vrtnih predela učestvovali su poznati slikar Dung Čičang (Dong Qichang, 董其昌) koji je vrtu dao ime i Ći Čeng, autor dela *Umeće građenja vrta*. Kao spomen na Dženga Jensina, kojeg su lojalisti krivo optužili i likvidirali u četrdeset drugoj godini njegovog života, Vrt odraza zauzeo je posebno mesto na listi *Osam najlepših vrtova* iz Kangsi perioda. Njegovi ostaci su danas sastavni deo javnog *H' hua-č'* vrta (hehuachi, 荷花池公园). Od originalnog ambijenta ostalo je veoma malo ali sasvim živu sliku vrta možemo dobiti iz Džengovih *Intimnih beležaka o Vrtu odraza* (yingyuanzi ji, 影园自记).

¹⁰⁵ → Zhongguo dabai kequanshu, 中国大百科全书, Beijing, 1986, 1988.

Na početku svog dnevnika Dženg Juensin se žali kako je rođen u ravnici na severnoj obali Jangcea te da u detinjstvu nije imao prilike da vidi planinski predeo. Tek sa sedamnaest godina prvi put se obreo na drugoj obali u brdovitom nandinškom pejzažu. U četvrtoj deceniji života pribavio je jedan napušteni povrtnjak i počeo je da mašta o tome kako će ostatak života provesti u vrtu koji će sam izgraditi i gde će *negovati svoju staru majku i nastaviti sa učenjem*. Zato je pomno kopirao i proučavao slike čuvenih pejzaža i obilazio predele poznate po lepoti. Očigledno je imao nameru da svo to iskustvo pretoči u sopstveni vrt. Za mesto koje je odabrao kaže da na njemu nema uzvišenja ali da *napred i nazad izlazi na reku gde se sa druge strane Šu greben izdiže i povija poput zmaja sa svom silinom velike planine... I tako, nakon sedam ili osam godina od kako sam kupio zemlju i skupio sve što je potrebno, sa potpunom slikom zaokruženom u glavi, moj vrt je počeo da se uobličava za svega nekoliko meseci. Spoljna kapija, okrenuta na istok, gleda preko reke na gradski bedem, na suprotnu obalu uokvirenu urbama i breskvama čiji se odraz u vodi proteže na jug i na sever... Desnom stranom, obgrljeni ogradom od grubo isprepletanih starih grana iza potoka raste stotinak retko zasađenih bambusa... U spoljne zidove uzidani su obluci raznih oblika i veličina i pažljivo odabranih šara poput tigrovog krzna... Tu dve male kapije sazdane od čvornovatih debala stoje tako da podsećaju na izuvijane, pripijene zmajeve. Iza njih desetak visokih paulovnja raste; grane su im gusto isprepletane u luk nad stazom, uvijaju se i mrse, zaklanjaju sunce. Dok šetamo stazom lica i halje nam se zaodenu zelenim i tako kroz kapiju stižemo do table na kojoj piše: „Vrt odraza”. Tu je moja biblioteka. Zašto „Vrt odraza”? U stara vremena zavisne zemlje zvali su „odrazom - senkom” carstva a kako je moj posed okružen vrtovima od kojih zavisi to je pravo da se tako i zove. Jer, skrećući stazom dalje vrh ograde iskaču cvetovi šljive a da i ne znam šta se tamo nalazi. Prema urbama na nasipu, opet, puzi i vere se puzavica razbacujući na dole svoje šarene trubice. Gde završavaju vrbe počinje most sazdan od nemarno nabacanog kamena, pod njim nešto, kao da tigar leži a iznad se kamen nestašno proteže. Iza ćoška, koliba od šaša i na njoj tabla, a na tabli, rukom ministra Dženg Juanjea od mog roda, ispisano stoji: „Koliba udice od žada”... Koliba leži kraj reke, okolo bazeni pokriveni lotosom, laka je i prozračna, ispunjena plavo-zelenim senkama kroz neobične šare rešetki u ramu prozora i vrata. Iza je jezero a za njim nasip sa visokim urbama, i još dalje teče reka, i opet vrbe, na suprotnoj obali vide se negdašnji vrtovi klanova Jen, Feng i Juan, zapušteni, pa ipak, njihovo drveće i bambusi bujaju kao da su deo mog vrta... Zatim slede isto tako detaljni opisi terasa, senica, koridora koji vodi do piščevog studija i samog radnog kabineta, neposredne okoline, stena i vrtnih planina. U Džengovom pisanju o *Vrtu odraza* nema one pompezne arhitekture, raskoši i blistavosti kakvu danas srećemo na ovom mestu.*

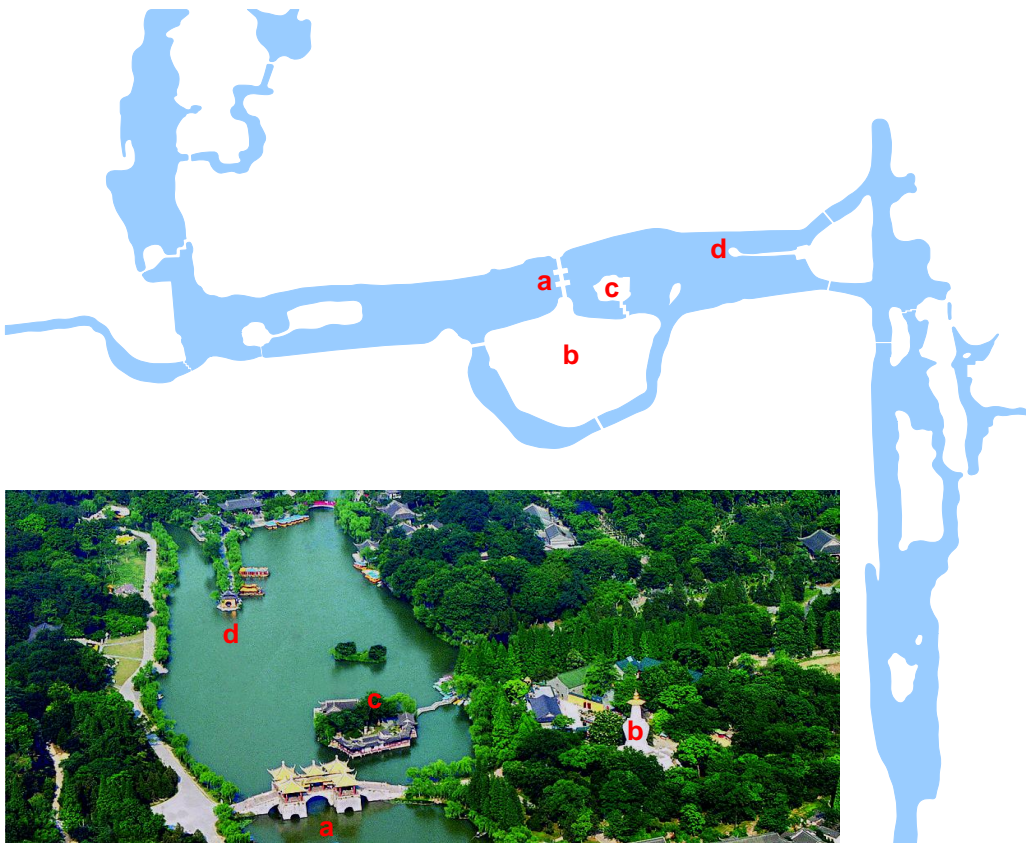
Vitko Zapadno jezero

(Shouxihu, 瘦西湖)

Ovaj splet jezera i kanala čini složen vrtni predeo koji sadrži delove nekadašnjih privatnih vrtova i javnih površina vrtnog karaktera. Nalazi se u severozapadnom predgrađu Jangdžoa. Jezero obuhvata područje od oko 30 hektara, dugačko je 4.3 km a široko svega stotinak metara. Car Čjenlong je veoma voleo ovaj predeo i lično je imenovao i opisao 24 ambijentalne celine u njemu. Jednom prilikom, povodom carevog dolaska u grad, bogati trgovci su u njegovu čast, na obali jezera, od blokova soli podigli kopiju pekinške Bele pagode [b]. Kasnije je na ovom mestu izgrađena prava građevina od opeke i kamena. Nad jezerom se uzdiže *Mala zlatna planina* (xiao jinshan, 小金山) koja je vremenom uređena tako da se sa nekoliko vidikovaca može uživati u izuzetno uzbudljivoj panorami. Na suprotnoj obali nekada je postojao veliki privatni posed koji je kasnije uređen u *Huang vrt* (huang yuan, 黄园) a Čjenlong ga je preimenovao u *Vrt zanimljivosti* (quyuan, 趣园). Predeo poznat kao Četiri

mosta u kišnoj izmaglici (siqiao yanyu, 四桥烟雨) uređen je za vreme Kangsija. Prilikom četvrte posete Jangdžou, Čjenlong je opevao ovaj krajolik i dao ime svakom od mostova: *Most duge* (popularno zvan Veliki crveni most, 大虹桥), *Most dugog proleća* (changchun qiao, 长春桥) *Most prolećnog talasa* (chunbo qiao, 春波桥) i *Most lotosa* (lianhua qiao, 莲花桥). Poslednji u nizu kasnije je poznat kao *Most pet senica* (wuting qiao, 五亭桥) [a]. Podignut je 1757.godine i smatra se jednim od najlepših u Kini. Visok je 5.8 metara, dugačak 58 i širok 18.6 metara. Na njemu je postavljeno pet elegantnih senica sa pocakljenim krovovima iz kojih se po tradiciji može videti 15 različitih likova meseca na površini jezera. Zato se Jangdžou često popularno pominje kao *Grad sjajne mesečine*.

Duž prevlake na zapadnoj strani jezera bezbroj žalosnih vrba nadvijaju svoje krošnje nad površinom vode. Na kraju nasipa nalazi se **Si vrt**, (xu yuan, 徐园 ili cvetni vrt porodice Si (徐家花园) koji je odvajkada čuven po svojim hrizantemama i lotosima. Prvobitno ovde se nalazio hram predaka veoma uticajnog klana Si. Si Jongji (Xu Yongyi, 徐用仪, 1826-1900) je posed od nekih 6 hektara pretvorio u vrt na severu svoje rezidencije. Ovde je živela i porodica generala Sia Baošana (Xu Baoshan, 徐宝山). Nažalost, vrt je 1938. godine potpuno izgoreo.

Sl. 64 Vitko Zapadno jezero

Pored mostova predeo krasi *Kula brokatnog odraza* (jinjingge, 锦镜阁), *Terasa za pecanje* (diaoyutai, 钓鱼台) [d] i *Bela pagoda vedrih oblaka* (baitai qing yun, 白塔晴云). Posebno je čuvena senica Terasa za pecanje koja je izgrađena tako da se u ramu njenih otvora istovremeno mogu videti tri najatraktivnije slike ovog krajolika.

VUSI

(Wuxi, 无锡)

Vusi je grad kontinuiranog urbanog razvoja u trajanju od preko 2000 godina. Smešten je između dve prostrane lagune u severozapadnom delu Velikog jezera (Taihu), na sredini puta od Sudžoa do Čangdžoa. Ova oblast se tradicionalno smatra kolevkom gradskih vrtova. Vusi leži na aluvijalnoj zaravni iz koje se tu i tamo uzdižu krečnjačka brda. Neobičan pejzaž sastavljen od kaskadnih promena visine zaravni, povremeno dubokih useka rečnih korita i niskih ali neočekivano strmih padina brda koja se iznenada uzdižu nad ravnicom – slika je često interpretirana u vrtovima. Sišan je brdo visoko svega 75 metara ali zahvaljujući specifičnoj morfologiji tvori veliki broj interesantnih prostornih situacija. Mnogi neobični oblici reljefa su posledica davnašnjeg intenzivnog iskopavanja kalaja¹⁰⁶. Otvorene rudničke jame i useke u brdima erozija je tokom vekova uobličila u privlačan krajolik. Na vrhu brda podignuti su Longguang pagoda i hram. Nad ravnicom Vusija dominira Hvejšan sa svojih devet vrhova od kojih najviši ima 329 metara. Kamen koji Veliko jezero i brojni potoci ispiraju iz dubokog peščarskog nanosa čuven je po interesantnim oblicima pa je korišćen za uobličavanje vrtnih planina širom Kine. Tokom Ming i Čing perioda retki primerci *taihu* stena su na tržištu dostizali vrednost najcenjenijih umetničkih dela. Pored kamena vrtovi ove regije su poznati i po ukrasima izrađenim od takozvane *hvejšan* gline. Lokalna, crna i veoma kompaktna glina korišćena je za odlivanje arhitektonske plastike. Majstori Vusija su naročito poznati po izradi dekorativnih aplikacija na zidovima i mrežastih ispuna u njihovim otvorima koji su važan element vrtno arhitekture.

Vrt u kojem vlada lakoća misli i osećanja

(Ji Chang, 寄畅)

Đičang vrt je smešten između obronaka Hvej (hui shan, 惠山) i Si planine (锡山) koji mu sa istočne i zapadne strane *pozajmljuju* svoje raskošne predele. Uređenje teritorije na kojoj se vrt nalazi ima veoma dugu istoriju. Tu su prvobitno izgrađena dva hrama - *Nanjin* (nanyin, 南隐) i *Ouji* (ouyu, 沕寓). Džou Čen (Zhou Chen, 周忱), guverner Đjangnan oblasti je 1445. godine podigao brežuljak kako bi ovaj prostor uskladio sa Hvej brdima i istoimenim hramom na njima. Početkom perioda Džengdeove vladavine (1506-1521) Čin Đin (Qinjin, 秦金), tadašnji vojni upravitelj Nankinga je kupio *Ouji* hram.

Pretvaranje ovog poseda u vrtni predeo je njegova zasluga. Dao je da se formira 36 metara dugačko jezero čije obale su uobličene tako da izgleda kao duboka planinska vrtača. Visina ovog useka je i danas između 1.9 i 2.6 metara. Od kamena i zemlje koji su tada iskopani potpuno je preuređena konfiguracija okolnog terana. Ugnežden tako između novonastalih uzvišenja, vrt je dobio ime *Šetalište u gnezdu doline feniksa* (fenggu xingwo, 凤谷行窝) po kojem se i danas zove velika dvorana hrama (b). Činđinov sin Činliang i nećak Činhan su nastavili da uređuju vrt i zaslužni su za njegovu bogatu floru. Činhan je 1560. godine na padinama Hvej brda podigao za sebe još jedan vrt i nazvao ga *Vila feniksove doline* (fenggu shanzhuang, 凤谷山庄). Današnje ime vrtu dao je Činlijangov nećak Čin Jao 1591. godine prema Vang Sidž' ovoj pesmi o *mestu čije su planine i reke nenadmašne u pružanju zadovoljstva*¹⁰⁷. Čin Jao vrt se sastojao od dvadeset različito uređenih predela o kojima je on

¹⁰⁶ Izraz *Wuxi* znači *bez kalaja*. Tokom Džou perioda u obližnjim brdima postojali su rudnici kalaja ali su rezerve iscrpljene već početkom Han ere. Tako je grad dobio ime.

¹⁰⁷ Ji chang shan shui yin, 寄畅山水荫.

ostavio po jedan stih. Ćinov praunuk koji je živeo u periodu vladavine cara Kangsija je angažovao Džang Liena (Zhang Lian, 张涟) i njegovog rođaka Džang Šea (Zhang Shi, 张轼), tada najpoznatije kreatore vrtova da pokažu svoje umeće. Oni su preoblikovali deo vrtnih planina i u njihov izgled uneli izvestan broj lepo oblikovanih stena. Na severnom kraju jezera prokopali su kratak kanal tako da izgleda kao ušće potoka. Ovo je najslavniji period vrta.

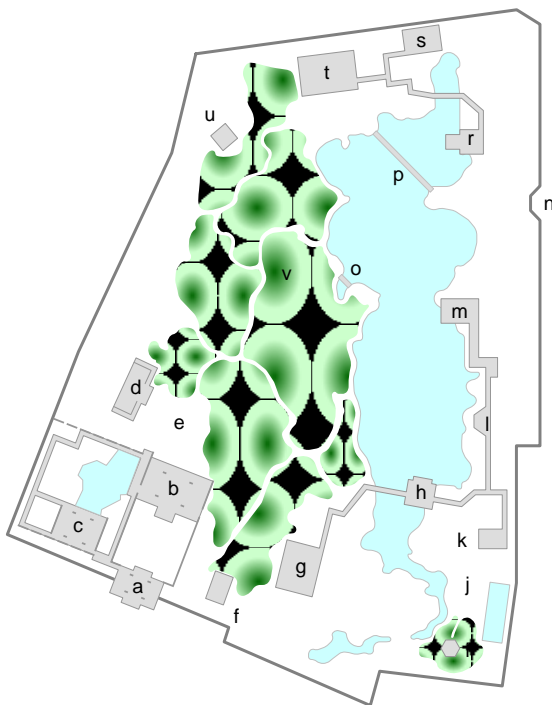

Sl. 65 Đičang vrt, Vusi

寄畅园，无锡

Otisak sa drvoreza
21.8 cm x 16.9 cm

Ilustracija iz službene dvorske hronike Ćjenlongovog putovanja na jug carstva 1771. godine: *Velike ceremonije pretrage juga* (*nanxun sheng dian*, 南巡盛典). Hronika sadrži ilustracije 120 predela kojima je car tom prilikom prošao.

- a Ulazna dvorana
- b Šetalište u dolini gnezda feniksa (feng gu xingwo, 风谷行窝)
- c Dvorana ceremonija (bingli tang, 秉礼堂)

- d Studio mesta čestitosti (hanzhen zhai, 含贞斋)
- e Terasa devet lavova (jiu shi tai, 九师台)
- f Kula tihog okruženja (linfan lou, 邻梵楼)
- g Dvorana ležećeg oblaka (woyun tang, 卧云堂)
- h Paviljon mladog meseca (xian yue xie, 先月榭)
- i Senica planinskog vrha stele (jieru feng bei ting, 介如峰碑亭)
- j Divni čovekoliki kamen (mei ren shi, 美人石)
- k Kula praznine visoko se uzdiže (lingxu ge, 凌虚阁)
- l Koridor posude opojnih mirisa (yu pan ting, 郁盘亭)
- m Niti brokata paralelno teku (jinhui yi, 锦汇漪)
- n Stari ulaz
- o Prevlaka koraka ždrala (he bu, 鹤步)
- p Most sedam zvezda (qixing qiao, 七星桥)
- r Senica spokojnog zelenog žada (hanbi ting, 涵碧亭)
- s Planinska koliba velikog kamena (dashi shan fang, 大石山房)
- t Dvorana stabla dobrodošlice (jiashu tang, 嘉树堂)
- u Senica šljive (mei ting, 梅亭)
- v Dolina osam tonova (bayin jian, 八音涧)

Povodom svog prvog putovanja na jug carstva Ćjenlong je napisao: *U proleće sinvei godine (1751) otišao sam da nadgledam jug pa sam tako mogao da uživam u Prefinjenom savršenstvu (youzhi), čije slike sam poneo nazad u prestonicu. Tako sam mogao da*

interpretiram njihov koncept na istočnoj strani Vanšou planine i to zovem Hvejšan vrt. Svaki njegov paviljon i svaka staza izaziva čudesni osećaj sklada, pa sam napisao pesme o ovih osam predela.¹⁰⁸ Pesma koja se odnosi na Ogradu spoznaje ribica (zhi yu jian, 知鱼檻) na srednjoj terasi istočne obale jezera glasi¹⁰⁹:

*Preko mosta pogled bludi:
lake pod vodom ribice klize,
kao u Haoliangu radost pokazuju¹¹⁰.
Tu ne treba uroniti motku,
a kako doseći znanje?
Magla nad talasima ište da ne tražimo više.
U jezero obilno padaju prolećne kiše,
šaš polegne, uroni pa pluta.*

Tokom Čing perioda Đičang je izvršio ogroman uticaj na kreiranje vrtova širom Kine. Dve najpoznatije njegove reinterpretacije su Sjeći (Xiequ yuan, 谐趣园) u Letnjoj palati i Guožan dagung (guoran dagong, 郭然大公 / Shuanghe zhai, 双鹤斋) - jedan od 40 krajolika Juenming vrta. Ovaj vrt je 1988.godine proglašen nacionalnim spomenikom kulture.

Današnji izgled Đičang vrta nastao je u rekonstrukciji koju je krajem Čing perioda preduzeo Čin Žueis' i na nju potrošio čak 3000 poluga (lianga) srebra. Prvobitno se u vrt ulazilo sredinom istočnog zida. Današnji južni ulaz je zapravo kapija hrama, predela koji je kasnije pridodat vrtu. U doba vladavine Čjenlonga potomci Čina su u *Dvorani stabla dobrodošlice* (jia shu tang, 嘉树堂) podigli oltar klana – *žrtvenik duple sinovljeve ljubavi* (shuang xiao ci, 双孝祠) i tada se južni deo vrta zvao *Vrt sinovljeve ljubavi* (xiao yuan, 孝园). Deo koji je nekada bio pretvoren u ženski hram ponovo je postao vrtni predeo sa nekoliko izdvojenih objekata i malim bazenom u dvorištu *Dvorane ceremonija* (bingli, 秉礼堂). Dugačak zid sa velikim mrežastim otvorima zaklanjao je pogled u dvorište ali je omogućavao da se iz njega zaviruje u okolinu. Iza zida prostirao se visoko uzdignut zaravnjen plato *Terase devet lavova* (jiushi tai, 九师台) sa devet grupacija vrtnih stena koje ukazuju na vrhove Hvej brda: *U vrtu devet lavova, na planini devet zmajeva*. Zapadni deo vrta je oblikovan kao planinski predeo koji stoji u dijalogu sa prirodnim obroncima Hvej brda na istoku. Vrtne planine ovde prepliću svoja uzdizanja i spuštanja poput talasa na moru. Među njima su upriličeni različiti planinski prizori; izvori, kaskade, vodopadi, klanci i jaruge koje se svojim suvim koritima spajaju sa pravim planinskim vodama Hvejšana. Između se od severa ka jugu proteže skrivena *Dolina osam tonova* (bayin jian, 八音涧) u kojoj se zaista razležu zvuci udaranja vode o kamen niz *Kaskade muzike od žada*. Dugačko jezero zauzima skoro jednu petinu površine vrta i na oba svoja kraja nekoliko puta je premošteno tako da posmatraču deluje kao da se proteže izvan domašaja vida. Vetrovi koji se spuštaju niz istočne i zapadne obronke brda sustiču se ovde mreškajući unakrsno površinu vode poput brokatnog tkanja. Uska i ravna istočna obala jezera čini dugu promenadu u kojoj se smenjuju natkrivene staze koridora i slobodna površina nalik na rečni dok. Tuda se u pokretu mogu posmatrati promene vizura brdovite zapadne obale. Na severnoj strani jezera obala se, kao u letu, lučno uzdiže prema vrtnim

¹⁰⁸ Aisin Gioro Hongli, *Ti Huisban Yuan bajing / Zapisi o osam predela Hvejšan vrta* / → Sun Peiren i Bu Weiyi, *Qianlong shi xuan / Izabrane pesme cara Čjenlonga* / Chunfeng wenyi chubanshe, Shenyang, 1987.

¹⁰⁹ Ibid.

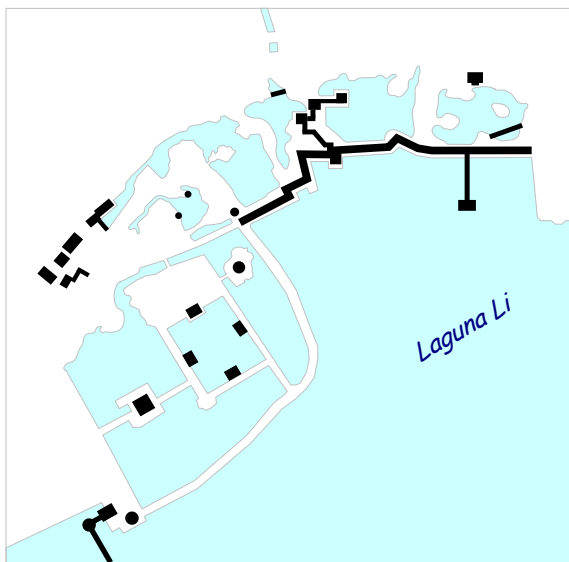
¹¹⁰ Odnosi se na delo Čuangce (Zhuangze), deo kasnije poznat pod nazivom Sreća ribe (yuzhile, 魚之樂): Čuangce i Hvejce su se jednom šetali kraj vodopada Hao / Čuangce reče: Vidi kako ribe iskaču i bacakaju se naokolo. To je njihovo istinsko zadovoljstvo / Hvejce reče: Ti nisi riba, kako znaš šta je zadovoljstvo ribe? / Čuangce reče: Ti nisi ja, kako znaš da ja ne znam u čemu ribe uživaju?

planinama. Na sredini tog luka uzvisuje se *Dvorana stabla dobrodošlice* (jiashu tang, 嘉树堂) sa koje se pruža pogled najpre na panoramu Hvej, a potom na Si brda (xi shan, 锡山) sa *Pagodom zmajevog sjaja* (longguang ta, 龙光塔). Ovaj plato je dobar primer onoga što se u vrtnom umeću naziva *ulaskom u sliku*.

Vrt Li

(Liyuan, 蠡园)

Građenje Li vrta započeto je 1920. godine u znak sećanja na legendu o Fan Liju (范蠡) i čuvenoj konkubini Si Š' (Xi Shi, 西施)¹¹¹. Prema Juan Kangovoj knjizi *Slava države Jue*¹¹², Fan li, veliki strateg i najbogatiji čovek perioda Proleće i Jesen je nakon pada države Vu, živio sa svojom konkubinom na barci ploveći po lagunama Velikog jezera. Obeležavanje istorijskih mesta, događaja i legendi građenjem vrta ima veoma dugu tradiciju u Kini. Ovaj vrt je konačno dovršen tek u drugoj polovini dvadesetog veka. Ceo predeo je zamišljen kao prikaz beskonačnog tumananja besmrtnih duša po vodi. Veći deo njegove teritorije (8.2 hektara) čine vodene površine otete od lagune Li gradnjom dugih i visokih nasipa. Nasipi, mostovi i prevlake formiraju devet velikih unutrašnjih jezera. Na istočnoj prevlaci koja razdvaja četiri jezera od voda lagune krivuda skoro 300 metara dug koridor. Nekoliko senica, paviljoni i jedna kula obeležavaju karakteristične tačke u ovom bajkolikom vrtnom pejzažu.

Sl. 66 Vrt Li

Orijentaciona mapa:
površina 8.2 hektara,
ukupna dužina nasipa oko 1500 metara.

Od brojnih građanskih vrtova u Vusiju i okolini danas su ostali samo tragovi. Poznat je *Vrt Šljive* (Meiyuan, 梅园) koji se nalazi na padini brda Hu u jugozapadnom delu grada. Podigao ga je krajem Čing perioda ugledni intelektualac Si Dienji (Xu Dianyi). Od njegovog prvobitnog domaćinstva nije ništa ostalo. Familija Žong, bogati trgovci tkaninama, došli su u posed ovog vrta 1912.godine i na tom mestu su posadili 3000 stabala šljive. U gradskom jezgru sačuvana je rezidencija Sjue Fučenga, poznatog diplomate krajem vladavine Čing dinastije. Rezidencija je građena od 1890. do 1894. i predstavlja tipično domaćinstvo građanske buržoazije tog vremena. Sastojalo se od šest dvorišta koja razdvajaju pristupna,

¹¹¹ Si Š' (Xishi), Vang Đaođin (Wang Zhaojun), Diaočan (Diaochan) i Jang Jihuan (Yang Yuhuan) su poznate kao „četiri lepoticе” perioda Proleća i jeseni, te dinastija Han i Tang.

¹¹² Yuan Kang / 袁康, *Yue jue shu* / 越绝书, Sheng wu yin shu guan, Shanghai, 1956. Ova knjiga sadrži zbirku tekstova o istoriji, diplomatiji, literaturi, filozofiji i arhitekturi. Juan Kangov zapis legende o Si Š' se znatno razlikuje od Moceove verzije.

glavna prijemna, unutrašnja dvorana, biblioteka, bilijarska dvorana i velika magaza. Ceo posed zauzimao je 21.000 kvadratnih metara od čega je danas sačuvano oko polovine. Rezidencija je imala tri vrta – *Zadnji*, *Istočni* i *Zapadni vrt*. U istočnom postojao je *Jingfeng vrt u vrtu*, izdvojena celina sa velikom pozornicom koja je namenjena proslavi Fučengovog šezdesetog rođendana.

SUDŽOU

Sudžou (Suzhou, 苏州) je jedan od tri najstarija grada Đjangnan regije (→ istorija vrta) Početkom 20. veka u njemu je bilo oko 200 vrtova od kojih je do danas u izvesnoj meri sačuvano šezdesetak. Najstariji sačuvani vrt - *Vrt Modrog talasa* (Canglang ting) podignut je u 11. veku. Potom slede vrtovi Juen i Ming perioda ali su i oni danas poznati u onom obliku u kojem su bili tokom epohe Čing. Vrtove Sudžoa uglavnom su gradili bogati lokalni službenici. Bilo je tu i carskih dostojanstvenika najvišeg ranga, cenzora i visokih vojnih upravitelja. Za razliku od Jangdžoa, u Sudžou su relativno mali broj vrtova gradili trgovci. Mnogi vlasnici su živeli u prestonici a lokalne posede su gradili da bi u njima provodili mirne dane nakon što bi se povukli iz aktivne službe. Gradski vrtovi su uglavnom bili deo tih porodičnih rezidencija. Mnoge su već u drugoj generaciji prodate ili su izgubljene na kocki. Čestu promenu vlasništva pratila su i česte promene izgleda vrta. Od petnaestak detaljno obnovljenih osam je pod zaštitom UNESCO- a. Oni su sastavni deo ne samo kineske već svetske kulturne baštine.

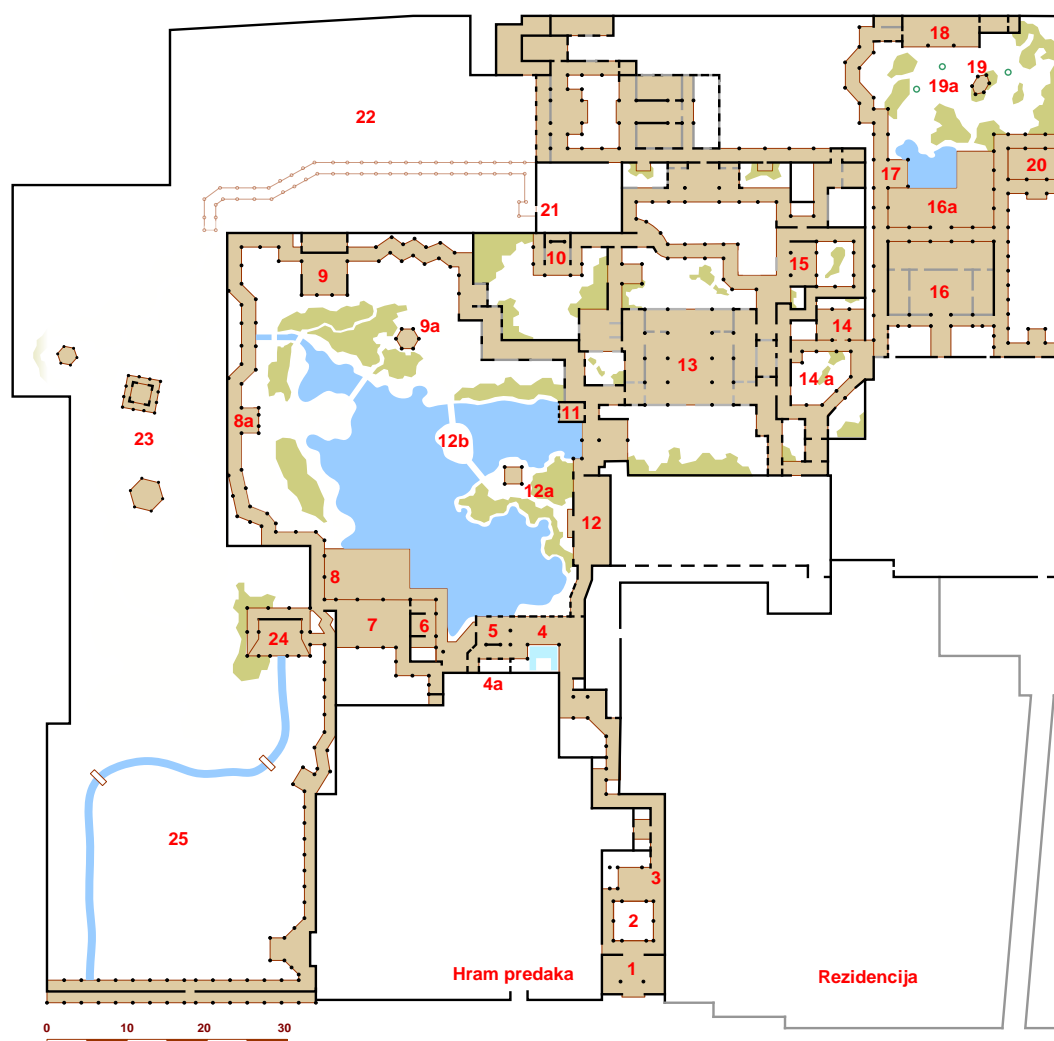
Najmanji vrt u gradu, *Vrt preostalih zrnaca* (Canli yuan, 残粒园) podignut je na svega 142 kvadratna metra i ima samo jedan vrtni breg i senicu na njemu. Sa površinom od oko 300 metara kvadratnih *Vrt čajnika* (Hu yuan, 壶园) je jedva nešto veći. Čini ga jezero okruženo stenama i senicama. Mali *Planinski posed okružen lepim* (Huaixiu shanzhuang, 坏秀山庄) još jedan je od onih vrtova koji je smešten na svega pet stotina kvadratnih metara. U suštini predstavlja maštoviti kameni predeo u obliku nepravilnog lavirinta. Sastoji se od samo jedne planine, ribnjaka i jedne doline. *Vrt smernog političara* (Zhuozheng yuan, 拙政园) se ubraja u četiri najpoznatija vrta Sudžoa. Njegovo neobično ime nastalo je prema Pan Jeovoj¹¹³ misli: *Podizanje vrta, zadovoljenje svakodnevnih potreba poznato je kao politika smernog čoveka*. Od 4 hektara tri petine je pod vodom. *Vrt šume lavova* (Shizi lin, 狮子林) je izuzetno kompaktan vrt gotovo zatrpan stenama. Čuveni pisac Ven Dženheng je baštu lekovitog bilja pretvorio u *Vrt baštenskog umeća* (Yipu, 艺圃). Omanji *Vrt u paru* (Ouyuan, 藕园) poziva se na stihove *Zemlju oremo moja žena i ja* iz perioda Proleća i jeseni. *Vrt harmonije* (Yiyuan, 怡园) podignut je u 19. veku tako da u njemu postoje predeli koji su preuzeti iz najstarijih vrtova Sudžoa. *Vrt ždrala* (He yuan, 鹤园), izgrađen 1907. godine, bio je poznato stecište umetnika. U njemu su se redovno održavale predstave *kunći* (kunqi) opere. *Vrt nesputanosti* (Chang yuan, 畅园) je izuzetno mali vrt od svega 1 mu-a gde je vodena površina centralni predeo. Jedini vrt koji nije podignut na ravnom terenu je *Planinski posed obrgljen zelenilom* (Yong cui shanzhuang, 拥翠山庄). Smešten je na jednom obronku Tigrovih brda u severnom predgrađu. Sred guste mreže kanala, tridesetak kilometara od centra Sudžoa, u gradiću Tongli nalazi se *Vrt utočišta i promišljanja* (Tuisi yuan, 退思园).

Postojani vrt*Liu yuan, 留园*

Državni službenik, upravitelj i vidar Si Taiš' (Xu Taishi, 徐泰时, 1540-1598) je 1593. godine započeo gradnju vrta na svom posedu severozapadno od gradske Čang kapije (changmen, 阊门). Nazvao ga je *Istočni vrt* (dong yuan, 东园) da bi bio u paru sa Zapadnim (xi yuan) vrtom na drugoj strani ulice. Prekrajan, doterivan i dograđivan tokom 400 godina ovaj vrt je postao najveći vrt u Sudžou. Sačuvan i obnovljen danas zauzima teritoriju od 23.310 kvadratnih metara. Sa poslovičnom jednostavnošću i iskrenošću Juen Hongdao (Yuan Hongdao, 袁宏道 1568-1610) je u svega nekoliko redova u svojim *Zapisima o vrtu* opisao karakter Postojanog

¹¹³ Pan Yue (241-300)

vrta: U Istočnom vrtu spreda su prekrasna visoka zdanja a pozadi ushićuju dvorane među naslaganim stenama koje je slavni učitelj Džou Bingdžong (Zhou Bingzhong, 周秉忠) podigao tako da liče na dugi svitak planina i voda (slika pejzaža).

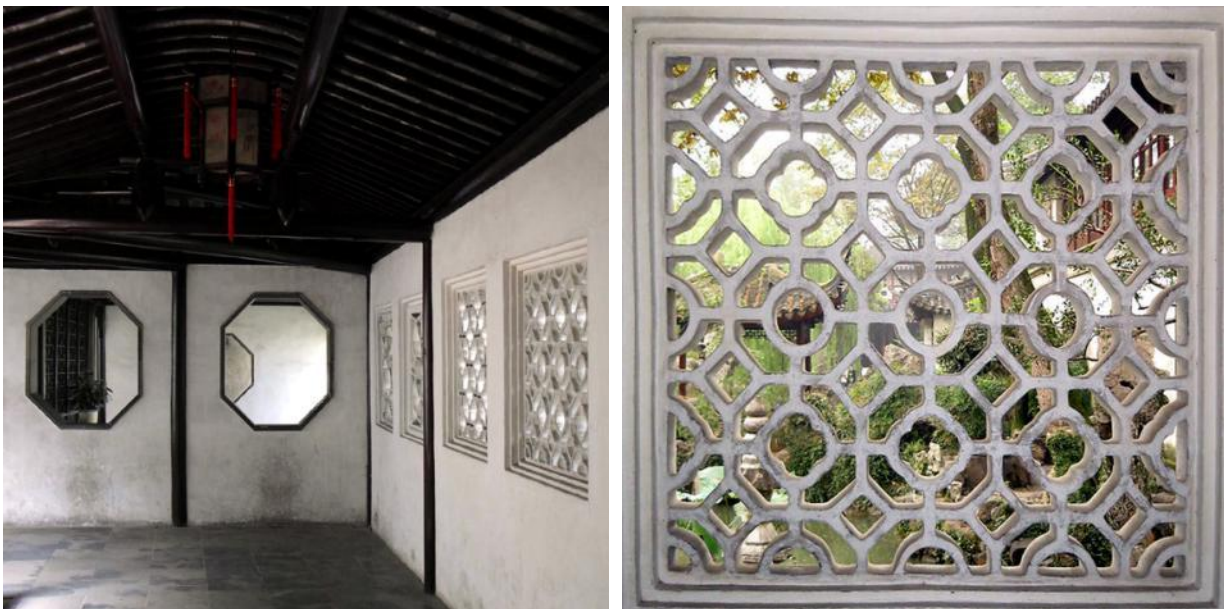
Sl. 67 Postojani vrt

U Čjenlong periodu, 1794. godine Liu Šu (刘恕), potomak jedne od najuglednijih porodica Sudžoa, je kupio ovaj posed proširio ga i nazvao Imanje Hanbi (hanbi shanzhuang, 寒碧山庄). Sredinom devetnaestog veka vrt je bio prilično oronuo ali je zahvaljujući svom položaju ipak preživeo ratna razaranja 1860. godine. Carski rizničar Šeng Kang (盛康) ga je preuzeo 1873. godine, pažljivo ga rekonstruisao, proširio i preimenovala u Postojani vrt. Ime vrta se odlično slagalo (homonimi) sa prezimenom sledećeg vlasnika, provincijskog upravitelja Lju Žongfenga. Nasledio ga je poznati konfucijanski intelektualac Ji Jue¹¹⁴ koji nam je ostavio *Zapise o Postojanom vrtu* (liuyuan ji, 留园记). Postojanost vrta postala je poslovična pošto je opstao i nakon razaranja tokom Tajpinške revolucije. Njegov poslednji vlasnik Sjenhuai, potomak Šeng Kanga, napustio je svoj posed nakon uspostavljanja Republike 1911. godine. Pedesetih godina 20. veka Postojani vrt je pažljivo rekonstruisan i oglašen nacionalnim spomenikom kulture. Sastoji se od centralnog dela koji je izgrađen u 16. i 17. veku, te istočnog i zapadnog koji su pridodati u Guansi periodu od 1875. do 1909. godine.

¹¹⁴ Ji Jue, 俞樾 (1821–1907) je poznat kao prvi komentator klasičnog dela *Lunheng* (論衡) o mitologiji, filozofiji i literaturi.

Centralni deo Postojanog vrta je poznat i kao *Prohladno zelena planinska vila* (hanbi shanzhuang, 寒碧山庄). Skoncentrisan je oko velikog jezera nad čijim južnim i istočnim obalama dominiraju brojna zdanja a nad severnim i zapadnim vešto oblikovana brda i drveće. Neobično je što se u vrt može doći direktno sa ulice, uskim prolazom između kompleksa objekata porodičnog hrama predaka (citang, 祠堂) i kompleksa stambenih zgrada ovog velikog domaćinstva. Prolaskom kroz skromnu kapiju [1] (odraz konfucijanske gospodstvene uzdržanosti) ulazi se u nebeski bunar (tianjing, 天井) - malo dvorište [2] koje je sa tri strane opasano zakrovljenim koridorom. Niskim zidom na severnoj strani dvorišta izdvojene su dve male otvorene površine koje se javljaju kao osunčani produžetak dvorišta sa nekoliko vrtnih stena i niskim rastinjem. Istočni koridor [3] nastavlja da krivuda iza ovih *svetlih međuprostora* i pretvara se u splet uskih hodnika, mestimično zatvorenih zidom sa obe strane. Dva slična džepa sa desne strane hodnika nagoveštavaju vezu sa dvorištima objekata koji pripadaju bloku porodičnog domaćinstva. Zahvaljujući rasporedu zidova svetlo u prolazu graduirano opada do mesta u kojem se otvara u sled malih dvorišta.

Stara stabla isprepletanih grana (gumu jiaoke, 古木交柯) [4] je naziv složene prostorne celine koja se sastoji od zakrovljenog koridora, dve potpuno otvorene dvorane od tri raspona (*jian*) i malog dvorišta. Širi deo dvorišta je pretvoren u plitak bazen iz kojeg se uz južni, osunčani zid izdiže niska platforma sa magnolijom i cimetovim drvetom¹¹⁵ čije se grane međusobno prepliću. Sa suprotne strane, kroz čipkaste otvore u severnom zidu dvorane koji tone u duboku senku, prodiru zeleni zrakasti odsjaji sa površine jezera.

Sl. 68 Postojani vrt – otvorene *prazne* dvorane
Otvorene dvorane u ambijentalnoj celini „**Stara stabla isprepletanih grana**”.
Suptilno uvođenje iz jednog u drugi prostor, nagoveštavanje slika koje slede i zavirivanje u susedne vrtno krajolike je dominantna odlika karaktera Liu vrta. Svaki od šest rešetkastih otvora u severnom zidu ima drugačiji geometrijski predložak prilagođen segmentu predela koji se kroz njega vidi.

Dvorana čiji zid samo nagoveštava jezerski predeo nastavlja se u **Verandu zelen-hlada** (luyin xuan, 绿荫轩) [5] dok otvor u zapadnom zidu dvorišta vodi u uski otvoreni prostor nazvan **Mala građevina cvetnih koraka** (huabu xiaozhu, 花步小筑) [4a]. U njoj je uz belo

¹¹⁵ Magnolija je simbol belog žada a Osmanthus fragrans je simbol žada.

okrećen zid smeštena kompozicija od nekoliko interesantnih stena, bambusa, bršljena i osmantusa. Sa verande pruža se pogled na ceo vrt. U zaleđu, iza paravanskog zida sa setom slika praćenih kaligrafski ispisanim stihovima izvire kompozicija stena *Mala građevina cvetnih koraka*. Na bočnim zidovima Zelen-hlada stoji po jedan oktogonalni otvor koji istovremeno razdvaja i spaja planove po osi istok-zapad. Ovaj neobično integrisan prostor koridora, dvorišta, dvorane i pokrivene verande u kojem se smenjuju bleštavo beli osvetljaji sa tankim zracima zelenog sjaja inspirisan je Gaoćijevim stihovima: *Kristalni sjaj i lepota dopiru sa četkice cinobera dok se cvetovi naslanjaju na duboke senke*¹¹⁶.

Sl. 69 *Mala građevina cvetnih koraka*

Tridesetak minijaturnih vrtnih predela skulpturalnog karaktera umetnuto je u spretno osmišljene međuprostore koji vezuju različite ambijentalne celine ili čine ritmične pauze u nekoj od njih.

Veranda zelen-hlada svojim bokom izlazi na popločan plato gde se obala jezera transformiše iz razuđene skupine mrkih prirodnih stena u mol ozidan blokovima belog kamena. Po njemu se ocrtavaju tamne senke grana starog javora. Sa druge strane uzdiže se **Kula blistave prozračnosti** (mingse lou, 明瑟楼) [6] čije je otvoreno prizemlje korišćeno kao pozornica. U jednom od kasnijih preuređenja vrta ovaj neobični objekat dograđen je uz **Žad-zelenu planinsku vilu** (hanbi shanfang, 涵碧山房) [7] tako da zajedno tvore celinu nalik na *oslikanu barku*¹¹⁷. Planinsku vilu i barku povezuju Džu Sijevi stihovi¹¹⁸ kojima je opisao kontraste između zelene boje planinskih šuma i zelene boje jezera u kojem se planina ogleda. Ispred vile nad jezerom se pruža prostrana kamena terasa (ping tai, 平台) sa koje se uz zapadni zid vrta, celom njegovom dužinom, čas penje, čas spušta vrludavi koridor [8]. Na sredini koridora, na najvišoj tački brda stoji **Veranda mirisa cimetovog behara** (wen muxi xiang xuan 闻木樨香轩) [8a]. Prednjom stranom pruža se panorama jezera a zadnjom se kroz rešetkaste otvore u zidu naziru predeli zapadnog vrta. Koridor se nekada odavde spuštao do prednjeg trema **Dvorane od pola travke** (Banye caotang 半野草堂) [9] koja više ne postoji. Između platoa na kojem je bila dvorana i jezera proteže se duga i visoka vrtna planina

¹¹⁶ Gao Ći (Gao Qi, 高启, 1336 -1374), *Oda suncokretu*.

¹¹⁷ *Oslíkana barka* je naziv za posebnu vrstu brodica koje su korišćene za zabave na Taihu jezeru.

¹¹⁸ Džusi (Zhu Xi, 朱熹, 1130 -1200) je vodeći predstavnik neokonfucijanske škole Sung perioda, izuzetan filozof, pesnik i slikar, jedini kojem je u Konfucijevom hramu podignuta memorijalna stela (1241).

na kojoj **Usputna senica** (keting, 可亭) [9a] stremla ka južnom nebu tako da slika odgovara Liu Jisijevom¹¹⁹ stihu - *Sjajni mesec kroz senicu prođire*. Danas koridor nastavlja da vijuga pored severnog zida vrta sve do **Daleke zelene kule** (yuanzui ge, 远翠阁) [10] u severoistočnom ćošku vrta. Ova kula koja se nekada zvala *Mesto gde sam sam* (zizai chu 自在处) bila je ograđena zidom i koridor se pored nje spuštao do **Konaka jezera svežeg lahora** (qinfeng chiguan, 清风池馆) [11]. U ograđenom dvorištu kule stajao je *Vrh oblaka* - velika vrtna stena za koju se veruje da je ovde donešena iz Ven Dženmingovog vrta.

Sl. 70 Ispred i iza Konaka svežeg lahora

Ovaj neobično mali objekat konakom čine isključivo odnosi koji vladaju između unutrašnjeg prostora i pripadajućeg okolnog ambijenta. Unutrašnje, poluzatvoreno i razučeno dvorište celom širinom gleda kroz otvoren objekat u prostranu širinu jezera koje zamenjuje prednji otvoreni plato konaka.

Konak jezera svežeg lahora je zapravo velika zidana senica (ting) koja je jednom stranom isturena nad površinom jezera a drugom zaviruje u brda dvorišta istočnog dela vrta. Kako je uvek delom u dubokom hladu a delom osunčana kroz nju stalno duva promaja i površina jezera ispred se mreška čas u jednom, čas u drugom pravcu. Tako je ime dobila po Su Dungpoovom stihu: *Prohladni povetarac mreška vodu*¹²⁰. Na paravan zidu između istočne i zapadne strane senice, kao dodatak Suovom stihu ispisan je Jang Jisunov kuplet: *Izvan zidova proteže se lanac planina / Pred vratima potok donosi miris cveća*.

Od senice, celom dužinom istočne obale jezera proteže se zid prizemlja dva visoka spratna objekta sa pravilnim nizom velikih čipkastih otvora. Svega 3 metra široka i 10 dugačka **Kula krivudave rečice** (quxi lou, 曲溪楼) [12] razdvaja centralni od istočnog dela vrta. Zatvoreni bokovi njene prednje fasade spretno su rasterećeni lažnim prozorima izvajanim i oslikanim u malteru. Ispred kule mali kameni plato sa **Haopu senicom** (haopu ting, 濠濮) [12a] poput rta zadire u jezero. Cela obala opasana je izuzetnim primercima vrtnih stena među kojima se ističe *Mesečev odraz*. Ova stena ima u sredini gotovo potpuno pravilnu kružnu kavernu tako da njena senka na vodi ostavlja svetao disk poput meseca. Od Haopu senice nizak most kao

¹¹⁹ Liu Yuxi, 刘禹锡, 772 – 842.

¹²⁰ Oda o crvenoj steni, chibi fu, 赤壁赋: qingfeng xulai shui po buxing, 清风徐来, 水波不兴.

prevlaka vodi na *Malo Penglai ostrvo* (Xiao penglai, 小蓬莱) [12b] imitirajući sliku istoimenog motiva na Zapadnom jezeru kraj Hangdžoa.

Sl. 71 Pogled sa Verande zelen-hlada

Istočni deo Postojanog vrta dva veoma velika objekta dele na južna i severna dvorišta. *Konak besmrtnika pet vrhova* poznatiji je pod imenom ***Nebeska dvorana pet planinskih vrhova*** (Wu feng xian guan, 五峰仙馆) [13] koje je dobio prema Li Bajevim stihovima: *Pet južnih vrhova planine Lu, kao zlatni lotosi od Neba isklesani*. Prostrana dvorana od 5 raspona (jedan od najvećih vrtnih objekata Đangnan regije) cela je izgrađena od skupocenog *nanmu* drveta. Ovo plemenito drvo koje raste samo na jugu Kine upotrebljeno je i za izradu bogato rezbarenog fiksnog enterijera. Ogroman paravanski zid deli dvoranu na južni i severni deo. Južni deo otvoren je prema prostranom dvorištu u kojem je od pažljivo izabranih *taihu* stena upriličena imponantna vrtna planina *Pet svetih vrhova planine Lu*.

Sl. 72 Pet svetih vrhova planine Lu

Veoma visok južni zid dvorišta je celom dužinom zaklonjen naslaganim stenama neobičnih oblika tako da se na njemu ocrtavaju konture čuvenih predela planine Lu. Na ovoj planini u Bojang jezerskoj oblasti Đangsi provincije, taoistički mislilac Hueijen (Huiyuan, 慧遠) je 402. godine u Donglin hramu osnovao budistički kult Čiste zemlje. Tu je Društvo Belog lotosa (白蓮社) vekovima okupljalo mnoge velikane kineske misli i umetnosti. Vrhovi Pet starosta se ovde nazivaju svetim prema Li Bajevim stihovima:

*U potrazi za besmrtnim dušama,
sa svitanjem, do pet svetih vrhova...
nadamak sedam zvezda¹²¹,
kroz oblake, kao vetar
kroz peševе od brokata.*

Severni deo dvorane krasi izuzetan primerak poliranog kamenog diska¹²² u koji su ugravirani Kang Ćieovi stihovi: *Posle kiše, kao izbliza jasno vidim planinu, licem okrenut, kao da je stvaran, mešćev odraz u mene zuri.* Za razliku od južnog dvorišta koje je uokvireno visokim belim zidovima pred kojima vrtna stena stoji kao slika na papiru, severno dvorište okružuje otvoreni koridor nagoveštavajući niz prostora koji iza njega slede. Između *Nebeske dvorane pet planinskih vrhova* i Konaka samotnog starca umetnut je blok malih objekata - lavirint posvećen kolekciji vrtnih stena u kojem se smenjuju svetli koridori sa mračnim hodnicima i sobe sa atrijumima i dvorištima. Trem *Nebeske dvorane* se ka istoku nastavlja u koridor koji račvajući se prema **Verandi klanjanja vrhu stene** (yi feng xuan 揖峰轩) [14] tvori atrijum zvan **Malo dvorište kamene šume** [14a]. *Veranda klanjanja vrhu stene* je zapravo lepa otvorena dvorana čiji je osnovni karakter prožimanja unutrašnjeg i spoljašnjeg prostora uobličen prema Džusijevim stihovima: *Čas se klanjam prekrasnoj steni, čas uspravan stojim na planini Lu*¹²³. Skriveno iza severnog zida verande nalazi se **Mesto na koje se vraćam da knjige čitam** (huanwo dushuchu, 还我读书处) [15] čije ime je nastalo prema uvodu u Tao Čjenovo delo *Čitanje Knjige planina i mora* (dushan hai jing, 读山海经). Ovaj sasvim mali studio, kao svako mesto osame duboko je zavučen u unutrašnjost lavirinta ali je istovremeno sa svih strana otvoren prema stpletu prolaza sugerišući pripremu za duhovno putovanje onako kao što je opisana u prvoj pesmi Tao Čjenove zbirke¹²⁴.

Konak samotnog starca (linquan qishuo zhiguan, 林泉耆硕之馆) [16] južnom stranom izlazi u sasvim jednostavno uređeno dvorište koje je služilo kao pozornica a severnom na kamenom popločanu **Terasu krunisanog oblaka** (guan yun tai, 冠云台) [16a]. Terasa čini geometrijski pravilan deo obale malog jezera iz kojeg na suprotnoj strani u svojoj prirodnoj nepravilnosti izranja visoka *vrtna planina*. Ceo severni predeo poznat je kao *Vrh među oblacima*. Uz zapadnu obalu malog jezera nad vodom je isturena **Senica i za kišu i sneg** (jiaqing xiyu kuaixue zhiting, 佳晴喜愉快雪智亭) [17] iza koje koridor vodi potom do **Kule na kruni terase** (guan tai lou, 冠台楼) [19]. Ispred kule, oko **Senice krune oblaka** (guanyun ting, 冠云亭) [18] raspoređene su tri čuvene *vrh-stene* [19a]: **Vrh krune oblaka** (guan yun feng, 冠云峰) – 6.5 metara visoka i preko 5 tona teška kamena gromada, **Kamen sreće**, nešto tamnija velika stena sa gotovo pravilnim kružnim otvorom pri vrhu i **Vrh pećine oblaka**. Istočno od *Konaka samotnog starca* zidom i koridorom izdvojena je **Koliba**

¹²¹ *Beiduqisīng* (北斗七星) - sazvežđe Veliki medved (*Ursa major*).

¹²² Retka vrsta kamena sa planine Đjencang, Jinan provincija.

¹²³ Qian yi lu shan, yi feng di xiu, 前揖庐山, 一峰独秀

¹²⁴ → Zongqi Cai, Chinese Aesthetics: The Ordering of Literature, the Arts, and the Universe ...str.206 -208, HUP, 2004.

sačuvanog oblaka (zhuyun an, 贮云庵) [20] - jedna od najboljih učenjačkih radnih soba ikada izgrađenih u vrtu.

Severozapadni, zapadni i jugozapadni obod Postojanog vrta zidom je izdvojen u posebnu celinu gde slede jednostavni predeli sela, planine i livade. U ovaj deo vrta ulazi se kroz mesečeva vrata nad kojima stoji natpis *Još jedno selo* (youyi cun, 又一村) [21]¹²⁵. Sledi rustični pejzaž voćnjaka (danas pretvoren u bonsai / p'nding izložbu) [22] kroz koji popločana staza pod venjakom vodi na prilično prostran brdski predeo. Ovde su tokom istorije vrta nastajale i nestajale mnoge senice. Danas su rekonstruisane *Radosna senica* (zhile ting) [23] i *Senica ležernog zvižduka* (shuxiao ting). Odatle se staza spušta do *Paviljona veselog prskanja vodom* (Huo po-po di) [24] pod kojim protiče potočić i nastavlja da vijuga prostranom livadom [25].

Među sačuvanim klasičnim kineskim vrtovima, Postojani vrt ima najkompleksniju strukturu i u njemu se mogu zateći gotovo sve prostorne situacije na kojima se zasniva tradicionalno umeće vrtnog graditeljstva.

Vrt Senice modrog talasa

Canglang ting, 沧浪亭

Vrt Senice modrog talasa nalazi se u neposrednoj blizini Konfucijevog hrama u zapadnom delu južnog kvadranta grada. Izgrađen je 1044. godine (→ Istorija vrta / Sung period) i najstariji je od svih sačuvanih vrtova u Sudžou. Krajem sedamnaestog veka je bio potpuno napušten. Obnovio ga je 1696. godine Sung Luo tadašnji guverner provincije. Potonji provincijski upravitelji Tao Šu (1827) i Džang Šušeng (1873) su renovirali objekte u vrtu veoma malo narušavajući njegov prvobitni izgled. Uprkos tome što je tokom svog trajanja promenio mnoge vlasnike do danas je održana originalna konfiguracija terena i dispozicija arhitektonskih celina. Vrt sadrži dvadesetak objekata sa 23 ugravirana kupleta i 153 stele. U njemu se još uvek nalazi 12 starih stabala ginka, kamelije i sandalovog drveta, te 18 različitih vrsta bambusa.

Vrt Senice modrog talasa je jedan od retkih vrtova čiji je glavni ulaz [1] na njegovoj severnoj strani kojom se oslanja na, poput malog jezera, prošireni rukavac gradskog kanala. Ispred reljefom ukrašene zidane kapije nalazi se uski popločani mol do kojeg se iz uličice na suprotnoj strani kanala dolazi preko veoma niskog cik-cak mosta. Vrt je prema kanalu ograđen polutransparentnim strukturama tako da delimično integriše okolinu u svoj centralni ambijent. Istočni trem kapije nastavlja se uz obalu kao dvostruki zakrovljeni koridor podeljen zidom na spoljašnji i unutrašnji deo. Tako se kroz velike rešetkaste otvore u zidu može zavirivati čas u prostrani, belucima popločan plato unutar vrta, čas u odraze na mirnoj površini kanala izvan njega. Ovaj koridor najpre vodi do *Verande koja gleda na vodu* (mianshui xuan, 面水轩) [2] - potpuno otvoreni objekat koji severnom stranom gleda u kanal a južnom u visoku vrtu planinu. Njegovo ime vezuje se za Du Fuovu pesmu Prizivanje slike kuće kraj reke Đin:

*Zapadno od Beskrajnog mosta - kuća,
Severno od Mnogocvetnog jezera - selo,
Sve kuće u vodu gledaju - zure,
Vremešno drvo oronulo - ispred.*

¹²⁵ → Verovatno prema Lujouvoj (Lu You, 陆游, 1125-1210) pesmi *Šetnje planinom zapadnog sela* (youshan xicun, 游山西村)

Sl. 73 Vrt senice modrog talasa

Od *Verande koja gleda na vodu* dvostruki koridor prati proširenje kanala, primiče se tik uz *vrtnu planinu* i završava na ***Terasi za posmatranje ribica*** (diaoyu tai 钓鱼台, guanyuchu 观鱼处) [3] u severoistočnom ćošku vrta. Ova *terasa* je zapravo četvrtasti kameni objekat sličan senici koja se pruža nad površinom vode. Iz nje, uz visoki istočni zid, preko obronaka *vrtno planine* blago se penje zakrovljena galerija. Rešetkasti otvori u zidu zaviruju u okolni pejzaž izvan vrta. Dve polusenice sa stelama nalaze se jedna naspram druge - *Senica u kojoj se recituje* [4], uz istočni i *Senica carske stele*, uz zapadni zid. ***Senica carske stele*** (yu bei ting, 御碑亭) [5] nosi kuplet koji je car Kangsi napisao prilikom posete guverneru Vu Cunliju:

*Znam da ste 12 godina guverner Sudžoa
čuvenog po znanju vrlih i učenih,
Misleći stalno na brige naroda mog
nadam se da dostojno i marljivo službu vršite.*

*Raduju se seljaci
kada vest o neprekidnoj kiši stigne,
Hvaljen je guverner
kada cveće rukama svojim posadi.*

Kao kuplet jedna senica odgovara drugoj; pred istočnom visoko se uzdiže breg a pred zapadnom duboko, poput vrtače utisnuto je maleno jezero. Treća, **Senica modrog talasa** (*Canglangting*, 沧浪亭) [6] po kojoj je vrt dobio ime, stoji na vrhu brda od nabijene zemlje i stenja. Odatle se preko koridora pruža pogled koji povezuje obale kanala izvan vrta i unutrašnje predele njegove centralne zone. Na desnoj strani senice ispisani su Oujang Sjuovi stihovi: *Svežina povetarca i sjaj meseca nemaju cenu*¹²⁶, a na levoj Sun Šunćinovi: *Izbliza voda a izdaleka planina u srce dira*¹²⁷. Ovi stihovi podjednako ilustruju prirodu predela centralne zone vrta kao i one *pozajmljene* iz bliže i dalje okoline. Veštačko brdo koje dominira celim krajolikom čine dve vrste stena. Istočni deo sazdan je uglavnom od sivo-žučkastih blokova tvrdog kamena (*huangshi*) a zapadni od erozijom uobličenog krečnjaka (*hushi*). Ulaznu zonu od jezera zaklanja visoka kompozicija spretno naslaganog kamena koja tvori bajkoliki prolaz do vode sačinjen od nekoliko međusobno povezanih pećina. Mali skriveni ribnjak duboko je utisnut u severozapadni deo kamene kompozicije. Opisan je sa svega dva karaktera uklesana u *taihu* stenu: *žad koji teče* (liu yu, 流玉).

Sl. 74 Vrt senice modrog talasa
Terasa za posmatranje riba (a) spolja i (b) iz vrta, (c) Senica modrog talasa, (d) jezero.

Južni obod centralne zone uokviren je sa tri dvorane međusobno povezane koridorima. Iza svake od njih krije se drugačiji vrtni predeo. **Soba mirisne šljive** (*xinmiao xiangshi*, 闻妙香室) [7] na jugoistočnoj strani vrta je dominantan objekat u razuđenoj prostornoj kompoziciji koja se sastoji od više konstruktivnih celina oslonjenih jedna na drugu. Ovo dvostrano otvoreno zdanje dobilo je ime po Du Fuovim stihovima:

*Kraj svetla ne mogu da zaspim. Odmaram.
Miris šljivinog behara donosi olakšanje.*

Iz nevelikog, ljupko sazdanog objekta istupa se u pejzaž posvećen proleću - dvorište zastrto stablima ukrasne šljive među bambusima. Odatle zidovima sakriven prolaz vodi u pokriveni koridor ka **Dvorani blistavog puta** (*mingdao tang*, 明道堂) [8]. Ovo veliko zdanje korišćeno je kao glavna prijemna dvorana u kojoj su se vekovima sretale mnoge ugledne ličnosti tog doba. Zajedno sa **Jaohua paviljonom**¹²⁸ (*yaohua jing jie*, 瑶华境界) [9] tvori klasično četvrtasto dvorište. Paviljon je korišćen kao radna soba (*zhai*) i kako nije uobičajeno da se studio otvara prema glavnoj dvorani, to je za njegovo *skrovito mesto* iskorišćen prostor iza susedne sobe **Zvonko žad-zelenog** (*cui linglong*, 翠玲珑) [10]. U ovom prostoru izgrađena je neobična **Kula sa koje se vidi planina** (*kanshan lou*, 看山楼) [11]. Njeno prizemlje sazdan je od kamenih blokova nepravilnog oblika tako da izgleda kao pećina a

¹²⁶ Qing feng mingyue ben wu ji, 清风明月本无价.

¹²⁷ Jin shui yuan shan jie you qing, 近水远山皆有情.

¹²⁸ Jaohua je biljka koja prema legendi cveta tamo gde obitavaju *besmrtni duše*. Doslovni prevod naziva ovog vrtnog krajolika je *Daleki veličanstveni predeo*.

gornji sprat kao velika senica na vrhu stene. Južni obod vrta bio je pod gustom bambusovom šumom, upriličen prema Su Šunčinovim stihovima: *Crvenim tamne jesenje šume a zvonkim žad-zelenim svetle bambusi.*

Susednu celinu čini nekoliko velikih objekata između kojih su formirana tri zasebna vrtna predela. Duž istočne strane sve tri celine povezane su dugim zakrovljenim koridorom. **Hram pet stotina mudraca** (wubai mingxian ci, 五百名贤祠) [12] svojom južnom stranom potpuno je otvoren prema prostranom dvorištu u kojem rastu bambusi i pod prozorima, po neko drvo banane. Iz koridora na ovom mestu izviruje **Senica za zastati i gore pogledati** (yangzhi ting, 仰止亭) [13] u kojoj je u kamenu ugraviran Ven Dženmingov portret. Na zidovima hrama nalaze se 594 portreta čuvenih pesnika, slikara, filozofa, vojskovođa... (ukupno 12 profesija) koji su živeli u razdoblju između 6. i kraja 19. veka. Većinu ovih portreta izradio je Gu Sjangdžou, čuveni slikar epohe Ćing. Uzak prolaz između dva visoka zida razdvaja **Hram 500 mudraca** od **Konaka jasnih mirisa** (qing xiang guan, 清香馆) [14] čije ime nas podseća na stihove Tang pesnika Li Šangjina: *Namaknite reze, okrenite ključ, čuvajte čist miris osmantusa, ne dajte mu da ode!*¹²⁹

Vrt gospodara mreža

Wangshi yuan, 网师园

Vrt pod imenom *Utočište jednog ribara* (Yu yin, 鱼隐) je 1140.godine izgradio Š' Džengdže (Shi Zhengzhi, 史正志), nakon što je napustio položaj visokog službenika uprave u Jangdžou i preselio se u Sudžou. Kada se Š' povukao iz službe u ovaj vrt doneo je sa sobom veliku kolekciju knjiga tako da je vrt bio poznat i kao *Dvorana hiljadu svitaka* (wanjuan tang, 万卷堂). Nakon njegove smrti vrt je prodat i uskoro potpuno napušten sve do 1770. (verovatnije 1776.godine) kada ga je obnovio Sung Congjen i nazvao **Vrt gospodara mreža**.

Vrt se nalazi u zapadnom delu jugoistočnog kvadranta grada. Na samom kraju 18. veka vrt je bio poznat u gradu po zbirci retkih vrsta božura a početkom 20.veka ovde se nalazio atelje slikara Džang Daćjena (张大千, 1899 – 1983). Poslednji vlasnik H' Janong je 1958.godine ovaj posed poklonio gradu Sudžou. U sadašnjem obliku, koji uglavnom potiče sa kraja epohe Ćing, prostire se na površini nešto većoj od pola hektara. Sastoji se od glavnog, centralnog predela površine od svega 400 kvadratnih metara koji je sa sve četiri strane okružen potpuno izdvojenim sekundarnim vrtnim predelima različitog karaktera. Svojevremeno je bilo moguće pristupati u svaku od ovih celina zasebno čime je postignuto da se organizuje više pravaca kretanja ka i iz centralnog dela vrta.

Glavni pristup od 18.veka je formiran kroz rezidencijalni deo ovog poseda. Po običaju, skromna i sasvim jednostavna zidana kapija sa **Dvoranom prednje kapije** (qianmen ting, 前门厅) (1) i **Dvoranom nosiljki** (jiao ting, 轿厅) (2) vodila je u usko predvorje do veoma pompezne, reljefom uokvirene unutrašnje kapije. Dva metra visok i 3,2 širok reljef prikazuje scene iz popularnih opera i drama. Iznad friza podignut je trem pokriven pocakljenom keramikom koja je dodatno ukrašena mesinganom inkrustacijom u obliku šljivinog cveta.

¹²⁹ Li Shangyin, 李商隐 (813–858) → James Liu, *The Poetry of Li Shang-yin: Ninth-Century Baroque Chinese Poet*, U. of Chicago, 1969.

Sl. 75 Vrt gospodara mreža

Neposredno ispred ove kapije, kroz neugledan otvor u zapadnom zidu ulazi se u zakrovljeni koridor koji vodi kroz južni deo vrta. Reljefni natpis nad ovim prolazom glasi: *Malo carstvo ribara* (wangshi xiaozhu, 网师小筑). Do sličnog koridora na severnoj strani vrta dolazi se daljim kretanjem kroz ceremonijalni deo rezidencije. Preko velike **Prijemne dvorane** (zheng ting, 正厅) (3) ulazi se u kulu **Lepota na dohvata ruke** (xiexiu lou, 撷秀楼) (4). U njoj su se uglavnom okupljali ženski članovi porodice koji su iz prostorija na spratu mogli uživati u panoramskom pogledu na vrt i celu okolinu. U severozapadnom ćošku ovog visokog zdanja, kroz sasvim običan otvor u zidu izlazi se na četvrtastu otvorenu verandu nad površinom jezera u centralnom delu vrta. Odatle **Koridor za lov na patke** (Sheya lang, 射鸭廊) (5) u svega nekoliko koraka vodi do **Verande krivog bambusovog zglavka** (Zhuwai yizhi xuan, 竹外一枝轩) (6) koja je ime dobila po Su Dungpoovim stihovima: *U proleće bezbroj je mrkih stabala duž obale reke, još uvek je lepši jedan krivi zglavak bambusovog žbuna*¹³⁰. Veranda je svojom južnom stranom otvorena prema jezeru dok se severnom stranom oslanja

¹³⁰ Jiang tou qian shuchun yu an , (江头千树春欲暗) Zhu wai yi zhi xie geng hao (竹外一枝斜更好).

na zid. Kroz mesečeva vrata i dva prozora u zidu zaviru se u malo skrovito dvorište **Studija zgusnute praznine** (Jixu zhai, 集虚斋) (7) u kojem je zasađeno svega nekoliko strukova bambusa. Ovaj, naizgled neugledan i beznačajan detalj je glavni motiv cele kompozicije.

U zaleđu *Verande krivog bambusovog zglavka* kratak koridor vodi do **Verande za posmatranje borova i čitanje slika** (kansong duhua xuan, 看松读画轩) (8). U ovom velikom zdanju od 4 raspona čuvana je kolekcija slika i retkih predmeta među kojima je posebno cenjena bila zbirka fosila. Na platou uokvirenom vrtnim planinama i danas postoje dva stara stabla bora i čempresa za koje se veruje da su stari koliko i sam vrt. Sa ovog uzvišenja staza krivuda među visokim stenjem spuštajući se do obale jezera. Tu niski cik-cak most zaklanja plitki rukavac stvarajući utisak da se iza njega u daljinu proteže kakav potok. Sa mosta se direktno ulazi u koridor koji je svojom zadnjom stranom oslonjen na visoki, belo okrečen zid. Kroz rešetkaste otvore u zidu, tu i tamo se zaviru u jedan od nekoliko potpuno izdvojenih i drugačijih vrtnih predela. Sredinom dugog koridora isturena je prema jezeru velika šestougona **Senica u koju sa povetarcem pristize mesec** (yuedao fenglai, 月到风来) (9). Ona predstavlja centralnu tačku sa kojom je usklađen ceo jezerski pejzaž. Njen položaj, ime i okruženje upriličeni su prema Han Jievim (Han Yu, 韩愈) stihovima: *Suton donosi jesen, na svežem povetarcu doploviće mesec*¹³¹. Od senice se koridor duž zida dalje spušta na južnu obalu jezera do **Kule kraj vode opranih traka** (zhuoying shuige, 濯缨水阁) (10)¹³². Ovaj objekat je uprkos pompeznom imenu jedna ljupka, veoma elegantna i srazmerno niska soba (*xie*) iz koje se pruža divan pogled na celo jezero. Gledano iznutra ređaju se slike obala u ramu od filigranski delikatnih, čipkastih ukrasa izrezbarenih u prozorskim oknima. Još jedna ovakva soba, malo veća i dublje povučena u kopno nosi ime **Veranda brega slatkog mirisa cimetovog drveta** (xiaoshan congguo xuan, 小山丛桂轩) (11). Ugnježdjena je među izuzetno spretno uobličanim *Oblak-brežuljcima* (yungang, 云冈) od žućkastog kamena. Ona je najlepša i najvažnija dvorana u centralnom delu vrta. Puteljak koji vijuga među oblak-brežuljcima vodi preko minijaturnog, kamenog lučnog mosta¹³³ na veoma usku traku istočne obale jezera. Tu putovanje vrtom može da počne iz početka a da posmatrač to i ne primeti.

Po obodu centralnog dela vrta raspoređeno je pet, visokim zidovima razdvojenih vrtnih predela – pet vrtova u vrtu. Na krajnjem jugu nalazi se dvorište čiji ambijent je skoncentrisan oko **Sobe za čin**¹³⁴ (qinshi, 琴室) (12) i akustički prilagođen izvođenju i slušanju muzike. **Daoh' konak** (daohe, 蹈和馆) (13) u kojem su se održavale intimne porodične zabave čini vezu između centralnog i izdvojenog jugozapadnog dela vrta. Ovde su se u dugačkom praznom dvorištu negovali brojni zasadi božura, naročito drvo božura *mudan* (牡丹 - *peonia suffruticosa*)¹³⁵ po kojem je jedini paviljon u dvorištu dobio ime (14). Iza, kroz skriveni prolaz u severoistočnom ćošku ulazilo se u *glavni sporedni predeo* po kojem se ceo vrt zove.

Utočište ribara zapadno od ribnjaka (tanxi yuyun, 潭西鱼隐) (15), popularno poznato i kao *Ribarevo utočište bez vode* je malo, dugačko, visokim zidovima opasano dvorište. Po njegovom obodu su formirane kompozicije vrtnih stena tako da u severnom delu simuliraju obale jezera a u južnom potoka. Ostatak prostora popločan je raznobojnim belucima koji

¹³¹ Wan se jiang qiu zhi, chang feng song yue lai (晚色将秋至, 长风送月来)

¹³² Imenom se aludira na deo teksta iz klasika Knjiga Mencijeva koji glasi: Kada je voda u Canglang reci čista u njoj perem trake mog šešira. Kada je voda Canglang reke zamućena u njoj perem noge.

¹³³ Yingqing qiao, 引静桥 - dug 212 i širok svega 29,5 cm. Poznat je i kao *Most od 3 koraka* – (san bu qiao, 三步桥).

¹³⁴ Čin je stari žičani instrument sličan lauti.

¹³⁵ Gajenje božura i stvaranje novih vrsta u Kini je bila otmjena razbribriga učenih ljudi koja je povremeno poprimala oblike opsesije kao gajenje lala u Holandiji.

tvore sliku mreže talasa na zamišljenoj vodenoj površini. U Jugozapadnom delu uobličen je **Izvor plavetnila** (doslovno - *Izvor koji sadrži azur*, Hanbi quan, 含碧泉) (16) nad kojim je podignuta **Senica hladnog izvora**¹³⁶ (lengquan ting, 冷泉亭) (17). U njoj je smeštena izuzetno interesantna vrtna stena koja je nekada ukrašavala Tang Jinov¹³⁷ vrt.

Soba od tri raspona na severu dvorišta zove se **Koliba za pravljenje društva proleću** (Dian chun yi, 殿春移) (18) po stihovima - *Ruža je ostala da pravi društvo prolećnom povetarcu*. Njena tri velika prozora gledaju u kameni pejzaž u kojem su grupisana stabla ukrasne šljive, bambusa i banane. Južnom stranom izlazi na veliku kamenu terasu i poput kamenog mola naslanja se na prazan prostor vrta. Njen trem se istočno produžava u koridor koji se kroz *mesečeva vrata*, sa druge strane zida nastavlja u veliki koridor centralnog dela vrta. Duž severnog i severozapadnog oboda imanja slede brojna manja i veća vrtna dvorišta. Prednje i zadnje dvorište **Biblioteke pet vrhova** (wufeng shushi, 五峰书室) (19) pretvorena su u planinski predeo sačinjen od kolekcije izuzetnih primeraka *taihu* stena. Na istočni bok biblioteke, ispred **Sobe mesečevih stepenica** (tiyun shi, 梯云室) (20) naslanja se još jedno dugačko dvorište pokriveno hiljadama belutaka među kojima izviruju stene i svakakvo rastinje. *Soba mesečevih stepenica* dobila je ime po jednoj pesmi¹³⁸ iz epohe Tang u kojoj se pominje kako je pijani Džou Šeng (Zhou Sheng, 周生) za vreme praznika Sredine jeseni ispleo merdevine od kanapa da bi se popeo do meseca koji se krije u oblacima.

¹³⁶ Replika ove senice je izgrađena u atrijumu Metropolitena muzeja u Njujorku.

¹³⁷ Tang Jin (*Tang Yin*, 唐寅, 1470 -1524) je jedan od četiri velikana Ming slikarstva.

¹³⁸ Zhang Du (张读), *Xuan shi zhi* (宣室志).

ŠANGAJ

(Shanghai, 上海, Gornje more)

Za razliku od drugih velikih gradova Kine Šangaj nema dugu istoriju. Do Sung perioda na ovoj teritoriji se nalazila promenjiva skupina ribarskih sela. Kako je reka Jangce redovno plavila celu deltu i često menjala svoj tok, tako su i naselja menjala položaj i veličinu, nestajala su i građena su nova. Sa razvojem trgovine 1074. godine zvanično je formirana trgovačka varoš iz koje su kontrolisane male luke na teritoriji sa svega 12.000 domaćinstava. Nakon pada Kajfenga veliki broj izbeglica se doselio u Šangaj i populacija se popela čak na 250.000 stanovnika. Tokom Juan perioda Šangaj je (1292.) postao lokalni administrativni centar ali se još uvek sastoji od niza raštrkanih naselja. Tek u Ming periodu formiran je mali grad približno kružne osnove koji je 1554. godine opasan odbrambenim zidovima visokim deset metara i dugim oko 5 kilometara. Sa gradnjom hrama posvećenog božanstvu grada (chenghuang miao, 城隍庙), Šangaj postaje ugledan centar koji sve više privlači preduzimljive trgovce iz raznih delova provincije.

Sl. 76 Šanghaj – istorijski razvoj

Nakon prvog opijumskog rata (1839 –1842) britanska kruna je nametnula Kini takozvani *Nankinški ugovor* po kojem su engleski trgovci stekli pravo da se nesmetano nastanjuju u Šanghaju i trguju po sopstvenoj volji. Uskoro su slična prava na ovoj teritoriji stekli Francuska i SAD. Tako je nastao danas najveći trgovački grad na svetu. Mada je po važećim kineskim zakonima trgovina opijumom bila zabranjena, strani trgovci su i dalje nastavili da robu plaćaju ovim narkotikom umesto novcem¹³⁹. Za takav posao bila je neophodna i mreža lokalnih kineskih trgovaca što je doprinelo stvaranju brojnih kriminalnih udruženja. Ova društva su često imala i političke aspiracije; neki su delovali protiv Čing dinastije, neki protiv stranaca a mnogi protiv jednih i drugih. Veoma bogati kineski trgovci koji su često upravljali ovakvih udruženjima gradili su po Šangaju ogromne rezidencije od kojih su mnoge imale i veoma raskošne vrtove. Udruženje *Malih bodeža* koje je 1853. godine na kratko preuzelo vlast u Šangaju delovalo je iz svog štaba u *Ji vrtu*. U sukobu njene vojske sa regularnim carskim

¹³⁹ U prvoj deceniji nakon uspostavljanja koncesija vrednost opuma dovoženog u Šangaj iznosila je između 11 i 15 miliona dolara godišnje. (Hawks, 1928.) Britanija je prestala da izvozi opijum u Kinu tek 1917. godine.

trupama ceo zapadni deo grada je opljačkan i spaljen. Kinesko stanovništvo je dobrim delom prebeglo na teritoriju stranih koncesija. Tom prilikom nastale su sasvim nove gradske četvrti, kombinacija kineskog i zapadnog koncepta stanovanja koji su se zvali *š'kumen* (shi kamen, 石库门) - *kapije kamene magaze*. U osnovi ovih kvartova leži prastari obrazac tradicionalnog kineskog urbanizma po kojem se saobraćaj unutar gradskih četvrti obavljao veoma uskim, pravim uličicama. Takvi zajednički prolazi su u Šangaju zvani *lilong* – *komšijska staza*. Na početku i kraju *komšijske staze* umesto uobičajenog dekorativnog drvenog slavoluka građene su velike kamene kapije po kojima je ova vrsta kvartova i dobila ime. Prvobitno su kuće u blokovima raspolagale malim vrtnim dvorištima, pa čak i minijturnim pravim vrtovima u džepovima između više blokova stambenih objekata jednog domaćinstva. Da bi se sprečili učestali požari 1869. godine je zabranjena gradnja drvenih struktura tradicionalne kineske arhitekture i nju su zamenili opekom zidane atrijimske kuće novog, mešovitog stila. Pored toga, procvat šangajske ekonomije pratila je i najezda kineskih radničkih porodica pa su sa naglim porastom gustine naseljenosti sve slobodne površine brzo nestale. Nestali su i mnogi veliki vrtovi izvan *š'kumen* kvartova ili su redukovani na mali bazen sa nekoliko vrtnih stena. Sa pojavom nove društvene klase bogatih kineskih preduzetnika, trgovaca i službenika stranih kompanija u šangajske kvartove se polako vraćaju mali vrti predeli. Početkom dvadesetog veka veoma imućne porodice grade takozvane *cvetne lilong* u kojima su smeštane moderne vile u nizu sa velikim vrtovima, uglavnom evropskog tipa i tek po nekim tradicionalnim kineskim vrtom.

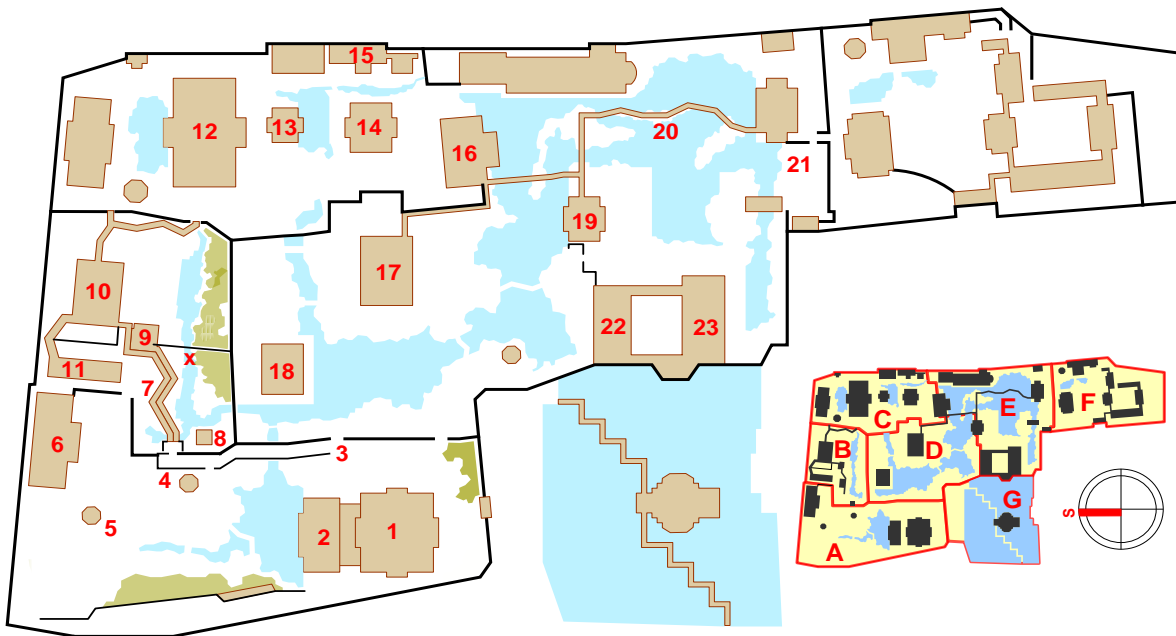
Dragoceno svedoštvo o starim šangajskim vrtovima krajem Čing perioda ostavio je G' Juensi (Ge Yuanxu, 葛元煦) u svojim *Zapisima o šetnji kroz Hu*¹⁴⁰ (huyou zaji, 沪游杂记). U Huangpu oblasti (Huangpu qu, 黄浦区), najstarijem delu grada, tokom Ming perioda pored mnoštva malih dvorišnih vrtova postojala su i tri velika vrta – *Ji vrt*, *Lusjang - Vrt mirisne rose* (luxiang yuan, 露香园) i *Ž' š - Vrt Sunčevog puta* (rishe yuan, 日涉园). Četvrti veliki vrt utvrđenog grada - Južni vrt (nanyuan, 南园) nastao je u Čing periodu. Preuređen je 1796. godine i preimenovan u *Je š' vrt* (yeshi yuan, 也是园). Ponovo je proširen 1876. kada su u njemu izgrađeni izuzetno raskošni objekti. Nakon razaranja grada u napadu Japana 1937. godine ovaj vrt je dugo ostao zapušten i zaboravljen. Čeng Congdžou, jedan od najuglednijih poznavaca vrtnog umeća je šezdesetih godina 20. veka u njemu otkrio stenu izuzetne lepote - *Vrh sabranog žada* (jiyu feng, 积玉峰) koja je potom prenesena u Ji vrt. Stotinak metara severozapadno od mesta na kojem se nalazio *Je š'*, po uzoru na njega, nedavno je sagrađen istoimeni nov vrt.

Ji - Vrt Zadovoljstva

(yuyuan, 豫园)

Vrt Zadovoljstva je postojao pre no što su izgrađeni gradski bedemi i *Hram Boga grada* (chenghuang miao, 城隍庙). Podigao ga je 1537. godine visoki carski službenik Pan Junduan (Pan Yunduan, 潘允端) za svog, tada već ostarelog oca. Formiranje prvobitnog vrta trajalo je punih dvadeset godina ali je već u sledećoj generaciji zapušten i potom obnovljen tek 1760. godine. Od sredine 19. veka više puta je pretrpeo ozbiljna razaranja. Prvi put je stradao 1842. godine a tokom Opijumskog rata britanska armija je kratkotrajno okupirala i *Hram gradskog božanstva*. Carska vojska je ovde boravila u vreme Tajpinške revolucije a japanska tokom II svetskog rata. Vlasti su u periodu od 1956. do 1961. godine renovirale ovaj vrt a 1982. godine je proglašen nacionalnim spomenikom kulture.

¹⁴⁰ Ge Yuanxu, *Huyou zaji*, prvo izdanje 1886. godine, ilustrovano izdanje u prevodu na japanski jezik 1878. Reprint u Shen Yunlong, *Jindai zhongguo shiliao congkan*, Wenhai, Taipei, 1988. *Hu* je stari naziv za Šangaj.

Sl. 77 Šangaj, Vrt zadovoljstva

U konačnom obliku *Vrt Zadovoljstva* je tipičan primer gradskog vrta druge polovine Čing epohe. Sastoji se od šest, gotovo potpuno zasebnih celina, omeđenih velikim objektima, zidovima i koridorima. Glavni *ding*-ovi su vešto povezani nagoveštavanjem sleda tematskih sadržaja i međusobnim *pozajmljivanjem* delova predela. Ambijenti se graduirano menjaju od severozapada, gde dominiraju vrtno planine, mala jezera i potoci, prema centralnoj i jugoistočnoj zoni, u kojima dominiraju ogromna velelepna zdanja.

Sl. 78 Vrt zadovoljstva, pristupni *ding*

Severozapadni deo [A] počinje uobičajenim vrtim dvorištem čiji zidovi su delimično zaklonjeni stenama koje na njima ocrtavaju siluete planinskih vrtova. Sledi prostrana *Dvorana tri klasa* [1] (sansui tang, 三穗堂) sa 5 prostorija. Aludirajući na *srećno i beričetno mesto* ime je dobila prema jednom opisu u *Istoriji kasne Han dinastije*. Kada je podignuta 1760. godine služila je kao prijemna dvorana tadašnje rezidencije i do kraja je zadržala formalni karakter. Pasaž koji je razdvaja od kasnije (1866.) dodate *Dvorane pogleda na planine* [2] (yinshan tang, 仰山堂), čini uvod u vrtne predeo. Gornji sprat istog objekta nazvan je *Kula umotane kiše* (juanyu lou, 卷雨楼) prema Vang Boovim (Wang Bo 王勃, 649-676) stihovima: *Podižem zastore od bisera da umotam kapi kiše na Zapadnim brdima*. Svojom severnom stranom *Dvorana pogleda na planine* izlazi na terasu, delimično upuštenu u površinu jezera, sa koje je svojevremeno polazio zidani koridor [3] (huilang, 回廊) duž visokog zapadnog zida. Sa druge, strane jezero se rukavcem ispod cik-cak mosta duboko uvlači među *Velike vrtno planine* (dajia shan, 大假山) čija visina doseže čak 14 metara. Ove

stene su delo Džanga Nanjanga (Zhang Nanyang , 张南阳)¹⁴¹, čuvenog umetnika Ming epohe. U istočnom podnožju vrtne planine, iza lukova od naslaganog neobrađenog kamena krije se *Jisju senica* [4] (yixiu), a na vrhu brega - *Senica sa pogledom na Jangce* [5] (wangjiang ting, 望江亭). U potpunoj osami, izolovana iza najviših vrhova vrtne planine, nalazi se *Dvorana finog zelenila* [6] (Cuixiu tang, 翠秀堂). Ovo velelepno zdanje je deset godina (1760-1770) građeno i doterivano za cara Ćijenlonga.

Sl. 79 Šanghaj, Vrt zadovoljstva, drugi *ding*.
(a) ulaz u dvostruki koridor, (b) srednji zid koridora, vodena kapija (c) iz Paviljona za uživanje u ribicama i (d) sa Verande dvostrukog sklada

Iz prve zone *Vrta Zadovoljstva* u drugu [B] se ulazi kroz krivudavi dvostruki koridor [7] (fulang, 复廊) čijom se sredinom proteže zid sa nizom otvora različitih oblika, tako da se uokvireni predeli sa obe strane vide kao *slika u slici*. Koridor deli vrtne predeo na oblast južnog jezera i severni plato. Veoma usko, dugačko jezero proteže se u pravcu istok-zapad i delom je provučeno kroz otvor u zidu [x] koji razdvaja predeo *Vodenog paviljona za uživanje u ribicama* [8] (yulexie, 鱼乐榭) od predela *Verande dvostrukog sklada* [9] (liangyi xuan, 两宜轩), tako da se na površini vode iz jednog vidi slika drugog. Severini obod platoa zauzima *Visoka dvorana deset hiljada cvetova* [10] (wanhua lou, 万花楼). Ovo je mesto porodičnih okupljanja u kojem su obavljani rituali vezani za kult predaka. Iz njenog trema nastavlja se koridor koji prema istoku vodi u treću zonu *Vrta Zadovoljstva*, a ka zapadu se vraća do *Broda za odmor* [11] (yifang, 亦舫). *Brod* je zapravo veoma uzan a dugačak otvoreni paviljon, tesno uglavljen između zida *Dvorane finog zelenila* i koridora sledećeg objekta, kroz čije filigranski rezbarene panele se sa jedne strane zaviruje u prvi, a sa druge u naredni deo vrta. Time je veoma uspešno ostvareno istovremeno razdvajanje (spolja) i spajanje (iznutra) ova dva prostora.

Sl. 80 Šangaj, Vrt zadovoljstva, predeo velikih zdanja.
(a) Terasa za igru i pevanje (b) Dvorana finog zelenila (c) Dvorana veličanstvenog žada (d) Koridor na vodi boje žada.

¹⁴¹ Vidi pod kreatori stena i gilde –arhitektura kamena

Po centralnoj osi treće zone vrta [C], u pravcu sever-jug nižu se veliki objekti koji potpuno dominiraju celim prostorom. Sredinom teritorije nalazi se manje jezero u koje delimično zadire *Terasa za igru i pevanje* [13] (dachang tai, 打唱台). Na severu je veliko zdanje od 5 *đijen*-a poznato kao *Dvorana vesnika proleća* [12] (dianchun tang, 点春堂). Izgrađena je 1820. godine a od 1853. do 1855. godine iz nje je delovalo tajno društvo *Malih bodeža* (xiao daohui, 小刀会). *Dvorana tople harmonije* (hexu tang, 和煦堂) [14] naslanja se na južnu obalu jezera. U prostor prvenstveno palatnog karaktera tu i tamo su vešto udenuti ljupki vrtni predeli. Jedna takva enklava, sa *Galerijom mira i sklada* [15] (Jingyi xuan, 静宜轩) između *Tingli* i *Suanlou* paviljona, zaklanja istočni zid vrta. *Laojin* hram [16] zatvara južnu stranu ovog predela.

Središnjim delom *Vrta Zadovoljstva* [D] veliko jezero je mostovima i prevlakama podeljeno na tri dela u kojima dominira po jedan reprezentativan uzorak palatne arhitekture. Veoma visoka *Kula sabranih predela* (huijing lou, 会景楼) [17] je postavljena u sam centar celog vrta tako da se iz nje mogu sagledati svi njegovi delovi. Nad severozapadnim krakom jezera nalazi se *Mesečeva terasa* [18] (yuetai, 月台) sa *Galerijom Devet lavova* (jiushi xuan, 九狮轩), a na južnom kraku - *Dvorana veličanstvenog žada* [19] (yuhua tang, 玉华堂) koja razdvaja četvrtu i petu [E] zonu vrta. Odavde *Koridor vode boje žada* [20] (ji yu shui lang, 积玉水廊), sredinom južnog jezera, preko niza ostrvaca krivuda do paviljona u južnom zidu. Veliku terasu ovde krasi *Ji linglong stena* [21] (yu linglong 玉玲珑), jedan od tri najčuvenija vrtna kamena u ovom delu Kine, za koji se veruje da je deo tereta potopljenog nakon brodoloma u blizini Šanghaja još u 12. veku. Da bi ga se domogao Pan Jinduan je morao da isuši deo rečnog korita. Dva objekta u neposrednoj blizini korišćeni su kao biblioteka, arhiv i radni kabineti. *Kula sa koje se doseže mesec* [22] (deyue lou, 得月楼) podignuta 1760. godine a *Kula pohranjenih knjiga* [23] (cangshu lou, 藏书楼) nešto kasnije. Južno od *linglong* stene je ulaz *Unutrašnji vrt* [F] (neiyuan, 内园) čija gradnja je započeta 1709. godine. Ovaj predeo je prvobitno bio u posedu *Hrama Boga grada* i zvao se *Istočna bašta*. Kasnije je pretrpeo brojna rušenja i ponovna građenja. Danas se u njemu nalazi nekoliko objekata sa odlikama tradicionalne i evropske kolonijalne arhitekture.

Vrtovi šangajskih okruga

Većina tradicionalnih građanskih vrtova je izgrađena izvan urbanog jezgra Šangaja iz dva razloga; prvi je nedostatak slobodnog prostora u gradu koji se razvio u jedan od najvažnijih centara svetske trgovine, a drugi je promena ukusa nametnuta užurbanom modernizacijom grada. Pored toga, u trci za profitom, krajem devetnaestog veka veliki vrtovi u gradu su masovno pretvarani u javne vrtove i prilagođeni novim navikama postali su neka vrsta zabavnih parkova. Jedan privatan posed na raskršću Nandīnškog i Taksinškog drumu u severozapadnom delu grada, izvesni Džang Šuh' iz Vusija je pretvorio u ogroman *Vejčun vrt*. U njemu je sred uobičajenih tradicionalnih vrtnih predela izgradio niz objekata zapadne arhitekture; u *Ankai dvorani* održavane su plesne zabave, koncerti i politički skupovi¹⁴², na *Haitjen šenču* pozornici podjednako su igrane predstave kineskih i evropskih autora, posetoci su se zabavljali u brojnim restoranima, igrali tenis i kriket ili uživali u društvu poznatih šangajskih kurtizana. Sličnu sudbinu doživeli su stari *Šenov vrt* (shenyuan), *Vrt lude* (yiyuan) i *Vrt sred Vusong reke* (basongyuan) sa kladionicom i kockarnicom u kojem su se redovno odžavali sajmovi i borbe cvrčaka. Jedan bogati Jevrejin je 1909. godine izgradio *Hardun vrt* (Hardoon) na 170 jutara zemlje. Ovaj javni vrt je jedini pravljen kao oaza mira i odmora. Da bi se obezbedila tišina čak je promenjena i trasa tramvaja koji je do tada prolazio

¹⁴² Sunjatcen je ovde održao jedan od svojih najzapamćenijih govora.

pored vrta. Privatni građanski vrtovi, manje ili više tradicionalnog stila, ipak su morali da se izmeste iz gradske vreve. Od nekoliko stotina malih i velikih vrtova na teritoriji šangajskog sreza ostalo je svega nekoliko a i njih danas zatičemo u znatno izmenjenom obliku.

Bašta jesenjih odsaja (Qiuxia pu, 秋霞圃) podignuta u Đjading okrugu 1502. godine je najstariji sačuvani vrt Šangaja. Tolom četiri veka stalno je proširivan tako da se u svom konačnom obimu prostirao na 46 jutara zemlje i obuhvatao teritoriju nekoliko pređašnjih vrtova - *Gungov Vrt*¹⁴³ (gong yuan, 龚园), *Vrt klana Šen* (Shenshi yuan, 沈氏园), *Vrt Đin klana* (Jinshi yuan, 金氏园) i bivši Vrt hrama boga grada (chenghuang miao, 城隍庙). Zbog obilja i raznolikosti rastinja nazivan je *urbanom planinskom šumom* (chengshi shanlin, 城市山林). Izgled originalnih deset đingova vrta¹⁴⁴ danas poznajemo iz opisa koje je ostavio Dung Đičang (Dong Jichang, 董其昌, 1555-1636).

Vrt drevnog bambusovog zelenila (Guyi 古猗园) izgrađen je u Đjading okrugu Nansjang oblasti (Nanxiang, 南翔), dvadesetak kilometara severozapadno od centra Šangaja. Najveći je od pet klasičnih šangajskih vrtova i često se pominje u izreci: *Vrtovi su najlepši u Sudžou ali je samo u Šangaju Guji*. Carski dostojanstvenik Min Š'đi je 1522. godine poželeo da sebi podigne mali vrt na parceli od svega 1.6 ari. Oslonio se na umeće tada veoma poznatih umetnika Džu Lindženga (Zhu Linzheng, 朱邻征) i njegovog sina Džu Šansung (朱三松, Zhu Shansong)¹⁴⁵ rodnom iz Đjading regije. Kada je vrt konačno uređen nazvali su ga jednostavno *Ji*. Karakter *ji* (yi, 猗) u njegovom imenu preuzeli su iz klasika *Knjiga pesama* - u značenju *veličanstveni prizor zelenih bambusa*. Ovaj maleni posed je često menjao vlasnike i vremenom je pregrađivan, doterivan i dodavani su mu novi delovi uređenog okolnog zemljišta. Najpre je bio u posedu poznatog političara Li Jidžea a nakon njegove tragične pogibije preuzela ga je isto tako ugledna familija Lu. Najznačajnije promene nastale su 1746. godine kada je detaljno rekonstruisan i znatno proširen.

Sl. 81 Vrt drevnog bambusovog zelenila

Njegovo sadašnje ime potiče iz tog vremena. Na žalost, sticajem okolnosti Guji vrt je uskoro zapostavljen i već 1789. godine građani su ga zajedničkim sredstvima preuredili u daoistički hram. Posle 1875. godine deo vrta uz hram je korišćen kao mesto za održavanje vašara i povremena pijaca. Preostali delovi ovog vrta stradali su tokom japanske agresije na Kinu tridesetih godina 20. veka i obnovljeni su tek pedeset godina kasnije. Rekonstrukcija je

¹⁴³ Gung Hong (Gong Hong, 龚弘) je bio ministar industrije.

¹⁴⁴ Litica vetra bora (songfeng ling, 松风岭), Soba mirisne hladnoće (hanxiang shi, 寒香室), To je u stvari senica (jishan ting, 即山亭), Veranda za prijem odsjaja jeseni (huang xiage, 迎霞阁), Senica smaragdno sjaja (biguang ting, 碧光亭), Koliba na jezeru (chishang cao tang, 池上草堂) Veranda pijanog meseca (zui yue xuan, 醉月轩) Dvorana cvetnog božanstva (hua shen dian, 花神殿), Sve je proleće (youwu jie chun, 有物皆春) i Nasip Maji (mayi di, 驾语堤).

¹⁴⁵ Bili su čuveni po urezivanju i pravljenju izuzetnih umetničkih dela od bambusa.

obavljena na osnovu autentičnih dokumenata i opisa u delima Tong Đina i Čen Congdžoa¹⁴⁶ (陈从周, 1918 -2000). Današnji vrt prostire se na površini od 6,67 hektara i podeljen je u četiri celine: *Bambusi kriju mesec u izmaglici* (youhuang yanyue, 幽篁烟月), *Odras ždrala u krivudavom potoku* (quxi hejing, 曲溪鹤影), *Vrt božanskog duha mirisa cveća* (huaxiang xianyuan, 花香仙苑) i *Ji vrt* (yiyuan, 猗园) – staro jezgro vrta.

Jezero pijanog Libaja (Zui bai chi, 上海 醉白池) u okrugu Sungđijang (Songjiang, 松江) podignut je na mestu *Vrta sunčane doline* (Gu Yang, 谷阳园) iz Sung perioda. Krajem Ming perioda čuveni slikar i kaligraf, tadašnji ministar, Dung Đičang (Dong Jichang 董其昌) je proširio vrt na nekih pedesetak *mua* i izgradio *Dvoranu koja gleda na četiri strane* (四面厅) i *Kameni brod* (yingfang, 艇舫). U Kangsi periodu slikar Gu Dašen (Gu Dashen, 顾大申) je četvrtasti ribnjak preoblikovao u vrtno *Jezero pijanog Baja* i podigao vrtne planine.

Sl. 82 Vrt krivudave vode

Vrt krivudave vode (qushui yuan, 曲水园) na obali Dajing reke u oblasti Čingpu je nastao proširenjem *Vrta duhova* (ling yuan, 灵园) koji je lokalno stanovništvo podiglo uz Hram Boga grada. Do 1745. godine zvan je *Vrtom jednoga* (yiyuan, 一园) jer se sastojao samo od po jedne vrtne planine, senice i kule. Današnje ime dobio je 1798. godine. Od 1884. do 1910. nekoliko puta je renoviran i proširivan. Proglašenjem republike postaje javni gradski vrt. Tokom Drugog svetskog rata je potpuno uništen. Rekonstruisan je početkom osamdesetih godina prošlog veka.

¹⁴⁶ Čen Congdžou je između 1978. i 1982. godine napisao 5 eseja o kineskim klasičnim vrtovima koji su objavljeni pod zajedničkim nazivom *O vrtovima* (Shuo yuan, 说园).

HANGDŽOU
(Hangzhou, 杭州)

Hangdžou je kroz svoju dugu istoriju uvek bio veoma važan politički, ekonomski i kulturni centar. Kada su ga 1276. godine osvojili Mongoli činilo se na kratko da je to i kraj njegovog prosperiteta. Plašeci se, ne bez razloga, da bi ovaj grad mogao postati središte otpora njihovoj vladavini, nove vlasti preduzele su niz represivnih mera. Građanima je vremenski i prostorno ograničeno kretanje te su im uskraćene mnoge predašnje mogućnosti i privilegije. Međutim, sa uspostavljanjem vladavine Juan dinastije uspostavljena je i razgranata međunarodna trgovačka mreža i Hangdžou je ponovo počeo da napreduje. Do značajnih promena je ipak moralo doći. To više nije bio grad carskih dostojanstvenika, službenika i učene elite već grad trgovaca, bankara, preduzetnika i zanatlija. Vremenom su se promenile vrednosti, načini, stil života, ukus i moda, što je sve zajedno uticalo na izgled grada. Već u trinaestom i četrnaestom veku ovde su boravile hiljade stranaca iz srednje i jugoistočne Azije, pa i oni iz dalekih krajeva kao što su, Marko Polo, Ibn Batuta i Odorik de Prodenone. Dok je Batuta hvalio kosmopolitsku atmosferu u gradu iznenađen ljudima velikog broja različitih vera koji ovde borave u miru i slozi¹⁴⁷, De Prodenone detaljnije opisuje grad: *Ovaj grad je veći od bilo kojeg na svetu i svakako ima bar 100 milja u krug; tu nema pedlja zemlje koji nije potpuno nastanjen...Ima dvanaest kapija i na oko osam od svake od njih nalaze se gradovi, može biti, i veći od Venecije i Padove.*¹⁴⁸ Hangdžou je i pre dolaska Mongola, 1270. godine imao registrovanih 186.330 porodica¹⁴⁹ što bi moglo značiti da je već tada imao skoro milion stanovnika.

Tokom Ming perioda u Hangdžou su cvetali proizvodnja svilenih tkanina i trgovina svilom i čajem. Sredinom osamnaestog veka u gradskim tkačnicama radilo je oko 60.000 radnika. Mnogi preduzimljivi građani su se bogatili za veoma kratko vreme. Krajem ovog perioda trgovina je bila nešto otežana zbog toga što je gradska luka ostala zatrpana muljem koje su donosile prolećne i jesenje bujice. U Čing razdoblju su u više navrata preduzimani opsežni i veoma skupi radovi na regulisanju vodenih tokova. Naokolo su zidane kamene brane sa akumulacijama i taložnicima a osnovana je i posebna uprava koja se isključivo bavila održavanjem jezera, reka i kanala. Uprkos velikoj gustini naseljenosti komunalna higijena i opšte stanje životne sredine su bili na tako zavidnom nivou kakav veliki gradovi sedamnaestog i osamnaestog veka još dugo neće postići u drugim delovima sveta. Svi gradski kanali, ulice i pristaništa su bili obloženi velikim kamenim pločama i stalno su održavani¹⁵⁰. Imućniji građani su samostalno ili solidarno uređivali mnoge javne površine u gradu i neposrednoj okolini. Od šesnaestog veka u Hangdžou počinje da se razvija turizam. Čitava flota posebno opremljenih putničkih barki je rekama i kanalima dovozila hiljade radoznalih putnika iz svih delova carstva. Nicali su ne samo tradicionalni konaci, hanovi i krčme već i pravi luksuzni hoteli obično smešteni u vrtu okruženje. Štampane su brojne publikacije o gradu ili pojedinim značajnim delovima i objektima u njemu. Prvi sveobuhvatni vodič namenjen putnicima, *Beleške o šetnji oko Zapadnog jezera* (xuhu youlan zhi, 西湖游覽志) izdat je 1584. godine. U to vreme već su postojale gilde graditelja vrtova i društvo okupljeno oko čuvenog Lua Planinotvorca (Lu dieshan, 陆叠山) se pominje u ovoj publikaciji.

Hangdžou je pretrpeo teška razaranja tokom Tajpingške pobune. U ratu su nestali mnogi privatni, javni i vrtovi oko brojnih hramova. Vrtovi unutar gradskih zidina su i do tada zbog nedostatka prostora bili veoma retki i često savim mali pa je posebna pažnja posvećena ulepšavanju javnih površina. Karakterističan izgled gradu davali su zasadi duž kanala sa malim promenadama gde se tu i tamo pojavljivala i po neka interesantna vrtna stena ili ambijenti minijaturnog vrta uz krčme, popularna mesta zabave, pa čak i po uskim pasažima i

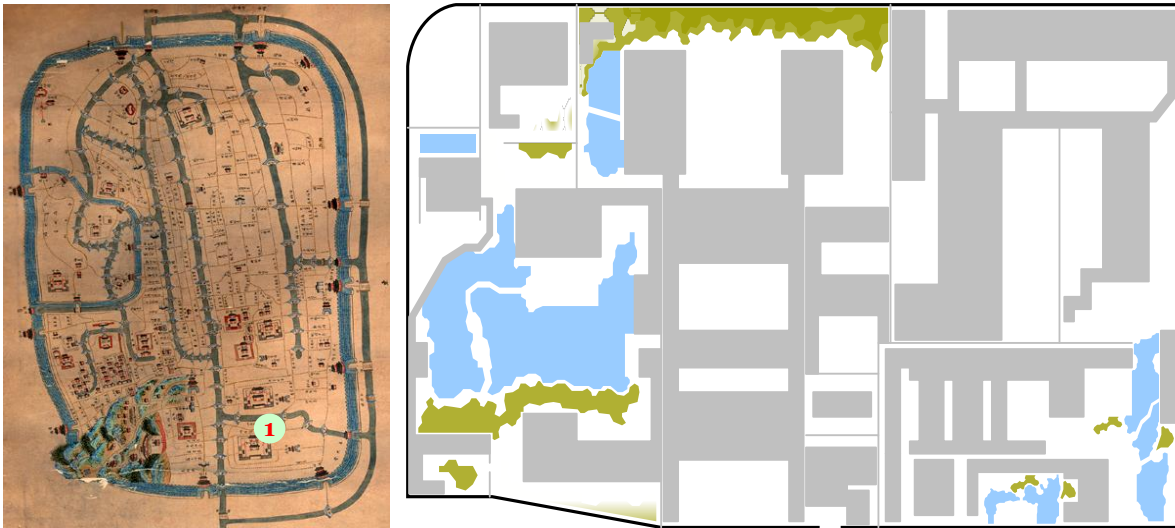
¹⁴⁷ → H.A.Gibb, Ibn Battuta, Travels in Asia and Africa, London, 1929.

¹⁴⁸ → A.C. Moule, Quinsai with other notes on Marco Polo, Cambridge, 1957.

¹⁴⁹ → J. Grenet, Daily Life in China on the Eve of the Mongol Invasion, Hachette, 1959.

¹⁵⁰ → Jean-Baptiste Grosier, De la Chine: ou Description générale de cet empire, Paris, 1788.

proširenjima ulica između blokova ograđenih privatnih rezidencija. Tako je vremenom razvijena sasvim specifična, lokalno prepoznatljiva kultura življenja u gradu. Umeće vrtnog uređenja malih sporednih prostora, prolaza, niša i udubljenja među zidovima i zgradama u gradskim rezidencijama je postalo glavna odlika ovdašnje arhitekture.

Sl. 83 Hangdžou, Hu Sjejenova rezidencija
(a) Mapa Hangdžoa iz 1864. god. (b) Plan Hu Sjejenove rezidencije

Jedinu sačuvanu, veliku gradsku rezidenciju sa vrtom u gradu podigao je Hu Sjejen 1872. godine. Mada nedovoljno obrazovan, ovaj spretni preduzetnik je bio vlasnik Fukang banke i osnivač veoma moćne Kineske kompanije za lekovito bilje. Kada je banka bankrotirala njegovi naslednici su bili primorani da rezidenciju prodaju kako bi isplatili poverioce. Od tada je ovaj posed promenio mnoge vlasnike i vremenom je sasvim zapušten. Obnovljen je 1999. godine i pretvoren u muzej.

Hu Sjejenova rezidencija (Hu Xueyan, 胡雪岩故居) [1] sastojala se od tridesetak objekata ukupne izgrađene površine od 5.800 kvadratnih metara. Raspolagala je jednim velikim vrtom (*Zhiyuan*) na zapadnom kraju poseda, dva mala i nekoliko veoma spretno uređenih vrtnih dvorišta. Arhitektura je izraz značajnih promena u modi i ukusu tog doba. Pod snažnim je uticajem susreta sa evropskom kolonijalnom tradicijom. Izgubljeni su karakteristični snažni, talasasti horizontalni potezi i ceo izraz se okreće masivnim vertikalama. Objekti su neobično kitnjasti i kao da namerno demonstriraju poznavanje različitih stilova i novih veština. Pa ipak, sve te novine su spretno izbalansirane i u svemu potpuno sačuvan prepoznatljiv kineski ton.

Sl. 84 Vrtovi Hu Sjejenove rezidencije

Vešto izgrađivani prelazi iz zatvorenog u otvoreni prostor su ostvareni uprkos skučenosti među veoma visokim objektima i zidovima (a). Graditelji su sjajno savladali preplitanje horizontalnih ravni na različitim nivoima i otvaranje sasvim novih i neobičnih vizura u kojima

se nagoveštaji vrtnog predela ljupko pojavljuju na sasvim neočekivanim mestima (b). Objekti formalne namene kao sto su prijemne dvorane, velike trpezarije, holovi, biblioteka i radni kabineti izgrađeni su od veoma tamnog, gotovo crnog drveta dok su unutrašnje ženske odaje od svetlog drveta boje meda. Sa njima je veoma umešno usklađena konfiguracija okolnog terena, odnos i intenzitet svetla i senki kao i ukupni kolorit vrtnih pejzaža koji ih okružuju. Cela kompozicija pokazuje snažnu želju za eksperimentom i iznalaženjem novih rešenja u okviru tradicionalne arhitekture. Šteta je što se u kasnijim periodima još dugo nije nastavilo sa traganjem za novim, modernijim izrazima u okviru nasleđenog umeća.

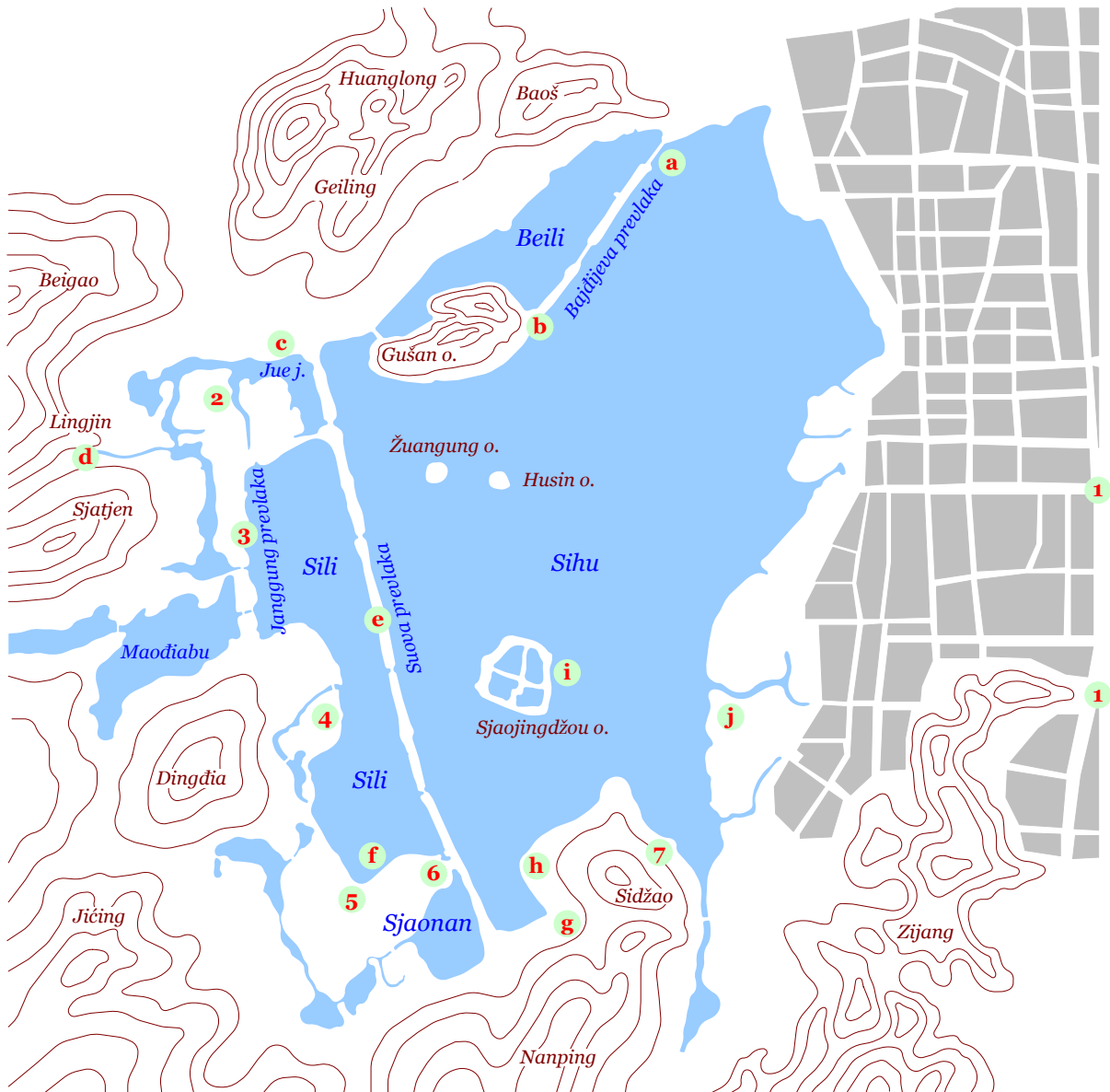
Vrtovi predgrađa Hangdžoa

Najlepši i najraskošniji vrtovi u Hangdžou nastali su oko Zapadnog jezera (xihu, 西湖). Dobar deo vrtnih predela koji su na njegovim obalama formirani u Sung razdoblju, tokom vladavine Juan dinastije bili su zapušteni. Uprkos tome Zapadno jezero je već u to doba postalo značajna turistička destinacija koju je pored domaćih putnika godišnje posećivalo i preko 2.000 stranaca. Društveni život se uglavnom odvijao na samoj površini jezera gde su na velikim barkama uz muziku i ples organizovane svakodnevne zabave i gozbe. Obale, podeljene na imanja nove aristokratije, su dobrim delom postale nepristupačne građanima i vremenom su sve više ličile na prirodna lovišta. Na ovim imanjima gajene su mnoge egzotične vrste životinja i ptica donesenih iz različitih krajeva sveta. U doba Kublaj Kana mesne hronike često ovaj predeo pominju kao *jezero za puštanje uhvaćenih životinja* (放生池). Lokalna uprava Ming carstva je u prvoj polovini petnaestog veka ukinula privatna vlasništva nad delovima obale i vratila joj prvobitni sjaj. Ovaj poduhvat je državnu kasu koštao oko 370 tona srebra. Tom prilikom je uklonjen mulj iz jezera i njime su formirana dva veštačka ostrvca – *Husin* i *Žuangung*. Deo jezera zapadno od Suove prevlake je znatno proširen, okolne močvare su delimično isušene i pretvorene u niz malih, uređenih jezera. Da bi se omogućio lak pristup do svakog od *Deset veličanstvenih predela* iz Sung perioda nasuta je *Jangung* prevlaka koja razdvaja *Sili* i *Maođiabu* jezero. Tokom 1607. godine ostrvo *Sjaojingdžou* je opasano visokim nasipom unutar kojeg su uređena tri jezera. Tako je nastao čuveni krajolik poznat kao *ostrvo u jezeru, jezero u ostrvu*.

Carevi Čing dinastije su se lično zauzimali za uređenje pejzaža oko Zapadnog jezera. Kangsi je pet puta ovde boravio i njegovim krasnopisom je na kamenim stelama obeleženo svih *Deset veličanstvenih predela*. Time su prekinuta vekovna nagađanja oko toga na koje mesto se koji naziv odnosi. Predeli iz Sung nomenklature su dobili svoje jasne oznake gradnjom senica i drugih prigodnih objekata. Tokom vladavine Jongdženga broj posebno imenovanih i uređenih popularnih predela se popeo na osamnaest. U tom periodu je izgrađeno pet kamenih ustava da bi se spečilo dalje donošenje mulja u jezero. Čjenlong je šest puta boravio u Hangdžou i znatno je doprineo održavanju vodenih površina i uređenju obala. Pripremajući se da ugoste cara, bogati trgovci su se utrkivali u građenju i doterivanju ne samo sopstvenih vrtova već i mnogih javnih površina oko Zapadnog jezera. Najznačajniji vrtovi podizani su u blizini *deset veličanstvenih predela* i iz njih su crpli svoj karakter i ugled.

Glavni izlaz iz grada na jezero vodio je kroz severozapadnu kapiju grada preko Slomljenog mosta i Bajdijeve prevlake do Usamljenog (Gušan) ostrva. Ovaj put je bio centralna gradska promenade, mesto za šetnju, susrete i druženja. Predeo na početku prevlake, poznat kao **Otopljen sneg na slomljenom mostu** (duangao liexue, 斷橋殘雪) [a] čest je motiv u likovnom stvaralaštvu, pominje se u mnogim književnim delima tog doba i *Legendom o Beloj zmiji* (白蛇传)¹⁵¹ trajno je obeležen kao mesto čuda, ljubavi i besmrtnosti.

¹⁵¹ Legenda o Beloj zmiji je prvi put zapisana u Feng Menglongovim (1574-1645) *Pričama za opomenu svetu* (Jingshi tongyan, 警世通言). Prema ovoj legendi Slomljeni most je mesto na kojem je Lu Dongbin, (呂洞賓 - jedan od osam besmrtnika) preobučen u prodavca pirinčanih knedli (汤圆) spravljao pilule besmrtnosti. Slučajni prolaznik Su Sjen je povratio pilulu u jezero gde ju je progutala bela zmija i pretvorila se u devojkicu izuzetne lepote. Od tada su mladić i devojkica sudbinski povezani nesebičnom ljubavlju.

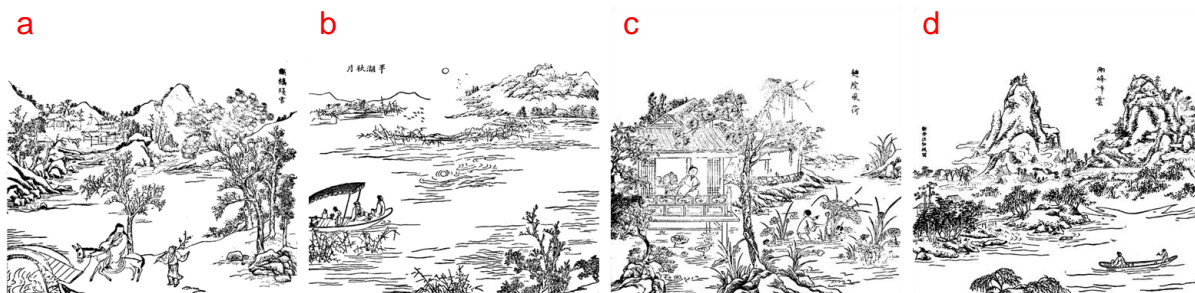

Sl. 85 Vrtovi Hangdžoa i Zapadnog jezera

Na drugom kraju Bajdijeve prevlake nalazi se mesto poznato kao **Mesec nad mirnim jezerom u jesen** (pinghu qiuyue, 平湖秋月) [b]. U Sung periodu ovde je postojala **Kula sa koje se uživa u jezeru** (wanghu lou, 望湖楼) na čijim zidovima je Su Dungpo napisao tri pesme. Ovaj objekat je bio česta tema mnogih slika i muzičkih kompozicija. Tokom vremena često je rušen i ponovo podizan na različitim mestima. U Ming razdoblju evnuh Sun Long je utrošio pozamašnu svotu novca da čuvenu kulu rekonstruiše no i ovaj objekat je izgoreo. Sadašnje mesto određeno je tokom Kangsijeve vladavine kada je nekadašnja **Dvorana kralja zmaja** preuređena u **Kulu carskog kabineta**. U posleratnoj Kini ceo krajolik je znatno izmenjen.

Na početku Suove prevlake nalazi se predeo koji je prema imenu vrta i vinarije iz Sung perioda nazvan **Zatalasano dvorište lotosovog lahora** (quyuan fenghe, 曲院風荷) [c]. U Kangsijevo doba na obali je izgrađena prostrana, kamenom popločana terasa sa **Kulom sabranih krajolika** (jijing lou, 聚景楼) i **Kulom u susret proleću** (wangchun lou, 望春楼) koje su dugim, krivudavim koridorom povezane tako da tvore unutrašnje i spoljašnje vodeno

dvorište, oba potpuno pokrivena lotosom. Oslonjen na Suovu prevlaku ovaj predeo obuhvata i *Most prelaska duge* na njoj. Jedan od krajolika Juanming vrta u Beidingu je upriličen prema ovom pejzažu.

Sl. 86 Vrtni predeli Zapadnog jezera

(a) Otopljen sneg na slomljenom mostu, (b) Mesec nad mirnim jezerom, (c) Zlatno dvorište lotosovog lahora, (d) Dva vrha prodiru kroz oblake.

Prema zapadu se proteže razliveno korito planinskog potoka koji protiče između dva visoka stenovita vrha. Prizor koji se vidi sa Hančun mosta nazvan je **Dva vrha prodiru kroz oblake** (shuang feng cha yun, 双峰插云) [d]. Na strmim padinama sa desne strane nalazi se čuveni Lingjin- *Hram utočišta duše* (Lingyin, 灵隐寺) a preko puta, sa leve strane je Fađing manastir (Fajing, 法净寺), oba okružena uzbudljivim pejzažima poznatim kao: *Svitanje nad Điliu vrhom*, *Zvona odjekuju klancem*, *Mesec se ogleda u Jezeru sedam zvezda* i *Talasi bambusa na Jongčjenu*.

Između *Zatalasanog dvorišta* i *Dva vrha* na Đinša jezeru (jinsha gang, 金沙港) smeštena je **Vila zlatne rečice** [2] (jinxi bieye, 金溪别业) koja *pozajmljuje* daleke slike ova dva veličanstvena predela. Vrt su podigli članovi Tang klana u doba Guangsijeve vladavine (1874–1908) pa je poznat i kao *Vila Tangovih* (Tang zhuang, 唐庄). Svom posedu dali su ime po slici potoka koji u dubokoj senci između dva planinska vrha u suton bljesne zlatastim sjajem. Izgled ovog vrta nije zapamćen. Dvorski slikar Dung Bangda (董邦达, 1699-1769) je u formatu albuma vrlo precizno prikazao deset čuvenih predela. Njegova slika *Dva vrha* na ovom mestu beleži samo most preko Zlatnog potoka, jedan veći objekat heksagonalne osnove i dve male pomoćne zgrade. U vreme kada je slika nastala u vrtu je boravio i radio Šu Jueceng (Shu Yueceng, 俞樾曾) koji je ostavio jedan od najrečitijih pesničkih opisa ukupnog ambijenta u koji je vrt smešten:

*Nižu se nižu, jedna nad drugom – planine,
krivina za krivinom skreće pa skreće – staza,
visoko još više – krošnje - ispod, još niže,
ding, dong, zvoni, huči - izvor.*

Vrt je korišćen svega tridesetak godina i potom je izgubljen u požaru. Delovi su rekonstruisani tek 90-tih godina prošlog veka a potom je celo područje adaptirano u hotel.

Pogled sa velikog jezera na Suovu prevlaku poznat je kao predeo pod nazivom **Suton na Suovoj prevlaci u proleće** (Suti chun xiao, 蘇堤春曉) [e]. Pogled sa druge strane centralni je motiv dva poznata vrta. **Vilu Guo** [3] (Guo zhuang, 郭庄) izgradio je 1907. godine imućni trgovac svilom Sung Žvejpu (Song Ruipu, 宋瑞浦). Smeštena je na proširenom delu Janggung prevlake tako da je sa dve strane bila okružena velikom vodenom površinom. Zaleđem pozajmljuje impresivan pogled na Južna brda i Baoč' pagodu čije obrise ponavlja konturom svojih objekata dok strukturom oponaša *Zatalasano dvorište lotosovog lahora*. *Dvostruko pogodnom galerijom* (liangyi xuan, 两宜轩) je podeljena na dve veće celine od kojih je svaka

organizovana oko svog jezera. Jezero zvano *Ogledalo u kome se ogleda nebo* (jingkai tian, 镜开天) okruženo je pokrivenim koridorom, mostovima i vrtnim planinama. Vlasnik je uglavnom boravio u južnom delu vrta koji je nazvao *Boravište spojkonog srca* (jingxin ju, 静心居). Krajem osamdesetih godina prošlog veka izvršena je rekonstrukcija celog poseda prema stanju iz perioda Republike kada je njegov vlasnik bio Feng Janguo (Feng Yangguo, 汾阳别业) čije ime vrt i danas nosi.

Sl. 87 Vrtne predeli Zapadnog jezera
(e) Suton na Suovoj prevlaci u proleće, (f) Posmatranje ribica u cvetnoj luci, (g) Večernje zvono na Nanping brdima, (h) Leifeng pagoda u sumrak.

Vilu Liu [4] (Liu zhuang, 刘庄) je pod imenom *Kuća vode i bambusa* (shuizhu ju, 水竹居) podigao pred sam kraj devetnaestog veka poznati guandžouski trgovac Liu Sjesin (Liu Xuexun, 刘学询 1855-1935). On je već posedovao Liu vrt, jedan od najboljih vrtova u njegovom rodnom gradu. Izuzetan položaj svog poseda u Hangdžou, Liu je iskoristio da izgradi prvi veliki hotel na Zapadnom jezeru. Pri tome je uspeo da sačuva karakter veoma raskošnog vrtne predela koji gleda na Suovu prevlaku i sa tri strane je okružen vodom.

Predeo znan kao **Posmatranje ribica u cvetnoj luci** (花港觀魚) [f] nalazi se na rtu kojim je Malo južno jezero (Sjaonan) izdvojeno iz glavne vodene mase. Početkom epohe Južne Sung dinastije ovde je postojao vrt u vlasništvu carskog evnuha Lu Jinšengua (Lu Yunsheng, 卢允升). Područje između Suove prevlake i Zapadnih brda je potpuno preuređeno u Kangsijevo doba a potom i nakon poslednjeg rata, tako da je malo toga ostalo od prvobitnog ambijenta. Još jedino veliki ribnjak u kojem sve vri od jata crvenih šarana podseća na slavne dane ovog vrtne predela. Njegov današnji izgled veoma liči na onaj koji nalazimo u Dong Bangdaovom albumu *Deset veličanstvenih predela Zapadnog jezera*. Dva kasnija vrta još uvek krase ovaj predeo.

Hongli – Vrt crvenog hrasta [5] (红栎山庄) izgrađen je pred sam kraj carstva, 1907. godine. Nalazio se na početku rta uz Janguo promenu koja vodi na istoimenu prevlaku. Severnom stranom, zidom koridora i verandama glavnih objekata izlazio je na jezero u kojem je kratki nasip igrao ulogu grudobrana unutrašnjeg pristana za čamce. Iz koridora jezero se moglo videti samo kroz čipkaste otvore u zidu. Otvoreni deo koridora bio je okrenut ka dvorištu u koje je upušten mali rukavac umesto ribnjaka. Cela teritorija je zidovima i ogradama podeljena na tri prostrana vrtna dvorišta duga i do osamdeset metara. Svako od njih je imalo jezerce srazmerne veličine. Potpuno zatvoren prema kopnu Hongli je bio tipično mesto osame kakvo su tradicionalno voleli da grade učeni ljudi i umetnici. Pripadao je Gao Jinlinu (Gao Yunlin, 高云麟), izuzetnom intelektualcu tog doba za kojeg mnogi istoričari danas veruju da je pisac prvih popularnih naučnih članaka u Kini. Vrt je stradao tokom japanskog bombardovanja i od njega je ostala samo *Kula skrivene planine* (cangshan ge, 藏山阁). Renoviran je 2003. godine.

Vila Đjang [6] (Jiang zhuang, 蒋庄) nalazila se na samom vrhu rta duboko pruženog u jezero, sve do same Suove prevlake sa kojom je povezana mostom. Sastojala se od kompleksa većeg broja atrijumski organizovanih objekata koji je sa tri strane okružen vrtne predelom.

Istočna strana izlazila je direktno na jezero čije obale su gusto zasađene vrbama. Otuda je ovaj posed poznat i kao *Dvorana hiljadu malih vrba* (xiaowan liutang, 小万柳堂).

Najstariji uređeni vrtni predeo Zapadnog jezera poznat je pod nazivom **Večernje zvono na Nanping brdima** (nanpin wanzhong, 南屏晓钟) [g]. Nanping brežuljci čija visina ne prelazi stotinak metara skoro kilometar zadiru duboko u jezero. Uprkos tome što je gotovo sasvim bilo pokriveno gustim i tamnim krošnjama borova, voda i vetar su na njemu izvajali čudesan kameni pejzaž. Ovde je u desetom veku podignut budistički hram a potom su vremenom po celom bregu nikla velika zdanja, stupe i sasvim mali verski objekti. Zvona sa Nanping brda odjekivala su po celom jezeru. Kralj Čian Ču (Qian Chu, 钱俶, 929–988) je 975. godine podigao neobičnu petospratnu pagodu da bi proslavio začće svog sina. Ova građevina sazdana od drveta i opeke je vekovima odolevala vremenu. U Ming periodu spalili su je japanski pirati ali je zidana baza ostala stabilna. Verovanje da njene opeke čuvaju nerođenu decu od zlih sila i uroka dovelo je do postepenog razgrađivanja pagode. Urušila se 1924. godine. Predeo sa oronulom pagodom, obraslom u bršljan i šiblje ušao je u spisak veličanstvenih pod nazivom **Leifeng pagoda u sumrak** (Leifeng xizhao 雷峰夕照) [h]. Na suprotnoj, istočnoj strani Nanping brda, ušuškan među hramovima, još od Sung doba je postojao vrt koji je stalno obnavljan i preuređivan. Prvobitni *Vrt planinskog štita* (pingshan yuan, 屏山园) je najpre postao *Vrt slatko-zelenog miomirisa* (cuifang yuan, 翠芳园), pa *Koliba belog talasa* (baiyun an, 白云庵) sve dok ga Čienlong nije nazvao *Vrtom talasanja* (yi yuan, 漪园). Tek 1927. godine dobio je ime tadašnjeg vlasnika Vang Cesina (Wang Zixin, 汪自新) po kojem je danas poznat kao **Vila Vang** [7] (Wang zhuang, 汪庄). Sa ovim trgovcem čajem završilo se slavno doba ovog drevnog vrta. Danas je preuređen u još jedan hotel.

Sl. 88 Vrtni predeli Zapadnog jezera
(i) Tri mesečeva lika u jezeru
(j) Zlatne vuge pevaju među vrbama

Pored Usamljenog Brda koje je prirodno ostrvo u glavnom jezeru postoje još tri veštačka od kojih su dva veoma mala. Sjao jingdžou (xiao yingzhou, 小瀛州), ostrvo u južnom delu velikog jezera sastoji se od kružnog nasipa čije su kardinalne tačke takođe povezane nasipima. Tako su u sredini ostala četiri ljupka jezercica. Tokom jula i avgusta ova su potpuno pokrivena cvetovima lotosa tako da centar kruga izgleda kao *ostrvo u posudi sa cvećem*. Južno od njega iz vode štrče tri kamene lanterne u obliku tikve dugovečnosti. Njihov naziv *San tan* potiče iz Sung perioda ali su današnje lanterne napravljene u 17. veku. Ovaj prizor je poznat kao **Tri mesečeva lika u jezeru** (santan yinyue, 三潭印月) [i]. Nema pouzdanih dokaza ali se tradicionalno smatra da su veštačka ostrva¹⁵² u Zapadnom jezeru postojala još u Sung periodu.

Zlatne vuge pevaju među vrbama (liulang wenying, 柳浪聞鶯) [j] je predeo za koji se pouzdano zna da je rađen još tokom vladavina Sunga. Tada se ovde nalazio carski vrt *Sabranih krajolika* (ji jing yuan, 聚景园). Tokom Ming perioda tu je podignut hram posvećen caru Šuu kraljevstva Vu. U Kangsijevo doba ovde su posađena brojna stabla različitih vrsta vrba poznatih kao *žalosna, pijana, lavlja, vrba oprane svile* i mnoge druge.

Vila Đin Ja (Jinya zhuang, 金衙庄) [8] je jedina od sedam čuvenih rezidencija koja se ne nalazi na Zapadnom jezeru. Izgradio ju je u istočnom predgrađu, neposredno izvan Čingtaj kapije (qing tai men, 清泰门) poznati intelektualac i kancelar Đin Sjeceng (Jin Xueceng, 金学

¹⁵² Tri veštačka ostrva su: Xiao Ying Zhou (小瀛洲), Hu Xing Ting (湖心亭) i Ruan Gong Dun (阮公墩)

曾) 1568. godine. Ovaj vrt je stradao za vreme Tajpingške pobune i potom je potpuno zaboravljen. U parku koji se danas nalazi na ovom mestu nema autentičnih ostataka prvobitnog vrta.

E. JAVNI VRTOVI

Ono što danas nazivamo *izlaskom u prirodu* je davnašnja kulturna navika u Kini. I najstariji gradovi su unutar zidina obuhvatali veoma prostrane neizgrađene površine - čitava brda, polja i jezera, dostupna svima. Građani su se u različitim prilikama, a naročito o velikim svetkovinama okupljali na ovakvim mestima i vremenom ih preoblikovali u vrtno predele. Mnogi današnji gradski parkovi nalaze se na površinama koje su uređivale poznate istorijske ličnosti ali i generacije potpuno anonimnih građana. Sjenvu i Čongven oblasti uz južne zidine Bejđinga gde se nalaze ogromni Dagan, Taožan, Longtan i brojni manji parkovi su vekovima dobrim delom bile slobodne površine koje su građani rado pohodili. Taožan senica podignuta je 1695. godine i po njenom imenu bila je poznata prostrana oblast, isprepletana jezerima i barama, u neposrednoj blizini Oltara tla i poljodjelstva. Današnji Taožan park izgrađen je 1952. godine na površini od 24 hektara i još uvek obuhvata tek manji deo vrtno uređenih predela koji su u različitim vremenima ovde nastajali i nestajali. Ostaci vrtova i otvorenih vrtnih predela u jugoizapadnom uglu nekadašnjih gradskih zidina poslužili su za četrdesetak *ding*-ova koji su 1984. godine upriličeni prema opisima zamišljenog Dagan vrta iz čuvenog romana *San u crvenom paviljonu*. U suprotnom, jugoistočnom ćošku grada, na višestruko većoj teritoriji je 1952. godine uređen Longtan park. Sasvim drugačiju sudbinu imala je mala trouglasta oaza u srcu Šangaja. Parče prvobitno tradicionalno uređene a potom potpuno zapuštene rečne obale je 1886. godine pretvoreno u javni park - promenadu evropskog tipa koja je sve do 1928. godine bila dostupna isključivo strancima. Danas je ovo mesto poznato kao Huangpu (黄浦公园) park. On označava početak ere snažnog naleta *modernizma* pod kojim su mnoge javne površine izgubile tradicionalni kineski karakter.

Sl. 89 Savremeni parkovi na očuvanim vrtnim površinama
Bejđing: (a) Dagan park, (b) Taožan park, (c) Longtan park, (d) Huangpu, kraj 19. veka Šangaj.

Svi kineski gradovi su bili podeljeni na oblasti a oblasti na kvartove čiji je obim u prestonici dosežao 3 do 4 kilometra. Pripadnost kvartu je bila važan deo ličnog i porodičnog identiteta. Lokalne zajednice u gradovima su male, neizgrađene parcele i napuštene kuće u gusto naseljenim kvartovima takođe često pretvarale u svojevrstne, vrtno uređene parkovske površine. Ne retko se dešavalo da neka imućnija porodica koja nema sopstveni vrt, prilikom venčanja ili proslave jubilarnih rođendana, izgradi po neku senicu ili uredi jezero na ovakvim, po svojoj prirodi javnim mestima. Ukupno zemljište pripadalo je kruni, odnosno državi, pa su carski službenici, dvorski evnusi, potom i bogatiji trgovci mogli kupovati slobodne prostore u

gradu. Tako su već donekle uređene parcele pretvarane u privatne vrtove. Sa druge strane, mnogi političari, koji su često zapadali u neprilike, bili su prinuđeni da napuštaju svoje posede pa su njihove vrtove ponovo koristile lokalne zajednice. U Jangdžou je 1818. godine Huang Džjin, carski poverenik za trgovinu solju, izgradio čuveni *Vrt bambusa* na mestu koje je vekovima bilo čas javna površina, čas deo brojnih privatnih vrtova. Tako uređivani prostori su tradicionalno postojali i u neposrednoj blizini gradova, na mestima izuzetne prirodne lepote, te u područjima značajnim za kulturu, veru i istoriju. Širom carstva podizani su nebrojeni ograđeni, neograđeni ili tek sa nekoliko raštrkanih *ding*-ova blago nagovešteni javni vrtovi, usađeni u prirodni krajolik. Na izuzetno važnim tačkama kao što su svete planine, velika jezera i glavna putna raskršća, čitave oblasti su vremenom preoblikovane u javni park. Severozapadno predgrađe Beidžinga od Sidžmen kapije do Sjang brda je vekovima doterivano i pre no što su bare i močvare pretvorene u jezera a na njima izgrađene carske vrtno palate. Gotovo svaki grad je imao svoja uređena *izletišta* – prostore namenjene uživanju u prirodi. Sudžou je okružen brojnim jezerima. Obale Taj, Ši, Dantaj, Dušu, Donša i Čingđijen jezera su, neke delimično a neke u potpunosti preuređene u predele vrtnog karaktera. Obližnje Tigrovo brdo je tokom vekova postalo praktično ogroman park sa četrdesetak posebno oblikovanih ambijentalnih celina - *Stena za testiranje mača*, *Sun Cuova senica*, *Soba šljivinog cveta*, *Treći izvor pod nebom*, *Malo lotosovo jezero*, *Malo Vudong brdo*, *Dvorana magnolije*...

Sl. 90 Sudžou, Tigrovo brdo

(a) Si Jang (徐扬, 1712–1777), *Čjenlongovo putovanje na jug*, horizontalni svitak, detalj: *Tigrovo brdo*.

Nanđing se severnim zidinama oslanjao na Sjenvu jezero gde su duž 15 kilometara dugih obala vremenom nastali brojni privatni vrtovi i otvoreni vrtni ambijenti. Na istočne zidine doslovno se naslanja planina koja je u Ming periodu bila poznata kao *Planina zvona* (zhongshan, 钟山) a danas se zove *Grimizno-zlatna planina*. Preko 200 mesta je ovde vremenom uređeno u kulturni predeo. Izgrađene su kamene staze, stepenice, hramovi, uređeni potoci i jezera, podignute brojne senice i terase. Ovde su smeštene grobnice prvih careva Ming dinastije i mauzolej Sun Jatcena, prvog predsednika Republike.

Sl. 91 Nanđing: Sjenvu jezero i Grimizno-zlatna planina.

4.3.3 Vrtovi u hramovima

Bez obzira kojoj veroispovesti pripadaju gotovo sve hramove u Kini čini manastirski kompleks čiji se objekti, struktura i prostorna organizacija najčešće ne razlikuju od onih koji tvore kuću ili palatu. U kineskoj arhitekturi dom je isti bez obzira da li u njemu boravi seljak, građanin, carska služba, sam car ili kakvo božanstvo. Razlikuju se samo hramovi nacionalnog imperijalnog nad-kulta Neba i Zemlje.

Unutrašnji vrt u hramovima, kao i u kući ili palati, obično zauzima severni deo manastirske teritorije. Kada su konaci za sveštenike i hodočasnike izgrađeni istočno i zapadno od glavnog kompleksa sakralnih objekata, onda su i oni smešteni u vrtu okruženje. Pošto neposredno okruženje određuje prirodu i status svake arhitektonske tvorevine to je i okolina hramova često makar delimično uređena kao vrt. Ne retko su čitava brda na kojima se nalaze hramovi pretvorena u kulturni predeo vrtog karaktera.

Imperijalni hramovi

Još u periodu stvaranja prvih država, kada je sveti lug integrisan u palatu, nad-kult Neba je postao institucionalna privilegija vladara. Iz ove institucije je kasnije nastao državni kult. Oltari državnog kulta su iz palate izmešteni neposredno izvan gradskih zidina i razmešteni na sve četiri strane sveta, obeležavajući tako limes prestonice. Njima su potom pridodati po jedan konfucijanski, daoistički i budistički hram. Svi imperijalni hramovi su smešteni u vrtu okruženje koje simbolizuje prvobitni sveti lug a unutar većine kompleksa su kasnije podizani i zasebno izdvojeni vrtovi. Glavni objekti kulta Neba su oltari Neba (tiantan, 天坛 - izvan južne kapije grada), Zemlje (ditan, 地坛, na severu), Sunca (ri tan, 日坛, na istoku) i Meseca (月坛, na zapadu). U blizini *Oltara Neba* podizan je *Oltar tla i letine*, u oblasti *Oltara Zemlje* u Beidingu su locirani državni konfucijanski i budistički hram a glavni daoistički hramovi podignuti su naspram *Oltara Sunca* i *Oltara Meseca*. Prostorna koncepcija i arhitektura velikih imperijalnih hramova državnog kulta u Ming i Čing Beidingu podseća na prvobitne žrtvenike u svetim lugovima kakvi su se koristili u periodu stvaranja ranih država. Oltari su građeni kao stepenaste ceremonijalne platforme. Kružne su osnove kada služe komunikaciji se Nebom a kvadratne kada su posvećeni Zemlji i ovozemaljskim poslovima.

Oltar Neba (tiantan, 天坛) igrađen je u 15. veku, u isto vreme kada je građena i Carska palata u Beidingu. Struktuiran je kao model univerzuma u skladu sa konceptima preuzetim iz kineske kosmogonije i ritualima čiji je osnovni kodeks ustanovljen još u Džou periodu. Kompleks hrama zauzima 2,73 kvadratna kilometra i celom površinom je bio pošumljen pravilnim redovima visokih čempresa. Sastoji se od dve koncentrično razvijene, visokim zidom ograđene teritorije od kojih spoljna simbolizuje prvobitni sveti lug a unutrašnja predstavlja ritualno središte kulta. Unutrašnja teritorija je zidom dalje podeljena na južni i severni deo. Po centralnoj osi, blago izmeštenoj ka istoku, u južnom delu su razmešteni oltar - *Terasa kružnog brega* (yuanqiu tan, 圆丘坛)[A] i *Carski nebeski trezor* (huangqiong yu, 皇穹宇) [B], dok se u severnom delu nalazi pripremna palata i *Dvorana dobre žetve* (qinian dian, 祈年殿) [C]. Severni deo hrama ima isti status kao i službeni vrt palate.

Područje samog oltara je spoljnim zidom kvadratne osnove i unutrašnjim - kružnim podeljeno na domen zemlje i domen neba. U centru je smešten oltar. **Nebeski oltar** (yuanqiu tan, 圆丘坛) je trostepena platforma koja simbolizuje sistem saobraćanja između čoveka, neba i zemlje. Sve tri terase oltara pokrivene su mermernim pločama. Njihov raspored i ukupan broj je dobijen multiplikacijom broja 9 koji označava centar i osam strana

sveta, devet nebeskih polja sa devet sazvežđa, devet zemaljskih polja sa devet svetih planina i reka, devet provincija carstva i devet delova svakog lena. Platforme su takođe simbolično opasane niskom balustradom sa 72 stuba (9 x 8) na gornjoj, 108 (9 x 12) na srednjoj i 180 stubova (9 x 20) na donjoj platformi. Centralna tačka oltara u kojoj se *spajaju* nebo i zemlja označena je kružnom kamenom pločom *Vrhovnog jang-a* (taiyang shi, 太阳石) poznatom kao *Srce nebesa* (tianxin shi, 天心石). To *nebesko srce* označava položaj cara kao medijatora između neba i ljudi a koncentrični krugovi ostalih ploča oltara simbolizuju polje *čí-ja* i talase njegovog razastiranja u ovozemaljskom svetu. Carski *razgovor* sa nebom obavljan je tokom zimске ravnodnevnice. Tokom 490 godina 22 kineska cara su se 654 puta obraćala Nebu.

Sl. 92 Oltar Neba

(a) Plan hrama, (b) poput savremene skulpture veoma stilizovane vrtnе stene u svetom lugu, (c) oltar okružen šumom čempresa, (d) koridor kroz severni vrt hrama.

Carski nebeski trezor (huangqiong yu, 皇穹宇) je prostor kružne osnove čiji je obim u dužini od 193 metra opasan zidom visokim 3,7 metara. Ovaj veoma akustični prostor je poznat i kao *Zid odjeka*. U dvorani, takođe kružne osnove, smeštene su svete tablice sa carskim inskripcijama koje su korišćene prilikom obreda. Iza dvorane, kroz veliku kapiju procesijski put vodi do monumentalnog, 38 metara visokog zdanja - **Dvorane molitve za dobru žetvu** (qinian dian, 祈年殿). Na 6 metara visokoj trostepenoj platformi tešku i veoma složenu krovnu konstrukciju, pokrivenu kobalt-plavo pocakljenim crepom nose 4 unutrašnja, 12 srednjih i 12 spoljašnjih stubova. Numeričko - simbolički elementi ovog zdanja odnose se na 4 godišnja doba, 12 meseci i 24 godišnja ciklusa, 12 sati u danu i 360 dana lunarne godine. U njemu su se prvog dana prvog meseca carevi molili za dobar rod u poljima i opšte blagostanje.

Na krajnjem severoistoku kompleksa veoma dugim krivudavim koridorom izdvojen je sasvim jednostavan vrtni predeo. U jednom delu park-šume koja okružuje sakralne objekte među drvećem smeštene su *Stene sedam zvezda* (qixing shi, 七星石), sedam veoma neobično oblikovanih gromada kakve se ne mogu naći ni u jednom vrtu i Kini. One simbolizuju sedam vrhova Tai planine kao sedam zvezda sazvežđa Velika kola. Osmi kamen koji je dodao Čjenlong predstavlja ujedinjenje Mandžurije i Kine.

Konfucijanski hramovi

Konfucijanski hramovi nazivaju se miao (庙)¹⁵³ a vrtovi pri ovakvim hramovima su *c-mjao* (cimiao yuanlin 祠庙园林) gde je *c'* (祠) hram predaka čime se naglašava Konfucijeva uloga kao kineskog duhovnog rodonačelnika. Masovnu gradnju konfucijanskih hramova započeo je u Han periodu car Gao Zu 195. godine stare ere. Prvi državni konfucijev hram podignut je na

¹⁵³ Konfucijev hram (Kong miao, 孔庙).

jugu Kine tokom Liu Sung perioda (420-479 godine) a na severu - tokom Severne Vej dinastije, 489. godine. U Tang periodu donet je zakon po kojem je svaki grad koji ima školu morao da ima i Konfucijev hram. Pojedinačno, ovi hramovi su nosili različita imena: *Hram kulture* (wenmiao, 文庙), *Hram mudraca* (sheng miao, 圣庙), *Hram učitelja Konga* (kongfu zi, 夫子庙), *Hram učenja* (xuemiao, 学庙) ili *Palata učenja* (xuegong, 学宫).

Plan Konfucijanskih hramova je gotovo uvek isti; tri dvorišta slede od juga ka severu ili se ponegde treće dvorište nalazi istočno od drugog. Glavna oltarska dvorana je na severnoj strani drugog dvorišta. U prednjem dvorištu su često rasla mnogobrojna visoka stabla četinara dok je zadnje dvorište upriličeno u predeo sličan formalnom vrtu u palatama. U oblasnim i provincijskim prestonicama kompleks hrama je obično bio bez južne kapije sve dok neko od studenata iz te administrativne oblasti ne stekne visoko *đinš'* (jinshi) zvanje. Zidovi hrama su gotovo uvek crvene boje i mnogi drugi elementi arhitekture su oblikovani po uzoru na one iz Konfucijevog vremena.¹⁵⁴

Najstariji hram posvećen ovom velikom kineskom filozofu izgrađen je u njegovom rodnom gradu¹⁵⁵ 478. godine stare ere. Tokom proteklih 25 vekova neprekidno je dograđivan i obnavljan tako da je danas sa više od 100 objekata najveći kompleks ove vrste na svetu. Poznat je pod nazivom *Tri Konga* (san kong, 三孔) jer se sastoji od hrama, Konfucijevog porodičnog doma (kongfu, 孔府) i groblja (konglin, 孔林). Hram je strukturiran kao palata ali su ceremonijalni platoi palate ovde zamenjeni šumom (svetim lugom) koja mu daje onaj dostojanstveni izgled koji imaju i oltari središta državnog kulta.

Sl. 93 Čifu, Konfucijev hram
(a) Potok od žada, (b) Šuma starih čempresa, (c) prvo dvorište hrama, (d) bok glavne dvorane.

Prvo pristupno dvorište hrama čini šumarak visokih čempresa i borova. Duboko usađen kanal nazvan *Potok od žada* (bishui qiao, 碧水桥) tekući od istoka na zapad preseca teritoriju i deli njen pristupni deo od svete šume. Na potoku su tri kamena mosta slična onima koji vode u unutrašnjost palate u Beidingu. Neka stabla se nalaze u svetoj šumi još od Han perioda. Iza njih sledi dvorište sa *šumom kamenih stela*. Najstarija ploča nosi zapis koji je princ Sjao od Lua ostavio 56. godine nove ere. Unutar celog kompleksa čuva se preko 4 000 carskih stela koje danas predstavljaju dragocenu riznicu kaligrafskih ostvarenja. U sredini sledećeg dvorišta nalazi se *Oltar kajsije* (xingtan, 杏坛) – stela koja obeležava mesto na kojem je Konfucije u hladu stare kajsije podučavao svoje učenike. Od četvrtog dvorišta nadalje krovovi hrama pokriveni su žuto pocakljenim crepom koji se koristio isključivo u carskim palatama. Na subovima *Dvorane velikih dostignuća* (dachengdian, 大成殿) iz Ming perioda u kamenu su isklesane skulpture zmajeva i reljef sa prizorima iz života velikog učitelja.

¹⁵⁴ → Couling, Encyclopaedia Sinica.

¹⁵⁵ Čifu, Qufu, 曲阜, Šandong provincija.

Daoistički hramovi

Daoistički hramovi se nazivaju *guan* (观) ili *gung* (宫), odnosno - *mesto promatranja dao-a* (daoguan, 道观) i *palata dao-a* (daogong, 道宫). Najveći broj ovih hramova smešten je, ne u gradu, već na brdima i planinama oko njega. Daoistički svet onakav kakvog ga je još u Tang periodu Du Guanting¹⁵⁶ (850-933) sistematizovao i opisao, sadržao je 118 svetih mesta od kojih 10 velikih *nebeskih šupljina* (十大洞天), 36 malih *nebeskih šupljina* (三十六小洞天) i 72 blagoslovena mesta (福地). *Dungtjen* (洞天) - nebeske šupljine su u daoističkoj tradiciji mesta otvorena za direktnu komunikaciju sa Nebom, na kojima se *promatra dao* i koja se manifestuju kao prirodni *vrtovi blaženih*. Među deset najvažnijih ovakvih mesta spadaju i *Nebeska šupljina male prastare praznine* (xiaoyou qingxudongtian, 小有清虚洞天) na planini Vangu, jedan od 36 vrhova Čingčeng planine (Qingcheng, 青城山) i Luofu planina (Luofu, 羅浮山) na kojoj su podignuti čuveni hramovi *Velike praznine*, *Žutog zmaja* i *Devet nebesa*.

Staze kojima se stiže do daostičkog manastira nazivaju se *mirisni put* (xiangdao, 香道) za *odlazak iz sveta prašine*. Predeo duž staza uređivan je poput vrta. Putanja je pažljivo trasirana tako da otkriva čas ineresantne detalje neposrednog okruženja, čas izuzetno lep vidik i daleke pejzaže. Tu se pojavljuju uređeni planinski brzaci čija je voda preusmerena iz kakvog manje interesantnog obližnjeg potoka. Velike stene dovučene su, uspravljene i u njima su kaligrafskim znacima uklesivani čak i veoma obimni zapisi. Nekad je to rađeno zbog lepote stene i ispisanih misli, a nekad samo zato da bi se njom zaklonio kakav manje lep vidik. Ako bi se na planini nalazilo bistro gorsko jezero, vodopad, neka impresivna litica ili bilo kakva druga snažna manifestacija prirode, onda bi staza skretala i po kilometar - dva. Posebna pažnja se posvećivala odmorištima duž strmih staza na kojima su često građene senice i oko kojih je mogao biti upriličen *ding* kakvog omanjeg vrta.

Sl. 94 Daoistički hramovi

(a) Vangu planina, (b) Dung Đjaoceng (Dong Jiaoceng, 董教增, 1750-1822), Luofu planina, 78.7 x 76.6, Muzej palate u Beidingu, (c/d) Čingčeng planina.

Vrtovi pri daostičkim hramovima su mesta molitve i meditacije kao religijskog obreda ali su i mesta uživanja i dokolice kao izraz životnog stava daoista. Mnogi daoistički hramovi u Kini su imali pridodate konake sa desetak do više od hiljadu *soba*, često razmeštenih po celoj planini. Neposredna okolina ovih *soba* obično nosi odlike vrtog okruženja koje se sastoji od nekoliko

¹⁵⁶ Prvu svojevrsnu geografiju svetih mesta carstva napisao je Sima Chengzhen (647-735) pod naslovom Mapa (svetih mesta) Neba, Zemlje i dvorane Najvišeg čistog neba (Shanqing tiandi gongfu tu), Du Guanting je sistematizovao sveta mesta u svojim *Zapisima o nebeskim pećinama, blagoslovenim mestima, kardinalnim vrhovima, rekama i planinama* (Dongtian fudi yuedu mingshan ji). → Franciscus Verellen, *Du Guangting, taoïste de cour à la fin de la Chine médiévale*, Collège de France, Institut des hautes écoles chinoises, 1989.

izdvojenih elemenata vrta i elemenata *pozajmljenih* iz prirodnog krajolika. Unutar molitvenog dela hrama zatiču se vrtovi brižljivo gajenih drevnih stabala, sa ribnjacima i senicama kao i *pending* (bonsai) bašte.

Pet vrhova (wuyue, 五岳) je zajednički naziv za pet svetih planina, pet kardinalnih tačaka klasičnog kineskog sveta. Na istoku je Taišan (泰山). Na zapadu, u Šansi provinciji, nekih 120 km istočno od Si Ana nalazi se *Veličanstvena planina* (huashan, 华山). U južnoj Hunan provinciji proteže se *Planina sklada i ravnoteže* (hengshan, 衡山) a u severnoj Šansi provinciji uzdižu se *Večite planine*. Centar ovog sveta čini *Uzvišena planina* (hengshan, 恒山) sa čuvenim Šaolin (shaolin, 少林寺) hramom.

Taišan - Planina mira¹⁵⁷ je najvažnije kultno mesto u Kini. Od podnožja do hrama *Car žada* (yuhuang miao, 玉皇庙) koji se nalazi na vrhu visokom 1545 metara, vodi veoma strm put sa oko 7000 stepenika. Na ovom, najvažnijem mestu hodočašća su 72 cara prinela žrtve Nebu, neki i po nekoliko puta. Vudi, car Han dinastije je Tajšan posetio sedam a Čjenlong čak deset puta. Najveći i najvažniji hram *Dai* (daimiao, 岱庙) nalazi se u podnožju planine, severno od Taj-ana. U njemu su prinostili žrtve i klanjali se Zemlji. *Daimiao* je posle Zabranjenog grada i Konfucijevog hrama jedan od 3 najveća arhitektonska kompleksa u Kini. U centralnoj dvorani (tiankuang dian, 天阙殿), čije zidove krasi mural dugačak 62 i visok 3.3 metra, nalazi se oltar *Božanskog duha Taišan planine* (taishan shen, 泰山神) otelotvorenog u liku *Velikog cara istočnog planinskog vrha* (dongyue dadi, 东岳大帝). Veliki broj veoma starih stabala, od kojih se za 221 drvo tvrdi da su starija od 300 godina, raste u vrtu koji se nalazi severno od molitvenih dvorana. Status svetog drveta uživaju *Bor koji pozdravlja gosta*, *Bor petog ranga*, *Uzdižući zmaj i silazeći feniks* (longsheng fengjiang, 龙升凤降), *Mladi zmaj iz usta tamno zelenog zmaja* (canglong yuqiu, 苍龙吐虬) i stablo koje odoleva vremenu zvano *Radije umreti no pokoriti se* (ningsi buqu, 宁死不屈). Jedno od pet stabala pagoda drveta (huaishu, 槐树) zasađeno je još tokom vladavine careva Tang dinastije. Posebno se poštuju i četiri veoma stara stabla kajsije.

Hram belog oblaka (baiyun guan, 白云观) u Beiđingu je daoistički hram škole Čjendžen¹⁵⁸ (*sveistina*, quanzhen, 全真) koji uživa imperijalni status. Na severu ovog velikog kompleksa koji se sastoji od 5 velikih dvorana nalazi se *Vrt sakupljenih oblaka* (yunji yuan, 云集园) poznat i kao *Malo ostrvo besmrtnika Penglaj*. Vrt je izdvojen na istočni, centralni i zapadni deo gde se posebno izdvaja *platforma za štovanje pet pravila građenja karaktera* (jie tai, 戒台) izgrađena 1890.godine.

¹⁵⁷ Prvobitno ime ove planine je Daišan (daishan, 岱山).

¹⁵⁸ Ovu školu je 1167.godine osnovao daostički mislilac Vang Čongjang (Wang Chongyang, 王重阳). Osnovna ideja ovog učenja je tzv. unutrašnja alhemija (neidan, 内丹术) – niz ezoteričnih doktrina fizičkog, mentalnog i duhovnog usaglašavanja sa *dao*-m sa ciljem postizanja dugovečnosti / besmrtnosti.

Budistički hramovi

Male razlike koje se pojavljuju kod budističkih vrtova pri hramovima i u imperijalnim parkovima mahom potiču iz dva izvora – iz Sjen Zangovog opisa Sarnathe u *Zapisima o zemljama zapadno od Velikog Tanga*¹⁵⁹ i opisa Zapadnog Neba¹⁶⁰ (*Xitian*, 西天) u *Sutri večitog života*¹⁶¹. Sarnatha (Ispitana) je mesto na kojem je Amithaba Buda nakon prosvetljenja održao prve besede. Prikazano je kao sveti lug obrastao visokim stablima čije krošnje skoro potpuno zaklanjaju nebo, sa blistavim proplancima na kojima pasu brojna krda jelena. U središtu luga uzdiže se 90 metara visoka stupa. Ceo vrt je konak za 15.000 sveštenika. Ova slika dobrim delom odgovara prvobitnom izgledu Čionghua ostrva u Beihaj parku gde je *Velika bela stupa* bila okružena veoma gustom šumom. Veliki kontrast između jarkog svetla i skoro potpuno mračnih površina karakteristični su za budistički vrt. Izuzetno guste i visoke krošnje omogućavaju da se kroz njih sasvim tanki pojedinačni zraci u mlazevima probijaju ostavljajući tačkaste tragove na tlu. Takav prizor asocira na tlo Sarnathe posuto draguljima čije se svetlucanje pomešano sa odsjajima pretvara u bljesak... i gde svaki cvet emituje 3 miliona i 6 stotina hiljada ćianvana¹⁶² stubova svetlosti od kojih svaki nosi 3 miliona i 6 stotina hiljada ćianvana Buda¹⁶³.

Budistički vrt podjednako prati sva osnovna načela tradicionalnog kineskog vrtnog umeća ali su u njega tu i tamo dodati delovi slike *rajskog vrta*. Tako se u njemu može naći pažljivo odgajano drveće u *paralelnim redovima i na podjednakim razmacima, sa granama simetrično pruženim levo i desno, gde su lišće, cvetovi i plodovi skladno i simetrično raspoređeni*. Krošnje okićene šarenim trakama podsećaju na *stabla sedam dragulja što svu zemlju (Sukhavati) pokrivaju, neka od zlata, neka od srebra, i druga od berila, kristala, korala, rubina ili agata*. Na grane su često kačeni bronzani praporci i klepetala od bambusa tako da *kada čist povetarac kroz krošnje dune, zvuci, čas gung, čas šang*¹⁶⁴, *divnu melodiju prave*¹⁶⁵. Iskričava svetlost, zvonki zvuci i opojni mirisi su važna odlika budističkog vrta. Već pomenutim efektima svetla i zvuka treba dodati pažljiv izbor biljaka koje vazduh ispunjavaju mirisom i brojne posude u kojima tinjaju prutići natopljeni mirisnim smolama: *Kada čuju zvuke Budinog drveta, vide njegove boje, osete mirise, opaze svetlost njegovu svi duboko spoznaju dharmu... njihove nečistote i strasti nestanu*.¹⁶⁶

Pored specifičnih objekata preuzetih iz indijske i tibetanske sakralne arhitekture, kao što su stupe, u kineskom budističkom vrtu preovlađuju tradicionalne vrste objekata koje ni strukturom, ni izgledom ne odaju poseban sakralni karakter. Tek je po neko od ovih zdanja u

¹⁵⁹ Sjen Cang (Xuanzang, 玄奘, oko 600-664) je čuveni budistički sveštenik Tang perioda koji je sedam godina pešice putovao iz Čangana do Indije i nazad. U 12 knjiga (*juan*) *Zapisa o zemljama zapadno od Velikog Tanga (Datang xiyu ji, 大唐西域記)* opisao je 138 samostalnih gradova i država u Centralnoj i Jugoistočnoj Aziji. → *Datang xiyu ji guben sanzhang, 大唐西域記古本三種*, (Zhang Xun, 章巽), Shanghai, 1977. i Xie Fang, 謝方, *Datang xiyu ji, 大唐西域記*, 1992.

¹⁶⁰ Zapadno Nebo (poznato i kao *Konačna blaženost /jile, 極樂/* ili *Mir i blaženost /anle, 安樂*) je kineski naziv za *Sukhavati – Zemlju uzvišene čistote Amithaba Bude* koja u Mahajana budizmu predstavlja neku vrstu raja, mesto na kojem borave bogovi i na kojem se vrši devet klasa reinkarnacije.

¹⁶¹ Duga Sukhavativyuha sutra (無量壽經).

¹⁶² *Ćianvan (qianwan/千万)* je kineski izraz za brojčanu jedinicu *koti* (10 miliona) koja se koristi u originalnom tekstu Sutre.

¹⁶³ Kineska verzija *Sukhavativyuha sutre*, pevanja 10 i 21.

¹⁶⁴ Klasična kineska muzika zasnovana je na pentatoničnoj skali: *gung (gong/宮)*, *šang (shang/商)*, *džao (jiao/角)*, *dž' (zhi/徵)*, *ji (yu/羽)*.

¹⁶⁵ Kineska verzija *Sukhavativyuha sutre*, pevanje 14.

¹⁶⁶ *ibid.*, pevanje 15. *Dharma* u opštem smislu predstavlja učenje Bude, vrelo svih stvari, princip *tačka postanja i tri sfere postojanja*.

manjoj ili većoj meri prilagođeno tako da asocira na niz predstava iz budističke literature. Tako je fasada *Dvorane mora mudrosti (Zhihuihai)* u *Vrtu harmonije i duhovnog okrepljenja (Yiheyuan)* pokrivena sa 1008 ploča pocakljene keramike sa izvajanim figurama Bude u sedećoj pozi. Smeštena na vrhu brega iznad prostranog jezera ova dvorana blista žutim, zelenim i plavim pocaklinama svog krova i fasade kao *optočena sa sedam dragulja, otvora zastrtih drugim, biserima i mani perlama*¹⁶⁷. Velike senice *Jasno znamenje (cheng rui)* i *Prsten azurnog žada (fu bi)* u imperijalnom vrtu palate u Pekingu verovatno su oblikovane prema opisu zdanja Zapadnog neba: *Iznutra i spolja, levo i desno bazeni stoje...zlatni sa srebrnim peskom...do vrha puni vode od osam vrlina, bistre, mirisne i slatke kao nektar... i kada bodisatve i šravake (sledbenici) u dragulj-bazen uđu i požele da je voda do članaka, do članaka ona bude a ako požele do kolena, struka, ramena ili ušiju, ona takva bude.*¹⁶⁸

Ne retko budistički vrtovi su podizani na potpuno zaravnjenom tlu, bez uobičajenih vrtnih brežuljaka i vijugavih potoka, sa geometrijski strogo iscrtanim vodenim tokom i pravougaonim, uredno kamenom popločanim bazenima. Za zapadno boravište Bude u *Sutri večitog života (pevanje 10.)* se kaže: *U toj zemlji nema planina, ni crnih, ni od šarenih dragulja, ni Sumeru, ni Čakravada*¹⁶⁹, *ni okeana, mora, dolina ni klanaca.* Zato planina Sumeru nije u vrtu uobličena kao brežuljak već je najčešće samo simbolično označena stupom.

Sl. 95 Budistički hram najčešće crpi oblike iz slike Budinog nebeskog carstva.

Arhitektura budističkog vrta često prati kanonizovane predstave Zapadnog Neba kakve zatičemo na mnogim tibetanskim slikama. Velike, visoke i pravougaone žardinjere sa cvećem i drugim rastinjem odstupaju od osnovnih principa kineskog vrta. Isto tako, strogih geometrijskih oblika one se javljaju i kao cvetne platforme okružene vodom u pravougaonim bazenima ispred važnih objekata. Velike dvorane su često ograđene visokim zidom i kao takve ne učestvuju u gradnji karaktera vrtnog predela u kojem se nalaze.

¹⁶⁷ *ibid.*, pevanje 16. *Mani* je pločica poludragog kamena ili sedefa na kojoj je obično urezana *Om mani padme hum* mantra, lik bude ili neki drugi budistički simbol.

¹⁶⁸ *ibid.*

¹⁶⁹ U budističkoj tradiciji planina Sumeru se nalazi u samom centru zemlje, okružena sa osam planinskih venaca od kojih je osmi Čakravada – gvozdena planina.

5 ZAKLJUČAK

Živimo u vremenu jedne, po svemu sudeći, nakaradne globalizacije čiji proizvod u arhitekturi uopšteno nazivamo *modernizmom*¹. Taj i takav *modernizam* je, uprkos mnogim kritikama i brojnim nastojanjima da se izmeni i redefiniše, još uvek ona Maksvelova *priča o prvobitnoj disperziji iz Nemačke do kraja sveta, pre svega u Englesku i Ameriku*², samo što se ta priča sada mahom odvija u suprotnom smeru. Činjenica je da ono što nazivano modernom, savremenom i svetskom arhitekturom potiče gotovao isključivo iz evropskog graditeljskog iskustva. Da bi *savremena (moderna) arhitektura* zaista postala *svetska (globalna)*, ona bi morala da počne da uvažava ovaj svet. To pre svega znači da se u korpus arhitektonskih znanja moraju uneti i ona koja nisu nastala u Evropi. Osnovno pitanje kojim se bavi ovo istraživanje je da li jedno staro i dugovečno graditeljsko iskustvo kao što je kinesko ima šta da ponudi daljem razvoju savremene arhitekture. Predmet svih analiza je kineski vrt zato što je on najkompleksniji proizvod tradicionalnih arhitektonskih znanja u Kini.

Ovako postavljen zadatak istraživanja nameće potrebu ne samo da se definiše pojam *kineski vrt*, već i vrednosti, odlike i posebnosti koje ga određuju kao prepoznatljivo zaseban tip tvorevine graditeljskog umeća. Upravo to je zahtevalo nekoliko različitih puteva koji se računaju i međusobno prepliću. Istraživanje obuhvata analize istorijskog razvoja sa morfogenezom, filozofsko-teorijske osnove estetike vrta, morfologiju i tipologiju arhitektonskog prostora, te proveru rezultata na reprezentativnim uzorcima danas sačuvanih vrtova iz Ming i Čing perioda.

Proučavanju kineskog umeća građenja vrtova neizbežno je prethodilo prikupljanje, klasificiranje i analiza relevantnih pisanih izvora i arheoloških nalaza. Ovde je iznesen samo opšti pregled dokumenata. Detaljan opis i delimični prevodi klasičnih tekstova relevantnih za istoriju i teoriju kineske arhitekture nalaze se u dokumentaciji ovog projekta i biće dostupni za potrebe eventualnih daljih proučavanja. Integralni tekst najvažnijeg dela u ovoj oblasti, Ći Čengovog priručnika za građenje vrta, sa komentarima, crtežima i objašnjenjima, priložen je u posebnom dodatku tezi. Priručnik je paralelno preveden na engleski i srpski jezik. Da bi se obezbedilo što potpunije razumevanje ovog teksta iz prve polovine sedamnaestog veka, srpski prevod je u najvećoj mogućoj meri prilagođen dodirnim tačkama slovenskog i kineskog senzibiliteta. Analiza klasičnih dela pokazuje da ona predstavljaju poseban, višeslojni oblik otvorenog teksta, bez krutih definicija i sa zanemarljivo malim brojem autoritativnih izreka. Ova neobična okolnost učinila je i najstarije tekstove podobnim za promene u interpretaciji koje su pratile istorijski razvoj kineske misli i graditeljske prakse, u toj meri da se mnogi nasleđeni stavovi mogu koristiti i u savremenom razvoju teorije arhitekture.

Pregled upoznavanja Evrope sa kineskim vrtom pokazuje da je od sredine 18. veka ovo istočnjačko umeće uticalo na oblikovanje modernog vrta u daleko većoj meri no što su naši istoričari i teoretičari spremni da priznaju. Tu nije reč samo o uvođenju reinterpretacije prirodnih oblika pejzaža u prostor evropskih vrtova i parkova već o samoj promeni statusa i uloge ovih površina, naročito u urbanom tkivu. Stvaranje veštačkih jezera i brežuljaka vođeno je površnom idejom o promeni izgleda bez suštinskog razumevanja temeljnih principa

¹ Termin *modernizam*, onako kako je ovde korišćen obuhvata sva ona lutanja u arhitekturi, stilove i reakcije na stilove koji su nastajali tokom 20. i eskalirali početkom 21. veka (modernizam, postmodernizam, neomodernizam, metamodernizam, remodelizam, blob arhitektura, internacionalizam, uključujući i kritički regionalizam).

² Maxwell Fry, *Art in a Machine Age*, Methuen, 1969.

kineskog vrta. Parkovski objekti *kineskog stila*, nevešto i često nakaradno interpretirani, samo su zamenili namerne kopije razvalina antičkih hramova i drugih svetskih čuda donešenih sa dalekih putovanja. Ovi *modni detalji* su bili kratkog daha ali je ugledanje na obrazac kineskog vrta ipak igralo najznačajniju ulogu u oslobađanju svih oblika zelenih površina od tutorstva arhitekture i učinilo ih sposobnim da razvijaju sopstvene sadržaje. U tom procesu nastali su novi oblici kulture boravka u neizgrađenim prostorima a pejzažna arhitektura je stekla status posebne discipline.

Istorijski razvoj

Pre svega, bilo je potrebno sačiniti ne samo istorijski pregled razvoja vrta već utvrditi i njegovu svojevrsnu morfogenezu. Istorijski pregled obuhvata potragu za arhetipom bilo da on proističe iz uvida u karakter raspoloživog krajolika i procesa njegove pikturalizacije ili iz strukture, namene, te ideologije arhitekture vrta i života u njemu. Ovaj deo istraživanja dovodi nas do nekoliko osnovnih zaključaka.

Kineski vrt je veoma rano izrastao u jednu od najsloženijih institucija kineske kulture, naročito osposobljenu za stvaranje, čuvanje i prenošenje gotovo svih oblika kulturnih poruka. On je obdaren atributima koji su u zapadnoj civilizaciji karakteristični za čitav niz posebnih mesta, objekata i institucija kao što su umetnički ateljei, radni kabineti, škole, predavaonice, kapele, galerije, muzeji, pozorišta, književni klubovi i boemske kafane. Postavlja se pitanje zašto je to tako? U zapadnom svetu gotovo svi objekti namenjeni stvaranju, čuvanju i prenošenju kulturnih poruka nastali su transformacijom i rastakanjem funkcija svetišta, trgovišta i naročito palate. Zahvaljujući specifičnim istorijskim okolnostima, već pri stvaranju prvih država u Kini palata je *progutala* svetište, ambar i trgovište, te obrazovala sopstvenu unutrašnju organizacionu matricu javnih (prednjih), privatnih (zadnjih) i perifernih (bočnih) odnosa i funkcija. Prvobitno trgovište ostaje zarobljeno u južnom delu palate kao ogromni ceremonijalni trg omeđen prestonom dvoranom i objektima političke, duhovne i privredne uprave. Zajednički ambar, spremište kolektivnih rezervi ranih naselja, zauzeo je severoistočnu i severozapadnu periferiju palate. Sama palata se zatekla okružena ostatkom prvobitnog svetišta – svetim lugom. Ostatak centralnog dela svetišta sa oltarskom platformom po pravilu je smešten na severu kompleksa kao dvorski park. Iz tkiva palate su potom pravilnom reprodukcijom, odnosno emisijom po hijerarhijski organizovanim koncentričnim krugovima stvorene odgovarajuće urbane institucije različitog nivoa. Matrica po kojoj je građena palata postala je obrazac i za sve druge oblike prostorne organizacije, za domove građana, hramove i javne institucije. Tako je vrt sačuvan kao najintimniji i najduhovniji deo svake izgrađenije celine. Nasledivši funkciju duhovnog središta on je ostao mesto kontemplacije, meditacije, duhovnog i kulturnog uzdizanja, učenja i stvaranja.

Kineski vrt kao koncept preoblikovanja neposrednog prirodnog okruženja ukorenjen je u veoma ranom procesu uspostavljanja i usložavanja distinkcije prostor - mesto. Prvobitno je objekat arhitektonske prirode (platforma, koliba, kuća) predstavljao oznaku uređenog mesta kao svedočanstva o prisustvu čoveka. Za razvoj kineske arhitekture je specifično to što je vremenom oblikovanje samog mesta na kojem se objekat gradi postalo proces uspostavljanja znakova čiji je zadatak da odrede prirodu složenijih oblika arhitektonskih tvorevina. Istina, u tom procesu arhetipske situacije su kasnije pretočene u stereotipe pa je od sredine Ming perioda kineski vrt polako zapadao u dekadenciju. Prisustvo čoveka, čak pojedinačne ličnosti, počinje da dominira nad prirodnim oblicima pejzaža i vrt se doslovno zatrpava svim vrstama objekata tradicionalne arhitekture i

prezaglašenim, gotovo grotesknim elementima veštačkog krajolika. Pa ipak, i takvi elementi vrtnog predela, prevedeni u skulpturalne forme i dopunjeni pisanom rečju, činili su sistem znakova nearhitektonske prirode koji ipak uspostavlja drugačiji nivo odnosa u arhitektonskom prostoru i mnogo složenije određuje prirodu i vrstu objekata. Taj sistem znakova je arhitekturu vrta preneo u polje kulturne komunikacije.

Na ovom polju savremena arhitektura pokazuje ne samo značajne nedostatke već i izvestan stepen degradacije. Njoj nije nepoznata uloga znakova nearhitektonske prirode u izgradnji odgovarajućeg karaktera objekata. Međutim, još uvek smo daleko od toga da potpunom integracijom ovakvih znakova osposobimo arhitektonski jezik za prenošenje viših nivoa kulturnih poruka. Naprotiv, savremeni arhitekta pretvara se u *brend* i uglavnom insistira na uspostavljanju znakova posebnosti i prepoznatljivosti, koji se usvajaju potpuno nekritički i sa izvesnom dozom dopadljivog automatizma, karakterističnog za modu. Tako se komunikacija na nivou objekat – korisnik svodi samo na neophodnu funkcionalnu i estetsku razmenu poticaja i reakcija. Neutaživa potreba za stalno novim oblicima i prostornim rešenjima, često sasvim površnim, ne ostavlja dovoljno vremena publici da od nabacanih formi, situacija i doživljaja izgradi odgovarajući sistem komuniciranja. Univerzalnost arhitektonskog jezika polako se svodi na nivo jednostavne očiglednosti poruke marketinške prirode.

U krajnoj instanci razlike u arhitektonskim jezicima posledica su različitih polaznih tačaka i donekle slučajnih obrta u istorijskom razvoju. Istorijski razvoj i graditeljsko iskustvo dominantne - zapadne arhitekture temelje se na predstavi o zgradi kao jasno definisanom i konačnom telu koje eventualno odaje izvestan stav, isključivo prema najneposrednijoj okolini, ili u nju prelijeva neku od svojih funkcija. Sa druge strane, kineska arhitektura, naročito ona koju zatičemo u vrtu, zgradu tretira ne kao telo, već kao jedno od brojnih polja koja su integralni deo davno usvojene predstave o ukupnom prostoru. I ne samo to – ova predstava ima sve odlike univerzalnog komunikacijskog sistema.

Filozofsko-teorijske osnove

Da bi se ustanovili temeljni principi umeća građenja vrta bilo je neophodno predhodno istražiti i objasniti neke opšte filozofske, naročito estetičke postavke i pojmove, pre svega one koji se odnose na koncept prostora i principe njegove kreativne interpretacije. Rani kineski filozofi su kao i Platon ukupan prostor razumeli kao osnov svakog postojanja ali, za razliku od Platona, beskonačni svet univerzuma nisu smatrali nepromenljivim niti ga razdvajali od fizičkog sveta stalnih promena³. Isto tako, za razliku od Aristotela, mesto koje zauzima neki fizički objekat nisu smatrali unutrašnjom konačnom i nepomičnom granicom prostora koji ga obuhvata⁴ već prividnom membranom u stalnom dijalogu sa ukupnim prostorom. ***Kinezi su veoma rano usvojili koncept univerzuma koji jeste ili se bar ponaša kao dinamično polje razmene univerzalnih poruka i u kojem je svako postojanje zapravo sam proces te razmene.*** U kineskoj tradiciji, podjednako u narodnom verovanju, te religijskoj i filozofskoj teozofiji, opšta stanja i procesi u prirodi i društvu su koncipirani u obliku prostornih kategorija kao očigledne manifestacije postojanja i trajanja. Kodificiranje tog prostornog sistema je veoma rano rezultiralo uspostavljanjem seta ikona⁵

³ Platon, Dijalog (Τίμαιος) 28/29

⁴ Aristotel, Fizika (Φυσική ἀκρόασις), knjiga IV

⁵ Trigrama i hehksagrami opisani u *Knjzi promena*, kvadrat koji je ponovnim upisivanjem karaktera 井 beskonačno deljiv na setove od po 9 razdeljenih kvadrata i konačni set od 5 koncentričnih krugova.

koje predstavljaju odgovarajuću datoteku stanja i *pozivaju* pripadajući, zamišljeni program procesa u univerzumu.

Vrt se kao apstrahovana realnost i njena simbolička prezentacija primarno oslanjao na opšte koncepte *prostor* i *mesto*. Dok mi u arhitekturi govorimo o prostornom kvalitetu mesta Kinezi govore o mesnom (lokacijskom) kvalitetu prostora. Gradeći objekte mi neodređen, neizdiferenciran prostor pretvaramo u mesto kojem dodeljujemo određen kvalitet i značenje. U kineskom vrtu objekat ne određuje mesto već posebnost mesta određuje kvalitet i značenje objekta. Zato je u kineskoj teoriji graditeljskog umeća uspostavljen pojam **đing** koji predstavlja osnovnu prostornu, oblikovnu, organizacionu i strukturalnu jedinicu arhitekture vrta. Ovaj termin se u savremenoj zapadnoj literaturi najčešće prevodi kao vizura, vidik, krajolik, pogled... ili se sasvim neodređeno navodi u svom izvornom obliku. Stoga je bilo neophodno preciznije objasniti kompleksnost sadržaja pojma *đing*. Rizikujući uobičajenu varljivost svake generalizacije *đing* bi se mogao definisati na sledeći način: **Prostor je proizvod kretanja a đing je mesto - zastajanje u prostoru osmišljeno kao prostorno-poetska slika**. Imajući u vidu navedeni koncept univerzuma i zamišljenih procesa koji u njemu vladaju *đing* možemo videti i kao tačku razmene univerzalnih poruka koje čine njegovo postojanje i, kao tačku sažimanja posebnih civilizacijskih, kulturnih, čulnih i poruka emotivne prirode.

Arhitektura vrta

Kao delo arhitekture kineski vrt pokazuje izuzetnu upornost i doslednost u održavanju veze sa prvobitnim, arhetipskim oblicima graditeljske intervencije u prirodnoj sredini. Stoga je vrtno graditeljstvo u Kini dugo prihvatano kao *prirodno* na isti način na koji se prirodnim smatralo to što ptice grade gnezda a mravi mravinjake. Priroda i način ljudskog delovanja, složen proces održavanja balansa između zatečenog i izgrađenog krajolika odredio je suštinu svih oblika u kineskoj tradicionalnoj arhitekturi. Tako se vrt nametnuo kao temeljni, najviši i najcelovitiji izraz arhitektonskog stvaralaštva.

Da bi se odredila priroda tradicionalne kineske arhitekture bilo je neophodno obaviti odgovarajuće istraživanje na području tipologije. Kada se govori o tipovima objekata u arhitekturi obično se misli na strukturalne razlike koje se očitavaju u izgledu objekta ili na funkcionalne, koje prepoznavamo po različitim namenama objekta (kuća, crkva, javni objekti). Međutim u tradicionalnoj kineskoj arhitekturi, strukturu objekata čini modularna multiplikacija istih ili veoma sličnih elemenata koja je nedovoljno uočljiva da bi se objekti svojim opštim izgledom razlikovali kao posebni tipovi. Isto tako, tipove objekata je skoro potpuno nemoguće razlikovati po njihovoj nameni. Zdanja sasvim iste strukture i izgleda mogu biti deo porodičnog doma, hrama, državne institucije ili škole. Pa ipak, u arhitekturi vrta javlja se desetak naziva kojima su označene različite vrste građevina. Ovi nazivi proizvod su opšteprihvaćene konvencije o različitim, tipiziranim odnosima između usvojenih konceptata **prostora** i **mesta**, označenih arhitektonskim objektom i različitim nivoima njegovog neposrednog i daljeg okruženja. Jednom rečju, *đing* kao odrednica mesta – tačke u ukupnom prostoru i njenog karaktera - ujedno je i osnovni kriterijum za opredeljivanje arhitektonskog objekta po tipu.

Sa druge strane, ovde sprovedeno istraživanje u oblasti tipologije *đing*-a pokazuje da struktura *đing*-a koja je namenjena odgovarajućem tipu objekata ne određuje i tip samog *đing*-a. Tipovi *đing*-ova su određeni daleko širim prostornim i značenskim kontekstima,

međusobnim odnosima svojih polja i odnosima među objektima u njima. To, naizgled jednostavnu, kinesku arhitekturu čini veoma kompleksnom tvorevinom graditeljskog umeća.

Imajući u vidu upravo takav, veoma složen karakter, dalje razmatranje tipologije vrta kao posebno oblikovane prostorne celine pokazuje da kineski vrt nije samo lepo uređena kućna bašta. U kineskoj tradiciji opšteprihvaćen stav da *svako mesto na kojem se izgradi senica možemo zvati vrtom*⁶ zapravo nas upućuje na to da vrt može tvoriti samo jedan ili više, bilo neposredno povezanih ili sasvim udaljenih *ding*-ova. Drugim rečima, kineski vrt je način delovanja u prostoru a ne neki konačan oblik tog prostora. On može biti uspostavljen kreiranjem i odgovarajućim pozicioniranjem minijaturnog pejzaža u enterijeru, kao i oblikovanjem krajolika na površini od svega par kvadratnih metara unutar ili između objekata u gusto izgrađenom urbanom tkivu. Takođe se može manifestovati kao posebno osmišljen niz prostornih situacija na površinama od jednog do nekoliko desetina hektara ili kao kulturni predeo koji obuhvata i povezuje tačke na teritoriji sa nekoliko prirodnih brda, jezera i potoka.

Iz ovde grubo sumiranih rezultata pojedinačnih istraživanja mogu se odrediti sledeće opšte odlike kineskog vrta:

Teritorijalnost

U kineskom vrtograditeljstvu arhitektonski prostor nije posmatran kao unutrašnji i spoljašnji sadržaj tela (objekta), već kao teritorija na kojoj se prepliću brojna polja međusobnih uticaja i razmene sadržaja. Artikulisanje vrtvog prostora obuhvatalo je različite nivoe fokusiranja ovih polja od neposrednog okruženja svakog od očiglednih konstitutivnih elemenata, preko njihovog zajedničkog odnosa prema sve širem geografskom položaju, do potpuno apstraktnog odnosa prema ukupnom, univerzalnom prostoru.

Komunikativnost

Kako je opšta predstava o ukupnom prostoru uspostavljena i usvojena u obliku komunikacijskog sistema čiji je rezultat svako postojanje, to je i arhitektonski prostor artikulisan kao višeslojni sistem razmene informacija ne samo funkcionalne i estetske već podjednako kulturne, duhovne, psihološke i misaone prirode.

Univerzalnost

Tendencija ka *prirodnosti* zahtevala je izvestan stepen odricanja od preterane spekulativnosti što je vremenom iznudilo uspostavljanje odgovarajućih klišea. To je u izvesnoj meri ograničavalo stvaralačke slobode ali su ovi obrasci, svedeni na ikone, stvorili jedan univerzalni jezik vrtne arhitekture koji je u potpunosti i u najvećoj mogućoj meri bio razumljiv gotovo svim članovima kulturne grupe u kojoj je nastao.

Fleksibilnost

Da bi na tako velikom kulturnom području kao što je kineski jezik vrtne arhitekture bio razumljiv, morao je biti prilagođen tvorenju jednog otvorenog arhitektonskog teksta u kojem ravnopravno učestvuju i elementi nearhitektonske prirode.

⁶ Āi Čeng

Postojanost

Čuveni kineski vrtovi, onakvi kakve ih danas vidimo su zapravo samo slika zaustavljena u vremenu. Svi oni su se tokom svog kraćeg ili dužeg postojanja konstantno transformisali. Konstitutivni delovi vrta, uključujući i građevine u njemu, mogli su menjati mesto, tvoriti potpuno nove konfiguracije i ambijente, menjati namenu, ulogu i značenje... Delovi jednog vrta postajali su jezgro nekog novog i drugačijeg. Njihova postojanost ogledala se upravo u toj transformabilnosti koja je uvek dosledno pratila jedan prirodan i logičan tok.

Nabrojane temeljne odlike i usvojeni stav prema izgrađenom i uređenom prostoru čini arhitekturu kineskog tradicionalnog vrta izuzetno sposobnom da učestvuje u razvijanju novih, celishodnijih, etički uravnoteženijih, kvalitetnijih i univerzalnijih oblika ponašanja u savremenoj arhitekturi, planiranju i oblikovanju prostra.

Bibliografija

1. PRIMARNI IZVORI

1. Ji Cheng, Yuanye, (计成, 园冶) (*Umeće građenja vrta*), 1635. (Ming din.) Delo nastalo između 1631. i 1634. godine. Original je izgubljen. Danas dostupna izdanja:
 - Ji Cheng, Yuan Ye, (计成, 园冶), predgovor 1635, presloženo izdanje, Zhongguo yingzao xueshe, Peking, 1932.
 - Ji Cheng, Yuan Ye, (计成, 园冶), fototipsko izdanje japanskog presloženog izdanja iz 1795.godine, Watanabe shoten, 渡边书店, Tokio, 1970.
 - Chen Zhi (陈植), Yang Chaobo (杨超伯), Chen Congzhou (陈从周), Yuanye zhushi, (园冶注释), Zhongguo jiangzhu gongye chubanshe, Peking, 1981 i 1988.
2. Wen Zhenheng, Zhangwu zhi, (文震亨, 长物志) (*Izlišne stvari*), sakupljeno, pripremljeno i štampano u periodu 1615 -20 (Ming din.) Savremeno izdanje:
 - Zhang wu zhi jiao zhu, Editor i komentari Chen Zhi i Yang Chaobo, Jiangsu kexue jishu chubanshe, Nanjing, 1984.
3. Li Yu (Lili Weng), Yi jia yan, (李渔, 一家言), (*Reč jedne škole*) 17. vek (Ćing din.)
4. Li Yu (Lili Weng), Xianqing ouji, (李渔, 闲情偶寄) (*Slučajne zabeleške u dokolici*), prvo izdanje 1671. (Ćing din.)
 - Izbor delova originalnog teksta sa komentarima videti u: 1. Wang Yi, Yuanlin yi zhongguo wenhua, (*Vrt i kineska kultura*), Shanghai renmin chuban she, 1990. 2. Yijia quanji (*Sabrana dela Li Jia*), Zhongguo shehui chubanshe, Zhejiang, 1992. 3. Zhang Jiayi, Zhong guo zao yuan shi, (*Istorija kreiranja kineskih vrtova*), Harbin, 1986.
5. Li Gefei, Luoyang mingyuan ji, (李格非, 洛阳名园记) (*Zapisi o čuvenim vrtovima Luojanga*), 12. vek (Severna Sung din.)
6. Yang Xuanzhi, Luoyang qielan ji (杨炫之, 洛阳伽蓝记), (*Zapisi o vrtovima budističkih hramova u Luojangu*) 5. vek (Severna Vej din.)
 - Izbor delova originalnog teksta sa komentarima nalazi se u: 1. Wang Yi, Yuanlin yi zhongguo wenhua, (*Vrt i kineska kultura*), Shanghai, 1990 2. Chen Congzhou, Shuo yuan, (*O vrtovima*), Tongji daxue, Shanghai, 1984. 3. Zhang Jiayi, Zhong guo zao yuan shi, (*Istorija kreiranja kineskih vrtova*), Heilongjiang renmin chubanshi, Harbin, 1986.
 - Prevod na engleski *A record of Buddhist monasteries in Lo yang* by Yang Xuanzhi, translated by Wang Yitong (王伊同), Princeton University press, Princeton New Jersey, 1983.

7. Hui Zong, Genyue ji, (徽宗, 艮岳记) (*Zapis o Gen je vrtu*). 13. vek. (Sung din.)
 - Izbor delova originalnog teksta sa komentarima nalazi se u: 1. Zhang Jiayi, Zhong guo zao yuan shi, (*Istorija kreiranja kineskih vrtova*) Heilongjiang renmin chubanshi, Harbin, 1986. 2. Wang Yi, Yuanlin yi zhongguo wenhua, (*Vrt i kineska kultura*), Shanghai renmin chubanshi, Shanghai, 1990.
8. Lu Ban, Lu Ban jing, (鲁班, 鲁班经) (*Lu Banov kanon*) 15. vek (Ming din.) puni naziv ovog dela je Xin jian jingban gongshi diaozhuo zhengshi Lu Ban jing jiangjia jing (*Pravi Lu Banov priručnik i majstorski oglednik za tesare i duboresce –otisak novograviranih ploča iz prestonice*)
 - Izbor delova originalnog teksta sa komentarima nalazi se u: J. Needham, *Science and Civilization in China* chp. IV (p. 43 -46) part. 2, Mechanical Engineering, Cambridge, Cambridge University Press, 1965. i 2 Liu Dun Zhen, *Lu Ban yingzao zhengshi*, Wen wu, 1962 (1962 /2 str. 7 /11)
9. Yuan Mei, Sui yuan ji, (袁枚, 随园) (*U skladu sa vrtom*) (1869. Čing din.),
 - Izbor delova originalnog teksta sa komentarima nalazi se u: Tong Jun, *Jiang nan yuan lin zhi* (*Karakteristike vrtova južno od Jangcea*), Zhongguo jianzhu gongye chubanshe, Beijing, 1984.

2. SAVREMENA KINESKA LITERATURA

1. An, Huaiqi, *Zhongguo yuanlin yishu, Umetnost kineskih vrtova*, Shanghai kexue jishu chubanshe, Shanghai, 1986.
2. Cao Xueqin, *The Story of the Stone, Priča o kamenu* trans. David Hawkes and John Minford, 5 vol. Harmondsworth, England: Penguin Books, 1973.
3. Chen Congzhou, *Shuo yuan, O vrtovima*, Shanghai, 1984.
4. Chen, Congzhou, *Suzhou yuanlin, Vrtovi Sudžoa* (Shanghai: Tongji caxue jiaocaike, 1956). Japanese translation, Tokyo, 1982.
5. Chen, Lixian, *Art and Architecture In Suzhou Gardens, Umetnost i arhitektura u vrtovima Sudžoa* (Nanjing, Yilin Press, 1992.)
6. Chen, Lixian *Zhongguo mingyuan* (Hong Kong, Commercial Press Ltd., 1990.)
7. Chu Jiaosheng and Chen Zhangde, *Yuan lin zao jing tu shuo, Razgovori o kreiranju vrtova*, Shanghai, 1988.
8. Chung Wah Nan, *The Art of Chinese Garden, Umetnost kineskog vrta*, 1982.
9. Gang Dalu, *Zhong guo gong yuan lin shi kao, Istraživanje starih imperijalnih vrtova*, Beijing, 1988.
10. *Gujian yuanlin jishu, Tehnike tradicionalne kineske arhitekture i pejzaža - časopis*, Beijing, no 1- 9 1983-1985.
11. Jianzhu shi, *Arhitekta, časopis*, Beijing, 1987/1988.
12. Ji Cun Yan, *Ting zao bai ti*, Tokyo, 1933.
13. Liu Dunzhen, *Su Zhou gu dian yuan lin, Stari vrtovi Sudžoa* Beijing, 1979.
14. Peng Yigang, *Zhong guo gu dian yuan lin fen xi, Analiza starih kineskih vrtova* Beijing, 1986.
15. Shi Gufeng, *Hui Zhou mo yang diao yi shu, Umetnost rezbarenja Hvejdžoa*, Hefei, 1985.
16. Sun Xiaoxiang, *Yuan lin yi shu ji gui hua shi ji, Umetnost i planovi vrta*, Beijing, 1979.
17. Sun Xiaoxiang, *Zhong guo shan shui hua lun zhong you guan yuan lin bu ji li lun de tan tao, Teorijsko ispitivanje rasporeda kineskih vrtova i tradicionalno kinesko slikarstvo* 1964.

18. Suzhou Institute of Landscape Architectural Design. *Suzhou Gardens* [Suzhou Yuanlin]. (Beijing: Zhongguo jianzhu gongye chubanshe, 1999)
19. Tianjin University, *Qing dai nei ting gong yan*, Vrtovi u Zabranjenom gradu, Tianjin, 1986.
20. Tong Jun, *Jiang nan yuan lin zhi*, Karakteristike vrtova južno od Jangcea Beijing, 1984.
21. Xu Huadang and Yang Zhongxiao, *Zhong guo de ting*, Kineski paviljon, Beijing, 1988.
22. Yu Shuxun, *Tanjia shanzhong guo yuanlin* Razgovori o stenama u kineskom vrtu, 1985.
23. Yu Shuxun, *Yuan lin mei yi yuan lin yi shu* Estetika i umetnost vrtova, 1987.
24. Zhang Jiayi, *Zhong guo zao yuan shi*, Istorija kreiranja kineskih vrtova Harbin, 1986.
25. Wang Yi, *Yuanlin yi zhongguo wenhua*, Vrt i kineska kultura, Shanghai, 1990.
26. Sun Jianzheng, Gu jianzhu jiashan, *Podizanje starih vrtnih planina* Beijing, 2004.
27. Lou Qingxi, *Zhongguo yuanlin*, Kineski vrt, Beijing, 2003.

3. SEKUNDARNA LITERATURA

1. Beuchert, M, *Die Garten Chinas*, 1982.
2. Barnhart, Richard. *Peach Blossom Spring: Gardens and Flowers in Chinese Painting*, Metropolitan Museum of Art, New York 1983.
3. Bielenstein, H, *Loyang in later Han times* BMFEA 48, 1976.
4. Blaser, K, *Chinesische Paviljonsarchitektur*, 1974, Chinese courtyard houses, 1979.
5. Boerschmann E, *Baukunst und Landschaft u Baukunst und religien Kultur in China*, 1926.
6. Boynton, G, *Notes on the Origin of Chinese private Gardens*, China Journal, 1935.
7. Bradstock, T.R, *Craft Guilds in Ching Dynasty China*, Ph.D. Thesis, Harvard Univ. 1984.
8. Burke, Peter. *Varieties of Cultural History*, London, 1978.
9. Bush, S. & Hsio Yen Shih, *Early Chinese Texts on Painting*, 1985.
10. Bush, S. & Murck, C, *Theories of the Art in China*, 1983.
11. Cahill, J, *Chinese Painting*, 1977.
12. Chamber, W. *Art of Laying Out Gardens Among Chinese u Design of Chinese Buildings, Furniture, Dressis, Machines and Utensils*, London 1757. rep. 1969. *Disertation on Orient Gardening*
13. Chang Chao Kang & Blaser W., *China, Tao in der Architektur*, 1987.
14. Chen and Kates, *Prince Kung's Palace and it's adjoining garden in Peking*, Monumenta Serica, Br. 5, 1940.
15. Clunas, Craig, *Superfluos Things : Material Culture and Social Status in Early Modern China*, Cambridge, 1991. *Ideal and Reality in the Ming Garden*, in L. Tjon Sie Fat and E. de Jong eds, *The Authentic Garden:A Symposium on Gardens* (Leiden, 1991), 197-25. *The Garden and the Gift*, Orientations, 26.2, februar 1995. *Fruitful Sites: Garden Culture in Ming Dynasty China*, London, 1996. *Wine foaming in gold, tea brewing in jade: drinking culture in Ming dynasty China*, u *Oriental Art*, N.S., 44.2, 1998. *Nature and Ideology in Western Descriptions of the Chinese Garden*, izvorno u: Joachim Wolschke-Bulmahn ed., *Nature and Ideology: Natural Garden Design in the Twentieth Century*.

16. Currie, Christopher K., *Fishponds as Garden Features*, u *Garden History*, Journal of the Garden History Society, XVIII , 1990.
17. Contag, V, *Chinese Masters of 17th century*, 1969.
18. Danby, H, *The Garden of Perfect Brightness*, 1950.
19. Delius, R. Von, *Der Chinesische Garten*, 1923.
20. Dye, D.S, *A Grammar of Chinese Lattice*, Cambridge, 1937.
21. Edwards, Richard. *The Art of Wen Cheng-ming*, University of Michigan, 1976.
22. Erdberg, E. Von, *Chinese Influence on European garden Structure*, 1936.
23. Fang and Barnhart, *The Master of the Lotus Garden*, 1990.
24. Franke, H, & Ferguson, J, *Wang ch'uan chi* u *Ost Asiatische Zeitschrift*, 1914.
25. Fuchs, W, *Die Bilderalben f die Sudreisen des Kaisers Qianlong im 18. Jahrhundert*, 1976.
26. Fung, Stanislaus. *Here and There in the Yuan Ye* u *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, Br 19/1 , proleće 1999.
27. Fung, Stanislaus and John Makeham, *Chinese Gardens: In honor of Professor Chen Congzhou of Shanghai*, u posebno izdanju *Studies in the History of Gardens and Designed Landscapes*, br.18/3, jesen 1998.
28. Fung, Stanislaus i Mark Jackson. *Four Key Terms in the History of Chinese Gardens*, u *International Conference on Chinese Architectural History*, Chinese University of Hong Kong, August, 1995.
29. Fung, Stanislaus, *Word and Garden in Chinese Essays on Gardens of the Ming Dynasty: Notes on Matters of Approach*, u *Interfaces: Image, Text, Langage*, 1997.
30. Graham, Dorothy, *Chinese Gardens: Gardens of the Contemporary Scene, an Account of their Design and Symbolism* , New York, 1938.
31. Goodrich, *Peking, Temples and Surroundings*
32. Handlin-Smith, Joanna, *Gardens in Chi Pao-chia's Social World: Wealth and Values in Late-Ming Kiangnan*, u *Journal of Asian Studies*, 51/1, februar 1992.
33. Harrist, Robert E. *Site Names and their Meaning in the Garden of Solitary Enjoyment*, u *Journal of Garden History*, XIII , 1993.
34. Hay, John A. *Kernels of Energy Bones of Earth: the Rock in Chinese Art*, China Institute in America, katalog izložbe, New York, 1985.
35. Hardie, A. & Keswick, M, *The Craft of Garden*, 1988.
36. Inn, H, *Chinese Houses and Gardens*, New York, 1950.
37. Ito, *Space and Ilusion in the Japanice garden*, 1973.
38. Jenks, C, *Meaning of Chinese Gardens* , prevod i komentar u *Jianzhu shi* , Br. 27, Beijing 1987.
39. Johnston, R. Stewart, *Scholar Gardens of China: A Study and Analysis of the Spatial Design of the Chinese Private Garden*, Cambridge, 1991.
40. Kelling, R, *Das Chinesische Wohnhaus*, 1935.
41. Keswick, M, *The Chinese Garden*, New York, 1986.
42. Kuck, L, *The World of the Japanese Garden*, 1968.
43. Laing, Ellen Johnston. *Qiu Ying's Depiction of Sima Guang's Duluo Yuan and the View from the Chinese Garden*, u *Oriental Art*, Br.33, 1987.
44. Laing, Ellen Johnston. *Qiu Ying's Two Garden Paintings Belonging to the Chion-in Kyoto*, u *International Colloquium on Chinese Art History: Painting and Calligraphy*, National Palace Museum, Taipei 1992.
45. Laufer, B, *The Wang ch'uan tu: A Landscape of Wang Wei* (*Ost-Asiatische Zeitschrift*) 1912.
46. Ledderose, L, *P'eng-la and Jodo, Some Paradise Compounds in China and Japan*, 1989.
47. Ledderose, L, *The Earthly Paradise; religious elements in Chinese landscape art*, u S. Buch & Murck *Theories of Chinese Art*, 1981.

48. Liu Dunzhen, *The Traditional Gardens of Suzhou* [Suzhou gudian yuanlin], prev. Frances Wood, *Garden History - Journal of the Garden History Society*, 10/2, 1982.
49. Makeham, John, *The Confucian Role of Names in Chinese Gardens*, u *History of Gardens and Designed Landscapes*, 18/2, 1998.
50. Malone, C. B., *History of Peking's Summer Palace under Qing*, 1934.
51. Miller, Mara, *The Garden as an Art*, SunyPress, 1993.
52. Morris, E. T., *The Gardens of China, Art, Architecture and Meanings*, New York, 1984.
53. Morse, E. S., *Japanese Homes and their Surroundings*, 1982.
54. Mowry, Robert D. ed. *World Within Worlds: The Richard Rosenblum Collection of Chinese Scholar's Rocks*, Cambridge, 1997.
55. Munakata, Kiyohiko, *Mysterious Heavens and Chinese Classical Gardens*, 1988.
56. Murck A. i Wen Fong, *A Chinese Garden Court*, u *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 38/3, 1985.
57. Nance, F.R., *Soochow, The Garden City*, Shanghai, 1936.
58. Ota, H., *Japanese Architecture and Gardens*, 1966.
59. Petrucci, R., *Chien Tzu Yuan*, 1918.
60. Pirazzoli, M. and T. Serstevens, *Chine, architecture universelle*, 1970.
61. Plaks, A. H., *Archetype and Allegory in the "Dreams of the Red Chamber"*, 1976.
62. Powell, F. Lee, *In Chinese Garden*, 1943.
63. Prip, J. and Moller, *Chinese Buddhist Monasteries*, 1937.
64. Rambach, P.& S., *Jardins de longevite l'art des dresseurs de pierres*, Geneve 1987.
65. Reiner, R., *Die Welt als Garten*, 1976.
66. Ruitenbeek, Klaas, *Carpentry and Building in Late Imperial China: A Study of the Fifteenth-century Carpenter's Manual, Lu Ban jing*, Sinica Leidensia 23 Leiden, 1993.
67. Schafer, Edward. H., *Hunting Park and Animal Enclosures in Ancient China, Tu Wan Stone Catalogue of Cloudy Forest*, 1961.
Cosmos in Miniature: The Tradition of the Chinese Garden.'s Landscape, 1963.
68. Seidel, A. & Welch H., *Facets of Taoism*, 1979.
69. Sicman & Soper, *The Art and Architecture of China*, 1971
70. Siren, O., *Gardens of China*, New York, 1949.
Chinese Painting, 1963.
The Chinese on The Art of Painting, 1936.
71. Stein, R., *The World in Miniature, Container Gardens and Dwellings in Far Eastern Religious Thought*, Stanford University Press, 1990.
72. Stuart, Jan, *Review of Ji Cheng The Craft of Gardens*, u *Journal of the Society of Architectural Historians*, 49/2, jun 1990.
The Ming Dynasty Gardens Reconstructed in Words and Images, *Journal of Garden History*, 10/3, 1990.
A Scholar's Garden in Ming China: Dream and Reality. *Asian Art*, 3/4, 1990.
73. Sullivan, M., *The Birth of Landscape Painting in China*, 1962.
Symbols of Eternity: The Art of Landscape Painting in China, 1979.
74. Sze, Mai Mai, *The Way of Chinese Painting - The Mustard Seed Garden Manual of Painting*, 1977.
The Tao of Painting (Bollingen Series XLIX) 1956.
75. Tamura T., *Art of the Landscape Garden in Japan*, 1935.
76. Treib M. & Herman R., *A guide to the garden of Kyoto*, 1980.
77. Unzer, L., *Art of Creation of Chinese Gardens*, 1773.
78. Watt, James C.Y. and Chu-tsing Li. *The Chinese Scholar's Studio: Artistic Life in the Late Ming Period*, katalog izložbe, Asia Society, New York, 1987.

79. Wang, Yi, *The Humanistic Dimension in Traditional Chinese Gardens*, u *History of Gardens and Designed Landscapes*, 18.2, 1998.
80. Whitfield, Roderick, *In Pursuit of Antiquity: Chinese Paintings of the Ming and Qing Dynasties from the Collection of Mr. and Mrs. Earl Morse*, The Art Museum, Princeton University, 1969.
81. Wilson, Marc F. and Kwan S. Wong, *Friends of Wen Cheng-ming: A View from the Crawford Collection*, katalog izložbe, China House Gallery, New York, 1974.
82. Wango C. Weng, *Gardens in Chinese Art*, 1968.
83. Wen-hsin, Yeh, *Landscape, Power and Culture in Chinese Society*
84. Wiese K, *Gartenkunst und Landschaftsgestaltung in Japan*, 1982.
85. Wilson E. H, *China, Mother of Gardens*, 1929.
86. Wilson M. F. & Wong K. S, *Friends of Wen Cheng Ming*, 1974.
87. Yang Hong Xun, *The Classical Gardens of China*, 1982.
88. Yoshida T, *The Japanese House and Garden*, 1935.
Japanese Architecture, 1952.

POPIS I POREKLO PRILOGA

Ukoliko u potpisu slika nije drugačije naznačeno autor fotografija je Ivana Prica. Autor grafičkih priloga (mape, planovi, crteži i dijagrami) je Vladimir Jereminov.

Uvod

Sl. 1	Athanasius Kircher, China Illustrata	19
Sl. 2	Matteo Ripa, Sunčev sjaj nad Zapadnim grebenom	21
Sl. 3	Juenming vrt - Istočna fasada Dvorane mirnog mora.	23
Sl. 4	Pogled na divljinu sa Alhambrom, pagodom i džamijom.	23
Sl. 5	„Kineski otvoreni hram”	24
Sl. 6	Ulaz u Jardin Pittoresque na imanju Désert de Retz u obliku pećine.	24

Istorija vrta

Sl. 1	Sveti lug	26
Sl. 2	Prestonice kineskih dinastija	27
Sl. 3	Platforme - tai	29
Sl. 4	Palata	30
Sl. 5	Palata i hram	32
Sl. 6	Hram – Blistava dvorana	36
Sl. 7	Kuća	36
Sl. 8	Arhitektonski red i znak	38
Sl. 9	Prestonica Sjadu	39
Sl. 10	Prestonica Lin-z	39
Sl. 11	E’ pang palata (阿房宫图)	42
Sl. 12	Čang-an	44
Sl. 13	Carsko lovište Šang lin	45
Sl. 14	Carska palata	46
Sl. 15	Luojang	47
Sl. 16	Ječeng	50
Sl. 17	Luojang	52

Sl. 18	Vila zlatne doline (金谷)	55
Sl. 19	Vrtni predeo	56
Sl. 20	Đenkang	58
Sl. 21	Zapadni vrt	60
Sl. 22	Kaligraski znak	62
Sl. 23	Čangan	63
Sl. 24	Luojang u Tang periodu	66
Sl. 25	Vrt – Vangčuan vila	69
Sl. 26	Prikaz lovišta iz grobnice An Dia (An Ji)	70
Sl. 27	Prikaz palatnog vrta iz grobnice JuHonga (Yu Hong)	70
Sl. 28	Vrt – Koliba od šaša	71
Sl. 29	Bjenliang (S. Sung)	73
Sl. 30	Jezero zlatnog sjaja,	74
Sl. 31	Hvej Cong,	75
Sl. 32	Vrt samotnog uživanja	79
Sl. 33	Linan	84
Sl. 34	Pingđang	86
Sl. 35	Mi Fejeva mastionica - planina	88
Sl. 36	Beidīng, istorijska mapa	93
Sl. 37	Džongdu	94
Sl. 38	Šangdu	97
Sl. 39	Dadu 99	
Sl. 40	Kangsijeva enciklopedija	106
Sl. 41	Čjenlong	107
Sl. 42	Vang Hvei	108
Sl. 43	Huang Šen	109
Sl. 44	Gao Čipei	109
Sl. 45	Nandīng	111
Sl. 46	Beidīng	116
Sl. 47	Palatni grad	117

Vrt i kineska misao

Sl. 1	Dao: postojanje i stvaranje kao komunikacijski proces	124
Sl. 2	Perspektiva: nedogledi u Guo Sijevoj slici	131
Sl. 3	Karakter 井 (đing/bunar)	136
Sl. 4	Istočni deo neposrednog okruženja Kule zastajanja i osluškivanja	139
Sl. 5	Arhitektonski red, dorski	147
Sl. 6	Arhitektonski red, dougung	147
Sl. 7	Hram Neba u Beidingu i Bazilika sv. Petra u Rimu	148
Sl. 8	Osamnaest učenih	150
Sl. 9	Zakletva u vrtu breskve	151
Sl. 10	Sedam mudraca bambusovog gaja	152
Sl. 11	Okupljanje u Senici orhideje	152
Sl. 12	Kula Princa Tenga	154
Sl. 13	Šest danguba šume borova	155
Sl. 14	Šest danguba bambusovog potočića	155
Sl. 15	Devet staraca Hveičanga	156

Sl. 16	Otmeno okupljanje u Zapadnom vrtu	157
Sl. 17	Elegantno okupljanje u Vrtu kajsije	158
Sl. 18	Rođendanska proslava u Bambusovom vrtu	159
Sl. 19	Trinaest učenica Svej vrta traže podučavanje u Kuli jezera	159

Arhitektura vrta

Sl. 1	Glavni đing	165
Sl. 2	Vrste đing-ova; relacije i kombinacije	165
Sl. 3	Uokvireni đing	166
Sl. 4	Događaj, reč, slika, vrt, prostorni znak	168
Sl. 5	Melodija, kretanje, potez i prostor	170
Sl. 6	Krug Dvorane dugovečnosti i Dvostruki prsten dugovečnosti	171
Sl. 7	Predeli godišnjih doba u Vrtu bambusa (Geyuan, 个园)	171
Sl. 8	Veranda za slušanje kiše, Vrt smernog političara, Sudžou	172
Sl. 9	Erotska umetnost, Ming i Čing perioda	174
Sl. 10	Katalozi vrtnih stena	174
Sl. 11	Četiri znamenita vrha	177
Sl. 12	Slika na zidu	178
Sl. 13	Kamena šuma	179
Sl. 14	Cvetne terase	181
Sl. 15	Potezi četkicom (cunfa, 皴法)	182
Sl. 16	Vrt sunčevog puta	183
Sl. 17	Duđiangjen sistem (Dujiangyan, 都江堰)	186
Sl. 18	Vrt smernog političara	188
Sl. 19	Beskonačni tok	189
Sl. 20	Bunar, izvor bazen i jezero	190
Sl. 21	Vodeno dvorište	192
Sl. 22	Izvor lepršavog snega (feixue quan, 飞雪泉)	193
Sl. 23	Lanćuan vrelo	194
Sl. 24	Vododerina	195
Sl. 25	Vodopad Izvora lepršavog snega	196
Sl. 26	Buk Izvora lepršavog snega	196
Sl. 27	Dougung sklop	205
Sl. 28	Tavanice	205
Sl. 29	Ornament fu (sreća)	207
Sl. 30	Ornamenti oblika okruglog pečata	207
Sl. 31	Tri zvezde	208
Sl. 32	Meandar i mrežasta šara četvrtastih talasa i svastike	208
Sl. 33	Geometrijska šara preplet beskonačnog čvora	209
Sl. 34	Reljefi i skulpture platforme	209
Sl. 35	Dekoracija stubova i greda	210
Sl. 36	Rešetkaste pregrade	211
Sl. 37	Arhitektonski znak: oblak	212
Sl. 38	Elementi krovnog pokrivača	213
Sl. 39	Dekoratívni crep	213

Sl. 40	Dekoracija grebenjače i slemena	214
Sl. 41	Modularna struktura osnovnih i izvedenih tipova objekata	216
Sl. 42	Odnos osnovnih i izvedenih tipova objekata	217
Sl. 43	Arhetip u kineskoj i evropskoj arhitekturi	218
Sl. 44	Ting – uobičajene varijante tlocrta	219
Sl. 45	Regionalne odlike	219
Sl. 46	Senica voljene večeri	220
Sl. 47	Senica pijanog starca	221
Sl. 48	Senica u srcu jezera	221
Sl. 49	Senica bezbrižnog zadovoljstva	222
Sl. 50	Koridor	223
Sl. 51	Vrt Smernog političara - koridor	223
Sl. 52	Čengdu, Sje u srcu vode (shuixinxue) nad zamrznutim jezerom	225
Sl. 53	Sje i sjen	226
Sl. 54	Studio	226
Sl. 55	Skriveni predeli studija	227
Sl. 56	Dvorane ting i tang	228
Sl. 57	Dvorana predaka	229
Sl. 58	Konaci	229
Sl. 59	Visoke dvorane lou	230
Sl. 60	Kule g'	230
Sl. 61	Brod	231
Sl. 62	Krivudavi, mesečev, planinski i plutajući most sa pergolom	232
Sl. 63	Skočikamen	233
Sl. 64	Crveni bor	235
Sl. 65	Beli bor	236
Sl. 66	Šljivin cvet	238
Sl. 67	Čempresi: lepota čvornovatog, izuvijanog i ostarelog	238
Sl. 68	Trave	240
Sl. 69	Lotos, božur, orhideja, magnolija	241
Sl. 70	Tri prijatelja zime	243
Sl. 71	Četiri plemenita gospodina	244
Sl. 72	Cvetna dvorana: javor, divlja jabuka, bela magnolija, žbun lamei	245

Vrtovi u Kini

Sl. 1	Zapadno jezero – kulturni predeo	248
Sl. 2	Hram utočišta duše	249
Sl. 3	Zapadno jezero	250
Sl. 4	Zapadno jezero	251
Sl. 5	Osam predela Jendinga	253
Sl. 6	Đjangnan regija	258
Sl. 7	Četiri velika vrta Lingnana	260
Sl. 8	Planinska kuća Jijin, južni vrt	261
Sl. 9	Izgled Dvorane obavijene zelenilom (Huancui tang yuanjing tu)	262
Sl. 10	Palata u Beidingu	264
Sl. 11	Carski vrt	265
Sl. 12	Palata mira i dugovečnosti, Zabranjeni grad, Beiding	267

Sl. 13	Ningsou palata, uvodni predeli	268
Sl. 14	Predeli mladosti	269
Sl. 15	Predeli zrelog doba	269
Sl. 16	Predeli starosti	271
Sl. 17	Vrt palate ostvarene sreće	272
Sl. 18	Vrt palate ostvarene sreće	273
Sl. 19	Beiding u Ming i Čing periodu	275
Sl. 20	Palata princa Gunga	281
Sl. 21	Vrt palate princa Gunga	282
Sl. 22	Planinski posed odagnane žege (Jehol), Čengde	284
Sl. 23	Kula kišne izmaglice	285
Sl. 24	Pogledi četiri vrha	286
Sl. 25	Pogled preko severnog zida Jehola u pravcu Male Potale	287
Sl. 26	Tri planine i pet vrtova	289
Sl. 27	Vrtovi severozapadnog predgrađa Beidinga, mapa	290
Sl. 28	Mirisna brda	290
Sl. 29	Brda izvora od žada	292
Sl. 30	Čangčuan vrt	293
Sl. 31	Mapa oblasti deset poklon-vrtova	295
Sl. 32	Plan Vrta samozadovoljstva	295
Sl. 33	Okvirni plan Veisju vrta	296
Sl. 34	Vrt kutlače	297
Sl. 35	Okvirni plan Vrta blagog proleća, rekonstrukcija	297
Sl. 36	Okvirni plan Vrta raspevanog ždrala, rekonstrukcija	298
Sl. 37	Okvirni plan Vrta glatkog sjaja, rekonstrukcija	298
Sl. 38	Okvirni plan Vrta sunčanog proleća, rekonstrukcija	298
Sl. 39	Okvirni plan Činghua vrta, rekonstrukcija	299
Sl. 40	Plan Letnje palate u Beidingu	300
Sl. 41	Vrt koji pleni skladom	304
Sl. 42	Predeo koji pleni skladom: leto i zima	306
Sl. 43	Rastanak kod Dintaja, Dai Đin, 15. vek	308
Sl. 44	Kunming jezero	309
Sl. 45	Brda dugovečnosti	310
Sl. 46	Vrt zaokruženog sjaja	311
Sl. 47	Četrdeset čuvenih predela Vrta zaokruženog sjaja	313
Sl. 48	Carski konaci	329
Sl. 49	Mapa čuvenih građanskih vrtova u Beidingu	332
Sl. 50	Linćingova biblioteka Langhuan	333
Sl. 51	Predeli sa slika	334
Sl. 52	Mapa vrtova Nandinga	335
Sl. 53	Plan Vrta podignutog pogleda	337
Sl. 54	Istočni vrt	339
Sl. 55	Ji vrt	339
Sl. 56	Vrt lude	340
Sl. 57	Svej vrt	342
Sl. 58	Topli vrt	343
Sl. 59	Gung Sian, Zeleno drveće Čingliang brda	344
Sl. 60	Jangdžou i okolina u Čing periodu	348
Sl. 61	H'ov vrt	349
Sl. 62	Dolina male posude	350

Sl. 63	Vrt bambusa	351
Sl. 64	Vitko Zapadno jezero	354
Sl. 65	Đičang vrt, Vusi	356
Sl. 66	Vrt Li	358
Sl. 67	Postojani vrt	361
Sl. 68	Postojani vrt – otvorene prazne dvorane	362
Sl. 69	Mala građevina cvetnih koraka	363
Sl. 70	Ispred i iza Konaka svežeg lahora	364
Sl. 71	Pogled sa Verande zelen-hlada	365
Sl. 72	Pet svetih vrhova planine Lu	365
Sl. 73	Vrt senice modrog talasa	368
Sl. 74	Vrt senice modrog talasa	369
Sl. 75	Vrt gospodara mreža	371
Sl. 76	Šangaj – istorijski razvoj	374
Sl. 77	Šangaj, Vrt zadovoljstva	376
Sl. 78	Vrt zadovoljstva, pristupni đing	376
Sl. 79	Šangaj, Vrt zadovoljstva, drugi đing	377
Sl. 80	Šangaj, Vrt zadovoljstva, predeo velikih zdanja	377
Sl. 81	Vrt drevnog bambusovog zelenila	379
Sl. 82	Vrt krivudave vode	380
Sl. 83	Hangdžou, Hu Sjejenova rezidencija	382
Sl. 84	Vrtovi Hu Sjejenove rezidencije	382
Sl. 85	Vrtovi Hangdžoa i Zapadnog jezera	384
Sl. 86	Vrtni predeli Zapadnog jezera	385
Sl. 87	Vrtni predeli Zapadnog jezera	386
Sl. 88	Vrtni predeli Zapadnog jezera	387
Sl. 89	Savremeni parkovi na očuvanim vrtnim površinama	388
Sl. 90	Sudžou, Tigrovo brdo	389
Sl. 91	Nanding: Sjenvu jezero i Grimizno-zlatna planina	389
Sl. 92	Oltar Neba	391
Sl. 93	Čifu, Konfucijev hram	392
Sl. 94	Daoistički hramovi	393
Sl. 95	Budistički hram	396

BIOGRAFIJA KANDIDATA

OBRAZOVANJE	
Osnovna škola Radojka Lakić, Beograd	1966-1974
VIII Beogradska gimnazija, Beograd	1974 -1978
Beogradski Univerzitet , Filološki fakultet Italijanski jezik i književnost (A) Kineski jezik (B) Diploma: profesor italijanskog jezika i književnosti	1978 -1983
Università di Perugia, Italija Università di Siena, Italija Poslediplomske studije iz italijanskog jezika, (sertifikat)	1982-1983
Beijing Yuyuan Xueyuan (Beijing Language Institute) Peking, Kina Poslediplomske studije iz jezika, književnosti i kulture (sertifikat)	1984-1986
Nanjing Shifan Daxue, Zhongwen xi Nanjing Normal University, Chinese Institute Nanking, Kina Poslediplomske studije iz kineske urbane kulture Izvod iz teze <i>Komparativna analiza porekla i razvoja grada i urbanje kulture u kineskoj i zapadnoj civilizaciji</i> -objavljen u Dongnan wenhua, 1990. Sertifikat i ocena teze Nostrifikacija diplome izvršena na Univerzitetu u Novom Sadu (2007) i priznavanje naziva MAGISTRA NAUKA	1987-1989
Rijks Universiteit Leiden Sinologisch Instituut Leiden, Holandija Odobren doktorat, završen istraživački rad i pisanje teze u fazi prve redakcije: <i>Kineski vrt Ming i Čing dinastije – konceptualni i komunikacijski aspekti</i> – prekinuto zbog sankcija prema Jugoslaviji	1991-1994
Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka Departman za arhitekturu Odobrena doktorska disertacija: <i>Kineski vrt – arhitektura i kultura vrta u kineskoj tradiciji</i>	2008

OBRAZOVNO - PEDAGOŠKI RAD

Medicinska akademija u Nankingu, Kina Ciklus predavanja na temu organizacije, metodologije i prezentacije naučnog rada.	1988
AMPEK, Amsterdam Ciklus predavanja (1 semestar) iz oblasti savremene kineske kulture, poslovnih običaja.	1992
Kolarčev Narodni univerzitet, Beograd Ciklus predavanja – Umetnost kineskog vrta	1995
Ecole Française de Belgrade Profesor kineskog jezika, kulture i kaligrafije (izborni predmet)	2001 - 2010
Arhitektonski fakultet Beograd Katedra za urbanizam Ciklus predavanja iz oblasti tradicionalne urbane kulture	2005
Biblioteka grada Beograda Ciklus predavanja iz oblasti kineske kulture	2005
Arhitektonski fakultet Beograd Katedra za istoriju i teoriju arhitekture i umetnosti Tipovi kineske tradicionalne arhitekture	2006
Kolarčev Narodni univerzitet, Beograd Ciklus predavanja – Arhitektura stare Kine (kineski grad, kuća i hram, carski vrt, privatni vrt)	2009
Filozofski fakultet, Novi Sad Profesor kineskog jezika i kulture	2014

NAUČNO ISTRAŽIVAČKI RAD

Nanjing Shifan Daxue, Zhongwen xi Snimanje i merenje na terenu, obrada, analiza i izrada materijala za 26 vrtova i 2 arheološka nalaza.	1987-89
Sinologisch Instituut, Leiden Sakupljanje, prevođenje na engleski jezik, analiza i komentar tekstova iz klasičnih kineskih izvora koji se odnose na teoriju i filozofiju umetnosti. Sistematizacija, obrada tekstova, fotografija, mapa i drugih podataka za potrebe uspostavljanja elektronske baze podataka.	1991-1994
Rijks Museum, Amsterdam Saradnja sa kustosom Dalekoistočne zbirke na teorijskim pitanjima kineske umetnosti.	1991 - 1994
Društvo za proučavanje 18.veka, Zavod za kulturu Vojvodine, Novi Sad Naučni skup - Vrt Rad: <i>Građenje kineskog vrta</i>	2003
Društvo za proučavanje 18.veka, Zavod za kulturu Vojvodine, Novi Sad Naučni skup - Nova viđenja Rad: <i>Kineska geomantija na istoku i zapadu</i>	2005
Društvo za proučavanje 18.veka, Zavod za kulturu Vojvodine, Novi Sad Naučni skup - Urbana istorija Novog Sada / 18.vek Rad: <i>Prosvećeni despotizam u Kini 18. veka</i>	2007
Društvo za proučavanje 18.veka, Zavod za kulturu Vojvodine, Novi Sad Naučni skup u Kulpinu Rad: <i>Najstarija knjiga o kineskom vrtu Juen je</i>	2011

Đi Čeng

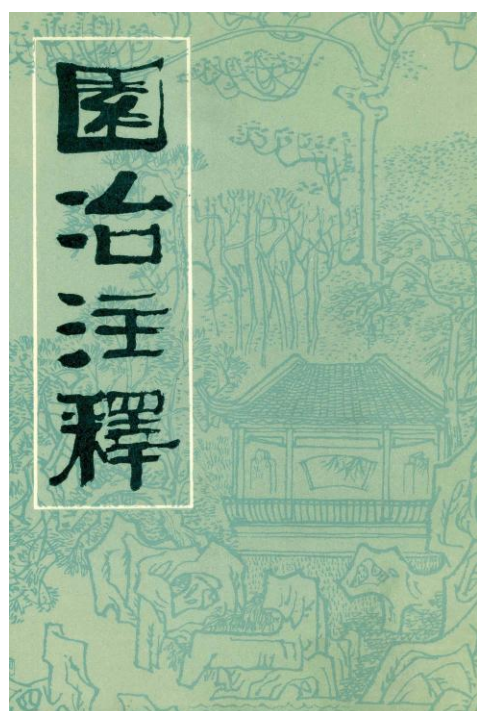
UMEĆE GRAĐENJA VRTA

Prevod i komentari
Ivana Prica

Naslov originala

计成
Ji Cheng

园冶
Yuanye

SADRŽAJ

O delu i piscu	1
O prevodu dela	2
0 PREDGOVORI	3
0.1 O vrtnom umeću, Uvodna reč Žuan Dačenga	3
0.2 Predgovor DžAng JuAnsina	4
0.3 Uvodna reč Ći Ćenga	5
1 KNJIGA I	7
A. O OSNOVAMA GRADITELJSKOG UMEĆA	7
B. O VRTOVIMA	8
1.1 IZBOR MESTA	9
1.1.1 VRTOVI NA PLANINAMA I ŠUMAMA	10
1.1.2 VRTOVI U GRADU	11
1.1.3 VRTOVI NA SELU	11
1.1.4 VRTOVI U POLJIMA OKO GRADA	12
1.1.5 VRTOVI PORED KUĆE	13
1.1.6 VRTOVI KRAJ REKA I JEZERA	14
1.2 RAZMEŠTAJ ZDANJA	15
1.2.1 POSTAVLJANJE PRISTUPNE (<i>ting</i>) I PRIJEMNE DVORANE (<i>tang</i>)	16
1.2.2 POSTAVLJANJE KULA (<i>lou</i>) I DVORANA (<i>g'</i>)	16
1.2.3 POSTAVLJANJE KULA - KAPIJA (<i>men lou</i>)	16
1.2.4 POSTAVLJANJE BIBLIOTEKE (<i>shu fang</i>)	16
1.2.5 POSTAVLJANJE SENICE (<i>ting</i>) I PAVILJONA (<i>xie</i>)	17
1.2.6 POSTAVLJANJE POKRIVENIH KORIDORA (<i>lang fang</i>)	17
1.2.7 POSTAVLJANJE VRTNIH PLANINA (<i>jia shan</i>)	17
1.3 ZDANJA	17
1.3.1 KULE KAPIJE (<i>menlou</i>)	18
1.3.2 PRIJEMNA DVORANA (<i>tang</i>)	19
1.3.3 STUDIO (<i>zhai</i>)	19
1.3.4 SOBA (<i>shi</i>)	19
1.3.5 ODAJE (<i>fang</i>)	19
1.3.6 KONAK (<i>guan</i>)	19
1.3.7 VISOKE DVORANE (<i>lou</i>)	20
1.3.8 TERASA (<i>tai</i>)	20
1.3.9 KULE (<i>g'</i>)	20
1.3.10 SENICA (<i>ting</i>)	21
1.3.11 PAVILJON (<i>xie</i>)	21
1.3.12 GALERIJA (<i>xuan</i>)	21
1.3.13 ZASVOĐENE GALERIJE (<i>juan</i>)	21

1.3.14	NAVRHKUĆA (<i>yan</i>)	22
1.3.15	KORIDOR (<i>lang</i>)	22
1.4	O konstrukciji	22
1.4.1	KONSTRUKCIJA OD PET OSLONACA (<i>wu jia liang</i>)	22
1.4.2	KONSTRUKCIJA OD SEDAM OSLONACA (<i>qijia liang</i>)	23
1.4.3	KONSTRUKCIJA OD DEVET OSLONACA (<i>jiujia liang</i>)	23
1.4.4	KONSTRUKCIJA GRUBOG OSLONCA (<i>cao jia</i>)	23
1.4.5	KOSA GREDA (<i>zhong chuan</i>)	23
1.4.6	POVIJENE IVICE KROVA (<i>mo jiao</i>)	23
1.5	Crteži	24
1.5.1	Plan osnove (<i>ditu</i>)	24
1.5.2	Konstrukcija od pet oslonaca	24
1.5.3	Crtež grubog oslonca (<i>cao jia</i>)	24
1.5.4	Konstrukcija od sedam oslonaca	25
1.5.5	Konstrukcija <i>turšijske radnje</i> (<i>jiang</i>) od sedam oslonaca	25
1.5.6	Konstrukcija od devet oslonaca sa pet stubova	25
1.5.7	Konstrukcija od devet oslonaca sa šest stubova	26
1.5.8	Konstrukcija od devet oslonaca sa svodom napred i nazad	26
1.5.9	Mala konstrukcija od pet oslonaca	26
1.5.10	Plan (osnova) - <i>ditu</i>	27
1.5.11	Struktura od sedam stubova sa pet stubova pune visine	27
1.5.12	Tlocrt šljivinog cveta	27
1.5.13	Tlocrt krstaste senice	27
1.6	UKRASI	28
1.6.1	PARAVAN VRATA (<i>ping men</i>)	29
1.6.2	PLAFON – NOSAČ PRAŠINE (<i>yang chen</i>)	29
1.6.3	PROZORI	29
1.6.4	ZASTORI	29
2	KNJIGA II	40
2.1	BALUSTRADE - LAN GAN	40
3	KNJIGA III	46
3.1	OTVORI U ZIDOVIMA	46
3.2	ZIDOVI	49
3.2.1	BELO KREČENI ZIDOVI	49
3.2.2	ZIDOVI OD POLIRANE CIGLE	50
3.2.3	ZID CVETNIH ŠUPLJINA	50
3.2.4	TIPOVI ZIDOVA OD ŠUPLJE CIGLE	50
3.2.5	ZIDOVI OD NEOBRAĐENOG KAMENA	51
3.3	POPLOČAVANJE	52
3.3.1	STAZA OD NEOBRAĐENOG KAMENA	52
3.3.2	POPLOČAVANJE OBLUTCIMA	52

3.3.3	POPLOČAVANJE ŠAROM "NAPRSLOG LEDA"	53
3.3.4	RAZLIČITI TIPOVI POPLOČAVANJA OPEKOM	53
3.3.5	TIPOVI POPLOČAVANJA CIGLOM	53
3.4	PODIZANJE VRTNIH PLANINA	54
3.4.1	PLANINE U PRIVATNIM VRTOVIMA	56
3.4.2	PLANINE PRISTUPNE DVORANE	56
3.4.3	PLANINE KRAJ VISOKIH DVORANA (<i>lou</i>)	56
3.4.4	PLANINE VISOKIH KULA (<i>g'</i>)	56
3.4.5	PLANINE KRAJ BIBLIOTEKE	56
3.4.6	PLANINE KRAJ BAZENA	56
3.4.7	PLANINE UNUTRAŠNJIH ODAJA	57
3.4.8	STRMINE	57
3.4.9	KAMENITA PLANINSKA JEZERCA	57
3.4.10	POSUDA SA ZLATNOM RIBICOM	57
3.4.11	OŠTRI VRHOVI	57
3.4.12	ZAOBLJENI VRHOVI	58
3.4.13	ISTURENA HRID	58
3.4.14	PEĆINE	58
3.4.15	VODODERINE (<i>jian</i>)	58
3.4.16	VIJUGAVI BRZACI (<i>qushui</i>)	58
3.4.17	KASKADE (<i>pubu</i>)	58
3.5	IZBOR STENA	59
3.5.1	STENE IZ TAJHU JEZERA	60
3.5.2	STENE SA KUN PLANINA	60
3.5.3	STENE IZ JISINGA	60
3.5.4	STENE IZ ZMAJEVOG RIBNJAKA	61
3.5.5	STENE SA PLANINE ZELENO PLAVOG ZMAJA	61
3.5.6	STENE IZ LINGBIJA	61
3.5.7	STENE SA SJEN PLANINA	62
3.5.8	SJEN STENE	62
3.5.9	STENE IZ HUKOUA	62
3.5.10	JING STENE	63
3.5.11	STENE IZ SAN BINGA	63
3.5.12	HUANG STENE	63
3.5.13	STARE STENE	63
3.5.14	STENE IZ ĐINČUANA	64
3.5.15	KONVOJ ŠARENIH STENA	64
3.5.16	OBLUTCI IZ LJU HEA	64
3.6	POZAJMLJIVANJE PREDELA	65
4	POGOVOR	67
ILUSTRACIJE		
Sl. 1	Tipična kula kapije (<i>menlou</i>)	18
Sl. 2	Tipična prijemna dvorana (<i>tang</i>)	19
Sl. 3	Tipična kula (<i>ge</i>)	20

Sl. 4	Senica (ting)	21
Sl. 5	Oblak	22
Sl. 6	Pet oslonaca (p.o.)	24
Sl. 7	Grubi oslonac, asimetrična polja (p.o.)	24
Sl. 8	Sedam oslonaca, pet stubova, četiri polja (p.o.)	25
Sl. 9	Sedam oslonaca, četiri stuba, tri polja (p.o.)	25
Sl. 10	Devet oslonaca, pet stubova, četiri polja (p.o.)	25
Sl. 11	Devet oslonaca, šest stubova, pet polja (p.o.)	26
Sl. 12	Devet oslonaca sa svodovima (p.o.)	26
Sl. 13	Pet oslonaca, tri stuba (p.o.)	26
Sl. 14	Osnova pet stubova pune visine	27
Sl. 15	Osnova <i>šljivinog cveta</i> (p.o.)	27
Sl. 16	Osnova <i>desetke</i> (krst) (p.o.)	27
Sl. 17	<i>Jednostruka i doboš vrata</i>	29
Sl. 18	Visoki otvor (p.o.)	30
Sl. 19	Niski otvor (p.o.)	30
Sl. 20	Rešetka otvora <i>Vrbov list</i> (10 uzoraka) (p.o.)	32
Sl. 21	Prepleti <i>Čovek i vrbov list</i> (2 uzorka) (p.o.)	32
Sl. 22	Prepleti <i>Čovek i šest uglova</i> (2 uzorka) (p.o.)	32
Sl. 23	Prepleti <i>Bunar i vrbov list</i> (3 uzorka) (p.o.)	33
Sl. 24	Prepleti <i>Bunar i cvetovi</i> (25 uzoraka) (p.o.)	36
Sl. 25	Prepleti <i>Ulica popločana žadom</i> (4 uzorka) (p.o.)	37
Sl. 26	Preplet oktagona (1 uzorak) (p.o.)	37
Sl. 27	Rešetke pojasa (8 uzoraka) (p.o.)	38
Sl. 28	Rešetke zastora (3 uzorka) (p.o.)	38
Sl. 29	Višedelni zastori (p.o.)	39
Sl. 30	Rešetke kružnih otvora (p.o.)	39
Sl. 31	Rešetke balustrada (p.o.)	40
Sl. 32	Pravougaoni i lučni otvori u zidu	46
Sl. 33	Otvori sa gornjim i donjim lukom	47
Sl. 34	Otvori - prolazi A	47
Sl. 35	Otvori - prolazi B	47
Sl. 36	Otvori - prolazi C	48
Sl. 37	Otvori - prolazi D	48
Sl. 38	Otvori u zidu, prozorski A	48
Sl. 39	Otvori u zidu, prozorski B	48
Sl. 40	Otvori u zidu, prozorski D	49
Sl. 41	Rešetkasti paravan-zid A	50
Sl. 42	Rešetkasti paravan-zid B	50
Sl. 43	Rešetkasti paravan-zid C	51
Sl. 44	Rešetkasti paravan-zid D	51
Sl. 45	Rešetkasti paravan-zid e	51
Sl. 46	Popločavanje opekom	53
Sl. 47	Popločavanje crepom A	53
Sl. 48	Popločavanje crepom B	54
Sl. 49	Popločavanje crepom C	54

O delu i piscu

O životu Đi Čenga se gotovo ništa ne zna. Rođen je 1582. godine u skromnoj porodici koja je tada živela nedaleko od Sudžoa u veoma staroj i živopisnoj varoši Tong li (同里). Detinjstvo provedeno u gradiću na brojnim, davno uređenim kanalima i okruženom jezerima sred predela izuzetne lepote verovatno je uticalo na Đijeva životna opredelenja. Zna se da je veoma rano pokazivao sklonost ka umetnosti ali nikada nije stekao odgovarajuće obrazovanje. U mladosti se bez naročitog uspeha bavio kaligrafijom, poezijom i slikarstvom pa je ostao upamćen jedino kao graditelj vrtova. Pouzdano možemo tvrditi da je učestvovao u oblikovanju najmanje tri poznata poseda. U Čangdžou je izgradio neke delove *Vrta istočnog vladara* (Dongdi yuan, 东帝园). *Đja vrt* (Jia yuan, 嘉园) u Jidžengu (仪征), nedaleko od Jangdžoa, je takođe bilo njegovo delo. Najpoznatiji je *Vrt odraza*¹ (ying yuan, 影园), jedan od osam čuvenih vrtova Jangdžoa. Vlasnik tog vrta bio je Dženg Juensin koji je napisao predgovor za Đijevu knjigu. Na žalost, danas nije sačuvan ni jedan od vrtnih predela koje je Đi Čeng sagradio.

Umeće građenja vrta (Yuan Ye, 园冶) je najstarija sačuvana knjiga među veoma retkim delima koja se bave teorijskim aspektima ovog umeća. Napisana je između 1631. i 1634. a prvo izdanje, koje nažalost nije sačuvano, izašlo je 1635. godine. U to doba knjiga nije bila naročito popularna iz više razloga. Svojim tehničkim uputstvima nije mogla da konkuriše tradicionalnim autoritetima u oblasti graditeljskih priručnika niti se estetskim sadržajem mogla meriti sa delima poznatih intelektualaca. Pored toga, Đijev pokrovitelj Žuan Dačeng je bio politički istomišljenik omraženog dvorskog evnuha Vei Džongsjena za kojeg se veruje da je svojim zlodelima doprineo padu Ming dinastije. Žuan se dobrovoljno predao Mandžurcima te je sve što je sa njim imalo ikakve veze postalo sasvim neprihvatljivo za kineske patriote. Pa ipak, *Umeće građenja vrta* je pionirski poduhvat koji označava početak interesovanja učene elite za pitanja arhitekture. Uprkos tome nije poznato da je ovo delo pominjano u Kini tokom naredna veka. Ono je daleko poznatije u Japanu gde je poistovećivano sa čuvenim tesarским priručnikom *Lu Ban đing* (Lu Ban jing) iz 15. veka. Tekst kojim danas raspoložemo potiče iz japanskog izdanja 1795. godine i smatra se autentičnim. Ponovo je štampan u Kini tek 1931. godine u časopisu Udruženja arhitekata.

Đi Čengovo delo je stilski veoma neujednačeno. Kada govori o tehničkim aspektima građenja vrta često se koristi lokalnim dijalektom ali i izrazima preuzetim iz mnogo starijih graditeljskih priručnika. Njegova promišljanja o estetskim vrednostima takođe pokazuju izvesnu nedoslednost. Dobija se utisak da je Đi Čeng većim delom samo vešto reinterpetirao misli brojnih autora iz različitih perioda. S obzirom na Čengove prilično skromne literarne mogućnosti profesor Čen Congdžou sa Šanghajskog Tongđi univerziteta smatra vrlo verovatnim da je najbolje delove ove knjige pisao neko od talentovanih učenih ljudi iz Žuan Dačengovog okruženja.

Ma koliko zamerki bi se moglo izreći, ostaje činjenica da je ovo delo veoma vredan izvor ne samo za proučavanje kineskog vrta već i za razumevanje brojnih ideja i pojmova u kineskoj estetici. Estetika se u Kini nikada nije razvila u posebnu filozofsku disciplinu pa je njena misao rasuta po svim rodovima pisane reči ovog izuzetno obimnog kulturnog nasleđa. Zbog specifičnosti jezika, pisma i same prirode književne misli, kineski estetski vokabular je predmet mnogih nedoumica i često pogrešnih interpretacija. U promišljanju estetskih

¹ Vidi opis Vrt odraza u odeljku Građanski vrtovi - Jangdžou

vrednosti vrta Đi Čeng se koristi brojnim terminima preuzetim iz teorije slikarstva i književnosti. Na taj način on ih je učinio daleko bližim i čitljivijim čak i onoj publici koja sa njim ne deli isto kulturno poreklo.

Umeće građenja vrta se sastoji iz tri knjige čiji nas sadržaj i struktura upućuju na mogućnost da je autor imao nameru da napiše i neke druge teme ili je jednostavno sastavio tri teksta originalno napisana iz različitih pobuda i u drugačije svrhe. Prva knjiga se bavi opštim principima građenja i estetikom vrta. Počinje razmatrenjem odabira valjanog mesta za vrt, pri čemu je vredno napomenuti da su ma kakvi geomantijski («feng šui») obziri potpuno prenebegnuti. To već pokazuje da je Đi Čeng želeo da se svojim delom izdigne iznad statusa kakav su imali obični graditelji. Njegova dalja promišljanja o planiranju i oblikovanju vrtnih predela, objektima u vrtu i opremanju dobrim delom su usmerena na estetske vrednosti vrta u celini. Druga knjiga je iz nekog neobjašnjivog razloga u celosti posvećena dekorativnim ogradama balustrada. U trećoj knjizi autor se bavi prozorima, vratima, popločavanjem staza, zidovima i otvorima u njima. Za teoriju arhitekture vrta posebno su značajna poglavlja o vrtnim planinama, kamenu, stenama i pozajmljivanju predela. Delo sadrži i 217 jednostavnih linearnih i mestimično nedovoljno jasnih crteža. U prevodu koji sledi svi Đi Čengovi crteži su pažljivo reinterpetirani, numerisani i obeleženi oznakom *p.o. (prema originalu)*. Radi boljeg razumevanja, posebno onih delova koji se odnose na tehničke aspekte, priloženi su i odgovarajući crteži kojih nema u originalnom tekstu.

O prevodu dela

Prvi prevod ovog dela napisala sam na engleskom jeziku 1988. godine u okviru mojih redovnih zadataka tokom poslediplomskih studija na Pedagoškom univerzitetu u Nandjingu. Kako je *Yuan Ye* iste godine objavljen u prevodu Alison Hardi to je moj rad ostao nedovršen sve do 1993. godine. Srećom, profesor Erik Zirher je insistirao da rukopis kompletiram nalazeći u njemu izvesne *prednosti slovenske duše*.

Za potrebe prevođenja koristila sam izdanje² koje je pripremio Čen Dž', profesor Nandinškog šumarskog instituta u saradnji sa Jang Bočaom i Čen Congdžouom, profesorima Tongđi univerziteta u Šangaju. Ovo izdanje bazirano je na tekstu koji je objavilo *Udruženje arhitekata Kine* (Zhongguo Yingzao Xueshe) 1931. godine.

Kako sam se pod različitim okolnostima prevođenjem ovog dela bavila u nekoliko navrata, sagledavanje teksta iz više početnih pozicija i brojne revizije dovele su do toga da danas postoje tri verzije prevoda, od kojih svaka ima određene prednosti i mane. Verzija prevoda dominantno interpretativnog karaktera je najčitljivija ali ne odražava u dovoljnoj meri duh originala. Sa druge strane doslovan prevod je veoma težak za razumevanje. Verzija koja je ovde priložena je rezultat pokušaja da se u najvećoj mogućoj meri održi jezička i stilska osobenost kao i karakteristična slojevitost značenja originalnog teksta.

² Chen Zhi, *Yuan Ye Zhu Shi*, 园冶 注释, Zhongguo jianzhu gongyue chubanshi, Beijing, 1988.

0 PREGOVORI

0.1 O VRTNOM UMEĆU, UVODNA REČ ŽUAN DAČENGA³

Od rane mladosti nosio sam na plećima teret žudnje za osamljeničkim životom Sjanga i Čina.⁴ No, kako sam bio sputan činovničkim dužnostima tek po srećnom otpustu iz službe mogao sam da se vratim svojim željama. U to vreme nesreća beše svuda i nisam mogao ne poštujući svoje stare, njihovu skrb, bob i vodu⁵ da se nehajno prepustim lutanju po svetu.⁶ Zar ostati ovde u okrilju klana, između svinjca i kokošinca?⁷

Reka Luan tekla je nedaleko od mog doma.⁸ Jednog dana nenadano sam se otisnuo malenim čamcem do plitkog jezera među vrbama u vrtu Vu.⁹ Tu sam proveo dve noći. Uživao sam u miru i tišini. Sav ushićen što su tolike lepe planine i prevoji smešteni sred malene živice. Tu, bez pomeranja sa mesta mogli ste videti brdoviti predeo severa i nasute obale na jugu. Smejao sam se ljudima koji su kroz maglu po svetu za oblakom duginih boja lutali. Ovde postoji vrt i knjiga o vrtu Je koju je napisao Đi Vupi iz Sunglinga.¹⁰ A naslov *Juan Je* dao je moj prijatelj Cao Juanfu¹¹ iz Gušua. Vu Pi je čovek čestit, uman i vešt, te oslobođen svake vulgarnosti. Još su bolje njegove pesme i slike kojima je Juanfu tako iskreno predan.

Zato sam rešio da posečem korov na zabačenom delu svog imanja i obdarim ga planinama i vodama među kojima ću čitati knjige i svirati na citri. Tokom lepih dana dolaziće u nosiljkama sa štapom u ruci moji stari, da uživaju u neprekidnoj igri plesačica. A ja u šarenom odelu,¹² pevajući odu purpurnoj gljivi istupiću napred sa peharom vina za dug život, što ga sa radošću provodimo do kraja.

Plemeniti gospodin Đi ima zaista čudesnu moć da udovolji mojim željama i zato sa radošću podižem još jednu čašu u njegovu čast. Pisma se bliži kraju i dok se pomalja mesec a vrhovi stena u vrtu obavijaju se tišinom, prizivam Juanfua. Kako bi mogao da odbije?

Četvrtog meseca Điažong godine za vladavine cara Čong Džena (1634). Družeci se sa pticama u rascvetalom vrtu laćam se četkice da ovo zabeležim. Kamenog gnezda Žuan Dačeng

³ Ruan Dacheng (1587 – 1646) bio je visoki carski službenik Ming dinastije. Posle pada Džong Sjena, kao njegov politički istomišljenik Žuan je otpušten iz službe i seli se u Nanding. U *Vrtu kamenoga gnezda* okuplja prijatelje, ljude raznih interesovanja među kojima se našao i Đi Čeng. Njegovo delo priredila je Žuan Dačengova izdavačka kuća.

⁴ Xiang Changping i Qin Qing su poznati kao dva pustinjaka iz perioda kasne Han dinastije. U istorijskim knjigama nije zabeleženo mnogo više od njihovih imena.

⁵ Odnosi se na *xiao* – poštovanje roditelja, jednu od najvažnijih dužnosti u konfucijanskom etičkom kodeksu.

⁶ Prva glava klasičnog dela Čuangce (Zhuangzi, 莊子) nosi naziv *Nehajno lutanje naokolo* (xiao yao you, 逍遙遊).

⁷ Klasično delo *Knjiga Rituala* (Li ji) navodi tačno uspostavljen redosled određenog ponašanja, te kako i gde se klan okuplja.

⁸ Reka Luan, oblast Jihvej u današnjoj Đjangu provinciji.

⁹ *Vrt Vu* (Wuyuan, 吳園) u Luandjangu (danas je to oblast Jihvej u Đjangu provinciji) Đi Čeng je izgradio za kancelara Vang Šhenga.

¹⁰ Songling - *Vrb borova* je oblast u Đjangu provinciji iz koje potiče Đi Čengov klan.

¹¹ Cao Juanfu bio je bio veoma cenjen intelektualac i blizak prijatelj Žuan Dačenga. Mesto Gu-šu odakle potiče Caov klan je u oblasti Ma'an planine u Anhvej provinciji.

¹² U originalnom tekstu - *u odelu pet boja*. Odnosi na poznatu priču iz perioda Proleće i Jesen (770 – 476 g.p.n.e.) o već uveliko starom čoveku koji je nosio šareno dečje odelo da njegovi roditelji ne bi primetili sopstveno starenje (*xiao* → fusnota 2).

0.2 PREGOVOR DŽANG JUANSINA¹³

Kako to da su nam knjigom naši stari preneli sva svoja bezbrojna umeća osim onog o vrtu? Rečeno je da vrt poseduje osobenosti koje se ne mogu pretočiti u pravila pa se ova veština ne može ni steći niti kome drugom preneti. Kakve osobenosti?

Iz plemenitog gospodstva Đjan Vena¹⁴ nastala je *Cvetna šuma*, iz bogatstva Đi Luna¹⁵ *Zlatna dolina*, a iz siromaštva Džongcea¹⁶ tek parčence polja u Lingu. Različite stvari, gospodske ili pučke, bogatstvo ili siromaštvo, svojstvene su ovim ljudima i drugačije ne može biti.

Ako predeo bez visokih planina, rascvalih šuma i dubokih skrovišta, zaodenete imenom Trakastih voda¹⁷ i mesto na kojem nema lepote Srndaćevog plota i Pegave kajsije nazovete *Vangčuang vilom*,¹⁸ zar to nije kao kad Momu¹⁹ napuderiše svoje široko, crveno lice pa je od toga još ružnija! I još samo ovo – različite stvari odgovaraju različitom tlu pa o tome posebno povedite računa.

Kada gospodar vrta u srcu nosi brda i doline njegovo delanje je veličanstveno i ispunjeno jednostavnošću i lakoćom. Ako se pak na silu stvara, ili se sve prepusti umeću zidara i tesara, tada vode neće virom oživeti niti ćete dobiti sliku planina koje se pretapaju jedna nad drugom a drveće vam neće pružiti ni kontrast ni sklad. Kako će onda, iz dana u dan, vrt rasti sve zanimljiviji i sve lepši? Još je gorče kada gospodar vrta nosi u srcu brda i doline a ne ume svoju zamisao da predstavi majstorima ili kada majstori slede zamisao ali, držeći se slepo pravila svog zanata, ne uspeavaju da je ostvare. Te onda privole gospodara da žrtvuje svoja brda i doline. Kakva šteta!

Ali sa Đi Vupijem sve se promenilo. On je nedostižan u delanju iz srca i bez pravila, i još tako vešto vlada tesarskim alatom da kruto čini lepršavim a neprohodno slobodno teče, ispunjavajući nas sve zadovoljstvom. Mi smo stari prijatelji i ja znam da ga ne mogu zadovoljiti siromaštvo barica i nedovršenost brda. On do ludosti čezne da u jedan jedini predeo smesti svih deset velikih planinskih vrhova,²⁰ podjarmi pet kolosa,²¹ sakupi poput žada lepo bilje, drveće i rajske ptice, te kiteći ga njima, svekolikoj zemlji promeni lik. Kakva bi to sreća bila! Nažalost takvih ljudi nema među vlasnicima vrtova.

¹³ Dženg Juensjen (Zheng Yuanxun, 1603 – 1644) je pesnik i slikar rodom iz Anhveja. Veći deo života proveo je u Đjangduu (provincija Đjangsu). Uz Đi Čengovu pomoć je 1632. godine na napuštenom imanju, u južnom delu grada podigao čuveni *Vrt odraza*. Ovaj izuzetan vrtni predeo opisao je i dao mu ime uticajni slikar Dung Čičang iz

Jangdžoa. Za istoriju i teoriju vrta veoma su značajni Dženg Juensjenovi *Lični zapisi o Vrtu odraza* (→ Duncan Campell, *A Personal Record of My Garden of Reflections*, Asian Studies Institute, Victoria University of Wellington, 2004.).

¹⁴ Jian Wen, car Liang dinastije vladao je samo dve godine od 550. do 552. godine. Podigao vrt poznat pod imenom *Cvetna šuma*. U delu *Shishuo xinyu* u poglavlju *Yanyu* nalaze se sledeći njegovi stihovi o vrtu: *Mesto što ispunjava želje srca neka nije udaljeno. Iza zastora od drveća misli se opuštanju kao da su na obalama reka Hao i Pu i osećamo se kao da su ptice, životinje i ribe naši najbliži prijatelji.*

¹⁵ Ji Lun ili Shi Chong iz perioda Đin dinastije (3. vek) bio je čovek izuzetnog bogatstva i moći. Podigao je i pisao o *Zlatnoj dolini*, jednom od najpoznatijih vrtova tog perioda.

¹⁶ Chen Zhongzi je bio siromašni učenjak iz države Či u periodu Zaraćenih država. Ostao je čuven po svojoj izdržljivosti u bedi i siromaštvu zarad svojih principa. Mencije je govorio da je njegov život, doveden do krajnjih granica, moguć samo ako živi na nivou crva.

¹⁷ *Trakaste vode* je izraz koji se odnosi na vijugavo i neprekinuto kretanje vode kao ono u *Senici orbideje*. Predgovor *Okupljanje u senici Orbideje* je jedno od najčuvenijih i najlepših kaligrafskih dela koje je ikada napisano. Ova Vang Sidžijeva kaligrafija vremenom je postala univerzalni literarni i kaligrafski obrazac.

¹⁸ Vangčuan vila (Wang chuan) je pripadala čuvenom pesniku i slikaru Tang dinastije Vang Veju (Wang Wei, 701 – 761). *Srndaćev plot* i *Pegava kajsija* su dva čuvena predela u ovom vrtu o kojima je pesnik napisao nekoliko pesama.

¹⁹ *Momu* je prema legendi veoma ružna četvrta konkubina Žutog cara.

²⁰ Pored pojma *wu ye* (pet planinskih vrhova Kine), postoji i izraz *shi ye* - deset planinskih vrhova. Pet planina tradicionalno označava pet strana sveta: istok - Tai planine u današnjoj Šandung provinciji, jug - Hengšan u Hunan provinciji, zapad - Huašan na zapadu i sever – Hengšan, obe u Šansi provinciji. Centar označavaju Sungšan u H'nan provinciji.

²¹ Prema legendi *pet divova* (wuding) je živelo u doba države Šu (221 -263).

Znači li to da Vupi prihvata samo ono što su velika a ne i mala dela? Svakom tlu i svakom čoveku svojstvene su različite stvari i te razlike niko tako dobro ne koristi i ne sledi kao Vupi. Kada sam južno od grada na muljevitoj obali reke, među trskom i vrbama našao mesto široko samo deset *hua*,²² Vupi ga je podelom u nekoliko jednostavnih slika učinio skrivenim čarobnim kutkom.

Ja ponešto znam o ustrojstvu vrta, ali kada to poredim sa Vupijevim razumevanjem njegove prirode, osećam se tupavo poput grlice.²³ Na svetu ima puno ljudi tananog duha, koji bi rado ležeći u malenoj senici odlutali u svojim mislima. Takvi neka savet potraže od Vupija. On svakako ne može podeliti svoje telo na četiri strane, ali ga zato delo *Umeće građenja vrta*, može zameniti.

Stoga, uvek ću biti tužan što se Vupijevo veliko znanje i veština ne mogu preneti. Ono što se prenosi samo su puka pravila te kao da ništa i nije dato. Ali ako se ona prilagode, bez mnogo udaljavanja od osnovnih principa, onda će ova promena još uvek biti bolja no ništa. Ovdašnji znalac danas – sutra uzor potonjim generacijama. Ko može reći da ovo hvale vredno delo, neće nadvisiti čak i *Zapise o starim veštinama*?²⁴

Zapisao prvog dana, petog meseca jihat godine, za vladavine cara Čongdžena (1635) njegov prijatelj Dženg Juensin u *Vrtu odraza*.

0.3 UVODNA REČ DI ČENGA

U mladosti bez dara bio sam poznat slikar. Po svojoj prirodi žudeo sam za neobičnim. Najviše sam voleo Guan Tonga i Đing Haoa - ideju njihove četkice.²⁵ Stoga sam u svom delanju često sledio njihov primer.

Putovao sam od oblasti Jen sve do Čua²⁶ pa sam se u srednjim godinama vratio u Vu i odabrao da živim u Žundžou, sa svih strana okruženog predivnim planinama i vodama. Ovdašnji ljubitelji stena biraju one interesantne, razmeštaju ih među bambuse i drveće i od njih slažu vrtne planine. Slučajno ugledah jednu koja me nasmeja. Pitali su me je zašto se smejem i ja im rekoh: „Čuo sam da postoji *stvarno* i da postoji *lažno*, pa zašto onda ne imitiramo prave planine umesto onih stena što poput pesnice stoje ovde da dobrodošlicom sačekaju Gou Mangua²⁷?” Upitali su me: „Da li gospodin može to bolje?” Onda sam ja slučajno neko kamenje pretvorio u stene a oni što ga videše uzviknuše: “Kakva veličanstvena

²² *Hu* (poznate i kao *shouban*) su tablice od slonovače, prosečne dužine oko 35 centimetara, koje su od Tang dinastije visoki carski službenici držali ispred grudi prilikom audijencije kod cara. Tokom Ming perioda ovakve tablice nosili su službenici od prvog do petog ranga da bi na njima beležili careva uputsrva. Malo je verovatno da je predeo o kojem se ovde govori bio širok svega 3.5 metara osim ako nije reč o širini nekog uskog a dugačkog spruda u močvari.

²³ Grlica je suviše trapava da bi sama izgradila svoje gnezdo pa se useljava u ono koje je već napravila svraka.

²⁴ *Zapisi o starim veštinama* je deo *Obreda iz Džou dinastije* (Zhou li). Ovaj, jedan od najvažnijih konfucijanskih klasika beleži obrede vezane za period Džou dinastije, od 12. do 8. veka p.n.e. Zapisi o starim veštinama su dodati tokom Han dinastije.

²⁵ Đing Hao (Jing Hao, 870- 925) i Guan Tong (关仝, 906-960) su najuticajniji umetnici Severne škole Sung slikarstva. Đing Hao je ne samo začetnik novog stila u pejzažnom slikarstvu već i najznačajniji teoretičar tog doba. Njegovo najpoznatije delo su *Zapisi o umeću četkice* (Bifa ji). Guan Tong je bio Đingov učenik a ali ga je prevazišao i izgradio sopstveni stil koji je postao uzor drugim umetnicima u periodu Pet dinastija.

²⁶ Jen (Yen) je staro ime za Peking i neke delove današnje provincije H' bej. Ču je država (3. i 4 vek p.n.e.) koja se prostirala na delu teritorije današnjih provincija Hubej i Hunan u centralnoj Kini. Kraljevstvo Vu obuhvatalo je deo današnje Đjangsu provincije. Žundžou je staro ime za Džendžang na Jangceu.

²⁷ Gou Mang (句芒) je Duh proleća (*shen*, 神) i pomćnik mitskog cara Haoa (太皞). Poznat je i kao Bog drveća i Zeleni car. Prikazivan je kao biće sa telom ptice, ljudskim likom i zmajskim nogama.

planina!” To se pročulo na sve strane. Ovo je čuo i vojvoda Vu Jouji²⁸, upravitelj Đilinga i pozvao me je. Imao je nešto zemlje istočno od grada, od samo petnaest *mua*,²⁹ gde je nekada bio vrt što je za Juan dinastije pripadao Ven kanu³⁰.

Podučio me je: “Deset *mua* je za kuće a pet da se urede za vrt onako kako je *Vrt samotnog uživanja* opisao S’ma Guang³¹, vojvoda od Vena.” Videh visoko uzdignuto tlo, tražio sam izvor, bio je veoma duboko. Visoko drveće do neba stiže a povijene grane dodiruju tlo. Stoga sam rekao: „Ako se ovde podiže vrt, ne samo da je zgodno da se zbog visine naređa kamenje, već je dobro da se radi dubine iskopa zemlja. Neka se visoko drveće razdeli po planinskom struku, a krivudavo korenje obmota i ureže u kamenje, kao na slici. Dok sledite tok vode, gore iznad nje podignite senice i terase da im se odraz raspršiti po površini ribnjaka, prosecite jarak da ga koridor preleti, tako da se osećate izvan bilo čega što ste ikada mogli zamisliti”.

Kada je posao završen vojvoda oduševljeno reče: “Od početka do kraja vrta samo je četiri stotine koraka a svi će pomisliti kako sam na tako malom mestu sabrao sve lepote južno od Jangcea³²”. Tu su omanja zdanja, poneka koliba i tek grumen planine, i u njima sve neobičnosti moga srca i duše. Sve zamišljeno ispunih do kraja i bejah zadovoljan sobom.

U to vreme kancelar Vang Š’heng³³ zamolio me je da zapadno od reke Luan³⁴ podignem vrt. Čini se da sam ispunio njegove zelje; i ovaj i onaj vrt za vojvodu od Vu Joujia postadoše čuveni južno i severno od Jangcea.

U slobodno vreme sredio sam skice i beleške pod imenom *Gajenje vrta*. Gospodin Cao Jenfu je na putovanju stigao ovde do vrta Vang Š’henga. Vlasnik vrta i ja pozvasmo ga da ovde provede nekoliko noći. Gospodin Cao je beskrajno hvalio vrt da je poput slika Guan Tonga i Đing Haoa. Pitao je da li mogu sve ovo da pretvorim u pisanu reč. Dadoh gospodinu da vidi moje beleške i on reče: “Ovako nešto ne vide se i ne ču se već više od hiljadu godina! Zašto delo nazivate gajenjem, kad ste Vi gospodine sa ovime započeli, promenite ga u *Umeće vrta*.”

Krajem jeseni, godine *sinvei*, za cara Čongdžena (1631), zapisao negativni daoista Đi Čeng, u dokolici, u Dvorani *Huje*³⁵.

²⁸ Vu (Wu Youyu) je bio civilni i finansijski upravitelj grada Đinlinga, današnjeg grada Čangdžoa u Đjangsu provinciji. Tokom vladavine cara Vanlija (Wanli, 1573-1620) vojvoda je u državnoj službi stigao do položaja *naprednog učenjaka* (jinshi). Sebi je nadenuo ime Daoista iz Švaja. Pod tim imenom objavio je značajnu knjigu eseja (Shuai dao ren ji).

²⁹ Mu - tradicionalna kineska mera za površinu zemlje koja iznosi 0, 0667 hektara.

³⁰ Ven Kan (Wen kan) je bio visoki oficir u mongolskoj vojsci Juan dinastije (1280-1368).

³¹ Sima Guang (1019 – 1086) je bio čuveni ministar na dvoru Sung dinastije. Njegov spis *Vrt samotnog uživanja* (Duluo yuan) smatra se jednim od najlepših dela napisanih o kineskom vrtu.

³² Oblast južno od Jangce reke su današnje Đjangsu i Džedžang provincije.

³³ Wang Shiheng je bio priznati član carske Akademije. Bio je blizak prijatelj Žuan Dačenga koji mu je posvetio četiri svoje pesme.

³⁴ Reka Luan predstavlja oblast Jihvej u današnjoj Đjangsu provinciji. Ovaj vrt koji je Đi Čeng izgradio za Vang Š’henga je očigledno isti onaj Vu vrt u kome je uživao Žuan Dačeng (vidi uvodnu reč o vrtnom umeću).

³⁵ Hu ye je jedna od glavnih dvorana Vu vrta.

1 KNJIGA I

A. O OSNOVAMA GRADITELJSKOG UMEĆA

Uvek i svuda gospodari vrtova, koji okupljaju majstore, su ti koji nam prenose umeće građenja. Zar ne beše izreka koja kaže da tri dela pripadaju graditelju a sedam gospodaru? Gospodar nije vlasnik već onaj koji zaista ume da preduzme podizanje vrta³⁶. Iz drevnih vremena poznate veštine Gung Šua i umeće Lu Jina, teško da su u rukovanju bradvom i sekirom.³⁷ I kada majstor vešto teše i skelet znalacki sklapa da greda i stub čvrsto stoje bez mrdanja – sasvim je ispravno po običaju ga zvati praznoglavim.³⁸

Stoga, kada počinjemo da gradimo prvo treba izabrati mesto i odrediti gabarit kuće a potom prema širini (đjen) i dubini (đin) izračunati raspone greda.³⁹ Sledite krivudanje gde se krivuda i ispravite uglove gde mora biti četvrtasto. Gospodar vrta neka o tome odluči jer je lepota njegove moći u prilagođavanju a ne u slepom sleđenju pravila i nepromišljenim odlukama. Ako je teren pokrenut na stranu ili postoje oštećenja tla, zašto težiti ka pravilnosti i urednosti i zbog čega bi kuća uvek morala imati tri raspona širine i nekoliko dubine kad sa samo pola raspona možete dobiti prirodnu i skladnu senicu. Zato kažemo da sedam delova pripada gospodaru.

Zapravo, kod građenja vrta onaj koji stvara obavi devet a majstor kojeg upošljava samo jedan deo. Zašto? Veština je usklađivanju i pozajmljivanju a umetnost u iskazanom osećanju mere - valjanosti postignutog sklada. To prost majstor ne ume niti gospodar može sam. Zato nađite onog pravog koji neće zalud bacati novac.

Šta je usklađivanje?

Sledite prirodu tla - konture njegovih uzdizanja i spuštanja, naglasite visoke i stasite forme, poselite isprečene grane, kamenom dovedite potok sa izvora i neka sve to pozajmi lepotu jedno od drugog. Na valjanom mestu za senicu podignite senicu, a gde odgovara paviljon sje neka je sje. Ne mari što skriveni puteljak krivuda naokolo. To je umeće usklađivanja.

Šta je pozajmljivanje?

Mada vrt razlikuje unutrašnje od spoljašnjeg to nas ne preči da primimo svaki predeo bio on blizu ili daleko, bilo da lepotom štrče u daljini planinski vrhovi ili se purpurni hram podiže do neba. Ako vam pogled dopre do čega sasvim prostog onda ga nečim zaklonite. Otkrite ono što je lepo, čak i prazna polja možete upotrebiti za maglovitu pozadinu. To je umeće u osećanju valjanosti i mere u usklađivanju sa tлом. No, uzalud ste postigli sve ovo ako nemate onog pravog da nastavi i ako se još opirete troškovima, sve ste prethodno bacili.

³⁶ U današnje vreme to bi bio posao arhitekta.

³⁷ Gong Shu ili Gong Shu Ban je drugo ime čuvenog zaštitnika graditeljstva Lu Bana (5. vek p.n.e). Lu Yun je živio u periodu Đin dinastije (3. vek) i napisao je delo *O veštini građenja visokih zdanja* – Deng tai fu.

³⁸ U originalnom tekstu Đe se koristi lokalnim izrazom *čovek bez rupe* (wuqiao) - osoba koja nema senzibilitet stvaraoaca.
³⁹ Đjen (jian) je razmak između dva stuba i koristi se kao jedinica u opisu veličine izgrađenog objekta. Tako se za objekat na čijoj fasadi se vidi 5 stubova kaže da je *paviljon od 4 đjena*. Svaki đjen može a i ne mora da formira jednu prostoriju. Đjen je praktično mera za prostor koja je svaki put različita i nema zajedničku numeričku jedinicu. Đin (jin) predstavlja odgovarajuću dubinu objekta - prostor između redova stubova ili prednje i zadnje fasade.

Kada bi među mladim naraštajima bio neko poput Lu Bana ili Lu Jina kako bi talenat preneli na buduće generacije? U strahu da sve to ne odnese voda napravio sam skice koje ću podeliti sa ljubiteljima vrta.

B. O VRTOVIMA

Gde god da gradite vrt, na selu ili na obodima grada, najlepše je kad je od puta zaklonjen. Raskrčite šumu, odaberite šiblje i grmlje koje treba poseći. Pratite prirodu predela do kraja, neka irisi i orhideje⁴⁰ zajedno rastu u suvom rečnom koritu. Tri znamenja⁴¹ među stazama odaju sliku hiljadu jeseni.⁴²

Spoljne zidove vrta sakrite puzavicom, a zdanja u svom krivudanju neka se tu i tamo pomaljaju među krošnjama drveća. Sa planinske kule *lou*, dok zurite u beskraj, ukazaće se pred vama razne slike i dok žudite za osamom u uvali, među bambusima, pijano će vaše srce biti. Široko razmaknuti, visoki stubovi učiniće verande svetlim tako da se sa prozora pruža nesputan pogled nad hiljadu *ćinga*⁴³ beskrajnih voda, obasjanih svetlom i sjajem svih godišnjih doba.⁴⁴ Senka paulovnije debelim hladom pokriva tlo a senka drveta-pagode tek se šareni u dvorištu.⁴⁵ Vrbe se povijaju duž nasipa, šljive okružuju zdanja. Među bambusima upliće se trska gde prokopano korito dovodi potok sa dalekog izvora. Planine su zastor od brokata nad paravanom žad-zelenih obronaka od hiljadu *sina*⁴⁶. I mada je ljudskom rukom stvoreno izgleda kao od Neba dato.

Pagoda u senci okruglog prozora je sa slike Mladog Lija⁴⁷. Oštri planinski vrhovi složeni su od sekirom raskomadnog kamena⁴⁸ kao Da Č'ovih⁴⁹ pola hridi. Gatanjem izaberite Budin hram u blizini odakle će dopirati molitveno pojanje. Udaljene planinske vrhove udenite u vaš predeo i taj prekrasan prizor gutaćete očima. Purpurni dah jutra i blede ružičasta večernja izmaglica donose kričanje ždralova na vaš jastuk.⁵⁰ Među belom vodenom paprati i crvenom trskom jato galebova okuplja se kraj hridi. Da bi videli planine popnite se u nosiljku od bambusa, a da upoznate reku oslonite se o štap od hrastovog drveta.

⁴⁰ Kineska orhideja (*lanhua*) i iris (*zhi*), simboli su skladnog bračnog para.

⁴¹ Tri znamenja - bambus, bor i šljivino drvo ili bambus, šljiva i kamen - poznati su pod nazivom *tri prijatelja zime*.

⁴² Izraz *hiljadu jeseni* označava večnost.

⁴³ *Ćing* (*qing*) je mera za površinu. U Ming periodu iznosila je 6, 667 ha.

⁴⁴ U Kini se sve do početka dvadesetog veka, kada je usvojena podela na četiri godišnja doba, smatralo da postoji pet sezona. Bilo je to u skladu sa pet boja, pet elemenata, pet strana sveta i drugim simbolima vezanim za broj pet. U tradicionalnom kalendaru peto godišnje doba je kratkotrajni period umetnut između leta i jeseni. Njegovo trajanje je svake godine podešavano tako da pokrije razliku između lunarnog i solarnog kalendara.

⁴⁵ Paulovnja (*wu*) poznata je i pod nazivom *feniks drvo*. Pagoda drvo (*huai jin* - *sophora japonica*) poznato je i kao *drvo suncobran*.

⁴⁶ *Sin* (*xun*) je mera za dužinu. U Ming dinastiji iznosila je 8 chi-a tj. oko 3 m.

⁴⁷ Odnosi se na je Li Zhaodaoa, poznatog slikara Tang dinastije. U radu je sledio stil svog oca, čuvenog pejzažiste Li Sisuna (*Li Sixun*). Dobio je nadimak Mladi Li jer je poznat po pejzažima neobično malog formata.

⁴⁸ U originalnom tekstu stoji da su planinski vrhovi *složeni udarcima velike sekire* (*dafu cun*). Izraz je preuzet iz teorije slikarstva. *Cun* je metod slikanja stena i planina. Različitim potezima četkice prikazuju se odgovarajuće teksture i senke. Ustanovljeno je oko petnaest osnovnih poteza četkice - udarac male sekire, potez glave oblaka, potez kapi kiše itd. → odeljak *Izbor stena*.

⁴⁹ Daosita *Velikog Ludila* (*Da Chi*) je nadimak Huang Gongwanga (1269 –1354), poznatog pezažista Yuan perioda rodod iz Đjangsu provincije. Drugi nadimak - *Vrb Stene* - dobio je zbog fantastičnih, oštrih vrhova stenovitih planina na njegovim slikama.

⁵⁰ Kričanje ždralova se tradicionalno povezuje sa daoističkim i budističkim molitvenim pevanjem - melodijom koja smiruje um i uzdiže duh. Ždral je takođe daoistički simbol dobrog i dugog života. Crveno perje na glavi ove price poistovećuje se sa cineberom – najvažnijim mineralom u daoističkoj alhemiji.

Postrance u daljini plutaju zubci gradskih zidina, svuda se dugini mostovi pružaju. Ne treba zavideti Mo Đjeu na njegovom *Vangčuanu*, niti računati na Đi Lunovu *Zlatnu Dolinu*.⁵¹ Zar je uvala *Raspršenog leta* zbog svojih stotinu *mua*, na kojima gajite jelene što naokolo slobodno lutaju, bolja od uvale *Zgusnutog proleća* u kojoj možete pecati?⁵²

U prohladnim senicama možete ispijati vrčeve vina do dna, topiti led i osećati kako se vetar rađa među bambusima i drvećem. U toplim sobama *g'* okupite se oko vatre, topite sneg za čaj i stavite vodu da klobuča u plitkoj posudi na žarnoj peći. Sve nevolje nestaće dok ugasite žed. U noći, kapi kiše na lišću banane stoje poput bisernih suza vilenjaka⁵³. U sumrak vetar uvrće grane vrba poput tananog struka *Male Man*⁵⁴.

Ispred prozora posadite bambus a stabla kruške razmestite po dvorištu. Mesečina pluta po vodi, čuje se šapat vetra. Mesečeva se svetlost tiho uvlači među citre i knjige a vetar struji i mreška polukrug jesenjih voda. Osećamo kako dah čistote dopire do naših stolova i duše nam se udaljavaju od sveta prašine.

Neka vas ne sputava veličina prozora te ih koristite onako kako vam je zgodno. Balustrade, bez mnogo truda, neka su kao sa slike i sasvim u skladu sa predelom. Stvorite sopstvene, nove i sveže načine, oduprite se starim pravilima. Manite se velelepni zdanja i ogromnih prostora – mali vrt će biti sasvim dobar.

1.1 IZBOR MESTA

Neka plan vrta ne sputava pravac prostiranja jer svako tlo ima drugačija uzvišenja i udoline. Već prolaskom kroz kapiju ta osobenost pleni i, bilo da se teren oslanja na šumovita brdašca ili da stremlji ka reci ili jezeru, sledeći njegove oblike mi stvaramo sliku.

Ako tražite neobičnu okolinu grada držite se podalje od velikih raskršća, ako izaberete slikovito selo iskoristite raznolikost okolnih šuma. Selo nas vodi ka dalekim predelima a grad u udobnost doma. Lako je podići temelje novog vrta, tek posadimo nekoliko bambusa i vrba. Lepota je u ponovnom stvaranju drevnog vrta gde raste staro drveće i cveća ima u izobilju.

Ako je vrt četvrtast ili okrugao, ako se pruža postrance ili je krivudav, neka bude tako. Ako dugo krivuda neka je disk od žada⁵⁵ a ako se postrance širi neka je oblak što se razmotava. Gde je tlo uglasto i visoko zamislite senice i terase a gde je nisko i udubljeno neka se iskopaju jezera i ribnjaci. Kada gatanjem⁵⁶ birate mesto, treba početi od vode. Pre no postavite temelje istražite tokove, isušite tlo da vidite odakle voda izvire i gde uvire. Podignite zdanje uz

⁵¹ Vangčuan vila (Wangchuan) je ime poseda čuvenog slikara Vang Veja (Wang Wei, 王维, 699-759). Ovde mu se autor obraća nadimkom iz školskih dana - Mo Đje. Ši Đilun (Shi Jilun) je podigao Vrt Zlatne doline u Hejangu. → vidi Predgovor Dženg Juensina.

⁵² Ovde se autor koristi paralelizmom: *xiao xia* znači raspršiti leto i odgovara izrazu *cangchun* - zgusnuti proleće. *Xiao xia* je takođe uvala na čuvenom Tajhu jezeru u Hangdžou u kojoj je nekada bila letnja rezidencija cara Fu Caja iz perioda države Wu (5. vek p.n.e.). *Cang chun* je uvala u Dž'đjangu kod Činfeng mosta.

⁵³ Vilenjaci (*jiaoren*) su mitološka bića za koja se veruje da borave u južnim morima i umesto suza prosipaju bisere.

⁵⁴ *Varnarka* (Man-nu, poznatija i kao mala Mala Man) je ime omiljene konkubine Baj Đijia, čuvenog pesnika Tang dinastije. Ostala je poznata po svom elegantnom plesu i divnom pevanju. Njena najpoznatija pesma nosi naziv *Grane vrba*. U kineskoj poeziji grane vrba se često porede sa strukom *Male Man*.

⁵⁵ Predmet od žada poznat pod nazivom *bi* je disk sa rupom u sredini. Kasnije je reč *bi* počela da označava žad uopšteno.

⁵⁶ Izbor mesta za gradnju ili kakav ritual naziva se *bu zhu*. Karakter *bu* implicira fengšveji postupak (geomantija).

potok tako da pređete na drugu obalu gde možete postaviti prozračnu kulu *g'*. Ako tuda promiče staza pozajmite od neba⁵⁷ da plutajući koridor napravite.

Ako se u vaš vrt udene ljupkost tuđeg, dovoljna je jedna jedina nit da ne budu odista razdvojeni i da se predeo zgodno pozajmi.⁵⁸ Ako susedovo cveće makar i na časak iza ograde proviri, može vas pozvati da uživete u beskrajnom proleću. Gde most zasvodi vodu napravite kolibu da u njoj slikate i ogradite je zidom od naslaganih stena da izgleda kao planinsko boravište osamljenika.

Ako se drvo što godinama tu je ispreči zidu i strehi kuće, neka se temelji njeni za korak pomere pa i nekoliko posečenih grana neće kvariti krunu. Jer, lako je uzvisiti stubove i podići rezbarene grede a tako je teško stvoriti duboki hlad pagoda drveta i, kao od žada, šumu vitih bambusa. Zato, ako se valjano mesto odabere za vrt njegovo nastajanje teći će skladno.

1.1.1 VRTOVI NA PLANINAMA I ŠUMAMA

Samo se na planinama, među šumama prostiru najljupkiji vrtovi, na mestima visokim i udubljenim, krivudavim i dubokim. Gde se okomita stena uzvisi nad ravnom i glatkom zemljom, i gde ne remećen delanjem ljudi prirodnom uzbudljivošću pleni.

Proniknite duboko do podzemnog izvora a onda kopajte dole do njegovog dna. Istražite tlo pa u podnožju planine napravite otvor, a od iskopane zemlje podignite uzvišenja koja će primiti sobe i koridore. Tu se razno drveće uzdiže do neba, visoke kule *lou* i *g'* se čas pomaljavu čas nestaju među ružičastim oblacima. Tlo je raskošno zastrto cvećem, a senice i terase, čas tu čas tamo proviruju nad ribnjacima i jezerima.

Nad vododerinom podignite most, da dočarate planinski potok a visoko isturenu stenu iskoristite za lebdeći most.⁵⁹ Bezbrizna dokolica iznedriće predeo, u čijem miru i tišini spoznajemo proleće. Ptice prizivaju svoje druge i jeleni se pridružuju srnama. Dah prolećnog behara zastajkuje pod ogradom gde vrpca brzaka krivuda kraj kapije. Duboko kroz bambuse promiče staza a kolibu kriju krošnje borova iz kojih dopire raskošan huk vetra uz klepet krila ždralova što plesom uzleću. Sa kućnog praga sami možete razvejati oblake, a sa vrha opleviti mesec.

Hiljade planinskih vrhova zaogruto u smaragdno zeleno, deset hiljada dolina teče azurnim plavetnilom. Ako ste voljni da jašete Tao Čjenovu nosiljku, onda nema nikakve potreba za Sje Lingovim drvenim cokulama.⁶⁰

⁵⁷ *Jie tian* - pozajmljivanje od Neba. Porez na kuću se plaćao po površini tla koju pokriva prizemlje objekta. Delovi istureni iznad tla nisu oporezovani. Zato je među graditeljima postojao izraz *bolje je pozajmiti od neba no od zemlje* (jie tian bu jien di).

⁵⁸ *Jie jing* - pozajmljivanje predela.

⁵⁹ *Zhan* - viseći most na strmim i okomitim liticama – estenadama.

⁶⁰ Jedan od najvećih kineskih pesnika Tao Čjen (Tao Qian), poznatiji kao Tao Jenmig (Tao Yuanming, 365-427) napustio je karijeru visokog carskog službenika, povukao se na selo i bavio zemljoradnjom i vrtlarstvom. Njegov *povratak prirodi* postao opšte mesto u kasnijoj književnosti. Đi Čeng se često koristi asocijacijama na poznate stihove Tao Jenminga.

Pesnik Xie Lingyun je isto poznat po povlačenju iz karijere i odlasku na selo. Dobio je čak i titulu vojvode od Kang Lea i bio guverner Yongdi oblasti. Strasno je uživao u penjanju na planine pa je za tu priliku izumeo specijalne drvene cokule.

1.1.2 VRTOVI U GRADU

Vrtovi se ne mogu dizati usred trgovišta. Ako želite vrt u gradu, onda ga podignite da je duboko sakriven izvan puta. Tako će ga i u najprostijem okruženju zatvorena kapija držati podalje od gradske vreve.

Dugačka krivudava staza vodi među bambuse i drveće iza kojih se tek naziru lelujave zidine grada. Ograde od pruća skromnog doma polaze u susret zmijolikom vijuganju vode nad kojom se dugini mostovi pružaju. Prostrana dvorišta zasadite feniksovim drvećem, a krivudave obale žalosnim vrbama. Na drugim mestima teško je podići letnjikovac ali ovde je to lako kao da gajite drveće. Podignite kuću u skladu sa temeljem, a prokopane vodene tokove učvrstite kamenom. Tome dodajte senicu da ostvarite sliku dok se obližnje cveće smeška na prolećnom povetarcu. Prozračne kule *g'* u senci paulovnije, bistro jezero u sebi taji mesec. Hiljade kapija bistro je nakon kiše, dok sjajna svetlost mesečine obasjava knjige i slike skrivene između četiri bela zida. Belina kaskada poput lepršavih traka od svile sunovraćuje se sred jezerskog ogledala. Izvan zidina grada posvuda zeleni zastor. Božur lepo uz balustrade stoji, i ne mari čak i ako se preko kamena nadvije; ruže nemojte podupirati, i najbolje je da se u cvetnu živicu ne upletu.⁶¹ I ako ih svakodnevno ne negujete kako mogu da sačuvaju svoju raskoš i sjaj?

Čak samo i delić planine povećava osećaj divljine a iz grumena stene rađaju se osećanja. Kroz otvoren prozor vide se prozračne senke listova platane, koren bora pruža se svojim čvorovima na sve strane po steni. I stvarno, sakriveno mesto u gradu nadaleko prevazilazi osamu skrovišta među brdima.⁶² Jer ako u vrevi grada možete naći svoj mir, zašto biste onda u daljini tražili nešto što je tako blizu? Uživati u bezbrižnoj dokolici to je već uspeh, a kada vas iznenadni zanos obuzme, ruku pod ruku s prijateljem šetajte.

1.1.3 VRTOVI NA SELU

Među našim starima oni koji su voleli selo obično su živeli na otvorenim poljima. Danas, oni što se prepuštaju brdima i dolinama, biraju ljupko selo, na sve strane okruženo plotovima od isprepletanog pruća, dudovim drvećem i konopljom. Kopaju vodene puteve da naprave jarak, podižu nasipe na kojima sade vrbe. Sa visokih kapija nadgledaju žito, a koridori i pokrivene verande povezuju ih sa povrtnjakom.

Od deset delova zemlje, tri neka se pretvore u ribnjak nepravilnog i interesantnog oblika, i to najbolje uređenjem postojećeg izvora. Od preostalih sedam delova, na četiri neka se ređa zemlja, visoka ili niska - svejedno je. I zasadite bambuse u skladu sa njom.

Otvorena, prozračna zdanja divljim zelenilom su okružena a senke raznoga bilja što su u cvatu, kao da su još jedna prepreka onome što je spolja.

⁶¹ Shao yao treba razlikovati od božura drveta koji je mu dan. Ruža ili qiangwei, je *rosa centifolia*.

⁶² Pesnik Wang Kangju je govorio: Mali usamljenici nalaze utočište među brdima i barama a veliki u gradskim tržnicama.

Ovde se autor obraća jednoj od najčuvenijih pesama pesnika Tao Yuanminga *Dok berem hrizanteme pod istočnom ogradom*:

Podigoh kolibu u kraju gde žive ljudi,
Pa ipak nikada ne čujem ni kočije ni konje.
Kako je to moguće?
Nepristupačno srce ograđuje se divljinom.

Kada slažete stene, neka se ne zna da je planina lažna, a kad stignete do mosta neka izgleda kao prirodni prelaz preko vode. Među breskvama i šljivama prirodni puteljak se pravi, a terase i visoke kule *lou*, kao da sa slika izviru.

Isprepletano bodljikavo žbunje obmotava se oko zida, kroz ostavljen otvor pas dočekuje goste. Tamo gde mlađan sluga sabire lišće krivudavi puteljak kroz izgaženu mahovinu kruži uz ogradu. U duboku jesen košnice još nisu sakupljene, a kad žito sazri prvo se postavlja spremište hrane za ždralove.

U miru vaše dokolice nemojte brinuti o hlebu nasušnom,⁶³ ali ne odbijte šetnju po snegu i vetru da kupite vino; vraćanjem u šume gde se sve želje srca ispunjavaju, stari baštovan biće više no zadovoljan.⁶⁴

1.1.4 VRTOVI U POLJIMA OKO GRADA

Kada birate mesta u poljima oko grada, držite se zaravnjenih brda i krivudavih dolina, visokih šuma i bregova što nižu se jedan za drugim, rečnih tokova što dopiru do samih izvora i mostova koji presecaju vodu. Ovakva mesta nisu daleko od grada, možete ići i doći kad god vam je volja, i to je zaista veliko zadovoljstvo.

Dobro razmislite o neujednačenom i neravnom obliku tla te pojmite veličinu čitave oblasti. Kada podižete zid koji okružuje vrt, treba poznavati metod nabijanja zemlje između dve daske a pri gradnji nasipa imitirajte Sijev ribnjak.⁶⁵

Kada počnete da kopate još netaknutu zemlju na tom mestu izvucite dugačku rečicu, a kad izaberete predeo svakako sačuvajte raznolikost drveća. Ako kopate kanal u podnožju zida i plašite se da će ga voda podriti, postavite nekoliko gromada da ga podupru. Pustite puzavicu preko plićaka, jer to je kao da ste tu podigli leteći most.

Tamo gde oštar vetar rađa mraz, duž krivudavih obala rečica, posadite breskve zaklonjene vrbama. Gde je sakriveni mesec mutan i nejasan, oko vaše sobe posadite šljivino drvo a na ostatku gajite bambuse. Ovako ćete povećati čudesni mir ovoga mesta, i još ćete dublje ponirati u vaša osećanja.

Dve, tri sobe sačuvaće do kraja toplinu proleća, a jedno il' dva mesta biće zaklon od letnje vreline. Na drugom kraju šume grlice prizivaju kišu,⁶⁶ dok na dalekoj obali reke konji u vetar njište. Cveće što opada priziva dečaka da ga pokupi a duboki bambusi zadržavaju goste.

Neka svako uživa u vrtu onako kako želi, i nema potrebe da ga vlasnik ispituje. Gosti što dolaze neka ne ispisuju svoja imena. Cenite jasne zvuke vetra i meseca, i nemojte nanositi

⁶³ U originalnom tekstu stoji - *o pirinču i raži*.

⁶⁴ Stari baštovan - *lao pu*. Konfucije je sebe smatrao inferiornijim u odnosu na starog seljaka tj. baštovana. U *Analektima* on kaže: *Ja nisam kao stari seljak i nisam kao stari baštovan*.

⁶⁵ U Zapisima Xiang Yanga se kaže:

Xi Yu, carski službenik na dvoru Han dinastije, konstruisao je bazen za ribice na Xian planinama prema uputstvu koje je dato u delu Fan Ljev metod gajenja ribica. Duž obala jezerceta podignut je visoki nasip na kome je Fan Li gajio razne biljke kao što su bambus i hibiskus. Sa zelenih obala u vodu su se spuštale biljke trapa natans i trapa bispinosa, koje bi pokrivale čitavu površinu jezerceta. Bilo je to čuveno mesto na kome su se okupljale laste.

⁶⁶ Po kiši gugutka ostaje u paru u gnezdu; kada je vreme vedro, gugutka priziva mužjaka a njen zov donosi kišu.

zlo šumama i planinama. Prefinjeni ljudi uvek će im ukazivati poštovanje, dok će prosti, izražavati naklonost ka haotičnom žvrljanju.⁶⁷

1.1.5 VRTOVI PORED KUĆE

Ako pored i iza vašeg doma ima slobodne zemlje, na njoj izgradite vrt. Ne samo da ćete u njemu uživati u svojoj dokolici već možete i dobro zaštititi vaš dom. Iskopajte ribnjak, prosecite jarak, uredite stene i izaberite zemlju da na njoj podignete vrtne planine. Podignite kapiju da dočeka goste i ostavite puteljak kojim ćete proći do vaših unutrašnjih soba.

Tamo gde su guste šume i stasiti bambusi, senovite vrbe i blistavo cveće, neka vas ne brine to što imate samo pet mua. Jer i na tako malo zemlje možete imati vrt Samotnog uživanja vojvode od Vena.⁶⁸ Bez obzira na godišnje doba ne dozvolite da cveće i lišće vene pa ćete uvek moći da šetate u društvu sa Malim Žadom.⁶⁹

Tokom dana rascvalih zora i noći mutne mesečine, kada se u kući služi vino, otkrijte svoj izvezeni šal.⁷⁰ Kada se gosti okupe u pesničkom nadmetanju, neka za kaznu ispiju tri oke vina kao u Zlatnoj Dolini.⁷¹ Na sve strane pesme se pišu, i kao da ste se našli u nebeskom blaženstvu.⁷²

Uvek će knjiga i citri razbacanih po pletenoj prostirci biti, i ne samo poneka stabljika već čitava šuma bambusa što tu stoje poput koprene od kiše. Ako je vaš dom pored reke, onda ćete tu naći mir i spokoj i ako su planine tu u vašem domu, zašto biste ih tražili na dalekim mestima? Vaš dom naslediće visoki stil Sje Tjaoa,⁷³ a dugi zvižduk Sun Denga⁷⁴ okrznuće vrh planine.

Kad tražite šljivine pupoljke možete i bez magarca⁷⁵ snežnicu prokuvajte u društvu sa konkubinom.⁷⁶ Vaše lako telo⁷⁷ još možete poveriti na čuvanje Crnom i Žutom,⁷⁸ i tada ne morate menjati vaše ponašanje prema ljudima?⁷⁹

⁶⁷ U vrtu su gosti često zaneti izuzetnim predelom uzimali četkicu i ispisivali stihove ili komentare po belim zidovima. Kasnije bi najbolji stihovi postajali sastavni deo vrta. Đi Čeng savetuje da se dobri stihovi sačuvaju a oni loši, premažu svežom belom bojom.

⁶⁸ Vojvoda Wen je čuveni Sima Guang (1019 - 1086), ministar na dvoru Sung dinastije. Posmrtno je zadobio titulu vojvode od Wena. Sima Guang se povukao iz javnoga života sa dvora na imanje u Luojiang (danas je to Henan provincija) gde je podigao čuveni vrt *Samotnog uživanja*, du luoyuan → vidi Uvodnu reč autora Đi Čenga.

⁶⁹ Mali Žad ili xiao yu, je pojam koji označava dečaka – paža. Termin se često koristio u Tang poeziji.

⁷⁰ Svileni šal, daruje se pri venčanju (i drugim svečanim prilikama) sa određenom porukom koja je izvezena srmom.

⁷¹ Shi Chong, iz Jin perioda (III vek) je pisao o vrtu *Zlatna dolina* u gradu Heyangu. Bio je to jedan od najčuvenijih vrtova toga doba. → vidi Predgovor Dženg Jensina. U delu *Uvod u poeziju Zlatne doline* pominju se gosti koji su za kaznu što nisu napisali stih, morali da ispiju tri *dou*-a vina. (*dou* je stara kineska mera nešto veća od jedne šolje). Autor ovde isto tako asocira i na čuveno okupljanje u *Senici Orhideje* o kome je pisao najčuveniji kineski kaligraf svih vremena Vang Sidž'.

⁷² *Dong tian fu di* je pojam koji označava prebivališta daostičkih besmrtnika. Među planinama i rekama bilo je trideset i šest omanjih nebeskih pećina i sedamdeset dva mesta koja donose sreću.

⁷³ Xie Tiao (464 - 499 n.e.) je živio u periodu Južnih i Severnih dinastija. Ostao je poznat po opisima prirode i svojim kaligrafskim delima. Njegova dela često su poređena sa delima Xie Ling yuna.

⁷⁴ Sun Deng je čuveni pustinjač iz III veka. Njegov savremenik Ruan Ji, jedan od *Sedam Mudraca bambusovog gaja*, često ga je posećivao, no ovaj uopšte nije sa njim razgovarao. Samo bi se grohotom smejavao. Anegdota kaže da je Ruan Ji jednom prilikom odlazio iz Sungovog skrovišta i spuštajući se niz planinu čuo kako ovaj dugo zviždi kao *feniks koji plače*.

⁷⁵ Čuveni pesnik Tang dinastije Meng Haoran je ostao zapamćen da je tražio cvat šljive jašući na leđima magarca.

⁷⁶ U Song dinastiji izvesni Tao Yu kupio je konkubinu iz porodice visokih carskih službenika po imenu Dang.

Pripremio je od snega vodu za čaj pri čemu je svoju novu konkubinu upozorio da ovo ne treba da zna njena porodica. Ona je na to odgovorila: *U Dang familiji svi su prosti ljudi; samo se razbacuju novcem, konzumiraju jaginetinu i piju*

I ko bi pomislio da je vrt što traje hiljadama godina napravljen ljudskom rukom što samo sto leta živi. Uživanje i dokolica već su sami po sebi dovoljni, ali još više, vrt vaš dom slobodno i bezbrižno štiti.

1.1.6 VRTOVI KRAJ REKA I JEZERA

Na obalama reka i duž jezera, među gustim vrbama i retkom trskom, tu i tamo postavite nekoliko omanjih zdanja tako da pobude veličanstven prizor. Voda boje pepela slobodno i bezbrižno pljuska, nečujni oblaci među planinama se njišu, ribarski čamac po površini vode pluta a dokoni galebovi veselo se glasaju. Krovovi zdanja sakriveni su u nebrojenim slojevima izmaglice a terase se uzdižu da požele dobrodošlicu mladome mesecu. Dok lagano udarate ritam, oblaci skladno promiču, i dok činijice sa vinom plutaju po površini vode⁸⁰ večernja rumen na nebu zastaje. Kako to podseća na vrhove Gou planina⁸¹ i zar ne biste mogli da zajedno sa C' Ćinom svirate frulu?

Ako želite da imitirate jezero *Beloga Žada*, onda možete očekivati da će vas kraljica Mu dočekati i zabaviti na gozbi.⁸² Doseći dokolicu je sreća ali znati uživati jeste postati Besmrtan.⁸³

vinu. Voda od snega je najčistija te je najbolja za pravljenje čaja. Umeće ispijanja čaja je bilo razvijeno u Kini još od davnih vremena da bi se kasnije u Japanu pretvorilo u ceremonijal.

⁷⁷ Lako bezbrižno telo – wu guan yi shen qing, označava osobu koja je uspela da se oslobodi svojih državnih dužnosti te se oseća lako i bezbrižno.

⁷⁸ Crno se odnosi na Nebo a žuto na Zemlju. Autor koristi termine is iz *Knjige promena* (Yi jing).

⁷⁹ U istoriji Jin dinastije (III vek) se navodi da je, gore navedeni mudrac Ruan Ji, menjao svoje držanje prema ljudima.

One osobe čije ponašanje nije odobravao gledao je srditim pogledom, a one koje je voleo pravo u oči.

⁸⁰ Čuveno je okupljanje najvećeg kineskog kaligrafa Wang Xi zhi-a i drugih pesnika u *Senici Orbideje* u Šaosingu u IV veku p.n.e. Puštajući činijice sa vinom ispisivali su stihove; ona osoba kod koje bi se činijica zaustavila morala je odmah da napiše stih, dok bi u suprotnom "za kaznu" ispijala čašu vina.

⁸¹ Gou shi ili planina porodice Gou nalazi se južno od oblasti Yangshi u današnjoj Henan provinciji. Knjiga Istočne Han dinastije navodi da je u Zhou periodu negde u prvom milenijumu p.n.e. čuveni svirač na fruli Wan Zijin jašući na belome ždralu, sedmog dana sedmog meseca sleteo na vrh ove planine. Podigao je ruku u znak pozdrava ovome svetu i jednostavno nestao.

⁸² Legendarna kraljica Mu, poznatija pod imenom Kraljica majka zapada ili Xi wang mu, živela je na vrhu čuvenih Kun Lun planina. Prema legendi često je pozivala na gozbu razna božanstva visoko u planinama na jezeru Beloga Žada. Kada bi dolazila sa zapada (danas iz pustinje Gobi) ponela bi sa sobom razne poklone, pre svega fini beli žad. Stoga je bela boja jedan od simbola vezanih za zapad.

Danas u Xinjiang provinciji na Tian Shan (Nebeskim planinama) postoji jezero koje nosi isto ovo ime.

⁸³ Xian ili besmrtnik je osoba koja je dosegla telesnu besmrtnost. Sjen su za života uspeali da razviju razne nadprirodne sile i da se posle smrti uzdignu do nivoa božanstava. Borave ili na Kun Lun planinama ili na ostrvu Besmrtnih. Omiljena su tema kineskog slikarstva od kojih su najpoznatiji osam besmrtnika (ba xian). Karakter za besmrtnika sastoji se od levog dela koji predstavlja čoveka i desnog dela koji označava planinu te je biće koje čezne za usamljenošću planina.

1.2 RAZMEŠTAJ ZDANJA

Pri građenju u vrtu najvažnije je postavljanje pristupne i prijemne dvorane. Prvo osmislite celu sliku znajući da će biti najlepša ako su zdanja okrenuta ka jugu.⁸⁴ Gde ima velikog drveća slobodno jedno ili dva ostavite u centralnom dvorištu.⁸⁵ Kada podižete zidove razmaknite ih široko ali ostavite i dovoljno praznog prostora oko njih da možete urediti mesto onako kako zaista želite.

Pošto odredite položaj kuća u kojima se boravi, na preostalom prostoru rasporedite senice i terase. Neka izgled svakog zdanja odgovara njegovoj vrsti pa i cveće koje sadite i drveće koje negujete odaberite tako da odgovara svakom od njih. Ne dozvolite da vas geomanti sputavaju u izboru mesta i pravca zgrade mada podizanje kapije mora biti u liniji sa glavnim dvoranama.

Od iskopane zemlje napravite planine a nisku obalu ribnjaka utvrdite kamenom. U krivudavom plićaku među vrbama na mesečini duša se umiva u bistrim talasima. Sa deset *lija* dalekog mesta laki povetarac donosi miris lotosa do skrovite sobe. Poput usamljenog čuvara Taoa⁸⁶ iz davnih vremena posadite orhideje uz ogradu pletenu od pruća. Oplevite vrh planine na kojem raste šljivino drvo da možete slediti tragove stopa vojvode Jia.⁸⁷ Nađite skriveno mesto i tu zasadite bambuse, gajite cveće da istaknete predeo. Breskve i šljive, mada bez reči, donose izvešća iz plićaka a izvrnuti odraz u ribnjaku vas mami u podvodni svet vilenjaka.⁸⁸ Usamljeni potok nosi svežinu jeseni a jedna nad drugom prepletene krošnje zaklanjaju od vrelina leta. Pustite vodu da beskonačno teče a tamo gde tok prestaje podignite most.⁸⁹

Šumu secite samo gde za to postoji dobar razlog i zdanja podižite tek tu i tamo. Koridori neka krivudaju poput zmije a kule *lou* i *g'* neka su veličanstvene tako da sve odiše osećanjem iz Vang Vejevih stihova:⁹⁰ „Reke teku izvan Neba i Zemlje” i stopi se sa rečima: „Odras planine leži između stvarnog i nestvarnog.” Zato, kada vas obuzme posebno raspoloženje zurite daleko preko otvorenih polja ili visoko do samih planinskih vrhova u potrazi za veličanstvenom slikom. Neka se brda nižu sve viša i viša a udoline sve dublje i dublje.

⁸⁴ U tradicionalnoj kineskoj kući, seheyuan glavne prostorije se nalaze na severnoj strani kuće i uvek gledaju na jug. Kada je priređivao formalnu audijenciju kineski car uvek bi sedeo na severnoj strani prostorije okrenut licem prema jugu. Carska palata po akscisi uvek se pruža pravcem sever-jug.

⁸⁵ Centralno dvorište ili zhong ting još se zove i tingyuan.

⁸⁶ Tao Qian ili Tao Yuanming → vidi Vrtovi u planinama i šumama

⁸⁷ Wudi car Han dinastije (vladao je od 140 do 87g.p.n.e.) poslao je vojvodu Yu Sheng-a da napadne vojsku južnog Jea. Pošto je zaposeo datu oblast on dobija nadimak *Južni vrh*, ili *Nan ling* koji kasnije postaje poznat kao Jiev vrh.

Pesnik Tang dinastije Zhang Jiuling (678 - 740) zasadio je na ovom brdu šljivino drvo.

⁸⁸ Svet vilenjaka → vidi O vrtovima

⁸⁹ Mostovi se često postavljaju tako da sakriju krajeve vodenih površina u vrtu čime se stvara utisak da se vodeni tok nastavlja iza njih.

⁹⁰ Wang Wei (701 -761) čuveni pesnik i slikar Tang dinastije. Ovde Đi Čeng citira dva stiha iz pesme *Pogled s visina na reku Han (Han jiang lintiao)*:

Tri reke iz Sjanga susreću se u zemlji Ču,
Kroz kapiju Čing teče devet pritoka.
Reke teku izvan Neba i Zemlje,
Brda su između stvarnog i nestvarnog.
Obrisi gradova poigravaju na rečnim obalama,
Uskovitlani talasi potresaju daleka nebesa.
Ovako lepog dana u Sjangčangu,
Sa Šan Fengom napiću se vina.

O pesniku → vidi i u Predgovoru Dženg Jensina.

1.2.1 POSTAVLJANJE PRISTUPNE (*ting*) I PRIJEMNE DVORANE (*tang*)

U starim vremenima pri podizanju velikih prijemnih i pristupnih dvorana po pravilu se koristilo samo tri ili pet raspona.⁹¹ Danas treba razmeriti veličinu prostora tako da možete podići četiri ili najviše četiri i po raspona. Ne širite više od toga jer i tri i po biće sasvim dovoljno. Bilo da su dvorane otvorene od čela do začelja ili da je prostor sasvim nesaglediv u svom krivudanju, cela čarolija leži baš u onih pola raspona. Stoga, ma kakav vrt da se gradi ovo pravilo treba slediti.

1.2.2 POSTAVLJANJE KULA (*lou*) I DVORANA (*g'*)

Spratne dvorane *g'* i kule *lou* postavite u skladu sa graditeljskim redom tako da budu iza velikih prijemnih i prestonih dvorana. Zašto ih ne biste podigli između voda i planina da ih istovremeno dvospratnim i trospratnim zovemo? Jer gledajući iz podnožja na gore, to su kule a sa pola planine tek prizemnim sobama se čine. I ako se popnemo samo još jedan sprat, možemo da vidimo *daleko dokle god nam se pogled pruža*.⁹²

1.2.3 POSTAVLJANJE KULA - KAPIJA (*men lou*)

Iako zdanja u vrtu uglavnom nemaju strogo utvrđen pravac pružanja, kada se radi o postavljanju kula – kapija, vodite računa da slede orijentaciju pristupne i prijemne dvorane i da se podižu u skladu sa njima.

1.2.4 POSTAVLJANJE BIBLIOTEKE (*shu fang*)

Kada biblioteku podižete u vrtu ne krijte unutrašnje od spoljašnjeg već samo odaberite kakvo skrovito mesto, ali takvo, da odakle god poželite do njega možete doći. Učinite da ga oni koji se bezbrižno po vrtu šetaju ne primete.

Nije važno da li je njena struktura poput studija, konaka, dnevne ili privatne sobe jer kada u nju uđete spoljašnji predeo izgledaće prirodno, povučeno i tiho, duboko prožeta duhom planina i gora.

Ako biblioteku podižete izdvojeno, izvan vrta prvo odredite oblik njene osnove. Bilo da je četvrtasta, okrugla, dugačka, ravna, široka, prostrana, krivudava ili uska – neka izgledom sledi onih pola raspona velikih dvorana koje pominjem u prethodnom poglavlju. I prirodno, neka ostane sakrivena. Bilo da je poput kule ili sobe na sprat, koridora ili paviljona *sje* – njen izgled zavisi od sklada sa oblikom osnove i okolnog terena.

⁹¹ Raspon, *jian* je lateralni prostor između stubova zgrade. Zgrada od četiri stuba na fasadi ima tri raspona. Svaki *jian* može i ne mora da formira izdvojeni prostor jednog zdanja.

⁹² Ovo se odnosi na stihove iz pesme *Penjanje do kule roda* (*deng guanque lou*) pesnika Wang Zhihuana iz Tang dinastije. Pesma se u originalu sastoji od samo četiri stiha, svaki stih sadrži pet karaktera te je sva ekspresivnost postignuta sa svega dvadeset karaktera.

Bledunjavo sunce zalazi za planine,
 Žuta reka u more teče, nestaje.
 Dokle se pogled pruža za daljinom žudite.
 - popnite se još jedan sprat.

1.2.5 POSTAVLJANJE SENICE (*ting*) I PAVILJONA (*xie*)

Među cvećem sakriveni paviljon *sje* a kraj vode tiha senica – to je osnovna nit svekolikog bogatstva vrta. Ali zašto bi paviljon bio sakriven samo među cvećem, a senica samo pored vode? Šta je sa bambusovim gajem koji preseca izvor, vrhovima planina sa kojih se pruža vidik, padinama raskošno pokrivenim bambusom boje žada, i podnožjem planina gde se uvrću čvornovati, zeleni borovi?

Ako iskoristite rečice Hao i Pu ⁹³ onda možete ponirati u misli dok gledate ribe a kada ova zdanja postavite sred Cang Lang reke i bez stare pesme tu možete brčkati stopala.⁹⁴ Senice mogu biti najrazličitijih oblika i nema pravila o mestu na kojem stoje.

1.2.6 POSTAVLJANJE POKRIVENIH KORIDORA (*lang fang*)

Pre no što postavite koridor najpre obezbedite dovoljno prostora. Ostavite deo ispred ili iza nekog zdanja odakle se polako može stići do sredine šume. Tu se koridor penje do struka planine pa se polako spušta do vode, teče gore i dole, krivuda, uvrće se i pravo pruža, zatim prirodno zastane pa nastavi da se kreće i vijuga poput tela zmije. Nema vrta bez ovakve stvari.

1.2.7 POSTAVLJANJE VRTNIH PLANINA (*jia shan*)

Vrtne planine uglavnom se postavljaju u blizini vode. Najpre se odmeri visina vrha a tek potom dubina njene stope.⁹⁵ Treba znati da naslagane stene otimaju od neba a nabacana zemlja od tla. Zato izbegavajte da ih podižete na mestima na kojima boravite – najbolje je rasuti ih naokolo.

1.3 ZDANJA

Svaki porodični dom i svaka kuća od tri ili pet raspona (*jian*) neka se gradi prema pravilima znanim. Samo je studio u vrtu poseban po tome što se, bilo da je od jedne ili pola sobe, podiže spram predela u smeni godišnjih doba. Sve morate uskladiti - pružanje kuće i tla kao i zamisli graditelja i gospodara⁹⁶. Pažljivo razmotrimo zdanja u kojima se stanuje dok će za ona druga u vrtu biti sasvim dovoljno da se prilagode okolini.

Mada su velika zdanja pristupnih i prijemnih dvorana sva slična, sjajnim izgledom moraju se odlikovati ona koja su kraj obalne terase ili sje paviljona na njoj. Spređa postavite trščanu tendu a sa zadnje strane produžite strehu za verandu. Upotrebite veliku kosu gredu (džong čuan) da nosi grubu strukturu - grubi oslonac (cao-đja), uskladite visoko sa niskim i levo odvojite od desnog. Svakako izbegnite da par bočnih zgrada gradite pod strom glavne dvorane jer, bojim se, to će suziti dvorište. Ako još udvojite strehu nad stepenicama šire će izgledati napred no pozadi.

⁹³ Ova napomena odnosi se na priču iz Čuang Ceovog dela, *Zhuang Zi, Qiusbui*: Gospoda Zhuang Zi i Hui Zi su šetali mostom reke Hao. Zhuang Zi upita: "Vidi kako riba radosno poskakuje u vodi - to je njena sreća". Hui Zi na to odgovori: "Ti nisi riba, kako znaš šta je njena sreća"? Zhuang Zi: "Ni ti nisi ja, kako ti znaš da ja ne znam šta je sreća riba"?"

Pu je ime reke. *Haopu ting* postalo je često ime za sve paviljone koji gledaju na vodu.

⁹⁴ Mencije je zapisao dečju rimu onako kako je interpretira Konfucije: Kada je voda reke Cang Lang bistra, ah, perem u njoj moje trake sa šešira, a kada je voda reke Cang lang mutna, ah, onda u njoj perem moja stopala.

⁹⁵ Autor koristi izraz qianshen - verovatno se odnosi na širinu baze a ne na njenu dubinu.

⁹⁶ Gospodar vrta - pod njim se podrazumeva onaj koji ume da vodi gradnju.

Polje između vrha stuba i venčanice (sheng gong) ne ukrašavajte duborezom kao što ni podupirač kapije (men zhen) ne treba uvek da liči na bubanj (gu). Sledite uvek ono što je prefinjeno i jednostavno a iz starih vremena uzmite ono iskreno i pošteno.

Oslikavanje greda može biti ljupko, ali time samo dodajete zelenu i plavu boju prirodnoj boji drveta. I duborez veoma lako može izgledati prosto naročito kada urezujete čudesne ptice ostavljajući prazna mesta za cveće.

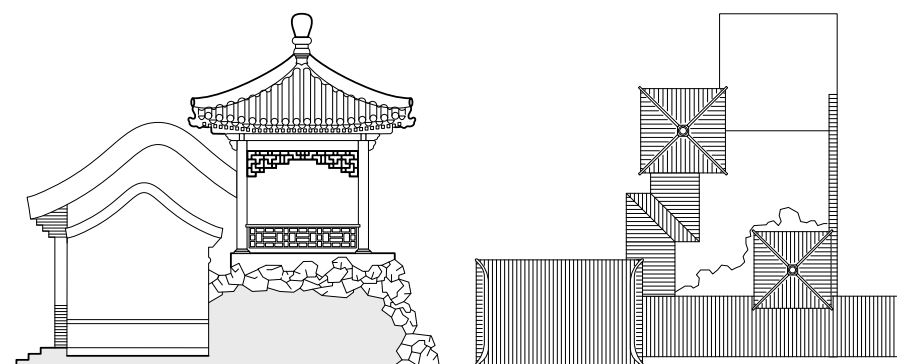
Kod podizanja stubova dugih krivudavih koridora lepota je u nestvarnoj promeni toka. Kada imate nekoliko omanjih zdanja rasutih naokolo obratite pažnju da njihove vratnice budu pravilno raspoređene prema valjano izbalansiranom planu. Neobičnu senicu i živopisni paviljon podignite među purpurno crvenim cvećem i žbunjem. Višespratne, visoke kule lou i g' u daljini vire iznad ružičastih oblaka, različiti se predeli neumorno pojavljuju i nestaju - beskrajno proleće lebdi.

Među balustradama promiču oblaci dok voda koja teče ogledalom ribnjaka ne ispere boje brda. Krici ždralova odlaze i vraćaju se. Predeo je kao od Neba naslikan da liči na Ostrvo blaženih⁹⁷. U potpunosti možete zadovoljiti slabost prema izvorima i šumama dok do mile volje uživete u baštama i vrtovima.

Ako uspete da se držite ovih pravila onda će vaš vrt trajati hiljadu jeseni. Prijemna dvorana (*tang*) okupiće učene ljude, a senica će se proćuti kao Cao Sjen⁹⁸. U građenju nećete moći da dosegnete umeće Lu Jina ali ćete moći da bradvom mašete ispred Lu Banovih vrata.⁹⁹ Prema svojim težnjama i željama tražite ono što je neobično a odbacite svakidašnje, dosadno i bezbroj puta ponavljano.

1.3.1 KULE KAPIJE (menlou)

Kada se podižu kule iznad kapija postiže se veličanstven pogled kao kod kula nad grudobranom gradskih zidina. Kada kapije nemaju kulu a pružaju ovakav pogled i dalje se mogu zvati *kule kapije*.

Sl. 1 Tipična kula kapije (menlou)

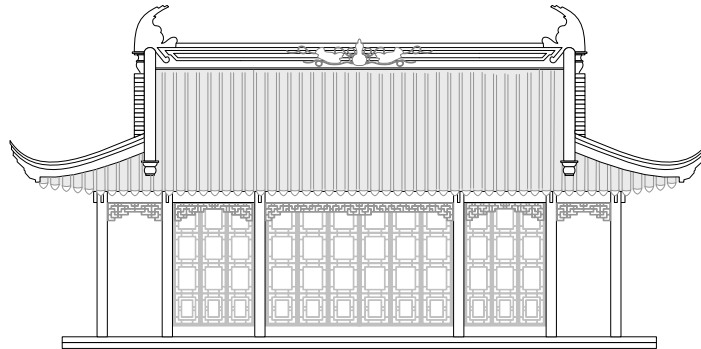
⁹⁷ Yinghu je ostrvo besmrtnih.

⁹⁸ Cao xuan ili *Skica tame*. To je ime senice podignute tokom Han dinastije (53 -18 p.n.e.) u vreme kada je Yang Xiong ili Yang Ziyun pripremao plan za delo *Tai xuan jing* ili *Knjigu velike tame*. Ovo filozofsko delo rađeno je po uzoru na klasično delo *Knjigu promena* i isticalo je različite zakone vezane za prirodu. Čuveni istoričar Sima Guang napisao je komentar za ovo delo.

⁹⁹ O Lu Banu i Lu Jinu vidi u *Osnovama graditeljskog umeća*. Izraz banmen nongfu – igrati se bradvom ispred Lu Banovih vrata označava osobu koja se pravi važna u prisustvu eksperta - učiti ribu da pliva u vodi.

1.3.2 PRIJEMNA DVORANA (tang)

Naši stari su u *tangu* videli zdanje čija je prednja polovina prazna da bi se dobila prijemna dvorana. *Tang* znači istaći nešto na nekom mestu (*dang*). To kazuje da je *tang* glavno centralno zdanje koje gleda na jug te je veličanstveno, otvoreno, prostrano i istaknuto. (*tang tang*)

Sl. 2 Tipična prijemna dvorana (tang)

1.3.3 STUDIO (zhai)

Za razliku od prijemne dvorane studio se podiže u smirenom ambijentu i na sasvim skrivenom mestu što sve ispunjava uzvišenim osećanjima. Stvorite svoje skrovište, tajnoviti kutak za negovanje duha kojem nikako ne odgovara odveć otvorena forma.

1.3.4 SOBA (shi)

Stari su govorili da ako je zadnja polovina zdanja puna, onda je to soba *shi*. *Knjiga Šanga* pominje sobu *od zemlje*.¹⁰⁰ *Hronika Zuo* pominje *pečinske sobe*¹⁰¹, a reči “vijugava”, “izuvijana” i “sakrivena” zabeleženi su u *Izboru iz književnosti* i označavaju krivu sobu.¹⁰²

1.3.5 ODAJE (fang)

Rečnik *Objašnjenje imena*¹⁰³ navodi da soba *fang* jeste zaštita (*fang*). Ovo zdanje štiti privatnost i vratima spavaće sobe deli unutrašnje od spoljašnjeg¹⁰⁴.

1.3.6 KONAK (guan)

Mesto na kome se putnici zadržavaju samo privremeno naziva se konak. Može da označava i neko izdvojeno mesto za boravak. Danas se i biblioteka (*shu fang*) naziva konakom a gostinjske sobe se nazivaju privremenim prenoćištima (*jia guan*).

¹⁰⁰ Shang shu, *Knjiga Šanga* poznatija kao *Knjiga Istorije* je konfucijansko klasično delo i jedno od najstarijih dela vezanih za istoriju Kine. Sadrži zapise o Shang (1766 - 1122 p.n.e.) i Zhou (1122 - 770 p.n.e.) dinastijama.

¹⁰¹ Zuo zhuan, predstavlja komentar konfucijanskog klasika *Prolećni i jesenji anali* (771- 481) koje je napisao Zuo Qiuming, negde u III veku p.n.e.

¹⁰² Wen xuan, *Izbor iz književnosti* - predstavlja zbirku pisanih dela Qin, Han, Tri kraljevstva, Qi i Liang perioda koju su sastavili članovi kraljevske porodice Liang dinastije. Komentar je dodat kasnije tokom Tang dinastije od strane Li Shan-a (630 - 689).

Nije savim jasno šta je Đi Čeng želeo da objasni ovom krivom sobom.

¹⁰³ Shi ming, *Objašnjenje imena* je jedan od najstarijih rečnika još iz Han perioda (206 p.n.e. -9 n.e.).

¹⁰⁴ Objekat poznat kao *fang* zapravo predstavlja lične odaje koje mogu i ne moraju imati zasebnu spavaću sobu.

1.3.7 VIŠOKE DVORANE (lou)

Rečnik *Šuo wen*¹⁰⁵ navodi: *Zdanje koje ima više od jednog nivoa zove se lou.* Drugi rečnik *Er Ja*¹⁰⁶ kaže: *Visoko, dugačko zdanje sa krivinama naziva se lou.* Ovo znači da su prozori prazni i otvoreni i da su svi otvori na ovom zdanju pažljivo i pravilno uređeni. Struktura ovog zdanja je poput prijemne dvorane samo što ima još jedan sprat više.

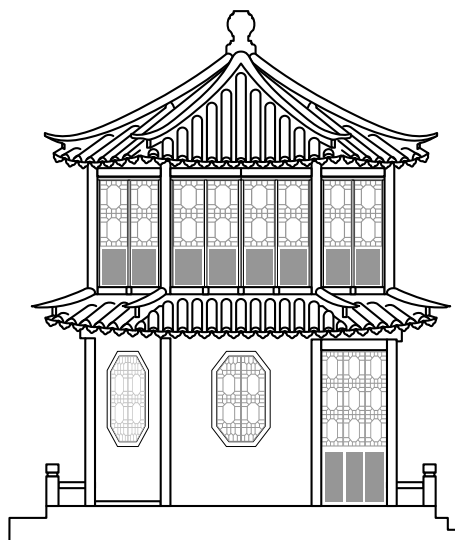
1.3.8 TERASA (tai)

Rečnik *Š' ming*¹⁰⁷ navodi: *Reč terasa, tai, znači podupirati nešto. To znači da se zemlja podiže tako da bude čvrsta i visoka i da bude nečemu potpora.* Terasa u vrtu mogu da se naprave od visoko naređanih stena na kojima se nalazi ravna površina ili od ravnih dasaka postavljenih na visoku drvenu konstrukciju bez zgrada na njoj. Isto tako ispred visokih zdanja *lou* i *g'* može se izvući jedna prostrana platforma.

Sve su ovo različiti tipovi terasa.

1.3.9 KULE (g')

G' je zdanje čiji se krov spušta koso u sva četiri pravca¹⁰⁸ i ima prozore na sve četiri strane. U Han dinastiji postojala je *Kula jednoroga*,¹⁰⁹ a tokom Tang perioda *Čardak što lebdi u magli*¹¹⁰ i oba su bila zdanja ovog tipa.

Sl. 3 Tipična kula (ge)

¹⁰⁵ Puni naziv ovog rečnika, iz Han perioda (206 p.n.e. - 220 n.e.) je *Shuo wen jiezi* ili *Objašnjenje književnosti i definicija karaktera*

¹⁰⁶ *Er ya*, je najstariji kineski rečnik koji se bavio isključivo objašnjem reči. Kompilacija je urađena tokom rane Han dinastije a obuhvata period Zhou (770 -221 p.n.e.) i samu Han dinastiju. S obzirom da se bavi najranijom kineskom literaturom i ovo delo se ubraja među najvažnije konfucijanske klasike.

¹⁰⁷ Rečnik *Shi ming* vidi → pod Odaje

¹⁰⁸ Ovakav krov se danas još naziva i krovom od četiri vodena toka ili krov četiri kosine.

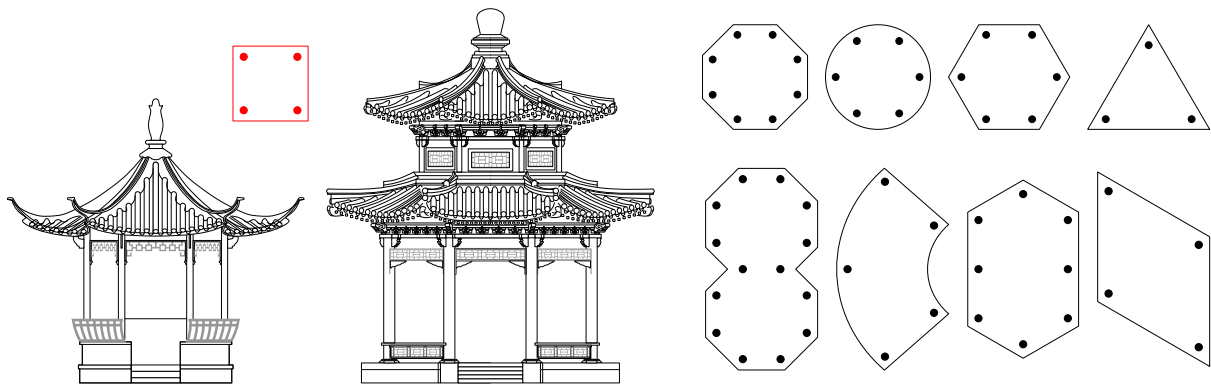
¹⁰⁹ *Qilinge*, *Kula jednoroga* podigao je car Wu iz Han dinastije (vladao od 140 - 87 p.n.e.) na mestu gde su se držali portreti jedanaest čuvenih državnih službenika.

Kineski jednorog, *qi lin* jedno je od četiri nadprirodna bića kineske mitologije (ostala tri su zmaj, feniks i kornjača). Ima telo jelena, rep vola, krljuč ribe, i rog prekriven krznom. Obično je bele boje. Pojavljuje se u dobrim i mirnim periodima vladavine i vezuje se za pojavljivanje mudraca (Konfucija).

¹¹⁰ *Čardak Lingyan ge* je podignut za vreme vladavine čuvenog cara Tang dinastije *Tai Zonga* (vladao od 647 - 649).

1.3.10 SENICA (ting)

Rečnik *Objašnjenje imena* navodi: Reč *senica (ting)* znači *zaustaviti se, zastati (ting)*. To je mesto na kome se putnici zaustavljaju i odmaraju. S' Kongtu dao je ime svojoj senici *Kratki predah*, ili *sjusjuting* u skladu sa ovim značenjem.¹¹¹ Pri podizanju senica nema jedinstvenog pravila. Mogu biti različite: trougaone, četvorougaone, petougaone, u obliku šljivnog cveta, šestougaone, pravougaone sa jednom zaobljenom stranom,¹¹² osmougaone ili krstaste, ali uvek u skladu sa vašim željama i postojećim okolnostima. Samo se planom, makar približno, može objasniti konstrukcija jedne senice.

Sl. 4 Senica (ting)
 (a) južni tip, (b) severni tip sa dvostrukim krovom, (c) osnove senice

1.3.11 PAVILJON (xie)

Rečnik *Objašnjenje imena* kaže: Reč *sje* znači *pozajmiti (jie)*. Ovi paviljoni nastali su radi pozajmljivanja predela. Obično su kraj vode ili u poljima među cvećem. Ima ih raznih oblika.

1.3.12 GALERIJA (xuan)

Svojim oblikom galerija *sjen*, podseća na stari tip kola.¹¹³ Njeno značenje je *uzdignuta, visoka otvorenost*¹¹⁴. Zato je treba postaviti nad otvorenim, širokim mestom gde će slaviti lepotu predela kao što joj i priliči.

1.3.13 ZASVOĐENE GALERIJE (juan)

Zasvođene galerije dodaju se ispred pristupne i prijemne dvorane kada želite da naglasite njihovu prostranost. Isto tako koristite ih ako želite da krovovi manjih zdanja nemaju uobičajeni izgled karaktera 人 *žen*¹¹⁵. Samo struktura četvorougaone senice i galerije *sjen* mogu se koristiti.

¹¹¹ Sikong Tu ili Sikong Biaosheng (837-908) je bio jedan od pustinjaka kasne Tang dinastije. Nazivao je sebe *Pustinjakom koji može da izdrži sramotu*. U njegovoj senici *Kratkog predaha* bili su portreti važnih državnika i učenjaka iz zlatnog doba Tang dinastije.

¹¹² Đi Čeng ovde navodi oblik senice *gui*: prvobitno je *gui* bio stari predmet od žada da bi kasnije poprimio ritualni karakter. Od Zhou dinastije *gui* postaje deo ceremonijalne opreme dvorjana. Pravougaon je sa jednom zaobljenom ili sa stranama koje su poput ivice noža.

¹¹³ Karakter *xuan* u sebi sadrži radikal koji označava kola. Prednja, prilično visoka platforma bornih kola zvala se *che xuan*.

¹¹⁴ U izrazu *uzdignut i visok* *xuan xuan yuju* koristi se isti karakter *xuan* kao i za borna kola.

¹¹⁵ Karakter *žen* (*ren*, 人 - čovek) u donjem pojasu izgleda kao obrnuto slovo "V"

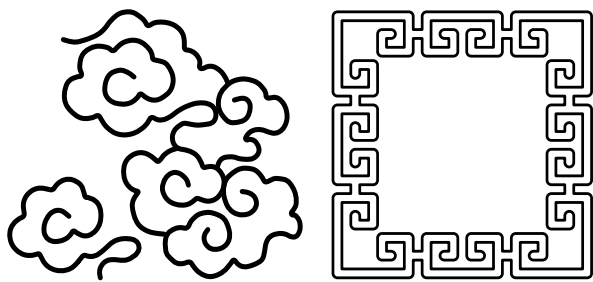
1.3.14 NAVRHKUĆA (yan)

Stari su govorili: *Zdanje podignuto tako da se oslanja o stenu naziva se navrhkuća*. Ona zdanja koja nisu do kraja završena i jednom svojom stranom koriste planinu kako bi dobila svoju formu nazivaju se navrhkuće.

1.3.15 KORIDOR (lang)

Zakrovljeni koridor se razvija iz verande. Pravi koridor je onaj koji je dugačak i uvek krivuda. U stara vremena krivudavi koridori skretali su pod pravim uglom poput tesarskog uglomera. Koridor koji sam upravo podigao, vijuga poput karaktera 之, skreće sledeći oblike tla i u svom prostiranju prati konturu terena.

Koridori se uvijaju oko struka brda, jure do obala vode, prolaze kroz cveće i preleću jarak, beskrajno krivudajući poput zmije. Koridor *Oblakov pečat* u vrtu Vu je ovakvog stila.¹¹⁶ Video sam samo nekoliko raspona koridora *Goredole* u hramu *Slatke Rose* u gradu Žunu.¹¹⁷ Tradicija kaže da ga je podigao Lu Ban.

Sl. 5 Oblak

1.4 O KONSTRUKCIJI

1.4.1 KONSTRUKCIJA OD PET OSOLONACA (*wu jia liang*)

Konstrukcija od pet oslonaca u gradnji prestonih i prijemnih dvorana zahteva upotrebu nosećih greda koje zovemo *kamila*. Ako napred i nazad postavimo još po jedan podupirač dobiće se konstrukcija od sedam oslonaca. Kada se ispred doda zasvođena galerija (juan) onda je neophodno koristiti grubu strukturu *cao đja* (cao jia) kako bi se za galeriju dobio dovoljno visok i otvoren prostor. Ako se to ne učini streha će pasti suviše nisko pa će sav prostor biti mračan. Želite li da zdanje učinite širim, onda mu sprema dodajte i pokriveni koridor.

Za konstrukciju senice, paviljona sje i studija može se koristiti mala konstrukcija od pet oslonaca. Ako zadnji *beba-stub* zamenite celim stubom onda prostor možete paravanskim vratima podeliti na prednji i zadnji ili ga isto tako nastaviti koridorom.

¹¹⁶ *Koridor Oblaka* nalazio se *Vu vrtu* (Wuyuan) u Luanjangu (Jihvej oblast u Đjansu provinciji) koji je Đi Čeng podigao za kancelara Vanga Š'henga (Wang Shiheng). → Uvodna reč Žuan Dačenga.

¹¹⁷ Hram *Slatke rose*, Gan Lusi, nalazi se na Bei gu brdima u okolini grada Džendžanga u Đjansu provinciji. Hram je osnovao Sun Hao, vojvoda od Wuchenga (vladao od 264 -280 g.n.e.) u periodu Tri kraljevstva. Ovo je očigledno bilo mnogo kasnije no što je živeo Lu Ban.

Žun je danas grad Džendžang u Đjansu provinciji.

1.4.2 KONSTRUKCIJA OD SEDAM OSOLONACA (*qijia liang*)

Konstrukcija od sedam oslonaca obično se koristi kod prizemnih zdanja. Ako ispred velikih dvorana dodate galeriju sa svodom onda opet morate upotrebiti grubu strukturu *cao đja*. Kada dodate po jedan podupirač ispred i iza dobijate strukturu od devet oslonaca. Ako podižete višespratna zdanja poput kula *lou* i *g'* prvo izračunajte koliko ima krovnih ravni od vrha do dna a tek onda kolika je dužina stubova. Isto tako moguće je po sredini dodati kratku horizontalnu gredu (*ti mu*).

1.4.3 KONSTRUKCIJA OD DEVET OSOLONACA (*jiujia liang*)

Pri podizanju konstrukcije od devet oslonaca veština je u njihovom međusobnom povezivanju. Četiri, pet ili šest raspona mogu se povezati bilo da gledaju na istok, zapad, sever ili jug. Njihov prostor se isto tako može podeliti na sobe od tri, dva, jednog ili pola raspona, te razdvojiti prednje od zadnjeg. Možete postaviti dijagonalne (*fushui*) i kose grede (*zhong chuan*) tako da se ne vide, ili dodati još jedan sprat. Ovakva mesta traže izuzetno umeće i njihova lepota ne može se crtežom do kraja prikazati. Koristite ne jednu već svaku konstrukciju onako kako vam odgovara.

1.4.4 KONSTRUKCIJA GRUBOG OSOLONCA (*cao jia*)

Upotreba konstrukcije grubo pridodatog oslonca (*caojia*) je nezaobilazna kod velikih dvorana (*ting i tang*). Na zdanju kojem je ispred dodata galerija sa svodom i koje koristi nebeski žljeb (*tian gou*) između dve kosine krova, svod će doneti mnogo nevolja i neće biti dugotrajan. Stoga je najbolje upotrebiti konstrukciju grubo pridodatog oslonca koja će zdanju dati uredan izgled. Ako ona gleda prema napred, zdanje se opisuje kao prijemna dvorana, a ako gleda pozadi kao kula *lou*. U ovome je tajna grubo pridodatog oslonca i ne možete reći da ne znate da ga upotrebite.

1.4.5 KOSA GREDA (*zhong chuan*)

Glavni kosi nosač je ona greda na koju se postavlja grubo nadgrađeni oslonac *cao đja*. Ova greda u zdanju formira *lažnu sobu* (*jia wu*) i ako kuću podelite tako da, podigavši pogled ne vidite ceo krov, onda će kose grede doprineti njenoj lepoti. Upotreba kosih greda je neizbežna tamo gde se koridor vezuje za kuću ili se neka druga struktura oslanja o zid spuštajući se strmo na dole.

1.4.6 POVIJENE IVICE KROVA (*mo jiao*)

Izbrušeni uglovi krova su isto što i *izlomljeni uglovi* kod velikih zdanja.¹¹⁸ Oni su veoma važan deo onih zgrada koje su otvorene na sve četiri strane kao dvospratne dvorane *g'*. Takođe se uvek koriste i kod raznih vrsta senica. Od onih trouglastih pa do osmougaoonih, svaka senica ima svoj način povijanja uglova krova pa se ovde ne mogu svi navesti. Koncipirajte ih prema sopstvenom umeću.

Ako ispred pristupne i prijemne dvorane dodate koridor,¹¹⁹ i tu možete upotrebiti povijene uglove krova ali u uzdizanju morate naći odgovarajuću meru.

¹¹⁸ Đi Čeng koristi termin *mo jiao* - izbrušeni uglovi - kada govori o manjim zdanjima, a *la jiao* - izlomljeni uglovi - kada je reč o većim zdanjima.

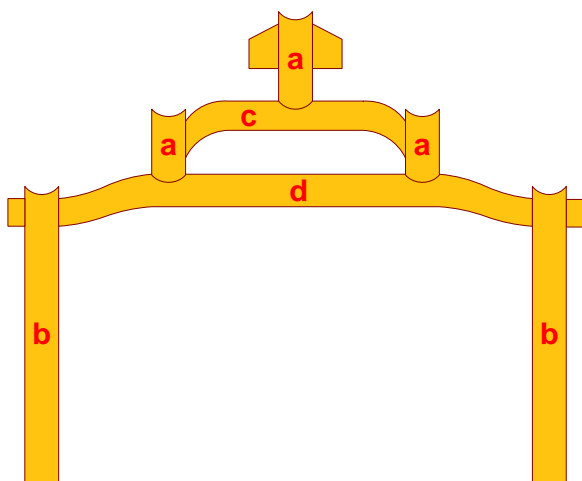
¹¹⁹ Ovakav koridor se naziva *hua sha* - cvetna palata.

1.5 CRTEŽI

1.5.1 Plan osnove (*ditu*)

Majstori uglavnom znaju da nacrtaju izgled nekog zdanja a retko je ko u stanju da napravi plan osnove. Plan osnove u sebi sadrži dogovor između tvorca vrta i majstora. Ako želite da izgradite kuću od nekoliko “soba” (*jin*) prvo nacrtajte plan osnove, odredite koliko soba ima raspona i koliko vam stubova treba. Zatim, pošto završite plan osnove nacrtajte izgled da se vidi celokupno zdanje. Ako želite da gradite bolje i lepše upotrebite ovaj način jer će vam on u tome pomoći. Foto vidi Hardie str. 71

1.5.2 Konstrukcija od pet oslonaca

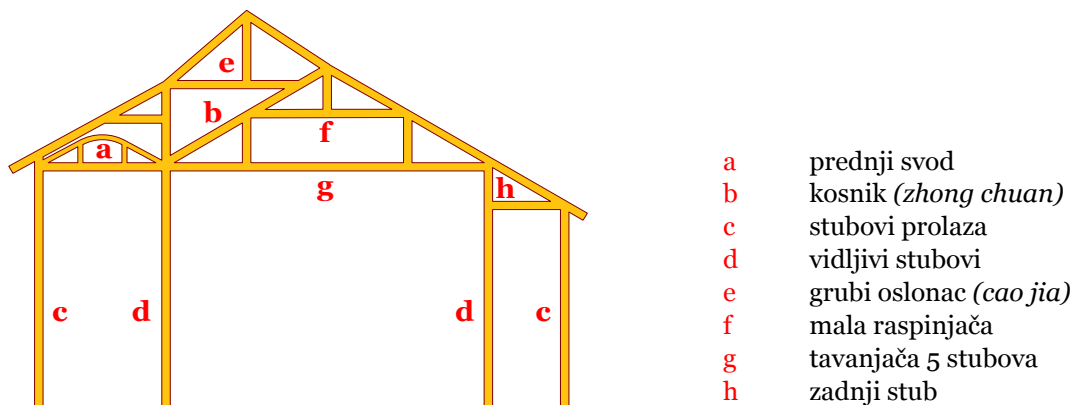

Sl. 6 Pet oslonaca (p.o.)

- (a) beba stub
- (b) vidljivi stub,
- (c) mala kamila (*xiao tuoliang*)
- (d) velika kamila (*ta tuoliang*)

Napred se može dodati svod a pozadi još jedan oslonac (podupirač), tako da se dobije konstrukcija od sedam oslonaca.

1.5.3 Crtež grubog oslonca (*cao jia*)

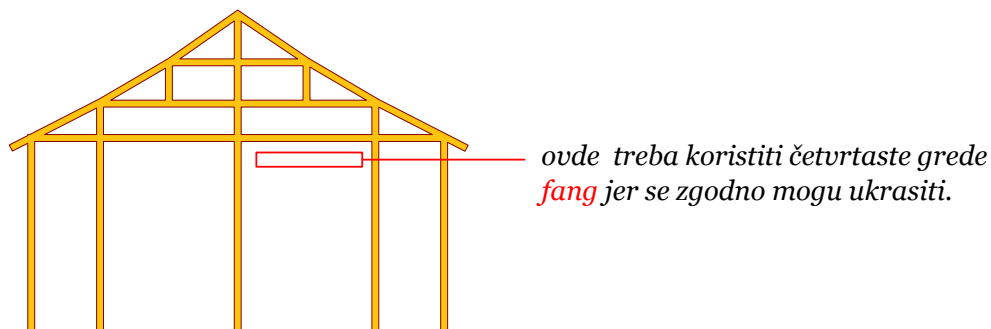

- a prednji svod
- b kosnik (*zhong chuan*)
- c stubovi prolaza
- d vidljivi stubovi
- e grubi oslonac (*cao jia*)
- f mala raskinjača
- g tavanjača 5 stubova
- h zadnji stub

Sl. 7 Grubi oslonac, asimetrična polja (p.o)

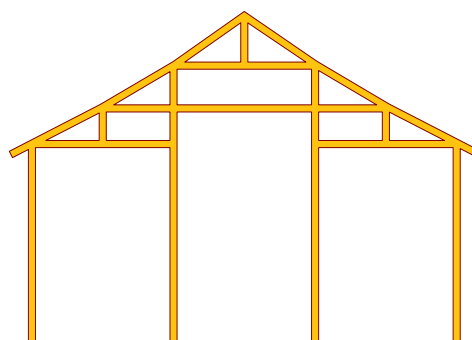
Samo kada dodajete svod ispred velikih prestonih i prijemnih dvorana morate upotrebiti stukturu grubog oslonca. Tada sprema možete dodati još i *šetajući koridor* (*bulang*) sa uvrnutim uglovima (*mo jiao*).

1.5.4 Konstrukcija od sedam oslonaca

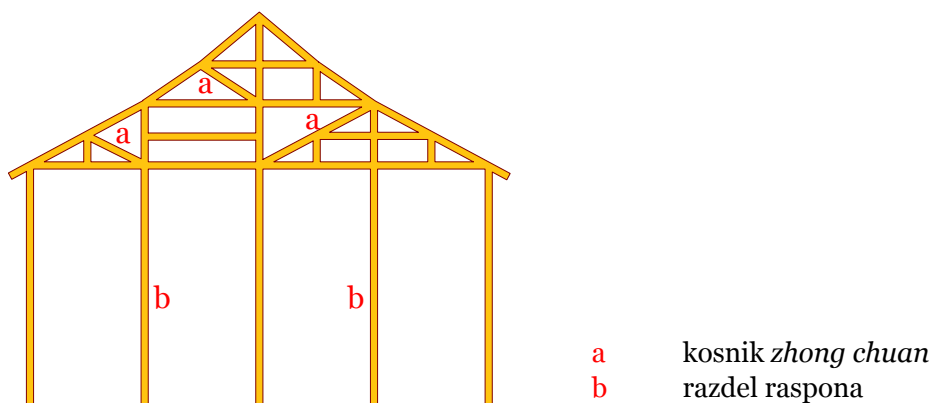
Sl. 8 Sedam oslonaca, pet stubova, četiri polja (p.o.)
 Jednostavna zdanja obično imaju sedam oslonaca.

1.5.5 Konstrukcija turšijske radnje (jiang) ¹²⁰ od sedam oslonaca

Sl. 9 Sedam oslonaca, četiri stuba, tri polja (p.o.)
 Ako po sredini ne upotrebite *kičmeni stub (ji zhu)* dobićete dovoljno prostora za slike¹²¹. Kako se kuće pružaju pravcem sever-jug ovo će vam omogućiti da im dodate bočne sobe na istoku i zapadu.¹²²

1.5.6 Konstrukcija od devet oslonaca sa pet stubova

Sl. 10 Devet oslonaca, pet stubova, četiri polja (p.o.)

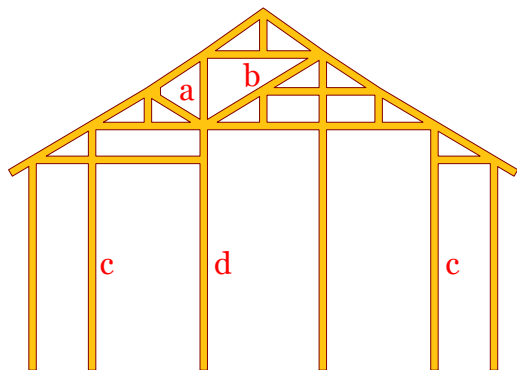
¹²⁰ Sudeći po nazivu *điang* (jiang, 醬) izgleda da je ovakva struktura bila karakteristična za objekte u kojima se pravila i prodavala turšija, soja i sos od soje.

¹²¹ Kako su se slike zbog dužine vertikalnog svitka kačile na grede među stubovima to bi srednji niz stubova ostavio suviše malo prostora posmatraču da bi mogao da sagleda celu sliku.

¹²² U tradicionalnoj kineskoj arhitekturi sobe nisu razdvojene zidovima i vratima već su srednjim delom široko otvorene jedna prema drugoj. Postojanje stuba u sredini bi onemogućilo ovakav prostorni tok.

Ova vrsta konstrukcije je pogodna za podelu na nekoliko *đjena* tj. soba, a podelu uradite sasvim slobodno. Ako upotrebite grebenjaču (*fu shui*), sobe možete otvoriti na bilo koju stranu (istok, zapad, jug i sever) onako kako vam se sviđa.

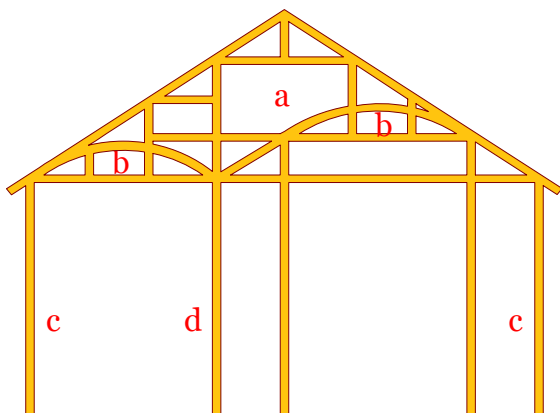
1.5.7 Konstrukcija od devet oslonaca sa šest stubova

- a grubi oslonci *caodǎ*
- b kosa greda
- c stub prolaza
- d razdel raspona

Sl. 11 Devet oslonaca, šest stubova, pet polja (p.o.)

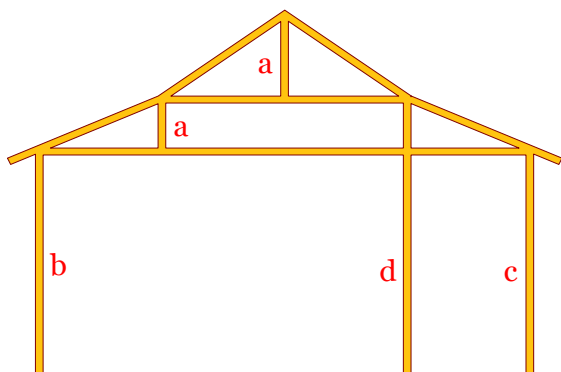
1.5.8 Konstrukcija od devet oslonaca sa svodom napred i nazad

- a grubi oslonci *caodǎ*
- b svod
- c stub prolaza
- d razdel raspona

Sl. 12 Devet oslonaca sa svodovima (p.o.)

1.5.9 Mala konstrukcija od pet oslonaca

- a *beba* stub
- b stub prednjeg prolaza
- c stub zadnjeg prolaza
- d ako se *beba* stub zameni celim stubom između postavite paravanska vrata.

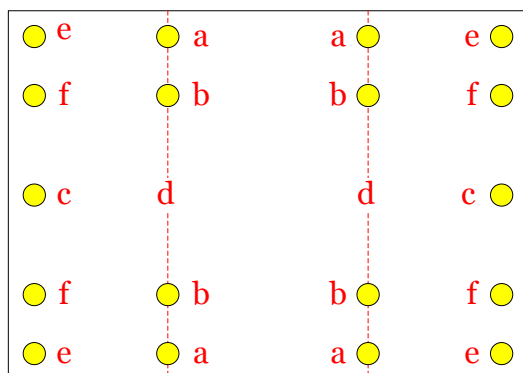
Sl. 13 Pet oslonaca, tri stuba (p.o.)

Kada god se gradi radna soba, omanji studio, ili senica ova konstrukcija se može iskoristiti da se zdanje podeli na prednje i zadnje sobe.

1.5.10 Plan (osnova) - *ditu*

Kada počnete da gradite neko zdanje prvo nacrtajte osnovu. Razmestite stope i prikažite stubove (*tou zhu*), razmerite gabarit osnove i tek onda nacrtajte izgled. Kod velikih zdanja kao što su *ting* i *tang* centralni raspon je veći od bočnih i oni nikako ne smeju biti isti.

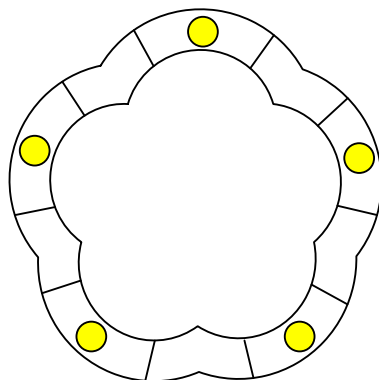
1.5.11 Struktura od sedam stubova sa pet stubova pune visine

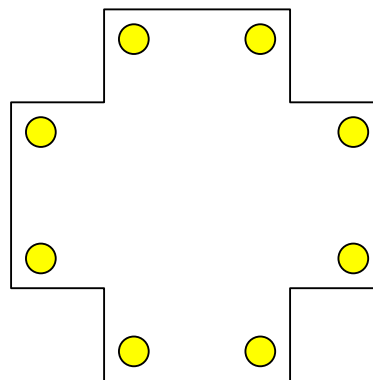
- a stub trema (*stub koraka*)
- b fasadni stub (*stub ogrtača*)
- c stub slemenjače (*kičma*)
- d tavanjača (*greda 5 oslonaca*)
- e stub zabata fasade
- f stub zabata trema

Sl. 14 Osnova pet stubova pune visine

1.5.12 Tlocrt šljivinog cveta

Sl. 15 Osnova šljivinog cveta (p.o.)

Sl. 16 Osnova desetke (krst) (p.o.)

Prvo položite kamene blokove da formiraju bazu u obliku šljivinog cveta. Onda postavite stubove na vrhove latica i nastavite da do vrha krova spajate strehe. Ovo će izgledati baš kao šljivin cvet.

1.5.13 Tlocrt krstaste senice ¹²³

Dvanaest stubova se postavlja u četiri grupe, krov izrasta iz četvrtastog oblika u oštar vrh odakle se strehe pružaju u obliku krsta.

Neću pokazati druge, već samo tlocrte šljivinog cveta i krstaste senice. Kako ovi nisu do sada nikada pravljene, crtežom je prikazana samo gruba ideja. Mmožete ih pokriti slamom ili rogozom.¹²⁴

¹²³ Kinezi ovakav tlocrt nazivaju karakterom 10 (十)

¹²⁴ Delom iz estetskih, a delom iz praktičnih razloga, ova dva laka zdanja se pokrivaju krovom od slame. Težina krova od crepića iznosi negde oko 400 kg po kvadratnom metru.

1.6 UKRASI

Uvek je u graditeljstvu bilo najteže izraditi ukrase. Vrtne zdanja se razlikuju od porodičnih kuća jer ona krivudaju a u tom krivudanju postoji neki red koji ne sme biti suviše krut. Svaki red traži promene a u svakoj promeni leži određen red.

Valjano odmerite rastojanja među zgradama i njihova preplitanja virtuožno uredite. Simetrično postavite unutrašnje dekorativne pregrade i razdvojite ulaz od izlaza različitim plotovima vrata. Kada zdanje ima nekoliko raspona, prostor između njih (*jian*) može biti povezan ili razdvojen. Ako je razdvojen čemu služi zadnji red oslonaca koji čine verandu tako da ova izgleda kao da jeste i nije tu? Jer pošavši odatle krivudavom stazom stižete do skrivenog mesta na kojem se nalazi još jedna koliba.

Staza između rešetkastih zidova čini da sobe i koridori nisu izolovani već međusobno povezani. Neka drveni zidovi imaju puno prozorskih rešetki tako da kroz njih u potaji možete viriti u drugi svet kao u magičnoj tikvi.¹²⁵ Senice i terase postavite tako da su vidljive kroz male procepe a kule *lou* i *g'* okružite prazninom. I kada pomislite da pred vama više ničeg nema, odjednom se otvara novi predeo tako da ono što je nisko iznenada se uzdigne. Drvene stepenice krase stranu sobe a kamene sa terase pozajmite planinskom prevoju.

Nema potrebe da se krila vrata razlikuju od uobičajenih ali rešetke prozora mogu pratiti modu. Zatvorite ih tako čvrsto da se ni vlas kose ne može provući. Gde obično šetate podignite balustrade - dugačak koridor biće još bolji. Svim sobama odgovaraju prozori čija podela pada na pola visine zida. U davnim vremenima prozori u obliku cveta vodenog kestena¹²⁶ smatrali su se velikim umećem dok su danas oni u obliku vrbinog lišća¹²⁷ najinteresantniji. Ako prozorska okna zastaklite prozirnom ljuspicom školjke, učinićete ih jačim a ako spolja kao zaštitu stavite i zastore dobićete osećaj veće tajnovitosti.

Kod zdanja koja su delom kula *lou* a delom prizemna soba, ništa vas ne preči da na kratku poprečnu gredu (*ti mu*) okačite tavanicu od "nebeskih cvetnih ploča". U skrivenim odajama i višespratnim kulama možete da ispod "prazne strehe" stavite polukružne mesečeve prozore. Kada konstrukcija zdanja zahteva visoku strehu onda je sasvim ispravno da u njoj postavite svod galerije. Ako odaje odelite platnenim zastorom izgledaće kao da ste stvorili odvojena dvorišta a ako dele zajednički zid činiće vam se da prolazeći kroz njega okrivite duboko

¹²⁵ Biehu zhi tiandi –magična tikva ili hulu se često sreće u pričama o nadprirodnim stvarima. Vezuje se za taostičke mudrace i besmrtnike. Jedan od osam Besmrtnika, Li Tiegua i uvek u ruci drži magičnu tikvu. Ona je replika i Neba i Zemlje jer se u njenom obliku sadrže oba.

Knjiga Kasne Han dinastije, sadrži sledeću priču:

Mladić iz Žunana, najstariji sin porodice Fej, bio je službenik gradske tržnice. Neki starac koji je na pijaci prodavao lekove obesio je tikvu o jedan njen kraj. Kada se pijaca zatvarala, on bi svaki put uskočio u tikvu i jednostavno nestao a da to niko nije primetio. Samo ga je Fej pažljivo posmatrao sa kule i primetio da poseduje neobične osobine. Otišao je do starca i odao mu poštovanje. Tako je Fej ušao zajedno sa starcem u tikvu: video je palatu od žada ispunjenu raznim đakonijama, izvanrednog vina. Kada su završili sa gozdom izašli su zajedno iz tikve i popeli se u kulu. Tada se starac pokloni pred Fejem i reče: *Besmrtnik sam i izdržavam kaznu zbog mojih ranijih grehova; ali sada pošto sam bio Vama na usluzi moraću da odem...*

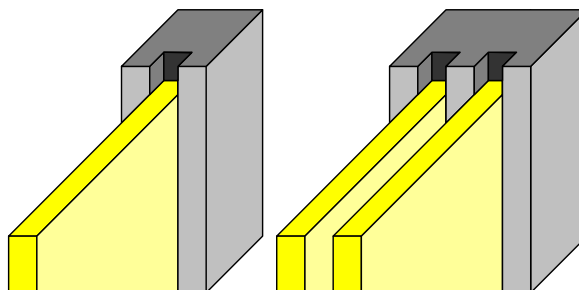
¹²⁶ Ling hua, trapa natans, je vrsta vodenog kestena čiji je cvet beo, ima sedam latica a plod je u obliku romba. Veoma je popularan u vegetarijanskoj kuhinji naročito u provinciji Dž'đjang.

¹²⁷ Vrbino lišće - jednostavni, dugački i uski listovi imaju oblik izduženog pravougaonika.

sakriveni studio. Stoga, neka konstrukcija zdanja bude u skladu sa duhom vremena a njihov izgled neka potakne pohvale onih koji su najistančanijeg ukusa.

1.6.1 PARAVAN VRATA (*ping men*)

Kod velikih dvorana postavljaju se simetrično kao paravan. U prošlosti ova vrata su imala samo jedno lice dok se danas uglavnom prave sa oba, pa ih zovemo *doboš vrata*.¹²⁸

Sl. 17 Jednostruka i *doboš vrata*
 – tanka dvostruka obloga vrata se ponaša kao rezonatorska kutija kod muzičkih instrumenata.

1.6.2 PLAFON – NOSAČ PRAŠINE (*yang chen*)

Nosač prašine je drevno ime tavanice. Ako polja kasetiranog plafona, raspoređena poput šahovske table, preterano oslikate pticama i cvećem - izgledaće sasvim vulgarno. Daleko je lepše da plafon bude sasvim ravan, da naslikate šaru prirodnih godova drveta, pokrijete vezenom tkaninom ili jednostavno našpanujete papir. Posebno u prizemlju ne možete izbeći da postavite plafon.

1.6.3 PROZORI

U staro doba većina prozora je bila u obliku cveta vodenog kestena u pravougaonom ramu. Kasnije su svedeni na obrise vrbovog lista i postali poznati pod zajedničkim imenom *prozori bez kraja*. Ovaj motiv je veoma elegantan pa ga koristim u raznim proporcijama i matricama šare trudeći se da nikada ne narušim njegovu finoću i odlike stila.

Neki ljudi koriste motive sa balustrada tako što ih okrenu vertikalno no, to je suviše otvoreno i matrica je odveć retka da bi se u njoj uživalo. Lepo je kada razmak letvica prozorske rešetke ne prelazi jedan *cun*¹²⁹. Ako je širi izgledaće kao balustrada ili zastor, a to nije poželjno. Stoga sam napred dao odgovarajuće crteže.

1.6.4 ZASTORI

Zastori su spoljna zaštita rešetkastih prozora. Dobro je kada su široko raspoređeni i imaju retku i ne previše kitnjastu strukturu. Mogu biti u obliku horizontalnog polukapka ili da imaju dva dela, jedan gore a drugi dole, čime je olakšano njihovo otvaranje i zatvaranje. Neka im je struktura kao kod balustrada i što jednostavnija koliko god je to moguće. U radnoj sobi to su *kaligrafski prozori* a u ženskim odajama *prozori od veza*.

¹²⁸ Doboš vrata su Gu er men.

¹²⁹ cun - stara mera koja iznosi oko 3.33 cm.

Sl. 18 Visoki otvor (p.o.)

U davnim vremenima rešetkasta struktura i puna ploča vrata stajali su u odnosu šest prema četiri tako da nisu propuštali dovoljno svetla. Danas pravilo nalaže da rešetka ima sedam ili osam a puna ploča samo dve desetine. Visine odredite tako da otvoreni deo prozora počinje negde na visini stola i ako je malo iznad toga neka ne bude više od četiri – pet *cuna*.

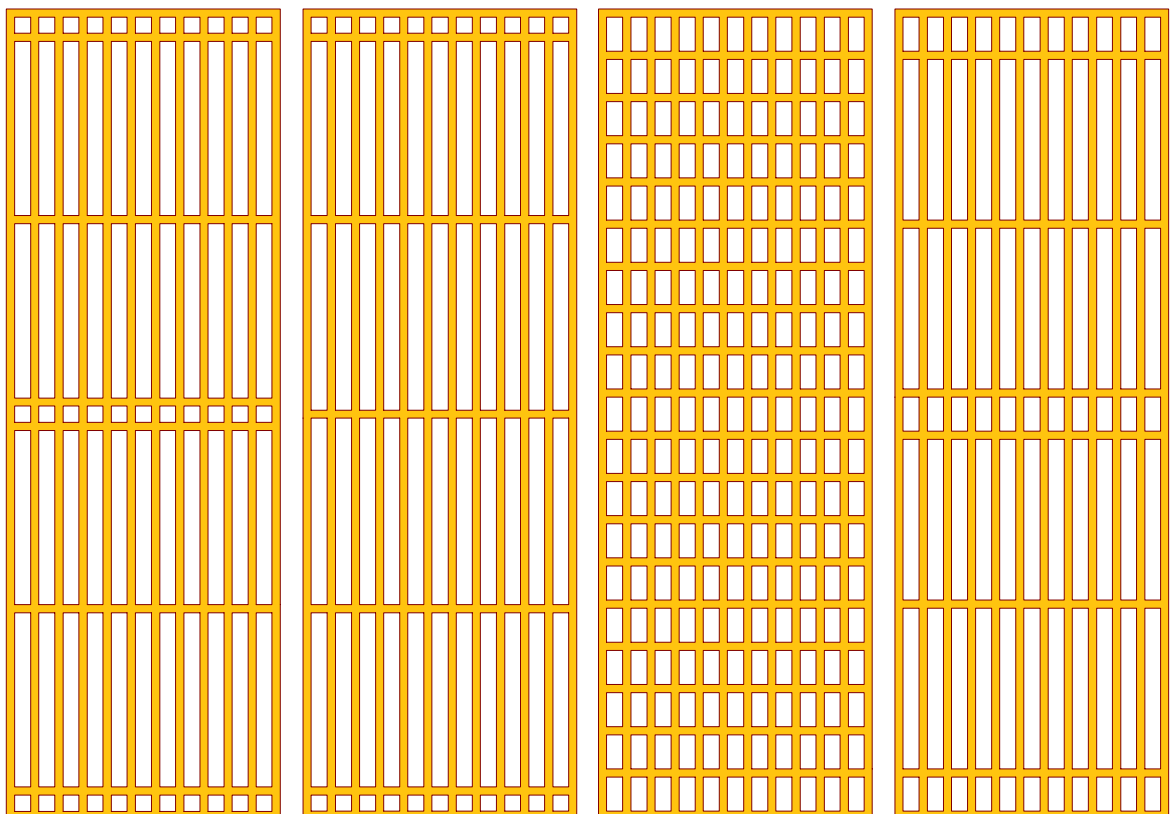
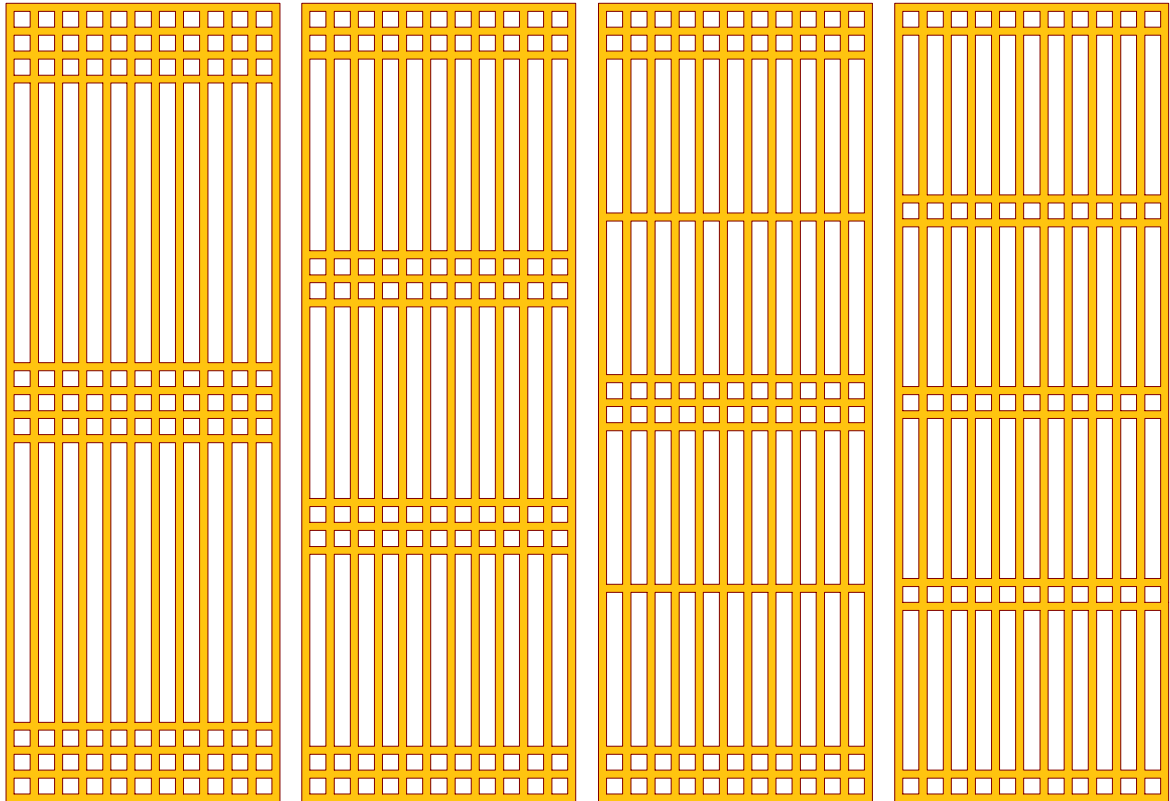

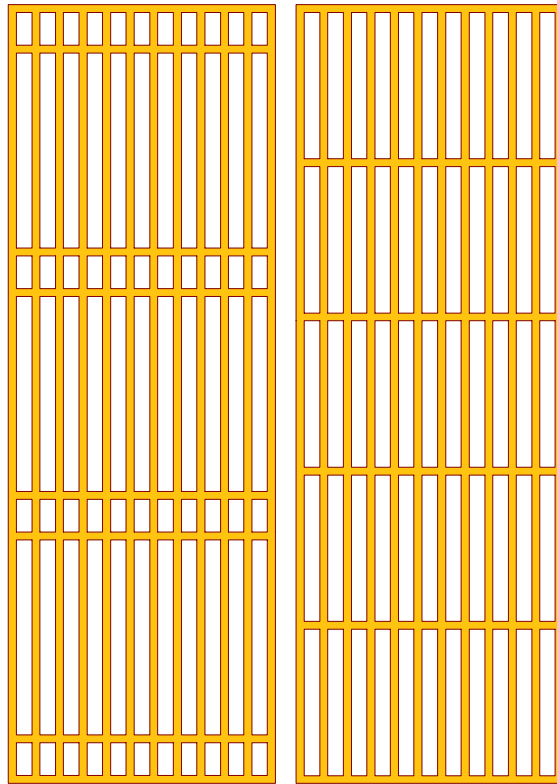
Sl. 19 Niski otvor (p.o.)

Nekada davno niski prozori su pravljene kao i visoki pa su davali još manje svetla. Danas je pravilo da se pojas postavi i gore i dole pa se u njega ugradi ili puna ploča ili rešetka.

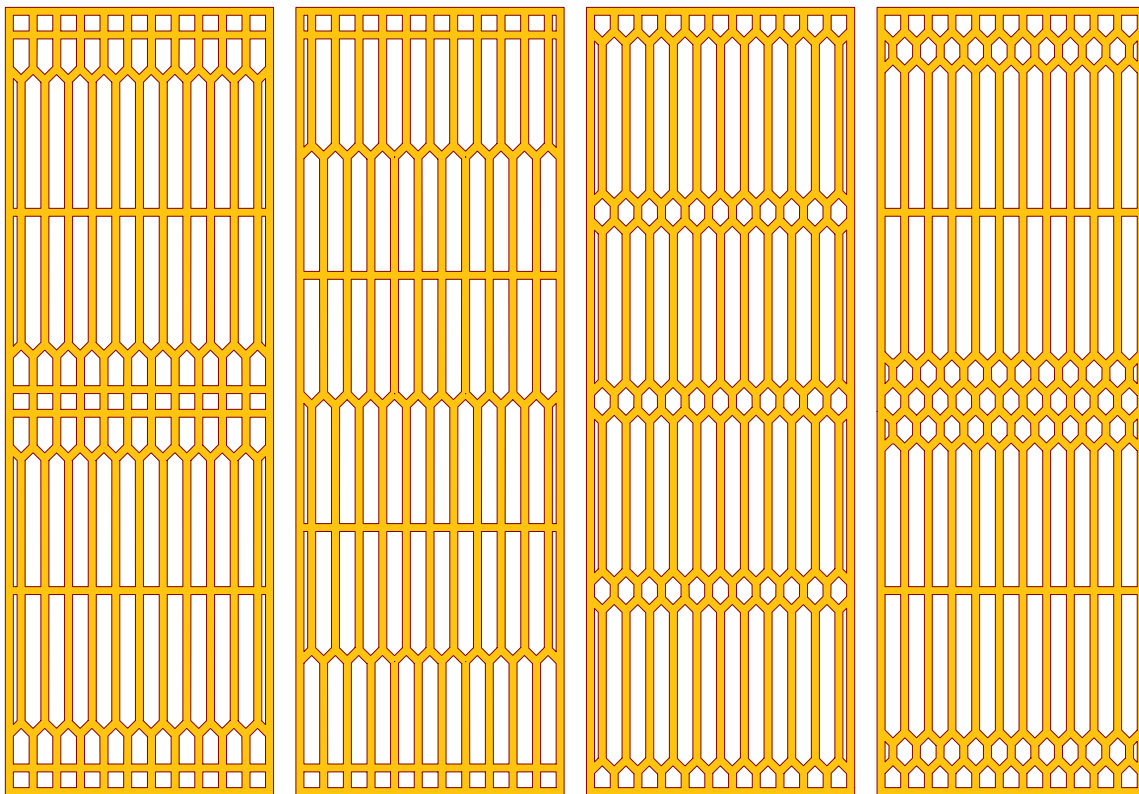
Vrbov list

Danas je najcenjeniji motiv vrbovog lista jer je prozračan i jednostavan te se da prilagoditi svakom obliku prozora. Zato slobodno odaberite koji god model da vam se sviđi.

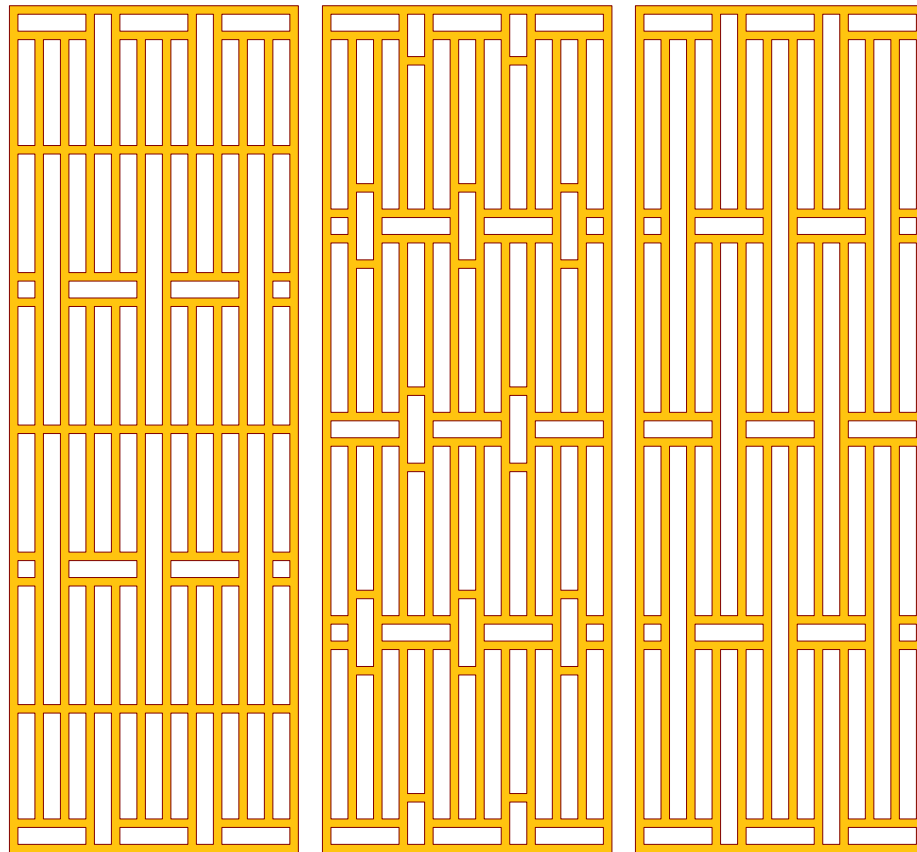

Sl. 20 Rešetka otvora *Vrbou list* (10 uzoraka) (p.o.)

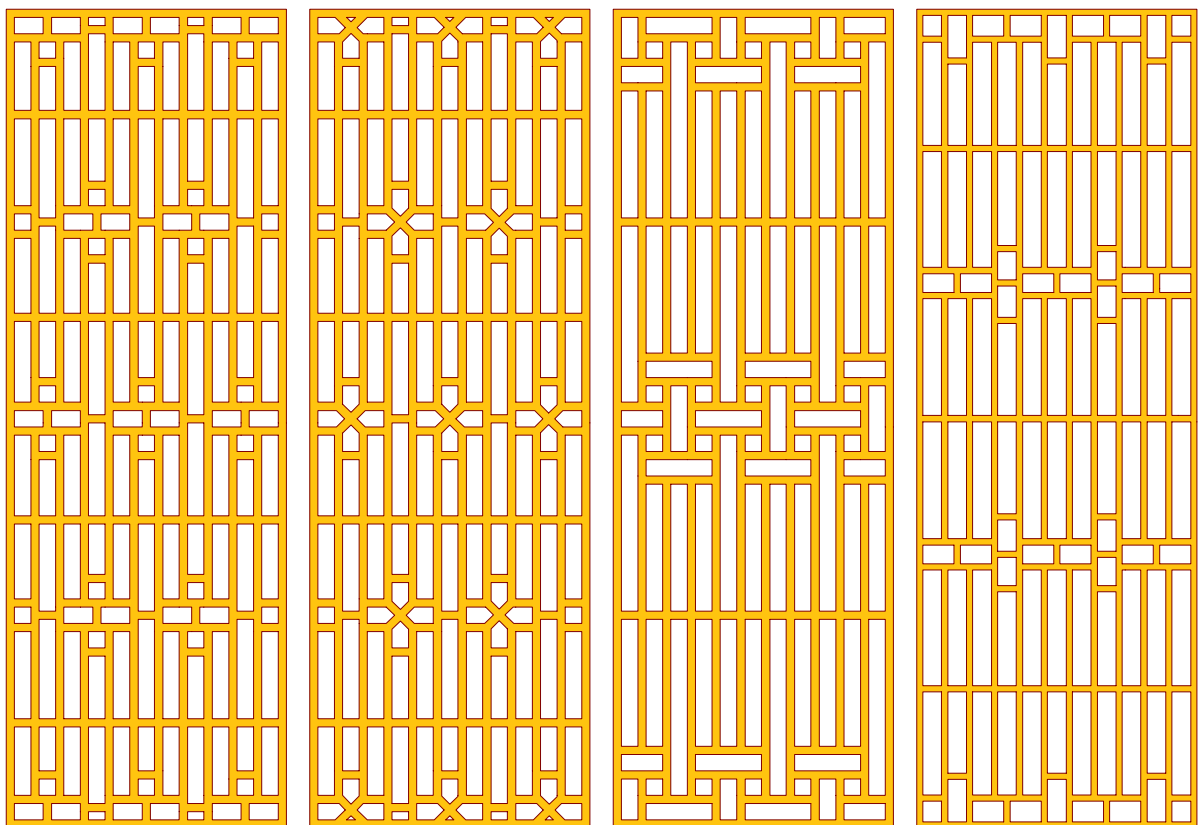

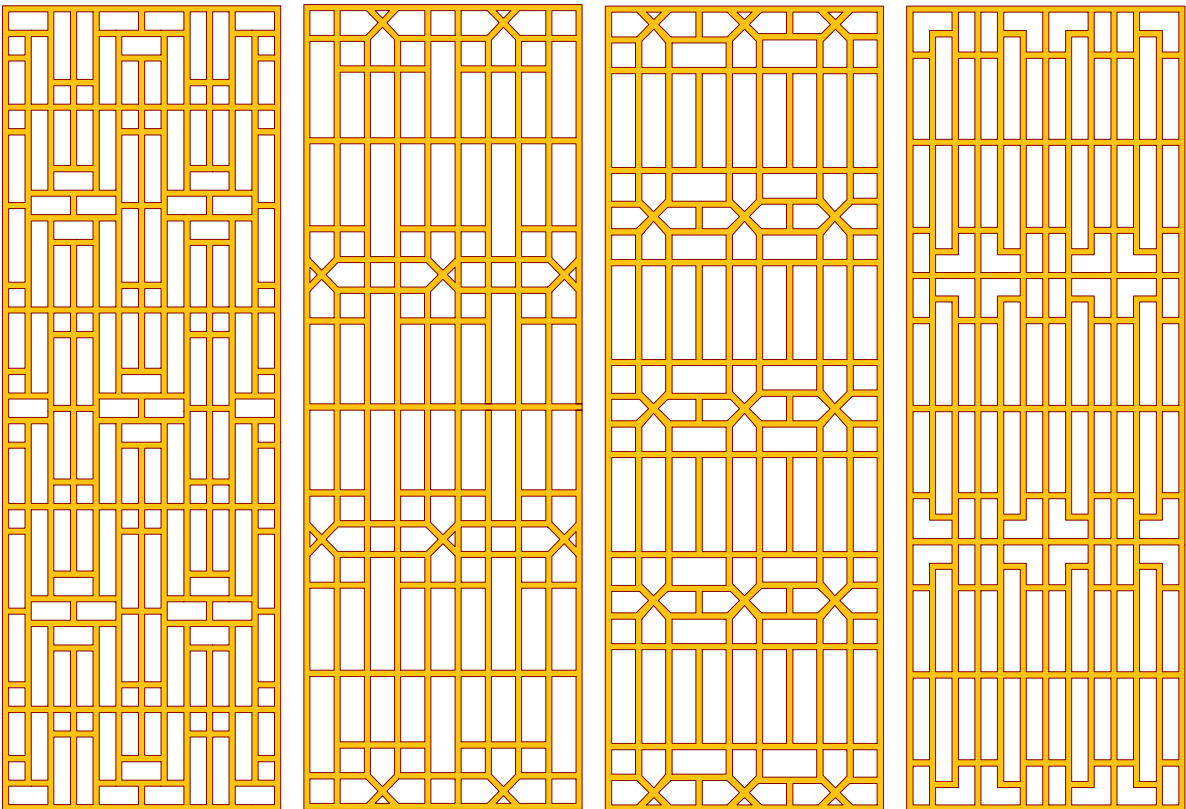
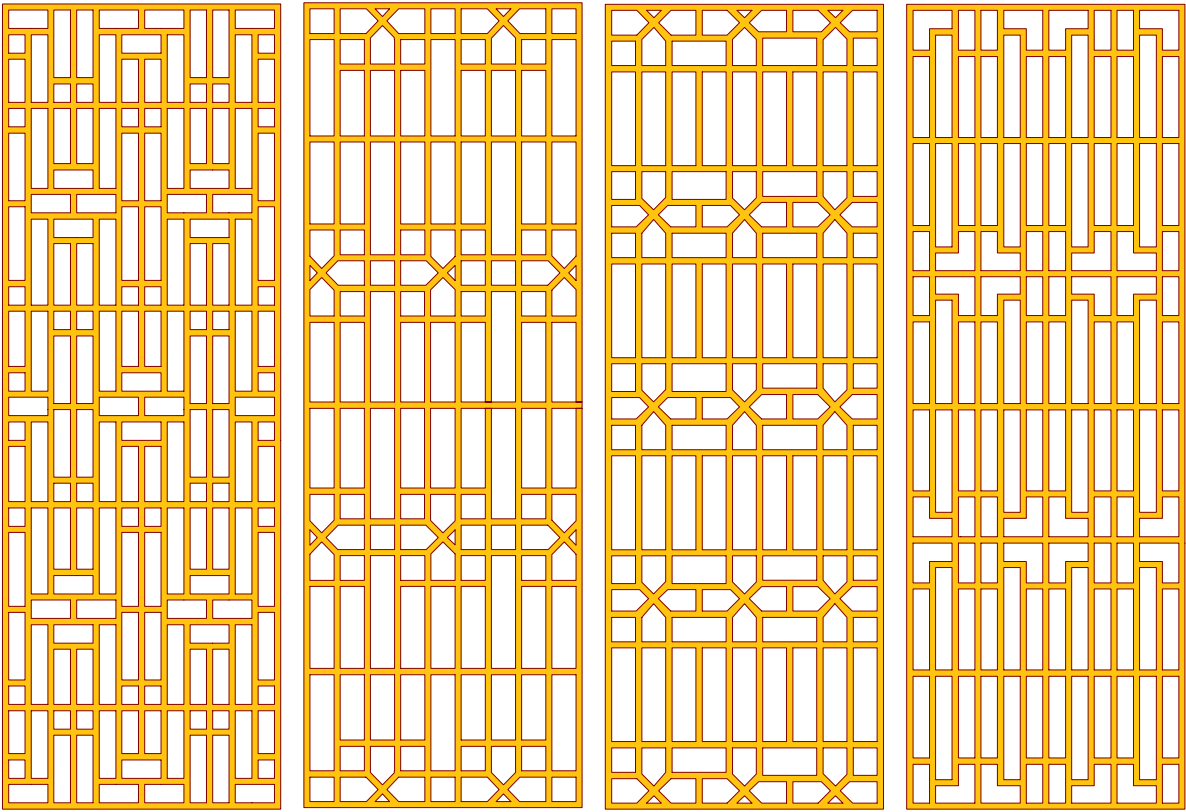
Sl. 21 Prepleti *Čovek i vrbou list* (2 uzorka) (p.o.)
krajevi polja liče na karakter 人 /čovek/.

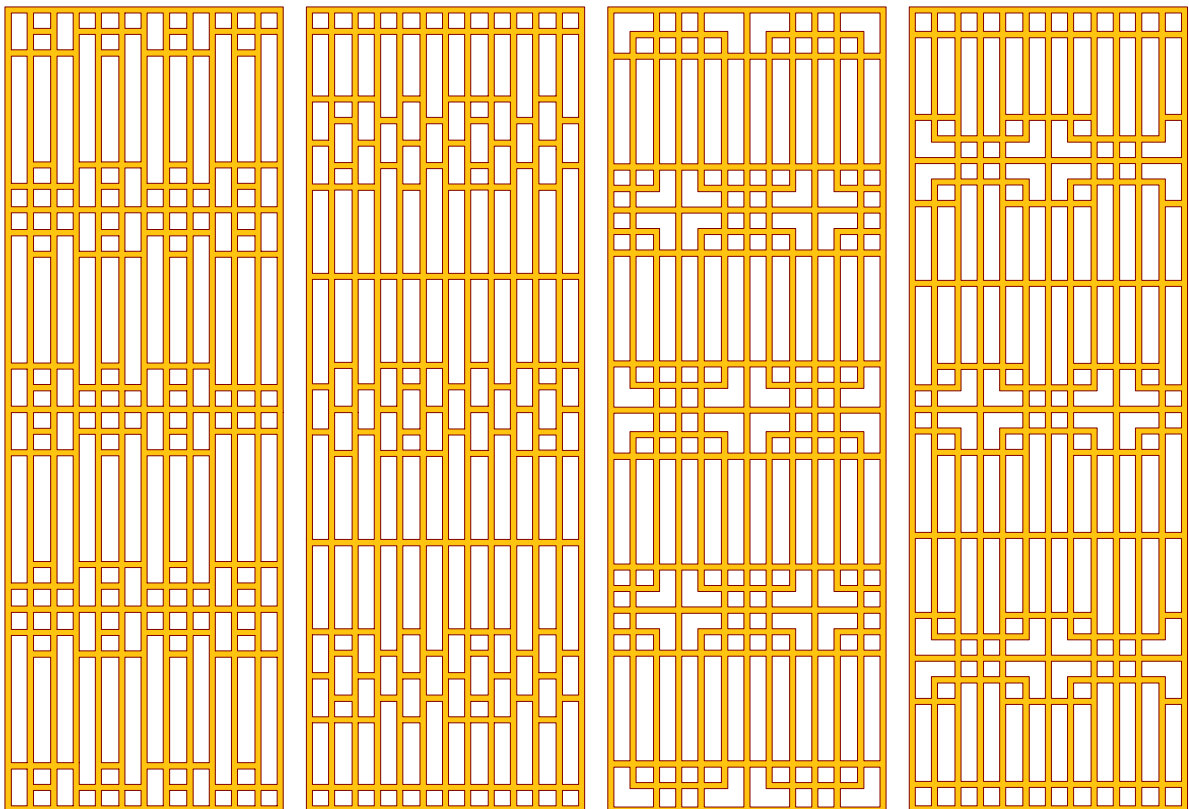
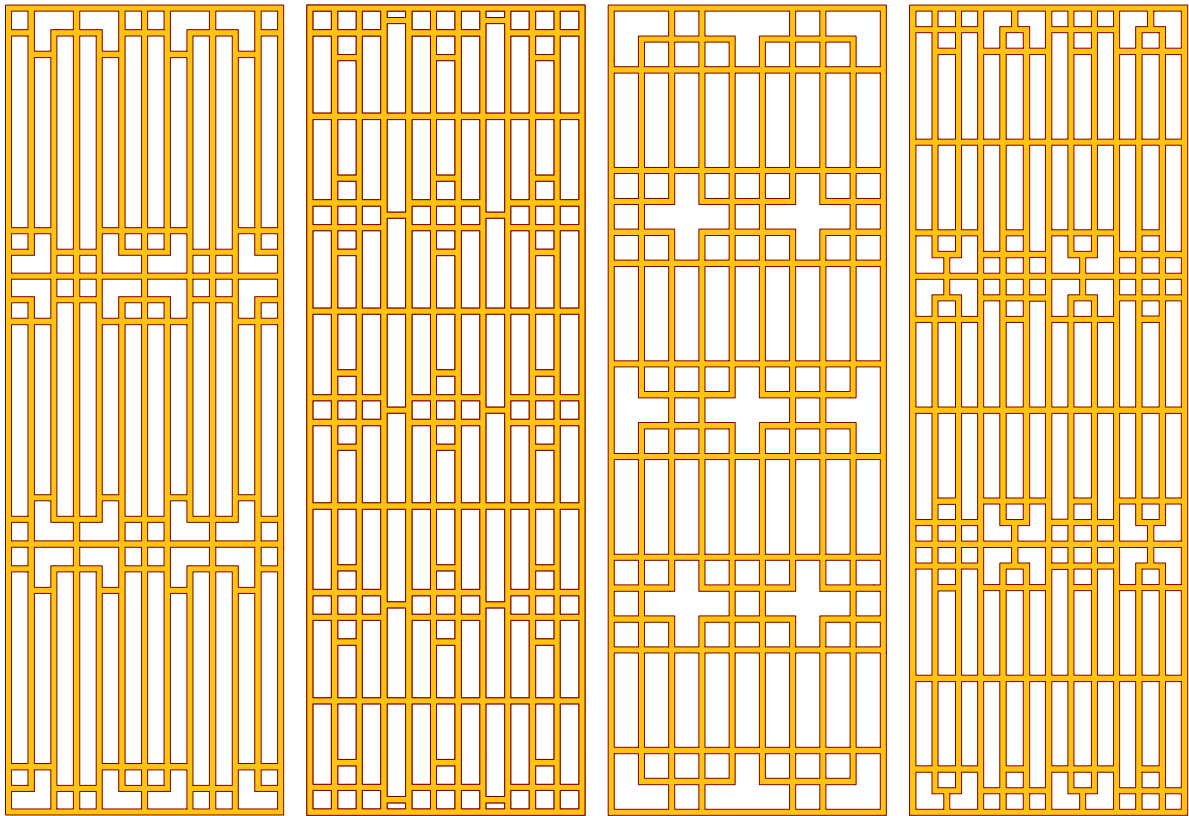
Sl. 22 Prepleti *Čovek i šest uglova* (2 uzorka) (p.o.)
dva karaktere 人 /čovek/ grade šetzougao

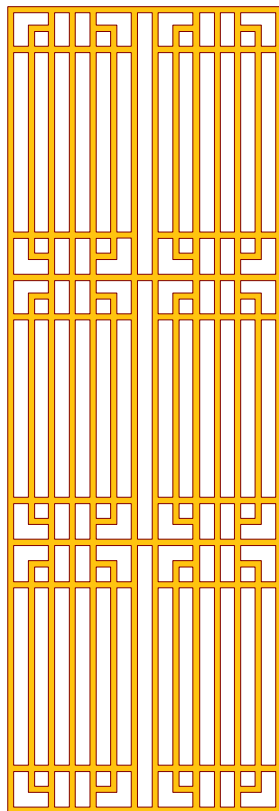
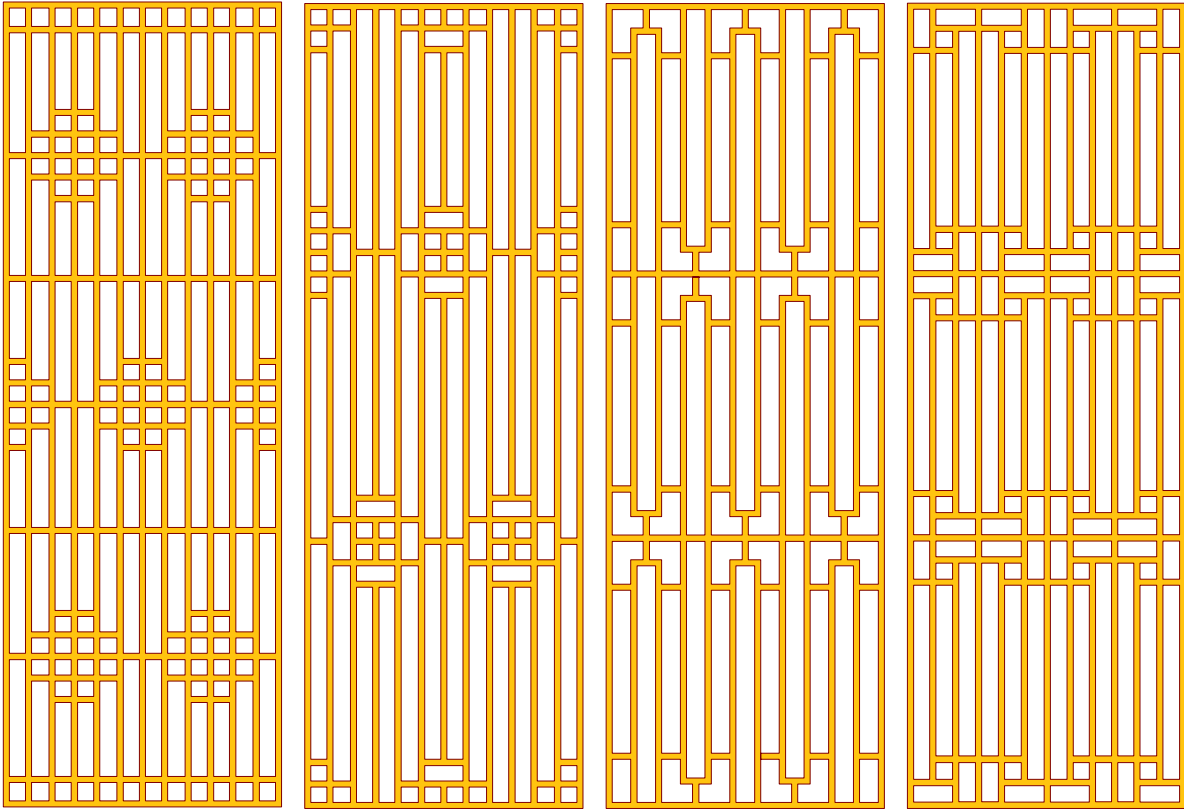

Sl. 23 Prepleti *Bunar i vrbov list* (3 uzorka) (p.o.)
krst kao kod karaktera 井 /bunar/

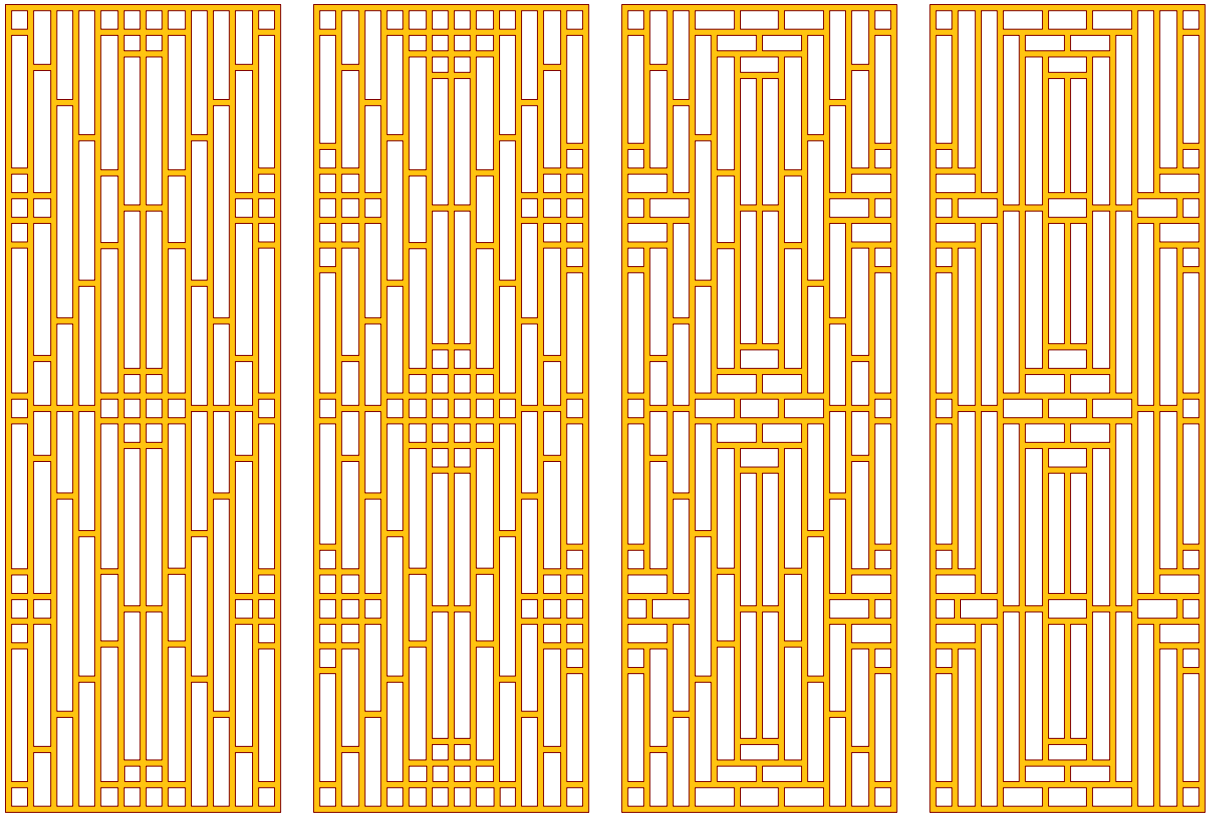

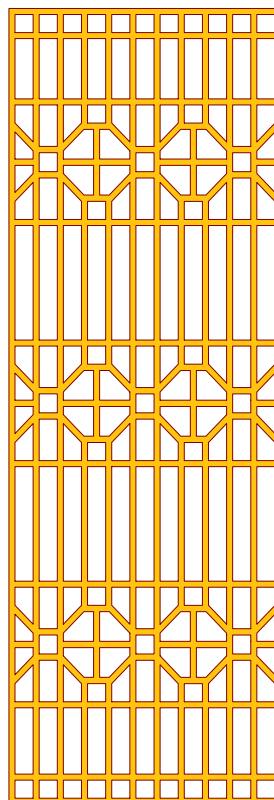

Sl. 24 Prepleti *Bunar i cvetovi* (25 uzoraka) (p.o.)

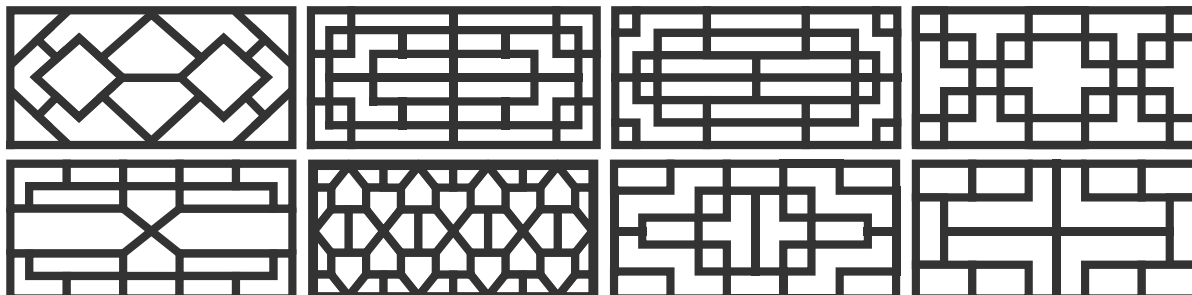
Sl. 25 Prepleti *Ulica popločana žadom* (4 uzorka) (p.o.)

Sl. 26 Preplet oktagona (1 uzorak) (p.o.)

POJAS

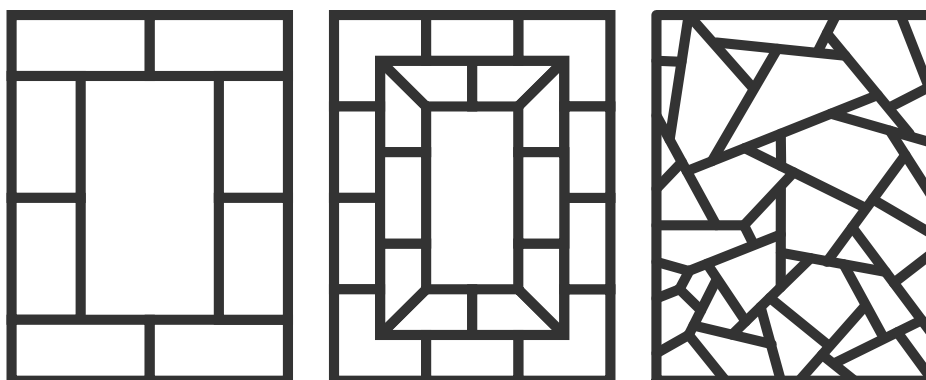
Ako želite da visoki prozori izgledaju isto kao i niski onda *pojas* možete staviti kako na donju tako i na gornju ivicu visokog prozora ili čak na oba kraja. Na taj način srednji deo visokog prozora se nalazi na istoj visini niskog prozora.

Sl. 27 Rešetke pojasa (8 uzoraka) (p.o.)

ZASTORI

Struktura zastora mora biti dovoljno retka. Našpanujte papir preko okvira ili letvicama zategnite komad tila pa ih možete i oslikati. Možete upotrebiti i neku manje kitnjastu strukturu za prozore ili otvoren i jednostavan ali dovoljno krut motiv sa balustrada okrenite na gore.

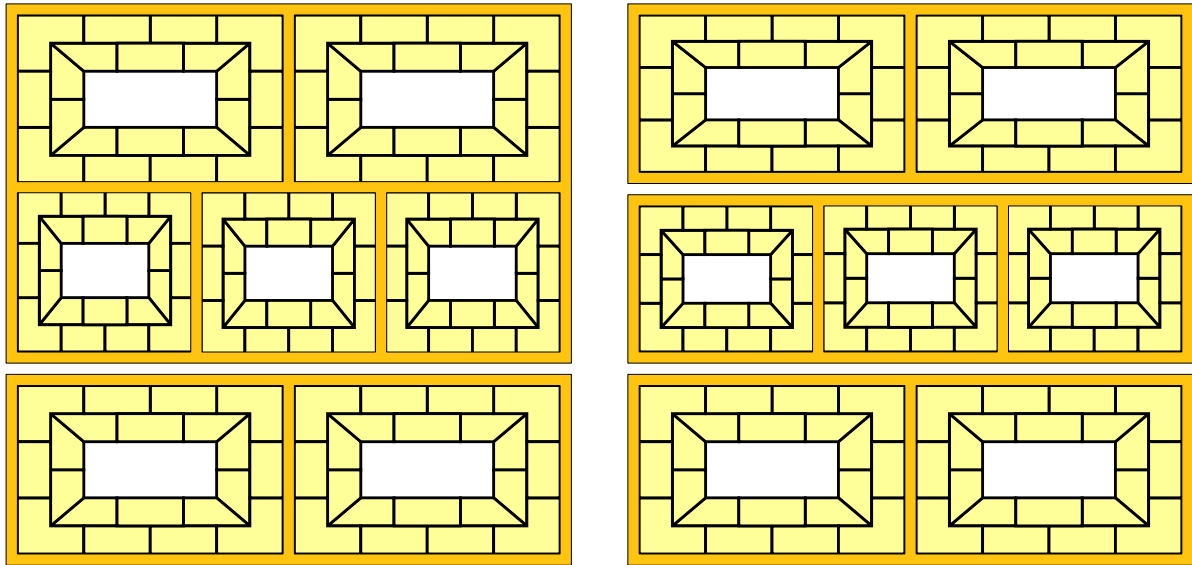
Sl. 28 Rešetke zastora (3 uzorka) (p.o.)

Motiv napuklog leda najpogodniji je za zastore. Ova šara je jednostavna i eleganta a možete je oblikovati potpuno po sopstvenoj želji. Veoma ljupko će izgledati ako je šara retka gore a gusta u dnu prozora¹³⁰.

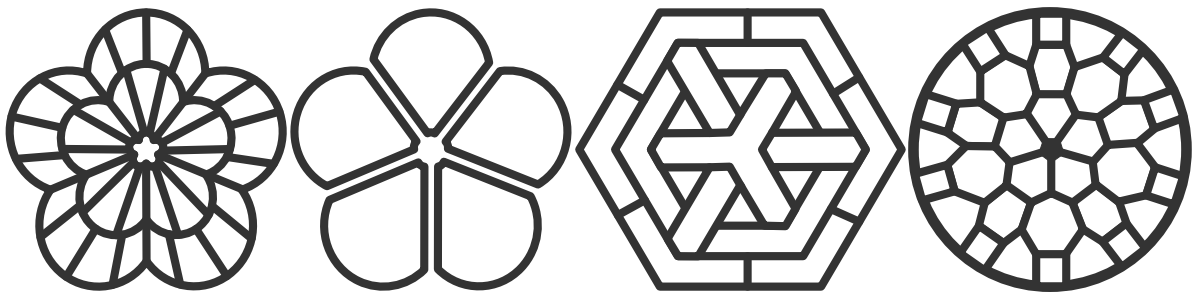
Dvodelni zastori Pri oblikovanju dvodelnih zastora nema nikakvih posebnih ograničenja, no lepši su kada zatvoreni izgledaju kao da imaju samo jedno krilo.

Trodelni zastori Srednje krilo treba da bude obešeno o gornje tako da kada podvijete i otvorite gornje krilo ne zauzima previše prostora. Da biste povezali srednje i gornje krilo najbolje je da koristite bronzanu šarku.

¹³⁰ Ovakvom šarom, *napuklog leda* postiže se balans i stabilnost jer dno je "teže" a vrh je "lakši". Dobija se zaklon koji celu sliku vuče na dole ali sa osećajem lakoće.

Sl. 29 Višedelni zastori (p.o.)
 (a) dvodelni. (b) trodelni zastor

Sl. 30 Rešetke kružnih otvora (p.o.)
 (a) šljivin cvet, (b) otvaranje šljivinog cveta, (c) šara šest uglova, (d) šara okruglog ogledala

Šljivin cvet Latice zastora sa šarom šljivinog cveta treba da budu napravljene potpuno odvojeno od prstena čašice cveta koji, smešten u sredinu, možete upotrebiti za otvaranje i zatvaranje zastora.

Otvaranje šljivinog cveta Formirajte latice tako da donje dve budu povezane a gornje tri razdvojene. Zatim učvrstite rub centralnog prstena oblika čašice cveta za sam vrh spojenih latica. Kada su tri gornje latice na mestu okrenite centralni prsten na gore da sve zajedno čvrsto zakopčate.

2 KNJIGA II

2.1 BALUSTRADE - LAN GAN

Napravite balustrade bez mnogo premišljanja jer što su jednostavnije to su lepše. Okanite se starih motiva - koncentričnih kvadrata i svastika, ili ih bar retko koristite samo za krevete od bambusa za letnje žege¹³¹ i oko postamenta kipa Bude.¹³² Na vrtna zdanja ih nikako ne smete postaviti.

Tokom mnogih godina sakupio sam stotinu različitih tipova balustrada, neke složene i delikatne a druge jednostavne i elegantne. Da bi se lakše koristili ovde sam ih naveo redom kojim su nastali počevši od tipa *stalak za četkice*. Nedavno su napravljene balustrade po kaligrafskom uzoru *stil pečata*¹³³ ali ne samo da različit broj poteza četkice čini motiv neujednačenim, već ni značenje karaktera nije povezano. Što se tiče moje zbirke motiva na balustradama znam da je ona još uvek nedovršena i svakako se još može povećati i doterati.

Ovde sam prikazao tačno sto različitih motiva za balustrade.

Stalak za četkice Počnimo sa motivom *stalak za četkice*, prvo sa jednom pa sa udvojenom linijom i tako redom razvijajte šaru po sopstvenom nađenju. Svaka simetrično postavljena šara ima svoje ime. Plašim se da ne izgubimo one bezimene pa sam ih sve redom zabeležio. Ima ih koje se teško sklapaju i takve sam posebno objasnio da tesarima olakšam posao.

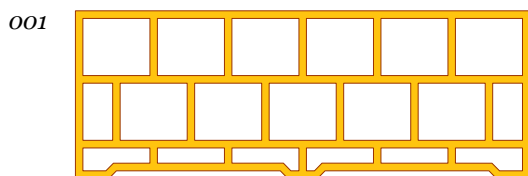
Sledeća strana:

Sl. 31 Rešetke balustrada (p.o.)

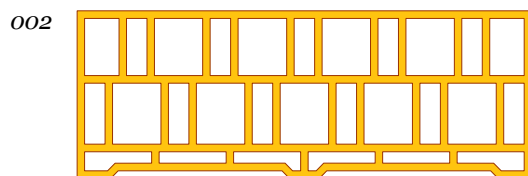
¹³¹ Nekada su se tokom leta koristili laki kreveti od bambusa koji su imali ivicu urađenu poput balustrada sa motivom koncentričnih kvadrata.

¹³² Svastika je jedan je od najstarijih simbola Indije i Kine. U Kini od VIII veka svastika je znak od deset hiljada, koji stiže sa Neba i predstavlja *skup sretnih znamenja koja poseduju deset hiljada delotvornosti*, pa je postala simbol dugovečnosti i besmrtnosti. Simbol je Budinog srca. Često se viđa na grudima statua Bude i veruje se da sadrži kompletan budin um.

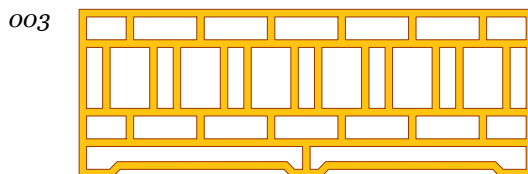
¹³³ Zhuan zi je kaligrafski pečat. Postoji stil velikog i malog pečata. Stil velikog pečata koristio se još na bronzi u Džou dinastiji kada je pojednostavljen i uniformisan pa je nege početkom Qin dinastije prerastao u stil malog pečata. Kasnije se koristio samo za urezivanje imena na pečatima. Ovaj stil prilično je četvrtast te je kao takav pogodan za rad u drvetu na balustradama. Karakteri koji su se koristili kao ukras na balustradama su *shou* - dugi život, *fu* - sreća itd.

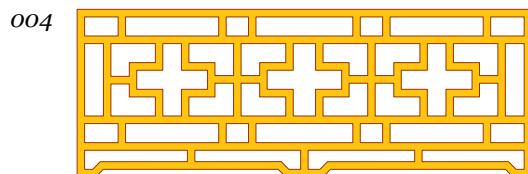
Stalak za četkice

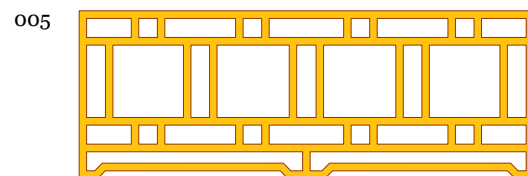
Dvostruki stalak za četkice

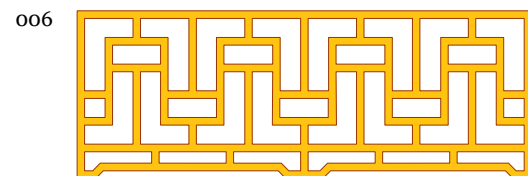
Razvijena šara stalka za četkice 1

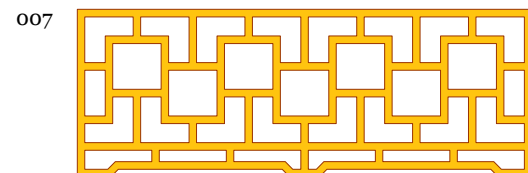
Razvijena šara stalka za četkice 2

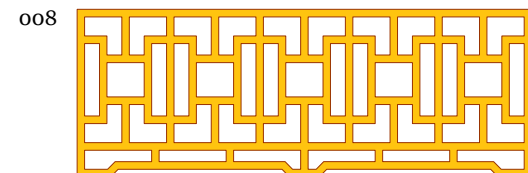
Razvijena šara stalka za četkice 3

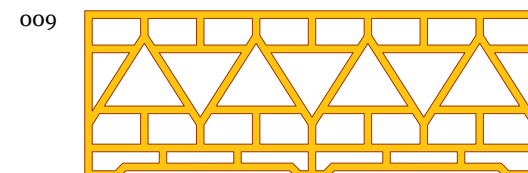
Razvijena šara stalka za četkice 4

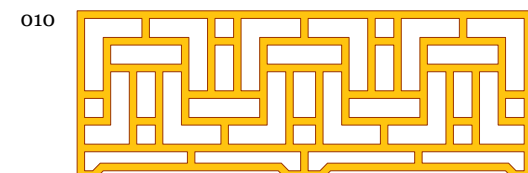
Razvijena šara stalka za četkice 5

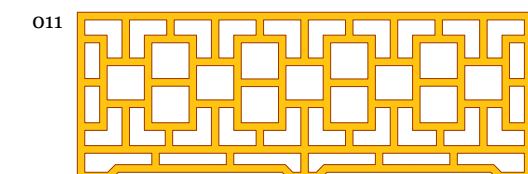
Razvijena šara stalka za četkice 6

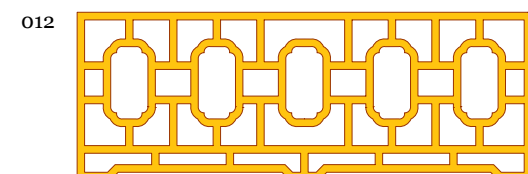
Razvijena šara stalka za četkice 7

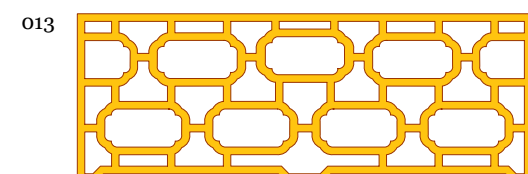
Razvijena šara stalka za četkice 8

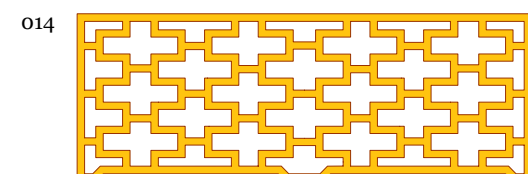
Razvijena šara stalka za četkice 9

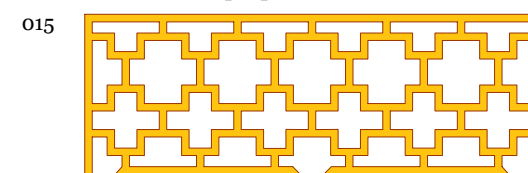
Upletene trake

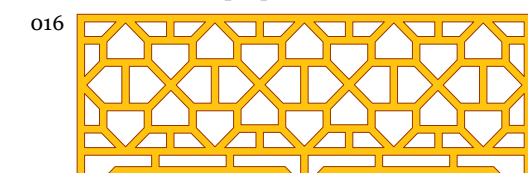
Horizontalni preplet 1

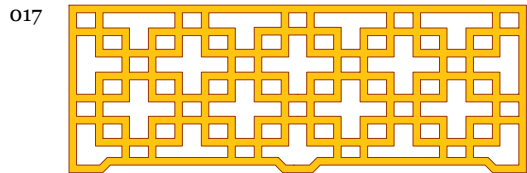
Horizontalni preplet 2

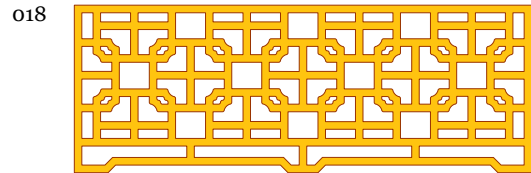
Horizontalni preplet 3

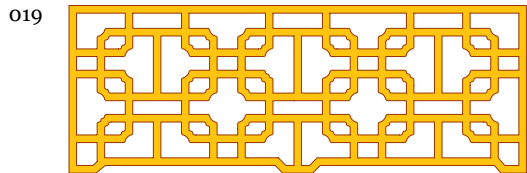
Horizontalni preplet 4

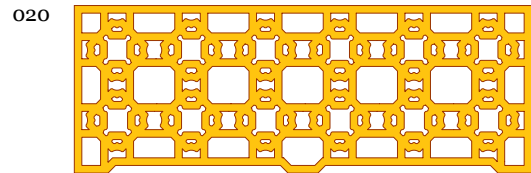
Povezani kvadrati 1

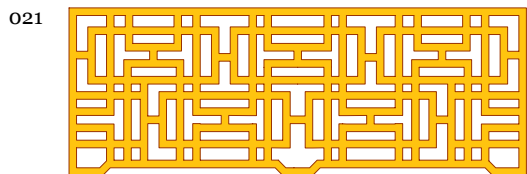
Povezani kvadrati 2

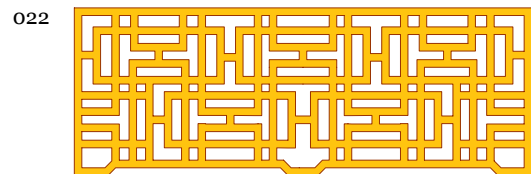
Povezani kvadrati 3

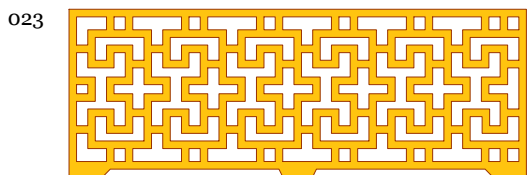
Povezani kvadrati 4

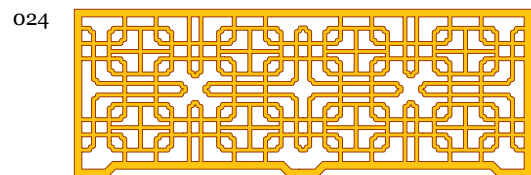
Povezani kvadrati 5

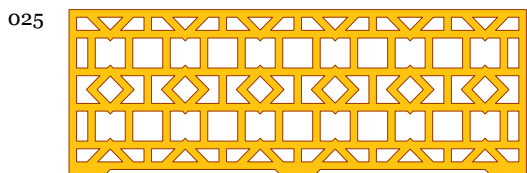
Povezani kvadrati 6

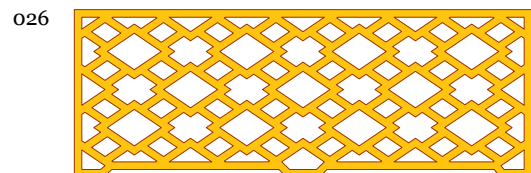
Povezani kvadrati 7

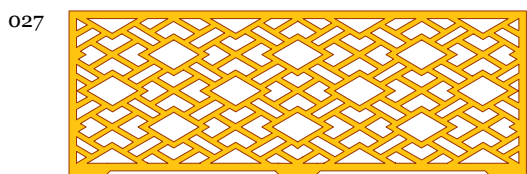
Povezani kvadrati 8

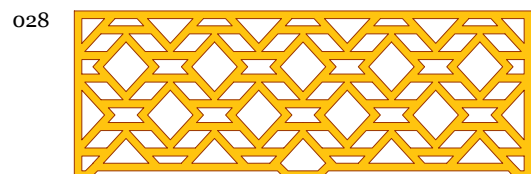
Povezani kvadrati 9

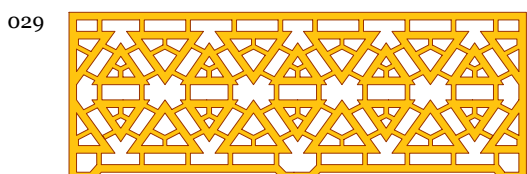
Povezani kvadrati 10

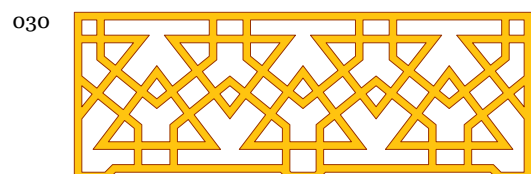
Povezani kvadrati 11

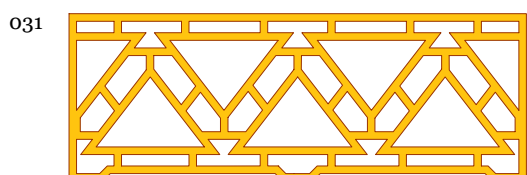
Povezani kvadrati 12

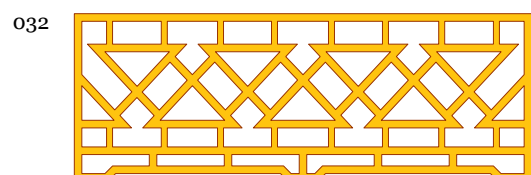
Trouglovi 1

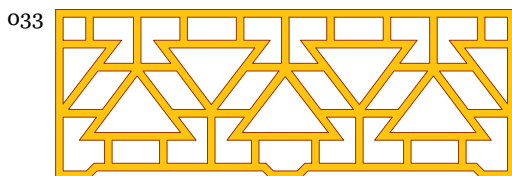
Trouglovi 2

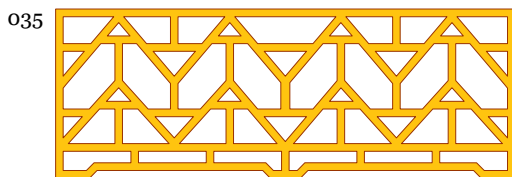
Trouglovi 3

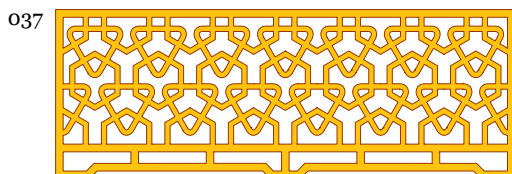
Trouglovi 4

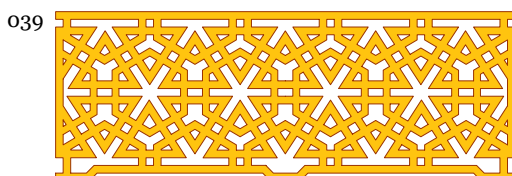
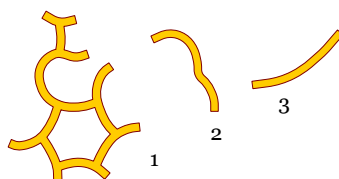
Trouglovi 5

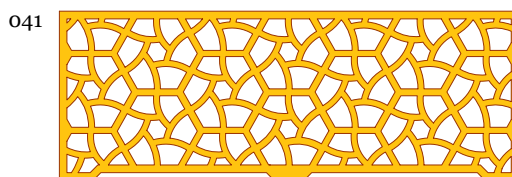
Trouglovi 7

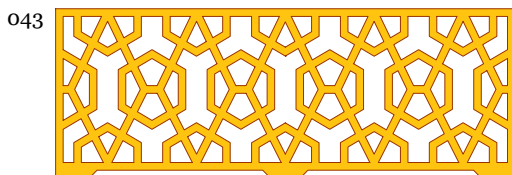
Trouglovi 9

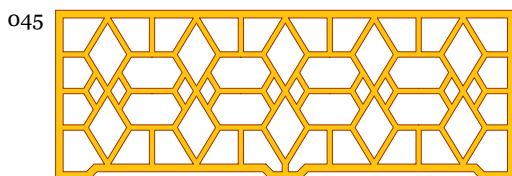
Šesougao

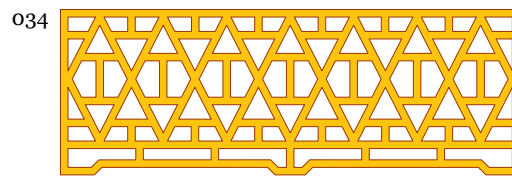
Suncokret 2

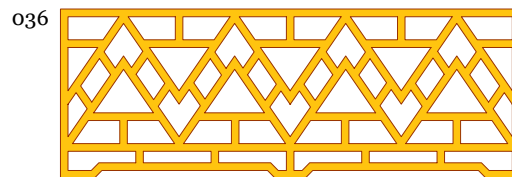
Suncokret 4

Suncokret 6

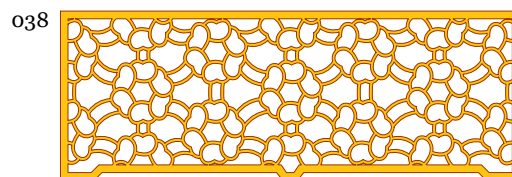
Trouglovi 6

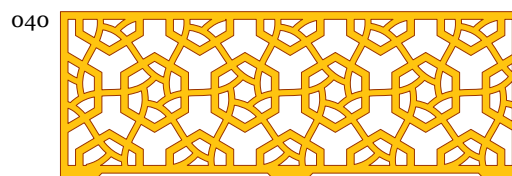
Trouglovi 8

Slezov cvet

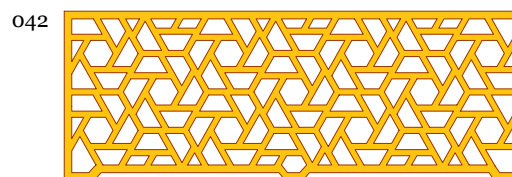
(1) Prvo od šest letvica (2) izradite čašicu cveta a potom dodajte latice (3) kao na sledećem crtežu.

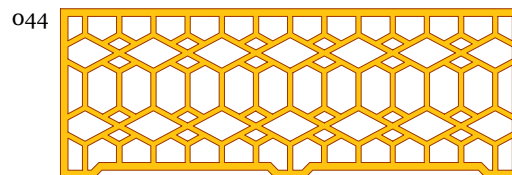
Slezov cvet

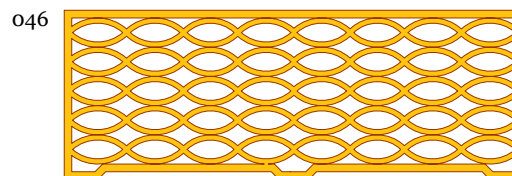
Suncokret 1

Suncokret 3

Suncokret 5

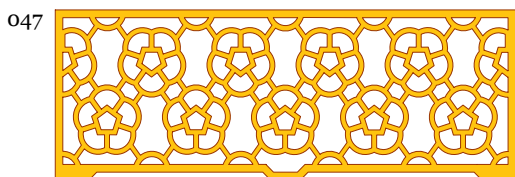

Talasi

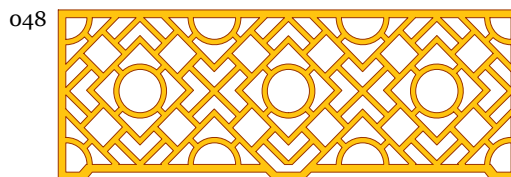
Talasi se mogu napraviti samo spajanjem ovih letvica

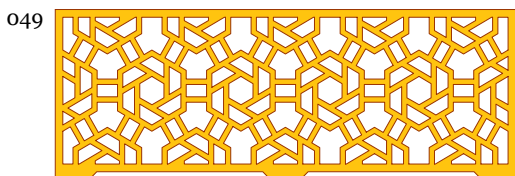
Šljivin cvet Ako koristite ovakve delove njihovim spajanjem dobićete latice i bez da ih rezbarite.

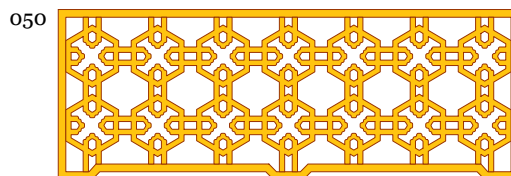
Šljivin cvet

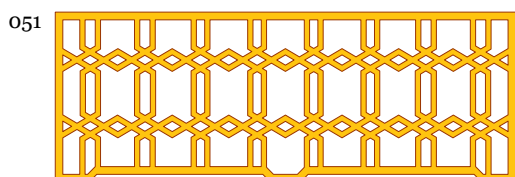
Odsjaj 1

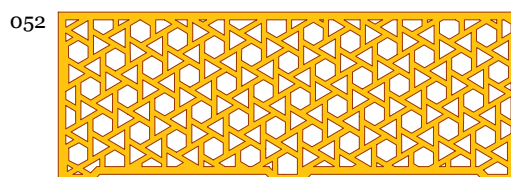
Odsjaj 2

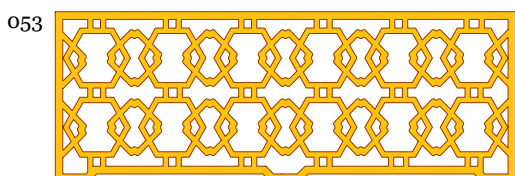
Odsjaj 3

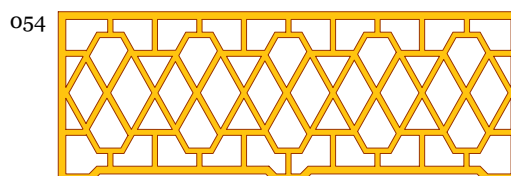
Odsjaj 4

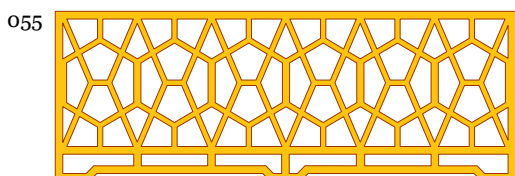
Komad leda 1

Komad leda 2

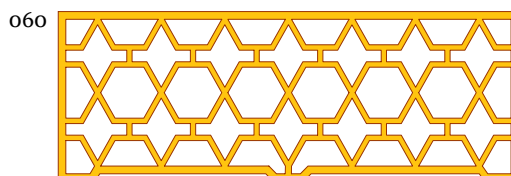
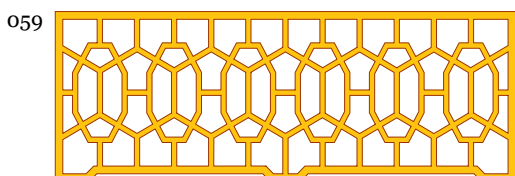
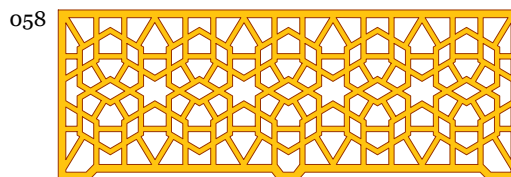
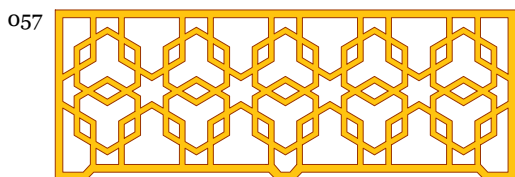

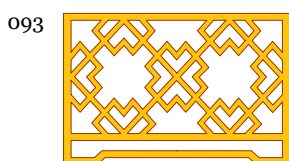
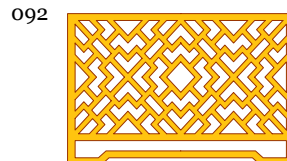
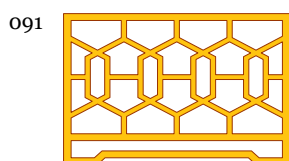
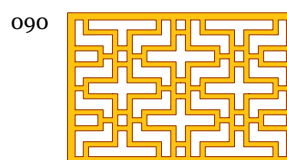
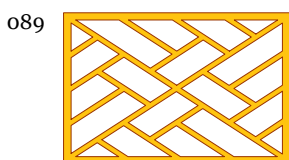
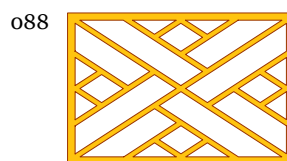
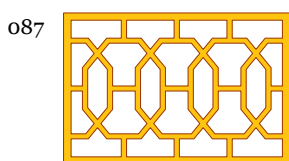
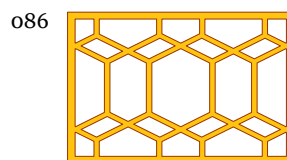
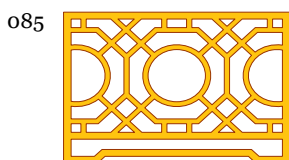
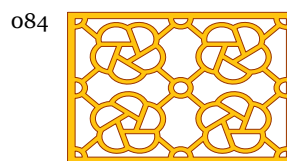
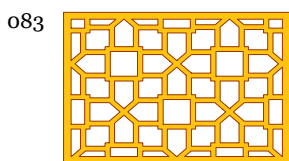
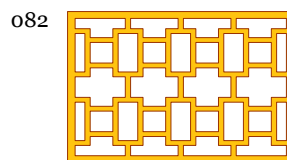
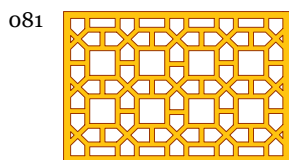
Komad leda 3

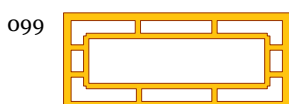
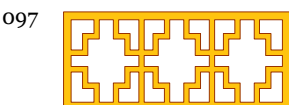
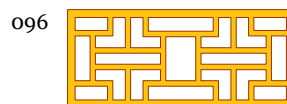
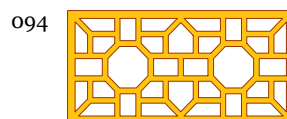
Komad leda 4

Suuncokret prepletenih latica Prvi uzorak se može napraviti samo pomoću ovalvih letvica

Kratke balustrade jednu stopu visoke

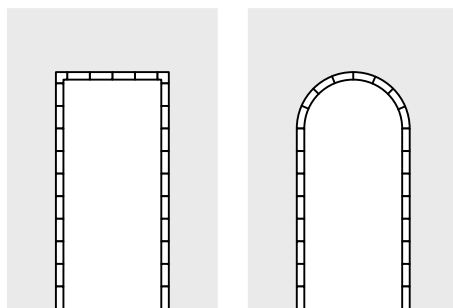

3 KNJIGA III

3.1 OTVORI U ZIDOVIMA

Oblik i stil ukrasnog venca na prolazima i otvorima u zidu neka je u skladu sa ukusom vremena tako da zdanjima podare svež izgled i vrtu dodaju prefinjen ton. Delikatne radove vešto će izvesti zidari ali je konačni sklad u rukama vrsnog poznavaoaca ovog umeća koje čini da se neobična misao rađa u dodiru sa predelom i skrivena osećanja nađu svoj izraz – svilenkasti prozori obavijeni su zelenim svetlom žada a modre planine i nebesko plavetnilo proviruju kroz meko vrbovo granje. Velika stena vas dočekuje dok ulazite u čarobni svet magične tikve¹³⁴ i razigrano trepere senke vitih bambusa kao zvuci frule nad vodom.¹³⁵ Prigrnite lepotu tog predela i ne dopustite da prašnjavi svet dopre do njega. Izbegnite kićene reljefe pervaza već samo fino polirajte zid oko prolaza u prazninu iz koje se na sve strane razvija predeo.

Ako ovo ostane nezapisano za potonja pokolenja plašim se da će se zauvek izgubiti. Zato sam prikupio crteže koji slede.

Sl. 32 Pravougaoni i lučni otvori u zidu

Pravougaoni otvori u zidu

Pravougaoni otvori od polirane opeke nekada su, ako bi to tesar želeo, mogli da se pretvore u lučne, postavljanjem kamenog ili drvenog luka povrh opeke. U današnje vreme četvrtasti otvori su opervaženi poliranom opekom koja je drvenim klinovima pričvrćena za gredu nad gornjim uglovima otvora. Takvi otvori izgledaju privlačno i elegantno.¹³⁶

Lučni otvori

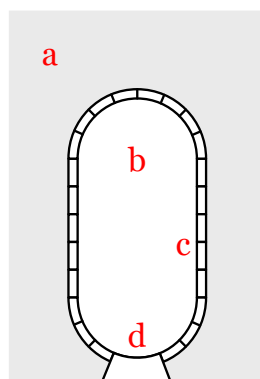
Kod svih otvora koji su napravljeni od polirane opeke veličinu opeke odredićete prema debljini zida. Unutrašnja strana okvira treba da bude od punih poliranih cigala, dok njegova spoljna debljina nije veća od jednog *cuna*¹³⁷ - dakle ne punu širinu cigle. A zid izvan okvira ili je okrečen u belo ili je od pune polirane cigle.

¹³⁴ Svet magične tikve → vidi odeljak Dekoracija

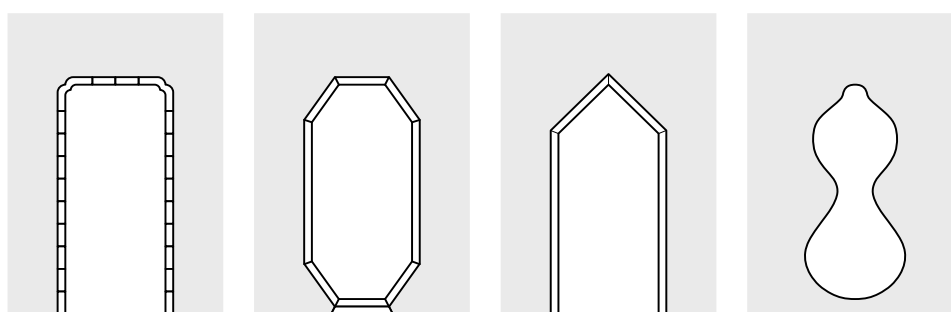
¹³⁵ Sheng, je kineski duvački instrument koji najviše podseća na Panovu frulu kako izgledom tako i zvukom.

¹³⁶ Klinovi za spajanje opeke i drvene grede su nazubljeni ili čak izrađeni u obliku drvenog zavrtnja. Gerovane ivice opeka na gornjim uglovima otvora su sa unutrašnje strane međusobno spojene drvenim klinom postavljenim pod uglom od 45 stepeni.

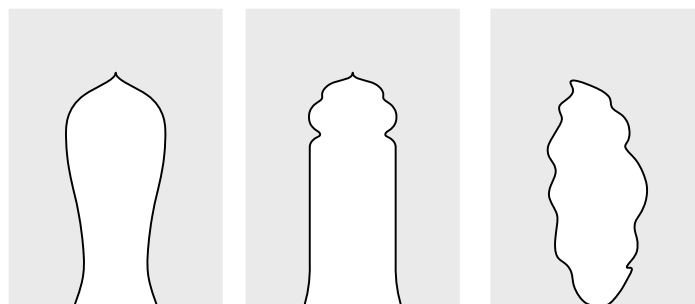
¹³⁷ *Cun* iznosi oko 3, 33cm

Sl. 33 Otvori sa gornjim i donjim lukom
 (a) belo okrečen zid (b) otvor, (c) svi otvori prevaženi *kožnim remenom*, (d) kamena stopa

Sl. 34 Otvori - prolazi A
 (a) zarubljeni uglovi, (b) izduženi osmougaonik, (c) oštrica gvej¹³⁸, (d) tikva

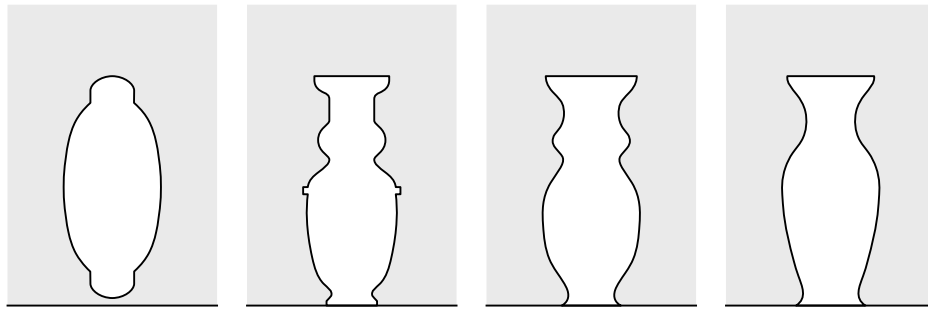
Sl. 35 Otvori – prolazi B
 (a) latica lotosovog cveta, (b) žezlo žui¹³⁹ (c) list Budinog drveta¹⁴⁰

Ova tri otvora su pogodna za ukrašavanje budističkih hramova.

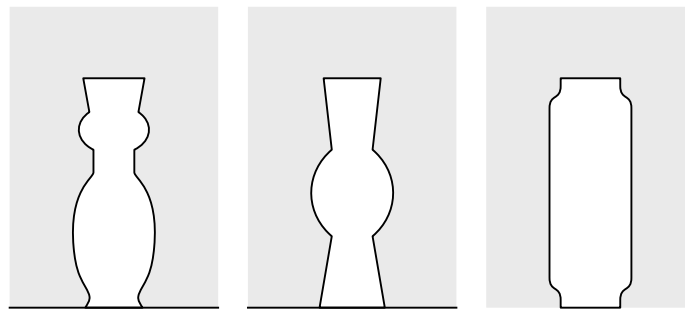
¹³⁸ vidi → Zdanja / Senica

¹³⁹ Ruyi je žezlo a bukvalno znači *kako vam je drago* i simbol je uspeha. Poklanjalo se visokim državnim službenicima kao nagrada za postignut položaj. Vrh žezla je u obliku lotosovih latica. Veruje se da je poreklo ovog simbola u budističkoj umetnosti. Ručica žezla se pravila od drveta, žada, bambusa, kamena ili bronzne.

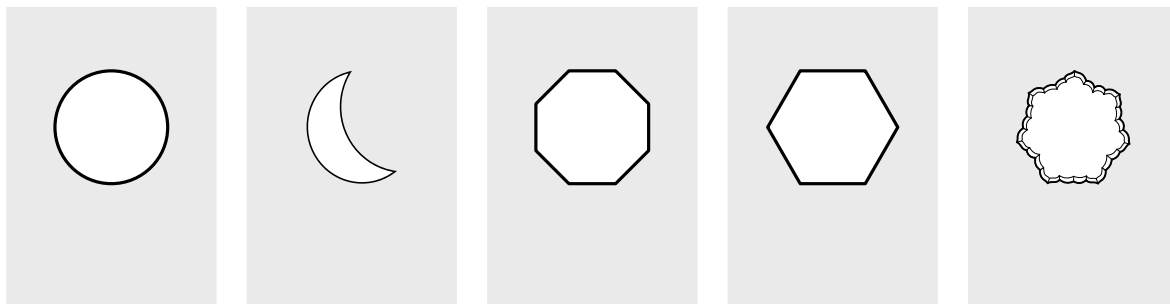
¹⁴⁰ Beiye shu ili beiduo drvo raste u Indiji i Jugoistočnoj Aziji. Visoko je preko deset metara i ima ogromno lišće koje se koristilo za pisanje. Na lišću ovog drveta napisane su najstarije budističke knjige. Prema predanju ispod njega je sedeo Gauthama Buda (Sidarta) u noći kada je postigao prosvetljenje (528. g.p.n.e). Poznato je i kao bodi drvo.

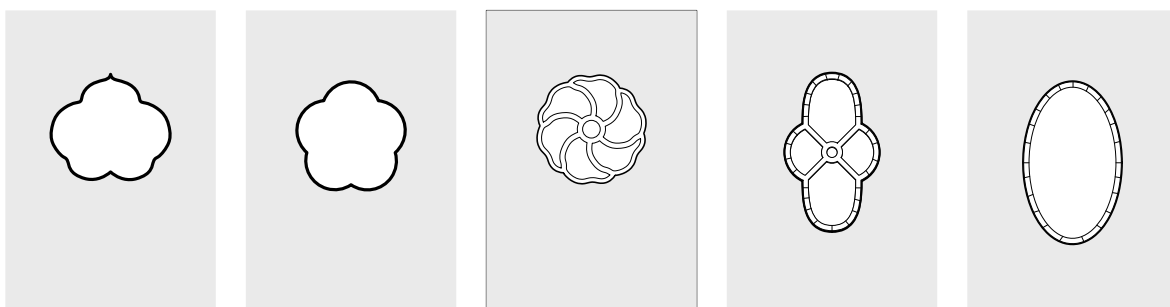
Sl. 36 Otvori - prolazi C
 (a) rukobran (na maću), (b) Han vaza (tip 1,2 i 3)

Sl. 37 Otvori - prolazi D
 (a) Han vaza (tip 4), (b) cvetni pehar, (c) vaza za gatanje¹⁴¹

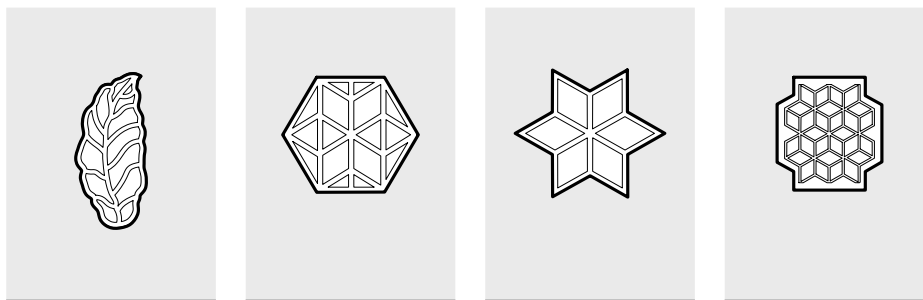

Sl. 38 Otvori u zidu, prozorski A
 (a) mesečevo okno, kada je veliko može služiti kao vrata, (b) mlad mesec, (c) osmougaono okno može služiti i za vrata, (d) šestougaono okno, (e) cvet vodenog kestena.

Sl. 39 Otvori u zidu, prozorski B
 (a) glava žezla, (b) šljivin cvet, (c) slezov cvet¹⁴², (d) ukrasna jabuka, (d) ždralovo jaje.

¹⁴¹ Vaze ovog oblika koristile su se za držanje štapića za gatanje (najranije su to bile vlati osušene sibirске trave). Gatanje se obavljalo tako što bi se iz nje bacali štapići (svaki štapić je na sebi imao broj ili simbol) pa bi se prema dobijenom simbolu tražio odgovor u knjigama kao što je na primer Knjiga promene ili Yi Jing.

Sl. 40 Otvori u zidu, prozorski D
 (a) *Budin list*, (b) *gardenije u šestouglu*, (c) *gardenija*¹⁴³, (d) *ćup*.

3.2 ZIDOVI

Većina zidova oko vrta napravljeni su od zemlje koja se nabija između oplata od dasaka, kamenih blokova ili prepletenog bodljikavog pruća. Ograde od pruća su lepše od cvetnih zaklona jer tako divlje dodaju vrtu izgled dubokih planinskih šuma.

Zidovi unutar vrta, sred cvetnog pokrivača, uz vodu, duž staze ili oko brdašca mogu biti od kamena ili zidani ciglom, sa cvetnim šupljinama¹⁴⁴ ili samo polirani. Ako su fino uobličeni u skladu sa današnjim ukusom da ljudi u njima uživaju, učiniće vaš vrt još lepšim.

Oduvek se smatralo da sa poverenjem možemo graditelju prepustiti da svoje veliko modelarsko umeće pokaže ukrašavajući zid cvećem, pticama, zverima i likovima besmrtnika. To ne samo da ruži vrt već se ne može prihvatiti ni ispred zdanja u kojima se samo prebiva. Veoma je neprijatno što se vrapci često gnezde među ovim ukrasima a silan korov se poput puzavice zavlači između njih. Možete probati da oterate vrapce no tome nikada neće biti kraja, a ako pokušate da posećete puzavicu može vam se desiti da srušite zid! Ništa se tu ne da učiniti. Ovom se priklanjaju samo prosti građani i tupavi seljani a oni koji imaju istančan ukus biće daleko izbirljiviji.

Kada obični ljudi podižu zidove njihovu gradnju ometa to što tlo nije ravno i spušta se na stranu. Ali zašto zid ne bi mogao da bude širi na jednom no na drugom kraju pa da se tako sačuva pravilnost čitavog zdanja? Ovo je nešto što ni majstor ni vlasnik vrta ne poznaju.

3.2.1 BELO KREČENI ZIDOVI

Od davnina zidovi se kreće mešavinom papirne pulpe i kreča. Oni koji vole da zidovi imaju savremen izgled i sjaj pokrivaju ih belim voskom, glačaju i poliraju. Danas se koristi žuti pesak iz reka i jezera koji se meša sa veoma kvalitetnim krečom i nanosi preko košuljice. Zatim se dodaje završni sloj kreča, sve se lagano uglača četkicom od konoplje pa su zidovi toliko sjajni da se u njima možete ogledati. Kada se isprljaju nečistoća se odmah može skinuti. Poznati su pod imenom *zid-ogledala*.

¹⁴² Pojam kui koji autor ovde koristi odgovara većem broju biljaka uključujući i suncokret i slez.

¹⁴³ Ovo je *gardenia jasminoides*.

¹⁴⁴ Rešetkasti otvor u zidu napravljen od niza posebno izrađenih opekarskih elemenata, detaljno je opisan u poglavlju Zidovi cvetnih šupljina.

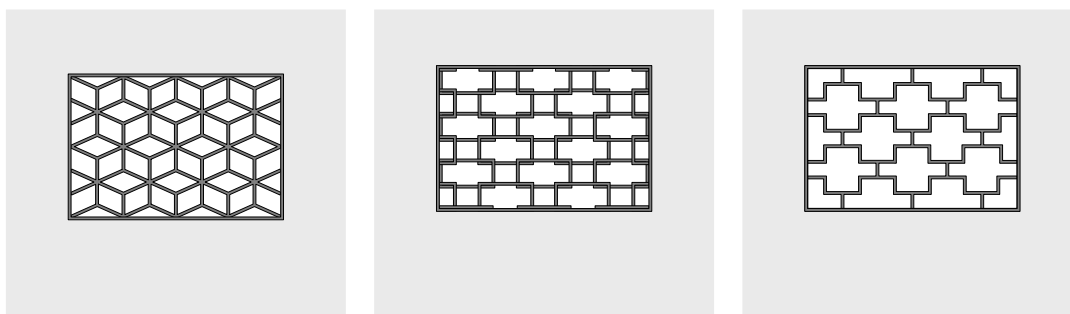
3.2.2 ZIDOVI OD POLIRANE CIGLE

Za paravan-zidove koji skrivaju pogled kroz glavnu kapiju¹⁴⁵ kao i za sve one koji su okrenuti prema prestonoj i prijemnoj dvorani, možete upotrebiti polirane ili kvadratne cigle u slogu *viseći uglovi* (diao jiao)¹⁴⁶. Kvadratnu ciglu dalje možete iseći na oktagone pa uglove spojiti malim kvadratima ili naizmenično složite malu i polovinu cigle tako da liče na brokatno tkanje *pokidani cvetovi*. Na krovu upotrebite nekoliko slojeva četvrtaste polirane cigle tako da na nju obesite *leteću strehu*¹⁴⁷. Ne urezujte cveće, ptice, životinje i likove besmrtnika jer se tako retko kad pokaže pravo umeće.

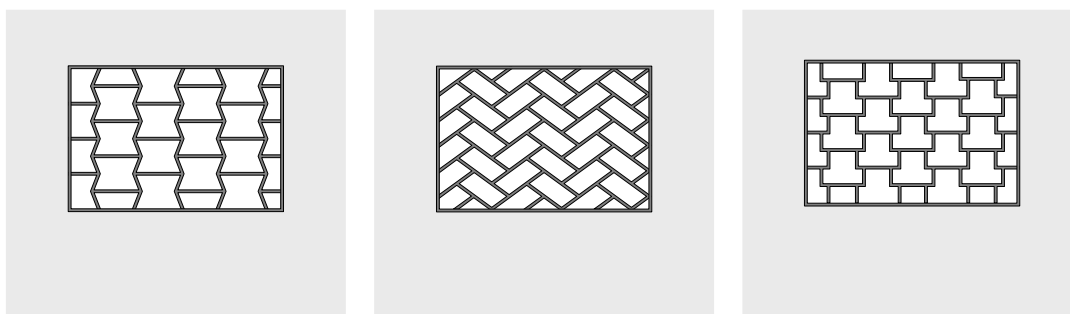
3.2.3 ZID CVETNIH ŠUPLJINA¹⁴⁸

Ovakve zidove podignite na mestima sa kojih se pruža lep pogled jer oni deluju kao da čuvaju spoljašnje i kriju unutrašnje. Od davnina su se crepovi redali u slog *niska novčića*, *srebrna poluga* ili *riblja krljušt* ali, kako takve motive treba izbegavati, ovde donosim nekoliko skica drugačijih slogova.

3.2.4 TIPOVI ZIDOVA OD ŠUPLJE CIGLE

Sl. 41 Rešetkasti paravan-zid A
 (a) cvet vodenog kestena, (b,c) prepletene vrpce.

Sl. 42 Rešetkasti paravan-zid B

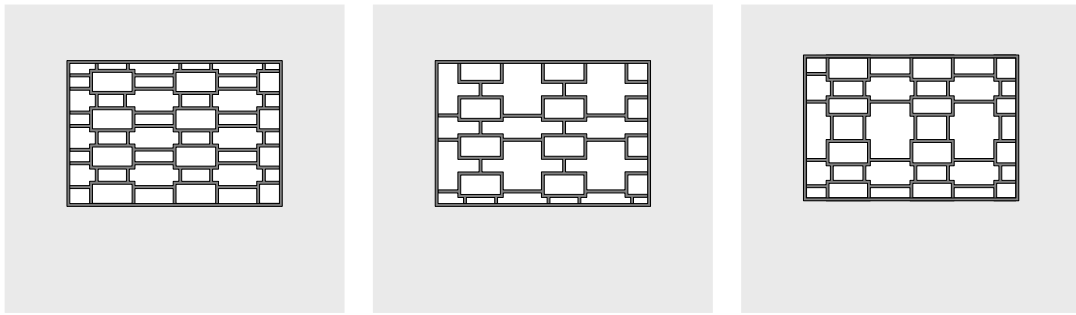
¹⁴⁵ Zidovi paravani, *yinbi*, koji su ispred glavne kapije zovu se i *zidovi dubovi*. Pošto se duhovi kreću samo pravolinijski ovi ih zidovi sprečavaju da uđu u zdanje. Svakako, njihova *prava* funkcija je sprečavanje direktnog pogleda u unutrašnjost zdanja.

¹⁴⁶ *Viseći uglovi* je naziv za slog pod uglom od 45° u kojem po dve strane opeke završnih redova ostaju slobodne.

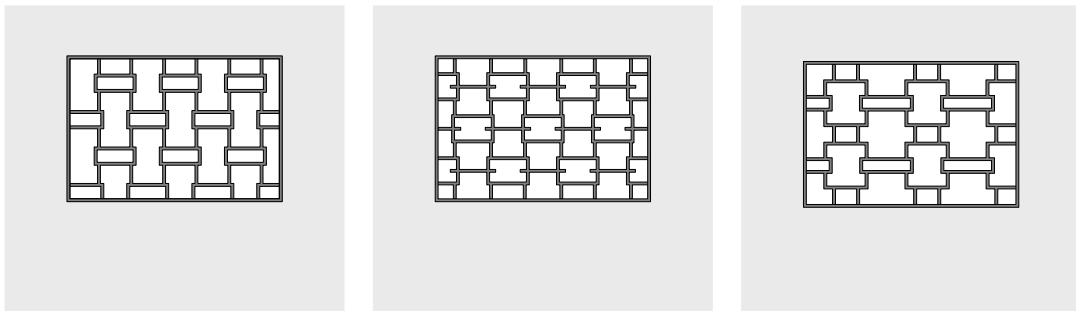
¹⁴⁷ *Leteća streha* je naziv za karakteristične ivice krova koja je blago povijena na gore. Ovo se obično postiže umetanjem trouglaste letve na istureni kraj rogova krova. U ovom slučaju Đi Čeng sugerise da se isti efekat može postići tako što se krajevi bočnih zidova u nekoliko završnih redova isturaju za približno 1/3 opeke ispred uobičajene ravni venčanice.

¹⁴⁸ To je zid koji je sastavljen od cigli ili crepa povezanih tako da između njih ostaje šupalj prostor različitog oblika. Ime cvetni šuplji zid koristilo se u Sudžou i Šangaju a na severu zemlje ovakav zid se zvao rupičasti šuplji zid.

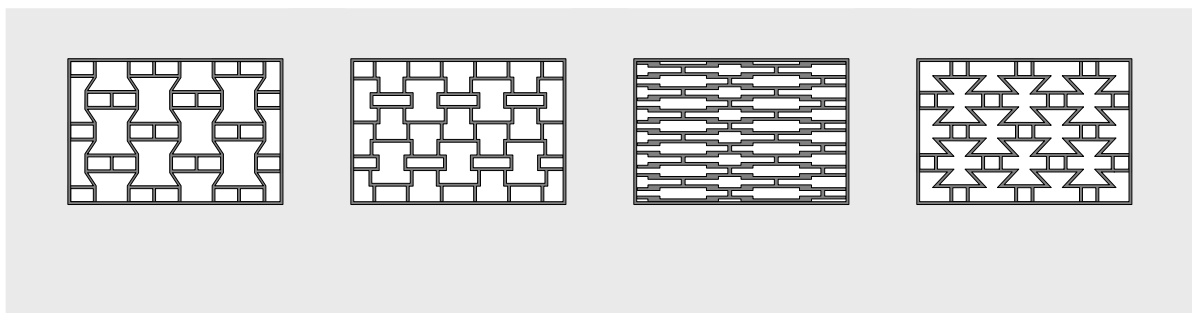
(a) bambusovi članci, (b) cik-cak (c) preklopi.

Sl. 43 Rešetkasti paravan-zid C

Sl. 44 Rešetkasti paravan-zid D

Sl. 45 Rešetkasti paravan-zid E

Ukupno sam zabeležio šesnaest različitih vrsta zidova od šuplje cigle. Izabrao sam one koji su najčvršći i najsolidniji. Slobodno možete da izaberete neke od tipova koje sam naveo za balustrade. Ali ovde ne mogu da dovršim sve moje ideje a plašim se da bih mogao neke od zidova i da dupliram. Zato je najzgodnije da se na ovim zidovima koriste polirane cigle.

3.2.5 ZIDOVI OD NEOBRAĐENOG KAMENA

U zid se može ugraditi bilo kakav neobrađen kamen ali su *Huang* stene¹⁴⁹ ipak najlepše. Neka se veliko kamenje razdvoji manjim. Ovi zidovi su pogodni za zdanja koja se nalaze među vrtnim planinama. Ako koristite neobrađenu tamnu stenu upotrebite mešavinu kreča i *tong* ulja¹⁵⁰ da popunite fuge. Ovakav slog zovemo *napukli led*.

¹⁴⁹ *Huang shi* stene → Izbor stena

¹⁵⁰ Mešavina kreča i *tong* ulja jeste neka vrsta maltera. *Tong* ulje ili aleurite fordii, ili aulerite montana bio je veoma važan sastojak u proizvodnji slikarskog materijala.

3.3 POPLOČAVANJE

Oblikovanje i popločavanje staza u vrtu uglavnom se ne razlikuje od onog u dvorištima kuća. Samo pred pristupnim, prijemnim i drugim velikim dvoranama sve obavezno pokrite poliranom ciglom a staze i krivudave puteljke popločajte raznolikim neobrađenim kamenjem duguljastog oblika. Kako je centralno dvorište sa svih strana okruženo zgradama sasvim mu odgovara višeslojni slog prepletenih pločica¹⁵¹ dok oko stepenica možete koristiti koncentrične kvadrate *hvej* šare¹⁵². Ako oktagone spojite kvadratima između postavite probrane oblutke tako da postignete izgled veza iz Čua¹⁵³. Cvetovima posut uzdignuti plato pred visokim zdanjem biće dostojan Ćin¹⁵⁴ terase, ako šare ocrtate crepom među ravnim i tankim kamenim pločama. Okruženi cvećem izgovorite stihove da nazdravite mesecu dok odmotavate prostirku. Čak i odbačenim krhotinama crepa možete dati nov život ako ih zaobljene, kao oblutke koji se rađaju kotrljanjem, poređate u slog namreškano talasa. Polomljene cigle takođe možete upotrebiti: uglačajte ih i doterajte tako da se poput linija u napuklom ledu uklope oko šare šljivinog cveta. Puteljke i staze popločavajte na uobičajen način ali stepenice neka se uvek razlikuju – kao da lotos cveta ispod stopala¹⁵⁵ dok koraci odjekuju naokolo i dok podižete perje vodomara¹⁵⁶, dah proleća navire neznano odakle.

Uzani puteljak među cvećem je najbolje obložiti kamenom a ciglom popločajte prazno dvorište između velikih zdanja. Popločavanje, bilo uglasto ili obličasto, svako ima svoj red i sklad. Poliranje i uklapanje pokrivača je posao za majstora od zanata a oni nevesti neka obave samo grube radove.

3.3.1 STAZA OD NEOBRAĐENOG KAMENA

Kada vrtne puteve pravite upotrebite sitno, neobrađeno kamenje uklapajući ga kao semenke nara tako da staze budu čvrste i lepe. Svekoliki krivudavi i strmi puteljci koji nas vode preko brda i dolina sličće se u jedno. Ima ljudi koji šare prave umetanjem oblutaka između kamenih ploča, međutim, ovaj metod je prilično nesiguran i prost.

3.3.2 POPLOČAVANJE OBLUTCIMA

Oblutke je zgodno postaviti na staze po kojima se retko gazi. Najlepše je kada među velikim kamenjem umećete malo, ali se plašim da je većina majstora nesposobna da to valjano uradi. Crepove i cigle možete umetati tako da poput veza na tkanini ocrtavaju šare u obliku ždrala, jelena ili lava koji se loptom igra ali će sve to glupo izgledati ako na kraju lav na psa liči¹⁵⁷.

¹⁵¹ Ovde autor koristi izraz die sheng. Sheng je predstavljao ženski nakit, ukrase koji su imali cik cak šaru. Die označava da su šare postavljene koso u više slojeva.

¹⁵² Šara je u obliku kineskog karakera 回。

¹⁵³ Država Shu iz perioda Tri kraljevstva (220 -280) danas provincija Sečuan, čuvena je po svome vezu na svili.

¹⁵⁴ Po svojoj veličini i lepoti čuvena je terasa cara prve kineske dinastije Qin Shi Huangdija (221 - 207p.n.e.)

¹⁵⁵ Lotos koji cveta ispod nogu, se odnosi na šaru koja je u obliku lotosovog cveta. Đi Čeng aludira i na poznatu situaciju iz klasičnog dela *Južna istorija* : Vojvoda Donghun, iz države Ći, zamolio je svoju konkubinu Pan da prošetala preko tepiha od lotosovog cveća i uzviknuo: *Gde god da ona zakorači lotos se otvara*. Ženska umotana stopala takođe su nazivana zlatnim lotosom.

¹⁵⁶ Ova napomena odnosi se na Cao Dzijevu (192-232) odu Vile reke Luo (Luo Shen fu): *Ponekad sakupljam sjajne bisere a ponekad perje vodomara* i Du Fuovim (712 – 770) stihom: *Dok lepota sakuplja perje vodomara, proleće joj dolazi u susret*. Plavo perje ptice vodomara je korišćeno kao ukras za kosu a obrve lepotica su u poeziji često poređene sa perjem oko očiju vodomara. Ova ptica je simbol vernosti i bračne sreće.

¹⁵⁷ Prema Ma Juandžuanovoj Istoriji Kasne Han dinastije : Neuspešni crtež tigra na kraju na psa liči. (hua hu bu cheng fan lei gou)

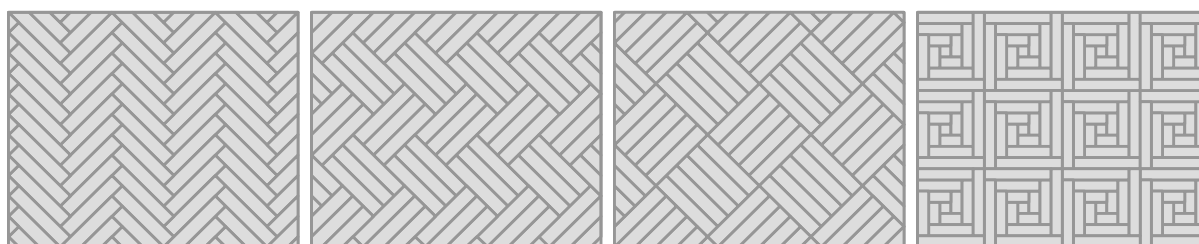
3.3.3 POPLOČAVANJE ŠAROM "NAPRSLOG LEDA"

Neobrađene zelenkasto plavo sive gromade mogu se uobličiti u šaru *naprslog leda*.. Ovakav slog je zgodno koristiti kod staza koje teku kroz planinske doline, spuštaju se niz padine brda do obala, prolaze ispred terasa i protežu do senica. U odeljku o zastorima možete videti njihov osnovni izgled ali ga koristite sasvim slobodno, onako kako sami želite i neka vas ne sputava način na koji je složen. Posebno će ljupko izgledati ako popločavate parčadima polomljene cigle doteranih i zaobljenih ivica.

3.3.4 RAZLIČITI TIPOVI POPLOČAVANJA OPEKOM

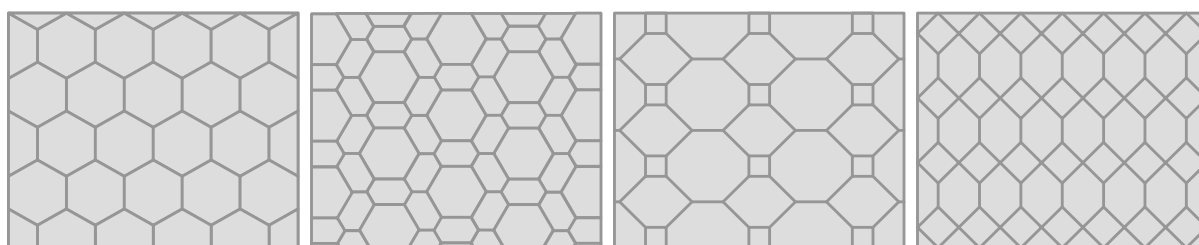
Popločavanje se može uraditi različitim vrstama opeka. U kući upotrebite polirane, polegnute opeke a u dvorištu je najbolje složiti ih nasatično. Od davnina se koristila kvadratna šara koja se ređa jedna pored druge ili beskonačno prepleteni cik-cak slog. Danas se popločava „žen” šarom, mustrom asure ili pletenih šešira – kako god želite, važno je samo naći odgovarajuću opeku. Sledi nekoliko primera:

3.3.5 TIPOVI POPLOČAVANJA CIGLOM

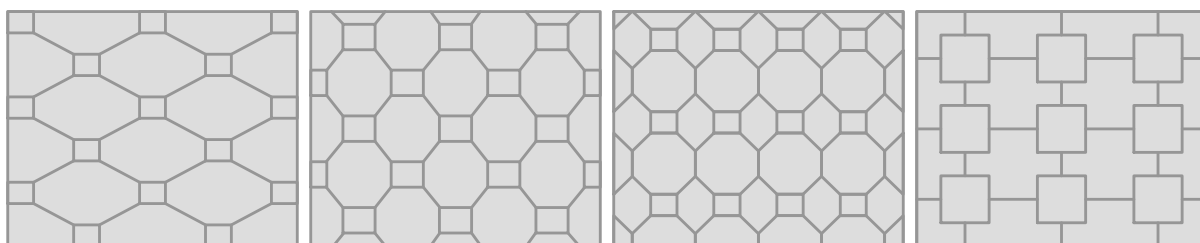

Sl. 46 Popločavanje opekom (p.o.)
 (a) šara karaktera 人 /čovjek, (b) šara prostirke od rogoza, (c) kvadratni preplet, (d) mustra za slamnati šešir.

Ova četiri tipa šare se prave od opeke koja polaže nasatično.

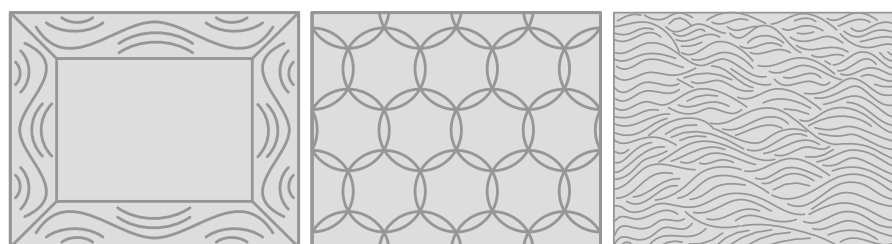

Sl. 47 Popločavanje crepom A (p.o.)
 (a) šestougao, (b) sabrani šestougaonici, (c) osam prekinuto na šest (d) preklopljenih 6 uglova

Sl. 48 Popločavanje crepom B (p.o.)
 (a) osmostrano izduženo, (b) osmostrano, (c) divlja jabuka, (d) kvadrati razdvojeni krstom.

Ovih osam tipova šaru od crep ispunjenu oblutkom.

Sl. 49 Popločavanje crepom C (p.o.)
 (a) *ivice od mirišlave trave* / koristite ivicu od cigle i popločavajte crepom koji ima šaru vaniline šipke. Centar može da se poploča ili ciglama ili oblucima, (b) *nišan* / kombinacija crepova i oblutaka koristi se jedino u ovoj šari, (c) *talas* / izaberite deblje i tanje komade polomljenih crepića da dobijete ovu šaru. Vrh talasa neka se koristi debljim a strane tanjim komadima crepa.

3.4 PODIZANJE VRTNIH PLANINA

Kada počnete sa podizanjem vrtnih planina, neka se prvo u zemlju pobiju drveni stubovi, izračuna njihova visina i proceni čvrstoća tla. Već prema tome šta samo tlo traži, iskopajte rupe i postavite stubove zatim odredite konačnu visinu planine i tu podignite gredu. Sve konopce zategnite snažno tako da dizanje tereta bude bezbedno.

Prvo od grubog kamenja postavite temelje vrtnih planina pa velikim komadima stena potpuno pokrite stubove. Rasčistite za temelje iskopani jarak pa ga napunite malterom i šljunkom i, dok je još sve mokro, postavite kostur planine¹⁵⁸. Najpre slažite neotesane gromade pa postepeno sve manje nazubljene i zrnasto izbrazdane stene. Vitko (shou), šupljikavo kamenje¹⁵⁹ (lou) neobično je već samo po sebi dok ono filigransko,¹⁶⁰ da bi se postavilo traži veliko umeće.

¹⁵⁸ Upotreba termina *shan gu* - kosti planine, upućuje ne samo na konstruktivna svojstva već i na karakter prostorne kompozicije. Podrazumevaju se pre svega stene koje su ispod nivoa tla.

¹⁵⁹ Đi Čeng upotrebljava čitav niz atributa za stene kao što su: shou, tanak i vitak te sugerise krhkost i lakoću. Stena u svojoj prirodi je sve samo ne laka i krhka. Ovaj estetski pojam se tumači unutrašnjim stanjem stene u kojem se ona uzdiže u svojoj uspravnoj osamljenosti. Šupljikavo je atribut lou - kapati, cureti. To je takva tekstura stene koja omogućava veoma sporo i pažljivo odabranim pravcem proticanje i slivanje kapi kiše.

¹⁶⁰ Filigransko je *ling long*. Stena filigranske strukture i izuzetno fine izrade na koju se odnosi tipično kineska ideja o vizualizaciji zvuka pločice od žada.

Stene su cenjene po njihovoj uspravnosti a onima što sa vrha uspravnih vise, neka se svojim balansom odlikuju. Nema kraja grebenima, vrhovima, pećinama i brazdama, a suva korita brzaka, prevoji i nagnute hridi neka su kao pravi. Dok lutate naokolo neka sve izgleda beskrajno i kada dignete glavu, ono što vidite probudiće u vama duboka osećanja. Tu su uske staze - duge i krivudave; oštri planinski vrhovi - prekrasni i vredni poštovanja. Na sve strane prelep krajolik - tu su na dohvat ruke brda i gore čija tanana lepota izbija iz graditeljske mašte a prefinjen izgled iz obične hrpe zemlje.

Uzmimo da se glavna stena uzvisi u centru a dva nazubljena vrha, kao da joj se klanjaju, neka stoje sa strane naglašavajući njenu veličanstvenost. Manji vrhovi neka međusobno budu pomoćnici - tako postrojeni izgledaće kao da vam izlaze u susret. I mada treba izbeći postavljanje glavnog kamena u sam centar, to se može uraditi tamo gde se to čini valjanim. Bolje je da ne koristite nazubljene stene, a ako ih već koristite, učinite to odlučno.

Ako postrojite stene kao kandilo, svećnjake i vaze na oltaru ili ih razbacate poput *planine noževa i drveta od sablji*¹⁶¹ nećete imati vrh Petorice drevnih planine Lu¹⁶². Još će vam jezero iza njih biti obično i četvrtasto, pećine dole a terase iznad njih, na istoku senice a na zapadu vodene sobe *sje*. Ako još kroz pukotine vaše konstrukcije možete da virite, ma koliko one bile uske,¹⁶³ staze će se igrati *mačke i miša*¹⁶⁴ sa vama, pa će male planine izgledati poput onih u posudi sa zlatnom ribicom, a velike poput predela iz F'ngdua.¹⁶⁵ Možda nam je danas i to dobro ali šta bi rekli naši stari?

Neka se duboka pesnička slika pretoči u predeo a osećanja u brda i doline. Nema planine bez da od samog početka iz sopstvenog podnožja prirodno sledeći oblik tla izraste u vrlet. Po njoj unakrst, rasuta zemlja oblikuje greben i padine u kojima se gubi kontura sazdana od grubih stena.

Neka su mesta dobra za podizanje terasa a neka za vodene sobe u kojima se gosti mesec i priziva oblak. Puteljci i staze nastaju u traganju za cvećem i tumaranju među vrbama. Ivicu ribnjaka grade komadi stena pa i one grube i neotesane koriste se na primerenim mestima. Visoki i niski planinski venci od nabijene zemlje pružaju raznolikost lepih oblika. Da bi pronikli u tajnu lepote oblikovanja zemlje potrebno je spoznati unutrašnji princip kamena. Značenje planina i gora traži duboko istraživanje dok se osobenosti cveća i drveća lakše dosežu.

Uzmite stvarno za lažno i lažno će postati stvarno. Tek nekoliko stvari podariće vam Nebo, sve ostalo zavisi od ljudskog rada. Oni što tragaju za izuzetnim i streme ka onom što je valjano moraju ovo znati.

¹⁶¹ U kineskom hramu oltar je cenralno smešten sa kandilom u sredini i simetrično poređanim žrtvenim posudama, svećnjacima i vazama.

Dao shan jian shu - *planina noževa i kerošnja od mačeva* - pominju se u tekstovima iz Sung perioda kao nazivi sprava za mučenje i izvršavanje kazni. Sa visoke platforme - *planine noževa* - kažnjenici su bacani na veritkalno postavljenja sečiva. *Drvo od sablji* su vrteške sečivima između kojih su kažnjenici morali da protrče sa veoma malim izgledima da to i prežive. Ovakva naprava je kasnije korišćena i za uvežbavanje borilačkih veština.

¹⁶² Petorica drevnih - *wulao* (wulao) je ime najvišeg vrha planine Lu u današnjoj Đjansi provinciji. Vrh ima izgled petorice staraca koji stoje u krugu.

¹⁶³ Đi Čeng upotrebljava izraz *kuibao yi ban* - viriti iz nekog skrovišta tako da se može videti samo jedna tufna na krznu tigra.

¹⁶⁴ *Džangmao* (Zhangmao / mačka lovi miša) je ime popularne dečje igre.

¹⁶⁵ Fengdu je mesto u Sečuanu i prema legendi bilo je nastanjeno demonima i služilo kao sedište Jame kralja podzemlja.

3.4.1 PLANINE U PRIVATNIM VRTOVIMA

Oni koji nisu pravi ljubitelji stena, ma kako učeni bili, ne mogu stvarati planine - to traži naročita znanja i um poštovaoca. Zato je na ovom svetu malo onih kojima je dato da zaista uživaju u vrtnim planinama. Većina ume tek toliko da uzvisi tri vrha pred dvorištem ili da postavi stenu uza zid naspram kuće. A ako se još desi da su bezbrižno razbacane stene i skladno raspoređene i da odaju prirodan izgled - onda se ipak može dobiti sasvim privlačan vrtni predeo.

3.4.2 PLANINE PRISTUPNE DVORANE

Svi podižu vrtnu planine u dvorištu ispred pristupnih dvorana. Tek tri vrha što štrče pred ograđenim prostorom - to izgleda sasvim besmisleno. Još na vrhu brda izgrade senicu a kada se do nje stigne - baš nema šta da se vidi. Graditi tako je još besmislenije.

Ja stvari vidim ovako: ako pred pristupnom dvoranom raste kakvo lepo drvo tu dodajte još samo nekoliko fino oblikovanih filigranskih stena. Ako drveta nema, tada okomitu stenu postavite u atrijum tako da gleda na unutrašnju stranu zida a onda zasadite cveće, rastinje i viseće puzavice koje padaju preko njenog grebena. Tako se stvara tanana lepota vrtnog predela koja će većito trajati.

3.4.3 PLANINE KRAJ VISOKIH DVORANA (*lou*)

Veličanstven predeo nastaje tamo gde veoma visoko stenje stoji uz vitku kulu. Ako su planine odveć visoke treba ih malo odmaći. Tako će predeo biti još lepši.

3.4.4 PLANINE VISOKIH KULA (*g'*)

Uz jedan kraj visokih dvorana *g'* što gledaju na sve četiri strane postavite planinu. Kad je planina glatka uz nju se lako penje te je zgodno da se popnete u ovo zdanje sa koga vidik puca nadaleko. Tada vam zaista ne trebaju stepenice.

3.4.5 PLANINE KRAJ BIBLIOTEKE

Kada je reč o manjim planinama one se obično podižu kraj cveća i tananog drveća od gusto grupisanog ili razbacanog stenja, ili tako da štrče poput iskošenih litica. Svako od ovih oblića ima sopstvenu lepotu. Najbolje je podizati ih ispred biblioteke gde, ako se od njih sazdađu obale, možemo zuriti u ribe što plivaju vodama Hao i Pua.¹⁶⁶

3.4.6 PLANINE KRAJ BAZENA

One planine što se uzdižu kraj ribnjaka u vrtu su sigurno najlepše. Bilo visoke ili niske one čine predeo još lepšim. Tu je *skoči-kamen*,¹⁶⁷ u jezercetu i nad njim leteći most što se pruža sa hridi. Pravo kroz pećine i zasvođene tesnace staze se spuštaju do vode a vrhovi oštri i zaobljeni lebde nad njom čas propuštajući mesečinu, čas navlačeći oblake - tako niko ne može reći kako nema besmrtnika na zemlji, jer ovozemaljsko Ostrvo blaženih *Jing hu tu* je pred nama.

¹⁶⁶ → Knjiga I, *Razmeštaj zdanja* – postavljanje senice i paviljona.

¹⁶⁷ Skočikamen – bushi.

3.4.7 PLANINE UNUTRAŠNJIH ODAJA

U unutrašnjim odajama vašeg doma podignite oštre i uspravne stene sa poprečnim stenama tako da vise sa vrha kako bi sprečile da se po njima vere. Neka su sve građene čvrsto i solidno jer, plašim se, u slučaju da se deca igraju na njima može se desiti kakva nesreća.

3.4.8 STRMINE

Planine koje u vrtu zovemo strminama grade se uz sam zid koji belo okrečen izgleda kao papir a stene su poput slike na njemu. Onaj što ih kreira neka prati prirodne brazde i vene stene imitirajući rad četkice starih slikara. Neka se na ovim stenama zasadi beli bor sa Huang planina, prastara šljiva i tanani bambus.¹⁶⁸ Posmatranje ovakvog prizora kroz kružni prozor je poput *lutanja po slici u ogledalu*.

3.4.9 KAMENITA PLANINSKA JEZERCA

Prvi sam počeo da gradim planinska jezerca od kamena. Tajna ovog umeća je u poznavanju principa ravnoteže, jer ako se ravne i tanke kamene ploče koriste za pravljenje ribnjaka i najmanja pukotina među njima propustiće vodu.¹⁶⁹ Neka kamen bude postavljen tako da se čvrsto oslanja na tri ili četiri strane. Ako je pritisnut samo na dve, bojim se, da će se sredina kamena koji leži ravno na dnu oštetiti. Ako se kamen oslanja samo jednom stranom pući će, i čak kada se pukotine ispune malterom to neće sprečiti oticanje vode. Stoga ovom pitanju posvetite svu moguću pažnju.

3.4.10 POSUDA SA ZLATNOM RIBICOM

Kao i kod građenja kamenitih planinskih jezeraca, tako i jedna ili dve široke činije postavljene jedna uz drugu, mogu činiti bazu posude za zlatnu ribicu. Zakopajte činiju u zemlju, potpuno ili tek do pola, uredite kamenje oko nje, i sve zaptite gitom tako da se činija ukruti. Pravilan način gajenja zlatnih ribica, nalaže da se male i ljupke planine podignu u sredini posude.

3.4.11 OŠTRI VRHOVI

Kada se samo jedna stena koristi za gradnju oštrog planinskog vrha *feng*, mora se dobro osmotriti njen oblik i izabrati kamen pogodne strukture. Neka zidar zameša malter i pripremi bazu za postavljanje kamena.

Stenu postavite tako da njen širi deo okrenete naviše a uži nadole, da pokažete svu lepotu njenog stasa. Ako ovakav vrh čine dve ili tri stene, one takođe moraju gornji deo činiti širim od donjeg, tako da izgledaju kao da svojim oblikom lebde i plešu.

Ma koliko stena da koristite isto pravilo neka važi: uzmite dve ili tri najveće da završite vrh. Morate poznavati principe ravnoteže kako bi gradili bez manjkavosti. Ako se vrh makar i sasvim malo iskosi, vremenom će se sve više naginjati dok ne padne. Zato morate graditi veoma pažljivo.

¹⁶⁸ Beli bor, šljiva i bambus su poznati u slikarstvu kao motiv *tri prijatelja zime*. Kada se razmeste među stene u vrtu dobija se utisak kao da gledate staru sliku. *Huang shan* su čuvene planine u Anhvej provinciji.

¹⁶⁹ U izvornom tekstu Đi Čeng govori o zakonima dinamičkog balansa ali se iz daljeg teksta vidi da on pod njima podrazumeva pre svega poznavanje ravnoteže a ne nešto što bi imalo veze sa hidrauličkom ili kretanjem vode kao što se na prvi pogled može činiti.

3.4.12 ZAOBLJENI VRHOVI

Najviši deo planinskog vrha jeste zaobljeni vrh *luan*. Ne može biti ravan ili u obliku držalja za četkice.¹⁷⁰ Vrh mora biti negde visok negde nizak i najbolje je da se ređa haotično. Njegova je lepota u praćenju slučajnih linija predela a ne u uniformnosti naizmeničnih redova.

3.4.13 ISTURENA HRID

Isturenu hrid *jen*, gradite tako što počnete sa sasvim malim podnožjem koje vremenom postepeno širite. Kada postignete željenu visinu ojačajte zadnji kraj tako da primi kamen prepušten preko ivice. U stara vremena ovaj se metod retko koristio. Obično bi se jedan kamen isturio tako da se ne mogu dodavati drugi. Međutim ja sam se koristio principom ravnoteže tako što bi prednji, širi a tanji deo prepustio da visi dok pozadi ostaje njen masivniji kraj. Ako se dugačka stena polegne u žljeb i pritisne odozgo može se isturiti još nekoliko stopa. Ovo na izgled može biti opasno ali je u suštini sasvim bezbedno.

3.4.14 PEĆINE

Pravilo je da se pećine *dong*, grade od temelja kao što se i kuća gradi. Prvo učvrstite nekoliko stubova, potom upotrebite svu veštinu da stene koje su filigranske strukture poređate tako da propuste svetlost poput vrata i prozora. Kad dospete do vrha, kao što je u prethodnom odeljku o isturenim hridima objašnjeno, slažite kamenje na unutra dok ne zasvodite vrh i preko položite duže stene da sve to učvrste. Tako će neoštećene stajati hiljadu godina. Pećine šire od deset stopa u kojima se može okupiti više ljudi još od davnih vremena retko se vide. Povrh pećine možete nasuti zemlju i zasaditi drveće ili podići terasu ili, ako nađete za shodno, podignite kakvu sobu ili senicu.

3.4.15 VODODERINE (*jian*)

Najbolje je kada se vrtne planine nalaze među vodama. No ako su na visokom terenu gde se voda ne može dovesti, dobro bi bilo napraviti suva rečna korita. I mada u njima nema vode predeo će izgledati sasvim lepo.

3.4.16 VIJUGAVI BRZACI (*qushui*)

Od davnina vijugavi brzaci prave se tako što se u kamenu izdubi kanal a gore se postavlja kamena zmajeva glava iz koje pršti voda. Ovo zahteva mnogo rada a deluje vulgarno. Zašto se ne koristi isti metod kojim se grade vododerine, sa stenom na vrhu iz koje voda ističe u kaskadama? Tako voda može nositi činijice sa vinom u svom uzbudljivom prirodnom toku.¹⁷¹

3.4.17 KASKADE (*pubu*)

Kaskade se prave na sličan način kao strmine *qiao bi*. Kada ih gradite, najpre obezbedite da vodu sakupite sa krova kuće i usmerite tako da je žljebom na zidu dovedete do vrha kakve

¹⁷⁰ Ovde Đi Čeng govori o postolju koje se koristi da se četkica odloži tokom slikanja.

¹⁷¹ Ovde autor asocira na čuveno okupljanje u Senici orhideja. Čuveni kaligraf i pesnik Wang Xizhi je okupio svoje prijatelje van grada Šaosinga, u Lan tingu, Senici Orhideja. Ovo okupljanje postaće jedan od najpoznatijih motiva kako kineske književnosti tako i slikarstva. Predgovor (napisan) u paviljonu orhideja smatra se jednom od najslavnijih kaligrafija ikada napisanih, te je postalo uzor mnogih potonjih generacija kaligrafa.

stene. Tu ostavite mali otvor kroz koji će voda briznuti i raspršiti se naglo niz stenu kao pravi vodopad. U suprotnom voda će se razliti svuda po steni ne pretvorivši se u kaskade. To je ono što nam je poznato kao *sedenje na kiši zureći u izvor*.¹⁷²

Kada podižete vrtne planine treba da učinite to najbolje što umete tako da ih i drugi zavole. Mada tek delić pravih planina ali samo i grumen stene u sebi nosi dah divljine. Oko *Tigrovog Brda* u Sudžou i kapije *Feniksove terase* u Nankingu svi cvečari streme da ovo postignu u svojim minijaturnim pejzažima.¹⁷³

3.5 IZBOR STENA

Da biste saznali poreklo stena, istražujte u blizini i idite do najudaljenijih planina. Jer stene nemaju vrednost dok su na planinama te ono što košta jeste ljudski rad. Popnite se na planine, istražujte najudaljenije vrhove, idite gore, dole ispitujte na sve strane. Najzgodnije je da su stene negde blizu vode te je onda udaljenost i od od hiljadu *li*-ja neznatna. A ako se do njih stiže za dan onda se mogu poneti i na leđima.

Pri izboru stena koje su izrađene velikim umećem, nemojte uzimati samo one filigranske strukture, već i one što mogu da stoje same. Ako želite solidne i jake stene potražite one stare i neobrađene gromade jer se mogu ređati jedna preko druge.

Bez obzira na brazde, prvo treba da nađete stene dobrog kvaliteta a potom da ih naređate prema njihovoj žiličastoj teksturi. Ako stena ima previše brazdi onda postoji opasnost da se slomi, a stena koja ima ulegnuća neka visi slobodno.

Nekada, u stara vremena stene iz Taj hu jezera bile su najpoznatije. Ljubitelji predela znali su samo još za *cvetne stene*.¹⁷⁴ Danas, ljudi jednostavno biraju stene sa crteža i slika.¹⁷⁵ Jer šta znaju neznalice o stenama sa Huang planina?

Male stene neka imitiraju majstora *Šumskog Oblaka* a one velike neka za model uzmu C' đjua.¹⁷⁶

Pojedine stene, mada neotesane i nespretne, kada su visoko naređane izgledaju daleko i nepristupačno. Takve stene se lepo ređaju zajedno i mogu da se nađu bilo gde u planinama. Stene nisu poput trave i drveća. Jednom ubrane i sakupljene dobijaju nov život. A ljudi isto tako, zarad slave i bogatstva, ako ih u blizini nema tražiće ih nadaleko.¹⁷⁷

¹⁷² Sedeti na kiši i gledati u izvor - označava specifično stanje kontemplacije.

¹⁷³ Huyue shan ili *Tigrovo brdo* je samo jedno od nekoliko čuvenih mesta u Suzhou gde se prave minijaturni pejsaži i minijaturna stabla tzv. *peng jing* kod nas poznatiji pod japanskim imenom bonsai.

Feng tai men ili *Kapija feniksove terase* bila je jedna od ulaznih kapija na zidinama grada Nankinga iz Ming perioda. U njenoj blizini nalazio se hram Boga Cveća isto tako poznat po svojim minijaturnim pejsažima.

¹⁷⁴ Ova napomena se odnosi na *Komvoj cvetnih stena, Huashi Gang*. Car Hui Zong (1101 -1125) iz Song dinastije bio je jedan od najbriljantnijih umova među kineskim vladarima, izuzetan kaligraf, slikar, pesnik i veliki ljubitelj interesantnih stena. Njegova petromanija je išla tako daleko da je naručivao prevoz ovih retkih stena brodovima iz svih krajeva zemlje. Ovakav transport često je ometao prevoz žitarica Velikim kanalom. U tadašnjoj prestonici Kine gradu Kaifengu Hui Zong je podigao čuveni *Gen Yue* vrt.

¹⁷⁵ Podatak da su ljudi u doba kada je pisano ovo delo (1635) mogli da biraju stene iz ilustrovanih kataloga pokazuje da je ova delatnost bila veoma visoko razvijena.

¹⁷⁶ Šumski oblak je nadimak čuvenog slikara Juen dinastije Ni Zana (1301 ili 1306 -1374) a Zi Jiu je nadimak slikara Huang Gongwanga. o njima vidi → Knjiga I, O vrtovima

¹⁷⁷ Đi Čeng nalazi da ljudi i stene imaju mnogo toga zajedničkog. I jedni i drugi su daleko tvrdoglaviji i prilagodljiviji od biljaka ili drveća.

3.5.1 STENE IZ TAJHU JEZERA

Tajhu stene su sa Dzunging planina iz prefektore Sudžoua. Najbolje su one pored vode iz Sjaosja zaliva.¹⁷⁸ Njihova iskonska priroda je čvrsta i glatka. U sebi sadrže duboke šupljine ili su pune malih rupica, neobičnih brazda u skladu sa blagim oblicima i senkama.¹⁷⁹ Ima ih belih, sivih sa crnim i crnih sa zelenkasto sivim prelivima.¹⁸⁰

Uspravne i ravno položene brazde odaju prirodu stena, obmotavaju se oko njih penju i nestaju. Po čitavoj površini stena nalaze se šupljine i izbočine. Nastale su neprekidnim naletima vetra i talasa i poznate su pod imenom *rupice od praćke*. Kada ih blago kucnete, čuje se zvuk.

Majstori koji sakupljaju ove stene ponesu sa sobom čekić i dleto, uđu duboko u vodu, izaberu stenu koja je najinteresantnija i isklešu je. Onda je vežu debelim kanapom i velikim čamcima izvuku na površinu. Zatim se uz pomoć drvenog rama stena podigne i izvuče iz vode.

Ove stene su cenjene zbog svoje visine i veličine pa ih je zgodno postaviti ispred velikih prestonih dvorana i galerija, ispod visokih borova ili pored neobičnih biljaka.

Bilo da ukrašavaju vrtnu planinu ili su okolo među raspršenim vodenim sobama *sje* uvek pružaju veličanstven prizor. Sakupljane su od davnina sve do danas tako da je postalo teško doći do njih.

3.5.2 STENE SA KUN PLANINA

Ove stene se vade iz zemlje sa Ma an planina u oblasti Kun.¹⁸¹ Zemlja iz koje se vade crvene je boje tako da je potrebno dosta vremena i snage da se očistite i operu. Po svojoj prirodi su pune izbočina, pružaju se u visine ali nisu previsoke i zaobljenih su vrhova. Kada se kucnu nema nikakvog zvuka. Jasno su bele boje. Stavljaju se na interesantna mesta zajedno sa omanjim drvećem i u njihove šupljine sade se irisi. Mogu da se stave i u posude u kojima su sastavni deo minijaturnog krajolika bonsaja¹⁸². Nikako nisu pogodne za ukrašavanje većih predela.

3.5.3 STENE IZ JISINGA

Ove stene su sa planina iz Džang gung pećine i Šan čien hrama u oblasti Jising.¹⁸³ Lako se vade iz vode iz Džu lina ili bilo koje bambusove šume¹⁸⁴. Po prirodi su čvrste sa puno sitnih rupica. Izgledaju neobično poput brazda Tajhu stena. Neke su crne sa grubom zrnastom teksturom i malo žute boje u sebi. Druge su delikatne teksture i bele boje. Pri stvaranju vrtnih

¹⁷⁸ Xiao Xia zaliv se nalazi na Taj hu jezeru u blizini današnjeg grada Sudžoua. U V veku p.n.e. bio je letnja rezidencija cara Fu Čaja iz države Wu. vidi → Knjiga I, O vrtovima

¹⁷⁹ Đi Čeng se ovde koristi specifičnom terminologijom vezanom za stene koja je gotovo neprevodiva.

¹⁸⁰ Stara reč *qing* u sebi sadrži sve nijanse od tamno sivog do plavog i zelenog.

¹⁸¹ Kun shan oblast nalazi se južno od Ma'an planina u Đjangsu provinciji. Ove planine se u dijalektu nazivaju Kunšan planinama pa je zato cela oblast dobila ime po njima. Vrh ovih planina poznat je pod imenom *Vrh žada* zbog beline stena koje se tu nalaze.

¹⁸² Pengjing ili predeo u posudi je u Evropi poznatiji po svom japanskom imenu bonsaj. Ovde za objašnjene minijaturnog pejzaža u posudi upotrebljavam japanski termin bonsaj jer je već kao takav odavno usvojen u zapadnoj terminologiji.

¹⁸³ Jising se nalazi u Đjangsu provinciji. Pećina Džang gung je jugoistočno od ovog mesta. Dobila je ime po alhemičaru Zhang Daolingu iz Han dinastije (34 -156) koji je praktikovao svoje umeće u ovoj pećini. Šan čjen hram je poznat i kao Šan čjen pećina. Dobio je ime po drevnom pustinjaku o kome je u svom delu pisao Zhuang Zi (Čuangce).

¹⁸⁴ Zhu lin je ime mesta u blizini pećine i homonim je sa zhu lin ili šuma bambusa. Ovde autor namerno daje i jedno i drugo ime.

planina ne treba ih koristiti kao viseće stene jer, plašim se da, su suviše slabe da bi stajale čvrsto.

3.5.4 STENE IZ ZMAJEVOG RIBNJAKA

Oko sedamdeset *li*-ja južno od Đinlinga nalazi se oblast *Zmajev ribnjak*.¹⁸⁵ Ove stene nalaze se duž Jangce reke na nekoliko mesta u blizini hrama *Sedam zvezda*, preko *Planinskih usta do Glave žitnice*. Mogu da budu na površini ili poluzakopane u zemlju. Ima ih koje su čvrste prirode sive, pune rupica i brazdi koje prolaze pravo kroz njih, poput Tajhu stena. Neke su isto tako čvrste i svetlo sive ali izgledaju pomalo nezgrapno i koriste se kao osnova ili kao vrh vrtne planine. Treće su pak stare i grube bez rupica i najbolje je kada stoje potpuno same. A ima i onih koje su sive sa puno rupica i brazdi poput orahove ljuske kao da su naslikane raznim kaligrafskim potezima.¹⁸⁶ Najlepše je kada se ove stene skladno ređaju tako da njihove brazde izgledaju poput poteza slikarske četkice.

3.5.5 STENE SA PLANINE ZELENO PLAVOG ZMAJA

Stene zeleno-plavog zmaja nalaze se na brdima oko grada Đilinga.¹⁸⁷ Prirodno imaju velike okrugle šupljine, koje tesari dletom još više povećavaju. Ako se od njih pravi oštar vrh izgledaće dobro samo sa jedne strane. U prošlosti ove stene su se obično koristile za glavni vrh kao da su stene iz Tajhu jezera. Tada su cvetne stene bile poznate pod imenom *stene-stopalo* jer su se koristile kao baza vrtne planine. Kada se vrtna planina podiže poput kandila između dve vaze na oltaru¹⁸⁸ a još ima vrh od ovakvih stena, zaista izgleda poput *planine noževa* i *drveta od sablji*.¹⁸⁹ Ove stene mogu se postaviti pored bambusa i drveća ali se ne mogu visoko ređati.

3.5.6 STENE IZ LINGBIJA

U oblasti Lingbi u Sudžou nalazi se mesto zvano *Brdo kamenog zvona*¹⁹⁰. U njemu se nalaze stene pod zemljom. Tu su već tako dugo, da se na dubini od nekoliko *džanga*¹⁹¹ nalazi velika rupa. Prirodno su potpuno oblepljene slojem crvenog blata. Stoga ih ljudi iz kraja uglavnom čiste metalnim sečivima. To se mora uraditi tri puta, a onda kad se pojavi prirodna boja kamena koristi se metalna ili bambusova metlica zajedno sa porcelanskim prahom, da se kamen očisti i uglača. Kada se kucnu imaju čist i snažan zvuk poput zvona. Njihova donja strana obično ostaje oblepljena blatom koje se ne može do kraja skinuti. Dok su još u zemlji, raznih su formi u skladu sa njihovim originalnim oblikom: neke su prirodnog oblika a neke oštrog ili zaobljenog planinskog vrha koji se pruža u visine poput opasne litice, prepune šupljina, savršene krivudave forme. Da bi se videla njihova prava lepota ove stene treba da se otešu bradvom, očiste i ispoliraju dletom. Neke od njih izgledaju sjajno sa jedne ili dve strane a neke čak i sa tri strane. Ali od nekoliko stotina stena izvađenih iz zemlje, samo jedna do dve

¹⁸⁵ Đinling je staro ime za Nanding. Zmajev ribnjak je naziv prostrane oblasti u Đjangsu provinciji.

¹⁸⁶ *Cun fa* je metod u tradicionalnom kineskom slikarstvu kojim se određenim potezima četkice prikazuju senke i tekstura planina i stena. Postoji sedam glavnih metoda slikanja stena: *udarac velikom sekirom*, *udarac malom sekirom*, zatim potez poput *glave oblaka*, *raspršene kiše*, *raspletenog vlakna konoplje*, *široke čelične trake* i *žilica lotosovog lišća*.

¹⁸⁷ Brda Zelenog zmaja nalaze se izvan zidina Đinglinga. Ova oblast je poznata po krećanama i kamenolomu.

¹⁸⁸ Oltar se u kineskom hramu najčešće sastoji od velikog kandila koje se nalazi u sredini hrama i u kojem gore mirisni štapići. Simetrično, sa obe strane obično je postavljen par svećnjaka i vaza sa cvećem.

¹⁸⁹ *Planine noževa* i *drveće od sablji* - vidi → Knjiga III, Podizanje vrtnih planina.

¹⁹⁰ Sudžou koji se ovde pominje nije čuveni grad već mesto u Anhvej provinciji. Oblast Ling bi (što doslovno znači magični žad) danas pripada Fengjang oblasti. Stari muzički *kamena zvona* pravljena su od *qing* kamena te se nazivaju i *cing zvona*.

¹⁹¹ Zhang je mera za dužinu i iznosi oko 3,3m.

stene sa svih strana izgledaju savršeno. Kada nađete jednu takvu, izaberite njena najbolja mesta, izgravirajte ih i izravnajte njenu bazu. Takva stena može se staviti na stočić ili upotrebiti za kreiranje minijaturnog krajolika (peng jing). Postoji jedna vrsta ovih stena koja je jednostavna, ravna i na sebi ima strije zvane *dah oblaka*. Ovakva stena može se obesiti u sobi i može da služi kao muzičko zvonu. *Knjiga istorije*¹⁹² za ove stene kaže: *Plutajuća kamena zvona sa obala reke S'*.¹⁹³

3.5.7 STENE SA SJEN PLANINA

U celoj oblasti oko Dasjen planina, južno od prefekture Džendžanga nalaze se ove stene¹⁹⁴. Omanje stene mogu da se izvuku cele, dok one veće moraju da se ostružu na mestima na kojima su međusobno spajane. Veoma često su neobičnog oblika. Čvrste, sjajne i glatke, obično su žute boje. Kada se kucnu daju zvuk. Neke su i sivo braonkaste. Većina ovih stena imaju međusobno povezane šupljine te su dobre za pravljenje vrtnih planina.

3.5.8 SJEN STENE

Ove stene se nalaze u okolini oblasti Ningguo.¹⁹⁵ Obično su bele boje ali su pokrivene crvenom zemljom tako da se moraju oprati i očistiti da bi se videla njihova prava boja. Kako biste isprali zemlju sa ovih stena možete upotrebiti kišnicu koja curi niz usečene *nebeske kanale* na zdanju u periodu *šljivinih kiša*.¹⁹⁶ Ove stene treba čuvati što duže. Što su starije postaju sve belje i na kraju su poput snežnih planina. Jedna vrsta ovih stena zove se *konjski zub*¹⁹⁷ i može se postaviti kao ukras na vašem stočiću.

3.5.9 STENE IZ HUKOUA

Ima više vrsta stena iz Hukoua u oblasti Đjendžou.¹⁹⁸ Neke su u vodi a neke pored vode. Jedan tip ovih stena je sive boje i u prirodi se javlja u obliku oštrog i zaobljenog vrha, poput strmina i vododerina. Druge su poput različitih prirodnih oblika. Treći tip su ravne, tanke stene sa puno šupljina koje su duboko usečene, poput drvene ploče izbušene oštrim sečivom. Brazde na ovim stenama su fine poput dlačica kaligrafske četkice, i sasvim se blago sjaje. Kada se kucnu čuje se zvuk. *Dungpo*¹⁹⁹ ih je izuzetno cenio i posvetio im je pesmu *Devet cvetova u jednoj posudi*, iz koje je ovaj stih: *Kupio bih ove fine male stvari za stotinu zlatnika*.²⁰⁰

¹⁹² Shu jing je Knjiga istorije

¹⁹³ *Si bin fu qing*, plutajuća zvona sa obala reke Si. Stene od kojih su napravljena zvona izgledalo je kao da plutaju po površini reke Si. Reka Si, izvire u provinciji Šandong, sa četiri izvora (*si* je broj četiri).

¹⁹⁴ Grad Zhenjiang je u današnjoj Đjansu provinciji.

¹⁹⁵ Ningguo oblast je u blizini grada Sjenčenga u Anhvej provinciji.

¹⁹⁶ Mei yu, *period šljivine kiše*, prema starom lunarnom kalendaru obuhvata četvrti i peti mesec, tj. period kada su šljive i kajsije u cvatu. To je i period izuzetno vlažnog vremena, pogotovo u donjem delu reke Jangce tako da se gotovo sve pretvara u buđ. Kineska reč za plesan i za šljivu su homonimi, *mei*. Izgleda da je izvorna reč koja se vezivala za ovo doba godine bila manje poetična, *doba plesnjive kiše*. Jedino u ovo doba jakih kiša stene se zaista dobro mogu isprati.

¹⁹⁷ *Ma ya xuan* - ove stene imaju na sebi izbočine oblika konjskih zuba.

¹⁹⁸ Đjendžou je u današnje doba grad Đjuđang u provinciji Đjansi na reci Jangce. Hukou je mesto na severnom delu Pojang jezera gde se spaja sa Jangce rekam.

¹⁹⁹ Su Dongpo ili Sushi (1037 - 1101) je jedan od najvećih i najgenijalnijih kineskih pesnika i kaligrafa svih vremena. Između ostalog bio je i guverner više gradova uključujući i čuveni Hangzhou. Naručio je izgradnju mosta preko Zapadnog jezera koji i dan danas postoji. Čuvene su njegove kaligrafije stena i bambusa. Napisao je šesnaest pesama specijalno posvećenih ukrasnim stenama a ovde je naveden samo jedan stih.

²⁰⁰ Planina *Devet cvetova*, nalazi se u Anhvej provinciji. Ima devet vrhova koji svojim izgledom podsećaju na cvetanje lotosa. Pesma *Devet cvetova u jednoj posudi*, (hu zhong jiu hua), posvećena je Hkou stenama. Su Dongpo u uvodu ove pesme kaže:

3.5.10 JING STENE

Između Hanguanga i Dženjanga u oblasti Jingdžou ima više vrsta ovih stena, koje se mogu naći među rečnim strujama.²⁰¹ Neke su sivkaste sa finom mrežom belih žilica, druge su sive sa crnim prelivima a treće svetlo zelene. Imaju oblik oštrog ili zaobljenog vrha izlokane rupicama i šupljinama koje skladno krivudaju i međusobno su povezane. Glatke su teksture i kada se kucnu imaju blagi zvuk. Postavljaju se kao ukras na stolu ili su u posudi kao deo minijaturnog krajolika - bonsaja.

Još jedan tip ovih stena je bele boje, vrhova koji se protežu na sve strane. Providne su i sjajne površine u kojoj se predmeti ogledaju. Kada ih kucnete nema zvuka. Majstori koji skupljaju ove stene, ulaze u vodu i vešto dletom otkidaju dobre delove stena. Ove se stene koriste samo kao ukras na stolu.

3.5.11 STENE IZ SAN BINGA

San Bing ili *Vojnik u begu*, je mesto gde je Džang Ljang naterao svoju vojsku da peva pesme iz države Ču.²⁰² To je uznemirilo i oteralo vojnike iz Čua te odatle ime ovog mesta. San bing se nalazi južno od Čao jezera. Čao²⁰³ ima preko stotinu vrsta ovih stena, i malih i velikih razbacanih na sve strane. Čvrste su prirode, plavičasto crne boje. Neke od njih su poput Taj hu stena, neke su stare i grube/neotesane a treće izbrazdane sa svih strana. Ljudi iz San binga/lokalni ljudi sakupljaju ove stene, nose ih na prodaju a ljubitelji stena iz Vejanga ne kupuju nijedne druge stene sem ovih.²⁰⁴ One najlepše među njima su velike cureće, izbušene rupicama kao sami Taj hu vrhovi. Nikada delikatnije-finije od ovih još nisu ubrane.

3.5.12 HUANG STENE

Huang stene se nalaze na raznim mestima.²⁰⁵ Tako su čvrste da im ni bradva ni dleto ne mogu ništa. Njihove strije su stare i grube. Ima ih na Huang planinama u blizini Čangdžoua, na Jaofeng planinama blizu Sudžoa, na Tušan planinama pored Džendžanga i duž obala reke Jangce sve do Cai šija.²⁰⁶ Običan svet poznaje samo njihovu grubu strukturu, i ne zna za njihovu neobičnu lepotu.

3.5.13 STARE STENE

Mnogobrojni ljubitelji stena na ovome svetu, impresionirani njihovom nezasluzenom reputacijom, stalno su u potrazi za starim stenama. Čuju za poznati vrh koji je u čuvenom

Izvesni Li Džengčen iz Hukoa je u svojoj kolekciji imao prekrasnu stenu sa brazdama poput rešetkastog rada na prozoru kojoj je dao ime *Devet vrhova*, (jiufeng). Poželeo sam da je kupim za stotinu zlatnika kako bih je uskladio sa stenom koju sam već posedovao, imena *Devet jezera*, (jiuchi). Međutim, morao sam iznenada da odputujem na jug i nisam imao više vremena da to uradim. Zato sam u znak sećanja na ovu stenu, pesmu nazvao *Devet cvetova u jednoj posudi*. Kada se posle osam godina Su Dungpo vratio u Hukou stena je bila prodana.

²⁰¹ Yingzhou je danas Yingde oblast u Huangdung provinciji.

²⁰² Zhang Liang ili Zhang Zifang, bio je čuveni vojni strateg Liu Banga osnivača Han dinastije. (206 p.n.e. - 221n.e.). Pri zbacivanju prve Ćin dinastije, Liu Bang je prvo sarađivao sa vođom Chua, Sjang Juom da bi kasnije zaratio protiv njega. U ratu koji je trajao punih pet godina Lju Bang ga je na kraju pobedio (202 g.p.n.e.). Kada je Han vojska okružila Sjang Juove snage, Džang Ljang je naredio svojim vojnicima da počnu da pevaju narodne pesme države Ču.

Tako je Sjang Ji potučen verujući da je veliki broj njegovih sunarodnika prešao na suprotnu stranu.
²⁰³ Jezero Chao (ili Jiao) današnja je oblast Chao u blizini grada Hefeya, prestonice Anhvej provincije.

²⁰⁴ Weiyang je sadašnji grad Yingzhou u Đjansu provinciji.

²⁰⁵ Huang stene su prvenstveno stene sa Huangshan planina. Pod njima se podrazumevaju velike četvrtaste gromade ravne površine, za razliku od fantastičnih i nepravilnih oblika Taj hu stena.

²⁰⁶ Ovo nisu čuvene Huangshan planine u Anhui provinciji jer je Changzhou u Đjansu provinciji a Cai shi je danas deo grada na Ma'an shan planinama u An hui provinciji.

vrta gde je slavna osoba napisala stih koji se prenosio iz generacije u generaciju sve do današnjih dana. Ako je taj vrh još i prava Taj hu stena, a vrt se sada više ne koristi, današnji vlasnici je prodaju onima koji najviše ponude. Nije im žao da udvostruče cenu jer je smatraju vrednom starinom. Ima onih koji čim čuju da je stena stara, kupuju je po dvostrukoj ceni. Od davnina sve do danas ljubitelji Taj hu stena su ih sakupili u takvom broju da ih je jedva nešto i ostalo. Ako možete, nađite i sa nekih drugih planina sakupite šupljikave, cureće stene prosejane rupicama, sivih kostiju ²⁰⁷ i čvrste strukture koje do sada nisu korišćene. One neće biti ništa gore od Taj hu stena. Kada je stena neprekidno izložena vetru, kakva je razlika između stare i nove stene?

Kada sakupljate stene, iako treba samo da platite troškove prenosa brodom, utovara i istovara stena, promislite koliko vam zaista treba da biste u vrtu imali jednu stenu. Postoji izvesna stena *Vrh od sto mia pirinča*, i kada sam se raspitao čuo sam da je ime dobila jer košta stotinu *mia* pirinča.²⁰⁸ Ako danas želite da je kupite treba da platite sto *mia* pirinča, i još drugih sto za njen transport. Posle svega možete je nazvati i *Vrhom dve stotine mia pirinča*. Svaka stena koja je izložena radu vetra je stara, a ona tek izvađena iz zemlje je nova. I mada ima boju zemlje, stajanjem kratko na rosi i kiši ubrzo će isto tako postati stara.

3.5.14 STENE IZ ĐINČUANA ²⁰⁹

Ove stene su najbolje kada su stare. Ima ih petobojnih ili jasno zelene boje, a neke imaju strije poput naslikane borove kore. Najcenjenije su one koje su visine oko tri metra i širine tridesetak santimetara, ²¹⁰ mada je većina njih manja od toga. U poslednje vreme u Jisingu postoje stene slične ovima iz Đinčuana sa takvim šupljinama i otvorima u koje su umetnuti oblutci. Nemaju naročito lepu boju. Pukotine i rupice ovih starih stena prilično su široke a njihova boja i tekstura je jasna i sjajna. Kada se postave među cveće ili ispod drveta izgledaju veoma elegantno. A kada se koriste kao deo vrtnih planina zgodno je od njih napraviti *nazubljen vrh*.

3.5.15 KONVOJ ŠARENIH STENA

Šarene stene još iz Sung dinastije nalaze se posvuda u oblasti Henana i duž granice sa Šandungom. To su one stene koje su preostale tokom transporta velikim kanalom.²¹¹ Veliki broj ovih stena je naprosto fascinantno-čaroban. S obzirom da je njihov transport kopnom izuzetno naporan, ljubitelji ovih izuzetnih stena biraju samo nekoliko komada, stavljaju ih u vrt i na taj način ceo vrt izgleda još lepše i bolje.

3.5.16 OBLUTCI IZ LJU HEA

U oblasti Ljuh' u pesku i na obalama kraj vode na *Steni duhova*²¹² nalaze se veoma fini i mali ahatni oblutci.²¹³ Neki od njih su veličine pesnice, jasno beli sa petobojnim šarama, dok neki

²⁰⁷ Pod sivim kostima autor najverovatnije podrazumeva duboko urezane sive brazde na stenama.

²⁰⁸ Mi je mera za pirinač. Iako su Kinezi još u davna vremena izmislili kovani i papirni novac, veoma su dugo, sve do uspostavljanja republike (1911) koristili kao platežno sredstvo pirinač i žito.

²⁰⁹ Jinchuan je danas Xiaoling he u oblasti Jin u Liaoning provinciji.

²¹⁰ Autor kaže više od jednog zhang-a (1 zhang je oko 3,3m) i šire od jednog chi-a (chi oko 33 cm).

²¹¹ → uvodni deo o Izboru stena.

²¹² Liuhe oblast je danas deo grada Nankinga u Đjangu provinciji a *Stena na kojoj borave duhovi* (ling juyuan) je poznata kao *Stena i planina duhova* (ling yanshan).

²¹³ Nankinški ahatni oblutci, koji se zovu *oblutci cvetne kiše* (yu hua shi), veoma su cenjeni zbog svoje izuzetne lepote. Prema predanju pojavili su se na mestu na kojem je nekada padala *kiša od cveća* dok je čuveni budista tumačio sutre.

imaju samo pruge u više boja. Ovi oblutci izgledaju veoma toplo, glatki su sjajni i providni. Kada ih birate uzmite one koji imaju više boja i razne šarene mrlje po sebi, pa ih možete iskoristiti za brokatno popločavanje poda. Kada se stave u rečno korito ili bilo koje mesto gde voda teče, njihova prirodna blistavost i sjaj odmah će se videti.

Kada je reč o podizanja planina u vrtu, posvuda ima ljubitelja vrtova i na sve strane ima finih (komada) stena. Ali one osobe od umeća koja bi podigla planine nema. Ako se pitate kako da dođete do stena, na sve strane ima planina i čini se da sve imaju stene. I ako ne uspevate da nađete prekrasnu stenu i morate da upotrebite neku prilično neotesanu, uzmite bilo koju samo neka ima brazde. Jer ja sam proučavao Du Vanov *Katalog šume Stena* iz Sung perioda koji kaže da nema mesta bez stena.²¹⁴ Mesta sa kojih sam izabrao stene su malobrojna i ovde sam ih zabeležio. Stene koje nisam nikada video nisam ovde ni opisao.

3.6 POZAJMLJIVANJE PREDELA

Stvaranje vrta ne poznaje pravila ali za pozajmljivanje predela postoje određeni principi. Važnije je imati na umu sliku godišnjih doba nego voditi računa koju od osam strana sveta pokazuje igla kompasa.²¹⁵ Tamo gde se sustiču močvare i šume, prepliću bambusi i šaputanje gustih krošnji, gde ne dopire huk grada, nađite mesto mirno i spokojno na kojem, zaklonjeni dalekim planinama, možete sa proplanaka zuriti u daljinu. Kada se prestoni dvorani otvori goste dočekuje nežni lahor što se kroz vrata, niz prolećni potok spušta do močvare gde se među bledim rumenilom i purpustom raduje susretu sa dušama božanskog cveća.²¹⁶ Prepustite se svetom čoveku koji na mudraca liči²¹⁷ zaslužite da se poredite i sa samim Visokim ministrom planina.²¹⁸

Proleće je vreme za *Život pustinjaka*, za ode i obuzetost mirisnim travama.²¹⁹ Očistite

²¹⁴ Du Wan (Du Jiyang) je bio potomak iz XII veka čuvenog pesnika Tang dinastije Du Fua (VII vek). Napisao je delo *Katalog oblaka šume stena* (Yun lin shi pu). Sebe je nazivao *Pustinjakom šume oblaka*. Ovo je prvo delo koje se do detalja bavilo stenama i kolekcionarima stena. Du Van do najsitnijih detalja opisuje sto šesnaest različitih vrsta stena. Neki od Đi Čengovih opisa stena, koji su ovde navedeni, su identični sa njegovim. Ali Đi Čeng se ograničio, kao što i sam kaže, na one stene koje je upotrebljavao samo za kreiranje vrtova. Oblasiti u kojima je on nalazio stene daleko su brojnije od onih koje navodi Du Van.

Šafer (Edward Schafer) koji je objavio kratak prevod ovog dela sa beleškama i uvodom (Tu Wan's Stone Catalogue of Cloudy Forest, Berkley and Los Angeles, University of California Press, 1961), veruje da je Du Van bio carski službenik koji je sakupljao stene za čuvenog cara Hui Zonga i da je *Katalog Stena*, mada ne i zvanično, u stvari katalog carske kolekcije stena. U svakom slučaju Du Van je bio izuzetan poznavalac kolekcionara kao što je na primer bio pesnik Su Dungpo (Du Van je bio prijatelj njegovog oca).

²¹⁵ Ba zhai – prema kineskoj kosmologiji postojalo je osam strana sveta (četiri strane na istoku i četiri na zapadu) koje su bile povezane sa osam planina i osam kapija kroz koje su ulazili kišni oblaci i duvalo je osam vetrova. (vidi Knjigu Rituala – Li ji).

²¹⁶ Pesnik Tang dinastije, Đja Dan (Jia Dan, 730 – 805) navodi divlju jabuku, *hai tang*, kao najvažnijeg besmrtnika među cvećem, najverovatnije zbog izuzetno jarko crvene boje koju ima kada cveta.

²¹⁷ Stari tekst koji se odnosi na poeziju Du Fua iz Tang dinastije kaže: *Pijanac bistro vino naziva svetim čovekom a mutno mudracem.*

²¹⁸ Tao Hongđing (Tao Hongjing) - prvi ministar planina bio je čuveni učenjak, taoistički pustinjak iz perioda Južnih dinastija (456 –536). Car je nekoliko puta pokušavao da ovog učenjaka vrati na dvor, šaljući mu bogate poklone, ali u tome nije uspeo. Ali kada god bi se donosila neka veoma važna odluka za državu, od njega se i dalje tražio savet, te je zato i dobio ime *Visoki ministar planina*.

²¹⁹ Pan Je (Pan Yue 247 – 300) je bio carski službenik i pesnik Đin dinastije koji je napisao delo *Život pustinjaka*. Mirisne trave se uvek vezuju za ime jednog od najčuvenijih pesnika svih vremena Či Juena (Qu Yuan circa 340 – 278). Ovde autor namerno nije naveo njegovo ime jer se to smatralo suvišnim. Učenom čitaocu Ming perioda bilo je jasno o kojoj osobi je reč. Či Juen je autor čuvene antologije *Ode iz države Ču* (iako se njegovo autorstvo ne može pouzdano dokazati). Njegove pesme su bile uglavnom šamanskog porekla i sadrže imena raznih mirisnih trava i mnogobrojnih biljaka. Pesnik, ministar na dvoru, bio je uzor lojalnosti tada veoma moćne države Ču. Pada u nemilost i postaje žrtva intriga na dvoru. Videvši propast države i nemoć da bilo šta promeni, baca se u Mi luo reku.

puteljak pazeći na izdanke orhideja čiji se miris širi do najskrovitijih odaja. Podignite zastore od bambusa da dočekate lastu, koja nošena lakim povetarcem, bezbrižno proseca nebo. Dok svuda promiču latica za laticom cveća i nit za tanušnom niti pospane vrbe, mada još uvek zadrhtite od zime, podignite visoko Ijuljašku.²²⁰ Radujte se, uživajte, izlite vaša osećanja nad lepotom predela i neka misli iznenada odlutaju izvan prašnjavog sveta kao da ponirete u sliku i kao da sred slike sami lutate.

Letnja pesma slavuja dopire iz šumskih senki, među planinskim prevojima iznenada odjekne pevanje drvoseča i dok se povetarac rađa iz hlada velikih krošnji, vraćamo se u carstvo Fu Sija.²²¹ Neki usamljenik recituje poeziju u svojoj kolibi od jelovine; u bambusovom gaju majstor dokolice lenjo bira strune citre, crvena odora lotosovog cveta tek što je oprana i čuje se tiho kuckanje bambusovog žada. Oslonjeni na ogradu vidite kako bambusi krivudaju za potokom, dugo, kao sa dalekih obala reke Hao, posmatrate ribe dok se gore planine zagrću gustom tamom i oblaci pristižu. Površina vode se mreška poput krljušti i osećate svež povetarac dok vam se glava spušta na jastuk. Sa južne terase podiže se kovitlac osećanja, kraj severnih prozora vlada popodnevni hlad.²²² Kroz tek odškrinut prozor vire kao žad zelene senke platane i paulovnije a tirkizne puzavice i loze pružaju se preko zida gde se nagnuti nad vodom igramo sa mesecom ili sedeći nisko na steni probamo izvorsku vodu.

Jesenju studen sve teže podnosi laneno odelo ali nas još uvek mami miris lotosa u ribnjaku. Prenuće nas opali list feniksovog drveta²²³ i plač insekata skrivenih u travi. Mirna, glatka površina jezera je bezgranična širina svetlosti koja pluta sa fino izvijenim obrisima planina. Spram javorovog lišća, svog od vina zajapurenog, odjednom se odnekud pojavljuju jedna za drugom, jato belih čaplji. Sa visoke terase zurite u daljinu, češkajući se po glavi²²⁴ upirete pogled u plavo nebo; dok tako nagnuti nad prazninom, iz vašeg prostranog paviljona podižete čašu da pozdravite sjajni mesec,²²⁵ naokolo se širi sasvim blag božanski miris neba.²²⁶

Zima je i slutite da su već uvele hrizanteme kraj živice od pruća, da je vreme da potražite topliju stranu brda i prve pupoljke šljive. Vežite o vaš štap malo para tek da vino kupite, i

Taj datum posvećen ovom pesniku, veoma omiljenom u narodu, vekovima je poznat kao *Praznik petog dana petog lunarnog meseca*. (Duan wujie). Na taj datum se i danas, širom Kine, na rekama i jezerima održavaju trke čamaca.

²²⁰ Ljuljanje na obešenom kanapu je bila glavna zabava mladih devojaka tokom ranih prolećnih dana. (naročito petog dana četvrtog meseca). Ljuljanje kao i u staroj grčkoj ima religijske konotacije, te je simbol molitve za dugi život što se da videti iz samog imena ljuljaške – *qiu qian* – hiljadu jeseni. Kretanje ljuljaške napred nazad simobliše kretanje Sunca tokom čitave godine.

²²¹ Car Fu Si (Fu Xi) je prvi od pet legendarnih careva drevne Kine. Veruje se da je živio negde oko tri hiljade godina p.n.e. Smatra se utemeljivačem kineske civilizacije. Predanje kaže da je ljudski rod stvoren iz njegovog braka sa sestrom Nji Va te je i prvi tvorac institucije braka. Za njegovo ime se vezuju osam trigrama, *ba gua*. Pesnik Tao Juenming je napisao da leti kada legne ispod prozora koji gleda na sever uživa u prijatnoj hladovini, i tada zamišlja kako se vraća u zlatno doba cara Fu Sija.

²²² Ovde Đi Čeng parafrazira čuvene stihove Tao Juanminga: Oslonjen o prozor što gleda na jug, dajem oduška uzavrelim osećanjima.

²²³ Vutong (Wutong) drvo pripada familiji *paulownia imperialis*; smatra se staništem feniksa, pa je znak za *yin* stanja i zapadnu stranu sveta. Pogrebna oprema za sahranu majke, koju bi obavezno nosio sin, pravljena je od ovog drveta. Verovalo se da kada prvi list otpadne sa ovog drveta počinje jesen.

²²⁴ Češkati se po glavi: navodi se u Knjizi Pesama (XI do VI v. p.n.e): Volim je ali ne vidim je, češkajući glavu, oklevam i šetam neodlučan. Obraćanje plavom nebu – odnosi se na stihove čuvenog Su Dongpoa Koliko često je mesec tako svetao? Podižem čašu i pitam plavo nebo.

²²⁵ Ovo je asocijacija na čuvene stihove Li Baija (701 – 762) svakako najpoznatijeg kineskog pesnika svih vremena: *Podižem čašu prizivajući mesec, okrećem se senci, sad nas je troje.*

²²⁶ Cimetovo drvo, *gui hua*, ima izuzetno mirisne cvetove – *osmanthus fragrans*; samo se ovi cvetovi mogu nazvati mirisom Neba. Cimetovo drvo cveta uvek u jesen pa se povezuje sa ovim godišnjim dobom. U dvorištu je mesečeve palate gde zec priprema eliksir besmrtnosti. Ovo drvo raste tako brzo i tako je raskošno da može da zaseni čak i sam mesec.

pozovite vaše susede zajedno u provod.²²⁷ Šljivin cvet je poput ljupke žene koja dolazi iz šume obasjane mesečinom dok gospodin plemenitih ideja leži u svojoj kolibi pokrivenoj snegom.²²⁸ Niski, tamni oblaci pokrivaju nebo. Tek nekoliko listića preostalih na drvetu šušljaju. Vrane nošene vetrom okitile su grane u smiraj dana, oglasile su se bele guske, mesečina bleđi. Probudivši se iz sna kraj prozora studija, usamljena sena recituje. Izvezeno platno umotava se oko užarene peći, snežne pahuljice sa šest peteljki blagosiljaju. Možete sestiti u čamac kao da idete duž rečicu Jen,²²⁹ ili da očistite sneg, prokuvate ga, i napravite čaj bolji no vino porodice Dang.²³⁰ Vaša tanana umeća i po mrazu nastavite i bićete poput izuzetnih osoba iz prošlosti. Samo retko cveće nikada ne vene a novi predeli mogu da se stvore gotovo uvek.

Stoga nema jasnog pravila kojim se pozajmljuje predeo a vi ćete znati da je onaj pravi onda kada se vaša osećanja pokrenu.

Pozajmljivanje predela najvažniji je deo građenja vrta. Postoje različita pozajmljivanja: u daljini, u blizini, iznad vas, ispod vas i u određeno doba godine. Prirodni objekti koji vas privlače, oni koje vaše oko zapaža ili oni što su vašem srcu prirasli, moraju se prvo do kraja zamisliti pre no što ih stavite na papir. To je jedini način da ih u potpunosti prenesete.

4 POGOVOR

U godini Đjasi za vladavine cara Čongdžena (1634) napunio sam pedeset tri godine.²³¹ Prošao sam kroz razne nedaće i bio sam već umoran od lutanja. U mladosti su me veoma interesovale šume, te sam pobegao od slave među planine i doline. Dugo sam živio od vrtova. Osećao sam se veoma daleko od stvari ovoga sveta i tek sam skoro čuo za kaos koji trenutno vlada.²³²

Uvek sam osećao da treba da budem pustinjač, no na moju sramotu, nisam smogao snage da kupim planinu.²³³ Oh, kako bih rado živio na izvoru *Breskvinog behara*.²³⁴ Uzdahnuo sam u sebi i shvatio da sam rođen u pogrešno vreme.

²²⁷ Pesnici kao što su Su Dongpo (XI vek) i Tao Yuanming (IV vek) često su u svojoj poeziji imali za temu kupovinu vina i okupljanje najbližih suseda na selu. Novac koji se koristio da se ode u lokalnu gostionicu i popije tek malo vina, vezivao bi se za uzicu na štap. (tradicionalno kinesko odelo nema dzepove).

²²⁸ U komentaru biografije Juen Ana (Yuan An, I vek n.e.) u *Istoriji Istočne Han dinastije* nalazi se sledeći zapis: U vreme velikog snega, visokog preko jednog metra, guverner grada Luošana krenuo je u obilazak grada. Na sve strane ljudi su izašli iz svojih domova da očiste sneg. Oblizni prošnjak pokušavao je da dođe do kapije gospodina Yuna Ana, ali s obzirom da sneg nije bio očišćen, pomislio je da je ovaj mrtav. Kad je to čuo guverner, odmah je naredio da se sneg ispred Anove kuće rasčisti. Kada je ušao u njegov dom ugledao ga je kako leži u krevetu. Na pitanje zašto nije izašao napolje, ovaj mu je odgovorio: „Kada je veliki sneg, svi obično odu u krevet; nisam želeo nikoga da uznemiravam.”

²²⁹ Delo *Ji Lin* (Yu Lin, 4. vek) govori o susretu Vang Cejoa (Wang Ziyou) i Dai Andaoa (Dai Andao) na reci Jen: Vang Cejou je živio u Šanjinu. (danas Šaosing u Džeđjangu). Čitavu noć je padao gusti sneg. Gledajući u belinu oko sebe, Vang je uzeo gutljaj vina i napisao pesmu Prizivanje pustinjača. Tada se iznenada setio svog dobrog prijatelja Dai Andaoa. U to vreme Daj je živio na reci Jen. Vang je seo u čamac i krenuo niz reku. Bila mu je potrebna čitava noć da stigne do Daja. Ali čim je stigao do ulazne kapije Vang se okrenuo i vratio nazad. Kada su ga upitali zašto se odmah vratio on je odgovorio: „Otišao sam do Daja jer sam se u trenutku tako osećao; ali kada me je trenutni poriv prošao, jednostavno sam se vratio. Nisam morao obavezno da vidim Daja.” Ova priča čest je motiv tradicionalnog kineskog slikarstva.

²³⁰ Vidi ponovo uvodno poglavlje *O vrtu*

²³¹ Đi Čeng se rodio 1582. godine u ren wu godini.

²³² Autor je živio u vreme velikih političkih previranja i smene dinastija. Bio je to period poslednjeg cara Ming dinastije, Čong Džena koji je vladao od 1628 - 1644.

²³³ Ovde Đi Čeng aludira na priču iz dela *He shi yu lin*: Izvesna osoba koja je želela da postane pustinjač upitala je svog prijatelja da joj da milion talira srebra da kupi planinu u koju će se povući i odmah ih je dobila!

Džug' Ljang markiz od Vua bio je kancelar Tri kraljevstva. Di Žendje, vojvoda od Ljanga bio je prvi ministar na dvoru carice Vu Cetjen.²³⁵ I ove osobe izuzetnih moći i sposobnosti behu još više onemogućene vremenom u kome su živele. Stoga da ne govorimo o meni grubom i prostom *momku* iz neotesane okoline grada što dane provodi među brdima i dolinama!

U slobodno vreme napisao sam ovo delo *Umeće građenja vrta*. Želeo sam da bude za nauk mojim sinovima, Čangšengu i Čangđiju, ali oni sve što znaju je da traže kestenje i kruške²³⁶. Zato sam ovo delo odštampao i objavio za dobrobit sveta.

²³⁴ Di Čeng se obraća čuvenoj pesmi pesnika Tao Juanminga *Zapisi o izvoru breskvinog cveta*. U njoj je dat opis idilične doline sakrivene od svih turbulencija ovoga sveta.

²³⁵ Džu-g Liang, čuveni strateg države Wu, jedan je od glavnih likova poznatog istorijskog romana Ming dinastije, *San guo tong su yanyu*. Postao je i jedan od najomiljenijih likova kineske opere. Mnogobrojne priče i legende ispisane su o njegovom umeću ratovanja protiv isto tako veštog protivnika Cao Caoa.

Di Žendje (607-700) je imao izuzetno tešku karijeru na dvoru kineske carice Wu Zetian. Interesantno je da je postao magistrat grada Pengzea. Ovaj isti posao nekoliko vekova ranije obavljao je pesnik Tao Juanming.

²³⁶ Autor aludira na stihove iz Tao Juanmingove *Pesme o sinovljevim dužnostima* koja je napisana 406. godine:

Sede kose pokrivaju moje slepoočnice

Moji mišići više nisu čvrsti.

I mada imam pet sinova

Ni jedan od njih za papir i četkicu ne mari.

A Šu već šesnaest godina ima

Ali u lenjosti mu ravnog nema.

A Sjen u učenju je sjajan

Ali pisana reč mu ništa ne znači.

Jong i Duan obojica su trinaestogodišnjaci

Ali sabrati šest i sedam ne umeju.

Ton Zeu je devet godina

Sve što zna je da traži kestenje i kruške.

No ako mi je to od Neba dato

Donesite mi sve to u čaši.

DODATAK 2

Istorijski pregled osnovnih mera

Prilikom gradnje i izrade nameštaja korišćeni su takozvani Lu Banovi lenjiri (*luban chi*) čija je prosečna dužina iznosila između 9 i 14 *cuna*. Ovi lenjiri su podeljeni na *povoljna* i *nepovoljna* polja, najčešće na osam jednakih delova, ređe deset ili jedanaest. Povoljna polja se najčešće nalaze na prvom, četvrtom, petom i osmom mestu.

	Šang /Džou	Ćin/Han	Tang/Sung	Ming/Ćing
cun (寸) / palac	2.87. cm	3.32 cm	3.72 cm	4.57 cm
č' (尺) / stopa	19.92 cm	23.10 cm	25.82 cm	31.75 cm
bu (步) / korak	119.55 cm	138.60 cm	138.63 cm	158.57 cm
li (里) / vrsta	329.85 m	415.80 m	462.07 m	527.33 m
mu (亩) / dulum	= 10 šia = 60 džaga $\approx 667 \text{ m}^2$			

